

USTASE I TRECI REICH

Bogdan Krizman 2

I ova knjiga o Anti Paveli u, tre a po redu, bavi se djelatnoš u poglavnika i njegovim režimom u drugom razdoblju postojanja ustaške države u sjeni i pod nadzorom Tre eg Reicha Adolfa Hitlera, kojem je Paveli ostao vjeran sve do kraja. Dok je u prvoj knjizi, Ante Paveli i ustaše, predmet obrade bila tzv. prva ustaška emigracija (1929-1941), u drugoj, pod naslovom NIDH izme u Hitlera i Mussolinija, obra eni su i prikazani odnosi tzv. NDH kao izrazite satelitske tvorevine u razdoblju posebnog i nesimetri nog -suvlasništva« Rima i Berlina nad »kraljevinom« od njezina proglašenja 10 IV 1941. sve do pada fašisti kog Ducea 1943. godine.

Tre a knjiga, Ustaše i Tre i Reich, rastavljena u dva sveska, nastavak je druge i s njom ini cjelinu, samo što se položaj ustaške države u tom razdoblju, zbog »napukle Osovine Rim-Berlin«, temeljno mijenja. U knjizi se prikazuju diplomatsko-vojni odnosi na liniji Zagreb-Berlin, jer prijašnji trokut, zapravo, prakti no više ne postoji. Središnje mjesto u prvom svesku zauzima kapitulacija Italije i njezine posljedice za položaj NDH i politiku ustaškog vodstva te osovinske tvorevine. U drugom je svesku opsežno i iscrpno obra eno razdoblje povijesti NDH od afere Lorkovi - Voki do Paveli eva bijega iz zemlje. italac e ovdje na i kona ni osvrt i ocjenu prikupljenih historijskih podataka o ustaškoj državi kao jedinog »državi« koju je u toku rata stvorila i proglasila Osovina na jugoslavenskom državnom teritoriju što ga je (privremeno) pregazila svojom vojskom.

Bogata i pomno odabrana gra a iz doma ih i stranih izvora, opsežna doma a i strana literatura kojom se služio autor, te na in prezentacije pružaju itaocu autenti nu sliku o jednom od presudnih razdoblja naše i op e povijesti, a povjesni arima nezaobiiazan predložak za daljnja istraživanja.

1. B. Krizman: ANTE PAVELI I USTAŠE (Globus, Zagreb, 1978.)
2. B. Krizman: NDH IZME U HITLERA I MUSSOLINIJA (Globus, Zagreb, 1980.)
3. B. Krizman: USTAŠE I TRE I REICH I/II (Globus, Zagreb, 1983.)

PLAVA BIBLIOTEKA

J. E. Persico:
PRODOR U REICH

B. Krizman - B. Petranovi :
JUGOSLAVENSKE VLADE
U IZBJEGLIŠTVU
1941-1945, I/II

KOMUNISTI KA PARTIJA
HRVATSKE 1937-1945, I/II

A. Rupnik:
U ZNAKU »D«

D. Buva :
JAPAN - ANATOMIJA USPJEHA

K. Štajner:
7000 DANA U SIBIRU

J. i S. Pool:
TKO JE FINANCIRAO HITLERA

K. Marx:
HISTORIJA TAJNE DIPLOMACIJE
18. STOLJE A

S. Vukmanovi -Tempo:
REVOLUCIJA KOJA TE E I/IV

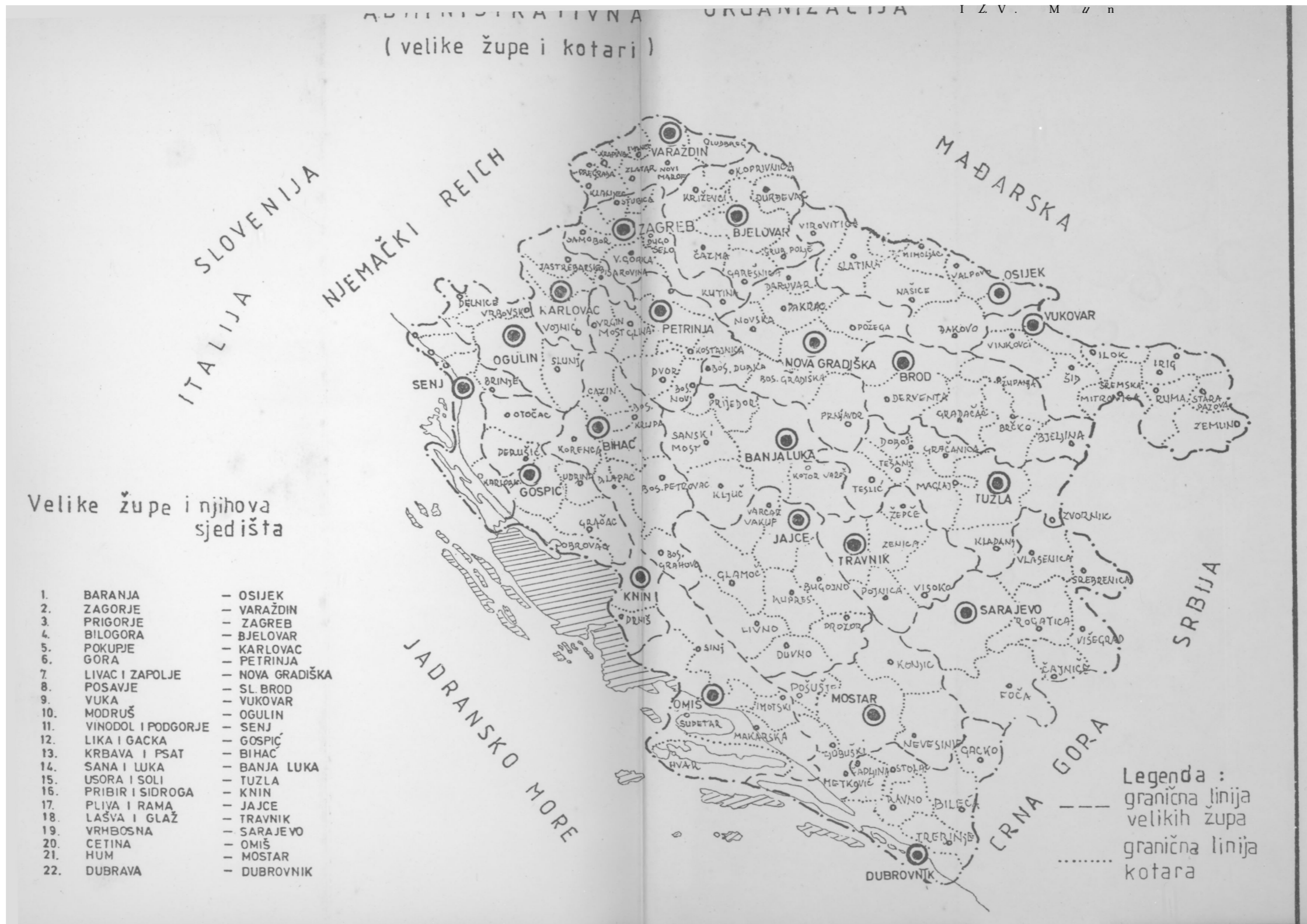
M. Baleti :
POVRATAK ŽIDOVA
U ZEMLJU IZRAELOVU

I. Ma ek-Matija:

D. Šepi :
VLADA IVANA ŠUBAŠI A

I. Katardžiev:
MARENGONSKO NACIONALNO
PITANJE
1919-1930.

ADMINISTRATIVNA ORGANIZACIJA I Z V M Z N
(velike župe i kotari)

Velike župe i njihova sjedišta

1. BARANJA	— OSIJEK
2. ZAGORJE	— VARAŽDIN
3. PRIGORJE	— ZAGREB
4. BILOGORA	— BJELOVAR
5. POKUPJE	— KARLOVAC
6. GORA	— PETRINJA
7. LIVAC I ZAPOLJE	— NOVA GRADIŠKA
8. POSAVJE	— SL. BROD
9. VUKA	— VUKOVAR
10. MODRUŠ	— OGULIN
11. VINODOL I PODGORJE	— SENJ
12. LIKA I GACKA	— GOSPIĆ
13. KRBAVA I PSAT	— BIHAC
14. SANA I LUKA	— BANJA LUKA
15. USORA I SOLI	— TUZLA
16. PRIBIR I SIDROGA	— KNIN
17. PLIVA I RAMA	— JAJCE
18. LAŠVA I GLAŽ	— TRAVNIK
19. VRHBOSNA	— SARAJEVO
20. CETINA	— OMIŠ
21. HUM	— MOSTAR
22. DUBRAVA	— DUBROVNIK

Legenda:
 - - - - - granična linija velikih župa
 ..... granična linija kotara

PLAVA BIBLIOTEKA

Urednik
DRAGOVAN ŠEPI

Bogdan Krizman

USTAŠE
I TRE I REICH

GLOBUS / ZAGREB

DRUGI SVEZAK

PAVELI - HITLEROV
POSLJEDNJI SAVEZNIK

Na nizbrdici

(»Afera Lorkovi -Voki«)

1. *Udarac u glavu: »Konji ev skok«.* Dok je njema ka strana na prijelazu 1943/44. god. tražila put i na in da i politi kom formulom — jer oružje nije mirovalo — razriješi sve opasniju krizu na jugoslavenskom podru ju, Hitler — osokoljen »husarskim pothvatom« Skorzenyja u osloba anju Benita Mussolinija pomo u padobranaca - dao je odobrenje da Nijemci udare u glavu: da iznenadnim napadom udare smišljeno i planski na samo sjedište Vrhovnog štaba i zarobe Tita. Tako su u najve oj tajnosti i s mnogo nada u prolje e 1944. otpo ele generalštabne pripreme za operaciju pod šifrom *Rösselsprung* (»Konji ev skok«).

»Došavši do zaklju ka da do eventualnog savezni kog iskrcavanja na Balkanu ne može do i prije prolje a 1944 - piše Slavko F. Odi u svojoj monografiji 'Desant na Drvar — fon Vajks je, s obzirom na takvu procjenu situacije i zastoj savezni kih operacija u Italiji na tzv. zimskoj liniji, odlu io da zimu 1943. na 1944. godinu iskoristi za izgradnju odbrambenog pojasa na obali, uz istovremeno izvo enje niza operacija protiv NOVJ i protiv gr kih i albanskih partizana. Ve ina ovih operacija je planirana na tlu Jugoslavije, protiv NOVJ kao glavnog i najopasnijeg protivnika. »Ne uspijemo li da narednih mjeseci odlu uju e oslabimo snage koje Titu obezbje uju vlast na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske, koja je u raspadanju, do i e do organizacionog jedinstva svih komunisti kih ustanika na itavoj teritoriji Jugoistoka, i bi e neizvodljiva odbrana jadranske obale protiv velikog napada koji o ekujemo... Ishodište ove *odlu uju e ratne* opasnosti, a samim tim i polazna ta ka neophodnih protivmjera, bila je i ostaje NDH... Ne iskoristi li se ova mogu nost u toku zime 43/44, tada u prolje e 1944. godine ne e postojati ni obalski front spreman za odbranu, ni pozadina koja e omogu avati snabdijevanje obalskog fronta i privo enje poja anja...« — izvještavao je komandant oružanih snaga na Balkanu 1. novembra 1943. svoju Vrhovnu komandu.

Na osnovi takve procjene — nastavlja S. F. Odi — fon Vajks je, osim operacija za iš enje šireg podru ja jadranske obale i otoka, planirao i izveo

¹ S. F. Odi , *Desant na Drvar maja 1944. Drvarska operacija*, Beograd 1981. Pored Odi eve temeljne monografije usp.: Miran Sattler, *Konji ev skok. Desant na Drvar*, Zagreb 1976. Vidi pored toga: Lothar Rendulic, *Gekämpft, gesiegt, geschlagen*, Wels - Heidelberg 1952, str. 225 i d.; Rudolf Kiszling, *Die Kroaten. Der Schicksalsweg eines Südslawenvolkes*, Graz - Köln 1956, str. 201; Franz Schraml, *Kriegsschauplatz Kroatien. Die deutsch-kroatische Legions-Divisionen - 369., 373., 392. Inf. Div. (kroat.) - ihre Ausbildungs- und Ersatzformationen*, Neckargemünd 1962, str. 189 i d.; Otto Kumm, »Vorwärts Prinz Eugen!«. *Geschichte der 7. SS-Freiwilligen-Division »Prinz Eugen«*, Osnabrück 1978, str. 179 i d.

nekoliko krupnijih operacija protiv NOVJ u Bosni, Hrvatskoj i Sandžaku ('Kugelblitz', 'Schneesturm', 'Adler', 'Panther', 'Weihnachtsmann' itd.). Međutim, bio je prisiljen da esto mijenja svoje operativne planove, jer je NOVJ u to vrijeme predstavljala snagu kojoj nije bilo mogu e zadati odluju i strategijski udarac. Stoga su njema ki komandanti pribjegli taktici da vlastite snage, iji se nedostatak sve izrazitije ispoljavao, koncentrišu na pojedinim podru jima i pokušaju da tuku NOVJ po dijelovima, ili da je bar neutrališu, ne bi li na taj na in stvorili snošljivije stanje makar na onim podru jima koja su za njih bila od vitalnog interesa.

U takvim uslovima njema ka komanda je sebi postavila za cilj da »odluju e oslabi ... snage koje Titu obezbjeuju vlast na teritoriji NDH«, kako te snage, u slučaju savezni kog iskrcavanja na dalmatinskoj obali, ne bi mogle ozbiljnije ugroziti njema ke divizije angažovane za odbranu obale.«

Nakon borbi u zimi na podru ju isto ne Bosne - piše general L. Rendulic u svojoj knjizi uspomena² — nisu bile vo ene nikakve ve e akcije protiv partizana jer to potrebe u ljudstvu u borbi za otoke nisu dopuštale. Ni Tito nije osim estih napada i manjih prepada ništa poduzimao. Nakon zauzimanja Jajca gdje se do tada nalazio Titov glavni stan vladala je neko vrijeme neizvjesnost u pogledu mjesta gdje boravi. Tada su stale stizati, u sve ve em broju, vijesti da se njegov novi glavni stan nalazi u Drvaru. Pošlo im je za rukom da u tom kraju utvrde i njegovu radio-stanicu. Drvar je veliko selo koje leži isto no od ceste što vodi iz Knina prema Biha u, u teško pristupa nom, divljem planinskom podru ju Dinarskih Alpa. U ovom udaljenom kraju bile su njema ke jedinice prolazne posljednji put u jesen 1943. a zatim su nakon kapitulacije Italije ubrzo bile povu ene na obalu.

»Iako su njema ke snage u toku zimskih operacija 1943/1944. uspjele da posjednu srednjodalmatinske otoke, izuzev Visa i Lastova, poboljšaju i u vrste svoje položaje na obalskom pojasu, oslobode se stalnog pritiska jedinica NOVJ na komunikacijama' koje iz doline rijeke Save vo e prema obali, otežavaju i ugrožavaju veze snaga NOVJ u pozadini obalskog pojasa s otocima i njihovo snabdijevanje od strane saveznika pomorskim putem i da otklone neposrednu opasnost prodora ja ih snaga NOVJ u Srbiju, one nisu uspjele da razbiju snage NOVJ ni u jednoj izvedenoj operaciji. ak su u nekim operacijama, kao na primjer u decembarskoj operaciji na Kordunu i Baniji (operacija 'Pantera'), gubici neprijatelja bili daleko ve i od gubitaka jedinica NOVJ. U tim operacijama jedinice NOVJ su u teškim zimskim uslovima borbe, iako slabo snabdjevene, pokazale veliku upornost i izdržljivost, što je bilo utoliko zna ajnije jer su mnoge od njih bile formirane od novog ljudstva, pridošlog u redove NOVJ poslije kapitulacije Italije.

Uprkos djelomi nim uspjesima, osnovni ciljevi kojima su njema ki komandanti težili nisu bili realizovani u zimskom periodu 1943/44. godine, a prolje e se približavalo. Snage NOVJ su izišle iz tog perioda snažnije i spremnije za doga aje koji su se o ekivali nego što su bile po etkom zime. Osim toga, i op a situacija se za njema ke trupe znatno pogoršala. Crvena armija je u martu 1944. prešla u ofanzivu prema Karpatima i Hitler je bio prisiljen da upadne s trupama u Ma arsku, pa i na njeno okupaciono podru je u Ba ku, i u toku marta i aprila zaposjedne strategijske ta ke radi odbrane tog pravca; u aprilu su jedinice Crvene armije izbile na ehoslova ku i rumunsku granicu, a po etkom maja forsirale rijeku Dnjepar i otpo ele bitku za Rumu-

² L. Rendulic, nav. djelo, str. 224-225.

niju. U Italiji su se savezničke armije pripremale za konačno izbacivanje njemačkih trupa s Apeninskog poluotrova i njemačka Vrhovna komanda je morala računati s njihovim skorim prelaskom u ofanzivu. Istovremeno je niz znakova nagovještavao mogućnost skorog savezničkog iskrcavanja u Francuskoj.

Glavnokomanduju i na Jugoistoku Freih. v. Weichs prenio je 6. V 1944.⁴ *Drugoju oklopnoj armiji* (gen. L. Rendulic) uputu za operaciju *Konji ev skok*. Prema toj uputi armija je po mogućnosti još u svibnju imala prodrijeti s brojnim snagama u prostor Bugojno-Jajce-Banja Luka-Prijedor-Biha -Knin paze i da sačuva uvjete taktičke iznenađenja kako bi dezorganizirala organizaciju Titova vodstva i, zatim, njene razdvojene grupe u »slobodnom lovu« gonila do potpune iscrpljenosti i, na kraju, razbila. Posebnu važnost pripisuje iskupu avanjua aerodroma i mjesta za bacanje pomoći iz zraka. Snage se moraju prikupiti od odreda *Pete SS-planinske (brdske)* i *Petnaeste planinske (brdske) divizije* uz privremeno bezobzirno napuštanje drugih područja. Treba također u najvećem obujmu upotrijebiti određene oružanih snaga NDH pod uvjetom bezuvjetnog čuvanja tajne. Iz svoje operativne rezerve htio je feldmaršal Rendulicevoj armiji staviti na raspolaganje tenkovsko odjeljenje 202., četvrti puk *Brandenburg* i grenadirski puk (motoriziran) broj 92. Zamolio je Vrhovnu komandu da oslobodi za taj zadatak izvišta a ko odjeljenje *Prve planinske (brdske) divizije* koja se u međuvremenu vratila s Karpata i nadalje bila rezerva Vrhovne komande. Osim toga razmišljao je o angažiranju padobranskoga lova kog SS-bataljuna, što je već prije bio upotrijebljen prilikom pothvata *Svibanjsko drvo* a prije toga bio je predviđen za planirani napadaj na otok Vis. Također su imali privremeno - prema Weichsu - po mogućnosti brojne dijelove divizije *Brandenburg* i angažirati ih za »posebne zadatke«.

Operativni odjel VK izjasnio se u prilog oslobađanja izvišta a kog odjela *Prve planinske divizije* za tu operaciju, divizije koja se upravo nalazila na putu u prostor Skoplja, ali je zauzeo stav - kako je to 7. V⁵ bilo saopćeno feldmaršalu - da se padobranski lovački SS-bataljun ne može angažirati jer ga je Reichsführer SS Himmler predvidio za jedan pothvat izvišta u gornjoj Kranjskoj. No, pošto su se prema uputi gen. Jodla obratili još jednom Reichsführeru, Himmler je pristao da stavi na raspolaganje taj bataljun za *Konji ev skok*. O tome je glavnokomanduju i bio obaviješten 10. svibnja. Istovremeno su feldmaršala upozorili da Führer polaže najveću važnost na to da u planiranoj operaciji pokušaju napasti Titov Vrhovni štab i da ga - ako je ikako moguće - razbiju. Feldmaršal treba ispitati može li se taj SS-bataljun upotrijebiti za taj zadatak.

Vrhovna komanda (Jodl) dostavila je 13. V⁶ glavnokomandujućem na Jugoistoku niz na čela za (uspješnu) provedbu zamišljenog pothvata u kojima se uzimalo u obzir dosadašnje iskustvo u borbama s »bandama«. Prilikom dotadašnjih pothvata - navodilo se u njima - protivniku je gotovo uvijek polazilo za rukom da se s masom svojih snaga pravodobno izvuče i stoga je Operativni odjel gledao u običajnu tajnu i primjene momenta iznenađenja bitnu pretpostavku uspjeha. Sve je zavisilo od vrste započinjanja akcije. Nju je

³ S. F. Odi, nav. djelo, str. 13-14.

⁴ *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab)* skraćeno *KTB, Band IV: 1. Januar 1944 - 22. Mai 1945*, Erster Halbband, Frankfurt am Main 1961, str. 661 i d.

⁵ Isti izvor, str. 662.

⁶ Isti izvor, str. 662-663.

[odlov Odjel zamislio ovako: Najprije je padobranski lova ki SS-bataljun - kako je to bilo javljeno glavnokomanduju em - imao biti spušten uz snažno angažiranje vlastitih zra nih snaga i pod cijenu svakog rizika, s tim da mu je zadatak iskop ati neprijateljsko komandno središte (Vrhovni štab) u suradnji s ranim angažiranjem potpuno kamufliranih dijelova divizije *Brandenburg*. Nakon toga imale su jake, pokretne borbene grupe (s dijelovima, po mogu - nosti tako er kamufliranim) koncentri no po i ve im prolaznim cestama u samo središte »bandi« (tj. Drvar) da bi oslobodile te ceste, uništile teško naoružanje i komoru »bandi«, kao i dohvatljive logore i oslobodile od opsade spuštene, odnosno u punoj kamuflaži angažirane jedinice. Tek nakon toga imalo se raspoloživim i za taj zadatak prikladnim snagama provesti plansko iš enje najvažnijih podru ja »bandi«.

Komanda XV. *planinskog (brdskog) armijskog korpusa* uputila je ovakav izvještaj 19. V 1944⁷ komandi *Druge oklopne armije*:

»Ti e se: 'Resešprunga'.

1) SS-padobranski bat. iska e X-dana sa jednom grupom na Omar (južno od Drvara), sa jednom na Kamenicu (zapadno od Drvara), odstranjuje tamošnje anglo-ameri ke vojne misije i prodire koncentri no ka Drvaru (sto na pijaca). Tamo je Vrhovni štab i Tito. Po sopstvenom naho enju vezuje štabove i komandne instance Titovog štaba. Grupa za deblokadu nastupa rano X-dana od Srba prema istoku.

2) 1. puk. grupa 373. div. nastupa rano X-dana od Srba prema istoku, deblokira još istog dana SS-padobranski bataljon u Drvaru i uništava u rejonu Drvara zate ene komandne instance Titovog štaba. Nastojati na vezi sa Bosanskim Petrovcem.

3) Grupa 'Lapac' (1.bat.), nastupaju i preko Kulen-Vakufa, zauzima X-dana Vrto e i, za slu aj potrebe, pored držanja Vrto a otvara put Biha —Vrto e. Nakon stizanja motorizovane grupe iz Biha a za Vrto e, Grupa 'Lapac' ostaje za obezbe enje puta.

4) Oja ani 92. mot. puk sa pot injenim 54. brd. izv. bat., nastupaju i preko Vrto a, zauzima X-dana Bosanski Petrovac, obezbe uje tamo zate ena pozadinska skladišta i uništava zate ene komandne instance. Sa Grupom 'Lapac' (1. bat. 373. div.), upu enom na Vrto e i Bosansku Krupu (1 puk s. hrv. lov. brigade), tražiti vezu.

5) 1 puk. grupa 2. hrv. lov. brigade nastupa X-dana od Bosanske Krupe na Bosanski Petrovac. U Vrto u uspostaviti vezu sa 92. motorizovanim pukom.

6) 7. SS-brd. div. napada sa 1 bat. grupom od Banja Luke, preko (Han-) Kola, na Klju , sa 1 pukovskom grupom od Jajca, preko Beri a, na Mliništa, a odatle, prema naho enju divizije, na zapad do reiona Bosanski Petrovac—Drvar, sa zadatkom da spre i izvla enje neprijateljskih snaga prema istoku, da obezbedi neprijateljska skladišta za snabdevanje i da razbije neprijateljski komandni aparat.

7) Oja ani 105. SS-izv. bat. sa pot injenim 369. izv. bat. napada X-dana, nastupaju i od Livna duž Livanjskog polja preko Bosanskog Grahova na Drvar, spre ava neprijateljske proboje prema jugoistoku i razbija neprijateljski komandni aparat. U Bosanskom Grahovu naši etnici, u Drvaru naši padobranci.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodila kom ratu naroda Jugoslavije, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nema kog Rajha 1944-1945, Beograd 1979, str. 272-274.

8) Oja .(ani) 1. puk 'Brandenburg' nastupa X-dana od Knina prema severu. Zauzima rejon Bosanskog Grahova i prebacuje se, angažovanjem za n(a)ro ita) u(potrebu), u rejon re ica Drvara-Glamo , protiv neprijateljskog izvla enja iz reiona Drvara, razbija neprijateljski komandni aparat i traži vezu sa puk. grupom SS-divizije, koja nastupa od Jajca prema Drvaru.

9) Šifru 'Reselšprung X-dan datum' daje se, po odobrenju armije, 7. SS-brd. div., 105. SS-izv. bataljonu, 1. puku 'Brandenburg' i 373. diviziji.

10) Ra unati sa neprijateljskim niskoletima im napadima.

11) Znaci raspoznavanja za prijateljsko mesno stanovništvo: bela traka na levoj mišici ili bela — a zatim crvena - signalna raketa.«

Za izvršenje zadataka bile su predviđene ove jedinice: 1. puk *Brandenburg*; dvije borbene grupe 373. pješ. divizije; 92. motorizirani grenadirski puk; tri borbene grupe SS-divizije *Prinz Eugen*; 105. SS-izvida ki bataljun i 369. izvi. a ki bataljun; svega oko 16.000 vojnika.

Pojedinosti cjelokupne akcije sadržavao je operacioni plan što ga je glavnokomanduju i uputio 21. V⁸ u kojem se predviđao po etak akcije za pet borbenih grupa (iz prostora Biha -Bosanska Krupa, Knin, Livno, iz područja zapadno i sjeverozapadno od Jajca i južno od Kulen-Vakufa), kao i padobranskih lovaca (iskakanje na X-dan, 25. V) ponad Drvara. - Hitler se suglasio s tim planom; samo se činilo da su padobranske snage i snage predviđene za iskrcavanje pomoć u jedrilica preslabe. Jodl je primijetio da bi bilo bolje teški zrak ni napadaj na centar za informiranje i snabdijevanje u Bosanskom Petrovcu - planiran da prethodi samom iskakanju i prizemljenju napada a - izvesti istovremeno s akcijom padobranaca i jedrilica.

Komanda *Druge oklopne armije* izdala je 21. V 1944.⁴ komandi XV. *planinskog (brdskog) armijskog korpusa* ovakvo naređenje:

»1) Crveni komandni centar u *Drvaru* (po svojoj prilici Vrhovni štab *Tito*, u *Drvaru*, na staroj stonjoj pijaci, Američka vojna misija *Trnini Breg*, u *Prnjavoru* Engleska vojna misija, preostala Ruska misija neotkrivena. Treba ra unati sa mesnim obezbeđenjem, pre svega na visovima severoisto no, isto no i zapadno od *Drvara*, u datom slučaju i na protivvazdušnu odbranu. Dalji podaci o neprijatelju postepeno se saopštavaju komandantu 500. padobranskog lov. bat.>od strane 1. K-de 2. okl. armije i majora *Beneša*.

2) Operacija '*Reselšprung*' treba da ukloni crveni komandni centar oko *Drvara*.

Komandovanje '*Reselšprungom*': XV brd. Ak, istaknuto komandno mesto *Biha*.

Za operaciju '*Reselšprung*' nastupaju X-dana (spuštanje padobranskog lov. bat.) na *Drvar*:

a) Bobena grupa 373. pd (1 oja . puk) od *Srba* u isto isto nom pravcu na *Drvar*. Zadatak: deblokada 500. SS-padobranskog lov. bataljona.

b) Oja . 92. gren. puk (mot.) od *Biha a* na *Bosanski Petrovac*. Odatle delovima nezadrživo nadirati na *Drvar*:

Zadatak: uspostavljanje veze sa padobranskim bataljonom, vezivanje bandi koje se povla e na putu od *Drvara* na *Bosanski Petrovac*.

c) Oja . 105. SS-izv. bat. iz reiona *Livno* na *Bosansko Grahovo-Drvar*. Zadatak: razbijanje tamošnjih neprijateljskih bandi; do ek neprijateljskih bandi koje odstupaju iz reiona *Drvara* prema jugu i jugoistoku.

⁸ KTB, IV 1, str. 663.

⁹ *Zbornik dokumenata...* Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944-1945, str. 288-291.

d) Oja ana Borbena grupa 1. puka 'Brandenburg' (bez 1. bat.) sa pot injenom Hrvat, borbenom zajednicom, od *Knina* na *Bosansko Grahovo*, odatle u više borbenih grupa protiv linije *Prekaja* (14 km ji. od *Drvara*) - *Drvar*. Zadatak: Do ek bandi i štabova koji se povla e prema jugu. Grupe nose maskirano odelo.

3) 500. SS-padobranski lov. bat., komandant šturmbanfirer *Ribka*, sa pot injenom SS-padob. nast(avnom) etom (o ekuje se kona no odobrenje rajhsfirera SS), 40 ljudi odreda '*Beneš*' i 6 ljudi kontraobaveštajne službe spuštaju se X-dana, u trenutku što je mogu e ranije, u crveni komandni centar *Drvar* i uklanjaju munjevitim napadom naro ito Vrhovni štab *Tito*, kao i ostale crvene komandne štabove i savezni ke, odnosno ruske vojne misije. U tu svrhu 500. SS-padobranski lov. bat., prema ve poznatim odre enim ciljevima (ukupno 5, uporedi ta ku 1), treba na prvom mestu da odredi naro ito odabrane borbeno snažne udarne vodove, uklju uju i u njih delove pot injene grupe '*Beneš*' i kontraobaveštajne službe, koji imaju zadatak da, odmah posle stupanja u neposrednu blizinu svojih napadnih ciljeva, neodložno i bezobzirno uklone pre svega Vrhovni štab *Tito*, kao i do sada poznate vojne misije.

4) Komandant avijacije Hrvatske e angažovanjem jakih vazduhoplovnih snaga neposredno pre spuštanja SS-padobranskog lov. bat. sveobuhvatnim napadom po ciljevima razbiti poznate neprijateljske bande i štabove, obezbe enja i protivvazdušne položaje i nagnati neprijatelja u protivvazdušna skloništa. Za vreme spuštanja 500. SS-padobranskog lov. bat. komandantu avijacije pada u zadatak da za sve vreme spre ava intervenciju protiv padobranskog bataljona, naro ito onih neprijateljskih snaga koje se nalaze na visovima sa obe strane *Drvara*, a da u daljem toku ove delove, u neposrednom sadejstvu sa SS-jurišnim bataljonom, razbije ili pritisne vatrom.

5) Oja ani 500. SS-padobranski bataljon postavlja se u bojevu gotovost na startnim uzletištima ujutro 24. 5, kako sledi:

a) grupa '*Ribka*' (padobranci) sa štabom, delovi 2, 3. i 1. voda 4. ete u *Velikom Be kereku* (ukupno 314 ljudi).

b) Sa glavinom 4. ete (bez prvog voda), 1. eta, kao i 40 ljudi odreda '*Beneš*', 6 ljudi kontraobaveštajne službe, kao i Vazduhoplovni trup za vezu (ukupno 320 ljudi) u Zagrebu.

c) Sa 2. talasom padobranci (ostatak 2. ete i padobranci Nastavne ete, oko 220 ljudi) u *Banjalući*. Komandantu avijacije Hrvatske pot injava se 500. SS-padobranski lov. bat. od po etka ukrcavanja do spuštanja na cilj. Zatim se bataljon neposredno pot injava Komandi XV brd. AK. Nakon uspostavljanja veze sa jednom borbenom grupom XV brd. AK, upu enom na *Drvar*; Pado-branski bataljon pot injava se takti ki ovoj borbenoj grupi, radi jedinstvenog vo enja borbe.

6) SS-padobranski bataljon treba, što je mogu e ranije, da prikupi u rejonu *Bosanske Krupe* automobilski transportni prostor za prebacivanje SS-padobranskog lov. bat. posle izvršenja njegovog zadatka. Po njegovom stizanju tamo, pot injava se Komandi XV brd. AK *Biha*. Oficira za vezu uputiti ranije u korpusno komandno mesto.

7) Specijalna nare enja za obaveštajne veze i snabdevanje prema posebnoj zapovesti.

8) Uspeh operacije oja anog 500. SS-padobranskog lov. bat. zavisi, pored bezobzirnog zahvata, pre svega od potpunog iznena enja neprijatelja. Stoga

instrukcije starešinama i jedinicama ima da uslede tek nakon prispe a borbene zapovesti 500. SS-padobranskom bataljonu na startnim uzletištima.

Saopštavanje borbene zapovesti obezbe uje Komanda vazduhoplovstva Jugoistoka.

Od momenta stizanja borbene zapovesti do momenta starta, 500. padobranski lov. bat. odgovorno obezbe uje potpuno održavanje punog sastava jedinica i pot injenih delova. Moli se Komanda vazduhoplovstva Jugoistoka da naredi odgovaraju e delovima vazduhoplovstva. Kao cilj premeštanja na startna uzletišta, proturiti vesti o premeštaju 500. SS-padobranskog lov. bat. u Italiju.

9) 500. SS-padobranski lov. bat. izveštava K-du 2. oki. armije, kao i K-du XV brd. AK:

a) Gotovost na startnim uzletištima pod šifrom *'Rajner stigao'* (*'Reiner eingetroffen'*).

b) Stizanje borbene zapovesti pod šifrom *'Rajner obavešten'* (*'Reiner unterrichtet'*).

c) Spuštanje na cilj pod šifrom *'Rajner odlazi'* (*'Reiner geht los'*).

d) Dalje stalno najmanje svaka dva sata: neprijateljska situacija, sopstvena situacija i namere.«

»Štab 2. oklopne armije je 24. maja u 18,50 sati poslao teleprinterom Štabu 5. SS i Štabu 15. brdskog korpusa i Vazduhoplovnoj komandi Jugoistoka — piše Slavko F. Odi u svojoj monografiji¹⁰ - lozinku 'Dogovor 25. 5.'. To je zna ilo da operacija 'Konji ev skok', u slu aju povoljnih vremenskih uslova za prebacivanje i desant 500. SS-padobransko-lova kog bataljona, po inje 25. maja 1944. u 05.00 sati. Štab 15. brdskog je primljenu zapovijest istog dana proslijedio radiogramima lozinkom 'Dogovor po svoj prilici 25. 5.' (*'Chefbesprechung voraussichtlich 25.5.'*) 1. puku 'Brandenburg' u 20,20 sati, Štabu 373. pješadijske divizije u 20,55 sati i 92. motorizovanom grenadirskom puku u 21,05 sati.

Štab 5. SS-brdskog korpusa je prenio avizo nare enje Štabu 7. SS-brdske dobrovolja ke divizije 'Princ Eugen' i Štabu 105. SS-izvi a kog bataljona. Radi provjere da li su ti štabovi primili avizo nare enje za operaciju 'Konji ev skok', Štab 15. brdskog korpusa se u 22,00 obratio Štabu 2. oklopne armije i dobio potvrđan odgovor. Nare enje nije prenijeto jedino Oklopnom grenadirskom jurišnom bataljonu 2. oklopne armije, što je bila dužnost Štaba 7. SS-brdske dobrovolja ke divizije 'Princ Eugen'. Zbog toga je Motorizovani štab puka za specijalnu upotrebu 25. maja u 02,55 sati obavijestio Štab 15. brdskog korpusa da nije primio lozinku za 'X-dan'. Ta je depeša stigla Štabu korpusa tek 25. maja u 10,47 sati te je Motorizovani štab puka za specijalnu upotrebu ostao bez avizo zapovijesti i bez zapovijesti za nastupanje.

Kako se u njema koj vojnoj terminologiji pod lozinkom 'Bliher' ('Blücher') podrazumijevalo i nare enje da zadatak treba izvršiti 'zalažu i se do posljednjeg daha vojnika i konja' (*'Unter Einsatz des letzten Hauch von Mann und Pferd'*), Štab 15. brdskog korpusa je izabrao tu lozinku kao zapovijest svim borbenim grupama da 25. maja u 05,00 sati pre u u nastupanje. Isturenom komandnom mjestu u selu Vu ijaku kod Biha a, Štab 15. brdskog korpusa je prenio spomenutu lozinku 24. maja u 23,00 sati, a u 23,55 sati obavijestio je o tome i Štab 2. oklopne armije, zamolivši ga da lozinku 'Bliher — 25. 5.' prenese i Štabu 5. SS-brdskog korpusa. Istovremeno su preduzete i

¹⁰ S. F. Odi , nav. djelo, str. 39-40.

mjere da se lozinka 'Bliher — 25. 5.' najhitnije prenese svim operativnim grupama, što je 24. maja u toku noćno, između 22,55 i 23,40 sati, i u injenom.«

Brižljivo pripremana operacija *Konji ev skok* tako je mogla otpočeti.

Evo kako je tu operaciju — krvavu i po svom konačnom rezultatu za Nijemce bezuspješnu — opisao (ne uvijek sasvim precizno) general L. Rendulic:

Odnosi snaga omogući su u svibnju 1944. — piše on — da izvedu ve duže vremena planirani pothvat protiv Titovoga novog glavnog stana i dijelova partizana koji su se nalazili na njegovom području. Ovog puta stajao im je na raspolaganju i jedan bataljun padobranaca prikupljen zajedno s avionima i teretnim jedrilicama na aerodromu kod Kraljeva. Napad je imao uslijediti u više grupa iz različitih pravaca. Po jedna motorizirana grupa imala je napredovati prema Drvaru: sa sjevera iz Bosanskog Petrovca a sa juga iz Grahova. Jedna grupa koja se sastojala iz više bataljuna pješadije i nekoliko topova imala je napredovati sa zapada polazeći od ceste Knin-Biha preko besputnih gora. Za nju se pretpostavljalo da će prvo stići i do Drvara budući da se kod motoriziranih grupa računalo s velikim gubitkom vremena pri uklanjanju razaranja i odstranjivanju zapreka na cestama. S istoka imale su nadirati snage u jakosti jedne divizije. Ovdje se očekivao snažan otpor partizana, a jedinice su pri tom morale proći i veliku zonu pokrivenu šumom. Izlaze iz šume prema sjeveru i jugu imale su zatvoriti malobrojne grupe. Prvi iznenadni napadaj imao je, ipak, izvesti lovački bataljun padobranaca koji je dobio zadatak da neposredno kod Drvara iskače i spusti se na zemlju, a zatim smjesti se pre i u napad na sjedište Vrhovnog štaba. Zatim bi se morao sam održati oko 24 sata. Do tog vremena računalo se da će pristiti i grupa sa zapadnog pravca. Prilaženje kopnenih jedinica njihovim polaznim položajima bilo je najpomnije prikriveno. Motorizirane grupe stigle su na polazišta tek u posljednjim časovima.

Na temelju povoljne prognoze o vremenskim uvjetima za let — nastavlja Rendulic — dan napada bio je utvrđen za 25. svibanj. Tog dana startali su padobranici u transportnim aparatima i teretnim jedrilicama privezanim za aparate, tako da su u sedam sati izjutra stigli ponad cilja. Iskakanje i prizemljenje im je pošlo za rukom uz manje neugode. Bataljun se nato prikupio i smjestio se zaputio prema glavnom stanu Tita na ulazu u pećinu. Tu mu se suprotstavila Titova tjelesna straža (zapravo: prateći bataljun) i pružala otpor sve do zadnjeg ovjeka. To je omogućilo Titu da se skloni u obližnju šumu. U samom mjestu Drvaru pružala je otpor radio-stanica; njenu zgradu branile su isključivo žene. Padobrancima je pošlo za rukom da je zauzmu samo nakon upotrebe bombi. Među izbjeglim nalazio se također i sin Winston Churchill, Randolph, koji se nalazio u Titovom štabu.¹² Naprotiv, dva dopisnika velikih američkih novina bila su pri tom zarobljena.¹³ Bataljun se

¹¹ L. Rendulic, nav. djelo, str. 225-226.

¹² Pored uniforme maršala Tita Nijemcima je pošlo za rukom da zaplijene — kako to proizlazi iz pisma poslanika Kasche njemačkom opunomoćnom generalu u Hrvatskoj Glaise Horstenu od 8. VI 1944 — dnevnik Randolpha Churchilla. Ribbentrop je odmah zatražio da ga komanda koja ga drži smjesti pošalje u Glavni stan. S druge strane, Kasche pak moli generala da mu pošalje dnevnik VI. Nazora. (Njemačko ministarstvo vanjskih poslova u Bonnu, Politisches Archiv (skraćeno PA), Nachlass Kasche, svezanj 5)

¹³ Nijemci su zarobili dva strana novinara (ratna dopisnika): Johna Talbota i Stojana Pribićevića, sina Svetozara Pribićevića. Talbot je bio dopisnik agencije *Reuter*; a Pribićević je slao dopise američkoj štampi. Pored njih pali su u ruke Nijemcima i dva saveznika fotoreportera: Englez John Slade i Amerikanac Gunter Fowler. Pribićević u je, međutim, pošlo za rukom da Nijemcima pobjegne i da se pridruži pripadnicima NOVJ.

zatim pripremio za obranu na obližnjem groblju, ali nije uslijedio nikakav napadaj. Idu eg jutra pristigla je u Drvar — kako se o ekivalo — grupa koja je nadirala iz zapadnog pravca dok su motorizirane grupe stigle na cilj tek poslije podne istog dana (26. V) nakon što su svladale brojne zapreke na putu. U Drvaru bio je zaplijenjen bogat materijal u spisima, kao i brojni ameri ki, engleski i ruski filmovi. —

Toliko Rendulic koji je kasnije, u no i na 24. VI 1944., primio nare enje da se još istog dana javi Hitleru u njegovoj rezidenciji *Berghof* kod Berchtesgadena uz primjedbu da Rendulicev povratak na Balkan više ne dolazi u obzir.

Tito se uspješno povukao iz Drvara i širega njema kog okruženja; sovjetskim avionom prebacio se u Bari (Italija), a zatim britanskim razara em na otok Vis gdje je organizirao svoj glavni stan. Nijemcima je u toj operaciji *Konji ev skok* pošlo za rukom da se do epaju dnevnika R. Churchilla i - maršalove nove uniforme koju je trebao dobiti na dar za svoj rodendan (25. svibnja).

Kao primjer »dobre« obaviještenosti ustaškog ministarstva vanjskih poslova reproducirat emo ovdje iz »Unutrašnje-politi kog pregleda br. 6« od 15. lipnja 1944.¹⁵ što je ministarstvo o toj *njema koj* operaciji javilo cirkularno svojim diplomatsko-konzularnim predstavništvima u inozemstvu:

»Zarobljivanje 'Glavnog Štaba maršala Tita'. U posljednjem politi kom pregledu javljeno je prema jednoj ameri koj viesti, da je Titov Glavni Stan zarobljen. Iako se do sada sa naše i njema ke službene strane nije o tome detaljno javilo, doznali smo s pouzdanih izvora, da je u o i napadaja na partizansko središte odpora na jednom uzletištu u Hrvatskoj došlo oko 200 jedrilica, koje su u ranu zoru 25. svibnja prebacile na podru ju Drvara oko 2000 padobranaca me u kojima su navodno u estvovala dvie hrvatske satnije, padobranske mom adi. Nakon težkih borba uzpjelo je ovim padobrancima obkoliti i zarobiti Titov 'Glavni stan' u kojem su se u tom asu nalazili englezki astnici njih preko 20(!) na broju. Ovu djelatnost padobranaca podpomagali su jake hrvatske i njema ke samokretne jedinice uz pomo zrakoplovstva i teškog oružja kao i oklopljenih sastava. Ove jedinice su prodirale sa više strana u pravcu Titovog 'Glavnog Stana' te su omogu ile padobrancima izvršenje njihovog zadatka. Navodno da se (u) momentu puštanja padobranaca i obkoljavanja Titovog 'Glavnog Stana' Tito nalazio sa Churchillovim sinom par km. dalje u neakvoj inspekciji(l) pa je tako pukim slu ajem izmakao zarobljivanju. Uz velike gubitke u oružju, ljudstvu i opremi kao i u gubitku itavog arhiva, Titovih najbližih suradnika zarobljeno je nekoliko neošte enih krugovalnih postaja koje su bile u službi partizanskog vodstva. Navodno su englezki astnici zate eni u asu kad su poslije neke konferencije izpijali šampanjac i bogato se gostili. Ovi englezki astnici dovedeni su zrakoplovima na ovo polazno uzletište, te su tu proveli neko vrijeme, odakle su preba eni u njema ko zarobljeni tvo. Me u ovim englezkim astnicima, prema jednoj viesti, bio je i Stojan Pribi evi , dopisnik englezkih i ameri kih novina pri Titovom 'Glavnom stanu'. Englezke i ameri ke agencije javljaju da je prigodom zarobljavanja Johna Talbota bio zarobljen i Pribi evi , koji je navodno pobjegao. Više je vjerojatna ova viest, da je Pribi evi doveden s englezkim astnicima na imenovano uzletište i odveden u njema ko zaroblje-

¹⁴ L. Rendulic, nav. djelo, str. 228-229.

¹⁵ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (skra eno A-VII), NDH, Kut. 279, Br. reg. 2/3 - 1, str. 14-15.

ni tvo, jer se je od asa zarobljivanja Talbota englezke i ameri ke agencije kao i krugovalne postaje nigdje ga više ne spominju niti javljaju vesti i dopise kojih on šalje. Kruže razne vesti po Hrvatskoj prema kojima je Tito teško ranjen ak i poginuo, a prema nekim prevežen u bolnicu negdje u Italiju radi lie enja dobivenih rana. Krugoval u Londonu od 8. lipnja javio je, da je izdana u ime 'Maršala Tita' izjava u kojoj se kaže: 'Maršal Tito, sa svojim stožerom krenuo je uz pomo saveznika iz jednog diela Jugoslavije u drugi, gdje e mo i bolje upravljati operacijama koje su sada u toku.' Prema vesti Londonskog krugovala od 11. lipnja o. g. stigao je u Rim Randolph Churchill za kojega je svojevremeno objavljeno od iste krugovalne postaje, da je sa Titom uzpjeo pobje i njema kom zarobljeni tvu. Sto se ti e Tita o njemu zadnjih par dana anglosaske i druge vesti sasvim nedostaju.«

O operaciji *Konji ev skok* maršal Tito je 1974. god. rekao i ovo:

»Pošto mu (Hitleru) nije uspjelo ni u šestoj ofenzivi da razbije Narodno-oslobodila ku vojsku, pokušao je da uništi Vrhovni štab, da mene, na svaki na in ili ubije, ili uhvati, da razbije AVNOJ.

Pripreme za to su po ele - govorio je Tito¹⁶ - poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, koje je strašno ozlojedilo Nijemce i ustaše. Svi su oni bili zabrinuti zbog odluka koje smo donijeli i zbog toga što smo tako brzo ja ali. Zato su htjeli da nas svakako likvidiraju. A mislili su da e to najlakše posti i ako uhvate mene kao vrhovnog komandanta. Tako je došlo do tog desanta.

Za Hitlera je tada bila jako nepovoljna i veoma teška situacija. On je mislio da e mu taj desant uspjeti kao što je, pomo u padobranaca, uspio da otme Musolinija. Ali, ovdje je malo druk ije ispalo...

Narod se nevjerojatno hrabro držao.

Neuspjeh toga desanta je pokazao da su naša vojska i naš narod nešto sasvim drugo nego što su zamišljali Nijemci, pa i neki naši saveznici... Mi smo tu uspjeli da se odbranimo, na žalost, sa velikim žrtvama. A to nije bila stvar samo Drvara i Bosne, nego cijele Jugoslavije. Jer to je bio napad na Vrhovni štab i druga najviša tijela koja su stvorena u Jajcu, na AVNOJ, jednom rije ju na glavno rukovodstvo cijele zemlje...

O toj operaciji se malo pisalo. To nije bila samo obi na borba kakvih smo imali na stotine i hiljade. To je bila borba na život i smrt... Ta bitka za nas ima historijski zna aj. Da nismo tada uspjeli, mnogo štošta se moglo poremetiti ...

To je jedna od najzna ajnijih epizoda naše oslobodila ke borbe. I bitka na Neretvi je bila teška, ali smo pobijedili. Najteža bitka koju smo uop e vodili u toku rata u Jugoslaviji, bila je na Sutjesci, gdje smo izgubili oko osam hiljada ljudi. No, ovdje je bilo, uglavnom, najviše rukovodstvo cijele Jugoslavije. Zato drvarska operacija spada u red velikih bitaka...«

2. *Izveštaji ustaškog ministarstva vanjskih poslova*. Otpravnik poslova poslanstva NDH u Veneciji drA. Sugia otposlao je u Zagreb svom ministarstvu izvještaj (Mletci, 2. lipnja 1944) u kojem javlja ovo:

»I. Izjavu predstavnika našeg Ministarstva Vanjskih poslova, danu na sastanku novinara dne 20. svibnja o.g., a dostavljenu nam brzojavom Ministarstva U.M.269/44 dao sam u prievodu pro itati na konferenciji štampe dne 30. svibnja o.g. Tajnik Š. Nizeteo, koji polazi konferencije štampe, u kratkim

¹⁶ *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, kni. 4, Dokumenti Nema koe Rajha 1944-1945, str. 276, bHj. 7.

¹⁷ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 32/1 - 1.

izvodima prikazao je pojavu partizanstva i etništva u Hrvatskoj, odnosno njihovu genezu. Istaknuo je okolnost, kako se u redovima bilo jednih bilo drugih neprijatelja nalazi u glavnom srbski elemenat, kojemu je zajedni ka mržnja na N.D.H. i na sve što je hrvatsko. Prema tome borba vodena sa strane jednih i drugih ima srbsko obilježje. Nakon toga pročitao je tekst izjave u talijanskom prijevodu. Izjava, a također i izlaganje tajnika Š. Nizetea, pobudila je veliko zanimanje. Svi prisutni su nakon toga stavljali razna pitanja tajniku Nizeteu, a osobito zanimanje je pokazivala jedna finska novinarka. Poslanik Tamburini, voditelj konferencije, uzeo je jedan primjerak izjave, koja je biti dostavljena ministru Mezzasomi, a vjerojatno je došla i do samog Mussolinija.«

Pod II. Sugja dalje u izvještaju javlja da talijansko ministarstvo kulture sura uje s velikom susretljivošću u i zanimanjem s predstavnikom NDH i pokazuje veliki interes za sve što se događa u Hrvatskoj. S obzirom na takvo raspoloženje Sugja je dao prevesti mjesečne izvještaje koje im ministarstvo iz Zagreba šalje pod naslovom *Kulturni pregled*, te ih predati organima talijanskog ministarstva, kao i drugim talijanskim i stranim osobama iz kulturnog života. »Ovi kulturni pregledi prikazuju vrlo plodan kulturni život u Hrvatskoj, što je za svih veliko iznenađenje, a za nas veoma jaka promjena.«

Pod III. navodi da je fašističko ministarstvo kulture izrazilo želju da mu dostave kratke biografske prikaze svih istaknutijih političkih ljudi ustaške Hrvatske. Poslanstvo je mišljenja da bi tu želju valjalo ispuniti te stoga moli da bi mu se »ti politički profili« dostavili. Također su zamoljeni s talijanske strane da bi im poslali članak koji bi u kratkim potezima prikazao današnji politički, kulturni i društveni život u Hrvatskoj. »Koliko iz jednog toli iz drugog zahtjeva vidi se želja Talijana - zaključuje poslanstvo - za nastavkom suradnje na ovom polju, koja je od rujanskih dana prošle godine potpuno prekinuta. Držimo, da ćemo moći objaviti više sastavaka, pak molimo, da nam se dostavi nekoliko gotovih članaka.«

»Politički pregled br. 3« ustaškog ministarstva od 6. VI 1944.¹⁸ sadrži mnoštvo podataka — pretežno iz strane štampe — o zbivanjima u svijetu (papiri govori, pitanje invazije, Turska, Bugarska, Sovjetski Savez, anglo-američki odnosi, pitanje mira, Njemačka i drugo).

O invaziji ministarstvo (poslanik dr V. Zidovec) piše ovo: »Ne predleže novi podatci pa ministarstvo otkriva vijesti. Prema jednoj obavijesti u Njemačkoj se sa sigurnosti otkriva invazija te se događaji u Italiji smatraju uvodom. Govori se o nagomilavanju vojske u južnoj Italiji; predviđa se možebitno napuštanje Rima te povlačenje dalje na sjever, a možda i odlazak Niemaca iz Španjolske. Treba primijetiti da su Niemci još u slučaju kad je pala Mussolinijeva vlada pomišljali na obrambenu crtu negdje oko Bologne, ako to bude potrebno. Uspješna obrana ukinula je to nepotrebnim, a vojnički razvoj nakon potkovanja nove savezničke ofenzive koja je potekla 11. V. dosada se može smatrati vrlo povoljnim za Niemce i vrlo skupim za protivnike. Odmah nakon potkovanja sadašnjih borba Niemci su ustvrdili da uopće ne postoji nikakva linija 'Gustav' niti 'Adolf Hitler', nego da je to sve samo mašta neprijatelja, dok je pred 14 dana vojni stručnjak gen. Gadow rekao da se njemačke pripreme bore protiv pune neprijateljske sile.«

U odjeljku pod naslovom: »Što će ukinuti Njemačka?« ministarstvo piše i ovo:

¹⁸ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 3/1 - 2.

»Svakako Englezka i USA danas se u svojoj borbi oslanjaju uglavnom na grlatu promi bu te na bombardiranje ogromnog razmjera. Jedno i drugo zapravo nije znak jakosti nego samo slabosti, pogotovo kad sadašnje izkustvo u Italiji pokazuje da Anglo-amerikanci ni kraj najduljeg spremanja i najvećeg napora ne mogu postići i nikakove znatne uspjehe u otvorenim borbama koliko god ih te borbe skupo stajale.

No kolikogod produživanje ovakovog stanja koristi zapravo Rusiji, rat je danas došao u takvo razdoblje u kom se nalažu odlučni koraci. Svakako Njemačka se danas u prvom redu sprema kako da odbiti invaziju odnosno novu rusku ljetnu ofenzivu, ali to ne može iscrpiti njenu djelatnost, tim više kad su to samo vremenski ograničene zadaće. Duljina rata, pomanjkanje sirovina, držanje neutralaca koji pod englezkim pritiskom sve više uskraćuju te sirovine, sve više stvaraju potrebu velikih vojnih i političkih odluka. Mogućnost odlaganja invazije zaoštruje još više položaj te bi stvorilo još veću opasnost, kako je to već razloženo u politici kom pregledu br. 1.«

O Italiji, osim ostalog, stoji u izvještaju i ovo:

»Prema jednom izvoru dogovoreni od 9. IX. prošle godine ostavili su Italiju posve nemoćnu a fašizam uništen, no odonda se je dogodilo ovo: a) otklanjanje prevratnika da ne se tal. vojska uspješno oprijeti Niemcima izjalovila se je; b) Niemcima je uspjelo zaustaviti Anglosase; c) bezobzirnost anglosaskog bombardiranja; d) krvavo partizana; e) obnova novofašizma te strog postupak s fašističkim izdajicama; f) obnova tal. vojske, koju ne treba podcijenivati; g) jednako stanje u južnoj Italiji, odvažanje djece u Rusiji, radnika u Americi; h) taktički an i blag postupak njem. vlasti. Sve je to izazvalo postepenu promjenu mišljenja i jačanje narodne svijesti, pa se i kod ustrojstva vojske i uprave te sigurnosne službe te uobličilo u životu i radu osjećaj napredak s kojim su Niemci vrlo zadovoljni. Ovi dogovori mogli bi imati i nepovoljan utjecaj za Hrvatsku. Za razliku od ovog prikaza položaja u Italiji *Basler Nachrichten* od 21. V. kaže da je u upravi potpuna dezorganizacija, u vojsci nemoć, u obskrbi nered, a u narodu potpuna apatija, i to jednako u onom dijelu Italije koji je zauzet od saveznika kao i u onom koji je pod njemačkom vlašću. Niemci (i) neofašisti svugdje nailaze na otvoren ili prikriven otpor, pa se Niemci tuže na to kako Talijani nemaju razumijevanja za 'povijesni značaj' borbe kod Rima i si. Može se pretpostavljati da ovaj posljednji prikaz bolje pogađa pravo stanje stvari.«

Zanimljivo je što ministarstvo piše o operaciji *Konjičev skok*:

»Ovih dana bili smo svjedoci njemačkih operacija protiv Titova glavnog stana. Za sada se raspolaže samo s neprijateljskim vijestima te još nema naših podataka, ali prema onom što je uspjelo saznati njemački su uspjesi znatni te je navodno pala u njihove ruke pismohrana te već inače vođa iz glavnog stožera, a Tito i Churchillov sin samo su se s najvećom mukom uspjeli spasiti. Ne može se, dakako, tvrditi i spada u područje hipoteza, ali mi se ne smijemo nipošto uditi, ako se jednom (možda i dugo poslije rata) bude saznalo da je englezka tajna služba podmetnula Niemcima podatke o tome gdje se nalazi Tito. Englezi, doduše, kuju Tita u zvijezde, ali oni ipak više vole bijele grobove nego njega živa. Ono što im je on trebao to je već u ino, a njegov daljnji rad više ne može koristiti njihovim političkim ciljevima. Uvijek dolazi na ovu pomisao tim prije kad bi nešto sli na bilo sasma u tradicijama englezke politike i metoda. Okolnost što su Englezi baš sada podigli toliku vikicu oko Tita također može potvrditi ovu pretpostavku, a još više ju potvrđuje činjenica što se je u tom slučaju kod njega nalazio Churchillov sin. Osim toga ministarstvo raspolaže s jednim podatkom još unatrag dvije godine prema kojemu je i Titova

partizanska vlada te sve sli ne komunisti ke vlade koje ve postoje na Balkanu ili se imadu tek uztrojiti, imade zada u, da se pomo u njih Rusija opre ulazku Englezke na Balkan. Nema nikakove sumnje o tome, da to Englezi vrlo dobro znadu.«

U pismu od 9. VI 1944.¹⁹ konzulu Gördesu u Sarajevu poslanik Kasche najavljuje da e mu generalni konzul L. Aeldert donijeti to pismo i neka druga pisma. Aeldert treba s Gördesom razmotriti ova pitanja: a) sudjelovanje general-potpukovnika prilikom predaje odlikovanja ministru J.Frkovi u; b) budu u suradnju s inž. H. Ottom.²¹ Hans Ott e se poslovno smjestiti kod Mostara i predstavljat e za naše djelovanje — piše Kasche - dragocjeno uporište. Za poruke njemu i njegovo izvještavanje poslužit e se Kasche od slu aja do slu aja njema kom teleprinterskom vezom. Ott e se prigodice javljati Gördesu da bi predavao izvještaje. Kasche moli da se i Gördes koristi pri svom radu i obavještavanju poslanstva Ottovim poznavanjem tamošnjih prilika i li nosti. Za povjerljive svrhe šalje Kasche Gördesu idu eg tjedna iznos od 200 funti u zlatu i Kasche ga moli da primitak zatim potvrdi. Pojedina no pravdanje utroška nije potrebno. Neka konzul na svršetku obra unske godine dostavi poslanstvu potvrdu o upotrebi novca bez pojedina nih naznaka.

General Glaise je brzojavom 10. VI 1944.²² u svojstvu vojnog atašeja u Zagrebu izvijestio Vrhovnu komandu i ostale svoje nadre ene da je nedavnom promjenom u vodstvu avijacije NDH doveden ponovno general VI. Kren, dok njegov prethodnik pukovnik Rogulja odlazi u Budimpeštu za vojnog atašeja. Pukovnik Rub i koji je u me uvremenu bio kandidiran za zapovjednika eskadrila ponovno je zaobi en. Avijati ki ataše puk. Creydt ocjenjuje povoljno mogu nost suradnje s gen. Krenom.²⁵

¹⁹ Arhiv Jugoslavije (skra eno AJ), Mikrofilm T-120, rolna 1077.

²⁰ Tre i Reich je u NDH raspolagao s tri konzularna predstavništva: u Sarajevu, Dubrovniku i Vinkovcima.

²¹ Inž. Hans Ott bio je njema ki posrednik pri prvim pregovorima o razmjeni. Vidi: Bogdan Krizman, NDH *izme u Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1980, str. 375-381. Kasnije jc njema koj strani iz Hercegovine dostavljao obavještajne podatke o partizanima.

²² AJ, T-501, rolna 264, Nr. 8894/44.

²³ U istrazi je VI. Kren 1947. god. o svojoj reaktivizaciji izjavio ovo:

»Sredinom septembra 1943. godine, kratko vrijeme prije nego sam stavljen u penziju, odre en je za komandanta avijacije pukovnik Rogulja Adalbert, koji je do tog vremena bio cijelo vrijeme komandant aerodroma u Rajlovcu gdje se je istakao svojim radom i vršenjem službe, što je bilo op e poznato. On je ostao komandant avijacije sve do mog reaktiviranja i, koliko mi je poznato, bili su sa njim zadovoljni i pohvalno su se o njemu i njegovom radu izražavali, ali svejedno nije s tolikim uspjehom vodio zrakoplovstvo, kao što sam ga ja ranije vodio.«

Na pitanje istražitelja: Kako su Nijemci gledali na njegovo (Krenovo) penzioniranje, Kren je odgovorio: »Iz razgovora sa njema kim oficirima koje sam sretao, zaklju io sam da ih je iznenadilo moje penzionisanje, dok sam za njema kog avijati kog atašea bio vrsto uvjeren da me ne simpatiše, te je njemu to bilo po volji. Osim toga opunomo eni general njema ke Vrhovne komande u Zagrebu Glaise Horstenau imao je dobro mišljenje o meni, što sam zaklju io po njegovom držanju u razgovoru sa mnom. Prilikom jednog susreta s Glaiseom u Tuškancu koncem 1943 godine, kada sam ve bio u penziji, on se izrazio kako je smješno što sam ja penzionisan, makar i na vlastitu molbu. Osim toga mi je rekao, da kako to, da ja ovako mlad i zdrav pa u penziji, a još bi mogao raditi i kako se takovi slu ajevi kod nas eš e dog aju.«

Na istražiteljevo pitanje, što je uvjetovalo Krenovo ponovno imenovanje za komandanta avijacije, Kren je ovako odgovorio: »Meni se u to vrijeme sa svih strana prigovaralo, da ja ljen arim i badava primam penziju, a da bi mogao još uvijek raditi. U to vrijeme stanje na ratištima je za Njema ku (bilo) sve gore i gore. Naime bila je ve polovica 1944 godine. Ne znam da li je možda Paveli a i to rukovodilo da me ponovno postavio za komandanta avijacije.«

Na pitanje: Tko se od Nijemaca zauzeo za njegovo ponovno postavljanje na vrh, Kren je odgovorio: »Prema rije ima generala Glaisea tj. iz razgovora s njime u Tuškancu koncem 1943 godine zaklju io sam, da u koliko se je netko od Njemaca zauzeo za mene, da bi to mogao biti

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova dopisom od 17. VI 1944.²⁴ upu e-
nom poslanstvu u Berlinu, na ruke poslanika dra Košaka, ponovilo je ono što
je poslanstvo ve javilo ministarstvu u svom politi kom izvještaju iz Berlina
broj 9/44:

»Povodom jedne viesti londonskog krugovala, da Njema ka misli provesti
neke teritorijalne promjene na Balkanu, postavljeno je na konferenciji u
Auswärtiges Amtu poslaniku Schmidtu²⁵ o ovom pitanje. - On je odgovorio,
da o tom nema smisla govoriti, te da iz njegovog razgovora s ministrom
vanjskih poslova ne proizlazi, da bi se on tim mislima sada bavio.

Naši novinari shvatili su ovu izjavu ipak donekle pesimisti ki, dok strani
novinari tome ne vide razloga.«

Ministarstvo stoga moli poslanika Košaka da »izvoli promatrati daljnji
razvoj ove stvari te o tome obavieštavati ministarstvo«.²⁶

jedino on, ali mi Paveli prilikom razgovora s njime nije rekao ništa o tome, da Njemci traže moje
reaktiviranje. Svi kasniji Njemci s kojima sam kasnije razgovarao, kada sam ponovno postao
komandant avijacije, izrazili su zadovoljstvo što sam ja ponovno postavljen. Ja li no smatram da
je to bilo iz kurtoazije.« (A-VII, NDH, Zapisnik Saslušanja Vladimira Krena, Kut. I.0.9, Br. reg.
9/1 - 1-127)

²⁴ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 48/1 - 3. Koncept dopisa je od 17. VI 1944. a istopis od
19. VI 1944.

²⁵ U njema kom ministarstvu vanjskih poslova na elnik odjela za štampu bio je Paul Karl
Schmidt, dok je Paul Otto Schmidt bio glavni tuma u ministarstvu.

²⁶ U svom pismu od 14. VII 1944. poslanik Košak je iz Berlina javio Alajbegovi u (»Dragi
Meho!«) i ovo: »*Mirovni pregovori*. Niemci energi no demantiraju sve verzije o navodnim
Papenovim akcijama (F. v. Papen, njema ki ambasador u Turskoj - opaska B. K.) za mir s
Englezkom. Me utim se ovdje po raznim simptomima sti e dojam, da je ipak nešto u toku. Ne
znam, ali ne izklju ujem, da je s tim u vezi i put turskog poklisara Arikana u Ankaru, koji je u
nedelju boravio u Hauptquartieru i bio primljen od Ribbentropa, a vjerojatno i od samog Hitlera,
a u utorak 11. o. mj. iz Wiena odletio u Ankaru. Imao bi se vratiti za par dana. Ovo mi je sve sam
rekao, a razgovarao sam s njim u subotu na ve er sat prije odlaska vlaka u Salzburg.« (A-VII,
NDH, SUP-Zagreb, rolna 4)

Vladimir Košak se u Berlinu usrdno trudio da prikuplja što više »svježih« informacija. O
tome je šef ustaške diplomacije M. Alajbegovi u istrazi izjavio ovo: »U vezi specijalnih usluga i
zadataka u inozemstvu, poznat mi je slu aj u Berlinu, gdje je poslanik dr. Vladimir Košak izdavao
ili na neki drugi na in se oduživao osobi koja mu je dostavljala prepise Kascheovih izvještaja
upu enih iz Zagreba M.V.P. (ministarstvu vanjskih poslova) Njema ke. Ime osobe, kao i na in na
koji se Košak istoj oduživao, nije mi poznato.« (A-VII, NDH, Zapisnik o saslušanju Mehmeda
Alajbegovi a, Kut. I.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155)

Sâm Košak je u istrazi 18. VII 1946. izjavio ovo: »U Berlinu sam se obavještajnom službom
ozbiljnije pozabavio, a imao sam na raspolaganju i sredstava, pa sam tako odmah na po etku
dobio kredit od 100.000 maraka, iz kojih su se, ali trebale pokrivoti i potrebe reprezentacije.
Imena pojedinih agenata, kao i na in rada opisao sam ve u mom spomenutom elaboratu.
Najzna ajniji je bio major Becker, a podosta materijala dobivao sam od legacionih savjetnika
dr. Werkmeistera i von Altenhofena. Od Beckera sam dobivao pretežno stvari vojni kog karak-
tera, a od Altenhofena stvari op e politi kog karaktera, a od Werkmeistera stvari, koje su se
neposredno ticale NDH.

Li ne veze s navedenim održavao sam ja sâm. Nekoje od dobivenih stvari poslao sam izravno
na ministra Voki a, dok sam niz stvari javio ministarstvu vanjskih poslova u uvijenoj formi, a
podosta stvari mi je ostalo ležati do kraja, pa sam ih pri napušanju Berlina uništio, jer sam se
bojao slati odnosno javljati ih u Zagreb, da se ne bi preko njema kih agenata u ministarstvu
vanjskih poslova otkrilo, ili da ih Paveli ne bi upotrebio protiv mene. Tako sam među inim
uništio i itavu zbirku dokumenata i studija koju su Nijemci zaplijenili u Rimu, a odnosila se je na
etnografske, ekonomske, strateške i politi ke studije o Crnoj Gori, muslimanima Bosne i
Hercegovine, Srbiji, kao uop e o strateškom putu Talijana od Jadrana na Dardanele. Od
Altenhofena i od Beckera, a tako er i od Werkmeistera dobio sam dosta izvještaja njema kog
opunomo enika za Srbiju Neubachera, koji su ve inom radili o etnicima. Tako se sje am i jedne
Neubacherove aluzije na mogu nost kontakta s Amerikancima preko štaba Draže Mihailovi a.«
(A-VII, NDH, Saslušanje Vladimira Košaka, SUP - Zagreb, rolna 4)

Košak se ve istakao prema Nijemcima kao »državni rizni ar« kad je 9. X 1942. izrazio

U me uvremenu je op i odsjek politi kog odjela (poslanik drV. Židovec 13. VI 1944²⁷) sažeo za Paveli a najvažnije odlomke iz dosadašnjih vanjsko-politi kih pregleda ministarstva broj 1 (22. V) i 3 (6. VI 1944).

Iz prvog izvještaja Paveli u se serviraju glasovi o invaziji i podaci o stavu Turske; iz tre eg pitanje o invaziji na Balkan i Turskoj, stavu Bugarske (za koju je Židovec u ministarstvu važio kao »specijalist«), anglo-ameri ko-ruskim odnosima te partizanima, emigraciji i Srbiji.

»Prema jednoj starijoj viesti tvrdilo se — obavještava ministarstvo svog poglavnika - da invazija ne e biti zbog neslaganja saveznika, zbog opasnosti podhvata te zbog unutrašnjih razloga u neprijateljskim zemljama (izbori u Americi i si.) pa se je predpostavljalo da je mogu englezko-njema ki sporazum pred ruskom opasnoš u.²⁸

Poznato je kako i koliko se o invaziji piše u svim ratuju im zemljama i me u neutralnim. Mnoga mišljenja slažu se u tome da e invazija biti izvršena i na Balkanu. Pogotovo se o tome piše u Turskoj, Švicarskoj, Švedskoj i Španjolskoj. Kod mnogih neutralaca koji su uostalom svi listom na strani Englezke a protivnici su Rusije, osje a se jasan strah pred sadašnjim razvojem koji pogoduje samo Rusiji, pa se zbog toga upozorava na potrebu da Englezi izvrše invaziju.«

»Iz jednog izvora saznaje se da unato toga što se toliko piše o o ekivanju invazije i mnogi njema ki krugovi intimno misle, da ne e biti invazije. Dokaz vide u ovakovom redosliedu misli: invazija može uzpjeti ili ne uzpjeti. Ako uzpije onda je to na kraju ipak samo pobjeda boljševika jer ako e Njema ka biti pobie ena onda e boljševizam svagdje triumfirati. Ako pak invazija ne uzpije onda e do i do najtežeg unutrašnjeg sloma i u Americi (još k tome pred izbore!) i u Englezkoj (svakako bi Churchill odmah morao odstupiti), a saveznici bi trebali dugo vremena da se oporave i spremne na novi udarac, kroz koje vrijeme bi njema ka vojska na zapadu postala slobodna te bi mogla udariti na iztoku te ili pobijediti Rusiju ili ju prisiliti na mir, što bi opet imalo porazne posljedice za anglo-amerikance.«

»Me utim upravo ovaj redoslied misli mora dovesti do obratnog zaključka od onog koji se gore navodi — nastavlja ministarstvo svoje izlaganje o mogu nostima invazije. - Naime o ito je da vojni ki Englezi mogu najviše postiti i ako uob e ne izvrše invaziju nego samo priete njome te tako prisiljavaju Niemce da drže veliku vojsku na zapadu, istodobno izvrgnuti najžeš em englezkom bombardiranju. Time bi Englezi postigli postepeno unutrašnje slabljenje Njema ke ubrzano još obustavom dobave raznih sirovina iz neutralnih zemalja, dok bi istodobno ruski pritisak uz pomo saveznika mogao biti sve više poja an dotle dok ne dovede do sloma Njema ke. Me utim ovakav plan koji bi bio najjednostavniji s englezkog stanovišta ne mogu Englezi o ito primiti jer nema i ne može biti politi kog sporazuma niti izme u njih te boljševizma niti pak izme u njihovog i ruskog imperializma. No vidimo da Niemci na obustavu dobave sirovina iz neutralnih zemalja ne daju kona an

spremnost - kako je to Kasche javio svom ministarstvu brzojavkom od 14. X 1942 — da Reichu za svakog »iseljenog« Židova stavi na raspolaganje po 30 njema kih maraka. Pripremni radovi" - javlja dalje Kasche — za »iseljenje« Židova iz po Talijanima zaposjednutih zona NDH pomo u potajnog zahva anja svih Židova provest e politi ko odjeljenje poslanstva u Zagrebu. Kasche istovremeno moli da o prednjem obavijeste i Glavnu upravu za sigurnost Reicha. (AJ, Mikrofilm Institut Yad Washem, Jeruzalem)

²⁷ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 22/2 - 1.

²⁸ Ta englesko-njema ka nagodba na ra un SSSR-a bila je kao neka trajna *fata morgana* ustaške politike i diplomacije sve do »gorkog svršetka«.

odgovor navode i da je rješenje tog pitanja i onako ovisiti o uspjehu ili neuspjehu invazije. Vidimo i to da su saveznici zapravo već i započeli s pripremnim podhvatima, jer su već udarili u Italiji. Makar se prava invazija može razumijevati samo na zapadu, ipak je jasno da mora biti pripremljena i olakšana istodobnim podhvatima na više drugih raznih mjesta, na jugu, na jugoistoku i možda na sjeveru.

Izgleda dakle po svemu da u ovom položaju Englezima ne preostaje drugo nego da udare ili pak da se sporazume s Niemcima« - zaključak je ministarstva.

U (već citiranom) »Unutrašnje-politički kom. pregledu br. 6« ministarstva vanjskih poslova od 15. lipnja 1944.²⁹ najviše prostora posvećeno je *Hrvatskoj seljačkoj stranci*. Odmah u početku se navodi da je zapaženo kako su se u posljednje vrijeme partizani žestoko okomili na *NDH*, odnosno njeno vodstvo, tvrde i da narod nije više uz to vodstvo, nego uz njih, partizane. Tako je, na primjer, značajan letak što su ga partizani nedavno širili po Sušaku pod naslovom »Mađekovci, opametite se« u kojem se kaže da se »mađekovci još uvijek ne opredjeljuju za partizane jer čekaju tko će pobijediti pa špekuliraju s time (uzporedi i poznati Nazorov govor u Topuskom), no time se zapravo pomaže okupatorima i ustaškim izdajcima.«

»S druge strane etnici i Draža nisu strogi spram *NDH*, pa smo već uli kako je navodno Draža u jednoj svojoj izjavi prigovorio Mađeku samo to što se ne bori dosta odlučno spram partizana i što trpi da toliki njegovi pristalice prilaze partizanima. Ovih dana pojavio se je u okolici Knina etnički letak pod naslovom 'Rodoljubi Dalmacije' u kom se čak uzimlje *NDH*u zaštitu te kaže, da sada kad bi se trebali svi ujediniti, partizani počinju 'bjesomom' noćni huškati protiv *NDH*i protiv 'jugoslavenskih nacionalista'.«

»*NDH* stoji po strani od prvog rata NDH - navodi se u pregledu - ne samo zbog toga što se od ustaštva razlikuje svojom ideologijom te što (nepravom) pripisuje u grijeh ustaštvu razne pretjeranosti ili pogriješke koje su se dogodile - nego uglavnom zbog toga što imade sasvim druge vanjsko-političke poglede. Tako je *NDH* od početka smatrao da nam prijeti opasnost od Talijana i Niemaca te da će u ovom ratu pobijediti Angloamerikanci a Niemci da će biti opet potuženi. Radi toga vodstvo *NDH* je smatralo da je boravak ustaša u osovinskim državama opasnost za Hrvatsku te da treba sklopiti sporazum od 1939., jednako kako je i Radić 1925. smatrao da ne preostaje ništa drugo nego sklopiti sporazum. *NDH* krivo smatraju i da ustaštvo ne vidi da treba narodu dati samostalnu i slobodnu državu, stoji u opoziciji i spram naše vanjske i unutrašnje politike te ju od prvog rata smatra pogriješnom.

Međutim ovim obično poznatim stvarima treba dodati da se danas u držanju *NDH* primjećuju neki novi, vrlo zanimivi, momenti. Oštrica spram ustaša i nije više tako oštra, ali je stav spram partizanstva odlučniji. Već više puta su se mogle čuti izjave raznih agenata *NDH* o tome, 'da će se kod preuzimanja vlasti likvidirati partizane', dok će od ustaša 'samo oni koji su poštteni i koji se nisu ogriješili o narod biti pozvani na suradnju'.³⁰

²⁹ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 21/2 - 1.

³⁰ Pavelić je preko posrednika održavao dodir s grupom vodećih mađekovaca u Zagrebu, ali im je istovremeno držao — kao svog najopasnijeg konkurenta kod Niemaca — »vodu« (Mađeka) pod maskom Luburice »Ustaške obrane«. Na drugoj strani emigrantska vlada u Londonu pokušavala je već 1942. god. doprijeti do Mađeka i tako mu je, na primjer, jugoslavenski obavještajni oficir u Turskoj, major Vladimir Peri tajno, posredstvom specijalnog kurira F. Zarena, 21. XII 1942. otposlao pismo u kojem iznosi - na temelju primljenih uputstava - želje i

Savezno s time važan je jedan letak *HSS* koji se je u posljednje vrijeme dielio u Zagrebu. To je letak pod naslovom '*Mu eništvu Hrvatske*' u kom se kaže da ni za vrijeme osmanlijskih ni tatarskih provala Hrvatska nije teže stradala nego danas. Osobito stradava goloruko selja tvo.«

U pregledu se, zatim, analizira sadržaj tog letka ma ekovaca i iznosi dio u kojem se spominju partizani ovako: »U mnogim krajevima hrvatski narod teško stradava i od partizanskog klikaštva. Oni se kite imenom narodno-oslobodila ke vojske, ali po onome kako se vladaju spram naroda došao je narod do zaključka, da tako ne bi postupala vojska koja bi u istinu bila narodno-oslobodila ka, *te kao da te klike idu za tim, da seljak i hrvatski i srbski ostane bez doma i obitelji*, pa onda kao proleter-bezku nik bude u svome o aju prisiljen i sam nastaviti sa razku ivanjem svoje selja ke bra e.«

U letku se kritiziraju i drugi potezi partizana (»klikaša«!) i zaključuje se ovako:

»Usljed toga narod o ekuje jasan odgovor na pitanje, da li se sve to dešava znanjem i odobrenjem 'Vrhovnog štaba' ili su to samo ispadi 'klikaša'. 'Sre om velika ve ina Hrvata boraca u šumi ne slaže se s ovakovim na inom borbe, a niti s ovakovim ciljevima. Oni su ostali vjerni i hrvatskoj narodnoj i državnoj misli, a naro ito misli selja ke demokracije. Razumljivo je, da e oni uvijek biti tamo gdje je i itav hrvatski narod.' (Ovdje se ve razabire englezka misao - primje uje ministarstvo — da se izkoristi Titova borba, ali da se ne dozvoli ostvarenje komunisti kih ciljeva.)«³¹

namjere (izbjegli ke) vlade. Vlada Ma eka naime i dalje smatra kao jedinog predstavnika hrvatskog dijela naroda tamo, uvjereni u neophodnu potrebu jugoslavenske narodne i državne zajednice. U pismu ga pozivaju da pripremi »politi ko-administrativnu organizaciju.« (I. Horvat - J. Ruži , Posljednji manevri, *Ve eriji list*, Zagreb, 25. I 1963, nastavak 22)

Predsjednik emigrantske vlade St.Jovanovi je pismom (London, 26. III 1943) prenio druj. Krnjevi u, potpredsjedniku vlade, ovu poruku iz Zagreba:

»Košuti u ime HSS 9 marta poru io:

narod u Hrvatskoj organizovan je i sposoban da pri odlasku Nemaca održi red. Nikakve pismene poruke ne mogu da pošalju jer je ovo opasno i moglo bi ih likvidirati. Za sada novac za akciju im nije potreban jer im daje narod. Partizani, pošto su malobrojni i bi e uskoro likvidirani, ne predstavljaju nikakvu opasnost. Deneral Mihailovi a kod Hrvata ne treba forsirati jer je obeležen kao Veliko Srbini i njegova akcija da se ograni i samo na srpske krajeve.« (A-VII, Vojni kabinet, Str. Pov. V. K. Br. 275)

Dok u 1943. god. teku pregovori Ivanka Farolfija (HSS) s izaslanikom Draže Mihailovi a, potpukovnikom Dragutinom Matijaševićem - Jugom, ma ekovci pregovaraju s ustaškim vrhom (M. Lorkovićem u prvom redu) i ti pregovori dostižu kulminaciju to ku u susretu Paveli - Košuti i njegovom nastavku kod predsjednika vlade N. Mandića. Privremeni prekid ozna en je poznatim pismom Košuti -Torbar od 30. IX 1943. upu enim Mandiću.

O tim kontaktima je ministar Perić u pismu tadašnjem poslaniku u Budimpešti VI. Košaku od 25. VIII 1943. napisao i ovo: »Poglavnik se mu i da vladu (rekonstruirati) preobrazi. Posao je dugotrajan i naporan, a vidjet emo ime e uroditi.

»Ti tamo (u Budimpešti) uješ raznih glasina o nastojanju da se u vladu uvu e i HSS, no poznai ih bolje nego ja, pa možeš u svakom slu aju vazda sigurno prosuditi koliko koja viest vriedi. Kako ujem, g. ing. Košuti i njegovi bi htjeli nekakvu vojni ku- inovni ku vladu. Da li pri tom misli, da bi to bila kerenština. Svakako ne želi ni jedan, da bude sada smetan u svom blaženom miru. Ra unaju da e tako i tako u najkra em roku dobiti vladu u ruke, i to je moje mišljenje.« (A-VII, NDH, SUP - Zagreb, rolna 4)

Partija je sa svoje strane budnim okom pratila držanje i poteze ma ekovaca što dolazi do izražaja u pismu Povjerenstva KPH za sjevernu Hrvatsku »Karlu« u Zagrebu od 12. VII 1943.

»Dok vodstvo HSS-a pred širim krugom svojih pristalica, kao i u pisanim stvarima koje izdaje, zastupa mišljenje - stoji u pismu - da e o sudbini hrv. naroda odlu ivati Ma ek i sām narod, a da se emigranti moraju toj odluci pokoriti, dotle pred užim krugom svojih povjerenika i suradnika priznaje, da ima vezu sa jug. vladom i Krnjevićem, kojega smatraju svojim najboljim diplomatom i da »one iz inostranstva moramo slušati«, jer oni imaju bolji pregled političke situacije u svijetu. Ovaj stav vodstva HSS-a najbolje pokazuje, da ono nije u stanju voditi

Pregled, dalje, na svoj na in prikazuje odnose izme u I. Šubaši a, kralja Petra i Tita,³² s tim da pri tom ne zaboravlja ni Dražu Mihailovi a i na kraju zaklju uje ovako:

»Iz svega toga jasno se osje a da se ne radi o borbi izme u Tita i Draže ili Tita i HSS, nego je u pozadini svega toga borba izme u Rusije i Angloamerikanaca, koja dolazi u sve akutniji stadij. Na taj na in politi ko stanje u Hrvatskoj daje odraz vanjsko-politi kog položaja.

nikakovu politiku u interesu hrv. naroda, nego sprema dolazak stare Jugoslavije sa velikosrpskom hegemonijom i radi po uputama reakcionarne klike izbjeglica, g e se nalaze i takvi izraziti neprijatelji i krvnici hrv. naroda, kao što su D. Mihailovi i Pera Zivkovi .

S druge strane reakcionarno vodstvo HSS-a vodi pregovore sa ustašama, ija je osnova slijede a: Ustaše e u zadnjem asu uredno predati svu vlast HSS-u, a za uzvrat e vodstvo HSS-a omogu iti bijeg onima, koji su uprljali narodnom krvlju, a zaštitu onima, koji nemaju otvorenih zlo ina na savjesti. Tako er se vode pregovori o tome, da netko od istaknutih HSS-ovaca u e u ustašku vladu, na što HSS u sadašnjem momentu ne pristaje radi povoljne me unarodne situacije za saveznike. Pregovore vodi sām Košuti uz pre utno odobravanje Njemaca. Na ovaj na in, kao i nizom uputa svojim povjerenicima vodstvo HSS-a direktno pomaže ustaše i okupatore u njihovoj borbi protiv naroda, a sve to u cilju, da u pogodovnom momentu uzme ustašku državu u svoje ruke i da pomo u njenih organa (vojska, policija) i »Zaštite«, koju organizira »ilegalno«, pokuša prigrabiti i nametnuti svoju vlast.

U vodstvu se HSS-a nalaze — koliko je do sada poznato — Košuti , Pernar, Smoljan, Andres, Reberski i ing. Paveši , bivši odjelni predstojnik.

Vodstvo HSS-a smatra, da je hrv. seljaštvo u ve ini za HSS, dok u radništvo nemaju povjerenja, te da je narodu dosta rata. Zato namjerava u pogodnom momentu, t.j. u slu aju krize i sloma okupatora u našoj zemlji, izdati proglas narodu, u kome bi se pozvali iz »šume« ku ama svi seljaci i »pošteni« gra ani, da se time naglo oslabi Narodno oslobodila ka vojska. Osim toga bi se u proglasu pozvalo domobranstvo, da sluša narodnog vo u Ma eka. Naj vrš om svojom jezgrom, koja bi uzela vlast, smatraju »Zaštitu«. Vodstvo HSS-a nare uje, da svim silama treba raditi protiv partizana i prikazati narodu, da e se partizani pretvoriti u plja kaške bande, jer nemaju dovoljno municije i hrane i zato, što Njemci proti njima poduzimaju velike ofenzive, da osiguraju zale e u slu aju invazije na Balkan.

Konkretne upute vodstva HSS-a svojim organizacijama jesu:

1.) Osniva se stranka i »Zaštita«. Stranka se organizira po kotarima kako u Zagrebu, tako i u pokrajini. Kotar se dijeli u odbore. Odbori sakupljaju pristaše stranke i nov ana sredstva, izvi aju sve, što je važno za stranku, vrše propagandu protiv ljevi ara. »Zaštita« se organizira kao i za vrijeme Jugoslavije, a kakvi su njeni sadašnji zadaci, najbolje ete vidjeti iz kopije zapisnika Ivana Martinšeka. Upute stranke prenose povjerljivi ljudi HSS-a iz Zagreba u pokrajinu, ali i sami prvaci tamo putuju. Tako er dolaze u Zagreb pojedini povjerenici iz pokrajine.

2.) Pored starih pristaša treba okupljati sve one ljude, koji bi prilikom preuzimanja vlasti mogli poslužiti svojim stru nim znanjem, bez obzira na njihovu raniju politi ku pripadnost. To mogu biti bivši jugoslaveni i masoni, koje treba, kad se na u, provjeriti, ali se naro ito treba uvati ustaša i ljevi ara.

3.) O uputi smo vam za sakrivanje žita pisali, ali sada dodajemo, da su neki povjerenici HSS-a odgovorili, kako e to teško i i, jer seljaci nerado skrivaju žito i mast u zajedni ka skloništa, što se boje, da e im to propasti. (Jasno je, da se tu radi o imu nim seljacima, jer sirotinja u prolje e, kada je izdana ta direktiva, nije imala što skrivati.) No, koliko je vodstvu HSS-a stalo do toga, da se ta direktiva sprovede, najbolje se vidi po tome, što su to ponovno odlu no tražili od svojih povjerenika, a u najnovije su vrijeme dali uputu, da se selo pripremi za najžeš i otpor proti palenju žita od strane partizana. Prema uputama vodstva HSS-a treba organizirati i oružani otpor, pri emu e se imati i potpora vlasti, zašto e se pobrinuti vodstvo HSS-a. Dalje se dodaje, da tu treba naro ito omraziti partizane pred narodom, kako uništavaju narodni znoj i muku.

4.) U pogledu odlaska u Paveli evu vojsku bila je najprije uputa vodstva HSS-a: ne i i u vojsku, a u »šumu« samo oni, kojima je u opasnosti život. Onda: ne odazivati se u vojsku, nego i i u zeleni kadar, a sada su izdali odlu nu uputu, da se ima narodu tuma iti, neka se ide u vojsku, jer je domobranstvo »naša« vojska, koja e spasiti Hrvatsku. Narodu da pri tome treba re i, da su statistike dokazale, da mnogo manje ljudi strada u vojsci, nego u »šumi«, da narod i onako mnogo trpi, a pošto e »šuma« prije ili kasnije stradati, to da bi stradalo mnogo naroda. Izgleda, da ta njihova uputa nije oduševljeno primljena.

Kod pisanja svojih brošura i letaka, u kojima iznose politi ku situaciju, vodstvo HSS-a postupa lukavo. Ono u tim spisima ne govori ispred stranke, nego uvijek stavlja, kao da to piše

Za sada se još ne vidi kako će se stvari razvijati, ali nema sumnje da baš u tom pitanju leži težište itavog današnjeg svjetskog položaja. Za sada je zanimljivo što Rusi nisu uporedo s invazijom zapoeli svoju najavljenju ljetnu ofenzivu, ali su poeli s opasnom navalom na Finsku, koja kona no imade toliko simpatija t. zv. zapadne demokracije, i to baš u asu kad je napetost u Švedskoj velika baš radi mogu nosti da saveznici prošire svoju invaziju i na sjeveru u nordijskim zemljama. Iz toga bi se moglo zaklju iti da se Rusima žuri da i na ovom podru ju preteknu Angloamerikance.«

Posebno poglavlje posve eno je etnicima, a jedno sadrži podatke o partizanima. U poglavlju o emigraciji rije je o Šubaši evoj vladi u Londonu, a u završnom o djelatnosti neprijateljske avijacije.

Zidovec je za Paveli a izradio jedan sažetak tog pregleda koliko se odnosi na *Hrvatsku selja ku stranku.*''

neka neutralna li nost i to zato, da bi se više vjerovalo. Tako u »Veritasu« stoji, da ga piše javni radnik, koji se ne bavi politikom. I najnovija njihova stvar, koja nosi naslov: »Istiniti prikaz svjetskog vojno-politi kog položaja, te stanje i odnos naše države prema njemu« isto je tako pisana, samo da bi uvjerljivije djelovala.« (Arhiv Instituta za historiju radni kog pokreta Hrvatske u Zagrebu - skra eno A-IHRPH, KP - 46(453))

³² O ranijoj misiji Ivana Šubaši a vidi: Ante Smith Paveli , dvije akcije Bana Šubaši a, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, prosinac 1960, god. X, svezak 4 (40), str. 631-640.

³³ Ma ekovci su pokušali da uspostave dodir i otpo nu pregovore i s predstavnicima Komunisti ke partije Hrvatske. U tome se posebno isticao - po vojnoj liniji - sve do svog bijega u Italiju (zajedno sa suprugom!) potpukovnik Ivan Babi .

»Ina e taj reakcionarni dio vodstva HSS-a i dalje, izgleda, vodi onu politiku sporazumjevanja sa svim i svakim, samo da zaštititi svoje interese — stoji u jednom pismu iz Zagreba Povjerenstvu CK KPH za sjevernu Hrvatsku (10. X 1943). — To se vidi i po tome što imaju vezu i sa ustašama, Nijemcima i sa Dražinovcima, te najzad pokušavaju i s nama i to sa svima vode pregovore. Obavješteni smo da do prije izvjesnog vremena nisu dali Dražinovcima odgovor na one uslove koje su im ovi postavili za suradnju, ukoliko im to nisu sada dali kada i nama, a vjerujem da su im dali iste uslove kao i nama sa izuzetkom, možda zadnje to ke, koja se ti e vlade u Kairu. Moje je uvjerenje jla oni sa nama i ne misle iskreno da se sporazumjevaju, nego manevriraju iz nekih svojih ra una, a vjerojatno radi toga da zaustave sve ve e raspadanje u svojim redovima.« (A-IHRPH, KP - 66(1231))

»Što se ti e pregovora sa HSS-om — piše povjerenik Partije Povjerenstvu CK za sjevernu Hrvatsku iz Zagreba 31. X 1943 - mi smo ponovo dobili ponudu, ovaj puta direktno od Košuti a. On nam je tu ponudu uputio preko jednoga svoga ovjeka u Varaždinu, a taj je vezu dalje tražio preko Matinog kolege iz Varaždina (I. Babi) i tako je itava stvar došla do našeg prijatelja na brdu, koga Mato zna. Košuti je tražio hitan dodir i upravo smo mi bili pronašli ovjeka da ga posjeti da vidimo o emu se radi, kad je stigao odgovor od a e (tj. CK KPJ). To je odgovor na naš upit odavde o njihovom prijašnjem predlogu da se povedu pregovori, kao i na one uslove, koje su postavili njihovi oficiri, o emu smo tako er obavjestili kra im putem H. a u (CK KPH), a o emu sam vam pisala u prošlom pismu. a a je odgovorio, da mi ne možemo nikakve pregovore voditi sa Košuti em, no sa ostalima možemo, misle i pod tim, ne mi u Zgb-u, nego mi uop e. Dalje a a kaže da sa oficirima mogu da se povedu pregovori, ali bez ikakvog njihovog pozivanja na bilo kakve politi ke partije, nego samo kao sa armijom, koja je dosad bila prema nama u neprijateljstvu, a sada ho e da pre e na našu stranu ili da preda oružje. Treba da pošalju svoje pregovara e na oslobo enu teritoriju, a sa njima e pregovarati delegat Vrhovnog štaba. Eto to je ukratko sve o toj stvari.« (A-IHRPH, KP - 30(1941))

Ispred HSS-a tražio je vezu s Partijom i prof. Ivo Krbek, bivši podban Banovine Hrvatske - javljaju iz Zagreba povjerenici (Zina i Tomo) Povjerenstvu za sjevernu Hrvatsku 20. XII 1943; nešto kasnije (4. II 1944) ih Povjerenstvo kori zbog razgovora s predstavnicima HSS jer nemaju ovlaštenja da drže bilo kakav sastanak s njima. (A-IHRPH, KP - 48(516))

Košuti je sastavio *Osnovom* za pregovore od deset to aka i po dvojici izaslanika je dostavio u Topusko na oslobo enom teritoriju (vidi: PRILOGE). *Osnovu* su nosili bivši zastupnik HSS Tomo Baburi i bivši tajnik bana Šubaši a dr Pavle Pocrni i oni su po povratku u Zagreb obavjestili Košuti a o uspjehu misije. O svemu tome bio je obaviješten i Krbek koji je tako er iza toga prešao partizanima na pregovore kao opunomo eni izaslanik A. Košuti a.

U »Vanjskopoliti kom pregledu br. 4«³⁴ ministarstvo vanjskih poslova (Zagreb, dne 15. lipnja 1944) uvodno razmatra invaziju" i dogaja koji se mogu u vezi s njom o ekivati. Tu se navodi ovo:

»Konačno je progovorilo oružje na Zapadu, što treba pozdraviti kao najpovoljniji događaj, prvo jer se time za Njemačku i Italiju Europu stvaraju najbolji izgledi i to kako vojni, tako i psihološki i politički te se mogu o ekivati skore povoljne odluke i razjašnjenje položaja (!), a drugo jer se time potvrđuje predviđanje da između Angloamerikanaca i Rusa ne postoji politički sporazum (uzporedi izvode iz vanjsko-političkog pregleda br. 1. od 22. V. 1944.). Istina i ovdje, kao i kod svake velike borbe, postoji riziko, kojeg su si Niemci svjestni, ali taj riziko bi postojao da do invazije nije uopće ni došlo, - i to barem tako velik.

Po etne operacije same invazije razvijaju se vrlo povoljno za Njemačku (!!!). Angloamerikanci se istina hvališu te izmišljaju da su tobože Niemci propustili napasti invazionu flotu prigodom izkrcavanja, tako da je ona imala mnogo manje gubitke nego što se je o ekivalo, no kod toga se nameće, samo po sebi, misao, da Niemci imaju najveći interes da invazija bude provedena i omogućena jer tek onda se mogu o ekivati povoljne vojničke, psihološke i političke posljedice. Zbog toga je veća opasnost postojati za invazionu flotu kad se ona bude vraćala kući.

U odjeljku »Hrvatska i Njemačka« stoji:

»Povratkom naših mornara legionara sa Crnog mora u domovinu održane su u Zagrebu mnoge svečanosti, te je tom zgodom upriličen i tjedan Hrvatske mornarice. Povodom toga Münchenski list *Münchener netteste Nachrichten* od 7. VI. o. g. iz pera svoga dopisnika iz Zagreba donosi obširan dopis, pa kaže, kako povratak legionara stoji u uskoj vezi sa vojničkim događajima na Iztoku i izgrađivanju nove Hrvatske ratne mornarice. Hrvatskoj državi nakon njenog utemeljenja 1941. god. uzkrana je uzpostava samostalne mornarice putem posebnih ugovora sa Italijom. Dalje navada da su Hrvatske pomorske jedinice izvršile koliko na Jadranu toliko na Crnom moru svoju dužnost i veoma se dobro borile. O tjednu hrvatske mornarice veli da se time htjelo narodu pokazati važnost morske plovidbe pri čemu se je spomenula tradicija

³⁴ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 4 / 1-1.

³⁵ Saveznička operacija iskrcavanja na Zapadu otpočela je 6. lipnja 1944.

Povodom savezničke invazije ustaški poglavnik i »vrhovnik NDH« A. Pavelić je dopisniku novinske agencije DNB dao ovakvu izjavu:

»Poviest Europe ve odavna poznaje invaziju. Ta je uvijek dolazila s iztoka. Uvijek se više ili manje radilo o poludivljim hordama, koje su provaljivale u uljućenu područja Europe, da pljačkaju i uništavaju. Invazija Angloamerikanaca, dođuše, ne dolazi s iztoka, ali ima isti posljedak. Angloamerikanci ne mogu ništa suprotstaviti invaziji boljševičke Rusije u Europu, ili je spriječiti. Oni nikada neće moći shvatiti, da bi se oni tu trebali boriti i umirati, da obrane kulturna i gospodarska dobra Europe. Čak naprotiv već su godinama boljševičke bande (partizani!), koje pljačkaju, ruše naše crkve, džamije i škole i uništavaju dobro naših građana i seljaka, materialno i moralno podpomogane od Angloamerikanaca.

Hrvatski je narod stvorio svoju nezavisnu državu, za koju je stoljeće imao živio i za koju se stoljeće imao borio, a na koju ima pravo i za koju je politički i gospodarski zreao. Zbog toga se angloamerička invazija od strane hrvatskoga naroda shvaća tako, kao da oni žele uništiti njegovu državu i podrediti je drugim narodima. Iz tog razloga hrvatski je narod spreman i odlučan, da sve svoje snage baci u zajedničku borbu i da se s njemačkim narodom bori protiv invazije, jer zna, da se bori za svoju slobodu i svoj obstanak. Uspjeh invazije znao bi židovsko-boljševičko gospodstvo nad hrvatskim narodom. Međutim hrvatski narod želi svoju slobodnu vlastitu narodnu državu, mirni i sretni život u europskoj zajednici s Velikom Njemačkom i Reichom i drugim europskim kulturnim narodima.« (*Hrvatski narod*, Zagreb, 7. VI 1944, god. VI, br. 1053)

Austro-Ugarske mornarice, koja se u svom ve em dijelu sastojala od Hrvata. Na koncu veli list, da je neposredno nakon oslobo enja Dalmacije u jesen 1943. ponovno uzkrstio stari pomorski poduzima ki duh Hrvata.«³⁶

U poglavlju pregleda o Crnoj Gori govori se o djelovanju predsjednika *Narodne Uprave* Ijube Vuksanovi a kojem je cilj spajanje Crne Gore sa Srbijom.³⁷ »Tako je Ljuba Vuksanovi na Novu Godinu 1944. u svom pozdravnom govoru njema kom poslaniku Neubacheru, koji je bio došao tada na Cetinje, jasno iztaknuo ovu srbsku želju, no Neubacher je u svom odgovoru jasno odklonio ovu misao te rekao, da u njegovu dužnost spada sve u initi, da se omogu i slobodan državni razvoj balkanskih država na ovom prostoru, kao Srbija, Albanija, Crna Gora itd. Unato ovog neuzpjeha Srbi nisu nipošto obustavili ovu svoju djelatnost, nego i dalje rade jednako u samoj Srbiji kao i u Njema koj te u Crnoj Gori. Upravo ovih dana crnogorsko je pitanje, radi ove srbske djelatnosti te sa druge strane radi energij nog odpora crnogorskih 'zeleniša' po vodstvom dr. S. Drljevi a i Štedimlje došlo možda ve u odlu nu fazu.³⁸ Dr. S. Drljevi se je iz Zemuna preselio u Zagreb (ova okolnost ne treba dobiti suvišan publicitet), odakle e ubudu e voditi svoju

³⁶ »Poslije kapitulacije Italije a po okupaciji dalmatinske obale po Nijemcima njema ka komanda postavila je zahtjev da mornarica NDH pošalje svoje osoblje za preuzimanje vojno-pomorske uprave, obale i plovnih jedinica. U vezi s time bio je poja an odred u Dubrovniku a novi odredi bili su upu eni u Split, Šibenik i Zadar. Odred koji je bio upu en u Zadar u me uvremenu upu en je u Sušak. Njema ka komanda postavila je za zapovjednika tih odreda admirala »Adria« sa sjedištem u Opatiji pod koga su potpadali novo imenovani njema ki komandanti u Splitu, Šibeniku, Zadru i Rijeci, koji su preuzeli svu upravu u svoje ruke dok komandanti NDH nisu imali nikakove vlasti.

Usljed gore navedenih promjena izmjenjena je i formacija mornarice pa je koncem 1943 godine izgledala ovako: Zapovjedništvo plovnih snaga — Zagreb; Nova ka škola — Sisak; Središnje opskrbeno skladište — Sisak; Oružno minersko skladište — Sisak; Pomorsko zapovjedništvo - Split; Obalno zapovjedništvo - Sušak; Obalno zapovjedništvo - Šibenik; Obalno zapovjedništvo — Split; Obalno zapovjedništvo — Dubrovnik; Lu ko zapovjedništvo — Zadar; Lu ko zapovjedništvo — Metkovi ; Zapovjedništvo rje ne flotile — Brod; Rje no zapovjedništvo — Zemun; skladište streljiva - Petrovaradin.

Koncem 1943. godine njema ka komanda zatražila je od mornarice NDH da ista sa svojim ljudstvom opremi nekoliko ratnih jedinica zaplenjenih od Talijana. U tom cilju uspostavlja se u Trstu oficir za vezu kod 11. Sicherungs divizionu. Kao prva jedinica opremila se bivša jugoslovenska torpiljarka »T 7«, koja nakon popravka u trajanju od više pola godine, po etkom jula 1944 godine izlazi iz luke Šibenik, ali je kod Murtera napadnuta od 3 engleske torpiljarke i potopljena.

U maju 1944. vra a se u Zagreb pomorski odred sa Crnog mora i uglavnom itav prelazi u Trst. U Trstu se formira komanda »Pomorskog sklopa — sjeverni Jadran« pod iju komandu potpadaju sve opremljene ratne pomorske jedinice mornarice NDH. To su bile: Jugoslovenska torpiljarka »T 3«, 2 minolovca i nekoliko njema kih brzih amaca (4-6), koji su imali svoju bazu na Rijeci (K.S. flotila).

Te jedinice zapravo i nisu vršile neke akcije jer je jedan brzi amac još za vrijeme pokusnih vožnji, sa više oficira iz Rijeke izvršio bjegstvo tako, da su Nijemci izgubili povjerenje u posade.

Oficire »K.S. flotile« stavili su pred njema ki ratni sud a mornari su upu eni u Zagreb gdje se je formirao mornari ki odred od oko 200 mornara. Taj odred upu en je u novembru 1944. god. po nare enju Ministarstva domobranstva u Zagorje u borbu protiv jedinica NOV te došavši u borbu kod Trgoviš a gdje je itav odred zarobljen.

Od mornara koji su nadolazili iz Trsta po etkom decembra 1944. godine formira se u Zagrebu mornari ka posadna bojna. U Zagrebu je upotrebljavana za držanje straže. Pred oslobo enje Zagreba toj bojni bila je podre ena (povjerena?) obrana Gornjeg grada.

7. maja 1945. godine iz Zagreba je evakuirano zapovjedništvo mornarice.« (A-VII, NDH, Elaborat »Mornarica bivše NDH«, Kut. 134^a, Br. reg. 6/1 - 17-20)

³⁷ Opš. Dr Radoje Pajovi , *Kontrarevolucija u Crnoj Gori. etni ki i federalisti ki pokret 1941-1945*, Cetinje 1977, str. 420 i d.

³⁸ Vidi o tome raspravu Radoja Pajovi a: Politi ka akcija Sekule Drljevi a i njegova saradnja sa ustaškim vodstvom i njema kim poslanstvom u Zagrebu (1943—1945), *asopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1971, god. III, br. 1, str. 75-89.

djelatnost, pa ve sada traži da se crnogorsko pitanje više ne rješava u Beogradu nego u Zagrebu. Ve sama okolnost ako bi to pitanje bilo povjereno njema kom poslanstvu u Zagrebu bila bi odlučujuća.»

Današnje političke prilike u Crnoj Gori mogle bi se - piše Pregled - opisati ovako:

»1. Gotovo cijela Crna Gora osim Cetinja, Bara, Podgorice, Danilovgrada i Nikšića sa najužom okolicom nalazi se izvan njemačke i etničke vlasti, navodno pod vlašću partizana, koji se održavaju bez ikakvog otpora jer im nitko ne proganja.

2. Njemačke vojske imade u Crnoj Gori tako malo, da ona kao oružana snaga jedva da treba biti uzeta u obzir.

3. Najveći dio naroda je protiv partizana a osobito je neprijateljski

" Savi Marković Štedimlja bio je novinar i jedan od bliskih suradnika dr. Sekule Drljevića. Nakon kapitulacije Italije uputio je generalu Glaiseu pismo (Zagreb, 11. rujna 1943) koje glasi ovako:

»Crnogorski sabor, koji je bio sazvan na Cetinju dne 12. srpnja 1941. proglasio je uzpostavu crnogorske države. Sa ovim proglasom bila je tada sporazumna talijanska vlada. Međutim ona je spriječila izvršenje odluke sabora, te nije dopustila da bude uzpostavljena crnogorska vlada i da se organizira narodna vojska.

Sada, kada je Italija kapitulirala, pruža se mogućnost da se izpravi nepravda, koja je u Crnoj Gori, te se ukazuje potreba, da bude uzpostavljena crnogorska vlada i da se organizira crnogorska vojska. U slučaju crnogorskog narodnog pokreta g. dr. Sekula Drljević imao je prilike obavijestiti mjerodavne njemačke krugove o sadanjem položaju Crne Gore i o volji njezinog naroda. U koliko njemačka vlada bude spremna priznati crnogorsku državnu nezavisnost g. dr. Drljević je spreman smjestiti odputovati u Crnu Goru i u suradnji s njemačkom vojskom organizirati vlast i narodnu odbranu.

Možda bi bilo potrebno još odmah po etničkoj srženj promijeniti u Crnoj Gori bacanjem letaka i proglasa na narod. U tu svrhu spreman sam staviti se na raspolaganje njemačkim vojnim vlastima.« Štedimlja je potpisao pismo kao »bivši predstavnik Crnogorskog komiteta u Zagrebu.« (AJ, T-501, rolna 267)

U pismu tadašnjem šefu diplomacije NDH M. Budaku (Zagreb, 19. listopada 1943) Štedimlja piše:

»Kraljevina Crna Gora bila je u prvom svjetskom ratu saveznica sila Velike Antante. Jedan od saveznika ujetaka mira bio je restauracija Crne Gore. Međutim, saveznici nisu izvršili svoju obavezu, nego su dopustili da kraljevina Srbija svojom i njihovom oružanom silom okupira Crnu Goru i da je kasnije pretvori u svoje teritorijalno proširenje protivno volji crnogorskog naroda i svih njegovih zakonitih predstavnika.

Na ovaj nasilni akt Crnogorci su odgovorili oružanim ustankom, koji je trajao sve do 1926. godine, a tada je bio ugušen u krvi i u ognju. Kao nastavak ove oružane borbe uslijedila je borba organiziranog crnogorskog seljštva u crnogorskoj seljačkoj stranci, kojoj se na čelu nalazio dr. Sekula Drljević. Glavni cilj ove stranke bio je da se izvojuje za Crnu Goru u prvom redu autonomija, a kasnije samostalnost.«

Crna Gora je rat izmela u silu Osovine i Jugoslavije došla kao okupirana zemlja (država) od strane Srbije i Osovine, pa se objava rata Jugoslaviji nije ne etničko - tvrdi Štedimlja i nastavlja ovako:

»Vlada Velikog njemačkog Reicha, etničko nakon kapitulacije Italije posjela Crnu Goru, do danas nije u pitanju restauracije Crne Gore zauzela određeno stanovište. Još se nije dogodilo ništa što bi nas pokolebalo u uvjerenju da Njemačka iskreno želi ostvariti novi poredak u Europi i da želi izpraviti sve one nepravde, koje su pojedinim narodima po injenim ugovorima o miru poslije prvog svjetskog rata. S toga, pošto mi nismo u sretnom položaju da možemo stajati u izravnoj vezi sa vladama prijateljskih naroda, obrađujemo se na Vas s molbom, da bi u ovom našem stanovištu obavijestili svoju vladu i izvršili ili joj našu molbu, da njemačkoj vladi u Berlinu, u vezi sa pitanjem uzpostave Crne Gore, izloži svoje stanovište. Mi smo potpuno uvjereni da etničko Vaša vlada u ovom pitanju zastupa stanovište pravde i da etničko sa svoje strane savjetovati, da bude priznata nezavisnost Crnoj Gori kao samostalnoj državi.«

S. M. Štedimlja je pismu priložio svoju brošuru »Crnogorsko pitanje« (Zagreb 1941, izdanje Crnogorskog nacionalnog komiteta). (A-VII, NDH, Kut. 258, Br. reg. 23/3 - 1)

Štedimlja je u Zagrebu 1943. god. objavio zbirku svojih članaka na njemačkom jeziku: *Auf dem Balkan*. Uvod mu je napisao S. Drljević.

razpoložen prema etnicima te se može uzeti da je opredjeljen uz crnogorske nacionaliste (zeleniše).⁴⁰

4. U *Narodnoj Upravi* na Cetinju izbila je prije kratkog vremena kriza uslijed toga što su njezini tobože zeleniški članovi, koji inače nisu nikad bili članovi *Crnogorske stranke*,⁴¹ dali ostavku na svoje položaje. Bez predhodnog pitanja *Crnogorske stranke* na Cetinju sadanji predsjednik *Narodne Uprave* Ljuba Vuksanović sastavio je listu *Narodne Uprave* u koju je unio pet osoba, koje se smatraju pristajama zeleniša, a koje zapravo nisu članovi te stranke. Ove osobe nisu bile predhodno pitane da li pristaju da uđu u tu Upravu. Predstavnik Njemačke na Cetinju (Kramarz) odnio je taj popis u Beograd na odobrenje te se može očekivati da će ovih dana biti sastavljena nova *Narodna Uprava*. Razumije se *Crnogorska stranka* neće biti zastupana, a neće inače pristajama zeleniša koje je Vuksanović predložio, neće primiti članstva u Upravi. Stoga se može očekivati da kriza neće biti riješena sastavom te nove Uprave.

5. Etnici i beogradski agenti dobivaju pomoć sa svake strane a najviše od Londona i Moskve, dok su naoružani još za vrijeme talijanske okupacije. Prema tome nije im bilo teško izvršiti organizaciju u cijeloj zemlji i preuzeti vlast u ruke iako narod dobrovoljno neće sa njima i neće voljeti ih. Sa njemačke strane im se ukazuje svaka pomoć, a osobito u oružju i opremi, te u prehrani.

6. Zeleniši nemaju nikakve pomoći ni sa koje strane, a njihovi prvaci ne samo da nisu materijalno osigurani nego oskudijevaju u najnužnijim potrebama te se može reći da su izloženi opasnim posljedicama gladi i golotinje. Nemaju mogućnost uzdržavati ni jednu običnu pisarnu jer im nedostaju potrebna sredstva.

7. Boka Kotorska je izluzena fakti no iz područja Crne Gore. U njoj vladaju etnici, a vlasti na propustnicama i službenim dokumentima stavljaju štambilje sa Jugoslavenskim grbom, dok svakome označavaju kao državljanstvo Srbsko.

8. Na Cetinju tamošnji mitropolit Lipovac, za vrijeme liturgije spominje kao vladara Petra Karađorđevića još i danas, a u tome ga nitko ne smeta i ako je o tome podnešena prijava njemačkim vlastima.

9. Sa strane Beograda čine se svi napor, da u *Narodnoj Upravi* na Cetinju bude veće inače članova, koji su tobože zeleniši a u stvari nisu članovi stranke niti se pokoravaju uputama vodstva *Crnogorske stranke*. Ovim se želi postići i to, da narod povjeruje da *Narodnu Upravu* sačinjavaju pristaje Dra. Drljevića a zatim da Beograd preko tih članova može provesti sve svoje planove. Vjerovatno je i Jovan Plamenac, bivši predsjednik crnogorske emigrantske vlade došao kao beogradski agent, da sudjeluje (u) rješavanju sadašnje krize *Narodne Uprave*.⁴²

⁴⁰ Dr Vlado Strugar daje ovakvo tumačenje oznake »bjelaši« i »zeleniši« u upotrebi pod kraj 1918. godine:

»U Crnoj Gori se zbilo opasan politički razdvoj. Stanovništvo se deli na pristalice bezuslovnog ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom (nazvani bjelaši, prvo u Cetinju, po beloj hartiji svoje kandidatske liste za okružne zborove radi biranja poslanika) i protivnike takvog na inače ujedinjenja (zeleniši, po zelenoj hartiji njihova kandidatskog proglašenja).« (VI. Strugar, Neprilike jugoslovenskih zemalja u danima ujedinjenja godine 1918., *Glasnik Odjeljenja društvenih nauka*, Titograd 1981, knjiga 3, str. 78)

⁴¹ Opširnije o crnogorskim federalistima vidi monografiju Dimitrija Dime Vujovića: *Crnogorski federalisti 1919-1929*, Titograd 1981, izdanje Crnogorske akademije nauka i umjetnosti.

⁴² O Jovanu Plamencu piše ustaško ministarstvo vanjskih poslova ovako: »Prije nekoliko dana došao je iz Beograda na Cetinje Jovan Plamenac, opunomoćeni ministar bivše Jugoslavije u

10. Kod pristaša *Crnogorske stranke* postoji živ pokret za traženje oslonca za Hrvatsku i Bugarsku radi toga da bi se pitanje o rješavanju Crne Gore razpravljalo u Zagrebu a ne u Beogradu. Prema jednom mišljenju možda bi se moglo zauzimanjem Hrvatske i bugarske vlade u Berlinu pitanje uzpostave Crne Gore staviti na dnevni red, kao pitanje koje zanima i jednu i drugu vladu obzirom na potrebu zaokruženja Srbije sa svrhom da se ona zadrži u prirodnim granicama i da se u budućnosti onemoguće sve njezine makinacije.

11. Po mišljenju članova vodstva *Crnogorske stranke* trebalo bi im pružiti u prvo vrijeme osim političke pomoći i putem diplomacije još i materijalne pomoći, koja im je potrebna za organizaciju rada u zemlji. Na koncu potrebno bi im bilo da se u hrvatsku vojsku primi do 100 ljudi, koji bi se pripravili za budućnost i došli do Crnogorske narodne vojske.

12. Po uputama, koje je izdao Dr. Sekula Drljević predstavnicima stranke u Crnoj Gori imali bi saobiti njemački predstavnik na Cetinju da *Crnogorska stranka* ne sudjelovati ni u kakvoj borbi ili vlasti zajedno sa etnicima i beogradskim agentima, pa čak ni u borbi protiv partizana sve dotle dok se njihovoj borbi ne označi i prizna kao cilj uzpostava crnogorske državne nezavisnosti. Kao posljedica ovog istupa može nastupiti raspust *Narodne Uprave* i povjerenje vlasti predstavnicima *Crnogorske stranke*, ili pak prepuštanje vlasti samim etnicima i beogradskim agentima u kom slučaju svi prvaci *Crnogorske stranke* bili izloženi smrtonosnoj opasnosti te prisiljeni da napuste domovinu. U prvom slučaju vodstvo *Crnogorske stranke* bi moglo organizirati narod za borbu protiv etnika i partizana, te za uzpostavu redovite vlasti u zemlji. U drugom pak slučaju, mogla bi se nastaviti borba samo izvana, tj. iz emigracije.

13. Za nekoliko dana možemo imati potpuno jasnu sliku o političkim

mirovini, s nekom političkom misijom. Kako se baš sada nalazi tako zvana Narodna Uprava u teškoj krizi, moglo bi se pretpostavljati, da je on poslat sa strane srbske vlade sa zadatkom da sudjeluje kod rješavanja ove krize i da eventualno uđe u novu Narodnu upravu.

Jovan Plamenac je bio prije prvog svjetskog rata ministar u Crnoj Gori, ali nije igrao nikakvu važniju političku ulogu u zemlji. Tek kad je izbio 1918. ustanak protiv srbske okupacije Crne Gore on se opredelio za ustanike, ali u borbama nije sudjelovao, nego je odmah napustio zemlju i pošao u Francusku, gdje se tada nalazio crnogorski kralj i vlada. Dostojno mu je kralj Nikola povjerio da obrazuje novu vladu što je on i učinio. Ostao je na čelu ove vlade do smrti kralja Nikole, a tada je odputovao u Ameriku, gdje je razvio živu djelatnost za uzpostavu nezavisne Crne Gore.

Protiv Jovana Plamenca pisala je oštro sva srbska štampa u Beogradu nazivajući ga izdajnikom, a jugoslavenska diplomacija je nastojala svim silama onemogućiti njegovu djelatnost, ali nije uspjela. Jednog dana 1925. došao je Plamenac u Pariz, te je stupio u pregovore s tamošnjim beogradskim poslanikom. Rezultat tih pregovora bio je predaja crnogorske državne i dvorske tajne pismohrane sa svim dragocjenim dokumentima srbskim poslanstvima u Rimu i Parizu, zatim Plamenac je sve učinio izjavom lojalnosti prema dinastiji Karadorđevića, priznanje Jugoslavije i priznanje aneksije Crne Gore Srbiji, pristup u srbsku radikalnu stranku, kojoj se nalazio na čelu Nikola Pašić, te na koncu imenovanje Plamenca opunomoćnim ministrom Jugoslavije u Pragu i priznanje vremena provedenoga u inozemstvu u godinu državne službe. Osim toga beogradska vlada se obavezala platiti sve Plamenacove dugove, koje je učinio u inozemstvu i nadoknaditi mu u ime tobožnje ratne odštete ogromne svote novca. Uskoro iza toga Plamenac je došao u Beograd, gdje se stalno nastanio.

Zbog ovakvog postupka svi Crnogorci smatraju Jovana Plamenca izdajnikom, jer ih je on izdao u borbi, koju su vodili uz neizmjerne velike žrtve kroz punih sedam godina, a zatim je za tu svoju izdaju od Beograda dobio ogromne nagrade, koje je sa uvaženjem i poštovanjem pristavio kasnije uz poznate režime diktature kralja Aleksandra, čime je još više na sebe navukao mržnju Crnogoraca.

Plamenac nije nikada bio član Crnogorske stranke, a njezini članovi i pristaše su baš oni koji njega najviše preziru radi počinjenog izdajstva i radi služinskog odnosa prema Beogradu.« (A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 4/1 - 1, Vanjsko-politički pregled br. 4, Zagreb, dne 15. lipnja 1944., str. 15-16)

prilikama u Crnoj Gori, jer se stvoriti nova situacija im bude u ime stranke predata nota predstavniku Njemačke s izjavom da pristaje *Crnogorske stranke* ne i na području Crne Gore suraivati sa protivnicima uzpostave Crnogorske državne nezavisnosti.«

General Glaise je u telegramu 18. VI 1944.⁴³ obavijestio operativni odjel VK da je ministar Voki iznio prijedlog da umjesto predviđenih sedam ustaških brigada (zdrugova) formiraju dvanaest. Proračun o tome koliko je u tu svrhu potrebno naoružanja izračunat i na temelju direktnoga hrvatskog zahtjeva upućenog VK nadležni odjel Glaiseove ustanove u Zagrebu i proračun dostaviti Vrhovnoj komandi. Voki želi da zadatak u personalnom pogledu riješi s jedne strane tako da preformira prometne zdrugove kojima raspolaže u ustaške, s druge pak strane tako da zahvati dobrovoljce iz redova stanovništva obalnog područja koje još nije sistematski izvježbano. Odgovarajuće mjere već se provode i očekuje se da postignu željeni rezultat, pri čemu će se, dakako, sve više osjetiti nedostatak oficira i podoficira, bude li više nicalo ustaških zdrugova. Dodavanje oficirskog podmlatka iz Stockeraua može i taj nedostatak ukloniti samo djelomično i tek s vremenom.⁴⁴

⁴³ AJ, T-501, rolna 264, Nr. 1074/44 g.Kdos.

Zanimljiv, sadržajan i po ustaški režim porazan je izvještaj komande 13. SS-divizije *Handzar* o položaju za razdoblje od 7. IV do 15. VI 1944: AJ, T-120, rolna 1025.

⁴⁴ »Zapovjedni tvor *Ustaške vojnice* do kraja 1943. godine nalazilo se na trgu Kulina bana br. 11. - U sastavu zapovjedništva U.V. (štaba) esto su se mijenjali odjeli i odsjeci tako, da je skoro nemoguće slijediti sve ove promjene.

Krajem 1944. godine ukida se svaka samostalnost i svi odjeli prelaze u odgovarajuće odjele Ministarstva. Ostaje samo Stožer sa obimnim odjelom u likvidaciji. Zapovjednici ovog stožera esto su se mijenjali. U godini 1944. mu je zapovjednik odnosno glavar pukovnik Tomislav Serti, koji u rujnu 1944. prima dužnost glavara Stožera oružanih snaga, a za glavara Stožera Ustaške vojnice dolazi ustaški pukovnik Ivo Hereni.

Dolaskom Serti a na mjesto glavara broj se zdrugova U. V. poveća i pod kraj 1944. godine dostiže 24 ustaška zdrugova, no ti su bili dijelom nepotpunog sastava.

Na području istočne, jugoistočne i zapadne Bosne te istočne Hercegovine djelovala je do smrti Jure Franceti a »Crna legija«, od koje je formiran V. ustaški zdrug (1944. godine premješten za zaštitu srednje sjeverne granice i područja južno od nje sa sjedištem u Koprivnici).

Sjedišta zdrugova prije povećanja njihovog brojanog stanja bila su ova: I. ustaški zdrug - Sarajevo; II. ustaški zdrug - Vinkovci; III. ustaški zdrug - Karlovac; IV. ustaški zdrug - Gospić; V. ustaški zdrug - Koprivnica; VI. ustaški zdrug - Mostar; VII. ustaški zdrug - Imotski. No ni ova sjedišta nisu ostala stalna, jer su zdrugovi esto mijenjali područja.

Pod kraj 1944. ustanovljeni su *vojni zborovi* (I.-V.) i *divizije* u koje su pojedini zdrugovi uklopljeni, te su sve do tada taktički samostalne ustaške postrojbe izmiješane sa samostalnim domobranskim snagama.

Poglavnikovi tjelesni zdrugovi potpuno su zasebne i samostalne jedinice i ustanove pod zapovjedni tvom pukovnika Ante Moškova sa sjedištem u Zagrebu (Zvonimirova ul. br. 3).

Taktičke jedinice PTS upotrebljavane su u glavnom na zaštitu sjevernog i sjeverozapadnog područja, a jedan dio trupa bio je u Zagrebu za eventualne potrebe bližih frontova.

U 1944. godini PTS ušao je u sastav »Poglavnikovog tjelesnog zbora«, kojim je zapovijedao Moškov, a general Gregori primio je zapovjedništvo nad bivšim »Poglavnikovim tjelesnim zdrugom«, koji je pretvoren u diviziju.

1. *udarna divizija* — k-nt Moškov, a poslije general Šolc. Formirana je koncem ljeta 1944. od izabranih vojnika domobrana iz skoro svih domobranskih zdrugova i dijelova ustaških zdrugova. Prema tome bila je pola domobranska, a pola ustaška.

Sastav: 3 pukovnije, 1 pionirska sat. Udarne divizije nakon formiranja postepeno je angažovana u borbama na prostoru: Azma-Bjelovar-Virovitica-Daruvar.

Ustaški prometni zdrugovi - bili su do 1944. godine potpuno samostalna ustanova, iji su dijelovi upotrebljavani u prometu. Pojedini odredi upotrebljavani su u zapadnoj Hercegovini i na jadranskoj obali (Makarska).

Zapovjednik prometnih zdrugova bio je pukovnik Ivo Hereni, a poslije njegovog imenovanja glavarem Stožera Ustaške vojnice podređeni su prometni zdrugovi sasvim Ustaškoj vojsci, a kasnije zajedno s ovom Oružanim snagama.

S njema ke bi se strane sada - nastavlja Glaise — moralo na elno odlu iti da li i koliko valja podržati ovaj prošireni program formiranja ustaških zdругova. Za odluku o tome može biti dijelom od važnosti injenica da se njegovo ostvarenje, osobito u personalnom pogledu, ne može sasvim sprije iti, jer bi zbog položaja u pogledu »bandi« i slabosti (malog broja) okupacionih snaga uzrokovana nepreglednost u cijeloj zemlji pružala mogu nost formiranja takvih odreda i izvan njema ke kontrole. Ako bi podržali plan o formiranju 12 ustaških zdругova, zasigurno bi mogli dobiti upotrebljive borce protiv komunisti kog neprijatelja, pri emu bi svakako bila potrebna njema ka kontrola u pojedinim (ustaškim) jedinicama. K tome dolazi i potreba formiranja njema kih obrazovnih odjela, iako za po etak broj ano mnogo slabijih nego kod lova kih brigada. Ako bi propustili da ukopaju njema ke nastavnike, nastala bi gomila bez reda problemati ne vojni ke vrijednosti koja bi unutrašnjopoliti ki mogla predstavljati opasnost.

Ostavljaju i po strani takva isto vojni ka razmišljanja, trebalo bi pri donošenju odluke uzeti u obzir da se na hrvatskoj strani pri povišenju broja ustaških zdругova bez sumnje teži ja anju onih militantnih snaga koje su uže povezane sa sadašnjim vladavinskim sistemom i kome su privržene. Te snage imaju na odgovaraju i na in štiti i ja ati režim i služiti njegovu održanju prilikom eventualnih nadolaze ih politiki raspjeta. Ako bi najviši njema ki organi razmišljali — a za to bi mogli govoriti raznovrsni znaci u posljednje vrijeme kao što je kriza oko poslanika Kaschea, slabo uvažavanje hrvatskih želja od 13. SS-divizije i planirano ja e uklju ivanje njema koga vojnog utjecaja u privredna pitanja NDH - da se u danom asu odvoje od poglavnika i njegova ustaškog kursa, onda bi Voki eve mjere nesumnjivo bile u protivnosti s takvom namjerom njema ke strane i mogle bi njeno provo enje u život bitno zaprije iti. Razjašnjavanje tog pretpitanja od odlu ne je važnosti za ocjenu Voki evog prijedloga.

Ako bi na njema koj strani - nakon razmatranja svega što govori »za«, a što »protiv« — pala odluka u *prilog* podrške Voki evim prijedlozima, mogli bi — po Glaiseu - postupiti ovako: 1) u *personalnom pogledu* - lova ki i gorski zdругovi kao i štab za osiguranje željeznice ostaju nedirnuti, a njihovo stalno popunjavanje osigurano; ustaški zdругovi formiraju se u najužoj suradnji s inspektorom kopnenih snaga kod njema kog opunomo enog generala; 2) *njema ki obrazovni odjeli* - svaki ustaški zdруг dobiva u po etku poja ani odjel za izobrazbu u ja ini od 3 oficira (od kojih jedan tuma), 10 podoficira (od kojih jedan do dva tuma a) i 6 vojnika; 3) *naoružanje* — o tome slijedi prijedlog njema koga opunomo enog generala Vrhovnoj komandi; 4) *oprema* — kod inspektora gen. Juppea u toku je obrada pregleda minimalnih potreba.

Poslanik Kasche je u opširnom pismu 20. VI 1944.⁴¹ upu enom ministru v. Ribbentropu zauzeo stav povodom dopisa ministarstva od 30. V i priloženog pisma VK od 18. V 1944. o evakuaciji hrvatskog stanovništva s obalnog' podru ja.

Kasche u njemu daje pregled proteklih susreta, savjetovanja i sadržaja

Poglavnikova tjelesna bojna - sa sjedištem u Zagrebu. Samostalna je i neovisna ustanova, ije su jedinice upotrebljavane na podru ju zapadne granice.

Ustaški agenti. — Paveli je imao i 500 ustaških agenata kao svoju tjelesnu stražu. Šef ovih agenata bio je ustaški agent *Ivan Knez* rodom iz Novog Sada.« (A-VII, NDH, Elaborat »Domobranske, ustaške i zrakoplovne snage na podru ju t. zv. NDH u vremenu od 1941—1945. g.«, Kut. 134^a, Br. reg. 12/1 - 1)

⁴⁵ AJ, T-120, rolna 1077.

pojedinih brzojava o tom predmetu: 20. I 1944. u njema kom poslanstvu u Zagrebu održane konferencije o stavljanju 7000 radnika na raspolaganje za izgradnju obalskih utvrda; telegram poslanstva od 22. I u kojem se spominje zahtjev SS-Obergruppenführera Phlepsa da se provede evakuacija za vojnu dužnost sposobnog hrvatskog stanovništva na obali i otocima na potezu od Kotora do Splita, i to svega 20.000, emu se Kasche zajedno s gen. Glaiseom usprotivio; telegram od 23. I u kojem Kasche saopćava ministarstvu da ga Glaise izvještava kako je razmotrio pitanje evakuacije s *Grupom armija* u željenom smislu i koraci stoga više nisu potrebni; 3. III predao je Kascheu savjetnik v. Schubert zabilješku u kojoj stoji da je pitanje skinuto s dnevnog reda i da se evakuacija ne može provesti; 25. III Kasche je bio prisiljen da se pridruži protestima zagrebačke vlade zbog načina koji provodi evakuaciju *Druga oklopna armija*; 20. IV obavijestio ga je dr Katschinka (referent za pitanja propagande) da su njemačke komande bile dobile zapovijed da u kratkom roku provedu evakuaciju za vojsku sposobnog stanovništva s jednog dijela otoka pred dalmatinskom obalom; svega su evakuirana do 11. IV 4004 muškarca, 52 žene i 11 djece; 25. III u brzojavu ministarstvu Kasche je kritizirao akciju evakuacije zbog pretjerane žurbe; 28. IV bio je Kasche kod SS-Obergruppenführera Phlepsa u Mostaru koji je poslaniku izjavio da trenutno ne namjerava dalje provoditi evakuaciju te da se zadovoljiti da na otoku Koruli evakuirano stanovništvo iz okolice uporišta uokrug od tri kilometra.

Kasche na kraju konstatira: da je bio obaviješten o namjeri da izvrše evakuaciju, ali nikada o samim mjerama evakuacije; da ga je gen. Glaise obavijestio o tome kako je sa zagrebačkom vladom utvrdio postupak pri evakuaciji, no toga se *Druga oklopna armija* nije pridržavala; Kascheu nije poznato da li su zagrebačka vlada i opunomoćeni general primili direktive *Druge oklopne armije* o evakuaciji ili jesu li ih bar odobrili; poslanstvo nije *Druga oklopna armija* mjesecima nikako obavještavala, ni direktno ni preko opunomoćenog generala; Glaise mu je opetovano govorio da prima obavještenja o tome kao povjerljive komandne stvari i da mu stoga ne može ništa reći o tom predmetu; Kasche je Glaiseu saopćio svoje političko gledište na pitanje evakuacije sredinom siječnja 1944. god.; te poglede, međutim, *Druga oklopna armija* nije poštovala, a Kasche nije bio upoznat s direktivama te armije; njen postupak pridonio je ne samo negativnom odjeku u redovima stanovništva, nego i tome da se nije moglo provesti radno angažiranje stanovništva; hrvatski opunomoćeni nisu iznova uvedeni u dužnost na području komande SS-Obergruppenführera Phlepsa; ne prima ih ni 7. ni 13. SS-divizija.

Kasche, na kraju, utvrđuje da saopćenje VK u biti nije toliko važno. No, važnije mu se, ipak, čini da iz toga izvuku zaključak kako bi konačno osigurali jedinstveno djelovanje njemačkih nadležstava u Hrvatskoj. Osim toga, prisiljen je naglasiti da zbog držanja komande *Druge oklopne armije* prema svim političkim nazorima vidi ozbiljne negativnosti za njemačke interese u ovdašnjem prostoru. Kasche moli da ga opunomoćeni kako bi se političari Reicha moglo osigurati uvažavanje koje joj pripada.

U političkom izvještaju poslanstva NDH u Berlinu za vremensko razdoblje od 1. do 30. lipnja 1944.⁴⁶ navodi se ovo o vanjskoj politici Njemačke:

»U mjesecu lipnju zabilježila je njemačka vanjsko-politička aktivnost jedan uspjeh. Ribbentropov posjet Finskoj, koja je s Njemačkom bila do sada

⁴⁶ A-VII, NDH, Kut. 305, Br. reg. 24/1 - 1.

povezana samo vojni ki, vezao je donekle Finsku s Njema kom i politi ki. Za sada se još ne zna koliki je obseg te politi ke povezanosti. Smatra se me utim sigurnim, da se u Helsinkiu ne e previše upuštati u njema ki politi ki program. Niemci su svakako uzpjeli uvjeriti Finsku da e uvjete ruskoga mira, kakvi joj se stavljaju sada (granice prema 1940., prolaz bez ograni enja kroz zemlju i davanje uporišta, obrat od nordijske prema sovjetskoj orijentaciji vanjske politike) mo i prihvatiti uvijek, jer gori ne mogu biti. To je bitni smisao novih njema ko-finskih odnošaja. Njema ko novinstvo zadnjih dana izti e, da je mogu a politi ka suradnja sa Finskom bez obzira na njezino unutarnje politi ko ure enje, te registrira finske glasove (na pr. social-demokrata), iz kojih se razabire volja za obranu kod svih politi kih skupina.«

Na polju unutrašnje politike Reicha poslanstvo zapaža:

»Na podru ju nutarnje politike ne primie uje se nikakova promjena. Unato laganom uzmicanju na zapadu, iztoku i jugu razpoloženje pu anstva je vrlo povoljno, te ne daje povoda upravnim vlastima nikakovim naro itim mjerama u Reichu. Dobro razpoloženje pu anstva u vezi s razvojem rata ima se pripisati s jedne strane zapo etoj invaziji, na koju se njema ki narod promi bom pripremio i od koje o ekuje vojni ke uzpjehe bez obzira na asoviti njezin razvoj, a s druge strane zapo etoj odmazdi protiv britanskog otoka, u koju više nije nitko vjerovao. Primjena odmazde najavljena je prije desetak mjeseci, a uba eni termini njenoga po etka bili su brojni i svaki put izjalovljeni. Isto onako kao što englezka promi ba pokušava šutnjom omalovažiti oružja 'V 1', tako njema ka promi ba ne želi svojom bu noš u precieniti vrijednost toga oružja i umanjiti njegov u inak na razpoloženje u domovini. Niemci uglavnom citiraju glasove inozemnog tiska, dok o samom oružju ne daju nikakove izjave. Vojni ki izvještaji su suhoparni i stvarni u pogledu u inka oružja. Primjena 'V 1' uzpostavila je povjerenje u odmazdu, te se o ekuje najavljena odmazda 'V 2', pa i 'V 3'.

Primie eno je naro ito optimisti no razpoloženje u gospodarskim krugovima, to jest u Reichswirtschaftsministeriumu i gospodarskom odjelu Ministarstva vanjskih poslova i to zadnja dva, tri dana. Primie uje se da ve ina Niemaca smatra da se radi o zadnjim i odlu nim naporima, pa se stoga njema ki život nastavlja poja anim tempom. Veliki zra ni napadaj na Berlin izvršen dne 21. lipnja, koji broji me u najja e napadaje uob e, nije izazvao u njema kom tisku onakove komentare, kakovi su se pojavili poslie prvih velikih napadaja.«

U rubrici »Viesti i dogo aji u vezi s ratom« piše i ovo:

»Invazija je na zapadu po ela gdje se najmanje o ekivalo, ali gdje je njema ka odbrana bila najja e organizirana. Iz pouzdanih njema kih krugova, koji posje uju Glavni Stan saznaje se prigodom jednog razgovora, da je Hitler lupio šakom po stolu s primjedbom 'Verdammt, gerade an dieser Stelle', kad je uo za izkrcavanje u Normandiji. Ve prije invazije govorio je poznati njema ki vojni komentator, ije je mišljenje vrlo autentino, general Dittmar, da Njema ka u svakom slu aju o ekuje, a e neprijatelj na Zapadu stvoriti mostobran, bez kojega nema borbe, a smisao *Atlantik Walla*, da nije u tome, da se po Hitlerovoj prietnji sprie i 'i devet sati na europskom kopnu', nego da se onemogu i stvaranje mostobrana u obsegu i na mjestu i sa koli inama, koje odgovaraju jedino neprijatelju. Prilikom prvih izkrcavanja, koja su bila vrlo krvava, izjavili su njema ki vojni ki predstavnici, da njema ko vodstvo želi masu, dakle invazionu armiju, a ne tek nekoliko divizija. Invazija je naime shva ena i kao politi ka odluka ovoga rata, a ta može biti stvorena tek nakon

uništenja neprijateljskog vojnog potencijala. Inini se prema svemu, da njemačka ko uzmicanje nije samo rezultat takovoga plana, za dovođenje neprijateljske množine, koju bi trebalo likvidirati, nego rezultat neprijateljskog pritiska. Niemci priznaju neprijateljsku nadmoć u zraku, brodovlju i broju mehaniziranog oružja i eta, iziti u ali također da se nije ni htjelo ubaciti razpoložive snage u borbu dok ne bude položaj na ostalom zapadu posve jasan. Kapetan bojnog broda Davidson, šef des Stabes des Grossadmirals (štaba veleadmirala) misli da bi se za nekih etrnaest dana mogla situacija toliko razbistriti, da bi se mogla stvoriti shodna odluka. Niemci bi odlučili anudarac zadati invazionoj vojsci u unutrašnjosti bojišta, to jest izvan dohvata britanskih bojnih brodova, koji su najefikasnije podpomogli invaziju, a koji bi morali prestati djelovati, kad se bude invaziona vojska u neredu povlačila na polaznu točku. Pitanje je sada da li je ta strategija uzpjeti obzirom na pad Cherbourga, te na sve veće nagomilavanje snaga na poluotoku Contentin.

Njemačka ko promi ba uzpjela je uvjeriti javnost da je talijanska fronta drugorazrednog značaja, jer da se odluka stvara na zapadu, pa zato uzmicanje u Italiji, koje je brže nego što se očekivalo, ne zabrinjuje duhove. Njemačka ko uzmicanje ozbiljno je ugrozilo hrvatsku obalu Jadrana, ali se o tome za sada u Berlinu govore vrlo malo ili ništa, tako da se stiče dojam, da Anglosasi u ovome slučaju ne misle ozbiljno na takav podhvat.⁴⁷ Inini se da su njemački gubitci u Italiji manji od onih u Francuskoj i Rusiji.

Na iztoku su Rusi započeli ofenzivu na srednjem odsjeku, a ne na krajnjem jugu, kako se to cijelo vrijeme navještavalo u njemačkim vojnim prikazima. Ruski broj je svakako mnogo nadmašio njemački. Od mjerodavnih političkih i vojnih činbenika, koji dolaze u doticaj sa strancima, ne može se čuti ni jedna uvjerljiva primjedba, kako bi se moglo rješiti pitanje na Iztoku. Ma da su dogovoreni opovrgli vijesti o boravku Oshime (japanskog ambasadora u Berlinu) u Moskvi u specialnoj njemačkoj misiji, ipak ih ima, koji tvrde da se na tome rusko-njemačkom sporazumu radi. U njemačkim krugovima ne vlada zabrinutost za dogovore na Iztoku, koji će se vrlo brzo razbistriti, tim se likvidira Zapadna fronta.«

»Unutarnjo-politički pregled br. 7« od 1. srpnja 1944.⁴⁸ ustaškog ministarstva vanjskih poslova razmatra mogućnost etničkog ili općesrpskog ustanka i piše ovako: »Unatoč veće razloženih (u prijašnjim pregledima) suprotnosti između etnika i Draže te Tita, razumljivo je, da se uvijek može očekivati da će se oni sporazumiti i zajedno udariti na Hrvatsku ili na Niemce. Oni etnici, koji su radili s Talijanima te koji danas rade s Niemcima neizkreni su pa samo čekaju na zgodu da Niemcima udare nož u leđa. To je već odavno poznato. Draža već dugo šteti srbske snage za taj konačni obračun. Obzirom na vanjsko-politički i vojni razvoj mnogi su mislili da neposredno predstoji odavno spremljeni i najavljeni obični srbski odnosno etnički ustanak i to kako Dražinih ljudi tako i etnika koji su u njemačkoj službi. Prema nekim vestima o ekvivalenciji su neki da će taj ustanak izbiti na Vidovdan, dakle 28. VI., dakako do takovog ustanka može doći i samo u slučaju, ako takav nalog dođe iz Londona, a uslijedio bi, jamačno, savezno s ulazkom Turske u rat ili s pokušajem invazije na Balkanu (koja bi imala pripremiti ili olakšati ili izazvati turski korak). Ovako kako Rusi i Englezi prividno surađuju tako bi i Draža te

⁴⁷ U savremenoj britanskoj historiografiji prof. William Deakin uporno ponavlja tvrdnju da britanska strana nije ozbiljnije pomišljala na eventualno iskrcavanje s ovu stranu Jadrana.

⁴⁸ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 3/3-1.

Tito sura ivali u tom slu aju na našem podru ju, ali bi njihove opreke te opreke njihovih poslodavaca ostale još ve e a ne bi postale manje. Glede svega toga usporedi daljnje podatke i izvode u novom vanjsko-politi kom pre-gledu.«

U odjeljku o hrvatskom katoli kom sve enstvu i partizanima ministarstvo piše:

»Zadnji put smo javili o odnosu hrvatskog katoli kog sve enstva prema partizanima te smo naveli, da se me u partizanima nalazi mali broj katoli kih sve enika me u kojima i Dr. Svetozar Ritig.

Po etkom lipnja o. g. dieljena je u okolici Požege i u samoj Požegi jedna brošura s naslovom 'Sve enstvo u narodnooslobodila koj borbi', koju je napisao navodno sām Dr. Ritig.⁴⁹ Iz samog stila brošure vidi se, da je brošuru mogao napisati katoli ki sve enik, jer su u njoj upotriebljeni izrazi isto u duhu i smislu krš anske katoli ke terminologije, kao i pojedini citati iz Sv. Pisma. U ovoj brošuri Ritig veli, da se s Iztoka valjaju silne sovjetske vojske koje napreduju na zapad i nose oslobo enje svim zarobljenim narodima. U nastavku veli da ga boli što se sva hrvatska inteligencija i sve enstvo ne nalazi u t. zv. oslobodila koj fronti. Za sve enstvo kaže, da mu je dužnost pomo i svom narodu u nevolji i tjeskobi što je smisao sve enske službe i životnog poziva. Cielom žestinom napada Ustaše i sve enike te kaže, da 'narod i vojska' s pravom prigovaraju što se njegovi sve enici ne nalaze kao dušebrižnici kod narodne oslobodila ke vojske, a nalaze se pravoslavci za svoje vjernike, pa e i hodže za muslimane, te da su službeni predstavnici narodne oslobodila ke vlasti poduzimali korake kod hierarhije u ovom pravcu. Prigovaraju i sve enicima spominje hrvatske borce za slobodu Berislavi a, fra Luku Imbrišimovi a i popa Marka Mesi a, koji su se borili sa svojim narodom protiv osmanlijske provale te dalje veli doslovce 'ovaj se as narod pita, eto danas je u našoj zemlji osvaja opasniji nego Osmanlije a gdje su naši biskupi i sve enici, gdje je Berislavi , Mesi i Imbrišimovi ?' Ovaj vapaj partizana Ritiga što hrvatsko katoli ko sve enstvo u estvuje u borbi protiv svoje domovine, najbolji je dokaz, da hrvatsko katoli ko sve enstvo stoji na strani hrvatskog naroda i svoje Nezavisne Države Hrvatske, te je spremno dati ogromne žrtve za njezinu izgradnju i samostalnost.«

U Pregledu se spominju i deklaracija s tre eg zasjedanja ZAVNOH-a, odluka o osnivanju »Zemaljskog antifašisti kog vije a narodnog oslobo enja Hrvatske« s predsjednikom Vladimirom Nazorom na elu i razgovori Tito-Šubaši .

3. *Propovijed nadbiskupa Stepinca*. General Glaise je u svojstvu atašeja 3. VII 1944.⁵⁰ brzojavno izvijestio Vrhovnu komandu i ostale nadre ene mu komande da je profesor Hakija Hadži imenovan za poslanika NDH u Budimpešti. Ma arska vlada udijelila mu je, nakon izvjesnog oklijevanja, agreman. Prof. Hadži a se uzima kao pristašu muslimanskog potpredsjednika vlade Džafera Kulenovi a; za vrijeme Jugoslavije zalagao se u nesložnom vodstvu Muslimana u prilog »hrvatsko-muslimanske Selja ke stranke«, a da mu pri tom nije polazilo za rukom da tu struju dovede do nekog zna ajnijeg utjecaja. Od 1941. god. Hadži je pristaša ustaškog režima i u muslimanskim krugovima ocjenjuje se prili no op enito kao bezna ajniji politi ar.

⁴⁹ Brošuru je napisao dr Svetozar Ritig, župnik crkve sv. Marka koji je prišao partizanima.

⁵⁰ AJ, T-501, rolna 264, Nr. 10382/44 geh.

U »Vanjsko-politi kom pregledu br. 5« od 8. VII 1944.⁵¹ obrađivane su - kao što je to bilo uobičajeno — vijesti (pretežno iz stranih novina) o pojedinim evropskim državama. O Italiji, osim ostalog, zabilježeno je ovo:

»Pad Rima, daljnje napredovanje saveznika, te invazija na zapadu sve je to posve pokolebalo moral u Italiji. Dok su se od izdaje u rujnu 1943. pa sve do sada do pada Rima prilike popravljale i fašisti ki režim nešto ojačao (makar je to zapravo bilo sve prividno), sad su se prilike opet bitno pogoršale. Pometenost se odrazuje i u vode im fašisti kim krugovima, pa su se čak pojavili pokušaji javne polemike izme u pojedinih njenih predstavnika. Fašisti prigovaraju da su Niemci krivi današnjem stanju (znak usklika ministarstva), jer nisu poslali dosta vojske za obranu fronte (opet usklik ministarstva) jer njima t. j. novofašistima nisu ostavili slobodne ruke u zemlji.

Zbog razvoja prilika govori se o mogućnosti preseljenja diplomatskog zbora iz Mletaka u Cortina d'Ampezzo (kamo bi htjeli Niemci) ili u Como. Me utim može se vjerovati, da ta mjera neće biti izvršena sve dotle dok ne bude baš bezuvjetna.

Unato talijanske slabosti i jadnog položaja u kome se nalazi Italija, fašisti ka vlada vodi spretnu politiku, te uspješno brani talijanske probitke i talijansko vrhovništvo (koje im se priznaje s njemačke strane - makar samo na papiru).«

O bugarskoj situaciji: »Turske novine ponovno tvrde, da se u Bugarskoj stvara pokret sličan Titovom, te da kod toga aktivno rade neki viši časnici. *Svenska Dagbladet* tvrdi da taj pokret vodi neki 'Ivan', koji je identičan s generalom Ivanom Bojdevom, do nedavna zapovjednikom bugarske vojske u Makedoniji. Eden je također našao za potrebno da o tome partizanskom pokretu govori (u Donjem Domu). Na sve to može se primijetiti, da je, unato teških vremena, Bugarska vrsta, a njena vojska vrlo jaka, te spremna na borbu s Turcima ili Angloamerikancima.«⁵²

O Rumunjskoj: »Naš novi poslanik u Rumunjskoj (gen. F.Navratil — napomena B. K.)⁵ još uvijek nije predao vjerodajnicu. Kako smo već rekli, stvar se je zaplela zbog toga, što su tamo još dva protivna talijanska poslanika. Me utim može se očekivati, da će odlukom mjerama ubrzo uspjeti i tu stvar razjasniti. Istina novi fašisti ki poslanik oštro je prosvjedovao što je u me u-

⁵¹ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 56/1 - 1. U tom slučaju ustaško ministarstvo vanjskih poslova u Zagrebu raspolagalo je s poslanstvima u Berlinu, Budimpešti, Bratislavi, Bukureštu, Sofiji, Madridu, Helsinkiju i Veneciji; generalnim konzulatima u Beču i Münchenu; konzulatima u Pragu, Trstu i Ljubljani; konzularnim predstavništvom u Beogradu; trgovačkim i kulturnim predstavništvom u Parizu i stalnim trgovačkim predstavništvom u Zürichu.

⁵² U Sofiji je prvi poslanik NDH bio dr. VI. Židovec; njega je naslijedio Stijepo Peri, a za njim je došao na kratko admiral Gjurin koji je tamo naglo umro; poslije Jakina dolazi Nikola Rušinović a u međuvremenu dužnost otpravnik poslova *ad interim* vrši Stipe Mosner.

⁵³ Navratil je o svom imenovanju za poslanika u Bukureštu u istrazi 7. III 1947. izjavio ovo: »Poslije moje smjene kao ministra oružanih snaga »NDH«, a koja je uvjetovana raznim krupnim nesporazumima sa ustaškim režimom, - to sam privremeno bio postavljen za inspektora hrvatskih oružanih snaga, sa napomenom da sam kao takav direktno podređen poglavniku. Ovaj položaj nije dobio nikakve službene konture putem zakonskih odredaba, nego je ovo imalo za svrhu da pred hrvatskim domobranstvom, kao i pred javnošću ublaži dolazak predstavnika ustaškog pokreta Voki a za ministra oružanih snaga. Kratko vrijeme poslije ovog bio sam uklonjen iz vojske, na taj način što sam bio određen za poslanika u Bukurešt, koju sam dužnost primio početkom aprila 1944. godine. Prije odlaska u Bukurešt pozvao me je Dr. Peri ondašnji ministar vanjskih poslova i saopćio mi je da neka preuzmem poslanstvo, a da ja već znam prilike u Rumunjskoj, jer da sam već ranije bio vojni izaslanik, dok nikakvih konkretnih zadataka nisam dobio. U ovom međuvremenu bio sam operisan od krajnika u grlu i liječio sam se oko mjesec dana u bolnici.« (A-VII, NDH, SUP - Zagreb, Saslušanje Fridriha Navratila, MF-23)

vremenu dok nije riješeno njegovo pitanje novi bugarski poslanik predao vjerodajnicu, ali on, obzirom na međunarodno pravo i običaje, nije u pravu.

Rumunjska fronta je prilično stabilizirana. Prije posljednje mobilizacije Rumunjska je imala 29 divizija, koje su sada popunjene, a ujedno su obrazovane još 4 nove te 2 teritorijalne brigade. Od toga imamo 32 divizije na fronti (u prvoj liniji njih 15), a kod Jašija su i 4 njemačke oklopne divizije. Obrambeni uspjeh kod Jašija preporodio je rumunjsku vojsku.

Maniu je uputio engleskoj vladi preko turskog poslanika u Bukureštu prosvjedno pismo radi bombardiranja. On kaže, da je usljed toga njegov proenglezki rad promašio. Uobičajeno može se reći i da je bombardiranje u Rumunjskoj dosta poremetilo dosadašnje shvaćanje i raspoloženje i dovelo do bezglaštosti, makar anglofilni (kao i drugdje) opravdavaju sve pa i ove strahote, i makar je protunjemačko raspoloženje u širokim masama ostalo slično kao i prije. I dalje se primjećuje dobar postupak s angloameričkim zarobljenicima, kojima gospođa iz društva šalje razne darove. Primjećeno je i prigovoreno, što se je kralj nakon razgovora s nekim zarobljenikom s njime rukovao (no kralj je to u stvari zanesen u neki živ razgovor o tehničkim pitanjima). Uostalom Rumunji otvoreno priznaju svoje simpatije za angloamerikance, te iziđu u da se bore protiv Rusa i boljševizma. Makar je s njemačke strane bilo predlagano na početku invazije, da prof. Antonescu dade izjavu kao što je to u stvari Poglavinik, te predsjednik slovačke republike, do danas takova izjava nije uslijedila. Vjerojatno je, da se o tome Rumunji ne žele izjašnjavati.«

O Maarskoj: »Glavni kapetan državnog redarstva dao je upozorenje savezno sa zabranom nošenja odora bilo koje političke stranke. Značajno je, da su baš nedavno neki pripadnici 'strijeljastih križeva' počeli nositi odore. Pripadnici vladine stranke t. j. stranke maarskog života nemaju izričitu odoru, iako su još za vrijeme Kallayevog režima počeli dolaziti u javnost u jednoličnim hlačama i bijelim košuljama sa kravatom crne boje i rojtama u narodnim mađarskim bojama (što je nekočije bilo sve odijelo mađarskih malih plemića). Pripadnici vladine stranke i nadalje se nesmetano pojavljuju u ovom ruhu. Uobičajeno, prema jednom izvoru —, odnosi između u Szalassievih 'strijeljastih križeva' sve se više zaoštruju. Glavni predstavnik režima je Imredy. Do danas je već preko 50% Židova smješteno u geta. Vlada je sa svojim strojem uspjela svagdje održati red i mir. No istodobno svi bivši političari, mogu reći te oni koji su prije bili pogodovani ne propuštaju priliku da na svakom koraku ne izraze svoje nezadovoljstvo i uvjerenje da je sve to kratkotrajno. Posljednja bombardiranja imala su posljedicu da se širi slojevi naroda okreću od Angloamerikanaca, ali obratno aristokracija vidi u tom još jedan razlog više, da se pošto-poto nađe sporazum s Englezima. Upliv konzervativnih elemenata je još vrlo jak, pa se posvuda šapuće, da su sve mjere nove vlade diktirane nuždom, ali da Maarska opet traži obnovu svoje stare politike iz ekivanja i laviranja. Szalassi i njegovi strijeljasti križevi čekaju još uvijek na pravu revoluciju.«

U odjeljku pod naslovom »Emigracija, Tito i Draža« navodi se i ovo:

»Krugoval London 29. VI. javlja, da je Jordan poslao izvješće o nedavnim razgovorima Tito-Šubašićima,⁵⁴ te kaže da su obje strane pokazale smisao za sporazum i napustile na elna stanovišta. činjenica što je Tito priznao autoritet vlade, koja radi izvan Jugoslavije *pokazuje da je spreman raditi prema*

⁵⁴ Više o tome u zbirci dokumenata Branka Petranovića: *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Beograd-Zagreb 1981.

probitcima pobjede, te prema sadašnjim potrebama. Zatim sliede komplimenti o tome, kako je Tito velik državnik i narodni vođa (kako je poznato nedavno je Churchillov sin sli nima komplimentima obasuo Tita! Svakako bolje će pogoditi sadržaj ovakovih pohvala ako ih shvatimo ironično, odnosno kao prikriveno upozorenje na stanje stvari), a onda sliede dvije značajne rečenice, koje odaju pravo englesko mišljenje, i to: 'Kompromis je dokaz njegove (t. j. Titove) snage, a ne slabosti.' 'Narodno-oslobodilački pokret ima pouzdanje u svoj konačni uspjeh.' U jednom od prošlih brojeva engleskog katoličkog tjednika *Tablet* koji se uobičajno izdaje protukomunističkim pisanjem, također se iznosi ova misao, te se kaže, da Tito ima dalekosežne političke planove. Već smo prije u jednom pregledu spomenuli zanimljiv članak u engleskom listu *Economist* pod naslovom 'Rusija i Balkan'. *Pester Lloyd* u broju od 15. VI. donosi izvadke iz tog engleskog članka, pa kaže, kako se komunizam i ruski utjecaj na Balkanu širi pod vidom slavenstva.

Podsjetimo se na sve ono što smo već o tim pitanjima rekli u prijašnjim pregledima. Svakako vidi se da područje bivše Jugoslavije igra vanredno veliku ulogu u odnosima između Rusije i Engleza, pa se tu odražuju najteži problemi svjetske politike. Kolika je važnost borbe i razvoja na hrvatskom području u vanjskoj politici, vidi se na primjer iz jedne vijesti do koje se dolazi izpitivanjem u neprijateljskim špijunskim krugovima (i to baš u engleskim), a prema kojoj je ovih dana stigao u Bosnu ruski general Gromov, te komesar Oboljenski. Obojica su stručnjaci za granjske ratove, te su bili u Španjolskoj i imali tamo vrlo važne uloge.«

O Crnoj Gori govori se opširnije:

»Krivokapi (Božo), jedan od vođa 'zelenaša' te jedan od najviših suradnika Dr. Drljevića, bio je nedavno u Dubrovniku i tamo se tajno sastao sa Štedimlijom. Na povratku preko Kotora u Cetinje srpski su agenti ubili Krivokapića. Može se pretpostavljati da kod toga ima svoje prste i bivši jugoslavenski 'narodni poslanik' i nosilac Karaorđeve zvijezde Rašović, koji ima svoju vilu na Topčideru, a koji zadnjih godina živi u Dubrovniku, te je podržavao veze s Talijanima, dok je sada uspio saznati za sastanke, koje je Krivokapi u Dubrovniku održao.

U Crnoj Gori ubijen je ovih dana i poznati Jovan Plamenac, koji je nedavno tamo stigao iz Beograda i o kome smo iznijeli podatke u prošlom vanjsko-političkom pregledu. Ubijen je navodno od partizana. Veliku pažnju izazvao je slučaj Pavla Čirišića, etničkog vojvode, koji je 1941. imenovan od Draže za majora, a kojeg je sada Nedić promovirao u čin podpučkovnika. O toj stvari napisao je Štedimlija vrlo dokumentiran članak u *Spremnosti*. Zanimljivo je kako se za to zanima i ovdajšnja englezka špijunaža. Ti krugovi iztjenu, kako Nedić uvjerava Niemce, da samo on može uzpostaviti red u Crnoj Gori, te nadalje kako su neki etnički vođe (među njima i Čirišić) u proljeće 1943. bili razoružani zbog nelojalnosti u slučaju kad je vršena poznata ofenziva u pravcu Durmitora. Oni spominju i protucrnogorski rad poznatog Marka Dakovića⁶ koji se je toliko istaknuo kao srpski agent u godinama

⁵⁵ U Ljubljani je šef *Intelligence Service-a* bio, navodno, Ante Anić, bivši jugoslavenski pogranični komesar i dugogodišnji engleski suradnik duž njemačko-jugoslavenske granice. U Zagrebu je u tom poslu bio aktivan švicarski generalni konzul dr. Friedrich Koestli, a izvan konzulata bio je djelatnik zubar dr. Mirko Pandaković.

⁶ Marko Daković bio je u danima prevrata 1918. god. vatreni zagovornik ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom, a u vladu gen. Dušana Simovića 1941. god. ušao je kao ministar bez portfelja. Prilikom bijega vlade poginuo je u avionskom nesreći u Grčkoj.

1918-1925. za vrijeme crnogorskog ustanka, nadalje komentiraju umorstvo Kamenarovi a i druge poznate stvari.

Povodom slu aja uriši Štedimlja je 24. VI. predao ovdašnjim njema - kim predstavnicima predstavku ovog sadržaja: 'U beogradskoj *Obnovi* broj 882. od 6. VI. izašla je viest ovog sadržaja: Rešenjem ministarskog saveta, na predlog predsednika srbske vlade i ministra unutrašnjih poslova armijskog generala Milana D. Nedi a, pomo nik komandanta srbskog dobrovolja kog korpusa major Pavle uriši unapreden je u in podpukovnika.' Kako je poznato major uriši je voda srbskih etnika u Crnoj Gori, a rodom je Crnogorac. U hrvatskom tjedniku *Spremnost* objelodanio sam lanak pod naslovom 'Velikosrbski kanal do mora', u kojem sam citirao jedan prona eni dokument Draže Mihailovi a. To je dopis štaba komande etni kih odreda jugoslavenske vojske od 20. XII. 1941. pod strogo povjerljivim brojem 370. Podpisao ga je komandant generalštabni general Draža Mihailovi . Tu se doslovce kaže ovo: 'Za cielu oblast Crne Gore postavljam za komandanta svih etni kih odreda jugoslavenske vojske generalštabnog majora or a Laši a. Za komandanta limskih etni kih odreda u oblasti sreza andrijeva kog, beranskog, bjelopoljskog i kolašinskog postavljam pješadijskog kapetana I. klase Pavla uriši a. Sve ostale komandante postaviti e komandant za Crnu Goru, odnosno komandant limskog odreda za svoj rajon.' U ovom dopisu daju se upute spomenutim etni kim vo ama za rad u Crnoj Gori. U Beogradu je prije kratkog vremena u nakladi 'Izdava ke zajednice a.d.' izašla knjižica ^o naslovom 'Revolucija u Crnoj Gori i njeni uzroci', od V. Domazetovi a. U toj brošuri se govori o ofenzivi njema ke vojske u pravcu Durmitora u prolje e 1943. pa se kaže i ovo: 'No pre nego li se otpo ne borba izme u Nemaca i partizana trupe kapetana uriši a, koje su bile najbrojnije i najve e uspehe imale u borbi protivu partizana, budu od strane Nemaca razoružane i veliki deo sa njihovim komandantom odveden u internaciju.' Ovdje nije mjesto da nabram sva zlo instva, koja su po inili etnici u Crnoj Gori, među koja spada i prisiljavanje itavih naoružanih jedinica crnogorske vojske na bjeg u šumu. Me utim ne može se pre i preko injenice, da predsjednik srbske vlade javno imenuje vo u tih etnika pomo nikom zapovjednika svoje vojske i da ga odlikuje promaknu em, što zna i nagradu za sve one zlo ine, koji su sa strane etnika izvršeni prema Crnoj Gori i Crnogorcima. Ovaj postupak generala Nedi a zna i otvoreno javno priznanje pred cilim svietom da se sva etni ka nasilja i zlo ini u Crnoj Gori vrše sa znanjem, odobrenjem i po uputama generala Nedi a i generala Draže Mihailovi a. Nije teško predpostaviti, kakve zaklju ke i konzekvence mogu Crnogorci izvu i iz ovog imenovanja. Da se vidi dokle idu u svojim nasiljima srbski etnici u Crnoj Gori spominjem samo jedan slu aj. Kapetan Pavle Jovovi , koji se nalazi pod zapovjedni tvom Pavla uriši a, nedavno je sa svojim etnicima ubio poznatog javnog radnika i politi ara iru Kamenarovi a, koji je sura ivao sa crnogorskim nacionalistima, te se nije htio pokoriti etni koj vlasti u Crnoj Gori. Ubojice su na lješini Kamenarovi a stavili cedulju na koju su napisali 'Nesu eni Titov ministar', žele i ga tako prikazati kao partizana i opravdati svoje zlodjelo. Me utim razlog za umorstvo je drugi. Izazvan jednom knjigom generala Milana Nedi a iro Kamenarovi je 1938. napisao jednu brošuru u kojoj je veoma oštro napao tadašnjeg šefa jugoslavenskog generalštaba Milana Nedi a i opovrgao sve njegove klevete na štetu Crne Gore. Ta je brošura unato zabrane bila razširena po cijeloj Jugoslaviji. Ubijstvom pisca brošure etnici su nesumljivo htjeli osvetiti tobože povrie enu ast generala Milana Nedi a. Za

uzvrat on je sada unapriedio njihovog zapovjednika. Ve i izazov od ovoga spram Crnogoraca nije mogao biti u injen.«

S obzirom na umorstvo Krivokapi a Savi Markovi Štedimlija je dana 5. VII. predao Nijemcima tako er jednu predstavku, i to ovog sadržaja: »Primili smo brzojavnu obavijest da je prije par dana u Kotoru ubijen Dr. Božo Krivokapi , lan glavnog odbora Crnogorske stranke i lan crnogorskog državnog sabora, koji je 12. VII. 1941. proglasio uspostavu Crne Gore kao slobodne države. Ubojstvo su izvršili srbski etnici, koji stoje pod zapovjedni - tvom Pavla uriši a, koji je još 1941. imenovan za zapovjednika etnika sa strane Draže Mihailovi a, a nedavno ga je imenovao general Milan Nedi pomom nikom zapovjednika srbskog dobrovolja kog korpusa, unapriedivši ga istovremeno u in dopukovnika. Sadržaj *Narodna uprava* na Cetinju nalazi se dulje vremena u teškoj krizi, pa je Dr. Krivokapi trebao na poziv savjetnika Dra. Kramarza (der Sonderbevollmächtigte des Auswärtigen Amts für den Südosten — Dienststelle Cetinje) dati mišljenje (u ime Crnogorske stranke) o rješenu ove krize i izjasniti se o sudjelovanju predstavnika stranke u vo enju *Narodne uprave*. Zbog toga je on pošao u Hercegnovi, gdje stalno boravi prvak stranke bivši ministar Mihajlo Ivanovi , sa kojim je trebao izmieniti misli. Nakon svršenih razgovora vra ao se je na Cetinje te je na prolazu kroz Kotor ubijen od etnika. Izti emo da je Dr. Krivokapi najuže sura ivao s predstavnikom njema ke vojske Dr. Wollmarom, i to još od po etka 1943., dakle prije dolazka njema ke vojske. Dr. Wollmar nalazi se sada navodno u Kotoru. Okolnosti umorstva i imena izvršitelja nisu nam još poznati, ali znademo da ni etnici u Crnoj Gori, ni sadašnja tamošnja srbska vlast ne sakrivaju da se nalaze pod zapovjedni tvom generala Nedi a, tako da je razumljivo, da e ga Crnogorci smatrati odgovornim za ovaj zlo in, kao i za sve ostale, koje su etnici izvršili ili tek kane izvršiti. Naši prijatelji iz Crne Gore javljaju nam, da je uslied etni kog terora stanje neizdrživo, da se veliki broj narodnih prvaka nalazi po zatvorima, ili se pak sklonio u šume. Imade mnogo ubijenih. Radi toga oni mole posredovanje da im se dozvoli napuštanje domovine i odlazak u Hrvatsku, tako da mogu spasiti barem život. Ve dosada je veliki broj Crnogoraca pobjegao u Albaniju, a i dalje se danomice bježi. Prema ovim znakovima može se zaklju iti, da etnici žele poubijati sve naše Hrvate, vjeruju i da e onda mo i izhoditi pripojenje Crne Gore Srbiji. S toga nam svakodnevno stižu molbe, da upozorimo nadležne njema ke imbenike na ovo neizdrživo stanje u Crnoj Gori, te da saob imo želje velikog broja naših ljudi, koji traže spas u biegu sa podru ja na kojemu gospodare etnici. U narodu je zavladao veliko ogor enje, pa svaki as može do i do masovnog pokolja i me usobne osvete, ukoliko do toga ve do sada nije došlo.«

Ove dvie predstavke — napominje ministarstvo — iznieli smo u celosti, jer je u njima liepo prikazan posljednji razvoj u Crnoj Gori.«⁵⁷

O Japanu u Pregledu samo toliko:

»Savezni ke krugovalne viesti govore o potapljanju japanskih ratnih brodova, o uništenju mnoštva japanskih zrakoplova, o bombardiranju Japana

⁵⁷ Kasche je u zatvoru napisao pozamašan elaborat i u njemu na jednom mjestu dodirnuo i crnogorsko pitanje, kojim se više bavio njema ki diplomatski predstavnik u Beogradu, ali je i on (Kasche) bio prisiljen da se s njim bavi uslijed prisutnosti istaknutih crnogorskih autonomista u Zagrebu (Drljevi , Štedimlija). Na jednom mjestu spominje da mu je Paveli prigodice spomenuo da bi autonomnoj Crnoj Gori pošlje rata odobrio korekture na zajedni koj (budu oj) granici s NDH! (A-VII, NDH, Elaborat »Über die Organisation und die Tätigkeit der Deutschen Gedschaft in Kroatien 1941/1945«, SUP - Zagreb, MF-4 i MF-5, str. 82)

i si. Neke vijesti iz New Yorka govore o tome da se može očekivati obilježje ili bar djelomični slom japanske borbe na Tihom Oceanu tokom sljedećih 6 mjeseci (usklik ministarstva).

Iz ovakvog ili sličnog saveznikova hvalisanja govori sve drugo samo ne prava jakost i sigurnost.«

U odjeljku »Politički i vojni razvoj rata« piše ministarstvo, osim ostalog, i ovo:

»Od jednog ovdašnjeg i vidnog predstavnika engleske špijunaže uspjelo je saznati (ako je on to rekao tendenciozno, ipak je značajno!), da se s engleske strane predviđa rat između Rusa i Engleza. Churchill je na povratku iz Teherana rekao, da je bio u pravu kad je već prije sumnjao u neizbježnost crvene Moskve. Nadalje se upozorava kako su ruski agenti 'likvidirali' već više engleskih agenata u 'Jugoslaviji'. U engleskim listovima može se između ostalog vidjeti jasno osjetiti proturuskopoloženje, osobito *Nineteenth Century*. To je razlog zbog kojeg Englezi svagdje podupiru protukomunističku djelatnost, pa na primjer podupiru Dražu unatoč svega što se hvali Tito (usklik ministarstva). Englezi neće dozvoliti prodor Rusa u Europu, niti će im dati Dardanele. Istina, engleska vlada daje izvještaje o tome, kako se raduje tesnom prijateljstvu između Rusije i Beneša, a sve je to samo taktika. S druge strane sve je to poznato Rusima, pa čak u ruskim novinama kadikad možemo vidjeti otvorene napadaje na Englezu (kao na primjer, glede navodnih mirovnih pregovora, glede na ina ratovanja, glede pojedinih intriga i slično). Churchill je ostao stari neprijatelj boljševizma kakav je bio uvijek. Iz svega razloženog sledi neizbježnost trećeg svjetskog rata, tj. sukob između Rusije i Englezke.⁵⁸ Konzervativni slojevi u Englezkoj strahuju zbog toga što široke mase u Englezkoj sve više skrenu u lijevo. Sovjetsko pokretarstvo u Londonu vrši otvoreno komunističku promidžbu. Englezka obavještajna služba i diplomacija vode podzemni rat protiv Rusije, te vrše pripreme za taj treći i svjetski rat u kome će, kako to oni vjeruju, obračunati s boljševizmom i Rusijom.

Toliko iz ovog vrelo.«

Prilikom hoda aš Zagrebačkih gradina na Mariju Bistricu 9. srpnja 1944. održao je nadbiskup Alojzije Stepinac u tamošnjoj župnoj crkvi propovijed⁵⁹ i nije se mogao suzdržati da u njoj ne prijeđe na političko polje. Prvo je,

⁵⁸ U »neizbježnost« trećeg svjetskog rata, tj. sukoba između V. Britanije i SSSR-a ustaše su vjerovali sve do kraja.

⁵⁹ *Hrvatski narod*, Zagreb, 16. VII 1944., god. VI, br. 1084. Taj Stepinacov govor nalazi se među spisima ustaškog ministarstva vanjskih poslova preveden na engleski, njemački i francuski u cilju propagande u inozemstvu. (A-VII, NDH, Kut. 290, Br. reg. 9/2 - 1)

Tim govorom pozabavio se londonski BBC, i to u ovakvom osvrtu:

»Zagrebački *Katolički list* donio je u jednom od svojih posljednjih brojeva tekst govora, koji je zagrebački nadbiskup Dr. Stepinac održao 9. srpnja u Mariji Bistrici. *Njemačka telegrafska agencija* javlja, da je Dr. Stepinac prema pisanju *Katoličkog Usta* govorio o nevinim žrtvama, koje su stradale od mitralješke vatre iz aviona. Prema *Njemačkoj telegrafskoj agenciji* Dr. Stepinac je dodao: Da li zarađena strana, koja vrši takva zvjerstva nad našim narodom smatra zlim, ako hrvatski narod čini krajnje napore da sačuva svoju slobodu u obrani nezavisnosti hrvatske države. Zatim je prema pisanju *Katoličkog lista* i izvještaju njemačke agencije Dr. Stepinac govorio o saveznikovima pokušajima, da hrvatskom narodu nametnu komunističke ideje, koje su njemu strane.

U vezi s time treba konstatirati:

1) Saveznici avijatičari ne napadaju mitraljezima stanovništvo ni jedne okupirane zemlje, jer se bore za njihovo oslobođenje. Oni ga imaju iz mitraljeza samo vojničke odrede Niemaca i ustaša.

2) Samo Niemci i njihovi slugi mogu da govore, da saveznici vrše zvjerstva nad civilnim stanovništvom. Samo ustaše mogu tvrditi da hrvatski narod pod njihovim režimom brani svoju slobodu i nezavisnost, premda je ta tvrdnja smiješna i kad dolazi od samih ustaša, pošto ni oni

doduše, govorio vjernicima o kletvi, o nedoli nom ženskom odijevanju i drugim pogreškama, a zatim je zakora io u politiku.

Druga naša rije — govorio je nadbiskup — Majci Božjoj Bistri koj jest: utješi nas! Srce nam krvari i pla e nad svim strahotama koje su stigle našu domovinu i naš ispa eni narod. Srce nam krvari nad bra om i sestrama. Srce nam krvari nad razorenim gradovima, spaljenim selima naše ljubljene domovine koja je odabrana da bude poprište krvave borbe. Srce nam pla e nad razorenim crkvama i kapelama, nad nedužno ubijenim laicima i sve enicima. Srce nam pla e osobito nad tisu ama naših nedužno ubijenih siromaha u Dalmaciji. Srce nam tuguje nad brojnim nedužnim žrtvama pokošenim strojnica iz zrakoplova. Nama je poznato da rat nije nikakva lijepa pjesma, da rat, samo se po sebi razumije, nanosi bol. No mi znamo i to da od kada svijet postoji, ovje anstvo osje a da se i u ratu moraju poštivati osnovni zakoni ovje nosti. Smatra li ratuju a stranka, dok ovakvim strahotama poga a našu zemlju, možda zlo inom što hrvatski narod svom snagom svoga bi a stoljeima teži za slobodom i još danas brani svoju državnu nezavisnost uz ne uvene žrtve? Tada bi i svi drugi narodi bili zlo inci koji u srcima nose istu takvu nesalomljivu ežnju za slobodom i nezavisnoš u. Da se Hrvati ne e nikada odre i svog prava, u to ne treba nitko više sumnjati.

I re a rije — nastavljao je Stepinac — Majci Božjoj Bistri koj jest: pomoz nam! Danas kad se svijet ruši i svi mogu i nazori poput potopa preplavljaju ovje anstvo, pomoz hrvatskom narodu da ostane vjeran svojoj krš anskoj katoli koj prošlosti. Pokušavali su ve dva stolje a da hrvatskom narodu - sad u ovoj, sad u onoj formi - nametnu komunisti ki nazor na svijet. Hrvatski narod ga je do sada plebiscitarno odbijao. Pomogni da i ubudu e odbije sistem koji ne poznaje privatni posjed, koji ne štuje svetinju obitelji, koji ne dopušta slobodu ispovijedanja vjere. Pomogni mu da nikada ne padne na koljena pred idolom zlata i zablude. Ne smije nikada zaboraviti da ima služiti samo jednom Bogu, Bogu stvoritelju koji mu govori: Ja sam Tvoj gospodin i ne smiješ imati druge bogove osim mene! Pomoz nam, Majko Božja Bistri ka, da ostanemo vjerni onim zakonima koje nam je prema svetom Evan elju objavio Isus Krist i koje Katoli ka Crkva vjerno uva i nau a a koje u i i danas preko vidljivog Kristovog namjesnika, svetog Oca Pape Pije XII.

Otppravnik poslova poslanstva NDH u Sofiji, u posebnom izvještaju od 10. VII,⁶⁰ javio je o stanju bugarsko-sovjetskih odnosa nakon dolaska na kormilo vlade Bagrjanova ovo:

»Me utim više nego išta - piše Stipe Mosner — zna ajan je razgovor što ga

sami nisu ni slobodni ni nezavisni.

3) Saveznici ne e ni jednoj zemlji, pa ni Hrvatskoj, silom nametnuti komunisti ke ideje. Politika saveznika sadržana je u jednoj re enici: O režimu odlu it e sami narodi. To se odnosi i na sve narode Jugoslavije.

Obzirom na vrlo delikatnu i oštru izjavu, koju njema ka agencija pripisuje Dr. Stepincu treba o ekivati jedan demanti od samog Dr. Stepinca, ako njema ka propaganda opet i po svojem obi aju govori neistinu. U protivnom slu aju biti e o evidentno, da je nadbiskup Dr. Stepinac kona no sasvim jasno stavio svoje ime na listu zaštitnika Niemaca i ustaša, a to zna i da je savezni ki neprijatelj.«

Ustaška je »promi ba« tome dodala ovo:

»Nadodajemo, da je izvještaj D. N. B. bio to an i da je prema tome jugoslavensko-komunisti ka londonska promi ba u izravnom sukobu s hrvatskim crkvenim predstavnicima.« (A-VII, NDH, »Viesti« broj 3 Glavnog ravnateljstva za promi bu od 12. VIII 1944, Kut. 86, Br. reg. 20/23 - 5)

⁶⁰ Otppravnik poslova a.i. u Sofiji u izvještaju bez broja. (A-VII, NDH, Kut. 275, Br. reg. 23/1 - F 4)

je vodio Bagrjanov sa sovjetskim odpravnikom poslova Kirsanovim prije nekoliko dana. Odmah nakon razgovora drugi dan primio je Bagrjanov Rajka Aleksieva (kojega silom hoće dobiti za suradnju kao šefa promične, ne Aleksiev odklanja). Aleksiev mi je saobio taj razgovor uz molbu apsolutne tajne. Radi toga molim da ova viest ostane samo za unutrašnju upotrebu ministarstva i da se ne predaje u izvještaje ministarstva. Razgovor se vodio vrlo srdačno i Bagrjanov je rekao Kirsanovu da će s njime 'otvoreno govoriti'. Istakao je da je on prijatelj Rusije i kao takav želi dobre odnose u svakom pogledu. On da je dao već dosta znakova, da želi to i djelom dokazati. Nadalje je istakao, da Bugarska kao takova nije cilj ruskih namjera na Balkanu, nego samo jedna etapa, naime kao put za morske tjesnace. Poznato je da Bugarska tamo nema nikakvih zahtjeva, te prema tome u tome se njezina politika ne bi sukobila s ruskom. Međutim tamo imaju interesa sovjetski saveznici Englezi! Prema tome nije u interesu Rusije, da se Bugarska danas slabi nego obratno, ako predstoji pobjeda Rusije, mnogo je bolje da ima na Balkanu jedna silna slavenska zemlja protiv svih iznenađanja s juga, naime iz Turske. Ujedinjuje se ovaj zahtjev, da Bugarska istjera Nijemce. Rusi trebaju uvidjeti, da je to nemoguće. Jer kakve garancije imaju Bugari, da odmah Englezi ne bi nešto pokušali u Bugarskoj, jer im bi Nijemci napustili zemlju. Danas su Nijemci u Bugarskoj u vrlo malom broju, oni se ne mogu napustiti i Varnu i Ruse, pa prema tome vojni cilj nije od njih nikakva opasnost iz Bugarske. Radi svega toga bolje je da Rusija ne pravi smetnje Bugarskoj, koja će neke pogreške nastojati popraviti i tako uspostaviti odnose dobrih prijatelja.«

Profesor Rudolf Treu, predstavnik policijskog atašea u Sarajevu, obavijestio je 12. VII 1944.⁶¹ H. Helma, policijskog atašea kod njemačkog poslanstva u Zagrebu, da se iz *Einsatzkomande II* u Sarajevu saznaje kako se prilikom sastanka ministra Vokića sa generalima raspravljalo: o snabdijevanju hrvatskih oružanih snaga živežnim namirnicama i odjećom; o držanju ustaša i domobrana prilikom eventualne evakuacije Hrvatske od strane *Wehrmachta*; o mjerama za obranu dalmatinske obale prilikom neprijateljske invazije; o optužbama protiv ustaškog potpukovnika iz Sarajeva koji treba da ide na raport Paveliću u Zagreb. Vokić je navodno izjavio da slom Njemačke ne bi smio Hrvatsku zateći i tako nespremnu kao slom Italije. Već sada treba razmišljati i o samom razoružavanju njemačkih jedinica koje se ovdje nalaze da bi se došlo do skladišta municije, živežnih namirnica i opreme, ako bi Nijemci htjeli evakuirati prostor pred neprijateljskom invazijom. Navodno nisu donesene konačne odluke. Ministar Vokić izjavio je navodno da Hrvatska nije okupirana zemlja, nego savezna sila i jedini gospodar na svom području gdje Nijemci nemaju što da kažu.⁶²

Gornja obavještenja potiču, navodno, od jednog učesnika konferencije. Ta obavještenja su provjerena, ali se pri tom nailazi na velike poteškoće, jer su prisutni, viši oficiri, vrlo šutljivi. Karakterističan je detalj koji se mogao ustanoviti da konferenciju nisu održali u Sarajevu, nego na izvoru Mošanić, pored Sarajeva. Mjesto su opkolili povjerljivi ustaški oficiri koji su imali namjeru da ubiju svakoga koji bi pokušao prodrijeti onamo. Njima samima nije bio poznat predmet konferencije.

Slavko F. Odi, *Neostvoreni planovi*, Zagreb 1961, str. 325-326.

A. Vokić u svojstvu ministra oružanih snaga već je obilazio jedinice i tom prilikom, osobito pred višim oficirima držao govore koji su na prisutne djelovali kao senzacija. U njima bi uvijek aludiraju na Nijemce, a da ih nikada ne spomene - govorio da u bliskoj budućnosti treba očekivati velike događaje.

U pismu Kaschea državnom podsekretaru u ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu Andoru Henckeu 14. srpnja 1944.⁶³ poslanik je dao svoje vi enje situacije u Hrvatskoj.

U protekla tri mjeseca - piše on - radili su - koliko su mogli — s hrvatskim ministrima na uklanjanju teško a i na oživljavanju zajedni ke djelatnosti. Kasche drži da su pri tom u inili nešto korisno. Ve prilikom završnih razgovora o osiguranju proizvodnje nafte i osiguranju žetve, te o zajedni koj poja anoj propagandi protiv partizana, hrvatski ministri pokazali su potpuno razumijevanje i spremnost da ispune sve zahtjeve uvjetovane ratom. I s *Wehrmachtom* je dogovorena jasna suradnja o tim pitanjima. Idu ih dana e ponovno raspravljati s hrvatskom vladom — kako je to spomenuto u dopisu generalu Glaiseu koji se nalazi u prilogu — o etni kom pitanju. Kasche vjeruje da bi mogli ispitati i raš istiti pritužbe koje su pristigle u me uvremenu i s jedne i s druge strane. Razvoj hrvatske vojske i nadalje se odvija u duhu Kascheovih ranijih konstatacija. Prebjegavanje na partizansku stranu opada i gotovo je potpuno prestalo. Borbena snaga se poboljšala. U prostoru sjeveroisto no od Zagreba zabilježila je *Ustaška vojnica - PTS* zajedno s 5. ustaškim zdruhom — impresioniraju i uspjeh protiv nadmo nih partizanskih snaga. injenica da je hrvatska avijacija ponovno stavila na raspolaganje za Isto ni front jednu formaciju od dvije jake eskadrile lovaca i bombardera i jednog protuavionskog odreda, te nadalje injenica da je poglavnik suglasan s angažiranjem u Norveškoj jednog dijela hrvatske protuavionske legije (2.000 ljudi), sada stacionirane u Reichu, dokazuju spremnost Hrvatske da sudjeluje u borbi.

Ipak, ne može se tvrditi da su uklonjene poteško e koje postoje izme u *Wehrmachta* i SS-a s jedne strane i Hrvata s druge. Ni smjenjivanje general-pukovnika Rendulica⁶⁴ zasad još nije moglo do i do izražaja. Službeno nepoznata pojava SS-gradevinskog štaba general-majora Wagnera ve sada zadaje ozbiljne brige. Kasche vidi izvjesnu pozadinu tih poteško a koja leži na njema koj strani.

Poslanik Neubacher koji ima izravnu vezu s glavnokomanduju im na Jugoistoku i s *Drugom oklopnom armijom* — nastavlja Kasche — zastupa prosrpska shva anja koja imaju odjeka i dolaze do izražaja i u postupcima srpskih vlasti u Srbiji i *Wehrmachta* u Hrvatskoj, pa su tako sve više i više ohrabrenje za velikosrpske težnje etnika u hrvatskom prostoru. Nije previše re eno ako se ustvrdi da neke ustanove *Wehrmachta* u Hrvatskoj daju etnicima prednost pred Hrvatima. Usto su etnici, kao što je dokazano, položili .zakletvu kralju Petru, a preko Mihailovi a su u vezi s Anglo-Amerikancima i oni e biti za Nijemce u ovom prostoru — ako do e do invazije — ozbiljna opasnost. Njema ke protuhrvatske mjere samo e potaknuti etnike na nove zahtjeve prema Hrvatskoj, ali ne i na njihovo odustajanje od veza s kraljem Petrom i Anglo-Amerikancima. Ali naglašenim protuhrvatskim držanjem prisilit e i Hrvate da Nijemcima sve više i više okre u le a. Prema tome, Kasche vidi da njema ka strana tjera igru koja e dovesti do toga da e se kona no svi okrenuti protiv Nijemaca. Stoga može samo najodlu nije opomenuti da ovu igru ne tjeraju dalje. Dosad mu je polazilo za rukom da uvijek iznova potakne i osigura hrvatsku suradnju, ali i Kascheova sredstva i mogu nosti u tom pravcu najzad e se iscrpsti, ako njema ka politika koja se

⁶³ PA Bonn, Nachlass Kasche, sveženj 10; isto: S. F. Odi , nav. djelo, str. 318-320.

⁶⁴ Rendulic je bio preba en u Finsku na drugu dužnost.

provodi u Beogradu, te postupci *Wehrmachta* i SS-a i dalje budu svjesno i naglašeno usmjereni protiv njegovih (Kascheovih) nastojanja. Njema ka strana nije dosad imala naro ito mnogo uspjeha u politici suradnji s malim evropskim narodima. Budu li ovdje i nadalje tako postupali kao dosada, zabilježiti e jedan neuspjeh više. Kasche ne vjeruje da to mogu sebi dopuštati. Stoga smatra svojom dužnoš u da se tome suprotstavi sa svom ozbiljnoš u.

Osnovna linija njegova rada zacrtana mu je u Führerovim usmenim i pismenim uputama: treba voditi računa o hrvatskoj državi koju je Reich priznao; treba jačati njenu vladu u suradnji s Reichom; treba se uzdržavati od nepotrebnog miješanja u unutrašnje stvari Hrvatske i svim sredstvima poticati i pomagati hrvatsku suradnju. Ta suradnja zahtijeva da Hrvati u svojoj zemlji što više sami snose odgovornost i da sami surađuju što više mogu.

Vrlo su ozbiljna nastojanja neprijatelja da pridobiju Hrvate. Dokazi za to su prividni raskid s Mihailovićem, naglašavanje uloge Šubića i sporazum između Tita i Badolgia o talijanskom odricanju od dalmatinske obale. No, nastojanja neprijatelja dokazuju Kasche i to da je za sada malo Hrvata na protivničkoj strani. Neprijatelj se, međutim, nada da bi ih u sadašnjoj situaciji mogao više pridobiti. Na temelju toga Kasche zaključuje da se mora svim sredstvima spriječiti da izgube Hrvate kao saveznike. To traži da se svi Nijemci pridržavaju osnovne linije, to jest da se moraju boriti i raditi zajedno s Hrvatima, a ne protiv njih.

Kasche bi bio zahvalan Henckeu kad bi imao razumijevanja za ovaj njegov stav i kada bi ga podupirao. Posao koji Kasche ovdje u Zagrebu obavlja nije nimalo jednostavan, a još manje zahvalan. Na žalost, prisiljen je da se bori s protivnicima u igri koji pripadaju problematičnim krugovima, ali koji, na žalost, nailaze na odjek i uvažavanje kod važnih njemačkih ustanova. U takvoj situaciji me usobno razumijevanje u službi u kojoj se nalaze prijeko je potrebno — zaključuje Kasche svoje pismo.

Gen. Glaise - u telegramu od 15. VII 1944.⁶⁵ upućenom VK, Operativnom odjelu u ruke generala artiljerije W. Warlimonta - poziva se na svoj telefonski razgovor s generalom o osiguranju žetve i spominje odgovarajuće nacrt naređenja Vrhovne komande o tome. Navodi kako je 3. VII 1944. stigavši na referat u Glavni stan zastupao gledište da se u njemu sadržano teritorijalno i stvarno vrlo dalekosežno ograničenje hrvatskoga državnog suvereniteta vrlo vjerojatno izazvati (u Zagrebu) šuljajuće, ako ne i akutnu krizu u državi. Postavlja se pitanje želi li se uzeti u računanje takav razvoj događaja kod trenutnog sveukupnog položaja pri nedostatku njemačkih jedinica, ili im je stvarno samo do osiguranog prikupljanja žetve u srijemsko-slavonskom prostoru. Odgovor Operativnog odjela je glasio da je ovo drugo svrha citiranog nacrta i da se ne radi o i za nekim daljnim ciljevima. Glaiseov prijedlog na to bio je kako bi bilo dobro da zasad odustanu od formalnog preuzimanja izvršne vlasti u svoje ruke i da od hrvatske strane traže samo ono što je njemačkoj strani nacrtom potrebno da postigne željenu svrhu: sigurno i uređeno prikupljanje žetve. U jednoj bilješci stavili su na papir osnovne linije jednog umjerenog rješenja kojim se, međutim, nije isključivalo kasnije objavljivanje iznimnog stanja, pri čemu je Glaise preporučivao i to da prije toga postignu suglasnost s Reichsführerom Himmlerom i ministarstvom vanjskih poslova. Na podlozi te bilješke bio je, zatim, sastavljen nacrt naređenja VK (Operativnog odjela). Vrativši se u Zagreb, Glaise je prvo saznao od poslanika Kaschea

⁶⁵ AJ, T-501, rolna 264, Nr. 1235/44 g.Kdos.

da Operativni odjel nije zatražio stav ministarstva vanjskih poslova. Na temelju opetovanih telefonskih razgovora dobio je Glaise zadatak da to pitanje raš istu izravno s poslanikom koji je sa svoje strane najviše zapinjao u osnovi na onoj to ki nare enja (I, 5) u kojoj se odre uju funkcije vo e brigade Wagnera. Ogradio se od potpunog iskop avanja poslanstva; zahtijevao je da poslanstvo uvrste u štab Auleb jednim organom za vezu i tražio formulaciju funkcija Brigadeführera Wagnera koja bi bitno izlazila u susret pretpostavljenom hrvatskom gledištu. Pri tom je naglašavao da se ne može složiti s osnivanjem jedne ustanove koja bi u NDH samostalno djelovala na privrednom i trgovinskopoliti kom polju. Takvu formulaciju Glaise je telefonski prenio Operativnom odjelu VK (pukovnik Pollek), predloživši da je prosljede Reichsführeru SS. Nakon nekih 48 sati primio je 13. VII prijepodne telefonsku uputu Operativnog odjela da zajedno s poslanikom posjeti poglavnika i da stvar proguraju kod njega, pri emu za daljnje provo enje ima vrijediti to ka 1,5 prema protuprijedlogu poslanika Kaschea. Poglavnik, kojega je Glaise prije toga upozorio preko jednog posrednika što mu se sprema, bez daljnje je prihvatio rješenje i nekoliko sati kasnije odredio ustaškog majora Kr eli a — koji se do sada pokazao sasvim dobar kao opunomo enik kod koza ke divizije — za svog opunomo enika kod gen. Auleba (to ka I, 4). Nejasna je zasad još uloga Kammerhofera i Wagnera. Prvi je, primivši nare enje iz *Druge oklopne armije*, telegrafski saop io gen. Aulebu da mora izvršenje nare enja uvjetovati suglasnoš u Reichsführeru SS. Isto to vrijedi, dakako, i za Wagnera koji je imao do i u Zagreb prije nekoliko dana, ali se dosad još nije pojavio.

Me u sa uvanim spisima ustaškog ministarstva vanjskih poslova nalaze se priznanice ministra Alajbegovi a (Zagreb, 15. srpnja 1944)⁶⁶ o primitku i predaji 86 (slovima osamdeset i šest) komada briljanata teških 78,90 (sedamdeset i osam i 90/00) karata. Briljanti potje u iz ustaškog »ministarstva državne riznice, Ureda za podržavljeni imetak«, a iz ruku šefa ustaške diplomacije primio ih je Kazimir Vrlji ak.⁶⁷

O emu se tu radilo i kakva je pozadina te primopredaje?

To je otkrio sâm Alajbegovi na saslušanju 7. III 1947.⁶⁸

Na pitanje istražitelja emu je služio tajni fond Alajbegovi eva ministarstva, odgovorio je ovako:

»Taj fond pri ministarstvu vanjskih poslova bio je pod direktnim vodstvom samog ministra. Taj fond služio je za financiranje vanjskopolitkih akcija države, za reprezentaciju ministarstva vanjskih poslova i pretstavnih u inozemstvu, te za djeljenje prigodnih nagrada i darova inovništvu ministarstva vanjskih poslova. Držim, ali nisam siguran da su se iz tog fonda ispla ivali honorari za povjesno-nau ne političke radove pojedinim licima. Povremeno se tim fondom služio i sâm poglavnik. Rukovodio je tim fondom ministarstva vanjskih poslova, ali je kontrolu nad utrošenim novcem vršio li no predsjednik vlade dr. Nikola Mandić. Taj fond koristio se i za financiranje osoba u inozemstvu koje su vršile specijalne usluge ili akcije u korist NDH. Koliko se sje am iz toga fonda nabavljao je odjel za novinstvo i kulturne veze razni propagandni materijal koji se slao predstavnicima u inozemstvo.

Kod preuzimanja ministarstva vanjskih poslova Mladen Lorković mi je saop io da se iz tajnog fonda ispla uju honorari Pavlu Horvatu koji radi na

⁶⁶ A-VII, NDH, Kut. 268, Br. reg. 8/4 - 2.

⁶⁷ Ti briljanti predstavljaju oplja kanu (židovsku) imovinu.

¹⁸ A-VII, NDH, Zapisnik o saslušanju Mehmeda Alajbegovi a, Kut. I.O-9, Br. reg. 4/5. 1-155.

zbliženju Slovenaca i Hrvata. Kad sam kasnije upoznao Pavla Horvata, on mi je opisao svoju djelatnost na zbliženju hrvatskog i slovenskog naroda i skrenuo mi pažnju na promemorije koje je on nakon 10. travnja 1941. godine u ime svoje i još neke grupe Slovenaca predao Paveli u. Taj Horvat živio je u Zagrebu i esto putovao u Sloveniju, a ranije bio zastupnik HSS u Sloveniji.⁶⁹ Kasnije sam pitao Paveli a, da li mu je poznat slu aj Horvata, a on mi je odgovorio da je upoznat s time, da Horvatu treba i nadalje ispla ivati honorar, te da je sa Horvatom povezan Štiti kod ravnateljstva za javni red i sigurnost i da on nadzire njegov rad. Štiti mi je kasnije objasnio da Horvat radi među Slovencima u Zagrebu i Sloveniji, da mu i on ispla uje neki honorar, ali da nema potpuno povjerenje u Horvata i potrebno je vrš e kontrolirati njegov rad što se i ini, kako nebi mogao Horvat bez razloga trošiti državni novac. Iz tajnog fonda M.V.P. ispla ivano je Horvatu 1944. godine mjese no oko 50 hiljada kuna, a kasnije su ti iznosi povišeni, na temelju naloga poglavnika. Pavle Horvat je tražio da mu se isplati 10 miliona kuna odjedanput, ali je poglavnik odredio da mu se ta suma postepeno ispla uje kroz godinu dana. Ja nisam primao od Horvata izvještaje o radu i smatram da je on te izvještaje podnašao Blašku Štiti u ili Paveli u. Jednom zgodom Horvat mi je spomenuo da e mu izgleda uspjeti povezati jednu grupu ljudi, koji nešto zna e u Sloveniji u svoju akciju. Vjerojatno da je tih 10 miliona tražio u tu svrhu, a Paveli je odobrio da mu se ista postepeno ispla uje, kako bi mogao kontrolirati rad Horvata i vrš e ga vezati uza se.

Od vanjskopoliti kih akcija koje su financirane iz tajnog fonda - nastavljao je Alajbegovi svoj iskaz — spominjem Van e Mihajlova slu aj,⁷⁰ do kojeg zaključka dolazim na temelju slijede ih događaja: U prolje e 1945. godine Paveli je tražio iz tajnog fonda 10 hiljada švic. franaka, ali nije spomenuo razlog, s tim da e taj novac kasnije biti vra en iz njegovog tajnog fonda. Par dana kasnije na sjednici vlade Paveli je izjavio da je poslao pouzdanu osobu u inozemstvo i da je u tu svrhu posudio iz fonda M.V.P. 10 hiljada švic. franaka. Par dana nakon te sjednice saznao sam da Van a Mihajlov nije u Zagrebu. Poslije oko mjesec dana podnio mi je dr. Vladimir Mintas u svrhu odobrenja dvije diplomatske putnice i to za Van u Mihajlova i njegovu ženu. Pri tom mi je saop io da mu je nalog za izdavanje putnica dao poslanik dr. Zidovec. Budu i da izdanje tih putnica nije bilo u skladu sa postoje im propisima o izdavanju putnica ja sam te putnice poništio. Nakon par dana došao je u moj kabinet li no Van a Mihajlov pitati za putnice. U nevezanom razgovoru pitao sam ga da li je bio u inozemstvu, a on mi je odgovorio, misle i da sam ja upoznat s njegovim putem, kako sam razabrao u Makedoniji. Izrazio je svoje negodovanje prema Nijemcima koji ga žele sada iskoristiti i u jednom asu kad je svaka njegova akcija u Makedoniji osu ena na neuspjeh, postavljaju mu nemogu e zadatke. Ranije dok je situacija bila povoljnija, naglasio je a mu Nijemci nijesu dozvolili izdati niti jedan lanak u novinama. Iz svega gore navedenog, mišljenja sam da je politi ka akcija koje se dotakao poglavnik na sjednici i novac kojeg je podigao iz tajnog fonda ministarstva vanjskih poslova mogao biti utrošen i odnositi se na boravak Van e Mihajlova u inozemstvu. O djelovanju i radu Van e Mihajlova vjerojatno je detaljno upu en, pored Paveli a, i dr. Andrija Artukovi , koji je bio u vrlo intimnim odnosima sa Van om Mihajlovom.«

⁶⁹ Pavle Horvat nije bio zastupnik HSS.

⁷⁰ Van u Mihajlova su Nijemci pokušali (bezuspješno) iskoristiti u Makedoniji za svoje ciljeve.

Alajbegovi se prisjetio da su iz ministarstva vanjskih poslova slali pomoćnog tajnika za rad ustaša A. Valente i Z. Frajsmana u Argentini; novac iz tajnog fonda primio je Munir Šahinović iz kabineta Osmana Kulenovića a za put u Tursku da bi pokušao privoljeti tursku vladu na priznanje NDH i uspostavu diplomatskih odnosa; honorare je u švicarskim francima primao i dr. Srećko Brožić koji za izvještaje slane direktno ministarstvu vanjskih poslova koje je čitao osobno Pavelić (nekoliko puta po tisu u franaka).

U vezi sa specijalnim uslugama i zadacima u inozemstvu Alajbegovi je naveo kako je poslanik dr. VI. Košak u Berlinu izdavao (Alajbegovi u nepoznatom) svotu novaca ili nagradu na drugi koji na inozemstvu osoba koja mu je dostavljala prijepise Kascheovih izvještaja iz Zagreba upućenih ministarstvu vanjskih poslova Reicha. Ime osobe i na inozemstvu koji se Košak istoj osobi oduživao Alajbegovi u navodno nisu bili poznati.⁷¹

Dok je bio ministar vanjskih poslova (1943-1945), tajni fond iznosio je godišnje oko 40 milijuna kuna, s tim da je novac za taj fond bio uvijek dotiran u kunama, a prema potrebi bi se kune zatim mijenjale za stranu valutu.

Tajnu o namjeni primljenih (opljačkanih) briljanata otkrio je ovako:

»Koncem 1944. godine ili početkom 1945. (priznanice su me utim od 15.

⁷¹ Poslanik koji je u Berlinu bio je nesumnjivo po NDH najvažniji i stoga je i Košak imao na raspolaganju sve svote novaca, obilje cigareta i alkoholića da »kupi informacije«. Da bi on ipak umanjio težinu svoje odgovornosti, Košak je u istrazi, 18. VII 1946, izjavio i ovo:

»Nedvojbeno je, da je poslanik koji je u Berlinu bio za NDH od svih predstavništava u inozemstvu na prvom mjestu i relativno najvažniji. Moje (je) mišljenje, da položaj poslanika u Berlinu nakon kapitulacije Italije nije na važnosti ništa dobio. Ja sam veći u svom elaboratu o mojoj djelatnosti, dok sam bio poslanik u Berlinu, iznio, da je linija po kojoj se je odvijao odnos između NDH i Njemačke i NDH išla od Hitlera preko biroa Ribbentrop izravno na njemačkog poslanika Kaschea u Zagrebu, a od njega do Pavelića. U spomenutom elaboratu iznio sam i motive, koji su doveli do mog imenovanja poslanikom u Berlinu, a ovdje samo ponavljam, da je do toga došlo izričito protiv volje Pavelića (!), a na intenciju tadanjeg ministra vanjskih poslova Stjepana Perića, s mandatom da radim na emancipaciji NDH od Njemačke (!), koliko je to diplomatskim sredstvima moguće i sa poslanikom koji je u Berlinu provedivo. Moja djelatnost u Berlinu može se podijeliti u dvije periode i to prva perioda do likvidacije pučara u Lorkoviću odnosno do Pavelićevog naloga za moje hapšenje (!), a druga perioda od tog momenta pa do napuštanja Berlina krajem marta 1945. g. Ja sam za prvo vrijeme dobio od tadanjeg ministra vanjskih poslova Perića općenitu direktivu, da nastojim, da njemačka vojska, a prvenstveno SS, odredi, napuste područje NDH. Imao sam tri konkretne instrukcije i to prvo, zahtjev, da se ukine SS-ovojnička uprava u Bosni, drugo zahtjev, da SS. divizija princ Eugen u vezi dogovora koncem marta 1944. g. u Sinjskoj krajini napusti područje NDH i treće zahtjev, da se obustavi politika SS generala Štajnera, koji je osnivač posebnog hrvatskog nacionalsocijalističkog stranka i osnovao logor u blizini Gradca (Graz) za izobrazbu buduće političke vojske. Ja sam o tim stvarima kao i ostaloj mojoj djelatnosti tokom prve periode dao opširniji izvještaj u mom već spomenutom elaboratu. Tokom druge periode dobio sam iz Zagreba nekoliko naloga, da u vezi nota koje je Zagreb ko Ministarstvo vanj. posl. predalo njemačkom poslanstvu u Zagrebu, i sa svoje strane poradi, da bi se od berlinskog Min. vanj. posl. dobilo pozitivan odgovor. Sje sam se naročito izmjene nota o evakuaciji izvjesnog dijela pučanstva iz NDH. Tu se je radilo o izvjesnim zahtjevima, da se evakuirano pučanstvo iz NDH prizna u Njemačkoj kao posebna jedinica, da se dozvoli izvjesna sudbenost vlastitim organima tih izbjeglica, kao i da te izbjeglice budu izuzete iz njemačkih ekonomskih, a naročito deviznih i valutnih propisa. Sje sam se zatim note o zahtjevu, da trupe na povlačenju pred NOV ne vrše pustošenja i ne razaraju imovinske objekte, jer da se radi o interesima hrvatskog naroda, koji je na tom području ostao nakon povlačenja njemačkih i hrvatskih vojnih formacija. Za isto vrijeme, dok sam bio poslanik u Berlinu poslao sam u Zagreb nekoliko uobičajenih izvještaja o ratnoj situaciji i općenito političkom položaju, kako se je na njih sa strane berlinskih faktora gledalo. Osim toga imao sam prilike preko moje tamošnje obavještajne službe dobiti i nekoliko originalnih dokumenata iz njemačkog generalštaba, kao na pr. dokument o snazi Crvene armije i o stanju sovjetskih ljudskih rezervi, koje sam posebnim kuririma slao lično na ministra oružanih snaga Vokiću, jer sam znao, da svi izvještaji slani ministarstvu vanj. posl. bivaju kontrolirani po tamošnjim njemačkim agentima.« (A-VII, NDH, SUP - Zagreb, Saslušanje dra VI. Košaka, MF-4)

srpnja 1944. — napomena B.K.) kazao mi je Paveli da e po specijalnom zadatku biti poslan u Španiju inovnik M.V.P. dr. Vrlji ak. Paveli mi je spomenuo da je uredio sa ministrom Tothom da se Vrlji ku izdaju neke vrijednosti, kako bi mu se osigurao dulji boravak u Španiji. Poslije toga došao je k meni Vrlji ak i ispri ao mi da je bio kod poglavnika i da ga poglavnik šalje u Španiju. Zašto ga poglavnik šalje u Španiju, nije mi Vrlji ak rekao, ali je spomenuo da u Španiji imade odli ne veze i da može prodrijeti ak u Portugal. Rekao je da e nastojati do i u vezu sa Anglo-Amerikancima i pokušati ih uvjeriti u potrebu opstanka hrvatske države, o pravu hrvatskog naroda na samostalnost, upoznati sa povješ u hrvatskog naroda, kulturom itd. Vrlji ak je do tada bio na dužnosti tajnika ministarstva vanjskih poslova i vladalo je mišljenje da je vrlo bliz krugovima rimokatoli ke crkve u Hrvatskoj. Poslije toga razgovora došao je tajnik ministra Totha, dr. Davorin Nikšić sa vrijednostima (briljanti) i izru io ih Vrlji ku uz potvrdu. Kasnije nisam o Vrlji ku ništa više uo i ne znam kome je podnašao izvještaje. Ta akcija dakle nije financirana iz tajnog fonda M.V.P., ali pošto je primopredaja vrijednosti izvršena u min. vanjskih poslova, spomenuo sam i ovaj slu aj.«

Kao primjer dobre i pouzdane »obaviještenosti« ustaške diplomatsko-konzularne službe može poslužiti šifrirana brzojavka predstavnštva u Zürichu primljena u Zagrebu 15. VII 1944.⁷² Ona je glasila ovako:

»Jugoslavensko poslanstvo u Bernu primilo putem portugalskog glasnika (kurira) okružnicu izdanu u ime kralja Petra sa uputama kako se poslanstva imaju držati prema krnjoj vladi Šubašića: Prvo. Poslanstva imaju slušati jedino kraljeve naredbe. - Drugo. Sadašnja vlada stvar nužde posve privremena zna aja. — Tre e. Javno nastupati protiv nje smiju samo zato ovlaš ena poslanstva. — etvrto. Privatno treba pred svim mjerodavnim krugovima prikazivati nemogu nost te vlade. Srbi u domovini i vani odbijaju zauzetu (?) vladu. - Promi bu za Mihailovi a treba podvostru iti. - Nadalje saznao sam da kraljevi ljudi stoje u vezi sa Beogradom ili neposredno preko Ankare ili putem Berna. Do Berna služi portugalski glasnik a od Berna turska službena pošta.—«

Otpravnik poslova NDH u Budimpešti dr A. Rukavina u svom dopisu ministarstvu (Budimpešta, 17. srpnja 1944)⁷³ izvijestio je da je novi ma arski poslanik u Zagrebu Van der Venne slabo poznat u peštanskim krugovima, pa kako je uz to vrlo delikatno od Ma ara tražiti podatke o njihovom vlastitom poslaniku, to poslanstvo za sada nije bilo u stanju dobiti neke to ne informacije o njemu osim da je Van der Venne prijatelj Njema ke.⁷⁴

»Poslanik Van der Venne posjetio je podpisanog 14. o.mj. - javlja dalje dr Rukavina - te se je zadržao gotovo dva puna sata u razgovoru s istim. Prema tom razgovoru dobio je podpisani utisak da poslanik Van der Venne zastupa

⁷² A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 42/3 - 1.

⁷³ A-VII, NDH, Kut. 303, Br. reg. 5/5 - 4.

U Zagrebu su u drugoj polovici 1944. djelovali ovi strani diplomatski predstavnici:

Izvanredni poslanici i opunomo eni ministri Njema ke (Siegfried Kasche), Bugarske, Španjolske, Slova ke, Rumunjske i Ma arske; otpravnici poslova Finske i Japana.

Kasche je predao svoje akreditive 22. IV 1941. pa je, prema tome, bio tzv. doajen diplomatskog kora; bugarski poslanik Jordan Me karov 14. VII 1941; španjolski poslanik Don Vicente Gonzales Arnao 6. X 1941; slova ki poslanik dr Viktor Be ka 21. II 1944; rumunjski poslanik Mihail Mitilineu 29. III 1944; ma arski poslanik Van der Venne Arnold 7. VIII 1944. Otpravnik poslova Finske Armas Yöntilä 9. X 1942; otpravnik poslova Japana Kazuichi Miura 11. II 1944. (Ministarstvo vanjskih poslova, Protokol, *Popis lanova diplomatskog zbora u Zagrebu, 1944:* A-VII, NDH, Kut. 310^v, Br. reg. 13/1 - 1)

uglavnom njema ko stajalište, ali da je ina e širokih pogleda. Tom prilikom bili su predmetom razgovora i razne smetnje u hrvatsko-madarskom odnosu kao što oduzimanje zemljišta Hrvatima, spre avanje rada hrvatskih kulturnih društava i t.d., našto je imenovani izjavio da e sve poduzeti da se te smetnje odstrane kako bi hrvatsko-ma arski odnosi postali što srda nijim. Zatim je podpisani skrenuo razgovor na Me imurje, pa je poslanik Van der Venne izjavio da e Hrvatima biti vremenom sve vra eno što im pripada, ali da za to još nije došao as, jer da današnja Stoyayevä vlada ve sada po ima riešavanjem tih pitanja tuma ilo bi se to kao njenu slabost, koju želi da kompenzira vanjsko-politi kim uztupcima. Tom prilikom Van der Venne je nabacio na primjedbu da u 92% me imurskog stanovni tva Hrvati, ve poznatu i donekle odba enu tezu, da Me imurci doduše niesu Ma ari, ali niti Hrvati, nego posebno pleme. Podpisani mu je na to uzvratio, da je to jedna neodrživa teorija, jer bi se na isti na in moglo onda tvrditi da Jasi i Kumani pa dapa e i Sekleri niesu Ma ari nego posebno pleme.

Napomenuti je me utim, da je itav razgovor tekao u vrlo srda nom duhu, pa bi ta izjava glede narodnosti Me imuraca mogla proizte i kao neko sje anje iz ranijih vremena kad se je ta teorija u Ma arskoj još ob enito propagirala, do im se u zadnje vrieme t.j. zadnjih dvie g<?dine sa službenog mjesta ta primjedba nikada nije ula.«

Zanimljiv je izvještaj njema kog opunomo enog generala o situaciji u NDH u vremenu od 15. VI do 14. VII 1944. ⁵ U njemu o politiki koj situaciji stoji ovo:

»U odnosu na prošli izveštaj, situacija se nije izmenila. Od politiki kih snaga koje su u zemlji aktivne, za sada je to samo ustaški pokret koji — najve im delom i više što sledi nuždi nego svom nagonu — bez ve ih rezervi stoji uz Nema ku. Iako i tu sigurno ne manjkaju kontakti sa protivnom stranom, ipak kažu prominentne ustaške starešine da za njih jedva da postoji neki put ka saveznicima. To e naro ito i uvek mo i da primete razni izaslanici u Švajcarskoj, kao što je to, na primer, nedavno pokazala jedna diskusija koja bez sumnje poti e iz jugoslovenskih krugova, o knjizi 'La Dalmatie' od dezertera dr. Digovi a u 'Bazelskim najnovijim vestima'. ⁶ Zbog tog glasine o 'Badoljo-namerama', koje navodno dozrevaju u pojedinim ustaškim krugovima, jedva da treba ozbiljno uzeti. Doduše, ni me u pristalicama režima nisu neskloni da tu i tamo Nemcima pokažu da se u njima ne gleda više jakog oveka. Stalno se, na primer, do krajnje mere pokazuje nepopustljivim u pojedinim slu ajevima u kojima bi se pre godinu dana odmah popustilo. Isto tako, sve se daje na to da se dobijeni suverenitet dokaže time što se njegove tvorce, nema ke saveznike i drugove po oružju, vešto zaobilazi u svim mogu im odlukama. Naravno da se naš metod može da sastoji samo u tom da snagu, koja sigurno još uvek postoji, pokažemo tamo gde se može sa njom prodreti. Mogu nosti za to ima

⁵ *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nema kog Rajha 1944-1945, str. 423-431.

⁶ To je knjiga dra Petra Digovi a kome je Mile Budak kao šef ustaške diplomacije dao novaca i pasoš da otputuje u neutralnu Švicarsku i da tamo objavi knjigu o Dalmaciji.

O tome je Budak u istrazi 24. V 1945. izjavio:

»Ja li no sam poslao Dra Digovi a u Švicarsku sa zadatkom da tamo izda knjigu pod naslovom »Hrvatstvo Dalmacije«. Tu knjigu je on trebao izdati zajedno u dogovoru sa Meštrovim i da joj napišu predgovor. Ja sam mu za troškove te knjige dao 34.000 švicarskih franaka i rekao mu da se ne treba više vra ati u Hrvatsku.« (A-VII, NDH, SUP - Zagreb, Saslušanje M. Budaka, MF-19)

dosta, moglo bi ih se samo više koristiti. Gestove bez oslonca na snagu trebalo bi svakako samo štedljivo upotrebljavati.

Na saradnju bivše Seljačke stranke ne treba računati pre temeljne izmene celokupne ratne situacije. Iako Tito bojkotuje njihove starešine koje su ostale kod kuće, ipak se oni nadaju da će anglosaksonske snage u posljednjem trenutku okrenuti vesla u njihovu korist i tako toj stranci stvoriti slobodan put. Bez razloga se i dalje ilovom naklonošću ne hvali njihov partijski drug u emigraciji, Krnjević, koji se drži po strani od momentalne konstelacije. Zagrebački vladini krugovi postupaju posljednjih nedelja naglašeno ljubazno prema bivšim rukovodiocima Seljačke stranke. Platonski kontakti ne manjkaju između ova dva lagersa.⁷ Međutim u umerenijim ustaškim starešinama delimično se priznaje da bi stari Matić, koji je držan u podnošljivoj izolovanosti, mogao još da bude faktor hrvatske politike.

Ustaničarska se situacija nije bitno promenila. Borbe koje su protiv ustanika vođene početkom jula severno od Zagreba izazvale su prolazno i na hrvatskoj strani pomisao na mađarsku pomoć. To kasnije nije bilo aktuelno. Sefma mađarske vlade bi je dodelio samo na izričiti pismeni zahtev poglavnika. Uopšte uzev, na pojavu mađarskih trupa gleda se u Hrvatskoj vrlo nerado. Izveštaji sa područja 13. SS-divizije pružaju u odnosu na smirenije potpuno prijatnu sliku. Naravno da je više nego problematično da li bi postignuto stanje po odlasku divizije bilo trajno. Jedan deo ustanika koji su bili u tom području, o čemu je pobegao prema zapadu i jugu. Kao što je u izveštajima nema koga opunomoćnog generala, stalno navođeno, smirivanje zemlje upravo predstavlja okupacioni problem. Dok god taj problem usled nedostatka jedinica ne može da bude rešen, uspehi su po pravilu samo vremenski i teritorijalno ograničeni.

Angažovanje etnika od strane nemačkih starešina stalno stvara vrlo veliku nevolju Hrvatima svih boja. Svaki dan pristižu vladi uzbudljive vesti koje se vrlo često pokazuju kao netačne. A, s druge strane, pristalice oštrog kursa prema pravoslavcima dobijaju stalno nove impulse. Ideje o 'samopomoći' protiv etnika postaju glavne, što se, naravno, u interesu vođena rata, ne može da trpi.

Po pitanju hrvatske vojske potvrdilo je jedno putovanje na elnički štab vojnopravnog komandanta Jugoistoka po južnoj i zapadnoj Hrvatskoj da tipičnije predstavlja ipak najupotrebljiviju formu organizovanja hrvatske vojske,

Glavni informator gen. Glaisea u Zagrebu bio je A. Haeffner. Dodir s Glaiseom ispred mađarstava održavao je uglavnom, čini se, dr I. Andres.

Kasche je, pak, o tom pitanju izjavio u istrazi 4. X 1946. ovo:

»Svoje informacije o HSS-u dobivao sam od biv. narodnog zastupnika Janekovića, zatim ministra Totha i od Slavka Kolara, koji me je često posjećivao i donosio razne pritužbe na ustaše. U vrijeme pregovora o ulasku nekih HSS-ovaca u ustašku vladu imao sam dvosatni razgovor sa ing. Augustom Košutićem, koji je htio čuti moje mišljenje o toj stvari. Ja sam svakako bio na stanovištu da bi bilo veoma dobro kada bi se ustaška vlada mogla proširiti i na HSS t.j. ne na samu stranku koja je bila zabranjena nego na njezine rukovodioce i mase. Međutim sam došao do uvjerenja da samo vodstvo stranke veoma odugovlači sa svojim odlukama te da se boji na sebe preuzeti bilo kakovu odgovornost, pa sam došao do zaključka da su jedini politički pokreti od važnosti u Hrvatskoj ustaški pokret i NOP, te da se sa nikim drugim ne može računati kao sa faktorom koji treba da Njemačka uzme u obzir. To sam mišljenje i podnio svojoj vladi. Poznato mi je da je njemačka obavještajna služba, naročito *Abwehr* imao izvjesne kombinacije s HSS-om i da su se oni mnogo bavili tim pitanjem. Nakon otpuštanja iz vlade bio je i Slavko Kvaternik veliki neprijatelj ustaške vlade. U svom radu on se je tako i oslanjao na HSS i poznato mi je da je čak uspio poslati jednog vojnog admirala Canarisu da sa njim razgovara o promjeni vlade u Hrvatskoj. S druge strane mi je poznato da je Kvaternik stajao u vezi sa Stepincem vjerovatno po istim pitanjima.« (A-VII, NDH, SUP - Zagreb, Saslušanje Š. Kaschea, MF-5)

uprkos odbijanju koje ta forma stalno doživljava u hrvatskim nacionalisti kim krugovima. Temeljna obuka delova hrvatskih trupa u Delershajmu skra ena je za osam nedelja potrebom da se 3. lova ka brigada, koja se upravo vratila ku i, odvoji za Slavoniju—Srem da zaštiti žetvu, pošto nema ko vodstvo nije moglo da oslobodi zamenu iz borbenih oblasti. Vojno rukovo enje i obezbe- enje skupljanja žetve u ve navedenim predelima (županiji Vukovar, Sisak, Brod, Nova Gradiška) preneto je jednim ugovorom sa poglavnikom na komandanta LXIX armijskog korpusa (gen. Auleb), kome je kao hrvatski savetnik pot injen jedan poglavnikov opunomo enik, tako da se, ne upotreb- ljavaju i kobnu re 'izvršna vlast', može u odnosu na žetvu posti i za nema ki uticaj isti efekat. Ako ovlaš enja, preneto navedenom generalu, ne bi bila dovoljna, to pove anju istih ništa ne stoji na putu.

Poglavnikov ro endan (13.7.) doneo je mnoga unapre enja i brojna odlikovanja. Ministar vojske Voki imenovan je (kao drugi posle maršala Kvaternika) za 'krilnika' (general pešadije) ustaške milicije; šef ustaškog štaba, pukovnik Serti , u jugoslovenskoj vojsci bio major, posle emigrant, za general- majora armije. Voki se trudi da pridobije poverenje vode ih oficira domo- branstva. Uprkos tome, o evidentno je da i njemu, kao i poglavniku, pre svega na srcu leži izgradnja ustaške milicije, pa ako treba i na štetu vojske. Isto tako unutrašnja suprotnost izme u domobrana i ustaške milicije jedva da je postala manja. Nedavno objavljenom procesu za izdaju zemlje, koji je stao glave dva generalštabna oficira i etiri ostala optužena, među njima i dve žene, sledi sad još jedan monstruozi proces ⁸ pred vojnim sudom protiv 53 optužena od kojih je ve inu naveo jedan major na davanje priloga za Crvenu pomo . Razli iti iskazi na oba procesa daju potresnu sliku o ne uvenoj zbrci politi kih i nacionalnih odnosa a, s tim u vezi, shvatanja. 'Poznavaoci situacije naravno tvrde da je vojna policija, koja je potpuno u rukama ustaša, stroga i neumol- jiva samo prema domobranima, dok se vrlo teški delikti ustaša mudro ne napadaju. Ova praksa izaziva veliko ogor enje dobrih pouzdanih oficira vojske.«

4. *Atentat na Führera*. Pozvao ga je telefonski 20. VII u 23,00 sata general Glaise — stoji u Kascheovoj zabilješci od 21. srpnja 1944⁷⁹ — i saop io mu da su ga upravo nazvali iz Vrhovne komande pa da stoga može tu vijest prosljediti telefonom. Atentat na Führera po inio je vjerojatno jedan oficir. Iza njega stoji grupa oficira. Iznimno stanje što ga je objavio general-pukovnik Fromm stavljeno je izvan snage. Nemaju se primati nikakva nare enja od njega (Fromma), feldmaršala v. Witzlebena i bivšeg general-pukovnika Höppnera. Reichsführer Himmler imenovan je zapovjednikom dopunske vojske i prima zapovijedi od samog Führera ili pak od feldmaršala Keitela. General Glaise saop io je tu vijest Kascheu — kako je Kasche zapisao — u suhoparnom tonu bez ikakve primjedbe ili nekog znaka vlastitog sau eš a.

Istog dana (21. VII)⁸⁰ Kasche je sastavio pismo za državnog sekretara u ministarstvu vanjskih poslova baruna v. Steengrachta u kojem mu piše kako atentat na Führera daje povoda da službeno iznova naglasi neke doga aje koji su prošlih godina bili predmet njegovog izvještavanja ministarstva. To smatra svojom dužnoš u, jer je duh koji je prilikom tih zbivanja došao do izražaja u

⁸ Pogrešan prijevod: monstre-proces a ne »monstruozi«!

⁷⁹ PA Bonn, Nachlass Kasche, svežanj 10.

⁸⁰ Isti izvor; odštampan kod S.F. Odi a, nav. djelo, str. 321—324.

malom, u ju erašnjem atentatu poprimio tako kobno veliki razmjor. Smatra da se mora voditi ra una o tim zbivanjima kako bi se upotpunila zapažanja do kojih se možda došlo na drugim mjestima. To e biti potrebno i radi toga što danas napokon moraju likvidirati pojave koje u malom okviru smanjuju autoritet Fiihrera, njegove politike i njegovih nare enja, i koje tako daju povoda labavljenju one op e politi ke discipline koja im je danas u njihovoj borbi bezuvjetno potrebna.

1) Prije nekoliko mjeseci bio je prisiljen da iznese, prvo u pismu general-pukovniku Jodlu, a zatim u izvještaju ministru vanjskih poslova, obavještenja koja je dobio od nekog poru nika Fritza Böckla. Prema njima je tadašnji komandant divizije *Brandenburg*, general von Pfuhlstein, u Banjoj Luci, pred svojim oficirima, dao u najve oj mjeri defetisti ke izjave. General von Pfuhlstein - koliko je Kascheu poznato - premješten je na neku drugu dužnost. No, *Druga oklopna armija* je prije nekoliko tjedana, pod udnovatim okolnostima, pokrenula protiv Böckla postupak pred vojnim sudom. Iako je on ovjek pomalo neotesan, s kojim nije uvijek jednostavno postupati, Böckl je oficir koji se izvanredno istakao u borbi na ovom terenu. Me utim, Böckl je bio smjesta podvrgnut najtežem zatvorskom režimu. Optužbe iznesene protiv njega, koliko je Kascheu poznato, sastavljene su na osnovi doga aja koji su ve odavno prošli. Izvještaj što ga je Kasche primio nedavno dokazuje da mu se ne može predbaciti ništa ne asno. Do danas nije primio nikakvo obavještenje o daljnjem toku postupka, premda se pismeno obratio osobno general-armijskom sucu.

Svakako je upadljiva vremenska koincidencija izme u obrazloženih optužaba protiv generala von Pfuhlsteina što ih je Böckl iznio po dužnosti i udnovatog pokretanja postupka protiv njega pred ratnim sudom.

2) General artiljerije Warlimont iz Vrhovne komande bio je više puta u Hrvatskoj. Tu se ponovno pokazala udnovata razlika izme u informacija koje je dobio u našem prostoru i njegova izvještavanja Fiihrera o ovdašnjoj situaciji. Jedan ga je slu aj svojevremeno naro ito za udio:

Pukovnik Rohrbach, dodijeljen tadašnjoj *Drugoj armati* kao njema ki oficir za vezu, izvijestio je Kaschea više puta o udnovatom držanju generala Ambrosija i Roatte. Kasche je te izvještaje pravodobno proslje ivao ministarstvu i oni su bili temeljni dio zabilješke podnesene Führern u jesen 1942. god. o toj talijanskoj armiji i o generalu Roatti. Prilikom svog boravka u ovom prostoru 1942. god. general Warlimont je naredio pukovniku Rohrbachu da mu podnese izvještaj o situaciji. Prema izjavi generala Glaisea Rohrbach je slobodno iznio svoja zapažanja. Ubrzo nakon toga, na veliko iznena enje svih, kratkoro no i na jedan za njega zapostavljaju i na in, Rohrbach je bio premješten na drugu dužnost.

3) Na temelju Kascheova iscrpnog dogovora s Vrhovnom komandom pred Führerom u kolovozu 1943. i razgovora s general-pukovnikom Jodlom, do kojega je došlo nakon toga, te pošto je Führer saslušao i generala Glaisea, Führer je po etkom rujna 1943. god. izdao nare enje o podizanju hrvatske oružane snage.

Bilo bi vrlo korisno za ovdašnji razvoj, a samim tim i za zajedni ko vo enje rata, da su se ustanove *Wehrmachta* i SS-a pridržavale tog nare enja i da su na njegovom temelju sura ivale s Kascheom na polju njegove politi ke djelatnosti.

Umjesto toga, one su o tom Führerovu nare enju tek površno vodile ra una i to u najboljem slu aju samo o nekim bezna ajnim odlomcima. O

bitnim odredbama tog nare enja vodilo se isto toliko malo ra una kao i o duhu kojim je nare enje bilo prožeto. U vezi sa žalbom general-pukovnika Rendulica, Kasche je u iscrpnom izvještaju ministru vanjskih poslova od 6. VII 1944. dokazao da *Druga oklopna armija* dosljedno radi protiv duha i slova tog nare enja. To se odnosi kako na komandu armije, tako i na komandu V i XV SS-brdskog korpusa. Samo se LXIX armijski korpus u Zagrebu pod generalima Dohnerom, Ringelom i Aulebom pridržavao odredaba Fihrerova nare enja.

Uza sve to, umjesto da se poštuje Führerovo nare enje da se vodi ra una o poglavniku i njegovoj vladi, u okviru *Druge oklopne armije* dolazilo je sve više i više do izražaja omalovažavanje i difamiranje svih hrvatskih manifestacija, što Hrvatima nije ostalo nepoznato, te je to kod njih izazivalo sve ve e neraspoloženje. Dalje, vojni izvještaji su o igledno isticali i uop avali svaku hrvatsku slabost ne obra aju i, nasuprot tome, nikakvu pažnju na hrvatske uspjehe. Tako je došlo do toga da je Vrhovna komanda neto no izvještavala Führera o prilikama u ovdašnjem prostoru.

Komanda Druge oklopne armije najzad je prema poslanstvu zauzela stajalište i širila ga a ono je išlo za tim da potcjenjuje i diskreditira politiku Reicha koju zastupa Kasche. General-pukovnik Rendulic je to potvrdio i pismeno izjavivši naprosto da je to Kascheova *osobna* politika, a nikako politika Reicha.

Takvo svjesno i sistematsko nevo enje ra una o Führerovu nare enju nanijelo je Reichu u ovom prostoru štete koja e se teško mo i popraviti.

U vezi s tim upadljivo je u o ima Kaschea to da su oficiri koji su postupali u skladu s Führerovim nare enjem i održavali vrstu vezu, službenu i drugarsku, s poslanstvom bili ili ometani u radu, ili premješteni na drugu dužnost, ili na neki na in pozivani na odgovornost. Vojni inspektor general Juppe koji se iskreno trudio da postupa u skladu s Führerovim nare enjem mjesecima je morao ekati da mu se na zadovoljavaju i na in ostvare poslovi. Prvi saobra ajni major Höffner koji je uspješno sura ivao s Hrvatima bio je smijenjen, a na njegovo mjesto došao je pukovnik von Rhoden koji je, izme u ostalog, odbio da službeno izvještava poslanstvo o situaciji na polju saobra aja i koji nije nikada dolazio Kascheu da se s njim dogovara. On je, me utim, bio smijenjen, pa je na njegovo mjesto došao bolji nasljednik. Prvi vojno-privredni oficir potpukovnik Schardt s kojim je poslanstvo izvanredno sura ivalo bio je smijenjen, a na njegovo je mjesto došao major Behm s kojim Kascheu nije pošlo za rukom da ostvari povoljnu suradnju. Tek grube Behmove greške dovele su do njegova smjenjivanja i ponovnog postavljanja Schardta. General Zwade, o ijoj je dobroj suradnji sa SS-om (sa SS-Brigadeführerom Brandtnerom) i Hrvatima Kasche ve izvijestio, smijenjen je uskoro pošto je postavljen za komandanta divizije na Isto nom frontu s te dužnosti. Valja napomenuti da je general-pukovnik Rendulic navodno izjavio kako mu je general Glaise povjerio da je bijesan zbog Kascheova izvještavanja u korist Zwadea te da je prisiljen to otkloniti jer da to ne spada u Kascheov djelokrug. Uskoro poslije toga uslijedilo je navedeno smjenjivanje Zwadea na Isto nom frontu.

Kasche, na kraju, misli da se iz spomenutih injenica moraju povu i konzekvence za formiranje prilika u ovom prostoru u budu nosti. Prilikom razgovora koje mu je Steengracht najavio koristit e se injenicama i podnijeti odgovaraju e prijedloge.

Kasche moli da ministar vanjskih poslova bude upoznat s ovim izvještajem. Službeno moli da se o izvještaju pažljivo vodi računa.⁸¹

Šef kabineta rukovodioca ustaške diplomacije dr Alajbegovi a dr Bogat u svojoj »Uredskoj bilježici« od 27. VII 1944.⁸² zabilježio je ovo:

»Dne 26. srpnja 1944 u 17,30 sati posjetio je uo i svog putu u Njema ku ministra vanjskih poslova NDH dra Alajbegovi a njema ki poslanik u Zagrebu. Nakon njegovog odlaska, oko 18,30 sati, pozvao me ministar i saob io, da je u posljednje vrijeme osobno u više navrata govorio sa njema kim poslanikom o najaktuelnijim hrvatskim pitanjima. Njema ki poslanik rekao mu je, da odlazi u Berlin, da tamo razgovara sa nadležnim mjestima, o tim pitanjima i izjavio se spremnim, da tamo iznese stanovište hrvatske vlade. Ministar dr Alajbegovi smatrao je najzgodnijim, da se ova stanovišta predadu njema kom poslaniku u obliku nekih 'Aufzeichnung-a', koji bi se onda mogli odaslati najžurnije i našem poslaniku u Berlinu, da ih putem svojih veza nastoji placirati na najvišim mjestima. Budu i da njema ki poslanik sutra poslie podne putuje, potrebno je još danas sastaviti spomenute 'Aufzeichnung-e'. Stoga mi je ministar dao nalog, da za odprilike 20 sati pozovem u ministarstvo državnog tajnika dra Turinu i pro elnika polit, odjela dra Riegera u svrhu sastavljanja potrebnih sastavaka. To sam odmah i u inio.

Istu ve er održana je u 22 sata u ministarstvu konferencija kojoj su prisustvovali ministar vanjskih poslova dr Alajbegovi , ministar unutrašnjih poslova dr Lorkovi , drž. tajnik dr Turina, pro elnik pol. odjela dr Rieger i ja. Ministar dr Lorkovi donio je sobom gotovi elaborat o etni kom pitanju, koji je prihva en u celosti.⁸³

Nakon toga sastavljen je sa strane ministra dra Alajbegovi a, drž. tajnika dra Turine, pro elnika dra Riegera i mene sastavak o grani nim odnosno podru nim pitanjima NDH, priložen ovoj bilježci u dva primjerka zajedno sa okvirnim 'Aufzeichnung-om' pod I. Konferencija trajala je do 3,30 sati u jutro.

Dne 27. srpnja 1944 predo io je ministar dr Alajbegovi sastavke predsjedniku Vlade dru Mandi u i Poglavniku. Tom prilikom izmijenjen je donekle sastavak o podru nim pitanjima i okvirni 'Aufzeichnung' i dan im je kona ni oblik, u kojem ih je, pridodavši sastavak o etni kom pitanju, ministar dr Alajbegovi osobno u 14 sati predao njema kom poslaniku u Zagrebu Kasche-u.«

Bilješci dra Bogata dodan je jedan P.S. koji glasi: »Pod II. prileži izvorni kona ni sastavak 'Aufzeichnung-a' i sastavak o podru nim pitanjima.«

Alajbegovi eva 'Aufzeichnung' (zabilješka) od 26. VII 1944.⁸⁴ vrlo je

⁸¹ Zanimljiva je zabilješka obavještajca gen. Glaisea Haeffnera od 22. VII 1944. o odjeku atentata na Hitlera u Hrvatskoj: AJ, T-501, rolna 265.

⁸² A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 4/2 - 14.

Alajbegovi je dostavio oba priloga Košaku u Berlin pismom od 28. VII 1944. U njemu piše: »U prilogu Ti šaljem u dva primjerka priepise »Aufzeichnung-a«, kojega sam ju er osobno uru io njema kom poslaniku Kasche-u prije njegovog odlaska u Berlin.

Moj politi ki tajnik Dr. Cihlar ustmeno e Ti razložiti predmet i saob iti moje želje i sugestije radi daljnjeg postupanja.« (A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 4/2 - 3)

⁸³ Ustaške su vlasti pažljivo pratile etni ki pokret DM, pa je tako drlvan Gligo, »glavar konzularnog predstavnitva« NDH u Beogradu pismom od 9. II 1944. priposlao ustaškom ministarstvu vanjskih poslova jedan primjerak odštampane rezolucije etni koga »svetosavskog kongresa održanog od 12 do 16 januara u slobodnim jugoslovenskim planinama.« Uz rezoluciju priop en je i govor. Draže Mihailovi a, »vo e narodnog oslobodila kog pokreta« i »Ravnogoraca«. (A-VII, NDH, Kut. 266, Br. reg. 11/4-2)

⁸⁴ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 4/2 - 4.

kratka i u njoj se spominje razgovor Alajbegovi —Kasche i s njim u vezi šalju se poslanstvu Reicha u prilogu dva sastava u kojima su obrađena dva izvanredno važna pitanja.

U prvom prilogu⁸⁵ obrađuju se teritorijalna pitanja i pri tom konstatira da su nakon kapitulacije Italije NDH bili ponovno priključeni njeni historijski i nacionalno hrvatski krajevi, Rimskim ugovorima 1941. god. odstupljeni Italiji. Nasuprot tome, nakon kraćeg vremena bili su uvršteni u operacionu zonu *Jadransko primorje (Adriatisches Küstenland)* kotarevi: Sušak, Kastav, Šabbar, Bakar, Krk i dio delničkog kotara. Hrvatski upravni činovnici koje je hrvatska vlada uputila u te kotareve bili su prije nego da nastupe svoju službu odnosno da je obavljaju. Istovremeno bile su u tim područjima odstranjene oznake hrvatske državnosti. Tako je uvođenje hrvatske uprave bilo prije nego nego samo u Istri, koja je najvećim dijelom nastanjena hrvatskim življem, i u Rijeci, koja je do 1918. god. pripadala Hrvatskoj, nego i u naprijed nabrojenim kotarevima, koji su tek u god. 1941. bili odstupljeni od Hrvatske pošto su više od 13 stoljeća bili sastavni dio Hrvatske. Samo iz vojnih razloga bila je po etkom listopada 1943. a s natražnim djelovanjem od 25. rujna 1943. s njemačke strane formirana operaciona zona *Jadransko primorje* i podređena jednom njemačkom visokom komesaru (Raineru), ali je uprava, ipak, povjerenjena talijanskim prefektima i njihovim činovnicima. Hrvatska vlada ne vidi nikakva razloga zašto njeni organi ne bi mogli u gore spomenutim hrvatskim krajevima upravljati, a još manje ne može vidjeti razloga zašto je ta uprava ondje povjerenjena talijanskim činovnicima. Sve to dovelo je do takog nepovoljnog stanja za Hrvatsku da su spomenuta područja što se tiče uprave gotovo hermetički zatvorena prema ostaloj Hrvatskoj, iako je hrvatsko stanovništvo tih područja stoljeća ima bilo upućivano na pojedina kotarska središta. Područje Boke kotorske nalazi se također pod njemačkom vojnom upravom. I ovdje je uskraćeno da se uvede hrvatska građanska uprava, ali se zato srpsko-crnogorskim etničkim elementima koji su — kao što je poznato — neprijateljski raspoloženi prema Hrvatskoj dopušta najširi utjecaj, a taj utjecaj etnici zloupotrebljavaju za šikanaciju i teroriziranje hrvatskog stanovništva. Jednako tako nije ni područje Zadra s okolicom do danas predano na upravu hrvatskoj civilnoj upravi. Hrvatska je vlada vrsto uvjerenjena da je prijeko potrebno što prije ispraviti ta pitanja i uvesti hrvatsku civilnu upravu u spomenuta područja, i to ne samo u interesu Hrvatske nego sasvim naročito i u zajedničkom interesu, jer bi to dovelo do smirenja stanovništva, što bi u vojnom pogledu zasigurno bilo poželjno.

U drugom prilogu⁸⁶ riječ je o etničkoj organizaciji koja je po naređenju Draže Mihailovića uzela ime »Jugoslovenska vojska u otadžbini« — JVO — i koju je u Hrvatskoj naoružala *Druga talijanska armija* i preuzela njeno snabdijevanje. Već u ljetu 1941. postalo je očit iz različitih izvještaja da veza između *Druge armate* i etnika nije ograničena na lokalne okvire i da sadrži u sebi dodir talijanske vojske s Engleskom. Nadležni hrvatski organi obavještavali su o tome neprestano nadležne njemačke ustanove, i poglavnik je prilikom svog susreta s Führerom 23. IX 1942. skrenuo Führeru pažnju na pitanje etnika u Hrvatskoj. Führer je smjestio obećao da će osobno razmotriti i riješiti s Mussolinijem pitanje bezodvlog razoružanja etnika. I, doista, ministar

⁸⁵ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 4/2 - 29.

⁸⁶ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 4/2 - 31.

Opširnije o etničkim snagama: A-VII, NDH, Elaborat » etničke snage na teritoriju Glavnog štaba Hrvatske 1941/1945, Kut. 134^a, Br. reg. 8/1 - 1-8)

v. Ribbentrop razmotrio je etničko pitanje s Mussolinijem prilikom svog posjeta Rimu u veljači 1943., na što je Mussolini izdao naređenje generalu Ambrosiju da razoruža etnike. Ni gen. Ambrosio ni gen. Roatta (tadašnji zapovjednik *Druga armija*) nisu u praksi izvršili to naređenje, a jednako tako doživjela je neuspjeh operacija *Schwarz* zbog sabotaze talijanske vojske, operacija u toku koje je u svibnju-lipnju 1943. trebala biti uništena glavnina etnika u Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Hercegovini. Naprotiv, suradnja talijanske vojske sa etnicima postala je nakon toga još intenzivnija i dovela je do toga da je 28. VI 1943. zapovjednik jedne talijanske divizije, general Francesco Giangrosso, prisustvovao u hrvatskom gradu Kninu pod svečano ukrašenom slikom bivšega jugoslavenskog kralja Petra II. miholodovčaninima etničkih odreda. U slučaju kapitulacije režima maršala Badoglio nalazilo se na dijelovima Hrvatske pod okupacijom talijanskih jedinica oko 20.000 etnika koje su Talijani dobro naoružali, hranili i plaćali. Pri nadiranjima njemačkih i hrvatskih jedinica na jadransku obalu dio tih etničkih bandi povukao se sa sobom ajnina, a drugi se ponudio da na njemačku stranu sudjeluje u borbi protiv partizanskih bandi. Zbog nedostatka jedinica bile su te etničke ponude prihvaćene, bez obzira na stav hrvatske vlade i nekoliko tjedana nakon kapitulacije Italije etnicima je pošlo za rukom da ostvare isti odnos prema njemačkim jedinicama u Hrvatskoj u kakvom su se prije nalazili prema talijanskoj vojsci. To je bilo u skladu s direktivama Draže Mihailovića a prema kojima je zadatak »Jugoslavenske vojske u otadžbini« da se organiziraju i u pogledu naoružanja — koriste i se svakom danom mogu nosti i što više štede i srpske živote — spremna na trenutak odluke, tj. anglo-američku invaziju na Balkanu. Taj stav i takav zadatak etnika kao jednog organa anglofilске velikosrpske emigracije u Londonu i Kairu poznati su svim njemačkim vojnim činovnicima na Balkanu i ni jedna njemačka ustanova ne može pobijati činjenicu da je etnička organizacija dio angloameričkog vojnog sistema. Uprkos svemu, suradnja sa etnicima opravdava se okolnošću u što se oni sada ne bore protiv njemačkih jedinica, nego im lokalno pružaju pomoć u borbi protiv partizanskih bandi. Da i etnici sa svojom uvelike razgranatom mrežom borbenih organizacija i špijunaže, zbog njemačke tolerancije i pomaganja, okrenuti protiv njemačkih i — samo se po sebi razumije — hrvatskih jedinica upravo u najkritičnijem trenutku anglo-američkog iskrcavanja na Balkanu, to je, smatra se i priznaje za veliko opterećenje položaja na Balkanu.

Hrvatska je vlada uvijek zastupala — uvažavajući i interese hrvatskog naroda kojemu su etnici zakletih neprijatelji, kao i elemente opće ratne situacije — jedno te isto stajalište: etnici su neprijatelji i s njima se mora u tom smislu i postupati. Svako odstupanje od toga — prema shvaćanju hrvatske vlade — mora voditi ka anju neprijatelja. Suočena sa stavom *Grupa armija »F«* koja je smatrala taktički i prolazno potrebnom suradnju sa etnicima, hrvatska je vlada — zadržavajući i na čelno svoj stav — predlagala na više konferencija u Zagrebu u jesen 1943. kao prvu etapu u razoružanju etnika ove mjere: 1) da se iz Hrvatske odstrane sve strane etničke formacije; 2) da se ne dopusti formiranje novih etničkih odreda i da ih njemačke jedinice ne naoružavaju; 3) da se koriste u izrazito pravoslavnim krajevima. Te je to i *Grupa armija »F«* na čelno prihvatila i u naređenjima trupama bilo je određeno da etnički odredi s kojima surađuju njemačke jedinice imaju u Hrvatskoj priznavati hrvatski suverenitet. Kako su se ti sporazumi pojedinačno provodili u život, to hrvatska vlada nije u stanju točno navesti, jer njemačke vojne komande u Hrvatskoj podređene *Drugoj oklopnoj armiji* nisu davale nikakve podatke

hrvatskoj vladi o njihovoj suradnji sa etnicima. Iz izvještaja hrvatskih organa ipak je razvidno: 1) da su neke grupe teritorijalno stranih etnika bile odstranjene iz Hrvatske, no neke su se od njih ipak nakon nekog vremena borave i u Srbiji ponovno vratile, pa se čini kao da su ondje sudjelovale na nekom velikosrpskom kursu; 2) ukupno brojno stanje etnika povećalo se u proteklih šest mjeseci od nekih 25.000 na više od 35.000 ljudi; to uvećanje treba pripisati dijelom ulasku etničkih odreda iz Srbije, dijelom novim formacijama u Hrvatskoj; 3) etnici se i nadalje koriste u isto hrvatskim krajevima, osobito u Dalmaciji i Hercegovini, dakle u vjerojatnim područjima invazije. Prema tome, njemačko-hrvatskim dogovorima iz jeseni 1943. nisu uspjeli smanjiti etničku organizaciju.

Posljednjih tjedana, usporedo sa savezničkom ofenzivom u Italiji, zapažena je povećana aktivnost etnika u Hrvatskoj. Sredinom lipnja 1944. održan je sastanak etničkih komandanata u istočnoj Hercegovini kojemu su prisustvovali etnici svih boja: izaslanici Draže Mihailovića, komandanti etnika koji u Hrvatskoj suraduju s Nijemcima i etnici bliski vladi M. Nedića. Tom susretu prisustvovali su i britanski oficiri. Nakon tog sastanka etnici provode mobilizaciju muškog pravoslavnog stanovništva u razmjerima koji pobuđuju zabrinutost dok na drugoj strani neprestano prodiru etničke bande iz Srbije u istočnu Bosnu i Srijem. U skladu s engleskim nastojanjima vode se i pregovori između etnika i partizana, dosad, doduše, bez rezultata. Prema shvaćanju hrvatske vlade vodstvo *Wehrmachta* na Balkanu ne pripisuje dovoljno važnosti sadašnjoj etničkoj aktivnosti. Osobito ostaje po strani pridolaženje etničkih bandi u sjevernodalmatinski prostor i u prostor rijeke Une a tamo su krajevi u Hrvatskoj najprikladniji za jedan anglo-američki pothvat iskrcavanja. Upravo u tim područjima uživaju etnici najširu njemačku podršku, primaju od *Wehrmachta* ne samo municiju nego i snabdijevanje i tamo im polazi za rukom da terorom stalno unose nemir u redove hrvatskog življa.

etničke glavešine dolaze u njemačkim vojnim automobilima na skupove na kojima se najavljuje propast Hrvatske i uspostava Jugoslavije u budućem anglo-američkom iskrcavanju. Osobito opasna čini se okolnost što etnici organizacije sasvim javno preko kurira održavaju vezu s okupiranom Italijom. Općenito je poznato da su npr. etnički major Petar Bačević i etnički kapetan Ilić bili ovog proljeća u Bariju i Kairu; nakon toga održali su skupove sa etnicima koji se nalaze pod njemačkom komandom i još danas su ti oficiri na slobodi. Pod zaštitom *Wehrmachta* - a pod izgovorom borbe protiv partizana - proteže se mreža etničke organizacije od Albanije do duboko prema sjevernoj Italiji. etnički komandant Dobroslav Jevčević, koji je otpočeo i vodio suradnju etnika s *Drugom armatom* i pri tom uživao najveće povjerenje generala Ambrosija i Roatta, nalazi se danas u Trstu i djeluje sa etničkim grupama u sjevernoj Italiji, Istri i Sloveniji. Podržava, između ostalog, veze preko sjeverne Italije sa srpskom emigracijom u Švicarskoj, osobito s advokatom VI. Stakićem koji je do pred kapitulaciju Italije boravio u Rimu kao Jevčevićev predstavnik i održavao najbolje odnose s klijom oko Badoglija.⁸⁷ Jevčević putuje iz sjeverne Italije preko Hrvatske u Srbiju s njemačkim vojnim ispravama.

Hrvatska je vlada i nadalje mišljenja da su etnici dio neprijateljskih snaga

⁸⁷ Vladislav Stakić bio je beogradski odvjetnik koji je za vrijeme rata u Beogradu održavao vezu između vladinih krugova M. Nedića i talijanskih predstavnika. Kasnije se odjedamput obreo u Rimu i zatim ostao u emigraciji. Objavljena mu je poslije knjiga: *Moji razgovori sa Mussolinijem. Osovinske sile i Jugoslavija* (München 1967).

i da se kao takvi moraju raspustiti i razoružati prije nego što napadnu s leđa njemačke i hrvatske jedinice. Uvjerena je da bi se najveći dio Srba i Hrvata pri brzom zahvatu uskraćivanjem municije i snabdijevanja predao bez ikakva otpora. No, ako ne bi u ovom slučaju — protivno njenom stavu — izgledalo svrsishodno da razoružaju Srba i Hrvate, onda bi po njenoj ocjeni bilo bar hitno potrebno da raskinu svaku suradnju s njima i uspostave najužu suradnju s *Wehrmachtom* i hrvatske vlade u postupanju sa Srbima i Hrvatima. Hrvatska je vlada sa svoje strane uvijek spremna priznati stvarno lojalnim pravoslavnim državljanima punu ravnopravnost u svakom pogledu, ali ne može a da ne upozori na činjenicu da Srbi kao narod u ovom svjetskom ratu stoje na strani neprijatelja, iz čega moraju, dok traje rat, nužno i protivno želji hrvatske vlade proizaći i posljedice.

General Glaise je u pismu 27. VII 1944.⁸⁸ upućenoj feldmaršalu Freih. v. Weichsu ustvrdio da su njemačko-hrvatski odnosi u toku posljednjih tjedana i na vojnom sektoru doveli do napetosti koje se — po Glaiseovoj ocjeni — ne mogu više ukloniti još kako nekim pritužbama i predstavkama. Uzrok tih napetosti vidi Glaise u opterećenjima kojima je njemačko-hrvatski odnos izvrgnut u najvećoj mjeri s *obje strane*. Hrvatski nedostaci i pogreške koji u posljednje vrijeme rastu do svjesnih propusta i, što je isto, do protivljenja poznati su. Na njih se upozoravalo uvijek iznova i pismeno i usmeno odgovorne činioce jednako kao i samog šefa države (Pavelića) a da nije postignuto neko poboljšanje. Da bi, međutim, uz mogli prosuditi i ocijeniti koliko to nije samo posljedica njihove nespretnosti i nesposobnosti i u vojnim i u političkim stvarima, nego se takvo ponašanje približava aktivnoj opoziciji, činioce se potrebnim da njemačka strana stavi pred sebe ogledalo i ispita nisu li hrvatska pitanja i s njene strane doživljavala postupak koji je morao od početka etničkih nesporazuma dovesti do sukoba kojima bi se mogle opet protumačiti hrvatske reakcije. Takvo pošteno samoispitivanje činioce mu se da dovodi do zaključka da je njemačko-hrvatski odnos i s njemačke strane doživljavao opterećenja koja su nužno na protivnoj strani morala izazvati bar osjetno odbijanje.

1) Takva opterećenja Glaise vidi — grubo sažeto — u mjerama u isto nobelskom prostoru koje su kod Hrvata morale pobuditi utisak da tu nastaju stvari koje imaju biti izuzete ispod njihova utjecaja, pa čak i od njihova uvida; njima su čak prisiljeni da se pribojavaju za održanje vlastite državnosti i teritorijalne nepovredivosti; 2) ovdje pridolazi postupak sa Srbima i Hrvatima kojim pitanje koje je danas jedno od glavnih pitanja hrvatske politike, a to je i nadalje biti; 3) obeshrabruje i to što su njemačka vojna nadležstva, bez sumnje na temelju brojnih i neugodnih iskustava, dospjela do toga da *na elno* otklanjaju hrvatske oružane snage, što se proteže sve do u redove njemačkih podoficira. To je stvorilo atmosferu nepovjerenja, čak i prezira što — koliko god to bilo opravdano u pojedinim slučajevima — ne može ipak, podignuto na razinu aksioma, stvoriti nikako podlogu za neku promjenu na bolje; 4) za Hrvate ostaje nerazumljivo i njemačko držanje o pripadnosti Sušaka i Zadra, jer s jedne su im strane u jesen 1943. bila u njena sasvim jednozna na obe strane o državnoj pripadnosti tih krajeva Hrvatskoj, s druge pak strane bila je politika Reicha ponukana da za volju ponovno nastalog neofašizma ne razodređuje definitivno njegova nadanja u vezi s tim krajevima. čak i za tu dvostruku igru uvjetovanu političkim položajem pokazivali su Hrvati još izvjesno razumijevanje, zahvaljuju i zalaganju ovdašnjih faktora u Zagrebu. Da im, međutim,

⁸⁸ AJ, T-501, rolna 264, Nr. 01308/44 g.Kdos.

zapovjednik u operativnoj zoni *Jadransko primorje* ne dopušta osnovati mjesnu hrvatsku komandanturu, primjerice u Sušaku, jednom izrazito hrvatskom gradu, koji je i u ugovoru u Rapallu (1920) bio priznat Jugoslaviji, to prelazi — po Glaiseovoj ocjeni — preko svega što bi se čak od najbjednijeg (najskromnijeg) »saveznika« politički smjelo očekivati ako se ipak želi da ostane poslušan.

Sve bi to Hrvati — to je izvan svake sumnje — lakše podnosili kad bi još u Nijemcima — kao što je to bilo 1941/42 — gledali nesumnjivog pobjednika u ratu i time novog gospodara Evrope. To, međutim, nije više u današnjoj cjelokupnoj ratnoj situaciji. U takvoj situaciji čini se Glaiseu potrebnim da pokuša preispitati njemačko-hrvatske odnose uz sudjelovanje svih zainteresiranih ustanova Reicha (*Wehrmacht*, SS i ministarstvo vanjskih poslova) i postaviti ih na nove temelje priznate od svih. U tu svrhu predlaže glavnom komandantu dvodnevnu konferenciju u Zagrebu na kojoj bi trebali sudjelovati, osim šefa štaba *Grupe armija »F«*, šef štaba *Druge oklopne armije* i komandiraju i generali (Phleps, Auleb i v. Leyser). Obergruppenführer Phleps zastupao bi pri tome interese SS-a; Kasche bi bar od slušanja do slušanja stajao na raspolaganju da utvrdi namjere ministarstva vanjskih poslova, a od članova zagrebačke vlade mogli bi prema potrebi uvijek pozivati nadležne ministre za pojedine teme u raspravi.

Iznose i gornji prijedlog o konferenciji, Glaise nije potaknut nekom idejom o međunarodnoj pravdi, nego je s jedne strane prožet spoznajom da bi Hrvati — žele li ih koliko-toliko održati u dobrom raspoloženju — još uvijek pridonosili vrednije priloge u ratu na njemačkoj strani nego da ih i nadalje tuku u glavu i tako potpuno odbiju od sebe; s druge pak strane osobna zabrinutost da bi mogli — pridržavajući se sadašnje linije — prije vremena izazvati daljnje hrvatske snage na otpor njemačkim mjerama. Ta je briga to prisutnija što broj njemačkih snaga u hrvatskom prostoru, ipak, nikako ne dopuštaju da s uspjehom na silu odgovore silom. Koliko su osposobljeni za takvo odmjerenje snaga dovoljno su pokazali u posljednje vrijeme pojedina njemačka jela (razoružanje Huskinih ljudi, izmjena u komandi *Prvog ustaškog drugara*, natporučnik Kopijar u Zlataru).

Glaise od predložene konferencije nipošto ne očekuje da će se raširiti svi problemi, ali vjeruje da bi mogli uspjeti bar pojedine od njih toliko izvesti na istinu za buduću i postupak da više ne bi mogli biti odloženi na zapreku za njemačko-hrvatsku suradnju. Na tom putu, i vjerojatno samo na tom putu, mogli bi, možda, još jednom stvoriti preduvjete da ispune želju izraženu u toku savjetovanja šefova štabova u Beogradu 25. VII 1944. da se uvede doprinos hrvatskog prostora. Kad je Hrvatska 1941. god. stala na njemačku stranu — zaključuje Glaise — jednodušno mišljenje svih njemačkih ustanova bilo je u prilog rješavanja zajedničkih zadataka s Hrvatima; danas se na više mjesta trude da ih rješavaju *bez* Hrvata. Takav razvoj može dovesti do toga da jednom *protiv* Hrvata pokušaju rješavati stvari i taj njihov pokušaj ne će uspjeti, jer im nedostaju snage da provedu svoju volju.

Poslanik NDH u Finskoj u svom je izvještaju za razdoblje od 16. do 31. srpnja 1944.⁸⁹ upućenom ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu ovako izvještavao:

»1. Mađarski poslanik Ferenz von Marosy — javlja dr Franjo Bošnjak-

⁸⁹ A-VII, NDH, Kut. 303, Br. reg. 15/9 - 9.

vic⁹⁰ - stigao je 20. srpnja u Helsinki. Njegov dolazak su novine najobi nije kratko zabilježile.

Dne 26. srpnja predao je poslanik de Marosy predsjedniku republike vjerodajnice. Tisak je to zabilježio me u viestima u 2 redka. To je upalo u o i i u dipl. krugovima, te se saznaje, da je to po uputi cenzure. Smiešno je, ali je fakat, da se u Finskoj još uvijek izbjegava u javnosti sve, što Anglosasima ne odgovara.

Imenovanje de Marosya za Helsinki isto nije bilo prije njegova dolaska objavljeno, a bio je ve u diplomatskoj listi, koja je izašla prije njegova dolaska u Helsinki.

Dne 31. srpnja posjetio je poslanik de Marosy mene u poslanstvu, te izrazio želju za što srda nisu saradnju. U jedno me je zamolio posebno, da izviestim Ministarstvo, da je bio vrlo rado u Zagrebu i da je sa svim našim državicima bio u najsrdajšim odnosima i najljubeznije priman, a naročito sa predstavnicima Ministarstva vanjskih poslova.

2. *Politi ka situacija u Finskoj.*

Unutarnjo politika situacija u Finskoj je na oko i premirna. Usled razvoja događaja na isto nom bojištu vlada u svim krugovima zabrinutost. Ugrađan-

O Bošnjakovi u opširnije: Marko ovi, Uspomene diplomatskog predstavnika N.D.H. u Finskoj. Sje anja i svjedo anstva dra Ferde Bošnjakovi a, *Hrvatska revija*, München, rujan 1977, god. XXVII, sv. 3 (107), str. 321-335.

Preko Bošnjakovi a u Helsinkiju išla je jedna veza s »domovinskim ma ekovcima« (posredstvom Ilije Juki a u Londonu).

Vrlo je teško s punom sigurnoš u rekonstruirati veze iz inozemstva s vodstvom ma ekovaca u Zagrebu. No, sigurno je da je jedna veza (možda i glavna) išla preko Švicarske, i to posredstvom bivšeg ustaškog ministra Josipa Cabasa kome je Paveli povjerio mjesto šefa trgovinske delegacije NDH u Ziirichu, Stjepana Gažija, službenika jugoslavenskoga kraljevskog poslanstva u Bernu, monsignora Jureti a i Ivana Meštrovici a. U Rimu je relejna uloga pripadala jugoslavenskom otpravniku poslova a.i. pri Vatikanu Nikoli Moscatellu i Dominiku Mandi u, dok su nesumnjivo pristizale poneke poruke preko Carigrada i Madrida.

David Sin i je u istrazi povjerio ovo:

»Ja sam s Košuti em razgovarao o onom što sam uo da Krnjevi radi na priznavanju države Hrvatske od strane saveznika. (inisi se da je Krnjevi doista ve 1943. god. postavljao alternativu: ili federativna Jugoslavija ili hrvatska država! - primjedba autora) Košuti mi je rekao da on ne vjeruje u mogućnost priznanja države Hrvatske, jer se Englezi ne e odre i Jugoslavije i povratka na predratno stanje. Što se ti e državnih teritorija Englezi da tako lako ne mjenjaju svoju politiku i ne odluju se tako lako na nešto novog. U tom me uvremenu iz razgovora osobito sa Farolfijem doznao sam da HSS nastoji oko veza sa inozemstvom, radi informacija, radi svoje propagande. Tako sam doznao iako se nisam detaljno interesirao da Farolfi održava vezu sa Periem, koji je bio ministar vanjskih poslova, da nastoji preko kurira ministarstva vanjskih poslova slati i primati vijesti, da je Krnjevi bio u Švicarskoj i u Portugalu, da Lamer (Mirko), a kasnije Cabas, koji je bio šef trgovinske delegacije NDH u Švicarskoj, radi za HSS, da je Benzon ponudio svoje usluge HSS-u. Ovo posljednje sam ve prije doznao, te da je slova ki konzul u Be u dolazio s porukama Benzona u Zagreb k Pernaru i da je Benzon tražio legitimaciju od njih da može raditi za HSS u inozemstvu, jer se ne namjerava vratiti. Da je dobio preporu eno pismo, a upu en da je bio na HSS u emigraciji u Ma arskoj, jer tamo rade Jakupi i Jasinski. uo sam da poslanik u Španiji ima vezu sa jugoslavenskim konzulom u Portugaliji i da je tim putem dolazila ili išla poruka u inozemstvo i obratno. Jednom sam od Farolfija uo da se poznaje sa nekim zubarom Pandakoviem, a ovaj da ima dobre veze, mislim i direktno sa Englezima, a sje am se da je tom prilikom pomenuo mi Farolfi vezu Pandakovici a s nekim u švicarskom konzulatu u Zagrebu i to s nekom ženskom tajnicom, koja esto putuje u Švicarsku. Od mene su tražili da ja interveniram dva ili tri puta kod Lorkovici a za pojedine omladince HSS-a koji su bili uhapšeni i to sam inio. Tim prilikama sam Lorkovici u uvijek govorio da kako e Njemci izgubiti rat i da se nije smjelo ni izvršiti ono što se pregovaralo sa HSS-om. Preko Lorkovici a sam intervenirao da Peri namjesti u svom ministarstvu nekog do tad inovnika u ZEMPRO, koji je bio Ma ekovac, a ne sje am mu se imena. Tako je jedan kurir, koji je bio odre en od ministarstva vanjskih, da ide u inozemstvo, pa bio odgo en njegov put neka kaže Lorkovici u da ga Peri odmah pošalje.« (A-VII, NDH, Zapisnik o saslušanju Davida Sin i a, Kut. I.0.9, Br. reg. 6/7 - 1-187)

stvu se uju prigovori radi zadnjeg utana enja sa Njema kom, jer da nisu dobili dovoljno pomo i, a obzirom na napredovanje Rusa, nema nade, da e daljnu pomo mo i dobiti.

Ljevi arska grupa socialdemokrata, koja je bila za pregovaranje sa Rusijom širi glasine, da su oni i nadalje u vezi sa Rusijom i da e u danom asu, kad situacija ovdje bilo iz vojni kih ili unutarnjo politi kih razloga postane prekarna, izvršiti državni udar i preuzeti vlast. Ova viest nije do sada nikakovim djelovanjem potvr ena.

3. *Položaj na bojištu.*

Finska fronta na Karelskoj prevlaci je ustaljena. Ustaljenje ovog diela bojišta pripisuje se djelomi no sre enju finske vojske, ali dosta i injenici, da su Rusi povukli 3 elitne divizije, koje su osvojile Viipuri i prebacili iste na Narvu. Osim toga su ostale ete razdielili na ostalo bojište.

Saznajem, da je Njema ka poslala u svemu jednu diviziju, a da je obe ala 7 divizija. To mi je saop io jedan general, koji po svom položaju može biti upu en. Isti je vrlo pesimisti ki raspoložen, a ina e je bio poznat kao pristaša saradnje sa Njema kom.

Ratnog tvoriva, naro ito protutankovskog su poslali dosta.

Njema ka je poduzela sve mjere, da osigura Alandske otoke i poslala tamo jaku pomorsku posadu. Iz stanovitih znakova se pokazalo, da bi Rusi mogli spustiti svoje padobrance na Alandske otoke.

4. *Radni ka stru na udruženja proti politike vlade i parlamenta.*

Radni ka stru na udruženja, iji su lanovi u ve ini lanovi socialdemokratske stranke, izdali su okružnicu u kojoj se ograju od držanja socialdemokratske grupe u parlamentu i njihovih lanova u vladi. Ovu okružnicu poslali tajno 3 srpnja 1944. svim stru nim udruženjima, a povodom promjene stanovišta njihovih zastupnika u parlamentu, kad su odobrili, da njihovi lanovi ostanu dalje u vladi Linkomies. (Pobliže u Nov. izvještaju, švedski tisak strana 14 i 15)«

Toliko izvještaj poslanstva NDH u Helsinkiju.

Zanimljiviji je politi ki izvještaj berlinskog poslanstva za razdoblje od 1. do 31. srpnja 1944.⁹¹ jer je u njemu opširnije prikazan atentat na Hitlera od 20. VII 1944.

»Pozadina atentata na Führera - piše poslanstvo - mnogo je dublja nego što se to u prvi mah pri inilo, mada su sami govori Führera, Dönitza i Göringa upu ivali na ozbiljnost stvari.

Pitanje mira ili daljnjeg vo enja rata, pitanje razgrani enja ratnog vodstva na politi ki i vojni dio, drugim rie ima pitanje odnosa nacional-socialista prema profesionalnim generalima pruske aristokracije povla i se zapravo od po etka rata protiv Rusije. Ako se uzme slu aj Becka, onda bismo mogli posegnuti i dalje, jer je ob a pretpostavka da se Beck nije mogao pomiriti s okupacijom ehoslova ke i kasnijim raznim podhvatima. Beck je pripadao struji von Fritscha i drugih markantnih njema kih vojnika, koji su nestajali na više ili manje zagonetan na in.

Prema obavijestima na koje se ne smije podpuno pouzdati, zavjera generala bila je organizirana bez sudjelovanja eminentno politi kih ljudi, sadašnje i bivše Njema ke. Ciela je stvar, prema tim obavijestima, ograni ena na skupinu generala, koja je smatrala da ima podršku u masi, a u prvom redu u kopненоj

⁹¹ A-VII, NDH, Kut. 305, Br. reg. 25/1 - 1, Politi ki izvještaj br. 13 i 14/44. Te »politi ke« izvještaje potpisivao je tajnik poslanstva u Berlinu drM. Blažekovi .

vojsci. Uklanjanjem Hitlera i njegovih suradnika trebalo je stvoriti stanje, u kojem će biti moguće vojnike riješiti obavezne prisage, te u obliku bezglavljaju preuzeti vlast.

Da li je sas atentata bio unaprijed određen ili nije, teško je kazati. Značajno je, da su se jedan, dva dana prije samog atentata neke švicarske novine bavile promjenom režima u Njemačkoj, i izpitivanjem unutarnje-političkog položaja, obzirom na nasljednika nacional-socialističkog režima. Ta činjenica može biti puka slučajnost, koju je potaknulo smjenjivanje u ratnom njemačkom vodstvu, a koje je uputilo na unutarnju krizu generaliteta u pogledu vodenja rata. Dakako, da njemačko novinstvo opovrgava postojanje opozicije u njemačkom generalitetu. Tako *Deutsche Allgemeine Zeitung* od 29. srpnja o. g. u uvodniku 'Aussenpolitisches Nachwort' piše: ... 'Seit Jahren eigentlich seit Beginn des Krieges, wurde im Auslande, auch im neutralen Auslande, immer wieder davon gewispert, dass in der deutschen Generalität eine Art stiller Opposition vorhanden sei, und die Feinde sowohl in Moskau wie in London haben gelegentlich sogar Namen genannt und es so dargestellt, als ob sie eines Tages mit einer solchen Opposition rechneten. Diese Illusion liegt nun am Boden'...⁹² Da li bi ovakav dokaz izhodom atentata stajao, da je atentat uzpio, nije teško pogoditi. Povlačenje Modla, Rundstedta, Falkenhausena i ostalih, koji su u zadnje vrijeme nadomješteni nacional-socialistima, ili nacional-socializmu sklonim generalima, ako se i ne bi moglo označiti predznakom za pobunu, ne može se, obzirom na činjenicu povlačenja njih, fudri u ovom razdoblju rata, osporiti razilaženjem u mišljenju u pogledu vodenja rata. Danas je neozporno, da je general Rundstedt zamijenjen generalom Günther von Kluge-om radi sukoba s generalom Feldmarschallom Rommelom u pitanju vodenja rata u Normandiji. Zavjeru protiv Führera ohrabrilo je bez sumnje nezadovoljstvo generala tradicije i umijeća Haldera, Brauchitscha, Bocka, Liszta i ostalih koji, ako i nisu neposredno umiješani u stvar, bili su ipak duhovni pokretači i, odnosno duhovna podpora pokretu protiv Hitlera.

Politička koncepcija urotnika nije jasna, i ako svi znaci govore za to, da su bili orijentirani prema Izraelu, a ne prema Zapadu. Englezko porijeklo paklenog stroja, koje se službeno iztaknulo, ne zna i ništa kod nagačanja oko političke orijentacije urotnika. Čuju se glasovi, da neki njemački generali drže vezu sa generalom Seidlytzom u Moskvi, pa se tako djelomično i tumačenje njemačke povlačenja u Baltiku i na sjeveru.

Organizacija udara bila je vrlo slaba, jer urotnici nisu imali u rukama nikakav aparat s kojim bi mogli obavijestiti javnost i njemačku vojsku o dogovoru i svojim namjerama. Krugoval, pošta, brzopis i brzoglas bili su u rukama vlade. Sam atentator grof Stauffenberg doletio je u Berlin zapovjedniku Heimatheera generalu Frommu pod krivom pretpostavkom, da je Führer mrtav. -General Fromm bio je u svojem svojstvu ovlašten zaposjesti vladinu četvrt, ime se on i brani. Međutim prema nacima i postupku berlinskog Wachbataljona na Potsdamerplatzu oko 7 sati navečer, na dan atentata, a prema jednom našem diplomatskom činovniku, te prema nekim drugim okolnostima, došlo se u Poslanstvu do zaključaka, da je vladina četvrt u rukama pobunjenika. Tu pretpostavku pokazao je iztinitom govor Reichsmi-

⁹² Prijevod: »Već godinama, zapravo otkako je započeo rat neprekidno se u inozemstvu, i u neutralnom inozemstvu šušalo kako unutar Njemačke postoji neke vrste opozicija i kako su neprijatelji - i u Moskvi i u Londonu - prigodice navodili i imena i stvari tako prikazivali kao da jednog dana raunaju s takvom opozicijom. Ova iluzija sad je razorena...«

nistra dra Goebbelsa dne 26. srpnja o.g., kada je rekao: ...'Unter dem Vorwand, die politische Führung des Reiches schützen zu müssen, gaben sie, die, wenn auch nur ganz kurze Zeit im Besitz des Apparates in der Bendlerstrasse waren, dem Berliner Wachbataillon den Befehl, das Regierungsviertel zu zernieren, womit denn auch gleich ihre irgendwie ins Gewicht fallende aufrührerische Tätigkeit zu Ende war'... Pa dalje: ... 'In wenigen Minuten ist das Wachbataillon von seinem Posten im Regierungsviertel zurück — und in meinem Garten zusammengezogen'.. ,⁹¹

Nakon neuzpjelog atentata i njegove ve ob e poznate likvidacije, ostaju još dva pitanja otvorena i to: pitanje sadašnjih strujanja, te njihove brojnosti, kao i u kojoj su mjeri atentatom pogo eni aktivni zapovjednici i bivši ugledni zapovjednici vojske, te kakav je sporazum postignut izme u urotnika i jedne od ratuju ih strana, pod pretpostavkom da su urotnici uob e bili u vezi s jednom od njih. Za ovo drugo pitanje nema uob e nikakovih vesti niti podataka, pa bi se moglo pretpostaviti, da je sve prepušteno generalu Seidlytzu i Befreiungskomiteu u Moskvi. U pogledu prvog pitanja postoje navodno u državnom vodstvu još i danas tri temeljne struje i to: Hitlerova, Anglofilska i Rusofilska.

Hitlerova koncepcija ho e nastavak rata, tako da ga se najprije odlu i na Zapadu, a onda na Iztoku. Na Zapadu bi valjalo izdržati do prekretnice, to jest do njema ke ofenzive, ija bi posljedica bila bacanje neprijatelja u more. Dotle bi trebalo na Iztoku odstupiti prostor, a zatim domovinskim snagama i mjerama totalne mobilizacije zadržati daljnji prodor do odluke na Zapadu, pa onda prebaciti snage na Iztok. Nakon svega toga, ili podpuno pobiediti ili pak iznuditi povoljan kompromis. Ruska struja ho e mir s Rusijom uz žrtve, koje se smatraju i onako potrebnim nakon svakog svršetka rata. Poslije toga bi sledio nastavak rata protiv Angloamerikanaca na bazi novoga saveza Rusija-Njema ka-Japan. To je generalska struja. Englezka struja, koja je osobito zastupana u gospodarskim krugovima Njema ke, ho e kompromis sa Englezima. Njezini su argumenti: treba sabrati dokazala, da su atentatori na Hitlera imali veze s Rusima i od Rusije dobili stanovita jamstva, o kojima Englezi, ili ništa nisu znali, ili se s njima ne bi složili, da su za njih znali. S tim dokazalima želila bi ta struja od Engleza uti mišljenje, da je za Englezku bolje sporazum sa Njema kom iz ob ih politiki razloga, kao i iz razloga nevjere, koju je Rusija dokazala u slu aju sudjelovanja kod izvo enja atentata na Führera. Sa povoljnijim englezkim uvjetima nego što bi bili ruski, želi anglofilska njema ka struja prisiliti Hitlera na prihva anje njegove vlastite teze o suradnji Englezke i Njema ke.

U vladi lojalnim gra anskim krugovima uje se mišljenje, da je atentat najve a sramota za njema ki narod, dok se lanovi stranke vrlo nerado upuštaju u razgovor o tom dogo aju.«

5. *Kasche i Freih. v. Weichs kod Führera.* Izaslanstvo NDH u Zürichu uputilo je ministarstvu 2. VIII 1944.⁹⁴ ovakvu šifriranu brzojavku:

»Zivko Topalovi emisar Mihajlovi a nije dobio dozvolu za putovanje u

⁹³ »Pod izlikom da moraju štiti politiki vodstvo Reicha izdali su - iako su držali u svojim rukama samo kra e vrijeme komandni aparat u Bendlerstrasse - berlinskom stražarskom bataljunu nare enje da opkoli i zatvori prilaze vladinoj etvrti, ime je istovremeno bila okon ana i njihova ustani ka djelatnost koja nije bez izvjesne težine.«

»Za nekoliko minuta vratio se stražarski bataljun sa svog mjesta i prikupio u mom vrtu.«

⁹⁴ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 44/3 - 1.

London. Ostao u Bariu. U Londonu dostavio je srbskim eksministima poruku Draže da o Titu ne žele uti. Mihajlovi poziva Ruse da okupiraju podru je bivše Jugoslavije. Ova poruka dostavljena ruskom poslaniku u Londonu iza leda jugoslavenske vlade i Engleza.«⁹⁵

U »Vanjsko-politi kom pregledu br. 6« od 4. kolovoza 1944.⁹⁶ ustaškog ministarstva vanjskih poslova zabilježen je korak grupe Crnogoraca oko dra Sekule Drljevi a u Zagrebu ovako: Crnogorci okupljeni u Zagrebu održali su 26. VII 1944. sastanak i pri tom - pozivaju i se na »crnogorski sabor« i njegovu odluku od 12. VII 1941. o objavljivanju uspostave crnogorske države i na intrige Beograda kojima se uspjelo do tog dana (26. VII 1944) sprije iti ostvarenje volje crnogorskog naroda i obrazovanje crnogorske vlade na Cetinju - donijeli odluku - stvaranju crnogorskog Državnog vije a.

»Saslušavši izlaganje prisutnih dr. Sekula Drljevi odlu io je obrazovati Crnogorsko Državno Vie e, kojemu e on predsjedavati i koje e iz Zagreba rukovoditi borbom crnogorskog naroda za ostvarenje uzpostave crnogorske državne nezavisnosti dok mu se ne omogu i povratak u slobodnu domovinu.

Predsjednik je imenovao lanovima Crnogorskoga Državnoga Vie a: Savi a M. btedimlju, dra Sava Bašovi a, Dušana Stojanovi a, Krsta Brajovi a, dra Filipa Šo a, dra Nastadina Ze evi a, a za tajnika Vie a Duku Perovi a.

Unutar Vie a obrazovani su posebni odieli za sva podru ja rada. Vanjske poslove vodit e predsjednik Državnog Vie a.«

Pošto su formirali svoju vladu u Zagrebu, Drljevi je o tome predao službenu obavijest njema kom poslaniku koja glasi ovako:

»Gospodine Ministre,

Godine 1908 Crna Gora je sklopila sa Rusijom tajnu vojnu konvenciju, prema kojoj je Crna Gora bila obvezana ratovati na strani Rusije u svakome ratu, koji bi Rusija vodila u Europi. Otuda je Crna Gora u prvom svjetskom ratu bila na strani Rusije i njenih saveznika, zapadnih velikih sila.

Pri kraju godine 1915 austro-ugarske ete okupirale su Crnu Goru. Po etkom mjeseca studenoga 1918 godine austro-ugarska vojska napustila je Crnu Goru, a okupirala ju je srbska vojska dolaze i sa solunskog fronta i proglasila pripojenje Crne Gore Srbiji.

Zapadne velike sile bile su sviestne veli ine nepravde koja je u injena crnogorskom narodu i zbog toga nisu ni jednim me unarodnim ugovorom niti uob e bilo kakvim formalnim aktom priznale inkorporiranje Crne Gore. Zbog toga Crna Gora me unarodnopravno nikada nije postala sastavni dio Jugoslavije, ali je ostala pod njenom okupacijom sve do njenog raspada po etkom mjeseca aprila 1941 godine.

Tek što je talijanska vojska ušla u Crnu Goru Benito Mussolini je izjavio, da su bile sile osi odlu ile uzpostaviti crnogorsku državu. Suglasno toj izjavi Mussolinijevoj talijanska vlada odlu ila je, da se na Cetinju sastane Crnogorski Državni sabor, koji je svojom deklaracijom od 12. 'jula 1941 godine proglasio uzpostavu crnogorske države. Me utim do obrazovanja crnogorske vlade nije došlo.

⁹⁵ Opš. B. Petranovi , nav. djelo; Dr Radoje Vuk evi , *Na strašnom sudu*. Izme u savezni ke izdaje i komunisti ke osvete. Mihailovi evo su enje, tragedija Srba i Jugoslavije, ikago 1968; Dr Živko Topalovi , *Srbija pod Dražom*, London 1968; Dr Živko Topalovi , *Jugoslavija - žrtvovani saveznik*, London 1970; Vane Ivanovi , *Drugo zvono*, Jugoslavija u ratu 1939-1945, London 1979.

⁹⁶ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 7 / 1 - 1.

Neki talijanski generali na čelu sa maršalom Badogliom pošli su voditi politiku izdavanja Velikog Njemačkog Reicha i Italije, stupili su u službu Velike Britanije. Svoju izdajničku politiku pošli su sklapanjem ugovora sa poznatim engleskim agentom, vojnom srbskih etnika Dražom Mihajlovićem. Tim ugovorom obavezali su se spriječiti ostvarenje uzpostave Crne Gore, zbog čega nije došlo do obrazovanja crnogorske vlade.

Kada je maršal Badoglio sa svojim pristalicama pobjegao k Amerikancima, ušla je u Crnu Goru njemačka vojska, ali je produžena politika maršala Badoglića, t.j. politika suradnje sa srbskim etnicima. Još uvijek je Crna Gora predana na milost i nemilost etničkome teroru.

Da bi doprinieli, da se u ini kraj tome nesnosnome stanju u Crnoj gori, Crnogorci održali su u Zagrebu na dan 6. jula o.g. sjednicu, na kojoj je obrazovano Crnogorsko Državno Vijeće (Die montenegrinische Staatsregierung). Odluku o obrazovanju vijeća dostaviti Vam u prilogu ove predstavke. Ona će biti objavljena preko zagrebačke štampe.

Gospodine Ministre!

Molim Vas da izvolite ovu predstavku zajedno sa priloženom joj odlukom o obrazovanju crnogorske vlade dostaviti vladi Velikog Njemačkog Reicha i predložiti joj, da crnogorsku vladu prizna i time prizna crnogorskome narodu pravo na domovinu i njenu slobodu. Suradnja njemačke vojske sa etnicima nesrećna je za crnogorski narod, a jednoga dana bit će nesrećna i za njemačku vojsku. Nikada nikome nije donijela koristi suradnja sa neprijateljskim agentima.

Molim Vas, gospodine Ministre, da izvolite i ovom prilikom primiti uvjerenje o mome odličnome poštovanju.

Zagreb, dne 27. srpnja 1944.«

»Prije nego je bila predana nota Crnogorskog Državnog Vijeća predstavnicima stranih država rumunjski poslanik je izjavio da rumunjska vlada sa najvećim simpatijama prati napore Crne Gore da ostvari svoju državnu slobodu i nezavisnost, te da će uiniti sve što bude do nje stajalo da se u tome postigne poželjeni uspjeh.

Njemački odpravnik poslova (v. Schubert) je drugi dan zakazao u svom stanu sastanak dr. Drljeviću. Na ovom sastanku dr. Drljević je objasnio smisao i sadržaj svoje note. Obećao mu je da će sadržaj razgovora kao i sadržaj note biti saopćeni u Berlinu. Sám von Schubert je izjavio da nije istina da je Crna Gora obećana Srbiji ili da je želja njemačke diplomacije da surađuje sa etnicima na području Crne Gore. Ta suradnja je rezultat vojničke nužde. Njemačka na čelno priznaje Crnoj Gori pravo na državnu nezavisnost.

G. Meštrović (bugarski poslanik u Zagrebu) je također izjavio da će smjesta brzojavno saopćiti notu bugarskoj vladi i preporučiti da ovom pitanju pokloni punu pažnju, i da pruži svestranu pomoć. Osim toga on će uskoro odputovati u Sofiju pa će osobno kraljevskim namjestnicima preporučiti da se za ovu stvar zauzmu i da preporuču vladi da uini sve što je potrebno za pravedno rješenje crnogorskog pitanja. Posebno je naglasio važnost obustanka N. D. Hrvatske i Crne Gore za Bugarsku i za njezinu sigurnost.

Veoma se boji kako Niemci ne mogu uočiti opasnost koja im prijeti od suradnje sa Srbima, koji su njihovi zakleti neprijatelji. Posebno je spomenuo da u Hrvatskoj jedino se može računati na pripadnike ustaškog pokreta koji su borbeni i koji znaju što znači država te su odlučni u njezinoj odbrani. Smatra da veliki dio inteligencije izvan pokreta nije svjestan važnosti države i da je prema njezinom obustanku ravnodušan. Ako bi na koncu rata Hrvatska

imala samo 100.000 ustaša njezin bi obstanak bio obezbjeven. Ona bi morala svim sredstvima iz vlastitih razloga pomoći i tada na uzpostavi Crne Gore i omogućiti crnogorsko državno vieće da razvije u punoj mjeri svoju djelatnost. On je o crnogorskom pitanju više puta razgovarao sa Kascheom, ali nikad nije uoči da bi Niemci bili na elno protiv uzpostave Crne Gore.

Von Schubert je 28. VII. izjavio, da u ovom slučaju njemačka vlada ne može priznati crnogorsko državno vieće kao vladu, ali da će se razgovarati sa njegovim predstavnicima o pitanjima Crne Gore i da će se vratiti poslanik Kasche. On je zatražio od dr. Drljevića da posebnom notom saopšti i stranim poslanstvima da nije mislio na osnutak neke vlade nego na organizaciju Crnogoraca nastanjenih u Hrvatskoj. Dr. Drljević je ustmeno obavijestio poslanstva o tome i o svom stanovištu.

Mađarski poslanik je poručio da će Mađarska sa simpatijama pratiti napore Crnogoraca. Slovački poslanik je notu uzeo na znanje i o tome obavijestio svoju vladu.

Sada se očekuje povratak g. Kaschea, jer će se tek onda nastaviti razgovori sa njim.«

Odluka Turske od 2. VIII 1944. o prekidu diplomatskih odnosa s Njemačkom bila je signal o sve nepovoljnijem položaju Njemačke i na Balkanu. »U sriedu 2. kolovoza poslije podne — javljao je poslanik NDH u Sofiji dr Nikola Rušinović zagrebačkom ministarstvu⁹⁷ - posjetio me je turski poslanik Menteš i priobćio mi je, da su prekinuti gospodarski i diplomatski odnosi između Turske i Njemačke. Isto tako mi je rekao, da odnosi između Sofije i Ankare jesu odlični. Nadalje je naglasio, da se ni odnosi Turske prema Njemačkim saveznicima neće mijenjati.«

O situaciji u Bugarskoj Rušinović je morao 5. VIII⁹⁸ izvijestiti ministarstvo ovako:

»Može se mirno reći, da je narod prepušten samom sebi, da misli o zbivanjima ne samo u Bugarskoj nego i u svijetu ono što hoće. Tako je u Bugarskoj danas u gledanju na ishod rata nastala ovakova situacija: Osim riedkih iznimaka, koji vjeruju u pobjedu Njemačke, te malog broja koji se nada da će Niemci naći bilo kakav izlaz, ogromna većina rađuna sa sigurnom katastrofom za Niemce. Nemože se reći, da je većina Bugara prijateljski razpoložena prema sovjeticima, nu karakteristično je da i među nacionalistima pod ovakovim okolnostima vlada vrlo skeptično razpoloženje. Niemcima je sve ovo dobro poznato, nu oni vele, da za sada ne mogu ništa učiniti u svoju korist. Oni vjeruju, da će njihovi uspjesi kojima se uskoro nadaju izmijeniti to političko-psihološko stanje, a tada će doći i do preokreta u političkom pogledu, kako bi to oni željeli.«

Glavnokomandujućim na Jugoistoku — suočen s daljnjim opadanjem borbene vrijednosti hrvatskih oružanih snaga i neuspjehom poduzetih protumjera — podnio je Vrhovnoj komandi pismeno nov sažeti prijedlog koji je išao za temeljitom reformom združenih njemačko-hrvatskih oružanih snaga.⁹⁹ Feldmaršal Freih. v. Weichs pošao je pri tom od zahtjeva da oružane snage NDH u danjoj ovoj situaciji moraju ubuduće same biti upotrijebljene za njemačke ciljeve kako bi na taj način štedjeli njemačku krv, a to bi mogli postići — prema feldmaršalovoj ocjeni - samo ako smjesta prožmu sve hrvatske jedinice

⁹⁷ A-VII, NDH, Kut. 275, Br. reg. 27/4 F⁴.

Isti izvor.

⁹⁹ KTB, IV/1, str. 745 i d.

njema kim vojnicima. To je ujedno, po njemu, i jedina mogućnost da prije e da se hrvatske puške pri velikom iskrcavanju (Anglo-Amerikanaca) ne okrenu protiv Nijemaca i da oružje koje upu uju hrvatskoj vladi iz političkih motiva i nadalje ne pada u ruke »bandi«. Od daljnjeg formiranja isto hrvatskih odreda morali bi, po Weichsu, smjesta odustati. Za provedbu tih (radikalnih) prijedloga Weichs je naveo dva puta, dva na ina o kojima bi valjalo razmisliti: ili formiranjem legionarskih brigada (zdrugova) po uzoru na legionarske divizije spajanjem doma ih njemačkih jedinica od *Volksdeutschem* s hrvatskim odredima ili, pak, uvođenjem ustanove »vojnog kumstva«, tj. ne samo taktičkim podređivanjem i podređivanjem u snabdijevanju hrvatskih odreda njemačkim komandama nego najužeg pripajanja i podređivanja u svakom pogledu, uključujući i političku poduku i drugo, njemačkim jedinicama i angažiranjem hrvatskih jedinica u borbi samo u takvim okvirima. Zagrebačka vlada — navodio je v. Weichs dalje - nije još upuena u te planove kako je to i sugerirao opunomoćeni njemački general u Zagrebu, jer bi vjerojatno sabotirala te prijedloge iz izrazito političkih razloga ili bi ih, bar, pokušala odgoditi. Pri provedenju plana u život mora se - po Weichsu - polaziti od spoznaje da se u sadašnjem stadiju rata ne može više snositi odgovornost za širokogrudno političko uzimanje obzira. Hitnim vojnim zahtjevima mora se odlučno davati prednost. Kompromisi i odgađanja u postupku sa spomenutim pitanjima nisu dopušteni, jer se s obzirom na razvoj ukupnog položaja u Evropi mora računati s mogućnošću odustajanja hrvatske politike od njemačkog kursa i sloma ili prelaska i izmjene strane hrvatskih oružanih snaga.

Operativni odjel VK zagovorio je gornje prijedloge v. Weichsa i preporučio da upotrijebe obje alternative, jer nedostatak osoblja za obrazovanje zabranjuje da se potpuno ostvari rješenje pomoću »legionarskih zdrugova«. Planirana mjera predstavljala je, ipak, dubok zahvat u suverenitet ustaške države i stoga je ocjena Operativnog odjela da se diplomatskim putem preda na elan zahtjev na adresu poglavnika. Na tu stranu pitanja posebno je gen. Glaise skretao pažnju svojim nadređenima: ideja angažiranja za njemačke ciljeve samo hrvatskih oružanih snaga njihovom reorganizacijom, a da pri tom potpuno zanemare svaki obzir na želje hrvatske vlade protiviti se trenutnom odnosu snaga koji Njemačkoj ne dopušta da slomi eventualne otpore.

Hitler je potpuno prihvatio gornje prijedloge feldmaršala Freih. v. Weichsa i potpuno se složio s njima. Vratio je elaborat generalu Jodlu 4. VIII i naredio da pozovu ministra v. Ribbentropa i poslanika Kaschea kako bi raspravili o političkoj strani pitanja. Prema Jodlovu mišljenju zadnji je korak za odlučnu akciju. Stoga su 14. VIII obavijestili glavnokomandujućeg na Jugoistoku da će ministarstvo vanjskih poslova uručenjem političke izjave poglavniku preko poslanika Kaschea stvoriti bazu za potrebne vojne dogovore, a ministarstvo će potom saopćiti rezultat poduzetog koraka. Nakon na elnog pristanka poglavnika sporazume radi provedenja spomenutih prijedloga glavnokomandujućeg utvrdit će s predstavnicima hrvatskih oružanih snaga i njemačkog opunomoćenog generala u Zagrebu. Na jednoj konferenciji predstavnika ministarstva vanjskih poslova (ambasador Ritter i poslanik Kasche koji je još boravio u Reichu) i VK (general Warlimont), održanoj 9. VIII, bilo je dogovoreno da se plan glavnokomandujućeg v. Weichsa - u međuvremenu izmijenjen u smislu postepenog, etapnog postupka - ne nameće zagrebačkoj vladi u obliku ultimativnog naređenja, nego blaže, u obliku prijedloga prilikom razgovora, s tim da njemačka strana pri tom nastupi autoritativno. Poslanik Kasche je pri

tom odvrta, a o od jednake shematske primjene planiranih mjera na pouzdane i na nepouzdanu hrvatsku jedinicu.

Nakon neuspjelog atentata 20. VII, Hitler je 14. kolovoza 1944. primio Kaschea u Glavnom stanu i Kasche je nešto kasnije (18. VIII)¹⁰⁰ sastavio zabilješku za ministra v. Ribbentropa o onome što je Führer tom prilikom, izme u ostalog, rekao.

1. U vezi s pitanjem izmjena u uputi za Kaschea povodom izvještaja GFM v. Weichsa rekao je da izmjene zamišlja onako kako ih izražavaju riječi i koje je upotrijebio. Želi uzak kontakt izme u njemačkih i hrvatskih oružanih snaga, ali i obzir prema Hrvatima; riječ »njegovanje« (staranje) sadrži u sebi sve potrebno.

2. Kascheovo ukazivanje na mogućnost koja se pokazivala 1943. god. da obustave borbe s Titom¹⁰ Führer je popratio primjedbom da bi tada bili morali pustiti poglavnik da padne. Kasche je nato odgovorio da to ne bi bilo potrebno, jer njemačka strana nije s Titom trebala zaključivati neke dalekosežne državopolitičke sporazume. Führer nije otklonio gledište koje je zastupao Kasche: naime, da i sada još postoje takve mogućnosti, iako teže nego 1943. god. i on (Kasche) ne bi ih htio propustiti!

3. Prilikom raspravljanja o budućem odnosu Hrvatske prema Reichu Führer je primijetio da taj odnos mora postati vrlo uzak, pri čemu se vlastita (hrvatska) državnost - u obliku »autonomne ili nezavisne savezne države« - sa uvati. Rješenje ne bi trebalo imati uzorak u onim već postojećim oblicima, nego mora biti mnogo više nešto sasvim posebno. Mora uslijediti dalekosežno privredno prožimanje, ali ne diktirano i izgrađeno odozgo pomoću ugovora.¹⁰²

4. Na kraju Führer je naložio Kascheu da prenese Paveli u najljepše pozdrave i najbolje želje za hrvatski narod. Reich je jedino zainteresiran za zdrav razvitak hrvatske države. To će i nadalje pomagati kao i do sada. Poglavnik neka bude na isto s opasnostima koje prijete Hrvatskoj s anglo-američke strane i da one nisu ništa manje od onih s rusko-boljševičke strane.

Prilikom tog razgovora sa zagrebačkim poslanikom 14. VIII,¹⁰³ kojem je prisustvovao i ministar v. Ribbentrop, Hitler je, prvo, dodirnuo pitanje »prebjega«, uz konstataciju da njihov broj opada, a potom je detaljno opisivao kako se zbio atentat; govorio je o sumnjivcima i o uspješnom djelovanju H. Himmlera da poveća broj pripadnika dopunske vojske. Zatim

¹⁰⁰ PA Bonn, Nachlass Kasche, svežanj 10.

Zabilješka S. Kaschea sa injena u istražnom zatvoru o njegovim doživljajima s Hitlerom prilikom raspravljanja o hrvatskom pitanju 1941/45. sadrži i pobliži opis prostorije u kojoj je u Glavnom stanu bio izvršen atentat. (A-VII, NDH, SUP-Zagreb, MF-5).

¹⁰¹ »Uglješa Danilović je u svom ratnom dnevniku 16. aprila 1943. godine zapisao o tome sledeće: 'Dao nam je (Tito) pravilno tumačenje onoga što nam je Vlatko (Velebit) ispričao u Nišu (u istoj Bosni). Tu se ne radi ni o kakvom primirju nego samo o obustavljanju napada na jednog neprijatelja dok se obračunamo s drugim. 'etničari' su za sada najopasniji neprijatelj s obzirom na sutrašnjicu. Naravno, ako dođe do iskrcavanja saveznika na Balkan kad »jugoslovenska vlada« u Londonu može pokušati da iskoristi situaciju da bi pobrala plodove naše borbe. Mi dosad nismo koristili taktiku korišćenja suprotnosti neprijatelja, a to treba da se čini'.« (Dr Pero Damjanović, Zloupotreba povjerenja; odštampano u zborniku *Razgovor o knjizi Vladimira Dedijera »Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita«*, Okrugli sto BORBE, Beograd 1982, str. 108)

Ta »mogućnost« ukazala se, po Kascheu, prilikom misije Milovana Đilasa u Zagrebu. Opš. o tome: Bogdan Krizman, NDH *Izme u Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1980, str. 539. i d.

¹⁰² To »prožimanje« vrlo su smišljeno pripremali Himmler i njegovi SS-predstavnici u NDH.

¹⁰³ PA Bonn, Nachlass Kasche, svežanj 10, zabilješka poslanika Kaschea od 16. IX 1944.

su se pozabavili i pitanjem NDH. Op e raspoloženje Fiihrera u inilo mu se bolje nego prije — zapisao je sam Kasche u zabilješci o toj audijenciji. Govorio je o poglavnikovu putu po Podravini, o kojoj postoje optimisti ki ishitreni izvještaji. Kasche se potrudio da opširno prikaže Führern to putovanje i pobije navodnu ishitrenost izvještaja. Iznad svega ukazao je na brojno sudjelovanje stanovništva i dobro raspoloženje u njegovim redovima. Führer je to uzeo na znanje, a da se pri tom nije izjašnjavao. inilo se, ipak, da je u duhu pravog stanja povoljno impresioniran.

Kasche je ponovno na eo pitanje etnika i pri tom spomenuo umorstvo generala F. Šimi a.¹⁰⁴ Hitler je u pitanju etnika zauzeo poznato odbijaju e stajalište. Spomenuo je da je donio odluku da generalu Šimi u dodijeli posmrtno željezni križ I. reda. Kasche je spomenuo situaciju u vezi s partizanskim ratom i raniji pokušaj neutralizacije partizana. Hitler je napomenuo da Reich ne e napustiti poglavnikovu vladu i ustaše, a Kasche je rekao da njema ka strana ne bi trebala preuzimati dalekosežne politi ke obaveze. Führer nije prigovorio Kascheovoj tvrdnji da bi on osobno (Kasche) - kad bi se prilika ponovila — u inio nov pokušaj neutralizacije.

Na podlozi zabilješke ministra vanjskih poslova v. Ribbentropa o planu glavnokomanduju eg na Jugoistoku upitao je Ribbentrop Hitlera o njegovu osobnom preciznom mišljenju. Stoga je Hitler uzeo tekst u ruke, stavio nao ale i itao, provjeravaju i vlastite ispravke teksta unesene crvenom olovkom. Izjavio je na kraju da taj tekst izražava to no njegovo mišljenje. Ne »pripajanje njema kim trupama«, nego »staranje od strane njema kih trupa«; to drugo treba istaknuti i taj pojam »staranje« sasvim je dovoljan.

Spomenuvši pri op im politi kim razmatranjima njema ko-hrvatske odnose, Hitler je izrazio mišljenje da e kasnije morati prona i neku bližu povezanost Hrvatske s Reichom. Pri tom je govorio o nekoj »autonomnoj saveznoj državi« ili »nezavisnoj saveznoj državi«. Hrvatska bi morala biti u znatnoj mjeri autonomna. Težit e se, s njema ke strane, užem prožimanju njihovih privreda, no ne dvostranim ugovorima i službenim putem.

U »Politi kom izvještaju« poslanstva NDH u Berlinu za razdoblje od 1. do 15. kolovoza 1944. napisano je o vanjskoj politici ovo:

»U pogledu držanja Turske nakon prekinu a diplomatskih i gospodarskih odnosa sa Reichom vjeruje se u ovdašnjim politi kim i nepoliti kim krugovima,¹⁰⁶ da se Turska ipak ne e tako lahko natjerati u rat sa Njema kom. Kao

¹⁰⁴ »U sriedu dne 9. VIII. o. g. oko 23 sata umoren je u Mostaru pred svojim stanom general-poru nik Franjo Šimi . Umorstvo su izvršile dvie za sada nepoznate osobe, dok je uvjerenje tamošnjeg naroda a i službenih nekih osoba, da su to izvršili etnici. Nakon ovog događaja zatvoren je izvjestan broj etni kih prvaka.

Sprovod je obavljen u Zagrebu 13. VIII. o.g. na najsve aniji na in uz najve e vojni ke po asti uz sudjelovanje vojske i vlade, te mnoštva gra ana. Nakon sprovoda ve na samom grobu iza polaganja liesa u grob došlo je do demonstracija protiv etnika i Srba. Demonstranti su sa Mirogoja pošli u grad. Na putu je posredovalo redarstvo, ali bezuspješno. Na Jela i evom trgu i Zrinjevcu i llici demonstracije su potrajale do kasno u no . Padali su sliede i povici: »Dolje etnici i njihovi saveznici«, »Osveta, osveta«, »Dolje Srbi«, »Dolje Nedi «, »Dolje Petar Karador evi «, »Na Srbiju«, a najviše se je klicalo »Nedi a za Šimi a«, »Živio Poglavnik«, »Živila NDH«, »Slava Šimi u«, »Dolje novi Badoglievci«, »Živio Führer« i t.d. Od njema ke vojske sprovodu je prisustvovao jedan njema ki general.« (»Unutrašnje-politi ki pregled Br. 9« od 30. kolovoza 1944. ministarstva vanjskih poslova u Zagrebu, A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 5 / 3-11)

Opš. o tome: Ivo Rojnica, *Susreti i doživljaji 1938-1945*, München 1969, str. 197-200.

¹⁰⁵ A-VII, NDH, Kut. 305, Br. reg. 26/1 - 1.

¹⁰⁶ Netko je u ministarstvu na tom mjestu na rubu izvještaja M. Blažekovi a dopisao tri upitnika i primjedbu: »Zašto onda ne spominje i mišljenje krugova pometa a!«

posljedak toga vjerovanja može se razumjeti i pisanje njema kog tiska, koje i nadalje o Turskoj piše suzdržljivo, te iziti e prisilu sa strane saveznika, kojoj se ima pripisati sadašnji odnos Turske prema Reichu. Savezno sa prekinu em diplomatskih odnosa saznaje se iz službenih krugova *Auswärtiges Amta*, da e se povratak obaju diplomatskih predstavnika izvršiti putem izmjene sa jednog odre enog mjesta. Ujedno je bilo re eno, da je ovaj na in ob enito uobi ajen, bez obzira na može bitno me usobno povjerenje država u pitanju.

Ve više puta u ovom izvještaju iztaknuta mogu nost sporazuma sa Sovjetskom Rusijom naglašava se i nadalje, koji bi sporazum imao nastupiti onda, kada bi Niemci na Zapadu saveznike osjetljivo potisnuli i kada bi Rusi uvidjeli, da bi ih borba protiv Njema ke stajala previše žrtava. Poznato je naime, da je pobornik te teze SS-Reichsführer Heinrich Himmler, kojemu je poslije neuzpjelog atentata na Führera predana još ve a vlast u zemlji, pa se s time u vezi vjeruje u njegov poja ani utjecaj na politi ki razvoj.

U zadnje vrijeme spominju se u novinarskim krugovima mogu nosti od- pada Finske, Bugarske pa ak i Rumunjske i Madžarske. Kolikogod su važne te vesti, ipak dolaze tek u drugi red, jer se smatra, da e o stavu tih država odlu iti doga aji na ratištu. Neprijateljske vesti na krugovalu o novome položaju u Bugarskoj nijesu do sada ovdje naišle na važniji komentar.«

O raspoloženju u redovima stanovništva piše:

»Sva njema ka javnost bez razlike shva a da je rat došao u završnu i odlu nu fazu. Nitko se ne podaje iluzijama, ali se nipošto ne može re i, da bi borbeni moral bio popustio. To osobito vriedi za njema ku mladež, iji je borbeni moral još uvijek nepokoleban. Koliko se može dobiti uvida u njezino raspoloženje, vidi se da baš ona pokazuje gotovo fanati nu borbenost. Kod starijeg gra anstva raspoloženje je druga ije, a osobito kod širih slojeva puka. Ipak se sti e dojam, da e svi bez razlike sliediti vodstvo u ovoj posljednjoj bitci. Niemci naime smatraju da e pomo u novoga oružja i pri uva koje e baciti u borbu prisiliti barem jednog od protivnika na pregovaranje, te na taj na in odlu iti rat barem djelomi no u svoju korist.«

Poslanik NDH u Madridu grof Petar Peja evi uputio je 18. VIII 1944.¹⁰⁷ ustaškom ministarstvu u Zagrebu šifriranu brzojavku ovog sadržaja:

»Savezni ki pritisak na Španjolsku nakon Turske sve ja i. Više lanova njema kog poslanstva u Madridu navodno morati e napustiti Španjolsku. Me utim su sve veze, pa i zrakoplovne sa ostalom Europom podpuno prekinute.

Ob e uvjerenje vlada da je rat svršen... Njema ka situacija kod te... emu priprema još stanovita iznena enja bez važnosti za kona an ishod rata. Javnost se zgraža nad mjerama u Njema koj nakon 20. srpnja.

Središte pregovora za poslijeratno ure enje Europe Rim. Saveznici ho e ostaviti kontrolne organe nad Europom u cilju sprije avanja komunisti ke revolucije.

Izgleda da Saveznici ne misle uspostaviti prijeratnu Jugoslaviju, ve izgleda da se ho e stvoriti jaku konfederaciju kao protutežu Njema koj.«¹⁰⁸

Hitler je pozvao glavnokomanduju eg na Jugoistoku Weichsa na referat i tom sastanku 22. VIII 1944. prisustvovali su — osim Hitlera i feldmaršala - Keitel, Himmler, v. Ribbentrop, poslanik dr Neubacher, Jodl i Warlimont.

¹⁰⁷ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 46/3 - 1.

¹⁰⁸ Za sudbinu ustaškog poslanika u Madridu grofa Peja evi a zauzeo se 1944. god. britanski poslanik kod jugoslavenske izbjegli ke vlade Ralph Stevenson!

»1) General-feldmaršal baron fon Vajks iznosi, oslanjaju i se na belešku sa injenu za izlaganje kod firera, vojne posledice za srpsko podru je, koje proizlaze iz razvoja situacije u Bugarskoj - stoji u zapisniku.^{1 9} - Uz itanje bugarskih radiograma, prisluškivanih izvi anjem sredstvima veze, koji upu- uju na to da se kao efekat govora bugarskog premijera Bagrjanova može o ekivati *uskoro povla enje* 1. bugarskog operativnog korpusa iz Srbije,' on ukazuje

a) na dosadašnje slabo držanje bugarskih trupa prema bandi;

b) izražava da e, usled povla enja Bugara iz podru ja koje oni sada okupiraju, veliki delovi Srbije biti neposednuti.

Gospodin komandant Jugoistoka utoliko zauzima stav prema ostalim snagama koje ostaju u tom podru ju (SDK¹¹⁰ i RZK^{1 n}) što priznaje do sada u borbenom i ideološkom pogledu pozitivnu vrednost SDK, no moli da se efekat krize u vezi DM ne ispusti iz vida; borbenu vrednost RZK, koji je velikim delom po godištima prestar, on ocenjuje samo kao neznatnu.

2) U vezi sa tim, gospodin komandant Jugoistoka iznosi najnoviji razvoj situacije neprijatelja u Srbiji (vidi belešku o izlaganju). U celini se uz to utvr uje da

a) je Tito spoznao da svoje velike politi ke ciljeve može da postigne samo zaposedanjem Srbije,

b) je našim akcijama protiv neprijatelja — Tita, koji je upao i povrh toga stoji spreman na granicama, u praksi postignuto razdvajanje Titovih grupacija u 3 *grupe*, uspeh, koji je prvobitne generalne planove Tita suštinski osujetio,

c) snabdevanje Titovih bandi usle uje od strane Anglo-Amerikanaca u znatnom obimu (itanje priloga u izvodu) i prema opremi oružjem etni kih bandi stoji u odnosu koji je znatno nepovoljniji za etnike,

d) 1. brd. div., pri razvoju celokupne situacije kakva se o ekuje, može da bude samo privremeno stavljena na raspolaganje za borbu protiv bandi.

Posledica povla enja bugarskog 1. operativnog korpusa, s jedne strane, kao i razvoja situacije u pogledu bandi u Srbiji, s druge strane, može, uz sve svoje reakcije, naro ito u odnosu na saobra ajne puteve u Srbiji i prema Gr koj, da bude samo *dovo enje naših novih snaga*.

Pri tom se u prvom redu radi o tome da se s njima preuzme

a) saobra ajne puteve,

b) zahvatanje u zemlju (žetva, rudno blago) i

c) zaštita privrednih poduze a koja su od naro ite važnosti za naoružanje.

3) Izlažu i *ponudu Nedi -DM* u njenim glavnim ta kama,¹¹² gospodin komandant Jugoistoka ukazuje onda na efekat koji bi nastao usled na elno odbijaju eg držanja prema ponudi (vidi belešku o izlaganju).

Pri *oceni motiva* koji su doveli do ponude Nedi -Draža Mihailovi , gospodin komandant Jugoistoka ukazuje

a) na neosporno postoj e ugrožavanje svih nacionalnih Srba, ijim se

¹⁰⁹ *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nema kog Rajha 1944-1945, str. 524-532.

¹¹⁰ *Srpski dobrovoljci ki korpus*.

¹¹¹ *Ruski zaštitni korpus*.

¹¹² Opš. o toj ponudi Nedi -DM: *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nema kog Rajha 1944-1945, str. 526-528, bilj. 19.

Ta je ponuda bila rezultat sastanka Nedi -Draža u selu Ražani kod Kosjeri a sredinom kolovoza 1944. godine. Taj sastanak registrira i Nedi ev biograf Stanislav Krakov: *General Milan Nedi*, Knjiga druga: »Prepuna aša emera«, München 1968 (str. 322-323).

spikerom Nedi napravio kao osvedo eni srpski nacionalist, s jedne strane, i anglomrzac, s druge strane,

b) na li nost DM, koji je u stvarnosti voda svih antikomunisti kih i za borbu voljnih elemenata Srbije, no koji, iz obzira prema svom narodu, koji u njemu želi da vidi nepomirljivog nacionalnog heroja, i s obzirom na kasniji vojni ki i politiki razvoj u Srbiji, želi da svojoj li nosti nametne svaku politiku suzdržljivost. Kad DM, iz nužde, zbog situacije u kojoj se nalazi, danas više-manje ultimativno zahteva municiju i oružje, to se, na osnovu dosadašnjih iskustava, može biti ubeden da e on to oružje i municiju upotrebiti u borbi protiv Tita. Za razmišljanje je me utim to što, pri slaboj disciplini etni kih bandi, a pre svega pri nedostatnoj disciplini u pogledu vatre, ne može da garantuje *potpuno iskorištenje mogu nosti oružja u tehni - kom pogledu.*

4) Na *poseban interes firera* nailaze podaci gospodina komandanta Jugoistoka o *efektu* neprijateljskog raspoloženja bandi DM *protiv privrednih interesa* okupacione sile. Podaci koji su u vezi s tim izneti u izvodu o obimu zahvatanja iz zemlje (vidi belešku o izlaganju) pritom nedvosmisleno osvetljavaju

a) nužnost da se u ini sve, da bi se održao dosadašnji obim

b) zahtev za dovo enjem daljih nema kih snaga.

5) I ne ekaju i na politiku izlaganje specijalnog opunomo enika Ministarstva spoljnih poslova za Jugoistok (Neubachera), *firer odmah zauzima stav* prema izvodima gospodina komandanta Jugoistoka.

Firer pri tom ukazuje na elno na *dva bitna momenta*, i to:

a) na efekat, koji e se praktiki pokazati iz isporuka oružja i municije etnicima,

b) na pojave, koje e do i do izražaja u budu nosti, pri pozitivnom stavu prema celokupnim srpskim zahtevima.

U detaljima:

a) Po mišljenju firera, injenica je da Englezi ne mogu da isporu uju oružje DM jedino iz straha pred Staljinom, iji je izaslanik u Hrvatskoj Tito. Oni bi se time doveli u momentanu opoziciju prema Rusiji. Usled toga su, verovatno, sugerisali Srbima da oružje, koje e bez sumnje biti upravljeno protiv Staljina, pribave od Nemaca. *Ono e, me utim, jednom kasnijom prilikom* - to firer izri ito naglašava - *biti upravljeno protiv Nemaca*. Ja sam se, tako je firer rekao, dosta dugo morao boriti protiv shvatanja da se narodi Istoka mogu s uspehom angažovati u borbi. Uvek su mi ponovno iznosili da je mogu e pouzdati se u njih bez naro itog razmišljanja. Danas mogu da ukažem na držanje tih naroda Istoka pri borbama u povla enju Grupe armija »Centar«, kao i u Francuskoj, koje je opravdalo moje stanovište. Nema pouzdanja u te ljude!

b) Na Balkanu treba u suštini rešiti hrvatsko, srpsko i bugarsko pitanje. U vezi s tim ja bi, re e firer, utvrdio slede e:

bi) *Hrvati* nemaju nikakvu predstavu o državnosti i ne e je nikad ni mo i imati. Onaj ko je 500 godina bio bez nje, ne može se nikad ni razviti u državu. Kasnije jednom do i emo na to, da Hrvatsku inkorporiramo u Rajh ili da iz nje napravimo protektorat (podvukao B. K.). Danas možemo u najmanju ruku - a to u suprotnosti prema ostalim balkanskim narodima — samo prividno (!) i i zajedno sa sadašnjom hrvatskom vladom.

b2) *Srbi* su narod koji je odre en da ima državu i koji je kao narod održan. Njihova ideologija je velikosrpska. U njima postoji bezobzirna ot-

porna snaga. Pri jednoj takvoj upotrebi, oni će uvek zastupati velikosrpsku ideju. Ono što dolazi iz Beograda zna i opasnost. Ja sam 1941. godine u ino Srbima ponudu koja je bila neuobičajena. Ja sam samo zahtevao da ostanu neutralni i za to sam im obećao Solun. Već u cenu nisu mogli da dobiju. U stvarnosti je meć utim došlo do razvoja koji nikako ne odgovara toj velikodušnoj ponudi. Uostalom, ukazujem na to da, ako danas ponovno uspravimo Srbiju, Hrvatska propada.

6) Tito jest i ostaje komunista. I on zastupa jugoslovensku ideju. No njegov cilj pritom biti da dobije oslonac na Rusiju. Za mene ne postoji sumnja u pogledu toga da će Tito, kad taj željeni cilj jednom postigne, svu inteligenciju poubijati (!). *Pobeda Tita zna i stvaranje komunističkog režima, koji će jugoslovenske narode izručiti Staljinu.*

Engleska, i to je za mene jasno, želi nacionalnu Srbiju, a povrh toga nastoji da i Hrvatsku dobije u svoje ruke. To isto važi i u pogledu Grčke, a možda i Bugarske. Engleska danas više no ikad dejstvuje prema na elu: 'U nuždi čavo svašta pojede.' Ako bi mi s naše strane pristali na srpsku ponudu, i ako bi im stavili na raspolaganje oružje i municiju, onda, doduše, verujem da će se Srbi s uspehom boriti protiv Tita. No isto tako sam ubećen da će onda velikosrpska ideja odmah ponovno da zaplamtii na našu štetu. A to je nepodnosivo. Srbi se nikad ne bi odrekli velikosrpske ideje.

7) Potrebu da se obezbede saobraćajni putevi i privredna preduzeća u Srbiji, firer priznaje. S tim u vezi postoji namera,

a) da se SS-konji kao divizija, koja se u ovom slučaju nalazi u formiranju u Mađarskoj, prebaci na područje Srbije. Njena jačina, po ličnom sastavu, iznosi 13.500 ljudi, od kojih su 4 (tisuće) Nemci iz Rajha a 4 folksdojčeri. Broj konja iznosi samo 6.000. Diviziji treba da budu dodeljeni, uz personal koji već postoji i koji je za to izvećban, jedan divizion jurišnih topova i jedna četa tenkova («Škoda»),

b) da se policijski puk koji postoji u Srbiji popuni do punog nivoa. Povrh toga, treba da mu se pridoda teško oružje i jedna četa jurišnih topova (15 škoda),

c) da se 5 četa avskih bataljona, koji će biti spremni između 25. i 31. 8. prebace u područje Srbije,

d) da se ispita pitanje prebacivanja daljih turkmenskih bataljona,

e) da se stavi na raspolaganje Škola za borbenu obuku u Nišu, koja će, kako se predvića, u kratkom roku biti slobodna.

8) Šta će biti s *Bugarskom*, to sada još nije potpuno jasno. Držanje je labilno. Na žalost, isporućene su znatne kolićine oružja, koje će sad, slićno kao kod Finaca i kod drugih naroda, za nas biti izgubljeno. Protiv Turaka će se Bugari verovatno boriti, ali do toga jedva da će još doći. Meć utim, borbena vrednost Bugara protiv Slovena mora da se oceni kao vrlo neznatna.

Najveća intrigantkinja u Bugarskoj jest, tako je izložio firer, kraljica, za koju sam ubećen da je sukrivac za smrt svoga muža kralja Borisa. Ja sam spreman da po pitanju nekog unutrašnjeg prevrata, koji bi meć utim morao da usledi u najkraćem roku, dam svoj pristanak.

(Tom pristanku firera prethodila je kratka diskusija s rajhsfirerom SS i ministrom spoljnih poslova Rajha, prićemu je prvi obećao da će za nekoliko dana predložiti odgovarajući plan, a poslednji je ukazao na to da je jedan takav poduhvat, kojemu on nije protivan, moguć samo ako postoje odgovarajuće i sopstvene trupe i spremnost bugarskih jedinica.)

9) *Zakljućuju i firer je ustanovio*, da on

a) nema ništa protiv »malih takti kih manevara« s pokretom DM,
b) da zatraženo formiranje armije, koja bi bila ja i ne 50.000 ljudi, nikako ne bi moglo doći i u obzir.

10) Specijalni opunomoćenik Ministarstva spoljnih poslova za Jugoistok zastupao je ličnu integritet i lojalnost Nedića, koji se nesumnjivo 100% stavio na njenu stranu i pri tom nedvosmisleno antiengleski eksponirao. U pogledu DM-ovca etnika sigurno je da su antikomunistički (raspoloženi) iz razloga svojih nacionalnih potreba, tako da je njihovo angažovanje u borbi protiv crvenih bandi na našoj strani moguće i, zbog političkog i vojnog značaja srpskog centralnog prostora za celokupnu situaciju na Balkanu, dotle potrebno dok naše snage ne budu dovedene. Razumljivo je da saradnja s njima nikad ne bi smela da ide dotle da im se prepusti zaštita apsolutno životno važnih objekata. To važi u prvom redu za železnice u ugroženom južnosrpsko-makedonskom području, koje u svakoj situaciji mogu pouzdano da budu zaštićene samo od strane njenu trupa.

Pokušaj specijalnog opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova za Jugoistok da po fireru ograničenu mogućnost — mali taktički manevri — jedne saradnje s etnicima proširi do generalne punomoć i za komandanta Jugoistoka, nije uspeo.«

General Glaise je u svojstvu vojnog atašea u telegramu 24. VIII 1944.¹¹³ obavijestio VK i ostale nadređene da je u povodu razvitka u Rumunjskoj posjetio poglavnik u društvu s otpravnikom poslova v. Schubertom. Poglavnik je miran i suzdržan kao uvijek; smatra da ne postoji dublje djelovanje tih zbivanja na Hrvate, izuzevši krugove intelektualaca. *Sejka* ka je *stranka* rezervirana već mjesecima.¹¹⁴ Ne postoji opasnost, prema njegovoj ocjeni, za Zagreb; jedino je moguće odavno prorokovano iskrcavanje iz zraka (desant) partizana stotinu kilometara južno od Zagreba (područje Korduna). Osobitu važnost pripisuje poglavnik pojačanom udaljavanju njenu snaga od etnika kako bi poboljšali raspoloženje Hrvata prema Nijemcima. Glaise preporučuje da tu poglavnikovu sugestiju prosljede dalje. Malobrojna rumunjska (diplomatska) misija zasad je odrezana od svakog saobraćaja preko telefona.

Suočena sa situacijom koja nije obećavala ništa dobro, ustaški je vrh pokušao smiriti duhove i buditi nade. Tome je imala poslužiti i okružnica *Glavnog Ustaškog Stana (GUS)* iz tih dana,¹¹⁵ a glasila je ovako:

Po odredbi Poglavnika Ministar Postrojnik gospodin Dr. Lovro vitez Sušić uputio je ovom Stožeru (u Sarajevu) sljedeće:

»Povodom vanjskopolitičkih i vojnih događaja svaki svjestni Hrvat mora sa uvatiti sabranost, hladnokrvnost, vedrinu, a nadalje nepokolebivu vjeru u Poglavnika i Državu.

Treba spriječiti širenje razdora i uzbuđenih vesti.

Moramo se energično suprotstaviti možebitnim pojedinačnim akcijama.

U ovim sudbonosnim časovima ima se bezuvjetno sa uvatiti kompaktnost narodnih, a napose ustaških redova.

Svatko se ima klonuti svakog izraza nerazpoloženja ili neprijateljstva prema Nijemcima.

¹¹³ AJ, T-501, rolna 264, Nr. 14200/44 geh.

¹¹⁴ To je bio samo privid budući da je vodstvo maekovaca već »debelo« ušlo u pregovore s ustašama (M. Lorković i A. Voki)!

¹¹⁵ A-VII, NDH, Kut. 170, f. 2, dok. 13.

Poglavnik na sve misli. On svojom snažnom i sigurnom rukom vodi državnu i narodnu politiku, koja jedino odgovara našim narodnim i državnim probitcima.

Naše je, da Ga pouzdanjem slijedimo, imaju i u vidu injenicu, da su tragedije poraženih država prouzro ili jedino njihovi vlastiti defetisti.

Sudbina nas i naše države i našeg naroda nalazi se u našim vlastitim rukama. —«

U »Politi kom izvještaju br. 16/44« poslanstva NDH u Berlinu za razdoblje od 16. do 31. kolovoza 1944.¹¹⁶ rije je, dakako, o Rumunjskoj.

»Na vanjsko političko polje izazvalo je najveće iznenađenje izpadanje Rumunjske iz redova saveznika Njemačke. U građanskim krugovima pojačao taj događaj strah pred upadom Rusa u Reich. Iz službenih se krugova uje, da je taj događaj, istina, nastupio iznenada, ali ne neočekivano, jer je zapovjednik *Heeresgruppe Süd* general Oberst Schörner još 4 nedjelje prije samoga događaja u Rumunjskoj upozorio na njegovu mogućnost.«

U poglavlju pod naslovom »Viesti i događaji u vezi s Nezavisnom Državom Hrvatskom« javlja se ministarstvu ovo:

»Iz jednog njemačkog dokumenta od 15. VIII. 1944. sačinjenog na temelju cenzuriranih pisama o raspoloženju Hrvata, Srba i Slovenaca, u koji je Poslanstvo imalo slučajno uvid, proizlazi:

Obenito: Pučanstvo u Hrvatskoj trpi veoma teško radi meću usobnog tamanjenja pravoslavaca i nepravoslavaca, radi partizanskog masakriranja i tlačenja, radi kaznenih ekspedicija zbog istinskih i tobožnjih pomaganja partizanskih akcija i konačno zbog terorističkih napadaja.

Pučanstvo je gotovo svu imovinu izgubilo, dok su ljudske žrtve goleme. Pučanstvo potpuno raztoreno i očajno obzirom na budućnost. Budući da mu niti hrvatska vlada niti Njemačka posada (Besatzung) može dostatno pomoći, izgubilo je ono povjerenje prema obima. U svojoj bespomoćnosti (Ratlosigkeit) pučanstvo je spremno svakog slijediti, koji mu pomogne povratiti normalne prilike ili ih barem obećati.

U tim pismima primijećuje se tužba i kritika uprave, ustaške korupcije i imu njih slojeva i konačno kritika hrvatske vojske što sve hrvatska vlada više manje bespomoćno (tatenlos) gleda. Strahuje se, da bi Balkan mogao postati bojno polje radi savezničke invazije.

Obenito prevladava mišljenje, da je Njemačka na kraju svojih snaga i da bi mogao u jeseni ratu doći kraj.

Stav prema Reichu: O protunjemačkom stavu i raspoloženju se doduše ne može govoriti iako su zadnji porazi ne samo ugled Reicha umanjili, nego prouzrokovali dvojbu kod mnogih Hrvata nad konačnom pobjedom Njemačke kao i gubitak povjerenja u pomoć Njemačke. Kako dolaze još osobne srbe (persönliche Kränkungen) radi tobožnjih prekršaja (Uebergriffe) Njemačkih ili pod njemačkim zapovjedništvom stoje ih trupa protiv dobra. 'Wie aus verlässlicher Quelle verlautet, hält man sich in kroatischen Regierungskreisen über die vielen folgenschweren Fehler auf, die von Berliner Stellen, trotz entsprechender Vorstellungen, in kroatischen Angelegenheiten immer wieder gemacht werden.'¹¹⁷

¹¹⁶ A-VII, NDH, Kut. 305, Br. reg. 27/1 - 1.

¹¹⁷ Prijevod: »Kao što se saznaje iz pouzdanog izvora, hrvatski vladini krugovi zadržavaju se (bave se) kod brojnih, po posljedicama teških pogrešaka što ih ustanove (nadležstva) u Berlinu uvijek iznova po inčaju u hrvatskim pitanjima usprkos odgovarajućim upozorenjima s hrvatske strane.«

Uzima se, da će Njemačka sredinom rujna o. g. sve vojničke snage napeti, da izhodi preokret na vojni položaju.

Odnos prema saveznicima: Zračni teror je još postojeće simpatije prema saveznicima gotovo posve uklonio. Naročito je tome doprinijelo ubijanje mirnog pučanstva iz aviona, bacanje prikrivenog eksploziva, paljenje žetve i bacanje otrova iz zraka.

Naklonost prema saveznicima primjećuje se i kod jugoslavenske emigracije u Švicarskoj. Razlozi su tome s jedne strane nedostatna novčana pomoć emigracije od strane saveznika a putem jugoslavenskog poslanstva, a s druge strane u pomoć Tita od strane Londona i u popustljivom držanju Londona u komunističkom držanju u oba.

Ustanički pokreti ne prestaju uz sve uspjehe hrvatskih i njemačkih trupa. (Ovo mjesto nije toliko zanimljivo osim:) O nepodopštinama jedinica, koje stoje pod njemačkim zapovjedništvom, uju se još uvijek tužbe. Jedan dio etnika bori se na hrvatskoj strani protiv partizana. U vrijednost njihove borbe a naročito u njihovu pouzdanost, dvojili se vrlo sa strane Hrvata. Mnogo se izvješćuje o samostalnim poduhvatima etnika protiv mirnog pučanstva, dakle i o prepadima protiv Ustaša i njemačkih trupa. Po jednoj vijesti, pušteni su na slobodu za otpremu određenih partizani radi podkupljivosti njemačkih nastanika.

Vojničke prilike: Borbeni vrijednost hrvatskih trupa opisuje se kao neobično malena. To vrijedi i za domobrane, koji su u Njemačkoj izobrazili, i čija je stega slabija sada, nego što je bila prije polaska na izobrazbu. O hrvatskim nastancima uju se vrlo loš sud. Hrvatski su avijatori navodno s zrakoplovima prešli partizanima i tamo se bore.

O hrvatskih legionara uju se izrazi vjernosti Reichu, ali su mnogi od njih nerazpoloženi zbog postupka s njihovim rođacima u domovini od strane njemačkih trupa i zbog nedostatne opskrbe obitelji. Njihov borbeni duh trpi radi korupcionističkih prilika u domovini, te njihova borba izgleda uzaludna.

Posebno čini se putem saznaje, da se do ovoga izvještaja u službenim krugovima mnogo drži, jer da, zbog nemogućnosti utjecanja na na in pisanja sa strane vlasti, slika dobivena na temelju ovakovih pisama odgovara pravom stanju stvari.«

6. »*Afera Lorkovi - Voki*«. U samom ustaškom vrhu — suočeno sa sve nepovoljnijim ratnim raspletom na Balkanu i Podunavlju - stala je sazrijevati misao da nešto valja poduzeti. Glavna uloga u traženju izlaza pripala je Mladenu Lorkoviću. No, prije nego što pokušamo nazrijeti obrise te (u početku) Lorkovićeve akcije (koja se kasnije razgranjuje) na temelju raznih izvora (Pavelić, Moškov, Sinčić, M. Kovačić, VI. Košak i drugi), nanizati ćemo raspoložive njemačke dokumente o toj »akciji« ili » aferi«.

Poslanik Kasche je 21. VIII 1944.¹¹⁸ brzojavno obavijestio ministra v. Ribbentropa da ga je pozvao poglavnik kako bi ga upoznao s vrlo ozbiljnim saopćenjem u vezi s Glaiseom. Ono je takve prirode da je Kasche prisiljen zamoliti ministra da mu omogući referat kod Führera. Budući da je odluka hitno potrebna, Kasche predlaže da mu pošalje avion. Avion bi mogao sutradan uveče sletjeti u Zagrebu, a prekosutra zarana odletjeti njime u Glavni stan.

Drugog dana (22. VIII)¹¹⁹ poslao je Paveliću (zatraženo) ručno pismo

¹¹⁸ PA Bonn, Nachlass Kasche, svežanj 10.
¹¹⁹ isti izvor.

Kascheu u kojem javlja da je iz referata ministra unutrašnjih poslova dra Lorkovi a razabrao kako je Lorkovi posljednjih tjedana vodio intimne razgovore s generalom Glaiseom i kako se tom prilikom gen. Glaise izražavao krajnje negativno o ratnoj situaciji i, štaviše, upitao ministra Lorkovi a kako e se u takvoj situaciji odrediti. Izme u ostalog gen. Glaise je izri ito rekao ministru Lorkovi u da je rat izgubljen, da se u Francuskoj cijela jedna armija više ne može spasiti i da je više ne mogu zamijeniti drugom zbog nedostatka ljudi. Pošto mu je bilo re eno da je hrvatska strana dobila optimisti an izvještaj (berlinskog) poslanika, general je nadalje tvrdio da, ipak, ne vjeruje u pobjedu. Paveli je prisiljen to saop iti Kascheu jer je zapazio da takve izjave djeluju na njegove ministre krajnje nepovoljno i stoga e biti ponukan da protiv njih provede odgovaraju e mjere.

Kasche je zatim odletio u Njema ku na referat Ribbentropu i vrativši se u Zagreb uputio 30. VIII¹²⁰ opsežan telegram Ribbentropu. U njemu je javio ministru da ga je poglavnik ju er poslijepodne (29. VIII) zamolio da do e k njemu pošto mu je u Berlin poru io da se vrati u Zagreb 29. VIII. Na temelju pismenih podataka saop io je Kascheu ovo: Lorkovi , a pod njegovim utjecajem i Voki , razgovarali su posljednjih dana više puta s pripadnicima bivše *Hrvatske selja ke stranke* o mjerama u hrvatskoj vladi i vojsci koje bi se odnosile na približavanje neprijateljskim interesima. Oba su ministra, svaki za sebe, referirali Paveli u da su razgovarali s tim li nostima zbog promijenjene op e situacije i da žele *Ustašku vojnici* priklju iti domobranskoj vojsci, jer neprijatelj ne e priznavati vojsku koja je vezana za *Ustaški pokret*. Lorkovi je zagovarao da neki pripadnici *Selja ke stranke* otputuju u Švicarsku kako bi uspostavili vezu s tamošnjim ljudima koji, opet, imaju vezu s neprijateljem. Sva ta zapažanja prisilila su Paveli a na hitnu akciju. On e do 31. VIII poduzeti odgovaraju a hapšenja bez prolijevanja krvi. Prije svega bit e pogo eni Voki i Lorkovi i spomenute li nosti bivše *Selja ke stranke*. Stoga je zamolio Kaschea da se njema ka granica od 30. VIII zatvori na tri dana za Hrvate koji žele putovati kako bi se, prije svega, sprije io tranzit u Švicarsku. Na Lorkovi evo mjesto postavit e bivšeg ministra pravosu a J. Dumandži a, zajedno s novim ravnateljem *Raxmateljstva za javni red i sigurnost* za koje je mjesto predvidio sadašnjeg velikog župana E. Lisaka. Umjesto Voki a imenovat e sadašnjeg zapovjednika hrvatske mornarice admirala Steinfla, a umjesto generala M. ani a, zapovjednika hrvatskih oružanih snaga, po svoj prilici vojnog izaslanika u Berlinu generala M. pl. Desovi a. Za šefa upravne službe u ministarstvu unutrašnjih poslova predvi en je A. Benak. Spomenute nove li nosti uglavnom su na njema koj strani dobro ocijenjene. Dumandži a smatraju slabim, no ovim se navedenim ljudima nema što prigovoriti u politič kom pogledu. Iz vlastitog razmišljanja o tome da li se iza ovih mjera, u krajnjoj konzekvenci, ne kriju planovi negativni po njema ku stranu, Kasche zaključuje da se tako nešto teško može pretpostaviti. Naprotiv, te poglavnikove mjere zna e, ve esto naglašeno, isticanje bezuvjetnog ustaškog kursa i odlu nost da se putem kojim se pošlo na njema koj strani ide dalje bez zastoja. O tom pitanju u Zagrebu je razgovarao samo s komandantom službe sigurnosti (*SD*) SS-Öbersturmbannführerom Hermannom i a utantom Requardom. Hermann e se pobrinuti za spomenute mjere na granici. Kasche je, uostalom, i Hermannu i Requarda obavezao na apsolutnu šutnju dok se akcija ne provede. Kascheu je jasno da ovaj razvoj mogu dobro iskoristiti ako sada

¹²⁰ Isti izvor; također u: AJ, T-120, rolna 1025, Nr. 1622 od 30. 8.

sve njemačke ustanove koje djeluju u Hrvatskoj budu zastupale jedinstvenu političku liniju. To znači da svi Nijemci treba da pokažu najveće moguće pouzdanje u pogledu daljnjeg vojnog rata, u izjavama i djelovanju treba da zauzmu nedvosmisleno pozitivan stav prema hrvatskoj državi, te da se prema Hrvatima odnose drugarski i da vode računa o hrvatskoj vladi. Nadalje, njemačka vojska treba da prilikom pregovora s Hrvatima vodi računa o hrvatskoj osjetljivosti i da postupa s hrvatskim oficirskim korom i hrvatskim jedinicama kao sa saveznicima i ravnopravnim drugovima u oružju. Nadalje trebalo bi riješiti i pitanje Kammerhofera. S njim je Kasche tog dana telefonski razgovarao upozorivši ga da o političkim pitanjima ne poduzima ništa a da prije toga ne priupita Kaschea. Pridržava sebi pravo da i ubuduće izvještava o njemačkim mjerama. Pitanje generala Glaisea razmatrano je samo letimično. Dogovoreni sastanak s njim održat će Kasche sutradan. Izvještaj o daljnjem toku stvari poslat će pošto se poduzmu mjere o kojima je izvijestio ministarstvo. Smatra pravilnim da se do tada drže potpuno suzdržljivo. Poglavnik će svoje mjere tako kamuflirati da se ne mogu pretpostavljati nikakve veze s neprijateljskim špekulacijama. Pri tome je poglavnik upotrijebio riječ »balkanski«.

Istog dana (30. VIII)¹²¹ Glaise je u brzojavu Operativnom odjelu VK ovako opisao raspoloženje u Hrvatskoj: raspoloženje mnogostruko potišteno; vjera u njemačku pobjedu potpuno išezla; čak i poglavnik u najužem krugu prvi se put ne suzdržava da istupa s pesimističnim pogledima; zabrinutost zbog komunisti koji i ruskog iskušenja u gradu i na terenu vrlo velika.

Operativni odjel njemačke VK je brzojavno 1. IX 1944.¹²² razaslao informaciju generala Glaisea, primljenu iz Zagreba dan ranije (31. VIII), koja glasi ovako:

U noć 30./31. VIII izvršena je na poticaj poglavnika rekonstrukcija vlade u Hrvatskoj koja jako nalikuje državnom udaru grupe ustaških pukovnika. Ministar vojni Voki i ministar unutrašnjih poslova Lorković svrgnuti su i nalaze se u kućnom pritvoru. Na njihova su mjesta došli admiral Steinfel kao ministar oružanih snaga, ministar u penziji Dumandžić kao ministar saobraćaja i dr. Frković (brat ministra i »Gauleitera« u Sarajevu) kao ministar unutrašnjih poslova. Frković je liječnik i doglavnik, a pored toga šef saniteta. Ravnatelj javne sigurnosti postao je Erich Lisak, ustaški pukovnik i zagrebački veliki župan; šef zagrebačke policije ustaški pukovnik I. Kirin. S odstupom od običaja računa se svakoga načelnika, no nasljednik mu je nepoznat. Za šefa štaba *Ustaške vojnice* imenovan je ustaški pukovnik Heren i . Dosadašnji načelnik general Serti imenovan je za nasljednika generala Dragojlova kao šef generalštaba. Admiral Steinfel preuzeo je danas izjutra svoju dužnost i izjavio u nastupnom govoru pred hrvatskim oficirima da ga je poglavnik u noć bio pozvao kod sebe i pri imenovanju naveo kao razlog kako je hrvatska zadaća a da uz Nijemce stoje rame uz rame u lošim danima sve do bolje budućnosti i da ustraju na njemačkoj strani do kraja.¹²³ U razgovoru s poslanikom kojega je

¹²¹ Gert Fricke, *Kroatien 1941-1944. Der »Unabhängige Staat« in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram, Glaise v. Horstenau*, Freiburg 1972, str. 166.

¹²² A-VII, NAV, T-77, rolna 883, snimka 1318-1320.

¹²³ Steinfel je ovako u istrazi opisao svoje imenovanje za Vokićev nasljednik: »Jedne noći mislim 30. septembra 1944. god. došao je pred moj stan auto sa izaslanikom Dra Ante Pavelića i pozvao me hitno Pavelić u. Ja nisam znao za uzrok tome. Ja sam otišao Dra Paveliću i on mi je saopćio, da imam preuzeti dužnost ministra oružanih snaga. Na moju primjedbu, da kao osoba, koja je dugo izvan vojske, ne mogu odgovarati ovoj dužnosti, napomenuto mi je, da je za ovaj položaj potrebna neutralna osoba s obzirom na političke i vojne prilike.« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Nikole Steinfela, Kut. I. O. 9, br. reg. 1/6 - 1 - 9)

poglavnik — za razliku od njema koga opunomo enog generala — upoznao s namjerom da izvrši rekonstrukciju vlade, poglavnik je naveo kao razlog uklanjanja Voki a i Lorkovi a njihov popustljiv stav prema neprijatelju i konspiriranje sa *Selja kom strankom*. Rekonstrukciju valja ocjenjivati - tako dugo dok ne bi uslijedile nove mjere terora od strane grupe ustaških terorista — pozitivno po interese Reicha i ona služi cilju da se održi red u zemlji u interesu zajedni kog vodenja rata. U zemlji vlada mir - prema raspoloživim obavještenjima — s iznimkom hapšenja 60 osoba među kojima i oficira.¹²⁴ Dakako, napadno je poraslo širenje glasina o namjerama neprijatelja da do e do iskrcavanja u jadranskom prostoru, koje je ve izvedeno ili e uslijediti 1. rujna.

Kasche je 31. VIII¹²⁵ u podne »preslušao« generala Glaisea i pri tom iznio tri to ke optužbe: 1) da se krajnje negativno izražavao o ratnoj situaciji i pri tom upitao Lorkovi a kako e se Hrvatska odrediti u takvoj situaciji; 2) u Francuskoj se cijela jedna armija više ne može spasiti a nju ne mogu ni nadomjestiti drugom zbog nedostatka ljudi; 3) protivno optimisti kim shva a njima iz izvještaja poslanika Košaka izjavljivao je na tre em mjestu da on sam, ipak, ne može vjerovati u pobjedu.

Kasche je telegramom 1. IX¹²⁶ — u vezi s brzajavom od 21. VIII i svojim usmenim referatom ministru - obavijestio šefa njema ke diplomacije v. Ribbentropa da je general Glaise ju er u podne bio kod njega u poslanstvu. Obavijestio ga je o onome što se generalu predbacuje povodom njegovih razgovora s ministrom Lorkovi em. Glaise mu je odvratio op enito da je s ministrom Lorkovi em vodio vrlo otvoren razgovor, ali je odlu no odbio da bi se izjašnjavao na na in koji mu se pripisuje. Dogovorili su se da Glaise razmisli o tome do sutra i tako je danas (1. IX) u podne opet bio kod Kaschea. Izložio je Kascheu da je izvanredno potresen injenicom što je poglavnik duže vremena znao za te prigovore a da mu nije ništa o tome govorio. Kasche mu je ukazao na o igledno dane politi ke razloge kod poglavnika koji su ga od takvog postupka bez sumnje odvratili. General mu je dalje izložio kako ne vidi više mogu nosti da dalje sura uje u Zagrebu, to više što mora pretpostaviti da ga poglavnik želi odstraniti. Kasche je to potvrdio na osnovi dojma što ga je stekao kod poglavnika.¹² Budu i da pitanje nema samo osobnu nego i službenu važnost posebne vrste, Glaise želi da o tome obavijesti Vrhovnu komandu i da je zamoli da joj usmeno podnese raport. Pred Kascheom je izrazio mišljenje da se vjerojatno ne e više vratiti u Hrvatsku. Kasche je generalu opisao cijelo zbivanje kako se odvijalo. Tako er mu je saop io zašto

¹²⁴ Među njima general Pero Blaškovi , pukovnici: Ante Mateša, Vilim Luli , Zbiljko Majer, Vladimir Kale ak, Josip Jendraši , Dragutin Medved, te kapetan bojnog broda Hijacint Mundorfer kao simpatizeri HSS. (Branko M. Pešelj, S predsjednikom Ma kom u emigraciju, *Hrvatska revija*, München, prosinac 1970, god. XX, sv. 4, str. 759)

PA Bonn, Nachlass Kasche, svezanj 10.

¹²⁶ Isti izvor.

¹² Košak je u istrazi dao ovakvu izjavu o ulozi poslanika Kaschea i njegovom odnosu prema Paveli u:

»Što se ti e Kascheovih veza u NDH, to se može na prvom mjestu spomenuti njegov naj eš i li ni i neposredni kontakt sa samim Paveli em. Svakako, da pretežni dio toga otpada na prenošenje »sugestija i direktiva« iz Berlina, ali je u tako estom li nom kontaktu sigurno dosta vremena otpadalo i na me usobnu izmjenu misli o pojedinim pitanjima, na konkretno dogovaranje predleže ih mjera, kao i na »informiranje« Kaschea po samom Paveli u. Imao sam utisak, da je i kod mnogih drugih svojih važnijih odluka - osim onih po »sugestijama« iz Berlina - Paveli prije donošenja ili konzultirao ili barem informirao Kaschea.« (A-VII, NDH, SUP - Zagreb, Izjava VI. Košaka od 16. velja e 1947, MF-5)

ga nije smjesta »saslušao«. Rekao mu je dalje i to da je ministar vanjskih poslova označio »saslušanje« kao potrebno i na kraju je rekao Glaiseu da će mu poslati ovaj izvještaj o zbivanju.

Iz službene zabilješke u komandi *Grupe armija »F«* od 31. VIII¹²⁸ proizlazi da je major Metzger, adutant generala Glaise-Horstenaua, tog dana u podne telefonski izvijestio o pojedinostima u vezi s promjenama u Zagrebu kojim vlada, i to ovako: saopćenje koje je nedavno izdano da je poglavnik naredio da se ministar unutarnjih poslova Lorković i ministar oružanih snaga Voki uhapsu ne odgovara injenicama. Informaciju je general Glaise dobio od *SD*. Injenica jest da je Pavelić oba ministra razriješio dužnosti. Oni se mogu slobodno kretati, ali se pretpostavlja da su pod nadzorom i paskom. Kao razlog za tu mjeru pretpostavlja se njihov odnos sa *Seljom kom strankom* V. Ma eka, možda i namjere ustaških krugova da zadobiju veći utjecaj na razvoj. Bliže pojedinosti za sada nisu poznate. General Glaise razgovarao je u toku dana s poglavnikom i o rezultatu će izvijestiti *Grupi armija*.

U opsežnoj promemoriji pod naslovom »Odstup hrvatskih ministara Lorkovića i Vokića te služenja generala Glaisea v. Horstenaua« (Zagreb, 1. rujna 1944)¹²⁹ Kasche je pribilježio ovo:

Poglavnik ga je 21. VIII u 17,45 sati zamolio da ga posjeti. Započeo je razgovor koji je vodio prilično zbunjeno s napomenom da je ustanovio kako neki njegovi ministri više ne vjeruju u konačnu pobjedu. Naravno, to je ministar Lorković u toku posljednja dva tjedna izražavao mišljenja koja su se temeljila na postavci da će Njemačka izgubiti rat, pa da je razmišljao i o tome kako bi se Hrvatska mogla pravodobno osigurati na drugoj strani. Što se tiče pojedinosti, poglavnik je iznio da je Lorković išao za tim da uspostavi veze s pripadnicima ostataka bivše *Seljeke stranke* koji se okupljaju oko inženjera Košutića a kako bi preko njih i preko drugih pripremio vezu s neprijateljem.^{1.0} Na žalost, Lorković je i ministra Vokića upleo u takva shvaćanja. Prilikom razgovora s Lorkovićem poglavnik je ustanovio da je posljednjih tjedana imao intimne razgovore s generalom Glaiseom u toku kojih je Glaise sa svoje strane izrazio sumnju u njemačku pobjedu i postavio Lorkoviću u pitanje kako će se Hrvatska odrediti u takvom slučaju. Na kraju je poglavnik izjavio da mu je ta stvar vrlo neugodna, da će poduzeti mjere protiv svojih ministara kako bi prije ili kasnije negativne posljedice, ali da mora Kascheu, sa svom ozbiljnošću, ukazati na to kako su izjave generala Glaisea bile osnova negativnog držanja hrvatskih ministara. Rekao je da mu to mora reći, jer je po njegovoj ocjeni nemoguće da general Glaise i nadalje ostane na svojoj dužnosti. Na Kascheovo pitanje jesu li izjave generala Glaisea koji voli da na njemu svojstven načinom govori i o ozbiljnim stvarima zaista dane u tom obliku, poglavnik ga je uvjeravao kako mu je Lorković više puta dao to ne podatke o tome. Poglavnik je rekao da zna kakve ozbiljne posljedice to može imati za generala te da mu nipošto ne želi stvarati neprilike, ali da mora, u interesu usmjerenja snaga, poduzeti mjere protiv svojih ministara, a to mu je vrlo teško učiniti ako ne zauzme stav i protiv Glaisea. Kasche je u vezi s tim zbivanjima izrazio žaljenje te je primijetio kako ima utisak da je Lorković promijenio svoje političko

¹²⁸ *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944-1945, str. 552-553.

¹²⁹ PA Bonn, Nachlass Kasche, svežanj 10.

^{1.0} Te »veze s neprijateljem« bile su stvarno uspostavljene.

držanje otkako se tješnje povezao sa svojom sadašnjom suprugom.^{1.1} Što se tiče Vokića, mogao bi pretpostaviti da je neraspoložen zbog svakojakih poteškoća u obostranim vojnim odnosima, ali ne i to da bi Vokić samoinicijativno zastupao neke dalekosežne negativne političke planove. Pitao je poglavnik ima li nešto protiv toga da zatraži od generala Glaisea objašnjenje u vezi s izjavama koje mu se predbacuju. Poglavnik ga je zamolio da to ne čini, jer bi zbog toga ovdje (u Zagrebu) moglo doći do širih negativnih pojava koje bi želio izbjeći u interesu jasnog rješenja slučaja ministara Lorkovića i Vokića. Kasche mu je zatim obećao da će o toj stvari referirati neposredno ministru vanjskih poslova Reicha i Führeru. Poglavnik je to pozdravio, zamolivši za brzo djelovanje jer i on mora uskoro nešto poduzeti protiv ministara. Naglasio je da želi da se generalu Glaiseu ne bi dogodilo ništa ozbiljno.

Nakon toga je Kasche istog dana u 21,00 sat telegramom izvijestio ministra vanjskih poslova (itaocu već poznatim) telegramom.

Sa svojom suprugom bio je 22. Vili na večeri kod poglavnika u vili na Rebru. Oko pola noći obavijestio ga je telefonski savjetnik poslanstva v. Schubert da treba da ide ministru vanjskih poslova u njegov ratni stan *Westfalen*.

Sutradan 23. VIII u 12,30 sati bio je ponovno kod poglavnika da bi se s njim još jednom dogovorio o tom predmetu. Ukazao mu je na to da će biti potrebno predložiti Führeru eventualno pismenu potvrdu. Poglavnik je tada napisao pismo.^{1.2} Zamolio je da to pismo nipošto ne dođe u ruke Vrhovne komande (*OKW*) jer se boji da bi to moglo izazvati neraspoloženje prema njemu i njegovoj zemlji, te odgovarajuće negativne posljedice. Poslijepodne poslao je Kascheu svojeručno napisano pismo. U razgovoru poglavnik ga je upozorio na hitnost mjera koje treba poduzeti protiv ministara i upitao je Kaschea koliko će biti odsutan iz Zagreba. Rekao je da će to trajati tri do četiri dana.

Na putovanju iz Berlina u ministrov ratni štab *Westfalen* razgovarao je s poslanikom Güntherom Altenburgom izvijestivši ga ukratko o tom slučaju, jer se Altenburg kao politički referent ministarstva vanjskih poslova morao upoznati s tim predmetom. U štabu *Westfalen* razgovarao je s ambasadorom K. Ritterom. Ritter ga je saslušao napomenuvši da je prije toga Kasche trebao porazgovarati s Glaiseom. Odgovorio mu je da je odustao od toga, s jedne strane zato što je to želio poglavnik, a s druge zato što se Kasche pribojavao da bi takvo ispitivanje dovelo do širokog komentiranja u Zagrebu, a to bi bilo vrlo štetno za daljnji razvoj stvari. Najzad i zbog toga što je generalu Glaiseu naravno da na temelju izvještaja feldmaršala baruna v. Weichsa pregovara o njemačko-hrvatskim vojnim odnosima, te bi on prilikom vođenja pregovora došao u nezgodan položaj, ili bi se pregovori, da on ne bi odlazio sa svog položaja, morali odgoditi na štetu same stvari. Stoga je, tako rečeno, tražio moguće nost privatnog izvještavanja Führera da bi se, uz potpun prikaz situacije i razmišljanja u vezi s njom, postiglo rješenje koje bi zaštitilo generala Glaisea, a samu stvar ipak rašistol. Ambasador Ritter imao je razumijevanja za Kascheova razmatranja, ali se bojao teškoća kad stvari budu rješavali ministar vanjskih poslova i Führer. Ukazao je na to da se, doduše, ne slaže s Glaiseom, ali njemu osobno ne bi želio nepotrebno zadati ozbiljne neprilike.

^{1.1} To je bila Lorkovićeva druga žena; prva je bila Njemica i od nje se Lorković netom bio rastao.

^{1.2} To je Pavelićovo pismo s nadnevkom: Zagreb, 22. VIII. 1944.

Istog dana nave e bio je (Kasche) kod ministra vanjskih poslova, pa mu je referirao što mu je rekao poglavnik. Von Ribbentrop je primijetio da je Glaisea držao uvijek za kavanskog političara, te nadalje da on po svom običaju naokolo priča, a Hrvati su to iskoristili u vlastite svrhe. Kasche je dopustio da je poglavnik rado iskoristio priliku jer mu svakojake nepovoljne Glaiseove izjave o njemu nisu ostale nepoznate. Stoga se može pretpostaviti da je Glaiseove izjave prikazao sa svoje strane i naročito isticao ono kako u stvari možda nisu ni dane. Ministar v. Ribbentrop je upitao ima li poglavnik možda pri tom vlastite političke ciljeve. Nadalje je pitao kako bi trebalo gledati na vijest da se poglavnik bavio razgranatim novanim poslovima i da je veće iznose otpremio na sigurno mjesto.¹³³ Kasche je primijetio da ne može vjerovati u te glasine, nego naprotiv da ih mora ubrajati u one glasine koje šire mnogi samovoljni agenti hrvatske opozicije protiv ustaša i protiv vode ih ljudi. U vezi sa samom stvari, upozorio je ministra na poglavnikovo pismo u kojem je nedvosmisleno utvrđeno stanje. Pri tom je Kasche naglasio kako je poglavnikova želja da pismo ostane u tajnosti. Pismo je ministra vrlo impresioniralo. Izjavio je da će ga osobno predložiti Führeru. Pratio je odgovarajuće zabilješke na ceduljici koju je prihvatio na pismo. Na kraju je Kasche ukazao na to da ne mogu ispitivati hrvatske ministre o toj stvari. Preporučio je brzu odluku i rješenje koje bi vodilo računa o Glaiseovim zaslugama. S obzirom na to da Glaise uživa velik ugled u svjetskoj javnosti kao historičar, te s obzirom na njegove godine, Kasche je preporučio njegovo smjenjivanje sa svim poštima. Nadalje je predložio da se na njegovo mjesto

^m O tome je ing. Mario Marić u istrazi izjavio pozivajući se na razgovor sa Zdenkom Smrekar u Beču:

»Zdenku Smrekar susreo sam u kavani Sacher. Ona mi je rekla da joj je uspjelo da bude penzionirana, i da će se stalno nastaniti u Austriji, i da više dok bude Pavelić u Hrvatskoj za nju povratka nema. Ona je bila u Švicarskoj proslavljenik kulturnoga odjeljenja (trgovinske) delegacije, te je uslijed loma sa Jožom Milkovićem, koji je bio šef, napustila mjesto. — Ona mi je pričala da se u Švicarskoj ništa ozbiljno ne radi, već da se samo hohštaplira i plasira novac Poglavnika i ministara na sigurna mjesta. Pričala je o ulogi Dra Lammera, koji je eksponent Košaka, iako je emigrant. Neki Švicarac, bio je Grubauer, da ulaže Poglavnika novac, a Milković krade od njega, vrši pronevjere velikoga stila od povjerenoga mu novca. — Podrobnije mi je opisala slušajući Meštrovića i Kljakovića, koji su u navodnoj politici mislili kao Pavelićevi emisari trebali djelovati u Švicarskoj, i to kako slijedi. Poznato je da u sjevernoj i južnoj Americi imade dosta iseljenika Hrvata i da su neki od istih vrlo bogati i ugledni. Budući da je Dr. Branko Jelić disident star emigrant nakon loma sa Pavelićem organizirao u južnoj Americi Hrvate (Butkovićeva grupa), a taj je od Engleza bio uhapšen 1939. g., zatim je pušten sa slobodnim kretanjem u Engleskoj. On je stajao u vezi sa tim iseljenicima, što nije nikako išlo u račun ustašama, jer im je jedan veliki faktor, zagovornik kod Ujedinjenih naroda bio izgubljen, pa je trebalo nekako privući one ljude na svoju stranu. Pavelić je mislio da je jedan Meštrović, poznat kao napredan ovjek, umjetnik svjetskoga glasa, a što je najglavnije mason, moći da stekne direktne veze sa tom grupom i sa grupom Zlatka Balokovića, koja je u sjevernoj Americi, ali je jugoslavenski raspoložena. Preko njih bi trebao steći »raison d'être« NDH kod Engleza i Amerikanaca, i tako paralizirati podržavanje jugoslavenske vlade u Londonu, te uvjeriti Engleze da je NDH samo prisilno sklona Njemačkoj i fašistima, i da je sasvim demokratski raspoložena. — Iako je ono silno naivno mišljeno, Meštrović je izrabio tu priliku, samo da se dođe do inostranstva, pogotovo Švicarske, da se sklone od terora u NDH, da uredi svoje materijalne prilike, i da se po mogućnosti prebaci u Ameriku. Prema riječi Smrekarice ona je bila uvjerenja da Meštrović nije ni pokušao djelovati u ikakvom političkom pravcu, a pogotovo sigurno ne u onom po kome je bio poslan. — Inače mi je pričala da je Švicarska bila puna kojekakvih emigranata, emisara, avanturista iz Italavoga svijeta, sviju nacija, ne pita se mnogo tko si i što si, samo da imaš mnogo novaca. Inače da Švicarci do Hrvatske uopće ne ništa ne drže, i Italavo hrvatsko pretstavništvo ne uzimaju ozbiljno, i da nisu sipali upravo novcem (Joža Milković je na primjer imao 15.000 švic. franaka mjesečno na raspolaganju) moguće bi ih najurili iz Švicarske. — Inače uvjerenje Švicaraca da je Njemačka ka propasti je bilo općenito. -« (A-VII, NDH, SUP - Zagreb, Saslušanje M. Marić a, MF-23)

postavi general Ringel kojega su u Hrvatskoj dobro primili i koji je stvarno sposoban da djelotvorno potiče mobilizaciju svih snaga za vođenje rata. Ministar v. Ribbentrop zamolio je Kaschea da još ostane, obećavajući da će što prije upriličiti razgovor kod Führera.

Nakon toga razgovorao je Kasche s poslanikom v. Sonnleithnerom da bi i njega, kao ovjeka koji održava vezu između ministra vanjskih poslova i Führera, obavijestio pruživši mu elemente potrebne za obradu tog slučaja. Upoznao ga je sa svojim, naprijed izloženim, shvaćanjima. I on je smatrao da je Glaise vjerojatno pitao o tim pitanjima kao da je samo neki promatrač, no da nipošto nije namjeravao djelovati štetno. Nakon povratka Kasche je obavijestio i ambasadora Rittera o svom razgovoru s ministrom vanjskih poslova.

Dana 26. VIII bio je zamoljen da u 13 sati s ambasadorom Ritterom bude kod ministra vanjskih poslova. Pošto je ministar najprije nasamo razgovarao s ambasadorom, pridružio se i Kasche da bi nastavili razmatrati raspravljano pitanje.

Ministar vanjskih poslova otpočeo je ovaj drugi razgovor s napomenom da tu stvar u referatu ne može prenijeti Führeru jer mora (Ribbentrop) čuvati i samog Glaisea. Führer bi zamjerio ako to ne bi učinio jer bi takav postupak smatrao denuncijacijom. Suprotstavio se ministru, ukazujući na svoje gledanje izloženo ministru u toku prvog razgovora, pa je rekao da mu je dužnost da Führera odmah izvjesti o tim činjenicama. Prije svega, naglasio je da želi spriječiti rješavanje slučaja normalnim službenim putem i da želi postići neposrednu Führerovu odluku, uzimajući u obzir ličnost generala Glaisea. Kad je Kasche stao govoriti o ugledu generala Glaisea u svjetskoj javnosti, ministar v. Ribbentrop je Kaschea neobično oštro upitao što time želi reći. Rekao je Kascheu da nije njegova stvar da brine brigu za politiku Reicha, da nju vode Führer i on. Kasche ima izvršavati odgovarajuća naređenja. Hrvatska je u razmjerima velike politike sasvim beznačajna stvar, na što Kasche treba da se navikne. On je s toga da se stalno s Kascheom svađa o tim pitanjima i da se mora zauzimati za Kascheovu tvrdoglavost. Zbog toga se sve više, ministar je izjavio da mu je barun v. Steengracht predao pismo koje mu je pisao Kasche, a u kojem je govorio o obostranom povjerenju. Izgleda da želi otkazati povjerenje Führeru. I Kascheova primjedba u jednom od zadnjih telegramskih izvještaja o posljedicama njemačke politike prema etnicima za Bugarsku da je bila nepotrebna. Von Ribbentrop više nije vladao sobom pa je skakao s jednog predmeta na drugi i ne dotičući se više same stvari. Kasche mu je dobio da je suradnja na takvoj bazi nemoguća. Najzad je on (Kasche) u Hrvatskoj, pod izvanredno teškim okolnostima, ipak, uspio da se zemlja održi (na njemačkoj strani). Ne može mu nikakvo zadovoljstvo da se stalno suprotstavlja tim poteškoćama, uz tako malo razumijevanja i pri takvom načinu raspravljanja. Nije voljan da i dalje radi pod takvim nedostojnim okolnostima. Stari je nacionalsocijalist; zna što mu je dužnost i uvijek ju je vršio. Takav način postupanja s njim kakav je malo prije demonstriran mora najodlučnije odbiti. Tada je prekinuo, primijetivši da će se vratiti, saslušati generala i nakon toga izvjestiti. Ministar vanjskih poslova je napomenuo da je Kascheov rad priznavao u punoj mjeri. Kasche je odvratio ukazujući mu na njegovo posljednje pismo koje je imalo isto uvredljivu formu. Ministar v. Ribbentrop to nije priznao. Prešao je zatim na stvar i sporazumjeli su se da će Kasche saslušati generala i nakon toga izvjestiti. Kad su Kasche i ambasador Ritter nakon toga ostali sami, Ritter mu se ispričavao što je morao prisustvovati tom

mu nom raspravljajući. Kasche je rekao da u danim okolnostima nije moguće suradivati s ministrom vanjskih poslova na bazi povjerenja i da ta suradnja bude politički korisna. Ministar v. Ribbentrop je zvaao zatim Rittera koji se nakon kraćeg vremena vratio i prenio Kascheu da se ministar naročito uzrujao zbog toga što je Kasche rekao kako mu nije odao priznanje za rad u Zagrebu. Ministar v. Ribbentrop ga je zamolio da to kaže Kascheu. Odao mu je priznanje već time što mu je prilikom posljednjeg razgovora kod Führera pribavio njegovo priznanje u tako jasnoj formi. Kasche je to primio na znanje, ali je rekao da se ne slaže s tim mišljenjem jer u Führerovu držanju vidi samo rezultat, na kraju krajeva, politički kog rada što ga je Kasche zastupao, a koji se pokazao ispravnim.

Na povratku razgovarao je u Berlinu s državnim sekretarom barunom von Steengrachtom i njega ukratko, u grubim crtama, obavijestio o događajima. Državni sekretar ukazao je na sadašnju preopterećenost ministra, rekavši da je i on nedavno imao s njim razna raspravljajnja. Sporazumjeli su se da bi drukčiji na in suradnje izme u ministra vanjskih poslova i njegovih suradnika bio korisniji i to za poslove i za ministra v. Ribbentropa osobno kojemu svi, konačno, žele pomoći.

U Berlinu je Kascheu bila prenesena poglavnikova poruka kako želi da se Kasche što prije vrati u Zagreb. Tek što se vratio, zamolio ga je poglavnik da 29. VIII dođe k njemu. Predočio je Kascheu opsežne dokumente, pa mu je pročitao pismo koje je rukom napisao ustaša Ante Stiti koji zauzima viši položaj u *Ravnateljstvu za javni red i sigurnost*. Stiti je izvijestio da ga je ministar Lorković 24. VIII pozvao u svoj stan, gdje je zatekao Lorkovića, njegovu ženu i ravnatelja RAVSIGUR-a M. Jurčića. Lorković je u razgovoru vodio glavnu riječ, polazeći sa stajališta da će Njemačka izgubiti rat i razmatrajući što sad Hrvatska može preventivno učiniti za svoj budući razvoj. S tim u vezi bilo je razgovora i o uspostavljanju veza s neprijateljem. Prema tom pismu Lorković je u pogledu poglavnika napomenuo da on može oti i u Njemačku i ondje čekati daljnji razvoj. Stiti je nadalje izvijestio i o posjetu svog prijatelja ministra oružanih snaga Vokića 25. VIII 1944. Vokić je, prema pismu, manje naglašeno zastupao mišljenje da će poglavniku predložiti da dopusti priključenje *Ustaške vojnice* domobranskim jedinicama kako bi se na kraju rata raspolagalo jakim oružanim snagama, jer neprijateljske sile neće priznavati stranačku vojsku. Poglavnik je zatim primijetio da su mu oba ministra predlagala, prilikom svojih referata, da se uspostavi veza s bivšim anglofilski nastrojenim pripadnicima *Seljačke stranke*, te da se on tome nije protivio jer je htio dobiti zaokruženu sliku o toku tih ideja i o mjerama koje su već poduzete. Njemu je sada jasno da mora prijeći u akciju kako bi spriječio daljnji razvoj i snage usredio i usmjerio na zajedničku borbu. Kasche je pozdravio takvo poglavnikovo shvaćanje izrazivši žaljenje što su tako vrijedni ministri poput Lorkovića i Vokića toliko zabrazdili. Bitne točke daljnjeg razgovora s poglavnikom Kasche je saopćio ministarstvu u svom (opsežnom) telegramu od 30. VIII (koji je čitaocu već poznat).

Tog dana, 29. VIII, bili su kod Kaschea komandant službe sigurnosti (*SD*) SS-Obersturmbannführer Hermann i Kascheov asutant Requard. Obavijestio ih je o mjerama koje planira poglavnik, a u grubim crtama i o slujanju generala Glaisea, te o Kascheovim mjerama u tom pogledu. Razmatrali su u vezi s poglavnikovim planovima elemente »za« i »protiv« njih, pri čemu je naročito Requard pokazao nepovjerenje prema poglavnikovim namjerama.

Poglavnik je 30. VIII u 17,00 sati ponovno zamolio Kaschea da dođe k

njemu. Rekao mu je da će u 21 sat sazvati sjednicu vlade i poslije te sjednice objaviti promjene u vladi. Oba ministra (Lorkovi i Voki) bit će u najgorem slučaju internirani, vjerojatno na Sljemenu. Zatim će biti pohapšeno još oko 60 osoba, u prvom redu one koje su angloamerički orijetirane ili koje tereti odgovarajuća djelatnost. Pri tom je poglavnik spomenuo Pernara, Torbara, Farolfija (za njega je poglavnik rekao da je glavni agent engleskih interesa), generala Nikolića, pukovnika Jendrašića, generala Marića i pukovnika Blaškovića. Svi spomenuti bit će internirani na Sljemenu ili u žandarmerijskoj kasarni, a krivci će biti predani redovnom sudu. Što se tiče generala Glaisea, Kasche je izvijestio poglavnika o namjeri da razgovara s Glaiseom. Poglavnik je polagao važnost samo na obazrivo postupanje prema generalu, što je Kasche i obećao.

Nakon toga Kasche je izvijestio SS-Obersturmbannführera Hermanna i adutanta Requarda.

Hermann je 31. VIII u 5 sati telefonski nazvao Kaschea i javio mu da je akcija općenito glatko provedena i da nije bilo otpora. Samo je šofer Branka Rukavine, dosadašnjeg šefa obavještajne službe, pucao u nužnoj obrani. Kod Rukavine je navodno pronađen materijal koji ga tereti.

Prema izvještajima iz različitih izvora Kasche zaključuje da Lorkovi i Voki nisu uhapšeni. Voki se o igledno oprostio u ministarstvu oružanih snaga, a Lorkovi je telefonirao generalu Glaiseu zamolivši ga za razgovor, što je general — kako je rekao Kascheu — otklonio jer bi se to moglo smatrati demonstracijom.

Glaise je u 12,00 sati došao Kascheu. Obavijestio je generala ukratko o razvoju stvari i o promjenama u vladi. Primijetio je da pojedinci u pogledu ministra oružanih snaga još nisu određeni. Na Glaiseovo pitanje da li ustaški pukovnik T. Serti treba postati na čelo generalštaba, Kasche nije mogao odgovoriti. Rekao je generalu da je poglavnik previdio Sertića za komandanta ustaške oklopne divizije. Zatim je Kasche — rekavši da mu je to osobno vrlo neugodno — rekao generalu Glaiseu kako mu je poglavnik u vezi sa sluhajem Lorkovića dao na znanje da je on, Glaise, dao Lorkovi u vrlo negativne izvještaje o ratnoj situaciji. Predao je Glaiseu kratku zabilješku o izjavama koje mu se pripisuju¹³⁴ i Glaise je primijetio da on zaista nije Lorkovi u energično proturječio kad mu je iznio svoju pesimističku ocjenu situacije. No, Glaise je negirao dalekosežne tvrdnje o svojim izjavama, ukazujući i na to da je naročito priznavao Košakove pozitivne izvještaje. To mu je potvrdio i Kasche. Bili su suglasni da je nastala ozbiljna situacija, a Glaise je izjavio da neće moći i dalje surađivati s poglavnikom. Kasche je predao Glaiseu zabilješku s inkriminiranim izjavama koje mu se pripisuju, zamolivši ga da o tome dobro razmisli i da mu do idućeg dana da odgovaraju u pismenu izjavu. Glaise mu je to obećao, ukazavši ponovno na ozbiljnost i tešku situaciju u kojoj se sada nalazi.

Prilikom razgovora Glaise je izjavio da je u posljednje vrijeme imao više simpatija prema Vokiću, te upravo danas ima namjeru da prenese poglavniku obavijest da njemačka vojska odustaje od daljnje evakuacije stanovništva s obale. To sada više ne može sam javiti poglavniku, pa stoga moli Kaschea da to u ini mjesto njega, što je Kasche obećao. O provođenju svojih mjera poglavnik je obavijestio Kaschea osobnim pismom od 31. VIII 1944. a Kasche

^{1,4} Pod naslovom: »Unterstellte Äusserungen«.

je to pismo u telegrafskom izvještaju proslijedio ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu za ministra v. Ribbentropa.

O posljedicama poduzetih mjera Kasche je saznao da nisu ni približno svi hapšeni za koje je to bilo predviđeno. Odjek me u stanovništvom nije prešao u Zagrebu uobičajene razmjere.

Glaise je 1. IX došao Kascheu da bi se - kako su se bili dogovorili - porazgovorio s Kascheom o svojoj stvari. Opširno mu je razložio da ga je veoma oneraspoložila činjenica što poglavnik nije s njim razgovarao o tako teškim optužbama protiv njega, iako je već više od dva tjedna znao za njih. Suradnja između poglavnika i njega po svojoj prilici ubudu će isključivati. General je govorio o političkim prilikama na njemu svojstven način, stavljajući i naglasak na one ustaške ličnosti s kojima on ne može imati ništa zajedničko, a koje su se vjerojatno koristile zgodnom prilikom da poduzmu nešto protiv njega. Glaise je s izvjesnom gorčinom govorio o tome da je baš posljednjih tjedana mnogo uginulo za Hrvatsku kod *Wehrmachta*. Sama stvar, rekao je Glaise, tako je teška i dalekosežna da to mora javiti Vrhovnoj komandi i da mora zahtijevati osobni razgovor s feldmaršalom Keitelom. S tog puta u Glavni stan po svojoj prilici više se neće vraćati u Hrvatsku. Kasche je s generalom razmatrao stvarno sve okolnosti kao i one koje su Kaschea ponukale da prije toga ne govori o toj stvari. Glaise mu je rekao da ga je i to veoma pogodilo, s obzirom na međusobni odnos. Nadalje su konstatali da su, zbog danih okolnosti, nastale poteškoće u odnosima između *Wehrmachta* i hrvatske vojske koje će vrlo negativno utjecati na daljnji razvoj. Složili su se s tim da general Juppe nesmetano obrađuje tekuća pitanja suradnje. Kad se opraštao, Kasche je generalu rekao da bi pozdravio angažiranje generala Ringela u Hrvatskoj zbog toga što su Hrvati naročito povoljno primili Ringela.

U dogovoru s Glaiseom Kasche je poslao ministarstvu telegrafski izvještaj 1. IX (koji je itaocu već poznat).

Međutim, ministar Lorković je 2. IX zamolio Requarda da dođe k njemu, što je Kasche dopustio. Sadržaj razgovora Requard-Lorković dat je u prilogu. Sutradan, 3. IX, razgovarao je s Hermannom o situaciji i bilo im je jasno (Kascheu i Hermannu) da pri takvom zbunjivom mnoštvu pojava može koristiti samo posve hladna ravnolijska politika.

Toliko Kasche u svom opsežnom završnom izvještaju o » aferi «.

Glaise je sa svoje strane brzojavno 1. IX¹³⁵ obavijestio glavnokomandujućeg na Jugoistoku i vojnog zapovjednika Jugoistoka da je između poglavnika i njega (Glaisea) — na žalost ne sasvim bez krivnje poslanika Kaschea — nastao duboki, izgleda, nepremostiv jaz, pri čemu mu je i onemogućeno da moguće interese *Wehrmachta* zastupa bilo pred samim poglavnikom bilo preko poslanika. Glaise stoga moli da mu ishodi da osobno referira na elniku Vrhovne komande, a istodobno predlaže da generalu Juppeu povjere da ga zastupa kao opunomoćenog generala kako njemačka vojska u tako teškim vremenima u ovom važnom prostoru ne bi ostala bez zastupnika. General Juppe mogao bi ga istovremeno za vrijeme Glaiseove odsutnosti zamjenjivati u vodenju LXIX korpusa ako nije za to mjesto predviđen gen. v. Pannwitz koji se danas vratio.

Sutradan (2. IX)¹³⁶ je Glaise poslao Kascheu pismo ovog sadržaja:

»Kako vam je poznato, djelomično iz vlastitih zapažanja, dijelom iz

¹³⁵ AJ, T-501, rolna 264, Nr. 01535/44 g. Kdos.

¹³⁶ p^h B^{onn} > Nachlass Kasche, svezanj 10.

novina i drugih izvještaja, poglavnik ve 48 sati vrši niz promjena na važnim vojnim položajima, a da se nije, u smislu savezni ke suradnje i sporazuma iz Protokola od 10. XI 1942, na bilo kakav na in posavjetovao s predstavnikom njema kih oružanih snaga koje se bore i krvare u ovoj zemlji. Tim postupkom poglavnik misli da može zaobi i ne samo želje njema koga opunomo enog generala, nego i želje *Wehrmachta*, u vezi s ve odavno planiranim personalnim promjenama u njegovoj vojsci koje su mu djelomi no možda i nametnute. O tim željama on bi morao voditi ra una i prilikom izbora ministra oružanih snaga, jer se prema postoje oj situaciji u šestoj godini rata taj položaj teško može smatrati samo politi kim. Taj propust je naro ito važan prilikom imenovanja na mjesta kao što su na elnik generalštabnog ureda u ministarstvu oružanih snaga ili na elnik štaba *Ustaške vojnice* za koju su se dogovorili da pripada u djelokrug zajedni kog staranja. Da poglavnik u tim pitanjima jednostavno prelazi na dnevni red, zaobilaze i eventualne interese njema ke vojske, to ne pokazuje samo omalovažavanje tih interesa, pri emu smatra da ima pravo, nego dokazuje i dublje motive.

Iz toga jasno proizlazi da je bila teška pogreška odugovla iti s rješenjem stvari koja se njega (Glaisea) osobno ti e, umjesto da se to smjesta riješilo. Stoga je možda ve dugo planirana poglavnikova namjera uspjela Glaiseovu malenkost, koja mu je možda bila na smetnji, isklju iti iz rješavanja personalnih pitanja pri emu se - sporedno da li s pravom ili ne - plašio Glaiseovih prigovora. Poglavnik je u ovom slu aju svojim neobi nim postupkom kojim je znao iznenaditi i Kaschea uspio hladnim putem, bar za ono vrijeme koje je on smatrao potrebnim, isklju iti jednog visokog funkcionara *Wehrmachta* o ijoj djelatnosti ima suditi samo Führer i njegovi organi. Glaise drži da ak i Kasche - unato svojoj naklonosti koju uvijek pokazuje kad se radi o poglavnikovim mjerama — osje a da je ova situacija sramotna. Moli ga da kod hrvatskoga državnog poglavara najoštrije protestira u ime *Wehrmachta*, pozivaju i se pri tom i na službene upute od 14. XI 1943.¹³⁷

Kasche je 5. IX ³⁸ uputio telegram ministarstvu (za ministra v. Ribbentropa) i izvijestio da je general Glaise bio kod njega jer sutradan putuje u Vrhovnu komandu. Izjavio je da se sigurno ne e vratiti u Zagreb. Zasad e ga zamjenjivati gen. Juppe. U vezi s optužbama protiv njega rekao je da ga je poglavnik pomo u njih htio odstraniti, i to na najnepošteniji na in. Dalje je izjavio da je poglavnik to u inio upravo sada da bi mogao zaobi i njema ku vojsku prilikom imenovanja novih osoba na više položaje u hrvatskoj vojsci. On to ne smatra samo aktom uperenim protiv njega osobno, nego i protiv njema ke vojske. Glaise je bio to neraspoloženiji, što je posljednjih mjeseci kod *Wehrmachta* mnogo u inio za hrvatsku vojsku. Stoga je o ekivao da bi poglavnik s njim razgovarao kad bi se pojavile takve optužbe kako bi se mogle riješiti kratkim postupkom. Glaise je okarakterizirao Lorkovi a kao inteligentnog ovjeka s kojim je posljednjih mjeseci dobro sura ivao, a prema tome i otvoreno s njim razgovarao. I s Voki em je sve bolje sura ivao. Sadašnji razvoj general ocjenjuje djelomi no pozitivno, naro ito što se ti e novog ministra oružanih snaga Steinfla i novog ravnatelja *Ravnateljstva za javni red i sigurnost* Lisaka. S druge strane, pribojava se da bi moglo do i do recidive divljih incidenata (ustaša) koji su vladali 1941. god. u nekim podru jima

¹¹ U dva telegrama Kasche je za ambasadora Rittera ponovio tekst Paveli eva pisma od 22. VIII 1944. (Isti izvor)

¹⁵ Isti izvor; telegram odštampan kod Slavka F. Odi a, *Neostvoreni planovi*, Zagreb 1961, str. 342-343.

Hrvatske. Kascheov osobni referent Requard razgovarao je prije nekoliko dana s Lorkovi em koji je poricao kako je imao planove da se poveže s neprijateljem, za što ga optužuju, ili da je radio na njima. Poricao je tako er da mu je general Glaise dao takve dalekosežne negativne izjave o ratnom stanju kako je to naveo poglavnik. Sām poglavnik, s kojim je Kasche danas razgovarao, smatra da je sadašnje stanje u me usobnim odnosima vrlo nepovoljno. Njemu je jasno da je general Glaise vrlo neraspoložen prema njemu, te traži što hitnije rješenje osobnog slu aja. Poglavnik se zalaže za generala Glaisea, ali o igledno mu je stalo do toga da Glaise napusti zemlju. Pri takvom stanju, te zbog Glaiseove izjave da se ne e više vratiti, Kasche ukazuje na to da ovdašnja situacija nužno zahtijeva jednog njema kog generala u Zagrebu koji e energično i s razumijevanjem ja ati suradnju i potaknuti Hrvate na nove napore. U vezi s tim Kasche spominje generala Ringela koji je za vrijeme svog kratkog boravka u Zagrebu postao veoma omiljen.

U Kascheovoj zabilješci o razgovoru s Paveli em 5. IX u 12,30 sati (Zagreb, 5. rujna 1944) zapisano je da mu je poglavnik govorio o potrebnom osiguranju prilikom odvoženja prikupljenih žitarica. Pozvao se na referat ministra St. Hefera koji je prije svega tražio da se osigura željeznica za odvoženje žita planirano i to svega na nekoliko dana. Na poglavnikov prijedlog da pri tom angažiraju avijaciju, odgovorio je Kasche da su hrvatski lovci za tu svrhu osobito prikladni; osim toga, Kasche je obe ao da e sa svoje strane zagovoriti poglavnikovu želju kod njema kih vojnih instanci, a poglavnik e na odgovaraju i na in uputiti generala V. Krena. Dalje mu je poglavnik ukazao na izvještaj pukovnika T. Rolfa iz Karlovca koji se tuži na najve u nestašicu municije kod tamošnjih jedinica. Kasche je i tu obe ao da e o tome obavijestiti nadležne vojne komande. Zatim je poglavnik spomenuo podatak da je iz koncentracionog logora SS u Jankomiru¹⁴ pobjeglo sedam partizana koji sada švrljaju po okolici.

U vezi s mjerama posljednjih dana Paveli je pro itao Kascheu pismo ministra Lorkovi a napisano na deset stranica, u kojem se Lorkovi žali na postupak s njim i s ministrom Voki em rekavši da se s Kvaternikom, Budakom i drugima postupalo mnogo obazrivije. Lorkovi je dalje pisao da e Hrvatska — bez obzira na to kako god rat završi - doživjeti strahovit osvetni ki pohod; dalje, da se mora pribojavati da e ga odstraniti (ubiti) mra ni elementi bude li - kao što se namjerava - isklju en iz sastava *Poglavnikove tjelesne bojne*.¹⁴¹ Pri tom je poglavnik napomenuo da se o nekoj likvidaciji — što se samo po sebi razumije — ne može uop e raditi, nego samo o tome da e Lorkovi i Voki biti izvedeni pred sud *Poglavnikove tjelesne bojne (PTB)* i da e biti isklju eni iz sastava bojne. S tim u vezi još je spomenuo i to da je iz cijelog dokumentarnog materijala morao razabrati kako je postojao jedan plan o pu u protiv njega osobno za koji je kao po etak imalo poslužiti premještanje PTS-a u Srijem pod bilo kakvim izgovorom. Ukazao je Kascheu posebno na li nost pukovnika A. Moškova kojeg sve više cijeni kao dobrog komandanta. Voki je Moškova uvijek smatrao svojim suparnikom te ga je

PA Bonn, Nachlass Kasche, svežanj 10.

Logor osnovan u drugoj polovici 1943. godine. U njemu su do kraja bili zato eni zarobljeni pripadnici partizanskih jedinica. Kapacitet logora iznosio je nekoliko stotina zato enika.

¹⁴¹ Lorkovi je doista bio osu en po sudu PTB-a i isklju en iz sastava *Poglavnikove tjelesne bojne*. Dakako da su ga Paveli evi »mra ni elementi« na kraju i ubili.

stoga i zapostavljao. Protekle nedjelje poglavnik je bio pozvao na dogovor u Nove Dvore Moškova, Lisaka i Kirina.

U vezi s pitanjem generala Glaisea izrazio je mišljenje da je general sigurno vrlo loše raspoložen prema njemu. Poglavnik moli da se Glaiseu ništa ne dogodi, no polaže mnogo na to da se o Glaiseovu pitanju donese hitna odluka. Kasche je obavijestio poglavnika da Glaise sutra odlazi u Vrhovnu komandu i da mu je Glaise rekao kako se ne bi htio vratiti. Dakako, pri tom je istakao da to nije nikakva službena obavijest.

Glaise je pred svoj odlazak iz Zagreba 6. IX ujutro poslao Kascheu pismo¹⁴² u kojem piše kako bi ga htio zamoliti da u vezi s Kascheovim današnjim posjetom poglavniku što manje naglasi Fiihrerovu suglasnost za nastavljnje ustaškog kursa. Ina e e do i do ponovnog oživljanja najgoreg ustaškog terora za koji i tako ve postoje obilni znaci: atentat na Prpi a, bijeg pukovnika A. uša iz straha od njegovih vlastitih ljudi jer se više nije usu ivao no iti u svom stanu, opozicija najboljih ljudi, sve ve a mržnja samih ustaša protiv kamarile »pukovnika« (»obrista«), itd. Podržavaju i poglavnika u provo enju tog kursa, dolijeva se ulje na vatru.

Po drugi put ponavlja Glaise svoje mišljenje kako je potrebno da se njema ka strana što manje miješa u borbu snaga koja se sad tako živo vodi. Poglavnik treba da se sam, bez njema kih dadilja, iskobelja iz sadašnje zapletene situacije ako ne želi potpuno izgubiti ugled me u svojim vlastitim ljudima (tri etvrtine svog ugleda ve je ionako izgubio). Neko drugo rješenje štetilo bi i njemu i njema koj strani.

Tim recima — zaklju uje Glaise - ne želi se miješati u Kascheov resor, ali su s tim stvarima povezani i zna ajni vojni interesi, naro ito s prvom to kom. Rekao je Fiihreru: »Moj Führeru, jasno je da mi danas ne možemo odbaciti poglavnika i ustaški kurs, premda su oni po inili katastrofalne greške. Ali, ako se u svjetlu rampe previše solidariziramo s njima, ubudu e se ne e odmetati samo ete domobrana, nego bataljuni i pukovi.«

Šef šestog odjela Glavnog ureda za sigurnost Reicha u Berlinu (kontrašpi-junaža) SS-Brigadeführer W. Schellenberg brzojavio je 6. IX 1944.¹⁴³ ministarstvu vanjskih poslova da je u prostorijama štaba poglavnikove tjelesne garde pod predsjedanjem ministra unutrašnjih poslova Lorkovi a (pogrešno; treba: M. Frkovi a) provedena rasprava protiv Lorkovi a i Voki a uz isklju enje javnosti. Obojicu je sud osudio na gubitak ina i internaciju. Rasprava je pokazala da je najviše kriv Lorkovi jer su kod njega pronašli listu nove vlade kojoj se na elu nalazio Ma ek. Ustaški krugovi i revolucionarna ustaška omladina prepuni su ogor enja na Voki a i Lorkovi a i traže da ih se strijelja. Prvi utisak u javnosti da su Lorkovi i Voki žrtve njema kog traženja u opadanju. Op e rašireno mišljenje sada jest da su stvarno po inili veleizdaju. Položaj u Zagrebu miran. Držanje PTS-a prema Njema kom Reichu je pozitivno - prema informaciji istoga pouzdanog obavještajca.

Rasplet cijele »afere« bio je ovakav: Paveli je u dotadašnji Lorkovi ev resor unutrašnjih poslova doveo ljutog ustašu, lije nika i ustaškog pukovnika dra Matu Frkovi a; ustaškog »krilnika« A. Voki a u resoru oružanih snaga smijenio je doadmiral Nikola Steinfl (koga su Nijemci nazivali »Puppe«, tj. lutka); pohapsio brojne »ma ekovce«, u prvom redu I. Farolfija i Lj. Toma-

¹⁴² PA Bonn, Nachlass Kasche, svežanj 10; generalovo oproštajno pismo Kascheu odštam-pano kod Slavka F. Odi a, nav. djelo, str. 344.

¹⁴³ A-VII, NAV, T-120, rolna 3133, snimka 511.329.

ši a. Glaise je iz Zagreba otišao u Fihrerov Glavni stan gdje mu je feldmaršal Keitel prilikom oproštaja rekao i ovo: »Budite veseli što ne morate doživjeti bijednu propast ove kukavne (schäbig) države.«¹⁴⁴ Hitler se u audijenciji zahvalio svom užem zemljaku (i Glaise je bio rodom iz mjesta Braunau am Inn kao i Hitler) za uvijek objektivno i istinito izvještavanje. Pravo je udo - rekao mu je Hitler - što se tri i pol godine mogao održati na hrvatskom ledu. Na to je Glaise, odlikovan, bio preveden u »Führerovu rezervu«, ti. u penziju.

Da bismo se približili historijskoj istini u svemu tome, ⁴⁵ nanizati ćemo

¹⁴⁴ R. Kiszling, nav. djelo, str. 211.

¹⁴⁵ Naša se historijska publicistika relativno esto bavila »pu em Lorkovi -Voki«, ali je pri tom ispoljila na mnogo mjesta i kod pretežnog broja autora nepouzdanost, težnju autora da zagolica i »zablista« novim podacima i - što je najgore - potpuno izostavljanje u tekstu navo enja lokacije izvora, a to je sve njena gotovo stalna boljka.

Na primjer, Slavko F. Odi u tri bolja nastavka u zagreba kom *Vjesniku u srijedu* pod naslovom: Iza kulisa drugog svjetskog rata u Jugoslaviji - Dvije linije iste politike (VUS, 9., 16. i 23. I 1957) prikazao je djelovanje gen. Glaisea u Zagrebu i u tre em nastavku dodirnuo »slu aj Lorkovi -Voki«. Pritom je pokazao da raspolaže sa zanimljivim izvorima i dobrim poznavanjem pojedinosti. U svojoj knjizi *Neostvareni planovi* (Zagreb 1961) proširio je problematiku i pokušao da u granicama raspoložive dokumentacije prikaže neprijateljsku djelatnost usmjerenu protiv rukovodstva Narodnooslobodila kog pokreta i posebno protiv vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita. Dakako da je tu iznova djelovanju gen. Glaisea posvetio posebnu pažnju. Reproducirao je na kraju rukovet prevedenih njema kih dokumenata ispuštaju i mjestimi no pojedine pasuse i izostavljaju i uop e navod gdje se ti dokumenti nalaze u originalu. Ipak, Odi eva knjiga predstavlja prvi i to pozitivan doprinos boljem poznavanju zbivanja u vezi s ustaško-njema kim odnosima u rasponu od 1941. do 1945. godine.

Mato Rajkovi , u svojim lancima, obilno se bavio ustaškom NDH. U seriji lanaka pod naslovom »Prošlost na optuženi koj klupi - Posljednji manevar« (*Vjesnik u srijedu* od 3. IX do 5. XI 1958) Rajkovi je - koriste i zapisnike saslušanja pojedinih aktera i poneke dokumente koje je mjestimi no ve koristio Odi - ocrtao »afere Lorkovi -Voki« i njen rasplet na sjednici ustaške vlade 30. VIII 1944. Rajkovi u novoj seriji: Povijest na optuženi koj klupi - Ante Paveli od Franka do fašizma (*Vjesnik u srijedu* od 11. II do 15. IV 1970) pokušao je da portretira ustaškog poglavnika i da skicira njegov životni put. Pritom je koristio i Paveli eve memoare objavljene posthumno u emigraciji (Ante Paveli , *Doživljaji*, I, Madrid 1968).

Nikola B. Milovanovi , u seriji lanaka pod naslovom »Zakulisne igre ustaša i oko ustaša« (*Vjesnik* od 4. V do 2. VI 1970), koristio je tako er ve otprije poznate podatke i dokumentaciju u vezi s »afetom Lorkovi -Voki« i odlaskom gen. Glaisea, kao i zapisnike o saslušanjima pojedinih ustaških dužnosnika (Lisaka, Miloša, Gržete i drugih, a osobito one A. Moškova). Isti autor objavio je kasnije i knjigu (*Generali izdaje*, I-II, Beograd 1977) i itavu jednu glavu prvog sveska posvetio ustaškom poglavniku (str. 291-453). U poglavlju »Dvoli na uloga izdajnika« (str. 432-445) ocrtao je pojedinosti »afere Lorkovi -Voki«. Milovanovi je tu obilno koristio elaborat A. Moškova o pu u, zapisnike o saslušanjima, kao i ve po Odi u 1961. god. objavljene dokumente. Milovanovi je, nažalost, propustio u knjizi da navede izvore svojih podataka, a mjestimi no je pokazao upadljivu nesigurnost, neobavještenost i neumjesnost pri prikazu odnosa i u nazivima.

Mato Rajkovi vratio se u svojim »Sje anjima na Oznu« 1979. god. na »afere Lorkovi -Voki« i tu dobrano iskoristio zapisnik saslušanja Vladimira Košaka.

U podužoj seriji I. Horvata i J. Ruži a: Posljednji manevri (*Ve ernji list* od 29. XII 1962. do 1. III 1963), autori koriste u izvodima brojne zapisnike o saslušanjima, bave se i »pu em«, ali u svemu - prikazuju i »posljednje manevre« - ine i podosta faktografskih promašaja.

Medu raznim publikacijama, objavljenim u emigraciji, spomena je vrijedna rasprava o »pu u« Ive Omr anina na talijanskom jeziku (II »putsch« croato nel 1944, *Rivista di studi internazionali*, Firenca, 1950, god. XVII, sv. 2, str. 248-254). U njoj autor hvali patriotizam poznatog germanofila M. Lorkovi a koji pred o ima - pri uspostavljanju dodira sa zapadnim saveznicima zaslugom I. Meštovi a i A. Jureti a - nije imao drugo nego spas »hrvatske suverenosti«! Pripreme su — prema Omr aninu — tekle s dva kraja: na jednoj strani »Hrvati su pripremali revoluciju kod ku e«; na drugoj, zapadni saveznici iskrcavanje u Dalmaciji. U tom cilju bila je ve sastavljena vlada u Zagrebu — za prvi po etak koaliciona: ustaše i ma ekovci — na elu sa St. Perić em, s tim da je kao D-dan bio predvi en 1. rujna 1944. kad je imala uslijediti i operacija iskrcavanja. Me utim, do iskrcavanja nije došlo, a Lorkovi , Voki , Jur i i mnogi drugi bili su uhapšeni. Omr anin servira i ovakvo tuma enje zašto nije došlo do iskrcavanja: Juraj Krnjevi

rukovet izjava o toj » aferi«, u kojoj je više njih izgubilo glavu do svršetka rata (npr. Jur i , Lorkovi , Voki , Farolfi, Tomaši , Klišani), nesumnjivo na Paveli ev poticaj, odnosno zapovijed.

Evo kako je sam ustaški poglavnik protuma io akciju Lorkovi -Voki :

»Njihova (etni ka) namjera do i u Zagreb i tu uništiti hrvatsku državu bila je u sporazumu s njema kim generalom Glaise von Horstenau pripremana pola godine prije i tempirana na vrieme pod konac 1944. godine. Bilo je sve prire eno, da im to uspije bez ikakova napora, a za to su imali poslužiti Voki i Mladen Lorkovi , koje je general Glaise uveo u urotu, iji je program bio sporazum s etnicima i postrojenje s njima zajedni ke vlade u Zagrebu. Na taj bi na in izpalo, da su sami Hrvati likvidirali svoju vlastitu državu, a velikosrb-skim bi etnicima njihova namjera bila uspjela himbenim i lukavim na inom bez borbe i ikakovih žrtava.

Me utim stvar je propala, jer je general Glaise na zahtjev hrvatske vlade morao zemlju napustiti, a Voki i Lorkovi su bili uklonjeni sa svojih dužnosti, i time sva trojica onemogu ena u svojoj daljnoj raboti.

O svemu e tome svojedobno biti iznesene pojedinosti i obširni po-datci.«¹⁴⁶

To sve do svoje smrti u Madridu (1959) Paveli nije u inio, samo nam je ostavio ovo kao pri u za malu djecu.

Sasvim protivno postupio je njegov hvaljeni zapovjednik PTS-a ustaški pukovnik Ante Moškov koji je u istrazi poslije oslobo enja napisao cijeli jedan mali elaborat o »pu u«.¹⁴⁷ Zbog njegove dokumentarnosti reproducirat emo ga gotovo u cijelosti.

»Op i utisak na prvi mah - iskazao je Moškov o Voki u - ostavljao je ovjeka osobno dosta skromnog, ali i neodlu nog radi nepoznavanja novog posla i nove sredine u kojoj se našao. Kasnije se na novoj dužnosti prili no bio uživio. U pogledu op e situacije bio je optimista iako je držao da Njemci rat sigurno gube. Nisam znao je li to njegovo osobno mišljenje ili je bilo ucjepljeno odnosno podržano od Paveli a koji je prema raznim osobama i njihovom pogledu na Njemce znao na zgodan na in dati do znanja da dijeli njihovo mišljenje, te da on sve 'to no vidi i zna'. Ovo isti em, jer mi je i Voki rekao tada da je Paveli evo mišljenje isto kao i njegovo.

Voki je odmah - nastavlja Moškov svoj prikaz 'pu a' - pokazao vrlo veliku aktivnost što se ti e održavanja kontakta sa jedinicama na terenu i

htio se neposredno pred po etak operacije posavjetovati s Ivanom Šubaši em, predsjednikom jugoslavenske kraljevske vlade. Šubaši - koji nikada nije bio hrvatski nacionalist nego je uvijek bio povezan s dinastijom Kara or evi a - ispri ao je što se sprema ministru Dragi Maruši u; Maruši je to telefonski dostavio Titu, a Tito Staljinu. Staljin je nato zatražio od Roosevelta da se akcija stornira i to je bio kraj!

Vladko Ma ek u svojim uspomenama (*In the Struggle for Freedom*, New York 1957, str. 255-257) vrlo je škrt pri spomenu »afere Lorkovi -Voki «. Nešto je saznao o pripremanama - piše on - posredstvom Lj.Tomaši a; mjesec dana poslije atentata na Hitlera režim mu je u stanu na Prilazu 9 bio pooštren i nitko ga nije mogao posje ivati a ubrzo zatim je zagreba ki radio objavio vijest o uhi enju Lorkovi a i Voki a. Usljedila su masovna hapšenja lanova HSS dok je August Košuti izmakao hapšenju i prešao partizanima. Toliko Ma ek.

Jere Jareb u knjizi *Pola stolje a hrvatske politike. Povodom Ma ekove autobiografije* (Buenos Aires 1960, str. 111-115) pruža obilje bibliografskih podataka iz emigrantske i strane periodike i o » aferi« i — za divno udo — konstatira da je tadašnja ustaška vlada, rekonstruirana 1. rujna 1944. izbacivanjem Lorkovi a i Voki a, zavela ekstremnu pronjema ku politiku u Hrvat-skoj i logi na posljedica takve Paveli eve politike bila je hrvatska katastrofa u Bleiburgu!

¹⁴⁶ J. Jareb, nav. djelo, str. 111.

¹⁴⁷ A-VII, NDH, Elaborat A. Voki a, Kut. I. O. 9, Br. reg. 7/7 - 1-18.

oficirima, te je neko vrijeme bio više vani nego u Zagrebu. Imao je namjeru — kako je sâm govorio - da obi e sve jedinice i da govori sa svim oficirima osobito zapovjednicima. Radi ovog na ina opho enja kroz kratko vrijeme postao je vrlo popularan u vojsci. Njegovi govori prilikom tih obilazaka, osobito pred višim oficirima bili su neke vrste senzacija, jer je u njima uvijek - aludiraju i na Njemce, a da ih ne spomene - govorio da treba o ekivati u najskorije vrijeme velike doga aje u kojima e hrvatska vojska otvoreno nastupiti protiv svakog koji e biti na putu održanja države, te da se Hrvatska nije vezala niti e se vezati sa sudbinom drugih i sli no. Kasnije su mi neki oficiri (nakon hapšenja Voki a) pri ali kako su svi, komentiraju i rije i Voki eve, o ekivali svakog asa nalog da raskinu i udare na Njemce (gen. Nardeli, puk. Nikpalj). Voki je obi no prilikom posjeta pozvao zapovjednike i rekao im da e ih pravovremeno o svemu obavjestiti (ne ulaze i u samu stvar) i to putem kurira ili radiom, a onda da e možda trebati 'dobro pritegnuti obojke'. Oni su iza toga o ekivali nalog Voki ev za okret protiv Njemaca i ako to Voki izri ito nije nigdje spomenuo, odnosno otvoreno rekao, a bili su sporazumni i zadovoljni te puni nada da se nešto 'veliko i dobro' priprema. Veliki broj onih je još dugo vremena nakon odstranjenja Voki a držao, da je stvar bila ozbiljna i da je samo momentalno otklonjena, jer su Njemci doznali, radi toga da je i Voki morao biti maknut, ali su vjerovali da e u danom asu opet se povratiti.

Nakon svojih obilazaka Voki je odmah išao referirati Paveli u i vjerujem da mu je sve to no iznosio, pa i svoje govore. Moram napomenuti da je u to doba, a i prije dolaska Voki a na položaj ministra ORS-a, bilo eš ih slu ajeva otvorenih ispada protiv Njemaca sa strane pojedinih hrvatskih jedinica ili njihovih zapovjednika. (Skoro sve jedinice su bile pod njema kim zapovjedništvo m). Ovi slu ajevi su osobito izbijali u podru ju gdje su bili i etnici sa kojima su Njemci otvoreno sura ivali, posebno u podru ju južno od Biha a, gdje su dvije bojne (bataljuni) jednog puka na elu sa potpukovnikom Nikpaljem bile otkazale poslušnost njema koj komandi ne dozvolivši da njihovim podru jem prolaze etnici i slave, ini mi se, ro endan kralja Petra, te su se bili ušan ili sa odlukom da pucaju i na Njemce, ako ovi nastupe na njih, kako su bili rekli u initi. Radi ovog je potpukovnik Nikpalj bio stavljen pred njem. sud, ali je pobjegao u Zagreb, gdje sam ga ja primio i neko vrijeme krio. Atmosfera je bila skoro u svim jedinicama protiv Njemaca prili no napeta, te je Voki dolazio i bio priman kao naru en, te je baš i ova situacija bila mnogo doprinjela njegovoj popularnosti.«

Prelaze i na zblizavanje Voki a s Lorkovi em, Moškov je zapisao ovo: ,

»U po etku svog ministrovanja Voki nije bio neki posebni prijatelj sa Lorkovi em, te njegove pozive na ve ere nije rado prihva ao. Sto više o tim pozivima je govorio sa Paveli em - kako je to sâm Paveli rekao, mislim, Servatzyju i Frkovi u - iznose i da on ne voli i i Lorkovi u, jer mu se neda gubiti vremena, a i društvo koje se skuplja kod Lorkovi a da mu je nepoznato i strano. Paveli mu je navodno rekao, da je bolje da ne gubi vrijeme na te bezkorisne ve ere. Me utim, kasnije su postali vrlo dobri prijatelji, tako da je Voki kumovao Lorkovi u kada se ovaj drugi puta ženio. Ja sam tek povodom ove ženidbe doznao, da su se oni dva bliže sprijateljili. Lorkovi je u to doba bio ministar unutrašnjih poslova. Ipak je najintimniji prijatelj Voki a bio njegov vjen ani kum Ante Stiti . U kakvim je bio odnosima Stiti sa Lorkovi em nije mi poznato, ali izgleda da nije bilo nekog bližeg osobnog kontakta me u njima. Voki i Stiti su bili nerazdruživi, te me u njima nije bilo tajni, a

Voki je imao više povjerenja u njega (Štitića), nego u svog pobornika i dugogodišnjeg saradnika iz Sarajeva Ivanovića, koji je bio i njegov zamjenik na dužnosti zapovjednika 'prometnih zdrugova' i inače svuda ga pratio.

Sa druge strane i kako je započelo pripremanje akcije, t. zv. 'puštanje' nije mi poznato, a o svemu sam doznao, kada je stvar izbila na javu i to najviše od samog Vokića, zatim Servatzyja, Joze Rukavine, koji je vodio jednim dijelom istrage, zatim od Bulata i neke stvari od (Bože) Vučkovića u emigraciji. Prema svemu, Lorković je započeo kontakte sa maekovcima još prije nego je Voki bio u ista upućen. Odakle je data inicijativa nije mi poznato, ali sam uvjeren da je morala biti osoba kao posrednik. Sumnjam da bi se Farolfi upuštao u jednu ovakovu stvar, ako nije teren već bio pripravljen i ako nisu za to imali izvjesna uputstva iz inozemstva od kuda su maekovci uvijek o ekvivali 'kaj treba delati'. Ovo navodim iako nisam poznavao osobno Farolfija, jer je poznata činjenica o neodlučnosti HSS-ovaca (osobito grupe koja je ostala uz Maekovića) i u daleko manjim i neopasnijim pitanjima. Isto je tako teško pretpostaviti da bi inicijativu potakao Lorković, koji je bio osobno prilično plašljivac i znao dobro što bi to sve moglo značiti, ako nije bilo nekog tko je stvar zgodno pripremio. Iz priča Vokića nisam mogao vidjeti da bi to bio sam Pavelić. Istina, Vokić je prema svemu bio uvučen u akciju, kada je ova već bila pokrenuta. Prema riječi Vokića, on i Lorković su Pavelić obavijestili zajednički, da HSS-ovci žele kontakt, kako bi skupa mogli razmotriti situaciju, te od istoga (Pavelić) dobiti *placet*. (Sve što mi je Vokić priča o ovoj aferi bilo je prilikom njegovog otklona na suđenje jednom prilikom u N. (ovom) Marofu, gdje je bio interniran.)

Prema Vokiću, Farolfi je na prvom sastanku iznio da želi stalan kontakt, te su se odmah našli na zajednički misli i uvjerenju, da Njemačka u kratkom vremenu gubi rat i to bez ikakvih kompromisa sa bezuvjetnom kapitulacijom, a Farolfi je navodno rekao, da o tome ima i sigurnu obavijest. Nastavljajući i dalje, došli su do zaključka da se Hrvatska kao država može, pored svega, oduzdati, te su u tom pravcu i tekli daljnji razgovori. Farolfi je iznio da je u tu svrhu jedna grupa maekovaca spremna da uđe u vladu pod izvjesnim uvjetima, te da će iznijeti i konkretne prijedloge, u najkraće vrijeme. Izgleda da se Farolfi istovremeno dalje dogovarao sa ostalim maekovcima, te da je izvještavao o tom inozemstvu, odnosno o ekvivalu daljnje upute. (Prema riječima Jose Rukavine vezu sa inozemstvom i to Švicarskom održavao je zubar Pandaković.)

Posve je sigurno — nastavljao je dalje Moškov — da su o svim fazama pregovora Vokić i Lorković obavještavali Pavelića, što je ovaj pred Servatzyjem i M. Frkovićem potvrdio, kada su došli k njemu radi izjave Vokića i Lorkovića koje su oni dali pred sudom, pozivajući se na ovu činjenicu.

Dogovori su bili napredovali toliko da se može govoriti već o njihovom političkom i vojnom dijelu. Prema Vokiću u konačnu na izjava Farolfija je bila, da su oni (maekovci) sporazumni u ugovoru sa vladu koja u svojoj konačnoj formaciji mora biti sastavljena uz njih (*HSS*) od osoba sa kojima bi oni htjeli i mogli saradivati. Čini mi se da su već bila izvjesna imena osoba, koji bi formirali vladu, i da jedino nisu mogli naći osobu za ministra unutrašnjih poslova, te je Lorković bio dao u zadatak Milutinu Jurčiću (ravatelj *R.Z.I.R. i S.*) da sa nekim u tom pogledu konferira. Jedan od prvih uslova za provedbu itave stvari je bio odstup samog Pavelića, kao i svih ljudi koje ne bi prihvatili *HSS*-ovci, jer su oni trebali nositi glavnu odgovornost i nastupiti u potpunosti kao pojedinci, a zatim kao stranka. Sto se tiče vojne strane (prema Vokiću i

Josi Rukavini) bio je izra en plan reorganizacije svih oružanih snaga pod jednim imenom i pod jednim zapovjedništvom. Isto tako je bio napravljen plan komandnog kadra. U prvom redu trebale su se ukinuti razne ustaške jedinice, koje bi ljudstvo ušlo u sastav druge jedinice, a kod nekih bi bilo ljudstvo raspušteno. Istovremeno uklanjanje nekih zapovjednika (kod ega se o ekivala mogu nost otpora: Luburi). Dalje je bila predvi ena koncentracija snaga na izvjesnim prostorima i to uglavnom prema Srijemu, oko Bos. Broda, te Zagreba, sa svrhom onemogu avanja eventualnih protumjera sa strane njema ke vojske. Na koncu op a mobilizacija.

Sve ove planove razradio je (prema rije ima Rukavine) pukovnik Klišani , koji je bio neke vrsti vojnog reformatora kod HSS-ovaca, a za iste je znao i general Blaškovi , te pukovnik zrakoplovni Mrak.¹⁴⁸ Navodno je kopija ovog vojni kog plana na ena kod Klišani a ili Farolfija.

Na moje pitanje Voki u, što bi bilo od op e mobilizacije sve kada bi se ljudi i odazvali, kad se ve osje a oskudica u oružju i municiji, on mi je odgovorio, da to ne bi bio nikakav problem, te da bi imali dovoljno oružja i municije, a i više nego što bi nam trebalo. Iz njegovog na ina kako mi je odgovorio, on je bio u ovu tvrdnju potpuno uvjeren. Iz itavog izlaganja dalo se vidjeti da mu je za to bilo dano neko uvjerljivo obe anje, a i ako on nije ništa spominjao, jasno se iz svega dalo razabrati, da se moglo ra unati samo od Engleza i Amerikanaca.«

»Za vrijeme itavog ovog razgovora kojeg sam imao sa Voki em pred njegovo su enje - nastavljao je Moškov svoj iskaz - isti se je neprestano pitao sa suzama u o ima: 'Zašto sada ovo, kada je on (Paveli) u sve bio upu en?' Kada sam mu ja spomenuo glasine, da su izgleda Njemci doznali, on je tvrdio da je nemogu e, govore i da bi im to prije svega Paveli dao do znanja, a ne bi ovako postupio pred vladom i sa sudom. Neprestano je ponavljao: 'Ne razumijem, ne razumijem', a par puta je napomenuo da on u tu stvar ne bi bio ni ulazio da nije sâm Paveli dao dozvolu. Napominjem da je Paveli Servatzyju i M. Frkovi u bio rekao, potvrdivši izjavu Voki a i Lorkovi a, da ih je on pustio da vidi 'dokle e gospoda i i' ili 'kako daleko e gospoda oti i'. Sta se iza ovakove izjave Paveli a krilo danas se može samo naga ati.

Baš u asu, kada je takoreku bila itava stvar dozrela, kada su se sporazumjevali i još samo tražili ministra unutr.(ašnjih) poslova (isti em da je Voki tvrdio da je i ovo posljednje bilo saop eno Paveli u), kao i to da on (Paveli) treba odstupiti, našto se on u svom govoru u *Radni koj komori* osvrnuo, kako se našao prisiljenim osobito radi vojni kih krugova, da o ovoj stvari govori, jer su nakon hapšenja Voki a po ele stizati vijesti da su se vojnici, a i oficiri po eli razbježavati ku ama i odlaziti u partizane — baš u tom momentu izbija na pozornicu Štiti sa pisanjem prijave o itavoj stvari u koju je od Voki a bio potpuno upu en. Koja je prava pozadina ove Stiti eve prijave i koja joj je bila svrha može se samo naga ati. Polaze i od izvjesnih injenica mogu se kombinirati nekoliko zaklju aka, koji su u me usobnoj proturje nosti, ali svaki za sebe mogu .

1. Nema nikakve dvojbe, da je Voki smatrao Štiti a najprisnijim svojim prijateljem, te da je takav do asa prijave zaista i bio. Me u njima nije došlo

¹⁴⁸ Navodno su lanovi vojne organizacije HSS bili ovi: pukovnici Ivan Babi , Ante Mateša, Oton uš, Dragutin Medved, Franjo Mrak, Josip Jendraši , Zbiljko Majer, Nenad Stefanovi , gen. Pero Blaškovi , gen. Ivan Klišani , gen. Ivan Prpi , natporu nik Marija Ceri i drugi.

Tako su u asu »pu a« bili uhapšeni Blaškovi , Mateša, Jendraši , Medved, Majer i drugi.

do nikakvih razmimoilaženja i koliko je bila prijava za Voki a iznena uju a, toliko je i Štiti ostavljao utisak iznena enja radi njenih posljedica. Interesantno je da je Štiti prema vlastitoj izjavi, što i sâm Voki potvr uje, bio u po etku u sve upu en i Voki se sa njim i savjetovao, a ipak do toga asa nije ništa prijavio. Isto tako je Štiti u bilo poznato da je i Paveli u sve upu en. Prema tvr enju mnogih Štiti je bio poznat kao ovjek bolesno ambiciozan, te je sâm sebe smatrao za najboljeg obavještajca te se je kao takav uvijek nastojao ista i, a sigurno je i Voki u to bio uvjeren, jer je o njemu uvijek lijepo govorio.

Polaze i sa ovih injenica, motiv Štiti eve prijave mogao bi se na i u njegovoj želji, da isti u i na svoj na in svoju lojalnost Paveli u pokaže istovremeno i svoju sposobnost obavještajca, a ne nanijevši ovim nikakve neprilike svom najboljem prijatelju i kumu Voki u. Štiti je kasnije izjavio da nije htio prije ništa nikome javljati dok stvar ne sazori.

2. Drugu mogućnost uzroka ove Štiti eve prijave treba tražiti polaze i sa injenice:

a) da je Paveli znaju i sve, pa i detaljnije nego je bilo navedeno u prijavi ipak se isključivo sa ovim poslužio za napad i likvidaciju itave afere.

b) da je Štiti dostavio ovu prijavu pismeno i to putem Heren i a, i ako je mogao da je tražio biti primljen dobro kod Paveli a, osobito kada se radilo o ovako delikatnoj i zamašnoj stvari. Ovim Štiti evim na inom prijavljivanju stvar dobiva novi izgled, jer se u nju upu uje Heren i koji, osim što je sa svime i osobno tangiran (kao zapovjednik ustaških jedinica), ina e nije naklonjen Voki u radi pitanja 'prometnih zdrugova', što je Štiti vrlo dobro znao. Ovdje se dobiva utisak da je na in i put ove prijave naro ito udešen, te da je Štiti bio ne im ja im prinu en da povjeri itavu stvar Heren i u i tim svjesno pravi prvi korak protiv svog najboljeg prijatelja, kuma i zagovornika. Sâm Štiti u to vrijeme isto nije bio u najboljim odnosima sa Heren i em.

c) Na traženje Servatzyja da se i Štiti a stavi pred sud, jer nije od po etka javljao, nego što više Voki se sa njime savjetovao (primje uju i da je onda i dalje mogao ostati 'posmatra ') Paveli je to otklonio. Ovo traženje Servatzyja uslijedilo je prije su enja Voki u, kada je Štiti na pitanje zašto odmah u po etku nije prijavio, govorio da je on htio ekati 'dok stvar ne sazori', zatim da je mislio da Paveli zna, kako mu je Voki pri ao, ali da je na koncu posumnjao.

Prema gornjem dalo bi se izvesti:

I. Da je Štiti mogao biti od po etka obavještajac Paveli ev postavljen radi kontrole, te da je po nalogu njegovom prijavio i pri tom obavjestio unaprijed Heren i a.

II. Nije isključeno da je Štiti posumnjao u eventualnu reakciju (odn. igru) Paveli a i na ovaj na in htio sebe osigurati, ali je teško vjerovati da on o tome ne bi prije govorio sa Voki em, a sumnjam da bi u ikojem slu aju preko Heren i a dostavio prijavu.

III. Ukoliko se pretpostavi mišljenje da su Njemci itavu stvar otkrili nije isključeno da je za istu doznao Štiti te odmah prijavio radi sebe, ali i tada bi Voki a obavjestio.

IV. Još jedna pretpostavka: da je Štiti dobio nalog da na ovaj na in postupi, da bi se Voki i svi koji su upleteni u ovu aferu onemogu ili od neke tre e osobe. U ovom slu aju ova tre a osoba mogla bi biti samo Njemci, a Štiti da je bio njihov špijun i to držan jakim adutima.

Poslije bi se mogla nadodati i eventualna Paveli eva sumnja da je Štiti

njema ki špijun, kao kona na pretpostavka da je Paveli radio sve u ovoj stvari po želji Njemaca i da je on bio prvi koji je Njemce obavještavao.

U svakom slučaju: prijava Štiti a bila je polazna točka i jedini argument kojim se Paveli poslužio, da ovu stvar iznese na javu na vrlo upadan način.

Iz razgovora sa Voki em nisam razabrao da su on i Lorkovi vodili pregovore sa ikim drugim osim sa Farolfijem, ali mi je, mislim, Rukavina rekao da su ma ekovci za iste znali, a da je Tomaši bio sa Farolfijem kod razgovora.¹⁴⁹ U emigraciji mi je Vu kovi rekao, da je i on znao da se vode razgovori, kao i svi ostali, ali da on nije imao pojma o emu je konkretno bilo govora, jer da je to bilo prepušteno Farolfiju samom.¹⁵⁰ Za Tomaši a tvrdi da nije bio pregovara . Prema pri anju Joze Rukavine bio je osumnji en i gen. Matija Cani , da ima vezu sa itavom stvari i to radi toga, jer da je stavio na raspolaganje avion bivšem zastupniku HSS Ipši iz Daruvara, koji je navodno imao veze sa nekim engleskim majorom u blizini Daruvara. - Za ania a se me utim nije ništa moglo ustanoviti, te je samo bio smjenjen sa mjesta zapovjednika oruž. snaga.

Kako je stvar tekla na samoj ministarskoj sjednici - sje ao se ustaša-povratnik Moškov — uo sam od Bulata, kada je ovaj kasnije bio dodjeljen kod mene i neke vrsti vladin povjerenik.

Paveli je naglo sazvao sjednicu vlade u Tuškancu i tamo zapo eo otvorenu ataku, izjavivši pred svima da se me u njima nalaze neki koji se bave mišlju izdaje. Ne spominju i imena po eo je iznositi pojedine stavke iz Štiti eve prijave, našto je Lorkovi (a zatim i Voki) ustao i rekao za u en da mu izgleda da se to na njega (ne)odnosi, što je Paveli i potvrdio izjavivši da on to ne e i ne može trpjeti, te da ih rješava dužnosti. Prema rije ima i Voki a i Lorkovi a te Bulata, svi su bili iznena eni, jer nisu znali ništa, a Voki i Lorkovi upravo zaprepaseni, te nisu znali što bi uop e rekli. Mislili su da e se naknadno sve razjasniti. Iz ovoga se vidi da je Paveli htio itavu stvar vrlo demonstrativno izvesti, a imao je nakanu odmah nakon sjednice dati uhapsiti Voki a i Lorkovi a. U tu svrhu on je pozvao Servatzyja (koji mi je kao i Bulat sve pri ao), Luburi a, Heren i a, Pe nikara, Lisaka, Kirina i Rukavinu (nisam siguran za ovog posljednjeg), ali se nakon sjednice radi ne ega predomislio i naredio im samo ku ni zatvor i to bez nadzora, a sutradan sa nadzorom agenta i nakon tri dana sud. O svim ovim doga ajima doznao sam ja iste ve eri kasno od Servatzyja i to je za mene bila prva vijest o 'pu u' i to u verziji (kako mi re e Servatzy), da su Voki i Lorkovi bili u vezi sa etnicima.

Drugi dan je Servatzy - po Moškovu - bio pozvan od Paveli a, koji mu je naredio kao zapovjedniku PTB (*Poglavnikove tjelesne bojne*) da ima formirati sud, koji e suditi Voki u i Lorkovi u kao pripadnicima PTB. Kako PTB nije imao stalni sud ni prostorije za isti, došao je Servatzy k meni sa nalogom Paveli a da se stave na raspolaganje zapovjedništvu *PTB* sudbene prostorije *PTS*, gdje e se su enje Voki u i Lorkovi u održati. Za pro elnika suda bio je odre en Dr. Mate Frkovi . Sav organizatorski posao te rasprave imao je do samog su enja preko sebe Servatzy. Iako je bilo lanovima suda nare eno pod prisegom da o raspravi ne smiju razgovarati (rasprava je bila tajna), ipak sam doznao neke momente. Tako mi je poznato da su i Lorkovi i Voki odmah

¹⁴⁹ Vezu Ma eka s vode im ma ekovcima u Zagrebu održavao je potajno Ljudevit Tomaši .

¹⁵⁰ Budak, na primjer, nije ništa znao o pripremanju »pu a«. U istrazi je izjavio ovo: »O pu u znam toliko, koliko se pri alo poslije uhapšenja Voki a i Lorkovi a. Ina e o pripremanja samog pu a nije mi ništa poznato.« (A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje Mile Budaka, MF-19)

izašli sa izjavom da se ne smatraju krivim, jer da je sve to znao Paveli koji im je dao dozvolu za kontakt, kao i da je bio isti o toku svega obavještavan. Na to je sud prekinuo raspravu, te su Servatzy i Frkovi (mislim skupa) išli Paveli u da ga o ovome izvijeste. Paveli je potvrdio ovu izjavu i tada rekao da je htio vidjeti 'kako daleko e gospoda i i'. Isto tako mi je poznato da se Lorkovi ogradio od svakog suda, te je negirao prava suda PTB da mu sudi, traže i da kao ministar bude stavljen pred neki vladin ili ministarski odbor, potkrepljuju i ovaj zahtjev s time što se itava stvar odvijala za vrijeme dok je bio aktivni ministar. Optužnica se bazirala na Štiti evoj prijavi; kako su okrivljeni priznali, to svjedok nije ni bio pozivan. Nakon što su Servatzy i Frkovi bili kod Paveli a, sud je završio postupak osudivši Voki a i Lorkovi a na gubitak inova i isklju enje iz PTB. Sa izhodom samog su enja Lorkovi se pokazao prili no zadovoljan, šta više i smijao se, te je ostavljao dojam da drži da je sve to bilo 'pro forma', dok se na Voki u vidjelo da je utu en i da se još u itavoj stvari ne može sna i.

Odmah nakon su enja bili su proglašeni sa strane *R.z.J.R. i S. (Glaimog ravnateljstva za javni red i sigurnost)* uhapšenim i saop eno im je da e biti internirani i to Lorkovi u Koprivnicu, a Voki u Novom Marofu, kuda su drugog dana i odvedeni. Nadzor nad istima imali su zapovjednici mjesnih posada. Kako *R.z.J.R. i S. (Lisak)* nije dalo nikakve upute za postupak prema interniranim, to su bili razli ito i tretirani. Tako Lorkovi nije uop e mogao izlaziti iz ku e, dok je Voki uz pratnju službuju eg asnika mogao se šetati po parku, te biti u svojoj sobi ili sjediti pred ku om. Nato je uslijedio nalog *R.z.J.R. i S.* da se Voki a ima premjestiti u Koprivnicu, jer da u Marofu 'nadzor se pokazuje nedovoljan i nepouzdan' (navode i da su dobili prijavu kako se Voki šeta sa asnicima i sa istima razgovara). Nije mi poznato da li su u Koprivnici bili zato eni u istom stanu. Boban (koji je bio zapovjednik u Koprivnici) pri ao mi je da mu je Voki tražio, kada je bila Koprivnica opkoljena od partizanskih jedinica da mu dade pušku i dozvolu da se bori kao obi an vojnik, mole i ga da mu tako da priliku da završi i umre kao borac. Kasnije su nakon izvjesnog vremena povezani (?) i Voki i Lorkovi u kaznionu u Lepoglavi. Nakon što smo izbjegli u Austriju uo sam prve vijesti da su obadva usmr eni po straži kaznionu, kada je ova prilikom povla enja bila napuštena.¹⁵¹

Istovremeno sa hapšenjem Voki a i Lorkovi a provedeno je i hapšenje svih istaknutih lanova *HSS* u¹⁵² Ja sam intervenirao za Vu kovi a mole i i Paveli a (a prije toga i Lisaka) da ga puste, ali mi je Paveli odgovorio da je to samo privremeno i da je postupak odre en vrlo lijep, kao i da e nakon kratkog vremena biti skoro svi pušteni, osim onih koji su direktno upleteni u sām 'pu ', a da Vu kovi ne spada me u ove. (Napominjem da sam se ja prije

¹⁵¹ U literaturi je sporan datum umorstva Farolfija, Tomaši a, Lorkovi a i Voki a: 24. ili 25. IV 1945.

¹⁵² B.Pešelj razlikuje tri grupe zatvorenika: (1) grupu istaknutih pristaša HSS zajedno s grupom omladinaca; (2) grupu domobranskih oficira simpatizera HSS; (3) pojedince koji s HSS nisu imali nikakvih političkih veza. U prvu grupu ubraja: Mōns. Pavla Jesiha, Ivana Pernara, Josipa Torbara, Barišu Smoljana, Miju Ipšu, Ivanka Farolfija, Ljudevita Tomaši a, Roka Mišeti a, Branka Pešelja, Zvonimira Paveši a, Božu Vu kovi a, Nikolu Frangeša, Rudolfa Opolskog, Dragutina Belaka, Danu Belani a, Fedora Vu eti a, Božidara Firšta, Nevenka Fazini a i Gustava Mišeti a. U drugu: gen. P. Blaškovi a, pukovnike A. Matešu, Vilima Luli a, Zbiljka Majera, Vladimira Kale aka, Josipa Jendraši a, Dragutina Medveda i kapetana bojnog broda Hijacinta Mundorfera. U tre u grupu svrstava Stjepana ani a, Nikšu Gra i a, Milana Jur i a, Branka Rukavinu, Hinka Wolfa i Davida Sin i a. (Branko M. Pešelj, nav. rasprava, str. 759)

zauzimao za Vu kovi a, koji je bio zatvoren u Jasenovcu; sa njime sam kao dijete odrastao i bra a smo 'po mlijeku').

Za sve ove uhapšene bila je odre ena internacija na Sljemenu i to u *inovni kom domu*, gdje se je lijepo s njima postupalo, ali su nakon desetak dana bili svi preveženi u Lepoglavu, gdje su i ostali sve do pred kratko vrijeme prije povla enja. O postupku prema njima doznalo se naknadno i prema njihovim zajedni kim izjavama isti je bio sve drugo nego li, kako je Paveli rekao, 'dobar'. Neki su bili maltretirani, a skoro svi su dobili tifus.¹⁵³

1 Pernar i Vu kovi su mi pri ali da je Paveli bio obavješten o svemu i to preko njihovih lanova obitelji i moljen za dozvolu prevoza u bolnicu, što je Pernar na koncu u zadnji as dobio.

Posmatraju i sve ove injenice teško je i skoro nemogu e ta no utvrditi motive i razloge Paveli evog držanja i postupka, ako ovjek traži i malo logi nog i razumnog elementa u raspletu afere 'pu a' do njegovog kona nog epiloga: svršetka Voki a, Lorkovi a, Farolfija, Tomaši a i Klišani a. Toliko ima (posebno s obzirom na op u ondašnju situaciju) nelogi nosti i protivrje - nosti, da izgleda posve bezuspješno svako traženje razloga sa bilo kakvog logi kog i razumnog gledišta.

Analiziraju i itavu stvar od po etka treba imati slijede e na umu:

1.— Op a vojno-politi ka situacija je bila tada njima svima jasna. Skoro svima je bilo o evidentno da Njemci gube rat i da se nalaze ve u agoniji. I sam Paveli je ve otvorenije dao mnogima do znanja da on sve to vidi i zna, te da se 'stvari razvijaju samo na korist Hrvatske' i da je on 'sve predvidio' i sli no.

2.- Nema sumnje da su Farolfi (i grupa ma ekovaca u ije je on ime govorio) imali nekih obe anja i to dosta uvjerljivih, kada su bili spremni da

¹⁵³ Prva grupa ma ekovaca bila je najprije držana u oružni kim barakama kod Solovljeve ulice u Zagrebu, a zatim preba ena na Sljeme u *Dom gradskih inovnika* okupiran po Luburi evoj *Ustaškoj obrani*. Druga grupa, nakon uhi enja 8. rujna 1944, bila je otpremljena direktno u zatvor na Savskoj cesti u Zagrebu i njoj se pridružila ona sa Sljemena (1. XI 1944). Obje spojene grupe bile su odijeljene od ostalih zatvorenika i njih su uvali pripadnici specijalnog odreda *Ustaške obrane* pod komandom Ljube Miloša.

»Izme u Seseveta i Boži a neki su bili pušteni iz zatvora. Direktor Esplanade, Nikša Gra i , oslobo en je na intervenciju svoga vjen anoga kuma, generala Glaise Horstenau-a, a profesor Roko Mišeti i njegov brat August pušteni su na zagovor i jamstvo njihovoga užega zemljaka Stijepe Peri a. Branko Rukavina i dr. Milan Jur i poslani su pred Boži na frontu u Liku na vlastite molbe upu ene Poglavniku, dok je Veliki Župan David Sin i jednog dana koncem princa odveden po Ljubi Milošu u nepoznato.

Odmah iza Nove Godine 1945. došao je k nama jedan inovnik iz Ravnateljstva za javni red i sigurnost, kojemu je na elu bio Erik Lisak, i donio za svakoga osudu Ravnateljstva, kojom se osu uje na tri godine zato enja u Popravnom logoru Lepoglava. Sve odluke, potpisane po Lisaku, bile su uglavnom iste s malim razlikama u razlozima osude. Ja sam, na primjer, dobio tri godine logora, jer sam »svjesno rušio ugled Nezavisne Države Hrvatske i radio protiv njenog državnog ure enja«, i zato, jer sam »pomagao organizirati bijeg ing. Košuti a u partizane« (što nije bilo istina). Neposredno nakon primitka odluka odpremljeni smo vlakom rano u zoru u koncentracioni logor Lepoglava, koji je uvala Ustaška obrana, a zapovjednik je bio Ljubo Miloš.

Ne želim opisivati u ovom lanku kako nam je bilo u logoru i kakove smo sve strahote prošli i doživjeli. O tome, možda, drugom zgodom. Želio bih tek napomenuti da smo gotovo svi u grupi oboljeli od pjegavog tifusa, koji je harao logorom i da smo bolesni ležali na golom podu kao stoka, bez lije ni ke njege, lijekova i druge potrebne pažnje. Neki me u nama nisu preživjeli, pa je tako podlegao tifusu general Pero Blaškovi , izme u dva rata predsjednik Hrvatskoga kluba u Beogradu.

Bili smo posve izolirani od vanjskoga svijeta. Nikakovi posjeti žena, rodbine i prijatelja nisu bili dopušteni. Niti aša vode nije mogla u i u logor. Što je najgore, kad smo se po eli oporavljati od bolesti, nismo imali niti pojma što se doga a u politi kom životu zemlje, iako smo uli od Ustaša uvara da je u Beogradu osnovana jedinstvena jugoslavenska vlada, kojoj je Tito predsjednik a dr. Šubaši ministar vanjskih poslova.« (B. M. Pešelj, nav. rasprava, str. 759-760)

tako reku 'preuzmu kormilo NDH u svoje ruke, u vremenu, kada je najviše ratna oluja bjesnila'. Oni su uvijek bili neodlučni, pa i u sitnim pitanjima, te je sigurno da ne bi bili ništa poduzimali, da im nije bila obećana od nekih prijateljski naklonjenih (odn. bolje reku ekonomski i politički zainteresiranih na području Hrvatske) o itih pobjednicima rata.

3.- Pregovori Voki -Lorkovi i Farolfi započeli su tako službeno sa znanjem i pristankom Pavelića i on je obavještavan sve podržavao, bar do prijave Štitića.

4.— Prijava Štitića je uslijedila nakon definitivnih prijedloga u kojima je i pitanje uklanjanja Pavelića.

Ovdje se može preći na prve pretpostavke o motivima i razlozima Pavelićevog držanja i postupka — nazvati ga — miniranjem itavog spleta, jer u kom je i on bio jedan od glavnih režisera, a istovremeno trebao biti glavni 'tragični lik' ove privremeno za javnost predstave — 'pucanja' — koja je ovo ime dobila kao mrtvoroden i nakon prisilnog pobjeđivanja.

Ako je on (Pavelić) doista pomišljao na okret od Njemačke, tada razlozi da u zadnji čas ustukne, mogli su biti:

a) njegovo osobno pitanje, t. j. da se nije mogao pomiriti sa mišlju da bude stavljen po strani sa neizvjesnom sudbinom za svoju osobu (ovo je jedna od vrlo vjerojatnih mogućnosti).

b) Kraha od Njemaca, ako su otkrili ili da bi mogli otkriti, odnosno da je Štitić njem. špijun, radi čega žrtvuje druge da bi se pokazao lojalan prijatelj Njemcima,

ili da (Pavelić) na itavu stvar nije uopće ozbiljno pomišljao, već je podržavao da može u zgodnom času likvidirati Vokića (radi sve većeg utjecaja na vojsku), te se pokazati najlojalniji Njemački saradnik.

Prema postupku u pravom času - (jasno hotimi no iznošenje optužbe, govorom u novinama, te dosta blago i lijepo postupanje prema uhapšenim interniranim) dalo bi se zaključiti da je bio vođen strahom pred Njemcima ili na njihov zahtjev, ali kasnije sve oštriji postupak prema uhapšenima i konačna likvidacija osoba, potpuno je nemoguće dovesti u vezu sa Njemačkom presijom ili strahom od Njemaca, što su Njemci bili nemoćni i bliže svršetku, postupak se pogoršavao i na koncu kada Njemačka kapitulira oni (Vokić, Lorković, Farolfi, Tomašić) gube glave.

Dok se prema Anglo-amerikancima i određuje povlačenje, te o tome već otvoreno govori, likvidira osobe koje su na tome prije radile i sa Anglo-amerikancima imale možda već direktan kontakt, a u svakom slučaju indirektni, te koje isto stoje na stanovištu hrvatske države i mogle bi u tom času najviše poslužiti.

Isključena je i Pavelićeva bojazan da bi kod Engleza i Amerikanaca ma ekovci mogli bez njega preuzeti sve u svoje ruke, jer je za predpostaviti, da je ipak toliko razuma još imao da vidi da on ne dolazi u obzir, a osim toga ne bi bio onda pustio iz Lepoglave ostale maekovce, a u najmanju ruku nastojao da spriječi odlazak istih iz zemlje.

Isto tako je isključena likvidacija preostalih u Lepoglavi bez njegovog znanja, jer ih ne bi zadržao zatvorene dok je druge pustio. Napominjem da su svaki dan, sve do posljednjeg časa maekovci o ekivali da stignu Farolfi i Tomašić i da su se od dana njihovog puštanja (prema Pernaru i drugima) stalno interesirali i molili za puštanje preostalih iz Lepoglave.

Koji je bio pravi razlog ovakvog Pavelićevog postupka i šta se iza njega krilo, možda bi mogao da odgovori sam Pavelić. Da li bi i malo razuman

ovjek mogao shvatiti motiv koji je rukovodio Paveli a za ovakav finale 'pu a', osim nekog izvrsnog psihijatra, za sumnjati je.

Gledaju i na itav tok t.zv. afere pu a od njegove pojave do posljednjeg ina u Lepoglavi kroz ratne i političke prilike onog perioda, a period svega i nakon svega ostalog, po mom dubokom uvjerenju, ovo je bilo jedno od zadnjih diela Paveli a, koji ga još bolje pomaže osvjetliti u njegovom pravom svijetlu.«

U svom iskazu u istrazi Moškov je 22. V 1947.¹⁵⁵ samo potvrdio i ponešto dopunio svoj gornji opis afere Lorkovi -Voki . Evo što je o njoj rekao u istrazi na pitanje istražitelja što zna o pu u Lorkovi -Voki :

»O sluhaju Voki -Lorkovi doznao sam tek kad je isti izbio, tj. tek kad je izbilo na javu itavo pripremanje tj. kad su Lorkovi i Voki bili smjenjeni i stavljeni pred sud. Sud je voden nad njima kao pripadnicima PTB-a prema zakonskoj odredbi o sudovanju pripadnicima PTB-a. Prvu mi je vijest, da su Voki i Lorkovi smjenjeni te da je Lorkovi stavljen u kućni pritvor saopćeno Servatzy govore i da je dobio nalog kao zapovjednik *PTB-a* da se nad njima povede istraga i suđenje te je molio da se isto obavi u prostorijama suda *PTS-a*. Po njegovom prijedlogu bio je pozvan on (Servatzy), Pećnikar, Herenić, Lisak, i mi se i Luburić, jednog predvečerja na Tuškanac gdje se održavala konferencija ministara. Pavelić im je rekao nekaćekaju dok završi konferencija jer daće razriješiti dužnosti Voki a i Lorkovi a, te da Lorkovi a treba metnuti u kućni pritvor, a za Voki a daće se vidjeti poslije. Da oni budu prisutni u blizini vile gdje se drži konferencija i nakon svršetka da Servatzy sa još jednim odvede Lorkovi a u njegov stan. Pitao sam ga zašto je to usljedilo, a on mi je odgovorio da su spremali pućda skinu Paveli a i da formiraju novu vladu koja bi se stavila u vezu sa Englezima i saćeticima, da ih ima veliko kolo umješanih i to većinom maćekovaca. Rekao mi je da je odrećen da sprovede sud te me je zamolio, da ja to saopćim Voki u i Lorkovi u jer će se sud održati u prostorijama *PTS-a*, a radi toga da ih je potrebno obavjestiti i dovesti na *PTS* gdje bi im se trebala prirediti soba za vrijeme istrage i suđenja. Ja sam insistirao da ih se drži negdje na drugom mjestu, jer da nema prostorija. Otišao sam skupa s njim do Lorkovi a, saopćio mu, tj. Servatzy mu je saopćio odluku za sud (imao je pismenu odluku potpisanu po Paveli u), isto tako i Voki u. Ja sam sutradan otišao Paveli u i pitao ga za tu stvar. On mi je rekao da oni mogu ostat i kod svojih kuća i da je već odrećio da budu tamo pod paskom agenata. Prema onome što sam ćuo od Servatzyja kao i poslije od drugih, te od samog Voki a prije ili poslije rasprave i od samog Paveli a, stvar stoji ovako: Kad je Voki bio imenovan za ministra oružanih snaga prema kazivanju samoga Paveli a i Voki a, isti je bio pozvan par puta od Lorkovi a na većeru u Lorkovi ev stan. Vokić je to primjetio Paveli u primjetivši da on nezna zašto ti pozivi, jer da oni nisu osobiti prijatelji. Pavelić mu je na to dao savjet da je zgodnije da se ne mješam mnogo u Lorkovi evo društvo jer da tamo ima svakakvih tipova. Vokić je ipak, iako u prvo vrijeme prestao, ponovno poćeo zalaziti k Lorkovi u i to raći, kako mi je on sam kazao, nekog ženskog društva. Kasnije su se sprijateljili tako da je Voki postao vjenćani kum Lorkovi ev. Prilikom tih sastanaka na većerama kao i inaće u drugim zgo-

¹⁵⁴ U istrazi je Moškov bjelodano i uvjerljivo pokazivao da je duboko, do srći razoran držanjem ustaškog poglavnika u »drugoj emigraciji«. Uvjerio se da je Pavelić, pored ostalog, i sinja kukavica.

¹⁵⁵ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, Kut. I.0.9, Br. reg. 1/4 1-117.

dama razgovarali su o ovoj politici u ovoj situaciji i o tome kako će Njemačka sigurno rat izgubiti ako će i ne stoji pred kapitulacijom. Voki je kao ministar oružanih snaga bio postao prilično popularan osobito među domobranskim oficirima te je neprestano obilazio razne jedinice i zapovjedništva države i govore u kojima je naglašavao da se mi borimo samo za Hrvatsku i nikog drugog i dao nasluđivati da ako je potrebno da će se udariti i na Njemce. To on nije nikad kazao otvoreno, ali svaki njegov govor bio je na ovaj način interpretiran. On je o tim svojim govorima izvještavao Pavla. Jednom prilikom u razgovoru sa Pavlom izrazio je otvoreno misao da će Njemačka rat izgubiti te istome kazao da mu je i sam njemački general Glaise von Horstenau u jednoj prilici rekao da stvar stoji vrlo loše i da Hrvati gledaju spasiti što se da spasiti bez obzira na ikoga. Tom prilikom mu je, prema riječi Pavla, rekao da i on tako misli, na što je Voki odgovorio da bi trebalo nešto poduzeti. Tokom daljnjeg razgovora Voki je rekao da je razgovarao sa Lorkovim o istom tom pitanju, te da mu je ovaj kazao da bi trebalo ispitati teren kod maekovaca. Pavla je to prema riječi Pavla i Voki odobrio time da ga o svemu to neće izvještavati. Poslije toga radi iste stvari imali su sastanak sva trojica. Stupili su u vezu sa maekovcima i to sa njihovim predstavnikom Farolfijem te su tu stvar pretresali tražeći i formu i o svemu izvještavali Pavla, koji im je u svemu povlađivao. Međutim u ostalim Farolfi je kazao da imaju i vezu tj. maekovci sa Englezima i to preko Švicarske putem nekog doktora odnosno zubara Pandakovića. Bio je spominjan i HSS-ov zastupnik iz Daruvara (to je bio Ipša - opaska autora) da on ima ili da će uspostaviti vezu sa jednim engleskim oficirima. U okviru taj posao i te pregovore bili su upućeni Ante Štitić, kum Vokiev, koji je bio svakodnevno u njegovom društvu i ondašnji ravnatelj za javni red i sigurnost Jurčić. Ti pregovori su došli bili veće tako daleko da su pošli tražiti i ministre za pojedine resore. Najveći problem im je bio za osobu ministra unutarnjih poslova, a Jurčić je dobio u zadatak da razgovara i pronađe osobu zgodnu koja bi htjela taj položaj prihvatiti. Sa strane HSS-a bio je kao vojni stručnjak angažiran pukovnik Klišanić da izradi prijedlog o reorganizaciji vojske i njenom rasporedu. Za stvar je još znao i pukovnik Mrak. Ante Štitić je na neki način doznao da o ovoj stvari i Pavla sve zna. Izgleda da mu je to povjerio Jurčić. On je tada da bi se pokazao lojalan, a možda i ne misleći da bi to moglo imati nekih posljedica za njegovog najboljeg prijatelja Vokia napisao jedno izvješće kojega je dostavio Pavlu. Mislim da je ovo izvješće Pavla u predao Hereni ili Lisak. Reakcija Pavla je uslijedila nakon ovog izvješća koje mu je poslužilo na ministarskom vijeću kao jedan dokument. Prema prijedlogu Ede Bulata na ovoj sjednici Pavla je nakon par redovitih stvari prešao na stvar Lorkovi-Voki sa riječi: 'Gospodo, ovdje ima i jedna dosta teška stvar. Ovdje neki koji među nama sjede stvaraju urote.' I onda je pošli tražiti izvješće te na koncu donio odluku o razriješenju dužnosti ministara Vokia i Lorkovića ne govoreći ništa na istoj sjednici o zatvaranju i istrazi protiv ove dvojice. Stvar je bila postavljena sa strane Pavla tako da se ovi nisu mogli ni braniti, odnosno da su to shvatili kao jedan manevar radi Njemaca, jer je Pavla dao tobož naslutiti da su i Njemci za tu stvar na neki način doznali. Pavla je dao pohapsiti sve maekovce koji su bili izravno u to upućeni kao i neke koji nisu upućeni znali za stvar. Voki i Lorkovi su ne samo meni nego i drugima s kojima su mogli doći u dodir kao i na samom sudu izjavili da je Pavla od prvog momenta za sve znao i pozivali se na njega kao na glavnog svjedoka. Predsjedatelj suda koji je bio Mate Frković

tu je stvar iznio Paveli i Paveli je potvrdio iznose i da je on samo htio da vidi koliko će ova dvojica daleko oti i davši opet naslutiti da se iza toga kriju Njemci. Ovaj sud *PTB*a ih je mogao osuditi samo na gubljenje lanstva *PTB*-a, kao i gubljenje inova, jer dokaza za krivicu koja bi mogla prouzrokovati ve u osudu nakon Paveli eve izjave nije bilo. Nakon su enja bilo im je po *Ravnateljstvu za javni red i sigurnost* određeno mjesto internacije.! to Lorkovi u Koprivnica, a Voki u neko drugo mjesto kojeg se ne sje am. Voki je pak molio da mu se promjeni mjesto i bilo mu je određeno Novi Marof kod Varaždina. U Novom Marofu je bila posada *PTS. Ravnateljstvo za javni red i sigurnost* nije odredilo nikakav dnevni red za život njihov kao zato enika. Bio je stavljen pod nadzor zapovjednika bojne (govoreno o Voki u) — takav sam nalog dobio od županstva i Voki se mogao šetati slobodno po parku u Novom Marofu sa jednim asnikom. Nakon nekog vremena došao je nalog od *Ravnateljstva za javni red i sigurnost* potpisan po Lisaku da se Voki ima sprovesti u Koprivnicu, jer prema obavjestima koje je primilo isto ravnateljstvo Voki dolazi u kontakt sa asnicima i s njima razgovara. Tako je i napravljeno i Voki je odveden u Koprivnicu. Pred kraj rata prema pri anju uo sam da su bili odvedeni u Lepoglavu kao i pri anju da su navodno tamo i zaglavili. Vani sam uo (u Italiji) a je posve sigurno da Njemci nisu za tu stvar ništa znali, ve da je Paveli pustio Voki a i Lorkovi a da rade na tom poslu kako bi Voki a ije se popularnosti po eo pobojavati maknuo, a preko istih 'ikloniti konkurenciju ma ekovaca. Kod toga da je bilo odlu uju e i izjava t nte Štiti a samome Paveli u kad ga je ovaj pozvao da su Voki i Lorkovi re kli govore i o položaju Paveli a u toj kombinaciji: 'Hrvatski narod nije Paveli , niti je hrvatska država vezana za jednog ovjeka'.«

Toliko Moškov kao ovjek iz najbliže Paveli eve okoline.

Na drugoj strani koristit emo se iskazom u istrazi Davida Sin i a,¹⁵⁶ zaduženog a se povezuje s istaknutijim ma ekovcima u Zagrebu, kao što su bili inž. August Košuti , Ivanko Farolfi, Ivan Pernar, Josip Torbar i drugi. »Opazio sam da Farolfija — iskazao je Sin i - jako zanima (vrijeme: ožujak-travanj 1944) veza sa domobranskim oficirima, a i on mi je preporučio da podržavam vezu sa njima, jer da u asu savezni ke akcije je uop e važno, a posebno za *HSS* držanje vojske prema *HSS*. Ja sam u tom me uvremenu bio doveo u ku u pukovnika Matešu, Klišani a s kojima sam kasnije sam vidio da je Farolfi uže od ostalih sara ivao. Ovdje moram napomenuti a je i Farolfi, a pogotovo Košuti u nekim stvarima i prema najbližim pristašama zadržavao stav tajnosti u nekim stvarima.«

»Nešto kasnije i to u svibnju mi je (Košuti) rekao da je on odlu io u i u vezu sa NOP-om, radi sporazuma.¹⁵⁷ Kasnije mi je pak rekao da e razgovarati, a razgovore da e voditi sa Hebrangom. Ja sam to odobravao. Opazio sam me utim, da za te razgovore i za tu vezu koju on priprema Košuti osje a da je *HSS*i njegova pozicija kao pregovara a slaba. A u tom sporazumu, ako bi do njega došlo da on želi da *HSS*što više dobi, t. j. što utjecajnije poziciju. Kad su u maju došle prve vijesti ne o sporazumu, nego o nacrtu sporazuma, odnosno razgovora Šubaši -Tito, Farolfi je bio mišljenja i baš pred Košuti em da je u tom sporazumu, odnosno u tom nacrtu pozicija *HSS* dosta slaba

¹⁵⁶ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Davida Sin i a, Kut. I.O-9, Br. reg. 6/7 1-87.

¹⁵⁷ Prvo su Baburi i Pocrni odnijeli u Topusko »Osnovu« koju je sastavio Košuti ; kasnije je prešao na oslobo enu teritoriju prof. I. Krbek kao opunomo eni izaslanik A. Košuti a, da bi na kraju, ugrožen, prebjegao i sam Košuti .

odnosno nesigurna, a i sâm Košuti , opažao sam, nije bio najzadovoljniji.¹⁵⁸ Kad je nešto kasnije došlo do razgovora sa Lorkovi em i obe anja Voki evih, videli su Košuti i Farolfi, a osobito posljednji u onim mogu nostima koje su ti razgovori pružali baš najja e pozicije *HSS-a* pred saveznicima i u pregovorima o kojima je tada Košuti govorio. Pošto je garancija svake politike snage u vojni koj sili, to baš Farolfi je nakon razgovora sa Voki em najve u pažnju obratio, vidio sam, baš tome, da vojska postane sredstvo *HSS*politike i baš on tom vojni kom problemu posvetio najve u pažnju, kao i uop e obojica njih problemu ja anja pozicija *HSS* vezama sa inozemstvom, propagandi u zemlji i inozemstvu i pridobijanju domobranskih asnika.«

Po etkom svibnja Lorkovi je pozvao Sin i a u svoj stan i tom mu prilikom povjerio: Njema ka stvar i pozicija na frontu je loša i da on ima vijesti po kojima Englezi pripremaju iz Taranta akciju na Balkan. Sad da je situacija za *HSS*da, ipak, stupi u akciju i da bude pripravna što više u initi za hrvatski narod. On da je uvijek stajao na stanovištu, da e do i as za *HSS*i kad *HSS*treba pomo i. Premda su mnoge stvari do sada, baš razgovori u tom smislu prije vodeni bili preuranjeni, sad da je ali došao momenat kad je stvar za *HSS* i za pomaganje u korist *HSS-a* zrela. On da bi želio razgovarati sa Košuti em u tom smislu, da ga informira o položaju, a i u smislu ve prije t. j. 1943. g. vo enih razgovora.

Košuti je — nakon dužeg krzmanja — pristao na sastanak i u Lorkovi e ovom stanu sastanak je bio održan. Prisustvovali su mu, osim ove dvojice, Farolfi i Sin i . Sin i je ovako opisao taj no ni sastanak u Tuškancu:

»Košuti je najprije po eo predbacivati Lorkovi u na in kako su završili lanjski razgovori i razgovor je duže trajao o op im prilikama, najprije u zemlji. Košuti je predbacivao Lorkovi u postupke ustaša kao n. pr. sistem logora, odmazda i stao na stanovište da to sve skupa nije politika, koja može donjeti hrvatskom narodu bolju budu nost. Onda se razgovaralo o položaju na frontovima, gdje je Košuti rekao da svatko vidi kako e Njema ka izgubiti rat. Lorkovi je zastupao mišljenje da e Njema ka vjerojatno morati se povu i iz svih europskih okupiranih zona, ali da e još dugo iz Njema ke boriti se, a možda ušavši u svoje granice napraviti i kompromis s Englezima, odrekavši se svega što je izvan njezinih granica. Košuti nije isklju ivao tu mogu nost, ali je ostao na stanovištu da je odlazak Njemaca sa Balkana neminovan. Tada se govorilo o samoj invaziji saveznika na Balkan i slagala su se mišljenja jednog i drugog, da e Englezi sigurno(?) tu invaziju napraviti, samo je pitanje da li preko Albanije i Gr ke ili preko Italije i Trsta. Složili su se u tome ako Englezi do u preko Srbije u hrvatske krajeve, da e najprije svi Srbi k njima pri i i to baš da postoji mogu nost da Englezi ako tom prilikom

¹⁵⁸ »Svakako je najpokretljivija bila grupa vode ih lanova HSS-a u Zagrebu s A. Košuti em na elu. On je uzimao u obzir razli ite mogu nosti djelovanja i dogovaranja: od onog s ustaškim vodstvom do onoga s vodstvom NOP-a. Zbog spomenutih doga aja on od prolje a 1944. teži da uspostavi kontakt s vodstvom NOP-a na oslobo enom teritoriju u Hrvatskoj, kamo je i došao krajem rujna iz bojazni da ne bude uhapšen od ustaša u Zagrebu. Pri tome je ra unao i na odre enu vjerojatnost da e važnu ulogu u tom sporazumijevanju HSS-a i vodstva NOP-a odigrati Subaši kao predsjednik izbjegli ke vlade koji e imati na umu interese HSS-a. Izbjegavaju i pitanje borbe protiv okupatora, Košuti je u svojim prijedlozima za pregovore s NOP-om polazio od zahtjeva za priznanjem HSS-a kao glavnog političkog predstavnika hrvatskog naroda. Ponašao se kao da se u ratu nisu zbile nikakve promjene i kao da se može ra unati sa starom strankom kao nekom vrstom cjelinom i snagom koja e u osiguranju budu eg mira imati zna ajnu ulogu. Glavna pažnja je, dakle, bila usmjerena na pitanje vlasti poslije oslobo enja, a aktivno sudjelovanje u oslobodila koj borbi bilo je za njega sasvim sporedno.« (Ivan Jeli , *Komunisti ka partija Hrvatske 1937-1945*, Drugi svezak, Zagreb 1981, str. 297)

dadu podršku etnicima, svi Srbi, pa i oni koji su među partizanima pridu etnicima. Lorkovi je najviše isticao opasnost koja u tom času prijete hrvatskom narodu. I sada je na dugo i široko razvio svoja razlaganja i gledanja na politički položaj u budućnosti i na ono što on smatra da bi HSS sama mogla i trebala učiniti. Košuti je slušao to izlaganje i to je bio dug govor, a kasnije mi je Košuti kad smo bili sami rekao da Lorkovi ima bujnu fantaziju i da se vidi kako bi on htio u budućem događaju odigrati neku ulogu, ali neka bude sretan, ako spasi glavu i na vrijeme on i drugi ode i odu u Njemačku. Lorkovi je isticao kako mu je poznato da je Engleska baš preko Srbije (iz Albanije ili Grčke) došla ovamo. Kako je njemu poznato da stvar samostalne Hrvatske dobro stoji kod saveznika i da mu je poznato da je Krnjević na tom radu. Isticao je kako je vrijeme da HSS se pripremi za preuzimanje vlasti u Hrvatskoj i da on želi tome pomoći, ali da pri tome HSS treba da stane na stanovište države Hrvatske i preuzevši vlast da zauzme stanovište punog suvereniteta svoje vlasti i one vlade koju bi ona tada u Zagrebu imala, na taj način i kad to stanovište zauzme HSS i za sebe i bez obzira na ostale planove saveznika, a osobito na planove s Jugoslavijom, staviti saveznike pred gotovinu i saveznicima ne treba preostati drugo, nego sve što postoje u Hrvatsku priznati. Razvio se razgovor o etnicima, te o tom kako će Englezi u Srbiji i srpskim krajevima predati vlast etnicima. Pošto su etnici u Hercegovini, ima ih i u Bosni, Dalmaciji, a i u njima je pri tome svi Srbi, predstoji velika opasnost da i u hrvatskim krajevima etnici podrškom Engleza preuzmu maha, a po njegovom mišljenju, da HSS treba to preduhitriti i to na taj način da na vrijeme u tom HSS pripremi situaciju i kod saveznika, da se zaprije pružanje zaštite etnicima s njihove strane u hrvatskim krajevima, a u tom također da se HSS stavi u direktan dodir sa etnicima, radi pregovora o tom da u slučaju takvih događaja etnici ne diraju i ne preuzimaju vlast u hrvatskim krajevima. Lorkovi je sve to iznašao kao svoje stanovište i svoje sugestije, rekavši pri tome: pošaljite nekog saveznika, a nekog etnicima. Rekao je: 'Eto, Sin i je osoba vašeg povjerenja, on je s etnicima razgovarao i pošaljite njega.' Bez obzira kako sam ja najnegativnije o tome mislio, Košuti je zauzeo stanovište prema stavu Lorkovićevom izlaganju na slijedeći način: Za popravljaj prilika u Hrvatskoj i da budu prilike hrvatski narod dočeka sa što boljim izgledima, potrebno je odmah odstraniti sve ono što izazivlje sukobe, današnje progone s ustaške strane, a time i sve ono što bi moglo kasnije izazvati osvetu nad hrvatskim narodom. U prvom redu ako Lorkovi misli iskreno nešto učiniti za poboljšanje prilika hrvatskog naroda i samog položaja HSS-a, onda je potrebno da se prestane s hapšenjima, s odmazdama, logorima i slično. Da se povuku svi istaknuti ustaše i što je najvažnije da se ukine *Ustaška vojnica*, a domobranstvo ostane jedina vojska, a vodstvo te vojske preda u ruke stranim i nepartijskim ljudima. Onda bi se i time izvršile sve pripreme za predaju vlasti HSS-u u Zagrebu. Što se tiče samog stava HSS-a prema saveznicima, prema etničkom problemu, prema pitanju državne forme mora se vjerovati, da je HSS hrvatska stranka i da je ona učiniti najviše što može za hrvatski narod, ali da si ona u svom radu ne može dati vezati ruke i ne može saveznike pred gotovinu stavljati. Što ona bude jača, ona će pred saveznicima moći više dobiti za sebe i za hrvatski narod, ali pregovori su faktor koji će odlučiti, a nikako politika stavljanja pred gotovinu. Ako Lorkovi misli iskreno pomoći hrvatskom narodu i HSS-u, onda treba omogućiti HSS-u veze s inozemstvom, rad u narodu, normalizirati prilike u zemlji, ukidanje svih nasilnih i ratnih mjera i reorganizacija vojske. Ovom problemu vojske i postavljanja domobranstva

kao jedine vojske, najviše je pažnje obratio Farolfi, istakavši da kad se misli na pružanje pomoći HSS-u mora se u prvom redu misliti na to, da vojska bude tako organizirana da u određenom slučaju bude pouzdana i vjerna HSS-u i da preko te vojske HSS može pred saveznicima nastupiti baš u politici kom smislu kao jak faktor. Lorković je rekao da po pitanju vojske je nadležan Voki, za kojeg misli da će ga on moći pridobiti za reorganizaciju vojske i postavljanje na čelo iste onih domobranskih časnika u koje HSS ima povjerenje. Zaključilo se, da će Lorković pridobiti Vokića, a Farolfi će s njime govoriti. I Lorković će poručiti kada će se oni sastati. Zaključilo se na traženje Farolfija da će Lorković omogućiti da Farolfi dobije što veći broj blanko propusnica kojima će se pristajati HSS-a moći služiti za slobodno kretanje po terenu i dolazak u vezu sa pristajama; osim toga omogućit će se poslati u inozemstvo nekog koga bude i kada bude HSS smatrala zgodnim. Što se tiče odlaska u inozemstvo, bila je riječ o Torbaru da ode u Rim, a o nekom dr Majksneru da ode u Švicarsku.¹⁵⁹ Što se tiče etnika Torti (Košuti?) je rekao Lorkoviću, da će, ako se dogadjaju budu razvijali kako Lorković misli i ako se ukaže potreba, da će HSS i u toj stvari postupiti kako prilike budu nalagale. Meni je nakon ovog razgovora rekao da ne misli u to ime Lorkovićevih predviđanja i da ne misli Lorkovićeve želje ili namjere sprovoditi. Lorković se je interesirao za zaštitu koju bi ustaše mogle imati od strane HSS-a; Farolfi je rekao, da ne postoji zapreka da oni na vrijeme odu u Njemačku, gdje će se vjerojatno rat nastaviti. Tako je i svršio taj razgovor, a dobio sam dojam da Košuti u i Farolfiju je stalo do pomoći koju bi Lorković i Voki pružili HSS-u baš radi onih pregovora (s Hebrangom — napomena B. K.), koje je Košuti već pripremio, iako je pri tom mislio izrabiti tu pomoć onako kako HSS-u bude odgovaralo.«

Do sastanka Voki-Farolfi došlo je početkom srpnja 1944. - iskazao je dalje Sinčić. »Iz tog razgovora znadem, da je Voki pristao pružiti svoju pomoć HSS-u i da je dogovorio s Farolfijem da će mu ovaj donijeti popis oficira domobranskih, koje će Voki postaviti na zapovjedajućim mjestima, da će Voki preuzeti brigu za uklanjanje ustaških pukovnika (»rasova«!), koji pretstavljaju najveći smetnju.«

»Nekih 8 dana nakon toga - nastavljao je Sinčić svoj prikaz 'afere' - sastao se Farolfi s Lorkovićem, a pozvao je Farolfi i mene da prisustvujem. On je tom prilikom Lorkoviću rekao kako je zadovoljan sa stavom i držanjem Vokića, a što je najglavnije Vokić je rekao da u ovoj stvari njegova uloga je isto vojničke prirode, da će on sve izvršiti za razoružavanje Njemaca i nepokornih ustaša. Istovremeno on da će dati nalog vojsci prestanka borbe protiv partizana. Sve ono što će nakon toga biti, odnosno što će uiniti privremena HSS-vlada u Zagrebu, bilo sa saveznicima, bilo sa NOP-om to nije njegova stvar, jer tada njegova uloga prestaje. U ovom razgovoru s Lorkovićem bilo je opet riječi o propusnicama i vezama s inozemstvom, ali sad je najveći pažnju Farolfi u razgovoru s Lorkovićem obratio na to da se njima, tj. Košuti u i Farolfiju omogućiti hitno osobni kontakt ili razgovor sa Mačekom, jer da oni tu vezu već odavno nemaju, Maček da je neinformiran, a bez odobrenja Mačekovog da i onako oni ne mogu nikakove odluke stvoriti.¹⁶⁰ Ovo urgiranje sastanka s Mačekom nastavilo se sve do hapšenja i ja

¹⁵⁹ Vjerojatno se ovdje radi o dr Franji Majksneru, predratnom vanjskopolitičkom uvodničaru zagrebačkog *Obzora*.

¹⁶⁰ Maček u svojoj autobiografiji priznaje da je Ljudevitu Tomašiću polazilo za rukom da mu — kad je Maček bio premješten u Zagreb u svoj stan (Prilaz br. 9) — dotura redovito pismene poruke. (VI. Maček, nav. djelo, str. 254)

sam u dva tri navrata od Lorkovi a tražio da do toga dode, jer je Košuti to preko mene urgirao, a Lorkovi je stvar obećao. Ovom prilikom, t. j. prilikom razgovora Farolfija s Lorkovi em, rekao je Lorkovi Farolfiju da je, kako ne bi on to s druge strane doznao, on ovih dana Paveli u rekao, da je stupio u razgovore sa HSS-om, time da će ga obavjestiti o rezultatu kad se razgovori završe. Paveli da je sam pesimista na ratnu situaciju i položaj Njemaca. Farolfi da je istakao: kako god se razvijali događaji i što god HSS imala u inih jedini je na in pu , preko koga ima do i do uklanjanja ustaštva. Pa kad bi čak Paveli dao svoj pristanak za pomoć HSS-u jedini na in je pu i baš radi saveznika, jer ni ovo što se razgovara s Lorkovi em, te ovo što Voki i Lorkovi namjeravaju za HSS u inih ne smije nigdje, a pogotovo pred saveznicima imati karakter bilo kakvog dogovora, pa i sa samim Voki em ili Lorkovi em. Lorkovi je i dalje iznašao svoje ideje o tome da HSS pregovara bez obzira na NOP, da mora računati na etnike, ali vidio sam o ito iz izjava koje su mi dali Košuti i Farolfi da o tome nema ni govora i da o itavoj stvari HSS želi u pregovorima samo za sebe što više dobiti. I pred pristašama HSS razumljivo da smo krili svaku pomisao na pregovore s NOP-om, odnosno o tome se nije govorilo, premda je to za mene bila gotova stvar. Nakon spomenutih par uzaludnih urgiranja radi sastanka s Matkom, poslije nekih 8-10 dana jednog jutra Farolfi je mene pozvao i tom prilikom mi je rekao da je jutros Paveli preko Prebega telefonski pozvao Košuti a na razgovor. Napominjem da sam sve većim negodovanjem već tih dana gledao na onu izjavu Lorkovi evu, da je makar na elno rekao Paveli u da razgovara sa HSS-om. Mene je Farolfi pitao što ja mislim o tom pozivu i što da Košuti odgovori. Ja sam rekao, neka se nikako ne odazove i neka se isprika u ili bilo ime, a ja u mećuvremeno oti i k Lorkovi u i izviditi stvar. Ja sam otišao Lorkovi u i rekao mu da Paveli zove Košuti a, pitaju i ga što on zna o tome. On mi je rekao da par dana Paveli je rezerviran prema Lorkovi u, te da njemu izgleda da je Paveli previše doznao o razgovorima, koje je Lorkovi vodio, da možda konkretno i ono što je Voki razgovarao, te da je za većeras (30. VIII) Paveli sazvao sjednicu vlade, a bez da poobičaju po dnevnom redu obavjesti makar njega, t. j. Lorkovi a. On, ali kako je Paveli to doznao, da će Paveli u određeno skupa s Voki em kazati da je ostep Paveli a i ustaštva neminovan, da se razgovori o svim pojedinostima, koje je on vodio sa HSS-om moraju i nastaviti, i u djelo privesti, da je to jedini izlaz za Hrvatsku, a da se u tome jedino nalazi i garancija da ustaše spase glavu, naime, tome da se HSS-u omogući dolazak na vlast. Ja sam Lorkovi u rekao da sumnjam da će Paveli sve to prihvatiti, ali on je rekao: 'Moja i Voki eva pozicija u vladi je tako jaka, a njegov položaj općenito tako slab, da njemu ne preostaje drugo nego pristati, ako ne bude htio milom, mi ćemo silom, a Voki je i ako ne potpuno već dosta u inio da bude gospodar vojske.' Ja sam ovo rekao Farolfiju, a ovaj je odmah otišao Košuti u.«

»Iste no i — isti je Sin i - došlo je do hapšenja. I to prvi hapšeni bili smo Farolfi i ja.«

Sin i je u istrazi dao i ovakvo svoje videnje »pu a«:

»Cilj pu a je bio, nakon izvršenih priprema sve trupe pod Voki evom komandom izvršuju po datom naređenju razoružavanje Njemaca i nepokornih ustaša. On vrši likvidaciju ustaških pukovnika, a istovremeno združio vojni ki koji će se tada nalaziti u Zagrebu pod zapovjedništvom Mateše ima preuzeti vlast u Zagrebu i predati je HSS-u. Prethodno imao je Matku biti obavješten, saveznici kojima će u tu svrhu oti i prije toga lan vodstva HSS-a,

prethodno Košuti s Hebrangom konkretizirati zajedni ku akciju vojni ki i me usobno politiki stav i stvarati se u zemlji stanje, da razoružani Njemci i ustaše, HSS sa NOP pred saveznicima izlaze kao vode i faktor unutarnje politike. Pozicija HSS-a bi bila u pregovorima zajam ena. Na raspolaganju vojske konkretno baš u Zagrebu stupa u akciju i *Selja ka zaštita*. Istovremeno u Zagrebu se obrazuje privremena vlada, koja bi bila sa injena od pristaša HSS-a.«¹⁶¹

Zanimljivo je i istovremeno karakteristi no za VI. Košaka - zakletog ustašu iz 1936. godine — kako je Englezima prikazao svoje djelovanje u svojstvu poslanika NDH u Berlinu i pojedinosti »afere Lorkovi -Voki «.

»Koncem februara 1944 god. — piše Košak svoj *curriculum vitae* u britanskom logoru za civilne internirce (Neumünster, 29. IX 1945)¹⁶² — bio sam odjednom pozvat u Zagreb gde su od mene tražili da preuzmem mesto poslanika u Berlinu. Jer kad je u povodu rekonstrukcije vlade koja je oktobra meseca 1943. god. bila izvršena, nekadašnji poslanik u Rimu i Sofiji dr. Peri , koji je kao odlu ni protivnik Nema ke i osvedo eni privrženik engleske politike (!) bio imenovan za ministra spoljnih poslova, on je smesta naumio da utre put energi noj politici emancipiranja od Nema ke. Za sprovo enje jedne takve politike predložio je on Paveli u ve u momentu preuzimanja dužnosti, mene za mesto poslanika u Berlinu, ali to je Paveli odbio. Pet punih meseci Peri je skupa sa ministrom unutrašnjih poslova Lorkovi em i ministrom rata Voki em vodio borbu protiv Paveli a (!) dok god nije ovaj pristao da budem poslat u Berlin (formalno je Paveli obrazložio svoja ne kanja time da sam ja u lošim kondicijama kod SS-ovaca). U prvom momentu ja sam taj poziv odlu no odbio, ali su me 3 ministra (Peri , Lorkovi i Voki), moja li na prijatelja nagovorili sa razlozima da se mi nalazimo u fazi ja anja hrvatske vojske i na najboljem putu za potpuno emancipovanje od Nema ke (!), da sa umešnim delovanjem možemo paralizovati upliv SS-ovaca u Hrvatskoj i da moramo imati u Berlinu jednog boljeg i energi nijeg oveka koji je u stanju da pokriva akcije ministara u Zagrebu i da ih potpomaže. Prema tome moja bi nacionalna dužnost bila da se u ovim kriti nim vremenima ponovo stavim u službu otadžbini. Kao moj neposredni zadatak bio je da do em, kroz svoja bankovna

¹⁶¹ U istrazi je M. Mari i izjavio:

»U doba slu aja Voki -Lorkovi nalazio sam se ve 7 mjeseci u tamnici na Savskoj cesti. Me utim tada sam u rujnu mjesecu bio preba en iz samice u ambulantu i tamo se je nalazio David Sin i , veliki župan, koji je bio u vezi sa tim slu ajem uhapšen. U razgovoru sam saznao da je on po nalogu samoga Paveli a vodio pregovore sa HSS, ali nije uspio, nadalje da su i Voki i Lorkovi bili jednostavno izigrani, jer su i oni u dogovoru sa Paveli em pokušali pregovarati sa Englezima i sa grupom američanskih Hrvata (Butkovi), dok je Košak paralelno radio na formaciji neke katoli ke unije, budu i da se Englezi ne bi iskricali na Jadranu, jer bi se to kosilo sa utana enjima Saveznika, bili su ovi pokušaji u zametku propali. Navodno su Njemci doznali za taj rad, pa su onda Lorkovi i Voki htjeli na svoju ruku u initi državni udar, ali je taj propao.

Me utim je Sin i dopustio i slijede e: U pregovorima je bila ta ka, da za vrijeme pregovora Englezi prekinu sa svakom dobavom materijala i sli noga oslobodila koj vojsci, te na taj na in stvore jednu težu situaciju u redovima partizana; ovaj trik da je bio poznat i Njemcima. Da li je HSS i koja njena frakcija bila upletena u stvar nisam mogao razabrati, ali je kona na svrha bila o ita, pod svaku cijenu predusresti dolazak oslobodila ke vojske u Hrvatsku i predati se u sferu Anglo američancima. Da li ovo što sam napisao odgovara stanju stvari ne znam, jer sam bio tada ve 10 mjeseci u tamnici, ali je ta na reprodukcija datih o razgovoru izme u mene i Sin i a. Prema svemu mogu zaklju iti da je sâm Paveli bio inicijator svega, ali kao ovjek bez skrupula žrtvovao je svoje najvjernije satelite kada stvar nije uspjela.« (A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje M. Mari i a, MF-23/162)

¹⁶²AJ, državna komisija za utvr ivanje zlo ina okupatora i njegovih pomaga a, F-3822; vjerojatno prijevod, otkucan irilicom.

i finansijska poznanstva do inilaca u vojsci i do ostalih konzervativnih krugova kako bih njihovom pomoć u potrošnji SS-ovaca u Hrvatskoj u svakom pravcu.

Ja sam djelovao kao poslanik u Berlinu zapravo samo 2 meseca (!) od kojih sam polovinu tog vremena proveo na putovanju (u Zagrebu odnosno u Platense u Maarskoj). Imao sam itav niz sukoba sa rukovodiocem SS-Hauptamt, Obergruppenföhrerom Berger-om i sa potsekretarom spoljnih poslova Henke-om (!) i to radi politike SS-ovaca u Bosni. Berger me nazivao u privatnim krugovima da sam jedno odvratno ubre koje ukrštava na svakom koraku njegove planove u pogledu razmeštaja SS divizija u Bosni. Uspelo mi je, ma da je vreme bilo kratko, da od 20 jula upoznam itav jedan niz ljudi.«

Prelaze i na opis »zagrebačkih događaja« 1944. god. Košak navodi ovo:

»Do avgusta 1944 god. situacija se usled ojačavanja hrvatske vojske, koja je istom sada pod vođstvom ministra vojnog Vokića postala jedan faktor, kao i radi inženjerske nadiranja savezničkih vojski u Italiji, tako daleko razvila da se moglo pomišljati na prelaz Hrvatske na stranu saveznika. Mislim da smo mi to rešenje doneli još pre prelaza Rumunije i njegove objave. (!) Moji prijatelji bili su posredovanjem u itavom svetu poznatog i u englesko-američkom svetu neobično dobro viđenog vajara Ivana Meštrovića a došli u kontakt i vezu sa Englezima. Ukratko formuliran ovo je bio plan koji je ugovoren sa engleskim krugovima: nemačke trupe u Hrvatskoj imaju biti opkoljene, razoružane i zarobljene; državni poglavnik Prselić imao je demisionirati, demokratska *Hrvatska seljačka stranka* ima preuzeti vladu i nakon toga ima biti upu u saveznički kim trupama poziv da se iskrcaju na obalu. Sve je bilo pripremljeno. Pokreti hrvatske vojske bili su već u toku i naročito određeni bili su grupirani u Zagrebu da bi glavni grad zaštitili od neke eventualne nemačke odmazde. U takvom raspoloženju bila je vojska pripremljena i to neposredno od ministra Vokića. Sa *Seljačkom strankom* itava je stvar bila na tenane raspravljena (inž. Košutić i Farolfi) i otvoreno ispoljena. Letci *Seljačke stranke* za preuzimanje vlasti bili su već sastavljeni i otštampani. Sem toga bio je tu i jedan letak sa kojim je poslanik *Seljačke stranke* i nekadašnji ministar dr. Torbar trebao odleteti u britanski generalštab u Bari. Policija je bila preduzela već potrebne mere za to. Sa generalom Dražom Mihailovićem srpskim nacionalisti kim vođom, koji je ostao kralju veran došlo se bilo do prvog dodira i veliki župan David Sinčić trebao je smesta da se uputi u njegov štab kako bi ugovorio dalju saradnju u ovoj zamišljenoj stvari sa etničkim udruženjem. Kao kuriri fungirali su (za Švajcarsku Meštrović u koji je održavao neposredne veze sa britanskim krugovima) Dr. Davorin Mikšić, sekretar ministarstva finansija i dr. Josip Kabaš (Cabas) hrvatski zastupnik za trgovinu u Cirihu. Konačno trebao je da otputuje u Cirih i Dr Aleksandar Hondl, direktor ministarstva finansija, u cilju razjašnjenja zadnjih pojedinosti. Ja sam imao danima neprekinuti niz razgovora sa vojnim ministrom Vokićem, ministrom unutrašnjih dela Lorkovićem, direktorom ministarstva dr. Hondl i sekretarom dr. Mikšićem koji je kao zadnji kurir tih dana bio na povratku iz Švajcarske i koji mi je kao prvom saopštio pojedinosti tadašnjeg britanskog odgovora i bio sam na planiranju priprema itavog puta kao važni inilac upleten. (Dr. Perić je za to vreme bio na zahtev Nemaca smenjen od Pavelića sa položaja ministra spoljnih poslova i nalazio se u Slovačkoj). Na koncu trebao sam još da otputujem za Berlin kako bih itavu tu igru prikrio i uinio je nevidljivo, naročito kako bih sumnju koju su Nemci imali u pogledu Vokića, razagnao i time dobio na vremenu a Vokić u ishodu slobodu kretanja.

U itavoj toj stvari — nastavlja Košak svoju priču — Lorković je smatrao za potrebnim da upozna Pavelića a bar donekle sa itavim tim planom. Naoko Pavelić se prikazivao kao sklon tome planu i to jako, a sve iz razloga da bi iz Lorkovića a izmamio sve više i više pojedinosti; nakon toga on je itav plan odao Nemcima. No u 30. avgusta na sednici vlade koja je odjednom bila zakazana i kojoj je on lično pretsedavao, on je oba ministra: Lorkovića a i Vokića a smenio a nakon sednice dao ih je uhapsiti i to najpre u njihovim stanovima a dva dana nakon toga uhapsiti i zatvoriti. Ja sam pukim slušajem s veći 29. avgusta otputovao iz Zagreba i to kad Pavelić nije imao gotove pripreme za ovo hapšenje. Pavelić je doduše pokušavao da me nagovori da odgodim svoje putovanje ali ja sam bio uporan pri svojoj odluci. Pavelić je predložio Nemcima (i to preko nemačkog poslanika u Zagrebu) da me uhapsu u Berlinu. Ali Nemci su se usturu avali da to učine jer Pavelić protiv mene nije imao nijedan opipljivi dokaz (ma da su oni i njegovi prisni saradnici mene smatrali glavom itave zavere) koji bi mogao izneti; sem toga, iz razloga što su i prema Paveliću u bili donekle nepoverljivi a i stoga što su konačno hteli da izbegnu još jedan veći i skandal (bilo je to vreme neposredno nakon otpada Rumunije i Bugarske, a Finska i Mađarska veći su se klatile). Državni sekretar u ministarstvu unutrašnjih poslova Jur ić i nekoliko drugih lica bili su ubijeni s predomišljajem; jedan niz ljudi, a naročito veći ih oficira bilo je pozatvarano. Jur ić je još u vremenu izme u svog oslobođenja i kasnije pogibije, uluio priliku da ispriča dr. Hondl-u da je itava istraga bila uperena ponajviše protiv mene više nego protiv svih ostalih okrivljenika.¹⁶³ Kao svedoke za navedeno

¹⁶³ U polemici s braniteljima A. Pavelića a i u »drugoj emigraciji«: Matom Frkovićem i Danijelom Crljenom M. Kovačić je napisao i ovo:

»Frković je u svojoj misaonoj konstrukciji previdio jedan izvanredni protudokaz, koji cjelinu Frkovićeve teze obara iz temelja: *Umorstvo dra Milutina Jur ića*, istaknutog suradnika dra Lorkovića a i Vokića; umorstvo izvršeno mjesecima prije Lepoglavskog zločina, a kao preludij sastavni je dio umorstva Lorkovića a i drugova! Izvršeno je usred Zagreba, poznato državnom Poglavaru, vladi, u kojoj je i Frković bio, te cijelom narodu. To umorstvo (ne ubijstvo!) zacijelo nije nikakva tajna, najmanje tajna, koju su neki svjedoci sobom odnijeli u grob. Frković, kao i ja, kao i svi Hrvati, znamo pozadinu. Morao je nestati jedan od glavnih svjedoka svega što se zbivalo u toku priprema za prekid s Njemačkom i stupanja na stranu zapadnih saveznika!

Frković sigurno ne želi ustvrditi, da državnom Poglavaru nije bio poznat ovaj grozni zločin i na in, na koji je izvršen. Meni, a mislim nikome od živih Hrvata, nije poznato, da je itko zbog ovog zločina bio pozvan na odgovornost, niti sam zapovjednik »Obrane«, koji su ga ljudi izvršili.« (Matija Kovačić, »Posljednji čin drame dra Mladena Lorkovića«). Analiza pisanja dra Mate Frkovića a i prof. Danijela Crljena, *Hrvatska revija*, München, rujan 1970, god. XX, sv. 3(79), str. 465)

»Dr. Milutin Jur ić, intimni suradnik u Lorkovićevoj potpunoj, bio je umoren prije umorstva ostalih. Nakon uhićenja bio je jedno vrijeme zatočen i pod stražom u stanu Vjekoslava Luburića a u Zagrebu. Pušten na slobodu, ostaje živ kratko vrijeme. Vjekoslav Luburić imao je zadatak ukloniti dra Jur ića a kao jednog od glavnih svjedoka svega, što su Lorković i drugovi poduzimali. O ito je pri odluci o umorstvu dra Jur ića a veći bila donešena, u nekom forumu, i [odluka] o likvidiranju Lorkovića a i drugova, iako se od toga privremeno odustalo. Utvrđeno je, da su dra Jur ić a umorili Luburićevi ljudi. Da su imali nalog, na koji na in ga imaju ubiti, lako je pretpostaviti, a na to ukazuje također pojednost, da su upute bile precizne. Dr. Milutin Jur ić izvučen je iz svog stana u Zagrebu, usred grada, no u, i na ulici usmrćen udarcima noževa. Ubodi su bili u vrat i u srce, nad kojim je bio priboden nožem list papira, na kojem se moglo pročitati: »Traži se novi glavni ravnatelj za javni red i sigurnost!« Ovakva avolska misao nije mogla sinuti u glavi izravnih ubojica, niti biti napisana na mjestu zločina. Autor ovog natpisa na grudima umorenog hrvatskog rodoljuba imao je u vidu jedno: Kazniti svima i svakome, da e ovako završiti, ako do u na pomisao, da uklone s vlasti Poglavnika i njegov uži krug.« (M. Kovačić, nav. djelo, str. 232)

Zato nije nikakvo čudo da je Pavelić svoje zadovoljstvo s Luburićem izražavao riječima: »Miliji mi je Luburić nego stotina sveučenih profesora!«

mogu da naznače im sve gore spomenute osobe od kojih se Meštovi, dr. Kabaš (Cabas) i dr. Mikšić verovatno nalaze u Cirihu dok mi je sadašnje mesto boravka Lorkovića, Vokić i Hondl-a nepoznato. (Lorković treba da je od Titove vlade osuđen na smrt prema izjavi jednog jugoslovenskog komunističkog oficira koji me je saslušavao).¹⁶⁴

Opisuju i Englezima svoje kasnije djelovanje, Košak je napisao i ovo:

»Ma da formalno nisam bio opozvan ipak se nisam više smatrao poslanikom u Berlinu. (!) Tako isto nisam išao više u ministarstvo spoljnih poslova i stajao sam pod stalnim nadzorom SS-ovaca, pri čemu je kao god pri mnogim drugim mračnim poslovima igrao tu stanovitu ulogu ataše za policiju pri hrvatskom poslanstvu u Berlinu, Branko Buzjak koji je bio lice apsolutnog poverenja SS organizacije. Ja sam brižljivo isključivo za svoju porodicu, za svoju ličnu sudbinu i nastojao sam, po mogućnosti, da svojim prijateljima u Hrvatskoj koji su bili pozatvarani na taj način pomognem što sam pokušao prikazati Nemcima, sa kojima sam još održavao ličnu vezu, čitavu tu aferu kao što isto doma u Hrvatsku, i ličnu u zadevicama. A da sam nisam demisionirao razlog je taj što bih time samo priznao bio svoju saradnju, koja bi nesumnjivo dovela do mog hapšenja, čime bih izgubio svaku mogućnost da svoju porodicu iz Maršarske (Platensee) oslobodim od Rusa.

Ja sam primio jedan niz telegrama iz Zagreba kog ministarstva spoljnih poslova, kojima sam se pod raznim izgovorima pozivao da dođem u Zagreb, i kojim sam pozivima pod raznim izgovorima izmakao.¹⁶⁵ Morao bih još napomenuti da su u Hrvatskoj udarili sekvestar na moju kuću u i na moj stan;¹⁶⁶ mog prijatelja sa njegovom porodicom koji za vreme mog osustva stanovao u kući, iz nje izbacili, a kuću sa čitavim nameštajem uprkos mog (telegrafskog i telefonskog) i mog tasta najoštrijeg protesta, stavili na raspolaganje najpre generalfeldmaršalu fon Vajksu a nakon toga generaloberstu Ler-u, za njihov stan. (Oba komandanta pripadali su nemačkoj armijskoj grupi F.).«

U istrazi je Košak 19. VII 1946.¹⁶⁷ već govorio drukčije:

»Ja sam o pokušaju puča Lorkovića-Vokića detaljnije pisao u jednom zasebnom elaboratu kao i u elaboratu o mojoj djelatnosti u Berlinu. Moje sudjelovanje u pripremama samoga pučanja nije bilo apsolutno nikakovo (!), ukoliko se još svojevremeni mandat Perićev za rad na emancipaciji od Njemačke i za nastojanje da se njemačke trupe povuku s teritorija NDH ne bi

¹⁶⁴ Taj oficir zasigurno je mislio na Blaža Lorkovića, poslanika NDH u Bratislavi.

¹⁶⁵ »12. X. 1944. nemački policiski ataše u Zagrebu, Helm, izveštava RSHA (Reichssicherheitshauptamt) o sledećem: »Sa obavještenih hrvatskih strana saznaje se da je hrvatski poslanik u Berlinu dr Košak, dobio poziv od svoje vlade da odmah dođe u Zagreb radi podnošenja izveštaja. Navodno dr Košak treba da se pozove na odgovornost u vezi sa aferom Lorkovića-Vokića. Dr. Košak je navodno oklevao da se vrati u Zagreb i svim sretstvima pokušavao da i dalje ostane u Berlinu. U vodećim krugovima ustaškog glavnog stana govorilo se otvoreno o tome da bi Košak bio pozvan na odgovornost, da su to Nemci dopustili. Ovdje je poznato da Košak, koji se u vreme rekonstrukcije vlade nalazio u Zagrebu, nije više trebalo da se vrati u Berlin. Samo okolnosti, što se nemački poslanik izrazio protiv ponovne promene hrvatskog poslanika kog položaja u Berlinu, treba pripisati to što je odobren povratak Košaku u Berlin.« (A-VII, NDH, SUP-Zagreb, rolna 4)

Iako kukavica, Košak je na kraju - ali mnogo kasnije - ipak došao u Zagreb na referat: da se pohvali »novim uspjesima« u Berlinu kod Nijemaca. Zato je i portret VI. Košaka u prilogu L. Fertilića kao nekog junaka »lavljeg srca« koji na vijest o uhićenju Lorkovića i Vokića ide ravno u ralje (u Zagreb) Paveliću i sve drugo samo ne vjeran i historijski istinit. (Luka Fertilić, Poslanici Nezavisne Države Hrvatske u Trećem Reichu: Vladimir Košak, *Hrvatska revija* München, lipanj-rujan 1976, god. XXVI, sv. 2-3 (102-103), str. 212-218)

¹⁶⁶ U Gregorijančevoj 15.

¹⁶⁷ A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje VI. Košaka, MF-4.

s time doveo u vezu, ali to leži ve mjesecima prije pokušaja pu a i sa samim pokušajem nema nikakove neposredne veze. Ja sam prigodom mog dvodnevnog boravka u Zagrebu koncem augusta 1944. g. sa strane Lorkovi a i Voki a bio upu en u izvjesne momente samoga pu a, kao na primjer, da se radi o opkoljenju, zarobljenju i razoružanju njema kih vojni kih formacija na teritoriji NDH, o skidanju, odnosno odstopu Paveli a i ustaša s vlasti, o predaji vlasti Ma eku i HSS-u, te kona no o prelazu NDH na stranu saveznika, odnosno bolje re eno na stranu zapadnih saveznika. Prilikom likvidacije pokušaja pu a Lorkovi -Voki pokušao je Paveli iskoristiti za to, da i mene uhapsi i likvidira. Namjerice me je zadržavao u Zagrebu dotle dok završi svoje pripreme, a kako sam ja ipak prije napustio Zagreb i otputovao u Berlin, tražio je preko Kasche-a od Nijemaca moje uhapšenje odnosno izru enje. Da je Paveli imao tom prilikom namjeru da me i kona no »likvidira«, zaključivao sam po brojnim glasinama koje sam naknadno uo iz Zagreba. Ja nisam dobio ni od Lorkovi a ni od Voki a nikakovih konkretnih instrukcija za moje daljnje držanje u Berlinu, osim što me je Voki zamolio, da pokušam, ako imam prilike, raspršiti njema ke sumnje u pogledu njegove osobe, a tom mi je prilikom napomenuo, da i on namjerava sljede ih dana dati jednu ve eru Nijemcima, kako bi ih udobrovoljio. Kada mi je Lorkovi pripovijedao o svojim namjerama i o svojem radu, ja se sje am, da sam mu u inio dvije primjedbe i to prvu u pogledu njegovog informiranja Paveli a o nekim momentima iz priprema pu a, našto mi je on odgovorio, da Paveli ideju pu a potpuno prihvata, a da je smatrao potrebnim informirati ga zbog držanja nekih ustaških formacija. Drugu primjedbu sam mu u inio u tom smislu, da ne smatram sigurnim oslon na Engleze, jer je po svim mojim informacijama, koje sam dobio u Berlinu, podru je Jugoslavije u sferi Sovjetskog saveza, odnosno potpuno prepušteno Titu i njegovim partizanima, pa da bi po mom mišljenju trebalo pokušati s njima razgovarati, našto mi je Lorkovi odgovorio da je to vrlo teško, ali kona no da je to stvar Ma eka i HSS-a kao budu ih nosilaca vlasti. Po mojim utiscima, koje sam iz pomenutih razgovora dobio, bila je prvenstvena svrha pu a odvajanje NDH od Njema ke, ija je ratna situacija svakom razboritom ovjeku izgledala izgubljenom, pa u tom pravcu i spašavanje i održavanje NDH. Ja tada nisam dobio utisak, da bi pu imao za krajnji cilj da onemogu i NOP, ali danas rezimiraju i sve momente, koje onda nisam znao, a to je u prvom redu držanje Ma eka i njegovog vodstva u HSS-u, smatram da je jedan od krajnjih ciljeva i namjera pu a bio uperen protiv NOP-a.«¹⁶⁸

¹⁶⁸ ino se da je mnogo fantazije i domišljanja u ovom emigrantskom tekstu koji slijedi: »Posle dužeg pregovaranja, engleska i ameri ka obaveštajna služba su poru ile Lorkovi u i Voki u da su Anjerika i Engleska spremne da prihvate i podupru borbu Hrvata na njinoj strani, koja ima da otpo ne u septembru 1944 g., s tim da Paveli i Ma ek izdadu hrvatskom narodu zajedni ki proglas da Hrvatska prekida svoje dotadašnje odnose s Nema kom i stavlja se sa svim svojim oružanim snagama na stranu Amerike i Engleske. Ma ek ima da postane predsjednik Republike Hrvatske, koju e Amerika i Engleska priznati i pomo i vazdušnim putem. Hrvatske trupe imale su da zaposednu dalmatinsku obalu i pomognu iskrcavanje Engleza i Amerikanaca na nju. Hrvatska vlada imala je da bude sastavljena od pripadnika Hrvatske selja ke stranke i ustaša. Pretsednik vlade je trebalo da bude drStijepo Peri , a Paveli u se imalo staviti na biranje da slobodno živi bilo u Hrvatskoj bilo u nekoj engleskoj koloniji.

Radi kona nog postignu a ovog sporazuma, šef ameri kog Ofisa ov stratedžik servisez general Viljem Donovan ubacio je 5 sept. 1943. g. u Jugoslaviju ameri kog poru nika Viljemza Tama (Williams Tarn), koga su Nemci uhvatili na Rijeci i osujetili njegovu misiju, zbog ega se Paveli , da bi izvukao sebe i opravdao se pred Nemcima, napravio da mu o tome nije ništa poznato, pa je uhapsio Lorkovi a, Voki a i Farolfija i držao ih u Lepoglavi, gde su docnije ubijeni.

Košak je u istrazi 21. IV 1947.¹⁶⁹ na pitanje istražitelja o tome kada su po ele prve pripreme organiziranja pu a Lorkovi -Voki i na iju inicijativu odgovorio ovako:

»Vra aju i se iz Ma arske, gdje sam kratko vrijeme boravio kod moje obitelji, došao sam u Zagreb dne 27. kolovoza 1944. godine i bio sam drugi dan, tj. 28. VIII. primljen kod Paveli a. Odmah zamnom je ušao i tadanji ministar unutrašnjih poslova Mladen Lorkovi , koji mi je pred Paveli em postavio pitanje, neka ja kažem otvoreno i iskreno, bez obzira na inake izvještaje, što mislim o Njema koj i njezinoj situaciji. Ja sam na to odgovorio, da se Njema ka posljednjim svojim snagama gr evito bori za zadnje mogu -nosti svoje egzistencije. Brzo nakon toga smo Lorkovi i ja izišli, te mi je putem kroz Tuškanac Lorkovi po eo pripovjedati o svom kontaktu s HSS-ovcima, kao i o svojim namjerama, da likvidira njema ke divizije na teritoriju NDH i da preda vlast ma ekovcima, što bi imalo predstavljati i prelaz NDH na stranu saveznika, odnosno konkretno na stranu zapadnih saveznika. Osim toga sam imao o istoj stvari razgovor s Lorkovi em i dan kasnije (29. VIII) u njegovom uredu. Iz tih obiju razgovora ostale su mi u sje anju sljede e potankosti:

Jezgra Lorkovi evog i Voki evog plana bila je u tome, da se njema ke trupe, koje se nalaze na podru ju NDH opkole, zarobe i razoružaju. Tom je akcijom rukovodio li no sam Voki s nekoliko oficira iz svog stožera. Istih dana mi je Voki sām kazao, da su ve zapo eli pokreti oružanih snaga NDH i da je on uvjeren da e stvar obzirom na tajnost i na na in prepada morati uspjeti. Da li su i njema ki generali bili neposredno upleteni u pokušaj pu a nije mi poznato, osim što mi je Lorkovi kazao, da je s generalom Glaise Horstenau dogovorio preuzimanje onih njema kih divizija, koje se sastoje od hrvatskog ljudstva. Svakako je smisao tog dogovora bio konspirativan i protivan njema kim vojni kim interesima.

Kada su konkretno zapo ele Lorkovi eve i Voki eve pripreme, nije mi poznato. Ja sam ve sredinom kolovoza boravio par dana u Zagrebu, ali mi tom prilikom Lorkovi nije apsolutno ništa spominjao o bilo kakovim svojim planovima. Ali prema svemu onome što mi je Lorkovi 28. i 29. kolovoza pripovjedao, mora da su njihove pripreme bile zapo ele ve barem nekoliko tjedana ranije. To sudim i po tome što sam razabrao, da je kurir dr. Mikši tih dana ve po drugi put došao iz Švicarske, a takodjer i iz jedne Kascheove primjedbe, da mu je Paveli ve koncem srpnja ili po etkom kolovoza bio spomenuo, da je zamjetio izvjesne znakove kolebanja kod Lorkovi a.

Teško bi mi bilo odgovoriti na to, ija je zapravo bila to inicijativa. Prema svim mojim informacijama bili su Lorkovi i Voki isklju ivi rukovodioci svih planova. Ne isklju ujem me utim, da je izvjesna inicijativa mogla potjecati i od biv. ministra vanj. poslova Stijepa Peri a, ali mislim, da je ona bila uglavnom u principijelnom njegovom stavu protiv Njemaca, dok prema svemu sa samim pu em nije imao konkretne veze.«

Na pitanje: kakvu je svrhu i cilj trebao imati taj pu , Košak je odgovorio ovako:

»Kako sam ve kazao neposredni cilj Lorkovi evih i Voki evih planova

Doga aji su krajem 1943 g. (!) ina e krenuli drugim pravcem i Englezi i Amerikanci su odustali od namere iskrcavanja u Jugoslaviju, te je odba ena njihova navedena kombinacija s Hrvatima.« (Nikola N. Tomi , *Pu isti na tu of teritoriji*, Melburn 1971, str. 98)

¹⁶⁹ A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje VI. Košaka, MF-4.

bio je u likvidaciji njemačke vojske na području NDH-a i u predaji vlasti maekovcima, što je trebalo imati za neposrednu posljedicu prelaza NDH na stranu zapadnih saveznika. Unutarnji i dublji razlog tih planova ležao je u ocjeni tadašnje situacije na vojnom i političkom području, prema čemu je Njemačka izgubila mogućnost, da se bilo kako izvuče iz rata, pa se je time nastojalo NDH prevesti iz jednoga bloka, koji gubi rat, u drugi blok, koji ga dobiva, odnosno u konačnoj liniji spašavanje NDH kao takove. Jasno je, da je takova solucija u svom konačnom rezultatu bila uperena i protiv NOP-a, makar se tada o tome nije konkretno bilo govorilo, barem koliko sam ja znao. Sjećam se samo jedne moje primjedbe Lorkoviću, da zašto se ne pokuša tražiti kontakt s partizanima, odnosno s Maršalom Titom, na što mi je on bio odgovorio, da je to vrlo teško, a u ostalom, da je to stvar HSS-a, kada preuzme vlast. Ne sjećam se više konkretno, ali mi je ostalo u sjećanju, da je iz onih poruka, koje su dolazile od Meštrovića a iz Švicarske proizlazilo englesko hrabrenje, koje je uglavnom bilo upereno protiv NOP-a. U tom se pravcu sjećam engleske poruke preko Meštrovića, da je Englezima Tito vrlo neugodan, što je tada imalo taj smisao, da su Englezi pripravnici prihvatiti i priznati NDH kao savezničku zemlju, kako bi time osujetili konačni dolazak komunističke vlasti. Lorković i Voki su trebali, da svojim iznenadnim udarcem protiv njemačkih trupa, odnosno njihovom likvidacijom steknu, kako pred narodom, tako i pred inozemstvom legitimaciju, da su oni likvidirali okupaciju, čime bi NDH dobila legitimaciju za pristup saveznom t. zv. 'demokratskom' bloku.«

Na pitanje o tome koje su političke stranke ili grupacije, kao i istaknutije ličnosti sudjelovale u pripremama puča, Košak je odgovorio ovo:

»Prema informacijama, koje sam ja dobio izravno od samog Lorkovića, bili su sa strane rukovodstva biv. HSS, odnosno ustaša u širem smislu angažirani u pripremama puča s^{am} Lorković i Voki. Koliko je u samim pripremama Lorković angažirao i svoje neposredne suradnike, nije mi tada bilo poznato, pa sam za tadašnjeg ravnatelja RAVSIGUR-a Jurija a saznao tek kasnije iz raznih priča, koja su dolazila iz Zagreba u Berlin, dok mi sam Lorković nije o njemu i ni o kome drugom ništa spominjao. Imao sam utisak, da uz Vokića u pripremama vojne strane sudjeluje nekoliko viših domobranskih časnika iz njihovog stožera. Koliko i kako je daleko u neposrednim pripremama za puč bilo angažirano i Maekovo vodstvo HSS-a, nije mi bilo poznato. Znao sam samo toliko da Lorković stoji u neposrednom i ličnom kontaktu s Farolfijem, koji je pri tim razgovorima bio službeni predstavnik spomenutog vodstva HSS, a također je u tim razgovorima zastupao neposredno i samog ing. Košutića, za kojega mi je sam Lorković bio napomenuo, da se obzirom na Pavlića i naša ustaše boji direktno s Lorkovićem sastajati, ali da je potpuno upućen u sve razgovore, koje on vodi s Farolfijem. U pripremama puča sudjelovali su u Švicarskoj još i kipar Meštrović i tamošnji trgovinski predstavnik NDH Cabas. Za Cabasa znam, da nije bio ustaša, te se je i jednom prilikom, još dok je bio ministrom trgovine, predamnom otvoreno izrazio, da je pristalica HSS-a. Neznam, u koju bi političku grupaciju uvrstio Meštrović, a osim što znam, da je bio uvijek otvoreni anglofil.«

Pitanje: Koje su istaknute ličnosti NDH ili Njemačke bile obaviještene da se priprema puč i kako su se odnosile prema tome?

»Tu se radi u prvom redu o Pavliću — odgovorio je Košak —, pa sam ja iz nekoliko indicija i informacija stekao utisak, da je već od početka kolovoza Lorković napominjao Pavliću o potpuno izgubljenu njemačku situaciju, svoje

brige u tome pogledu, kao i mogu nosti prelaska NDH na drugu stranu. Moj je, me utim, utisak bio taj, da o sa svima konkretnim stvarima Lorkovi nije Paveli u mnogo pripovijedao sve do 28. kolovoza 1944. prije podne, kada je bio kod njega i nakon toga meni saop io, da je Paveli a upoznao s izvjesnim stvarima i do izvjesnih granica sa svojim namjerama. Na moje za uđenje i na moj upit, kako je mogao o takovim stvarima informirati Paveli a, gdje je Paveli ve u toliko navrata pokazao svoju skrajnu nelojalnost i gdje se Paveli u radi samo i isklju ivo o njegovoj li noj vlasti, odgovorio mi je Lorkovi , da je to u inio zbog toga jer je smatrao neophodno potrebitim Paveli ev li ni pristanak zbog držanja nekih ustaških postrojbi, koje Voki nije imao potpuno pod svojim uplivom. Lorkovi mi je tako er kazao, da je Paveli prilikom tog istog razgovora izjavio svoje potpuno slaganje s njegovim planovima i to kako u pogledu akcije protiv Nijemaca, tako i u pogledu predaje vlasti Ma eku i HSS-u. Istom je prilikom Paveli izjavio svoj sporazum sa povla enjem svoje osobe i ustaša s vlasti, pa se sje am, da mi je Lorkovi kazao, da mu je u inio primamljivim i lakše probavljivim s primjerom Pilsudskog i njegovih pukovnika, koji su se tako er u izvjesnom potrebitom asu bili povukli s vlasti, a da kasnije opet u danom asu prigrabe vlast. Napominjem, da je Paveli to svoje formalno pristajanje izjavljivao u asu, kada je ve dva dana ranije dao pozvati Kaschea u Zagreb u cilju, da ga informira o svojoj namjeri, da Lorkovi a i Voki a razriješi dužnosti. Napominjem i to, da mi je par mjeseci kasnije u Berlinu, polic, ataše poslanstva Buzjak, koji je bio osoba naro itog povjerenja ustaša i SS, a posebice »kanadskih petoraka« i SS-Obergruppenfiihrera Bergera, u pijanstvu nabacio da je unutar »kanadskih petoraka« (Lisak, Servatzy, Pe nikar, Heren i i Moškov) ve za vrijeme Bergerova boravka u Zagrebu, a to je bilo od 11. do 13. kolovoza, bio dogovoren i zaklju en udarac protiv Lorkovi a i Voki a, a tako er da je istom prilikom Paveli ukratko informirao i Bergera s time, da i on ima »buntovnike« u svojim redovima, kao i Hitler, ali da e pravovremeno poduzeti mjere protiv njih. Napominjem i to, da sam 29. kolovoza poslije poduzete kazao Lorkovi u, da mi je Kasche u razgovoru spomenuo, da mu je Paveli još prije svog odlaska u Štajersku k svojoj obitelji, a to je bilo ili

¹⁷⁰ Tajnik izaslanika Vatikana kod Episkopata u Zagrebu Giuseppe Masucci zabilježio je u svoj dnevnik ovu izjavu ustaškog poglavnika 3. kolovoza 1944:

»Poglavnik je odgovorio, da *Njema ka nikada ne e izgubiti rat, jer sprema razna strahovita oružja. »Rat«, rekao je, »bit e dovršen za dvije godine njema kom pobjedom i u svakom slu aju ne e ostati ni jedan kamen od Engleske.«* (Dr. Guiseppe Masucci, O.S.B., *Misija u Hrvatskoj*, Madrid 1967, str. 127; podvueno u originalu)

»Tri dana prije izbacivanja iz vlade dra Lorkovi a i Ante Voki a, Bugarska je bila zatražila primirje, a bila je pri završetku okupacija Rumunjske sve do Karpata. Invazija savezni kih snaga u Francuskoj odvijala se brzo. Bilo je o ito, da njema ke ete na Zapadu nemaju snage zaustaviti savezni ku ofenzivu. Premo u zrakoplovstvu bila je tolika, da je onemogu ivala svaki izgled za možebitnu njema ku protuofenzivu. Savezni ke ete stalno su napredovale i u pravcu Alpi. Rim je pao u ruke saveznika ve 4. sije nja i njema ke ete u stalnom povla enju pružale su dokaz, da nemaju nikakvih uvjeta za protuofenzivu ili dugotrajniju defenzivu. Do tih zaklju aka dolazio je svaki normalni promatra . Unato tomu, Poglavnik još dana 4. studenoga 1944., u jednoj audijenciji uvjerala nadbiskupa dra Alojzija Stepinca kako vjeruje u pobjedu Njema ke, jer da ima novo oružje, koje da e odlu iti ishodom rata. Poglavnik naprosto nije htio nikome priznati, da je rat na strani Njema ke izgubljen i za Hrvatsku. Vidimo, da u tom smislu, sude i po izjavama njemu najbližih, nastupa sve do ožujka 1945., kada se ve i po njema koj vojsci na povla enju kroz Hrvatsku od prosinca 1944. jasno vidjelo, da je rat pri završetku. Tako se name e misao koju prihva aju nebrojeni Hrvati, da se Poglavniku radilo o tome, da se on održi na vlasti do kraja rata, i da mu hrvatska vojska bude zaštitom na povla enju u Austriju, gdje je ve mjesecima imao osigurano skrovište.« (M. Kova i , nav. djelo, str. 207)

koncem srpnja ili prvih dana kolovoza, govorio o tome, »da mu Lorkovi zadaje brige, jer je postao kolebljiv i politički nesiguran« našto je Lorkovi ostao preneražen pa je uzviknuo: »Ma zar je taj zločinac poludio, da me izdaje Nijemcima!«

Od Nijemaca je svakako bio do izvjesne granice u Lorkovi i Voki i namjere njemačke opunomoćeni general Glaise-Horstenau. Znam konkretno, da je Lorkovi s generalom Glaise-Horstenau bio dogovorio prelazak njemačkih divizija sa hrvatskim ljudstvom pod neposredno zapovjedništvo NDH. Imao sam utisak, da je general Glaise-Horstenau bio s Lorkovim u dogovoru također i u pogledu razoružavanja njemačkih divizija, ali o tome neznam ništa konkretno. Znam, međutim, i to, da je general Glaise-Horstenau već mnogo vremena ranije izjavljivao Lorkovi u diskretnim razgovorima svoje mišljenje, da je Njemačka izgubila rat. Nisam potpuno siguran, ali mislim da je general Glaise-Horstenau razgovarao sa Lorkovim o mogućnosti povlačenja njemačkih trupa bez oružja u Njemačku, odnosno da je molio, da se to omogući kao protuuslugu za njegovu i eventualno drugih njemačkih generala usluge i pomoć pri razoružavanju njemačke vojske.

Što se tiče Kaschea, to sam razabrao samo ono, što sam već naprijed bio spomenuo, tj. da je već ili koncem srpnja ili početkom kolovoza Pavelić izrazio Kascheu svoju zabrinutost u pogledu Lorkovim evog političkog držanja. Znam nadalje i to, da je Pavelić neposredno prije svog zahvata protiv Lorkovića i Vokića informirao o tome i Kaschea i da mu je tom istom prilikom izjavio i svoju namjeru, da mene uhapsi, što mi je sve sam Kasche nekoliko tjedana kasnije pripovijedao, prilikom Pavelićevog posjeta Hitleru u Rastenburgu.¹⁷¹

Kasnije u Berlinu imao sam prilike vidjeti povjerljivi cirkular novinsko-informativnog odjeljenja njemačkog ministarstva vanjskih poslova, kojim obavještava sva svoja poslanstva da su Pavelić-Rupnik-Nedić i Draža Mihailović pokušali preći preko Anglo-Amerikancima, ali da se je za to saznalo, pa da su onda Lorkovi i Voki morali povući i konzekvencije. Što se tiče eventualnog kontakta između u grupe Lorkovi-Voki i drugih naprijed navedenih, to mi je poznato jedino to, da je Lorkovi tek namjeravao, da uhvati kontakt s Dražom Mihailovićem, pa da je u tu svrhu kanio odaslati Davida Sinića u njegov štab. Sje me, da je 28. kolovoza 1944. g. Lorkovi govorio o toj stvari Paveliću u mojoj prisutnosti i da je tražio, da Sinić dobije poslanički rang, a svoju nakanu je obrazlagao time, da bi bilo dobro, da se vidi što se radi

¹⁷¹ »1. Kada mi je Poglavnik saopćio opozivanje Lorkovića i Vokića - izjavio je Kasche u istrazi — spomenuo je namjeru da opozove i Košaka, kojeg da smatra da je povezan vrlo usko sa ovom dvojicom, te da je nepouzdan. Ja sam naprotiv ukazao na to da je mjesto berlinskog poslanika već previše esto bilo mjenjano, te da stoga savjetujem da se Košaka za sada tamo ostavi. To, kao i svaki politički dogovor izvijestio sam u Berlin. Na to nije uslijedio nikakav odgovor. Ali Košak nije bio opozvan.« (A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje S. Kaschea, MF-5)

U svom dopisu uredniku *Hrvatske revije* Vinku Nikoliću i Ivo Omeraniću ispravljajući pisanje L. Fertilića o Košaku i navodi kako mu je dr. Alajbegović 15. kolovoza 1944. »urao ... dekret u kojem sam imenovan (opunomoćeni ministrom i izvanrednim) poslanikom i savjetnikom poslanstva u Berlinu.« To je bilo u vezi s pućem, kojim je NDH 1. rujna 1944. imala namjeru preći u tabor Saveznika. Pa zatim nastavlja: »Bilo mi je samo rećeno, da službu u Berlinu nastupam samo u dogovoru s poslanikom drom V. Košakom. Ako ne nastupim službu, vraćam dekrete šutke natrag.« »Naime, pri izbijanju puća, Dr. Košak bi odmah - tvrdi Omeranić - napustio Berlin i pošao u Zagreb, gdje je trebao biti ministar u puću istoj vladi. U tome slućaju, ja bih kao najviši činovnik po rangu (poslanik) postao odpravnik poslova i kao takav bio glava Poslanstva.« (*Hrvatska revija*, München, lipanj 1977, god. XXVII, sv. 2(106), str. 289)

u Mihailovi evom štabu. Sje am se, me utim da je Paveli itavu tu kombina-
ciju sa Sin i em bio vrlo energično odbio.«

Pitanje: S kim i na koji na in su organizatori pu a održavali veze izvan
NDH i da li su o ekivali pomo iz inozemstva?

Košakov odgovor: »Lorkovi i Voki su održavali veze s inozemstvom
odnosno s Englezima preko Švicarske i to konkretno preko kipara Meštrovi a
i trgovinskog predstavnika NDH u Zürichu dr. Cabasa, kao i preko dr.
Davorina Mikši a, inovnika Min. trgovine. Kako je i na iju inicijativu do
toga kontakta s Englezima došlo, meni nije poznato, pa tako neznam ni to, da
li je tu prvi korak bio u injen sa strane Engleza ili sa strane Lorkovi a i
Voki a, ili je pak prvu inicijativu dao sām Meštrovi . Za ve prije spomenutu
Meštrovi evu poruku, »da je Englezima Tito vrlo neugodan« mislim da je bila
nešto starijega datuma, t. j. da je predhodila kontaktu, koji se je odvijao u
okviru neposrednih priprema za pu , ali opet ne mogu tvrditi, da je iz te
poruke potekla inicijativa. Koliko sam ja bio uspio saznati, odvijala se je veza
konkretno na taj na in, što je Meštrovi imao direktni kontakt s Englezima,
da je dr. Mikši imao isključivo ulogu kurira izme u Zürichu i Zagreba,
odnosno izme u Meštrovi a s jedne i Voki a i Lorkovi a s druge strane.^{1 2}
Kakova je konkretno bila uloga dr. Cabasa, nije mi poznato, ali mislim, da je
Cabas uglavnom bio posrednik izme u Meštrovi a i Mikši a, ali mislim da je
koji put i Mikši imao i direktni kontakt s Meštrovi em, dok ne mogu
isključiti ni tu mogućnost, da je i Cabas imao kakav direktni kontakt s
Englezima, odnosno barem s kakovim emigrantskim HSS-ovcima, koji su sa
svoje strane imali neposrednu vezu s Englezima. Upravo onih dana, t. j. oko
27. kolovoza povratio se je bio dr. Mikši iz Švicarske u Zagreb, a razabrao
sam, da je to bilo po drugi put u relativno kratkom razmaku, a ne isključujem,
da je Mikši i još koji put bio u Švicarskoj. Od izmjenjivanja konkretnih...
slijede e, samo nisam u stanju, da to no odredim, kojim su se kronološkim
redom... odvijali. Voki je bio javio Englezima to no... oružanih... naoru-
žanja, kojim raspolaže, našto su Englezi odgovorili, da im je to vrlo dobro i
to no bilo poznato još i prije njegove poruke. Sje am se i toga, da je bila
izraena... u pogledu *Ustaške vojnice*, odnosno da se je pregovaralo o tome,
kako bi se Ustaškoj vojnici oduzelo njezin fašistički karakter, da bi ju se
eventualno preobuklo u domobranske uniforme, ali je posljednji engleski
odgovor glasio, da sve to skupa nije bitno, i da od toga ne prave pitanje. Što se
konkretno pomo i iz inozemstva,... to je zadnja poruka glasila, da se...
protiv Nijemaca i da se treba dovesti na vlast demokratske elemente, a
istodobno vratiti poziv... na narod, te da e se oni onda odmah iskrcati na
obali, a pružiti pomo i zra nim putem i sli no. U pogledu razgraničenja
izme u NDH i Srbije glasila je posljednja engleska poruka, da su oni u toj
stvari nezainteresirani i ako je NDH u stanju da vlastitim oružanim snagama
održava svoju istu nu granicu, da oni nemaju ništa protiv toga. Meštrovi je
tako er poruio, da Englezi vrlo pozitivno gledaju i na Lorkovi a i na Voki a.
Sve na... ri od navedene momente sam iz pripovijedanja Lorkovi a i Voki a,

¹⁷² »U vezi s neuspjelim pokušajem Lorkovi a i drugova za prijelaz NDH na stranu Zapada
kao uglavljene injenice mogu se navesti ove: Lorkovi se nalazi u vezi s Ivanom Meštrovi em,
koji boravi u Švicarskoj, i ima mogućnost da preko engleskog poslanstva u Bernu dostavi
engleskoj vladi Lorkovi eve prijedloge i engleske odgovore. Lorkovi uspostavlja s Englezima
vezu i preko Vatikana, koji nije skrštenih ruku gledao na opasnost pojave boljševi ke Rusije na
Jadrano, Podunavlju i na granicama Italije. Papa Pio XII i kardinal Spellman ini sve, da bi
zapadni saveznici predusreli ovom pogibeljnom razvitku.« (M. Kova i , nav. djelo, str. 213)

a nešto sam bio razabrao i od dr. Mikšića, ali od ovog posljednjeg samo u najopćenitijim crtama.

Napominjem još i to, da mi je Lorković tokom pripovijedanja izričito napominjao, da ovu ili onu stvar poručuju preko Meštovića i Englezi. Konkretno mi Lorković nije navodio neka engleska imena, ali to se nije smatralo ni potrebitim, jer je s jedne strane bio notoran autoritet i ugled, kojega Meštović uživa u anglosaksonskom svijetu, dok se je s druge strane znalo, da osim lično i poznanstava s nizom engleskih političara i javnih radnika, također lično i dobro pozna i samoga Churchilla i Edena, a i mnoge druge najodlučnije engleske faktore.¹⁷¹

Pitanje: Jeste li ovdje u razgovarali i s kime od istaknutijih maekovaca?

Odgovor VI. Košaka: »O samome ovdje u nisam sigurno razgovarao ni s jednim od maekovaca, niti sam za vrijeme mog tadanjeg boravka od dva dana u Zagrebu imao prilike za to. Od istaknutijih maekovaca sje am se jedino razgovora sa mojim školskim drugom dr. Brankom Pešeljom, ali to je moglo biti sredinom lipnja 1944. g., kada ja ovdje u još ni sanjao nisam, a iz toga se razgovora sje am, da mi je Pešelj govorio o pripravnosti HSS-a, da pod izvjesnim okolnostima sudjeluju u vladi NDH, odnosno da u tu vladu izašlju svoju t. zv. »drugu« garnituru, pod ime se je mislilo na ljude, koji ne stoje u najistaknutijem i najprvom redu, kao na pr. Košutić, Torbar, Pernar i dr.«¹⁷⁴

Pitanje: Kakova je bila uloga Torbara u pripremama i u vezi sa eventualnim uspjehom namjeravanog ovdje u a?

Odgovor Košaka: »To mi je tako er spomenuo Lorković, t. j. da je dogovoreno, da bi dr. Torbar imao biti avionom prebaen u Bari, da u cilju neposredne provedbe ovdje u bude neke vrsti oficira za vezu kod tamošnje savezničke komande. Lorković mi je bio spomenuo i to, da je već odre en po Voki u avion i pilot, koji bi imao dr. Torbara prebaciti, što se je trebalo odigrati za 2-3 dana. Kako je, me utim, već dan kasnije bio Lorković, pa i Voki uhapšen, to do namjeravanog prebacivanja dr. Torbara u Bari nije došlo, a kasnije mi je netko u Berlinu bio pripovijedao, da se je dr. Torbar, im je uo za hapšenje Lorkovića i Vokića, bio sklonio u neki zagrebački sanatorij ili bolnicu kao navodno bolestan, ali je unato toga bio uhapšen.«

Pitanje: Kakove ste vi sugestije davali i kome u vezi priprema ovdje u a?

»U itavom kontaktu, što sam imao s Lorkovićem i s Vokićem u pogledu ovdje u uglavnom sam samo slušao ono, što su mi oni bili pripovijedali. Sje am se toga, da sam predbacio Lorkoviću, što o takovim svojim planovima ide uopće pa makar samo i djelimično informirati Pavelića, kada već dobro zna njegovu beskrajnu nelojalnost kao i isključivu težnju za ličnom vlašću. Nadalje se sje am i toga, da sam na Lorkovića eva izlaganja o vezama s Englezima primjetio, da prema svima informacijama koje sam ja u raznim diplomatskim krugovima mogao steći, proizlazi da itava Jugoslavija spada u interesnu sferu Sovjetskog Saveza, odnosno da je prepuštena Maršalu Titu i njegovim partizanima, pa da mislim, da bi bilo realnije da se pokuša dobiti kontakt s Maršalom Titom. Na ovo posljednje mi je Lorković odgovorio, da je to vrlo teška stvar, a u ostalom, da je to stvar Maekovića i njegove HSS., kada preuzmu vlast. Sje am se još jedino i toga, da sam Vokića upozoravao na Pavelića i njegovu nelojalnost. Na naprijed spomenutu primjedbu Lorkovića u tako er o Paveliću

Dvije važne zabilješke informatora Haefnera o razgovorima Ivana Meštovića « sa prof. Seatonom Watsonom u Švicarskoj: AJ, T-501, rolna 265; zabilješka od 1. III i 7. III 1944.

¹⁷⁴ Košak se do 10. IV 1941. izdavao za vjernog maekovca.

voj nelojalnosti, on mi je odgovorio, i obrazlagao potrebu izvjesne informiranosti Paveli eve zbog toga, što bi u asu vojni kog udarca protiv Nijemaca, koji se nebi vodio nikako pod imenom ustaša, nego bi se dapa e i ustaške formacije imale preformirati u domobranske, postojala opasnost izvjesne nediscipliniranosti kao i pobune nekih ustaških formacija, koje nije Voki potpuno držao u svojoj vlasti i pod svojim uplivom, uzevši naro ito u obzir da je istovremeno trebalo do i i do Paveli evog li nog odstupa.«

Pitanje: Da li su Lorkovi i Voki , angažiraju i se u organiziranju t. zv. pu a, izdali interese ustaškog pokreta ili su obzirom na situaciju radili u korist tih interesa?

Košakov odgovor: »Na to pitanje nije lako odgovoriti s jednom odre e nom formulacijom. Nedvojbeno je Lorkovi eva i Voki eva akcija bila i u objektivnom i u subjektivnom pogledu uperena protiv ustaških vrhova, kao samog Paveli a, »kanadskih petoraka«, rasova, *Glavnog ustaškog stana*, pa i svega onoga, što je NDH-u davalo karakter ustaške države, a i samom ustaškom pokretu zlo ina ki i razbojni ki karakter, pod ime se je kona no razumjevalo ustaštvo kao takovo. S druge pak strane u onome, što mi je Lorkovi bio pripovjedao, nije bilo spominjano neko likvidiranje ustaša i ustaškog pokreta u širem smislu, pa je u onom pravcu, ako se to ustaštvo gleda kao cjelina, u tadanjim prilikama bila Lorkovi eva i Voki eva akcija za njega relativno najpovoljnije rješenje.«

Pitanje: Koje su stranke, grupacije ili lica trebala sudjelovati u vlasti poslije eventualno uspjelog pu a?

Odgovor VI. Košaka: »Koliko je meni bilo poznato imala je vlast poslije pu a biti predana isklju ivo Ma eku i njegovom vodstvu HSS-a. Drugi nitko nije bio spominjat.¹ ° Ne znam, da li mi je to bilo izri ito kazano, ili sam ja samo na indirektni na in stekao taj utisak, ali mi je u sje anju ostalo, da bi u toku pu a komandne pozicije u oružanim snagama ostale onako, kako bi ih Voki postavio, a mislim i sa njime na elu, dok bi se izmjene imale vršiti tek po konsolidaciji situacije.«

U svom odgovoru na optužnicu Košak je ovo izjavio u vezi s »aferom Lorkovi -Voki «:

»Što se ti e pu a, odnosno afere Lorkovi -Voki , jer je o pu u nekakovom vrlo teško govoriti, jer konkretno još do nikakove akcije nije bilo došlo, stoje stvari otprilike onako, kako su u optužnici i iznesene, pa se one u glavnom i temelje na mojim iskazima. Što se pak mog li nog sudjelovanja ti e, ono i opet

¹⁷⁵ Slavko Kvaternik je u izjavi o pu u naveo samo ovo:

»Oba ova aktivna ministra su eni su po ustaškom sudu, neki su pripovjedali na smrt, a drugi na robiju, ali da ih je poglavnik pomilovao na robiju i da su bili zatvoreni u Lepoglavi. Kako i gdje su nestali prigodom sloma NDH ja ne znam, a niti sam što uo. Pri alo se je da je Mladen Lorkovi u sporazumu sa Paveli em pregovarao sa Englezima i da su Englezi tražili raspust ustaša, ali da e Paveli a štediti, ali da je Paveli otkrio sve ove pregovore Gestapou i da je pustio pasti Lorkovi a i Voki a, žigosaju i obadva javno kao izdajnike. To sve i stoji, jer sam itao govor Paveli a na jednoj velikoj ustaškoj skupštini ili sastanku u Radni kom domu, gdje je naro ito naglasio izdajstvo Voki a, koji je Paveli u savjetovao da raspusti ustašku miliciju.

Tom zgodom pozatvaran je i velik broj domobranskih asnika i drugih gra anskih osoba, sje am se da su mi pri ali, da se me u zatvorenima nalazi i pukovnik Pero Blaškovi , Luli i drugi, a da ima velik broj takovih, koji su bili likvidirani.« (A-VII, NDH, Izjava Slavka Kvaternika, Kut. I.0.9, Br. reg. 6/9 1-104)

nije bilo nikakovo. Ja sam se na povratku u Berlin iz Mađarske bio navratio u Zagreb, i došao 27. augusta o podne u Zagreb, 1944. godine. Drugi dan, 28. augusta 1944., u jutro bio sam samo na čas kod Pavelića, na što je došao Lorković, pa smo skupa izišli i spuštaju i se pješice kroz Tuškanac ispričao mi je Lorković neke momente iz svojih planova, a drugi dan o podne u svojoj kancelariji još neke momente. Ja se nisam u svemu mogao pravo ni sna i, ni prekuhati te vijesti, niti se pravo orijentirati prema njima, kada sam već bio napustio Zagreb i u Berlinu, dne 31. augusta u jutro uo ve za razrješenje i hapšenje Lorkovića i Vokića. Ja sam na hitavo izlaganje Lorkovića bio stavio svega dvije primjetbe i to, prvo, zašto se ne pokuša stupiti u kontakt s partizanima, odnosno s maršalom Titom, a drugo, prigovorio sam mu, što je išao, pa makar i samo djelomično povjeravati stvari Paveliću, pa se nadam, da će mi se i to vjerovati, kada mi se već vjeruje sve drugo, što sam u vezi te afere bio iskazao. Istina je to, da me je Vokić, pred moj odlazak iz Zagreba bio zamolio, ako mi se gdje pruži prilika, da kod Nijemaca raspršim dvojbe u pogledu njegove osobe. U već spomenutom »curriculum vitae«, kojeg sam bio predao Englezima, nastojao sam iskoristiti moje znanje i poznavanje nekih momenata iz planova Lorkovića i Vokića, te iskonstruirati i moje navodno »sudjelovanje aktivno« u tim pripremama, premda se iz toga »curriculum« mora razabrati, da toga sudjelovanja nije bilo, naročito ako se uzme u obzir, da sam ja s Lorkovićem bio u Zagrebu već izme u 11. i 15. augusta, a 19. augusta ga tako već kratko vidio i u Varaždinu prilikom njegove ženitbe, pa mi on ni prvom ni drugom prilikom nije ništa spominjao o svojim planovima, koji su apsolutno već morali biti u toku, a da sam ja i malo nešto o tome već prije znao, bi to i te kako istakao u mom »curriculumu«, kako bi time ugodio Englezima! Što sam za sebe naveo, da sam bio »jedan od važnih faktora u pu«u«, to je bilo samo da ugodim Englezima, za koje sam znao, da su bili na Lorkovićeve planove zainteresirani, a ponavljam, da mog sudjelovanja nije bilo apsolutno nikakovoga. Konačno, prilikom Pavelićevog posjeta Hitleru u Rastenburgu, 18. septembra 1944., kazao mi je Kasche, da je Pavelić njemu kazao, da ja doduše nisam u samom »pu«u imao nikakovog sudjelovanja, ali da bi me on ipak zatvorio, »jer se boji, da bi ja njegove mjere protiv Vokića i Lorkovića u Berlinu prikazao u krivom svjetlu«, što dokazuje samo neprijateljski stav Pavelića spram mene, te nastojanje, da iskoristi tu situaciju, da me se riješi. (O tome bi se moglo Kascheu postaviti pitanje!) Ja sam tako već istom prilikom u Rastenburgu razgovarao i s Alajbegovićem, koji mi je tom prilikom kazao, da moje ime nije u vezi s puom oficijelno nigdje bilo spominjano (o tom bi se tako već i Alajbegović moglo pitati, a tako već i o tome, da li sam ja prilikom toga razgovora pokazivao znakove nemira u pogledu vlastite sudbine). I ako je, dakle, Pavelić dobro znao, da ja nemam nikakove veze s puom, on me je u nekoliko navrata bio zaustavljao, da ostanem u Zagrebu još koji dan, dok on, naime, bude gotov sa svojim pripremama (dovođenjem Luburićeve »Ustaške obrane« u Zagreb, zaposjedanje Zagreba, granice itd.), ali ja sam se žurio, i to uglavnom zbog toga, što me je žena gotovo ultimativno bila tražila, da izvršim preseljenje nje i djece iz Mađarske, te sam tako pukim slušajem izmakao Pavelićevu zahvatu, jer bi inače dijelio sigurno Lorkovićevu i Vokićevu sudbinu (poginuli su u Lepoglavi od ustaške ruke, pred kapitulaciju), ako ne već prije i Jurjevicu (ustaše su ga bili žicom zadavali i bacili lješinu na smetlište). Istina je i to, da su ustaše, naročito oni oko *Glavnog ustaškog stana* digli paklensku galamu i hajku protiv mene, što je sve skupa, konačno, moralo djelovati i na mene, te bi bilo

upravo ljudski nerazumljivo, da sam ja, nakon svega toga, u Berlinu još i »samoinicijativno« bio nešto poduzimao!¹⁷⁶

Da sad razmotrimo što je o toj istoj temi iskazao u istrazi S. Kasche.

Na pitanje istražitelja što mu je poznato o »pu u«, Kasche je 14. IV 1947.¹ odgovorio (u službenom prijevodu s njema kog) ovako:

»Od svršetka 1943. godine bila je u toku rastava braka ministra Lorkovi a od svoje prve žene (Njemice - opaska autora). Pošto je ona bila prijateljica moje žene, to je esto došla k njoj radi savjeta, bile su moje li ne veze sa Lorkovi em posle toga vrlo rijetke. Kasnije je bio Lorkovi postavljen za ministra unutrašnjih poslova te je kao takav više sura ivao sa Glaise-om i Kammerhoferom, a ja sam imao rijetke veze sa njime. Od tada pa do njegovog odlaska nisam imao s njime nikakvih politi kih razgovora.

Sa Voki em sam imao malo posla. On je bio od Poglavnika najprije predvi en za viceministra pored ministra vojske Navratila, pošto Navratil nije imao nikakvog kontakta sa ustašama. Kratko vreme posle toga pozvao me Poglavnik kod sebe, te mi je saop io da e Voki a imenovati za ministra oružanih snaga, jer bi odnos izme u njega i Navratila doveo samo do trvenja. Kada sam to saop io generalu Glaise-u, isti je bio iznena en i neraspoložen. On je smatrao da se ga je obilazilo, pošto nije bio prethodno obavješten, a morao je stalno sura ivati sa ministrom oružanih snaga. On bi radije na tom mjestu vojnika po zvanju. Kod ministra Voki a bilo mi je napadno da je tokom 1944. godine bio stalno neraspoložen radi odnosa njegove vojske prema njema koj vojsci. To nije proizlazilo iz njegovih izjava ve iz tona njegovih izjava. Ja li no sam pozdravio imenovanje Voki a, kojeg sam kao direktora bosanske željeznice, a kasnije kao ministra prometa, upoznao i cijenio kao dobrog i sposobnog ovjeka.

Sredinom 1944. godine Poglavnik me je zamolio da do em k njemu te mi je tom prilikom saopštio da je doznao iz izjava ministra Lorkovi a i Voki a kao i iz izvještaja koje je primao, da ova dva ministra ne veruju više u uspješan završetak rata po Njema koj i da rade na tome da hrvatska vlada istupi iz vojnog saveza sa Njema kom. Pošto je njegova želja da ostane do kraja vjeran kao saveznik mora e se sa ovim ministrima rastati.¹⁷⁸ On e taj slu aj po nadležnom ustaškom sudu dati izvideti bez senzacije. On je nadovezao još da ista sumnja postoji i protiv hrvatskog poslanika u Berlinu Košaka, kojeg e isto smjeniti i staviti pod isti postupak. Ja sam to primio na znanje, ali sam molio da kod poslanika Košaka treba ipak izvideti da li je sumnja opravdana, jer bi nova izmjena poslanika u Berlinu negativno utjecala na vladu Reicha. U daljem razgovoru mi je Poglavnik rekao da me mora zamoliti da tražim

¹⁷⁶ ini se da je kasnije Paveli namjeravao zamijeniti Košaka s drom Vilkom Riegerom, pro elnikom politi kog odjela ministarstva vanjskih poslova.

U odgovoru na tužbu Košak je pojedina no odgovorio i ovo:

»Ja sam bio imenovan ustaškim bojnikom (po asnim) tek na prolje e 1944. i to na izri iti zahtjev Lorkovi a, prije mog odlaska na poslani ko mjesto u Berlin i to zbog toga, jer su upu eniji krugovi znali za moje razilaženje s Paveli em, pa se je time pred Nijemcima htjelo na vanjski na in pokazati, kao da je to navodno izgla eno. Da sam dobio »ustaški asni znak«, saznao sam tek ovdje tokom istrage, a koliko sam mogao iz novina razabrati, taj je »ustaški asni znak« bio automatski podijeljen onima, koji su bili u emigraciji, kao i onima, koji su ustašku zakletvu, ma kojom prilikom, svakako prije 10. 4. 1941., položili u inozemstvu. To je podijeljenje u mom slu aju imalo, dakle, sasvim formalni karakter, a ja o njemu nikada nisam bio ni obaviješten, niti sam taj ustaški asni znak uop e kada vidio.« (A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje VI. Košaka, MF-4)

¹⁷ A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje S.Kaschea, MF-5.

¹⁷⁸ Zato je Paveli i ostao na poprištu kao posljednji Hitlerov saveznik.

smenjivanje generala Glaise-a, pošto je on u svojem razgovoru sa Voki em i Lorkovi em dao na znanje da postoji sumnja u sretan ishod Njema ke iz rata. Ja sam o tome obavjestio svoju vladu. Radi pitanja generala Glaise-a sam li no otputovao ministru vanjskih poslova Reicha, jer se to pitanje iz li nih razloga prema zaslužnom generalu moglo samo usmeno raspravljati. Poslanik Košak mi je rekao, kada sam ga poslednji puta video, prilikom posjete Poglavnika Fiihreru, da je sumnja protiv Lorkovi a i Voki a neosnovana. Daljnjih pojedinosti nisam doznao.

Za presudu sam doznao kasnije. Re eno mi je da e obadva ministra ostati u pritvoru, ali da im se ne e ništa dogoditi. Moje mišljenje je bilo da se ova dva ministra stvarno kriti ki izrazila o ishodu rata, ali ne vjerujem da su vršili neke pripreme za neki pu . Nešto ta noga po tom pitanju nisam nikada doznao. General Glaise je povu en po me unarodnom obi aju, ali sa svim po astima.

Pošto sam izložio ministru vanjskih poslova, Ribbentropu da ne vjerujem u krivicu koja se podme e generalu Glaise, sa formom, pod kojom je general povu en, i sa odlikovanjem generala sa jednim ordenom s njema ke je strane naglašeno da Njema ka udovoljava željama hrvatske vlade prema me unarodnom obi aju, ali da ne prihva a razlog za to povu enje. Moje mišljenje o postupku prema ovim ministrima osnovano je na op enitim politi kim utiscima. Ja sam i s njema ke strane u toku 1944. godine ponovno bio upitan, da li e Hrvatska izdržati kao saveznik. Više iz politi kog osje aja, nego na temelju stvarnih injenica, zastupao sam mišljenje da e Hrvatska do kraja izdržati unato svim primamljivim izgledima na drugoj strani. To ve i radi toga jer historija pokazuje da su Hrvati uvijek ostali vjerni svojim saveznicima. U konkretnom slu aju nisam se bojao nekih naro itih posljedica kod pokušaja pu a ovih ministara. Protiv obojice bilo je u vladi, u vojsci, u upravnom aparatu i u radikalnim ustašama mnoštvo protuteža iz unutrašnje-politi kih razloga. Osim toga nisu imali dovoljno pristaša. Voki je doduše kao ministar bio li ni pretpostavljeni i organizator hrvatskih oružanih snaga, ali on nije bio komandant na položaju, a u upravnom aparatu i u policiji nalazile su se jake snage protiv Lorkovi a, koje su pripadale ili radikalnim ustašama, ili koji su bili previše oprezni da preuzimaju opasne politi ke korake. Radi toga ja vjerujem da su ministri davali kriti ne izjave o ratnoj situaciji, ali da su te izjave uveli avane sa strane radikalnih ustaških grupa, koje su nastojale da maknu ova dva ministra, kako bi sami opet došli do uticaja. Ja sam u tom pitanju gledao više jednu unutrašnju politi ku igru snaga.«^{1 9}

Na pitanje istražitelja da li je povodom tog slu aja sumnjao u Paveli evu iskrenost s obzirom na njegov stav prema Lorkovi u i Voki u kad se je na sjednici vlade blagonaklono držao prema njima, a što je njema kom poslanstvu u ono doba bilo ve poznato, Kasche je ovako odgovorio:

»Pitanje iskrenosti Poglavnika prema svojim ministrima nisam ispitivao, pošto se u politici sa svim razvojjima mora ra unati, a osim toga mora diplomata biti umjeren kod prosu ivanja. Ja sam u tom dogo aju prije svega vidio unutrašnji politi ki momenat koji mi u detaljima nije bio poznat. Ali pošto je Poglavnik o unutrašnjim politi kim pitanjima uvijek išao svojim vlastitim putevima, u koje se kao diplomata nisam mogao umješati, nisam radi

^{1 9} Kasche je ustrajao kod svoje ocjene da se kod »afere Lorkovi -Voki « radilo o doma em obra unu radikalnih ustaša s Lorkovi em i drugovima. I Košak mu je - prilikom susreta u Glavnom stanu u Rastenburgu kod susreta Paveli - Hitler (1944) - sugerirao ovakvu ocjenu uz napomenu da se nije uop e moglo raditi o nekom planu pu a! (A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje S. Kaschea, MF-4)

toga stavljao nekih svojih primjedaba. Ja li no sam došao do mog gornjeg uvjerenja obzirom na op enitu situaciju tek kasnije. Pošto su Lorkovi i Voki naro ito usko sura ivali sa njema kim ustanovama, bio je pomenuti razlog o političkim stremljenjima protiv savezništva naro ito pogodan momenat sumnje koji je unaprijed isključivao na njemačkoj strani sumnju. Sa odstranjivanjem ovih ministara nastupa jedna promjena u politici savezništva prema Njemačkoj.

Iz istog osjećaja nisam ni imao takvu bojazan. To su moji lični utisci, da li odgovaraju činjenicama, nije mi poznato.«

Toliko Kasche.

Zapovjednik avijacije NDH u ono vrijeme gen. Vladimir Kren osvrnuo se u dva navrata na » aferu« u toku istrage. Prvo je izjavio ovo:

»Kada sam vraćen iz penzije, javio sam se tadanjem ministru svom pretpostavljenom, Voki u. On mi je rekao da hoće da sa mnim intimnije razgovarati. Molio me za diskreciju i rekao: Svi vidimo da je općenito situacija vrlo loša i da u političkom pogledu treba nešto poduzeti, odnosno promijeniti sadašnji stav. Na tome se već radi i ja ću vam samo ukratko reći o čemu se radi. Jedna mješovita delegacija u kojoj će svakako biti Torbar, a vjerovatno i Andres od HSS-a treba otići u Italiju, sa Englezima uhvatiti vezu i poraditi na prelazu naše države na njihovu stranu, kako su to već učinile i druge države, koje su bile u savezu s Njemcima. Ja bi to svakako htio još i sa vašim starijim oficirima i najužim saradnicima u komandi razgovarati, kako ću to učiniti i po drugim komandama, da pripremim ljude za ove događaje. U tu svrhu ćete vi prirediti za mene jednu vezu u vašoj komandi kada vam to budem javio, a to će biti ovih dana, čim dospijem. Za sada ne govorite o ovome nikome ništa, ma tko vas možda bude šta i pitao. Za ovo zna i to se priprema po znanju i pristanku Pavelića i vlade, ali ipak ako bi vas tko šta o tome pitao, recite da ne znate ništa. Vama bi stavio u dužnost, da izvedete tehnički prelet ove delegacije aeroplanom u Italiju Englezima, ali to mora biti izvedeno tako pouzdano i sa sigurnim pilotom, kako se nebi saznalo zašto se aeroplan nije vratio, koga je vozio odnosno gdje je bio, ako se vrati. Za sada samo u sebi to smislite, ali ne određujte ništa. Mora biti izvedeno tako dobro, da ne bude bruke kao sa odlaskom Babićevim.¹⁸⁰

Kada je Babić otišao ja sam se nalazio u penziji, a iz razgovora sa oficirima čuo sam, da je Babić poslan u Italiju u svrhu hvatanja veze sa Englezima po dogovoru sa HSS-om. Znao sam da Babić nije bio nezadovoljan u vojsci, nego je imao dobar položaj, čini se i izgleda za karijeru i držim, da ni u kojem slučaju nije otišao iz svojih ličnih razloga. Naređenje za njegov let izdato je u glavnom generalštabu od strane avijacije kog oficira za vezu, koji je tada bio pukovnik Mrak, koji je poslije otkrivanja Babićevog bjega uhapšen. Mrak je isto iz Bjelovara kao i Babić bili su dobri prijatelji. Naređenje za lijet bilo je, koliko mi je poznato, za Zemun. Babić je uzeo za pilota kapetana Pavešića, koji je bio dobar prijatelj sa Mrakom. Došao je (Babić) na aerodrom sa suprugom i sa

¹⁸⁰ »Safet« je iz Zagreba javio 16. III 1944. štabu Prve karlovačke brigade o Babiću u ovo: »Potpukovnik Babić koji je odletio u Italiju, bio je zastupnik centra, t.j. Košutića. Babić je trebao protumačiti stav centra i stupiti u vezu sa Bićanićem i Rajkovićem. Njegova je zadaća da kod saveznika ishodi razumijevanje za štetno i slugansko pasivno držanje HSS te da ublaži prigovore koji se na adresu ove stranke opravdano upućuju od Narodno-oslobodilačkog pokreta.« (A-VII, NDH, Kut. 114, Br. reg. 4/5)

Zanimljiva je s tim u vezi polemika V. Ivanovića s Babićem: *Hrvatska revija*, München, lipanj 1977, god. XXVII, sv. 2(106), str. 286-289.

više kofera, što je padalo u oči, ali pošto je imao propisan nalog, a i pilota kapetana Pavešića, koji je vrlo često prevozio... dat mu je aeroplan i on je odletio i spustio se u Borovu, tamo je uzeo još benzina i potom odletio u Foggio u Italiju. Od koga je Babi poslat nije mi poznato, ali se govorilo da je to po znanju i sporazumu Pavelića sa vodstvom HSS-a.¹⁸¹ Babi je bio poznat oduvijek kao veliki prijatelj HSS-a, sa kojim je vodstvom održavao vezu još ranije. Babi je u to doba bio oficir za vezu kod generala Glaisea, kod kojega je vrlo dobro stajao i za koga se Babi izražavao, da je pametan vojnik.

Desetak dana nakon razgovora sa Vokićem, javio mi je telefonom da će doći na večeru o kojoj mi je govorio i to, ne sjećam se da li istoga dana ili slijedećeg dana. Ja sam večeru priredio u svojoj kancelariji, jer mi je Vokić rekao da to bude iza zatvorenih vrata. Na večeru sam odredio sve šefove odjeljenja i ostsjeka svoga zapovjedništva, tako su bili: pukovnici Obuljen, Švarc, Getaldi, Čenić, Kirasić, Lukanović, Kurelac, Ježić, Tudor, Dešković, Šintić, Kularić; potpukovnici: Šandor, Krpan, Svirčević, Srnec; major Šinkovec i kapetan Šviglin. Kada je Vokić došao upoznao se sa svima, a za vrijeme veče održao je slijedeći govor: Drago mi je da se upoznao sa starijim i vodećim oficirima avijacije, da ih ocjeni i smatra da su uvijek bili i ostali vjerni domovini Hrvatskoj. Razvoj svjetskih događaja je takav da i naša država mora u vezi s time misliti na svoje održanje i prilagoditi se novoj situaciji. U tu svrhu radi se na promjeni politike i držanja naše države, što u detalje još ne može reći, ali mu je cilj da se vojska pripremi na te događaje, što će on dojaviti po svim veštim komandama. Računa na pristanak i solidarnost svih, s tim da se za sada strpljivo čeka na narednja, koja će u pravo vrijeme uslijediti. Poslije večere je još razgovarao sa grupicama oficira, ne spominjući detaljnije ništa o onome, što je u razgovoru najavio. Meni je rekao da je rekao manje nego što je mislio reći, jer mu se čini da je bilo prisutno previše oficira. On je mislio da će biti samo nekoliko ljudi. Kada ona stvar o kojoj mi je govorio bude aktualna, on će mi nekoliko sati prije javiti. Na stvar o kojoj je govorio gledali su svi prisutni povoljno i na sve je Vokić ostavio dobar utisak, kako su se to poslije njegovog odlaska izjašnjavali. Bili su upravo oduševljeni.

Prošlo je jedno mjesec dana, ali nije ništa javljao, samo mi je rekao ili prilikom jednog telefonskog razgovora ili prilikom mog jednog dolaska u ministarstvo, da još nije vrijeme. Prošlo je opet mjesec dana, a možda i više, on nije još uvijek ništa javljao, a uslijedilo je njegovo smjenjivanje sa položaja, a zatim i hapšenje.¹⁸²

¹⁸¹ Inž. Mime Rosandi navodi u jednom elaboratu da je bijeg potpukovnika I. Babica bio insceniran: A-VII, NDH, Elaborat »Ustaški pokret«, Kut. I.O.9, Br. reg. L/1 1-25.

Povodom ostavke ministra oružanih snaga Navratila RAVSIGUR (odjel B. - ostsjek II; nadstojnik ostsjeka B. Rukavina) je dopisom V. T. 1227-2-44 od 16. veljače 1944. javio povjerljivo ovo:

»U vezi s ostavkom ministra oružanih snaga, generala Navratila kruže po Beogradu razne glasine o uzrocima same ostavke. Tako se govori, da je general morao predati ostavku zbog toga, što su u zadnje vrijeme u estala odmetnu a domobrana u šume. Zatim se kao glavni razlog ostavke navodi, što je jedan od bivših časnika Ivan Babić, pobjegao zrakoplovom Englezima i sa sobom ponio važne vojne planove. Ova promjena u ministarstvu oružanih snaga prikazuje se u Beogradu kao zadnji pokušaj hrvatske vojske, ali i to sve da je prekasno, jer kako kažu u Poljskoj se većuju ruski topovi i zna se, šta čeka narode i državne vode koji su se nalazili na strani Njemačke.« (A-VII, NDH, Kut. 218, Br. reg 33/5-1)

RAVSIGUR je gornju informaciju namijenio samo za ministra unutrašnjih poslova Lorkovića i njegova pomoćnika Vrančića, *Glavni ustaški stan*, ministarstvo vanjskih poslova, predsjedništvo vlade i županstvo pri poglavniku.

¹⁸² A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Vladimira Krena, Kut. I.O.9. Br. reg. 9/1 - 1-127.

Nešto dalje u istrazi Kren je bio mnogo opširniji i tada je izjavio ovo:

»U toku 1943. g. pošli su se u domobranstvu pojavljivati letci, koje sam ve naprijed spomenuo, a koji su govorili o tome, da je samo *Selja ka stranka* pravi predstavnik naroda, a ona mora do i na vlast, da ustaše zajedno sa Njemcima idu u propast, da se oružje zadrži i ne pušta iz ruku, da se u odre enom asu kada on do e slušaju nare enja oficira, kojima je stavljeno u zadatak da rukovode sa ovom stvari i t.d.

Sredinom iste godine otišao sam u penziju i ne znam, što se je u domobranstvu doga alo za godinu dana. uo sam u privatnim razgovorima, da u domobranstvu postoji ve a grupa i to ve inom viših oficira, koja sara uje i stoji u vezi sa vodstvom *Selja ke stranke*, zatim da je potpukovnik Babi pobjegao avionom u Italiju Englezima. On je bio jedan od vode ih u toj grupi, a bio je stalno u vezi sa vodstvom HSS-e.

Ovi oficiri bili su ve inom u službi u ministarstvu domobranstva ili na drugim višim položajima, odakle su imali dobar pregled na situaciju. Potpukovnik Babi bio je u službi kao oficir za vezu kod njema kog generala i bila mu je svakako dobro poznata vojni ka situacija Njemaca. Svi su oni postali aktivniji i zapošli svoje djelovanje onda, kada su opazili da se vojni ki položaj Njemaca pogoršava, a sve dotle su bili lojalni i privrženi savezništvu sa Njemcima. Onda se je i vodstvo *Selja ke stranke* po elo micati i odlu ilo iskoristiti ovu situaciju u vojsci.

Kad sam u ljetu 1944. g. bio reaktiviran i vratio se u aktivnu službu, pozvao me je po etkom jula iste godine tadanji ministar oružanih snaga Voki Ante i rekao mi da on ho e sa mnom razgovarati diskretno. On mi je rekao doslovce slijede e:

'Ovo što ho u sa vama govoriti znadu svi koji trebaju znati i viši i niži po položaju, a ako vas bilo tko zapita nešto o ovome, recite da ne znate ništa i da od nikog niste ništa uli o ovome. Apsolutno nikome i jednu rije ne smijete re i i morate držati u najve o j tajnosti, ma što se dogodilo. Svakome je jasno, da se je situacija u ratu preokrenula i da e Njemci izgubiti rat. Mi ne želimo i ne smijemo s njima propasti, nego se moramo od njih otkop ati i povesti svoju politiku. Kako su ih napustile druge države, koje su bile saveznice, tako emo se i mi okrenuti na drugu stranu i povezati se sa Englezima.

U tom smislu vode se pregovori sa *Selja kom strankom* koji teku povoljno i kada do e taj momenat sastaviti e se nova vlada u koju e u i i *Selja ka stranka*. Prethodno e oti i jedna mješovita delegacija u Italiju Englezima radi vo enja pregovora, kao i radi utana enja vremena i na ina za izvršenje ovoga. Mi emo nastupiti od toga momenta prema Njemcima kao protivnici ukoliko oni dobrovoljno ne napuste našu zemlju.

U ovoj delegaciji bit e dvojica iz sadanje vlade i dvojica od HSS-a i to svakako Torbar, a vjerovatno i Dr. Andres ili netko drugi i o tome se sada vode pregovori. Pošto nema drugog na ina da do u do Engleza, to mogu samo avionima, zato sam i zvao vas i o tome vama govorim. Vama stavljam u dužnost, da ovaj let tehni ki pripremite i izvedete, ali tako da ne bude bruke, kao što je bilo sa Babi evim odlaskom. To je vjerojatno mogu e izvesti i po mogu nosti s jednim avionom, koji bi se i vratio ili sam sa vijestima ili sa delegatima. Zato je potrebna najve a tajnost i najpouzdanija posada aviona. To još nije momentalno aktuelno, jer se još vode razgovori i pripreme, ali e biti uskoro i ja u vam nekoliko dana javiti ranije. Vi morate odrediti aeroplan dobar i siguran, pouzdanu i sigurnu posadu, kao i mjesto za vrijeme odlaska, jer se to ne može u initi sa aerodroma po danu na o igled drugih. Putnici e

imati samo ru nu prtljagu. Kod odlaska ih smije od vašeg osoblja vidjeti samo onoliko koliko je neophodno potrebno, a i ti moraju biti potpuno pouzdani. Cilj i svrha leta, kao i putnici ne smiju se nigdje nikom kazati, nego to morate vi sa vašim osobljem izvesti tako da se pokuša nešto drugo i da nikome ne padne u o i, niti da bude sumnjivo te da se o tome pro uje. Oni moraju oti i i vratiti se bez da itko o tome šta sazna. Posebnu pažnju treba obratiti da ne saznaju Njemci. Vama prepuštam sve tehni ke detalje i zahtjevam, da to bude potpuno tajno i sigurno, jer se radi o najkrupnijim stvarima i o odlu uju em poslu za naš. Let treba da bude po mogu nosti no u, da bude sigurniji, a silazak u Italiji što bliže na kom ve em mjestu i po mogu nosti na jedan od velikih aerodroma. Posada ne smije ni po povratku, sve dok stvar ne bude potpuno gotova ništa o ovome letu govoriti, nego ga prikazati kao jedan let unutar države ili u Njema ku. Delegati su posebno naglasili i zahtijevaju, da aeroplan bude potpuno siguran i najbolji sa kojim se raspolaže, da im se na putu što ne desi i da sigurno stignu.

Najstariji lan posade treba da bude svakako jedan stariji i potpuno pouzdan oficir, jer ako se aeroplan ne vrati sa delegatima vratiti e se sa izvještajem, mogu e e delegati ostati radi daljnjeg razgovora. Takove imamo vijesti od veze sa Englezima. Prethodno u još govoriti sa ovim šefom posade. Za sada ne govorite još ni posadi, koju predvidate, nego samo izvršite pripreme i predvidite sve u najmanje detalje, kako bi to moglo brzo i sigurno da se sprovede u djelo. Aeroplan treba da leti po vremenu i pravcu tako, da bude što sigurnije da ne e biti oboren. Ako je zgodnije mogu biti i dva manja aeroplana umjesto jednog ve eg, radi se samo o tome da sigurno stignu i vrate se. Prepuštam vama sve detalje, samo predvidite sve potrebno, o emu ete me detaljno obavijestiti onda, kada vam budem izdao nare enje za let. To može biti za koji dan, a mogu e e i nešto duže potrajati radi vršenja pregovora, priprema i veze sa inostranstvom, koja priprema teren za ovaj doga aj. Naglašavam vam, da ovo nije nikakova pobuna, i da o tome znadu svi, koji treba da znaju, a vi samo izvršavate nare enje pretpostavljenih. Radi potrebite tajnosti ne smijete re i nikome, ma tko vas o tome zapitao.

Pošto ova promena ne e i i potpuno glatko, a možda e se morati upotrebiti i oružje, to u ja pripremiti o tome više oficire po svim komandama i objasniti im ovu promjenu u najpotrebnijem obimu. Ve sam obišao neke komande, a inim to stalno, pa u do i i k vama u komandu. Da ne bude napadno vi ete prirediti u svojoj komandi jednu ve eru sa svojim višim oficirima, pa ete pozvati mene na tu ve eru ali nikoga više stranog. Ja u tada saopštiti oficirima potrebu ovoga kao i što oni treba da rade i kako da se drže. To e biti slijede ih dana, ja u vam ve javiti. I o ovom mome dolasku u vašu komandu nemojte govoriti nikome, osim onim svojim oficirima, koji e biti prisutni i njima tek zadnji dan, a i onda nemojte re i razlog ove ve ere, jer u to ja objasniti u svom govoru, koga u tom prilikom održati. Sve što sam vama sada rekao mora ostati samo za vas u najve oj tajnosti, a potrebne pripreme izvršite tako, da nitko ne opazi. Detaljnije nare enje za rad kod ovih promjena izdat e se pred vas pred sām doga aj u svim pojedinostima.

Oficiri koji e biti prisutni tome mome dolasku i govor sa kojim u objasniti potrebu i na in izvršenja ovih promjena, da budu samo oni za koje ste potpuno sigurni, da ne e nikome odati ono što u govoriti, a neka bude i posada aeroplana koja e letjeti prisutna, samo joj ne treba saop iti zašto je ona prisutna, nego tek toliko, da bude malo informirana, da e se dogoditi ve e promjene, tako da joj bude jasnije kada dobije zadatak.

Ve sam obišao neke komande i pripremio ih na stvar. Tom prilikom opazio sam svagdje, da se ovaj plan prima sa velikim oduševljenjem i ja sam uvjeren da e tako svagdje i biti i da e se samo izvršenje, što se ti e naše vojske vrlo lako odvijati. Isto tako teku povoljno pripreme sa *Selja kom strankom*, kao i sa vezom u inostranstvu koja priprema teren.'

Ovo je sve govorio sa velikim pouzdanjem i tako se držao kao da je ve pola gotovo. Davao je utisak da sve pripreme zaista teku u najboljem redu i da e sve i i bez velikih teško a.

Nakon nekoliko tjedana javio je telefonom, da e sutradan do i na ve eru, koja mu je za taj dan pripremljena u komandi. On je došao potpunoma sâm, a od vazduhoplovaca bilo je prisutno osim mene još oko dvadeset oficira. Bili su gotovo svi viši oficiri iz vazduhoplovstva, koji su bili na službi u Zagrebu. Kada je Voki došao, najprije je izrazio uđenje, da je prisutno toliko oficira, jer on je mislio da e biti mnogo manje. Pitao je da li su to sve pouzdani i sigurni ljudi i da li ne e govoriti nikome o onom što e se razgovarati. Upoznao se sa svima i sa svakim ponešto razgovarao.

Oficiri su (nisu?) bili iznena eni ovim njegovim dolaskom, nego su rekli da je on u zadnje vrijeme bio ovako ve po svim komandama u Zagrebu, a da odlazi i u druge garnizone. Primili su ovaj njegov gest povoljno i sa odobravanjem, ozna uju i ga kao mla eg ovjeka, koji nije birokrata. Osim toga ve su i znali, da on avizira na promjene, ali se nije znalo u kom smislu. Da li u organizaciji vojske ili politi ke?

Pošto se je prethodno sa svima dobro upoznao i razgovarao, održao je u toku ve ere jedan govor. U njemu je prvo pozdravio oficire i naglasio, da ih smatra dobrim patriotima i vojnicima i da e uvijek ma što se doga alo i nare ivalo izvršavati savjesno svoju dužnost. On to o ekuje i zna da e svi shvatiti potrebu doga aja, koji e slijediti. Rekao je da ratna situacija zahtijeva, da se mi pobrinemo samo za sebe i da e u tom smislu uslijediti i doga aji kod nas. U tome e osim sadanje vlasti sudjelovati i pretstavnici drugih grupa sa kojima se ve vrše pregovori i pripreme, koje teku veoma povoljno. Pošto se je ratna situacija okrenula, to se trebamo i mi prema njoj ravnati i tako svoje držanje udesiti. On zna da svi uvi aju potrebu ovih promjena, koje e izvršiti tako, da bude što glade i bez velikih trzavica, ali ako se bude moralo upotrebiti oružje, da se ne e izbjegavati, jer je to u interesu naše zemlje.

Nije rekao ništa konkretnog, ali se je moglo iz njegovih rije i sve razumjeti o emu se radi. Uglavnom je naglasio potrebu promjene držanja i odanost vojske u izvršenju. O odlasku delegacije Englezima nije rekao ništa, nego samo toliko, da se vrše pripreme politi ke na svim stranama, gdje je to potrebno, kao i da e se nastojati, da se promjena izvrši na što lakši na in. Njemce nije spominjao, ali je rekao da e se protiv onoga tko ne bude htio milom upotrebiti sila.

Meni je rekao poslije govora, da je htio re i mnogo više, ali da je previše ljudi, pa se ženira, on se nadao da e biti mnogo manje. Me utim smatra da su ga i tako dobro razumjeli, što je htio re i i o emu se radi. U govoru je još naglasio, da je mnogo bolje da na vlasti sudjeluju i druge stranke, da narod bude što bolje pretstavljen i da i drugi sudjeluju u pripremanama i da e uzeti u eš a i u promjenama. On vjeruje da e svi ove korake odobriti i prihvatiti novo stanje i novu situaciju.

Poslije njegovog odlaska oficiri su se izražavali sa simpatijama o njemu i o njegovom aviziranju koraka, jer je — kako su otvoreno rekli — vrijeme da se napuste Njemci, kao i da na vlast do e i *Selja ka stranka*. Koliko se još

sje am, bili su prisutni slijede i oficiri: pukovnici Obuljen Nikola, Švarc Mato, Getaldi liko, Lukanovi Kamilo, Kurelac Eugen, Hubl Hinko, Kirasi Artur, Cen i Pavle, Lukši Mihovil, Brajkovi Božidar, Ježi Nikola; potpukovnici Šandor Vladimir, Kos Erih, Svir ev Stjepan, Kelo Boris, Fizir Rudolf; majori Makiedo Ivan, Cven ek Ivan, Mikec Nikola, Špani Vladimir, Mirkovi Mirko, Špoljar Nikola; kapetani Šinkovec Miroslav, Kocakov Deziderije, Šviglin Dragutin, Mirosavljevi Mladen i.t.d.

Tada je i javno objavljeno, da su pripremali pu u cilju, da se obrazuje nova vlada, u koju bi ušli pretstavnici HSS-a, sa kojima bi poduzeli pregovore sa Englezima, da bi Njemce napustili i prešli na stranu zapadnih saveznika. Njemci bi, ukoliko se ne bi dobrovoljno povukli, bili silom otjerani.

Kako su ove pripreme osuje ene i kako je došlo do hapšenja glavnih rukovodioca ovih priprema, nije mi ta no poznato. Govorilo se u javnosti mnogo toga. Jedna od verzija bila je i ta, da je i Paveli stvarno znao za ove pripreme, pa ak ih i rukovodio, ali su Njemci saznali pa je morao ukloniti i uhapsiti glavne aktere. Govorilo se je da je Njemcima odala Lorkovi eva (prva) žena, koja je bila Njemica. Druga verzija je bila, da su oficiri, koji su bili umješani u pripreme i poslije uhapšeni i suviše javno agitirali i davali obavještenja trupama, pa su Njemci doznali. Raznih je verzija bilo, ali niti ja, a niti drugi vazduhoplovni oficiri, koji su bili na ve eri sa Voki em, nismo se ni interesirali mnogo iz bojazni, da se i ova ve era ne uplete u istragu. Tako nisam ni doznao u tom pogledu ništa naro itog, a nisam niti uo niti od drugih oficira. Govorilo se je još i to, da je stvar osujetio Paveli , koji se je bojavao da e morati u tom slu aju napustiti svoje mjesto, a bilo je op enito poznato da je za njega, pod uticajem njegove žene, bilo manje zlo da cijeli svijet propadne, nego da se on mora ukloniti.¹⁸³

Znam da je motivacija za hapšenje oficira bila ta, da su pripremali trupe za napad na Njemce i prelaz na stranu Engleza. U svakom slu aju Njemci su doznali za ove pripreme i preko Paveli a osujetili izvršenje i zahtjevali micanje sa položaja i hapšenje glavnih rukovodioca. Cijela stvar nije nikla odjednom, nego se stvarala i sazrevala dugo vremena. *Selja ka stranka* je htjela do i na vlast. To nije mogla od ustaša, koji su se držali Njemaca. Kada je u op oj situaciji Njemcima krenulo nizbrdo, onda su se ustaše vide i svoju propast pokušali spašavati sa *Selja kom strankom*, a ona je uvjetovala vezivanje za Engleze, pošto i ina e Njemci propadaju i sa njima više nije ništa. Voki se je kao mlad i nedovoljno upu en u zbivanja uop e dao lako uvu i i upregnuti u ovu stvar od strane ustaških političara i vodstva HSS-a. Ovakove tendencije od strane vodstva *Selja ke stranke* su se stalno osje ale u vojsci, a njihovi pristaše su tako i govorili.

Voki je od mladog željezni arskog inovnika i rezervnog potporučnika za tri godine postao ministar, general i ministar vojni. Njemu je sve ovo udarilo u glavu. Govorilo se je da je i u privatnom životu po eo živjeti tako, kao da se je ve rodio kao ministar i general. Razumljivo je da mu je ovakav veliki plan u koji su ga upregnuli političari imponirao. I iz njegovih rije i se je to moglo vidjeti, jer je naglašavao važnost i sudbonosnost idu ih događaja, a u kojima on igra jednu od glavnih uloga. Oficiri u ministarstvu, koji su ve ranije bili povezani sa vodstvom HSS-e vrlo su ga lako pridobili i zagrijali za saradnju sa *Selja kom strankom*, sa ijom se je firmom moglo mijenjati strane.

Voki je jako imponirao Ma ekovcima i o njemu su se izražavali sa

¹⁸³ Mara Paveli je jednom izjavila: »Šta e mi NDH ako u njoj Poglavnik nije Poglavnik!«

velikim simpatijama. To sam uo za vrijeme rata, odnosno u vremenu tih događaja, od oficira i vojnika, koji su bili skloni *Selja koj stranci*, a i u emigraciji sam uo, da ga vode i Ma ekovci spominju i o njemu govore sa velikim simpatijama. To je razumljivo, jer su preko njega skoro došli na vlast, što im je bio cilj. Osim toga Voki bi sa sobom povukao i ve u grupu ustaša u krilo *Selja ke stranke*, a sam kao ustaša predao bi od ustaša vlast *Selja koj stranci*. Ve a se usluga ne može ni zamisliti. On bi svakako i u toj novoj situaciji kod ulaska *Selja ke stranke* u vladu ostao na istom mjestu, pa ve samim tim mu *Selja ka stranka* daje svoje povjerenje, koje je ve i ina e imala, im je sa njim pregovarala i ulazila u kombinaciju u kojoj on igra glavnu ulogu, a on je kod govora o *Selja koj stranci* podvla io rije i - politika grupa, koja ima veliko povjerenje u narodu.

Sam tok izvršenja ovog pripremanog pu a trebao je, barem kako sam ja uo govoriti poslije, biti ovako:

Sve vojne jedinice bile bi pripremljene i avizirane za ovaj događaj. Pripremljena je kombinacija o formiranju nove vlade sa *Selja kom strankom*. Kada bi došao odgovor od veze sa Englezima, a to su vjerovatno bili Dr. Krnjevi Juraj i Dr. Jeli Branko, onda bi otišla delegacija Englezima. Kada bi se ona vratila ili im bi poslala odgovor za koji se pretpostavlja, da bi bio povoljan, tada bi se izvršio sam udar. Sastavila bi se nova vlada, koja bi odmah otkazala Njemcima sve ugovore i obaveze i sa njima prekinula odnose. Povukli bi se svi potezi, koji su bili u injeni prema zapadnim saveznicima (objava rata! - opaska B. K.) i objavilo bi se stupanje na njihovu stranu. Od Njemaca bi se zahtijevalo, da odmah napuste podru je NDH, a ukoliko to ne bi htjeli, upotrebila bi se vojska. Zatražilo bi se odmah iskrcavanje Anglo-amerikanaca. U vojsci bi važnije i više položaje preuzeli oficiri, koji su bili uz HSS i koji su u estvovali u pripremanju i rukovodili izvršenjem. U tom smislu bile bi izvršene ve e promjene u vojsci u pogledu organizacije i osoblja. Odredili bi se odmah pretstavnici kod Anglo-Amerikanaca.

Sve je bilo predviđeno, samo se ništa nije ulo, kako je previ en odnos prema glavnom faktoru, a to je NOV-a. Da li su i kakva obavještenja i upute u tom pravcu imali od svojih veza kod Engleza nije se ništa ulo. Isto tako se nije ulo u kom odnosu bi bila sastavljena nova vlada. Vjerovatno bi dominirao HSS, jer on bi mogao bolje razgovarati sa Englezima. On se svakako ne bi ni upuštao u ovakove kombinacije, da od svojih veza kod Engleza nije imao obavijesti, koje bi davale izgleda ovom poduzimanju iako je to bilo ve koncem ljeta 1944. g. kada je situacija u pogledu svršetka rata bila ve suviše nego jasna. Vjerovatno su si zamišljali kakav sporazum i podjelu podru ja sa NOP-om, ali svakako nisu ra unali sa tako brzim i uspješnim napredovanjem NOV-e.

U to vrijeme osje alo se u vojsci veliko raspoloženje onih, koji su simpatizirali i po svom uvjerenju pripadali *Selja koj stranci*, a onda kad je on i ostali u esnici u pripremanju uhapšen, nastalo je veliko zaprepaštenje i neraspoloženje. Tada se je jasno vidjelo da su u domobranstvu postojale velike organizacije Ma ekovaca i da su se temeljito spremale za ovaj slu aj. Sada je preostala još jedina nada u dolazak Anglo-Amerikanaca i propaganda se nastavlja u tom pravcu. O Voki u se govori kao o velikoj li nosti i žali za neuspjeh ovog podhvata. Ra unali su sa tim, da e HSS najprije samo sudjelovati u vladi, a zatim potpuno preuzeti vlast, jer bi se ustaše sa Paveli em morali svakako maknuti i vlast napustiti, tada bi Ma ek došao za pretsjednika republike, koja bi bila pod zaštitom Engleza.

Poslije Voki evog uhapšenja govorilo se u Zagrebu, da su se dogovori za ovaj pripremani pu vršili u jednom posebnom za tu svrhu uzetom stanu u Dugom dolu kraj Srebrenjaka, gdje su se sastajali i dogovarali. Navodno su i neke ženske, sje am se imena, koje su se spominjale, a to su Draškovi , Vranicani, bile umiješane vjerovatno kao kuriri. Tamo da su dolazili i neki viši oficiri. U toj ku i znali bi stanari vjerovatno više o tome re i tko je sve dolazio. Sigurno je da se nisu javno dogovarali i da predstavnici *Selja ke stranke* sa kojima su se dogovori vršili nisu dolazili na razgovore u ministarstva, niti javna mjesta, jer bi to odmah palo u o i i saznalo se. Tamo su vidjeli naro ito na ve er dolaziti mnoge automobile, službene i privatne, ali se automobilima nisu tamo zadržavali, nego odmah odlazili i po no i ponovo dolazili. To je trajalo samo neko vrijeme i to prije Voki evog hapšenja, a zatim je potpuno prestalo. Tako su pripovijedali ljudi, koji su u blizini stanovali, a to se razgovorima prenosilo i saznalo.

Vijesti o dolasku Anglo-Amerikanaca su se od toga vremena pa sve do kraja stalno ubacivale, pa ak i poluslužbeno potvr ivale. Razna nare enja izdata u zadnje vrijeme imala su karakter potvrde ovih vijesti. Tako se je pred sām slom proširila vijest, da su etnici, koji su prešli kroz podru je NDH u Italiju, prihva eni od Engleza i odmah stavljeni u njihovu službu. Tako e se i vojska NDH povu i i prema sklopljenom sporazumu priklju iti isto kao i etnici. U tom smislu izdato je i nare enje za povla enje vojske. Nisam uo konkretno od nikoga, ali je sigurno da su veze izvana tako javljale. Pogotovo su u ovim vijestima vjerovali Ma ekovci, što zna i da su njihove informacije bile takove, jer ustaše su mogli širiti ovakove vijesti i tendenciozno radi spre avanja rasula.

Ideja za ovaj pu nije Voki eva, to se je moglo razabrati iz razgovora sa oficirima, koji su bili poznati kao pristaše *Selja ke stranke*. On nije bio niti političar, niti vojnik po profesiji, niti je mogao sām do i na ovakovu ideju za koju treba imati i neku političku pozadinu i elemente, da je ideja bar vjerovatno izvediva. On je bio obi(an) ustaša, koji se je kao ustaški oficir istakao u organizaciji željezni ko-stražarskih ustaških bataljona, jer je bio kao ustaški oficir direktor željezni ke direkcije u Sarajevu. Stekao je kod ustaša ugled, pa su ga izgurali na ovo mjesto. On je kao ranije Ma ekovac bio i me u njima poznat, pa kada su se ustaški i Ma ekovski političari dogovorili, njega su izabrali za najzgodniju osobu, koja (je) kod jednih i kod drugih ima izvjesno povjerenje i ugled. On je kao mlad, neiskusn i poduzetan odmah prihvatio i imponirala mu je ovako velika uloga. Bio je na mjestu ministra vojnog u vrijeme, kada je spajanje domobranstva i ustaša bilo u najve em toku, te je bio baš dobro došao kao najzgodnija osoba. Njega su u vojsci voljeli, ve radi toga što je bio mlad i što je zaista bio Hrvat, a ne niti Austrijanac niti Nijemac kao njegovi prethodnici na ovom mjestu. Jedino ovakova li nost je mogla u vojsci imponirati i jednoj i drugoj grupi.

Za političare bio je podesan, jer se u politiku nije razumio, pa su mogli sa njime raditi što su htjeli i ono što su mu sugerirali, on je neuk u politici sve prihvatio, te slijepo i vjerno izvršavao. Sa pojedinim vode im Ma ekovcima "io je i li no dobar i poznat, jer su ga obi avali hvaliti, kako prije, tako i poslije njegovog uhapšenja. Ve kada je odre en za ministra govorilo se je, da je to odli an izbor i da je krajnje vrijeme da netko takav do e na to mjesto. U politici se ranije nije isticao, pa prema tome nije se nikom ni zamjerio, i mogao se je upotrebiti i sa jedne i sa druge strane. Ideja pu a je donesena kod vodstva *Selja ke stranke* u vezi sa umjerenijim i razboritijim ustaškim prvacima, a

Voki je izabran kao najzgodnija ličnost i sa jedne i sa druge strane, a i uopšte, jer se do tada još nije u politici suviše eksponirao. Jedan profesionalni oficir na ovom mjestu vrlo teško bi se prihvatio ovakove uloge, koja je i suviše politička i odgovorna za jednog vojnika. Jednog profesionalnog vojnika, domobranskog oficira na ovom mjestu ne bi ustaške trupe ni slušale, niti bi on mogao sa ovakvom idejom u kojoj dolazi u pitanje micanje i uklanjanje njihovog šefa, uopće nastupiti, dok je u redovnoj vojsci, domobranstvu to svejedno, jer je on ministar i pretpostavljeni bez obzira šta je on, a u ovom slučaju kad je domobranstvo i inače bilo naklonjeno većinom *Selja koji stranci*, a ona je Voki prihvatila, bilo to potpuno i svejedno. Ličnost Voki a je izabrana za ovu stvar sa gledišta obiju grupa upravo idealna. *Seljačka stranka* je prepustila ustašama, da ovo izvedu, a ona bi poslije preuzela gotovu stvar, kako si je barem to zamišljala. Zato su i sve Matkove organizacije u domobranstvu dobile nalog, da izvršenje ovog plana prihvate i potpomognu. Kada je plan propao, bili su više razočarani pristajanjem *Seljačke stranke* nego ustaše, prema tome je vidljivo, da je to više bilo njihovo djelo.¹⁸⁴

Ustaški ministar dr Edo Bulat opširnije se u emigraciji osvrnuo na tok sjednice vlade 30. VIII 1944.¹⁸⁵ Evo njegovog prikaza:

»Dana 30. kolovoza 1944. javili su mi iz Predsjedništva Vlade, da je za 9 sati navečer zakazana sjednica Vlade, koja će se održati u Poglavnikovoj vili u Tuškancu. Kad sam došao u Tuškanac, već se je u vili u Tuškancu bilo okupilo dosta članova Vlade. Opazih ministra Lorkovića kako zamišljeno sjedi u kutu. Ta me njegova zamišljenost potakne, da mu odmah pridem i da ga zapitam za razloge njegove zabrinutosti, jer ga tako tmurnog nisam obično sretati. Pristupih mu, dakle, i upitah radi čega je tako zabrinut, da li se i ovdje možda ne sprema udar kao u Bukureštu. Odgovori mi: — »Ništa od toga«, nastoje i pri tome ispasti što vedriji, što mu pak nije uspijevalo. Predsjednik Vlade, koji je bio naš razgovor, pristupi nam i jednom beznačajnom upadicom prekine našu temu, i tako nehotice i moju namjeru, da što god više saznam od Lorkovića. Kratko nakon toga bili smo pozvani u veliku dvoranu, tzv. kino-dvoranu. U njoj je bio veliki ovalni stol. Svako mjesto stola bilo je rezervirano za Poglavnika. Desno od njega sjedio je predsjednik Vlade, do njega podpredsjednik, do njega Lorković, do njega Alajbegović, i onda redom ostali ministri. Mene je dopalo sjediti lijevo uz Poglavnika. Kad su svi ministri zauzeli svoja mjesta, ušao je u dvoranu Poglavnik, u bijeloj odori. U ruci je imao snop spisa. Nakon pozdrava, uzeo je riječ i uvodno iznio uzroke ovoj sjednici Vlade. Rekao je — ne spominju i imena —, da u Vladi ima ministara, koji u nadležnosti svojih ministarstava poduzimaju stvari koje su za svaku osudu. Zatim je čitao jedan izvještaj svoje izvještajne službe, iz kojeg je proizlazilo, da ima pojava u raznim jedinicama vojske, kao i na raznim mjestima uprave i redarstva, usmjerenih na jednu akciju protiv Nijemaca. Tu akciju da treba odmah prekinuti u interesu Države, javnog reda i Saveznika. U tom izvještaju napravljena je i aluzija na veze koje bi dva ministra podržavala s osobama, koje se nalaze izvan područja NDH. Završio je svoje izlaganje — koje je trajalo, po prilici, 20 minuta — tražeći i izričiti zaključak Vlade, kojim se ova dva ministra skidaju sa svojih položaja.

Tada sam ja zatražio riječi, dobivši je, sam upitao: koji je substrat

¹⁸⁴ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Vladimira Krena, Kut. I.O.9. Br. reg. 9/1 - 1-127.

¹⁸⁵ *Hrvatska revija*, München, prosinac 1977, god XXVII, sv. 4(108), str. 616-618.

kažnjivog djela, zbog kojega se optužuje ministre Lorkovića i Vokića. Glasno i smireno mi odgovori Poglavlak: - Izdaja! Na to mu ja repliciram:

— Poglavlak e, samo se Hrvatsku može izdati.

On, ponešto iznenađen, uzvratilo:

— Izdati se mogu i saveznici.

Tada ga ja upitah:

— Koji su to saveznici?

On za ueno odgovorio: - Pa, valjda, Nijemci.

Ja njemu uzvratih: — Pa oni su nas ve izdali.

— Ti misliš na ono, što su radili u Dalmaciji, u Poljicima, gdje su potukli toliko svijeta? - on e meni.

— Da, i radi toga, ali ne samo radi toga — odgovorih mu -, i predložih, da se o Poglavlakovom traženju o isključenju dvojice ministara povede diskusija i donese zaključak. Tada se predsjednik Vlade, vrlo zabrinut, obratio prisutnima i uzrujano rekao: »Eto, po nite i odlučite.«

Ja sam na to primijetio: »Gospodine predsjedniče, Vi po nite, Vi predsjedate«. Prekine nas Poglavlak, pa izvadišći iz svog snopa spisa jedan list u obliku letka, i predade mi ga, vele i:

— Daj, pročitaj, molim Te, ovo glasno, da svi dobro čuju.

Taj letak je bio neka vrst poziva na narod, potpisan po Lorkoviću, Vokiću i Farolfiju. U njemu je bilo rečeno, da Njemačka gubi rat, i da se trebamo okrenuti na drugu stranu, i to na Zapadne Saveznike, a da u našim doma im borbama trebamo i zajedno sa svim antikomunistima kina snagama na Balkanu, pa tako i s onim Srbima, koji se nalaze u suprotnom taboru. U vezi s time u letku se aludiralo na suradnju posebne hrvatske i posebne srpske vojske. Naši, tj. hrvatsko-srpski, odnosi prema trećima uređili bi se kasnije, nakon svršetka rata.

U taj čas prekine me Poglavlak u čitanju, i rekao:

— Mislim da je to dosta.

Tada sam mu povratio letak i tražio opet od predsjednika Vlade, da se povede diskusija. Predsjednik na to poziva podpredsjednika dra Kulenovića, da on dade svoje mišljenje. Dr. Kulenović je govorio najdulje od svih ministara, koji su sudjelovali u diskusiji. Govorio je lijepo i odlučno, kako ga do tada nikad nisam bio čuo. U svom govoru je odbio i pomisao, da bi dr. Lorković i Vokić mogli izdati Hrvatsku. Ukoliko tako misle Nijemci, onda baš radi toga, mi njih ne damo.

Nakon njega govorio je dr. Alajbegović. Govorio je jednako odlučno kao i Kulenović, ali s manje govorničke vještine. On se je u potpunosti složio sa zaključkom dra Kulenovića. Zatim je dobio riječ dr. Lorković. Ponešto bojažljivo i vrlo kratko, ne ulazeći u predmet diskusije i ne braneći se, rekao: »Molim Poglavlaka, da, ako što bude poduzeto s ovoga mjesta, da se ni u kojem slučaju ne progone članovi HSS, kako je to nama bilo običajno.«

Nakon Lorkovića dobio je riječ dr. Toth. On izjavi slijedeće: »Gospodine Poglavlak e, pitam ja Vas, što će biti s nama, jer ja vidim, da su se ova dva gospodina dobro osigurala.« Ovo je bio jedini trenutak u toj dramskoj situaciji, koji je izazvao kratku veselost. Od prisutnih članova Vlade, koji su uzeli riječ, svi su se, uglavnom, složili s izlaganjem i konačnim stavom podpredsjednika Vlade. Dr. Vrančić mi je izjavio u jednom razgovoru, da je on bio iznio kompromisni prijedlog: Lorković nek bude ministar bez lisnice, a vokić samo ministar prometa. Dopuštam tu mogućnost.

Kad je došao red na Voki a, ovaj sko i sa stolice, stavi je preda se i gotovo zavikne:

— Poglavni e, sve što smo inili, inili smo po Tvojoj zapovijedi i po Tvojem odobrenju, pa prema tome ne znam radi ega bih morao odgovarati?!

Ministri koji su stajali izme u mene i Voki a, niti su odobraval, niti su se suprotstavljali. Tako npr. ministar Canki, kad je dobio rije , - nakon što sam mu sugerirao, da re e nešto u njihov prilog — tiho odgovori: »Ja nemam što re i.«

Kad je završila diskusija, koja je trajala skoro do pola no i, zatražio sam rije od predsjednika Vlade mole i ga, da stavi stvar na glasanje, kako bi se o Poglavnikovu prijedlogu donijela odluka. Predsjednik Vlade je na to stao bespomo no mahati rukama. Tada iznenada u e u dvoranu - vjerovatno pozvani od Poglavnika ugovorenim znakom — general Prebeg, i on u bijeloj uniformi, a odmah iza njega u u nekoliko ustaških pukovnika, me u kojima sam primijetio Moškova. Poglavnik tada ustade i re e:

— Zaklju ujem sjednicu Vlade i molim gospodu ministre Lorkovi a i Voki a, da ostanu sa mnom u razgovoru.

Mi ostali po eli smo polako izlaziti iz dvorane. Dok smo silazili u prvi kat, uz stepenice su uzlazili drugi pukovnici, me u kojima sam vidio Luburi a. Kad smo se spustili u vrt, nad nama je zasjao Mjesec, kao da dolazi iz zenita, tako da smo odmah opazili, da iza svakog grma viri po neka eli na cijev, a do cijevi da igraju ne ije o i. Ministra Makanca, koji je bio do mene, pozvah, da odemo u Klub stranih novinara. U Klubu smo našli Ivu Bogdana, koji mi odmah re e, da zna sve. Jedino me upita, da li su Lorkovi i Voki uhi eni. Kad sam mu rekao, da su ostali na razgovoru s Poglavnikom, on mi predloži, da Lorkovi a telefonski potražim u njegovu stanu. To u inih, pa mi se javi njegova žena, koja mi ljubazno re e, da nazovem Torti a, jer da se je Mladen od tamo javio. Nazovem Torti a, koji me spoji s Lorkovi em i njega sam upitao: »Možeš li mi re i, što je bilo kad ste ostali s Poglavnikom?«

— To u Ti re i, kad se budemo vidjeli.

— U Tvom uredu?

— Ne, u mom uredu, jer me je Poglavnik oslobodio predaje dužnosti, nego sutra u mom stanu.

Ovo je bio moj posljednji razgovor s Lorkovi em. U njegov stan nije mogao nitko u i.«

Šef ustaške diplomacije Alajbegovi je dao svoje vi enje te sjednice u Tuškancu.¹⁸⁶ U istrazi je izjavio ovo:

»U ljeti 1944. godine na jednoj sjednici vlade pod predsjedanjem Paveli a isti je vrlo ozbiljna lica, tihim prigušenim glasom, u vrlo uvijenoj formi i sa puno takta izložio da su Voki i Lorkovi poduzeli izvjesne ine koje on cjeni, kao da nisu u skladu sa dužnostima koje im je on povjerio i tako u tom smislu, ali, kako rekoh, na vrlo uvijen na in zamolio Voki a i Lorkovi a da otstupe sa svojih položaja. lanovi vlade nisu razumjeli o emu se radi, te su uzeli u zaštitu neki od njih Voki a i Lorkovi a, budu i da je Paveli u svom izlaganju spomenuo primjerice dr. Jur i a, tadašnjeg ravnatelja za javni red i sigurnost, kao da je i on u tu stvar upleten. Tim povodom je dr. Vran i rekao da neka otstupi Jur i kada je u to upleten, a Lorkovi da ostane. Na to je pak Lorkovi primijetio, da on za sve odgovara, a ne Jur i . Voki je pak rekao, da

¹⁸⁶ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Mehmeda Alajbegovi a, Kut. 1.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155.

je on o svom radu lojalno informirao Paveli a, no da li se to imalo razumjeti tako, da ga je informirao lojalno o svom redovitom radu ili o toj posebnoj akciji, nije mi bilo jasno. Sa te sjednice vlade otišao sam ja kao i drugi članovi sa nejasnom predodžbom, o čemu se zapravo tu radi, do čim je Paveli Voki a i Lorkovi a zadržao kod sebe. Potpunosti radi navodim, da se danas više ne sjećam, da li je Paveli na toj sjednici vlade govorio o kombinacijama Voki a i Lorkovi a sa HSS-om.

Kasnije se pak stvar po malo razjašnjavala te je o aferi Voki -Lorkovi rečeno bilo, odnosno govorilo se i u vladi i u javnosti, da su oni imali namjeru predati vlast u Hrvatskoj HSS-u, da bi time položaj Hrvatske koji je slabio, ojačali i da su u tom svom poslu imali navodnu vezu sa Englezima. Taj događaj se komentirao kako u vladi tako i u Zagrebu na razne načine. Jedni su mislili da bi taj pokušaj u slučaju da bi uspio bio uzrokom njemačkog terora u Hrvatskoj; drugi su mislili da bi se vojska razbježala, jer da je vojska navodno odana Paveli u; treći su opet mislili da bi Englezi na taj pokušaj povoljno reagirali po NDH, a četvrti opet, da Englezi ne bi reagirali. Po toj stvari je vodena istraga, no rezultati istrage nisu mi poznati. Paveli je javno na jednoj skupštini u Radničkoj komori napao Voki a i Lorkovi a, odnosno taj njihov rad, a nakon toga se nastojalo tu aferu zataškati. Situacija NDH bila je u to vrijeme u znaku slabljenja, obzirom na slabljenje njemačkih pozicija na mnogim dijelovima fronte, kao i u mnogim zemljama. Logično se nameće zaključak da je i pripremanje tog pokušaja moralo nastati pod dojmom te situacije, no bilo je također i mišljenje, da su i li ne ambicije Voki a i Lorkovi a kod pripremanja tog pokušaja igrale priličnu ulogu. Neki ljudi su tvrdili, da je Lorkovi u to vrijeme izjavio kako se u njemu probudila koalicijska krv. Za Voki a se pak tvrdilo da mu je kao poluinteligentnu uvijek udarilo u glavu što je bio ministar dvaju resora, što je postao ustaškim generalom (krilnikom) obasut odlikovanjima, tako da su ljudi tvrdili da je držao neke govore na nekim banketima, kao i pred vojnim jedinicama i da je u tim govorima isticao svoje zasluge za Hrvatsku, svoje organizatorske sposobnosti u vojsci, a da pri tome ni jednom riječju nije navodno spominjao Paveli a. Iz toga bi se moglo zaključiti, kao da bi se Lorkovi i Voki i nakon pokušaja održali na vlasti, no koliko je istine u svemu tome, meni konkretno nije poznato.«

Upitan za razlog posjete poslanika Kaschea neposredno poslije izricanja osude suda PTB-a Voki u i Lorkovi u, a kratko vrijeme prije Alajbegovi eva odlaska u posjete Hitleru, Alajbegovi je odgovorio ovako:

»Da li me je Kasche posjetio kratko ili kasnije iza osude nad Voki em i Lorkovi em, toga se danas ne sjećam, no sjećam se da me je nakon afere Voki -Lorkovi Kasche posjetio i, me u ostalim, htio ispitati što je tu na stvari, žaleći pri tome i udeležujući se što je i kako je to Lorkovi odlučio se na takav korak. Kasche je Lorkovi a mnogo cijenio. Ja sam se držao rezervirano i, koliko se danas sjećam, taj je razgovor bio ograničen na glasine koje o toj aferi kruže. Ja sam pretpostavljao da je Kaschea zanimalo moje mišljenje o toj stvari, no, kako reko, o tom je bilo više mišljenja pa su ista, koliko se sjećam, u tom kratkom razgovoru dotaknuta. Ja pretpostavljam da je njemačka strana imala o toj aferi informacije od svojih obavještajaca. O posjeti Hitleru nije bilo govora.«

Dalje je u istrazi Alajbegovi u bilo postavljeno pitanje — u vezi s »aferom Lorkovi -Voki « - kako su bili učinjeni pokušaji uspostavljanja dodira između predstavnika NDH i Engleza. Alajbegovi je iznio ove pojedinosti o tome:

»Još prije nego sam ja postao ministar vanjskih poslova postojala je

mogu nost održavanja kontakta između u pretstavnik NDH i angloamerikanaca i to u Vatikanu, gdje je NDH imala Ervajna Lobkovitza i Krunoslava Draganovi a. Narav Lobkovitzeovog položaja u Vatikanu bila je pretstavnik jedne države, koja je priznata *de facto*. Uslijed toga Lobkowitzu nije bila pružena mogućnost normalnog dodira sa angloamerikancima kod Vatikana, nego, u koliko mu se za to ina e pružila prilika. Osim toga, po svojoj prošlosti kao i po svojem nacionalnom odgoju, Lobkovitz se ne može smatrati osobom, koja bi bila u stanju nešto ozbiljnije raditi za Hrvatsku. Iz toga držim, da je sve enik Krunoslav Draganovi , koji je tako er boravio, a i danas boravi u Vatikanu, bio osoba koja bi mogla raditi na hrvatskoj strani kod angloamerikanaca. Da li je on održavao kontakt sa angloamerikancima, to mi nije poznato, niti sam vidio kakove izvještaje Krunoslava Draganovi a o tome. Tekar u Austriji sam doznao, da je Krunoslav Draganovi preko izbjegloga poslanstva NDH u Bad Gastein poslao jedno pismo tik pred slomom u Zagreb M. V. P. (ministarstvu vanjskih poslova), me utim to pismo nije predano ministarstvu, pa mi prema tome nije poznat sadržaj istoga. To sam saznao od tajnika poslanstva dr. Milana Blažekovi a, sa kojim sam bio zajedno u logoru u Austriji. Napominjem, da je Lobkovitz u Vatikanu papinski komornik, uslijed ega ga se smatralo pogodnim za pretstavnik NDH kod Vatikana. Prema tome, mislim da su obzirom na svoj dugovremeni boravak u Vatikanu Lobkovitz i Draganovi mogli imati kontakta sa predstavnicima angloamerikanaca akreditiranih u Vatikanu.

Mislim da bi, vremenski, slu aj oficira Babi a spadao tako er radi potpunosti iskaza u odgovor na ovo pitanje, jer sam posebice za slu aj Babi a upitan. Me utim, ja sam o slu aju Babi a informiran, odnosno poznato mi je, da je isti odbjegao iz vojske i nisam nikada uo, da bi Babi u bila povjerena neka misija u smislu uspostave kontakta sa angloamerikancima.

Nadalje spominjem slu aj slanja dr. Vrlji ka od strane Paveli a u Španiju, kojom prigodom mi je Vrlji ak rekao da ima u Španiji veze, naro ito sa crkvenim krugovima, da e se eventualno mo i prebaciti u Portugal i nastojati uvjeriti angloamerikance o pravu Hrvata na samostalnu državu. Slu aj Vrlji ka opširno sam opisao na 26 strani ovog zapisnika.

Povodom tzv. afere Voki -Lorkovi pri alo se u vladinim krugovima da su oni uspostavili kontakt sa angloamerikancima. U vezi s tim poznata je stvar da su oni htjeli predati vojnu i politiku vlast ma ekovcima, a to se vidi iz niza izvjesnih pojedinosti, kao i iz izlaganja Paveli a na sjednici vlade, na kojoj je zamolio Voki a i Lorkovi a da odstupe. Poznato je tako er da je in primopredaje vlasti HSS-ovcima u Hrvatskoj imao u initi, odnosno proizvesti na angloamerikance dojam, da je u Hrvatskoj sada vlast u rukama jedne demokratske stranke i da, prema tome, politiki nema na elno zapreke da angloamerikanci promjene svoje držanje prema NDH. uo sam da su Voki i Lorkovi sa HSS-om i sa Englezima održavali veze preko nekog Farolfia. Pojedinosti prilikom smjenjivanja Voki a i Lorkovi a opisao sam na 14 strani ovog zapisnika.«

Nije bez interesa ni ono što o toj sjednici ustaške vlade 30. VIII 1944. donosi Matija Kova i , bivši ravnatelj ustaške »promi be« prije Ive Bogdana.

»Tako se name e samo jedno objašnjenje za držanje Poglavnika kroz cijelo vrijeme, kada je bilo jasno kakav e biti završetak rata — piše M. Kova i u svojoj knjizi političkih uspomena.¹⁸⁷ — U toku pregovora s Englezima Lorko-

¹⁸⁷ M. Kova i , nav. djelo, str. 208-210.

vi u i drugovima bio je odmah stavljen, kao preduvjet za pozitivnu suradnju Hrvatske i zapadnih saveznika, zahtjev: promjena vlade. Taj je uvjet bio saopćen Poglavniku. Na pitanju sudbine Poglavnika i na odricanju vlasti nastao je preokret u Poglavnikovom držanju i nastupa tragedija za Lorkovi a i drugove, za narod i državu!

Prema već citiranom Poglavnikovom pismu njemačkom poslaniku Kascheu slijedi, da je Poglavnik obavijestio Kaschea već desetak dana prije uhićenja Lorkovi a i drugova, kako Glaise Horstenau loše djeluje na ministre i da će on poduzeti potrebne mjere. Prema tome je neistinita tvrdnja Paveli u izvješćima, da je do uhićenja došlo neposredno nakon što je Paveli primio izvješćaj o pripremanom prevratu i navodno upitao zabrinute ustaške pukovnike: »A znate li Kasche za ove pripreme? Ako znate, moramo ih smjesta ukloniti iz vlade.«

Na noćnoj sjednici vlade 30. kolovoza 1944., na kojoj je dr. Paveli iznio optužbu protiv Lorkovi a i Voki a zbog pripremane akcije, dr. Lorkovi je Poglavniku dobio: »Pa Vi ste sve znali!« Paveli da je na Lorkovi eve riječi izvadio neki papir, koji da je sadržavao nacrt proglašenja na narod i vojsku. Prisutni ministri, osim dra Vran i a, nisu imali prilike čitati taj navodni nacrt proglašenja pripremane revolucionarne vlade. O tom nacrtu proglašenja, na kojem da su bili neki ispravci Lorkovi evom rukom (a teoretski govore i moglo je sve to biti i falsifikat) dao je Ivo Bogdan u svojoj raspravi »Dr. Ma eka i suvremena Hrvatska«, objavljenoj u »Hrvatskoj reviji« godine 1964. zanimljiv podatak, koji se odnosi na taj navodni proglas pripremane revolucionarne vlade. Ivo Bogdan piše: 'Povijest pokušaja Voki a i Lorkovi a u suradnji s Farolfijem i Tomaševićem još nije napisana. Glavni akteri su poubijani, a izravni svjedoci »jedan po jedan odlaze«. Osobno pri tim događajima nisam sudjelovao, ipak mogu dati u tom pogledu jedan važan podatak kao izravni svjedok.

Poslije noćne sjednice vlade krajem kolovoza 1944., na kojoj je Poglavnik optužio Lorkovi a i Voki a, sutradan rano izjutro nazvao me je osobno Poglavnik telefonski i zatražio, da odmah dođem k njemu u Tuškanac. Kao glavnom ravnatelju za promidžbu ukratko mi je prikazao što se dogodilo. Razumio sam više, nego što mi je htio kazati, jer sam poslije kritične sjednice vlade razgovarao s više ministara, i uz to u Klubu za strano novinstvo imao priliku vidjeti, kako je uhićen i odveden dr. Milutin Jur ić, glavni ravnatelj za red i sigurnost. Ovdje ću spomenuti samo bitno, i to tim prije, jer se to odnosilo na presumtivno sudjelovanje dra Ma eka. Dr. Paveli mi je dao na čitanje proglas nove vlade, napisan na jednoj stranici pisaćim strojem. Na proglasu je bilo više ispravaka rukom, a bio je potpisan na stroju imenom dra Ma eka, u svojstvu predsjednika vlade. Paveli mi je kazao, da su ispravci napisani Lorkovi evom rukom. Na brzinu, ali veoma pažljivo, pročitao sam proglas upućen hrvatskom narodu i oružanim snagama. Narodu se poručivalo, da su savezničke snage na hrvatskom tlu, da je sastavljena nova vlada pod Ma ekovim predsjedništvom, pa se narod pozivlje, da s pouzdanjem gleda u budućnost domovine. Oružanim snagama »domobranima, ustašama, mornarima, zrakoplovcima i oružnicima« poručuje se, da su od sada uspostave nove vlade jedinstvena hrvatska narodna vojska, koja se ima boriti za hrvatsku slobodu. Na kraju su pozdravili hrvatskom narodu i njegovoj slobodi. Riječ država nije upotrijebljena, vjerojatno radi nejasne situacije s obzirom na priznavanje jugoslavenske vlade sa strane saveznika. Ne znam, da li je Košutić bio upućen u ovu stvar, ali mislim, da ne stoji zaključak Jarebov, da je on bio za suradnju s partizanima. Prema onome, što je poslije

rata objavljeno, on je stvarno bio za uspostavu hrvatske države pod vodstvom HSS.¹¹

Jedno zaista važno svjedočanstvo bez obzira na to, da li su ispravci bili pisani Lorkovićevom rukom, i da li se zaista radilo o Lorkovićevom nacrtu proglašavanja naroda, koji je imala uputiti nova vlada.«

»Poslije uhićenja Lorkovića i drugova - piše dalje Kovačić - bila je prekinuta svaka veza s njima. Lorković se nalazi pod posebnom stražom u njegovom domu u Tuškancu. Njegovoj braći, sestri i ostaloj rodbini bio je zabranjen svaki dodir s njime. Prije nego su uhićeni, Lorković i Voki

¹⁸⁸ Kad su ustaške vlasti pristupile hapšenjima vode ih među ekovaca u vezi s »aferom Lorković-Voki« A. Košutić se krio u Zagrebu i po partijskoj vezi (»Težak«) bio prebačen na oslobođeni teritorij. S njim je pošao i mladi sin Stjepana Radića Branko.

Tome su prethodila dva telegrama Povjerenstva CK za sjevernu Hrvatsku upućena 1. IX 1944. Centralnom komitetu KPH.

U prvom Povjerenstvu javlja »hrvatskom« a i: »Košutić, Tomašić, Andres, Spahić, Marojević su za sporazum sa NOP. Maček se izjasnio protiv, a koncem tjedna dati će definitivni odgovor i po etkom idu će tjedna održati se konferencija itave te reakcionarne grupe.« (A-IHRPH, KP - 42 - X/3839-41)

U drugom pak javlja više: »Košutićeka odgovor na poslato pismo i kaže da bi na bar donekle povoljan odgovor krenuo preko. S njim bi došao i mladi Radićev sin. Košutić tvrdi da se njegova grupa bori da ih Nijemci ne upotrebe u kritičnom slučaju za vlast. Po izjavi Košutića jedino je Pernar tome sklon i pospješuje stvar, i to prema pismu poglavniku da im preda vlast. Košutić tvrdi da se on odlučio protiv svake kombinacije puca sa njihove strane, jer sporazumom Tito-Šubić moć i e i HSS na svoje mjesto.« (A-IHRPH, KP - 42 - X/3839-41)

»Mladen« je pismom br. 11 iz Zagreba 8. IX 1944. javio Povjerenstvu i ovo: »Košutić i Radićev (mladi) sin otišli su van. Treba napomenuti da se Košutić zato tako brzo odlučio jer su neke HSS-ovce uapsili, te se zbog toga par dana sakrivao. Uopće izgleda da je cijela afera sa Vokićem i Lorkovićem u vezi s time što je jedan dio ustaša počeo šurovati sa među ekovcima, te preko njih su htjeli organizirati u danom momentu kapitulaciju ili državni udar, kako je već ranije objavljeno. Izgleda da su se u to umješali Nijemci te je došlo do nekih hapšenja, kako vidite iz priloženog izvještaja...« (A-IHRPH, KP - 67/1367)

U »Biltenu« odjela za informacije ZAVNOH-a, br. 3 od 9. IX 1944. izašla je ova vijest:

»Na oslobođeni teritorij Hrvatske prešao je ing. August Košutić, bivši narodni zastupnik HSS-a. Ing. Košutić stigao je iz Zagreba. Sa njime je stigao ing. Branko Radić, sin pokojnog Stjepana Radića i bivši tehnički šef zagrebačke Radio-stanice.«

Dosta domišljanja sadrži ustaška povjerljiva informacija (Zagreb, dne 28. listopada 1944) koja glasi ovako:

»Ovih dana izjavio je jedan rođak Ing. Augusta Košutića o njegovom odlasku slijedeće:

Ing. August Košutić prilikom odlaska iz Zagreba prvo je otišao do Brestovca, a odatle u Žumberak, gdje je zatočen po partizanima. Odatle se je javio sa jednim pismom u Zagreb.

Iz Žumberka partizani su htjeli ing. Košutića prebaciti u Srbiju u mjesto Aleksinac ili Požarevac, ali su u tome spriječeni zauzimanjem Engleza, te je isti prebačen u London.

Nadalje je taj rođak ing. Košutića izjavio, da supruga ing. Košutića zna sve potankosti o kretanju i odlasku ing. Košutića.« (A-VII, NDH, UDB - Zagreb, Mikrofilm 5, snimak 76)

I ovi navodi M. Kovačića obiluju domišljanjima:

»Sa sigurnošću se može ustvrditi, da je ing. Košutić bio o svemu obaviješten od prof. Ivanka Farolfija ili dra Tomašića. Dr. Lorković dao je - to mi je tvrdio dr. Starčević - ing. Košutiću u propusnicu Ministarstva unutarnjih poslova, kojom se tražilo od državnih vlasti, da mu u kretanju idu na ruku i ne čine nikakve smetnje. Starčević mi je bio rekao, da se Košutić sprema u inozemstvo, da se stavi u vezu s drom Krnjevićem. Ostaje neobjašnjeno, kako je ing. Košutić pao u ruke partizana i ostatak rata proveo u njihovom zatvoru, kako to iznosi Sava Kosanović u jednoj bilješci u izdanju Pribićevićeve knjige »Diktatura kralja Aleksandra«. Po jednoj verziji, neproverenoj, Košutić se u Topuskom imao sastati s Randolphom Churchillom. Na putu za Topusko bio je iznenađen od partizana.

Po jednoj drugoj, nedokazanoj glasini, ing. Košutić je napustio Zagreb, da ne bude uhićen.« (M. Kovačić, nav. djelo, str. 205)

Vrlo brzo se Košutić morao uvjeriti da su njegove pretpostavke iluzija i s njima je vrlo odrješito obračunao nasljednik Andrije Hebranga na dužnosti sekretara CK KPH dr Vladimir Bakarić u *Naprijedu*, 31. X 1944. (Ivan Jelić, *Komunisti ka partija Hrvatske 1937-1945*, Drugi svezak, Zagreb 1981, str. 297-299)

odvedeni su najprije pod nadzor Bobana, a zatim u Lepoglavu. Jedini član vlade, koji je imao dozvolu posjetiti Lorkovića, bio je Vjekoslav Vrančić, pouzdanik dr. Pavelića. O jednom posjetu uhićenom Lorkoviću na Tuškancu priča mi je jednom zgodom sâm Vrančić. Lorković ga je dočeka na pragu svoga doma, sav uzrujan, rekavši Vrančiću: »Idi onom Paveliću i onim ministrima i reci im ovu moju poruku: *»Neka pazе što rade, jer se radi o životu i spasu hrvatske države!«* Ispuštam neke od Lorkovićevih riječi, što ih je imao reći Vrančić, jer su bile izvanredno oštre na adresu samog Poglavnika. Kao izravni svjedok vjerojatno je Vjekoslav Vrančić u svojim uspominama zabilježio i riječi, po meni ispuštene.«¹⁸⁹

Međutim, kad je Pavelić saznao što mu »zavjerenici« spremaju — a bio je bolje obaviješten nego što su to uopće mogli pretpostaviti — udario je brzo i djelotvorno da bi sa uvao svoje »vrhovništvo«. Pri tom je uspio ukloniti iz Zagreba i dotadašnjega njemačkog opunomoćnog generala koji mu je već odavno smetao i bio trn u oku. Košuti se sretno izvukao iz Zagreba i prešao na oslobođeni teritorij, a na poprištu je ostao ustaški poglavnik sâm, oslonjen na svoje ustaške »rasove« i njemačkog saveznika, prožet vjerom u pobjedu njemačkog oružja.

¹⁸⁹ To do danas Vrančić — koliko je autoru poznato — nije učinio, ali je u novinama svojih pristaša u Buenos Airesu (*Hrvatski Narod*) objavio svjedočanstvo Dane Belanića, upletenog u »urotu« zajedno sa skupinom domobranskih oficira. Ono u dijelu koji nas ovdje zanima glasi ovako:

»Prema izkazu Belanića, on je bio uhapšen sa skupinom hrvatskih domobranskih časnika, koji su bili organizirani u zavjeri protiv N. D. H. Ti časnici bili su: general August Marić, general Pero Blašković, pukovnici: Josip Jendrašić, Zbiljko (Ernest) Meyer, Ante Mateša, Vilim Lulić, Dragutin Medved, Vladimir Kaleki i kapetan bojnog broda Hijacint Mundorfer. Od političkih osoba bilo je uhapšeno njih 28. Njegova skupina bila je najprije preslušavana u Zagrebu, a zatim u Domu gradskih činovnika na Sljemenu. Odatle su odvedeni u zatvor u Lepoglavu, gdje je zapovjednik bio častnik Obrane, Ljubo Miloš.

Prvi je na slobodu pušten general August Marić, već sa Sljemena. Misli, da je pušten tako brzo radi svoga visokog položaja u vojsci, kako bi se umanjila važnost otkrivene zavjere. U veljači 1945. bio je pušten na slobodu Eugen Laxa, predsjednik omladinske organizacije HSS, jer nije bio umiješan u zavjeru.

Belanić se ne sjeća nadnevka, ali zna, da su prije njegove skupine pušteni na slobodu narodni zastupnici: dr. Ivan Pernar, dr. Josip Torbar i dr. Bariša Smoljan, kao i gen. Blašković i puk. Kaleki.

Ne može navesti točan dan odpuštanja svoje skupine iz Lepoglave, nu sjeća se, da su partizani ušli u Zagreb nekoliko dana poslije toga. Kaže, da su iza njegove skupine ostali u Lepoglavi još: prof. Ivanko Farolfi, prof. Ljudevit Tomašić, omladinac Ivan Bernardić i časnici: Jendrašić, Meyer, Mateša, Lulić i Mundorfer.

Za vrijeme boravka u Lepoglavi bili su svi smješteni u jednoj zajednici u velikoj prostoriji. Lorković i Voki bili su u kućama iznad izlaza iz logora. Nalog za odpuštanje njegove skupine donio je častnik Obrane, koji bi se mogao zvati - Gadžo. Tom prilikom svrstana je njegova skupina u dvorištu nasuprot izlaza, pred kojim se nalazio veliki omnibus Državnih željeznica, koji će ih odvesti u Zagreb. Lorković i Voki gledali su na njih s prozora i pitali znakovima ruku, kuda ih se vodi? Oni se nisu usudili odgovoriti izravno, pa je Belanić na sav glas doviknuo Dru Branku Pešlju ove riječi:

— Slušaj, Branko! Ako ne budemo imali poteškoća na putu, sti ćemo u Zagreb pod večer.«

To su Lorković i Voki mogli reći i znati, da se njihova skupina sprema na put u Zagreb.

Belanić kaže, da su mu za vrijeme rata bile povjerene od strane političkog vodstva HSS i od časnika zavjerenika posebni zadatci. Jednom je putovao u Carigrad, a nekoliko puta u Štab Draže Mihailovića, u Ravnoj Gori, Srbija. Zadnji put bio je u Ravnoj Gori u rujnu 1944., odakle se vratio u Zagreb neposredno prije njegovog uhićenja. Poruke, koje je tom prilikom nosio imao je ušivene u podstavu kaputa, tako da one nisu otkrivene. Te poruke ima sačuvane i danas!« (*Hrvatska revija*, München, prosinac 1977, god XXVII, sv. 4 (108), str. 619)

v
etvrti susret Paveli -Hitler

1. *Paveli ev govor u Radni koj komori.* Ustaški ministar vanjskih poslova dr Mehmed Alajbegovi upoznao je dopisom 30. VIII 1944.¹ novog ministra oružanih snaga Nikolu Steinfela s jadima ustaškog konzula u Ljubljani. Evo što Alajbegovi piše u tom dopisu:

»Sa strane konzula N. D. H. u Ljubljani g. prof. Saliha Balji a primio sam vrlo povjerljivi izvještaj, iz kojega proizlazi, da su se prilike u posljednje vrijeme znatno pogoršale. Naro ito prema Hrvatima i hrvatskom predstavni tvu pojavljuje se otvoreno nerazpoloženje, a i slovenske vlasti i pojedini njihovi predstavnici pokazuju to nerazpoloženje danomice u poja anom obliku.

Kako su njema ki predstavnici u Ljubljani obskrbljeni u posljednje vrijeme oružjem i kako su poja ane mjere sigurnosti u njema kim uredima, mišljenje je našeg konzula, da bi trebalo sli ne mjere najžurnije provesti za naše predstavni tvo. Konzul konkretno moli, da se predstavni tvu stavi na razpolaganje oružje (nekoliko samokresa, pušaka i ru ne praske) i dva pouzdana domobrana ili ustaše, koji bi u gra anskom odielu bili dodieljeni Konzulatu.

Slobodan sam stoga, gospodine ministre, zamoliti Vas, da odredite najžurnije potrebno, da se ovoj molbi našeg konzula udovolji i da se odrede dva pouzdana ovjeka kao povjerljivu stražu Konzulatu. Oružje molim da se pošalje ovom ministarstvu, koje e ga spakirati i odposlati glasni kom poštom konzulu u Ljubljanu.

Straža bi morala imati redovite putnice, koje bi se na podre enom mi ministarstvu pretvorile u službene i providjele sa potrebnim vizama.«

Ured za šifru (Ivo Mažuran) pismeno je izvijestio 1. IX 1944.² kabinet ministra Alajbegovi a da je primio iz Madrida brzozjavku poslanstva NDH od 29. VIII ovog sadržaja:

»Churchillov boravak u Rimu u vezi sa iskrcavanjem trupa na hrvatsku obalu. Posjetio sam ministra vanjskih poslova koji se interesirao o prilikama u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Njema ki krugovi uvjeravaju o dovršenju novog oružja, ovdje se to prima skepti no.«

Paveli je osjetio da mora javnosti dati svoje tuma enje »afere Lorkovi -Voki « i stoga je 7. rujna 1944. bio uprili en politi ki sastanak Ustaškog stožera grada Zagreba u dvorani *Radni ke komore*. Tom prilikom poglavnik je održao govor³ koji ovdje prenosimo u cijelosti:

¹ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 18/2 - 1.

² A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 47/3 - 1.

³ A-VII, NDH, Kut. 293, Br. reg. 1/1 - 36; letak: »S Poglavnikom do pobjede!«

»Bra o i sestre! - započeo je svoj govor. - Podpuno mi je shvatljivo, da ste vi zaželjeli baš u ovom vremenu sabrati se na okup, da s dužnostnicima, koji stoje na čelu pokreta, izmijenite misli i da ujedite koju riječ. Razumijem, da želite reći i od mene što god i vrlo rado se odazivljem ovoj vašoj želji. Moram vam reći, da ne možete reći dug govor, nego tek nekoliko riječi.

U ovom vremenu, u vremenu velikih svjetskih događaja, u odlučnim akcijama, moje je mišljenje kao i uvijek, da si istinu treba reći od srca k srcu, ali u prvome redu, da treba manje govoriti, a više raditi i više živjeti.

Ja znam, što je vama svima uvijek, a napose u ovim akcijama, najviše na srcu. To je Nezavisna Država Hrvatska.

To je razumljivo, da je na srcu to vama ustaškim borcima, ali velim vam, u tome niste samo vi ovdje moji suradnici, u tome je moj suradnik i vaš hrvatski narod.

Vi ste oni, koji zastavu nosite, a i vaš hrvatski narod pod tom zastavom misli, radi i bori se za obstojnost Nezavisne Države Hrvatske. Nema ga među hrvatskim narodom, u kome je hrvatska krv i tko ima hrvatski obraz, da bi ikada, a najmanje u ovom času, htio i želio odreći se svoje hrvatske države. To zato, jer danas iz svakog poštenog Hrvata progovara hrvatska krv. To zato, jer je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj sažet život, borba, ne samo ovog pokoljenja, nego pokoljenja od devetstotina godina.

Našem pokoljenju zapala je sreća, da je Nezavisnu Državu Hrvatsku uzpostavilo, a evo našem pokoljenju, baš nama pada u dužnost i čast, da za obstojnost te naše Nezavisne Države Hrvatske žrtvujemo, ako je potrebno, sve pa i same sebe.

Rekao sam da smatram dužnost u našem misliti, raditi i boriti se. Ali istodobno smatram dužnost u svih Hrvata, da napose u ovim akcijama budu svi jedinstveni, svi jedno tijelo i jedna duša.

I u prošlosti, kadgod je hrvatski narod bio složan, kadgod je bio odlučan boriti se, raditi i ne popustiti, uvijek je poluio svoj cilj, svoju svrhu i izvojevao pobjedu.

Bilo je i u prošlosti tužnih vremena, kad su se Hrvati znali pocijepati - a događalo se to uvijek iz osobnih razloga, onda je stradao narod, stradala je zemlja. Danas u ovom vremenu, kad se odlučuje ne o granicama pojedinih država, kad se odlučuje ne o političkim probitcima pojedinih naroda, nego kad se odlučuje mnogim i mnogim narodima o biti ili ne biti, hrvatski narod je svjestan, da u tom času mora biti ne samo odlučan, nego i složan.

Što nam je misliti? Evo rekoh. Prva nam je misao ono, što nam je najdraže. Nezavisna Država Hrvatska.

Što nam je raditi? Bra o, može se izreći i to možda još kraće. Nu ja ću vam reći jedan za mene mali doživljaj:

Prije nekoliko dana posjetio me je jedan gospodin. Razgovarali smo, pa me je pitao: 'Molim Te, što je na Karpatima?' — 'Mnogo me pitaš. Ne bih znao što drugo reći nego da ne znam.' - 'A što je na Seini?' - 'Na ovo sam mu odgovorio: 'Slušaj! Podru je moje djelatnosti je između Drave i Drine.'

Mene je zapala dužnost, da se brinem za ono, što se događalo ovdje u našoj zemlji, da se brinem, da ovdje bude sve onako, kako želi i kako treba hrvatski narod. A što se događalo drugdje, valjda imade netko, tko se i zato brine. A mi znamo, da doista i ima, i ako bih se ja brinuo, što se događalo s onu stranu Karpata, jao si ga našoj domovini.

Zna i, bra o, svatko mora vršiti svoju dužnost, svatko mora ostati na svom mjestu i svatko mora izvršiti zadaću, koja mu je namijenjena. To je naša

dužnost i to nam je raditi. Vojnik ima ostati pod svojom puškom, sa svojom puškom na ramenu, inovnik mora raditi u svom uredu, radnik radi u svojoj tvornici, seljak radi na svojoj zemlji i time branimo i uvamo Nezavisnu Državu Hrvatsku. Nitko, tko po kavanama vodi veliku strategiju i veliku politiku, nitko tko po ulicama daje izražaja svome mišljenju, nitko tko kritizira, ne e spasiti niti jednog pedlja hrvatske zemlje, niti uštediti ni jedne kapi hrvatske krvi.

Svaki Hrvat, vrše i svoju dužnost u svom zvanju, koje mu je namijenjeno i kojem se posvetio, jest borac i vojnik u šancima granica Nezavisne Države Hrvatske. Sve drugo služi samo neprijatelju hrvatskog naroda, sve što lakovjerni, nesavjestni ljudi prepri avaju, razgovaraju, douškivaju, nije ništa drugo, nego sredstvo, oružje u rukama neprijatelja našega. Promi ba — mi smo joj dali tu liepu rie , prije se upotrebljavala jedna ružnija - propaganda - jest uvijek, a napose u vrijeme rata, oružje baš takovo kao i topovi i kao puške, i mi znamo, da se neprijatelj s tim oružjem baš u zadnje vrijeme najviše i najja e služi. Služi se baš najviše i najja e proti nama, protiv hrvatskog naroda i hrvatske države. Ljudi vjeruju u svaku viest, svaku glasinu, koja bude prokriom arena, koja se kriomice širi, a nikada se ne zamisle u to, da neprijatelj, šire i te viesti i tu promi bu, ne e nikada ništa lošega re i o sebi, nego samo o svom protivniku. Da ljudi, kad to slušaju samo i na as na ovo pomisle, ne bi se dali zava ati, ne bi se dali zaluđivati s takvim viestima, niti bi si dali s njima živce trošiti. Ja u vam re i iz prošlog svjetskog rata jednu malu zgodu. Negdje, ini mi se u Gospi u, bio je još onda obi aj, 1915. ili 1916. godine, da se i ratna izvješ a daju uz bubanj, pa je izašao na ulice Gospi a bubnjar, bubnja i kaže: 'Danas ili ju er, kad je to bilo, naša vojska zarobila je 200.000 Rusa, tamo negdje, gdje su bile bitke.' A kada je svršio, upita ga jedan od slušatelja: 'A koliko su oni naših zarobili?' Odgovorio je: 'To bubnja onaj u Petrogradu.'

Svaka stvar ima lice i nali je. Neprijateljska, nedozvoljavam im, da upotrebljavaju našu liepu rie promi bu, nego kažem propaganda, neprijateljska propaganda, sebi sve uljepšava, a nama sve prikazuje u najgorem i najcrnijem svjetlu, a ja vam kažem, unato tome, što neprijateljske vojske stanovitim pravcima napreduju, unato tome, što su neki narodi poklekli i plegli, unato tome ja kažem, ja vjerujem i mi Hrvati vjerujemo u našu pobjedu i pobjedu našeg njema kog saveznika. Mislimo, radimo i borimo se i pobjeda e biti sigurna.

Ali ima i unutrašnja promi ba. Neko jutro javiše mi: itav grad bruji, da je stiglo u Zagreb tri stotine etnika. Oko 11 sati javiše mi: U gradu se govori, da ih ima tri tisu e. A u 4 sata popodne, bijaše ih 30.000. Niti jedan jedini etnik nije bio u Zagrebu. To ste vi sami doživili i preživili. Tako vam je itava ta promi ba. Nekome je trebalo, da nas se terorizira, nekome je trebalo, da baci zublju smutnje izme u nas i naših saveznika.

Bra o i sestre! Vi ne ete od mene ni tražiti, da vam što više o ratnim prilikama kažem. Rat vode stratezi, rat vode vojnici, a mi vršimo svoju dužnost, gledamo s pouzdanjem i povjerenjem, radimo i vjerujemo.

Nu ja znam, da vi o ekujete, da vam nešto rekнем o bližim stvarima, o kojima ste ovih dana uli.

Bra o i sestre! Ne mogu govoriti o osobnim stvarima. Re i u vam samo nešto. Bivši ministar oružanih snaga došao mi je i stavio priedlog, da razpustim ustašku vojniciu.

Bra o i sestre! Kako sam reagirao na to, isto tako bih reagirao, da mi je

stavio prijedlog, da se raspusti hrvatsko domobranstvo. Hrvatsko domobranstvo i ustaška vojnica jesu jedna jedinstvena vojska. Jedni i drugi žrtvuju svoje mlade živote za obranu svoga naroda, svoje zemlje i svoje države proti najbezo nijim neprijateljima, što ih ima.

Bra o i sestre! Kada sam odredio, da se postroji ustaška vojnica, imao sam pred o ima sliede e: Država ima redovitu vojsku. Redovita vojska se izobražava, izgra uje i oprema za ratove, za potrebu rata, ali sam znao i predvi ao, da nam rovaši ne e dati mira i mislio sam: treba i ustaška vojnica, koja e u prvom redu imati dužnost pobijati unutrašnje rovaše. Zato sam onda odredio, da ustaška vojnica bude postrojena tako, da bude pokretnija i da bude pripravnija za ovu vrst borbe. Zato nisam uveo u ustašku vojnici pukovnije, nego bojne u sdrugovima, da budu pokretniji i da bude lakše s njima vršiti borbe u partizanskom ratu. Razpustiti ustašku vojnici zna ilo bi obez astiti krv na tisu e i tisu e hrvatskih boraca, koji su dali svoje živote u borbama za Hrvatsku, zna ilo bi otvoriti desno krilo naših oružanih snaga, zna ilo bi oduzeti jednu od najboljih podpora našim oružanim snagama, hrvatskom domobranstvu.

Ja sam se zanimao: 'Pa zašto? zašto?', 'Ako do u ovamo Englezi, ne e htjeti razgovarati sa strana kom vojskom' - bio je odgovor.

Bra o i sestre! Ja vam kažem: Ne e do i, ali ako bi tko došao ovamo, morat e razgovarati s ustaškom vojnicom. I to ne e razgovarati jezikom, koga ustaše ne razumiju, nego e razgovarati s ustaškim jezikom, to jest s puškama i topovima.

Bra o i prijatelji! Opetujem: meni je podpuno jednaka ustaška vojnica i hrvatsko domobranstvo. Imam jednako povjerenje u njih, istu brigu vodim o jednima i drugima i siguran sam, da e oni u bratskom zagrljaju ili pobiediti ili umrieti.

Bra o i sestre! Drugi mi je ministar rekao sliede e: 'Uredit e se i ure uje se, da se nikome ništa ne dogodi. ak i s vama e se kulturno postupati.'

Bra o i prijatelji! Ja ne trebam kulturnoga postupka. Nitko od nas od barbara kulturu ne o ekiva.

Bra o i sestre! Bilo je vrieme, kad sam ja živio, da hrvatski narod ne umre. Znate, kada je to bilo: kad sam bio u tu ini. Da nismo izdržali u tu ini, hrvatski bi narod bio zagušen u domovini. Ali kad god bi trebalo, ja u umrieti, da hrvatski narod bude mogao živjeti.

Bra o i prijatelji! Još samo jedno. Hrvati nikada u prošlosti nisu okaljali svog obraza. Ne emo ga okaljati ni mi. Naš put je odre en. Mi smo taj put izabrali ne pred tri godine, nego pred trideset godina, od 1918. godine. Mi emo uz našeg saveznika izdržati i mi emo s našim saveznikom pobiediti.

Bra o i prijatelji! Od vas e tkogod pomisliti: ne e li se dogoditi kakva izdaja. Ja vam kažem: ne e! Tkogod bi se bavio izdajni kim mislima i ra unima, zaboravlja, da u tom ra unu nema jednog imbenika, to jest, da u Hrvatskoj nema kralja. Zaboravlja svatko takav, da je Nezavisna Država Hrvatska republika. I da u ovoj hrvatskoj republici ne odlu uju kraljevi, ne odlu uju pojedinci, nego da u njoj odlu uje itav hrvatski narod.

A hrvatski narod ne e izdati sebe, radi toga ne e izdati niti svoga saveznika.«

Upravo istog dana (7. IX 1944) kad je ustaški poglavnik ovako krasnoslovio, uživljavaju i se u ulogu ustaškog Nikole Subi a Zrinskog, poslao je

Poglavnik otpozdravlja ustaškim pozdravom.

Ustaški doglavnik Mile Budak.

Izaslanstvo *Ustaškog pokreta* predvo eno postrojnikom Blažom Lorkovi em kod Ducea.

Vladko Maek na svom imanju u Kupincu.

Poglavnik pozdravlja delegaciju *Volksdeutschera*.

*učak
uut 2*
[Signature]
11-2
51

Gospodine ministre!

Čast mi je dostaviti Vam u priepisu predstavku,
koju sam danas uputio ovdašnjem poslaniku kraljevine
Italije Ekscelenciji Casertanu, znanja radi.

Izvolite, gospodine ministre, primiti ovom
zgodom izraz moj odličnog poštovanja.

U Zagrebu, dne 7. II. 1943. *A. Stepinac*
nadbiskup zagrebački

Gospodin

Dr. Vladen Lorković, ministar vanjskih poslova

Zagreb

Predstavka
[Signature]
[Signature]

Pismo nadbiskupa A. Stepinca M.
Lorkovi u.

Poglavnik uru uje odlikovanje po-
slaniku S. Kascheu.

44-8-11
257
Zagreb, 8. veljače 1943.

Preuzvišenosti !

*Visoko cijenim
Vašu volonjersku
ipak mi je dršurok
opiprijeti, da kad*

Savezno sa predstavkom, koju ste dne 6.o.mj. uputili poslanstvu Kr. Italije u Zagrebu Nj.Pr. R. Casertanu, a čiji ste mi pripis izvoljeli naknadno dostaviti, slobodan sam svratiti Vašu pažnju na okolnost, da jedan akt ove naravi spada neosporno u područje, koje je isključivo djelokrug ministarstva vanjskih poslova. ~~Ne~~ bi se podržavanje političkih odnosa sa stranim predstavništvima vrtilo mimo ministarstva vanjskih poslova, ovo ne bi za daljnji razvoj mogle snositi nikakove odgovornosti.

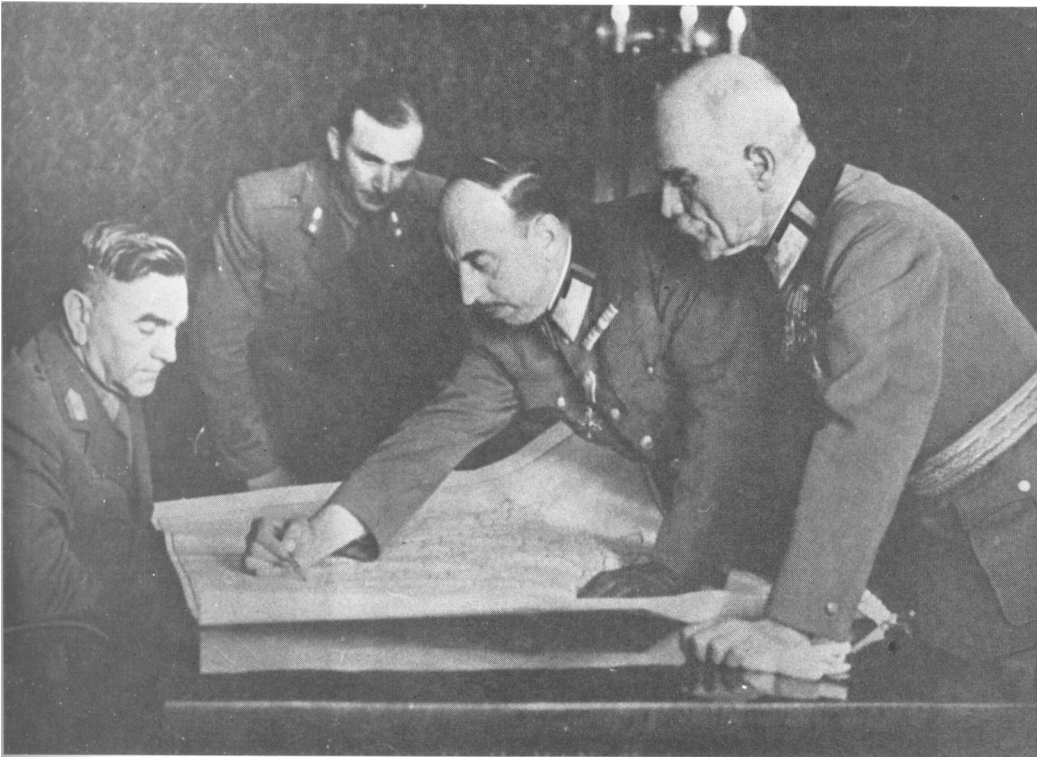
Molim Vašu Preuzvišenost, da i ovom prilikom izvoli primiti izraz mog osobitog poštovanja.

Odgovor ministra Lorkovića A. Stepincu.

Njegova Preuzvišenost
Dr. Alojzije Stepinac,
Zagrebački nadbiskup

Paveli prati operacije u svom Glavnom stanu.

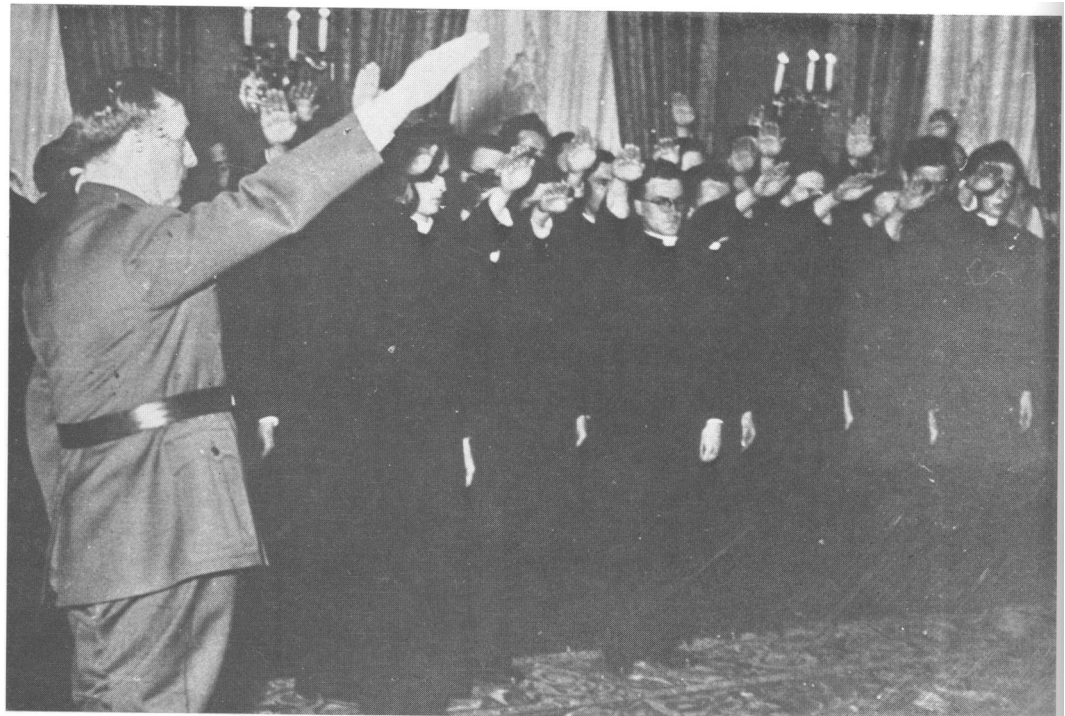
Z a g r e b

Poglavar Paveli ebe »Hrvatske pravoslavne crkve« Germogen (na slici desno).

Izaslanstvo katoli kih klerika pozdravlja poglavnika.

Desno: Koncept Lorkovi-
eve brzojavke poslaniku
St. Peri u.

U sredini: Telegram ustaš-
kog ministra vanjskih po-
slova M. Budaka poslan-
stvu NDH u Rimu.

Dolje: Paveli i lanovi
ustaške vlade u pravoslav-
noj crkvi u Zagrebu.

Perić Rim, Sifra.

*Cedertano pravi sve žestice pekrimnacije.
Četnici napustili Mostar ali ostaju u
okolici. Nemojte nikako otići na dopisat.
Pismo sledi.*

Lorković

Croatology Rim

Sifra

*i suradnjom
Stupite odlučni u veru na novom
fasističkom vladom u Rimu i
saspeite joj da je vlada N.D.H. priznaje
kao jedinog predstavnika Italije*

J. Budak

Paveli uz asistenciju gen. Glaisea odlikuje jednoga njemačkog oficira.

Paveli s predstavnicima Reicha u Zagrebu.

Bilježka o razgovoru

Steengracht
X

S kim: Broatley Berlin Dan: _____ Sat: _____

Predmet: *Kolin vas prijetilo. Žurno se naše vojske i važnije prijatelje i rasstudenito im najhitnije po- trebno promjene vojnog rada kod nas. Dvjesti- dvadeset tisuća naših vojnika se bori u sklopu njemačke vojske u ipak nam je rečeno u plamenu jer su Talijani naoružali četnike i partizane protiv našeg goloborskog na- roda, kojeg mi ne možemo braniti jer vojska isle- pose mušuo sa velikim stratižijskim cijevima a po- ravnina prarna. Partizani i četnici haraju i narod njeravaju da su i kimeu neprijatelji kao i Talijani. Narod goloborsk vjeruje da onom što je naoružan protiv njim.*

I toga je mušuo da od talijanskog naoružanja ~~odgovor:~~ dolijemo najbrutnije potpunim spremu barm sa pedeset tisuća ljudi koje ćemo ~~upu~~ kao dobrovojsce naoružati i razdijeliti u male letec jedinice. Tako ćemo i partizane raspriiti i pobratiti četvu koja je sve godine navedna. Ako to ne učinimo ne samo da će kaos biti sve veći nego ćemo ubrzo i gladovati.

Prilikama nije kriv ni narod ni loša uprava koliko činjenica da su Talijani hajdučkova li ~~sa~~ dopuštanjem kimeasa a mi bili i razoružani i bez potpore. Sad nam treba žurno pomoći a Poduzete mjere: ~~mušujem~~ mušujem da osiguramo i narod i prebra- mu.

Budakov

mušujem

950
43

MINISTAR VANJSKIH POSLOVA

Br. Reg. 57/5-3
K. 254

Bilježka o razgovoru

S kim: _____ Dan: _____ Sat: _____

Predmet: Titina

Croatolog Berlin

Laopite verbalnom notom talijanskim pokusam, da on saopci svojoj vladi da Hrvatska drzava stala ocenuje, da ce prvi sticna republikausta vlada uauat saopiti, prije otolska svano ujena po staniha Tamburina, da vlada priuz

Odgovor: [poni steuje] rianskih ugovora i usse pripojenje svih hrvatskih zemalja, koji su nam talijani odurili ten v. voruna i razmije u Koloko to ne ucin prije, svakako je potalno da on sa sarem otomac klovu starbeni ujena, jer bez toga ne bi mogla post jati nikakova suradnja, pa tr. uje vo jic, sustvo samu u palno diktovato.

Poduzete mjere: Saopćenje ovim putem, jer nije moguce izravno uera sa prvi stic lome vladom. Ova stite i usjecnom

S. 1030/43 od. 4. XI. 43 Budak

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA
ZAGREB

21. XI. 1943
Br. Red. 53/5-2.11
K. 257/13

Zagreb, dne 21. studena 1943

Sifra broj: 1058/43
Predmet: Predaja note talijanskoj vladi.

MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA
Uredu gospodina Ministra

Sifra je primila od poslanstva NDH iz Berlina šifriranu brzojavku sljedećeg sadržaja:

"TALIJANSKO POSLANSTVO DOSTAVLJA NOTU DATIRANU 17 STUDENA KOJOM PREMA DOBIVENOM NALOGU JAVLJA DA TALIJANSKA VLADA NASU NOTU OD 6 STUDENA RADI FORME I SADRŽAJA DRZI NEPRIHVATLJIVOM TE JE ODLUCNO ODBIJA. NOTA VRAĆENA POSLANSTVU NDH U BERLINU. POD OVAKVIM OKOLNOSTIMA RATNA SITUACIJA TALIJANSKA VLADA RAZUMIJE SE ODUSTAJE POSLATI SVOJEGA POSLANIKA U ZAGREB I BUDE LI HRVATSKA DRŽAVNA VLADA PRI TOME STANOVISTU OSTALA, SMATRA CE TALIJANSKA VLADA DALJNI BORAVAK POSLANSTVA NDH U ITALIJI NEPOŽELJAN."

Odpravnik poslova ad interim T 146/43.

Za dom spremni!

Šifra: v

Loz Markušić

*Dr Perić: da se u usmenoj formi
saznati pokličenom skupštinu u Berlinu,
da bi poslanik Tamburinić donio sa
sobom službeni izjav o njegovoj sa-
noti govora.
Svojim delu da se poslanik
nabije ne dotiče*

Paveli prima estitku ustaškog izaslanstva.

Ministar vanjskih poslova Reichs v. Ribbentrop pozdravlja novog ministra vanjskih poslova NDH St. Perića.

POSLANSTVO
NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE
GESANDTSCHAFT
DES
UNABHÄNGIGEN STAATES KROATIEN

BERLIN-GRUNEWALD
Brahmsstrasse 8-10/Tel.89 80 86

Berlin, dne 12.travnja 1944.

Broj: V.T. 31/44.

Predmet: Dogodjaji u Sinju - nota.

GOSPODINU
MINISTRU VANJSKIH POSLOVA

Z A G R E B

Vaš brzojavni nalog u pogledu predaje note povodom dogadjaja u Sinju i Poljicama, koji je ovdje primljen dne 9. o.mj. u podne, mogao se izvršiti istom danas dne 12. travnja u podne, kako Vam je to brzojavno priobćeno, radi uzkršnjih blagdana i odsutnosti njemačkih,odlučujućih osoba.

Nota je morala biti uručena pročelniku političkog odjela poslaniku v. Erdmannsdorff-u, jer tako je odredio državni tajnik v. Steengracht poručivši, da je v. Erdmannsdorff ovlašten primiti notu. Već 11. travnja bilo je zatraženo od državnog tajnika da primi notu, ali se isti spriečenošću izpričao i odredio kako je gore navedeno.

G. v. Erdmannsdorff primivši i pročitavši notu primietio je, da je nota nešto stroga, osobito izraz "Des Weiteren wird verlangt..." pokušavši to sam izpričati eventualnim,netočnim prievodom, na što sam uzvratio, da je počinjeno djelo pretežno djelo za hrvatski narod pa da je stoga i uzbudjenje razumljivo. Nadodao sam, da takovim činima nanose štetu ne samo nama, nego i Niemcima; da je takav postupak bio postupak četnika u sastavima talijanske vojske pa stoga, da su dobro poznate nepoželjne teške posljedice toga. On je priznao, da se dogodila teška i bolna stvar, rekao je da će notu uputiti na nadležno mjesto i sa svoje se strane za stvar zauzeti.

Prilažem ovome izvješću priepis predmetne note.

ZA DOM SPREMNI!

/M.P./

Odpravnik poslova:
T. Sambugnach, v.r.

Paveli prima španjolskog poslanika u Zagrebu.

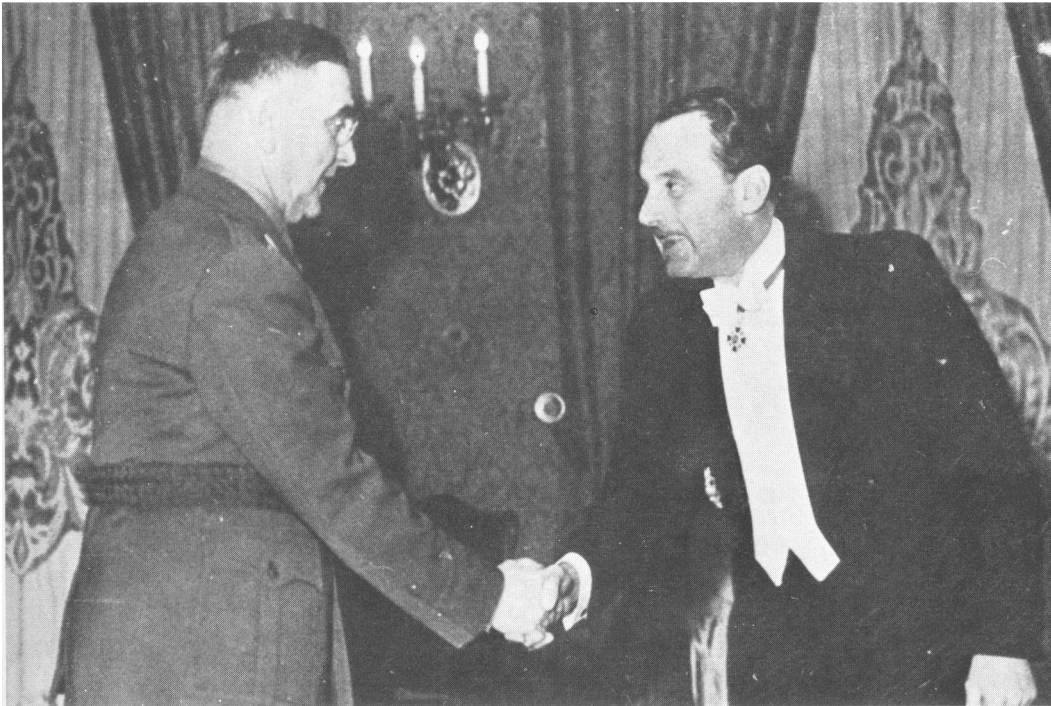
Paveli u razgovoru s general-pukovnikom A. Löhrom.

Ribbentrop do ekuje i pozdravlja A. Paveli a.

Paveli prima stranoga diplomatskog predstavnika.

Gore: Domobranski general F. Simi .

Lijevo: Ustaški krilnik Ante Voki .

Dolje: Predsjednik srpske vlade Milan Nedi kod Hitlera u »Vu joj jami«.

otpravnik poslova NDH u Sofiji Stipe Mosner otvoreni brzojav⁴ ministru vanjskih poslova Alajbegovi u koji je glasio ovako:

»Danas sedmog rujna u deset sati predalo mi je ministarstvo vanjskih poslova notu sliede eg sadržaja dvije to ke stop bugarska carska vlada u vezi s novim politi kim položajem u kojem se nalazi uslied posljednjih politi kih i vojnih događaja na balkanu i kao posljedica prekida diplomatske odnose izme u bugarske i njema ke našla se je prinu ena na svoje veliko sažaljenje prekinuti diplomatske odnose sa vladom nezavisne države hrvatske stop carsko ministarstvo vanjskih poslova i bogoštovlja smatra potrebnim ista i da ovaj prekid stupa na snagu od asa predavanja ove verbalne note stop kraj — croatoleg sofija mosner«

Dakako da je ministarstvo pohitalo da otkáže gostoprimstvo i bugarskom poslanstvu u Zagrebu i na pole ini brzojavke stoji zabilješka ministra Alajbegovi a: »Saob eno g. Me karovu dne 9. 9. 44. u 13 sati uz saob enje da mu je misija utrнула.«

2. *Ustaško ministarstvo vanjskih poslova o etnicima.* Poslanik Kasche je u telegramu 10. IX 1944.⁵ upu enom berlinskom ministarstvu vanjskih poslova izvijestio da je razmotrio s Gruppenfiihrerom Kammerhoferom pitanje *Njema ke narodne skupine* u Hrvatskoj nakon savjetovanja s vo ama Grupe. Kammerhofer drži za potrebno da isele cijelu *Narodnu skupinu* ako bi postojala neposredna opasnost da bi zemlja mogla pasti u ruke boljševika. Razgovarao je ve s nadležnim uredom za *Volksdeutsche (Volksdeutsche Mittelstelle)* i od njega dobio ovlaštenje da donese odluku o tome. Me utim, Kasche mu je rekao da mora za sebe iz politi kih razloga pridržati pravo odluke o povla enju *Volksdeutsche* iz Hrvatske. Složili su se da na elnu odluku o tome može donijeti samo Führer. Za eventualno potrebno provo enje takve odluke predvi eno je: 1) odlazak djece željeznicom u slu aju hitne opasnosti i to prugom Osijek-Be ; 2) odlazak mase *Volksdeutsche* u koloni preko Osijeka i dravskih prijelaza zapadno od toga u južnu Ma arsku zapadno od Dunava i odavde prema Neusiedlerskom jezeru; 3) odlazak se ima narediti a) za djecu ako zbog približavanja Crvene armije odlaze *Volksdeutschen* iz Banata, s tim da otpo ne — nadovezuju i se na odlazak djece — odlazak *Narodne skupine* iz isto nog Srijema prema zapadu; b) odlazak djece ako bi angloameri ko iskrcavanje prodrlo u Štajersku; zatim odlazak *Narodne skupine*; c) odlazak djece ako bi neprijateljske snage nakon iskrcavanja na hrvatsku obalu brzo napredovale prema Savi; prilikom njihova približavanja Savi odlazak *Narodne skupine* po grupama, ve prema situaciji, a zatim u cijelosti. Kasche, na kraju, upozorava ministarstvo da se osobno ne može bezrezervno složiti s idejom o odlasku, jer napušten teren je izgubljen teren. Povijest, po Kascheu, dokazuje da u sli nim situacijama dolazi, doduše, do gubitaka, ali se zato može zadržati prostor. Stoga moli odluku Führera o tome odobrava li se ideja o odlasku cijele Skupine ili samo za... (djecu?), ili se ona uop e ne odobrava. Ako nastupi situacija koja zahtijeva odlazak, Kammerhofer bi se obratio Kascheu da dobije njegovu odluku o tome.

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova u svom »Unutrašnjopoliti kom pregledu br. 11« (Zagreb, 11. rujna 1944)⁶ obilno se pozabavilo etni kim

⁴ A-VII, NDH, Kut. 266, Br. reg. 13/2 - 4. Na brzojavu stoji zabilježeno: »Prim. 8./IX.44. u 18^h Alajbegovi).«

⁵ AJ, T-120, rolna 1757, Nr. 1724 od 9.9.

⁶ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 7/3-1.

pitanjem. U uvodu se navodi da se prikaz daje s obzirom na aktualnost etničkog pitanja te na opravdanu nadu i dokazanu potrebu da se i to pitanje doskora povoljno riješi na području NDH. Zatim slijedi historijski pregled etništva od osnivanja etničkih organizacija do drugog svjetskog rata (Tko su etnici? - Postanak i razvoj etništva; Sarajevski atentat; Toplički ustanak; etnici u Jugoslaviji; etnički ustanak 1941. godine; Draža Mihailović). U poglavlju o etničkoj »suradnji« s Osovinom u ratu obrađena je djelatnost etničkih organizacija DM po regijama i osovinskim partnerima, pa se o etnicima u Srbiji kaže i ovo:

»Osim u samom početku borbe i djelatnosti etnika u njihovom otvorenom ustanku 1941. prenesene su u hrvatska područja, osobito u Bosnu, te u Sandžak, dok se u Srbiji vrši samo organizacija. Srbiji je trebao mir, te je ona samo zaleđe za operativne podhvate, koje su tada etnici vršili u Bosni i u Sandžaku. Pošto su partizani svojom djelatnošću u Srbiji proizvesti metež, te izazvati njemačke oružane snage na oštre represalije protiv srbskog pučanstva, to su i Nedić i Mihailović već od prvog časa vidjeli, da i iz ovog razloga moraju pobijati partizanstvo u samoj Srbiji. Naprotiv je i za etnike i za srbsku politiku vrlo važno, da se ne konsolidiraju prilike u Hrvatskoj, niti uobličuju u područjima bivše Jugoslavije, jer se tako lakše može i ostvariti srbski ciljevi bilo u ovom slučaju, bilo kasnije kada — po srbskom računaru — dođe do njemačkog sloma. Radi toga je za Srbe i etnike ugodno, da se partizani što više prošire po Hrvatskoj i Makedoniji da se u tim područjima vode borbe, ali ne takve, koje bi potpuno uništile partizane. Iz istih razloga i talijanska politika ostvarivana putem *II. Armate* imala je interes, da se na hrvatskom području stvori što više i nered i što više razvijaju partizani. I tako dok se etnici i Talijani tobože bore protiv partizana, oni zapravo neizravno (ali esto i izravno) podpomažu i stvaraju partizanstvo, te napose stvaraju psihološke pretpostavke za razvoj i ojačanje partizanstva.«

»Srbski etnici - nastavlja 'Pregled' - kad se bore tobože protiv partizana u hrvatskim područjima, oni tu priliku upotrebljavaju ili da se bore kako to više puta izričito kažu srbske novine, za 'srbski životni prostor'. Istodobno oni žele prikazati i ovaj hrvatski narod, kao partizanski razpoložen, te lansiraju vesti o tobožnjoj suradnji komunističkih i ustaških, o sudjelovanju Tita u marsejskom atentatu i slične stvari. Oni to čine makar je partizanstvo te pogotovo njegovo vodstvo bezuvjetno srbskog podrijetla i značaja. U istom slučaju Draža Mihailović nastoji da bar formalno ne prekine sve odnose s Moskvom, pa u nekim svojim letcima prikazuje partizane kao trockiste, koji se bore zajedno sa ustašama za uništenje srbskog naroda, dok je srbski narod zahvalan Rusiji i zaslužan za Rusiju.«

Prikazuju i odnos etnici-Talijani, sastavlja »Pregled« poziva se na knjigu Vjekoslava Vrančića (*Urota protiv Hrvatske*, Zagreb 1943) u kojoj su objavljeni pojedini dokazi o toj temi i etničkoj suradnji s Talijanima.

Dalje se daje sasvim promašena slika o ulozi bugarske vojske: »Uzgređ može se spomenuti i to, da u ovom odlučnom slučaju rata u kom će i bugarska vojska imati odigrati važnu ulogu koja joj je namijenjena kod vjerojatnih neprijateljskih pokušaja na Balkanu (a već 7. X 1944. prekinula je Bugarska diplomatske odnose s ustaškom NDH! - napomena B. K.), jačanje etnika i njihova djelatnost spram NDH, spram Crne Gore, te čak spram Bugarske (Makedonija — u kojoj Srbi, po starom receptu žele najprije ojačati partizane, a onda poslati etnike) nikako ne može imati u Bugarskoj povoljan politički i

vojni ki odjek, nego baš obratno! Štetnost etni ke djelatnosti za probitke Osovine, jasna je i iz ovog primjera.«

U odjeljku » etnici protiv N. D. H.« piše ovo:

»Ve se vidi da je danas glavna etni ka djelatnost uperena protiv N. D. H. Pod krinkom tobožnje borbe protiv partizana zapravo rade protiv hrvatske države, te to ujedno izkoriš uju za iztrebljenje hrvatskog pu anstva. Pod izlikom tobožnje zaštite pravoslavnog pu anstva isto tako žele poslužiti velikosrbskim ciljevima, da se razni hrvatski krajevi odtrgnu od N. D. H. i pripoje Srbiji. Svu svoju borbenu djelatnost, kao i borbe s partizanima nastoje prebaciti na hrvatsko podru je. Izravno ili neizravno stvaraju nered u hrvatskim zemljama, a onda esto iznašaju argumenta da bi srbska vojska odnosno oni, t. j. etnici morali u Hrvatskoj uzpostaviti red i spašavati srbsko pu anstvo, jer da to tobože sve Hrvatska nije u stanju u initi.«

Dalje se navodi: »Razumljivo je, da etni ki rad daje podršku i gradivo englezkoj a pogotovo partizanskoj promi bi. Vidjeli smo kako etnici sviestno izkoriš uju ovu okolnost, te stvaraju nered u N. D. H. odnosno neizravno stvaraju i ja aju partizanstvo, da se kasnije tobože mogu boriti protiv toga, te da mogu 'uzpostaviti red' u N. D. H. U širokim slojevima hrvatskog pu anstva vlada uvjerenje, da su Draža Mihailovi i etnici najpouzdanija englezka vojska, nadalje da se oni u odlu nom asu spremaju zajedno s partizanima a možda i Englezima izvršiti udarac u le a protiv N. D. H. i protiv njema ke vojske. Nadalje se znade, da se etnici bore pod srbskim znakovima i geslima, te za uzpostavu Jugoslavije pod žezlom Kara or evi a. Znade se da su etnici razorili oko 30.000 hrvatskih domova, i poubijali najmanje oko 150.000 hrvatskog pu anstva. Znade se da tobožnja etni ka borba protiv partizana nije ništa drugo nego privid, te da oni svojim postupkom samo ja aju partizanstvo i nemire u Hrvatskoj, jednako kao i u itavom jugoistoku Europe. Primje uje se, da i partizani ne vode nigdje ozbiljnu borbu protiv etnika, te da pogotovo pravoslavni partizani prelaze iz partizanskih u etni ke odrede i obratno.«

»Pregled« posebnu pažnju posve uje »opasnosti koja nastaje time, što su hrvatske granice - usljed etni ke djelatnosti - djelomi no još uvijek otvorene«. »Samo zatvaranje granice izme u Hrvatske i Srbije — zaklju uje se u »Pregledu« — može stvoriti preduvjete mira u Hrvatskoj. Zatvorena granica podrezala bi grane svim neprijateljskim skupinama u Hrvatskoj, te bi ih prije ili kasnije osudila na kapitulaciju. Tako dugo, dok se etnici i partizani mogu nesmetano prebacivati preko Drine, kod Loznice, Bajine Bašte, Goražda, Uvea i drugih prelaza, omogu eno je i ubacivanje novih nosioca nereda na hrvatsko državno podru je.«

Zato u Zaklju ku stoji ovo:

»Mjere koje su potrebne zapravo proizlaze samo iz sebe. etnike treba ukloniti s podru ja NDH. Njih treba ili razoružati ili pak premjestiti u Srbiju. Možda e se oni iz razloga taktike i ratne svrsishodnosti mo i upotriebiti u Srbiji. U Hrvatskoj se svakako ne mogu koristno upotriebiti odnosno nemogu e je, da njihov boravak ovdje ostane bez štetnih posljedica, koje se uvijek nanovo obnavljaju. Na podru ju NDH hrvatska vojska, u sklopu i pod zapovjedni tvom njema kim može mnogo bolje izvršiti i posti i sve ono što bi se navodno imalo ili moglo posti i upotrebom etnika na hrvatskom podru ju. Hrvatska vojska dakako u tu svrhu treba potrebno oružje, dok dovoljan broj novaka te izkusnih vojnika mi ve imademo. Tako e se mo i posti i red i rad u Hrvatskoj, te najbolji uspjeh u borbama protiv partizana i

sviju drugih neprijatelja. Njemačka i hrvatska vlada složne su u odluci, da se ovaj prostor brani, pa napose hrvatske namjere ulaze podpunu u okvir (i) u skladu su s budućim interesima Europe, te sa zamislima i potrebama njemačkog naroda i njemačkog državnog vodstva. To se obratno nikako ne može reći i za etničke namjere i konačne ciljeve. Hrvati su slavenski narod, ali sasvim u europskom sklopu. Već je napomenuto, da su Hrvati kulturno i povijesno i gospodarski i geopolitički posve povezani sa srednjom Europom, te s njemačkim krugom, pa su Hrvati brana spram upliva s istoka (s kojim je naprotiv Srbija sasvim vezana i po svojoj tradiciji i po svom mentalitetu), a isto su tako i brana nadiranjima mediteransko-talijanskog prodiranja u srednjoeuropski prostor, odnosno u europski jugoistok. Prema tome današnja ustaška Hrvatska vrši i svoju povijesnu narodnu misiju, te u obliku europsku zadaću, kad se sada opire prodiranjima bilo talijanske najezde na ovom području, bilo etničkom i partizanskom nadiranjima, koje jedno i drugo predstavlja najezdu s istoka. Na taj način Hrvatska i sada vrši svoju povijesnu i geopolitičku zadaću, te je ona uvjerena da će, kao uvijek do sada i kao i u budućnosti, tako i u ovom slučaju naići i u svemu na potpuno razumijevanje i podršku velikog njemačkog naroda, pa prema tome i u ovom etničkom pitanju, koje bi sada trebalo riješiti.«

U Operativni odjel Vrhovne komande stiglo je 15. IX 1944. iz Zagreba ovakvo obavještenje:

»1.) Dezertiranje pripadnika hrvatskih oružanih snaga ustanicima, u zadnje vrijeme se znatno pojačalo. Računa se u prvoj dekadi septembra na 4000 do 4500 ljudi i to ne kao pojedinci, već kao formacijske jedinice. Vazduhoplovni školski puk iz Petrovaradina je kao celina, sa oko 400 oficira, podoficira i vojnika, prešao neprijatelju. Preduzete su protumere. Sli ni pokušaji u Sarajevu, gdje je, međutim, uspelo samo dvadesetorici oficirskih pripravnika da dezertiraju. U izvesnom broju slučajeva su izdajnici prisiljavali verno ljudstvo da prebегне. Na hrvatskoj strani ove pojave se povezuju sa raspuštenim oficirskim sastavom. Stvarni razlog bit će u potpunom strahu što ga je izazvao Titov poziv da se onaj ko se ne bude do 15. 9. dobrovoljno javio biti izveden pred partizanski sud.⁸ Sa strane hrvatskog vojnog rukovodstva zapažena ozbiljna nastojanja da se zaustavi daljnje osipanje.

2.) Na nemačkoj strani čini se da broj dezertera iznosi oko 3500 ljudi. Broj od 4000, koji sam javio, zasnivao se na podacima sa hrvatske strane. Poneke grupe ljudstva su se već javile i vratile, što potvrđuje već rečeno

⁷ *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944-1945., str. 594-595.

⁸ »Predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođene Jugoslavije i Vrhovni komandant NOV i POJ-a Tito uputio je poziv:

... Iako je već nekoliko puta upućen poziv svim hrvatskim domobranima, slovenskim domobranima i zavedenim etnicima, da napuste okupatora i pređu na stranu NOV... u vezi s time izjavljujem slijedeće:

1) Svi oni koji se zate i poslije 15. IX. 1944. u vojnim formacijama domobranstva, etnika i drugih i bore se protiv NOV, bit će izvedeni pred ratni sud i suđeni kao izdajice naroda i kažnjeni najstrožom kaznom. Kao olakšavajuća okolnost uzimat će se u obzir, ali samo za pojedince, neke naročite teškoće, da pređu na vrijeme u NOV.

2) Prelaženje na stranu NOV ili predavanje oružja i sprema može se vršiti svugdje, gdje ima naših jedinica NOV i POJ. Sve naše jedinice dobile su o tome tačne instrukcije.

3) Nama je vrlo dobro poznato, da su se složili ustaše i neke reakcionarne pristalice Mađaka, da se im više pojačava domobranstvo, da se ne predaje NOV, već do kraja izdrži na strani okupatora, da sa njima Saveznici, pomoću u kojih će preuzeti vlast u Hrvatskoj i spriječiti NOV i POJ, da ostvari svoje ciljeve za koje se bore. Svaki onaj koji vjeruje tim glupostima, jako će se prevariti. Prvo: Saveznici neće da se miješaju u naša unutarnja pitanja. Drugo: NOV i POJ bore se

pretpostavku da su povod za dezertiranje u prvom redu dali oficiri. No u od 12. na 13. 9. dezertirala je u gradu Zagrebu sa položaja teška PA baterija, uklju uju i komandira, 2 oficira (oko 100 ljudi); komandant divizionara sa adutantom, vodom za vezu i vodom za instrumentalno izvi anje, koji su bili smešteni u blizini, priklju ili su im se. Teška oru a su ostavili, 2 laka oru a su oštetili.«⁹

Istog je datuma (15. IX)¹⁰ zabilješka odjela *Inland II* u njema kom ministarstvu vanjskih poslova za ministra Ribbentropa u kojoj je ponovljen sadržaj telegrama poslanika Kaschea od 9. IX o evakuaciji *Njema ke narodne skupine* iz Hrvatske. Zatim odjel dodaje kao svoj stav da bi prema važe im sporazumima izme u ministra vanjskih poslova i Reichsführera SS odluku imao donijeti ministar u sporazumu s Reichsführerom, ako ministar ne naredi da se stvar podnese Führern. Odjel je mišljenja da bi *Narodna skupina* - ako bi njema ke jedinice napustile Hrvatsku — bila izvrgnuta fizi kom uništenju »Titovih bandi«. Pri napuštanju terena i evakuaciji *Narodne skupine*, naprotiv, može taj prostor *Narodna skupina* - nakon pobjedonosnog završetka rata — ponovno zaposjesti.

Ministar v. Ribbentrop na telegramu je dopisao rukom: »Ja sam za evakuaciju u slu aju najve e opasnosti.«

U cilju Hitlerove pripreme za (neposredno) predstoje i sastanak s Paveli- em poslanik v. Sonnleithner iz ministarstva vanjskih poslova u toku svako- dnevne konferencije o »ve ernjoj situaciji« (*Abendlage*) 17. rujna 1944.¹¹ podnio je Führern izvještaj o položaju u Hrvatskoj. Sa uvani su, na žalost, samo fragmenti stenografskih bilježaka o tim konferencijama u Führerovu Glavnom stanu i iz njih proizlazi da je dio o NDH konferencije te ve eri protekao ovako:

»(Poslanik) v. *Sonnleithner* (izvještava o položaju u Hrvatskoj): ... Naža- lost, uvijek je tako da ljudi koji negdje sjede postanu žrtve ove lokalne psihoze.

Führer: Upravo tako, Kasche je fantast!

Jodl: Strasti protiv etnika ne mora on uop e izazvati. One su ve utoliko tu, kad svi prebjegavaju Titu jer se Tito odlu no bori protiv etnika, ali i protiv nas! One su ionako tu s izuzetkom ustaša, koji to ne ine (ne prebjegavaju) jer znaju da e biti ubijeni. No, drugi to ine (prebjegavaju).

Führer: To je sasvim to no. Takvo je stvarno stanje. Me utim, to opet samo Kasche nezna da oni svi bježe preko na stranu Tita. Kasche je uvjeren da bježe u suprotnom pravcu (od Tita Paveli u). Pa Kasche je ipak rekao da su prebjegli u golemim masama. A gdje su sada?

na strani Saveznika protiv istog neprijatelja i ne e pomagati izdajnike, ve narod, koji se borio i bori protiv okupatora i

4) Nitko nas ne e spre avati da kaznimo izdajnike naroda i sluge okupatora.

5) Svi oni, koji namjeravaju pomo i domobrane, etnike i druge, da služe i dalje okupatora, isto e tako do i pred ratni sud i bit e kažnjeni. (*Vijesti*, Izdaje JNOF Zagreba ke oblasti, god. I. br. 11 od 2. IX 1944)

Dana 12. IX 1944. itav vod »protuzrakoplovne skupine« u Maksimiru s naoružanjem prešao je u NOB. Prije nego što prije u na položaju su onespobljene teški protuavionski topovi, demontirani zatvara i i drugi dijelovi, onespobljene reflektori i drugo. Idu eg dana (13. IX) je ove i broj automobila i vu njih kamiona PA Zagreb otišao prema Ivanjoj rijeci. Tamo su laka vozila ostala (kod *Desetog korpusa*), a teška se vratila u Zagreb i produžila u Pokupsko gdje je ljudstvu pošlo za rukom da se probije i dode u sastav *etvrtog korpusa* odnosno Glavnog štaba Hrvatske. Istog dana krenula je preko Zagorja jedna kolona automobila tako er iz sastava zrakoplovstva NDH i ušla u sastav *Desetog korpusa*.

¹⁰ AJ, T-120, rolna 1757.

¹¹ KTB, IV/2 1945, str. 1637-1639.

v. Sonnleithner: On je ve ispravio brojke.

Führer: (Od) preko k nama!

v. Sonnleithner: Nedavno je Kasche tako er (priznao da) ima suprotnih pokreta. Dao je (za to i) razloge. Mi smo ih ve ...

Führer: Mora se ipak priznati: mogu se prevariti (u nekoj stvari) za deset stupnjeva, za 20, pa i za 50 stupnjeva. Kad se jednom ovjek prevari za 90 stupnjeva, tada ve nešto »ne štima«. No, kad se odmah za 180 stupnjeva prevari, dakle u potpunosti na drugu stranu - e to je ve majstorluk.

v. Sonnleithner: U pogledu poslanika Kaschea, moj Führern, Vama je ve onomadne ministar vanjskih poslova bio predložio da ga smjenite jer ministar vanjskih poslova misli da je Kasche vrlo estit ovjek, ali u izvjesnom smislu zadrt.

Führer: On i jest estit ovjek. Me utim, kad samo estiti ljudi stupe u diplomatsku službu (ministarstvo vanjskih poslova), zakažu u potpunosti.

v. Sonnleithner: Jer nisu dorasli teškim zadacima.

Führer: Kasche je prije bio 'Draufgänger' prvog reda.

v. Sonnleithner: Moj Führern, razlog leži u tome što ljudi - kad dodu u inozemstvo - mjere tamošnje odnose teoretskim mjerilima. To je naravno potpuno pogrešno. A to upravo ini Kasche.

Führer: Usput, naši vojnici su pravilno ocjenjivali položaj. On to mora u svakom slu aju objektivno slati dalje.

v. Sonnleithner: Od vojnika bio je Glaise-(Horstenau)... taj to ve zna.

Keitel: Ne, Rendulic!

v. Sonnleithner: Od vojnika bio je Glaise-(Horstenau)... taj ve to zna.

Führer: On mora barem obje stvari (strane?) saslušati.

Jodi: Kasche je ovdje isticao da je osnovno pogrešno poslati tamo pozna-vaoca tamošnjih prilika. Nikada ne bi smio tamo i i nekadašnji Austrijanac.

v. Sonnleithner: Kasche je mišljenja da su oni pristrani. To je jedno mišljenje. No, na drugoj strani ne možeš se uživjeti u mentalitet tih 'Šlavinera' (Schlawiner) ako ih ne poznaješ.

Führer: Pa to sam ja uvijek govorio! Nedavno je Neubacher još javljao: Ako smjesta ne naoružamo etnike odnosno Mihailovi eve ljude s 50.000 pušaka, odmah e prije i preko i okrenuti se protiv nas. Ja sam odmah rekao: vraga e to napraviti; i i e s nama jer e ina e biti ubijeni, ako ih... razoružaju. Sada Neubacher kaže: bore se na život i smrt. — Dakle, ovjek treperi na ovu i onu stranu, to je ve stvarno vrijedno divljenja.

To, me utim, ne može biti povezano s tim što ljudi taj teren poznaju otprije. To mora biti u vezi s vašim zvanjem (strukom) jer Neubacher je ipak i stari... koji to i pozna. Bio je prije potpuno razuman. Prije 6 ili 8 godina bio je Neubacher još sasvim normalan.«

Poslanstvo NDH u Bratislavi poslalo je 16. IX 1944.¹² brzojav ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu (stigao u ministarstvo 18. IX) ovog sadržaja:

»Na ruke gospodina ministra vanjskih poslova. Saznajem iz najpouzdanijeg izvora: von Papen vodi razgovore o sondiranju sa zapadnim saveznicima. U Iranu stoje ruske i ameri ke armije jedna prema drugoj u strogoj pripravnosti. U Bugarskoj prema njema koj procjeni boljševici sa sakupili dvie do tri armije.«

3. *Susret Paveli —Hitler u Vu joj jami.* Na Paveli evu molbu koju je

¹² A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 48/3 - 1.

prenio Kasche došlo je do (etvrtog) susreta Paveli -Hitler u *Vu joj jami* (Fiihrerovu Glavnom stanu kod Rastenburga u Isto noj Pruskoj). Politi ka i vojna situacija u tom asu bila je znatno pogoršana za oba partnera. Ispadanjem Rumunjske iz stroja (23. VIII) nastupa radikalni obrat na Jugoistoku, što se ve bio najavio u zaokretu (oprezne) Turske i izmjeni držanja Bugarske da i ne spominjem nezadrživ porast narodnooslobodila ke borbe u svim jugoslavenskim zemljama, koja je svoj odraz i izraz našla i u Tre em zasjedanju ZAVNOH-a. Time se položaj ustaške države i njenog vodstva s Paveli em na elu stubokom mijenja: za njema ki vrh NDH se pretvara od djeteta koje zadaje brige roditelju u jedinog saveznika koji tu preostaje. Stoga i nastupa definitivno napuštanje svake politike kojoj bi polazište bilo: otklon ustaša, njihova režima i metoda kako je to dugo vremena predlagao, na primjer, general Glaise. Zato je zanimljiv razgovor što ga je Hitler vodio s Paveli em 18. rujna 1944. u svom Glavnom stanu (*Wolfschanze*).

Saslušan u istrazi o tom sastanku 6. II 1947.¹³ tadašnji šef ustaške diplomacije Alajbegovi rekao je ovo:

»Po etkom septembra (?) 1944 godine saop io mi je Paveli da se spremim na put i da emo sutradan i i u Glavni stan Hitlera. Na moje pitanje, koja je svrha toga putovanja, odgovorio mi je Paveli doslovce, da 'omirišemo zrak'. Spomenuo mi je da je sa njema kim protokolom ure eno, da e tako er i i i ministar Makanec te Vjekoslav Blaškov, njema ki poslanik Kasche. Drugi dan u jutro krenuli smo u Glavni stan i stigli prije podne, odnosno ispravljam se, rano poslije podne. Glavni stan Hitlera nalazi se kod Rastenburga u isto noj Pruskoj. Prije ru ka nismo osim pozdrava dolazili u kontakt s Njemcima. Poslije ru ka održana je konferencija, na kojoj su prisustvovali slijede i: Hitler, Keitel, Ribbentrop, general Gruji koga sam ranije zaboravio spomenuti i ja. Kasche, Makanec, Blaškov i Košak (koji je došao direktno iz Berlina) nijesu prisustvovali toj konferenciji. Na konferenciji je najprije uzeo rije Hitler, koji je izložio položaj Njema ke u danom asu; u izlaganju je spomenuo neuspjeh Njemaca u Francuskoj, te istakao poteško e u naoružanju njema ke vojske. Podvukao je stratešku važnost Balkana i Ma arske, kao i sjeverne Italije, a tako er i njihovu gospodarsku važnost. Naro ito je istakao važnost osiguranja eksploatacije neke rude u sjevernoj Gr koj. Nakon izlaganja Hitlera kratko je govorio Paveli , koji je uglavnom govorio o etni kom problemu u Hrvatskoj, te se oborio na prisutnost etnika u Hrvatskoj, kojima se na itavim podru jima u Hrvatskoj daje vojni ka vlast.«

Tadašnji poslanik NDH u Berlinu Vladimir Košak u istrazi 1947. god.¹⁴ o tom je sastanku izjavio ovo:

»O namjeri nekog Paveli evog posjeta Hitleru u njegovom glavnom stanu kraj Rastenburga (Isto na Pruska) nisam imao ni pojma. Kako sam kasnije razabrao, taj je posjet bio inauguriran prilikom Bergerovog boravka u Zagrebu, ¹ u njegovu razgovoru s Paveli em u etiri oka. Zbog priprema toga posjeta putovao je u Zagreb — (u me uvremenu izme u Bergerovog boravka u Zagrebu sredinom augusta i puta Paveli evog u Njema ku, sredinom septembra) - naprijed spomenuti policajni ataše poslanstva (Branko Buzjak), kao

¹³ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Mehmeda Alajbegovi a, Kut. I. O. 9, Br. reg. 4/5 - 1 -

¹⁴ A-VII, NDH, SUP - Zagreb, Saslušanje VI. Košaka, rolna 4.

SS-Obergruppenführer i general *Waffen .SS* Gottlob Berger boravio je u Zagrebu u dva navrata (1943. i 1944.). Bio je najuže povezan s policijskim atašejom u berlinskom poslanstvu NDH Brankom Buzjakom.

posebni Bergerov kurir, o čemu svemu ja nisam imao ni pojma, nego sam to tek kasnije na temelju nekih indicija mogao zaključiti.

Ja sam bio tek u nedjelju, 17. septembra, prije podne telefonski nazvan po šefu protokola Doernbergu, koji mi je samo kazao, da se je htio informirati, da li sam u Berlinu, neka do daljnjega ne napuštam Berlin, a da u toku dana dobiti daljnje upute. Tako sam tek pred večer bio potanije obaviješten, da se radi o Paveli evu posjetu Hitleru u njegovu glavnom stanu kraj Rastenburga. Na večer sam otputovao i u jutro stigao u Rastenburg.

I ako je Paveli sa svojom pratnjom (ministar vanjskih poslova Alajbegovi, ministar prosvjete Makanec, koga je Paveli vodio sa sobom samo zbog toga, da ga predstavi mjerodavnima u Njemačkoj kao mog nasljednika na poslaničkom mjestu, zatim general Grui, radnički vođa Blaškov i njemački poslanik Kasche) stigao u Rastenburg tek 2 ili 3 sata poslije mene, njegovom prvom prijemu i pozdravu po Hitleru ja nisam prisustvovao, odn. nisam bio pripušten. Također nisam bio ni na ručku, kojega je Hitler priredio Paveli u, a nisam prisustvovao ni razgovorima, odn. pregovorima, koji su bili vođeni od neposredno poslije ručka, pa do predvečer.

O čemu se je razgovaralo, odn. pregovaralo, niti mi je tko rekao, niti mi je uspjelo saznati. Paveli je jedino napomenuo, da je Hitler rekao, da će drugi mjesec postići i ravnopravnost u zraku, kao i da će Njemačka pobijediti.

Večer je davao Ribbentrop, a prisustvovali su još s njemačke strane, osim Ribbentropa, još Himmler, generalfeldmaršal Keitel (njih obojicu sam tom prilikom vidio po prvi i zadnji put, a da nisam ni s jednim riječi prozborio), Berger, šef njemačke štampe Dietrich i Kasche, sa hrvatske strane Paveli, Alajbegovi, Makanec, Grui, Blaškov i ja.

Poslije završene večere, koja je u konvencionalnom tonu kratko trajala, došao je na kratki susret s Hitlerom, da se oprostiti od Paveli, razgovarao je s njim na samu u posebnoj sobi još par minuta i odmah otišao.

Drugi dan, t. j. 19. septembra, napustio je Paveli u jutro Rastenburg (automobilom do Tanneberga, a dalje avionom), a ja sam se večernjim vlakom vratio u Berlin.«

Srećom postoje dva mnogo pouzdanija izvora o toku tog susreta. Jedan je službeni njemački zapisnik glavnog tumača u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova dra Paula Schmidta (»Westfalen«, 20. septembra 1944) a drugi je zabilješka poslanika Kaschea (Zagreb, 23. IX 1944).

Hitler je u prisutnosti ministra v. Ribbentropa, feldmaršala Keitela, ministra vanjskih poslova Alajbegovi i generala Grui stao Paveli u - prema službenom zapisniku P. Schmidta¹⁶ - opisivati težak položaj Njemačke: Turska je okrenula kabanicu prekinuvši diplomatske odnose s Njemačkom (2. VIII), a Bugarska poklekla pred Sovjetskim Savezom. Stoga će Njemačka biti prisiljena da evakuira sve grčke otoke i južni dio Grčke. U svakom slučaju: odlučne je važnosti da održe pozicije u Mađarskoj i tu on (Hitler) neće preuzeti ni od najradikalnijih mjera. Njemačka je riješena da — napuštaju i Erdeljsku — drži teritorij prave Ugarske i zemlje zapadno od linije Željezna vrata-Vardar.

Upitan o situaciji u Hrvatskoj, Paveli je odgovorio da je Hrvatska u posljednje vrijeme prošla kroz dvije krize, od kojih je prva nastala u vezi sa slomom Rumunjske. Hrvatski intelektualci, među njima i članovi vlade NDH,

¹⁶ *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen und Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939-1944*, Herausgegeben und erläutert von Andreas Hillgruber, Teil 2, 1942-1944, Frankfurt a. M. 1970, str. 506-519.

izgubili su na to vjeru u kona nu pobjedu i zastupali stajalište da se mora — prije nego što se izgubi rat - nešto poduzeti kako bi se omogu ilo da u Hrvatsku stignu Englezi prije Rusa. Dodao je da su hrvatski krugovi, koji su ispovijedali ovu teoriju kompromisa, održavali veze sa starom Radi evom strankom (*HSS*). Predlagali su mu da raspusti odrede ustaša (*Ustašku vojniciu*) i da samo zadrži domobrane, jer kad jednom Englezi do u, ne e htjeti govoriti sa »strana kom vojskom«.

Druga je kriza nastala u Hrvatskoj — nastavljao je Paveli svoje izlaganje - zbog ispadanja Bugarske i ona je bila nešto ja a nego prva, jer je neprijatelj razvio golemu propagandu šire i najgluplje tvrdnje o padu Zagreba i uhi enju poglavnika. Ta se kriza o itovala u pove anom broju akata sabotáže, posebno na saobra ajnicama. Istovremeno se primje ivalo stanovito pogoršanje raspo- loženja u redovima domobrana, osobito kod onih oficira koji su došli iz stare jugoslavenske vojske. To pogoršanje raspoloženja dovelo je do toga da su pojedine jedinice, zavedene od oficira, prebjegle neprijatelju.

Kod ku e u Hrvatskoj - tuma io je Paveli Hitleru - imaju dva neprijate- lja: partizane i etnike. Pri tom je ustvrdio da su partizani sad broj ano mnogo slabiji nego prije, jer ih se oko 30.000 odazvalo na amnestiju i vratilo svojim ku ama (!!!). Hitler ga je upitao koliki je broj partizana, i Paveli je spremno naveo brojku od 45 do 50.000 i izjavio, na daljnje Hitlerovo pitanje, da je Titov aparat — kako se ini — opet potpuno izgra en i da se Tito samo djelomi no zadržava na kopnu (kontinentu), eš e na otocima. Hitler je skrenuo Paveli u pažnju na važnost saobra ajnica: odre ene pruge poput onih Zagreb-Zemun i Brod-Sarajevo-Mostar-Dubrovnik moraju osigurati pošto- poto. Paveli je odvratio da se stabilizacija unutrašnjeg položaja u Hrvatskoj može unaprijediti na dva na ina: da Njema ka šalje ve e koli ine oružja ustašama i da njema ke vojne vlasti potpuno obustave svaku, pa i indirektnu pomo etnicima.

Raspoloženje u hrvatskom narodu — nastavljao je Paveli — apsolutno je pozitivno (!). Vjera u pobjedu nije iš eznula, nego je pokolebana samo kod intelektualaca. Narod se ne zanima uop e za intelektualne špekulacije inteli- gencije, nego postupa prema svom zdravom porivu za održanjem i želi nastaviti borbu. Ni u redovima hrvatskih radnika nema komunista. Partiza- nima prilaze samo intelektualci i postolarske kalfe (!), koji su po tradiciji komunisti. Organizirani radnici, na primjer radnici u rudnicima i drugim industrijskim poduze ima, antikomunisti ki su orijentirani. Na Hitlerovo pitanje ne bi li bilo mogu e do epati se Tita, Paveli je odgovorio da bi to bilo teško, a pri tom je izrazio uvjerenje da Tito nije stvarni vo a partizana! On (Paveli) poznaje Tita osobno iz doba kad je vodio advokatsku kancelariju u Zagrebu i ocjenjuje ga kao ovjeka - koji nije u stanju da vodi! Njega komunisti samo guraju u prvi red jer uživa stanovit prestiž kao Hrvat iz grani nih predjela Štajerske, što zna i iz jednog kraja iz kojega potje u hrvatski renegati. Najbolje sredstvo u borbi protiv Tita jest poja ana organi- zacija i naoružanje ustaša. Me utim, razoružavanje domobrana da bi se naoružanje dalo ustašama u ruke nije politi ki mogu e. Hitler je odmah odvratio da su njihove mogu nosti u tom pogledu ograni ene, i to zbog triju kriza: zbog prodora Rusa u srednjem dijelu Isto nog fronta, rumunjske izdaje i francuske krize. Zbog toga je razumljivo povla enje njema kih snaga na skra ene linije i zato Njema ka mora, na polju snabdijevanja municijom, odre ene fronte zapostavljati da bi na to kama od odlu ne važnosti raspolo- gala s dovoljno municije.

No, Paveli je opetovano i gotovo tvrdoglavo ustrajao pri svom zahtjevu za više naoružanja, a u tome mu se pridružio i general Gruji. Hitler, opet, ponavljao je svoje, hvale i Paveli a što se ho e u svakom pogledu osloniti na ustaše. Paveli je upozorio i na opasnost koja ustaškom režimu prijete od etnika, na što mu je Hitler odvratio da njega nitko ne treba upozoravati na tu opasnost. Na žalost položaj je, ipak, takav da e se etnici u podru ju stare Srbije boriti protiv Nijemaca ako im ne dopuste da se bore protiv komunista. Pri postojem nedostatku trupa sama se po sebi name e posljedica da puste etnike u tim predjelima da se bore protiv komunista.

Paveli je nasjekao, opet jednom, pitanje formiranja jedinstvene komande za njema ke snage na podru ju NDH, ali se Hitler ponovno povukao, ne obe avši ništa konkretno. Kad je Gruji to iznova pokušao ubaciti u diskusiju, Hitler se nije htio složiti s njihovom argumentacijom. Nestašica u pogledu raspoloživih snaga povla i za sobom potrebu da cijeli jugoisto ni prostor do e pod jedinstvenu komandu kako bi trupe kod krize u jednom dijelu — tuma io je on — mogle biti smjesta preba ene iz drugog dijela. Me utim, teško e nastaju za Komandu Jugoistoka iz nužde da malobrojnim snagama operira u podru jima s trajno razli itom politi kom atmosferom. Postoje podru ja poput Gr ke u kojima sami ne mogu uop e držati red; u staroj Srbiji imaju nacionalnu vladu M. Nedi a kojoj on (Hitler) ni najmanje ne vjeruje, ali mu njena podrška treba za održanje reda u zemlji; kona no, u Hrvatskoj se nalazi nacionalna vlada koja uživa puno povjerenje Reicha i koju on protežira. To su sve promjenljive politi ke atmosfere iz kojih nastaju teško e za glavnokomanduju eg prilikom upotrebe jedinica. Gruji , me utim, nije htio prestati, nego je tjerao svoje i tako su nastavili to objašnjavanje s istim argumentima i protuargumentima. Pri tom je Paveli , u nekoliko primjedaba, zauzeo nešto blaže stajalište nego general Gruji - zapisao je u zapisnik zapisni ar dr P. O. Schmidt.

Paveli je zatim razgovarao s feldmaršalom Keitelom i tom prilikom i njemu ponovio svoju riješenost da se potpuno preorijentira na ustaše. I domobrane e postepeno pretopiti u ustaške jedinice; protiv »pravoslavaca« e iznova energij nije postupati i stoga je zatražio od Keitela pomo u naoružanju i izobrazbi za dvije ustaške divizije.

Na kraju je Schmidt zabilježio da se Führer oprostio od svojih posjetilaca pošto je razgovor trajao dva i pol sata.

Vojnoprivredni štab Jugoistoka dan kasnije (19. IX)¹ poslao je iz Beograda Vrhovnoj komandi ovakav izvještaj o situaciji u Paveli evoj Hrvatskoj:

»Rekonstrukcija vlade u Hrvatskoj dovela je do poja anog ustaškog kursa, koji se sa nema ke strane odobrava.¹⁸ Posljedica toga je, štaviše,

¹ *Zbornik dokumenata*. Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nema kog Rajha 1944-1945, str. 599-601.

¹⁸ Nakon »afere Lorkovi -Voki « ustaška je vlada imala ovaj sastav: predsjednik vlade dr Nikola Mandić ; potpredsjednik dr Džafer Kulenović , ministar-državni prabilježnik dr Andrija Artuković ; ministar vanjskih poslova dr Mehmed Alajbegović ; ministar oružanih snaga doadmira l Nikola Steinfel; ministar unutrašnjih poslova dr Mate Frković ; ministar pravosu a i bogoštovlja dr Pavao Cankić; ministar državne riznice dr Dragutin Toth; ministar obrta, veleobrta i trgovine dr Vjekoslav Vran i ; ministar selja kog gospodarstva i prehrane dr Stjepan Hefer; ministar šuma i ruda dr ing. Josip Balen; ministar narodne prosvjete dr Julije Makanec; ministar zdravstva i udružbe Janko Tortić ; ministar prometa dr Jozo Dumandžić ; ministar skrbi za postradale krajeve dr Meho Mehić ; ministar-postrojnik dr Lovro Sušić ; državni ministar kod predsjedništva vlade dr Edo Bulat te državni ministri dr Sava Besarović i Živan Kuveždić .

Njema ki izvještaj o rekonstrukciji vrhova ustaške NDH od 5. X 1944: A-OJJ, NAV, T-175, rolna 21, snimak 611-13.

ponovna potpuno neprijateljska nastrojenost prema pravoslavcima i odgovarajuće držanje etnika. Ovi su sada podigli ustanak po dalekim delovima srednje i istočne Bosne.

Tito je hrvatskim oružanim snagama postavio ultimatum da mu pridu do 15. 9. 44. Ovo je dovelo do pojave rasula unutar hrvatskih oružanih snaga, koje su, napuštajući svoje položaje po bataljonima i pukovima, prelazile komunistima; ovo se odnosi na delove legionarskih divizija koje su obuku završile u Nemačkoj.

Osipanja postoje i u muslimanskoj SS-diviziji 'Handžar', koja još drži Tuzlanski basen.

Potreba da se delovi nemačkih trupa dosad angažovani u Hrvatskoj povlače prema Srbiji, da bi tamo zaustavili napredovanje jakih komunističkih odreda prema severu, ima za posledicu da nemačke oružane snage koje ostaju u Hrvatskoj mogu da izvrše samo jako ograničen broj zadataka. Ovi se, uglavnom, sastoje u tome da se obezbede komunikacije neophodno potrebne za kretanje trupa i dotur.

Za sada su svi putevi dotura prema jadranskoj obali prekinuti. Na svim železnim prugama sabotaze su u porastu. Voz od Sarajeva za Brod je na pruži do Doboja više puta bačen u vazduh. Osiguravaju se samo još pruge Zagreb-Beograd (severni krak ceo, južni krak samo još od Zagreba do Capruga i od Sunje do Novske), Sunja—Bihać, Brod—Mostar kao i Vinkovci-Osijek i Inčija- Novi Sad.

Rejon oko planina Papuka i Psunja severno od Save (rejon za goroslužje, posebno bukove grane) se evakuise, isto tako i rejon oko Jajca. I rejon Prijedor—Ljubija, koji za sada zaposedaju bande, ne može se opet povratiti. Time, kao što je već izvešteno, otpadaju dalje isporuke gvozdene rude.

U mostarskom basenu stanje je dosad mirno. Transport boksita zavisi samo od prilika na železni pruži Mostar-Brod, kojom je u vremenu od 1. maja do 10. septembra moglo da se preveze samo 600 tona. Preko pontonskog mosta, napravljenog kod Broda usled razaranja železnog mosta, a kojim se može voziti samo noćno, može da se prevozi samo trupni dotur.

Proizvodnja nafte u Gojilu teče. Od 115 vagona-cisterni koje odavno stoje, 53 vagona-cisterni je napunjeno i odvezeno za Rajh, 37 praznih vagona-cisterni je za sada napunjenju. Trenutni kapacitet hrvatske rafinerije iznosi 1500 tona mesečno, tako da se za izvoz u Rajh raspolaze sa do 3000 tona sirove nafte mesečno.

Pošto je deo hrvatske artiljerije povučen sa Gojila, pitanje protivavionskog obezbeđenja je postalo još hitnije. General protivavionske artiljerije je zamoljen za dodelu protivavionske artiljerije, no predlog ima malo izgleda na uspeh. Obnova rafinerije u Osijeku se forsira, za šta je Vojnoprivredni štab Jugoistoka uputio potporu nika Florijana i 3 vojnika iz 2. i 33. tehničkog bataljona naftaša. Da li će u istom mah uspeti nameravana obnova rafinerije Capruga, zavisi od njih tamo.

U fabrici vagona Brod, gde su pogoni premešteni u Okučane i Novu Gradisku, odvedeni su generalni direktor i vodeći rukovodilac pogona.

Opšte stanje privrede je izvanredno teško zbog manjkavog dovoza uglja, pogonskog goriva i životnih namirnica.«

Vrhovna komanda s potpisom feldmaršala Keitela uputila je 19. IX 1944. iz Fiihrerova Glavnog stana cirkularni brzozavovog sadržaja:

¹⁹ AJ, T-120, rolna 1757, Nr. 0011434/44 g. Kdos.

Führer je povodom državnog posjeta hrvatskoga državnog glavnara naredio ove smjernice za suradnju s oružanim snagama Hrvatske i njenim državnim organima:

1) *Ustaški pokret* je politički temelj hrvatske države i time hrvatskih oružanih snaga. Sva nadležna tijela njemačkih oružanih snaga u Hrvatskoj imaju se jednodušno i beskompromisno prilagoditi ustaškom kursu i podržavati ga.

2) Hrvatsko državno vodstvo vidi u etnicima opasnost za opstanak hrvatske države i riješeno je da problem etnika riješi njihovim razoružavanjem.

Posljedica koja iz toga izvire za *Wehrmacht* sastoji se u ukidanju svake suradnje sa etnicima u Hrvatskoj koje se ima provesti sistematski i postepeno. Svako pomaganje etnika u bilo kojem obliku mora prestati. Gdje je to mjestimično potrebno, ima se ustašama pružiti podrška pri razoružavanju etnika. Glavnokomanduju i na Jugoistoku izvijestiti o namjeravanom provođenju tog naređenja u život.

3) Ima se pomoći i izgradnja ustaških odreda naoružanjem, opremom i izobrazbom od njemačkih nastavnika. Ima se provesti njihovo snabdijevanje oružjem i municijom, naredbom Operativnog odjela VK od 13. IX 1944, a da glavnokomanduju i na Jugoistoku, osim toga, ispita izručenje dodatnog oružja iz bugarskog plijena, s tim da glavnokomanduju i rezultat javi Vrhovnoj komandi.

Ima se podržati namjera hrvatske strane da se formiraju dvije nove ustaške divizije od posebno odabranih ljudi. Pri tome moglo bi biti potrebno raspuštanje domobranskih jedinica. Opskrba oružjem narediti se preko šefa štaba kopnenih snaga.

4) Položaji koji su do sada bili zaposjednuti a nisu važni za rat imaju se napustiti u sporazumu s hrvatskim državnim vodstvom. Banja Luka ima se iz političkih razloga dostatno osigurati hrvatskom posadom.²⁰

²⁰ U jednom izvještaju partijskog obavještajca skrivenog pod šifrom »K. 28« od 19. IX 1944. iz Zagreba piše ovo:

»Jedan član vlade koji bi se htio 'preorijentirati' dao nam je slijedeće informacije: poslije afere Voki —Lorković, uspjela je ponovno klika zloglasnih ustaških pukovnika da se dođe do epa absolutne moći i nad vojskom, oružništvom i policijom. Glavne vode su ovi ustaški pukovnici: komandant Jasenovca Luburić, šef RAVSIGUR-a Lisak, zapovjednik oružništva Pešnikar, glavnik glavnog stožera *Ustaške vojnice* Herenčić, glavnik glavnog stožera oružanih snaga NDH Sertić, zapovjednik PTS Moškov, zapovjednik 'crne legije' Boban, nadzorni šef policije Rukavina, itd.

Politički plan imaju ovaj: odstraniti od nas i sve elemente koji bi mogli doći u obzir za neke pregovore bilo sa Angloamerikancima bilo sa NOV, tako da svu našu moć absolutno koncentriraju samo u svojim rukama te tako mogu stavljati zahtjev 'ili povoljan uvjet za nas ili borba na život i smrt sa 100.000-150.000 fanatiziranih ustaša'. Nekoliko tisuća a uhapšenih zadnjih dana imalo je ovaj cilj. Stoga je danas veći teror nego 1941. Članovi vlade se međusobno pitaju tko stoji iza tih hapšenja ali uglavnom se mnogo ne zna. Nijemcima se stvar prikazuje, da je to još enije kao u Njemačkoj po uzoru na Himmlera a za osiguranje što djelotvornije borbe do pobjede. Međutim, to je očajnički pokušaj onih najkrvavijih i onih koji su voljni im fanatički služiti za tobožnje neke hrvatske narodne interese, da si spasu glavu ili bar produže život, bez obzira na bilo koje žrtve. Dakle isto plan osobnog spasavanja. 'Ili protivnici pristanu na naše uvjete i mi se borimo istim postupkom protiv Nijemaca, ili mi se borimo protiv svih pa makar i Nijemci kapitulirali!'

Takvo je stanje danas. Međutim pristalice gornjih opadaju. Domobranstvo je raztrovano smjenjivanjem svojih ljudi i postavljenjem ustaša na sve vodeće položaje, stalnim hapšenjem svojih članova, bilo po Nijemcima, jer ovi sumnjaju da se kane predati ili surađuju sa NOV, bilo po spomenutim ustaškim pukovnicima radi interesa opisanog pod drugim naslovom. Ustaše također laviraju; likvidiranje Voki a je bio za njih veliki udar jer je Voki među ustašama a naročito u *Ustaškoj vojsci* bio jedan pojam a u ustaškom pokretu po rangu prvi iza poglavnika (jedini ustaški krilnik — tj. general) a Lorković je nadalje predstavljao u ustaškom pokretu germanofilski smjer.

Ustaški ministar unutarnjih poslova dr Mato Frkovi uputio je podru -
nim nadležstvima svog ministarstva nakon Pavelićeva povratka u Zagreb
šifrom ovaj brzoglasnik:

»Poglavnik se sretno vratio iza posjeta Führeru. Hrvatsku e naše i njema
ke oružane snage brani u najvećoj mjeri. vrsto vjerujemo u obrat na
ratištima. Pitanje etnika konačno povoljno riješeno. Oštro suzbijati svaki
pokret buntovnika. Sura ivati sa zapovjednicima naše i njema ke vojske, te
dužnostnicima *Ustaškog pokreta*. Narodu podizati svijest i borbenost. Borba
e biti okrunjena uspjehom.«²¹

U službenoj zabilješci poslanika Kaschea o poglavnikovom putovanju u
Führerov Glavni stan 18. i 19. IX 1944.²² piše da je do puta došlo na
poglavnikovu želju koju je Kasche prenio.

(1) Putovale su ove osobe: poglavnik, ministar Alajbegović, ministar
Makanec, upravitelj *Radni ke komore* Blašković, general Grui, sanitetski
dopukovnik dr Budak i ustaški podoficir Kratošić kao ordonans s hrvatske
strane, a poslanik Kasche i pukovnik v. Selchow s njema ke strane.

(2) Samo putovanje proteklo je ovako: 18. IX u 6,00 sati odlazak
Condorom iz Führerove eskadrile (šef pilot SS-Brigadeführer Baur) iz Lu koga
kraj Zagreba. etiri lovca za osiguranje. Slijetanje u 8,30 sati u Ohlau radi
uzimanja goriva; 10,15 dolazak u Grieslinen kod Hohensteina; pozdrav
poslanika Freiherra v. Dörnberga, šefa protokola, i doručak u Hohensteinu, a
zatim vožnja autom putem Alenstein-Wartenburg-Bischofsburg-Rastenburg
u Führerov Glavni stan. Do ek i pozdrav Führerov i ministra Ribbentrop;
smještaj hrvatskih gostiju u baraci Reichsmarschalla Göring, njema kih u
specijalnoj kompoziciji *Westfalen*. U 14,00 sati poglavnik i ministar vanjskih
poslova Alajbegović na ručku s Führerom, ministrom Ribbentropom, feld-
maršalom Keitelom i veleadmiralom Dönitzom; ostali ručaju s Reichsleiterom
Dietrichom, general-pukovnikom Jodlom, generalom Buhlerom i drugima.
Prisutan i poslanik Košak, a zatim razgovor s Führerom. U esnici: Führer,
ministar v. Ribbentrop, feldmaršal Keitel, poglavnik, ministar Alajbegović, a
poslije i gen. Grui. Ostala hrvatska gospoda u me usobnom razgovoru,

Stanje je tako daleko došlo, da sami članovi tako zv. vlade nisu više sigurni za sebe te strepe
da e ih policija poslati na 'oporavak'.

Vijest londonskog radija od 18/IX da navodno Himmler pregovara sa Rusima su zagrebački
ustaše primili sa velikom radošću i olakšanjem.

Isto tako vrlo su povoljno primili vijest o izjavi generala Velebita, da e jugoslavenska
teritorija biti oslobođena najkasnije do 6 tjedana. 'Dakle još tjedana imamo vremena...'

Zašto je poglavnik dne 18. rujna odletio Hitleru?

18. rujna ujutro je vojska i policija naveliko osigurala put za Zagreb za aerodrom Lu ko.
Kasnije je poglavnik prošao sa pratnjom te sa ovog njema kog aerodroma sa njema kim
četveromotornim bombamašom u pratnji 4 lovaca uputio se u nepoznatom pravcu. Do 19. poslije
podne nije se vratio.

Što se nagađa? da je otišao podnašati Hitleru referat o pu u Voki -Lorković koji je u zadnji
cas spriječen izdajom sadašnjeg ministra oružanih snaga Steinfla, inače Volksdeutschera, te
drugih, putem njema kog poslanika Kaschea, te primit zapovjedi, na koji na in e nepouzdan
ustaše dokazati svoju vjernost njema kom Wehrmachtu: 1. totalna vojna i radna mobilizacija; 2.
davanjem odgovarajućeg broja taoca Nijemcima za sigurnost (ti se sada hapse); 3. u slučaju
potrebe prenašanjem vlade i uprave u Reich; 4. borbom do zadnjega te razaranjem na području
NDH svega što bi moglo poslužiti neprijatelju, itd. Dakle, primiti zadnje zapovjedi prije zadnje
runde sadašnje borbe, te za svaku eventualnost...« (Arhiv Gradskog komiteta KPH u Zagrebu,
08-002, NOB - 201 - 1944)

A-VII, NDH, Kut. 187, Br. reg. 24/13 - 2.

PA Bonn, Nachlass Kasche, svezanj 10; odštampan djelomično kod S. Odića, nav. djelo,
str. 345-347.

poslanik Kasche s poslanikom Košakom. U 20,00 ve era u baraci Reichsmarschalla koju daje minisarar v. Ribbentrop. U esnici: v. Ribbentrop, feldmaršal Keitel, Reichsführer SS Himmler, Reichsleiter dr Dietrich, SS-Obergruppenführer Berger, poglavnik s gospodom iz hrvatske i njema ke pratnje. U 23,30 kra i posjet Führera u baraci Reichsmarschalla.

19. IX 1944. U 9,00 sati doru ak u baraci Reichsmarschalla. Poglavnik izražava želju da iz Be a putuje vlakom u Zagreb, što e biti pripremljeno. U 11,00 sati dolazak ministra v. Ribbentropa; zatim odlazak automobilima i vožnja do Hohensteina i ondje obilazak spomenika Tannenberg; ru ak u Hohensteinu; u 15,30 sati odlazak s aerodroma Grieslinen u pratnji dvaju lovaca; let preko Ohlau-Be do Zagreba. U 18,45 sati dolazak u Lu ko kraj Zagreba i vožnja u grad.

(3) Posjet je protekao u naglašeno prijateljskoj formi. Sve vode e njema ke li nosti odnosile su se prema hrvatskoj gospodi naglašeno naklono, tako da su se vratili u Zagreb s najboljim utiscima. To raspoloženje istaknuto je u lanku ministra Mankanca u hrvatskoj štampi (nalazi se u prilogu).

Führer koji se o igledno nalazio u najboljem zdravlju bio je veoma pristupa an, te je 18. IX 1944. poslijepodne posvetio razgovoru s poglavnikom i njegovim suradnicima tri i po sata, zanimaju i se i za pojedinosti te zauzimaju i o njima i stavove.

U toku ve ere kod ministra vanjskih poslova Reicha govorilo se opširno o etni kom pitanju. General-feldmaršal Keitel branio je stajalište vojske u prilog suradnje sa etnicima, ali je bez krzmanja priznao potrebu da se te veze napuste i da se u tom pogledu iza e u susret hrvatskim željama. Reichsführer SS Himmler imao je duži razgovor s poglavnikom izjavivši da se slaže s upotrebom ustaške oznake na uniformi njema ko-hrvatske žandarmerije.

(4) O opširnim razgovorima Führera s poglavnikom i suradnika obiju strana dao je Kascheu poslanik dr Schmidt, po nalogu ministra vanjskih poslova Reicha, ove pojedinosti:

Führer je na po etku iznio svoje namjere u pogledu vo enja rata u jugoisto noj Evropi. Na karti je pokazao da e *Wehrmacht* napustiti južnu Gr ku i Kretu, ali e zadržati sjeverni dio Gr ke, s obzirom na to što se u Albaniji i Makedoniji nalaze važne sirovine za rat. Nadalje da za frontnu liniju koju treba držati treba izabrati liniju koja ide isto no od Soluna prema sjeveru do zapadnog dijela Sedmogradske, odakle presijeca isto nu Ma arsku prema sjevernim Karpatima. Tako bi se držala i Hrvatska. Ma arsku bi ponukali svim sredstvima da ustraje na njema koj strani.

Zatim je poglavnik iznio da je Hrvatska posljednjih tjedana pretrpjela dvije krize:

a) onu koja je nastupila zbog sloma Rumunjske; pri tom su se u hrvatskom ministarstvu (vladi) o itovale neke slabosti koje je poglavnik raš istio uklanjanjem ministara Lorkovi a i Voki a te hapšenjem izvjesnih li nosti bivše *Selja ke stranke*;²³

²³ Župska redarstvena oblast (ŽRO) Bjelovar je 21. IX 1944. uputila RAVSIGUR-u ovaj telegram:

»Savezno nalogu broj 12080/44. od 13. IX. o. g. izvješ uje se, da je H.S.S. u zadnje vrijeme razvio veliku promi benu djelatnost dogovorima, leta ima među selja tvom, gra anstvom i vojskom. Provedena je fuzija desnog i lievog krila te uhva ena veza sa šumom. Po H.S.S.-u pripreman je prema dobivenim podacima pu . Obširno izvješ e sledi pismeno.« (A-VII, NDH, Kut. 153. Br. reg. 24/4 - 1)

Zanimljiv je jedan izvještaj emisara ma arske policije o doga ajima u Hrvatskoj što je pao u

b) krizu zbog ispadanja Bugarske; nju je prouzrokovalo mnoštvo sabotaža i glasina i kod domobrana je izazvala jako rastrujstvo. Dezertiralo je oko 2.500 domobrana od kojih je, ipak, samo oko 500 prešlo partizanima; ostali su otišli ku i ili drugamo. Jedan dio domobrana, me utim, ipak se vratio u jedinicu.

Poglavnik je zatim spomenuo da su ustaše za borbu pouzdani, a da su i domobrani ponovno bolji. U Hrvatskoj je protiv vlade prije svega zagreba ka inteligencija, što njega (Paveli a), me utim, mnogo ne zabrinjava. Zatim je izložio odnose između etnika i partizana napomenuvši da se u proljeće 1944. god. vratilo od bandi 30.000 prebjeglica, te je oružana borbena sila partizana 45.000-50.000 ljudi. Tito je nakon napada na Drvar ponovno uspostavio svoj štab te je s njim vjerojatno negdje na otocima. Pokušaj da se uhvati Tito označio je Paveli beznadnim.

Führer je u toku razgovora spomenuo da je prvenstveni zadatak *Wehrmacht* u Hrvatskoj - osigurati željeznice.

Poglavnik je izjavio da su hrvatske želje: a) više oružja za ustaše; b) nikakvo daljnje pomaganje etnika.

Führer je na to primijetio da bi bilo bolje kad bi se etnici skupa s Nijemcima borili protiv partizana nego da ih se nesmotrenim postupkom prisili da prebjegnu partizanima.

Poglavnik je izjavio da se ličnost Tita ne smije precjenjivati. On nije toliko značajan. Njegova okolina ima sigurno odlučujuć i udio u poslovima vođenja. Nakon toga ponovno je prešao na želje o povećanoj dobavi oružja. Führer je prikazao trenutna ne izvanredne vlastite potrebe u oružju s obzirom na po-

ruke organima RAVSIGUR-a a RAVSIGUR ga svojim dopisom od 28. IX 1944. prenio ministarstvu vanjskih poslova, na ruke poslanika dra Zidovca. U njemu stoji, pored ostalog, i ovo:

»Javljam, da je položaj u Hrvatskoj te na Balkanu prema mojim vlastitim opažanjima za vrijeme mog puta od 12. o. mj. do 18. o. mj., a dielom prema izvorima iz pouzdanih vrela sliede i:

Politički dio

U vezi sa posljednjim promjenama u hrvatskoj državnoj vladi, stvar je sliedeća: Uslied zadnjih događaja na bojištima ministar Lorković posumnjao je u konačnu pobjedu i zato je preko supruge tajnika Maekove stranke dr. Pešelj došao u vezu sa engleskim odborom koji djeluje pri glavnom stanu maršala Tita. Nakon toga je ministar Lorković uvukao u pregovore generala Vokića, hrvatskog poslanika u Berlinu dr. Košaka, Jurčića, glavnog ravnatelja za javni red i sigurnost, te Branka Rukavina, nadstojnika odsjeka hrvatske obavještajne službe, i još zamjenika predsjednika Maekove stranke dr. Košutića te razne druge više osobe. Druga strana je opet opunomoćila jednog pobožnika maršala Tita i još neke osobe, pa su zaključili ili na razpravljajima sliedeće sporazumne točke: 1.) Hrvatska će pred Titom, odnosno saveznicima bezuvjetno obustaviti oružani otpor; 2.) Hrvatska će unutar obnovljene velike Jugoslavije dobiti autonomiju, a Maeković će biti predsjednik; 3.) Vlada koja će puštom doći na vlast, obračunati se s ustašama, razoružati ih, te iztjerati Niemce; 4.) Svaka osoba koja se do 15. rujna o. g. prijavi kod novog režima dobiti će potpunu amnestiju, izuzev glavnih vođa.

Sve ovo o pregovorima je jedan ministar prijavio državnom poglavaru Paveliću, koji je onda Vokić i Lorković raskrinkao na jednoj sjednici vlade, a poslanik Košak koji je tada bio u Zagrebu, uspio je pobjeći. U potrazi za ciljem stvari, državnom poglavaru su bile poznate samo glavne osobe puštom: Dr. Lorković, Košak, Vokić i jedan engleski ministar, a za ostale se doznalo tek nakon provedene iztrage. Time je dokazano sudjelovanje Maekovića u izdaji domovine, pa su krajem tjedna uhićeni vođe i ljudi kao Dr. Pernar i Dr. Torbar, a Dr. Košutić je 15. o. mj. prebjegao partizanima. Nakon svestrane iztrage, uhićeni su i Jurčić, ravnatelj za javni red, Vragović, predstojnik redarstva za grad Zagreb, te Rukavina i još neki drugi. Tito, kada je doznao da promjena u vladi nije uspjela, odredio je rok do 15. o. mj. za predaju i amnestiju svih koji se kod njegovih vlasti prijave. Ovaj poziv imao je jakog odjeka među domobrancima, koji su i tako već u zavadi sa ustaškim pokretom, pa su itavi odredili domobranaca i vodstava koji su jugoslavenski opredjeljeni prebjegli partizanima.« (A-VII, SUP - Zagreb, MF-4)

znatu op u ratnu situaciju. Njema ka je strana bila prisiljena da formira prvo 45, a zatim još 20 divizija, osim toga još 200 tvr avskih bataljuna. Borba u suženom prostoru i ispadanje opreme rumunjskih jedinica omogu ili su, doduše, da nastupi olakšanje pri provedbi tog novog naoružanja. Pri tom je Führer napomenuo da se ima uzeti kao najvažnija zada a: održanje fronta na zapadu. Za to moraju biti spremne za akciju njema ke snage i to brzo i u dovoljnom broju.

Poglavnik je otklonio ponudu talijanskog oružja jer je manje vrijednosti, a Hrvate bi psihološki optere ivalo. Paveli , odnosno general Gruui pružili su na to pojedinosti o ustaškim jedinicama bez oružja.

Führer je dobacio ne bi li hrvatska strana te nenaoružane ljude mogla poslati u Njema ku kao radnike. Poglavnik je odgovorio da bi oja anje ustaša odgovaraju im naoružanjem bilo dodatno osiguranje hrvatskog prostora, ime bi se moglo zbog smirenja stanovništva ra unati i s proširenim radnim angažiranjem u Reichu.

U toku ovog razgovora ministar vanjskih poslova Reicha najusrdnije je podržavao hrvatsku dobavu oružja za ustaše. U nastavku general Gruui je vrlo uvjerljivo i vješto zastupao vojne to ke gledišta pa su razmatrali pojedinosti potrebne brze i potpune dobave oružja. Utvrdili su kao nesvrshodnu predaju oružja iz Gr ke i Bugarske jer je ono zastarjelo. Feldmaršal Keitel podnio je opširnu listu o ve dosad izvršenim dobavama oružja. Pozivao se na teško e dobave zbog vlastitih potreba, ali je najavio skoruu dobavu Hrvatskoj. Führer je sa svoje strane pri tom zagovorio najve e izlaženje u susret potrebama hrvatske strane. Ministar v. Ribbentrop i feldmaršal Keitel ukazali su na potrebu da se oružje izru i samo pouzdanim jedinicama. Poglavnik je spome- nuo da bi njemu trebali prepustiti brigu o podjeli jer bi on ve vodio brigu o tome da oružje dobiju samo pouzdane ustaške jedinice. Dalje je gen. Gruui vrlo iscrpno prikazao potrebu formiranja jedinstvene komande u Hrvatskoj. Nakon odulje diskusije to je bilo otklonjeno s pozivom na razloge vojnog vo enja (operacija). Tako je bila otklonjena želja hrvatske strane za osniva- njem hrvatskog ureda za vezu jer to nije svrshodno. Na Führerovu prim- jedbu da bi mu najdraže bilo kad bi Hrvati u svojoj zemlji sami mogli preuzeti komandu i vo enje borbe u svoje ruke, a poglavnik je odgovorio da je to za sada nemogu e. Na poglavnikovu izraženu zabrinutost u pogledu pouzdanosti kozaka, Führer je odgovorio da on kozake smatra pozdanima i u borbi protiv sovjetskih jedinica. Hrvatska je strana izrazila bojazan zbog odlaska njema - kih jedinica te su primijetili da bi politi ki bilo važno da se u Hrvatsku, makar i na kratko vrijeme, prebaci nešto njema kih jedinica.

Osim ovih razgovora Führer je govorio (gostima) o atentatu 20. srpnja. Pri tom je primijetio da je prije bio preblag. Navodio je austrijsku poslovcu: »Mora se nešto dogoditi da bi se nešto dogodilo.« Osim toga spomenuo je da e se protiv po initelja, njihovih obitelji i cjelokupnoga sumnjivog vode eg kadra postupati najoštrije.

(5) General Gruui je o onome navedenom u to ki (4) kao i svom posebnom razgovoru s feldmaršalom Keitelom saop io zamjeniku vojnog atašeja ovo:

a) mjere da bi sprije ili pojave rastrojstva u hrvatskim oružanim snagama; b) mjere za poboljšanje loših prilika u saobra aju u Hrvatskoj koje su djelomi no krive i za pojave rastrojstva zbog nedostupnosti odreda rasutih po terenu; Reichsführer SS obe ao je zasigurno dostavu etiriju do šest lovaca za osiguranje pruga; c) želja Hrvata da se komandno podru je *Druge oklopne armije* ograni i na hrvatski prostor; d) u pitanju etnika ukloniti svaku pojavu

koja nije spojiva s hrvatskim gledištima i likvidirati suradnju sa etnicima; e) pitanje dovođenja novih njemačkih snaga na hrvatsko područje; izbjegavanje povlačenja snaga; s tim u vezi hrvatskoj strani predočena je potreba ostajanja nerado vidjenih trupa koja će biti pripisane divizije; f) dobava nedostajućeg oružja u smislu točke 1. c); g) dosad prikupljeno 5.000 ljudi za formiranje nove hrvatske SS-divizije od 10.000 što ih je tražio SS-Obergruppenführer Berger; ostatak teško prikupiti; h) s Bergerom dogovoreno formiranje elitne ustaške oklopne divizije ostvariti se dodjelom zatvorenih odreda iz PTS-a.

4. *Planovi o evakuaciji.* Od trgovačkog izaslanstva NDH u Zürichu stigla je u Zagreb u ministarstvo vanjskih poslova 20. IX 1944.²⁴ brzojavka ovog sadržaja:

»Saznao sam da u Londonu sa sigurnošću se raunava da će Niemci za dva do tri tjedna napustiti Balkan i Hrvatsku. U tom roku može se očekivati daljnja napredovanja Sovjeta u pravcu Hrvatske.

Prema današnjim vijestima Krnjevi stigao u Dalmaciju. Njegov posjet je vjerojatno u vezi s gornjim prognozama.«

U »Vanjsko-političkom pregledu br. 8« ustaškog ministarstva vanjskih poslova (Zagreb, dne 20. rujna 1944)²⁵ navodi se da u Italiji sve više prevladava apatično raspoloženje; da organizacija nove velike fašističke vojske od pola milijuna ljudi nije, dakako, uspjela; da se množe incidenti s partizanima, itd.

U vezi sa Slovenijom »Pregled« navodi ovo:

»Prema jednoj vijesti navodno je do nedavno bilo veći broj okupljenih etnika u Istri. Može se raditi samo o etnicima koji se vraćaju iz Italije. Partizanska djelatnost je i nadalje znatna. Isto tako se i dalje opaža velikosrpska promjena i djelatnost. Unatoč negativnom raspoloženju spram Hrvatske, simpatično je primljen gest našeg konzula kad je posjetio predsjednika generala Rupnika i izrazio mu sažaljenje prigodom jednog bombardiranja. Objavljen je i jedan članak (*Slovenec*, 10. IX.) o brizi koju Hrvatska ukazuje za Slovence i slovensku djecu na svom području.

Inače u Ljubljani vlada nervozno raspoloženje. Glasine o predstojećoj invaziji negdje oko Trsta nikako ne prestaju. Međutim posljednji događaji, kao uostalom i prije, ne potvrđuju te pretpostavke. Svakako je spor Angloamerikanaca i Rusa sve veći i te to sprečava njihovo složno nastupanje. Osim toga Englezi baš ne bi rado na ovom području htjeli dovesti 'Tita' na vlast, što bi morali učiniti u slučaju uspješnog izkrcavanja, jer konačno danas su oni, bar još formalno, ruski 'saveznici'.«

O Srbiji:

»I tu je nervozno i kaotično raspoloženje. Kao i drugdje tako se i ovdje šire razne fantastične glasine. Govorilo se je čak da će Niemci predati vlast Draži, kome Englezi neprestano daju veliku pomoć u oružju i u ostalom ratnom tvorivu. Svakako stara pretpostavka da bi Niemci podpomagali Dražu i etnike a možda im posve dali i vlast u slučaju kad bi se ostvarivala pretpostavka da će se oni sporazumiti s Englezima, prilično je razumljiva i vjerojatna. Međutim posljednji razvoj ne ukazuje na nešto slično, nego, možda, baš obratno. Inače 8. IX. odputovali su s izbjeglicama u Njemačku Spaljković, Cincar-Marković, Stanislav Krakov, Velmar Janković, Drago

²⁴ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 49/3 - 1.

²⁵ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 1/2-1.

Nedi (brat generala Nedića) i dr. Potonji je u Osijeku rekao da putuje na neku konferenciju u Beograd, odnosno da bježe pred boljševicima.

Nedi pozivlje narod na okupljanje u borbu protiv partizana, dok je još u mjesecu kolovozu bio vrlo živ rat na papiru između Draže i partizana t. j. oni su se žestoko međusobno pobijali u raznim letovima. Na jugu Srbije etnici su uhvatili znatnu pomoć u ratnom stvaranju koju su Englezi bili namijenili partizanima. Partizani sumnjaju da su to Englezi namjerice tako udesili. Veliku pometenost u Srbiji povećava posljednji proglas kralja Petra II. u kom traži da se etnici pridruže partizanima, kao i odgovori koji su na to dani preko beogradskog krugovalca. Srbi su, rečeno je tamo, vjerni kralju ali ne mogu i s partizanima. Ipak, s druge strane, iz raznih objava, odlikovanja i slično, opet se vidi kako su sva važnija vodila i mjesta među partizanima u srpskim rukama.

Sovjetska vojska koja je osvojila Rumunjsku i izbila na srpsku granicu za sada ne pokazuje nikakvu nakanu da uđe u Srbiju, makar su se sa srpske strane pojavili partizani, te su neki Dražini odredili prišli njima. Navodno su Sovjeti ostavili u pogranicima selima dosadašnje mjestne vlasti. Ovo zanimljivo držanje sovjetske vojske može se usporediti s podacima koje iznosimo glede Rumunjske i Bugarske te u pregledu o oba razvoja.«

Prevrat u Rumunjskoj opisan je u »Pregledu« ovako:

»23. VIII. pod večer, tek par sati prije kraljeve proklamacije, njemački poslanik Killinger, smrknut kao uobičajeno u posljednje vrijeme, vidio je već svu ozbiljnost položaja i bojao se događaja koji mogu uslijediti. Još kratko vrijeme prije toga, pogotovo prije nego što su Niemci povukli već i dio svoje vojske s rumunjskog ratišta, bio je Killinger samosvjestan te je smatrao da su njemački položaji u Rumunjskoj jaki tako da Rumunji i onako ne mogu ništa uiniti protiv Niemaca. Sutradan nakon izvršenog preokreta u Rumunjskoj, oko 6 sati u jutro, Killinger je u povjerenju izjavio našem predstavniku da nije bio upućen u ono što će se dogoditi; pretpostavljao je, nadalje, da će u zemlju ući ruska vojska te da će rumunjska vojska biti na strani svoga kralja, dok glede njemačkih protumjera nije znao ništa reći, jer je položaj bio nepregledan.

Već smo prije javili da su Niemci u posljednje vrijeme bili povukli 4 oklopne divizije s rumunjskog bojišta. Gotovo u posljednjim časovima povukli su još daljnjih 7 oklopnih divizija. Naš predstavnik pitao je dana 23. VIII. Mihaela Antonescu da li je to istina, pa je to ovaj potvrdio i rekao: 'Ostali smo sami!' Ove divizije prebačene su u izotonu Prusku.

Istina, može se pretpostaviti da je Njemačka trebala ove divizije u izotonu Pruskoj, ali u tu svrhu mogla se je naći i vojska od nekud drugdje, a ne baš s najugroženijeg dijela ratišta u Rumunjskoj. Nemoguće je međutim pretpostavljati da Njemačka ne bi poznavala razvoj i raspoloženje u Rumunjskoj, te da ne bi poznavala vojnički položaj na rumunjskom ratištu i malu snagu rumunjske vojske kao i njen slab moral. Nemoguće je dakle da si Njemačka ne bi bila svjestna kakove posljedice može imati ili bolje rečeno, mora imati, povlačenje ovih oklopnih divizija s rumunjske fronte.«

»Pregled« o Bugarskoj piše ovo:

»Pokušaji Bagrjanova, a onda Muravieva da zadrže kakovu takovu samostalnost, te sve već i pritisak Rusa, koji je konačno prisilio Bugarsku na objavu rata Njemačkoj, rat Rusije spram Bugarske - s očitom svrhom da Bugarsku posve podini, nadalje prevrat kojeg su izvršili Kimon Georgiev i Damjan Veljev, kojom prigodom su pali dosadašnji regenti (jedini je Filov, neodobra- vaju i protiv taj razvoj već prije dao ostavku) te uhićeni svi ministri od 1941. pa

dalje zajedno s onima iz vlade Bagrjanova i Cankova, kao i narodni zastupnici, koji se, kako se vidi, nisu mogli spasiti ni time što su još nedavno tako bu no odobravali katastrofalnim govorima Bagrjanova i Draganova, nadalje ulaz ruske vojske u Bugarsku i njeno napredovanje spram turske granice, obrazovanje vlade prof. Cankova i njen rad, sve su to stvari ve dovoljno poznate iz redovnih vesti.

Zna ajno je što itav razvoj u Bugarskoj odvodi u o ekivanom pravcu t. j. sve više pod okrilje Rusije. Dakako da to u prvom redu teško poga a Angloamerikance i Turke. Savezno s tim u raznim zemljama ve su se pojavile glasine da rusko-englezki spor neposredno predstoji i to baš na turskom podru ju. Bez obzira na vjerojatnost ili nevjerojatnost ovakovih kombinacija, ve dosadašnji razvoj dovoljno je zna ajan.

Dakle onako kako je to bilo predvi eno i u našim pregledima itav razvoj u Bugarskoj odvodi zemlju u podru je ruske politike, kod ega su o ito, prema ruskoj zamisli, Bagrjanov, Muraviev a onda Kimon Georgiev, samo etape iz kojih se imade razviti podpuna boljševizacija zemlje, koja je Rusima potrebna radi potpunog pod injavanja Bugarske njihovoj politici.«

O savezni koj Njema koj zapisano je u »Pregledu« ovo:

»Posljedice atentata od 20. VII. ve su prili no zaboravljene i zalie ene - bar se više ne primje uju.

Totalna mobilizacija koja se provodi imade podpuni uspjeh.

Novo oruđe proizvodi se grozni avom brzinom. Prema jednoj vesti navodno je središte te proizvodnje negdje u veleobrtnom bazenu Šlezke, pod zemljom, tako da nije bilo smetano zra nim napadajima. Tajna se dobro uva pa se šire razne pretpostavke. Jedna bi od tih bila da se radi a) o raznim primjenama oruđa na raketnom na elu, sli no kao V 1.; b) o bombama punjenim materijalom koji dovodi kod eksplozije do razaranja atoma; c) o zrakoplovima velike brzine i naoružanja izgra enim bez benzinskog motora i vijka. Dakako sve to treba uzeti s najve om rezervom. Imade i drugih pretpostavaka koje se šire po raznim zemljama. Svakako misli se da novo oruđe imade strahovitu razornu snagu, ve u nego što je to moglo se o ekivati. Glasine o tome kad bi se imalo primieniti to novo oruđe tako er su razli ite. Spominje se na pr. konac rujna. Dakako povrh oruđa treba za odluku u ratu i dobra vojska, pa je baš zbog toga u toku totalna mobilizacija, tako da se dobiju u borbu sve raspoložive sile kojima narod raspolaže.

U njema kom narodu ne postoji danas - barem ne djelatno ni vidljivo - neka ozbiljnija opozicija. Nema znakova za mogu nost kakove urote, a ni o možebitnoj nepovoljnoj reakciji u širokim narodnim slojevima obzirom na vanjski vojni ki i politi ki razvoj. Naprotiv postoji vjera u uspjeh novog oruđa te u politi ke mogu nosti.

Osim vojni kih mogu nosti postoje - zaklju uje 'Pregled' - i velike politi ke mogu nosti. Dogo aji u Finskoj (koja se uzalud nada u angloame-ri ku pomo), no Angloamerikanci ne mogu se odhrvati od presizanja svog saveznika' ne samo u Poljskoj, Rumunjskoj, Bugarskoj nego na pr. ni u Francuskoj kao i u Rumunjskoj i Bugarskoj imadu mnogo ve e zna enje nego sto to izgleda. Rusija ostvaruje svoje planove, protiv ega Englezi ne mogu ništa poduzeti. Finska, dio Švedske, te sjeverna Norvežka o ito privla e Ruse kao najbolji i najkra i izlaz na slobodno more. U sve tri zemlje radi se o doju erašnjim njema kim saveznicima, koji su se me utim sami okrenuli od Njema ke te ju tako oslobodili moralne i otvorene dužnosti da ih brani. Mnogi misle da ovaj razvoj otvara nove mogu nosti u rusko-njema kim

odnosima. S druge strane drugi opet misle da sve veća ruska opasnost goni Angloamerikance na odluku, te stvara nove izgledе u njemačko-englеzkim odnosima. Oni koji vjeruju u mogućnost onog prvog rješenja smatraju da za njihovu tezu govori mnogo više stvarnih razloga.

Svakako može se smatrati da se nalazimo u predvećerje najvećег političkog obrata, te da predstoji razplet i izlaz iz gordijskog čvora.

Izgledi Hrvatske u bitavom tom zbivanju unatoč vanjskog nepovoljnog privida, nipošto nisu loši nego su obratno vrlo povoljni. (!?! - podvukao B. K.)«

Netom u Berlin pristigli savjetnik poslanstva dr Wolf - prema zabilješci njemačkoga ministarstva vanjskih poslova od 20. rujna 1944.²⁶ - izvještava dodatno o evakuaciji *Volksdeutscher* iz Hrvatske:

Ako bi njemačka vojska napustila dijelove Hrvatske, tamošnji pripadnici *Njemačke narodne skupine* bili bi bez sumnje izvrgnuti potpunom uništenju. Opućta evakuacija ili iseljenje može se, međutim, samo teško provesti, pri čemu je određivanje vremenskog roka za nju izvanredno otežano. Prijevremeno iseljavanje bilo bi potpuno slom Hrvatske, jer bi se time slomila volja za pružanjem otpora kod hrvatskog elementa koji još postoji u znatnoj mjeri. Evakuacija u zadnji čas mogla bi se pak provesti vrlo nepotpuno i uz žrtve zbog prilika koje vladaju na području željeznice i cestovnog saobraćaja kao i partizanskog ugrožavanja. Stoga bi bilo preporučljivo da pri neposrednoj ugroženosti od neprijatelja pripadnici *Skupine* zajedno s njemačkim jedinicama uzmi u obzir i od uporišta do uporišta, pri čemu se žene i djeca muškog stanovništva — koje je stavljeno na raspolaganje odredima *Waffen-SS* ili *Wehrmacht*a odnosno u njih uvršteno — imaju skloniti na sigurno. Odgovarajuće organizacione mjere i naređenja oružanim snagama, odnosno odredima *Waffen-SS* još bi se u pojedinostima razmotrilo s Reichsführerom SS i Vrhovnom komandom. Za iseljavanje Nijemaca iz Srijema u velikom opsegu došao bi još u obzir i put Dunavom. Još bi se moralo izvesti na istac pitanje mogu li se kod tih mjera koje valja provesti samo na temelju dobrovoljnosti uključiti i eksponirani Hrvati. Savjetnik poslanstva Wolf spreman je da osobno referira o tome.

Poslanik Kasche je telegramom 22. IX 1944.²⁷ izvijestio svoje ministarstvo u Berlinu da je obaviješten preko nadležnog predstavnika pri njegovom poslanstvu u Zagrebu kako je vodstvo *Radne službe Reicha (Reichsarbeitsdienst)* saopćilo vođi *Radne službe NDH* da bi hrvatska *Radna služba* — u slučaju najveće nužde - mogla biti sklonjena u pograničnim dijelovima Reicha i ondje zaposlena. Kasche se složio s tim saopćenjem i vođi *Radne službe*. Istovremeno je naredio da se o tome ništa ne poduzima samo da se s tim upozna najuži krug suradnika vođi *Radne službe*.

Ribbentropov ured iz specijalne kompozicije *Westfalen* telegrafski je 22. IX 1944.²⁸ prenio ministarstvu u Berlinu tekst brzojava dra Neubachera iz Beograda koji je glasio ovako:

1) Prema obavještenju provjerenog povjerenika (*V-Mann*) u Hrvatskoj od 5. IX 1944. za etnik pokušaja pućta u Hrvatskoj jest hrvatski poslanik u Berlinu dr Vladimir Košak. Košak je slao u prvoj polovici srpnja 1944.

²⁶ AJ, T-120, rolna 1757.

²⁷ AJ, T-120, rolna 1757, Nr. 1824 od 22. 9.

²⁸ AJ, T-120, rolna 1757, Nr. 2063 od 22. 9.

izvještaje iz Berlina prema kojima će Njemačka izgubiti rat i preporu iz Zagrebu da uspostave uzajamnu vezu.²⁴

2) Prema informaciji istog povjerenika od 27. VIII 1944. dr. Košak stajao je u vezi čak s drom Goerelerom.

3) Jedan zagrebački povjerenik ukazuje da je i brat poslanika Košaka koji je poslanik u Budimpešti (?) znao da se sprema pušete je uspostavio vezu sa švicarskim diplomatskim predstavništvom zbog ulaska u Švicarsku.

Saopćavaju i prednje informacije dra Neubachera u telegramu se na kraju kaže da ministar v. Ribbentrop moli da ga upoznajemo sa stavom ministarstva o tome.

Kasche je 22. IX telegrafski obavijestio ministra v. Ribbentropa da su trenutno u toku teške borbe za Banju Luku.¹² Očigledno je namjera Tita da angažiranjem jakih snaga drži ovaj politički važan grad. Pozvan od njemačkog komandirajućeg generala Auleba, Kasche je isposlovao s hrvatske strane - u razgovoru s njim i s poglavnikom — da se zaustavi u pokušaju kako zakazivanje hrvatskih snaga i da upute u borbu nove hrvatske snage. Trenutno general Auleb dovodi još daljnje snage. Slažu se da ta kampanja ima i lokalno značenje i za ukupni položaj u ovdašnjem prostoru odlučuju u važnost i stoga je moraju bezuvjetno uspješno okončati. Kasche će nadalje kod Hrvata biti djelatan u poduzimanju odgovarajućih mjera koje imaju njihovu borbenu sposobnost i dovode nove jedinice u akciju. Radi poduzimanja osiguranja *Volksdeutschem* i Nijemaca iz Reicha u području sjeverno od Banje Luke poslao je onamo Standartenführera Requarda s odgovarajućim ovlaštenjima. Prvo će se iz ugroženih mjesta skloniti na sigurno djeca, djevojke i mlade majke. Na kraju Kasche napominje da slijedi daljnje izvještavanje o tome.

»Unutrašnje-politički pregled br. 13« (Zagreb, 23. rujna 1944)³³ sadrži mnoštvo informacija za (vidno smanjena) diplomatsko-konzularna predstavništva NDH u inozemstvu koje, međutim, mjestimično prisiljavaju itaoca na smijeh.

Na uvodnom mjestu »Pregled« obrađuje unava s anglofilstvom koje zrači iz (u literaturi već dobro poznatog) letka *HSS*-a pod naslovom »Hrvatska i Hrvati«.³⁴ U tom letku se ističe da je hrvatski narod u ovoj sudbonosnoj borbi svjetova i ideja ostao vjeran na elima pravde, pravice i slobode, na elima kojima su braća Radi i okupili najprije hrvatsko seljaštvo, a zatim i hrvatski narod. Na svim izborima, tamo od 1918. god. dalje, dokazano je da hrvatski narod daje svoje puno povjerenje *Hrvatskoj seljačkoj stranci*, a to je jednostavno potvrditi i u prvoj prilici. *HSS* ističe da je hrvatski narod grana velikog slavenskog stabla, ali ipak samosvojan narod, pa narod ima sam odlučujući svoj sudbinom, te o pitanjima unutrašnjeg uređenja, kao i socijalnog i gospodarskog poretka. »Vjekovna je i neodstupna težnja i volja hrvatski

²⁴ Do »pušete« Košak je u ustaškom vrhu bio najbliži M. Lorkoviću. Međutim, vjerojatno je pretjerano da je upravo on bio »za etnik pokušaj pušete«. Još je manje vjerojatno da je u prvoj polovici srpnja 1944. došao iz Berlina izvještaje o tome kako će Njemačka izgubiti rat, a ostao poslanik NDH u Reichu sve do sloma.

Očigledno promašena informacija jer je Košak *prethodno* bio poslanik NDH u Budimpešti, a zatim bio određen za poslanika na mjesto u Berlinu. U Budimpešti je poslije Košaka bio prof. Hakija Hadžić poslanik NDH.

¹² AJ, T-120, rolna 1757, Nr. 1825 od 22. 9.

O teškim borbama za Banju Luku opš. *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944-1945., str. 610-611.

³³ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 9/3 - 36.

Taj letak nosi potpis »Veritas«. To je bio Ivanko Farolfi.

skog naroda - citira se letak - da živi u svojoj vlastitoj državi. Na to ima pravo kao i svaki drugi narod.« »U ovakvoj svojoj državi želi hrvatski narod biti okupljen kao narodna kulturna i gospodarski zaokružena cjelina.« »Ako je u interesu što boljeg osiguranja svoje slobode te europskog mira, hrvatski je narod pripravan da stupi kao slobodan i ravnopravan član na osnovu sporazuma i ugovora - u državnopravni savez sa susjednim narodima, ako je to želja i tih naroda.« »Radi li se o zajednici slavenskih naroda juga, hrvatski narod misli da bi bilo u tom slučaju najbolje rješenje savez slobodnih seljaka država Hrvatske, Slovenije, Srbije i Bugarske, dok bi narod u Crnoj Gori i Makedoniji sam trebao odlučiti o svom položaju u tom savezu država.«

»Dakle - isti je slučaj i se u 'Pregledu' - kako se vidi, HSS odnosno ovo njegovo krilo, koje to piše, sad pronalazi ovu formulu kojom bi vuk trebao biti sit i janje itavo, kojom bi hrvatski narod dobio neku navodnu svoju državu, a ipak bi bila o uvana Jugoslavija. Međutim nikakvi obziri spram 'saveznika' te obrambeni razlozi nisu kadri opravdati ludost da hrvatski narod odmah svoju ste enu državu, koju nužnost priznaje i ovaj HSS-ov letak, uništi na taj način da ju uklopi u nekakav državni savez sa Srbijom, tim prije kad je o to da je i taj 'državni savez' samo nova formula pod kojom bi se provela velikosrpska politika.«

»Dakle, kako se vidi - nastavlja 'Pregled' - HSS ostaje kod svojih maglovitih i mesijanskih fantazija, makar je danas stvarnost dovoljno krvava da bi se ve svaki fantasta mogao uvjeriti koliko su šuplje fraze o nekoj demokraciji, pravdi, obje nosti i si., jer u zbiljskom životu se radi o sukobu krutih imperijalizama. Fantazije o izmirenju iztoka i zapada nemaju, dakako, nikakve veze sa stvarnošću, niti sa sve većim jazom između Angloamerikanaca i Rusa. Mi smo Hrvati malen narod i mi se trebamo brinuti za nas same, a ne smijemo se gubiti u mesijanskim idejama da ćemo baš mi izmiriti iztok sa zapadom. HSS-ovski fantasti ne mogu vidjeti da im zapadni imperijalizam (a ne 'demokracija') nekakvim 'državnim savezom' želi nametnuti žandarsku ulogu u svojoj imperijalističkoj politici nasuprot Njemačkoj, pa u tu svrhu, naime da to bude bolje osigurano i provedeno, Hrvatska treba izgubiti i svoju državu i — što prije — svoju narodnost, te ju treba podvrgnuti Srbiji. Fantazije HSS-ovrla su povoljne i za Srbe i za Engleze, jer narod koji fantazira a ne vidi stvarnost najpogodnije je tjesto za neprijateljske ciljeve.«

»Misao pak, koja svagdje proizlazi iz tog HSS-ovog letka - nastavlja 'Pregled' — da je 'velike zapadne demokracije' iz razloga obje nosti, pravice i slobode onemogućiti svaku diktaturu 's desna ili lijeva' vrhunac je naivnosti. Vidi se kako su Angloamerikanci nemoćni spram boljševizma čak u Francuskoj, Italiji ili sjevernoj Africi, da i ne govorimo o Finskoj, Rumunjskoj, Poljskoj i sada Bugarskoj. I upravo HSS-ovim svojim obje anskim idejama izniet je sada na vlast Mačka i ostale svoje vođe, koji su do sada bili u zapeku, a 'Tito' i družba pretvoriti će se iz vukova u umiljatu jagnjad, koji će blejati na HSS-ovsko tumačenje o nepoželjnosti diktature 's lijeva'.

Naprotiv, nema sumnje, kad bi se kojom nesrećom stvari doista razvile kako to priželjkuje HSS i ostali anglofili, da bi baš oni bili prve žrtve boljševi kog biesaa, jer bi se iza boljševizma skrivao ruski imperijalizam - koji se sprema na konačan obračun s angloameričkim imperijalizmom.«

»Prema tome - zaključuje 'Pregled' - HSS-ovske i slične fantazije predstavljaju nemalu opasnost jednako kao i svi drugi anglofili, koji, bilo iz ovih ili drugih trieznijih i stvarnijih razloga žele u ovom slučaju raditi s Englezima i podvrgnuti se njihovoj politici. Svatko tko pokušava u tom pravcu raditi ozbiljno

ugrožava životne interese hrvatske države i naroda. Kolika je neposredna opasnost za Hrvatsku od možebitne suradnje s Angloamerikancima najbolje se vidi iz injenice, da bi se u jednom englezkom poredku odmah oja ali naši najopasniji narodni neprijatelji Srbi i Talijani, koji jedni i drugi imaju pretenzije na našu zemlju i koji rade o glavi našem narodu. Pod krinkom mjere protiv partizana i boljševizma ovi naši narodni neprijatelji radili bi o glavi našoj državi i narodu. Osim toga primjer Poljske, Bugarske, Rumunjske, Finske i drugih država dovoljno dokazuje, da male države nikako ne mogu uspješno lavirati izme u zava enih velikih sila, u konkretnom slu aju izme u Angloamerikanaca i Rusa, jer svaki pokušaj u tom pravcu neminovno dovodi do toga, da doti na mala država bude posve progutana od jednog ili drugog velikog neprijateljskog tabora. Lavirati izme u ovih neprijateljskih tabora može uspješno samo jedna velika sila kao što je to na pr. Njema ka, te samo ona može iz toga izbiti za svoje politi ke ciljeve veliku korist. I radi toga u posljednje vrieme svi mjerodavni hrvatski politi ari ukazuju na potrebu što samostalnije, što energije nije i što konzekventnije politike, te svagdje ukazuju na opasnosti skop ane sa protivnim držanjem.«

»Ovih dana nestao je iz Zagreba ing. A. Košuti , a partizanska krugovalna postaja 'Slobodna Jugoslavija' javila je, da je stigao na 'oslobo eno podru je'.

Nakon toga, i to savezno s posljednjim promjenama, izvršeno je uhi enje raznih aktivnih pristaša i vo a *HSZ*.«

»Zamisao ovog neuspjelog udara spram Poglavnika i hrvatske politike — navodi 'Pregled' o ' aferi Lorkovi -Voki ' - o ito imade svoj temelj u pogrješnom uvjerenju da je Njema ka izgubila rat, te da se stvar može ili mora na ovakav na in spašavati. Pogrješnost, naivnost i štetnost ovakovih misli ve je razložena u prednjoj to ci ovog pregleda, tako da to ne treba ovdje ponovno ponavljati, dok o zlonamjernosti ne treba ni govoriti.

Teški dani i velika iskušenja imaju uvijek i svojih prednosti. U takovim vremenima vidi se što je zlo a što nije, vidi se što je odporno i sposobno za život a što nije.

Svakako od možebitnog uspjeha namjeravanog prevrata mogli bi imati koristi samo neprijatelji hrvatskog naroda. Došlo bi do me usobnih borba, došlo bi do razumljivih represalija njema ke strane, pa bi se sa svim time okoristili etnici te najviše partizani.

Nakon što je ta opasnost u zametku ugušena, kao i obzirom na vojni ki te vanjskopoliti ki razvoj (koji razmatramo u novom vanjsko-politi kom pregledu od danas), treba o ekivati, i po samom predsjedniku vlade najavljeno daljnje mjere bistenja položaja, kao i podpunu pobjedu pravog ustaškog kursa, koji ne e više nailaziti ni na unutrašnje ni na vanjske smetnje.«

»Pregled« najavljuje da se može o ekivati — pošto je zapo elo razoružavanje etnika — povoljno rješenje ovog »bolnog pitanja koje je - kako piše »Pregled« - tako nemilo preko 3 godine pritiskivalo našu mladu državu, te prouzro ilo sve, dobro poznate, nemile i kobne posljedice«. Dalje »Pregled« obavještava ukratko da je razriješen dužnosti opunomo enoga njema koggenerala u Hrvatskoj Glaise-Horstenau; njegov položaj i uloga u Hrvatskoj dovoljno su poznati, a zasad ga je naslijedio general Juppe.³

³⁵ U »Pregledu« se iznosi ovakav prikaz Poglavnikova govora: »Nakon promjena u hrvatskoj državnoj vladi, koje su uslijedile iz ve navedenih razloga, a u svrhu da se odkloni možebitna zabrinutost ili nejasno a, te da se sve ove promjene ne bi tuma ile na razne na ine, prire ena je jedna velika ustaška skupština na koju je iznenada (!) došao i Poglavnik. Poglavnikova odlu na

Posebnu pikanteriju zabilježio je »Pregled« u vezi s razgovorom zarobljenih partizanskih kurira (trojice) koje su zarobili Nijemci:

»U razgovoru su uhva eni kazali, da im je jednom zgodom neki Pavlovi iz Petrovca kod Budve govorio o Titu. On im je rekao da je Titov otac sagradio židovski hram u Sarajevu (!) i da sada živi u Požezi (!), samo da se to nezna, jer se i nadalje insistira na tome, da je Tito rodom iz Klanjca.«

Dalje se tu piše o »previranjima« u komunisti kom vodstvu i otporu koji pružaju vode i Hrvati komunisti velikosrpskom »jugoslavenskom« partijskom vodstvu. Stoga su strijeljani: Vice Buljan, Pavao Krce, Sime Balen, Vladimir Nazor, Jakov Blažević i drugi!!!

»Iz svega navedenoga zaklju uje se, da u samom vodstvu partizana postoje dva tabora, te velika razmimoilaženja što je dovelo do navedenoga stanja. Osim toga primje uje se, da mnogi krugovi u partizanskim redovima skre u na angloamerikansku i velikosrpsku liniju.«

Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu telegrafski je 25. IX 1944.⁵⁶ obavijestilo poslanstvo u Zagrebu da je ministar v. Ribbentrop donio odluku da se *Njema ka narodna skupina* u Hrvatskoj ima evakuirati pri neposrednoj opasnosti. Ministarstvo moli da plan o provo enju evakuacije dogovore s Gruppenführerom Kammerhoferom. Ministarstvo ujedno traži izvještaj o tome.

Kasche je za svoje ministarstvo sastavio opširniji izvještaj o iskustvima iz dosadašnje njema ko-hrvatske suradnje i prijedlozima za njen daljnji razvoj (Zagreb, 29.IX 1944) " i uvodno zamolio da izvještaj što brže pošalju ministru v. Ribbentropu.

Dosadašnja suradnja s Hrvatima i rezultati posljednjih tjedana — piše Kasche — iznova potvr uju da se datosti hrvatskog naroda ne mogu više ocjenjivati na temelju ranijih odnosa koji su vladali u Austro-Ugarskoj. Znatno je oja ao nacionalni osje aj u njih i tu injenicu valja uvažavati na korist politike Reicha. A Kasche je to do sada inio! Zato je i bilo mogu e prevladati krizu proteklih tjedana i ishoditi ja anje hrvatskih snaga, ali to ujedno traži da se preispita mnogostruko njema ko djelovanje u Hrvatskoj posljednjih godina, uklone za njema ku stranu štetna stanja i sve njema ke snage usmjere politi kom linijom koju je zacrtao Führer. To se i vršilo na sektoru politi kih (civilnih) sredstava; ubudu e je moraju uvažavati i na polju vojne politike. Pri vršenju njema kog utjecaja na hrvatska zbivanja pokazalo se da se može korisno djelovati ako se po mogu nosti sa što manjim brojem Nijemaca skrivenih od javnosti vrši vode i utjecaj, a da se pri tom sa uvaju hrvatsko svojstvo, hrvatska vode a aktivnost i hrvatska odgovornost. To

rie razbila je sve neprijateljske i zaplotnja ke djelatnosti kao i promi bene smicalice neprijatelja države Hrvatske i hrvatskog naroda. Mužka rie Poglavnika o tome kako treba izdržati do konca s velikim njema kim saveznikom, pokazala je put koji je jedino mogu i opravdan. Medu našim saveznicima izazvao je taj govor veliko zadovoljstvo i priznanje.«

Paveli ev put Führeru u Glavni stan prikazan je ovako: »Poglavnikov put Fuhreru u Glavni stan potvrdio je onu vjeru u našeg saveznika i dao nam prema izjavama mjerodavnih garancije za teritorijalnu cjelokupnost Hrvatske kako na izto nim njenim granicama, tako posebno prema Italiji. Hrvatska e biti branjena od svih nasrtaja neprijatelja kao i sam njema ki Reich.

Ovaj put imade veliko zna enje i glede naših unutrašnjih vojni kih i politi kih pitanja, jednako kao i za njema ko-hrvatske odnose, tako i za sve unutarnje i vanjskopoliti ke probleme koji postoje danas i koji e nastati sutra u razvoju ^coji se može o ekivati obzirom na skoru vojni ku i politi ku odluku u ovom ratu.«

⁵⁶ AJ, T-120, rolna 1757.

⁵⁷ AJ, T-120, rolna 1077, GRs-160/44; dva priloga.

potvr uje neposredno djelovanje poslanstva na polju (hrvatske) privredne i kulturne politike, propagande, postupka s narodnim skupinama i *Državnom radnom službom*. To nadalje potvr uje injenica da su najviše zakazivale one hrvatske jedinice u kojima su se nalazili pretežno njema ki vojnici, kao na primjer lova ki zdrugovi i njema ko-hrvatska žandarmerija Obergruppenführera Kammerhofera ili pak ako su hrvatske državne datosti bile najmanje priznate, kao u 13. SS-diviziji *Handžar*. Naprotiv, u onim hrvatskim jedinicama u kojima se nalazilo malo njema kih nastavnika te su pokazale najbolje držanje, kao na primjer jedinice PTS-a i *Ustaške vojnice*. Iznimke na jednoj i na drugoj strani razmjerno su malobrojne.

U pogledu politike primjene zacrtane linije dokazano je - ocjenjuje Kasche — da je paktiranje sa etnicima i samovoljna politika prema Muslimanima s 13. SS-divizijom *Handžar* dovela razvoj u Hrvatskoj tik do ruba sloma. U dokaz svoje tvrdnje Kasche prilaže izvještaju zabilješku o policijskoj akciji Kammerhofera (od 26. VII 1944) koju su posljednja zbivanja kod Banje Luke bjelodano potvrdila. U tim su borbama jedinice njema ko-hrvatske žandarmerije tako zatajile da su ih morali uglavnom izvu i iz borbe.

Stoga Kasche predlaže:

1) *Wehrmacht* pomaže i upravlja hrvatskim oružanim snagama davanjem pomo i u naoružanju i izobrazbi i to izobrazbi u prvom redu oficira i podoficira; kod legionarskih jedinica dodjeljivati im hrvatske oficire, posebice iz *Ustaške vojnice* u pove anom broju; ispitati mogu li legionarske divizije dobiti hrvatske uniforme i oznake kao što je to Führer ve jednom bio razmatrao; u pogledu vo enja ne više podvrgavati hrvatske divizijske i brigadne štabove njema kim divizijama, nego ih samostalno angažirati pod komandom njema kog armijskog korpusa kao što je to ve kod jedinica *PTS*-a; ako je mogu e, formirati hrvatski armijski korpus; hrvatskim komandama dodjeljivati njema ke oficire kao generalštabne oficire ili oficire za vezu.

2) Njema ka policija da pomaže i upravlja razvojem hrvatske žandarmerije (oružništva) i policije; pri tom uvažiti Kascheove sugestije iz prednje to ke 1) kao; i one izvještaju priloženog nacrtu Führerove zapovijedi o položaju »opunomo enika Reichsführera SS u Hrvatskoj«.

3) U teritorijalnim nadležstvima ukinuti na njema koj strani tamošnje policijske vo e (Polizeigebietsführer) ili ih spojiti s Feldkommandanturama ili obje strane izmjeni no angažirati na istim zadacima. Koliko je to mogu e, angažirati hrvatske Feldkommandanture.

Što se ti e vo enja borbi na terenu, suo eni su sa injenicom da više ne mogu izigravati etnike i partizane jedne protiv drugih, nego da njih izigravaju pomo u etnika protiv partizana. Na taj na in su boljševici i Anglo-Amerikanci dovedeni u sretan položaj da sada utje u na snage kako to njima koristi. Njema ka strana treba da se dovede u položaj tre ega koji se veseli (*tertius gaudens*), da etnike i partizane me usobno izigrava, ime njema kim velikim neprijateljima (Sovjetima i Anglo-Amerikancima) name u teško u da se moraju me usobno razra unati. Daljnja je teško a za njema ku stranu okolnost sto su zbog ošte enja linija dotura njema ko snabdijevanje i prehrana jedinica vrlo otežani, a prehrana stanovništva gotovo nerješiva. Time sva odgovornost u o ima stanovništva pada na njema ka leda kao okupacione sile i boljševicima kao i Anglo-Amerikancima nije teško da svoju propagandu u redovima stanovništva upere protiv njema ke strane.

Kasche daje na razmišljanje ovakav plan: ne bi li u danom slu aju bilo svrsishodno pri daljnjem zaoštavanju borbi u ovdašnjem prostoru da nje-

ma ke i hrvatske snage napuste dalmatinsku obalu na potezu između Zadra i Dubrovnika i da ih povuku na liniju Sarajevo—Banja Luka-Biha —Gospić -sjevernohrvatska obala kod Karlobaga. U ispražnjenom prostoru suprotstavili bi se etnici i partizani; nosili bi odgovornost za teško e u snabdijevanju i neprijateljska im strana ne bi mogla mnogo pomagati. U najgorem slučaju neprijatelj bi iskrcao vlastite snage, ali bi tada morao preuzeti odgovornost za cjelokupno snabdijevanje prostora, što mu ne bi bilo moguće. Njemačka i hrvatska propaganda mogle bi tada djelovati protiv tih okupatora, protiv partizana i etnika a povuene hrvatske jedinice mogle bi se dopuniti u izobrazbi i naoružanju, a istaknuti politički misao osloboditi vlastitog kraja. Oslobodili bi vlastite i hrvatske jedinice; mogli bi konačno razbiti veu partizanska uporišta u Slavoniji i zatim provesti temeljito ispušnje u prostoru južno od Save. Osiguranje skraćenih saobraćajnica bilo bi im moguće, a Hrvati bi mogli svoju upravu na odgovarajućim mjestima poboljšati i pojačati. Izdrže li tako preko zime, mogli bi u idućoj godini (1945) odabrati trenutak da zajedno s hrvatskim snagama oslobode napuštene krajeve i ostale ih s dobrim izgledima na uspjeh.

Kasche pri tom priznaje da je svjestan političkih i vojnih argumenata protiv tog plana, no u slučaju nužde prevladale bi pozitivne mogućnosti. Razmotrio je s poglavnikom u okviru općeg razgovora sli ne misli i pri tom utvrdio da im se poglavnik ne bi protivio.

Trenutačni položaj veže veu u masu njemačkih i hrvatskih jedinica; daje partizanima slobodu akcije a da se njemačkoj strani ne osiguravaju za veu e pothvate neprijatelja veu e mogući za upotrebu slobodnih snaga. Tako vezani troše unutrašnju snagu u zamaraju oju službi osiguranja; zaboravljaju praksu ofenzivnog vođenja rata i gube zbog nepostignutih uspjeha povjerenje u vlastitu snagu i borbeni duh koji teži i stremi pobjedi.

Samo najtežim izvlačenjem pojedinih bataljuna omogućena operacija kod Banje Luke dokazala je koliko povoljno djeluje okolnost kad inicijativa ponovno dođe u njemačke ruke i time njemačka strana s uspjehom u borbi ponovno zadobije političko povjerenje i borbeni duh.

Izvještaju poslanika Kaschea priložena su dva priloga: u prvom (od 26. VII 1944) kritizira se Obergruppenführer Kammerhofer zbog manjkavosti suradnje između njemačkih vojnih i policijskih snaga, uz zapostavljanje udjela hrvatskih snaga i oružništva - protivno opetovanim upozorenjima poslanika Kaschea. U drugom (nacrtu za Führerovo naredenje) predlaže se da Kammerhofer preuzme istovremeno i položaj policijskog atašea poslanstva kako bi tako bio podređen Kascheu i njegovim uputama.³⁸

³⁸ S »Opunomoćenikom Reichsführera SS za Hrvatsku« Kammerhoferom dolazilo je do trvenja u odnosu na poslanika Kaschea, i to zato jer je predstavnik H. Himmlera u NDH išao svojim putem.

Upitan u toku istrage 10. IV 1947. kako je došlo do osnivanja njemačkih policijskih organa u NDH, Kasche je opširno ocrtao njegov historijat kako je došlo do ponude Berlina da se osnuje hrvatsko-njemačko žandarmerija za bolje i prošireno osiguranje pruga. Kasche je na to elno bio protivan takvom prijedlogu, kao i prije povodom formiranja legionarskih odreda NDH u njemačkoj vojsci. Pregovori su bili nastavljeni u Berlinu (poslanik Budak i policijski ataše Branko Buzjak) i tako je berlinsko ministarstvo vanjskih poslova jednog dana obavijestilo poslanika u Zagrebu da je Reichsführer SS Himmler formirao ured »Opunomoćenika Reichsführera SS za Hrvatsku«. Tek nešto kasnije preuzeo je tu dužnost SS-Brigadeführer Konstantin Kammerhofer. U početku mu se sjedište nalazilo u Zagrebu, zatim u Osijeku, pa posljednjih mjeseci ponovno u ili kod Zagreba. Sve dok Kammerhofer nije stigao i preuzeo dužnost otpravljao je te poslove v. Obwurzer koji je bio nadležan za vrbovanje u muslimansku diviziju (*Handžar*). Zbog tih pitanja

Pozivaju i se na dopise poslanstva ministru Stijepu Periću i Perića poslaniku Kascheu (od 28. I, 17. II i 21. III 1944), kao i na verbalnu notu ministarstva upućenu poslanstvu 22. IV 1944. povodom događaja u Stonu, Makarskoj i susjednim mjestima 1943. godine, Kasche je uputio ministru Alajbegoviću u opširnu »ispričnicu« (Zagreb, 29. rujna 1944).³

U uvodu je Kasche prikazao historijat »spora« što ga je otvorio ministar Perić usmenom pritužbom 6. XII 1943. koja je našla svoj pismeni izraz u verbalnoj noti ministarstva vanjskih poslova u Zagrebu od 22. IV 1944. U njoj se obračunava događaji u Stonu, a spominju zbivanja u kotarevima Split i Makarska i na poluotoku Pelješcu. Zatim Kasche upozorava na teško i skopano s brzim provedenjem istrage jer se nalaze u petoj ratnoj godini, u toku operacija protiv »bandi«, a njemačke se trupe nisu mogle — nakon dužih marševa i borbenih zadataka sve do obale — odrediti zakona ratovanja i u svakom slučaju odgovoriti gledištu mirnodopskih odnosa. Osim toga, i poduka njemačkih jedinica o prilikama u zemlji nije uvijek bila dovoljna. Tako je, na primjer, tadašnji opunomoćnik hrvatske vlade kod SS-divizije *Prinz*

Gottlob Berger došao je u ljetu 1943. god. u Zagreb i zaključio pismeni sporazum. Kasche je nadalje zadržao svoje mišljenje o štetnosti takve žandarmerije, kao i njemačkog policijskog angažmana u Hrvatskoj uopće. U jesen 1943. god. pokušao je uvjeriti u to i samog Himmlera, ali se Himmler nije »dao krstiti« i pri tom je ostalo i 1944. godine, što je izazivalo trvenja između poslanika Kaschea na jednoj, a Ribbentropa i Himmlera na drugoj strani. (A-VII, NDH, SUP — Zagreb, MF-5)

Opširno o svemu tome: Holm Sundhausen, Zur Geschichte der Waffen-SS in Kroatien 1941-1945, *Südostforschungen*, München 1971, Band XXX, str. 176-196; isti autor, Obaveštajna služba i policijski aparat Hajnriha Himmlera u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945, *Vojnohistorijski glasnik*, 1972/3, str. 89-133.

Pored toga vidi: Jefčo Šašić, Obavještajne službe Trećeg Reicha na području Hrvatske i posebno Slavonije u toku II svjetskog rata, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, Slavonski Brod 1967, god. V, br. 5, str. 133-163; Muharema Kreso, Njemačka okupaciona uprava u Zagrebu 1941-1945. godine, zbornik *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb 1971, str. 253-268.

³⁹ A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 30/3 - 91. Kopiju te note je Kasche 11. X 1944. dostavio Drugoj oklopnoj armiji i njemačkom opunomoćnom generalu u Hrvatskoj. (AJ, T-120, rolna 1077, Grs. 170/44)

Ustaško ministarstvo unutrašnjih poslova (ured ministra) uputilo je uredu ministra vanjskih poslova dopis br. U. M. V. T. 423/44 od 5. rujna 1944. u kojem piše ovako o cetinjsko-poljskom pokolju:

»Prošlo je punih pet mjeseci od pokolja, koji su izvršile postrojbe SS-divizije *Prinz Eugen* nad hrvatskim življem u cetinjskoj i poljskoj krajini, a da ni ovo ministarstvo ni područne mu oblasti nisu dobile još nikakve obavijesti o rezultatu istrage, koju je na traženje hrvatskih oblasti uputilo zapovjedništvo 5. SS-korpusa u Širokom Brijegu. Tom je zapovjedništvu bivše glavarstvo građanske uprave u Splitu preko generala Begića bilo dostavilo obilan materijal, čime mu je bilo znatno olakšano vođenje istrage.

Ovom je ministarstvu poznato, da je sa hrvatske strane i drugim putem dostavljen njemačkim oblastima zahtjev, da se ovaj nerazumljivi i strašni zločin razsvietli, da se krivci kazne i da se poduzmu svrsishodne mjere, kako bi se u budućem spriječila ovakovo uništavanje mirnog hrvatskog pučanstva, prigodom akcija koje poduzimaju njemačke postrojbe. Koliko je ovom ministarstvu poznato sa nijedne njemačke strane nije dan nikakav odgovor i nikakovo obavještenje osim, u samom početku, da je upućena istraga.«

Broj žrtava penje se do 3.000, uglavnom žena, djece i staraca.

Zato ministarstvo unutrašnjih poslova predlaže da ministarstvo vanjskih poslova zatraži diplomatskim putem obavještenje o rezultatu istrage i o mjerama koje su njemačke vlasti poduzele ili namjeravaju poduzeti da se taj zločin kazni a u budućem spriječi i pokolji nedužnoga hrvatskog stanovništva.

Taj pismeni zahtjev potpisao je državni tajnik dr Bruno Nardelli, a na dnu se nalazi bilješka iz koje proizlazi da je ministar Alajbegović govorio o tome s ministrom unutrašnjih poslova M. Frkovićem i da su se složili da nije pogodan čas da pokrenu to pitanje! (A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 38/3 - 2)

Eugen admiral . Jak in označio komandantu divizije stanovništvo poluotoka Pelješta općenito kao sklono »neprijateljskim bandama«. Sli na ocjenu dao je diviziji neki ustaški voda i nije se ime sada ne može više utvrditi. Kasnije je njemačka lovačka divizija angažirana u tom prostoru ostajala duže vremena bez vladina opunomoćenika u Zagrebu, iako je Kasche opetovano intervenirao kod ministra Perića i Lorkovića da ga odašalju. Razumljivo je da stanovništvo koje živi u mirnodopskim uvjetima ima drukčije mišljenje od jedinica koje se nalaze u borbi. No, kako se jedinica nalazi svakodnevno u borbi i u njoj svaki vojnik izlaže i zalaže svoj život, ta činjenica traži da je uvažavaju oni koji se nalaze u još povoljnijim prilikama. Takvi obziri moraju se zahtijevati prije svega u pogledu onih prilika uobičajenih u ratu i priznatih po Haaškoj konvenciji o ratu na kopnu. Tu spada, prije svega, pravo jedinice da zahtijeva smještaj, da dostatno izgradi svoj borbeni položaj i da uzme odgovarajuć i materijal, pa da se pobrine, u slučaju potrebe, i za svoju opskrbu. Borba te jedinice nije unesena samovoljno u zemlju, nego je proizašla iz ratnih operacija zajedničkog neprijatelja i s tim u vezi podnjetog traženja hrvatske vlade da joj se ukaže njemačka oružana pomoć.

Njemačka je strana — tvrdi Kasche u svom odgovoru — poduzela sve potrebno da se navodi i optužbe ispituju i provjere, a — ako uredba — krivci i kazne. Zbog pljačke predmeta iz Uprave monopolske solane i kućne upravitelja bio je uveden vojnospudski postupak, i rezultat je ovaj: dva oslobođenja od optužbe, dva sluđaja duže kazne zatvora, a nisu okončana dva sluđaja. Tužba protiv navodne pljačke u kući i Uroša Perića u Podstrani, kotar Split, nije se mogla istražiti, jer jedinica o kojoj se radi nije više bila na dohvat. Pritužba da su tri njemačka vojnika u kući i Marije Čagjević u Supetru prilikom kućne premetaćine oduzeli nakit bila je poznata već sutradan i smještaj je pregledan prtljag svih vojnika. No, usprkos najpomnijoj pretrazi nisu pronašli tražene predmete, a ponovni pretres završio je također negativno. Mora se prema tome pretpostaviti da poćinitelji nisu njemački vojnici ili da je pritužba pogrešno iznesena. Sto se tiče zbivanja u vezi s općinskim uredom u Stonu, njemački poručnik Herter je u sijećnju 1944. ustanovio — na temelju pritužbe na elnika Ljubana — da su vojnici bili smješteni u radnim prostorijama gradonaćelnika. Spisi su bili u redu. Vojnike su starješine to no poućile da općinske spise moraju ostaviti i da ih ne smiju dirati. Na ponovnu pritužbu gradonaćelnika Ljubana bio je Herter zamoljen da odredi one prostorije općinske uprave u koje ne smiju ulaziti njemački vojnici. Usprkos opetovanoj opomeni mjesne komandanture Ljuban nije toj molbi udovoljio, no voćnicima je, ipak, bilo narećeno da napuste prostorije i izađu iz njih. Poslije toga, zbog nesudjelovanja gradonaćelnika civili su iznosili spise u košarama i stoga se mjesni komandant obratio ustaškom komesaru Egekheru da bi se materijal sa uvaćo. Kasnije su smjestili jedan dio radnog bataljuna hrvatske voćske koji je bio ukljućen u radove *Organizacije Todt*. Da li je i koliko taj bataljun poćinio u općinskom uredu nedopućtene radnje, to njemačka oružana sila nije mogla ispitati. Uostalom, općinski ured već je u studenom 1943. najvećim dijelom ostao bez proćzora, a nedostajali su predmeti namještaja. Ono što je ministar Perić opisao kao događaj u kući i jednog njegovog prijatelja u Stonu nije se moglo ispitati jer nije bilo navedeno ime njemačkog oficira. Mećutim, ako še to doista i zbiljo, ne bi se to — s obzirom na ratne prilike — moglo oznaćiti kao važno. U vezi s pitanjem uzimanja drva iz kuća i sjeće drve a kao goriva i materijala za izgradnju, utvrćeno je da se drvo uzimalo samo iz kuća a oštećenih bombama, odnosno da su ga vojnici sjekli za izgradnju vojnih

objekata. Protiv takvih mjera moglo bi se u ratnom području protestirati i žaliti samo onda ako bi se pri tom radilo o izvanrednoj šteti ili samovolji. To, me utim, nije bilo u Stonu, ni jedno ni drugo. Štoviše, ustaški je komesar Egekher izjavio pred njemačkim oficirima zaduženim da provedu istragu: »Iz neoštećenih i u napadu bombama nerazrušenim kućama nisu tako lako uzimane ni vrata, ni prozori, ni drugo da bi poslužilo za loženje. Ova tvrđena nisu isto tako istinita.« Također su ispitali tvrdnju da su pripadnici *Wehrmachta* uništili spise i zemljišne knjige kotarskog suda. Gruntovni arhivar Ante Petrovi govori o provalnicima. Istraga nije pokazala da bi njemački vojnici uzeli spise za koje oni i tako nisu mogli biti zainteresirani. Ako su odneseni kreveti iz sudskog zatvora za smještaj jedinice, to se ne može označiti kao krađa jer se korištenje takvih predmeta mora označiti kao uobičajena mjera u ratu. O navodnoj pljački poštanskog ureda u Stonu istragu je provela njemačka žandarmerija. Radilo se o iznosu od 154.300 kuna i taj je novac ostao ležati na pošti pošto su pale prve bombe. Idućeg dana više ga nije bilo. činjenica da je 10. XI 1943. oko 16,00 sati bio viđen u poštanskoj zgradi jedan pripadnik SS-odreda nije nikakav dokaz da je on ukrao novac. U kući se nalazio i njemački ured i bliska je pomisao da su se vojnici brinuli za svoje stvari. Uostalom, tumaču u osobi profesora u penziji Gruma izjavio je da se po Stonu govorilo kako su civili uzeli taj novac.

U pogledu strijeljanja osmorice seljana iz sela Kobaša Kasche tvrdi da je do strijeljanja došlo u toku borbi za poluotok Pelješac. Budući da je odgovorni vođa u međuvremenu bio ranjen i stoga premješten, nisu ga mogli više preslušati. Nadležna njemačka komanda izjavila je - pošto je ispitala slušaj - da su ti seljani strijeljani u toku borbenih operacija zbog davanja podrške »bandama«. Koliko god su takve mjere dostojne žaljenja, jedinica je prisiljena da pri samoj vrsti borbe protiv »bandi« primjenjuje određene zakone koji su oštri. Samo sasvim jasno distanciranje od »bandi« osigurava od takvih posljedica borbe.

Osim spomenutih slušajeva, za daljnje je slušajevе ustanovljeno da se radi o potpuno neutemeljenim predbacivanjima ili opet iskrivljavanju. Ispitana je tvrdnja o navodnom upadu u uzgajalište oštriga u Stonu i utvrđeno da je njemačka strana naredila kontrolne mjere kako bi ga zaštitila od pljačke i crne burze. Što se tiče optužbe da pripadnici *Wehrmachta* prisiljavaju stonske ribare da rade samo za njih, utvrđeno je da je komandant mjesta Herter dopustio ribarima da dalje love ribu, da dio ulova donose u Ston za domaće stanovništvo, a oni su — radosni zbog te odluke — predavali dobrovoljno dio ulova njemačkoj oružanoj sili, ponekad najviše 30 posto, a inače manje. Isto tako ne stoje optužbe u slušaju Vlačić, sestri Jerić i Carević. Posebno se Kasche obara na Perićevu tvrdnju od 21. III 1944. da u Stonu nema gotovo nijedne kuće koja ne bi bila opljačkana od njemačke vojske. To nikako ne potvrđuju izjave hrvatskih saslušanih osoba: profesora Antuna Gruma i ustaškog komesara Egekhera.

Na kraju Kasche završava ovako: Da vojnici negdje treba dobiti smještaj, to nije nikakav zahtjev ili samovolja, nego njegovo pravo. Civilno stanovništvo trebalo bi se truditi da vojniku olakša borbu dajući mu stan, krevet, pokupiti i po mogućnosti što veći udobnost. Osobu koja podnosi pritužbu trebalo bi upitati što je ona učinila da vojniku olakša zadatak. Njemački se vojnici poput hrvatskoga bori u hrvatskom prostoru uglavnom i za oslobođene zemlje od »bandi« koje žele sve uništiti i koje su već toliko toga uništile. Pomagati njemačkom vojniku u borbi to nije samo gest zahvalnosti za velik

broj ranjenih i poginulih vojnika, nego je to i zapovijed razuma i interes samoga civilnog stanovništva. Narodu bi se moralo objasniti što je ovaj rat, kakve bi se opasnosti imale o ekivati u slu aju poraza, itd.

Sa žaljenjem, me utim, mora konstatirati da takvih gledišta u pismu gospodina Peri a uop e nema, nego su on i neke mjerodavne li nosti iz mjesta pojedine slu ajeve ak i uve ale i neodgovorno ih razglasile. Zato je prisiljen da protiv na ina i oblika kako je ministar Peri i dio njegovih pouzdanika prikazivao stvari uloži najodlu niji protest. —

U jednom njema kom izvještaju o položaju u Hrvatskoj za mjesec rujan 1944. navodi se ovo:

I. *Položaj i raspoloženje u Narodnoj skupini.*

Približavanje Sovjeta izazvalo je znatnu uznemirenost pripadnika *Narodne skupine* i Hrvata; poja ava je povla enje viših njema kih štabova, jedinica za prijenos snabdijevanja i dovo enje bjegunaca iz Bugarske i Gr ke i pojave osipanja u hrvatskom domobranstvu i iznova oživljene aktivnosti »bandi«. Ugrožavanje ma arske nizine zbog upada Sovjeta preko karpatskih prijelaza bitno je utjecalo na takvo raspoloženje. U starih pripadnika *Narodne skupine* postoji i nadalje nerazorivo povjerenje u Führera i vjera u pobjedu. U jednom dijelu onih koji su se tek 1940. i 1941. god. vratili svojoj narodnosti kao i kod jezi no odnaro enih i u svom držanju pod jakim utjecajem težnji za kroatizacijom mogu se zapaziti malodušje, ravnodušnost i sumnja u ishod rata. Oni pokušavaju mnogostruko poricati svoje njemstvo, da ponovno uspostave prijašnje veze s bivšom *Hrvatskom selja kom strankom* i da se ponekad uže povežu s »pravoslavcima«. Zapaža se pojava brojnog neodzivanja radnih obvezanika. Ve ina pripadnika *Narodne skupine* uvjereni su da od neprijatelja ne može o ekivati nikakvu milost, a da ne e izostati podrška Reicha i da e ih - ako ureba — skloniti na sigurno. Poduzete su razgranate mjere osiguranja za eventualno izbijanje nemira u zemlji. Najvažnije zgrade *Narodne skupine* stalno su pod stražom; odredi »Domovinske straže« (*Heimawacht*) ubrzano se uvježbavaju i broj im se pove ao na etiri ete. Za pogoršanje raspoloženja mjerodavno je ponašanje bjegunaca iz evakuiranih zapadnoslavonskih naselja smještenih u isto nom Srijemu. U posljednje vrijeme ve i broj evakuiranih samovoljno se vratio u svoja naselja, uspostavio veze s »bandama« i sad nastupaju kao otvoreni protivnici *Narodne skupine*.

II. *Pokret bandi.*

U isto nom Srijemu komunisti ki agitatori iskoristili su pojavu etni ke grupe u Posavini da privole pripadnike *Narodne skupine* da priznaju komunisti ke »Narodnooslobodila ke odbore« i otpo nu suradnju s njima. Šire se glasine da etnici imaju nare enje da pri svom napredovanju u Srijemu likvidiraju sve Nijemce i jedini spas od takvog neizbježivog krvoproli a jest priklju ak Nijemaca »Narodnooslobodila kom pokretu« koji ih jedini može zaštititi. »Bande« su oja ane — i u naoružanju i u broju boraca — zbog prebjegavanja itavih jedinica hrvatskog domobranstva, neprekidnog snabdijevanja iz zraka i nove prisilne regrutacije. Nakon prevladavaju e a zabrinjavaju e neaktivnosti po etkom mjeseca uslijedila je od 10. IX dalje pove ana (partizanska) aktivnost koja se najve im dijelom ispoljavala u razaranju željezni kih pruga i prepadima u jugoisto nom kraju Posavine isto nog Sri-

⁴⁰ AJ, T-120, rolna 1146, A.Z.: IX/14/IV/113 Kr.

jema.⁴¹ U drugoj polovici mjeseca »bande« su postale aktivnije i u slavonskom gorju pa su 25. IX izvele velik napadaj na Podravsku Slatinu i dravsku nizinu. Iz jasno uo lživih priprema može se zaključiti da se očekuje velik napad na akovo. Zbog intenzivne djelatnosti u razaranju promet između Vinkovaca i Zagreba od početka mjeseca gotovo je obustavljen. Ugrožavanje područja naselja od »bandi« bez sumnje je bitno u porastu: a) najvećim dijelom većih naoružanih »bandi« u Papuku, Krndiji i Dilj-gori, kao i u požeškoj kotlini; b) u Srijemu zbog napredovanja odreda »bandi« iz sjeverozapadne Srbije na donji tok Save. Prema posljednjim pokretima čini se da postoji namjera da dosegnu Frušku goru i da, zatim, prodru dalje u Bačku kako bi tamošnje srpsko stanovništvo podigli na ustanak i uspostavili vezu sa Sovjetima. Da bi osigurali prijelaz preko Save, prebačene su »bande« iz Fruške gore u Posavinu. Zbog borbi u prostoru Banje Luke morali su evakuirati tri naselja (Windhorst, Adolfstal i Troschelje). Nije im pošlo za rukom da sklone živežne namirnice (samo pšenice 3.000 tona). Evakuirane 2.384 osobe prebačene u prostor Osijeka što kolonama seoskih kola, što željeznicom. Neseljaci dolaze u Reich na rad. »Bande« su u noći od 10/11. IX napale Klenak i Laarak. Jedinice hrvatskog domobranstva koje su se ondje nalazile djelomično su prišle »bandama«; ostali su se bez otpora dali u bijeg. Požega je evakuirana zbog pojačanog pritiska; dio pripadnika *Narodne skupine* mogao se još skloniti na sigurno.

III. *Položaj u državi.*

1. *Hrvatske oružane snage.*

U *Hrvatskom domobranstvu* pokazuju se pojave rastrojstva i rasula s teškim posljedicama. U rujnu su prešli »bandama« hrvatski avijatički puk sa svim oficirima, dijelovi petrovaradinskog garnizona i tri čete hrvatskog *Treće egipćanske divizije* s oficirima. I na drugim su mjestima jednako tako prešle »bandama« jedinice hrvatskih oružanih snaga ponijevši sa sobom oružje. Te pojave treba prije svega pripisati narenjenju »vođa bandi« Tita širenog brojnim četcima. U njima je Tito tražio od svih domobranaca i etnika da smjesta obustave borbu na strani Njemačke i da se prijave u komunističku »Narodnooslobodilačku vojsku«. Ako se ne odazovu tom narenjenju, prijete im izvođenje pred ratni sud. Nema zasad znakova neke totalne mobilizacije. Iako su kod *Ustaške vojnice* svi rezervni oficiri i podoficiri, zapažaju se otpusti iz vojne službe u prilog djelatnosti koje nemaju nikakve veze s ratnom udjelbom. Vlada i *Ustaški pokret* vide svog glavnog neprijatelja u srpstvu, a ne u komunizmu. Svako angažiranje nacionalnih Srba s njemačke strane za borbu protiv komunizma shvaćeno se kao ugrožavanje hrvatske države i neprijateljski čin prema hrvatstvu.

2. *Vanjska politika.*

U prvom planu stajao je poglavnikov posjet Führerovu Glavnom stanu 18.

⁴¹ Povjereništvo UNS-a u Osijeku je telegrafski javilo RAVSIGUR-u 27. IX da su čak u sjeveroistočnom i istočnom području Mađarske sve jači napadi (mađarskih) partizana; da su svi politički krugovi za kapitulaciju i da je sadašnja vlada u krizi. (A-VII, NDH, Kut. 153, Br. reg. 37/4 - 1)

IX 1944. i rekonstrukcija vlade o emu predleži poseban izvještaj.⁴² Kod *Ustaškog pokreta* i jednog dijela hrvatskih građanskih krugova sve više prevladava uvjerenje da se od neprijateljskih sila ne može i postići i održanje hrvatske državnosti nego, u najboljem slučaju, pravno vrlo skupe Hrvatska u federativnoj Jugoslaviji ili nekoj balkanskoj konfederaciji. Zbog takvog prosvjeda ne postoji za Hrvate drugi izlaz nego da ustraju na strani Njemačke sve dotle dok postoje izgledi za njenu pobjedu i da iskoriste njenu podršku u najvećoj mjeri. Isto tako je većina pristalica ustaštva došla do spoznaje da kod neprijatelja ne mogu očekivati nikakav obzir. Sadašnju situaciju treba, ipak, iskoristiti da bi Reich po mogućnosti što više odobrio Hrvatskoj. Jedva da se zapaža neka osobita spremnost za akciju i borbu. Do sada se »borbena odlučnost i vjernost do posljednjeg« najvećim iscrpljivala u skupštinama, propagandnim marševima ustaša i prebacivanju ustaških odreda u gradove koje već štiti njemačke vojne i policijske jedinice. Sve se više naglašava jednakopravnost, a držanje grani i esto već izazivanjem.

3. *Unutrašnja politika.*

Unutar *Ustaškog pokreta* primjećuje se snažnije prikupljanje kao i težnja da iskopaju sve osobne razmirice. U redovima pristalica *Hrvatske seljačke stranke* nastupila je izvjesna bezglavost (vrludanje) zbog toga što je izostao očekivani slom Njemačke, a time i ustaškog režima kao i uslijed sve većeg osobnog razilaženja i različitosti ocjena.⁴³ Mjestimično se može zapaziti i približavanje komunistima kom »Narodnooslobodilački pokret«. Klerikalni krugovi su u vrijeme na koje se izvještaj odnosi (rujan 1944) postali nešto suzdržljiviji, iako su se ponovno pojedini katolici sve eničije priključili ili »bandama«. ⁴⁴ Prekid odnosa Turske s Reichom djelovao je na *bosanske Muslimane* izvanredno nepovoljno. Vlada razoranost zbog toga što muslimanska SS-divizija (Handžar) nije smjela ostvariti autonomiju Bosne i uspostavu agrarnih odnosa kakvi su postojali prije 1918. godine. Jedva da postoji dotadašnje držanje skloni Nijemcima. Muslimanska inteligencija danas je bez orijentacije i nastoji da se iznutra pomiri s jednom novom Jugoslavijom. Široke mase polažu svoje nade u Ankaru i njeno prijateljstvo s Engleskom. Uvjereni su da će se Turska založiti za njih i osigurati im povoljan položaj, bez obzira na to kojem bi državnom sklopu pripala njihova domovina poslije rata. *Pravoslavni Srbi* beziznimno su protunjemački orijentirani. Srbi koji su prije 1941. god. bili skloni Njemačkoj upućuju prigovor da je Njemačka prema njima vodila pogrešnu politiku. Nastojanju da iznova na u dodir s Nijemcima jest cilj da postignu formiranje naoružanih srpskih jedinica (etnika) pod srpskim vodstvom kako bi se zaštitili od neobuzdanog postupka ustaša, čega se pribojavaju pri neizbježivom slomu Reicha. Kako ne raspolažu naoružanim

⁴² Rekonstrukcija se sastojala u tome da su u vladu ušli: N. Steinfeil, M. Frković i J. Dumančić.

⁴³ »Mato« je pismom od 14. XI 1944. javio iz Zagreba Povjerenstvu da su do »jednog našeg ovjeka« došli ministri Hefer i Kuveždi i državni tajnik Š. Debelić i upitali »da li mi garantiramo da ne izgubiti živote ako dodu u naše ruke. Oni pristaju na sud, logor, zatvor i progonstvo, samo ne bi htjeli da idu u Njemačku kako su dobili nalog. Stavljeno je naime svim ministrima na raspoloženje dva luksuzna automobila i jedan teretnjak da se mogu prebaciti u Njemačku. Ja sam im dao odgovor da mi za njihovu glavu ne garantiramo nego da garantiramo samo to da ne budu ubijeni bez suda. Prema tome, ako smatraju da mogu izaći pred Narodni sud te da se tog suda ne boje, onda se im ne treba ni bojati našeg dolaska. Ja mislim da sam ispravno postavio a inače su to gadovi koji zaslužuju sve prije nego samilosti.« (A-IHRPH, KP - 54/1396)

⁴⁴ Opširnije Petišić, *Katolici i svećenstvo u NOB-u 1941-1945*, Zagreb 1982.

jedinicama u pojedinim dijelovima Hrvatske, drže da bi bili prikra eni pri ulasku Saveznika uslijed nemogu nosti da im pruže podršku. U domobranstvu napreduju i rastu pojave raspadanja. Pokušaji da kod njih, u redovima domobrana, u vrste moral i borbenu snagu do sada nisu zabilježili nikakve bitne uspjehe. Jedan dio domobrana koje su njihovi oficiri odveli partizanima vratio se. Poziv Tita da se do 15. IX priklju e »bandama« jer e ina e biti strogo kažnjeni kao narodni izdajice nanio je vrlo težak udarac ionako slabom moralu i disciplini. Zbog brojnog uve anja, nestašice oficira i uvrštavanja na silu »dobrovoljaca« u *Ustašku vojnici* opala je i njena borbena vrijednost izuzimaju i elite jedinice poput Poglavnikovih tjelesnih sdrugova, tzv. Crne legije, itd. Napuštanjem Požege, Daruvara, Pakraca, itd. i zadobivanjem prostora u borbama kod Banje Luke i dalje se smanjilo teritorijalno prostiranje hrvatske države. To se odražava nepovoljno i na moralnu i na političku konstituciju hrvatskog stanovništva.

Poslanik Kasche — s pozivom na odluku ministra v. Ribbentropa — razmatrao je s opunomo enikom Reichsführera SS Kammerhoferom i vodom *Njema ke narodne skupine* od 3. do 5. X 1944. pitanja u vezi s eventualnom evakuacijom pripadnika *Narodne skupine*⁴⁵ Pri tome su se složili da je od bitne važnosti da izbjegnju sve što bi moglo izazvati paniku i zako iti mjere vodenja rata. Za mogu u evakuaciju odredili su na geografskoj karti tri zone: 1) isto ni Srijem, isto no od Mitrovice; zapadni Srijem i grani na isto noslavonska podru ja; širi prostor oko Osijeka. Pri provo enju evakuacije razlikovat e se uvijek dvije grupe: 1) majke s malom djecom i djecom ispod 15 godina; bolesnici nesposobni za marš; u danom sluaju žene i ostala rodbina pripadnika *Wehrmachta*, SS i policije; 2) svi ostali, ako nisu dodijeljeni u akciju u prostoru u okviru *Wehrmachta*, SS i policije. Za evakuacionu zonu 1 evakuacija grupe 1 ima se smjesta narediti. Evakuacija grupe 2 ne smije niipošto uslijediti prerano. Prikupljanje žetve i pomo ne mjere za *Wehrmacht* moraju se provoditi s najve om energijom. Ako su potrebne daljnje mjere evakuacije, vo a *Narodne skupine* dogovorit e se o njima s opunomo enikom Reichsführera SS i oni e zatim zatražiti suglasnost poslanika Kaschea najbržim putem. Ako prijeti opasnost zatezanja, djeluju vo a *Skupine* i opunomo enik Reichsführera SS prema vlastitoj ocjeni. Poslanik Kasche e razmotriti s vladom u Zagrebu principijelna pitanja i rješenja; daljnji koraci pri provo enju u vezi s vladom zadatak su vo e *Narodne skupine*.

U istom rasponu (od 3. do 5. X) Kasche je u Osijeku i Vukovaru raspravljao o pitanjima vezanim za evakuaciju Hrvata s Kammerhoferom, vodom *Narodne skupine* B. Altgayerom, velikim županom drom Elickerom i stožernikom Gecom. Pri tom su se sporazumjeli u ovom: ustaše e žene i djecu u sluaju potrebe evakuirati iz zone borbi i osobito ugroženih krajeva i prvo ih odvesti u prostor oko Vinkovaca, a daljnje e korake ustaše uskladiti s centralnim državnim uredima NDH. Mjesno nadležni ustaški dužnosnici i oni *Narodne skupine* u Hrvatskoj uskladit e me usobno svoje korake. Pri tom mogu uzeti sa sobom pripadnike drugog naroda pa da u osiguranom kraju do e do razdvajanja. Obje e strane neprekidno uskla ivati svoj postupak s nadležnim velikim županom.

Telegramom od 8. X⁴⁶ Kasche je izvijestio ministra v. Ribbentropa o svom

⁴⁵ AJ, T-120, rolna 1025.

⁴⁶ AJ, T-120, rolna 1025, Nr. 1961 od 7. 10.

Pored tog brzojava postoji i opširniji Kascheov izvještaj o putu od 9. X 1944. (Isti izvor, Ges. Pol. 2.-414/44 Grs.)

okon anom putu u Varaždin, Osijek, Vukovar i Vinkovce. Vodio je razgovore s feldmaršalom Weichsom, generalom de Angelisom, Gruppenführerom Kammerhoferom, vojom *Narodne skupine* B. Altgayerom i lokalnim njemačkim i hrvatskim vlastima. Službenici poslanstva iz Kascheove pratnje vodili su odvojene razgovore s nadležnim njemačkim i hrvatskim funkcionarima.

1. S Kammerhoferom i Altgayerom utvrđene su za *Narodnu skupinu* zone evakuacije za slučaj potrebe. Iz svake takve zone prvo se povuče grupa djece i majki, a zatim odrasli. Za evakuacionu zonu 1 - isto ni Srijem između Mitrovice i Zemuna (?) — dao je Kasche dozvolu da iz nje otpone transport djece i majki. O pojedinostima slijedi poseban izvještaj.

2. Održali su detaljne konferencije u vezi s njemačkom suradnjom na polju željeznice i osiguranja žetve. Stručni referent za to jest savjetnik poslanstva dr Kühn. Sporazumno s komandantom *Druge oklopne armije* Kasche je utvrdio da je prebacivanje žetvenih prinosa iz Srijema u prostor oko Zagreba hitne prirode. Rašišene su teškoće u prostoru 13. SS-divizije s SS-Brigadeführerom Wagnerom koji je također sudjelovao u dogovorima. Za provođenje odluka potrebna je stalna prisutnost jednog službenika poslanstva u sjeverno-hrvatskom prostoru. O pojedinostima - poseban izvještaj.

3. Kasche je utjecao na to da bi se poboljšala i stalno njegovala njemačko-hrvatska suradnja i u vrstilo držanje stanovništva. Prve mjere radi njena zemaljske obrane prema Banatu započete su. S nadležnim ustaškim dužnosnicima u velikoj župi Srijem uskladio je istovrsni postupak u pogledu evakuacije djece i majki kao i s vojom *Skupine*.

Nakon povratka s puta razgovarao je s poglavnikom koji se složio s mjerama evakuacije djece i majki kao i s pojačanim angažiranjem svih snaga za vođenje rata u spomenutom prostoru. Razmislio je (Pavelić) o ulogu u velikim župama koje dolaze u obzir na istom području po jednoga hrvatskog vojnopravnog šefa kao što je to u obje dalmatinske zone.⁴⁷ U vladi poglavnik je s predsjednikom vlade formirati vladin odbor koji će biti opunomoćen da u suradnji s poslanikom Kascheom i njemačkim opunomoćenim generalom donosi sve potrebne, odlučne mjere u interesu zajedničkog vođenja rata.⁴⁸ Poglavnik je razmotrio s generalom Juppeom formiranje jedne specijalne borbene divizije odabirom iz tjelesne garde (*PTS*) i u manjem broju iz drugih jedinica i tu bi diviziju ubrzo upotrijebili za borbu protiv »bandi« u zapadnoj Slavoniji.

S glavnomkomandujućim na Jugoistoku Kasche je pretresao hitno pitanje aktivnog vođenja borbi protiv središta »bandi«. Ono bi, dakako, zahtijevalo oslobađanje nekoliko divizija od zadataka osiguranja. Kasche pri tom ima na umu da prostor sjeverno od Zadra prema Crnoj Gori, Hercegovini i Dalmaciji isprazne sve do linije sjeverno od Zadra-Bihaća-Banje Luke-Sarajeva. Sve do te linije mogle bi se osigurati željeznice i veze a time i opskrba stanovništva. S jedinicama koje bi tako oslobodili moglo bi se konačno pristupiti uspješnom napadu na glavna uporišta »bandi«, posebno u središnjoj Slavoniji. U obalnom području morali bi idućih mjeseci nositi odgovornost na svojim leđima za izostanak snabdijevanja stanovništva zbog poteškoća u transportu. Ako pak taj prostor isprazne, morat će se u njemu dograbiti Tito i etnici. Manje bi se

⁴⁷ To su bile »Zona Lika« i »Zona Neretva«.

⁴⁸ Nešto poput onog »odbora za promjenu«.

trebali pribojavati neprijateljskog iskrcavanja, jer Tita moraju otkloniti, a Anglo-Amerikanci bi tada morali sa svoje strane preuzeti snabdijevanje.

Takva razmišljanja iskrsnula su u posljednje vrijeme u toku op ih razgovora s poglavnikom koji ne bi ništa prigovorio ako bi njema ka strana tim potezom napuštanja spomenutog prostora na jugu u ostalom podru ju preuzela u svoje ruke zakon vojnog djelovanja. O tome je Kasche ve podnio izvještaj ministarstvu. Aktivni postupak potreban je i stoga da me u stanovništvom podignu opet svoj ugled a me u hrvatskim vojnim jedinicama ponovno oja aju povjerenje u njema ko vodstvo i spremnost za akciju. U danom položaju Kasche smatra da je postupak što ga preporu uje vrlo izgledan, ako ne ak i presudan za položaj Njema ke u Hrvatskoj.

Njema ko poslanstvo u Zagrebu u verbalnoj noti od 12. X 1944.,⁴⁹ upu enoj ustaškom ministarstvu vanjskih poslova, nadovezalo se na razgovor njema kog poslanika s ministrom Alajbegovi em od dan ranije i saop ilo ovo:

Zbog borbenih operacija ve i je broj *Volksdeutschem* - hrvatskih državljana protjeran iz svojih nastambi koje su djelomi no razrušene. Jedan dio našao je mogu nost da se zaposli a time da do e i do zarade za život na drugom mjestu u NDH. Da bi ostalim *Volksdeutscherima* osigurali rad i zaradu za život, vlada Reicha obavijestila je poslanstvo da e do daljnjega primiti te *Volksdeutsche* u Reich.

Njema ki poslanik iznio je to pitanje poglavniku i on je to odobrio.

Njema ko poslanstvo stoga predlaže da se za odlazak tih *Volksdeutschem* - hrvatskih državljana odobri ovakav pojednostavljeni postupak: *Volksdeutschen* hrvatskog državljanstva koji su zbog borbenih operacija protjerani iz svojih nastambi mogu do daljnjega otputovati u Reich. Za njihov odlazak izdat e se pojedinim grupama kolektivno odobrenje (viza), a pribavit e ga *Narodna skupina* u Hrvatskoj, a po potrebi i njema ko poslanstvo. Ti *Volksdeutschen* hrvatskog državljanstva mogu ponijeti izbjegli ku prtljagu koju nose sa sobom. Ako vode sa sobom konje i kola, mogu uzeti hranu i namirnice za put kao i gospodarski pribor, namještaj i odje u, ukoliko sve to mogu natovariti na kola. O broju konja i kola sastavit e se popis a sastavit e ga s jedne strane *Narodna skupina*, odnosno poslanstvoma na drugoj nadležna hrvatska instanca. Vra anje konja i kola ostaje na snazi. Živa stoka ne može se povesti. Sve pojedinosti rješava *Narodna skupina* s hrvatskom vladom. Potrebne hitne mjere za prevoženje takvih *Volksdeutsche* u Reich bit e zajam ene.

Poslanstvo, na kraju, moli da se ministarstvo složi s takvim rješenjem i da s njim upozna nadležna ministarstva u Zagrebu. —

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova verbalnom notom od 16. X 1944.⁵⁰ potvrdilo je poslanstvu primitak gornje note i istaklo da se na elno slaže s predloženim rješenjem, ali je istodobno skrenulo pažnju kako je za sva specijalna pitanja iz predloženog rješenja opunomo eno ministarstvo unutrašnjih poslova da ih razmatra s vodstvom *Narodne skupine*.⁵¹

»Vanjsko-politi ki pregled br. 10« (Zagreb, dne 23. listopada 1944)⁵²

⁴⁹ A-VII, NDH, Kut. 268, Br. reg. 55/2 - 10.

⁵⁰ A-VII, Kut. 268, Br. reg. 55/2 - 5.

Nadstojnik njema kog odsjeka ustaškog ministarstva vanjskih poslova dr E. Bauer je dopisom 16. X izvjestio ured ministra unutrašnjih poslova o sadržaju note upu ene njema kom poslanstvu u Zagrebu. (A-VII, NDH, Kut. 268, Br. reg. 55/2 - 1)

⁵² A-VII, NDH, Kut. 3/2-1.

ustaškog ministarstva vanjskih poslova pozabavio se situacijom u Francuskoj, Ma arskoj, zoni »Jadransko primorje«, Sloveniji i Srbiji.

Za Francusku se iznosi ovakav zaključak:

»Iz svega se jasno vidi krvava razkrsnica, na kojoj se nalazi Francuzka. Sve se sukobljuje u dva opre na politička stava, od kojih svaki traži 'nacionalnu revoluciju' t.j. obračun sa starim frazama i slabostima 'Tre e Republike' i vode i položaj u novoj Europi.

Kolikogod je sada de Gaulle nemoćan da uzpostavi bilo kakav red poradi nasrtaja ljevičara, te poradi teškoga stanja u zemlji preko koje je prošao rat, koja se ponovno nalazi u obolj mobilizaciji, bez autoriteta, bez kruha, sa srušenom valutom, — ipak se uslied teškoga položaja skoro svih europskih zemalja, napose Englezke, Italije i Španije, može očekivati, da će se Francuzka ipak oporaviti i zaigrati u kolu europskih naroda značajnu ulogu. To više, što su neizcrpljive *intelektualno-moralne* vrijednosti ove zemlje, od kojih je živjela a i živjet će Europa.

Podcijenjivati Francuzku u tom pogledu poradi njezine privremene nesreće ne bi bilo pametno!⁵³

O Ma arskoj »Pregled« sadrži ovo:

»Kako se iz svega ovoga vidi a kako se je moglo razabrati i iz naših prijašnjih vanjsko-političkih pregleda, prilike u Ma arskoj razvijale su se tako, da se je prije ili kasnije trebalo očekivati slični prevrat kao što u Rumunjskoj i Bugarskoj. Te činjenice svakako su si morali biti i Niemci svjestni. Radi toga o čemu je da je u interesu uspjeha borbe bilo, da se stvari u Mađarskoj što prije razjasne. Unutrašnji neprijatelj predstavlja uvijek najveću opasnost, pogotovo kada se nikada ne može znati kada će on udariti.

Cilj je Niemaca i Mađžara nacionalista zbog toga bio u tome, da se u Mađžarskoj razjasne stvari. Opisali smo svu dvoličnost politike dosadašnjih mađžarskih vođa, ali o čemu ni druga strana nije spavala, te je protuudar bio izvršen mnogo brže, nego što su si to svi defetisti i krugovi u Mađžarskoj mogli zamisliti.

U nedjelju 15. o. mj. prije podne bili su uhapšeni mladi Horthy i vice-admiral Bornemissza. U 14 sati regent Horthy daje dnevnu zapovjed vojsci za obustavu borbene djelatnosti, u 15 sati već je interniran; u 17 sati istoga dana izdaje glavar druge honvedske vojske Vörös zapovjed vojsci da nastavi borbu; 3 sata kasnije već je uoči (hungaristi, strijeljasti križevi) Szalasi daje izjavu, da je primio od upravitelja države punomoć za sastav vlade. U ponedjeljak 16. listopada Szalasi je već objavio vladu i ujedno najavio, da će kao predsjednik vlade privremeno vršiti dužnost državnog upravitelja, dok ne

⁵³ Vlada u Vichy pod utjecajem Quai d'Orsaya nije pristajala da prizna de iure Paveli evu Hrvatsku i ustrajala pri tome da nadalje postoje odnosi de facto: da u Zagrebu opstoji i posluje francuski konzulat a kod njih trgovinsko-kulturno izaslanstvo NDH. Pavelićev prijatelj, advokat Georges Desbous — poznat svjetskoj javnosti iz procesa marsejskim atentatorima 1935. godine — upinjao se kod P. Laval da ishodi priznanje de iure i uspostavu redovnih diplomatskih odnosa. Pavelić je, naime, želio da Desbous bude šef francuske delegacije u Zagrebu u rang opunomoćnog ministra, no tome se odlučno suprotstavljao vodeći kadar Quai d'Orsaya (ambasador Rochat, generalni sekretar ministarstva vanjskih poslova), prigovarajući Desbousu da je preveliki prijatelj političke formacije na vlasti u Zagrebu i da se je odavno zauzimao za ustašku formulu rješenja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Quai d'Orsay je čak dao do znanja predsjedniku Lavalu da će se pritužiti — pristupi li Laval imenovanju Desbousa — samom šefu države maršalu Petainu koji — kao što je poznato — sluša savjete diplomacije, a ona je pak željela da ostane sve po starom. (Podaci iz jednog francuskog memoranduma od 28. I 1944: A-VII, NDH, Kut. 268, Br. reg. 17/4-1)

imenuje namjestni ko vie e od 3 lana. Osim nekih manjih pobuna posada po gradovima koje je njema ka vojska sa vjernim madžarskim trupama brzo svladala, nijesu pu isti uob e nigdje uspjeli uzeti vlast u svoje ruke, pa je vlada odmah bila gospodarem položaja. Szalasi je u vojsci odmah izmienio velik broj zapovjednika, pa nije nigdje došlo do pobuna vojnika u ve oj mjeri, nego je madžarska vojska i dalje nastavljala borbu zajedno sa njema kom vojskom.

Prema tome dogo aji koji su se odigrali u Madžarskoj zna e povoljan obrat te uklanjanje trajnih opasnosti. Time su ostvarene pretpostavke za uspješan odpor izvana i iznutra. Važno je to što se vojska dobro drži.«⁵⁴

Za položaj u »Zoni« karakteristi no je ovo u »Pregledu«:

»Svakako dolaze iz Rima iredentisti kim krugovima viesti da stvar 'Trst' kod Engleza i Amerikanaca ne stoji loše, da je upliv talijanske vlade u porastu, pa neka se ne popusti u nacionalnoj borbi i si. S druge strane je i republikansko-fašisti ka strana u 'Zoni' djelatna kao i uvijek i ni najmanje nije popustljivija. I ona ima skroz nacionalno-borbeni stav protiv 'Slavena' (Hrvata i Slovenaca) i kod Niemaca nastoji stalnim tužakanjem i prosvjedima i si. održati svoju poziciju. Niemci popuštaju kod tih stvari ve inom talijanskim zahtjevima, jer u tom *Aussenamt* i njegovi organi pomažu Italiju, a tim se posredno onemogu uju promjene ili mjere na štetu Talijana. Svakako razpoložu Talijani dalje s organizacijom inovnika i oružanih snaga u 'Zoni' koje sve dalje održavaju talijanstvo, bez obzira na to, da li su uz republikansko-fašisti ku Italiju (mali dio) ili uz Rimsku vladu. Niemci su sve više dezinteresirani, a Hrvati i Slovenci nemaju mogu nosti da postignu neki napredak, naprotiv oni su izloženi i dalje progonima.«

»Zaklju no može se re i, da se usprkos promjena njema ko-talijanskog odnosa od 1943. god. položaj Hrvata u Istri (Zoni) nije gotovo ništa promienio. Naprotiv mogu e je ustanoviti da je talijanska iredenta veoma djelatna, te se je uspješno plasirala kod organa njema ke vanjske politike, koji njezin rad svojim zahvatima bilo izravno, bilo neizravno podupiru. Nacionalisti ka hrvatska i slovenska struja, ne zašti ena, nije u stanju talijanskoj iredenti pružiti bilo kakav ja i odpor.«

U rubrici »Slovenija« dan je prikaz politiki skupina (Bele garde, partizana i slovenskih nacionalista), a za Srbiju se navodi ovo:

»Obzirom na stanje Izto nog bojišta i prodiranja Sovjeta na Balkan, partizanski vrhovni štab izdao je nalog novim divizijama da se imadu na svaki na in prebaciti u Srbiju sa ciljem da u južnoj Srbiji stvore osnovicu za ovaj dio Balkana. (U Srbiji nalazile su se prije 4 partizanske divizije, a od po etka srpnja do kraja rujna preba eno je daljnjih 6 divizija).

U o ekivanju 'oslobo enja' Srbije sa strane zapadnih saveznika, od kojih je Draža, ini se, imao neka obe anja, Dražinovci i Nedi evci vodili su najoštriju borbu protiv partizana. Zbog tih borba položaj se u Srbiji neobi no zapleo, a sasvim je postao nejasan provalom Sovjeta na srbsko podru je.

⁴ Upravitelj Župske redarstvene oblasti u Varaždinu K. Batuši telegrafski je obavijestio RAVSIGUR 15. X 1944. ovako:

»Hrvatsko poslanstvo u Budimpešti sprema se za odlazak. Cesta Budimpešta—Budafok puna bjegunaca. Madžari spremaju istup iz saveza.

Partizani namjeravaju zauzeti Me umurje. Potrebno prirediti naše snage za okupaciju Me umurja da nas partizani ne preteknu. Provjereno.« (A-VII, NDH, Kut. 153, Br. reg. 31/4 - 1)

Rukovet verbalnih nota poslanstva NDH U Budimpešti o poteško ama u hrvatsko-ma arskim odnosima: A-VII, NDH, Kut. 267, Br. reg. 58/3 - 1.

Iz ciele te nejasne situacije može se jedino utvrditi da su u Srbiji partizani zajedno sa crvenom armijom u naletu, a Nedi evci i Dražinovci ustupaju.

Prema najnovijim viestima Nedi je na elu svoje vlade napustio Beograd i otišao u Njema ku, dok je, kako je ve to poznato, 1. rujna po ela ob a pobuna etnika protiv Niemaca.«

U Zaklju ku »Pregled« daje ovakav (optimisti an) prikaz op eg razvoja:

»1. *Vojni ki*. Na svim bojištima saveznici su prema viestima iz osovinskih i savezni kih izvora opet poduzeli velike navalne pokrete. Njema ka sa svoje strane nastoji zaustaviti saveznike i pretvoriti pokretni rat u rovovski, što joj je do sada djelomi no uspjelo. Borba Njema ke vodi se sada u glavnom radi održanja položaja, a u svrhu dobivanja vremena, kako se u viestima iz njema kog izvora naglasuje, zbog mogu nosti izradbe novog oružja u dovoljnim koli inama, kako bi se pomo u njih izveo preokret na bojištima. Ina e o novom oružju sa uvana je podpuna tajnost, pa su sve viesti o tome samo naga anja.

Moral je u njema koj vojsci na visini, kako to priznaju i sami saveznici; analiziranjem najrazli itijih viesti o uspjehu totalne mobilizacije, dobiva se dojam da je ona u kona noj liniji ipak dala dobre rezultate.

Uzprkos svih naglašavanja sa savezni ke strane, o nekim razcjepima unutar stranke, unutar vodstva i t. d., ipak je prema obavijestima njema ka pozadina vrsto u rukama vlasti.

2. *Politi ki*. Konture spora me u saveznicima postaju sve jasnije. Osobito se to opaža na Balkanu (spor radi Trakije i s time u savezu stavljanje bugarske vojske pod sovjetsko zapovjedni tvo), te u poljskom pitanju, koje se sve više i više zaoštruje. Tako je iz dnevnih viesti poznato, da je Mikolajczyk pozvan da prisustvuje razgovorima izme u Churchilla i Staljina u Moskvi. Po svemu se me utim ini da je poljsko pitanje za Englezku pitanje sasvim drugorazredne važnosti u kojemu je spremna na popuštanje, pa je naglašavanje poljskog pitanja samo pitanje promi be. Pitanje koje je za Englezku mnogo akutnije i bolnije, je pitanje Balkana, što se vidi i po broju stru njaka za Balkan, koji su sa Churchillom odputovali u Moskvu, te naglašavanje sa englezke strane, da su Englezi nakon sporazuma Tita sa bugarskom vladom dezinteresirani u pitanju 'jugoslavenskog podru ja', ali da Bugari moraju sa Egejskog mora. Treba pri tom primietiti, da Englezi namjerice 'zaboravljaju' da je Bugarska vojska stavljena pod rusko zapovjedni tvo, te tako priznata de facto sa ruske strane savezni kim suborcem što je i bugarski ministar vanjskih poslova Stajnov u svom govoru naro ito zna ajno naglasio. Ne mienja opisani položaj na Balkanu niti najnovija viest o odluci u Moskvi, prema kojoj Bugari u roku od petnaest dana imadu izprazniti Trakiju. Tim zaklju kom nisu tangirane sovjetske ete, koje se tamo nalaze, pa 'spor' oko Trakije nije nikako završen.

Sve su to, kako je naglašeno, tek konture spora koji može jednom izbiti, ali to se za sada ne smije precjenjivati.«

Posjetio ga je poslanik Košak - stoji u zabilješci baruna Steengrachta od 26. X 1944^s - i uvodno spomenuo da je vlada u Zagrebu predala poslaniku Kascheu verbalnu notu koja sadržava molbu zagreba ke vlade da, ako hrvatsko podru je napuste njema ke trupe, ostvare dalekosežnu suradnju s hrvatskim organima i da prije svega poglavnik bude s njema ke strane obaviješten o namjeravanim mjerama. Vlada u Zagrebu polaže najve u važnost na usku suradnju u ovom trenutku iz psiholoških razloga i, prije svega, da isklju e po

⁵⁵ AJ, T-120, rolna 1146, St. S. Nr. 259.

mnogu nosti uznemirenost u redovima stanovništva. Vlada pri svojoj ocjeni polazi sa stajališta da stanovništvo mora pri svim mjerama koje se donose osjeći kako se radi o izrazito teškim mjerama koje nameće rat. Mora se, međutim, pošto-poto izbjeći i da narod uzima te mjere kao neki neprijateljski čin, pa da ga to navede na držanje koje ne bi bilo od koristi ni trupama što vode operacije ni njemačkoj ni hrvatskoj vladi. Stoga se prema anketi hrvatske vlade objekti predviđeni za rušenje imaju unaprijed predvidjeti na ovaj način: a) neposredna ratna postrojenja, vijadukti, mostovi, itd. koje bi uništenje bilo najprije; b) industrijska i rudarska postrojenja u kojima neupotrebljivima demontažom i odvoženjem najvažnijih sastavnih dijelova poduzeti, ali ne ih potpuno razoriti; c) nipošto uništavati postrojenja koja služe za opskrbu mjesnog stanovništva poput mlinova, pekarnica, itd. Poslanik je pri tom napomenuo da je hrvatski narod vrlo siromašan i da bi uništavanje tih postrojenja bilo propast za zemlju za dugo vremensko razdoblje. Osim toga, hrvatska vlada računa da i Hrvatska u nedalekoj budućnosti biti ponovno oslobođena uspješnom njemačkom protuofenzivom i da je stoga i na njemačkoj strani postojati interes da se ponovno zadobiju ta postrojenja.

Steengracht je odgovorio Košaku da se u cijelom tom kompleksu radi o pitanjima vojne prirode koja su uvjetovana vođenjem rata. Stoga je potpuno nemoguće da se takve stvari utvrde teoretski. Držao bi — po svojoj ocjeni — za najpravičnije da njemački general u Hrvatskoj i hrvatski oficiri za vezu uvijek dogovore na samom mjestu mjere koje treba poduzeti, a da zatim njemački poslanik u sporazumu s njemačkim generalom s tim upozna poglavnik. Uostalom, pogrešan je zaključak da su postrojenja ostati sačuvana ako ih njemačka strana poštedi radi perspektive da će se jednog dana vratiti. Rusi su majstori u razaranju i oni će se ionako — i u toku najkraćeg posjeta — pobrinuti da sve sruše sa zemljom. Zato bi državni sekretar Steengracht sa svoje strane preporučio usobnu suradnju i obavješćavanje poglavnika.

Kasche je brzojavom od 28. X 1944.⁵⁶ obavijestio svog ministra o tome da

⁵⁶ AJ, T-120, rolna 1757, Nr. 2054 od 27. 10.

U dopisu Kaschea ministarstvu od 27. X 1944. u vezi sa citiranom brzojavkom Kasche navodi da je navedene podatke o pojavama rastrojstva u spomenutoj diviziji dobio od hrvatske i njemačke vojske, kao i onoga što su mu i savjetniku društvu Kihnu usmeno saopćili SS-Gruppenführer Kammerhofer i SS-Brigadeführer Wagner. Divizija više stvarno nije sposobna za akciju i bit će, u skladu s njemačkim glavnokomandujućim na Jugoistoku, podijeljena angažirana u oslonu na druge divizije. Na taj način nastaje za Reich politički izvanredno nepovoljna situacija na što je on (Kasche) neprekidno upozoravao sve od samog formiranja divizije. Pokušaji vršeni u usmenim referatima i u pismenim izvještajima da bi se izvršila korektura u tom pravcu doživjeli su neuspjeh uslijed otklona kako vrhovnog vodstva SS-a tako i ministarstva vanjskih poslova. Posebno se pri tom Kasche poziva na razgovor što ga je u listopadu 1943. vodio u Glavnom stanu Führera s Reichsführerom SS i na osobno pismo upućeno Himmleru 26. XI 1943. što ga je dostavio i ministru vanjskih poslova Reicha također istog dana.

U prvom prilogu (Zagreb, 27. VII 1944) Kasche opisuje historijat divizije *Handžar* i konstatira da mjere vrbovanja što ih je provodio SS-Hauptsturmführer v. Krempler nisu bile svrsishodne. Divizija je poduzela važan politički korak i pokušala na svoju ruku da užu područje Brčko—Tuzla—Bijeljina stavi pod vlastitu upravu ne obazirući se ni najmanje na hrvatske datosti. Posljedice su: daljnje opterećenje njemačko-hrvatskih odnosa uopće, najveće sumnje u njemačku stranu. Kasche brani držanje 1. ustaškog zdruga u istočnoj Bosni i predlaže ove mjere kao sredstvo da se situacija popravi: prvo, divizija *Handžar* angažirati i se u Hrvatskoj na vojnom planu, bez nekog posebnog političkog zadatka; ukoliko su i oni potrebni, usklađivati ih u sporazumu s Poslanstvom; drugo, opozvati i se naređujući divizije o političkim i upravnim mjerama na području na kojem divizija djeluje; da bi se uredila posebna suradnja diviziji i se dodijeliti opunomoćnik hrvatske vlade s kojim će se surađivati na temelju hrvatskih zakona; treće,

je do kraja rujna 2.000 pripadnika 13. bosansko-hercegovačke SS-divizije *Handžar* pobjeglo iz divizije; da je 17. listopada još 140 njih odbilo da se bori protiv Rusa i da je 21. X pobjeglo više od 600 u području kod Zagreba. Glavnokomanduju i na Jugoistoku stoga je naredio posebne mjere u pogledu te divizije, nesposobne za akciju. Politički nadaje se iz toga, na žalost, dokaz za ranije bojazni koje je poslanstvo iznosilo od samog dana formiranja divizije. Kasche stoga moli da pošto-poto prekinu s daljnjim eksperimentima takve vrste. Smatra da je neodrživo daljnje vrbovanje Hrvata. U danom položaju može samo u tome biti stvar da održe akcionu sposobnu i za akciju spremnu hrvatsku vojsku na podlozi hrvatske državne ideje ustaša. Svaki drugi eksperiment škodio bi njemačkom vodenju rata. Kasche zato moli da iz prednjeg razloga raspuste dopunsku komandu *Waffen-SS* za Hrvatsku jer ona i u pogledu *Volksdeutscher* nema ovdje nikakvu zadaću. *Volksdeutschen* e ionako ubrzo biti iseljeni.⁵

Ribbentropu je ve svega bilo dosta pa je 30. X⁸ uputio Kascheu ovakav Hitlerov »obrisa«:

Pokazan je Führer — stoji u tom brzojavu — gornji materijal o nevoljama s pripadnicima *Handžar*-divizije. Führer je napomenuo da je, ipak, nepobitno da bi poslanik Kasche bez njemačke prisutnosti u Hrvatskoj odavno morao napustiti zemlju i da bi se u njoj probio Tito, a ne poglavnik, komunisti, a ne nacionalna misao. Shvaćanje poslanika Kaschea da bi se prije em ukopavanju Hrvata situacija u Hrvatskoj povoljnije razvijala Führer je označio fantastičnim. Kasche je u tom shvaćanju usamljen, jer i predstavnici *Wehrmacht* i SS koji ipak svakodnevno moraju surađivati s Hrvatima sigurno nešto razumiju od pitanja kako bi se iz Hrvatske moglo u vojnom pogledu izvući i najbolje za njemačku stranu.

5. *Memorandum ustaške vlade*. Sadržaj »Vanjsko-politički pregleda br. 11« (Zagreb, dne 4. studenoga 1944)⁵⁹ ustaškog ministarstva vanjskih poslova posvećen je temi: »Današnje vanjsko-političko stanje i razvoj te položaj Hrvatske u njemu«. Preokret u vojnom, a potom i u vanjskopolitičkom položaju nastao je - konstatira pisac »Pregleda« (VI. Židovec) - njemačkim slomom u Francuskoj te, kao njegova posljedica, izdajom i unutrašnjim slomom u Rumunjskoj i Bugarskoj koji je pak doveo do prodora Crvene armije na Balkan. Upušta se zatim u razmatranje različitosti strategijske koncepcije bitke u Francuskoj: jednu je predstavljao feldmaršal Rommel; drugu feldmaršal Rundstedt. Rommel - kome se priklonio Führerov Glavni

regutacija za diviziju uslijediti će na temelju dogovorenih brojki u sporazumu s njemačkim vojnim inspektorom u Hrvatskoj i hrvatskim ministrom oružanih snaga; u drugim pitanjima divizija se upravlja prema njemačkim sporazumima u vezi s njenim formiranjem, u skladu s notom njemačkog poslanika od 30. III 1943. upućenom hrvatskom ministru vanjskih poslova.

Drugi prilog sadrži direktive divizije za osiguranje mira u Bosni. (AJ, T-120, rolna 1757, Grs - 183/44)

⁵⁷ Pogranici redarstvo u Osijeku je 19. X uputilo RAVSIGUR-u ovakav brzojav:

»Nastavlja se izseljavanje iz Putinaca, obližnjih Pazova, Beške, Indije i Rume pripadnika Volksgruppe. U toku subote, nedjelje i ponedjeljka izselilo se 10.000-12.000 osoba. Među njima oko 50 iz Osieka i 30 srbskih državljana iz Beograda.«

Isto redarstvo istog dana otposlalo je RAVSIGUR-u i drugi brzojav:

»U toku 10. i 11. nastavljeno izseljavanje njemačke narodne skupine preko ovoga Povjereništva iz Srijema, a u skupnom broju od 4.000 osoba.«

⁵⁸ Ladislaus Hory und Martin Broszat, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945*, Stuttgart 1964, str. 154.

⁵⁹ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 4 / 2-1.

stan - bio je pobornik misli da neprijatelja treba što dublje i u što većem broju pustiti u Francusku, a tek tada zadati mu odlučan udarac. Obratno od Rommela, Rundstedt je zagovarao da se neprijatelju isprijebe smjestiti na iskrca na kopno, tako da se protiv iskrcane anglo-američke vojske bace sve raspoložive rezerve. Primijenili su Rommelovu koncepciju i doživjeli neuspjeh.

»Ponajprije došlo je do unutrašnje krize u samom Reichu, gdje je čak sama pretpostavka, da bi se stvari mogle odnosno morale razviti onako, kako su se kasnije doista i *po ele* razvijati, izazvala reakcione i opozicione krugove na pokušaj otvorene pobune, što je ostvareno u događajima oko 20. VII o. g. (tj. atentat na Hitlera). Kasnije su događaji u Francuskoj, odnosno događaji na jugoistoku Europe imali svoj odjek u njemačkoj javnosti, kao što to uobičajeno je u životu svakog naroda imaju svi vanjski događaji, a pogotovo ovakovi vojni ki porazi. U tim danima njemačka narodna fronta pokazala se je na dostojnoj visini te je tako njemački narod mogao vrlo brzo ukloniti sve posljedice te unutrašnje krize, pa se može reći da je do danas ta kriza već posve izliječena. Najteži šok bio je tokom mjeseca kolovoza ali je onda odmah nastupilo srećivanje i pribiranje novih unutrašnjih snaga koje su potrebne da se stvore preduvjeti za daljnju borbu i nove uspjehe.

Događaji u Francuskoj izazvali su me utim ne samo krizu, nego i pravu paniku u raznim drugim zemljama, koje su po svojoj strukturi i onako bile labilne ili pak izvrgnute napadajima vanjskih i unutrašnjih neprijatelja. Ovakav razvoj stvari doveo je ubrzo do katastrofe u trim zemljama (Rumunjska, Bugarska, Finska), dok su Mađarska i Slovačka bile dovedene na sam rub ropasti. Mi smo u našim vanjsko-političkim pregledima pratili razvoj u tim zemljama, pa to zbog toga nije potrebno ponavljati. Svakako sad svatko može vidjeti, da je šteta što na vrijeme nisu bile razjašnjene stvari u tim zemljama, i što nisu bile dovedene na vlast prave nacionalističke vlade. Neodređeno stanje u tim zemljama predstavljalo je latentnu opasnost, koja je me utim postala akutna i dovela do neposredne katastrofe u slučaju, kad je Njemačka doživjela ozbiljni vojni ki poraz u Francuskoj. Državnici u ovim zemljama, pa i itavi narod bili su kao sljepi, te kao hipnotizirani, pa su mislili da je Njemačka ka ve izgubila rat tako, da se oni moraju pošto spašavati. To su novine otvoreno pisale ili bar me u redcima nagovještale, to su govorili finski državnici, to je rekao prof. M. Antonescu, to je bugarski ministar vanjskih poslova Draganov rekao jednom našem predstavniku dodavši, da Niemci doduše tvrde kako će pobijediti, ali da to činjenice opovrgavaju, te da je objektivno stanje drugačije od subjektivnog njemačkog mišljenja. U to su bili uvjereni i mnogi mađarski državnici, pogotovo razni magnati, reakcionarni kapitaliste, anglofili, Židovi, ali i mnogi klerikalci. Ovakovo razmišljanje navelo je na krive zaključke i neke slovačke državnike (atloš i drugi) koji su pošli čak tako daleko da su pošli negirati misao i potrebu vlastite države, pa čak i narodnosti (što će se, treba se bojati, u budućnosti Slovačka koja još gorko osvetiti).

Dakle vidi se: razvoj u ovim zemljama nije doveo samo do krize, nego čak do potpune bezglavosti i panike, u kojoj su čak i državnici, koji bi trebali triezno misliti, zaboravili na najosnovnije istine. Zaboravili su na to, da kad bi čak bila istina i potpuna sigurnost, da će sutra Njemačka ka dakle i njihova država, izgubiti ovaj rat, da oni ipak ne mogu izdati stvar svoga naroda i države, nego se moraju i dalje boriti, jer samo tako mogu spasiti bar ono posljednje što se još može spasiti. Kapitulacija ne dolazi u obzir ponajprije zbog toga, jer se njome ne dobiva mir, nego se narod sili na daljnju borbu —

ovaj put protiv svog doju erašnjeg saveznika - i jer se njome može dovesti ne samo do državne, nego čak i do narodne propasti (koja je sad, najotije, zaprijetila Bugarskoj). Nadalje okolnost, da je možda sutra Njemačka izgubiti rat nije nipošto razlog na pr. za Rumunjsku, Bugarsku ili Finsku da kapituliraju, jer se te zemlje u prvom redu imaju boriti za svoje vlastite državne i narodne interese, pa preuranjenom odustajom od te borbe daje samo pravo neprijateljskoj strani, da se tu doista radi o nekakvim 'satelitima', koji se u stvari ne bore za vlastitu pravednu stvar, nego su samo njemačke prirepine koje se bore za njemačku stvar.«

»Ipak ovo panično razpoloženje preuzelo je maha u mnogim zemljama, a imalo je, što je razumljivo i lahko izpričljivo, čak svoj odjek u nekim hrvatskim krugovima (ovdje se otvoreno aludira na 'afere Lorkovi -Voki'), što je dovelo do kratke i oštre krize, koja je me utim brzo i uspješno na poznat na in likvidirana, nakon čega se je pokazalo, da ti ljudi nemaju zapravo nikoga za sebe, nego se radi o pojedincima političarima, koji su ovdje eni od svoga naroda. Jedan od njih, već nakon zatočenja, izjavljivao je povjerljivo, kako su Niemci vojni i politički posve zatajili i kako su izgubili rat, pa kako mi sad, pogotovo nakon mjera spram Židova i Srba, trebamo bez oklievanja tražiti izlaz i t. d. Drugi je jedan naš predstavnik u inozemstvu bio čak toliko nepromišljen i nesmotren da je nekom njemačkom prijatelju izjavljivao, kako doduše Njemačka još nije izgubila rat, ali kako treba ozbiljno razmisliti s tom mogućnošću i *kako treba naš rad već sada udesiti i prilagoditi* prema tome. U Hrvatskoj je me utim, kako je to poznato, stvar brzo uređena.

U Slovačkoj je bio potreban radikalni zahvat njemačke vojske, dok je u Mađarskoj stvar na vrlo vješt i pametan način predusretna, pa je kriza uklonjena zapravo prije nego što je mogla izbiti te je vlast preuzela vrsta nacionalistička vlada.

Me utim panika u Rumunjskoj i Bugarskoj dovela je do poznatih događaja, koji se više nisu mogli zaustaviti. Kao vojni i kao posljedica ove panike došlo je do prodiranja boljševika u europski jugoiztok.«

»Današnji položaj, do kojeg je došlo nakon svih tih događaja mogao bi se ovako okarakterizirati: nikakova kapitulacija ne dolazi u obzir za Njemačku, čak ni u slučaju kad ona više ne bi imala nikakvih stvarnih izgleda, jer zahtjevi koje postavljaju Angloamerikanci s jedne strane te boljševici s druge, predstavljaju uništenje ne samo njemačke države nego i uništenje velikog dijela njemačkog naroda i onemogućuju budućeg normalnog života i razvoja. Povrh toga okrutnost kojom se vodi ovaj rat te bezobzirno uništenje njemačkih gradova ruši sve mostove. Naprotiv svakoj pomisli za kapitulaciju, koja je unaprijed sama po sebi izključena, postoje veliki stvarni izgledi za Njemačku (!). Ponajprije iz činjenice da se borba dalje vodi proizlaze neprocjenivo ogromni izgledi, jer dok borba traje sve je moguće, a daljnjom borbom nužno moraju izaći i sve više do izražaja i slabosti u neprijateljskom taboru, koje slabosti bezuvjetno postoje uslijed izmorenosti i velikih žrtava i gubitaka, kao i zbog toga što je veliki neprijateljski gubitci iz dana u dan iznova uvjeravati neprijatelja u bezsmislenost daljnje borbe, pogotovo na njemačkom području. Nadalje pridolazi kao važan čimbenik okolnost sve težih odnosa između u t. zv. saveznika t. j. između Angloamerikanaca s jedne strane te Rusija s druge strane.«

Kompleksu anglosasko-ruskim razilaženja valja pribrojiti i japanski problem. »Me utim najvažnija činjenica koja se mora iztaknuti kad se promatra današnji položaj u Njemačkoj te današnji vojni i vanjskopolitički izgledi

Njema ke — nastavlja 'Pregled' — sastoji se u tome, što je njema ki narod zreo i sviestan dužnosti današnjeg asa te unutrašnje pripravljen i prilago en potreba ma ovih vremena. Nakon sloma u Franzuskoj uzpostavljena je fronta na zapadu, pa se to mora nazvati ' udom', svakako mnogo ve im od onog nekadašnjeg ' uda na Marni'. Ovo ' udo' jednako kao i kasnije ' udo' na izto noj fronti i tu u bitci u izto noj Pruskoj bilo je jedino mogu e zahvaljuju i visokoj sviesti njema kog vojnika i njema kog naroda. Nikakovi vojni ki ni vanjsko-politi ki izgledi ne bi bili ostvarivi i nikakovo novo oružje ne bi bilo upotrebljivo ako Njema ka u ovom najtežem i najsudbonosnijem asu ne bi imala na razpolaganje unutarnje jedinstvo i snagu naroda i vojske. Da to danas postoji jama no je zasluga nacionalsocialisti kog odgoja, sviesti i izdržljivosti.

K ovoj osnovnoj injenici pridolazi i nesumnjiva injenica da Njema ka raspolaže novim oružjem, pa e ova to novo oružje i upotriebiti. Kao prva mjera ini se da bi trebali biti upotrebljeni novi lovci, jer je skršenje neprijatelj-ske zra ne premo i preduvjet za sve drugo. U posljednjem svom govoru Göbbels se vrlo diplomatski i umjereno izražava o tom novom njema kom zra nom oružju te kaže 'da se može opravdano nadati da e biti postignuti rezultati koji se o ekuju'. Ova umjerenost u izražavanju pokazuje ne možda na kakovu skepsu nego mnogo prije samosviest i sigurnost, kojoj više nije potrebna nikakova promi ba, kao i na to, *da e ovi novi njema ki lovci vjerojatno vrlo skoro zapo eti svojom djelatnoš u.*

To su sve temelji koji opravdavaju tvrdnju i shva anje da Njema ka nikako ne e izgubiti ovaj rat nego da e naprotiv pobediti što zna i prisiliti oba neprijateljska tabora na povoljan mir.«

A kakav je položaj (ustaške) Hrvatske? - postavlja pitanje »Pregled«.

»Kad se postavlja pitanje kakav je položaj Hrvatske u itavom ovom zbivanju, onda je jasno kakav stav Hrvatska mora zauzeti. To je izrekao Poglavnik i to je ustaška misao i ustaška borba.

Drugo je pitanje neposredna i prolazna opasnost koja prieti Hrvatskoj uslied toga što je Rusiji uspjelo prodrieti na Balkan. Ruske se vojske možda mogu uputiti spram Hrvatske, premda to ne izgleda za sada vjerojatnim. Nije to vjerojatno zbog toga jer iz geografskih i strateških razloga u sadašnjem asu ovog svjetskog spora hrvatsko podru je ostaje po strani, te se na njemu ne e izvojevati nikakova bitka koja bi bila važna za izhod ovog rata.«

»Pregled« u skoroj budu nosti o ekuje velike bitke na *etirivelika* ratišta: zapadnom i isto nom ratištu, onom u Italiji te ma arskom bojištu. I nastavlja ovako: »Tome treba pribrojiti i veliku zra nu bitku koju e Angloamerikanci o ito i dalje pokušati voditi nad njema kim prostorom. No baš uslied tih prirodno odre enih ratišta moglo bi se predvi ati da Hrvatska možda ne e postati poprište ve ih ratnih podhvata (bar ne do idu eg prolje a), nego da e dogo aji prohujati mimo nje, tim prije kad u o ima neprijatelja njena sudbina i onako ovisi o uspjehu na drugim, glavnim, bojištima. No kad bi se, mimo ovog rasu ivanja možda dogodilo da Hrvatska bude napadnuta, pa ak da privremeno bude i zaposjednuta od neprijatelja, jasno je da tu ne e pasti odluka u ratu te da ni ovakovi dogodaji ne e imati nikakovo ve e zna enje za ob u odluku te da e *nakon predvi enog uspješnog završetka ovog rata, Hrvatska opet biti uzpostavljena sa svim svojim pravima i u punoj cjelovitosti* (podvukao B. K.), a to je baš ono za im teži i zašto se bori hrvatski nacionalizam oli en u ustaštvu.

Naša je dakle glavna zada a unutrašnje sre ivanje zemlje i borba spram

unutrašnjih neprijatelja te napose spram partizanstva kao i srbstva, kao najaktivnijih sila koje se sada okomljuju na hrvatsku državu i narod.«

Zato »Pregled« i zaključe ovako kao neki ustaški »vjeruju«:

»Iz svega se vidi, da je znatna važnost u što boljem odnosu između Njemačke i Hrvatske, u međusobnom povjerenju i pouzdanju, međusobnom razumijevanju i podupiranju.

U tom pravcu postignut je znatan napredak i povoljan razvoj.

Njemačka treba cijeniti hrvatsku ustašku borbu, koja ostvaruje hrvatske narodne i državne ciljeve, ali je u skladu i s njemačkim, dok Hrvatska zna da vidi, da je baš Njemačka ona jedina svjetska sila koja priznaje pravedne hrvatske narodne i državne zahtjeve.

Obratno u posljednje vrijeme *ponovno* dokazano, kako politika nekih naših susjeda, koja je tako ugrožavala Hrvatsku, zapravo ugrožava i Njemačku.« —

U »Unutrašnjo-političkom pregledu br. 10« (Zagreb, dne 4. studenoga 1944)⁶⁰ ustaškog ministarstva vanjskih poslova riječ je o srpstvu i Srbima i u njemu se na jednom mjestu kaže i ovo:

»Danas su Hrvati u svojoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj pa oni ne mogu prihvatiti ni jednu kombinaciju o ulazku u neku državnu zajednicu s drugim državama ili narodima, jer bi time izgubili najhitnija obilježja onoga što je bio cilj njihove borbe kroz stoljeća. Izkušva iz prošlosti naučila su Hrvate, da njihova zajednica sa drugim narodima u jednoj državi ne samo nije već jamstvo njihove slobode i nezavisnosti, nego je izvor opasnosti za njihov obstanak. Prema tome nema i ne može biti ne samo ni jedne političke skupine nego ni jednog pravog Hrvata u Hrvatskoj, koji bi mogao zagovarati ideju uzpostave 'federalističke Jugoslavije', jer bi takav zahtjev značio odstupanje od postignutih tekovina, prema kojima je nekadašnji zahtjev za uzpostavu federalističke državnog uređenja bio samo prvi korak. Prihvatanje ideje 'federalističke Jugoslavije' sa strane bilo kojeg Hrvata značilo bi izdaju onih ideala, za koje su se Hrvati stoljeća borili, a istovremeno odricanje od ideje državnosti i samostalnosti.«

»Prema tome - nastavlja 'Pregled' - može se i danas smatrati da je srpskoj politički cilj uzpostava Jugoslavije ne samo u granicama u kojima se prije nalazila nego i sa znatnim proširenjima na račun svih susjednih država. U takvoj Jugoslaviji u koliko bi se ostvarile težnje Nedića i Mihailovića i njihovih sumišljenika, Srbija bi imala izuzetan položaj, a sve nesrpske zemlje nalazile bi se u položaju okupiranih zemalja prema Srbiji. U tom takovom uređenju Jugoslavije Srbija gleda jamstvo da se više ne bi moglo dogoditi ono što se dogodilo u travnju 1941. U koliko bi pak pobijedila politika koju vode partizani djelomično u zajednici sa Petrom Karađorđevićem, Jugoslavija bi samo prividno bila drugačije organizirana, ali utjecaj Srbije ne bi u nikom pogledu bio smanjen. Stoga je sasvim jasno da i Hrvati, Crnogorci i Makedonci, koji su kao cjelina ugroženi tim osnovama ostati stalno u oporbi prema svakoj ideji o uzpostavi Jugoslavije odnosno prema svakoj organizaciji države, u kojoj bi Srbija imala vodeću ulogu. Može se sasvim sigurno reći, da nema političke ideje radi koje bi ovi narodi bilo pod kakvim uvjetima pristali na zajedničku državu sa Srbijom, jer u takvoj zajednici plove neizbježno ka svojem uništenju.«

⁶⁰ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 6/3 - 36.

Kasche je u svom opširnom telegramu upu enom 8. XI⁶¹ ministru v. Ribbentropu ocrtao trenuta ni položaj u Hrvatskoj i naveo da je nakon brzoga sovjetskog napredovanja prema hrvatskoj isto noj granici i Ma arskoj u vrš en obrambeni front na donjem toku Drine i, nastavno, na srijemskom tjesnacu izme u Save i Dunava zapadno od Mitrovice. Ovdje su najve im dijelom njema ke snage s pojedinim hrvatskim jedinicama. Napuštena je jadranska obala na potezu sjeverno od Zadra do Kotora. Neprijateljske snage u srednjoj Dalmaciji u oštrom su nadiranju oko Drniša i Knina. Obrambeni front s obje strane južno od Mostara malo je napadan.⁶² U obalnom sektoru na njema koj su strani angažirani pretežno hrvatske legionarske jedinice i hrvatski odredi. Dok su etnici u Hercegovini gotovo kompletno protiv Nijemaca, oni u srednjoj Dalmaciji još su dosad držali njema ku stranu. Na obali je ustanovljeno iskrcavanje jugoslavenskih jedinica koje je Engleska uvježbala. Zagreba ki se vladini krugovi pribojavaju da e Anglo-Amerikanci i Tito na obali provesti razgranam prisilnu mobilizaciju i obrambeni front ubrzo mo i napasti nadmo nim snagama. Najve u zabrinutost izaziva položaj u Ma arskoj, osobito približavanje sovjetskih snaga Budimpešti. Borbeni položaj u Srijemu i na Drini ovdje manje uznemiruje, iako je vlada zbog gubitka najvažnijih prehrambenih podru ja zabrinuta za opskrbu stanovništva. Zbog evakuacije *Njema ke narodne skupine* mogli su osloboditi samo manji transportni park za prikupljanje namirnica iz Srijema. Pa ipak su Nijemci i Hrvati prebacili znatne koli ine u zapadnu Hrvatsku i Be . Brigu za snabdijevanje smanjuje ispadanje dalmatinskih obalnih krajeva gdje sad Anglo-Amerikanci i Tito nose pred stanovništvom odgovornost za to. U hrvatskom prostoru ne poja avaju se u posljednje vrijeme borbe »bandi«. Uspješne hrvatske operacije u zapadnoj Slavoniji, njema ko-hrvatske u sjevernom primorskom podru ju olakšale su pritisak. Glavna željezni ka pruga Zagreb—Vinkovci u pogonu je usprkos jakim sabotazama i napadajima iz zraka; druge su pruge djelomi no izvan upotrebe. Napadaji iz zraka (bombama i u niskom letu) znatno su u porastu, prije svega u okolici Zagreba.

Stanovništvo ne pokazuje - nastavlja Kasche — nikakvo pani no raspoloženje, ali je zato vrlo labilno. Njegovo je držanje prema Nijemcima nepromijenjeno, ali vjera u njema ku mo opada. Hrvatsko domobranstvo i *Ustaška vojnica* u vrstili su poslije rujanske krize (»afere«!) svoje držanje i borbenu snagu. Daljnji razvoj zavisi od položaja na ratištu, držanja njema ke strane i zajedni kih politi kih mjera poduzimanih radi podizanja ratnog morala. Radništvo je i nadalje deprimirano zbog materijalnog položaja i odnosi se suzdržano prema razvoju a da nije izmijenilo radnu produktivnost i političko držanje. inovništvo, pretežno još iz jugoslavenskih vremena, labilno, odlučno - nije angažiranje pokazuje samo njegov manji dio. Vladu (ustašku) trebalo bi bezuvjetno održati na političkoj liniji. Njeno shva anje položaja više je fatalisti ko nego optimisti ko. Postoji odlučna riješenost da založi svoje snage uvijek u borbi i radu, pri emu se prije svega isti u, pored poglavnika Pavelić a, predsjednik vlade N. Mandić , ministar oružanih snaga N. Steinfel, ministar unutrašnjih poslova M. Frković i ministar narodne prehrane S. Hefer. Djelovanje organizacije propagande aktivno je i zadovoljava. Ve tjednima formiran

⁶¹ AJ, T-120, rolna 1025, Nr. 2119 od 7. 11.

⁶² RAVSIGUR je primio iz Bihaća ovaj telegram od 25. X 1944:

»Njemačka vojska se poela povlaćiti na sjever. Molimo za upute u slučaju povlaćenja iz Bihaća.« (A-VII, NDH, Kut. 153, Br. reg. 25/4)

je pri njema kom kulturnom atašeju (dr Katschinka) mješoviti njema ko-hrvatski informacijski odbor;⁶³ u njemu su predstavnici »ravnateljstva za promi bu«, hrvatske vojne propagande, njema kih oružanih snaga i *Waffen-SS*. Poslanstvo ga besprijekorno usmjerava; suradnja je dobra, a op a spremnost za akciju prisutna kod svih. Prisutnost glavnokomanduju eg na Jugoi-stoku na ovom terenu djeluje nadalje povoljno pošto su uklonjene ozbiljne teško e pri smještaju.⁶⁴

Da bi zajedni ki usmjeravali sve zahtjeve vodenja rata — javlja Kasche dalje — formiran je pod Mandi evim predsjedništvom neke vrste ratni kabinet uz naizmjeni no pozivanje u nj nadležnih ministara s kojim Kasche može odmah riješiti sva na elna pitanja. Za njihovo tretiranje u pojedinostima formiran je kod predsjednika vlade ured pod upravom ministra A. Benaka, dotadašnjeg opunomo enika kod *Druge oklopne armije*. Obuhva a sve hrvatske resore i omogu uje da poslanstvo i nadležni njema ki vojni ili policijski organi donesu potrebne mjere s hrvatskom vladom. Uz ukop avanje svih nadležnih organa glavnokomanduju eg na Jugoi-stoku svestrano su razmotrili pitanja njema ko-hrvatske suradnje u borbenim zonama i riješili ih na potpuno zadovoljstvo. Pregovori njema ko-hrvatskih vladinih odbora koji zapo-inju u Zagrebu idu eg tjedna proširit e te mjere. Ta suradnja u svim pitanjima zajedni kog vodenja rata odražava se povoljno na držanje i surad-nju hrvatske vlade. Uspije li im da drže ratnu situaciju u rukama, mo i e suradnjom u zemlji spretno baratati, a povoljno djelovanje na hrvatske oružane snage i stanovništvo samo e se proširiti.

Na elno uvjeravanje da e njema ka strana brani Hrvatsku kao i sam Reich i da e vlada Reicha i obitelji nacionalista asno prihvatiti u Reichu smirilo je duhove. Bit e svrsishodno da mjere jasno i temeljito tretiraju i u ograni enom okviru otpo nu provoditi evakuaciju za obitelji, arhivsko dobro i državnu imovinu. Bezuvjetno jedinstveno rukovo enje od strane poslanstva potrebno je zbog jednoobraznosti tuma enja i izbjegavanja demoraliziraju ih utjecaja. U pitanju sklanjanja na teritorij Reicha Kasche smatra da treba neprekidno angažirati poslansvo NDH u Berlinu. Ne zadovoljava za sada, po njegovoj ocjeni, pitanje Kammerhofera koji uvijek iznova - a da mu nije pri ruci za teku e njema ko-hrvatsko uskla ivanje - kviri ve utvr ene mjere samovoljnim zahtjevima. Tako er treba riješiti pitanje nasljednika Glaise-'Horstenaua, i Kasche iznova preporu uje gen. Juppea, kao što je to ve predlagao ministarstvu. Ako se povoljno riješe poteško e, Kasche može na naprijed spomenutoj bazi poticati daljnju aktivizaciju hrvatskih suradnika, osobito u pogledu uve anog radnog angažiranja na ratnim zadacima u zemlji i poja anju trupa. Njima je, dakako, potrebna materijalna podrška s njema ke strane, jer neizvjesnost u naoružanju raspoloživih regruta nepovoljno djeluje na raspoloženje naroda i trupa.

Što se ti e ukupnog politi kog razvoja morat e se jasno iznijeti stajalište o osloba anju onih krajeva Hrvatske koje je neprijatelj zauzeo. Stvarno njegovo provo enje tražilo bi raspoložive namirnice jer bi se ina e raspoloženje

⁶³ Nešto poput onog -Promi benog vije a« pri predsjedništvu vlade iz sije nja 1944. Sa injavali su ga: Mandi , Suši , Makanec i Vran i , a zadatak mu je bio da daje smjernice za rad odboru državne promi be kojem je na elu stajao J. Makanec, ministar narodne prosvjete. (A-VII, NDHj Kut. 218, Br. reg. 60/3 - 1)

Kako su uzmicale njema ke oružane snage s Balkana, tako se povla io i glavnokomandu-ju i da bi na kraju završio u Zagrebu u stanu poslanika Košaka, Gregorjan eva 15. No, i tu samo privremeno.

oslobo enog stanovništva zbog nestašice moralo okrenuti protiv Nijemaca. U pogledu srpsko-hrvatskih napetosti spremnost poglavnika Paveli a da isprave granicu prema Srbiji i Crnoj Gori daje mogućnost da se te napetosti ublaže. Trenuta no, napuštanje Srijema od strane *Volksdeutschera* ima te za posljedicu srbiziranje tog područja. Ista opasnost postoji pri nastavljanju suradnje s Mihailovi evim etnicima u istoj Bosni i Hercegovini. Ona Hrvate neposredno izvanredno opterećuje a njemačkoj strani šteti zbog pojačanih velikosrpskih zahtjeva za vlašću. Stoga Kasche preporučuje da pomažu srpsku nacionalnu borbu u *srpskom* prostoru; drugdje da uprave borbe etnika u području Crne Gore i isto ne Hercegovine gdje ima partizana.

Snažan interes Amerikanaca za Mihailovi a⁶⁵ koji se sve više udaljuje od engleske tendencije trebalo bi uvažiti. Preporučljivo bi bilo aktivizirati crnogorske autonomnaške krugove oko Sekule Drljevića koji živi u Zagrebu. Mogli bi jasno formulirati gledište o oslobodjenju Crne Gore od okupatora. U napuštenom dalmatinskom području i onom zapadne Hercegovine morali bi svim sredstvima pomagati privremeni hrvatski otpor snagama neprijatelja. Već prije nekoliko tjedana razgovarao je o tome s poglavnikom. Daljnji je razvoj sad predmet razgovora ministra oružanih snaga, ministra Frkovića a i feldmaršala Weichsa uz sudjelovanje generala Juppea. Temeljna misao jest da pri hrvatskoj vladi osnuju središnje mjesto za vođenje te borbe pod vodstvom ustaša. Gen. Juppe ima te zadatak da im pomaže savjetom i materijalom. Angažirane jedinice u toj borbi morat će neposredno podržavati najbliži njemački sektor fronta, s tim da je zajednički postupak međusobno usklađen. Ta borba zahtijeva - žele li njen uspješan razmah — jednoznanu hrvatsku nacionalnu orijentaciju i upravljanje. Politička namjera Sovjeta čini se da je sada u biti upravljena na uvršenje Titove vlade u Beogradu i njeno teritorijalno proširenje. Tito sam želi, kako se čini, da vlastito trajanje - što se moglo i očekivati - osloni na Sovjete, ali ne želi da se odrekne ni podrške Engleske. Značajno je u tome izvjesno izlaženje u susret pri pregovorima sa Šubašićem,⁶⁶ a to i zato što se ovdje zna iz pouzdanih izvora kako su najbliži Titovi suradnici još nedavno izražavali mišljenje da potpuno odbiju izbjegličku vladu i potpuno napuste vezu s Engleskom. Engleska politička taktika trenuta no je suzdržljiva. Iskrčavanju jugoslavenskih trupa u Dalmaciji koje je Engleska uvježbala čini se da je cilj da Englezi sebi osiguraju izvjesna politička uporišta. Ona se trenuta no sastoji u poznatom osloncu na Tita, ali se ipak trudi da pridobije i hrvatske krugove. Sve više upada u oči američki dodir s DM i srpskim nacionalnim krugovima, vrijedan pažnje zbog udaljavanja od engleske linije. Kod Tita kao da je naišao na priznanje ruski zahtjev na Kotor; zahtjevi SAD na Trst i pozadinu kao i onaj Engleske na Istru najavljeni su, ali su ostali neuslišani. Budući da Tito osvajanjem Beograda (20. X 1944) nije više samo opozicioni vođa »bandi« nego odgovorni šef vlade, ubrzo će se zapaziti kod njegovih pristaša razaranja. Njegove materijalne mogućnosti ne će dopustiti da se ispune bezbrojne nade i obećanja. Povrh toga, različitava sovjetska, američka i engleska nastojanja i težnje neće više samo jačati njegovu borbu nego će postavljati zahtjeve koji će Titu oduzeti nimbus nezavisnosti. Tu se inozemnom informacionom djelovanju njemačke strane pružaju opsežne mogućnosti.

Taj su interes Amerikanaca za DM povezivali s pukovnikom Robertom H. McDowelom, šefom posljednje američke vojne misije u štabu Draže Mihailovića.

⁶⁶ Opš. o tome: Branko Petranović, *Jugoslavenske vlade u izbeglištvu 1943—1945*, Dokumenti, Beograd-Zagreb 1981.

Kasche u telegramu 11. XI 1944.⁶⁷ (od kojeg je sa uvan samo nastavak) javlja svom ministarstvu sadržaj razgovora s poglavnikom koji je ozbiljno zabrinut. Pri planiranoj akciji Kammerhofera ili drugog SS-Führera, o emu je Paveli — kao što je ministarstvu poznato — ve obaviješten, pribojava se poglavnik novoj šteti nanesej ustašama i hrvatskom oružništvu zbog dodatne regrutacije s njema ke strane. Dalje, poglavnik ima rezerve u pogledu 13. SS-divizije *Handžar* koja je formirana i protiv njegovaj prijedloga, kao i protivno zajedni kom ugovoru.⁶⁸ Paveli mu je izjavio da je ve tada predvi-ao raspad te divizije. I ovu regrutaciju proveo je opunomo enik Reichsfii-hrera SS. Na kraju, imao je rezervu i u pogledu politike *Petog SS-korpusa* prema etnicima koja je u Hercegovini nanijela izvanrednu politu ku štetu, a sad i na vojnom polju. Imenovanje jednog SS-Fiihrera kao nasljednika Glaise-Horstenaua izazvalo bi kod poglavnika i njegovaj vlade bojazni da e se sada poja ano nastaviti takve kritizirane metode. Hrvati vide u tome štetu za zajedni ko vo enje rata i životnu opasnost za vlastitu državu.

Kasche je prisiljen da se složi s takvim pribojavanjem. Ako je i postignut niz dobrih rezultata u borbi i ako je Kammerhofer proveo netom evakuaciju *Volksdeutschera* u Reich stvarno na na in koji zaslužuje priznanje, ipak ukupan rezultat ostaje nepovoljan. 13. SS-divizija se raspala; hrvatsko oružništvo ostalo je osaka eno u prilog Kammerhoferovoj žandarmeriji; Kammerhoferova pak žandarmerija samo je ograni eno sposobna za akciju i nedovoljno je pouzdana. U prostoru *Petog SS-korpusa* okrenuli su stanovništvo u širokom podru ju doga aji kod Otoka protiv Nijemaca,⁶⁹ a politika prema

⁶⁷ AJ, T-120, rolna 1025.

⁶⁸ To je bio dogovor državnog ministra Lorkovi a i SS-Obergruppenfiihrera G. Bergera od 11. VII 1943. o ustrojstvu SS-divizije i redarstva. Potpisnici su bili: Lorkovi , Begi ; Berger i Glaise.

Lorkovi je potpisao okružnicu dostavljenu svim velikim županima (Zagreb, dne 20. svibnja 1943) ovog sadržaja:

»Kao što je okružnicom od 1. travnja o. g. opunomo eniku hrvatske državne vlade kod postrojbenog stožera dobrovolja ke hrvatske SS-divizije javljeno, zapo eto je radovima oko postrojavanja ove divizije.

Dosadašnji odaziv bio je, kako se je i moglo o ekivati, veoma živ. Sigurno je, da e kroz razmjerno kratko vrieme ova divizija, koja e predstavljati veoma važan inbenik za osiguranje naših isto nih granica, mo i biti potpuno ustrojena.

Umoljavaju se gospoda veliki župani sviju velikih župa, u kojima se vrši nova enje za hrvatsku SS-diviziju, da izvještaje u toj stvari, primjetbe i eventualne priedloge izvole slati na predsjedništvo vlade, državnog ministra dra Lorkovi a.« (A-VII, NDH, Kut. 192, Br. reg. 3/8)

U spisima Glavarstva gra anske uprave za Dalmaciju nalazi se ovakva bilješka (Split, 29/11. 1944):

»U no i izme u 27 i 28 t. mj. njema ke S. S.-postrojbe Prinz Eugen izvršile su strahoviti pokolj u selima Otok, Ruda, Grabi, Podi, Gala, Dolac Donji. Uglavnom žene i djeca iji se muževi, odnosno o evi, nalaze kao ustaše ili domobrani u Sinju ili kao radnici u Njema koj. Dosada utvr eno oko 400 žrtava što zaklano, što spaljeno ili ubijeno. Izgleda da ima još oko 400 žrtava do kojih se nije moglo do i. Za vrijeme tog podhvata u zale ini Njemaca nalazila se je jedna satnija domobrana koja je imala da štiti njihova le a i koja nije ništa mogla da prije i. Kad se taj pokolj vršio pitalo se ljude da li su katolici ili pravoslavni, pa izgleda da su stradali samo Hrvati-katolici jer da ima me u tim trupama S. S. div. Prinz Eugen pravoslavaca-bana ana. Preživjeli sakupljaju i sahranjuju žrtve. Veoma je važno da odpora skoro nikakvog nije bilo, jedino što je bilo pripucano iz 2-3 puške sa gornjih brda, a možda iz po koje ku e od partizana, koji su služili kao odstupnica. Od Njemaca nije nitko poginuo, a niti je koji Njemac povrije en. Iz sela Otok odvedeno je više ljudi (kao zarobljenici) u Sinj, dok su drugi zadržani da nose municiju i si. Njemcima (kao tegle a sila), pa kad Njemcima nisu više trebali, onda su likvidirani. Ogor enje strahovito, naro ito me u domobranima. Ima ih mnogo kojima su stradale porodice. Jednom domobranu ubijeno je 7 djece i žena. Ogor enje je strašno i ako se što dogodi, vojska ne može da primi odgovornost.« (A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 3/38)

eticima u inila je ostalo. etnici se u tom prostoru bore protiv Nijemaca. Kammerhofer se miješao u sve i svuda a da nije na jednom mjestu bio dovoljno jak da zabilježi stvarne uspjehe. *Einsatzstaffel Volksdeutschem* raspustili su brzopleto 1943. godine u prilog Kammerhofera i tako su tada bila napuštena najvažnija uporišta koja su zatim ostala u rukama partizana. Šef podru ne policije u Sarajevu bio je istaknuti zagovornik etni ke politike kojom je odbio mnoge Hrvate od njema ke strane. Onaj u Banjoj Luci morao je bježati u nedavnim borbama za grad jer nije bio dovoljno jak da se brani. U Srijemu gdje je Kammerhofer osobno zapovijedao gotovo godinu dana i držao masu svoje žandarmerije situacija u vezi s »bandama« nije za to vrijeme postala ništa bolja. Akcija na privrednom polju Brigadeführera Wagnera - koju nisu dogovorili s Hrvatima — i »Uputstvo za smirenje zemlje« na kojem se ta Wagnerova akcija temeljila bili su negacija hrvatskoga državnog suvereniteta, a njega je upravo Führer pred Hrvatima posebno istaknuo. Osim toga, slabo je poslužilo stvarima zajedni kog vodenja rata što je upravo opunomo enik Reichsführera SS postavljao najrazli itije zahtjeve pojedinim uredima da se u Srijemu pod najstrožom diskrecijom i uz sudjelovanje na silu regrutiranih radnika izgrade utvr eni položaji (*Heinrichsburg*), za što nisu bili angažirani hrvatski vojni obveznici. Bandama je išlo u prilog što je policijska akcija Kammerhofera bila uglavnom nezavisna od vojnih operacija i što je esto uslijedila mimo njih a da prije toga nije bilo dogovora o tome.

Kascheu bi predvi eno angažiranje — zaklju uje on — stvorilo izvanredne poteško e. Policijska akcija Kammerhofera, formiranje 13. SS-divizije, etni ka politika *Petog SS-korpusa* i drugo, sve je to bilo provedeno protiv Kascheovih opetovanih upozorenja u pogledu provo enja. Za nj je samo žalosna zadovoljština injenica da je u tome imao pravo. Da mu je polazilo za rukom da usprkos tome održi hrvatsku vladu na strani Reicha, valja pripisati njenom posebnom političkom povjerenju što ga uživa poslanstvo (Kasche). U ovom asu moraju sa uvati to povjerenje neograni eno da bi uzmogli osigurati hrvatski doprinos na njema koj strani. Stoga Kasche moli da odustanu od plana i da akciju opunomo enika Reichsführera SS i preobrazbu 13. SS-divizije provedu u skladu s prijedlozima koje je Kasche ve u inio ministarstvu. Ako bi, ipak, ostali pri namjeravanom, Kasche mora zatražiti da mu predvi enog višeg SS-Führera neograni eno podrede i da reformiraju Kammerhoferovu žandarmeriju i 13. SS-diviziju u skladu s Kascheovim prijedlozima. Samo pri takvom podvrgavanju mo i e se izbje i sumnje Hrvata u njema ku politiku i odgovaraju i postupci u njihovu djelovanju. Kasche mora sa svom ozbiljnoš u ukazati ministarstvu na to da Anglo-Amerikanci sada silno forsiraju ispadanje Hrvatske iz kola i da bi se dobro isplatilo kad bi njema ku grupu armija ovdje prepustili uništenju.

Na elnik pravnog odjela ustaškog ministarstva vanjskih poslova Tihomil Drezga sastavio je 11. XI 1944. ⁰ službenu zabilješku ovog sadržaja:

»Posjetio me španjolski odpravnik poslova Maspons.⁷¹ Saob uje mi, da je

⁷⁰ A-VII, NDH, Kut. 268. Br. reg. 13/4 - 14.

¹ Španjolska generala Franca priznala je de iure NDH 27. lipnja 1941. u pismu španjolskog ministra vanjskih poslova upu enom ministru vanjskih poslova NDH. O tome je poslanik kralj. Jugoslavije u Madridu Jovan Du i uputio pismo šefu jugoslavenske kraljevske diplomacije Mom ilu Nin i u (Madrid, 18 juna 1941 god): Bogdan Krizman, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943*. Dokumenti, Zagreb-Beograd 1981, str. 152-155.

U Madridu je NDH predstavljao grof Petar Peja evi kao poslanik. Za njega su se 1944. god. zauzimali Englezi!

ju er primio brzogovorni odgovor španjolske vlade iz Madrida u stvari molbe hrvatske vlade za preuzete zaštite hrvatskih interesa u Bugarskoj. Tekst španjolskog odgovora glasi odprilike ovako:

Radi narađivanja odnosa između Španije i Sovjetske Rusije morao je španjolski odpravnik poslova u Sofiji prigodom ulaska sovjetskih trupa napustiti naglo Sofiju i oti u Tursku. Za zaštitu španjolskih interesa u Bugarskoj zamolio je švedskog poslanika. Stoga je španjolskoj vladi žalio što mora odgovoriti da joj je apsolutno nemoguće izvršiti molbu hrvatske vlade.

Maspons osim toga misli da bi španjolska intervencija u svakom slučaju mogla hrvatsku stvar samo pogoršati.

On sugerira da se stvar pokuša sa švedskom vladom.«

Drezga je pribilježio i ovo: »U 13 sati izvijestio sam o gornjemu ministru vanjskih poslova.«

U »Vanjsko-političkom pregledu br. 12« (Zagreb, dne 12. studenoga 1944)⁷² ustaškog ministarstva vanjskih poslova obrađena je situacija u Finskoj. Opširnije se opisuju njemačko-finski pregovori i osobna intervencija ministra v. Ribbentropa; uspjesi *Crvene armije* na Baltiku i izbor maršala Mannerheima za novog predsjednika republike.

»Mannerheim se nije htio prenatragiti sa mirovnim pregovorima i sklapanjem mira — piše 'Pregled' — već je nastojao dobiti na vremenu iz razloga, što je prvi uvjet za samo pregovaranje bio prekid sa Njemačkom. I ako su se Sovjeti približavali granici Reicha, računalo se da će se Reich braniti nadnaravnim snagama, da Sovjeti neće moći upotrijebiti veću snagu za Finsku, a konačno i sam mogući preokret na političkom polju u vidu sporazuma Engleza i Njemačke. Ova namjera Finske izgubila je kod vladajućih krugova svaki oslonac u slučaju kapitulacije Rumunjske. Mjerodavni finski državnici su tada izjavili, da će sa eklatantnim razvojem prilika u Rumunjskoj, te ako Njemačka koja uspije ugušiti prevrat u Rumunjskoj, da će i oni još izdržati. Kako se to nije dogodilo i Sovjeti uspješno prodrijeti u Rumunjsku, to je Finska dne 31. VIII. ispunila prvi uvjet za pregovore i prekinula diplomatske odnose sa Njemačkom. Prije prekida odnosa sa Njemačkom, posjetio je Mannerheima general Keitel. O tome sastanku nije se moglo ništa pozitivnoga saznati, no tvrdi se, da je tada Mannerheim otvoreno izjavio Keitelu, da Finska želi izaći iz rata i zamolio ga da se njemačka vojska mirno povuče. Oduševljenje koje je nastalo izborom Mannerheima za predsjednika Republike trajalo je kratko vrijeme. Javnost je o ekvivalentu neposredno mir uz povoljnije uvjete, jer se je vjerovalo da maršal ima nekakve garancije sa strane Engleza i USA. Prekid odnosa sa Njemačkom zabrinuo je kako vladajuće krugove, tako i običnu javnost, koja nije o uvjetima mira ništa znala, već naprotiv upozoravala u dnevnom tisku da se narod spremi na podnošenje teških žrtava i preuzimanje velikih obveza. Njemačka vojska koja se je nalazila u Finskoj, naročito u lukim gradovima

»U novembru 1944, u vremenu kad sam bio zastupnik Ministra spoljnih poslova - svjedoči Sava N. Kosanović - Ambasador Stivenson išao je zvanim kod mene da mi saopšti da Forenjski Ofis moli da jugoslavenska vlada ne preduzima ništa protiv grofa P. Pejačevića i ministra N. D. H. u Madridu, 'jer je dragocjene usluge u inozemstvu koje stvara'; 1951. objavljeno je da je Pejačević Ministar Sp. P. u Pavelićevoj vladi u Argentini.« (AJ, zbirka Sava N. Kosanović a, Jugoslavija bila je osuđena na smrt. Pozadina sporazuma u Moskvi, rukopis, str. 34)

Zasigurno je Pejačević za vrijeme svog službovanja inozemne usluge britanskoj obavještajnoj službi. Kosanović iznosi pretpostavku da je niz visokih funkcionara bliskih A. Paveliću u podržavao tiješne veze s *Intelligence Service*-om. Tu spominje, na primjer, Andriju Artukovića, Mirka Lammera i Branimira Jelića.

⁷² A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 5 / 2 - 1.

po elu se povlađiti a razni njemađki uredi spremati na odlazak. Sve je proteklo u najboljem redu i miru uz izpraj velikog mnoštva finskog naroda, a na svakom koraku se moglo uti 'sad smo ostali posve sami'.«

»Finska, kao jedna od najmanjih država Evrope - nastavlja 'Pregled' - vodila je po njihovoj izjavi podpuno realnu politiku. Sarađuju i sa Njemađkom jer je to bila nuđđa, a drže i neprestano koplje u vatri Englezke i Amerike, vjeruju i da ju ova dva velika prijatelja ne e napustiti. Dogodaji su pokazali protivno, no sigurno je da se je Finska odluđila na ovaj korak još uvijek u nadi, da e joj pomođ kad tad ipak biti pružena.

Ova nada Finske nije mogu e niti neopravdana. Po onome što se do danas znade iz Finske od dana sklopljenog mira i dolazka ruske komisije, mođe se utvrditi, da Sovjeti nastupaju posve drugađije u Finskoj nego li u Rumunjskoj i Bugarskoj. Sovjeti su do danas trađžili izru e nje samo jednog generala, a jedino što uđzurbano zahtjevaju i provadaju jeste osnivanje druđtava prijatelja Rusije u svim mjestima i na taj nađin trađe za sebe pristaše. Injenica je naime da su finški komunisti t.zv. crvenogardisti iz god. 1917. u istinu nestali. Oni su se utopili u lievom krilu socialno-demokratske stranke. Mjere koje su protiv njih bile upotrebljene u prvim godinama finske države bile su dosta blage, a ųrtve neznatne. Mnogi od njih koji su prebjegli bili u Rusiju vratili su se izlje eni natrag, što je na ostale u zemlji vrlo povoljno djelovalo. Sa revolucijom odozdo ne e Sovjetima uspjeti pretvoriti Finsku u sovjetsku republiku.«

Na kraju odlomka o Finskoj »Pregled« konstatira da je Finska, na zahtjev Moskve, 20. rujna 1944. prekinula diplomatske odnose s ustaškom Hrvatskom.

U zakluku (»Ob i pregled«) ukazuje se nadobudno na injenicu da su Nijemci prilikom boravka generala VI. Krena u Njemađkoj pokazali Krenu nov tip lovca koji razvija brzinu od 1.200 kilometara na sat, dakle dvostruko je brđži od najbrđžih dotad poznatih lovaca.

»Dan prije dolazka generala Krena na to uzletišće - nastavlja 'Pregled' s mnogo optimizma - oborio je jedan novi njemađki lovac etiri ameriđka 'Mustanga' u svega dvie minute. Neki ameriđki piloti, koji su prigodom pokusnih lietova novog njemađkog lovca vidjeli kako su prošli njihovi druđgovi, ostavljaju svoj aparat i izkađu u iz njega im samo ugledaju novog njemađkog lovca, jer je svaka obrana iluzorna. General Kren smatra, da e pojava novih njemađkih lovaca izazvati podpunu revoluciju u zračnom ratu. Kako je sada uspјelo ubrzati dopunsku obuku njemađkih pilota za rukovanje novim lovcima, to nas po svim izgledima ne e više dieliti dugo vrijeme od njihove upotrebe na bojištu.«

»Iz ostalih vjerodostojnih izvora saznaje se tako e i drugih pojedinosti u pogledu njemađkih osnova s novim oruđžjem. Radi se naime o istrađživanjima s raznim smjerovima tako, da se usporedo vrše istrađživanja u primjeni raketnog sustava, zatim taneta koje razara sve u krugu od 150 metara, a po mogu nosti i vise, zatim u primjeni atomske bombe i t.d. Ta istrađživanja navodno su u prvom redu usmjerena nato, da izklju e zračnu prevlast saveznika, pa bi u tu svrhu trebao služiti novi lovac, a tako e taneta s osobitim razornim uđinkom, koje bi mogu ilo uspјehe protuzrakoplovnog topništva i u sluđaju ako njegovo djelovanje ne bi bilo tako precizno kao što se trađži danas. Izkljuđivanjem zračne premođi saveznika primienila bi se sredstva za blizu borbu, kojima se tako e razpolau e, jer se novim eksplozivom mođe puniti i pješaka municija, kao što i topništvo. Primjenom ovih sredstava kao i upotrebom velikih zaliha u ljudstvu i tvorivu kojima Njemađka još razpolau e, nadaju se njemađki vojniđki

krugovi posti i odlu ne posljedke i u slu aju ako Njema ka ne bude prisiljena posegnuti za tako razaraju im sredstvima koja bi bila u stanju zbrisati sa zemlje ciele gradove i pokrajine, a možda i zemlje. Njema ka izgleda ve danas raspolaže takovim sredstvom, o ijoj sastojini se dakako može samo naga ati, ali izgleda, da je u vezi s atomskim principom, ali je njegovo djelovanje tako strahovito razorno, da postoji velika odgovornost u asu kada ga se primjeni. Zbog toga Njema ka u ovom asu još ne e tu odgovornost preuzeti, nego smatra da se njegova primjena može tek opravdati onda kada ona nedvoumno bude natjerana nato. Zbog toga smatra se, da izjave odgovornih njema kih državnika u pogledu kona nog izhoda toga rata imadu bezuvjetno svoj osnov, te se stoga i njihov optimizam tuma i na taj na in.«

U ustaškom ministarstvu vanjskih poslova izradili su tih dana poseban memorandum na njema kom jeziku za vladu Reicha (Zagreb, 15. studenog 1944). ' U njemu se u uvodu isti e uska povezanost njema kog i hrvatskog naroda koja nije neka prigodna pojava, a ni posljedica slu aja, nego je po svojoj suštini uvjetovana injenica: ona je logi ki rezultat geografskih, geopoliti kih, povijesnih politi ko-privredno-kulturnih neotklonjivosti. Zbog toga su i oba naroda bila uvijek podložna zakonomjernosti koju je uvjetovala istovjetnost njihove pojave, njihova razvitka i njihova djelovanja u evropskom prostoru. Istovremeno s germanskim knezovima oslobodili su se i hrvatski narodni vladari prevlasti bizantskog Istoka, osnovali nezavisnost svojih država i tako se dokazali kao osniva i kasnije obitelji naroda zapadnog kulturnog kruga. Taj su kulturni krug esto zajedni ki branili u daljnjem toku historije — Njema ka kao srce Evrope i nosilac evropske kulturne misli; Hrvatska kao vje na straža na granici i bedem Zapada - obje, me utim, me usobno povezane u vojni savez protiv napada s Istoka i obje više nego esto kao posljednji vjerni branitelji Evrope. Ta povijesna slika obnavlja se i danas u punom opsegu i zadržava tako svoje bitne crte neprolazne vrijednosti.

Predajom sa uvana povezanost i prijateljstvo izme u Njema ke i Hrvatske - nastavlja se u memorandumu — krunisani su najnovijim razdobljem njema ko-hrvatskih odnosa koje je zapo elo onog dana kad je Führer u travnju 1941. omogu io poglavniku da uskrsne »Nezavisna Država Hrvatska« narodno, nezavisno i slobodno. Od tog asa otpo inju živi diplomatski i me udružavni odnosi izme u Velikonjema kog Reicha i NDH, koji se o ituju u uskim politi kim, privrednim, socijalnim, pravnim i kulturnim vezama utemeljenim na formalnim me udržavnim sporazumima da bi na kraju bili zape a eni provo enjem velikih ideoloških ugovora: Trojnog pakta i pakta protiv Kominterne, krvlju najhrabrijih hrvatskih i njema kih sinova u ruskim stepama, u Staljingradu, u hrvatskim gorama i na hrvatskoj obali. Na taj su na in stvoreni vje ni temelji iskrenog prijateljstva, nerazrušivog uzajamnog povjerenja i neslomljive vjere u pobjedonosno postignu e ciljeva obaju naroda u današnjoj od svih najve oj borbi.

Stav hrvatskog naroda u sadašnjem trenutku nije stoga mogao uop e biti drugi nego u potpunom suglasju sa shva anjem Velikonjema kog Reicha: da je pravi i najve i neprijatelj Evrope na zapadu angloameri ki imperijalizam, a na istoku boljševi ki internacionalizam i da stoga na jednoj strani ima vodstvo Evrope ostati u rukama evropskih država kojima se na elu nalazi Velikonjema ki Reich kao najmo nija srednjoevropska velesila i da se Kominternu na drugoj strani mora suzbijati svim sredstvima jer je ona dokazano smrtni

neprijatelj svih nacionalnih država i zakleti uništitelj etičkih temelja i svih duhovnih i materijalnih dobara evropske kulture. Zato se i hrvatski narod morao na i u sadašnjoj dramatskoj borbi za Evropu, koja svojom prijetećom opasnošću baca u zasjenak sve dosadašnje ratove, na istoj liniji i uz bok velikonjemačkom narodu.

Razmah ovoga divovskog svjetskog obračuna dosegao je pak takav razvoj i poprimio takve oblike da se vodstvu obaju naroda nametnula najveća i pažnja i najdosljednije uvažavanje onih potreba koje proizlaze iz svojstva i konačnog cilja te borbe i koje se mogu sažeti u jedan jedini i najviši kategorički imperativ današnjeg dana: nastaviti zajedničku borbu do posljednjeg daha, po svaku cijenu i u svakom mogućem obliku!

Iz nužnosti da se rat beskompromisno dalje vodi i pobjedonosno okonča, za što su se odlučili i njemački i hrvatski narod, proizlazi pak neizostavno druga nužnost: sačuvati živu snagu obaju naroda, spasiti po svaku cijenu srce obaju naroda, osigurati pojedine nacionalne dijelove ratujućih država od bitne važnosti da bi sačuvani njihove mogućnosti za daljnju borbu i prema mogućnostima sve faktore za borbu, cijeli ratni potencijal utoliko pošteđjeti da ostane neoslobođen i da može biti uspješno i svrsishodno upotrijebljen.

Imaju i pred sobom sve nužnosti — pri čemu se pokazala jednodušnost u stavovima njemačke i hrvatske vlade — pokazala je vlada Velikonjemačkom Reichu da pravilno ocjenjuje važnu ulogu hrvatskog naroda kao faktora u borbi koja je politička, duhovna i moralna snaga nedirnuta, a njegove vojne i privredne snage u dosadašnjoj zajedničkoj borbi doduše oslabljene, ali nipošto iscrpljene. To je ona pokazala i nedavnom ponudom gostoprimstva jer je po njenoj ocjeni daljnje aktivno vodenje borbe hrvatskog naroda od najveće političke važnosti i ne samo za NDH nego i za Velikonjemački Reich od najveće vojne važnosti. Stoga je sudjelovanje u ratu hrvatskog naroda tako prijeko potrebno i korisno za zajedničku njemačko-hrvatsku stvar da se mora omogućiti pošto-poto i u svakom slučaju, pa čak i onda ako bi se pokazalo da je hrvatska vlada prisiljena primiti i koristiti se gostoprimstvom koje joj je susretljivo i prijateljski stavila u izgled vlada Velikonjemačkom Reichu.

Budući da je bezuvjetno u interesu njemačke i hrvatske vlade a odgovara njihovim namjerama da poduzmu tako presudne mjere samo u krajnjoj nuždi rukovođene najvišim i neizmjenjivim na elom da sve stave u službu glavnog cilja: uništiti i definitivno odstraniti neprijatelja iz vlastite zemlje, vlada NDH uzima slobodu da — proučivši potanko ponudu vlade Reicha i imajući u vidu samo najdjelotvornije mogućnosti angažiranja svih vojnih, privrednih, političkih i intelektualnih snaga hrvatskog naroda — podastre svoje poglede o tome kako bi se takva akcija - u slučaju nužde da prihvati ponuđeno gostoprimstvo vlade Reicha — mogla provesti najbolje i najsvrsishodnije.

I. Dakako, suviše je iznova isticati da je hrvatski narod spreman i nadalje radi postizanja zajedničkog cilja staviti Velikonjemačkom Reichu na raspolaganje sva svoja raspoloživa privredna, vojna i politička sredstva i da mu pokazuje onu savezničku vjernost koju je poglavnik također isto isticao. Hrvatski je narod u toj svojoj odluci postao još čvršći i jer je prožet dubokom vjerom da je i njemački narod spreman da mu stavi na raspolaganje sva svoja raspoloživa sredstva i, u skladu s uvodno spomenutim na elima i u duhu dobre njemačke lozinke »Vjernost za vjernost!«. Jednako je tako razumljivo da su cjelokupni hrvatski narod pa, prema tomu, i njegova vlada vrlo uvjereni da će Velikonjemački Reich u provjerenoj savezničkoj vjernosti upotrijebiti sva svoja sredstva i da odbije nalet neprijatelja na području

NDH i da tako uopće otpadnu preduvjeti za jedno ma i samo prolazno prepuštanje tog područja ili njegovih dijelova neprijatelju. Vlada NDH koristi se i ovom prilikom da iznova zamoli vladu Reicha da poduzme sve kako u takvom slučaju ne bi protekao ni jedan dan neiskorišten i kako se ni jedno hrvatsko selo bez najhitnije nužde ne bi prepustilo neprijatelju. Hrvatske oružane snage sa svoje strane, pomognute od Njemačke na odgovaraju i način, poduzeti sve kako bi spriječili neprijatelju prodor u njihovu domovinu, a time i na prilaze u južnu granicu Velikonjema kod Reicha. Zato je iz svega spomenutog jasno da i vladu NDH samo u krajnjem slučaju — ako bi vojne nužnosti imperativno zahtijevale da se u cijelosti ili pretežnim dijelom napusti teritorij NDH — iskoristiti ponudeno gostoprimstvo da tako izvuče određene kategorije osoba koje bi inače bile bezuvjetno izložene uništenju kao eksponirani zagovaratelji hrvatske ideologije o nezavisnoj državi, od dohvata neprijateljskog utjecaja.

II. Povlačenje u Velikonjema koje Reich bilo bi u skladu s načelom održanja hrvatske narodne i državne slobode dopušteno, odnosno naređeno osobama iz ovih kategorija: hrvatskim ratnim invalidima, pripadnicima hrvatskih vojnih i s njima izjednačenih odreda, hrvatskoj omladini, hrvatskim nacionalnim stvaraocima i intelektualcima, pripadnicima *Ustaškog pokreta* (uključujući i hrvatsku omladinu), članovima hrvatske državne vlade, višim činovnicima hrvatske državne uprave i njihovim nužno potrebnim suradnicima, bivšim visokim hrvatskim državnim upravnim funkcionarima, osobama koje hrvatska vlada smatra potrebnim da ih posebno zaštiti uje, stranim diplomatskim i konzularnim predstavnicima akreditiranim pri hrvatskoj vladi i obiteljima naprijed spomenutih osoba.

III. Što se tiče mjesta boravka, hrvatska vlada je mišljenja da bi se u takvom slučaju grupe koje se imaju uputiti u Reich imale smjestiti u kraju koji po mogućnosti odgovara zahtjevima prostora, povezanosti, sigurnosti i trajanja planiranog boravka. Hrvatska vlada smatra da je utvrđivanje tog mjesta boravka momentano najvažnije kako bi se mogle što brže unaprijed poduzeti sve potrebne tehničke pripreme ako doista nastupi potreba privremenog prebacivanja sjedišta hrvatske vlade (odnosno Državnog vijeća).

IV. Izvan svake je sumnje da bi grupa koju bi uputili na područje Reicha uživala onu sigurnost i gostoprimstvo koje Hrvati i Nijemci oduvijek uzajamno ukazuju jedni drugima. Hrvatska državna vlada je mišljenja da bi položaj te grupe bio osiguran posebnim razlozima njenog nastanka, boravka u Reichu i njenog cilja i da se ni u jednom slučaju ne bi zaboravilo kako se ovdje radi o jednoj zajednici koja je ujedno i hrvatskoj stvari. Iz toga slijedi zaključak da se ne mogu donositi nikakvi koraci ili mjere koji se odnose na tu grupu a da se prije toga ne postigne sporazum s hrvatskom državnom vladom. Takav njen položaj sadrži primjerice oslobođenje hrvatske grupe od svih davanja kojima inače podliježu na području Reicha njemački državljani ili bilo koji stranci. Takvi privilegiji bili bi kompenzirani obavezom hrvatske državne vlade da nametne svim pripadnicima grupe analogne dužnosti koje najsvrsishodnije odgovaraju zahtjevima zajednice koga daljnje vođenje rata. Iz toga proizlazi daljnji zaključak: da pripadnici grupe koja se ima smjestiti u Reichu pripadaju kategoriji koja je danas i ubuduće apsolutno isključena iz bilo kakvog mehanizma državnog izručenja.

V. Izmeću njemačke i hrvatske vlade ne postoji dalje nikakva sumnja u to da okolnost privremenog smještaja hrvatskoga državnog vodstva na teritoriju Reicha ni najmanje ne može i ne smije narušiti mehanizam državnog statusa NDH, a

jednako tako ni postoje e pravne odnose Hrvatske s Njema kim Reichom. Vlada NDH zadržava u tom slu aju sada i ubudu e punu slobodu akcije i donošenja odluka sa svim atributima aktivne i priznate vlade jedne suverene države, osobito pravo poslanstva, zaklju ivanja ugovora i vodenja rata. Treba naglasiti da samo aktivna vlada može služiti zajedni kim ratnim pregnu ima i kona nom cilju zajedni ke pobjede. Iz toga proizlazi da pojedini dijelovi grupe moraju imati posebne privilegije. U prvom bi redu šef hrvatske države (A. Paveli), ako bi tako er trebao stupiti na tlo Reicha, imao sve one diplomatske i me unarodnopravne prerogative jednog suverena s priznatim svojstvima najvišeg aktivnog organa cjelokupne hrvatske državne vojne i civilne vlasti. Jednako e tako aktivni lanovi hrvatske vlade kao i oni viši inovnici hrvatskog ministarstva vanjskih poslova koje hrvatska vlada notifi- cira vladi Reicha uživati ona me unarodnopravno-eksteritorijalna prava u punom opsegu kako ih predvi a pozitivno me unarodno pravo. Hrvatska državna vlada izražava nadu da e sve njema ke lokalne vlasti dobiti u tom smislu odgovaraju e upute, osobito o pitanju eksteritorijalnosti koje se po- sebno odnosi na osiguranje vladinog sjedišta i nepovredivosti stanova eksteri- torijalnih osoba. Hrvatska vojska donosi sa sobom na savezni ko podru je uobi ajeni vojni imunitet kao prijateljska trupa. Kona no, i lanovi hrvatskog Sabora, Duglavni kog vije a i hrvatskog Državnog vije a uživat e izvjesne privilegije prema svrsishodnosti i u skladu sa zajedni kim sporazumom.

VI. Sto se ti e op ih linija za rad koje bi primjenjivali pri sklanjanju hrvatske grupe u Reich, na prvom mjestu treba istaknuti da bi jedinice hrvatske vojske i s njima izjedna eni odredi bili podložni i u Reichu obuci, vojnim vježbama i daljnjem naoružavanju, tako da bi u svako doba bili spremni za eventualnu akciju u hrvatskoj domovini. S tim u vezi hrvatska bi vlada u sporazumu s vladom Reicha povelu regrutaciju još nemobiliziranih hrvatskih državljana u Reichu. Vlada Reicha omogu it e odgovaraju u djelatnost hrvatskoj propagandi i štampi. Isto tako bit e dopušteno i unapre- ivano školovanje hrvatske omladine u Reichu pomo u hrvatskih nastavnika. Hrvatska državna vlada o ekuje zasigurno da e vlada Reicha na temelju odgovaraju eg prijedloga udaljiti iz Reicha i onemogu iti djelatnost onim hrvatskim elementima iji boravak i djelovanje ne bi mogli odgovarati namje- rama hrvatske državne vlade jer je to u obostranom interesu.

VII. Vlada NDH raspolagat e i na podru ju Reicha cjelokupnom hrvat- skom državnom imovinom i imovinom hrvatske *Državne banke*, bez obzira na to gdje se ta imovina nalazi i kome su potraživanja upravljena.⁷⁴ To pravo raspolaganja je isklju ivo, neograni eno i ne podliježe nikakvim njema kim propisima. Hrvatskoj državnoj imovini i hrvatskom *Državnom arhivu* koji bi se eventualno tako er prebacili na teritorij Reicha osigurat e se prilikom transporta i smještaja najve e mogu e osiguranje i garancija potpune diskre- cije i nepovredivosti. O cjelokupnoj imovini hrvatske države, prema tome i o onoj hrvatske *Državne banke* na podru ju Velikonjema kog Reicha kao i o svim potraživanjima (clearing, conto »M«, ¹ itd.) NDH u Reichu i prema

⁷⁴ U tu svrhu bilo je 30. X 1944. formirano »povjerenstvo za o uvanje i osiguranje državnih i narodnih vrijednota«. To povjerenstvo sa injavali su: doglavnik Jure Pavi i , ustaški pukovnik Vilko Pe nkar, ustaški dopukovnik Mirko Vutuc, stožernik dr Ivan Musa i ustaški bojnik iril Kralj. (A-IHRPH, Zbirka NDH, Kut. 135)

⁵ Tzv. »Konto M« bio je ra un na koji su knjižili u Berlinu protuvrijednost u njema kim markama za mjese ni predujam što su ih njema ki vojni krugovi u Hrvatskoj u kunama redovito podizali za podmirenje troškova jedinica.

Reichu, odnosno prema inozemstvu raspolaže isključivo vlada NDH, bez obzira na bilo kakav sporazum i neko ograničenje za vrijeme rata i ubuduće.

VIII. Što se tiče općeg transporta predviđenih osoba, njihovih obitelji i pokretne imovine zamolite se vlada Njemačke kod Reicha da stavi na raspolaganje potrebna transportna sredstva koja se s hrvatske strane ne mogu pribaviti i omogućiti putnicima i njihovoj imovini prijelaz granice bez osobnih ili stvarnih granicnih i policijskih formalnosti.

IX. Samo se po sebi razumije da svi izdaci i troškovi predviđenih mjera padaju na teret NDH i njena vlada osigurati će održavanje i smještaj grupi u Reichu, izbjavljenoj od utjecaja neprijatelja, raznim financijskim sredstvima, znatnim količinama živežnih namirnica i robe. Ako prolazno ta sredstva ne bi odgovarala ili dostajala, zamolite se vlada Reicha da stavi potrebno na raspolaganje. Obratun tih izdataka i sve ostale pomoći Velikonjema kod Reicha iz ovog ili sličnih razloga ne dolaze u obzir do svršetka rata i opstojnost takvih njemačkih potraživanja ne može nipošto utjecati na utvrđenu slobodu disponiranja hrvatske vlade hrvatskom državnom imovinom.

X. Predviđaju se mogućnost formiranja posebnog tijela ili mješovitog odbora sa zadatkom da evidentira i nadzire brojno stanje ili promjene u hrvatskoj grupi sklonjenoj na teritorij Reicha i da proučava racionalno angažiranje grupe i upravljanje odgovaraju ih prijedloga hrvatskoj državnoj vladi. Posebna zadaća takvog odbora sastojala bi se u tome da se u sporazumu s objema vladama zalaže za smještaj i održanje hrvatske grupe sklonjene u Reich i da usmjeri sve snage grupe na to da njen boravak u Reichu bude što kraći, tj. na takvu organizaciju njenog povratka u domovinu koja je u slučaju kad neprijatelj bude ponovno udaljen iz hrvatske domovine smjesta stavi u pogon kako bi uslijedila uspostava normalnoga državnog života u samoj Hrvatskoj i odnosa između Hrvatske i inozemstva, osobito s Velikonjema i Reichom.

Kasche je iz Zagreba istog dana (15. XI)⁷⁶ telegrafski obavijestio svoje ministarstvo da ne predložuje prigovori protiv osobe Kammerhofera ni Priitzmanna. Isključivo su važni razlozi koji proizlaze iz same stvari: kod Kammerhofera na temelju dosadašnjeg iskustva s njim; kod Prützmanna zbog nepoznavanja ovdašnjeg prostora. Od odluke važnosti nije u prvom redu osobno pitanje, nego pitanje njihove podređenosti i zadataka koji im se povjeravaju. Kasche je svoje rezerve bio iznio u telegramu br. 2148 od 11. studenoga.

Nekako tih dana šef ustaške diplomacije M. Alajbegović koncipirao je ovakav brzoplet poslanstvu NDH u Berlinu:

»Njemački poslanik priobit će da ukupni broj članova vlade i njezinog štaba viših dužnostnika sa porodicama za slučaj evakuacije ne može biti veći od tri stotine. Na današnjoj sjednici Vlade utvrđeno da moramo računati sa 600 osoba te grupe. Stavite se u vezu sa nadležnima u svrhu povišenja na taj broj.

Savezno sa posljednjim izvještajem poslanika Košaka glede broja iztaknutih nacionalnih radnika i mladeži računajte najviše sa 50.000 sklonjenika za Reich i uzmite to prema zaključku Vlade kao osnovu za pregovore.

Zelja je vlade da se u Reich odpreme najprije iztaknuti nacionalni radnici, mladež, ranjenici i žene i djeca, a vlada sa svojim štabom suradnika i viši državni dužnostnici posljednji.

Za te sklonjenike treba nam odmah dostaviti oznake mjesta smještavanja u Reichu da se sa evakuacijom može poći.

⁷⁶ AJ, T-120, rolna 1025, Nr. 2177 od 14. 11.

Poduzmite nužne korake i odmah to no izvješ ujte rezultate pregovora na osnovu poslanog vam memoranduma.«⁷⁷

Glavnokomanduju i na Jugoistoku Freiherr v. Weichs poslao je ovakav izvještaj (od 16. XI) ^s *Grupi armija »E« i Drugoj oklopnoj armiji:*

»Vojno-politi ka situacija od strane vode ih hrvatskih krugova, a na osnovu pristiglih izvještaja o tom i nakon mnogobrojnih utisaka i razgovora sa nema kim i hrvatskim službenim instancama, daje približno slede u sliku:

1) Spoljni neprijatelj

Opasnost, koja je sa upadom ruskih trupa u Srbiju stigla sada i na granice Hrvatske, ne shva a se u punom smislu, ili se ak potcenjuje. U vladinim krugovima (u Zagrebu) razmišlja se doduše o tom i uvida ozbiljna opasnost za Hrvatsku od ruskog prodora koji kroz južnu Ma arsku vodi na zapad. Ipak protivmere, koje bi kao prirodna reakcija morale izazvati odgovaraju e angažovanje snaga u severnoj Hrvatskoj, nisu ili skoro nisu ni dotaknute. O ekuje se upravo odgovaraju e angažovanje snaga nema kog partnera, koji je za sve odgovoran — i preko svega veruje se da e se otkloniti rusko nadiranje uz pomo Anglo-Amerikanaca i crkve, ije su ambicije usmerene na jednu nacionalnu Hrvatsku i katoli ku religiju.

2) Unutrašnji neprijatelj

Rastu a ja ina Titovih formacija i njihovo plansko angažovanje prema zahtevima saveznika, optere uju naro ito vojni potencijal više nego do sada i dovode korak po korak do jednog letargi nog stanja, koje suštinski prouzrokuje apsolutnu podre enost razli itih hrvatskih formacija. Izveštaji ovih formacija Ministarstvu vojnom (MINORS-u) sve više sadrže konstatacije da se ni pri najboljoj volji ne može više parirati nadmo nijem oružanom dejstvu neprijatelja. Prakti ni rezultat toga je postepeno sklanjanje u stranu ili prebegavanje. Posledice ovoga za pojedince ose aju se bez velikog rizika.

Uzaludno je tragati za eventualnim greškama u prošlosti i na to vra ati sadašnju situaciju. Danas može biti bitno još samo saznanje onoga što je još u stanju da donese izvesne koristi. To jest: široka podrška eksponiranog ustaškog kursa koji nije esto puta imao odgovaraju e držanje i istovremeno nastojanje da se u vojnom rukovodstvu obimno infiltriraju pogodni ustaše i oficiri prijateljski raspoloženi prema Nemcima. O tome ne može biti nikakve sumnje da ustaški pokret sam uživa poverenje poglavnika i zna da ovo iskoristi kako u njihovom, a samim tim i u njegovom smislu. Ko tome protivstane je, više ili manje, propao, ko pri e - taj ima u džepu nužno osiguranje za najbližu budu nost.

Da je ova alternativa povedena od starfe ustaša i za ilegalno vrbovanje u legionarskim divizijama, poznato je kroz doga aje 369. (hrvatske) legionarske divizije i na žalost široko dokazano u paralelnim pojavama (373. hrvatska legionarska divizija, »Handžar«-divizija). Da infiltriranje oficira, koji izrazito nisu odani ustašama ali su ipak prijateljski raspoloženi prema Nemcima, medu ustašama i drugim formacijama može tome da smeta, ali da, s druge strane, koristi sopstvenim, tj. nema kim interesima, jasno je kao dan.

Stoga je potrebno usmeriti kurs ustaša i izbe i sve što bi moglo da navu e

⁷⁷ A-VII, NDH, Kut. 257, Br. reg. 34/5 - 3, SVT. 1032/44.

To je bio citirani memorandum od 15. XI 1944.

⁸ *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nema kog Rajha 1944—1945., str. 716-718.

bez sumnje postoje e, možda ak opravdano, nepoverenje. Ukoliko je situacija u Hrvatskoj i na njenim granicama opasnija, utoliko se više mora pokušati da se dobiju i iskoriste snage, koje su svojim dosadašnjim držanjem proigrale široki put jedne 'bolje' budu nosti.

3) *Izvlačenje zaključaka:*

Poslednji je as da se komandovanje i jedinice ubede u neminovnost prijateljskog kursa prema ustašama i da ih svojim držanjem i podrškom prakti no podupru. Neprihvatanje ustaša može samo voditi jednoj neprijateljskoj reakciji, koja i pri najmanjoj spremnosti da shvati sve nema ke neprijateljke kao svoje sopstvene vrlo brzo e povu i krajnje konsekvence. A to se mora toliko dugo izbegavati koliko je god mogu e.«

Zabilješka savjetnika u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova Wagnera od 18. XI⁷⁹ (za ministra v. Ribbentropa) sadrži upozorenje da je SS-Gruppenführer Kammerhofer neposredno podre en Reichsführeru SS i da se stoga upit o razlozima zašto mu je Reichsführer Himmler izdao nare enje o formiranju zapre ne linije u Hrvatskoj može uputiti jedino samom Reichsführeru. Može se pretpostaviti da je Reichsführer gradnju takve linije (prihvatnog položaja) koja bi istovremeno imala biti i vanjska utvrda jugoisto nog bedema na granici Reicha uzeo u prvom redu kao vojni predmet. Nadalje se može pretpostaviti da je mislio kako je dovoljno u inio — zaduživši SS-Führera u Hrvatskoj, SS-Obersturmführera Herrmanna da posjeti poslanika Kaschea, da ga pridobije za taj pothvat i dobije njegovu podršku i pristanak poglavnika i hrvatske vlade - u pogledu potrebe da se ukop aju politiki odgovorni faktori. Wagner moli uputu ministra da li da zamoli Reichsführera da takvu nakanu ne saop e poslanstvu, nego ministru v. Ribbentropu preko Wagnera.

Sutradan (19. XI)⁸⁰ drPaul Schmidt iz kabineta ministra v. Ribbentropa telegrafski je obavijestio poslanika Kaschea u Zagrebu — povodom poslaničkova prigovora na ra un izdanog nare enja Reichsführera SS od 3. XI o formiranju jednog policijskog uporišta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i gradnji jedne zapre ne linije — da ministar v. Ribbentrop stoji na stajalištu da Reichsführer SS može takva nare enja u stvarima koja se odnose na inozemstvo izdavati samo nakon kontakta s ministrom i zadužio je savjetnika Wagnera da to prenese Reichsführeru. No, imaju i pred o ima hitnost koju iziskuje položaj u Hrvatskoj, namjera je ministra da ipak odustane od toga da iz na elnih razloga zaustavi korake koje je Kasche ve poduzeo.⁸¹

Kasche je sa svoje strane 20. XI⁸² telegrafski izvijestio ministra v. Ribbentropa da je tri dana ranije (17. XI) opširno razgovarao s Kammerhoferom a danom položaju. Pri tom je upoznao Kammerhofera s osobnim stvarnim razmišljanjima o Kammerhoferovu angažiranju. U razgovoru koji se na to nadovezao Kasche je ustanovio da se Kammerhofer op enito slaže s Kascheovim razmišljanjima. O pojedinostima razgovora Kasche je naveo:

1. Naglasio je Kammerhoferu da je u sadašnjoj situaciji najprikladniji za nasljednika generala Glaise-Horstenaua general Juppe koji se ovdje u Hrvat-

⁷⁹ AJ, T-120, rolna 1025.

⁸⁰ AJ, T-120, rolna 1025, BRAM 1140/44 R.

⁸¹ Kasche je na svoju ruku ugradio obavještajno uporište u Bosni i Hercegovini, »usidrivši« tamo inž. H. Otta. To potvr uje i pismena potvrda poslanstva od 19. X 1944. kojom se traži da se inž. Ottu osigura mjesto u avionu za njegova putovanja izme u Sarajeva, Mostara i Zagreba. (AJ, T-120, rolna 1077)

⁸² AJ, T-120, rolna 1025, Nr. 2208 od 20. 11.

skoj dobro snašao i koga Hrvati cijene. Pri fuziji s Kammerhoferovim uredom general Juppe e kao vojni inspektor i svojim posebnim zaduženjima u Hrvatskoj i onako biti izuzet iz ureda opunomo enog generala. Budu i da je to Glaiseovo nadležstvo *de facto* ve izgubilo nadležnost teritorijalnog zapovjednika, ostao bi od njega samo okvir bez sadržaja. Kammerhofer se suzdržao da se o tome izjasni jer se to pitanje ti e njega osobno.

2. Kasche je istakao potrebu da se Kammerhoferov ured spoji s uredom policijskog atašeja i da na nj (taj ured), osim njegova osnovnog zadatka, prenesu sudjelovanje u smirivanju zemlje i savjetovanje i pomo hrvatskom oružništvu i policiji pri izgradnji. Pri tom je potrebno ukidanje policijskih podru nih vo a i uvo enje policijskih oficira kao savjetnika hrvatskih orižni kih komandanata u velikim župama, savjetnika i oficira za obrazovanje u hrvatskim oružni kim školama, brojno sudjelovanje hrvatskog oružništva i policije u drugim obrazovnim te ajevima za oficire i podoficire u Reichu, materijalna pomo ovdašnjem oružništvu i policiji. Na njema koj strani po mogu nosti što manji štabovi s malobrojnim kadrom. Nikakva policijska komanda, nego dalekosežni utjecaj pomo u (njema kih) savjetnika. Kammerhofer se op enito složio s tim gledištem.

3. Poslanik je ukazao Kammerhoferu na potrebu da sada kona no tako unapre uju izgradnju i angažiranje hrvatskog oružništva kako bi ono moglo djelotvorno odlu no sudjelovati u smirivanju. Postepeno raspuštanje Kammerhoferove njema ko-hrvatske žandarmerije, prikupljanje Nijemaca i *Volksdeutschen* u isto njema ke policijske odrede, prebacivanje Hrvata u hrvatsku policiju i oružništvo; s druge strane, odustati od provo enja mjera na dugu stazu i bezodvla no kako prvo uputiti do 4.000 dobrovoljaca za karijeru u žandarmeriji u hrvatsku oružni ku školu da bi se popunili nepokrivena mjesta i osiguralo broj ano dovoljno idu e upu ivanje kadrova iz te ^kcl? u akcije na terenu. Tako bi se Hrvatima jasno predo io i osigurao pravac razvoja, a mogao bi se u vrstiti i moral onih koji zasad ostaju u sastavu njema ko-hrvatske žandarmerije. Njema ki policijski odredi na raspolaganju su za angažiranje na uporištu. Planiranje i provo enje izgradnje hrvatskog oružništva. Kammerhofer se i u tome op enito slagao, ali je upozorio da su sve njegove snage momentano angažirane od *Druge oklopne armije*. Kasche je odvratio da bi prema pokretima ovdašnje grupe armija odgovaraju e osloboenje tih snaga bilo mogu e.

4. Kao bezodvla no potrebno ozna io je Kasche pregled sigurnosnopoli-cijske djelatnosti, pri emu njeno nadležstvo u na elu pri sadašnjem ratnom položaju treba ostati u Hrvatskoj.

Zaklju na Kascheova napomena: gornja pitanja treba što hitnije riješiti jer su i nedostaci takvog rješenja bolji nego trajno sadašnji odnosi ispunjeni trvenjima.

Poslanik Kasche je iz Zagreba 23. XI⁸¹ telegrafski izvijestio svoje ministarstvo u Berlinu da je povodom stvaranja policijskog uporišta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj razgovarao s glavnokomanduju im na Jugoistoku i prenio mu svoje poglede koji su ministarstvu poznati. Njega (feldmaršala Weichsa) moraju smatrati na njema koj strani nadležnim u tom pitanju. Pred Kammerhoferom je Kasche zastupao takvo isto gledište. S Hrvatima se zasad razgovaralo - u sklopu okvirnog zakona o totalnoj obrani zemlje⁸⁴ — samo op enito o takvim

⁸³ AJ, T-120, rolna 1025, Nr. 2225 od 23. 11.

⁸⁴ I NDH je poput Reicha objavila »totalni rat«!

obrambenim radovima. Više tisuća Hrvata obavljaju te radove utvrđivanja oko Zagreba. Glavnokomanduju i pozdravlja — što je i razumljivo — svako proširenje obrambenih snaga. Predviđeno planiranje, međutim, iziskivalo bi da u prostoru oko Zagreba dođe do mnogo većeg smirenja nego što je to sada, jer bi inače angažirane snage na izgradnji obrambenih položaja morale biti vrlo jake zbog njihove svakodnevne ugroženosti od akata sabotaze. No, za to nedostaju potrebne snage.

Uostalom, pojam »policijsko uporište« za planiranje - nastavlja Kasche — nije toliko jer se pri tom ipak radi o vojnim mjerama. U tom se pogledu Hrvati trude da osim poglavnikove divizije *PZS* formiraju brzu jurišnu diviziju kako bi u tom sjeverozapadnom hrvatskom prostoru mogli još uspješno tu i »bande«. Daljnje mjere osim spomenutih nisu sada potrebne. Ako glavnokomanduju i na Jugoistoku može osloboditi daljnje snage, poduzete i mjere sa svoje strane. Sam Kasche podržava te i daljnji razmah totalne zemaljske obrane Hrvatske i održava ga u suglasnosti s mjerama glavnokomandujućeg na Jugoistoku.

U »Vanjsko-političkom pregledu br. 13« (Zagreb, dne 24. studenoga 1944)⁸⁵ ustaškog ministarstva vanjskih poslova navodi se pod rubrikom »Obilježja i razvoj« i ovo:

»Svakako ne može biti sumnje o tome, da se odnosi izmeću te Rusije, te englesko-američkog bloka i dalje pogoršavaju. Kod toga ne valja smetnuti s uma inženjericu, da iz geopolitičkih razloga Rusija, svejedno kakova, te britansko carstvo, nikad ne mogu biti pravi saveznici nego uvijek moraju biti rivali. Razumljivo je da se iz toga moraju izvući i zaključiti i to ne samo glede problema ukrajinske politike, nego obilježja svjetske politike.

Razilaženje izmeću Englezke i Rusije - nastavlja nadobudno pisac 'Pregleda' (dr VI. Zidovec) - jasno se osjeća i u najnovijem razvoju u Francuskoj i Grčkoj i u nekim drugim zemljama. Istodobno se primjećuje grčevito englesko nastojanje, da zbog potreba 'zajedničkog ratovanja' odnosno zapravo zbog uspjeha engleske stvari, za sada zadrži suradnju s Rusijom na vojnom polju, u koju svrhu se daju i teške žrtve na političkom polju. Stanoviti klerikalni krugovi po raznim zemljama, kojima dakako također ne može biti u interesu pobjeda boljševika, jednako kao i mnogi drugi koji su zabrinuti za sudbinu i budućnost Europe, često se priklanjaju ovim engleskim planovima. Kako se daleko križaju engleski i ruski planovi vidi se na primjer u slučaju dr. Otona Habsburškog, kojeg su nedavno Englezi izvukli iz muzeja, kao i planovi o nekakvoj Podunavskoj federaciji ili konfederaciji, makar su baš saveznici sami nakon prvog svjetskog rata dozvolili i omogući ili uništenje Dvojne monarhije. S ovakvim političkim nerealnim planovima hoće se sada s njihove strane postaviti brana sovjetskom nadiiranju. Navedeni anglofilski krugovi vide dakako u tome slamku spasa. Međutim politička stvarnost današnjice je sasvim drugačija, a Njemačka i Hrvatska znadu da jedino nepopustljiva borba osigurava njihovu narodnu i državnu budućnost.«

Zanimljiv je i odjeljak tog »Pregleda« koji govori o akciji crnogorskih separatista oko Sekule Drljevića.

»Dne 12. studenog - stoji u 'Pregledu' - doputovao je u Zagreb iz Berlina g. Dušan Krivokapić, novinar iz Nikšića, koji je od 1925. g. živio u glavnom u Belgiji, gdje se bavio trgovinom. Prije odlaska iz domovine bio je crnogorski ustaša, te je kao borac sudjelovao u crnogorskom ustanku protiv srbske

⁸⁵ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 6/2-1.

okupacije Crne Gore od 1918. do 1925, a kad je ustanak savladan emigrirao je, te je sve do sada ostao u emigraciji. Kao emigrant putovao je po cijeloj Europi, zatim je boravio u Egiptu i u raznim mjestima u Americi. Na zahtjev beogradske vlade bio je uhićen u Beogradu u 1926., te je zatraženo njegovo izručenje. Na zauzimanje hrvatskih emigranata Devića i Perića bio je oslobođen, te je morao napustiti ondašnju Austriju i otići u Belgiju, gdje je održavao dobre veze sa hrvatskim emigrantima-ustašama.

Nakon invazije Krivokapić je napustio Belgiju i došao u Berlin. Koristeći se svojim vezama od ranije sa Niemcima on je došao u Berlinu u doticaj sa vanjskim poslovima, promičući i glavni stan SS. Zatim je došao u vezu sa prof. Cankovom i sa generalom Vlasovom, sa kojima je imao prilike razgovarati. Sa strane glavnog stana SS dat mu je poticaj da poduzme korake za organiziranje Crnogoraca u borbene jedinice. On je zamolio da mu se omogući i sastanak sa Dr. Drljevićem i S. M. Štedimljom u Zagrebu, jer da bez suradnje sa njima ne može poduzeti ništa. Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu izdalo mu je putnicu i omogućilo put u Zagreb zrakoplovom, a sa hrvatske strane data mu je potrebna viza za dolazak i povratak.

U Zagrebu je g. Krivokapić razgovarao sa generalom Perićem, sa kojim ga veže prijateljstvo iz Beograda, te je kod njega bio na objedu. Tom prilikom govorio je i sa ministrom Postrojnikom g. dr. Lovrom Sušićem. Posjetio je i poslanika g. dr. Vladimira Židovca, koji je odredio za održavanje veze sa Crnogorcima, a zatim proćelnika g. dr. Riegera. Na koncu je ministar g. dr. Alajbegović primio g. Krivokapića u prisutnosti poslanika g. dr. Židovca i S. M. Štedimlje, te je sa njim ostao dulje u razgovoru. Tom prilikom zaželio mu je svaki uspjeh u radu i obećao svestranu pomoć sa strane hrvatske vlade, te ga je uputio da se u svim stvarima obraća na hrvatsko poslanstvo u Berlinu, koje će dobiti upute da mu bude pri ruci.

Sa dr. Drljevićem i S. M. Štedimljom imao je Krivokapić nekoliko sastanaka. Dne 18. XI. 1944. održalo je Crnogorsko Državno Vijeće sjednicu, na kojoj je predsjednik Dr. Drljević imenovao g. Krivokapić članom Vijeća a dodjelivši ga odjelu za promičbu (g. Štedimlji) sa posebnom misijom u Berlinu. Pored ustmenih uputa on mu je uputio i jedno pismo na njemačkom jeziku, u kojem mu je dao upute za rad u Berlinu. To pismo na hrvatskom jeziku glasi u cjelosti:

'Crnogorsko Državno Vijeće

Zagreb, 18. novembra 1944.

I Dragi g. Dušane Krivokapiću,
Ovim Vas izvještavam da sam Vas imenovao članom Crnogorskoga Državnoga Vijeća a na njegovoj sjednici, koja je održana danas.

Molim Vas, da svoj boravak u Berlinu izkoristite, da po mogućnosti dođete u vezu sa njemačkim političkim ljudima i budete pred njima tumač potrebe da Vlada Velikoga Njemačkoga Reicha na način, koji bi ona našla za shodan, izvesti javnost:

1) da Veliki Njemački Reich priznaje crnogorsku državu uzpostavljenu odlukom Crnogorskoga Državnoga Sabora od 12. jula 1941. godine, i

2) da Vlada Velikoga Njemačkoga Reicha priznaje vrhovnim crnogorskim državnim organom Crnogorsko Državno Vijeće, koje je osnovano u Zagrebu 26. jula 1944. godine pod mojim predsjedanjem. Bila bi hitno potrebna jedna crnogorska vojnička jedinica. Da bi bilo moguće razumno obrazložiti njeno stvaranje nužno je, da akciji za njezino organiziranje predhodi gornja izjava Vlade Velikoga Njemačkoga Reicha.

Molim Vas uložite najveći i trud, da ne ostane neprimjedeno od njemačkih političkih ljudi i pored njihovih velikih briga današnjice, da je crnogorska država ne samo zahtjev pravde, nego i preduvjet za održanje ravnoteže na Balkanu i slobode na Jadranskom Moru. Nema uglednijega političara u Bugarskoj ni u Hrvatskoj, koji državnu slobodu Crne Gore ne smatra garancijom državne slobode tih zemalja. To važi u jednakoj mjeri i za Albaniju. Ni Grčka ni Rumunija nisu nikada u historiji bile hladne prema interesima Crne Gore. Dakle pitanje crnogorsko nije samo stvar Crne Gore, nego i stvar daleko najvećega dijela balkanskih zemalja. Ne znati to, zna i ostati stran interesima i željama Balkana.

Uostalom veći i samo činjenica, da crnogorska državnost — prvo pod imenom Duklje i Zete a zatim Crne Gore - postoji već 1000 godina dovoljno snažno upozoruje na političku i historijsku nužnost postojanja crnogorske države.

Neka Vam je Bog na pomoć!
Mnogo Vas pozdravlja, Vaš

Dr. Drljevi
Predsjednik Crnogorskog Državnog
Vijeća

G. Krivokapić je odletio u Berlin 20. studenog, gdje će stalno boraviti. Prema primljenim uputama on će stalno stajati u vezi sa hrvatskim poslanstvom, a preko njega i sa Crnogorskim Državnim Vijećem.«

DEVETO POGLAVLJE

U agoniji

1. *Protest njema kog ministarstva vanjskih poslova.* Suo en sa sve nepovoljnijom situacijom oko sebe, poslanik Kasche je iz Zagreba brzojavno 29. XI 1944.¹ predložio ministarstvu ovakve organizacione promjene:

I. Služba njema koga opunomo enog generala u Hrvatskoj spaja se u personalnoj uniji s onom inspektora kopnene vojske. General-potpukovnik Juppe bit e imenovan za jedno i drugo. Izdane upute za njema koga opunomo enog generala ostaju na snazi; njima se ure uje i njegov odnos prema poslanstvu.

II. Služba opunomo enika Reichsführera SS u Hrvatskoj ostaje i nadalje, tako da je njen rukovodilac istovremeno i policijski ataše. Podijelit e se na 1) neposredno u poslanstvu zaposlenoga policijskog atašea s raspoloživim štabom savjetnika za izgradnju hrvatskog oružništva; 2) komandanta policije za uvanje reda kome su podre eni njema ki policijski odredi i — sve dotle dok još postoje — oni njema ko-hrvatski; 3) komandanta sigurnosne policije ija organizacija obuhva a, u cijelom podru ju koje preuzima za vrijeme ratne udjelbe, i onu policijskog atašea; no, s tim da policijskog atašea pri poslanstvu neprekidno obavještava kako bi ataše mogao nakon okon anja djelovanja komandanta sigurnosne policije preuzeti u svoje ruke sve ostale ure aje. Takva organizacija uvažava perspektivu da pod 2) i 3) navedeni organi napuste zemlju nakon okon anja ovdašnjega njema kog angažiranja, a tako e otpasti i služba specijalnog opunomo enika Reichsführera SS. Spajanje sa službom policijskog atašea sadrži obavezu opunomo enika da se pokorava politi kom usmjeravanju šefa misije (to je Kasche!) i da ga neprekidno obavještava.

III. 1) Njema ko-hrvatska žandarmerija formirana po etkom 1943. god. prevest e se u toku idu e godine (1945) najve im dijelom u sastav hrvatskog oružništva. U tu e se svrhu odmah izabрати dobrovoljci za aktivnu službu u redovima hrvatskog oružništva i bit e upu eni u njegovu školu. To prebacivanje obavljat e se kontinuirano ve prema kapacitetu škole. U župama s dovoljnim brojem hrvatskih oružnika daljnji prikladni pripadnici njema ko-hrvatske žandarmerije dodjeljivat e se u sastave hrvatskog oružništva da bi se poja ale straže i da bi stvorili u svakoj župi rezervu pored najmanje jednog bataljuna oružnika. Poredak ostale njema ko-hrvatske žandarmerije ostaje kao i dosad, isti, kao i njeno vodstvo. Njema ki ljudi u njoj postepeno e se prevoditi u isto njema ke odrede. Gdje je to svrsishodno i potrebno, mogu se

¹ AJ, T-120, rolna 1025, Nr. 2251 od 28. 11.

privremeno njema ki policijski oficiri stavljati na raspolaganje za službu u hrvatskom oružništvu.

2) Zapovjedniku hrvatskog oružništva dodijelit e se ne prevelik njema ki štab savjetodavaca podre en policijskom atašeju. Njemu podre eni njema ki savjetnici sa sasvim malobrojnim štabom dodijelit e se zapovjednicima hrvatskog oružništva u župama. Isto tako dodijelit e se hrvatskoj oružni koj školi štab njema kih savjetnika i nastavnika koji je tako er podre en štabu savjetnika pri policijskom atašeju. Zadatak im je da sudjeluju u izgradnji i angažiranju hrvatskog oružništva. Štab policijskog atašeja treba uznastojati da hrvatski oružni ki oficiri i podoficiri sudjeluju u, po mogu nosti, velikom broju na odgovaraju im te ajevima njema ke policije.

3) O postupku iz to ke 1) i 2) dogovorit e se poslanstvo i opunomo enik Reichsführera s vladom u Zagrebu i na kraju e dogovore formulirati pismeno. Pri tom e se naglasiti njema ka podrška hrvatskoj policiji pri osiguranju, po mogu nosti, još uve ane borbene mo i, kao i najuža suradnja.

IV. Djelovanje sigurnosne policije u zemlji pripada isklju ivo komandantu sigurnosne policije. Njegova dosadašnja organizacija ostaje u na elu u glavnim linijama netaknuta, ali je u dogovoru s policijskim atašejom valja tako pojednostavniti da iš eznu svi dvostruki ure aji. Stalno e se obavještavati policijski ataše, tako da bi mogao dalje nadzirati sve dane veze i ure aje kad jednom odu angažirani odredi.

V. Angažiranje policije za održavanje reda u nadležnosti je za vo enje rata najviše njema ke vojne komande, to jest danas glavnokomanduju eg na Jugoistoku.

VI. U vezi s vojnim operacijama radi potpunog okon anja akcija smirivanja i priprema važnih mjera za osiguranje dijelova zemlje mogu se, u suglasnosti s hrvatskom vladom, formirati uporišta na kojima e se angažirati glavnina policije za uvanje reda. Takve mjere ulaze na njema koj strani kao vojne odluke najvišega njema kog vojnog komandanta u nadležnost danas glavnokomanduju eg na Jugoistoku i o njima e se dogovarati s vladom u Zagrebu preko ovdašnjeg poslanstva. —

Predsjednik ustaške vlade Nikola Mandić potpisao je 4. XII 1944.² naredbu o djelatnosti pouzdanika vlade NDH pri njema kim komandama.

»Pouzdanici Hrvatske Vlade kod Njema kih zapovjedništava pozvani su - stoji u njoj — da štite probitke hrvatskog naroda kod prova anja vojnih podhvata, te imadu pored prava i dužnosti, koja im po hrvatskim zakonima i naredbama pripadaju, sliede e zadatke:

a) izvještavati Njema ka zapovjedni tva redovito o svim hrvatskim građanskim stvarima;

b) stajati na raspolaganju Njema kim zapovjedni tvima kao organi za vezu s hrvatskim građanskim oblastima;

c) u pojedina nim slu ajevima kada je pogibao u odvlaci izhoditi na zahtjev Njema kih zapovjedni tava bezodvla no mjere kod Hrvatskih građanskih oblasti.

Pouzdanici hrvatske vlade postavljaju se: a) kod Njema kih divizija; b) kod Njema kih vojnih zborova; c) kod Njema kih vojska, odnosno inih vrhovnih zapovjedni tava.

Pouzdanici Hrvatske vlade imadu prema tome sliede e nazive: 'Pouzdanik Hrvatske vlade kod X. divizije, odnosno Pouzdanik Hrvatske vlade kod X.

² A-VII, NDH, Kut. 269, Br. reg. 13/4 - 2, broj T. 224/44 - 2 od 4. XII 1944.

Njema kog vojnog zbora, odnosno Pouzdanik Hrvatske vlade kod X. Njema ke vojske.' (Njema ki: Beauftragter der Kroatischen Regierung bei der X Deutschen Division, bzw. beim X Deutschen Armeekorps bzw. bei der X Deutschen Armee - Armeekommando, Oberkommando.)

Pouzdanici kod divizija podređeni su onima kod zborova, a potonji ili za doti no podru je mjerodavnom glavaru gra anske uprave, odnosno vojni - kom zapovjedniku ili neposredno Hrvatskoj vladi. Povjerenici kod vojska, odnosno drugih vrhovnih zapovjedni tava podvrgnuti su neposredno Hrvatskoj vladi. Službeno ob enje hrvatskih vladinih povjerenika vrši se putem njihovih pretpostavljenih mjesta. Vladini povjerenici kod zborova imadu pravo naloga prema vladinim povjerenicima kod divizija podre enih tom zboru. Vladini povjerenici kod zborova vezani su na naloge Hrvatskog glavara gra anske uprave odnosno vojni kih zapovjednika nadležnih za njihovu podru je ili neposredno Hrvatske vlade.

Vladini povjerenici kod vojska ili vrhovnih zapovjedni tava podvrgnuti su neposredno naložima Hrvatske vlade.

Ovom naredbom zamjenjuje se ovdašnja naredba broj: Taj 140/43. - 38.«

U »Vanjsko-politi kom pregledu br. 14« (Zagreb, dne 4. prosinca 1944)³ ustaško ministarstvo vanjskih poslova opširnije razmatra separatizam i federaciju. S tim u vezi uvodno se navodi da se u posljednje vrijeme raspravlja u krugovima koji su bliski zapadnim saveznicima i u visokim crkvenim krugovima mnogo o strujama separatizma koje su se pojavljivale na nekim podru - jima što ih je zauzeo neprijatelj, a s tim u vezi o akciji koju je navodno poduzeo Vatikan u zajednici s Anglo-Amerikancima za ostvarenje tzv. podunavske konfederacije. Pri tom se posebno upozorava na nedavni posjet Vatikanu princa Ruprechta Wittelsbacha.

»Dobro upu eni krugovi smatraju baš u tom smjeru — piše 'Pregled' - da je princ Ruprecht bavarski svoju politi ku djelatnost u Rimu i Vatikanu uzpostavio uz pomo Angloamerikanaca, a naro ito samog englezkog ministra vanjskih poslova Edena. Princ Ruprecht je prema tim viestima trebao postati osoba oko koje bi se okupile podunavske katoli ke zemlje. Cilj bi bio uzpostaviti jednu podunavsku federaciju, koja bi bila brana protiv daljnjeg nadiranja boljševizma. Sveti Otac da je u posljednje vrijeme u tom smjeru tako er poduzeo jaku politi ku diplomatsku djelatnost, kako bi t. zv. 'Crna internacionala' time omela planove 'Crvene internacionala' u Podunavlju i srednjoj Europi. Isti krugovi smatraju da bi Hrvatska trebala u i u ovakovu kombinaciju podunavskih država, da bi se time sprie ila opasnost da se uklopi u srbsko-komunisti ko-partizansku Jugoslaviju, bez obzira da li bi ona bila federativna ili ne. To da je dobro rješenje za spas katoli kog elementa u Hrvatskoj, koji bi ina e s vremenom bio izgubljen, dok Vatikan želi sa uvati katoli ke mase u Hrvatskoj i Podunavlju pod svaku cienu, kad ve nije mogao za njih ništa u initi u izto nim zemljama Europe. Dapa e klerikalni krugovi drže, da je Poljska kao konzervativna i katoli ka zemlja izgubljena, ma da je Vatikan davao Mikolajczykovej vladi u Londonu svu mogu u moralnu podporu i zagovor kod angloameri kih vode ih uglednih politi ara i njihovih vlada. Ipak je Mikolajczyk morao odstupiti iako je bio predstavnik demokratske stranke. Budu i da su sada dobili zada u da sastave novu vladu socijalisti, vidi se da je londonsko-poljska emigrantska vlada morala pomalo kretati na lievo, da bi se mogao na i kakav takav sporazum sa Sovjetskom Rusijom.

³ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 7/2 - 2.

Me utim, u pogledu Podunavlja (uključujući tu i područje NDH i Istru) Vatikan neće tako lako popustiti te se Papa i vatikanski krugovi osobno zalažu da se ni pod koju cijenu Sovjetima ne dozvoli daljnji politički ni vojni zahvat u tim krajevima. Budući da izgleda da je katolicizam u iztočnoj Europi izgubljen, rade sada svi katolici na tome da se sačuva ono što se još može sačuvati.

Zanimivo je da sada baš oni krugovi koji su se ranije gorljivo zalagali za obnovu Jugoslavije, naravno demokratske i možda federativne, sada napuštaju to svoje ranije stanovište te sumnjaju u oportunitet stvaranja Jugoslavije, pa se radije zalažu za stvaranje jedne podunavske konfederacije država, u koju da bi mogla ući i Hrvatska kao samostalna federativna jedinica.⁴ Ovi krugovi misle tako Hrvatsku odtrgnuti iz okvira Jugoslavije, ali u isti mah smatraju da Rusi na to nikako ne bi pristali. Naime Sovjetskoj Rusiji nije u probitku cijepanje područja bivše Jugoslavije, budući da bi time utjecaj Sovjeta na sjeverozapadu opao. Englezka opet želi kao što se vidi i po njezinim posljednjim diplomatsko-političkim djelatnostima stvoriti zapadno europski sigurnosni blok država, kako bi se njemu mogao prisloniti i podunavski blok država. Amerika opet navodno traži kako bi se i Englezka i Rusija odrekle stvaranja raznih bilo iztočno bilo zapadnih blokova država i interesnih sfera,

⁴ »Me utim pod kraj NDH, kad se neizbježivi slom već jasno ocrtavao na obzorju, Pavelić se prisjeća svoje legitimističke 'prve ljubavi' i sad odjednom bujaju svi mogući i planovi te vrste. Započinje s nezrelim nacističkim idejama; pod kraj rata legitimisti rade na Zapadu ruku uz ruku s Vatikanom te se isprepli u ideje podunavske konfederacije s blokom katoličkih država. Prvu misao pokušavaju legitimisti progurati pogotovo u Americi; za potonju se zauzimlje Vatikan. I ako su sve to bile fantazmagorije (pogotovo kraj sasvim drugačijeg kursa Roosevelta), Nijemci stvar ozbiljno shvaćaju i pokušavaju parirati s njima kom konceptijom podunavsko-balkanske konfederacije, u kojoj bi, dakako, oni gospodarili i ipak nekako ostvarili plan *Drang nach Osten*. G. 1943. dolazi u Beograd s posebnim ovlastima Neubacher, napose i u tom pravcu. U tom planu Pavelić plaši davanje prednosti Srbima te namjerava poslati u Beograd jednog poslanika (pok. dr. V. Židovca) da kontrolira te planove (Nijemci nisu dali agrement, ali stvar je s njihovim slabljenjem postala bezpredmetna). U Beogradu su imali Ronnebergerov institut za balkanska pitanja, pa čak kad su Nijemci bili istjerani iz Beograda, Neubacher i Neuhausen i nadalje izražavaju s Ronnebergerom planove...

Iz perspektive NDH izgledali su kasnije važnijim planovi Zapada, pogotovo vatikanske koncepcije o podunavskom bloku katoličkih država. Pod kraj 1944 i, pogotovo, u zimi i rano proljeće 1945, u »Spremnosti«, »Hrv. narodu« itd., imademo pravu poplavu članaka u kojima se mudruje o »geopolitici«, o ključnoj važnosti našeg prostora za Zapad, o davnoj kulturnoj i »sudbinskoj« povezanosti Hrvatske s njime itd. A povremeno bi se pojavile sasvim jasne iluzije u pravcu podunavske federacije ili konfederacije, ili direktno diskutiralo o tome i, pogotovo, o bloku katoličkih država itd. A u svim vodećim ustaškim krugovima (klikama!) stvar se vrlo živo raspravljala te pokazivalo nesumnjive simpatije za to, najviše, dakako, kod klerikalaca. Pred perspektivom sigurnog njemačkog poraza ustašama je, i ako su bili pod onom neobičnom psihozom koja propadajućem zamagluje pogled i dozvoljava ružičaste fantazije, bilo jasno bar to, da se ne može održati dotadašnji totalitarni državni sustav i da se treba prilagoditi shvaćajući anjima pobjednika. No, kako? Tu je bio izvor najrazličitijih kombinacija, ali je uglavnom bila: ili jugoslavenska federacija (u vidu sporazuma sa »eticima«) ili rješenje u bloku podunavskih država. U prvom pravcu činjeni su konkretni napori (pregovori s Dražom Mihailovićem, sporazum sa »eticima« dr. Sekule Drljevića), u drugom pravcu nije se moglo ništa konkretno uiniti - ali se tim više pouzdavalo u to. Kuriozni hermafroditiski pokušaj bio je plan s nekom »slobodnom Slovenijom« pod dr. Mihom Krekom i biskupom Rožmanom, koncem travnja i početkom svibnja 1945, kad se otvorena vrata i za konfederaciju katoličkih država kao i za jugoslavensku konfederaciju.

Kod svega toga neprestano se isticalo državno pravo, ali, *kao uvijek*, stvar shvaćala samo kao platforma nekog drugog rješenja. Onako kao što je isticanje tog načela Paveliću i u emigraciji i u NDH poslužilo za sramotnu izjavu i službu tuđinu, fašistima i nacistima, tako je i sada taj naziv »nezavisna država« služio kao smokvin list za drugačije kombinacije.« (A-VII, NDH, I. O. 10 - f-3, 1-216; Dizdar, Ustaštvo, elaborat, str. 30-31)

jer da se to protivi na elima i ciljevima SAD. Ipak Amerika ovim svojim držanjem dakako želi u prvom redu pogoditi Rusiju, a ne možda toliko Englezku.«

U »Politi kom izvješ u za mjesec prosinac 1944« konzul NDH u Essenu dr Stjepan Gredelj obilno javlja ministarstvu o neprijateljskoj zra noj djelatnosti. Mnogi gradovi Njema ke pretvoreni su u hrpe ruševina, a vode, plina i svjetla u ve ini gradova uop e nema te su proglašeni »mrtvim gradovima«.

»Prometala ne voze - javlja Gredelj. - Željezni ke stanice i pruge su teško ošte ene i dok se danas popravi dotle je ve drugog dana srušeno. No ipak se prema zapadnom bojištu uzprkos svim zapriekama svakodnevno probijaju vlakovi sa poja anjima i dopremom tvoriva potrebnog za vodenje rata. Svi vlakovi kao i prometala u tome podru ju izvrnuti su u svako doba dana i no i napadajima nizko lete ih krilaša. Na malim želj. postajama od Hannovera prema zapadu, kao i u cijeloj zapadnoj Njema koj vidi se mnoštvo tvoriva pripravnog za bojište ili je pak isto spremljeno u bližim šumama. Moral ljudi je uslied prežestokih i stalnih napadaja još uvijek dobar no svi eznu za poja anom zra nom obranom i nadmo noš u. Gradovi oko Rajne uob e nemaju više prestanka uzbuna ve su stalno u uzbuni i napadaju. U tima milionskim gradovima ra una se, da još uvijek živi i boravi oko polovice stanovni tva sklanjaju i se i no e i po podrumima i bunkerima. No u zadnje vrieme je narod po eo sumnjati i u izdržljivost tih bunkera, jer su neki sa betonskom naslagom od nekoliko metara bili od neprijateljskih (engl.) bomba od 2—6 tona probijeni te je tom prilikom stradala masa ljudi. U zadnje vrieme po eli su zrakoplovi bombardirati i okolice gradova, te ogromne veleobrtne ke dielove, u koliko niese ve prije uništeni.«

Po etkom prosinca 1944. Gredelj je ponovno posjetio generala Gan eva, maršala dvora bugarskog ekscara Ferdinanda, i Gan ev, navodno izvanredno dobro obaviješten, ispri ao mu je ovo:

»Nakon trojnog sastanka u Moskvi, pa zatim u Teheranu i poslije zadnjeg puta predsjednika engleske vlade ponovno u Moskvu, jasno je, da među saveznicima ne postoje jednaka gledišta, što više postoje opreke, napose među Englezima i Rusima svakim danom sve ve e. Naro ito je podcrtao put De Gaulle-a u Moskvu kao i istodobno govor Edena u Donjem domu, koji je govorio o nadi na još srda nije odnose sa Moskvom nakon toga puta, drugim rie ima, ne postoje još uvijek me usobni srda ni odnosi. Eden je naglasio nadalje podupiranje svake vlade bila ona blizu desnice ili ljevice ako ima narodnu ve inu, ali se odlu no založio za zakonitu vladu predsjednika belgijske vlade Pierlota. Nadalje je Eden opomenuo u svom govoru Tita i sjetio ga zahvalnosti prema Engleskoj, koja ga prva i obilno podupirala ratnim tvorivom i svim ostalim potrebama i upozorio ga na zahvalnost, koju duguje Engleskoj a ne Sovjetskoj Rusiji. Svrha je engleske politike što više oslabiti Rusiju i Njema ku, no me utim Rusi dobivaju preko svojih pristaša sve više zamaha u pozadini »oslobo enih« krajeva kao Belgiji, Francuskoj (naro ito južnoj), Italiji, a ovih dana su o iti i teški sukobi buknuili u Gr koj, koju Engleska ima u svojoj interesnoj sferi. Misli, da velenapadaj na zapadu kao i onaj manji po žestini u Italiji nije pravi i da je promašio svoju svrhu i sve u svemu, da se *u skoroj budu nosti ima o ekivati sa Englezima baš radi gore iznesenih politiki prilika i svršetak rata na politiki kom polju izme u Engleza i Niemaca* (podvukao Gredelj). Predpostavlja takovom zgodnom trenutku,

⁵ A-VII, NDH, Kut. 304, Br. reg. 1 / 8-2.

koji dolazi, snažni spremeni protunapadaj Niemaca i nakon toga to politički riješenje.«

Predsjednik Mandić je u Zagrebu naredio i obznanio da po etaku »obezbjeđivanje narodne mobilizacije« započne 11. prosinca 1944. Tako je i ustaški režim - po uzoru na Njemačku - proglasio »totalni rat«!

Ured za vezu NDH pri vrhovnom povjereniku u zoni *Jadransko primorje* u Trstu izvijestio je dopisom ministarstvo vanjskih poslova od 15. XII 1944.⁶ o jednom antifašističkom elaboratu o budućoj sudbini Trsta i Rijeke. »Ovi elaborati - jer ih ima mnogo - šalju se u Rim, gdje služe za sastavljanje prijedloga, koji se onda dostavljaju angloameričkim oblastima, odnosno služe za pripremanje materijala za konačno uređenje ovih pitanja na konferenciji mira. Elaborat je pun neistina, još više krivih interpretacija, insinuacija i tvrdnja, koje sve idu na našu štetu. Potrebno je stvar sa velikom pomnjom pročitati i poduzeti protumjere, odnosno sastaviti odgovore na ove nam tako štetne tvrdnje.«

Izvjestitelj se osvrće na političku aktivnost Srba u Trstu i piše: »I ako potpisani (dr. N. Duboković) još nema nikakvih podataka o kakvoj otvorenoj promjeni aktivnosti, pak prema tome i političkoj na »terenu«, ipak je izvan svake sumnje, da Srbi u Trstu, gdje su već novom od prije jake (poznato bogatstvo Srbsko-pravoslavne obitelji), gdje je odavna sjedište g. Jevčevića i etnika, a gdje je sada napokon prispjela masa Nedićevih vojnika, počinju značajno vojničko-političko olinu I. reda. Vide se svugdje, ustašnici imaju mnogo (nažalost ima i Hrvata, ljotičevaca ili drugo, SS-isti ili slično, koji služe za vezu), rade s Niemcima, potrebni su im, itd. Nedićevci nisu novi ovdje, jer su našli pripremljen teren od etnika, od ovdašnjih Srba (dr. Kveki, odvjetnik, čak i član fašističke stranke u svoje doba, na pr.), a s druge strane imaju suradnju Slovenaca (dobrim dijelom), te napokon samih Niemaca.

Povodom otmice pravoslavne svećenika, o kojoj je potpisani javio, kolala je verzija, da su ga hrvatski krugovi oteli. Viest su lansirali Talijani. Stvar nije od važnosti, ali je potpisani govoriti sa Glavarom njemačkog redarstva o tome, jer je izgleda (navodno!!!) sa talijanske službene strane Niemcima ukazivano na Hrvate.«

SS-Standartenführer Wagner u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova primio je izvještaj (brzopisno) SS-Obersturmbannführera Grothmanna iz osobnog štaba Reichsführera SS Himmlera od 15. XII 1944.⁷ o tome kako ustaše posljednjih dana pokušavaju - djelomično s postojanim uspjehom - »samovoljnim i potpuno nekvalificiranim metodama vrbovanja« privući u svoje redove pripadnike SS-divizije *Handžar* i policijskih jedinica. Tako je došlo u različitim prilikama do znatnog slabljenja odreda koji se nalaze pod njemačkom komandom. Ukoliko se to tiče divizije *Handžar*, poslanik Kasche bio je 7. XII opširno obaviješten o tome, ali je otklonio prijedlog da predstavnik *Grupe armija* zatraži od poglavnika da poduzme odgovarajuće mjere. Kasche je taj svoj otklon opravdavao tako da se ovdje radi o lokalnoj stvari i da takvi lokalni incidenti ne ulaze u sfere visoke politike.

Međutim, izbili su u međuvremenu daljnji samovoljni postupci ustaša, osobito prema pripadnicima etničkih odreda i *Srpskoga dobrovoljnog korpusa (SDK)*. Stoga je prijeka potreba da se poduzmu energični, ali i pažljivo odmjereni koraci uvažavajući i postojeće političke odnose.

⁶ A-VII, NDH, Kut. 304, Br. reg. 1/9 - 2.

⁷ AJ, T-120, rolna 1025.

S tim u vezi je glavnokomanduju i na Jugoistoku — stoji dalje u tom izvještaju Wagneru - sa svoje strane uputio ovakav telegram Operativnom odjelu Vrhovne komande:

1) Ustaše su dana 7. XII 1944. zaustavili na zagreba kom kolodvoru transport pripadnika *Srpskoga dobrovolja kog korpusa* pod vodstvom jednoga njema kog avijati kog podoficira i usprkos tome što je ustaški oficir bio smjesta obaviješten da srpski dobrovoljci pripadaju *Wehrmachtu*, pristupili su uhi enju 36 pripadnika *SDK* i ustaše su ih smjesta strijeljali.

2) Dana 23. i 24. XI 1944. pripadnici ustaške brigade Jasenovac na skeli kod Jasenovca pretražili su transport ranjenika njema kog lazareta 615 traže i me u njima etnike — koji su se dobrovoljno pridružili borbama s komunisti kim »bandama«- i njih povel i sa sobom pod prijetnjom upotrebe oružja. Pri tom su svoju pretragu proširili na njema ke ranjenike kontroliraju i njihove platne knjižice i vrše i druge nasilne mjere.

3) Iz trupe se neprekidno javlja o takvim ili sli nim presezanjima i sve je to znatno optere enje odnosa s ustašama.

4) Onakvo presezanje kakvo je ostalo ograni eno na ustašku brigadu Jasenovac ponukalo je povodom incidenata 23. i 24. XI komandiraju eg generala *XV armijskog korpusa* da izda nare enje da ubudu e oružjem osiguraju zaštitu transporta njema kih ranjenika.

5) Glavnokomanduju i na Jugoistoku, na temelju takvih samovoljnih ustaških ina prema pripadnicima *Wehrmachta* i njihovoj pratnji — pošto je s tim upoznao poslanika Kaschea - uputio je Paveli u ovakve to ke:

A) Glavnokomanduju i na Jugoistoku ogra uje se od ovakvih ispada ustaša prema *Wehrmachtu* i traži izri ito nare enje poglavnika kojim se isklju uje njihovo ponavljanje.

B) Tekst takvog nare enja ima se saop iti glavnokomanduju em na Jugoistoku radi informacije.

C) Glavnokomanduju i na Jugoistoku izdao je zapovijed podre enim jedinicama da pri takvim ispadima ustaša protiv pripadnika *Wehrmachta* upotrijebe oružje.

Imaju i u vidu sve napetiju unutrašnjopoliti ku situaciju Hrvatske, svjesno se odustalo od pretjerano oštrog stava povodom tih nekvalificiranih istupa. Ipak e se — s pozivom na dosad ve primljene izvještaje — iznova i nedvosmi sleno ukazati na to da se držanje ustaša mora sve više ocijeniti kao element opasnosti za svaku lojalnu suradnju i da ono - pri postoje oj vezanosti na drugoj strani — može imati za posljedicu najozbiljnije potrese za Hrvatsku i za njema ke jedinice koje su u njoj angažirane.

Na ovom mjestu nalazi se potpis na elnika štaba glavnokomanduju eg na Jugoistoku general-poru nika v. Gylidenfeldta (8. XII 1944), a zatim slijedi dodatak oficira za vezu Reichsführera SS u štabu glavnokomanduju eg SS-Standartenführera Canariususa u kojem stoji da e C. i nadalje izvještavati. Uostalom, *Grupa armija* s najve im je oprezom postupala imaju i pred o ima njema ko-hrvatske odnose. Svaki sukob treba izbje i!

Me utim, v. Ribbentrop to, ipak, nije mogao progutati, pa je 16. XII 1944.⁸ pod »najhitnije« uputio zagreba kom poslanstvu ovakav telegram:

I. Ministar moli poslanika da se bezodvla no prijavi kod poglavnika kako bi mu usmeno izjavio ovo što slijedi i da zatim preda zabilješku potpuno istog sadržaja:

⁸ AJ, T-120, rolna 1025, BRAM 1197/44 R.

»Vlada Reicha je s najvećim uđenjem saznala za niz slučajeva kod kojih su pripadnici *Ustaške vojnice* počinili nepravne ispade protiv pripadnika njemačkih oružanih snaga. Pri tom se radi, između ostalog, o ovim događajima:

1) Već od nekog vremena ustaška brigada (zdrug) Jasenovac neprekidno pretražuje na području Novska-Dubica vlakove i kolone, pri čemu se vojnici i vojna pratnja njemačke narodnosti u uniformama *Wehrmachta* i s njemačkim putnim ispravama hapse i nasilno prebacuju u jasenovački logor. Na prigovore njemačkih oficira i zapovjednika željezničke stanice odgovara se s ustaške strane dijelom prijetnjom upotrebe oružja (dovođenjem oklopnih kola za izvištanje, itd.).

2) Kod Jasenovca je ustaška brigada (zdrug) izvršila 23. i 24. XI 1944. pretres njemačkog ranjeničkog transporta poljskog lazareta 615 i pripadnike *Srpskoga dobrovoljačkog korpusa* koji su se nalazili među ranjenicima grubo uz prijetnju upotrebe oružja izvukla i odvušla sa sobom. Pri tom su njeni pripadnici uznemirivali i njemačke ranjenike.

3) Na dan 3. XII 1944. bio je jedan transport njemačkih vojnika - u kojem su se nalazili vojnici osuđeni po divizijskom sudu na izdržavanje kazne u Reichu, među kojima se našlo i pet vojnika hrvatskog pučnog ustanka - na silu lišen straže. Protest njemačkog vojnog inspektora ostao je bezuspješan. Ustaški poručnik koji je uskratno da navede svoje ime izjavio je da će jasenovački ustaše osloboditi svakoga hrvatskog legionara kojeg osude njemački vojni organi i povedu na izdržavanje kazne u Reich.

4) U blizini Zagreba kod kolodvora i na samom kolodvoru 7. XII 1944. do zuba naoružani pripadnici jednog ustaškog odreda - usprkos protestu njemačkog podoficira koji je grupu pratio - izvukli su iz vlaka 36 oficira i vojnika *Srpskoga dobrovoljačkog korpusa*, koji su trebali nakon zajedničke borbe na strani jedne njemačke grupe armija putovati na Rijeku, i na licu mjesta ih strijeljali.

Pošto je glavnokomandujućem na Jugoistoku po vojnoj liniji najoštrije protestirao kod poglavnika zbog tih incidenata i zatražio kažnjavanje krivaca i izdavanje potrebnog naređenja radi sprečavanja takvih incidenata u budućnosti, vlada Reicha pobunila je da sa svoje strane saopćiti poglavniku slijedeće:

Vlada Reicha ne može više držanje kakvo su pokazali pripadnici *Ustaške vojnice* koji su sudjelovali u tim incidentima smatrati za postupke vojnika, nego se ovdje - po njenoj ocjeni - radi o nediscipliniranom i samovoljnom ponašanju razbojnih elemenata. Činjenica da se ustaški oficiri i vojnici koji su u tome sudjelovali nisu usturali, u jednom slučaju u samom Zagrebu, da prodru u njemačke vojne transporte i zaprijetite oružjem čak pripadnicima *Wehrmachta* predstavlja tako nepravno slučaj da vlada Reicha nije ni pod koju cijenu spremna da dopusti takve ispade. Ona mora, naprotiv, očekivati da će sada, u jednoj zemlji koja svoju državnu opstojnost ima pripisati isključivo krvi njemačkih vojnika, njen poglavnik smjestiti poduzeti najdjelotvornije mjere koje jednom za svagda isključuju ponavljanje takvih incidenata.

Vlada Reicha mora nadalje očekivati da će se s najvećim ubrzanjem ispuniti zahtjevi za egemplarno kažnjavanje krivaca što ih je već bio postavio glavnokomandujućem na Jugoistoku i da će hrvatska strana s izrečenim kaznama uz navođenje pojedinih upoznati njemačko poslanstvo u Zagrebu i glavnokomandujućem na Jugoistoku.

II. Nakon izvršenog usmenog saopćenja Ribbentrop moli da Kasche kaže poglavniku još i ovo:

Kod njih predleže obavijesti iz pouzdanog izvora prema kojima se u ustaškim krugovima raspravlja o namjeri da ubiju Stärkera, suradnika poslanika Neubachera. Neki pukovnik Luburi⁹ koji je odgovoran i za umorstvo 36 osoba iz njemačkog vojnog transporta u Zagrebu na kolodvoru izjavio je — prema tim informacijama - da će Stärkera dati ubiti ako bi se ponovno pojavio na hrvatskom terenu. Smatrali su stoga za hitno potrebno da poglavnik tu najbrže i u radikalnom obliku intervenira da takve tendencije koje o igledno vladaju u pojedinim ustaškim formacijama budu u korijenu sasjede.¹⁰

III. Nakon obavljenog prednjeg koraka Ribbentrop moli Kaschea da odmah dode u Berlin na referat i da saopći i hrvatskoj vladi da je primio takav nalog za put.¹¹

IV. Prije nego što otputuje iz Zagreba Ribbentrop moli da ga Kasche telegrafski izvijesti o najstriktnijem izvješću prednjeg koraka.

Šef kabineta ministra Alajbegovića dr. Bogat dopisom od 19. XII 1944.¹² ovako je izvijestio proglavnika političkog odjela ustaškog ministarstva vanjskih poslova dra V. Riegera:

»Konzulat N. D. H. u Grazu javlja brzojavkom broj S 52 od 13. o. mj. (naš broj S 1052), da jedna grupa četnika u Grazu nastoji prikupiti hrvatske radnike iz njemačkog ratnog zarobljeničtva. Na čelu te grupe nalazi se Luka Šarić, Hrvat iz Bjelovara, bivši zapovjednik zdruga u Doboju. Predstavnici ove grupe izjavljuju, da su posredstvom Luje Tomašića i Marije, strijeljanog častnika, suradnici sa drom Mađarima.

Prikupljeni Hrvati bili bi prebacivani nakon izobrazbe u Srbiju kao guerilci. Navedeni imali bi u momentu, kada bi Poglavnik zajedno sa Ustašama napustio zemlju, preuzeti u Hrvatskoj zajedno sa H. S. S. vlast, pa u toj svojoj namjeri računaju na susretljivo držanje Engleza.

Po naredbi ministra dostavlja se gornje izvješće zajedno sa 2 priloga (dopis »Chemopapier« od 5. XII. 44. na upravu radničkog logora XII. u Beču i izvješće dra Ivanuše, župskog vođe »Ustaškog radnika« u Beču o prikupljanju hrvatskog radnika za srbski dobrovoljački zbor).¹³

⁹ To je Vjekoslav-Maks Luburić, ustaški pukovnik.

¹⁰ Luburić u se, dakako, nije ništa dogodilo. Nprekidno je uživao »najviše povjerenje«.

¹¹ Kasche je otputovao u Berlin i njegov povratak u Zagreb bio je tada uopće doveden u pitanje.

¹² A-VII, NDH, Kut. 265, Br. reg. 40/3 - 5.

¹³ Beču je u to vrijeme postao privremeno sjedište Nedićeve vlade. O tome je tamošnji generalni konzulat NDH svojim dopisom od 20. X 1944. ovako izvijestio svoje ministarstvo u Zagrebu:

»Razvojem prilika u Srbiji, a približavanjem sovjetskih četa Beogradu nastala je tamo panika i s tim spojena evakuacija beogradskih vladajućih krugova, što je došlo do izražaja i velikim prilivom tih Srbijanaca u Beču, a sve posredovanjem i uz pomoć njemačkih oblasti. Prijevoz je ovamo usledio zrakoplovima, te vlakovima i samovozima kroz Mađarsku sve do Beča, gdje su ti Srbijanci smješteni privremeno u svim bečkim hotelima, ne izuzev ni najodličnije kao »Imperial« i »Grand«.

Osim generala Nedića nalaze se ovdje još dr. Cincar-Marković, dr. Miroslav Spaljković, Košta Pečanac, ministar Kujundžić, Gjorgje Perić, generali Josip (f) Kostić i Bruno Dabić, a s njima u društvu od »Hrvata« dr. Niko Nikić, Milan Banić, Ivo Malinar itd. Zanimivo je, da se među tim izbjeglicama nalazilo dosta četnika i »oficira« u odorama, koji su se oboružani slobodno kretali po Beču. Također je ovamo s njima stigao i »šef javne bezbednosti« Dragi Jovanović sa celim svojim redarstvenim osobljem u građanskom odijelu.

Nedavno je general Nedić ovdje priredio veštinu, a kojoj su prisustvovali župski vođa Baldur von Schirach, gradonačelnik Blaschke i mnogi drugi njemački odličnici.

Sada se pomalo ovi Srbijanci razmješuju po pokrajini, a za »vladu« i ostale njihove odličnike bio je predviđen Kitzbühel, a sada dolazi navodno u obzir Regensburg.«

Ministar Vas moli, da u tom predmetu sastavite notu za Njema ko poslanstvo u Zagrebu, a priepis note da dostavite poslaniku u Berlinu, dru Košaku.«

U »Unutrašnjo-politi kom pregledu br. 15« (Zagreb, 19. prosinca 1944) ustaškog ministarstva vanjskih poslova¹⁴ opisuje se situacija na doma em ratištu pa se navodi i ovo:

»Približavanjem neprijatelja granicama NDH nastale su gotovo u isto vrijeme dvoje fronte s nekoliko pododsjeka na kojima se sada razvijaju ve i i manji podhvati. Od kada je 20. X. bio zauzet Beograd od Sovjeta i od kada je nešto prije od toga zapo elo u ve em obimu izkrcavanje partizana u podru ju Neum-Klek (sjevero-izto no od uš a Neretve), zapo eo je neprijatelj s ratnim djelatnostima protiv NDH osim partizanskih akcija koje u isto vrijeme traju u unutrašnjoj zemlji. Uglavnom treba razlikovati dva bojišta i to prvo izto no bojište (izto ni Srijem i Drina) i drugo južno bojište (t.j. obalni odsjek koji se dieli na dva pododsjeka i to a) jugoizto ni (jugoizto na Hercegovina i Neretva) i drugo b) sjeverozapadni (oko Knina). Time su ozna ena tako er težišta ratnih djelatnosti u nastupu neprijatelja.«

»Dne 23. X. o.g. prešli su Sovjeti u ja ini od odprilike dvije bojne Savu kod Beograda — nastavlja 'Pregled' — te su zauzeli uzletišta kod Zemuna (Bežaniju), a nešto kasnije uz pomo partizana i itav Zemun. Naše i njema ke snage ve su prije toga djelomi no napustile Zemun, a kasnije su se povukle na novu crtu obilježenu odprilike mjestima Stari Banovci—Batajnica-Bobanovci. Izgleda da borbe nisu bile jake, jer Sovjeti sa svojim etama uob e nisu dalje sudjelovali kod podhvata nego samo kod zauzimanja zemunskog uzletišta. Neprijatelj se tu sastoji ve inom od dobro oružanih partizana pomognutih teškim sovjetskim oružjem, kadmada izvidni kim i obklopljenim kolima i t.d. Partizani su dielom obu eni tako er u sovjetske odore te da ih se teško razpozna je da li se radi o pravoj sovjetskoj vojsci ili partizanima, ali prema poginulim može se suditi, da se uglavnom radi o partizanima. Budu i da se izto ni Srijem pod pritiskom neprijatelja nije mogao držati, povu ena je naša

U istom dopisu konzulat javlja i ovo:

»U zadnje doba ukazalo se je, da pravoslavci koji se nalaze na radu u Njema koj u veliko žele putovati natrag u Hrvatsku. Prema propisima izra enim po »ministarstvu udružbe«, odjelu za izseljeni ku službu, izdaju župe »Ustaškog radnika« u Njema koj posredno ili neposredno rješenja, kojim se doti nom radniku odobrava povratak u domovinu. Kad se doti ni radnik izkaže kod konzulata sa takovim rješenjem mora mu konzulat na temelju gorespomenutih propisa izdati povratni vizum i ako bi u pojedinim slu ajevima - kao kod pravoslavaca - poznavaju i sadašnje okolnosti u vojni kom i politički kom smislu, konzulat taj vizum trebao uzkratiti. To se posebno odnosi na one pravoslavce, koji dobivaju takovu dozvolu za povratak u krajeve ugrožene od partizana i etnika, jer je neminovna pretpostavka, da bi se ti povratnici mogli odmah ponovno odmetnuti u šumu odnosno priklju iti se protivni kim borbenim postrojbama.

Iz tih razloga upu ena je ministarstvu vanjskih poslova šifrirana brzopjavka s molbom, da se svim konzularnim predstavni tvima i »Ustaškom radniku« dadu Odmah topogledne upute.« (A-VII, NDH, Kut. 304, Br. reg. 14/6 - 1)

Konzulat je nešto ranije obavijestio ministarstvo da je u opticaju po Be u jedan letak koji je po svom sadržaju otrovan i po poglavnika vrlo nepovoljan. Konzulat sumnja da bi u pozadini za tim letkom stajao inž. Buli , pa dr Malinar i vojskovo a Kvaternik. U svakom slu aju, mnogi be ki studenti dobili su taj letak na svoje to ne adrese. Konzulat istovremeno moli za obavještenje da li je taj letak u opticaju u domovini odnosno u Sarajevu, a izražava molbu da dobije uputu bi li njema kim mjerodavnifn vlastima podnio prijavu da bi zapo eli službenu istragu. (A-VII, NDH, Kut. 304, Br. reg. 10/6 - 1)

Isti konzulat je 13. III 1944. ozna io Be kao »Središte srbske promi be.« (A-VII, NDH, Kut. 266, Br. reg. 42/4 - 1)

¹⁴ A-VII, NDH, Kut. 279, Br. reg. 11/3-1.

obranbena crta najprije na liniju Stara Pazova—Vojka-Kupinovo, zatim na Bešku-Maradik-Putinci i konačno na borbenu crtu Neština i zapadno od Mitrovice. Ova obranbena crta s mostobranom kod Iloka naslonjena na Bosut postoji još i danas.«

»Izkrčavanja partizana dielom u engli, odorama iztono od Neretve u do sada najvećem obsegu, kome je predhodilo izkrčavanje na otoke Korulu i Mljet, kao i koncentrična navalapartizana izpodruja oko Trebinja i Konavljagdje su se spojili sa etnicima dovela je do napuštanja Dubrovnika i stvaranja nove obranbene crte južno od Mostara.

Borbena crta sada teče od prilike u pravcu Kifino selo—Nevesinje—Gnojnica (južno od Mostara)—Korin—Seonica—Tomislavgrad. Na toj crti vrše se borbeni podhvati i izvištanja, te su naše snage isto u podhvatima prodrle daleko ispred te crte, dok su s druge strane osujećeni svi neprijateljski pokušaji da se napadne Široki brijeg.

Drugo žarište neprijateljske djelatnosti opaža se u podruju Knina. Nakon što je uslied obćeg strategijskog položaja bilo potrebno da se napuste uporišta u Primorju kao što su bila Omiš, Makarska, Split, te otoci Hvar i Brač, navalio je neprijatelj jakim i vrlo dobro oružanim snagama prema Kninu, te ga je nastojao zauzeti zaobilaznim manevrima, time da presječe sve prilazne ceste k tom mjestu, koje su služile za dobavu obskrbe i streljiva. Posada Knina nakon vrlo hrabre borbe koja je trajala tjednima povučenaje na novu borbenu crtu prema sjeverozapadu.

Na Drini nije bilo do sada većih promjena, makar se s druge strane rieke opazala dosta velika partizanska djelatnost. Očekuje se da će taj odsjek zajedno s neretvanskim bitima skoroj budunosti jedan od najzanimivijih, budući da mu se približavajnjema ka vojska generala Lohra iz Grčke, koja se po najnovijim viestima nalazi u podruju Crne Gore i zapadne Srbije.«

U odjeljku o prilikama među partizanima »Pregled« piše i ovo:

»Između službenog partizanskog vodstva i biv. HSS postoje sve teži odnosi, pa tako u broju 77 lista »Napried«, glasila komunisti ke stranke Hrvatske, Vladimir Bakari piše članak u kojem kaže, kako je na oslobođeno podruje stigao August Košuti koji hoće sporazum. Među narodnim pokretima ima dva zadatka: dobiti rat i dobiti mir. Staro vodstvo HSS-a da nije ništa učinilo kako bi se iz zemlje iztjerao okupator. Prema tome da se ne može opravdati suradnja s ovakovim ljudima.¹⁵

¹⁵ Taj članak VI. Bakari a predstavlja obratun vrha Partije u Hrvatskoj s »maekovštinom« pred završnicu rata.

»Prema izjavama gosp. Košutia - piše Bakari - staro vodstvo HSS-a nije dosada *grješilo*. Evo što gosp. Košuti kaže: 'I kad im (prvacima HSS-a) iz Informacionog odjela Fronte narodnog oslobođenja ili iz podruja borbe doduleci s prigovorima pa i optužbama, koji izgledaju da su upereni protiv HSS-a, osjete potrebu da u ime umorenog Radi a ili u ime zatoenog Maeka na neki način ustanu u obranu HSS-a.' (Zamislite, u ime umorenog Radi a oni hoće da se brane pred oslobodilačkim pokretom!).

Oslobodilačkaborbanjegovog vlastitog naroda navodi tog vrlog 'patriota' na ovakvo razmišljanje: 'U našim vojnim školama ni asnike ni mom ad u vojsci nisu ništa poučavali o tom načinu narodnog vojevanja i tako se u narodu nije moglo pravo znati kako se ta borba vodi. I kad se sad narod našao među dvjema frontama, jedna takozvana regularna, a druga narodno-oslobodilačka, prva neprijateljska, a druga prijateljska, pretrpio je narod u svojim naseljima mnogo puta tako teških posljedica da se dugo vremena nije mogao pravo iz oćajapodijeliti i snajiti: I ula se onda rije seljaka: Fronta frontu bije, a seljaka obadvije.' A borba je, prema izjavama gosp. Košutia, poćela iz ovih razloga: 'Gonjeni najprije od krvni ke ustaške i etni ke ruke, pa od Nijemaca i Talijana, istrebljiva a i njihovih pomaga a, doma ih špijuna i drugih propalica,

S time u vezi zanimljivo je da je u svom posljednjem velikom govoru i sam Tito govore i o hrvatskom domobranstvu napao izravno i oštro Dr. Maekarie ima: »Njih podpomažu (ustaše) i reakcionarski vođe biv. HSS naradnelu sa Maekom. Vođe biv. HSS govore hrvatskim seljacima, kako ne trebaju da idu u narodno oslobodilačku vojsku već u domobranstvo, koje danas doduše ide zajedno s okupatorom, a koje će sutra, kad odu Niemci preuzeti u hrvatskoj vlast, ili pregovarati na ravnoj nozi sa narodno oslobodilačkom vojskom u podjeli vlasti. Razumije se, da tu izdajničku politiku reakcionarskih vođa biv. HSS Niemci i ustaše izkorištavaju u punoj mjeri.«

2. *etnicima slobodan prolaz!* Vrhovni komesar Reicha u operativnoj zoni *Jadransko primorje* Friedrich Rainer, Gauleiter u Koruškoj, uputio je iz Klagenfurta (Celovca) 20. XII 1944.¹⁶ ovakav izvještaj Martinu Bormannu, Reichsleiteru i šefu stranačke kancelarije:

Prije nekoliko dana boravio je u Zagrebu zajedno s Gauleiterom u Štajerskoj Siegfriedom Uiberreitherom. Razgovarali su s Kammerhoferom, Kascheom, feldmaršalom Weichsom, a posjetili su i poglavnika. Glavna tema njihovih razgovora bila je evakuacija Hrvata, prijateljski sklonih Nijemcima (ustaša i njihovih obitelji), ako bi bili prisiljeni da napuste hrvatsko područje.¹⁷ Osim toga, dogovorili su se o svim ostalim aktualnim pitanjima.

pojedinci su iz naroda odlazili u šume i bregove, da se spase od sigurne propasti. Skrivaju i se i traže i zaklona, našlo se sve više onih kojima najveće zlo prijeti i okupe se ti zajednički u obranu».

To apsolutno pomanjkanje svakog patriotskog i nacionalnog osjećanja, nije, naravno, dovelo gosp. Košuti na slobodni teritorij. On i sâm kaže da je neposredni povod njegovog dolaska bilo nešto drugo i to ga je prisililo da 'bez odlaganja, makar i po cijenu svoga života', sprije i Paveli e ve namjere protiv HSS-a i 'uz pomoć Božju i prijatelja' dode na oslobođeni teritorij da i tu 'izvrši svoju dužnost prema narodu do kraja».

No, ostavimo po strani sva ta pitanja prošlosti, pa čak i pitanja držanja do jučer i u toku ovog rata, a zadržimo se *samo* na pitanju buduće nosti. U čemu možemo konkretno suradivati s gosp. Košuti em?

Rat ga ne interesira (kao političkog ovjeka). Interesira ga u prvom redu pitanje izbora iza rata i 'zakonite vlade'. Čime bismo mi mogli opravdati pred narodom takvu suradnju - suradnju s ljudima koji nisu za oslobođenje naroda (u najmanju ruku) ništa u inili i koji to ne žele uiniti, i to na pitanjima koja danas nisu osnovna, a mogu se ticati samo podjele vlasti?

Naš je narodnooslobodilački pokret prošao kroz mnoga iskušenja. On je - zaključuje Bakari - znati skidati i nove maske starih neprijatelja.« (I. Jelić, nav. djelo, II, str. 298-299)

Zbornik dokumenata..., Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944-1945, str. 752-754.

¹⁷ Obavještajac koji se krio pod šifrom »K. 28. A« javio je Povjerenstvu već 31. X 1944. da je ustaška vlada odlučila da se Zagreb neće braniti jer se ne može braniti. U pozadini mu je Sljeme preko kojeg nema odstupne ceste osim šumskog puteljka, a sâm je grad otvoren kao na dlanu za neprijateljsku artiljeriju. Osim toga, odstupnica prema Podsusedu samo je jedan put vrlo lako ranjiv, stoga se treba na vrijeme povući i iz grada. Sve do Zagreba braniti će se svim silama a zatim će braniti glavne prolazne arterije Zagreba i to uglavnom samo Nijemci. (A-IHRPH, KP - 73/1888)

U drugom izvještaju od 17. XII 1944. (s potpisom: Žalec), upućenom CK KPH, stoji o pitanju evakuacije civilnog stanovništva ovo:

»Usljed razvoja događaja obitelji istaknutih ustaških funkcionara moraju se evakuirati iz zemlje u Njemačku. Po sporazumu između Hrvatske i Njemačke vlada stavlja Njemačku Hrvatskoj na raspolaganje oko 7 sela na tromeđi sjeverne Bavarske, Saske i Sudeta.

Na temelju tog sporazuma trebalo bi se evakuirati građansko stanovništvo iz Zagreba, da se tobož svijetu pokaže, kako je Zagreb uz ustaše. Istaknute ustaške obitelji regulirale su svoje iseljenje neposredno s *Glavnim ustaškim stanom*, dok je pitanje evakuacije ostalog stanovništva preuzeo državni savezni aparat staleških postrojbi prof. Oršanić. Na sjednici saveza ustaških postrojbi od 12. o. mj. donesena je na elna odluka, da propagandu za iseljenje provede svaki savez u svom djelokrugu. U tom pitanju bile su izdane upute, koje u glavnom sadrže slijedeće odredbe:

Propaganda za iseljenje ima se provoditi unutar svakog saveza, a ne javno putem novinstva,

Rainer je iz ovih razgovora ponio dojmove koje iznosi Bormannu radi osobne informacije:

1) Raineru se čini da je tamo najpozitivnija ličnost SS-Gruppenführer Kammerhofer. On sagledava situaciju jasno, realistično i ne procjenjuje samo vojnu situaciju uopće nego i situaciju borbe s partizanima. Kammerhofer smatra da je prijedlog potrebno preventivno podizati obrambenu liniju Senj-Zagreb. Ima i narednja Reichsführera u tom smislu, ali ih ne može izvršiti, jer je već ina njegovih snaga, oko 30.000 ljudi, ustupljena *Wehrmachtu* i one kod Osijeka (na Dravi i u Baranji) sudjeluju u borbama.

2) Kasche zastupa Reich kao u vrijeme najdubljeg mira, čak i ondje gdje izgleda da postoji bolje sagledavanje, nema nikakvu inicijativu i poziva se na narednja svog šefa resora (Ribbentrop). Brižljivo se trudi da očuva suverenitet hrvatske vlade u Zagrebu, čak i nasuprot ratnim potrebama. Osobno je vrlo drugarski i simpatičan.

3) Weichs, otmjen, umoran, stari gospodin, bez inicijative, nema cjelokupan pregled situacije koju promatra samo s vojne strane; stalno upozorava na narednja odozgo i čini se da pri podnošenju svojih izvještaja višima ne razvija nikakvu inicijativu. Uzeto u cjelini, ostavio je najslabiji dojam iz cjelokupnog posjeta Zagrebu. I njegov štab je iste kvalitete, samo na čelnik štaba (Heinz Gyldenfeldt) isti je se iznad njih. Izgleda da je beznadno s ovim rukovodstvom uspješno se suprotstaviti revolucionarnim inicijativama i aktivnim metodama maršala Tita.¹

da se održi fikcija dobrovoljne evakuacije s ustašama. Svaka obitelj ili lice, koje imade dovoljno vlastitih sredstava za život u Njemačkoj ili tamo imade rođaka ili prijatelja, može dobiti individualnu putnicu. Svi ostali zatražit će kolektivnu putnicu. Za ovu drugu grupu brinut će se i u Njemačkoj NDH, te su u tu svrhu otpremljene već znatne količine hrane u Njemačku. Nije poznato, da li se te količine nalaze pod posebnom upravom ustaških funkcionera ili su te količine predane njemačkim vlastima, koje će onda hrvatskim emigrantima davati njemačke karte na živu. Svaki emigrant može ponijeti s sobom rublje, posteljenu, te masnoće (ulje, mast, slaninu itd.). Ipak, sve to mora biti spakovano u priručnim kovčezima, a ne u velikim sanducima, jer se može dogoditi, da će se stvari morati prenašati, ako bi pruga bila pokvarena. Uz svaki transport i i posebno povjerenstvo saveza staleških postrojbi, te određeni odredi ustaške mladeži za prenos prtljage i pomoć ženama s malom djecom. Prema odredbama prof. Oršanić putnice mogu dobivati svi, dakle muški i ženski, ali u ovaj slučaj mogu emigrirati samo žene i djeca dok muškarci od 18 do 60 godina moraju još ostati u zemlji.

Prema izjavama mjerodavnih faktora hrvatske žene i djeca, koji će na ovaj način emigrirati u Njemačku ne će trebati vršiti nikakav prisilni rad za njemačke vlasti.

U zadnjem slučaju ponudila je Njemačka hrvatskoj vladi, da će organizirati logore za mušku i žensku djecu od 7-15 za dječake, a 7-21 godina za djevojke. Za djecu ispod 7 godina predviđeno je, da ih može pratiti majka. Za ovu emigraciju, koju u Njemačkoj priprema Irena Javor, vodi se po školama i ustaškim taborima velika propaganda, u kojoj se prikazuju u crnim slikama budući dani Hrvatske, pa se stoga preporučuje roditeljima i djeci, da prihvate ovaj »susretljivi« poziv Njemačke. U tom pozivu navodi se, da bi majke, koje bi otišle u Njemačku sa djecom starijom od 7 godina morale u Njemačkoj ući u radnu službu. Tu dakle postoji kontradikcija sa informacijama prof. Oršanić. Međutim nije to jedina nejasnost u pitanju emigracije hrvatskog građanskog stanovništva.

Prema dobivenim uputama prva grupa ustaških emigranata otputovala je prije nekoliko dana u Njemačku, ponijevši s sobom svoje dragocjenosti, zlato, te razne prehrambene stvari osobito masnoću i slaninu. Kad je ta grupa stigla na njemačku granicu, njemačke su vlasti oduzele sve dragocjenosti i zlato, a mjesto toga im dale po RM 1.000 za samca, a RM 3.000 za obitelj, dok su za oduzete živuće namirnice emigrantima uručile njemačke državne karte za živuće.

¹⁸ Međutim u ustaškim spisima nalazi se i ovaj (od 24. XI 1944):

»Jedan naš pouzdanik razgovarao je ovih dana sa jednim visokim častnikom iz stožera general-feldmaršala von Weichsa, koji mu je izjavio sljedeće:

»Mi Nemci imamo vrlo malo pouzdanja u sadašnju hrvatsku vladu, jer vidimo da ona ne nastupa dovoljno energično u našem smislu. Što više mogu vam reći da mi više vjerujemo onim

4) Poglavlak, raspoložen, duhovit, u razgovoru se bez izuzetka pozitivno izjašnjava za Reich; izgleda da hladno procjenjuje situaciju i doslovce je izjavio kako se nada da će moći držati grad Zagreb. Njemu je i jasno da mnogo više i ne posjeduje. Slijedećeg dana poslao je svoju suprugu (Maru Paveli) u Njemačku,¹⁹ što je možda dokaz njegove lojalnosti. No, uvijek ne smije zaboraviti da je kod divljih naroda uvijek bilo uobičajeno da poglavice stave svoje supruge na raspolaganje kao taoce kako bi ih potom ostavili na cjedilu. Rainer ima dojam da bi se s poglavnikom mogle izvesti neke stvari kad bi se s njim govorilo smionom odlučnošću.

Sažimaju i sve, Rainer tvrdi na kraju da na tom području nedostaje jasno usmjerena vrhovna vojna komanda koja se tako djelotvorno oituje na komandnom području feldmaršala A. Kesselringa (*Grupa armija »C«* - Italija).

Paveli u svojstvu vrhovnog zapovjednika izdao je iz Glavnog stana poglavnika naredbu (Zagreb, 21. prosinca 1944)²⁰ kojim daje slobodan prolaz etničkoj skupini popa i dućaka! Ta njegova naredba glasi ovako:

»Na temelju sporazuma između Hrvatske i njemačke vlade odpremit će se etnička skupina Popa i dućaka, ukupno jakosti oko 6000 ljudi, iz područja

pristašama generala Nedelice i Ljotića, koji su emigrirali s nama iz Srbije, nego Hrvatima jer su time pokazali da žele do kraja i s nama. Za Hrvate to, međutim, ne možemo reći, jer je kod njih partizanstvo u velikoj mjeri razvijeno, a ni sama vlada nema određenog pravca, i moglo bi se lahko dogoditi, da mi budemo prisiljeni zahvatiti u to pitanje, kako bi onemogućili ili da se u Hrvatskoj ne dogodi ono isto što se dogodilo u Mađarskoj i Rumunjskoj.»

Iz daljnjeg razgovora sa tim visokim častnikom, naš je pouzdanik razabrao, da je ta skupina Niemaca, u kojoj se i taj častnik nalazi, osobito nerazpoložena prema ministrima dr. Frkoviću i dr. Alajbegoviću, te se je moglo nazreti da će Niemci tražiti da se oni smjene. Kao dokaz tobožnje nepovjerljivosti Hrvata naveo je taj častnik da je hrvatska vlada poslala u Švicarsku nekoliko ljudi da tamo rade u hrvatskom smislu, ali protiv Njemačke, i tobožnju činjenicu da je jedan dio hrvatske državne imovine prebačen navodno u Švicarsku.

Sve u svemu moglo se je zaključiti iz tog razgovora da se s njemačke strane upravo zato daje nama tako malo oružja i strijeljiva jer se nema dovoljno povjerenja u hrvatsku vladu, iako se priznaje da se hrvatska ustaška vojska neobičajno mnogo cijenjuje. (A-VII, NDH, SUP - Zagreb, MF-4)

¹⁹ U izjavi u istrazi SI. Kvaternik je izjavio ovo:

»Na Semmering sam došao pred jesen 1943. g. i tamo ostao do februara 1945. g. Tko me je posjećivao i zašto izvjestiti u podrobnosti kasnije, nakon dovršenog izvješća o mojem boravku u Austriji. U mjesecu januaru 1945. g. došla je iznenada na Semmering cijela obitelj Paveli i u pratnji gdje njemačkog poslanstva poslanika Kaschea i prvog savjetnika njemačkog poslanstva u Zagrebu. S njom su došle gdje generala Prebega, ministra dvora sa dvoje djece, gđa. i liječnik nika dr. Mile Budaka sa dvoje djece, dvorski ceremonijal pomorski kapetan Crisomali, pukovnik Lisak, jedno odjeljenje ustaša, 6 osobnih i 12 krcato punih teških teretnih automobila. Sve to znam po prijedlogu direktora hotela, koji mi je rekao da su na tim teretnim automobilima bili sami okovani sanduci tako teški, da su jedan sanduk jedva nosili 4 ovjeka. Po prijedlogu ovog direktora gđa. Paveli je zabranila da sanduke nosi personal hotela, nego samo ustaše, što su i činili nekoliko dana i to uvijek u mraku. U katu hotela, gdje je stanovala obitelj Paveli stražarili su ustaše pod puškom dan i noć, dok se nisu radi toga bunili ostali gosti u hotelu, pa je onda to obustavljeno. Stanovništvo Semmeringa bilo je ogorčeno da netko može raspolagati u svoje osobne svrhe sa cijelim parkom automobila, kad cijele općine nemaju prevoznih sredstava ni za živežne namirnice. S ovom raskošnosti ove žene i obitelji uspoređivali su veliku jednost princa Velsa, prijašnjeg kralja Britanije. Moram priznati, da sam se sâm toliko sramio, da nisam ni izlazio na cestu. Međutim, saopćio mi je izaslanik njemačke vlade, da ja i moja obitelj imamo smjesta otputovati u Bad Gastein, jer se gđa. Paveli boji za svoj život i da je u tom pogledu stavila ultimativna traženja. Ovaj postupak pred tu općinu ne treba komentirati. Pokazuje nam ni strah u kojem je živjela ova despotska porodica. Tako smo ja i moje obitelji morali otputovati sa sitnom dječicom uslijed (usred?) najveće zime 15. II. 1945. g. u Bad Gastein i otići u hotelu, koji je odredila njemačka vlada.« (A-VII, NDH, Izjava Slavka Kvaternika, Kut. I. O. 9, Br. reg. 6/9 1-104)

²⁰ A-VII, NDH, Kut. 233^a, Br. reg. 48/1 -1.

Taj raspis A. Paveli i u predmetu »Odpremanje etničke skupine Popa i dućaka sa područja

južno BIHA A i južno LIKE prema sjeveru u NJEMA KU. Vjerojatni smjerovi pokreta: BIHA -BOS. NOVI-KOSTAJNICA-NOVSKA-DUGO-SELO-ZAGREB-ZAPREŠI -GRANICA, odnosno GOSPI -OGULIN-KARLOVAC-ZAGREB-ZAPREŠI -GRANICA.

Zapoviedam:

1. — da sve naše oružane postrojbe na označenim smjerovima bezuvjetno nesmetano propuste ovu etničku skupinu u svom prolazu. Tko se ogriješiti ovoj zapoviedi staviti se pred Ratni sud shodno okružnici Glavnog Stana Poglavnika br. 124/taj. od 15. 12. 44.

2. - da etničku skupinu Popa UJI A u pokretu prema sjeveru do njemačke granice prati popratna postrojba hrvatskih oružanih snaga, koja se u sporazumu s njemačkim zapovjednicima ima brinuti za uredan i nesmetan prolaz skupine.

3. - ukoliko pomenuta etnička skupina bude prolazila područja pojedinih hrvatskih zapovjedništava, odgovorni zapovjednici izvjestiti će odmah i najzurnije Minors-Operod.²¹«

Konzul NDH N. Duboković u svom izvještaju ministarstvu vanjskih poslova (Trst, 25. prosinca 1944)²² spomenuo i ubojstvo ustaškog dopukovnika Andrije Relje.

»Jučer u jutro nazvao je kapetan b.b. Kačić podpisanog i kazao mi, da je uoči sasma slušajno, da je prošlim dana ubijen na ulici ustaški dopukovnik i Državni vice-nik Andrija Relja. G. Kačić nije ništa znao za ovog gospodina, dok je podpisanome bio dobro poznat, te ga je podpisani i u svojim izvješćima naslovio spominjao. G. Kačić je izpričao podpisanome, da je govorio brzo i glasno sa svim redarstvenim zapovjednicima, ali nije dobio konkretnog odgovora o slušaju, svi se izvlače i, da im stvar nije poznata. Na to se je i podpisani sjetio okolnosti, da je prošle sriede - na zamolbu dopukovnika, koga je bio vidio nekoliko dana prije - zamolio brzo i glasno Quartieramt, da mu dade ljepšu sobu, na što mu je Quartieramt odgovorio, da dopukovnik nije više u »Centralu«, daju i razumjeti podpisanome, da si je valjda sam našao drugi hotel ili privatni stan. A pretpostaviti je, da je Quartieramtu tragično dogođaj ipak bio stavljen na znanje.

Podpisani je onda od kap. Kačića - koji je pretpostavljao da se radi o jednom prolaznim djelatnom zastavniku - preuzeo ovo pitanje i u prvom redu odmah telefonirao g. Rogalskom, zamjeniku V. P. (Vrhovnog povjerenika), moleći i da izda nalog za izvide. Generalu Günthern pak otiče 26. o. m. j., jer su Blagdani, a s druge strane posjetio ga je u previše kratkom razmaku već dva puta.

Podpisani će nastojati doznati okolnosti, pod kojima se je dogođaj dogodio te po inicijativu, od kojih je jedan već uhićen, pak će izvijestiti. Nastojati će

N.D.H.« bio je upućen: glavaru stožera *Ustaške vojnice*, zapovjedništvu PTSJ-a, zapovjedništvu *Ustaške obrane*, zapovjedništvu oružništva, zapovjedništvu državne redarstvene straže, RAVSIGUR-u, ministru oružanih snaga, glavaru glavnog stožera ORSA, županstvu pri poglavniku, poglavnikovom Vojnom uredu, glavaru stožera vrhovnog zapovjednika oružanih snaga u Glavnom stanu poglavnika, predsjedništvu vlade, ministarstvu vanjskih poslova i ministarstvu unutrašnjih poslova.

²¹ Tj. Ministarstvo oružanih snaga, Operativni odjel.

²² A-VII, NDH, Kut. 304, Br.reg. 2/9-1.

do i u posjed predmeta, koje je imao pukovnik i dostaviti ih u Zagreb, pošto ih zapisni ki primi.

O događaju podpisani nema za sada odre eno mišljenje. Navodno je uhi eni ubojica pravoslavne vjere. Podpisani zna p> samome pok. Relji, da je ovo vrieme u Trstu bio u društvu pravoslavaca, misle i da od toga ima politi ke koristi. Ima li veze izme u ove dvie okolnosti, i je li ta politi ka ili druga. Prema navodima g. Ka i a, kod po initelja bi bilo na eno Reljinih 700.000,- lira. Ako je tako, onda se može raditi i o grabežu.

Moli se o dogo aju obavijestiti: 1) Predsjedni tvo Državnog vie a, 2) Poglavnikov vojni ki ured, 3) Predsjedni tvo vlade (gl. taj. Cvitkovi a).«

»Istog 24. o. mj. - nastavlja konzul Dubokovi svoj izvještaj ministarstvu — prijavila su se Zapovjedni tvu mornarice 2 ustaška vojni ara iz Rieke, koji su se kao glasnici Posadne bojne (Otvorena zapovjed puk. Rescha) vra ali preko Postojne iz Zagreba, nose i poštu za Sušak. U Postojni su bili od Srba (Nedi evaca) uhi eni, razoružani, vrie ani najpogrdnijim nazivima na ra un njihov i Hrvatske, te su ih - kako vojnici izjavljaju — imali namjeru i strieljati, ali ih je zapovjednik istih nedi evaca ipak na kraju oslobodio, navode i »da su kuriri, pak da bi mogli izazvati diplomatski konflikt.« Rekli su im, neka se ni jedan hrvatski vojnik, a napose ustaša, ne usudi putovati prugom.

Podpisani je dao dovesti vojnike k sebi, gdje su mu po prilici isto potvrdili, dodaju i, da su ih drugi put htjeli uhititi u sv. Petru, ali su se tu sklonuli Niemcima. Tu su im odneli ponovno povra eno im oružje. Poštu su im pregledali, ali povratili, dok su im oduzeli novine i nešto promi benog gradiva, koje su »platili«. Vojnici su se istog dana zaustavili kod njema kog vojni kog zapovjedni tva u Sežani, gdje je tako slu aj prijavljen odmah. Podpisani je upozorio odmah brzoglasno Rieku na dogo aj i preporu io neka vojnici ne putuju za sada vlakom. Sutra e govoriti generalu Günthern, koji e mu sigurno kazati, da su ovo nažalost tužne reperkusije dogo aja u Hrvatskoj, o kojem je general govorio podpisanome, što je podpisani dostavio Naslovu.

Nije izklju eno da se i smrt g. Relje može dovesti u vezu sa ovim dogo a-jem.

Svakako, ovim inima položaj se za nas još više pogoršava, a o ravnoteži sila može biti u toliko govora, da je ista za nas podpuno izgubljena.

Ako naš politi ki i vojni ki položaj ovdje uzpore imo sa položajem drugih imbenika, vidjeti emo da se niesmo politi ki afirmirali, da ne razpoložemo tako reku nikakovom ozbiljnom oružanom snagom, a da nas u Istri vojni ki uob e nema, dok nam je ugled apsolutno u opadanju.«

Konzulat NDH u Rijeci 22. XI 1944. - prema njegovu izvještaju od 31. XII 1944.²³ - obavijestio je ministarstvo u Zagrebu o dolasku Nedi evih postrojbi ovako:

»Pred desetak dana pojavili su se na Sušaku odredi srbske vojske. O tome je inovnik Konzulata g. Šuflaj izvjestio brzojavno šifrom M. (inistarstvo) unutarnjih pod VTBr. 12 i 13 pod nadnevkom 11. i 13. o. mj., time da stvar bude odmah stavljena do znanja Naslovu.

Prema podacima naknadno prikupljenim nedi evci, evakuirani iz Srbije, smjestili su se na podru ju Ljubljana-Trst-Rieka, a prema još nepotvr enim podacima njihova se snaga sastoji od oko 20.000 ljudi. Prema njema kim viestima ima ih 'tri pukovnije' od Postojne do Rieke i to poglavito u Ilirskoj Bistrici i Jordanima, dakle na staroj granici Kranjske i Istre. Sa slovenskim

²³ A-VII, Kut. 269, Br.reg. 7/1 - 16.

domobranima sura uju najuže. Ovih su dana ve bili upotriebjeni u akcijama iš enja na Grobniku u zajednici sa Niemcima. Niemci tvrde da (nedi evci) ne idu u Istru, ve da e uvati prugu i sektor stare jugoslavensko-talijanske granice. U držanju prema pu anstvu - vi a ih se i na Sušaku u postrojbama i pojedina no, ina e stanuju na Rieci - ponašaju se do sada dobro.

Podpisani e, im stigne u Trst ovih dana, posjetiti vojni ke zapovjednike te govoriti sa njima o ovoj stvari te izvjestiti.«

U izvještaju komande *Grupe armija 'E'* od 31. XII 1944.²⁴ upu enom glavnokomanduju em na Jugoistoku ovako je ocijenjena vojna situacija:

»Posle davanja 2 div(izije) nije više zagarantovano da e GrA 'E' izvršiti zadatak. Ne treba ra unati s tim da e izolovane grupe snaga 369. hrvat, i 181. div. duže vremena izdržati pritisak koji se o ekuje frontalno i na njihovim bokovima. Pre se može o ekivati, na osnovu iskustva u rejonima Podgorica i Knin, da e ceo XXI brd. AK u jugoisto noj Bosni ponovo zapasti u sli nu situaciju kao i u Albaniji. K-da GrA 'E' verovatno ne e više biti u stanju da deblokira korpus, odnosno njegove razbijene grupe, jer preostale snage jedva da su dovoljne da otklone opasnost od ugrožavanja celokupnog podru ja GrA sa dalmatinske i ma arske teritorije. Zadatak GrA 'E' da na svojim granicama brani hrvatsku teritoriju od 47 neprijateljskih združenih jedinica (bugarske i Titove divizije na spoljnjem i unutrašnjem frontu) može se ostvariti sa malo snaga koje su ostale jedino pokretnim vo enjem borbe i odlu nim sadejstvovanjem svih snaga hrvatske države i njenih oružanih snaga. Hrvatske jedinice, me utim, sve više i više izbegavaju svako ozbiljno angažovanje. Treba ra unati da e usled povla enja daljih nema kih snaga do i do pove anih pojava rasula cele hrvatske države.«

Ministar Alajbegovi je dopisom od 8. I 1945.²⁵ ovako izvjestio Eriha Lisaka, glavnog ravnatelja za javni red i sigurnost:

»Prema primljenim obaviestima - piše šef ustaške diplomacije — snubi neki dr. Kleiber (opaska Budimir Niki) u tvornicama u Be u i u Wehrkreis XVII. zaposlene radnike, naše državne pripadnike, ve inom pravoslavce, za SS-postrojbe. Doti ni radnici dobivaju odmah vojni ke odore. Kuda e isti biti odpremljeni nije još poznato, no navodno je 60 takvih novaka bilo odpremljeno 28. prosinca 1944. krilašem u Zagreb.

Uslied gornje okolnosti upozoravate se na ovu akciju u Njema kom Reichu, naro ito u Be u, i napominje se tom prilikom, da je ona, prema ranije dobivenim obaviestima, ve poprimila ve e razmjere.«

Ured za vezu NDH pri vrhovnom povjereniku u Trstu javio je ministarstvu dopisom od 8. I 1945. o etnicima ovo:

»Savezno sa dolazkom etni kih banda u Operativnu zonu i sa time dolazkom u vezi po injenim ubijstvima i plja kom, podpisani je - me u ostalim - prosvjedovao i zatražio zaštitu za naš živalj kod Vrhovnog povjerenika (Gauleitera Rainera).

Danas je podpisanome u tome pogledu dostavljeno sliede e stanovište Vrhovnog povjerenika:

- 1) nare ena je stroga iztraga radi nedjela po injenih od etnika;
- 2) nare eno je poduzeti sve, da se u etni kim postrojbama oja a stega;

²⁴ *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nema kog Rajha 1944—1945, str. 766-768.

²⁵ A-VII, NDH, Kut. 265, Br.reg. 40/3 - 4.

²⁶ A-VII, NDH, Kut. 304, Br. reg. 5 / 9 - 1.

3) etni ke postrojbe su uzete u zaštitu od strane Reicha nakon što su bile povuene iz borbe protiv boljševizma;

4) teški incidenti, koji su se ovih dana dogodili, bili su djelomično izazvani hrvatskim nastupima protiv etnika.

S druge strane, danas je podpisano i objavljeno od Zapovjednika redarstva u Operativnoj zoni, da će etničke bande biti povučene više prema sjeveru, te da je poduzeto sve, da se zaštiti pučanstvo od možebitnih novih nedjela.

Obenito govoreći, general je izjavio, da neće trpjeti nikakvu aktivnost, koja bi mogla imati kakovu promislenu svrhu, pak niti od strane Srba.«

Konzul NDH u Grazu inž. Dragutin Kostelac poslao je ministru Alajbegoviću u ovakav izvještaj (od 15. I 1945)²⁷ o *Njemačkoj narodnoj skupini* iz Hrvatske u pokrajini Štajerskoj:

»Koncem mjeseca listopada i tokom studena smješteno je, prema našim informacijama, više tisuća pripadnika njemačke narodne skupine iz Srijema i Slavonije u Štajerskoj, i to iz Srijema iz kotara Rume i Indije, a iz Slavonije iz kotara Kutjeva, Našica i Osieka. Došli su gotovo svi na seljačkim kolima i razmješteni u okolicu Graza i u selima po ostaloj Štajerskoj. U mjesecima studenom i prosincu su gotovo obsjedali konzulat i pitali da li su oni samim prelaženjem granice postali i njemački državljani, što oni nikako ne žele. S postupkom vlasti i »gostoprinstvom« nisu samo razočarani, nego i duboko uvrijeđeni. Jedina im je želja, da se što prije vrate, a u koliko (bi) s njemačke strane bilo u tom pogledu zaprieka, vele da će bježati kako budu znali i mogli.

Koliko su sa sobom donieli novca, hrane, stoke i kola za sada nam nije bilo moguće ni približno ustanoviti. Taj posao ne bi bio nemoguć, kada bi konzulat razpolagao s dovoljno sredstava i ljudi.«²⁸

Pavelić je u svom Glavnom stanu kao vrhovni zapovjednik oružanih snaga NDH izdao 25. I 1945.²⁹ ovakvu zapovijed:

»Radi ukazalih se potreba — stoji u njoj — zapovijedam osnutak Poglavnika tjelesnog zbora.

Dosadnji Poglavnici tjelesni sdrugovi postrojavaju se u Poglavnikovu tjelesnu diviziju, koja ulazi u Poglavnikov tjelesni sbor.

U Poglavnikov tjelesni sbor uvrštavaju se nadalje 1. hrvatska udarna divizija i 5. hrvatska divizija.

1. hrvatska udarna i 5. hrvatska divizija obskrbljavati će se kao i do sada.

Zapovjednikom Poglavnikova tjelesnog zbora imenujem dosadanjeg zapovjednika Poglavnikovih tjelesnih sdrugova generala ustaškog pukovnika Antu Moškova.

Glavni stožer oružanih snaga uz suradnju zapovjedništva Poglavnikovih tjelesnih sdrugova predložiti će Glavnom stanu za provedbu ove zapovijedi.«

3. *Njemački odgovor na memorandum od 15. XI 1944.* Poslanik NDH u Bratislavi Blaž Lorković javio je Zagrebu 23. I 1945.³⁰ ovo:

»Iz njemačkog izvora pouzdano saznajem: vojni položaj u Mađarskoj toliko se poboljšao, da Bratislava nije više ugrožena sa te strane. Nijemci

²⁷ A-VII, Kut. 304, Br. reg. 22/7 - 1.

²⁸ Usp. opširan izvještaj o evakuaciji *Volksdeutscher* iz Srijema u jesen 1944.: *Zbornik dokumenata...* Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944-1945, str. 781-789.

²⁹ A-VII, NDH, Kut. 85% Br. reg. 8/1 F5.

³⁰ A-VII, Kut. 269, Br. reg. 36/1 - 1.

postepeno nadiru ka Dunavu s daljim ciljem oslobodjenja nizine izme u Dunava i Tise te isto no od Tise. Maarski bjegunci seljaci iz tih krajeva dobili upute da budu spremni na sjetvu u svojoj domovini, za šta e dobiti i sjeme u Njema koj. Posadi Budimpešte naloženo izdržati do oslobodjenja.

Sa ruskom velenavalom se raunalo ali jakost boljševika podcijenita. Ipak ne zadaje brige obzirom na kona ni ishod. U relativno kratko vrijeme zapet e posve. Na Wilhelmstrasse (njema ko ministarstvo vanjskih poslova) imaju konkretne informacije o pani nom odjeku ruske ofenzive u Londonu gdje su svijestni da je uperena i protiv Europe. Stoga su usliedila englesko-njema ka (solidnija) (?) da se na e platforma zajedni kog istupa. ini se da je ta misija povjerena Papenu.

U najkra em roku biti e u borbi na kopnu upotreblijeno novo obrambeno oružje. I podmornice bi imale nastupiti u novom. Ovo zadnje nagoviješ uje i general Ditmar.«

Njema ko ministarstvo vanjskih poslova prou ilo je memorandum ustaške vlade predan njema kom poslaniku u Zagrebu 15. XI 1944. u kojem se obra uje kako da se izvrši eventualno povla enje hrvatske vlade, osoba i dobara na teritorij Reicha, pa je zauzelo tim povodom — ako je to ve danas uop e mogu e, kako je samo navelo u odgovoru 25. I 1945.³¹ - ovakav stav:

Ministarstvo odaje priznanje i uvažava odlu nost hrvatske vlade da iskorišti sva sredstva hrvatske države i naroda za zajedni ko vo enje rata. Razumije se samo po sebi da e Velikonjema ki Reich i nadalje pomagati hrvatsko sudjelovanje u ratu svim raspoloživim sredstvima i ukazivati hrvatskoj državi i narodu svaku potrebnu pomo u granicama mogu eg. Ako bi se ukazala potreba u okviru razvoja vojne situacije da se hrvatska vlada kao i hrvatske

³¹ A-VII, NDH, Kur. 233¹, Br. reg. 1/2 - 2.

O tom pitanju je obavještajac Partije iz Zagreba, u ve citiranom izvještaju od 17. XII 1944, ovako izvijestio Centralni komitet:

»Pitanje odnosa izme u emigranata i njema kih vlasti nije moglo biti uspješno rješeno. Na zadnjim trgova kim pregovorima stavljala je hrvatska delegacija jedan prijedlog, a njema ka protivan tome. Pošto se sporazum nije mogao posti i, ušla su obadva prijedloga u protokol konferencije s time, da e se odluka donijeti u diplomatskim pregovorima. Glavna teza stanovišta hrvatske vlade bila je ta, da hrvatski emigranti mogu zadržati svoj zlatni novac i nakit, te živežne namirnice, dok su Nijemci zastupali stanovište, da hrvatski emigranti ne mogu imati u Njema koj povoljniji položaj nego sami Nijemci.

Poslije neuspjeha prve grupe emigranata, kako je gore opisano, odlu ila je hrvatska vlada da u Berlin pošalje ministra Vran i a i Dr. Hondla sa novim predlozima hrvatske vlade za reguliranje odnosa hrvatskih emigranata. Ministar Vran i ve je otputovao u Njema ku krajem prošlog tjedna, dok se Dr. Hondl (na elnik odjeljenja u državnoj riznici) za sada prijavio bolestan. Teza hrvatske državne vlade je slijede a:

Hrvatski emigranti u Njema koj pretstavljaju kontinuirani nastavak hrvatske državne suverenosti; prema tome za ove emigrante vrijede hrvatski zakoni i u Njema koj. Stoga hrvatski emigranti mogu posjedovati zlatan novac i vrijednosti i mogu imati živežne namirnice u svakoj koli ini. Nadalje mogu hrvatski emigranti i na njema kom teritoriju izme u sebe slobodno vršiti izmjenu i trgovinu svojih predmeta i namirnica po slobodnoj volji, a samo u odnosu prema njema kim državljanima moraju se pridržavati zakona i propisa, koji važe u Njema koj. Nije još poznato stanovište njema ke vlade prema gornjem predlogu.

Ova neodre enost u reguliranju odnosa hrvatskih emigranata vrlo smeta propagandi za iseljavanje, pa su mnogi otkazali svoje putovanje u Njema ku, koji su ve bili spremni za odlazak. U op e pokazuje se, da je broj zatraženih putnica neoklikvano malen (do sada kojih 10 hiljada) prema predvi enom iznosu od 150-200.000 lica iz Hrvatske. Upada u o i da se za emigraciju nije prijavio i vrlo velik broj organiziranih ustaša i njihovih simpatizera, koji za vrijeme NDH nisu bili na istaknutim položajima ili nisu vršili nikakva nedozvoljena djela. Tu ne pomaže ni najbolja ustaška propaganda, jer Nijemci na svim linijama gube i ono malo simpatija, što su ih imali. Svaki želi, da ostane na svom domu, pa makar došlo i najgore, kako oni vele.« (A-IHRPH, KP — 73/1907)

li nosti i dobra povuku u Njema ku, time ne e nastupiti nikakva promjena ni u pogledu priznanja Nezavisne Države od strane Reicha ni danog odnosa izme u Velikonjema kog Reicha i Nezavisne Države Hrvatske. Velikonjema ki Reich e se, naprotiv, truditi da na njema ki teritorij pristigle hrvatske državljane i dobra tako udomi i smjesti i s njima postupa kako to vlastite prilike kod ku e dopuštaju i kako e biti potrebno da bi vlada NDH i dalje sura ivala svim svojim snagama u daljnjem zajedni kom ratovanju i tako uzmogla stvoriti preduvjete za ponovno oslobo enje domovine.

Ministarstvo, dalje, prema pojedina nim pitanjima iz memoranduma ustaške vlade od 15. XI 1944. zauzima ovakav stav:

I / II: Velikonjema ki Reich primit e sve one hrvatske državljane hrvatske narodnosti koji su zaslužni za zajedni ko vo enje rata i koji posjeduju odgovaraju u dozvolu za izlaz od hrvatske vlade. Ukoliko se ne radi o lanovima vlade NDH i osobama koje tom krugu pripadaju, takvi hrvatski državljani smjestit e se u gaue južne Njema ke. Smještaj sam mogu je uglavnom prema datostima ratne situacije samo u skupnim nastambama i u jednostavnim uvjetima. Ukoliko je mogu e da od strane Hrvatske bude stavljen na raspolaganje potreban materijal: barake, pribor za smještaj, pokriva i, rublje, kuhinjsko posu e, živežne namirnice, itd. treba ga — ukoliko to dopušta transportna situacija — poslati u najve em obujmu. Skrb za ove hrvatske obitelji preuzimaju na hrvatskoj strani organi *Ustaškog pokreta*; s njema ke strane tu dužnost preuzimaju nadležni organi pojedinog gaua u vezi s ministarstvom vanjskih poslova u Berlinu.

II / III: Smještaj vlade NDH u Velikonjema kom Reichu, uklju uju i tu i obitelji lanova vlade, uslijedit e s odgovaraju im obzirima prema njenom posebnom položaju kao vladi jedne savezni ke, države. Da se u danim ratnim prilikama u Njema koj u pogledu smještaja i snabdijevanja moraju uzeti u obzir ograni enja, to se mora pretpostaviti. Smještavanje je predvi eno na podru ju Štajerske. Dvorac Eggenberg kod Graza i mjesto Radegund, tako er kod Graza, predvi eni su za po etak za smještaj. Krug osoba koje pripadaju hrvatskoj vladi utvrdit e poimence hrvatska vlada i njegov broj je ograni en na 300 osoba (uklju uju i i lanove obitelji) zbog raspoloživog prostora za njihov smještaj. U vezi s opremom tih prostora za smještaj svake vrste, živežnim namirnicama, itd. hrvatske vlade ve su postignuti potrebni sporazumi hrvatske vlade s njema kim poslanstvom u Zagrebu. S njema ke strane pozdravit e se u tom pravcu svaka dodatna radnja iz Hrvatske. Ako se radi o 300 daljnjih pripadnika vladine grupe, njihov smještaj može uslijediti samo u skromnim uvjetima.

IV: Hrvatska želja da cjelokupnost svih hrvatskih državljana preba enih po nuždi u Njema ku oslobode svih materijalnih i radnih obaveza kojima podliježu na podru ju Reicha pripadnici Reicha i svi ostali stranci ne može se ispuniti, jer se odgovaraju e vlastite mjere hrvatske vlade na podru ju Reicha ne mogu ostvarivati ve zbog nedostatka dovoljnog broja izvršnih organa. Ta želja stajala bi u suprotnosti s onim ugovornim rješenjima koja su obje strane dogovorile za hrvatske državljane što ve sada rade u Njema koj.

V / VI: Stoji injenica da po nuždi izvršenim privremenim smještajem hrvatske vlade u Njema koj nije narušen status Nezavisne Države Hrvatske niti njeni pravni odnosi s Njema kom. Poglavniku e se na temelju njegova položaja jednog aktivnog šefa države sa svim prerogativama koje iz toga proizlaze priznati pravo eksteritorijalnosti i nepovredivosti njegova stana.

Poglavnik zadržava vrhovno zapovjedništvo nad hrvatskim oružanim snagama.

Ne može se, ipak, bez daljnijega priznati da su članovi hrvatske državne vlade eksteritorijalni prema odredbama pozitivnoga meunarodnog prava. No, na njemačkoj strani postoji spremnost da im se priznaju određene privilegije, na primjer oslobođenje od radne obaveze, eventualno oslobođenje od poreza, nepovredivost njihovih službenih arhiva i više drugog. O tome, kao i o možebitnim privilegijama za ostale političke ličnosti, poput članova hrvatskoga Državnog sabora, članova Događničkog vijeća i Državnog vijeća moglo bi se još pregovarati, za što na njemačkoj strani postoji spremnost.

U pogledu vršenja prava suvereniteta prema njemcima mogu se s njemcima strane nadalje priznavati vladi NDH odnosno poglavniku pravo poslanstva, pravo zaključenja ugovora i objave rata u okviru odredaba Trojnog pakta. Isto se ti eksteritorijalni prava suvereniteta prema hrvatskim državljanima koji su se povukli u Njemačku, na njemačkoj strani postoji spremnost da se o tome pregovara kako bi to pravo uskladili s pravom suvereniteta vlade Reicha u granicama Reicha. Pri tom bi se moralo utvrditi koliko bi hrvatska vlada mogla vršiti svoje funkcije prema hrvatskim državljanima koji se nalaze na teritoriju Reicha. Na njemcima se priznaje: pravo izdavanja i objavljivanja proglašenja, disciplinska sudbenost nad evakuiranim stanovnicima, eventualno formiranje instanca mirovnog suda s hrvatskim sucima za sporove između Hrvata, izdavanje osobnih legitimacija, angažiranje hrvatske policije i oružništva kod njemcima, organizacije, stvaranje školskih ustanova za hrvatske studente, zapošljavanje u radiju, štampi i propagandi, organiziranje prijavnih ureda za Hrvate, formiranje ureda za pribavljanje rada, socijalnog staranja i više drugog.

VIII: S njemcima se strane priznaje hrvatska želja da se po nuždi u Njemačku prebace imovinske vrijednosti hrvatske države i hrvatske *Državne banke* smatraju nedodirljivima. Hrvatska vlada zadržava aktivnu legitimaciju; vrijednosti ne podliježu zahvatu sudova ili upravnih vlasti i nisu pod obavezom prijave, predaje ili poreza. Povrh toga, ne može se, ipak, odobriti neograničeno oslobođenje od svih njemčkih ograničenja i propisa. Nepovredivost postoji neograničeno, sve dotle dok imetak miruje. Ako bi se takve imovinske vrijednosti stavile u opticaj u Velikoj Njemačkoj, moraju se primijeniti odgovarajući zakoni i postojeći međunarodni sporazumi. To se odnosi posebice i na klirinška dobra (aktivu), uključujući i tu i aktivu s »konta M«, za koju postoje vrste sporazumi koji se imaju poštovati na odgovarajući način.

VIII: Ako na hrvatskoj strani ne stoji na raspolaganju hrvatski transportni materijal za izvoz hrvatskih mjera prebacivanja u Njemačku, staviti će se s njemcima strane u granicama moguće transportni materijal na raspolaganje. Ako bi došlo do prebacivanja velikih grupa hrvatskih državljanina pješice ili u koloni automobila ili kola s konjskom zapregom u Njemačku, takvim eksteritorijalnim transportima njemcima se strana putem davati svaku moguću pomoć. O tome su već u toku potrebni dogovori između hrvatske vlade i njemčkog poslanstva u Zagrebu.³² Prilikom prelaska granice odustati će se od policijskih i carinskih

³² Uputan u istrazi o ulozi ustaškog ministarstva vanjskih poslova u vezi evakuacije izbjeglica i poznatog memoranduma vlade od 15. XI 1944, Alajbegović je ovako odgovorio:

• Memorandum upućen Njemcima prije sloma NDH izražen je po uputama i sugestijama predsjednika vlade dr. Mandića, a sadržaj odnosno smisao memoranduma diskutiran je i na sjednici vlade. Kod samog sastavljanja memoranduma bili su angažovani Ivo Gaj, poslanik, i

formalnosti uobičajenih u takvim slučajevima. Za provođenje potrebne kontrole pri prijelazu granice također su već u toku dogovori između hrvatske vlade i njemačke poslanstva.

Z: Prihvaća se želja hrvatske vlade da u vezi s eventualnim mjerama prebacivanja iz Hrvatske u Njemačku snosi nastale izdatke i troškove i da u tu svrhu dobije od Njemačke potrebne predujame. Na njemačkoj strani postoji spremnost da u tu svrhu otpočne pregovori o zaključenju kreditnog sporazuma.

X: S njemačke strane pozdravlja se hrvatska želja da se osnuje poseban organ za obradu svih tih pitanja. U danom slučaju mogao bi se s hrvatske strane formirati takav organ pri hrvatskom poslanstvu u Berlinu. Taj organ obradivao bi sva odgovarajuća na elna pitanja s ministarstvom vanjskih poslova i preko njega s nadležnim njemačkim nadležstvima; bavio bi se, prema tome, i svim onim pitanjima koja su u ovoj zabilješci još ostala otvorena i tako

dr. Tihomil Drezga, pročelnik pravnog odjela M.V.P. Ivo Gaj je bio dodjeljen na zahtjev predsjednika vlade predsjedništvu vlade i od predsjednika vlade angažovan u stvari memoranduma, kao i u stvari evakuacije vlade u inozemstvo. U tom poslu je bio Ivo Gaj u kontaktu također i sa njemačkim poslanstvom u Zagrebu. Konačno redakcija tog teksta memoranduma pročitana je na sjednici vlade i nakon toga memorandum je odušasl poslanstvu u Berlinu, koje je dalje stvar obradivalo kod njemačkog ministarstva vanjskih poslova. Kad je njemačko M.V.P. dalo odgovor na memorandum, poslanik Košak je donio memorandum u Zagreb, a ja sam letim no ga pregledavši, morao isti žurno poslati predsjedniku vlade Mandiću, koji je već bio uo, da je Košak sa odgovorom stigao u Zagreb, pa je žurno tražio da mu njemački odgovor pošaljem, što sam i učinio. U tom memorandumu tražilo se stvaranje povoljnih okolnosti za smještanje izbjeglica u Njemačku, za smještanje vlade i njezinog nesmetanog rada, te smještanje vrijednosti i hrane. Sto se ti e evakuacije izbjeglica, tim poslom je rukovodio Božo Kavran, koji je imao za to svoj posebni ured i evakuirao je izbjeglice, još prije nego što je memorandum odušasl u Njemačku. Po tom pitanju dakle M.V.P. nije bilo direktno angažovano.«

Na izraženu ispružiteljvu sumnju u točnost prednjeg iskaza, Alajbegović je ovako odgovorio:

»Bitno je u stvari tog memoranduma to, da se odredi materija koja će u tom pismenom sastavku imati biti obuhvaćena i oblikovana. Šta ima da uni e u memorandum, kakav petiti treba memorandum da ima i koju materiju ima da obuhvati, prodiskutirano je i utvrđeno na sjednicama vlade i u tom poslu je davao predsjednik vlade svoje sugestije, a isto tako i drugi članovi vlade, pa se tim putem došlo do materijalnog sadržaja memoranduma i do petita istog. Prema tome projekt o tome šta u memorandumu ima da učini e i kakav se zahtjev u memorandumu ima postaviti, nastao je na sjednicama vlade. Tom projektu trebalo je dati pismenu formu i uskladiti tu istavu materiju, kao i zahtjev memoranduma, tako da isti može biti poslan u inozemstvo. U tom poslu potrebno je bilo savjetovati se i učiniti mišljenje stručnih referenata u ministarstvu, pa sam u tu svrhu proicirano materiju i zahtjeve definirane na sjednicama vlade morao s njima (tj. s dr. Riegerom, Drezgom i Bogatom) diskutirati. Nakon tih diskusija referenti su dali navedenom projektu mogu u formu i kad je sjednica vlade zaključila da je taj pismeni sastavak zadovoljavajuć i, tek tada je isti memorandum odušasl u Njemačku.«

Istražitelj je upozorio Alajbegoviću a da im je poznato kako su po Alajbegovićevom naređenju bile vršene u ministarstvu vanjskih poslova pripreme za povlačenje glavnih predstavnika ministarstava i njihovih obitelji, a to nije u skladu s Alajbegovićevom tvrdnjom da ministarstvo uopće nije bilo angažirano u pitanju izbjeglica.

Odgovor Alajbegoviću a je glasio:

»Pripreme za evakuaciju glavnih predstavnika ministarstava i njihovih porodica vršene su u predsjedništvu vlade u koju svrhu je predsjednik vlade i zahtijevao, da mu se dodjeli na rad poslanik Ivo Gaj, što je i učinjeno, te je isti bio u poslu evakuacije veza predsjednika vlade sa njemačkim poslanstvom u Zagrebu, a također je u poslu evakuacije vlade, smještanja hrane, pronalaska stanova za vladinu grupu putovao u Njemačku. Ivo Gaj je povremeno mene informirao šta... svoga radu. Članovi vlade i predstavnici odnosno viši činovnici ministarstava, koji su došli na listu predsjedništva vlade za evakuaciju i koji su imali pravo na službene ili diplomatske putnice, mogli su iste dobiti u ministarstvu vanjskih poslova. Mnogi ministri, kao i sam Pavelić poslali su već prije evakuacije svoje porodice u Njemačku, našavši im na svoju ruku uz pomoć Njemaca tamo stanove. Meni je također poslanik Kasche u proljeće 1945 godine ponudio da mi može preko njemačke M.V.P. naći stan u Njemačkoj, što sam ja odbio.« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Alajbegoviću a, Kut. I.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155)

stvarao s hrvatske strane odgovarajuće preduvjete za provođenje ovih pregovora.

U »Političkom izvješću« generalnog konzulata NDH u Beču od 2. II 1945.³³ spominje se i raspoloženje bečkog stanovništva:

»Obzirom na tok ratnih zbivanja na iztočnom bojištu nastupila je i ovdje stanovita razumljiva nervoza i neizvjestnost. Međutim valja naglasiti, da o kakvoj panici ne može biti govora, jer je pučanstvo ipak uvjerenom, da će se ta najezda, pa makar i uz najveće žrtve moći zaustaviti i time izazvati obrat u njemačku korist. To uvjerenje dolazi do izražaja i u sakupljanju »Volksopfer«-a t.j. odjela, obitelji i ostalog tvoriva, čiji uspjeh odnosno odaziv je velik i zadovoljavajući.

I u prehranbenoj politici dolazi do izražaja današnje teško stanje, jer su karte za živežne namirnice, koje inače vrijede za četiri tjedna, produljene na rok od pet tjedana, a obroci — i ako navodno samo privremeno — smanjeni za 25%.

Velika je nestašica ugljena, jer je prilikom otpada svaki novi prijevoz. Posljedica toga jest, da su skoro sva pučanstva, svratišta, uređi pa i same državne ustanove ostali takorekuć bez ogrjeva, što je kod vladajućih strogozime svakako vrlo neugodno. Savezno s time nastupila su i velika ograničenja sa uporabom plina i električne struje, što naravno vrlo poremećuje odvijanje tekućeg poslovanja.«

Generalni konzul NDH u Münchenu Jakob Machiedo de Palilo u svom općem izvješću za siječanj 1945.³⁴ javio je ministarstvu o bombardiranju Münchena ovo:

»7. I. 1945. izvršena su dva zračna napada na München i to prvi između 20-21 sati večernim zapaljivim bombama, a drugi između 22—23 sata teškim minama. Ukupno je bilo oko 900 bombarderskih zrakoplova. Štete su ogromne, te je najveći dio grada potpuno razrušen.

Od preostalog pučanstva u Münchenu (jer nema mjesta za smještaj u okolini) ima više desetaka tisuća ljudi, koji stanuju u podrumima.«

U izvješću se spominju i »sklonjenici« iz Hrvatske (veliki župan u penziji prof. Miroslav Sušić i tri gospođe Juratović), te se općenito o tome javlja ovako:

a) Pošto je generalni konzul izvješćen od nadsavjetnika Ivankovića, da su predviđeni za smještaj sklonjenika Gau Salzburg i Gau Bayreuth, to će generalni konzul između 4. II i 10. II. posjetiti Gauleitere Salzburga i Bayreutha te stupiti s istima u vezu u pogledu smještaja sklonjenika. Nakon ovih posjeta i obilazka dostaviti će se obširan izvješćaj.

b) 17. I. posjetio je generalni konzul Gauleitera g. Gieslera i tom prilikom razgovarao o smještaju sklonjenika.

Okolica Münchena je potpuno zauzeta te nema mogućnosti smještaja niti za sve one, koji su ostali bez krova uslijed bombardiranja.«³⁵

U političkom izvješću za isto razdoblje³⁶ Machiedo piše:

»1. *Ruska ofenziva* je jako djelovala u narodu te se osjeća i jaka potište-

³³ A-VII, NDH, Kut. 304, Br. reg. 23/6 -1.

* A-VII, NDH, Kut. 305, Br. reg. 3/3-1.

U tom općem povlačenju i bijegu nije htjela izostati ni supruga Milana Stojadinovića Augusta, želeći da se iz Beča preko Tirola domogne neutralne Švicarske. Obratila se osobnim pismom na ministra v. Ribbentropa i tako je stvar došla sve do Hitlera, ali joj Nijemci tada nisu htjeli izaći u susret.

³⁶ Od 1. do 31. I 1945.

nost. Me utim prigodom posjete kod Gauleitera 17. I. isti je pokazivao uvjerenje u odpor njema kog naroda i kona nu pobjedu. O ekuju se još nova oružja, koja se rade.

Tako er vojni ki krugovi ne pokazuju nikakove nervoze. Tako je generalni konzul primio poziv od zra ne odbrane Münchena da prisustvuje drugarskoj ve eri 17. II. u Gefechtsstandu obrane.

2. 26. I. posjetio je *tajnik bugarskog Poslanstva u Berlinu*, a sada dodieljen vladi Cankova, generalnog konzula. On je bio u Miinchenu radi ure enja pitanja bugarskih radnika u Njema koj.

U toku razgovora taknuto je i pitanje prijavljivanja bugarskih dobrovoljaca za SS bugarske formacije. Odziv dobrovoljaca je vrlo slab. Na pr. u Leipzigu od 50 sveu ilištaraca nije se javio nitko, iako oni koji se ne jave u vojnu službu budu upu eni u prisilne radne logore. Isto je tako slab odziv kod radnika.

Kao uzroke ovog neuzpjeha smatra on sliede e:

a) Vlada Cankova sklopila je s Njema kim Reichom ugovor na osnovu kojeg Bugari, koji se ne javljaju u dobrovoljne postrojbe, mogu se uputiti u prisilne radne logore, i ne uživaju nikakva prava državljana savezni ke države, ve se mogu smatrati kao ratni zarobljenici. Ovaj je ugovor loše djelovao na moral Bugara.

b) U Bugarskoj je teoretski zakonita vlada, a nije komunisti ka, te novo postavljeno regentstvo vlada u ime cara. Osim toga bugarska vlada promi - beno djeluje na izseljene Bugare. Na pr. povodom ro endana cara održana je u Sofiji svet ana misa sa mimohodom bugarskih i ruskih vojski.

c) Niemci nisu uzpjeli postignuti za sebe simpatije Bugara.«

U »Kulturnom izvještaju«,³⁷ što ga je supotpisao drStanko Vujica, izvjestitelj za novinstvo i kulturne veze generalnog konzulata u Miinchenu, stoji o propagandisti koj djelatnosti ovo:

»Kulturni je izvjestitelj (Vujica) kroz ovo razdoblje dielio promi beno gradivo, kada mu se god pružila prilika. Sve je poduzeto oko dobavke naših promi benih kratkih slikopisa, koje kanimo prikazivati barem za naše ovdašnje radnike i vojnike. Zamišljena matineja s izvedbom 'Lisinskog' morala je odpasti radi pomanjkanja prostorija.

Na injen je popis osoba, kojima e se predati najavljene knjige (Südland: Die südslavische Frage).³⁸ Knjige još nisu prispjele.

Primljena je svota od 500 RM u promi bene i reprezentativne svrhe.«

U izvještaju poslanika NDH u Ma arskoj Hakije Hadži a ministru Alajbegovi u (Egyházashetye, dne 6. velja e 1945)³⁹ opisuje se opširnije diplomatski ru ak što ga je ma arski ministar vanjskih poslova barun Gabor Kemeny priredio u Szombathelyju za strane diplomatske predstavnike. Hadži napominje da je tom prilikom i njemu osobno kao i tajniku dru Fuxi iskazivana u punoj mjeri odgovaraju a pažnja, pa nastavlja ovako:

»Iza ru ka je ministar Kemeny, kao i njegov zamjenik poslanik Andreänszky podpisanome saob io, da je njema ko ministarstvo vanjskih poslova priredilo u Weimaru u prvoj polovici mjeseca sie nja o. g. neki dogovor,

³⁷ A-VII, NDH, Kut. 305, Br. reg. 3/3 - 6.

To je poznata knjiga dra Ive Pilara. U izvornom izdanju na njema kom jeziku knjiga nosi naslov: *Die südslavische Frage und der Weltkrieg*; Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems, Wien 1918. Hrvatsko izdanje iz 1943. god. u izdanju Matice Hrvatske nosi naslov: *Južnoslavensko pitanje*. Prikaz cjelokupnog pitanja.

³⁹ A-VII, NDH, Kut. 303, Br. reg. 1/6 - 1.

na kojemu je u ime Nezavisne Države Hrvatske sudjelovao Dr. Rieger. O tome mađarsko ministarstvo vanjskih poslova nije bilo obaviješteno, pa je tome prigovorilo, a od Mađara je sudjelovao netko samo kao promatra. Ministar Kemeny i poslanik Andreänszky su se žalili što je - po izvještaju njihova promatra a — naš predstavnik Dr. Rieger govorio o Mađarskoj hladno i hladno, kao i rumunjski predstavnik, dok su srbski predstavnik Miloslav Vasiljevi i bugarski prof. Cankov govorili o Mađarskoj povoljno i toplo. Kemeny i Andreänszky veoma se žale na takav postupak našega predstavnika, tim više, što je on pro elnik politi kog odjela u našem ministarstvu vanjskih poslova, pa oni zbog toga njegovu držanju pridaju naro ito, i to negativno zna enje. Kako potpisani o tome sastanku ni iz novina, a niti ina e nije prije ništa znao, to je samo ob enito mogao uzeti u obranu samoga Dr. Riegera, a napose je uvjeravao o našem prijateljskom držanju prema Mađarskoj, naro ito poslije dolazka na vlast predstavnika Strjelastih Križeva. Izvještaj mađarskog promatra a potpisani je ozna ivao neto nim i posljedkom nekakova nesporazuma.

Podpisani je pri tom razgovoru bio u velikoj neprilici, jer je po tome izvještaju držanje Dr. Riegera bilo u potpunosti protivno s uputama, koje je potpisani s naših mjerodavnih mjesta dobio, kao i s njegovim postupkom, kojim nastoji uzpostaviti što prijateljskije i tjesnije veze između Hrvatske i Mađarske, kako u istom smislu svakom prilikom izražavaju svoju želju i volju, ne samo ministar Kemeny, nego i sám Nemzetvezető Ferenc Szälasy.

S njema kim poslanikom nije potpisani imao prilike o tome razgovarati, ali se ini, da je i kod njega taj slu aj izazvao negativan dojam.«

Operativni odjel VK izdao je upute 10. II 1945.⁴⁰ glavnokomanduju em na Jugoistoku o novom zadatku u Hrvatskoj s obzirom na op e pogoršanje vojno-strategijskog položaja. U njima general Jodl upozorava da e razvoj op e situacije u initi, vjerojatno, nemogu im ponovno dovo enje u Hrvatsku svih onih snaga glavnokomanduju eg na Jugoistoku koje su predvi ene da sudjeluju u operaciji u južnoj Ma arskoj (to je bio pokušaj njema ke protu-ofenzive kod Blatnog jezera, tzv. operacija *Frühlingserwachen* - Proljetno bu enje). Namjere prema tuzlanskom bazenu i prostoru oko Biha a ne e se zbog toga mo i ostvariti. Neka komandant — nare uje Jodl - podnese na referat Führern prijedlog o podjeli snaga i procjeni vremena na ovakvoj osnovi: držati prostor u Hrvatskoj sjeverno od op e linije Senj-Biha -Banja Luka—Doboj—dosadašnji srijemski front, radi zaštite boka komandanta Jugozapada i *Grupe armija »Jug«* — kao novi zadatak u Hrvatskoj. Na drugoj strani, osigurati oblast južno od spomenute linije samo dotle dok je to nužno za vlastite operativne namjere.

4. *Odjek konferencije u Jalti u ustaškom vrhu.* Me u spisima ustaškog ministarstva vanjskih poslova nalazi se jedan referat⁴¹ o rezultatima Krimске konferencije Velike trojice (Roosevelt, Staljin i Churchill) održane od 4. do 11. II 1945.⁴² U njemu se nalazi prijevod izvještaja TASS-a o toku konferencije i

⁴⁰ *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nema kog Rajha 1944—1945, str. 825-827.

⁴¹ A-VII, NDH, Kut. 269, Br. reg. 1/4 - 1.

⁴² O Jalti pored memoara W. Churchilla, E. Stettiniusa i drugih, vidi knjigu: Arthur Conte, *Jalta ili podjela svijeta*, Zagreb 1968, a osobito opsežnu dokumentaciju o toj konferenciji u zborniku ameri kih diplomatskih dokumenata (Foreign Relations of the United States. Diploma-

njenim zaklju cima. O porazu Njema ke kaže se ovo: »Mi smo razmotrili i utvrdili vojni ke planove - stoji u ovoj ustaškoj verziji završnog dokumenta 'Velike trojice' - triju savezni kih sila za kona an poraz zajedni kog neprijatelja. Pripadnici vojni kih stožera triju saveznika dnevno su se sastajali za vrieme konferencije. Ovi sastanci zadovoljavaju i su sa svakog gledišta i o itovali su se u uzkoj koordinaciji vojni kih napora triju saveznika više nego ikada prije. Izmienjene su najpodpunije obaviesti. Podrobno je razmotren, u podpunom suglasju, cilj i koordinacija novih, što ja ih mo nih udaraca, koje e naše vojske i zra ne snage zapo eti u srdce Njema ke sa iztoka, zapada, sjevera i juga. Naši kombinirani vojni ki planovi biti e poznati samo kada ih mi izvršimo, ali mi vjerujemo, da e uzka suradnja me u trima stožerima, koja je postignuta na ovoj konferenciji o itovati se u skra enju rata. Sastanci triju stožera biti e nastavljeni i u budu nosti, kada god e nastati potreba. Nacionalisti ka (treba: nacisti ka) Njema ka je osu ena na propast. Njema ki narod u init e cieniu svojih poraza težom pokušavaju i nastaviti bezizgledni odpor.«

U drugom odjelku (»Okupacija i nadzor nad Njema kom«) »Velika trojica« isti u: »Naša je neslomiva namjera uništiti njema ki militarizam i nacional-socijalizam i osigurati, da Njema ka više nikada ne e biti u mogu - nosti razoriti svjetski mir. Mi smo odlu ili razoružati i odpustiti sve njema ke vojni ke snage; maknuti za uvijek njema ki vrhovni stožer, koji je opetovano puta omogu io resurekciju njema kog militarizma; odstraniti i uništiti itavu njema ku vojni ku opremu. Odstraniti ili vršiti nadzor nad itavom njema - kom industrijom, koja bi mogla biti upotriebljena za vojni ku produkciju, privesti sve ratne krivce (itaj: zlo ince!) pravednoj i brznoj kazni i izvršiti reparaciju u naravi za uništenje, koje su po inili Niemci; uništiti nacionalisti ku (nacisti ku) stranku, nacionalisti ke (nacisti ke) zakone, udruženja i ustanove, odstraniti nacionalisti ki (nacisti ki) militaristi ki uticaj iz javnih ureda i iz kulturnog i gospodarskog života njema kog naroda i u suglasju poduzeti takove mjere u Njema koj, koje bi bile potrebne za budu i mir i svjetsku sigurnost.«

U referatu nižu se ostali odjelci od kojih je najve u pažnju ustaških funkcionara privukao onaj (sedmi) o Jugoslaviji, a glasio je ovako:

»Sporazumih smo se, da emo preporu iti maršalu Titu i dr. Subaši u, da se njihov me usobni sporazum odmah primjeni i da se stvori zajedni ka privremena vlada na temelju ovog sporazuma. Nadalje preporu ujemo, da im vlada bude stvorena, ona izjavi, da:

1. Antifašisti ko vie e narodnog oslobo enja (AVNOJ) treba biti prošireno, kako bi obuhvatilo lanove posljednjeg jugoslavenskog parlamenta (skupštine), koji se nisu kompromitirali suradnjom s neprijateljem, i kako bi na taj na in sa injavalo tielo, koje bi privremeno predstavljalo parlamenat; i
2. zakonodavni akti, doneseni od antifašisti kog vie a narodnog oslobo - enja (AVNOJ) bit e podvrgnuti kasnijoj ratifikaciji sa strane ustavotvorne skupštine.

Izvršen je nadalje ob i pretres drugih balkanskih pitanja.«

Zanimljive pojedinosti s tim u vezi iznio je šef ustaške diplomacije

tic Papers) posve enom konferenciji u Jalti: *The Conferences at Malta and Yalta*, 1945, Washington 1955.

Vladimir Dedijer posvetio je itavo poglavlje konferenciji u Jalti u svojoj knjizi *Interesne sfere, Istorija interesnih sfera i tajne diplomatije uopšte, a posebno Jugoslavije u drugom svjetskom ratu* (Beograd 1980, str. 407 i d.).

Alajbegovi u istrazi⁴³ o potajnoj nadi i uzdanju ustaškog vrha u Anglo-amerikance, posebno Engleze.

»Kroz itavo vrijeme opstanka NDH - izjavio je on - štampa je u zemlji isticala suprotnosti u savezni kom bloku, a naro ito u vrijeme kada se rat bližio kraju. Jasno je da je to isticano s namjerom da se u javnosti izazove impresija, da saveznici nisu jedinstveni u svome gledanju na interesne sfere i da im se u pogledu podjele interesnih sfera kose mišljenja. NDH je kroz cijelo vrijeme rata u literaturi, publicisti kim radovima i dnevnoj štampi prikazivana kao zemlja koja po svom kulturnom tipu, svome geo-politi kom položaju i po svojoj historiji, jest nerazrešivo vezana sa zapadom i orijentirana prema Mediteranu. Kako je pak Mediteran u interesnoj sferi Velike Britanije, jer kroz to more idu trgova ki i strategijski putevi toga carstva, to se smatralo da Hrvatska leži u sferi engleskih interesa. Emisije radio Londona iz vremena kada je vladala zategnutost izme u kralja Petra i NOP-a služile su tako er propagandi i isticanju košenja interesa saveznika na hrvatskom sektoru. Premda je došlo do sporazuma Maršala Tita sa Šubaši em, vladalo je uvjerenje da taj sporazum nije trajnog karaktera, a to je mišljenje zastupao i sām Paveli .«

»Na jednoj sjednici vlade kojoj je predsjedavao Paveli - ispri ao je dalje Alajbegovi — isti me je pozvao da izrazim svoje mišljenje o rezultatima konferencije u Jalti. Ja sam svoje mišljenje objektivno iznio podcrtavši da je Maršal Tito u smislu zaklju aka te konferencije Saveznika, od istih ovlašten da oslobodi itavo podru je bivše Jugoslavije uz materijalnu pomo , ali bez direktne intervencije saveznika. Paveli je nakon toga izložio suprotno mišljenje, naglasivši da su ve u Beogradu izbile poteško e, a u to vrijeme je Beograd ve bio oslobo en. U tim poteško ama, ije se naravi danas ne sje am, gledao je Paveli rezultat slabosti sporazuma Tito-Šubaši . Tim detaljom Paveli je htio umanjiti vrijednost zaklju aka konferencije u Jalti u pogledu podru ja Jugoslavije, odnosno NDH.«

Poslanik drV. Ba i iz Ureda za vezu NDH pri vrhovnom povjereniku u zoni *Jadransko primorje* u svom je izvještaju ministru Alajbegovi u (Trst, 14. velja e 1945)⁴⁴ opširnije ocrtao nastojanja raznih imbenika da poja aju svoj utjecaj u Zoni. Napomenuo je da je talijanska djelatnost i nadalje velika, možda ak i ve a nego prije. O ituje se sada osobito fašisti kim djelovanjem u miliciji, organizaciji i omladini. Ipak, taj rad ovdje (u Trstu) - po Ba i u - nema mnogo odjeka, premda sami fašisti pokazuju ve u agresivnost koja teži za tim da što više afirmira talijansku vlast na ovom podru ju. Ta poja ana talijanska »virulenca«, nakon napadaja na slovenske škole i slovenski jezik u kraju oko Gorice (što je dovelo do premještanja odreda »X. Mas« iz tog kraja), obra a se sada i protiv hrvatstva u Pazinu gdje su fašisti ki organi zabranili prodaju hrvatskih istarskih koledara i gdje žele osujetiti uspostavu hrvatskog školstva i druge djelatnosti.

»Istarsko društvo Sv. Mohor - piše Ba i - osje a se sada ve dovoljno jakim, pa je prosvjedovalo, a i s naše strane upozorene su njema ke nadzorne vlasti na te doga aje. Re eno nam je da su poduzete protumjere. I ako je talijansko pu anstvo i dalje pasivno, to su ipak naoružane i prili no fanati ke nacionalne organizacije dovoljne, da ovdje stvore u datom slu aju nered, da izazovu progone i si. One nastoje ve sada da pokažu svoju mo i iz ostalog

⁴³ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Alajbegovi a, Kut. 1.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155.

⁴⁴ A-VII, NDH, Kut. 304, Br. reg. 6/9 - 2.

područja talijanske (italne) republike želi se povećati utjecaj i ovdje. Nemci se protive tim tendencijama, ali oni imaju istodobno mnogo obzira prema Italiji, a mnogi među njima vide u radu fašista veliki napredak i korisnu djelatnost i za Njemačku, i neki iztižu da su rezultati na gospodarskom polju razmjerno dobri. S druge strane opet su nepovjerljivi, a tako nam je i u pogledu »X. Mas« nedavno bilo rečeno, da izgleda da ova uobitnica nije položila zakletvu Mussoliniu, i ako nosi vanjske značke kao i ostala vojska.«

» etnici, po njemačkim podacima sada 6000 — nastavlja Ba i svoj izvještaj — nalaze se još uvijek na području iza Rieke-Sušaka, Kastav, Matulje, Sapijane, a premještanje u Vipavsku dolinu, koji je već bio naređeno i započeto, bio je obustavljen radi pjegavog tifusa. etnici su u međuvremenu vršili daljnja nasilja prema pučanstvu, koja su poznata i njemačkim mjestnim vlastima u okolici Rieke. Na poduzete korake, koji su ponovljeni uz molbu, da se jednom zaštiti hrvatsko pučanstvo, odgovoreno je, da su poduzete mjere radi uzpostave i održavanja reda i tege, da je bilo nemoguće odmah provesti preseljenje u Vipavsku dolinu, gdje su već spremljene nastambe, jer je bilo 100 slučajeva pjegavog tifusa (približno, kod pučanstva 12, smrtnih slučajeva kod etnika 6, kod pučanstva 0), da je razkuživanje u toku (300 ljudi dnevno), da su poduzete i sve druge mjere protiv širenja bolesti (bolestnici su djelomično poslani u Opatiju, u improviziranu bolnicu u hotelu Quisisani) i da će, im to prilike dozvoljavaju, uslijediti odlazak etnika u Vipavsku dolinu, jer je i njemačkim vlastima jako stalo da se slučajevi ne ponove. Njemački organi u Uredu Vrhovnog povjerenika spominju isto, prilikom razgovora o etnicima, da su etnici i Nijemci saznali za jedan slučaj, gdje su dvije grupe prolaze ih srbskih formacija kroz Hrvatsku, navodno i kroz Zagreb, bile ubijene i da je to izazvalo uzrujanost etnika i Nijemaca, pa da su onda zato nastale razne nepoželjne i opasne tendencije, osobito kod etnika. Na sve odgovore stavlja se uvijek do znanja, da je tih događaja zaista bilo, da to nemože nikako opravdati ma koji postupak etnika, ali da je to ipak kompliciralo stvar. Njemački organi izrazuju ipak nadu i obećavaju da će stvar biti sada uređena i da sam Vrhovni povjerenik stvar prati s velikom pažnjom te da sam želi da pučanstvo bude zaštićeno. Kao dokaz dobrih namjera navedeno je, da je u Ljubljani bio zaplijenjen list Nijemaca (neke novine koje izdavaju), koje su donijele vijest o tom slučaju, iako ta vijest nije sadržavala nikakav napadaj na samu Hrvatsku.

Za Nijemce kaže se, da su njihove vodećelike u ovom kraju prilično deprimirane i da bi željele daljnje povlačenje prema zapadu. Oni smatraju kao zajedničkog glavarasa etnicima Ljotića, ali za zapovjednika etnika popa Ljotića i za metode etnika izražavaju se nepovoljno. Ukoliko se saznaje od hrvatskog pučanstva, a još više od slovenskog, nastoje Nijemci kod pučanstva izazvati simpatije.«⁴⁵

⁴⁵ Među ustaškim spisima nalazi se jedan policijski izvještaj o prilikama u Sušaku i Rijeci iz tog razdoblja koje su sve drugo samo ne po ustaše povoljne. U njemu stoji i ovo:

»Unatrag zadnjih mjeseci prilike u Sušaku postaju sve lošije i to izliječe ih razloga:

1. Približavanje frontee ovome kraju djeluje na pučanstvo tako da ono sve više postaje komunističko i anglofilsko. Uvjerjenje da će Njemačka izgubiti rat te da će s njome i propasti Hrvatska Država je općenito.

2. Njemačke vlasti sve više smatraju to područje svojim, te su preuzeli sve uredelike, te uveli i na najbeznačajnijim mjestima svoju vlast. Iztovremeno su predstavnici tih vlasti (građanski) sve manje naklonjeni ustašama i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

3. Utjecaj Mussolinija kod Führera je sve veći, te se to i očituje naročito u Trstu i na Rieci.

4. Hrvatske vlasti nisu bile u stanju poslati vojsku na Sušak i Opatiju te je time naš utjecaj i ugled podpunopropao.« (A-VII, NDH, Kut. 305, Br. reg. 6/12 - 1)

Opat Giuseppe Ramiro Marcone, predstavnik Sv. stolice u NDH, u pismu 20. II 1945.⁴⁶ upu enom Paveli u kao šefu države upozorio je poglavnika da se opat više puta zauzimao kod njega za »nesretne Zidove« (infelici ebrei) i da je u tome imao i nešto uspjeha. Nerijetko se usmeno i pismeno zalagao za pomilovanje na smrt osu enih, ali osobito u posljednje vrijeme s malo i bez ikakva uspjeha. Sa svih strana, me utim, pristižu mu žalbe na stroge kazne i na esto izre ene smrtno kazne, donijete esto bez formalnog postupka.⁴⁷ Mnogi mu dolaze kao predstavniku Sv. stolice da bi u ovim žalosnim vremenima Marcone ishodio ublažavanje strogih kazni. Priklanjaju i se stoljetnoj tradiciji Sv. stolice i tuma e i misao Sv. oca, Marcone se usu uje obratiti poglavniku da mu skrene pažnju na ovaj predmet od najve e važnosti za uspostavu mira u redovima hrvatskog naroda. Paveli u su poznati ljubav i interes Sv. stolice za hrvatski narod koji u velikoj ve ini ispovijeda katoli ku vjeru. Vijesti, pa i pretjerane, koje e doprijeti do Sv. stolice, pobudit e zasigurno nepovoljan odjek.⁴⁸—

⁴⁶ A-VII, NDH, Kut. 310^r, Br. reg. 41/3 - 1.

⁴⁷ Prema pisanju njema kih novina (*Die deutsche Zeitung in Kroatien*) u drugoj polovici 1944. god. broj izvršenih »mjera odmazde« samo u prostoru oko Zagreba u stalnom je usponu: zbog napadaja grupe partizana na jedan teretnjak na mjestu dogaja obješeno je 36 utvr enih komunista (29. VIII 1944); zbog dezerterstva izvršena je kazna smrti nad 11 pripadnika domobranstva (17. IX); 11 oficira na elu s majorom (bojnikom) Boži kovi em strijeljano zbog pokušaja bijega partizanima (29. IX); 20. IX napala je grupa partizana osobni vlak miniravši prugu na pruzi Zapreši -Zabok i 30. IX su ustaše na mjestu dogaja objesili desetericu ljudi; zbog napadaja na Sv. Ivan Zelinu smrtna kazna izvršena nad 29-oricom; zbog umorstva ustaških funkcionara u u erju osu eno na smrt vješanjem 20 osoba; zbog napadaja na ranžirni kolodvor u Maksimiru u no i 5/6. X petoricu vješali na mjestu dogaja; zbog miniranja željezni ke pruge kod Zapreši a vješano na mjestu dogaja 10 osoba; 28. X vješano 20 osoba zbog napadaja jedne ve e partizanske grupe na vlak Novska-Zagreb; zbog tri diverzije obješeno je 18 osoba (5. XI); zbog diverzija na pruzi izvršena kazna smrti vješanjem nad 13 osoba (14. XI); zbog napadaja partizana na policijske organe i diverzije na pruzi nedaleko stanice Brdovec izvršena smrtna kazna vješanjem nad 20 osoba (25. XI); zbog napada na jedno selo obješeno 10 osoba (13. XII); zbog nekoliko diverzija izvršena smrtna kazna vješanjem nad 13 osoba (23. XII).

⁴⁸ Me u ustaškim spisima nalazi se izvještaj nekog ustaškog organa o izvaji dra Lackovi a, tajnika zagreba kog nadbiskupa. Evo, što je u izvještaju zabilježeno:

»23. XI. o.g. imao je naš pouzdanik razgovor sa tajnikom zagreba kog Nadbiskupa, dr. Lackovi em. Dr. Lackovi se je u ocjenjivanju današnjeg položaja osvrnuo i na svoja dvokratna zadržavanja u Rimu i Vatikanu. Prilikom svog zadnjeg boravka u Vatikanu, izjavljuje dr. Lackovi , da je bio primljen u pol satnu audijenciju kod New-Yorkškog Nadbiskupa Spellmana. Nadbiskup Spellman ga je primio na podpuno američki na in, otvoreno i srda no, te mu je pri ao o ameri kim Hrvatima, koje cieni kao dobre katolike i kao marljive ljude. Dr. Lackovi je prigovorio ameri kom politi kom vodstvu, da ono zbog politike žrtvuje i katoli ke narode, paktiraju i sa Sovjetskom Rusijom. Nadbiskup Spellman mu odgovara, da je ameri ki savez sa Sovjetskom Rusijom strateška nužda, no koji e biti kad tad prekršen.

Dr. Lackovi je tako er došao, za svoga zadržavanja u Vatikanu, u dodir sa ameri kim i englezkim poklisarom u Vatikanu. Izjavljuje, da su se i oni u istom smislu izražavali o paktu sa Sovjetskom Rusijom kao i Nadbiskup Spellman.

Dr. Lackovi je bio primljen i od Sv. Oca Pape, koji mu je izjavio: »Faremo tutto - za naš dragi hrvatski narod i naš vjerni katoli ki narod.«

Dr. Lackovi izjavljuje, da je knjiga dr. Krunoslava Draganovi a »Croatia Sacra« primljena u Rimu i Vatikanu veoma dobro, te su mnogi vatikanski velikodostojnici izjavili, da bi se i veliki narod mogao ponositi izdanjem ovakove knjige, a pogotovo dr. Krunoslavom Draganovi em. Nadovezuju i o Krunoslavu Draganovi u, dr. Lackovi izjavljuje, da je velika sre a za Hrvate što imaju ovakovog ovjeka u Vatikanu! »Dr. Draganovi nama Hrvatima zlata vriedi« izjavljuje dr. Lackovi . »Ne vjerujem, nastavio je dr. Lackovi , da dr. Draganovi nije uspio dospjeti do Churchilla, kada je isti bio u Rimu; dr. Draganovi bi se ubio kada mu to ne bi uspjelo; Vi ga ne poznajete, on bi došao kroz dimnjak Churchillu, kada ne bi mogao k njemu kroz vrata!«

Veze sa Rimom i Vatikanom su nam veoma slabe, imademo jednu osobu u Sušaku, koja preko krugovala stoji u vezi sa Vatikanom, ali to je sve tako oskudno, da se na to ne možemo ni

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova izvijestilo je 21. II 1945. otvorenim cirkularnim brzojavom svoja preostala diplomatsko-konzularna predstavništva u inozemstvu⁴⁹ o netom okončanom posjetu mađarskog ministra vanjskih poslova Zagrebu:

»Prilikom posjeta Kr. ugarskoga ministra vanjskih poslova Nj. Preuzvišenosti Dr. Gabora baruna Kemeny-a u Zagrebu, dne 20. i 21. veljače 1945. vodili su se izmeđ u njega i ministra vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske Dr. Mehmeda Alajbegovića a razgovori o pitanjima, koja zanimaju obje države. Istodobno razpravljao je Kr. mađarski ministar vanjskih poslova kao predstavnik hungarističkoga pokreta s ministrom Dr. Lovrom Sušićem o pitanjima suradnje obaju pokreta. Ovi razgovori protekli su u duhu one prijateljske i drugarske povezanosti, koja pruža nove mogućnosti uzke suradnje s ustaškom Hrvatskom nakon što je hungaristički pokret preuzeo vlast u Mađarskoj.

Ovi razgovori dali su priliku, da se ustanove jednaka shvaćanja o današnjoj sudbonosnoj borbi Nezavisne Države Hrvatske i Mađarske kao i njihovih saveznika pod vodstvom velikoga njemačkoga Reicha, za pravu slobodu, samostalnost i nezavisnost europskih naroda.

U potankostima razpravljana su sva vojnička, politička, društvena i gospodarska pitanja, koja jednako zanimaju obadvije zemlje. Tako je međ u ostalim postignuta potpuna suglasnost na temelju pune jednakopravnosti obzirom na položaj, razvojne mogućnosti i ustrojstvo Hrvata odnosno Mađara u obimnim zemljama, osobito u pogledu školovanja i odgoja na vlastitome jeziku, tiskanja i širenja vlastitih novina, časopisa i knjiga kao i izmjene uljudbenih veza i tiska uobće. Isto tako je utanačeno, da se uzajamno primijene ista načela prema vlastnicima agrarnih posjeda mađarske odnosno hrvatske narodnosti u obimnim zemljama, te posebice da se prilagode dosadašnji državni zahvati na ovome području ovim nacima.

Razgovori vođeni izmeđ u predstavnika ustaškoga i hungarističkoga pokreta urodili su u buduće trajnom suradnjom obaju pokreta i dalekosežno pridonijeli, da se oživotvori europska zajednica.

U svima razgovorima odlučno je izražena želja obje države uložiti sve snage za pobjedonosni svršetak sadašnje ideološke borbe.«

U istrazi⁰ je Alajbegović bio upitan kada je došao u Zagreb barun Kemeny i kakvi su bili rezultati njegova posjeta, pa je Alajbegović odgovorio ovako:

»U zimi 1944. i 1945. godine došao je u Zagreb ministar vanjskih poslova Mađarske Kemeny. Inicijativu za taj posjet dao je poslanik u Mađarskoj Hakija Hadžić, koji je radi toga dobio od Pavelića plaćet. Kao rezultat posjete Kemenyja i njegovog razgovora sa Pavelićem, kojemu sam i ja prisustvovao, došlo je do slijedećih pregovora: o preseljenju bunjevačkih Hrvata u NDH, o prestanku proganjanja Hrvata u Međimurju i omogućenju avanju Mađarima da se

obazrijeti. Ovih smo dana poslali u Vatikan jednu brzojavku, da u Vatikanu misle na nas i da ne zaborave na nas. Sa dr. Draganovićem nemamo veze, a što nam je veoma žao.

Naš pouzdanik je upitao dr. Lackovića koliko mu je poznato o restauraciji Austro-Ugarske monarhije, te da li je u to upleten i Vatikan. Dr. Lacković odgovara, da mnogo o tome ne zna, ali bolje i Austrija nego Sovjetska Rusija.

Nadalje se saznaje, da se dr. Lacković sprema u Švicarsku, odatle kani dospjeti u Vatikan. Navodno je već zatražio i putnicu.« (A-VII, NDH, SUP - Zagreb, MF-4)

⁴⁹ A-VII, NDH, Kut. 269, Br. reg. 48/2 - 2.

⁵⁰ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Alajbegovića, Kut. I.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155.

služe sa lukom Rijeke. Prilikom razgovora o prestanku proganjanja Hrvata u Me imurju, tretirano je tako er i pitanje širenja ustaške štampe u Me imurju. Zajedno sa Kemenyem došao je u Zagreb i jedan pretstavnik Salassyjeve stranke 'strelastih križeva', koji je pregovarao sa pretstavicima glavnog ustaškog stana o omogu avanju rada ustaškom pokretu među Hrvatima u Ma arskoj, naro ito u Me imurju. Kemenyjev posjet bio je zapravo pripremanje za dolazak Salassyja u Zagreb na pregovore sa Paveli em, kojom prilikom je trebao biti potpisan definitivni sporazum, odnosno o gore navedenim predmetima trebalo je donijeti definitivnu odluku. Do Salassyjeve posjete Paveli u nije došlo radi izjava koje je dao Kemeny nakon povratka ku i iz Zagreba. On je u svojoj izjavi govorio o vode oj ulozi Ma arske u dunavskom bazenu, što nije Paveli povoljno primio, pa radi toga i nije došlo do ostvarenja Salassyjeve posjete.«

Opunomo enik predsjednika vlade Fridrich Navratil u svojstvu glavarara Ureda op e narodne obrane u predsjedništvu vlade izdao je »temeljne smjernice« za rad obrambenih odbora (Zagreb, 21. velja e 1945):⁵¹

»Na temelju Zakonske odredbe o ob oj narodnoj obrani i provedbene naredbe predsjednika vlade, kao i na temelju do sada izdatih uputa, od strane Predsjedni tva vlade, za postrojavanje i upotrebu mjestnih obrana, izdaju se sliede e smjernice u pogledu dužnosti i rada obrambenih odbora.

Iako se je težilo, da ovom prilikom budu obuhva ene, po mogu nosti, sve dužnosti obrambenih odbora, ipak e biti još dosta drugih dužnosti, koje ovdje nisu spomenute, a koje e proiza i iz raznolikih prilika i kao posljedica raznih naloga, pa se s toga niže navedene dužnosti imaju smatrati temeljnim smjernicama. Ovo ne izklju uje, da obrambeni odbori riešavaju i razna druga pitanja, koja se budu pojavila i da na sebe preuzmu odgovornost za to, kada prilike i žurnost rada to nalažu. U takvim prilikama obrambeni odbori donose svoje odluke u duhu postoje ih propisa i ovih smjernica, a naknadno izvješ uju i traže odobrenje svojeg postupka.«

Zatim se nižu dužnosti obrambenih odbora: obrambeni odbor je temeljna i najzna ajnija ustanova »ustrojbe ob e narodne obrane«; odbori op ina na podru ju jednog kotara podre eni su kotarskom predstojniku, a oni u gradovima (osim grada Zagreba) mjesno nadležnim velikim županima dok je obrambeni odbor grada Zagreba podre en ministru unutrašnjih poslova; odbor prou ava sva pitanja koja zasijecaju u njegov djelokrug i rješava ih u suglasnosti s mjesnim vode im ustaškim dužnosnikom; radi provo enja svojih odluka u djelo izdaje odgovaraju e naloge podređenim zapovjednicima ili posebno odre enim osobama i brine se za njihovo izvršenje za koje je odgovoran; treba dobro poznavati i pratiti mjesne prilike, stanje i upotrebljivost postrojbi mjesne obrane, vrijednost podre enih zapovjednika i drugih pojedinaca; promi e ideju op enarodne obrane upu ivanjem pu anstva u njenu svrhu, nužnost i korisnost, a suzbija odgovaraju im protumjerama neprijateljsku propagandu koja bi išla na štetu potpunog zalaganja pu anstva u svrhe op enarodne obrane; podnosi prijavu protiv onih obveznika koji ne bi izvršavali svoje dužnosti ili bi kršili izdane propise; imaju se sporazumjeti s mjesnim zapovjedništvom *Narodne Zaštite o* upotrebi postrojbi mjesne obrane za poja anje *Narodne Zaštite* ako mjesto bude bombardirano; potrebne kredite za pokri e najnužnijih izdataka mjesne obrane traži nadležnim putem, izlažu i jasno svrhu za koju je kredit potreban i visinu svote koju traži.

⁵¹ A-VII, NDH, Kut. 188, Br. reg. 40/3 - 2.

U odjeljku o postrojavanju mjesnih obrana sadržani su propisi o samom postrojavanju, o angažiranju lijevih, o donošenju odluke o trajnom i privremenom oslobođenju pojedinaca, o razvrstavanju obveznika na pozive, o imenovanju zapovjednika skupova i odjela i njihovih zamjenika i zapovjednika vodova i njihovih zamjenika, o postrojavanju obveznika prvog poziva u prvi, obveznika drugog poziva u drugi te obveznika trećeg poziva u treći i vod, o obavezama odbora da za obveznike udijeljene u postrojbe mjesne obrane pribavi poveze, i drugo.

U »Smjernicama« F.Navratila opširnije je obrađeno pitanje evidencije obveznika MO, a za upotrebu postrojbi MO od strane obrambenog odbora navodi se da može uslijediti na dva načina: redovito i iznimno. Redovito na nalog nadređene državne vlasti, a iznimno onda kad je obrambeni odbor prisiljen zbog hitnosti akcije (rada) ili stanja prilika narediti upotrebu postrojbi MO u suglasnosti s mjesnim vodim im ustaškim dužnosnikom, bilo na temelju zahtjeva vojnih vlasti (vlastitih ili saveznih) bilo iz vlastite inicijative.

Vrhovna komanda *Wehrmachta* izdala je naredbe 23. II 1945.⁵² Glavno-komandujućem na Jugoistoku da njegov zadatak za iduću razdoblje ostaje sudjelovanje u operacijama prema južnoj Mađarskoj, shodno danim naredbama uz zadržavanje prostranog teritorija Sarajeva, s udarnom grupom od četiri divizije.

»Za dalje vođenje rata u Hrvatskoj firer nareduje:

1.) SS-brd. div. odvojiti iz predviđene operacije i staviti na raspolaganje k-tu Jugoistoka za upotrebu u Bosni.

2.) Kao popunu predvideti 1. koz. div. za napadnu operaciju severno od r. Drave. Osim toga, prikupiti sve raspoložive delove od 27. 2. 45. Pripremiti brzo prebacivanje delova angažovanih za obezbeđenje r. Drave, shodno napadu koji priprema 2. ok. armija.

3.) Dominirati nad velikom teritorijom Sarajeva pokretnim vođenjem rata. Glavni grad mora i tako iz političkih razloga ostati u našim rukama, pri čemu se ovlašćuje k-t Jugoistoka da se 21. brd. AK koncentriše u slučaju kritičnog razvoja situacije u predloženi položaj mostobrana.

4.) Da bi se zajemilo držanje Sarajeva, mora biti dovoljno osigurana željeznička i drumska veza Sarajevo-Brod. To je zadugo moguće, ako se razbiju neprijateljske snage na velikom prostoru Tuzle i u rejonu Travnik, koncentracijom svih raspoloživih divizija (7. SS-brdske divizije, 22. peš. div., Puka 'Sken erbeg', odnosno delova 181. peš. divizije).

Zatim, ve prema razvoju situacije, neophodno će biti, ovde ili na drugim mestima, razbiti ponovo nastala težišta udara neprijatelja, angažovanjem jedne rezerve koja se za to stalno drži u pripravnosti. Bojeva zaštita sremškog fronta mora se zajemiti držanjem prostora Brčko-Bijeljina i napadnim dejstvima protiv neprijateljskih snaga smeštenih južno odatle.

5.) K-t Jugoistoka može, posle završetka operacije u Mađarskoj, da se vraća anjem 1. brd. div. i 1. koz. div. u Hrvatsku. Dve do tri divizije (verovatno 11. vazd. polj. div., 104. lov. div. i 297. peš. divizija) moraće ostati severno od r. Drave.«

Konzul NDH u Essenu Gredelj u »političkom izvješću« za mesec velja u

⁵² *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944-1945, str. 828-829.

(Coburg, 26. II 1945)" ovako je izvijestio ministra Alajbegovi a o situaciji u Njema koj:

»Nema bitnih promjena - piše Gredelj. - Moral pu anstva slabi, no isto je u svojim izjavama veoma oprezno i suzdržljivo, boje i se progona. Oskudica ugljena osje a se uzprkos blage zime sve više, tako da se u šumama na veliko po inju sje i drva za potrebe obrta i pu anstva. Jednaka se oskudica zapaža i sa benzinom. lanovi stranke izjavljuju, da su pristupanju u stranku bili prisiljeni. Osu uje se vodstvo, a i me u vojskom. Ina e ljudi slušaju veoma zabrinuto viesti zapovjedni tva njema kih oružanih snaga i svakom zgodom mogu se uti izjave gotovo istovjetne: 'Nešto se mora dogoditi.' Stavljaju tome strana ki ljudi i rok od 14 dana. Ljudi vjeruju u udo, te uspješnu navalu na Iztoku. Nemo ni su, gledaju i svakodnevn preljjetanja neprijateljskih bombaša u skupinama od 1000 i više, a u pratnji stotina lovaca. ini se, da su iz velegradova povu ene na frontu gotovo sve protuzrakoplovne bitnice, jer se zapaža slabost obrane. Nakon tzv. Krimске konferencije odmah drugoga dana primje ena je u svim predjelima Njema ke ogromna zra na ofenziva, koja se u glavnom odnosila na bombardiranje gradova Dresdena, Chemnitza, Cobusa, Weimara, Jene, Niirnberga i tvornica sinteti kog benzina kod Leipziga i drugdje. Podpisani je sam osobno jednom prilikom nabrojio skupinu od 600 bombaša, a to je odprilike bila tek polovica. Nürnberg je u nekoliko zadnjih napadaja uništen gotovo kao Köln, koji je podpuno 'mrtav grad', tj. bez prometala, vode, svietla i hrane, te prema tome i ljudi. Sada kad je po ela me utim na Zapadu ameri ka ofenziva kod Aachena, bombaši teško tuku željezni ka vorišta i postaje, a nizkolete i krilaši napadaju preselice, osobne i ine vlakove, te kolodvore, i to u srednjoj Njema koj od Münchena preko Nürnberga i Höfa do Leipziga. Iz toga bi se moglo zaklju iti, da Angloameri ani nisu htjeli ometati njema ku koncentraciju i dovla enje trupa sa Juga kroz srednju Njema ku, ve su naprotiv — znaju i za istu — iz zraka tukli gradove, koji su do tada bili pošte eni i u koje su se siegle mase izbjeglica sa Iztoka. Primje uje se, da poslodavci nastoje ugoditi ruskim zarobljenicima i da je stega u veleobrtima popustila. Veleobrta rade toliko, da se radi. Strana ki dužnostnici nose uniforme.«

Generalni konzul u Münchenu Jakov Machiedo de Palilo u svom politi kom izvještaju ministarstva za razdoblje od 1. II do 28. II 1945.⁵⁴ ovako je opisao op i položaj u Reichu:

»Prigodom posjete kod Gauleitera govorili smo o ob em položaju, koji je nastao uslied napredovanja Rusa. On je uvijek pun pouzdanja u kona nu pobjedu i ako je stanje teško. Tvrdi da je potrebno izdržati dok bude sve pripremljeno za novi udarac, da postoje nova oružja i da se uskoro mora o ekivati protuudar Njema ke. Tvrdi da njema ki narod ima puno pouzdanje u Führera i kona nu pobjedu.

Me utim se kod gra anstva - nastavlja Machiedo - opaža jaka depresija, te se mnogo govori o nezadovoljstvu kod vojske, o opasnosti gladi i sli no. Primjera radi navodim sliede e pripoviedke, koje iako izgledaju nevjerovatne, daju uvid u duh i raspoloženje kod gra anstva. 'Pri a se, da je jedan poznati visoki zrakoplovni astnik tražio nove lova ke zrakoplove, a kad mu je

⁵³ A-VII, NDH, Kut. 304, Br. reg. 2/8 - 3.

Na izvještaju je zabilješka dra Bogata: »Samo Kabinet i na itanje osobno posl. Dru Riegeru. Zgb, 20. III. 45.«

⁵⁴ A-VII, NDH, Kut, 305, Br. reg. 6/3-1.

re eno, da ih nema u dovoljnom broju, tražio je kapitulaciju. Na to da je on i cijeli njegov stožer strjeljan.' Nastojao sam o ovom dobiti pobliže viesti kod vojnih krugova, ali nisam mogao dobiti nikakvih viesti.«

U kulturnom izvještaju za isto razdoblje" dr Stanko Vujica kao izvjestitelj za novinstvo i kulturne veze daje ovakav prikaz situacije:

»Njema ka se nalazi na vrhuncu ratnih napora podvrgnuta udarcima pod kojim bi svaki drugi narod davno klonuo. Tisu e i tisu e izbjeglica iz iztočnih područja pristižu u unutrašnjost zemlje opterećeni i tako ionako veoma loše stanje privremenog smještaja stanovništva iz raznih razrušenih gradova. K tome pridolaze ogromne saobraćajne teškoće i uslijed najnovije neprijateljske zračenja ne ofenzive na saobraćajna sredstva. Problem izbjeglica s iztoka i razrušenih gradova i prijevozne teškoće i položaj isto tako akutnim kao i stanje na frontama. Međutim vrsta odlučnost vodstva i disciplina naroda pružaju razloga uvjerenju da će i ova kriza biti prebrođena. Narod je svjestan, što bi ga čekalo u slučaju poraza, pa podnosi nadljudskim naporima sve nedaće. Mnogi vjeruju u novo tajno oružje strahovitog djelovanja, drugi otkuju razdor u neprijateljskom taboru, a nije nažalost, neznatan dio onih, koji po imaju gubiti živce.«

Vujica u odjeljku o propagandi piše ministarstvu ovo:

»Ovaj je Generalni konzulat tek 18. II. primio najavljena tri sanduka s knjigama: Südländ, Die südslawische Frage i Liburnicus, Der Kampf um die Ostküste der Adria. Te dvije knjige su odmah odposlane osobama i ustanovama, kojih popis šaljem u prilogu pod br. 3. Kako se vidi iz popisa nastojali smo, da knjige dođu u ruke svih prominentnijih predstavnika političkog i kulturnog života na području ovog generalnog konzulata. Ovim pošiljkama pridružili smo također knjigu Štedimlja, Verschwörungen gegen den Frieden,"⁵⁶ od koje smo imali dovoljno primjerka, budući da je ovdje zapela i svojevremena pošiljka istih za Leipzig i Coburg. Na ovaj način smo raspodijelili i zadnji primjerak promijenjenog gradiva, pa otkujemo nove pošiljke.«

Poslanik dr V. Bačić iz Ureda za vezu NDH pri vrhovnom povjereniku u Trstu poslao je ministarstvu »izvješće o položaju« (zaključak no 3. III 1945)⁵⁷ i u njemu iznio ovakve podatke o situaciji:

»Dok je u gradovima ovog područja situacija zadnjih 15 dana pod utjecajem jake zračenja ne ofenzive na same gradove i na promet, tako da je rad znatno smanjen, velebno je imati dielom teškoće, promet skoro sasvim obustavljen, to se i van gradova, kod veza prema Furlaniji i Italiji i prema Koruškoj, jako osjeća djelovanje zračenja lovaca. Ponašanje je nemirno i preplašeno, a prehrana je otežana. I položaj na njemačkim frontama utječe na javno mišljenje, i ako su ljudi svjestni da se talijanska fronta dobro drži i da su za njene operacije u ovom području nevjerojatne. Ali se zato ovdje i dalje osjeća namjera pojedinih skupina, koje razpojaču naoružanim odredima, da svoje pozicije što bolje organiziraju i pojačaju za slučaj koje promjene ili bar znatnog oslabljenja Niemaca ovdje. To vrijedi zadnjih dana osobito za Talijane, koji nacionalisti liberalnog smjera, nastavak prijašnjih iridentista, rade i dalje na tome da nekako osiguraju obranu ovih krajeva u slučaju promjena i

⁵⁵ A-VII, NDH, Kut. 305, Br. reg. 5/3 - 2.

⁵⁶ Zanimljivo je upozorenje ustaškog ministarstva vanjskih poslova Uredu ministra unutrašnjih poslova od 7. II 1942. da je ministar vanjskih poslova naredio da se saopšti »da se g. Štedimlja ne da bilo kakova javna djelatnost.« (A-VII, NDH, Kut. 201, f.23, dok. 21/1) Kasnije se od toga, dakako, odustalo.

⁵⁷ A-VII, NDH, Kut. 304, Br. reg. 7/9-1.

to osobito samog Trsta. Sviestni, da su mase ovdašnjih stanovnika pasivne i u na elu zapravo protiv povratka Italije ovamo i da dio stanovnika, pa i doma i Talijani, poprma ljevi arske tendencije, osobito u radni tvu, nadaju se spomenuti krugovi ipak da organizacijom gra anskih krugova, pomo u redarstva, koje je dobrim dielom za njih i pomo u oružanih formacija mogu provesti svoje planove. Oni bi se protivili Slovencima, pa i Srbima, koji se nalaze u tom podru ju, naravno i Hrvatima i nastojali da se brane i protiv partizana, kojih sada nema u ve im masama u blizini. Spomenuti talijanski krugovi - odbori - ra unaju i sa pomo u odmetnika iz Furlanije, koji su momentano nedjelatni, demobilizirani, ali koji bi brzo bili opet spremni, jer organizacija i dalje postoji. Ina e služe se oni istim parolama kao i razne talijanske oružane formacije, tako i 'X. Mas', a koje pomažu i republikanska vlada i fašisti ka organizacija. Ova je naprimjer prošlog tjedna javila u novinama, da je neki njezin astnik, koji je poginuo kod Pazina, pao 'za obranu talijanstva Istre'. Izgleda uob e, da se sve stranke nadaju da e parola o obrani izto ne granice i o Dalmaciji kod naroda nai i na odobravanje, jer je to toliko i kroz decenije bilo propovjedano narodu, po am od pu kih škola. Samo se tako može tuma iti velika promi ba, koja je s tim parolama bila vršena u sjevernoj Italiji opet prije nekoliko dana, kod proslave Danunzia, a to osobito s Riekom. Sto se ti e 'X. Mas' koja u tom dalje radi, razumije se najviše vodstvo, astnici i neki slojevi dobrovoljaca, oslabljena je pozicija iste malo u unutrašnjosti sjeverne Italije, jer su dielovi po zahtjevu Niemaca odre eni za frontu ili blizinu ove. Iz Gori kog su kraja otišli. U 'Zoni' ih ima ipak još uvijek dovoljno, nekoliko bojnica, a nova enje se za te formacije, isto kao za neke sli ne alpinske i bersaljerske, vrši i dalje i u samoj 'Zoni' pod spretno vršenim pritiskom. Desilo se je da su ak i hrvatski elementi iz Istre stupili u te formacije, samo da se izbave iz opasnosti, da budu denunciirani i smatrani kao 'partizani'. Svakako da ovdašnje nova enje uob e, ve inom od vrlo mladih ljudi, koji se tim izvla e i iz radne službe, ne poboljšava svojstva tih eta.«

Ba i o etnicima izvještava ministarstvo ovako:

»Prema službenim izvješ ima koja su primljena od Vrh. povjereni tva, odpremljena je tre ina etnika iz podru ja iza Rieke—Sušaka—Sapiana do 1. ožujka prema Vipavi, dok je ina e odlazak žurno tražen i ubrzan od strane gra anskih vlasti, koje su sviestne opasnosti etnika za pu anstvo, ali nedovoljno mo ne ili energije. etnici su pod upravom viših redarstvenih vlasti, koje su tek u najnovije vrieme po ele gajiti izvjestno nepovjerenje prema njima. etnici se imaju upotrebiti za zaštitu prometa i puteva i za obranu podru ja Vipave protiv Partizana, da bi se tim osigurala i željeznica koja vodi iz Gorice do Bohinjskog tunela i Jesenica. Ova bi imala služiti kao pri uva za prugu Tarvis, koja je tako ošte ena, da e samo teško u budu e funkcionirati redovno. Pop Duji je, izgleda, preuzeo glavno zapovjedni tvo nad etnicima⁵⁸ a Jevdevi eva uloga je sada umanjena. Duji e biti glavni 'vojvoda' i zato je oteš ana i suradnja sa 'Srbskim dobrovolja kim korpusom' (Nedi evcima, organiziranim u 5 pukovnija). Duji razpolaze velikim svotama novca i kupuje oružje pod rukom i samovoze. Navodno je novac dobio od Niemaca, ali to ne odgovara istini. U Trstu nalazi se sada prolazu i kra im boravcima veliki broj što etnika, što Nedi evaca, u hotelima kadkada po 50 i više astnika i dužnostnika. Duji bi htio ostati u Trstu i tu urediti svoj glavni stan, ali to mu

⁵⁸ Tom zloglasnom etni kom vojvodi Paveli je omogu io nesmetani prolaz!

po svoj prilici ne će uspjeti. Svakako predstavljaju svi ovi dobro naoružani ljudi opasnost i za javni red, osobito noću. Za Nedićevce, dakle za »korpus«, smatra se obično ovdje, da su bolje disciplinirani, prema pučanstvu u glavnom korektni, dok su prema etnicima sada i Slovenci poželjiti nepovjerenje, a boje se njihovog divljaštva. Dok etnicima i Nedićevcima iz Njemačke stizavaju pojačanja - bivši zarobljenici ili radnici, koje 'Korpus' uvrštava u svoj '6. puk', to se neki etnici vraćaju prema jugu, prema svojim krajevima, navodno da tu nastave borbu, možda i samo da idu doma ili da pređu u partizanima. Nedićevci i etnici imaju zajedničku parolu da su za Kralja (koji da je protiv Tita), da su nacionalisti i slično; idejno su oni uz Ljotića, ali razlika postoji ipak među njima. Nedićevci slabo gledaju osobito vodstvo etnika. Po jednoj vijesti radi se na tome da se iz srbskih formacija sastavi neko oružništvo za ove krajeve, koje bi se uvrstilo u njemačko oružništvo. Duljim boravkom u ovom kraju i daleko od zavišaja popušta moral svih ovih formacija postepeno, pa su i manje borbeni. Razni intelektualci i drugi pratitelji Nedićevaca, koji su s njima stigli u ovaj kraj imaju tendenciju da se što brže upute prema zapadu u područje oko Milana. Oni tvrde da je ovdje opasno područje, da se ne zna što se tu može dogoditi i da treba do najkasnije oko 10. III. odputovati. Razlog tome nije se mogao saznati.

Oko Milana skupilo se je već do sada mnogo izbjeglica iz Srbije.«

Ba i ovako crta prilike kod ovdašnjih Hrvata:

»Odred istarskih 'domobrana' nalazi se još na Sušaku i traži da ga se konačno uputi u Pazin i Istru, kako je to bilo predviđeno prije više od mjesec dana. Odluka o tome još nije pala. Odjel za nastavu kod Vrhovnog povjerenika veli da je to upućivanje domobrana u Istru potrebno i radi lakše organizacije škola i da mu je rečeno da će do toga doći, samo da treba još dopuniti izobrazbu. Da je potrebna jaka stega, da ne bi došlo do sukoba s Talijanima. Ovo otežanje izaziva svakako nezadovoljstvo domobrana i neki su uslijed toga pobjegli. Partizani u Istri, koji i dalje nemaju u Istri više jačih oružanih snaga, ali ija organizacija nastavlja svoj rad kod pučanstva, napadaju pomoću letaka organizaciju hrvatskih škola od strane narodnjaka, nazivaju i je kolaboracijom s Niemcima. Kod toga govore oni samo o 'Trstu' kao središtu i navaćaju samo imena onih ljudi, koji rade u nekim selima. Partizani organiziraju svoje škole u području gdje nema izravne njemačke kontrole, a sami Niemci vele da su te škole dobro organizirane. Kod toga radi se djelom i o slovenskim školama na sjeveru. Rad se na školama nastavlja i kraj svih poteškoća, a ukidanje fašističkog upliva u srednjoj Istri olakšalo bi svakako cijelo stanje pa i u pogledu škola.«

V. Ba i u svom opisu situacije, na kraju izvještaja, dodaje i ovo:

»Tome treba dodati, da Niemci za sada vrsto drže ovo područje i da se ne primjećuje nikakvo popuštanje, osim možda mjestimično obustave rada na poljskim utvrđenjima (što može biti i radi nedostatka tvoriva), dok se takav u drugim krajevima nastavlja energično i ubrzano, napr. oko Trsta. Svakako su ovdje skupljene raznovrstne oružane snage raznih narodnosti faktor s kojim treba računati i koji predstavlja i opasnost.

Bombardiranje Trsta uslijedilo je ponovno, nakon bombardmana 7. II. (sa oko 100 mrtvih s vojnicima, s pogodcima u mnogim predjelima grada), 17. i 20. veljače. Broj mrtvih je bio znatno manji, svega kojih 50, jer su ljudi bili u skloništima, a predieli na jugoistoku grada i oko brodogradilišta i veleobrtu su znatno oštećeni. Potopljeno je i nekoliko brodova, među njima i torpiljarka

exT3, koja je do prosinca vijala hrvatsku zastavu. Trst je ipak za sada mnogo manje pogođen bombardmanom nego Rieka i Pula.

Niemci pripisuju Italiji u posljednjim mjesecima sve ve u važnost, navodno radi njenih ipak razpoloživih gospodarskih snaga, što e sada, kad je dio Njema ke na iztoku zaposjednut, možda više do i do izražaja. Samo su prometne prilike takove, da se to ne e mo i izkoristiti u dovoljnoj mjeri. Momentano nema uob e željezni kog prometa. Ipak imaju Talijani sada ja i nastup i prema Niemcima, a to se pokazuje i u promi bi.«

Na pismo opata Marconea od 20. II 1945.⁵⁹ Alajbegovi je pribilježio rukom ovu bilješku:

»*Pro domo!*

Poglavnik mi uru io ovu notu na sjednici vlade dne 23. II. 45. pro itavši istu pred lanovima vlade. Ima se odgovoriti Marconeu:

- 1) da se sve vrši po zakonu i citirati zakone,
- 2) da se vrši zato da bi se kona no uveo (u) mir u narodu.

Notu predhodno pred o iti Poglavniku.«

U ministarstvu vanjskih poslova izradili su koncept odgovora predstavniku Vatikana (Zagreb, 1. III 1945).⁶⁰ U njemu ministarstvo isti e da je poglavniku i hrvatskoj vladi uvijek, pa i danas bio jedan od osnovnih ciljeva njihove politike održanje i uspostavljanje reda i mira na teritoriju hrvatske države. U me uvremenu napadi, zlo ini, sabotaze, plja ke, ubojstva, palež itd. koji su uslijedili na poticaj Komunisti ke partije i u kojima su zaglavile osobe najve im dijelom nedužne i civili, izazvali su oštre preventivne mjere temeljene na zakonu, predvi ene u zakonskoj odredbi o preventivnim mjerama, koje se imaju poduzeti kao odgovor na napadaje ili sabotazne akte uperene protiv reda i javne sigurnosti od 30. listopada 1943. Prema toj zakonskoj odredbi (§3) preventivne mjere primjenjuju se isklju ivo protiv onih osoba za koje je utvr eno da su pomagale napadaje ili sabotazne akte ili koje su policiji poznate kao aktivni komunisti ili pobunjenici. Pravi cilj takvih preventivnih mjera jest uspostavljanje mira i reda na teritoriju hrvatske države i uspostava spokojstva u redovima hrvatskog naroda. U istu je svrhu bila izdana velikodušna odluka o blagom postupku i amnestiji svih onih pobunjenika koji se dobrovoljno prijave hrvatskim oružanim snagama i gra anskim vlastima.

Paveli je na konceptu ministarstva pripisao i ovakav svoj dodatak: Zbog toga se ne može primiti prijedlog iz pisma od 20. II kojim Marcone upozorava na žalbe zbog strogosti izre enih kazni *da bi se uspostavilo smirenje u hrvatskom narodu*, jer nisu kazne koje narušavaju smirenje, nego akti sabotaze i zlo ini onih elemenata koji djeluju protiv hrvatskog naroda i države pod vodstvom boljševizma.

Tako je, u kona noj verziji, odgovor opatu Marconeu (Zagreb, 5. III 1945) bio gotov za otpremu na temelju Alajbegovi eve pribilješke (5. III 45) namijenjene na elniku politi kog odjela ministarstva V. Riegeru: »Priloženu notu odpremiti uz dodatak kojeg je dopisao Poglavnik.«

5. *Crnogorska epizoda: S. M. Štedimlija u Be u.* U vezi s akcijom dra Sekule Drljevi a i njegova odbora u Zagrebu u Be je bio poslan Savi Markovi Štedimlija, novinar i politi ki publicist.

»Štedimlija je otišao u Be u drugoj polovici 1944. godine — izjavio je u

⁵⁹ Vidi bilj. 46.

⁶⁰ A-VII, NDH, Kut. 310', Br. reg. 41/3 - 3.

istraži M. Alajbegovi .⁶¹ - On je bio najuži saradnik dr. Sekule Drljevi a, za kojega je poznato da je radio na uspostavi crnogorske državne samostalnosti i u tom svom radu bio je u Zagrebu za vrijeme NDH u vezi sa Njemcima kao i sa Paveli em, te sa dr. Andrijom Artukovi em, dr. Lovro Suši em i dr. Josipom Balen. U drugoj polovici 1944. godine formiran je u Zagrebu jedan odbor pod predsjedanjem dr. Sekule Drljevi a, koji je odbor imao pretenziju da bude, odnosno da postane crnogorskom vladom, te je dr. Sekula Drljevi i Štedimlija dolazio k meni kao ministru vanjskih poslova NDH s molbom da taj crnogorski odbor NDH prizna kao vladu. Ja sam imao prili no slab uvid u taj politi ki rad dr. Sekule Drljevi a pa sam se dapa e s njim i upoznao u gore navedenoj prilici. Prema uputi koju sam imao od Paveli a, odnosno u smislu Paveli evog mišljenja koje mi je jednom izrazio o politi koj akciji Sekule Drljevi a, ja sam na zahtjev za priznanje tog odbora kao crnogorske vlade odgovorio negativno, premda se u službenim krugovima rad Sekule Drljevi a gledao s prili no simpatija, a sam Drljevi je bio izdržavan od NDH. Te simpatije, kako sam mogao utvrditi iz razgovora sa Paveli em te drugim ljudima, koji su sa Drljevi em bili u estom dodiru, nisu ali išle tako daleko da bi se NDH toliko angažovala za tu akciju dr. Sekule Drljevi a da bi taj odbor priznala kao vladu.

Politi ka akcija Sekule Drljevi a — nastavlja o je Alajbegovi — imala je za cilj ostvarenje crnogorske državne samostalnosti. NDH je mogla na toj politi koj akciji imati taj interes, što bi u samostalnoj Crnoj Gori pod vodstvom Sekule Drljevi a imala jednog prijateljskog susjeda. Držim da su to razlozi, pored li nih simpatija koje je Drljevi uživao kod vode ih krugova NDH, da je Drljevi izdržavan od NDH.

Drljevi je nadalje bio poznat kao crnogorski separatista, dakle, politi ar koji radi na liniji separatizma Crne Gore od Srbije. U tome stavu Sekule Drljevi a imala je NDH interesa, pa su se na taj stav Sekule Drljevi a nadovezivale i kombinacije jedne Crne Gore u federativnom odnosu sa Hrvatskom, budu i da je Sekula Drljevi bio poznat kao politi ar vrlo naklon Hrvatima. Drljevi je imao u koliko bi njegov odbor bio priznat kao vlada, u vidu razvijati politi ku djelatnost u Crnoj Gori na svojoj politi koj liniji i pokušati se tamo afirmirati kao vode a politi ka li nost. NDH nije mogla priznati taj Drljevi ev odbor kao crnogorsku vladu, jer su sve te kombinacije sa Drljevi evom vladom bile u povelju, a osim toga, nije se Hrvatska mogla teretiti jednom obavezom koja pretstavlja priznanje jedne vlade, jer se nije moglo znati kakva e biti sudbina Crne Gore nakon rata, a osim toga, je i položaj NDH bio nesiguran, obzirom na to kako e svršiti rat. Da se je NDH i nakon rata održala bila bi u neugodnoj situaciji, obzirom na to pitanje u koliko bi se crnogorsko pitanje riješilo protivno separatisti kim težnjama Drljevi a. Kao razlog nepriznanja, formalno se navodilo, odnosno tražilo izliku u tome što s njema ke strane bi nastale uslijed toga poteško e.

Štedimlija je poznat kao odli an poznavat balkanskih prilika a osim toga, bio je lan navedenog crnogorskog odbora i najuži saradnik Sekule Drljevi a. Iz toga zaklju ujem da je isti htio boraviti u Be u, radi eventualnog bližeg dodira sa Njemcima po crnogorskoj stvari, odnosno u stvari akcije Sekule Drljevi a. Me utim, nakon par mjeseci Štedimlija se vratio iz Be a, a rezultat njegovog boravka u Be u nije mi poznat. Poznato mi je tako er da je jedan Crnogorac, pristaša Drljevi a, politi ki radio u Berlinu.

⁶¹ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Alajbegovi a, Kut, I.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155.

Štedimlija je posjedovao vanredno dobro sreću i bogatu zbirku literature publicističkih radova, statističkih podataka, novinskih vijesti i članaka, te bilježaka o raznim političkim događajima, sve to u vezi sa Balkanom. Jer je to bila jedinstvena zbirka te vrsti, NDH je za nju imala interesa te držim da je bilo pokušaja da se ta zbirka otkupi. Za vrijeme NDH Štedimlija je izradio političke povijesne radove za ministarstvo vanjskih poslova. Kad je odlučio otići u Beograd, Štedimlija je ponio tu zbirku sa sobom, jer je u Beogradu imao raditi za M. V. P. (ministarstvo vanjskih poslova). Na temelju toga predsjednik vlade Mandić odobrio je, da se iz tajnog fonda M. V. P. isplate troškovi otpreme Štedimlijine knjižnice u Beograd, što je i učinjeno.«

U vezi s misijom S. M. Štedimlije u Njemačkoj postoji jedan koncept dopisa ministarstva vanjskih poslova u Zagrebu upućen atašejima za novinstvo (dr Musić) i kulturne veze (dr Alpi Rauch) generalnog konzulata NDH u Beogradu (na žalost bez datuma)⁶² koji glasi ovako:

»Gospodin S. M. Štedimlija, poznati crnogorski publicista i javni radnik, nalazi se već dulje vremena u Beogradu, gdje je formirao svoj ured, kojemu je ministarstvo dodijelilo na rad dvojicu svojih inženjera. Njegov rad i djelovanje po svojoj naravi, smjeru i važnosti spadaju u okvir djelatnosti ovog ministarstva; tako je i od ministarstva smatran kao suradnik, te mu se kao takvom putem našeg Generalnog konzulata ukazuje pomoć i zaštita radi omogućenja što uspješnije njegove djelatnosti.

Obzirom na gornje, od prijeke je potrebe i velike važnosti, da i naši izaslanici za novinstvo i kulturne veze u Beogradu stupe u vezu s g. S. M. Štedimlijom te da suraduju s njime osobito na području njegove djelatnosti u Njemačkoj. U tu je svrhu potrebno da se na sastanke i priredbe, koje prireduju izvjestitelji za novinstvo i kulturne veze Generalnog konzulata u Beogradu, poziva uvijek i g. S. M. Štedimlija, koji će na taj način biti u stanju da dođe u što uži kontakt s njemačkim i ostalim kulturnim radnicima i novinarima, te na taj način sa što više uspjeha provoditi svoju djelatnost, koja je od probitka i za našu stvar.«

Sadržina je rukovet Štedimlijinih pisama iz Beograda upućena Alajbegoviću. Prvo (vremenski) u tom nizu je ovo od 4. II 1945.⁶³

»Jučer poslije podne — piše on — imao sam dulji razgovor sa Hauptsturmführerom Teodorom Wührerom u njegovom stanu. Odmah nakon mog dolaska on je izrazio želju da se sastanemo na jedan razgovor. Sada je g. Wührer dodieljen stožeru poslanika Neubachera kao predstavnik SS-a, gdje je zamijenio Sturmführera Reksena. Na sastanak sam došao sa A. Kungelom, koji je služio kao tumač.

Na početku razgovora g. Kungel mu je izpriopoviedao s kim sam sve od Niemaca u vezi, te mu je u kratko kazao što sam se dogovorio sa Dr. Rohnebergerom istoga dana. Wührer je sa zanimanjem saslušao plan rada, koji je predložio Dr. Rohneberger, pa je zatim kazao, da bi njegovom uredu bio sada žurno potreban jedan stvaran prikaz srbskocrnogorskog pitanja. Po njegovu mišljenju to izlaganje ne bi smjelo biti promi bene naravi, nego stvarno. U njemu bi trebalo posebno prikazati koje i kakve političke snage rade na tome da Crna Gora bude uzpostavljena kao samostalna država, koje da bude u federativnom odnosu sa Srbijom, a koje pak da bude podpuno priključena Srbiji. Treba posebno izložiti njezine gospodarske mogućnosti za sva ta tri

⁶² A-VII, NDH, Kut, 281, Br. reg. 8/1 - 2. Koncept dopisa (vjerojatno dra Riegera).

⁶³ A-VII, NDH, Kut, 269, Br. reg. 8/4-1.

služila riješenja njezinog pitanja. Osim toga treba ista i razliku između u Crnogoraca i Srbijanaca, te predvidjeti posljedice rješenja crnogorskog pitanja, u sva ova tri oblika. Taj rad treba biti dokumentiran što je moguće više i zasnovan na pouzdano provjerenim činjenicama. On bi imao poslužiti kao temelj za oblikovanje njemačkog stanovišta prema Crnoj Gori. Sa svoje strane Wührer savjetuje, da se ne bavim promi, bom za vrijeme dok imadem mogućnosti ovakvim elaboratima i izvještajima utjecati na donošenje mjerodavnih odluka sa njemačke strane, jer bi moj rad u tom smislu mnogo gubio na važnosti i povjerenju, a otvorena bi bila vrata mojim protivnicima da prigovaraju svakom elaboratu kao promi, benom spisu bez obzira da li bi bio promi, ben ili ne.

Ja sam obećao izraditi jedan elaborat u tom smislu i predati ga u najkraće vrijeme njemu. On je pak izjavio da će taj elaborat, koji ja moram dati prevesti na njemački da bi se izbjegavao svaki prigovor, biti odmah na najmjerodavnijim mjestima predmet ozbiljnog proučavanja. Priznao je da ured poslanika Neubachera slika drugih elaborata nema niti je ikada imao.

U daljnjem razgovoru — piše dalje Štedimlja — na moju primjedbu, da su Niemci mnogo izgubili što nisu podupirali nacionalističke struje kod pojedinih naroda, nego one, koje su pokleknule kod prvog sudara (Mađarska, Rumunjska, Bugarska, Crna Gora itd.) on je odgovorio da je nekad, čak do skoro, njemačka vanjska politika išla zatim da se podupiru u pojedinim državama samo one stranke, koje su najbliže nacional-socijalizmu, ali se od toga odustalo, te se u budućnosti podupirati samo one stranke koje imaju stvarno najviše političke snage i mogućnosti da se održe na vlasti i da svojom djelatnošću u doprinesu najviše koriste ne samo svome narodu, nego europskoj zajednici. Njemačka politika se neće rukovoditi na elom idejno-političke bliznosti nacizma sa tim strankama. Ovo stanovište zastupa i poslanik Neubacher. Što Njemačka nije utjecala na režime u spomenutim državama razlog je u tome, što je izbjegavala mješati se u njihove unutarnje stvari.

Sa svoje strane iznio je kao primjer sa lošim posljedicama činjenicu da su Niemci podupirali ustaški pokret u Hrvatskoj. Kaže, da su u Srbiji, koja nije priznata državom, uspjeli pomoću etnika i drugih oružanih snaga zavesti red i mir, a na sličan način i u drugim zemljama, dok je u Hrvatskoj nastala 'Kinderspiel'. Na moj prigovor da je baš držanjem Njemačke najviše doprineseno tome da se Hrvatska pretvori u ratno poprište time što su tolerirani i pomagani etnici, odgovorio je, da Niemci nisu naredili da se pobija 760.000 Srba čija je bila prirodna posljedica srbski ustanak protiv hrvatske vlasti. U mojoj primjedbi vidio je aluziju na politiku poslanika Neubachera, pa je izjavio, da se u Hrvatskoj sasvim krivo sudi o njemu i da je neopravdano što mu se prigovara da vodi srbsku politiku što da nije istina. Na to sam ja spomenuo službu Ljotića u vezi sa njegovim slankom, u kojem kaže kako ga je u dubokoj noći Neubacher izvjestio brzoglasom o pogibiji nekih srbskih dobrovoljaca u Zagrebu,⁶⁴ iz čega se dade zaključiti, kao da je Neubacher srbski ako ne šef obavještajne službe, ali svakako poslanik, koji u noći referira svome predpostavljenoj o važnim događajima. On je objasnio stvar tako, da je Ljotić u vezi s tim događajem bio pozvan iz Ljubljane u Beograd, gdje je stigao tako kasno na večer, pa kako tada nije mogao brzoglasom govoriti sa Neubacherom, zamolio ga je, da se s njim spoji kad bude slobodan. Spoj je dobio kasno, a u razgovoru je saznao za ovaj događaj. Ja sam na to nadodao

⁶⁴ To je bio jedan od krvavih »husarskih poteza« Maksa Luburića.

da smatram, da je u redu da prijatelji i u to doba no i razgovaraju, ali da nije u redu da se taj razgovor na ovaj na in u novinstvu izkorištava, jer se u javnosti dobiva dojam kao da je Neubacher doista tu da vodi srbske poslove. Uostalom - nastavio je Wührer - Ljoti je naš saveznik u borbi protiv boljševizma, pa smo dužni s njim ovako saobra ati.

U vezi sa ulogom Neubachera spomenuo je da ilustrira njegovo držanje prema Srbima, i ovu zgodu. Kad su srbski predstavnici došli k njemu radi sklapanja nekog sporazuma, tada je Neubacher svoj govor po eo ovim rie ima: 'Gospodo, ja znadem, da ste vi naši neprijatelji i da vas je nevolja natjerala da sa nama pregovarate. Znadem i to da su tu Englezi i Amerikanci da bi vi sa njima radije vodili sli ne pregovore, pa ipak mi emo sa vama razgovarati i pokušati da se sporazumijemo.' Toj je sjednici Wührer osobno prisustvovao. Ja sam na to pola u šali dodao: 'I sporazumjeli su se da stvore Hrvatima iza le a srbsku legiju u Istri.' On je zapitao mislim li da su tamo srbske ete smještene po njihovoj želji ili po želji Niemaca, a ja sam odgovorio da mislim, da su tamo smješteni po svojoj želji uz pristanak Niemaca i po sporazumu s njima. Pri tome je želja Srba da se na slu aj njema kog poraza na u Hrvatima iza le a i da ih sa dvoje strane priklješte i lakše unište. On se na to nasmijao i odmahnuo rukom, pa je rekao da oni i odatle ve odlaze - u Srbiju!

Daljnji razgovor vodio se više u šali, te ne zavrie uje da bude saob en. Poslie razgovora pošli smo u Grand-Hotel na ve eru zajedno. Tu je Wührer naišao na stol za kojim su sjedili Dr. Cincar-Markovi i Milan A imovi sa kojima se je srda no pozdravio, pa je onda došao k našem stolu i ve erao.

Po u injenom dogovoru mi emo se imati prilike eš e puta sastati i razgovarati. On e me sām potražiti i do i koji put k meni na razgovor o nekim konkretnim pitanjima koja interesiraju njegova šefa, a o kojima on treba referirati kao astnik, koji je u Hrvatskoj imao stanovitu misiju, pa je ta pitanja prou avao. U šali je dodao neka se izlie i od ustaških pretjeranosti i krajnosti.

Po mom sudu — zaklju uje Štedimlija — Wührer nije govorio iz svoje glave, nego iz glave svog sadašnjeg šefa (tj. Neubachera) te je tuma io njegovo stanovište. S druge dobro upu ene strane saznajem da je on jedan od najvažnijih referenata u tom uredu i da radi ne samo po itav dan, nego i no u. Predmet njihovog sadašnjeg prou avanja su hrvatsko-srbski odnosi i izpitivanja mogu nosti ure enja tih odnosa u nekoj osnovici, koja bi doniela i Njema koj koristi.«

U drugom pismu Štedimlije ministru Alajbegovi u (Be , 6. II 1945)⁶⁵ žali se Štedimlija što mu kuriri nisu od Alajbegovi a ništa donijeli. »Dobro bi bilo da me obavijestite podrobnije o prilikama tamo i o onome što mislite da bih ja trebao znati i što bih koristno mogao upotrebiti. Osobito me zanima da li je i kakvo rješenje uslijedilo u pogledu bjegunaca iz Crne Gore, o emu smo pred moj odlazak govorili u Zagrebu. Ovdje se ulozi tih bjegunaca poklanja prili na pažnja. Naravno na našu zajedni ku štetu. Jednom našem prijatelju pri ao je neki dan uro Lipovac,⁶⁶ da e Njemci donieti neku odluku o Crnoj Gori i stvoriti neki crnogorski odbor ovdje na elu sa mitropolitom Lipovcem,

⁶⁵ A-VII, NDH, Kut. 153^s, Br. reg. 23/1 F9.

⁶⁶ Taj uro P. Lipovac napisao je knjigu: *Tamna prošlost ku e Kara or evi a* (Zagreb, godina izdanja 1941.?). itavoj je toj knjižici svrha da pod svaku cijenu kompromitira dinastiju Kara or evi a; iz arhivskih spisa u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu nesumnjivo proizlazi da je iza te publikacije stajalo ustaško ministarstvo vanjskih poslova.

njegovim rodom, koji se sada preko Hrvatske povla i ovamo idu i sa Cetinja. Sa njemačke strane u tom pravcu nisam mogao uti nikakve aluzije. Mitropolit Lipovac je, kako je poznato, pristaša Draže Mihailovića a.»

Štedimlija je u pismu od 24. II 1945.⁶⁷ Alajbegovi u skrenuo pažnju na to da je saznao iz izvora kojima se mora pokloniti pažnja, ali koja ne moraju biti istinita ovo:

Među ostalim optužbama koje Srbi iznose protiv Hrvata pred Nijemcima je i ta da Hrvati toleriraju crnogorsku propagandu i omogućuju dru Drljeviću i njegovim suradnicima da rade na cijepanju srpstva i na izdvajanju Crne Gore iz sastava Srbije. Sa srpske strane opetovano je isticano - i u Istri i u Njemačkoj - da bi se s Hrvatima moglo pregovarati kad bi odbacili Drljevića a i Štedimliju i onemogućili im svaku djelatnost ili ih izručili ili Srbima. To je, osim ostalih, rekao i zamjenik komandanta *Srpskog dobrovoljačkog korpusa*, a na tom stajalištu stoji i srpski novinar dr Danilo Gregorić koji u zadnje vrijeme veoma često u Berlinu konferira s drom Košakom, pa je to poslaniku zasigurno i rekao. U Hrvatskoj su navodno mjerodavni krugovi pod pritiskom Nijemaca spremni žrtvovati Crnogorce za volju njemačkog zahtjeva da se na nekoj osnovi sporazumiju sa Srbima, a tim krugovima pripada i dr Košak. U vezi sa stvaranjem preduvjeta neke povoljnije klime stoji i nepristanak Nijemaca da se u Hrvatskoj formiraju crnogorske jedinice, da Crnogorci izdaju svoje novine i javno vrše svoju propagandu. Srbijanci bi bili spremni za Crnu Goru kao srpsku pokrajinu stvoriti neki poseban položaj u okviru Srbije, jer za takav su položaj i oni Crnogorci koji sada surađuju sa Srbima i Nijemcima, a među njima je i prvak crnogorske stranke Savo Vuletić. Tu pomirljivu struju Nijemci bi najradije vidjeli na čelu crnogorskog pokreta; Srbijanci bi pristali na suradnju s njom, a to bi mogli učiniti i Hrvati. Sigurno je - zaključuje - da se nešto kuha!

Dva dana kasnije (26. II 1945)⁶⁹ Štedimlija piše:

»Da bih mogao cjelovitije pratiti djelatnost srbskih političara i javnih radnika na području Njemačke i da bih mogao pravilnije ocijeniti pojedine njihove podhvate ovdje, koje iz Beča mogu vidjeti samo djelomično, bilo bi veoma korisno i potrebno da mi se omogući pregled i onih vaših izvještaja koje dobivate s područja Slovenije i Istre, gdje se sada koncentrišu srbske oružane snage. Vi ćete lako prosuditi koji i kakvi izvještaji mene mogu zanimati kao i na koje bih ja ovdje mogao reagirati kod mjerodavnih njemačkih faktora.

Osim toga sam smatrao dužnost u upozoriti Vas na veliku važnost Ljubljane i Rieke, gdje bi morali imati bar po jednog veoma bistrog i oštroumnog čovjeka, koji bi pratio tamošnje događaje i zbivanja i o tome podnosio Ministarstvu objektivne i pouzdane izvještaje putem konzulata. Koncentracija Srba u tim krajevima za sada svakako nije opasna, ali kod najmanjeg političkog pomjeranja snaga ona bi mogla po Hrvatsku biti veoma opasna bez obzira koliki je broj Srba tamo. Osim toga opasno je i to, da se sada tamo stvara opet srbsko-slovenačko bratstvo, kojem će kao i ranije biti cilj zaokružavanje i izoliranje Hrvata. Stoga bi možda trebalo misliti na Slovence i nastojati predobiti neke njihove ljude, te ih držati u milosti i pred očima za

⁶⁷ A-VII, NDH, Kut. 269, Br. reg. 7/4 - 2.

⁶⁸ Poznati predratni režimski novinar i istaknuti germanofil.

⁶⁹ A-VII, NDH, Kut. 153⁸, Br. reg. 25/1 F9.

svaki slučaj, tako da jednoga dana koristno posluže hrvatskoj stvari, a u isto vrijeme i pravilno shvaćenom slovenačkom interesu.«

Zanimljivu je vijest Štedimlja javio iz Beča Alajbegovi u u pismu od 26. II 1945.⁷⁰

»Iz sasvim pouzdanog izvora — piše on — saznajem, da se između međunarodnih predstavnika SS-oružja i predstavnika Draže Mihailovića vode pregovori o tome da bi se na području biv. Jugoslavije, koje napuste njemačke i hrvatske vojske organizirao oružani otpor protiv partizana pod Dražinim vodstvom. Ti su pregovori u toku. Sa Dražine strane vodi ih g. Milan Alajbegović, biv. ministar unutarnjih poslova u Nedićevoj vladi, a sa njemačke strane g. Mandl.

Iz krugova SS-oružja može se saznati da se rezultatu ovih pregovora ne poklanja nikakva posebna pažnja niti važnost, jer se ne vjeruje u lojalnost Dražinih vojskovođa, pa nema izgleda da bi do sporazuma moglo doći. Naime viši faktori svakako neće pristati da Dražine vojske naoružavaju i snabdjevaju, pa da ih prebacuju iza fronta.

Prave i se kao da ne znam za ove razgovore jer sam razgovarao sa g. Mandlom, koji me je posjetio u hotelu, te sam mu imao prilike reći i svoje mišljenje i pokazati neke dokumente, za koje smatram da će uiniti potreban dojam u smislu u kojem sam želio na njega djelovati.«

U pismu iz Beča istog dana⁷¹ Štedimlja piše Alajbegovi u:

»Nakon razgovora, koje je u Berlinu vodio član Crnogorskog Državnog Vijeća g. Dušan Krivokapić sa predstavnicima SS-oružja, predloženo mu je, da Vijeće poduzme korake da se obrazuje odmah jedna vojska jedinica, koja za sada ne bi bila upotrebljena na bojištu, nego bi se pristupilo njezinoj izobrazbi. Tek nakon što bi ta jedinica bila obrazovana moglo bi vodstvo SS-oružja izvršiti pritisak na Ministarstvo vanjskih poslova, da ovo izvrši ono što Crnogorci traže u političkom pogledu. Navodno Ministarstvo stoji na stanovištu, da su svi za borbu sposobni i voljni Crnogorci na strani Srbije i organizirani u srbskim etničkim i dobrovoljnim jedinicama, pa dok se ne pokaže da i Crnogorsko Državno Vijeće imade za borbu sposobnih i voljnih ljudi ne može ga se smatrati nekim političkim faktorom. Sa strane SS-oružja obećava se suradnja i pomoć pri organiziranju Crnogoraca, koji bi stajali pod okriljem Vijeća, ali nije više ništa konkretno rećeno u čemu bi se ta suradnja imala sastojati i na koji način bi se organizacija imala izvršiti.

Štedimljim je primio ovaj predlog Krivokapić je izjavio da želi odputovati u Beč da se sa njim sastane i razgovara o tom pitanju, pa mu je tom prilikom glavni šef SS-a dao jedno pismo za g. draHöttla, koji je u Beču šef odsjeka sigurnosne policije i SD za Jugoistok.⁷² Sa draHöttlom i njegovim referentima za Crnu Goru, Albaniju, Srbiju i Hrvatsku ja sam imao od ranije veze, te sam u par navrata ukratko sa njima i sa njim samim ovdje razgovarao. Jednoga dana četvorica njegovih suradnika, referentata za spomenute zemlje, su me posjetili u hotelu, gdje smo ostali u razgovoru nekoliko sati. S njima je došao i g. Mandl, referent za organiziranje oružanog otpora iza fronte u zemljama, koje napuštaju njemačke vojske.

O crnogorskom stanovištu — piše Štedimlja dalje - oni su od prije

⁷⁰ A-VII, NDH, Kut. 153⁶, Br. reg. 26/1 F9.

⁷¹ A-VII, NDH, Kut. 153⁵, Br. reg. 24/1 F9.

⁷² Taj Wilhelm Höttl je kao 'Walter Hagen' objavio knjigu koja vrvi nepouzdanim podacima pod naslovom *Die geheime Front. Organisation, Personen und Aktionen des deutschen Geheimdienstes*, Linz - Wien 1950.

obaviješteni bilo preko mene osobno bilo pak preko poslanstva u Zagrebu na temelju naših predstavi. Njihovo je stanovište, da bi mi trebali organizirati nešto ljudstva, koje bi se posebno izobrazilo i prebacilo u Crnu Goru radi organiziranja gnjezda odpora i sabotaze. Kažu da se tim ljudima može re i da vode borbu za oslobo enje Crne Gore. Kad sam im spomenuo da takvoj našoj suradnji bi morao predhoditi jedan politi ki sporazum sa vladom, a u prvom redu moralo bi se staviti na znanje hrvatskoj vladi, da bi bilo dobro vi eno kad bi ona išla na ruku Crnogorcima, da se organiziraju pod vodstvom Crnogorskog Državnog Vije a. Iztakao sam da bi nas u tom slu aju hrvatska vlada sigurno svesrdno pomogla i mi bi bili u stanju stvoriti itavu diviziju za vrlo kratko vrijeme. Tada su se oni izgovorili da je to stvar SS-oružja a ne njihova, a politi ki sporazum da treba stvoriti sa poslanikom Neubacherom, a ne sa njima. Razišli smo se tako kao da nismo mogli do i do jednog zaklju ka o suradnji. Me utim su mi sugerirali neka pokušam govoriti sa Neubacherom, a oni stoje na razpolaganju za daljnje razgovore.

Neubacherov suradnik g.T. Wührer pak mi je savjetovao da napravim jednu predstavku Neubachera, pa e on povodom nje urediti da do e do sastanka i razgovora još prije nego se njegov ured preseli iz Be a. Tu u predstavku predati sutra 27. ov. mj.«

Štedimlija je napisao tu predstavku i predao je T. Wühreru za H. Neubachera, Fiihrerova opunomo enika za Jugoistok. Tom prilikom Wührer mu je saop io — piše u pismu Alajbegovi u bez datuma⁷³ - da je referirao Neubachera o prijašnjim razgovorima s njim, o Štedimlijinom dolasku u Be i njegovim planovima, a Neubacher je izrazio želju da se sastane sa Štedimlijom. Poteško a je u tome — rekao mu je Wührer - da ured dra Neubachera još nema direktive iz Berlina za politi ki rad (!), pa stoga može za sada razgovarati samo informativno. U svakom slu aju, Wührer e smjesta predati predstavku Neubachera i nakon toga e poslanik zakazati sastanak s njim, prije odlaska njegova ureda u Kitzbühl gdje e se stalno smjestiti. Budu i da je Glavni stan SS-a izrazio želju da Štedimlija stupi u vezu izravno s drom Neubacherom, Štedimlija je kopiju svoje predstavke predao u Be u i dru Höttl kao predstavniku SS-a za Jugoistok.

»Ju er poslije podne - javlja Štedimlija Alajbegovi u iz Be a 18. II 1945⁷⁴ - imao je g. Dušan Krivokapi dulji razgovor sa g. drom Höttlom o crnogorskim pitanjima, te mu je tom prilikom izložio svoje stanovište, uglavnom u smislu predstavke, koju je dne 2. velja e ove godine predao pukovniku Ritteru od OKW i glavnom stanu SS-oružja u Berlinu.

G. dr. Höttl je obe ao da e za dan dva razgovarati sa drom Neubacherom o našoj stvari, pa je zatim prešao na ispitivanje mogu nosti da se na e prilika za izjavu sa njema kog mjerodavnog mjesta o priznanju Crne Gore. G. Krivokapi mu je tom prilikom spomenuo da bi se to moglo u initi u odgovoru na neko pitanje na novinskim konferencijama u Berlinu.

Na koncu je g. dr. Höttl zamolio da mu se dade jedna kopija njema kog teksta Krivokapi eve predstavke. Hrvatski original te predstavke šaljem Vam u prilogu ovoga pisma s molbom da sa njezinom sadržinom izvolite upoznati g. dra Drljevi a.«

U prilogu je bila Krivokapi eva predstavka (Berlin, 2. velja e 1945). U njoj Krivokapi uvodno isti e privrženost njegovih Crnogoraca Reichu. »Za 22

⁷³ A-VII, NDH, Kut. 269, Br. reg. 7/4 - 16.

⁷⁴ A-VII, NDH, Kut. 153, Br. reg. 27/1 F9.

godine srbsko-jugoslavenskog robstva, nametnutog im od strane Francuzke i Velike Britanije versailleskim ugovorom - piše on - Crnogorci su gledali - kao god i Hrvati i Makedonci - svoj spas u vaskrsnu u vojne, političke i socijalne sile njemačkog naroda! Jasno je, dakle, da su naši jednomišljenici gledali i gledaju u Velikom Njemačkom Reichu svoga logičnog zaštitnika i prirodnog saveznika! Uzevši u obzir ove dvije fundamentalne činjenice za našu nacionalnu egzistenciju prirodno je da smo spremni uiniti sve - ponavljam bez obzira na žrtve — da doprinesemo izvojevanju zajedničke pobjede. I kao Crnogorac i kao ubijen prijatelj Velikom Njemačkom Reichu, smatram dužnost u skrenuti Vam pažnju, da je naša akcija i suradnja postati moćna u svakom pravcu samo onda kada vlada Velikom Njemačkom Reichu bude priznala i Crnoj Gori - kako je to već učinila ostalim našim susjedima - pravo na samostalni državni i nacionalni život.

Jedina činjenica da još nije data formalna i zvanična izjava sa njemačke mjerodavne strane, kojom bi bila priznata crnogorska država, zbunjuje crnogorski narod. Crnogorci su spremni za borbu protiv svakoga kada bi znali da njihova borba znači i borbu za njihovu vlastitu slobodu i uspostavu crnogorske samostalne države.«

Krivokapi se koristi prilikom da podvrgne kritici »ophođenje pojedinih njemačkih vodećih političara na Balkanu« koje je izazvalo nerazmjerne zabune, a te zabune pretvorile su se u kobne posljedice. Te posljedice katastrofalno su djelovale ne samo u orijentaciji seljačke radničke masa Crnogoraca, Hrvata, Bugara i Makedonaca, nego su i u samoj vojno-političkoj akciji na Balkanu ostavile svoj žig. Zatim spominje kontinuitet crnogorske države od Duklje i Zete sve do 1918. god. kad je Srbija okupirala Crnu Goru uz pomoć francuskih oružanih snaga, pa oružani ustanak od 6. siječnja 1919. koji je potrajao - po Krivokapi u - sve do mjeseca travnja 1925. god. kad ga je »u ognju i krvi« ugušila beogradska vlada i dinastija Karađorđevića radi njihovih egoističnih ambicija i za radu židovsko-francusko-engleske plutokracije. No, nastavili su borbu legalnim sredstvima i osnovali svoju stranku pod vodstvom Sekule Drljevića. Posljedice talijanske okupacije 1941. god. bile su katastrofalne i za Hrvate i za Crnogorce.

»Izdajom talijanskog kralja i njegovog maršala Badoglio nestalo je Talijana u Crnoj Gori. Dolazak trupa Velikom Njemačkom Reichu svi crnogorski patriote pozdravili su sa najvećim oduševljenjem. Nepoznavanje razpoloženja crnogorskog naroda prema etnicima, koji su emanacija srbskog imperijalizma, navelo je komandante njemačkih trupa da produže suradnju sa srbskim etnicima. Mi znamo da je to kod Njemaca bila taktika. Međutim crnogorski narod, obezglavljen politički i vojnički, ali koji su bili ili od Talijana internirani ili bili primorani da bježe od etničkog terora, nije bio u stanju praviti razliku između taktike i politike i shvatio je, kao da Njemci produžuju talijansku politiku prema Crnoj Gori, tj. da Crnu Goru dadu Srbiji. Tim je crnogorski narod stavljen pred izbor: ili da ponovo dođe u robstvo Srbiji ili da bude ravnopravan član sa Srbijom i Hrvatskom i ostalim zemljama u boljševičkoj Jugoslaviji. Pred takvom dilemom Crnogorci su izabrali ono što bi izabrao svaki narod, koji se bori za svoju samostalnost. Od dva zla birao je manje. Otuda uspjeh partizana u Crnoj Gori!

Jedina mogućnost borbe protiv partizana u Crnoj Gori jest — isti je Krivokapi — proglašenje nezavisne crnogorske države i borba za nju. Mi smo više nego uvjereni da će se najveći dio crnogorskih partizana povratiti onog

momenta kada budu uvjereni da vlada Velikog Njema kog Reicha je voljna osigurati i Crnoj Gori samostalan život u novoj Europi.«

U svojoj mržnji i zaslijepljenosti Krivokapi je otišao tako daleko da je napisao i ovo:

»Crnogorci su smatrali i smatrati će uvijek svojom najvećom uvredom i samu pomisao, da budu podinjeni Srbiji, koja je tek po etkom XIX. stoljeća poela stvarati svoju državu. Kod sukoba Srba i Crnogoraca ima još jedan momenat i historijski fakat, koji igra vrlo važnu, tako reći kapitalnu ulogu. Srbi su mješavina od Slavena, Kucovlaha i Cincara, dok su Crnogorci potomci starih Ilira. Dakle raso nemaju ni ega zajedničkoga. A što je najveća a smetnja za dolazak Crne Gore u podinjenost Srbiji, to je činjenica da Crnogorci smatraju Srbe nižim od sebe, te kad se zna da prvi uslov za vladavinu jest auktoritet u o ima onoga nad kojim se vlada, to onda i bezuvjetno iskljuuje uje svaku moguću nost srbske vladavine nad Crnom Gorom.«

Krivokapi se upinje da dokaže kako Crna Gora — sa stanovništva me unarodnog prava — nije prestala biti nezavisna država, ni pri kraju 1918. god. i ne postoji »nikakav me unarodni ugovor ili akt kojim je Crna Gora bila priznata sastavnim dielom Jugoslavije«. S pogledom na suverenitet, ona je — po Krivokapi u — tvorevina volje crnogorskog naroda koji je 12. VII 1941. preko crnogorskog sabora proglasio uspostavu samostalne Crne Gore, a nju su priznale vodeće sile Osovine: Italija i Njemačka. Voljni su da kao država sudjeluju u stvaranju nove Evrope. »Pod ovakvim stavom — zaključuje Krivokapi — vođa crnogorskih nacionalista, predsjednik Crnogorskog Državnog Vijeća i crnogorski vojni poglavari, spremni su, bez daljega provesti i organizovati u Crnoj Gori vojno-političku akciju u skladu i pod znakom nepokolebljivog prijateljstva te moćnom zaštitom Velikog Njema kog Reicha.«⁷⁵

Imao je priliku da razgovara — piše Štedimlija Alajbegovi u izveštaju Beogradu 7. III 1945^b — s jednim SS-oficijerom koji radi u političkom odjelu za Jugoistok i taj mu je, između ostalog, rekao i ovo:

⁷⁵ U pismu Alajbegovi u Beogradu 6. ožujka 1945) Štedimlija piše ovo:

»Danas sam dobio obavijest da je prije nekoliko dana pošao sa područja Hrvatske u Njemačku »na poziv dra Neubachera« predsjednik Crnogorske narodne uprave (»predsjednik crnogorske vlade«) Ljubo Vuksanović sa nekoliko svojih suradnika i prijatelja. Na putu vlakom kod Bleiberga, blizu Klagenfurta, doživili su zračni napadaj kojom prilikom je Vuksanović poginuo sa još nekim ljudima. Njegova imena nisam mogao saznati. Preneseno je njegovo tijelo u Klagenfurt, gdje je pokopano. Njegova pratnja, u koliko je preživjela ovaj napadaj, stigla je u Beograd. Tko se u njoj nalazi nije mi poznato, a ne znam ni gdje je smještena. Znam samo to, da je jedan od prvaka etničkog vodstva u Crnoj Gori, major Marušić, stigao u Beograd i da se tu nalazi, ali ga nisam vidio niti bilo što potanje o njemu saznao.« (A-VII, NDH, Kut. 153^b, Br. reg. 28/1 F9)

⁷⁶ A-VII, NDH, Kut. 153^b, Br. reg. 29/1 F9.

Dr. VI. Židovec u ustaškom ministarstvu vanjskih poslova, nadležan da se bavi i crnogorskim pitanjem, sastavio je ovakvu »uredovnu bilježku« (Zagreb, dne 14. ožujka 1945):

»Gđa Mira Cvetinović, rođ. inženjerska kod S. M. Štedimlije, saobila mi je jučer a ponovno danas slijedeće:

G. Krivokapi dolazio je u ured S. M. Štedimlije svaki dan, pa tako i prošli petak. Rekao joj je, da će u subotu ili u nedjelju odputovati u Sarajevo. U subotu prije podne, oko 11 sati, ponovno je došao, te je rekao da ide zrakoplovom u nedjelju u jutro i da će se vratiti već u nedjelju navečer ili, najkasnije, u ponedjeljak.

U utorak 13. o. m. sastala je ona u jutro jednog poznatog zrakoplovnog inženjera, Hrvata (kojemu ne zna ime), pa joj je ovaj priopćio, da su se u nedjelju u jutro digla dva naša zrakoplova, ali je jedan bio oboren od neprijateljskih lovaca.

Gđa Mira Cvetinović odmah je zvala zapovjedni tim zrakoplovstva (brzoglasni broj 25-941), pa joj je saopćeno, da je u nedjelju u jutro, oko 7 sati, kod Gorice oboren od dva neprijateljska lovca baš onaj zrakoplov u kome je bio G. Krivokapi. Svi putnici, njih pet, su izgorili.« (A-VII, NDH, Kut. 305, Br. reg. 36/7 - 1)

»Mi ra unamo s time da e Hrvatska biti evakuirana, ali je sigurno da e se u njoj voditi i dalje borba protiv partizana. Ve postoji plan, a i potrebni dogovori su završeni da se organizira odpor na hrvatskom podru ju. Ustaške borbene snage e tu imati položiti ispit svoje odanosti stvari Europe u borbi protiv boljševizma. Sa njima zajedno ili bez njih izkrsnut e jedna posve nova vojni ka borbena snaga na ovome podru ju. Jezgro te borbene snage protiv partizana sa injavat e etnici, srbski dobrovoljci, hrvatski domobrani, zatim izkrcane engleske ete, koje e pružati pomo ovim formacijama, a pomagat emo ih i mi makar ne službeno. Sudjelovat e svakako i nešto naših eta u tim borbama. Ustaške borbene snage nisu predviđene, ali e svakako bar jedan dio njih biti ukop an u ovu borbenu skupinu do ijeg se uspjeha mnogo drži.«⁷⁷

⁷⁷ U pismu Alajbegovi u (Be , 23. ožujka 1945) Štedimlja piše:

»Molim Vas da bi bili ljubazni da obavijestite g. dra Drljevi a povjerljivim putem o sliede em: Njema kom mjerodavnom mjestu Srbi su, na temelju izvještaja od svojih komandi iz Istre, a preko Ljubljane, podnieli izvještaj, u kojem dokazuju, da je među etnicima došlo do stanovitih neo ekivanih pokreta na podru ju Bosne. U njihove redove uvukao se ve i broj komunista, koji su prikriveni pokušali izvršiti razcjep, ali su na vrieme primie eni i onemogu eni dok je stanoviti dio izbjegao zasluženoj kazni. Ovaj pokušaj prikrivenih komunista i etni kih nezadovoljnika ne e imati nikakva utjecaja na etni ke snage i na njihovu disciplinu, jer je red ve uglavnom uspostavljen. Izvješta i na koncu mole, da se u ini sve što je potrebno da bi se sve etnike sa podru ja Hrvatske im prije prebacilo na zapad, gdje bi bili podvrgnuti boljoj komandi i disciplini, koje su usljed velikih neda a i poteško a oslabile.

S druge strane ovaj izvještaj se upotpunjava izvještajem g. Mandla, koji je prije par dana došao iz Zagreba, gdje je boravio u nekoj tajnoj misiji. On znade, navodno, da su ustaše i crnogorski zeleniši ve dulje vremena radili na tome da izazovu razdor među etnicima, pa da im je to kona no uspjelo. Znade da je Krivokapi AVIONOM hrvatskim vojni kim (!) putovao u Sarajevo, a odatle negdje autom da se sastane sa pobunjenicima. Nakon jednog razgovora sa mnom, o kojem sam svojedobno izviestio, on sada priznaje da »ima etnika koji nisu velikosrbski orijentirani i koji bi bili voljni sa nama sura ivati.«

Prema tome, ja mislim da bi svako odugovla enje razgovora sa razo aranim etnicima moglo imati loših posljedica. U prvom redu daje se Srbima mogu nost da dok mi utimo oni na njema kim mjerodavnim mjestima stvar tuma e na svoj na in i prema nama izazivaju nepovjerenje. S druge strane Njemci su uvjereni (na temelju mog memoranduma Neubacheru) da mi znamo za preorijentaciju etnika, pa da to krijemo iz zadnjih namjera, te bi i to njihovo mišljenje moglo za nas imati neznodnih posljedica. Na koncu stvar ovdje nije tajna, jer o njoj se govori iz kruga drž. tajnika dra O. Turine kao i iz kruga A. Štiti a. Ja se držim rezervirano i ograni ujem se na viesti od prije dva mjeseca kao i na tuma enje onih koje mi se ovdje kažu, a koje tobože primam sa nepovjerenjem.

Ju er je Milan A imovi došao iznenadno u Be iz pokrajine i odmah je išao u ured poslanika Neubachera. Sigurno je da je o ovoj stvari razgovarao. Ja me utim odlažem posjetu Neubacheru jer o ekujem nove instrukcije po Krivokapi u, a ovaj ne dolazi niti se javlja.

Na koncu ponavljam, da bi trebalo po mome mišljenju im prije iza i na javnost sa stvari uriši evom, a meni dati upute kako da tu stvar izkoristim i u kom pravcu. Po mome mišljenju dobro bi bilo kad bi se jedno uriši evo pismo objavilo u hrvatskim novinama i kad bi g. dr. Drljevi tim povodom dao jednu izjavu kao predsjednik Državnog Vije a. Ostalo bi se razvijalo povjerljivo i u krugu upu enih.« (A-VII, NDH, Kut. 153^a, Br. reg. 31/1 F9)

Kopija tog pisma S.M. Štedimlje nalazi se u: A-VII, NDH, Kut. 269, Br. reg. 9/4 - 3.

»Organizacija etnika u Crnoj Gori bila je podre ena plemenskoj podeljenosti. U toku 1944. Pavle uriši je obrazovao Glavnu komandu Crne Gore, Boke Kotorske i Starog Rasa (Sadžaka) i radio na proširenju Nedi eve uprave na ove krajeve. U danima potpunog raspada etnika, usled sukoba sa Dražom Mihailovi em, uriši obrazuje u Rudom 23. januara 1945. od crnogorskih i dela sandža kih etni kih jedinica, i drugih koje su im se u panici i bekstvu pridružile, takozvanu Crnogorsku armiju, iji je bio komandant. Ova grupa imala je više hiljada, prema nekim podacima oko 8.000 ljudi. itavu tu grupu su razbili ustaše na prevaru uz pomo crnogorskog izdajnika, separatiste Sekule Drljevi a, koji je radio u vreme rata pod zastavom Anta Paveli a. Razbijeni su prilikom pokušaja da se, preko teritorije koju su tada još držali ustaše, prebace na zapad. Uz posredovanje Sekule Drljevi a ustaše su im bile odobrile da preko teritorije, koju su držali, pre u na zapad, gde su želeli da do u u susret sa ameri kim ili engleskim armijama ije su snage nadirale kroz Italiju, Nema ku i Austriju. Me utim, ustaše su ih napali artiljerijom i

Na kraju pisma Štedimlija napominje da bi o prednjem trebalo na pogodan na in obavijestiti Glavni stožer i ravnatelja za javni red i sigurnost (E. Lisaka).⁷⁸

6. *Izjava ustaške vlade od 8. III 1945.* Paveli je spoznao da - suo eni sa sve nepovoljnijim razvitkom na ratištima i kod kuće — moraju javno pred svijetom istupiti i tako je 8. III 1945. ⁹ došlo do izjave ustaške vlade.

»Hrvatska državna vlada na svojoj sjednici održanoj dne 8. ožujka 1945. pod predsjedanjem Poglavnika razmotrila je najnovije političke događaje (Jalta!) i tim povodom smatra potrebnim ustanoviti sljedeće:

Iz izvješća sa sastanka predstavnika Sjedinjenih Država Amerike, Velike Britanije i Saveza sovjetskih socialističkih republika u Jalti razabire se, da je na tom sastanku bilo govora o stvaranju jugoslavenske države, koja bi imala obuhvatiti i područje Nezavisne Države Hrvatske.

Od strane predstavnika navedenih triju velevlasti savjetovan je u tu svrhu postupak, po kojemu bi pri stvaranju jugoslavenske države tobože imala do i do izraza volja svih naroda sa područja bivše Jugoslavije, uključujući tu i hrvatski narod.

Hrvatska državna vlada, pozivajući i se na trajno i jasno izražavanu volju hrvatskog naroda, koliko u prošlosti toliko i u sadašnjosti, smatra svojom dužnošću upozoriti svjetsku javnost na sljedeće činjenice:

Temeljno je pravo svakog područnog naroda živjeti u svojoj samostalnoj državi.

Ni po kojim nacima, pa ni po onima, za koja su se izjavili i sudionici sastanka u Jalti, govore i o stvaranju jugoslavenske države, nitko nema ovlasti zanijekati hrvatskom narodu pravo na samoodređbenu, na njegovu teškim žrtvama i narodnim ustankom izvojevanu narodnu slobodu, i nezavisnost u vlastitoj državi, koje je uzpostavu mjerodavni predstavnik hrvatskoga naroda, Hrvatski državni sabor na svojoj javnoj sjednici dne 28. veljače 1942. u cijelosti potvrdio, odglasavši jednoglasno zaključak koji glasi:

'Hrvatski državni sabor, kao predstavnik hrvatskoga naroda u svom njegovom povijesnom i državnom obsegu, izjavljuje, da su svi državno-pravni organi, koji su stvoreni od 1. prosinca 1918. sve do osnutka Nezavisne Države

tenkovima na Lijevom polju, deo uništili, a deo zarobili i predali Sekuli Drljevi u koji je od njih stvorio svoju separatističku, takozvanu Crnogorsku narodnu vojsku, i čak im predao zastavu crno-crveno-zelene boje. Ustaše su izdvojile sve etničke komandante i članove etničkog Centralnog nacionalnog komiteta. Njih oko 150 uputili su u logor Jasenovac gdje su svi pobijeni. Među njima bili su Pavleurišić, Zaharije Ostojić, Mirko Lalatović, Dragiša Vasić, Petar Bačević i drugi. Sve se to događalo tokom aprila 1945. etnici su docnije likvidirali Sekulu Drljevića.« (Miloš Minić, *etnici i njihova uloga u vreme narodnooslobodilačkog rata 1941-1945*, Beograd 1982[^] str. 48-49)

Ne mogu se prihvatiti Štedimlijine tvrdnje poput ovih:

»Konačno nije istinita tvrdnja da sam ja 'sa ustašama pobegao iz zemlje 1945', nego sam daleko prije bilo kojeg ustaškog bjegunca bio prisiljen (!) napustiti NDH, te sam se sklonio na područje Austrije. Tako isto je lažno da sam ikad bio tužen ili suđen kao ratni zločinac što je posve razumljivo jer nijesam nikad počinio ni jedan jedini zločin, a najmanje ratni.«

»Saopćenjem od 1941. od 1945. nijesam ni za trenutak bio građanin NDH, a u njoj sam imao status stranog novinara, koji je morao redovito produljivati dozvolu boravka; nijesam nikad stupao u redove ustaške organizacije ili u bilo kakvu političku stranku ili organizaciju; nijesam bio u državnoj ili vojnoj službi NDH; za svoj humanitarni, književni ili naučni rad nikad nijesam primio ni jednog novca i a od bilo kakve blagajne NDH.« (Pismo Savića i Markovića Štedimlije glavnom uredniku »Pravoslavlja«, *Hrvatska revija*, München, rujana 1971, god. XXI, sv. 2-3 (82-83), str. 348-351.

⁷⁹ A-VII, NDH, Kut. 290. Br. reg. 4/4 - 2.

Hrvatske, a koji se ti u hrvatskoga naroda i njegove državopravne samobitnosti, za hrvatski narod bez svake pravne moći i ništetni.

Ujedno Hrvatski državni sabor izjavljuje, da pozdravlja i prihvaća u punoj moći našu državnu podrušku hrvatskog naroda sve državopravne institucije, stvorene prigodom osnutka Nezavisne Države Hrvatske i nakon toga.'

Hrvatski narod po starini svoje kulture, a hrvatska državnost po svojoj starodrevnosti, spadaju vremenski među prve u Europi. Hrvati kao malo koji narod u Europi imaju neprekidni kontinuitet svoje tisu godišnje državnosti, koje je nit fakti no bila prekinuta i to nasilno samo u vremenu od godine 1918. do 1941., ime je bilo nametnuto stanje bezpravlja za hrvatski narod.

Svaki koji pokuša bilo nasilno, bilo političkim manipulacijama lišiti hrvatski narod njegovu najveću dobru, a to je Nezavisna Država Hrvatska, naići će i u budućnosti kao što i do sada nailazi, na jednodušni politički i oružani otpor hrvatskoga naroda. Hrvatski narod neće se odreći ni jednog sredstva političke borbe, a napose neće pustiti oružje iz ruku, sve dokle god bude ugrožena njegova državna nezavisnost.

Volja hrvatskoga naroda je u tom pogledu posve jasna i određena, pa prema tome nikakvo samozvano predstavništvo u Beogradu, kakvo je još jugoslavensko-komunističko i sastavljeno od boljševičkih eksponenata raznovrstnih narodnosti ne može tumačiti volju hrvatskoga naroda. Najmanje je pak takvo predstavništvo u pravu prikazati volju hrvatskoga naroda tako, kao da bi se on bio spreman odreći svoje državne nezavisnosti. To je tim jasnije, što se djelovanje svih doista hrvatskih političkih pokreta i stranaka tokom posljednjeg stoljeća od Oca Domovine dr. Ante Starčevića preko Vođe i Učitelja Stjepana Radića do ustaškog pokreta uvijek temeljilo na stanovištu hrvatske narodne samostalnosti, izražene u povijesnom državnom pravu.

Povrh svega pak današnje hrvatsko borbena jedinstvo i grobovi tisuća hrvatskih junaka, kao i odlučna borba stotina tisuća hrvatskih vojnika, ponajviše ustaških dobrovoljaca, značajno najizrazitiji i najuvjerljiviji svakodnevni plebiscit krvi za hrvatsku državnu nezavisnost i zemljišnu cjelokupnost.

Odluke i savjeti sa sastanka triju velevlasti u Jalti, u koliko se ti u hrvatskoga naroda i države u potpunosti opreću i suprotstavljaju, i s pravom i s voljom hrvatskoga naroda. Radi toga ih hrvatski narod kao svjestan i izgrađen politički narod odlučno odklanja. Njih je prema tome moguće pokušati provesti samo upotrebom surove sile, popraćen pokušajima krivotvorenja volje hrvatskoga naroda.

Radi toga se može očekivati, da će 'Komunistička Partija Jugoslavije' — koja bi polazila iz Beograda i Srbije htjela ponovno stvoriti propalu jugoslavensku državnu tvorevinu, — i beogradska jugoslavensko-komunistička vlada, u kojoj su ljudi bez osjećaja narodne časti i ponosa, — pokušati upregnuti što više protuhrvatskih snaga, da bi ih se privelo borbi protiv hrvatske države. U tu svrhu se nastoji pod imenom 'jugoslavenske vojske' obnoviti jugoslavensku vojsku, koja se godine 1941. razila. Boljševici samo radi toga preko ustanove kraljevskog namjesništva u Beogradu prihvaćaju i suradnju sa srpskom dinastijom Karađorđevića.

Beograd će se i u budućnosti služiti najokrutnijim sredstvima nastojeći slomiti hrvatski narod i državu, koji su danas glavna snaga otpora protiv provođenja boljševičkih osvajanja na Balkanu.

U ovoj odsudnoj borbi prvo mjesto zauzima hrvatske oružane snage, koje su danas naoružani hrvatski narod. Hrvatska vojska danas predstavlja

hrvatsko borbena jedinost. Redovi hrvatskog naoružanog naroda s dana u dan rastu brojem, borbena u i jedinstvena u. To hrvatsko jedinstvo borbe za hrvatsku državu i protiv nasrtaja neprijatelja postoji gdje god živi hrvatski narod. Svuda se Hrvat zajedno sa svojim velikim njemačkim saveznikom i ostalim saveznim narodima bori i bori i se vjerno i nepokolebivo nošen duhom neslomljive hrvatske borbenosti. Sviest o zajednici i opasnosti i volja za pobjedom imaju hrvatsko borbena jedinost, koje je hrvatskom narodu osigurati život, slobodu, blagostanje i napredak u našoj narodnoj republici, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.«

Odmah nakon sjednice ustaške vlade Pavelić je okupio Događni komitet i on je pod njegovim predsjedanjem donijelo ovakav zaključak:

»'Ustaša - hrvatski oslobodilački pokret' u svim svojim djelovima i sa svim sredstvima, koja mu stoje na raspolaganju, založiti se najodlučnije za stvar hrvatske narodne slobode i samostalnost Nezavisne Države Hrvatske, te njezine zemljišne cjelokupnosti, i u tom pravcu sve učiniti u smislu i duhu izjave Hrvatske državne vlade, donesene na sjednici dne 8. ožujka 1945.«⁸⁰

Pavelić je 10. III 1945.⁸¹ iz Glavnog stana u svojstvu vrhovnog zapovjednika izdao zapovijed o raspuštanju tzv. pučarskih postrojbi pošto je zakonskom odredbom od 14. XI 1944. i provedbenim naredbama predsjednika vlade od 9. XII 1944. bio određeno po etat, opseg i način izvršenja općenarodne mobilizacije, pa je tako prestala potreba njihova postrojavanja. Te »pučarske« postrojbe postrojivale su se neposredno prije te zakonske odredbe odnosno provedbene naredbe, pa i nakon toga u nekim krajevima zemlje, a napose u njenom istočnom dijelu (Srijem i Slavonija). Svi vojnici obveznici koji se nalaze u tim »pučarskim« postrojbama imaju se — na prijedlog Pavelića — staviti na raspolaganje ministru oružanih snaga sa svim oružjem i opremom, dok su svi ostali pripadnici podvrgnuti općenarodnoj mobilizaciji u smislu zakonske odredbe o općenarodnoj obrani, te se imaju staviti na raspolaganje obrambenim odborima svojih općina, i to smjestiti gdje ti odbori postoje, a gdje ne postoje, oni se formiraju. Sve zapovijedi, odredbe ili naredbe što ih je dosad izdalo zapovjedništvo operativnog područja »Istok« koje su u protuslovlju s prednjim stavljaju se izvan snage. Glavar Glavnog stožera oružanih snaga (gen. Grujić) i ured za općenarodnu obranu pri predsjedništvu vlade (gen. Navratil) imaju smjestiti poduzeti sve potrebno da se prednja zapovijed izvrši — na prijedlog Pavelića.

Konzulat NDH u Rijeci u svom političkom izvještaju (Rijeka, 17. III 1945)⁸² ovako je izvijestio ministarstvo vanjskih poslova u Zagrebu o istarskoj domobranskoj pukovniji:

»Preko Ministarstva Unutarnjih Poslova Konzulat je dostavio Naslovu pod VTB.31/45. od 7. III. slijedeći u šifriranu brzojavku:

'Šest ožujka stotadeset vojnika Istarske domobranske pukovnije s oružjem u ruci nastupili su Jurišić, Štimac, Škifić otišli u šumu točnije ka Pred nekoliko dana otišao i zapovjednik I. bojne nadporučnik Odor i točnije ka Pojedini vojnici već su se vratili pa izgleda da je vojska bila zavedena od nastupnika točnije ka Postoji opasnost da će istarska pukovnija biti raspuštena točnije ka Konzulat.'

Posljedice ovog bješka odmah su se osjetile. Zapovjedništvo vojarne istarske pukovnije preuzeo je jedan njemački nastupnik, a danas je Konzulat primio

⁸⁰ Isti izvor.

⁸¹ A-VII, NDH, Kut. 188, Br. reg. 13/4.

⁸² A-VII, NDH, Kut. 305, Br. reg. 7/12 - 1.

obaviest, da je dopk. Serti u Trstu uhi en. O tome je Konzulat dostavio Naslovu, preko Ministarstva unutarnjih Poslova, pod VTBr.33/45. od 17. III. sliede u šifriranu brzojavku:

'Veza brzojav broj VTBr.31/45. od 7. III. Prema primljenim viestima iz Trsta, dopk. Serti, koji je pred nekoliko dana na poziv odputovao u Trst, sada je tamo zadržan u pritvoru. Zapovjedni tvo istarske domobranske vojarne preuzeo jedan njemački astnik. Još nije poznato što će biti sa samom jedinicom. Konzulat.'

Od biega astnika i vojnika u šumu, pa do odlazka dopk. Serti a u Trst, nije se moglo potanje doznati što namjeravaju Niemci s ostalim astnicima i vojnicima istarske pukovnije.

Dopukovnik Serti odputovao je u Trst na poziv generala Globo nika, tamo je uhi en i zatvoren u zatvoru Coroneo. Predpostavlja se da je razlog uhi enja nered u njegovoj pukovnji. O tome još nema nikakvih podataka.

Viest o uhi enju dopk. Serti a drži se još u tajnosti, ali treba očekivat, da će se to sigurno doznati, pa nije izključeno da bi to moglo proizvesti nove neugodnosti.

S jedne strane nerazumjevanje Niemaca za naše težnje na ovom području, s druge strane pak organiziranje istarske pukovnije od ljudi politički neodgojenih sa slabim i izdajstvu sklonim astnicima, dovelo je u pitanje daljnji obstanak te pukovnije. Rieši li se sadašnja kriza i donekle povoljno, pa pukovnja ne bude razpuštena, uza sve to, nije za očekivat bilo kakvi uspjeh od te jedinice u budućnosti.«

U izvještaju se spominje i atentat izvršen 9. III oko 19 sati na dvojicu izvidnika suša kog redarstva. Jedan je izvidnik na mjestu ostao mrtav; drugi teško ranjen. Za odmazdu Nijemci su drugog dana ujutro na istom mjestu strijeljali 13 talaca. Strijeljane taoce ostavili su da leže nekoliko sati, što je na građanstvo ostavilo mučan dojam. Opravdano se postavlja prigovor da se taoci nisu smjeli tako brzo strijeljati.

Izvještaj sadrži na kraju ovakav zaključak:

»Duljim boravkom ustaša na Krku, odlazkom naših mornara iz Rieke u Trst, kritičnim položajem istarske pukovnije, te zadržavanjem etnika i Nedevacaca u okolici Rieke i Sušaka, naš je položaj u vojnom pogledu u ovom području više nego loš. Prema sadašnjem stanju u Italiji ovom području nema niti jedne naše dobre i pouzdane jedinice. Na Rieci pak Talijani upiru sve sile da što više povećaju broj svojih vojnika.

Dok je pozadina Sušaka potpuno neosigurana i pod stalnim uplivom partizana — zaključuje konzulat — i dok se ne provede išta enje Gorskog Kotara, dotle se ne može računati na bilo kakvi vojni uspjeh, a ni politički uspjeh u ovom kraju.«

7. *Biskupska konferencija u Zagrebu.* Slom ustaškog režima približavao se nezaustavljivo, i Pavelić je uznastojao manifestirati pred svijetom kako režim uživa punu podršku vrhova Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj, što mu je, na žalost, potpuno i pošlo za rukom.

Pripremni odbor pod vodstvom rektora Sveučilišta, ustaškog pukovnika prof. inž. Stjepana Horvata, priredio je 16. III 1945. u kazalištu komemoraciju »u počast hrvatskim katolicima, ubijenima od neprijateljske ruke«. Komemoraciji su prisustvovali predsjednik vlade dr Nikola Mandić

⁸⁹ *Katolički list*, Zagreb 1945, te aj. 96, broj 12-13, 29. ožujka 1945, str. 99-100.

kao poglavnikov zastupnik, ministri A. Artukovi, M. Alajbegovi, J. Makanec, J. Baien, P. Canki, Vj. Vranjanić, S. Hefer, E. Bulat i S. Besarović. Osim njih, bili su prisutni i predstavnici Sabora i Državnog vijeća. Oružane snage zastupao je ministar oružanih snaga viceadmiral N. Steinfl, glavar Vojnog ureda poglavnik I. pl. Perčević, vojni vikar pop Stipe Plavčević, general S. Štancer i drugi. *Ustašu - Hrvatski oslobodilački pokret* zastupali su postrojnik dr L. Sušić, doglavnici M. Budak, V. Begić i M. Fraisman, zapovjednik Ustaške mladeži dr F. Niedzielski, stožernik Ustaškog stožera Zagreb ustaški bojnik dr Ivan Musa i brojni ustaški dužnosnici. Sve anoj komemoraciji prisustvovali su zastupnik nadbiskupa dra Alojzija Stepinca biskup Salis-Seewis i zastupnik papinskog delegata opata Marcone biskup J. Lach. Diplomatski zbor predstavljali su slovački poslanik dr Viktor Bekas, mađarski poslanik dr Arnold van der Venne, japanski otpravnik poslova dr Kazuichi Miura, španjolski otpravnik poslova don Rafael Maspons de Grassot, dok su njemački poslanstvo predstavljali savjetnik poslanstva v. Zeileisen, ataše za kulturu dr Zoller, ataše za novinstvo dr Mahlberg i vojni ataše major v. Hordenberg.⁸⁴ Bili su prisutni evangelički biskup dr Filip Popp i mitropolit *Hrvatske pravoslavne crkve* Germogen, a osim njih i zagrebački gradski načelnik Eugen Starešinić i veliki župan velike župe Gora-Prigorje Vjekoslav Servatzy. U prva dva reda sjedili su - isti - se u novinstvu - rođaci ubijenih svećenika i oni svećenici koje je neprijatelj bio zarobio i zlostavljao. Komemorativnu priredbu otvorio je govorom rektor Stjepan Horvat, a zatim je održao i predavanje pod naslovom »Zašto te žrtve«.

Zatim, na svršetku »uskrsnih konferencija hrvatskih sveučilištaraca« održao je nadbiskup Stepinac studentima i studenticama propovijed u crkvi »Srca Isusova« u Zagrebu dva dana kasnije (18. III 1945)⁸⁵ i u njoj se - odapinjajući - protivio protiv NOP-a — na svoj način pozabavio pitanjem mira.

»Da uzmognemo odgovoriti na to pitanje (kakvi su izgledi za mir) — rekao je Stepinac — moramo najprije znati, što je mir? Zna li mir to, da veliki narodi i države snagom svoga oružja narinu svoju volju malima i slabima, i onda objave svemu svijetu: — 'Sporazumih smo se?' Zna li mir možda to, da jedan društveni sloj ognjem i mačem prigrabi vlast u ruke, a drugima staležima ostaje jedino pravo polagano umirati, makar su u ogromnoj većini? Zna li mir možda to, da se mogu nesmetano ubijati intelektualci, svećenici, građani, ljudi protivnoga političkog naziranja, i da se za ta umorstva nikada i nikome ne polaže računa? Zna li mir to, da se može nesmetano onemogućivati djelovanje Crkve i te mjere opravdati jednostavnim izgovorom, da se 'Crkva nema pa' u politici stvari?' To bi dakako bio svojevrstan mir, ali mir, za kojega bi rekao poganin: *Pax paratur bello* - Mir se sprema ratom (Cor.Nep.Eman.). Taj bi mir vriedio toliko, koliko i latentni rat, koji se nastavlja u dušama i srcima ljudi, dok jednoga dana opet ne zadobije i svoje izvanjsko obilježje u ubijanju i razaranju, kakvome smo danas svjedoci, ako i ne goremu.«

Ako želimo imati trajni mir — upozoravao je Stepinac — mora vladati trostruki red, ponajprije red prema Bogu, red nadalje prema samome sebi, red

⁸⁴ Prema »Popisivanju članova diplomatskog zbora u Zagrebu« (1945) na listi se nalaze četiri izvanredna poslanika i opunomoćena ministra (Njemačke, Španjolske, Slovačke i Mađarske) i jedan otpravnik poslova (Japana). (A-VII, NDH, Kut. 269, Br. reg. 17/4 - 26)

⁸⁵ *Katolički list*, Zagreb 1945, te broj 96, br. 12-13, 29. ožujka 1945, str. 95-97.

⁸⁶ A šta su radili ustaše od Pavla ustoličenja u Zagrebu?

kona no prema bližnjemu, bilo kao pojedincu, bilo kao organiziranoj skupini, kakve se o ituju u narodima i državama.

»Absurdno je dakle govoriti o nekome miru u svijetu — ustvrdio je Stepinac - dok se bude uzkravala Bogu dužna vlast i, štoviše, po organiziranom bezbožtvu, uz pomoć državne vlasti, sistematski, makar i uvijeno, rušila svaka vjera u Boga u dušama ljudi, ili dok se bude 'provizorno' dopuštalo kršanima katolicima kao neka posebna milost ono, što je najstroža dužnost svakog pojedinog ovjeka, pa i svake državne vlasti, jer su svi samo tvorevine Božje. Može se dakle sto puta vikati i govoriti s onim suvremenicima Jeremijinim: 'Mir, mir!' Refrain će biti uvijek isti, 'a mira nema' (Jer. 6. 14). Nema ga i ne može ga biti zato, jer je riječ Božja neopoziva: 'Nema mira bezbožnicima, govori Gospod' (Iz. 48, 22). To je i razumljivo, jer ako zemaljski vladari i državnici ne dopuštaju, da se njihovi podanici nabacuju na njih blatom, nego ih najstrože kažnjavaju, traže i poštivanje auktoriteta, bez kojega se raspada svako društvo, samo nerazuman ovjek može vjerovati, da će svemogući Bog zemaljskog crva ovjeka pustiti nesmetano gaziti njegove odredbe, koje mu je dao, kad ga je stvorio. Već iz ovoga možete vidjeti, kako su smiešni oni, koji nam poruče, da nisu protiv vjere, a istodobno onemogući uju vjeronau na obuku u školama, uvode brak, koji zovu građanski, a o kojem naš narod ne može ni razmišljati, oduzimaju crkvene nauke i zavode, skidaju sve enicima glave. Kažu doduše, da to čine na temelju presude. Ako smo mi na sve to dosada šutjeli (a imali smo razloga, da znadu i oni anonimni pisci katolici, koji nas napadaju zbog šutnje i misle, da su zvani davati lekcije crkvenim poglavarima), ako smo mi na sve to dosada šutjeli iz opravdanih razloga, ali nismo zaboravili. Već sada me utim možemo reći, da mi u pravednost presude ne vjerujemo, i da će i do i dan, kad će pravedni sudac Bog izpuniti svoje obećanje: *Ego justitias judicabo!* Ja ću suditi presude. (Ps. 74, 3). Do i će vrijeme, i kad će se sve klevete i laži razkrinkati, i kad će i objektivna povijest pokazati, da predstavnici Katoličke Crkve u Hrvatskoj nisu ni za čas izdali svoga zvanja, a da su eventualne pogriješke kojega sve enika sitnica prema onome, što se zbililo na drugoj strani, kojoj možda neupućena svjetska javnost plješće. I zato nas malo dira groznja, kojom se i zagrebački nadbiskup uvrštava me u 'ratne zloince'. I ako si možda doti ni utvaraju, da strahujemo pred njima, neka znadu, da vedra čela i mirne savjesti stojimo na svome mjestu došlo što mu drago. To poručujemo onima, koji misle, da predstavnici Katoličke Crkve imaju sve dužnosti, a pravo jedino to, da kažu amen na svaki čin s druge strane, bio taj u skladu sa zdravim razumom ili ne.«

Zato je — po Stepincu — prvi uvjet mira: dati Bogu što je božje! A onda slijedi drugi: dati i samome sebi što te ide! Ostaje i treće kao preduvjet mira: dati i drugima što smo dužni, bilo kao pojedincima, bilo kao organiziranim skupinama.

»Znam da u vašim dušama klije pitanje: što misli Crkva o toj stvari, kad se radi o pojedinim narodima i državama? Zapravo ne biste ni trebali pitati. Jer ste još kao djeca u vili u školi, da smo svoju domovinu i svoj narod dužni ljubiti i za njih se žrtvovati, ako uztreba, premda ne smijemo prezirati ni mrziti druge narode, niti im željeti zlo. Čudimo se stoga, odakle sada dolaze neki borci za 'slobodu' i valjaju drvlje i kamenje na Katoličku Crkvu u Hrvatskoj, jer ljubi svoj narod u kojemu djeluje i želi mu svako dobro, naprosto zato, jer je to zapovijed Božja, kao što god je ista Crkva po svojim predstavnicima u inila sve, što je u njezinoj moći, da se nikome, bio on koje mu drago druge vjere,

rase, naroda ili staleža, u Hrvatskoj državi ne u ini ništa krivo, ma koliko se drzko i uporno tvrdilo protivno.«

»Mi se dakle - zaključio je Stepinac — ne bojimo reći, pa i uz pogibelj, da budemo po drugi put proglašeni 'ratnim zloincem', ovo: Ako svi narodi imaju pravo na osiguranje života i nezavisnosti, onda se ne može narivavati rješenje, kojega on svojom slobodnom voljom neće, ni Hrvatskom narodu, koji ipak sam najbolje znađe, što mu je na propast, a što mu je na korist. Jer, 'malo i veliko stvorio je Gospod' (Mudr. 6, 8). Isto tako ne bojimo se reći, da će Hrvatski narod *a limine* odbiti svaki režim, bio on na krajnjoj ljevici ili desnici, koji ne bi raunao i do krajnosti poštivao njegovu više nego tisu godišnju katoličku tradiciju. Takav naime režim ne bi predstavljao u Hrvatskom narodu nikoga, ili neznatnu manjinu, koja bi mu se silom narinula. A sila ne može biti podlogom mira. U zdravom poredku pravo ide pred silom, a ne sila pred pravom.«

Vrhunac takvih nastupanja bio je dosegnut poslanicom katoličkog episkopata od 24. ožujka 1945.⁸⁷ Naime, poslovni odbor Hrvatskoga katoličkog episkopata sastao se tih dana u Zagrebu pod predsjedanjem predsjednika Biskupskih konferencija i metropolita Alojzija Stepinca da bi razmotrio crkvena pitanja. Na završetku zasjedanja 24. III uputio je svim hrvatskim katolikim vjernicima zajedničku poslanicu ovog sadržaja:

»Predragi vjernici!

Kad god smo se u prošlosti mi, hrvatski katolici i biskupi, obračunali vama, svome duhovnom stadi, činili smo to uvijek u zgodama, koje duboko zasiecaju u život vaših duša. U ovim teškim ratnim prilikama nije nam bilo moguće dolaziti u dodir sa svojim vjernicima, da svagdje, u svakoj župi, na licu mjesta vi amo teške rane, od kojih krvare naši vjernici širom hrvatskih biskupija. Budući da se boli naših vjernika, ili bolje rečeno itavoga hrvatskog naroda, povećavaju iz dana u dan, i njihove brige za budućnost bivaju sve veće i u moru neistina, laži i kleveta, što se sa svih strana smišljeno i proračunano sipaju protiv našeg naroda, Poslovni odbor Biskupskih Konferencija kao zastupnik itavoga Hrvatskog Katoličkog Episkopata smatrao je za svoju dužnost, da vama, svojim dragim vjernicima, upravi nekoliko riječi i da vam sada razrinka neke smišljene klevete i podvale, uperene protiv najsvetijih interesa Katoličke Crkve i Hrvatskoga Naroda, u kojemu ona djeluje.

Duboko osjećaju i važnost vremena, u kojemu živimo, i svjestni teške odgovornosti, koju nosimo pred sadašnjom i budućnom, pozivamo prije svega svoje vjernike, da se još uže sjedine s nama u izpovijedanju prave vjere u Boga, kao za etnika, zakonodavca i svrhodavca života, misleći u svim svojim djelima na bezsmrtnost i neprocjenivo udoredno dostojanstvo svakoga ovjeka, koje je danas gotovo podpuno prezreno.

Ujedinjeni s Nasljednikom Sv. Petra, obećavamo kao i naši pradjedovi u doba Pape Agatona i Ivana VIII., da nas od Svete Stolice neće razstaviti ni prostorna udaljenost, ni vlastite muke, ni krive optužbe neprijatelja Svete Crkve, pa došlo što mu drago.

Gledaju i patnje, koje su zatečavale Hrvatski Narod u 20. stoljeću i koje su u posljednjih nekoliko godina dosegle bolnost Jobovih rana, pozivamo sve ožalošćene, ponižene, uvriježene i izmrcvarene, da ne klonu duhom prema Bogu i bližnjemu.

⁸⁷ *Katolički list*, Zagreb 1945, te aj 96, br. 12-13, 29. ožujka 1945, str. 93-95.

Pojavili su se lažni svjedoci, koji nas optužuju, da su hrvatski katolički crkveni poglavari zajedno sa svojim svećenstvom i najboljim svojim vjernicima krivi sadašnjem krvavom obračunavanju u Hrvatskoj Domovini. Ali ima svjedok, koji bolje vidi, a to je Bog, koji zna, što smo mi hrvatski katolički biskupi sa svojim svećenstvom i sa svojim vjernicima učinili i kakve smo žrtve samo posljednjih dvadesetak godina doprinosili, da u Hrvatskom Narodu sa uvamir i djelotvornu kršćansku ljubav. A to zna i cijela svjetska javnost. Miroljubivost je bila osnovna crta hrvatske duše, koju su osobito od godine 1918. uz najveće poteškoće i sa najvećom pominjom uzgajali i naglašavali i hrvatski svjetovni vođe kao i hrvatski duhovni poglavari.

Ali naše su nastojanje lišavali potpunih plodova oni, koji su političkim umorstvima hrvatskih narodnih prvaka i oduzimanjem hrvatske rođene grude onemogućivali hrvatski pacifizam i tjerali Hrvatski narod u sve veći nemir i nezadovoljstvo. Hrvatska nedužna krv prolijevala se u mnogim hrvatskim gradovima i selima, dapače i u samoj beogradskoj skupštini u vrijeme između dva rata.

Tamo je naša sramota na inopogodan najsvečaniji međunarodni ugovor, Konkordat, sklopljen između u Svete Apostolske Stolicu i bivše Jugoslavije, pa su tako hrvatski katolici u svojim pravima ostavljeni na milost i nemilost vlastodržaca, a da ne govorimo o svim isto tako sramotno pogodanim nagodbama, koje su bile sklopljene s predstavnicima Hrvatskoga Naroda. To je također dobro poznato cijeloj svjetskoj javnosti.

Kada je pak i drugi svjetski rat pohodio naše krajeve, a koji rat na ovom području nije izazvao Hrvatski Narod, jer nije imao nikakve političke vlasti, nego netko drugi, i dok još Hrvati nisu imali niti jedne puške u svojim rukama, već su neodgovorni neprijatelji izvršili pokolje nad hrvatskim pučanstvom u nekim mjestima, navještaju i zatvor i iztrebljenje našem narodu. Poslije toga našli su se na žalost i među Hrvatima ljudi, koji su prihvatili borbu istim načinom. Hrvatski su biskupi to uvijek odlučno pobijali i osuđivali, ne paze i na zamjere i pogrde bilo s koje strane. Oni su pojedinačno i skupno, na primjer na Biskupskim Konferencijama god. 1941. digli svoj glas protiv prekoračenja nužne samoobrane i protiv nasilnika, nalazili se oni, gdje mu drago, zauzimaju i se za nedužne žrtve bez razlike narodnosti i vjeroispovijesti. Uvijek smo našli na inopogodan, da svoje prosvjede i zauzimanja dostavimo onamo, gdje smo držali, da i naši koraci najsigurnije pridonijeti ublaženju bijede, koja se bez naše krivnje srušila na hrvatsku zemlju. Osuđivali smo sve struje, doktrine, bilo sa skrajnje lijeve ili desne, sugestije, kao i pojedince, koji su polazili sa stajališta, da smiju kršiti Božje zapovijedi i lišavati bližnjega njegovih ljudskih prava, jer je možda druge narodnosti, rase ili staleža.

I danas tražimo jednaku zakonitost za sve, pozivaju i pojedince, skupine i narode, da 'ne vraćaju zla za zlo i psovke za psovke' (I. Petr. 3, 9).

Svoj poziv šaljemo i onima, koji su u posljednje vrijeme pošli sustavnom promeni, da ne razdraživati neodgovorne i zlu sklone pojedince i skupine, da pod izlikom suđenja 'ratnim zločinima' smaknu što veći broj Hrvata, osobito svećenika i intelektualaca dobrih katolika, lišavaju ih ne samo života nego i njihova dobra glasa.

Svi zločinci s bilo koje strane neka budu potegnuti na odgovornost i kažnjeni prema njihovoj krivnji. Ali jasno je već unaprijed svim istinoljubivim i pravdoljubivim ljudima, da *mržnja* ne može tu krivnju prosuđivati ni svestrano ni pravedno.

U izuzetnom slučaju, ako se je koji zalutali svećenik ogriješio o prava svoga

bližnjega, mi se nismo žacali udariti ga crkvenim kaznama, dapa e i udaljenjem iz sve eni kog ili redovni kog staleža.

Ali danas moramo najodlu nije prosvjedovati pred Bogom i svjetskom javnoš u protiv sustavnog ubijanja i mu enja nevinih hrvatskih katoli kih sve enika i vjernika, od kojih je veliki broj živio upravo svetim životom, a mrzitelji katoli ke Crkve oduzeli im život protupravnim osudama osnovanim na fiktivnim krivicama.

Neprijatelji Katoli ke Crkve, a pristaše materialisti kog komunizma, koji je Hrvatski Narod *plebiscitarno* odbio (protivna tvrdnja bila bi mistifikacija svjetske javnosti), po eli su i u Hrvatskoj Domovini iztrebljivanjem sve enstva i iztaknutih najboljih vjernika prema svojem sviestnom programu. Njihova nepravda vidi se ve po tome, što oni unapried obtužuju sve biskupe, sve enike i redovni ke pokrajine, da su 'ratni zlo inci', a pojedinim nepo udnim osobama podme u, da su one krive zlodjelima, koja su po injena u ovom ili onom kraju. Me utim nitko živ u uljudbenom svietu ne e mo i odobriti tu unapried smišljenu samovoljnu osnovu, niti e vjerovati, da bi hrvatski katoli ki biskupi, sve enici, da bi itave crkvene pokrajine uglednih i po svemu svietu poznatih i priznatih katoli kih redova mužkih i ženskih, da bi tisu e katoli kih staraca, muževa, žena i djevojaka bili 'ratni zlo inci', koji su zaslužili, da budu poubijani i da im imena budu vezana uz pokolje, o kojima nisu ni znali. *Njihova mu eni ka smrt je trajna obtužba onih, koji su umorstva i ubojstva u inili sredstvom širenja svojih ideja.*

Hrvatski katoli ki biskupi voljni su, da svaki pojedini slu aj dadu prosuditi i izpitati to no ne samo od strane stranih crkvenih predstavnika nego i me unarodnih svjetovnih povjerenstava, pa se i na taj na in može ustanoviti, da je obtužba radi 'ratnih zlo instava' samo izlika i sredstvo za iztrebljivanje onih ljudi, koji su po ra unu komunizma zapreka ostvarivanju njegovoga strana kog programa.

Radi toga e hrvatski katoli ki biskupi imenovati posebni odbor, koji e sve slu ajeve izpitati, prikupiti sva dokazala, koja e se mo i objektivno me unarodnom predstavni tvu, kad god zaželi, predložiti, da se vidi, na kojoj je strani istina, i da se vidi, kako je laž postala sredstvom jedne ideologije, koja se bori za gospodstvo svieta, makar je upravo iz ezavaju a manjina u itavom svietu, a u katoli koj Hrvatskoj ne predstavlja, možemo re i, nikoga.

Naglašavaju i suverenitet Katoli ke Crkve u duhovnim pitanjima, priznajemo i svjetovnu suverenost, pa kao što mi nosimo za upravljanje Crkvom, tako i svjetovne oblasti odgovaraju za djelovanje na svom podru ju. Hrvatski su katoli ki sve enici i vjernici imali po nau avanju Crkve, da daju uvijek Bogu Božje, a Hrvatskom narodu, što je njegovo. Poviest svjedo i, da Hrvatski Narod kroz cielu svoju tisu utristogodišnju prošlost nije nikada prestao plebiscitarno naglašavati, da se ne odri e svoga prava na slobodu i nezavisnost, koju on od srдца želi i svakom drugom narodu. A kad je u drugom svjetskom ratu ta misao još ja e naglašena i oživotvorena u vlastitoj Državi, hrvatski su katoli ki biskupi poštivali volju Hrvatskoga Naroda. Nitko prema tome nema prava obtuživati bilo kojega gra anina Hrvatske Države, pa ni hrvatske biskupe, zato što poštivaju tu neodstupnu volju Hrvatskoga Naroda, kad on na to ima pravo i po Božjim i po ljudskim zakonima.

Hrvatski katoli ki biskupi su sa svoje strane u inili sve, što je bilo u njihovoj mo i, da se u Hrvatskoj Državi svuda provede prava zakonitost prema na elu: *Justitia fundamentum regnorum*; zakonitost prema svima, bez obzira na rasu, narodnost, vjeru ili stalež.

Predragi vjernici,

Ulazimo u Veliki Tjedan, spomen muke Gospodina Našega Isusa Krista. I itavo ovje anstvo proživljava danas svoj veliki tjedan. Kakve nas misli u tom Velikom Tjednu moraju obuzimati, u i nas Vje na Istina i Ljubav, Božanski Spasitelj Isus Krist. Onima, koji su Ga razapeli na Križ svojim lažnim obtužbama, odgovorio je sa Križa na Veliki Petak: 'Ot e, oprosti im, jer ne znaju, što ine.' Znamo, da danas krvare tisu e hrvatskih srdaca. Pa ipak moramo da doviknemo danas svima tima ranjenim srdcima: Tko želi biti u enik Kristov, taj se mora ravnati Njegovim duhom. A duh Njegov progovara kroz prava ljudska srdca isto, što je rekao na Križu svojim neprijateljima: Ot e, oprosti im, jer ne znaju, što ine.

Na koncu Vas, kao Vaši duhovni pastiri pozivljemo, *da, izbjegavaju i najpomnije sve, što nije u skladu sa zakonom Božjim*, puni pouzdanja u Božje milosr e i Božju providnost, uztrajete vjerno uz Svetu Crkvu, dok Gospodin stiša ovu strašnu oluju u svietu i udieli itavome ovje anstvu i našem izpa enom narodu svoj sveti mir. Neka vas sve blagoslovi Svemogu i Bog Otac, Sin i Duh Sveti!

U Zagrebu, dne 24. ožujka 1945.«

Poslanicu su potpisali: dr Alojzije Stepinac, nadbiskup zagreba ki i predsjednik Biskupskih Konferencija; dr Ivan Ev. Sari , nadbiskup vrhbosanski; Frajozo Gari , biskup banjolu ki; dr Antun Akšamovi , biskup, apostolski administrator akova ki i dr Janko Šimrak, vladika križeva ki.

Kako je i zašto došlo pred sām slom NDH do takvog *politi kog* manifesta namijenjenog njoj u prilog pred svjetskom javnoš u?

U istrazi — povodom te poslanice — šef ustaške diplomacije otvoreno je priznao da joj je svrha bila da istakne pravo Hrvata na svoju samostalnu državu i da tako, u tuzemstvu i inozemstvu, izazove dojam odlu nosti svih krugova u zemlji i njihove volje za održanje države (NDH). O poslanici se raspravljalo na sjednici vlade gdje je i pala odluka da se ponuka kler da izda poslanicu. »S tim u vezi stoji svakako saziv biskupske konferencije u Zagrebu - rekao je Alajbegovi — koju su pripremali predsjednik Mandi , ministar dr Pavao Canki, a koja je trebala izdati tu poslanicu.«

Predsjednik ustaške vlade izjavio je 29. V | 1945.⁸⁸ u zapisnik na saslušanju na pitanje kada je uputio poziv crkvenim poglavarima da do u u Zagreb ovo:

»Otprilike tri mjeseca prije mog bijega iz Zagreba - odgovorio je Mandi — uputio sam po nalogu Paveli a poziv crkvenim glavarima svih vjeroispovijesti. Od katoli ke vjeroispovijesti pozvao sam dr. Alojzija Stepinca, nadbiskupa zagreba kog, dr. Ivana Šari a, nadbiskupa vrhbosanskog, nadbiskupa senjskog Srebrni a, nadbiskupa splitskog Bonefa i a, biskupa akova kog Akšamovi a, episkopa grkokatoli ke vjeroispovijesti dr. Šimraka, fra Jozu Gari a, biskupa banjalu kog. Od muslimanske vjeroispovijesti Muhameda Ri anovi a, lana Ulejma medžlisa u Sarajevu, umjesto bolesnog Baši a Safeta. Od pravoslavne vjeroispovijesti mitropolita zagreba ke pravoslavne crkve Germogena i episkopa Mifku iz Sarajeva. Svrha poziva bila je da crkveni glavari iznesu svoj stav prema neprijateljima NDH, prema ratu i prema komunizmu. Koliko se ja sje am, Paveli mi je rekao preko telefona da sve crkvene glavare

⁸⁸ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Alajbegovi a, Kut. I.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155.

⁸⁹ *Dokumenti o protunarodnom radu i zlo inima jednog dijela katoli kog klera*, Zagreb 1946, str. 400-402.

šaljemo Stepincu radi samoga stava koji je trebao biti jedinstven svih crkvenih glavara po pitanjima neprijatelja NDH, rata i komunizma. Koliko mi je poznato, takav stav iznesen je u poslanici nadbiskupske konferencije, održane u Zagrebu.«

Na pitanje: Iz kojih je pobuda Paveli pozvao crkvene glavare da zauzmu stav u gornjim pitanjima, Mandić je odgovorio da je tu pobudu nametala svakako težina situacije u kojoj se NDH nalazila, a na pitanje u čemu je bila težina situacije, Mandić je odgovorio ovako:

»1. Općenito situacijom na frontama, jer Njemačka koja se obavezala braniti Nezavisnu Državu Hrvatsku, nije bila u stanju ispuniti svoje obaveze u dovoljnoj mjeri.

2. Poslije evakuacije srijemskog fronta prehrambene prilike bile su vrlo pogoršane, uslijed čega je nastupila nestašica svih zaliha potrebnih za održavanje vojske i naroda.«

Na pitanje: Što se očekivalo od poslanice crkvenih glavara u tom pogledu, Mandićev odgovor je glasio: »Da se podigne moral u narodu, koji je u to vrijeme bio poljuljan i da se prikupe sve snage ljudske i materijalne, da se održi postojeće stanje. Mi smo još uvijek vjerovali da će se situacija izmijeniti, ukoliko bi Njemačka upotrijebila tajno oružje i svoje pripreme o kojima se mnogo govorilo i u koje su nas Nijemci uvjerali.«

Nadležni ustaški ministar pravosuđa i bogoštovlja dr. Pavao Canki izjavio je u zapisniku o saslušanju 29. V 1945.⁹⁰ o razgovoru s Mandićem ovo:

»Zamolio sam ga da mi se stave potrebna materijalna sredstva na raspolaganje, da kao resorni ministar mogu izaći i u susret potrebama koje će iznijeti prilikom boravka u Zagrebu predstavnici pojedinih vjeroispovijesti. Tom zgodom Mandić mi je spomenuo da bi bilo dobro da biskupi dadu pozitivnu izjavu o samoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.«

Na pitanje što je ustaška vlast htjela time postići, odgovor nadležnog ministra glasio je:

»Da se održi kompaktnost naroda u borbi protiv neprijatelja, a naročito partizana, i da se manifestira politički protest protiv odluka II. Zasedanja AVNOJ-a i III. Zasedanja ZAVNOH-a. Vjerujem da je inicijator toga htio sačuvati ne samo kompaktnost teritorija Nezavisne Države Hrvatske nego i ustaški režim ...«

Značajna je u tom pogledu pripremljena promemorija ministra Cankija od 13. ožujka 1945.⁹¹ koja u cijelosti glasi ovako:

»Uslijed uсталih napadaja i zbog ubijanja vjerskih službenika potrebno je sazvati predstavnike priznatih vjera, da oni svaki sa svoje strane dadnu izjavu i time osude divljanje boljševičkih bandi na hrvatskom državnom području.

1. KATOLICI

Kako nije moguće skupiti sve katoličke biskupe, to je dostatno da se pozovu u Zagreb slijedeći biskupi: 1. Dr. Alojzije Stepinac, 2. Dr. Ivan Šarić - Sarajevo, 3. Fra Jozo Garić - Banja Luka, 4. Dr. Janko Šimrak - Križevci, 5. Dr. Viktor Burić - biskup senjski, sada u Kraljevici, 6. Dr. Josip Srebrni - Krk, 7. Dr. Antun Akšamović - Makovo. Ove biskupe moguće je makar nekako dovesti u Zagreb, a manjkaju slijedeći: 1. Dr. Josip Buturac - Kotor, 2.

⁹⁰ Isti izvor, str. 402.

⁹¹ Isti izvor, str. 403-404.

Dr. Klement Kvirin Bonefa i - Split, 3. Miho Puši - Hvar, 4. Dr. Jerolim Mileta — Šibenik. Dr. ule — valjda u Nevesinju.

Bilo bi dobro kad bi državna vlada pozvala biskupe u svoje ime zbog važnih sve eni kih pitanja u državi. (Prvobitni tekst: » ... Zbog važnih državnih probitaka...« prekrížen.) Tom zgodom bi trebalo od njih zamoliti (izvještaj?) o stanju na terenu, o potrebama vjernika i o pomo i koju bi država trebala crkvi pružiti. Kad bi biskupi ve bili ovdje, onda bi bila mogu nost za sastanak episkopata, koji bi donio potrebne zaklju ke. Osim toga bilo bi potrebno pozvati i franjeva ke provincijale, da i oni dodu u istu svrhu, a onda bi dali izjavu, jer su se komunisti u zadnje vrieme osobito okomili na franjevce. Za poziv dolaze u obzir sliede i provincijali: 1. Dr. Fra Petar Grabi — Zagreb, Isusovci; 2. Fra Kruno Misilo - Sarajevo - Dominikanci; 3. Fra Modesto Martin i — Zagreb, Kapucini; 4. Dr. Fra Bonifacije Perovi — Dubrovnik, sada u Zagrebu. Od svih provincijala jedino bi trebalo dopremiti u Zagreb Krunu Misila, koji se nalazi u Sarajevu, a provincijal hercegova ke franjeva ke provincije iz Mostara ima svoga zastupnika ovdje u Zagrebu u osobi Dr. Fra Ignacija Jurkovi a.

2. MUSLIMANI

Potrebno je imati i izjavu predstavnika islamske vjerske zajednice, jer je mnogo službenika islamske vjere ubijeno od partizana. Kako je sadašnji zamjenik Reis-ul-uleme Salih Baši bolestan, mogao bi on odaslati u Zagreb svoga opunomo enika. Dakako ne bi bilo uputno nikome kazati pravu svrhu dolazka. Preko Džafera Bidžan.

3. PRAVOSLAVNI

Pravoslavni vjerski predstavnici tako er dolaze u obzir sa svojom izjavom, jer su partizani napadali i vjerske službenike *Hrvatske pravoslavne crkve*, a neke od njih i ubili. Izjavu bi dao Mitropolit Germogen, kao poglavar *Hrvatske pravoslavne crkve*, a tu izjavu bi mogao eventualno supotpisati episkop sarajevski Spiridon Mifka (Episkop Spiridion).

4. EVANGELICI

Evangeliki biskup Dr. Filip Popp, kao glavar evangeli ke crkve, nalazi se u Zagrebu i on lako može dati izjavu.

NAPOMENA

Ima poteško a s obzirom na ove vjerske predstavnike, koji se nalaze izvan Zagreba, a te poteško e treba na bilo koji na in svladati.

Sarajevskog nadbiskupa Dr. Ivana Šari a, zamjenika Reis-ul-uleme i provincijala Krunu Misila treba zrakoplovom prebaciti u Zagreb, a to isto se može i s banjalu kim biskupom Fra Jozom Gari em. Brigu oko toga povjeriti generalu zrakoplovstva Rub i u. Dr. Janka Šimraka iz Križevaca lako je prebaciti u Zagreb bilo zrakoplovom bilo samovozom. Najve a je poteško a s biskupom senjskim Viktorom Buri em i biskupom kr kim Josipom Srebrni-em. Brigu oko njihova dopremanja u Zagreb trebalo bi povjeriti ustaškom pukovniku Juci Rukavini, koji bi ih samovozima prevezao, a njema ke bi vojne oblasti trebale izi i ususret u pogledu prijevoza kr koga biskupa s otoka Krka na kopno u Senj, Crikvenicu ili Kraljevicu. Ukoliko ne bi uspjelo ova dva biskupa dopremiti u Zagreb, onda bi trebalo izjavu episkopata putem vojnih

tekli a odnieti spomenutim biskupima na podpis i brzo vratiti natrag, jer je od velike važnosti da bude podpisano što više biskupa.

Poziv vjerskim predstavnicima na sastanak u Zagreb trebao bi odaslati sâm predsjednik vlade, ali u nikojem sluaju ne re i im pravu svrhu njihova dolazka.

Kad bi ve došli vjerski predstavnici u Zagreb, onda bi trebalo izpitati njihove potrebe i tom prilikom dati im nov anu pomo , jer prema saznanju Ministarstva pravosu a i bogoštovlja sve vjerske zajednice pate na tomu, što nemaju nov anih sredstava za školovanje sve eni kog podmlatka i druge vjerske potrebe. U tu svrhu Predsjedništvo vlade dozna ilo bi ministarstvu pravosu a i bogoštovlja navjeru u visini od 100,000.000.- kuna, koju bi ovo ministarstvo raznim vjerama podielilo kao pomo , poslije njihove plebiscitarne izjave protiv boljševizma i partizanskih divljanja na podru ju Nezavisne Države Hrvatske. U pogledu boravka vjerskih predstavnika u Zagrebu trebalo bi odmah poduzeti pripremne mjere, kako u pogledu njihova ukona ivanja, tako i u pogledu njihova uzdržavanja i samovoza za prevažanje. To bi moglo preuzeti na sebe ministarstvo pravosu a i bogoštovlja uz podporu Predsjedni tva vlade, koje bi u tu svrhu izhodilo posebne navjere i sredstva.«

Predstojnik odjela za bogoštovlje u ministarstvu pravosu a i bogoštovlja dr Radoslav Glavaš dao je iscrpnu sliku i niz pojedinosti o režiranju biskupske konferencije u Zagrebu pred slom u svom saslušanju od 13. VI 1945.⁹² Glavaš je u zapisniku izjavio ovo:

»... Kako je došlo do biskupske konferencije u Zagrebu?

Na sastanku velike trojice u Jalti jama no je bilo razgovora o ure enju budu e Jugoslavije. Neposredno iza toga sastanka, došlo je do izjave vlade NDH o neodstupnoj volji za hrvatsku državu. Iza toga je došla izjava doglavni kog vije a u istom smislu. Zaredale su manifestacije u tome tonu od strane raznih ustanova. Htjelo se povesti plebiscit za NDH. Dakako da je došao red i na razne religije, odnosno njihove poglavare. Mislim da je inicijativa došla od samoga Paveli a, jer me je pozvao predsjednik vlade Mandi i saop io mi da se treba pobrinuti za ukona ivanja biskupa i vjerskih predstavnika koji e do i u Zagreb zbog važnih državnih i vjerskih poslova. Ja sam se pobrinuo za stan nekih predstavnika. Došli su slijede i: Dr. Ivan Šari - Sarajevo, Jozo Gari - Banjaluka, dr. Antun Akšamovi — akovo, dr. Janko Šimrak, a biskup senjski i kr ki ispri ali su se da ne mogu do i zbog prometnih poteško a i blizine uskršnjih blagdana kad moraju biti u biskupiji. Osim toga došao je lan Ulema medžlisa iz Sarajeva Ri anovi kao zastupnik Reis-ul-uleme, koji je bolestan, te franjeva ki provincijal iz Sarajeva Krunoslav Misilo, jer su trebali dati izjavu i franjeva ki provincijali. Radilo se prvenstveno na tome da vjerski predstavnici dadu izjavu u korist NDH, a tom prigodom iznijeli su i svoje potrebe, kao potrebe njihove vjerske zajednice. Dakako da je bila važnija izjava katoli kog episkopata. Katoli kim biskupima trebalo je sugerirati misli koje bi, uz ostalo, imale biti istaknute u poslanici. Predsjednik vlade sâm je nabacio neke misli i te dostavio šefu promi be Ivi Bogdanu. Ovaj je preuzeo neke misli predsjednika vlade i sastavio neki *pro memoria*, koji bi imao biti dostavljen nekim biskupima prije po etka konferencije ... Stvarno je poslanica preuzela politi ke sugestije Ive Bogdana i naravno garnirala to drugim mislima sakralnog karaktera da poslanica ne ispadne kao politi ki pamflet. Sigurno je Šimrak bio redaktor poslanice, jer se

⁹¹ Isti izvor, str. 398-400.

njegov stil opaža, a to se može zaključiti i po tome, što je Šimrak prije objelodanjenja poslanice donio koncept u Ministarstvo na uvid ministru i poglavniku. Izmijenjena je samo jedna riječ i to ovo: Mjesto Hrvatska država, stavljeno je 'Nezavisna Država Hrvatska'. To je bila želja poglavnika, jer je to njegov omiljeni izraz. Više nikakve izmjene nije bilo, i znam pozitivno da je poglavnik bio zadovoljan sa sadržajem poslanice i naredio da se smjesta dađe za tisak u sutrašnje novine. Tako je došlo eto do biskupske konferencije i do poslanice. U to sam upušen, pa sam mogao iznijeti to no slijed događaja.

Prvotno se mislilo da i franjevački provincijali izdadu sličnu poslanicu. Zbog toga je pozvan provincijal iz Sarajeva Krunoslav Misilo, a ostali provincijali su većinom bili u Zagrebu, osim hercegovačkog i dubrovačkog, koji su ostali pod vlašću partizana. Krunoslav Misilo je pitao mene o čemu se zapravo radi i što je pozvan u Zagreb. Protumačio sam mu stvar. On me je pitao za savjet, je li pametno da provincijali izdaju takav proglas ili poslanicu. Ja sam mu rekao da se tomu odupre i da ne izdaje ništa, jer oni nisu crkva, niti je pametno to izdavati, te izazivati još veće sukobe između partizana i franjevac, jer su odnosi upravo na tome području bili kritični. Misilo je prihvatio moje mišljenje i izrazio misao da bi on bio spreman jedino na to, ako bi se od njih tražila izjava da odlučno odbije objede beogradskog radija, koji je optužio franjeve kolektivno, da su koljači, a to ne odgovara stvarno istini, jer pojedinci ne predstavljaju čitavu zajednicu. Ja sam se također složio s njim, ali smo ipak (bili) mišljenja da franjevački provincijali ne izdaju ništa. Tako je i bilo.

U Zagreb je došao i zastupnik Reis-ul-uleme Riđanović s istom svrhom. Tokom razgovora, koje je on imao poglavito s muslimanskim ministrima, odlučeno je da islamska vjerska zajednica da sličnu izjavu kao u biskupskoj poslanici, ali da ta izjava izađe u Sarajevu iz razloga, što je tamo sjedište muslimanskog vjerskog poglavara i da se ne bi u javnosti reklo, kako je vlada dovukla u Zagreb vjerske predstavnike i prisilila ih na izjavu. Riđanović se vratio u Sarajevo s uputama, ali zbog pada Sarajeva nije došlo do izjave Reis-ul-uleme.

Evangeliki biskup dr. Popp također je trebao dati izjavu, ali on to nije htio posebno izdavati, jer ne predstavlja brojnu skupinu vjernika, nego je svoju izjavu o NDH uklopio u propovijed, koju je održao u crkvi 10. IV. 1945. godine prigodom bogoslužja za godišnjicu osnutka NDH. Pravoslavni mitropolit Germogen je također trebao dati izjavu, ali se njome nije forsiralo iz razloga da te izjave ne budu vremenski preblizu i tako javnosti temeljito sumnjive kao namještene.

To je to anegdota oko biskupske konferencije i drugih priprema oko izjava vjerskih predstavnika. Sigurno javnosti nisu poznati svi detalji, stoga sam iznio sve pojedinosti i peripetije.«

Ustaški pukovnik Juco Rukavina pošao je iz Zagreba da dovede biskupe Srebrnića i Burića, ali mu to nije pošlo za rukom, jer su ta dvojica odbila da se odazovu Mandićevu pozivu da dođu u Zagreb na konferenciju.

U svom odgovoru Mandiću biskup Burić ispričao se slabim zdravljem, a upozorio je da ga veže Veliki tjedan i posveta sv. ulja.⁹³ Odgovor biskupa

⁹³ Faksimile pisma biskupa Burića (Kraljevica, dne 22. ožujka 1945): *Su enje Lisaku, Stepincu, Šalicu i družini, ustaško-križarskim zloincima i njihovim pomagačima*, Zagreb 1946, izme u str. 360-361.

kr kog Srebrni a Mandi u od 22. III 1945.⁹⁴ duži je, suptilniji i za ustaše porazan, a glasio je ovako:

»Primio sam Vaše cijenjeno pismo i toplo Vam na njemu zahvaljujem.

Kazali su mi, da su na dnevnom redu po svoj prilici važna politička pitanja. To mi je potvrdio i p. n. g. pukovnik Rukavina, s kojim sam se prošle noći i nakon vožnje iz Krka u Rijeku u pala i hrv. konzulata sastao.

Moj položaj kao biskupa u Krku meni ne dozvoljava, da u estvujem kod političke konferencije. Krk pripada još uvijek rijeke koj prefekturi, dakle Italiji, koji je bio 18. V. 1941. predan. Ne nalazi se dakle na teritoriju N. D. H. te bi bilo radi toga vrlo neoportuno, da biskup iz strane države sudjeluje na političkoj konferenciji u Zagrebu. - Zatim treba računati s političkim mentalitetom naroda na Krku, u Istri te u Hrvatskom primorju uopće. On doduše nikako ne želi da bude pod Italijom; on govori također hrvatski, ali nije orijentiran prema N. D. H.; premda ima i neke simpatije za N. D. H., ipak u javnosti ne može nastupati protiv naroda u stvarima, u kojima mu Crkva pušta slobodu, ako te stvari nisu uperene protiv katoličke vjere. Evo drugog razloga, zašto ne mogu doći na konferenciju.

Došli su Ustaše na otok Krk. Oni bi predstavljali hrvatsku vojsku i N. D. H. Posvuda se proširila vijest, da ih je pozvao biskup u Krku. Dakako to ne odgovara istini, jer on u vojnim pitanjima ne ulazi. Međutim različite Ustaše oskrvnjuli su u raznim selima bezdušnim pljačkanjem, oduzimaju i ljudima zlatninu, satove, novac (čak do 30.000 Lira), ulje i t.d. Vijesti o tome posvuda su se proširile. Velika je to šteta za dobro ime Ustaša. Ali i time postalo je biskupu u Krku nemoguće, da ide u Zagreb, jer bi se izložio prigovoru, da je na strani onih, koji pljačkaju.

Narod ne voli Nijemce radi njihova nasilja i pljačkanja. N. D. H. povezana je s njemačkom državom na život i smrt, kako se to često u javnosti izražavalo. Netom bi narod svoga biskupa vidio u važnim političkim stvarima u društvu vodećih političara u Zagrebu, nastao bi neizbježivo drugi prigovor, da je biskup prijatelj Nijemaca, onih faktora, koji narod tjeraju u očaj.

Ima i drugih vrlo važnih razloga radi kojih ne mogu u Zagreb: narod se nalazi u velikoj bijedi, glad hara po Krku, seljaci traže travu po polju, da je uživaju bez obzira na to da se time utajuju glad. U Aleksandrovu poludio je mlad student prava, jer nije imao hrane, pa je htio u ludilu preplivati more do samostana na Košljunu i utopio se usred puta. Narod se ugnjetava, jer mu oduzimaju Nijemci redom sve radne snage. Na Krku ne postoji civilna uprava, općine nemaju općinski predstavništva osim u Krku i Dubašnici, pa čak i eto radi toga narod se obračunava s dnevice u velikom broju na biskupa u Krku, da ga pomogne, savjetuje, utješi. U ovakovim prilikama da ostane, upravo je nemoguće, narod bez svoga duhovnog pastira sam kod kuće.

Upravo sam doznao, da se i neke velike poteškoće radi aprovizacije najpotrebnijih živežnih namirnica, koje bi imale biti poslane u Krk i to samo za 14 dana, premda su ih ljudi u Krku od 1. XII. do danas samo jednom primili, te i tada samo za 14 dana. Smatram svojom svetom dužnošću, da se to pitanje što prije svede u red, i da bi barem za Uskrs ljudi imali nešto hrane u kući.

Evo, gospodine predsjedniče, brojnih razloga, da ne mogu u Zagreb. Želim Vam kod višegodnjeg i rješavanja velikih političkih pitanja, koja ćete postaviti na dnevni red, sve obilježiti Božjega blagoslova te ostajem uz izraz odličnog štovanja u Kristu odani

Josip dr Srebrnic, Biskup Krki.«

⁹⁴ Faksimile pisma Srebrni a: isti izvor, izmeđ u str. 360-361.

Poslanica poslovnog odbora Episkopata - a postojale su, ini se, etiri njene varijante⁹¹ — bila je odmah prevo ena na svjetske jezike i razaslana u inozemstvo. Prema Košakovu svjedo anstvu,⁹⁶ poslanicu je donio u njihovo poslanstvo Vjekoslav Ivankovi — pouzdanik poglavnika i ustaških, a naro ito crkvenih krugova — i to prevedenu na njema ki, francuski i engleski, s tim da se preda švicarskom i švedskom poslanstvu i papinskoj nuncijaturi sa zamolbom da je dostavi diplomatskim predstavnicima V. Britanije i SAD.

Koliko god se autori poslanice od 24. III 1945. trudili da je zaodjenu u crkveno ruho, ona je po svom osnovnom sadržaju i usmjerenju nesumnjivo politički manifest, u prilog režimu i Paveliću u na odlasku.

Jakov Blažević, *Ma, a ne mir: Za pravnu sigurnost građana*, Zagreb-Beograd-Sarajevo 1980, str. 387.

⁹⁶ *Su enje Lisaku, Stepincu, Šalicu i družini, ustaško-križarskim zloincima i njihovim pomagačima*, str. 346.

Upitan u istrazi što mu je poznato o posljednjim biskupskim konferencijama u NDH, A. Moškovič je izjavio:

»Meni je vrlo malo poznato o biskupskim konferencijama, jedino iz pri anja, jer ja sam bio na terenu izvan Zagreba i prvu vijest o tim konferencijama saznao sam iz novina odnosno kada je objavljena biskupska poslanica. Poslije sam uo sa više strana razgovore i komentiranje ove konferencije. Iz tog pri anja znam da su vlasti bile stavile na raspolaganje sredstva za dolazak pojedinih biskupa u Zagreb u koliko put nije bio siguran. Prema istome pri anju znam da je najviše radio na tome ondašnji ministar pravosuđa Čankić. Poznato mi je također da je Juco Rukavina išao u Hrv. Primorje po biskupa Srebrniča. Ne sje am se to no je li ga doveo ili nije. Tada se pri alo da se na tim konferencijama najbolje držao biskup Šarić i Šimrak. Ja u to vrijeme kao i ina e kroz itavo vrijeme NDH nisam došao u kontakt ni razgovarao sa nijednim od biskupa niti kojim višim sve enikom osim sa onima koji su bili kod vojske. Jedino sam bio sa nadbiskupom Stepincem i to prilikom njegovog primanja na Kaptolu prilikom nekog blagdana te u vezi sa proslavom Sv. Tripuna 2. i 3. velja e 1945. god. Tada je tradicionalna proslava Bokelja katolika u vezi sa proslavom stare bokeljske mornarice. Tog dana sam skupa sa biskupom Stepincem i nekim ostalim Bokeljima imao tzv. siromaški objed na kojemu je uzelo u eš a i oko 40 siromaha iz Zagreba. Taj objed priredili smo mi zajednički Bokelji prema tradiciji, a potpomagao je i nadbiskup. To je stari običaj kada se svake godine na taj dan u Kotoru i biskupskoj kući prire ivalo ovaj objed. Taj objed je prire en u zgradi salezijanaca na po etku Vlačke ulice, odmah blizu Kaptola. Stepinac je došao posljednji na taj objed i prvi je otišao. Održao je uobi ajeni govor vjerskog zna aja. U razgovoru sa mnom, a u prisutnosti i drugih Bokelja Stepinac se interesirao da li imamo vijesti iz Boke, kako je dole, isticao kako je vrlo zavolio Boku prilikom neke njegove posjete još za vrijeme stare Jugoslavije. U pogledu odnosa katolika sve enstva prema NDH u periodu povla enja mogu re i da prema pri anju koje sam uo sa raznih strana i vlastitom opažanju kod sve enika s kojima sam dolazio u kontakt, mislim na vojne sve enike, znam da su bili odnosno stajali na koncepciji hrvatske državne nezavisnosti; nisam nikada uo od nijednog od njih ni jednu rije ni protiv države ni protiv Pavelića. Znam da su se mnogi pitali da li e Stepinac i i iz zemlje ili ne.« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja A. Moškoviča, Kut. I.0.9, Br. reg. 1/4 1-117)

DESETO POGLAVLJE

Bijeg

1. *Povla enje non-stop.* Kako je to svojedobno Hitler bio najavio Paveli u prilikom njihova posljednjeg susreta u Istočnoj Pruskoj, pristupio je - primoran na to općim rasporedom snaga i uspjesima protivne strane - povlaenju svojih snaga iz Grčke i Balkana uopće. Tako su dvije grupe njemačkih armija (»E« i »F«) pod komandom feldmaršala Freiherra v. Weichsa otpočele svoje povlaenje u (općem) pravcu sjeverozapada koje kao da nije prestajalo. Već potkraj 1944. godine glavnokomanduju i je upozoravao VK¹ da ne raspolaže više nikakvim rezervama i da su stoga snage koje mu stoje na raspolaganju za povjereni mu zadatak - držanje Hrvatske pod kontrolom — potrebni minimum.

Feldmaršal je 9. I 1945.² primio obavijest da Hitler skreće pažnju na presudnu važnost zatvaranja Dunava i da stoga moraju držati tu rijeku na odsjeku Vukovar-ušće i Drave onim snagama kojima raspolažu, a da je uništavaju i udarac protiv bugarske vojske na frontu u Srijemu od velike vojne i političke važnosti.

Već 13. I predvečer³ javio je v. Weichs da je *Grupa armija E* pod komandom general-pukovnika Lohra dosegla u uzroku predviđeni prostor pošto se povukla iz Grčke, Bugarske, Albanije i velikog dijela Jugoslavije.⁴ Nekoliko dana kasnije (19. I) obavještajni oficir *Grupe armija* upozorio je na pripreme ustaša u Lici da onamo prebace svoje snage i uspostave dodir s Englezima ako bi došlo do daljnjeg povlaenja Nijemaca iz Hrvatske. Stoga - prema ocjeni njemačke strane — treba da u tom svjetlu promatraju i odrede raspršenih nacionalističkih slovenskih odreda, kao i etničke snage u Istri. Posebno se pri tom upozorava na njihovu sklonost da dočekaju Engleze. Zato je *Grupi armija* i bio na to povjeren zadatak da drži hrvatski prostor.

Dakako, zbog takvog (vrlo nepovoljnog) razvoja došlo je do promjene i u vrhu: 1944. god. glavnokomanduju i Jugoistoka (feldmaršal Freih. v. Weichs kao komandant *Grupe armija F*) upravljao je operacijama iz Beograda, a podređena *Grupa armija E* (general-pukovnik Lohr) iz Soluna bila mu je nadležna samo na jednom dijelu jugoistočnog prostora. Došlo je do zbrke i

¹ KTB, IV/2, str. 1402.

² KTB, IV/2, str. 1403.

³ KTB, IV/2, str. 1404.

⁴ Opš.: Karl Hnilicka, *Das Ende auf dem Balkan 1944/45*. Die militärische Räumung Jugoslawiens durch die deutsche Wehrmacht, Göttingen-Zürich-Frankfurt, 1970; Peter Gosztony, *Endkampf an der Donau 1944/45*, Wien-München-Zürich 1969; Erich Schmidt Richberg, *Der Endkampf auf dem Balkan* (Die Operationen der Heeresgruppe E von Griechenland bis zu den Alpen), Heidelberg 1955.

zato su obje grupe armija 10.1 primile informaciju iz Glavnog stana da Führer namjerava Weichsovoj grupi armija (»F«) nakon okončanog povlačenja povjeriti druge zadatke, a da vodstvu *Grupe armija E* (Löhr) povjeri daljnje vođenje operacija.⁵

Međutim, zapinjalo je pregrupiranje kod Nijemaca. Lohr je neko vrijeme zamjenjivao Weichsa koji je prešao u »Führerovu rezervu«, tj. penziju (kao i general Glaise!), a formalna predaja komande u Löhrve ruke uslijedila je tek 23. III, odnosno 25. III 1945.

Vrhovna je komanda 10. II 1945.⁶ naredila feldmaršalu:

»Razvoj opšte situacije u ini je, verovatno, nemoguće im ponovo dovesti vođenje u Hrvatsku svih onih snaga komandanta Jugoistoka koje se u estvovati u operaciji u južnoj Mađarskoj. Namere prema tuzlanskom basenu i prostoru oko Bihaća ne mogu se zbog toga moći realizovati. Neka komandant Jugoistoka iznese za referisanje vrhovnoj predlog o podjeli snaga i proceni vremena na sledećim osnovi:

a) *Novi zadatak*: Držati prostor u Hrvatskoj severno od opšte linije Senj-Bihać—Banja Luka—Doboj - dosadašnji sremski front, radi zaštite boka komandanta Jugoistoka i Grupe armija »Jug«.

b) Osigurati oblast južno do pomenute linije samo dok god je neophodno za sopstvene operativne namere.

c) Od divizija predviđenih za operaciju u južnoj Mađarskoj odvojiti 297. pd., 11. vazd. poljsku div., 104. lov. div., posle završetka ove operacije, iz sadašnje nadležnosti komandanta Jugoistoka. Teži se vraćanju 1. brd. i 7. SS-brd. div. (izije).«

Nešto kasnije (23. II⁸) uslijedilo je novo naređenje VK:

»Zadatak k-ta Jugoistoka za naredni period ostaje: u estvovati u operaciji prema južnoj Mađarskoj shodno ovde datim zapovestima, uz zadržavanje velike teritorije Sarajeva, sa udarnom grupom od 4 divizije.

Za dalje vođenje rata u Hrvatskoj vrhovna naredjuje:

1.) SS-brd. div. odvojiti iz predviđene operacije i staviti na raspolaganje k-tu Jugoistoka za upotrebu u Bosni.

2.) Kao popunu predvideti 1. koz. div. za napadnu operaciju severno od r. Drave. Osim toga, prikupiti sve raspoložive delove do 27. 2. 45. Pripremiti brzo prebacivanje delova angažovanih za obezbeđenje r. Drave, shodno napadu koji priprema 2. ok. armija.

3.) Dominirati nad velikom teritorijom Sarajeva pokretnim vođenjem rata. Glavni grad (Sarajevo) mora i tako iz političkih razloga ostati u našim rukama, pri čemu se ovlašćuje k-t Jugoistoka da se 21. brd. AK koncentriše u slučaju kritičnog razvoja situacije u predloženi položaj mostobrana.

4.) Da bi se zajamčilo držanje Sarajeva, mora biti dovoljno osigurana željeznica i drumska veza Sarajevo-Brod. To je zadugo moguće, ako se razbiju neprijateljske snage na velikom prostoru Tuzle i u rejonu Travnika, koncentracijom svih raspoloživih divizija (7. SS-brdske divizije, 22. peš. div., Puka »Skenderbeg«, odnosno delova 181. peš. div.).

Zatim, vešću prema razvoju situacije, neophodno je biti, ovde ili na drugim

⁵ *KTB*, IV/2, str. 1405-1406.

⁶ *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog koga Rajha 1944-1945, str. 825-827.

To je bio planirani njemački protuudar u prostoru Blatnog jezera koji je doživio neuspjeh.

⁸ *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog koga Rajha, str. 828-829.

mestima, razbiti ponovo nastala težišta udara neprijatelja, angažovanjem jedne rezerve koja se za to stalno drži u pripravnosti. Bo na zaštita sremskog fronta mora se zajem iti držanjem prostora Br ko-Bijeljina i napadnim dejstvima protiv neprijateljskih snaga smeštenih južno odatle.

5.) K-t Jugoistoka može, posle završetka operacije u Ma arskoj, da ra una sa vra anjem 1. brd. div. i 1. koz. div. u Hrvatsku. Dve do tri divizije (verovatno 11. vazd. polj. div., 104. lov. div. i 297. peš. divizija) mora e ostati severno od r. Drave.«

U redovima teško na etih oružanih snaga NDH sve je više prevladavala op a spoznaja da je rat na strani Njema ke neopozivo izgubljen. To se o itovalo i 24. XII 1944. kad je obalska flotila NDH iz Rijeke pokušala prebje i na drugu stranu.⁹ Nijemcima nije pošlo za rukom da pohvataju sve brodove, jer je brod s komandantom flotile uspio pobje i. Poglavnik je na to naredio oštre protumjere, a ministar oružanih snaga Steinfl sazvaio je ratno vije e kojem je prisustvovao i predstavnik njema kog ministarstva vanjskih poslova. Vrhovni zapovjednik njema ke ratne mornarice obavijestio je 5. I Operativni odjel VK da je prisiljen poduzeti oštre mjere kako bi suzbio pobunjenike (spuštanje zastave, zaposjednu e svih brodskih jedinica, razoružanje posada, osiguranje svih pomorskih i kopnenih snaga). Predložio je da uvrste sve brodove pod njema ku zastavu i s njema kom posadom, da raspuste ratnu mornaricu NDH i osnuju hrvatsku pomorsku legiju (sklop) namijenjenu za budu e operacije na Sjevernom i Isto nom moru kao *nucleus* budu e hrvatske mornarice; iz hrvatske mornari ke pješadije da se unutar njema kih odreda formiraju mornari ki zaštitni bataljuni, a da se izobrazba hrvatskih oficirskih pripravnika i mom adi provodi u Njema koj. Vrhovna je komanda 7. I dala svoj pristanak na iznijete prijedloge, a 16. I njema ka je strana upozнала s njima ministra Steinfla. Steinfl je 21. I odgovorio protuprijedlozima predloživši da se krivcima sudi po zakonima NDH. Me utim, Operativni odjel VK složio se 24. I s gledištem veleadmirała Dönitza da sudska likvidacija »afere« ima ostati u njema kim rukama, a s tim se 28. I složilo i berlinsko ministarstvo vanjskih poslova i istodobno najavilo da e poduzeti odgovaraju e korake u Zagrebu. Glavna sudska rasprava otpo ela je na to 29. sije nja 1945.

Oslobo enjem Beograda završeno je ujedno i oslobo enje Srbije, a fronta se (privremeno) stabilizirala u Srijemu (»sremski front«), što je imalo poslužiti Nijemcima da u Bosni po mogu nosti srede svoje snage u povla enju iz Crne Gore i Dalmacije. Borbe za oslobo enje Dalmacije i otoka — zapo ete u rujnu - bile su okon ane po etkom prosinca god. 1944, tzv. Kninskom operacijom.

»S obzirom na takav razvoj ratnih operacija u Jugoslaviji, podru je ustaške države bilo je obuhva eno glavnim linijama fronte. Ofenziva u Srbiji i Dalmaciji unijela je vidljivu paniku u ustaške redove. Poslije oslobo enja Beograda i Dalmacije s otocima, naglo je porastao strah da e partizanske snage krenuti na Zagreb same ili da e Crvena armija — ije su jedinice prodirale kroz Ma arsku - pre i Dravu kod Varaždina i tako se za nekoliko dana na i pred Zagrebom. Pribojavali su se tako er da e se Saveznici iz Italije iskrcati na isto nu jadransku obalu i odatle, zajedno sa snagama NOV i POJ, poduzeti ofenzivu prema Zagrebu i dalje u pravcu Austrije. U oba slu aja predstojao bi skori napad na sam grad.«¹⁰

⁹ KTB, IV/2, str. 1424-1425.

¹⁰ Narcisa Lengel-Krizman, *Zagreb u NOB-u*, Zagreb 1980, str. 276.

Prema sačuvanim dokumentima koji potječu od Nijemaca, ustaške i domobranske vojske i iz obavještenja obavještajnih centara Partije u samom gradu razvidno je da se neprijateljska strana spremala da brani Zagreb.¹¹ Ve u toku 1944. god. bio je izrađen plan za obranu grada koji je predviđao tri obrambene zone Zagreba i to:

I. zona: Remete, Gračani, Bukovac, Dubrava, Savica do Leskovca, Stenjevec, Podsused;

II. zona: Maksimir, Kanal, Horvati, Rudeš, Kustošija, Šestinski Dol, Mirogoj, Donji Bukovac;

III. zona: u tu zonu bilo je predviđeno povlačenje snaga iz II. zone, u unutrašnjost grada prema Gornjem gradu i Tuškancu.

Plan je sadržavao i naredbu o izbjegavanju uličnih borbi u samom gradu.

Sredinom 1944. god. spomenuti plan bio je nešto izmijenjen zbog predviđanja da će Zagreb biti napadnut jednom kombiniranom akcijom partizanskih snaga i saveznih aviona. Novelom tog plana prostor Zagreba bio je podijeljen na četiri sektora kojima je zapovijedao komandant njemačke žandarmerije. Plan je predviđao i pravac povlačenja sa sektora: do zgrade Sveučilišta i kazališta pa zatim općim pravcem prema Klaićevim ulicama.

»Zagreb je tada pružao gotovo potpunu sliku. U grad počinje pristizati sve više i broj neprijateljskih vojnih snaga, a uz njih naviru i grupe civilnog stanovništva u bijegu pred partizanskim snagama, zbog svoga dotadašnjeg protunarodnog rada ili zavedene ustaškom propagandom. Iznimno su njemačke jedinice, koje bi stizale u Zagreb, nastavljale odmah pokret dalje, što je bio znak da Nijemci ne namjeravaju braniti Zagreb. U takvoj situaciji počinju se u ustaškim redovima razrađivati konkretni planovi za povlačenje, ali i mjere za obranu grada.

U pogledu povlačenja iz grada, ubrzo su se pojavila različita gledišta. Postojali su planovi prema kojima bi se ustaška vojska povukla 'negdje' u pravcu Istre, gdje bi dočekala Anglo-Amerikance, odnosno prijedlozi da se vojska zajedno s ustaškim porodicama povuče u gerilu na Velebit i da tamo pruža otpor sve do dolaska Saveznika kojima bi se predala. Kako su se obje te kombinacije pokazale neostvarljivima, prihvaćena je potkraj god. 1944. treća varijanta po kojoj bi se dio vojnih formacija i ustaških organizacija zajedno s porodicama evakuirao na teritorij Trećeg Reicha.¹² Pavelić je uputio u Berlin i poseban memorandum u kojem je isticao da je cilj evakuacije očuvanje 'cjelovitosti vojnog stroja koji bi nastavio borbu skupa s njemačkim snagama, djelomično na njemačkoj fronti, a dijelom u domovini'. U pitanju odlaska ustaške vlade mišljenja su također bila podijeljena. Prema jednom, trebalo je da se vlada odmah prebaci u Njemačku; prema drugom, trebalo je da se samo vladini uredi prebace na njemačku pograničnu teritoriju, dok bi u Zagrebu vlast i dužnost obrane grada preuzeo vojni guverner. Prevladalo je, međutim, treće stajalište prema kojem je vlada morala ostanuti u gradu. U prosincu god. 1944. započela je evakuacija arhiva Ministarstva vanjskih poslova u Njemačku i napravljeni su i popisi činovnika svih vladinih ureda koji su bili voljni da s porodicama napuste zemlju.¹³

Partijski obavještajac »Slavko« poslao je iz Zagreba 5. I 1945.¹⁴ ovakvu informaciju o obrani grada:

¹¹ Isti izvor, str. 279.

¹² Još se tada računalo da će njemačka vojska pružiti otpor u tzv. »Alpskoj tvrđavi«.

¹³ Isti izvor, str. 276-277.

¹⁴ Dokument: »Obrana grada Zagreba«; prijepis dokumenta u privatnom posjedu.

»Kad su Rusi uznapredovali prema Budimpešti, održan je niz sjednica Paveli eve vlade i raspravljalo se o obrani. Ustaše se nisu mogli složiti o samoj obrani. Paveli je zastupao gledište, da je potrebno da se iz Zagreba na in i Siget, a on sâm da ispane junak kao Nikola Šubi -Zrinski. To bi u praksi zna ilo uništenje grada, što toliko odgovara njegovim zlo ina kim instinktima. Serti , šef njegova Glavna stožera u vojsci, bio je naprotiv za trijeznije rješenje: za povla enje iz grada, dok bi se borbe imale voditi samo u toliko u koliko bi bilo potrebno zaštititi povla enje. Neki njema ki general koji je prisustvovao tim vije anjima (vjerojatno Juppe) izjavio je, da e se njema ka vojska pridržavati odluke 'hrvatske vlade', tj. bude li vlada zaklju ila evakuaciju, da e se i Nijemci povu i. Kasnije je među ustašama i u ministarstvu oružanih snaga kolportirano još i ovo gledište: u slu aju napadaja Rusa na Zagreb, grad bi se morao napustiti, jer Rusi imaju teškog oružja, kojemu ustaštvo ne bi moglo odoljeti. U slu aju pak da Zagreb budu napadale partizanske jedinice, onda bi obrana mogla ra unati na neki uspjeh. Boje se mnogo i od ustanka u samom gradu, pa su neprestano u racijama - pretražuju sad jedan, sad drugi dio grada i ' iste ga'. Pronalaze nažalost mnogo oružja (tako, barem, tvrde da su našli na Trešnjevki kad je bila racija za cijelu Trešnjevku), pronalaze i mnogo neprijavljenih ljudi. Gotovo svakog dana blokiraju po koju ulicu ili skupinu ku a i vrše racije. Ne mogu više izvršiti ovakve mjere u itavom gradu najednom, jer za to nemaju dovoljno pouzdana njih ljudi. Prva ovakva totalna racija nije, vele, uspjela baš stoga, što su je vršili gradski inovnici od kojih su mnogi partizani. Ina e ustaše zaplašeno gra anstvo tješe time, da grad ne e biti branjen, a bunkereri, koji se u gradu podižu, da su samo osiguranje protiv ustanka iznutra. U posljednje se vrijeme u vezi s obranom grada govori ak, da e Zagreb biti proglašen otvorenim gradom. Izgleda da je 'promi ba' Ive Bogdana dobila upute, da ovako opravdava bijeg ministra iz grada — vlada e tobože oti i samo zato da 'spasi' Zagreb.«

Prelaze i na opisivanje priprema za obranu, »Slavko« piše dalje i ovo:

»Dok se šire takvi 'miroljubivi' glasovi u gra anstvu, dotle Paveli ubrzano radi na obrani grada. Koliko god može, on baca ne samo vojsku nego i civiliste (koje je najnovijom odredbom¹⁵ po eo mobilizirati, tako da je pogodio neke tvornice i neke urede), na kopanje obrambenih jaraka izvan grada, dok u samom gradu obrambene utvrde rade isklju ivo Švabe. To kopanje jaraka izvan grada gra anstvo temeljito sabotira. Dolazi, recimo, stotinu ljudi na kopanje, nalazi tamo svega dvadesetak lopata, preostali broj ljudi odlazi u gostionice i nakon par sati ovakvog 'rada' vra a se ku i. Ti iskopani jarci u ilova i ubrzo se napune vodom, jer nemaju nikakve ni betonske ni drvene zaštite, pak se zarušavaju i tako cio taj posao mnogo ne vrijedi. Taj sustav utvrda po mišljenju vojnih stru njaka ne e mo i biti efikasan.

Utvrde u samom gradu sastoje se od jaraka po parkovima i ispred važnijih zgrada te od bunkera na raskrš ima ulica. Bunkereri su ve inom izgra eni od cigle s betonskom kapom. Srednji su bunkereri oko tri metra promjera. Na sve strane imaju puškarnice. Postavljeni su kod jednog i drugog kolodvora, te na križanjima onih ulica koje prilaze gradu, dakle Savska cesta i most, Gornja Ilica, Samoborska cesta, Radni ka cesta, ceste koje vode od sajmišta i aerodroma, Maksimirska cesta, Bukova ka, Ksaverska cesta, Pantov ak i dr. Osim

¹⁵ To je bila Paveli eva »Zakonska odredba o ob oj narodnoj obrani« od 14. XI 1944. Vidi: *Hrvatski narod*, Zagreb 16. XI 1944.

Usp. N. Lengel-Krizman, nav. djelo, str. 280.

toga postavljeni su bunker i pred važnijim zgradama: električnom centralom, glavnom poštom, radio-stanicom, Narodnom bankom, gimnazijama u kojima su smješteni Nijemci, pred kasarnama itd.«

Obavještajni odjel Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske u svom izvještaju Vrhovnom štabu i Vojnoj misiji SSSR-a od 6. II 1945.¹⁶ naveo je ove podatke o Zagrebu: »Utvrdavanje grada Zagreba nastavljeno je i u toku mjeseca januara, ali je tempo spor, a efekat rada slab. Pored loše organizacije, nedostatka materijala, radne snage i atmosferske prilike otežavale su izvođenje radova.

Vodstvo radova predano je ponovo u ruke domobranstva, a general Pešnikar ove samo nadzire. Efekat mobilizacije grada za utvrđavanje grada prebena je (?). Civilno pučanstvo radi pod presijom sporo i loše.

U unutrašnjoj odbrani izgrađeni su novi bunker i kako se vidi na priloženoj skici, a na vanjskoj odbrani dopunjuju se streljaci zakloni i gnijezda automatskih oružja na uglavnom zemljanim radovima. Na vanjskoj odbrani koja je obilježena na dostavnoj skici, izgrađeno je ukupno do sada 50 bunkera, a raspoređeni su po otpornim tačkama. Bunker i su od cigle, građeni za posadu od 12 ljudi i dva mitraljeza. U bunkeru ima pešni stol. Iznad bunkera ima oko 1 metar zemlje.

Preko Save kod Podsuseda neprijatelj je podigao dva pontonska mosta, a stari željeznički most prepravljaju se za kolski saobraćaj. Most kod Jakuševca je u upotrebi.

Kod Kalinovice i Rakovog Potoka neprijatelj je posjekao šumu sa strane puta na 300 metara.

Najživlje je radeno na dopunjavanju fortifikacijskih radova u otpornim tačkama Sv. Klara (na jugu Zagreba), na odsjeku ispred Maksimira i u Dubravi (sjeverno od aerodroma Borongaj). Tu su vršeni veš i zemljišni radovi radi dopune i poboljšanja veš javljenih objekata, s tim da se upotrebljava i poplet radi sprečavanja odronjavanja zemlje.

Na Sljemenu se nalazi u Planinarskom domu posada od 40 Nijemaca, 10 žandarmerija i jedan vod ustaša sa 2 oficira. Posada je utvrđena i pored Planinarskog doma ima tri bunkera građena od cigle i betona, a jedan kraj »Piramide«.

Uopće može se reći da utvrđavanje Zagreba nije pošlo onim tempom kojim je započeto. Ono što je urađeno u početku i o čemu su dostavljeni podaci, predstavlja temelj zamišljenog, ali nedovršenog plana fortifikacijske odbrane Zagreba.

Nemamo podataka o angažovanju Nijemaca u ovim radovima, ali oni ipak pokazuju izvjesno interesovanje.

Nade koje su polagane u gradsko stanovništvo opale su, jer se pokazalo da ono nema volje za rad.

Od 17. I. 1945. predviđeno je pojačanje kontrole i represivne su mjere pooštrene za uposlenje na radovima, ali nam dosada rezultati o tome nisu poznati.«

U »Vojno-informativnim podacima o Zagrebu«¹⁷ navodi se da se obrana Zagreba dijeli na tri odsjeka: južni, istočni i zapadni, dok sjeverni za sada ne postoji. Došlo je do napada na Zagreb, linije se zaposjesti ovako: vanjski dio južne linije zaposjeli bi domobranci, uglavnom Bosanci, i to jedna divizija:

¹⁶ A-VII, Kut. 119, Br. reg. 5/2

¹⁷ A-VII, Kut. 119, Br. reg. 7/4.

unutrašnji dio južne linije ustaše iz PTS-a; isto ni odsjek željezni ka *Ustaška vojnica* i zagreba ki posadni zdrug (ustaše i domobrani); zapadni odsjek domobrani i ustaše izmiješano. Sve skupa predvi eno je za vanjsku obranu šest divizija. Prema tom planu, unutrašnju obranu preuzeli bi Nijemci (3 divizije). Na kraju se upozorava da su prednji podaci privremeni, a javit e se naknadno svaka daljnja promjena.

Ustaše su nastojali da velikom i razgranatom usmenom i pismenom propagandom zaplaše stanovništvo, da utje u na civile kako bi im se u što ve em broju pridružili na putu u Reich, kako bi se pred Saveznicima predstavili kao snaga uz koju pristaje ve ina hrvatskog naroda. Navodno je plan evakuacije civilnog stanovništva — prema nekim izvještajima — imao ovakav raspored: a) prisilno evakuirati sve sumnjive osobe koje je registriralo redarstvo; b) prisilno evakuirati inovnike; c) dobrovoljno evakuirati ustaše i njihove obitelji i d) dobrovoljno evakuirati svakog tko to želi.

»Ali ustašku propagandu za dobrovoljno iseljavanje - uglavnom ustaških porodica — umnogome je otežavao postupak Nijemaca prema onima koji su se ve povla ili, budu i da pitanje odnosa izme u njih i njema kih vlasti nije bilo riješeno onako kako su ustaše željeli. Naime, svi oni koji su potkraj god. 1944. odlazili u Njema ku nosili su sobom znatne koli ine hrane, novca i dragocjenosti što im je — uz malobrojne izuzetke — oduzeto na granici Reicha. Za oduzetu hranu dobivali su karte za namirnice, a za novac i dragocjenosti protuvrijednost u njema kim markama, jer su Nijemci uporno zastupali stajalište da pridošlice u Njema koj ne mogu imati povoljniji materijalni položaj od samih Nijemaca. Propaganda za odlazak u Njema ku postupno zamire potkraj sije nja god. 1945, i to ne samo zbog sistematskog bombardiranja njema kih gradova, ve i stoga što su savezni ke armije na istoku i zapadu prekora ile granice Tre eg Reicha i otpo ele operacije na njema kom tlu.«¹⁸

»Na po etku god. 1945. na svim svjetskim ratištima zapo inju završne borbe za kona no uništenje fašisti kih snaga. I generalštab Jugoslavenske armije izra uje operativni plan (njegovi elementi su bili razra eni u velja i god. 1945. na sastanku maršala Tita i savezni kih komandanata: maršala Tolbuhina i feldmaršala Alexandera) prema kojem su jedinice JA imale opkoliti i uništiti neprijatelja u etvorokutu Trst—Zagreb-Celovec—Maribor. Na osnovi tog plana, jedinice etvrte armije na jugozapadu su zatim oslobodile Istru, Slovensko primorje i Trst; jedinice Tre e armije na sjeveru Osijek, Podravinu, dijelove Hrvatskog zagorja i prodirale prema Ptuju, dok su jedinice Prve i Druge armije imale zadatak da napreduju op im pravcem prema Zagrebu. Zbog opasnosti da neprijateljske snage budu opkoljene u Zagrebu — što bi dovelo do velikih razaranja i žrtava bora kog kadra i civilnog stanovništva — generalštab JA odredio je da jedinice Prve armije u u u grad s istoka, Druge s juga, a jedinice Desetog zagreba kog korpusa — izdvojene iz sastava Tre e armije — sa sjevera. Tako bi na zapadu ostao privremeno slobodan put za neprijateljsko povla enje.«¹⁹

A upravo taj pravac iskoristio je i ustaški poglavnik pri svom bijegu iz Zagreba.

2. *Pokušaji okupljanja kontrarevolucije na jugoslavenskom planu.* Dje-

¹⁸ N. Lengel-Krizman, nav. djelo, str. 278.

¹⁹ Isti izvor, str. 281.

luje upravo tragikomino da je ustaško ministarstvo vanjskih poslova — u tjednima kad je postajalo očigledno da su dani ustaškom režimu na strani Reicha odbrojeni — postavljalo u Berlinu pitanje pripadnosti Istre. Naime, ministarstvo je poslalo poslanstvu NDH u Berlinu (poslaniku Košaku) dopis od 28. ožujka 1945.²⁰ ovakvog sadržaja:

»Na novinskoj konferenciji održanoj 12. ožujka 1945. u Berlinu spomenuto je službeni govornik Wilhelmstrasse, 'da se kod ovih (Titovih) aspiracija ne radi samo o dijelovima njemačke zemlje kao što su Koruška i Štajerska, nego također i o talijanskom području, među ostalim Istri, Trstu i t. d.'. To nije prvi slučaj, da se na njemačkim službenim mjestima i u njemačkom novinstvu govori o Istri kao talijanskoj zemlji, premda je poznato, da većinu stanovništva sačinjavaju Hrvati i da je pitanje državne pripadnosti Istre iz vojnih razloga odgođeno do konca rata. Samo u tom smislu shvaćeno je sa hrvatske strane stvaranje 'Operativne Zone Jadransko Primorje'. Ako se dakle sa njemačke službene strane preudicira rješenje istarskog pitanja u hrvatskom smislu, onda to izaziva u hrvatskoj javnosti nezadovoljstvo, a i u protivnosti je s narodnostnim načelom.

Molimo Vas, da bi se izvoljeli na nadležnom mjestu razgovarati u gornjem smislu, kako bi se u budućnosti takve pojave spriječile, pa Vas molimo, da nas o rezultatu Vaših koraka obavijestite.«

Ministarstvo nije ostalo samo pri tome, nego je povuklo i drugi potez. Sastavili su verbalnu notu za njemačko poslanstvo u Zagrebu.²¹ Nota je glasila ovako:

»Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske slobodno je njemačkom poslanstvu priopćiti sljedeće:

Dne 8. IV. 1943. (sic!) kapitulirala je Kraljevina Italija sklopivši primirje s neprijateljem. Tom prilikom izrazio (je) poslanik Velikog Njemačkog Reicha Poglavniku Nezavisne Države Hrvatske odluku Führera u pogledu hrvatskih granica na Jadranu. Na temelju tog saopćenja Poglavnik je proglasio od 9. rujna 1943. saopćenje hrvatskom narodu, da je vojna Njemačka kod Reicha Adolfa Hitlera priznala 'Nezavisnoj Državi Hrvatskoj granice, u kojima su uključene odvojene hrvatske zemlje na Jadranu'. Na temelju istog saopćenja donijela (je) hrvatska državna vlada dne 20. rujna 1943. sljedeći zaključak: 'Dne 3. rujna 1943. kraljevska vlada maršala Badoglio prešla je na stranu neprijatelja i time je jednostrano poništila sve postojeće ugovore s dotadanjim saveznicima, pa tako i ugovore s Nezavisnom Državom Hrvatskom. Na temelju toga Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske dne 9. rujna 1943. proglasio je pripojenje Nezavisnoj Državi Hrvatskoj onih hrvatskih zemalja na Jadranu, koje su bile odvojene od Hrvatske, a državopravnom izjavom od 10. rujna 1943. ustanovio, da su granice talijanske kraljevske vlade poništene i za hrvatsku državu neobvezatni postali Rimski ugovori od 18. svibnja 1941., kojima je bila postavljena granica između Italije i Hrvatske u pogledu na hrvatske zemlje, bez razlike, da li su prije pripadale bivšoj Jugoslaviji ili Italiji. Hrvatska državna vlada slijedom toga zaključuje, da se donese zakonska odredba o protegnu u državne uprave na pripojene krajeve. Tom zakonskom odredbom, a na temelju zakona o unutarnjoj upravi, uključite se jedni dijelovi pripojenih krajeva već postojećim župama, kao područje Splita i Kotora, a za druge

²⁰ A-VII, NDH, SUP-Zagreb, MF-4.

²¹ Isti izvor.

dielove osnovat e se nove velike župe, kao za podru je Ravnih kotara sa Zadrom, te za podru je Rieke i hrvatskog diela Istre.'

Na temelju Führerove izjave, Poglavnikovih proglašenja upu enih narodu i odluka zaklju ka hrvatske državne vlade u injeno je sa hrvatske strane sve, da bi se preuzela civilna vlast u krajevima na gornjoj obali Jadrana koji su nesumnjivo hrvatski (Istra i Rieka), te su se za to odre eni inovnici uz podršku njema kog poslanstva uputili u gornje podru je. Me utim su se morali vratiti u Zagreb, jer je u me uvremenu osnovana operativna zona 'Adriatisches Küstenland' s vrhovnim povjerenikom na elu, a granica te operativne zone ostala je Nezavisnoj Državi Hrvatskoj Rimskim diktatom nametnuta granica iz god. 1941. Kao razlog za takovo rješenje ovog pitanja navelo se važne vojni ke razloge zbog kojih je potrebno da itavo ovo podru je bude pod jednom upravom.

Zbog tih razloga nije se s hrvatske strane htjelo poticati to pitanje, premda se u hrvatskoj javnosti nije moglo razumjeti zašto se na temelju gornjih izjava i zaklju aka gornji krajevi ne pripajaju Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Me utim u njema kom novinstvu govoreno je više puta o Istri kao talijanskoj zemlji, što više na novinskoj konferenciji u Auswärtiges Amtu dne 12. ožujka 1945. nazvao je službeni govornik Wilhelmstrasse Istru 'talijanskim podru jem'.

Hrvatska vlada nije za vrieme rata htjela pokretati to pitanje ali kad ve njema ki službeni govornik ulazi u problematiku hrvatskih zemalja na gornjem Jadranu, nazivaju i hrvatsku zemlju Istru talijanskom, slobodno je Ministarstvu vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske njema ku vladu zamoliti razjašnjenje o toj stvari.«

Poslanstvu NDH u Berlinu istog su dana²² kada i dopis o Istri (Zagreb, 28. ožujka 1945) namijenili i drugi dopis (za poslanika Košaka) u povodu vijesti o održavanju pravoslavnog kongresa u Njema koj. Taj je glasio ovako:

»U dohledno vrieme imao bi se negdje u Njema koj održati kongres pravoslavnih crkava. Kako postoji sa strane srbskih emigranata u Reichu tendencija, da taj kongres izkoriste za svoje svrhe, bilo je potrebno da se o toj stvari ve unapried razgovara s nadležnim njema kim krugovima. Umoljavate se s toga da poduzmete sve potrebno, kako bi bili naši interesi u toj stvari podpuno zaštiti eni. Koliko nam je poznato povjerena je dužnost organizacije spomenutog kongresa poslaniku Dr. Sixu, pa se umoljavate da izvolite s njime razgovarati i predati mu tom prilikom na Vaš papir prepisanu priloženu pro memoriju. Izvolite tom prilikom naglasiti, da hrvatska pravoslavna crkva želi svakako uzeti u eš a na tom kongresu tim više, što je to jedina od nacionalnih crkava, koja raspolaže teritorijem i vrši fakti no svoju zada u. Isto tako bi bilo poželjno, da se pozovu i predstavnici crnogorske crkve.

Molimo Vas, da nas izviestite o u njenim koracima i postignutim rezultatima.«

U priloženoj opširnoj promemoriji na njema kom jeziku o *Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi (HPC)* isti e se da sve pravoslavne crkve imaju stvarno nacionalno obilježje. Historijski razvitak potvr uje beziznimno injenicu da pravoslavna crkva — bez obzira na njeno ustrojstvo i ulogu — nije zamisliva u nekoj državi, a da ne posjeduje nacionalno svojstvo. Državna vlast na taj na in 6dlu no utje e i na crkvenu upravu. Tako je bilo u Rusiji, Gr koj, Rumunjskoj i Bugarskoj, tj. u svim onim zemljama u kojima ve ina stanovnika ispovijeda pravoslavnu vjeru. Ministarstvo pri tom ukazuje na ovu karakteristi nost:

²² Isti izvor.

svaka od tih država — im je stekla svoju državnu nezavisnost, odnosno samostalnost - smjesta je formirala samostalnu pravoslavnu crkvu unutar vlastitih državnih granica. Pri tom je dolazilo i do mnogih borbi i raspi s vaseljenskim patrijarhom, no države su uvijek uspijevale osposobiti pojedine pravoslavne crkve za samostalno djelovanje. Zna se da su vo ene borbe za samostalnost pravoslavne crkve u Bugarskoj, Gr koj i Srbiji. Tako je postalo pravilo da svaki narod koji ispovijeda u pretežnom broju pravoslavnu vjeru smjesta zakonski formira i svoju nezavisnu pravoslavnu crkvu, pri emu se smatra rješenje tog pitanja kao izraz državne suverenosti i stvar političkog prestiža. Nerado se dopuštalo da pravoslavno stanovništvo u crkvenom pogledu bude podložno stranom pravoslavnom crkvenom autoritetu ili sudbenosti. Vaseljenski pravoslavni patrijarh uziman je kao vrhovni poglavar svih gr ko-pravoslavnih crkava, pri emu se trudio da pojedine nacionalne crkve podredi pod svoju vlast. Me utim, nikada mu nije polazilo za rukom da tu svoju namjeru ostvari, tako da se njegov primat me u ostalim pravoslavnim patrijarsima može smatrati samo kao formalan, »primatum honoris«. Zapravo, svaki patrijarh u pojedinim državama u isto je vrijeme i poglavar odgovaraju e crkve.

Da je tome tako i ovdje u Hrvatskoj — nastavlja ustaška promemorija — razvidno je iz njenice što je problem pravoslavne crkve na podru ju koje historijski i etni ki pripada hrvatskom narodu bio ure en i riješen na jednak na in. Na današnjem hrvatskom državnom podru ju, u razdoblju postojanja hrvatske države, stolje ima nije bilo pravoslavaca. Kad su se oni ovdje naselili i mnogi katoli ki Hrvati pod tu om prisilom prešli na pravoslavlje, Austrija je osnovala samostalnu pravoslavnu crkvu. I tako je nastala mitropolija u Sr. Karlovcima za pravoslavne vjernike u povijesnim pokrajinama Hrvatskoj i Slavoniji. Njoj su carskim odredbama i pismima iz 1690, 1691. i 1695. god. bili priznati odre eni privilegiji koje su kasnije Josip I, Karlo VI i carica Marija Terezija potvrdili da bi pravoslavcima na podru ju mitropolije Sr. Karlovaca bila na kraju, kraljevskim reskriptom 10. VIII 1868, priznata autonomija u crkvenim i vjeroispovjednim pitanjima. Pošto je Austro-Ugarska okupirala Bosnu i Hercegovinu, Be je odmah po eo rješavati crkveno pitanje pravoslavnih stanovnika tih pokrajina i 1880. god. bio je zaklju en ugovor s carigradskim patrijarhom u kojem se priznaje da su tamošnji pravoslavni stanovnici u crkvenom pogledu podložni carigradskom patrijarhu, ali im je, ipak, bila priznata izvjesna autonomija. U Dalmaciji bilo je njeno pravoslavno stanovništvo podijeljeno u dvije mitropolije: dalmatinski su pravoslavci bili podložni onoj u Veneciji; pravoslavni Boke kotorske bili su podložni sve do 1810. god. crnogorskoj crkvi, a tada su osnovali vlastitu dijecezu. Austrija je obje dalmatinske dijeceze priklju ila 1873. god. rusinsko-rumunjskoj crkvi u Bukovini.

Prema tome, u austrijskom su carstvu postojala tri podru ja, nezavisna jedno od drugog, na kojima su prebivali pravoslavni vjernici, a nakon osnivanja jugoslavenske države Srbi su uznastojali da pošto-poto ta podru ja podrede srpskoj crkvi, bez obzira na njenicu što se nisu nikada nalazila pod vlaš u Srpske pravoslavne crkve. Do pripajanja je došlo 12. VI 1920. što je - prema ocjeni ustaškog ministarstva — bilo potpuno protuzakonito i protivno kanonskom pravu. Hrvatski narod nije nikada pristajao da se pomiri s takvim srbiziranjem pravoslavnog stanovništva na svom etni kom podru ju, no za vrijeme Jugoslavije nisu postojala nikakva sredstva da se takvo stanje promijeni.

Nakon sloma Jugoslavije i osnivanja NDH 10. IV 1941. Zagrebka vlada odmah se pozabavila s problemom pravoslavnog stanovništva na njenom državnom teritoriju i već 5. IV 1942. osnovala *Hrvatsku pravoslavnu crkvu* za sve pravoslavne stanovnike u NDH. Ubrzo zatim *HPC* je dobila i svoj statut (5. VI 1942) i za njenog crkvenog poglavara bio je imenovan Germogen Maksimov kao zagrebački mitropolit. U najkraće vrijeme treba otkloniti imenovanje patrijarha HPC i tako će ona napokon dobiti sve atribute nezavisne pravoslavne crkve u NDH. Imaju i na umu okolnost da je samostalnost pravoslavnih crkava u pojedinim državama bila historijski također predmet suvereniteta tih država, ni Nezavisna Država Hrvatska ne može i ne želi nipošto priznati i odobriti bilo kojoj stranoj crkvi ili narodu utjecaj odnosno sudbenost nad pravoslavno-hrvatskim državljanima i hrvatskim narodnim pripadnicima. NDH ima zakonski i kanonskopravno utemeljenu hrvatsko-pravoslavnu crkvu za pripadnike pravoslavne vjere i stoga bi svaki strani utjecaj u tom pitanju smatrala protivan zakonu i - što se države tiče - nedopustiv jer bi tako bila narušena suverena prava države koja predstavlja jedinu zakonsku vlast, nadležna da sva crkvena pitanja pravoslavnog stanovništva unutar državnih granica kao i pitanje njenih predstavnika u krugu ostalih inozemnih pravoslavnih crkava rješava i uređuje. U tom duhu već je došlo do suradnje s rumunjskom pravoslavnom crkvom i hrvatska država gaji želju — imajući prilike to dopustiti - da uspostavi dodir i s ostalim pravoslavnim crkvama u Evropi.

Ustaška propaganda obilno je iskoristila priliku da tih dana uzdiže i hvali izjavu svoje vlade i uspoređivala ju je prvenstveno s deklaracijom privremene vlade DFJ maršala Tita formirane u Beogradu 7. III 1945. U toj deklaraciji kao glavni ciljevi vlade istaknuti su njena riješenost da se u punoj mjeri angažiraju sve snage zemlje za protjerivanje neprijatelja i pobjedonosni svršetak rata; da se poštuje ravnopravnost naroda Jugoslavije i na rješavanje svih pitanja u suradnji s federalnim jedinicama koje ju sačinjavaju. Kritizirajući je šupljim argumentima, tjednik *Spremnost* ukazivao je na okolnost da je vremenski »donesena baš u času kada je bilo potrebno posebno naglasiti hrvatski nacionalni program«, da se izjava ustaške vlade temelji »na poviestnim istinama« dok, navodno, »deklaracija partizanske vlade u Beogradu počinje na krivotvorinama!«²³

»NDH, kao određeni pojam i njeno vodstvo — piše Fikreta Jelić-Butić²⁴ - mogli su u proljeće 1945. biti na svojoj najprivlačnijoj kao nosioci kontrarevolucije i u drugim jugoslavenskim zemljama. Poslije oslobođenja Srbije, tj. nakon sloma Nijemaca i Nedićeva kvislinškog režima, u redovima kontrarevolucionarnih snaga bila je NDH isticana kao područje na kojem se vodi odlučna bitka. Zbog toga su nosioci kontrarevolucije u NDH u danima što su ubrzano vodili k slomu cijele te fronte u Jugoslaviji odjednom ušli u središte pažnje pojedinih unutrašnjih elemenata koji su tražili izlaz za spasavanje vlastitih pozicija. Tome je pridonijelo i što su putovi povlačenja kontrarevolucionarnih snaga na zapad vodili preko NDH. Zagreb postaje stjecištem različitih emisara i predstavnika tih snaga koji se u njihovo ime obračunavaju pojedinih faktorima s prijedlozima za organiziranje zajedničkog otpora NOP-u.«

²³ Fikreta Jelić-Butić, nav. djelo, str. 300.

²⁴ Nav. djelo, str. 304.

Ante Moškov, zapovjednik *Poglavnikova tjelesnog sora*, dao je u istrazi²⁵ o dodiru sa etnicima ovakvu priliku neodređenu izjavu:

»Ja osobno nisam imao nikad posla sa etnicima niti jedinice PTS-a, niti sam dobivao instrukcije u tom pogledu, jer na području PTS-a nije uopće bilo pojave etnika. Poznato mi je međutim iz priča da je bilo aranžirana izme u pojedinim zapovjedništvima vojnih i vlasti sa etnicima i to u Bosni. Znam da je bio dobio dr. Vrančić ondašnji ministar nekakovu dužnost da na traženje Talijana uredi odnose između u naših vlasti i etnika koji su bili pod talijanskim zapovjedništvom i zaštitom. Kod ministarstva unutrašnjih poslova postojao je neki posebni odjel za etnička pitanja te je tamo radio Tomica Grgić. On je u vezi s ovim išao i u Hercegovinu. Koliko mi je poznato, na tom području gdje su bili Talijani nije bilo nikakvog kontakta niti suradnje. Kasnije priča mi su neki etnici koji su prešli u PTS iz domobranstva da oko Prijedora je bilo sa etnicima uglavljeno neke vrste primirja te da jedni druge nisu napadali, šta više da su etnici dolazili i u samo mjesto gdje su od Njemaca dobivali municiju.

Pred sam kraj rata — nastavljao je Moškov — poznato mi je da su u Zagreb bili došli izaslanici etnika i to Draža Mihailović. Ja sam dva puta razgovarao sa Predavcem²⁶ koji je isto bio s njima interesiraju i se o njihovom životu za isto vrijeme rata. Tada sam vidio i generala Đukića te s njim razgovarao jedno pola sata o istim stvarima. Predavec mi je rekao da se ne misli i ne želi više etnicima povratiti jer da je sit svega, a Đukić je bio vrlo nestrpljiv o ekuju i da bude primljen od Pavelića i da se donese neki zaključak. Ja nisam uzeo u obzir u tim pregovorima niti znam dokle su dopri, ali mi je poznat njihov prijedlog što mi je rekao Juco Rukavina, zapovjednik redarstva oružanih snaga koji je imao dužnost smjestiti ih u Zagreb i voditi nad njima kontrolu. Prema njegovim riječima ima oni su došli sa prijedlogom, mislim trojica izaslanika, jer Predavec se nekako odvojio od njih. To su bila dva oficira od kojih jedan general Đukić i jedan advokat Brašić.² Rukavina mi je rekao da imaju sa sobom i radio-postaju te da su došli u pratnji Njemaca. Njihov prijedlog je po riječima Jose Rukavine bio da Srbi, Hrvati i Slovenci zajednički stvore neke vrste antikomunistički blok napravivši zajedničku izjavu koju bi trebalo poslati anglo-amerikancima i objaviti u javnost. etnici da bi priznali nezavisnu hrvatsku državu rezerviraju i za poslije nakon svršetka rata rektifikaciju granice u istojnoj Bosni. Za ostvarenje pak toga bloka, a radi anglo-amerikanaca da bi bilo potrebno da Pavelić *pro forma* odstupi. Osim toga politički koga aranžirano da traže pomoć glede njihove vojske koja se nalazila u prostoru Banja Luka koja vuče sa sobom veliki broj ranjenih i bolesnih. Da li se je to zaključilo neznam, ali mi je isto Rukavina rekao da je Luburić dobio nalog da se stavi u kontakt sa etnicima, glede njihovog prolaza odnosno povlačenja prema Sloveniji. Luburićeve jedinice bile su najbliže etnicima. Prije ovog izaslanstva znam da se govorilo o nekim crnogorskim jedinicama i to Sekule Drljevića koji su bili negdje smješteni prilikom njihovog povlačenja

²⁵ A-VII, NDH, Saslušanje A. Moškova, Kut. I.0.9, Br. reg. 1/4 1-117.

Vladimirom, sinom Josipa Predavca.

»U martu 1945. i sam Draža Mihailović je preko svoga predstavnika, advokata Ranka Brašića, poveo sa Pavelićem pregovore o zajedničkoj akciji, i to tada kad se već videlo kakav će biti kraj i ustaša. U isto vreme Mihailović se obratio i nadbiskupu Alojziju Stepincu i izvesnim vodećim maekovima za saradnju u borbi protiv nove Jugoslavije koja je izrasla iz narodnooslobodilačkog rata, i to kada se kraj rata bližio.« (Miloš Minić, *etnici i njihova uloga u vreme narodnooslobodilačkog rata 1941-1945*, Beograd 1982, str. 74-75)

u Posavinu. Znam da se pri alo o pobuni me u njima radi prvenstva zapovjednika te da je bilo i mrtvih tako da su neke jedinice Luburi eve morale intervenirati da se sprije i pobuna još ve ih razmjera. Navodne je bilo oko 300 mrtvih. Ovi Crnogorci nisu bili etnici ve federalisti koji su priznavali za vo u Sekulu Drljevi a. Ja sam etnike jedino vidio kad sam prolazio kroz Plaški 1942. g. za Plitvice i Biha . Ovi su bili pod zapovjedništvom talijanskog asnika i imali su naziv 'milizia anticomunista'.«

Ni šef ustaške diplomacije Alajbegovi nije u istrazi²⁸ bio precizniji:

»Poznato mi je nadalje — iskazao je on — da je jedna delegacija Dražinih etnika dolazila Paveli u i to u asu kada su etnici bili u prekarnoj situaciji na terenu obzirom na sve ja u djelatnost NOV. Paveli mi je rekao da je te etnike primio i da im je isripovjedao, da ako su dva ovjeka zatvorena u istu eliju da se s vremenom po inju sva ati i mrziti, a ako su u dvije odvojene elije da po nu kucati jedan drugome na zid pa s vremenom postanu i prijatelji. Paveli je nadalje rekao da i etnici imaju mogu nost kontakta sa Englezima, no poblize mi nije govorio o tom kontaktu. Kada su sve i kako su sve vlasti NDH dolazile sa etnicima u dodir, ja u te pojedinosti nisam upu en, a kako sam gore opisao bilo je negdje direktne suradnje, no držim da su poglavito Njemci bili posredni ki faktor izme u vlasti NDH i etnika. Tokom cijelog opstanka NDH etnici su bili na smetnji hrvatskim vlastima, što je ak i u razgovoru Paveli a sa Hitlerom u septembru 1944 godine došlo do izražaja. Premda mi pojedinosti odnosa za vrijeme NDH sa etnicima nisu poblize poznate, to ipak mogu prikazati faze razvoja etni kog problema u NDH.

Nakon što je Draža Mihailovi prestao biti službeni predstavnik kraljevske jugoslavenske vlade u Londonu i nakon što mu je od strane Engleza uskra ena pomo , Draža Mihailovi je tražio oslon na Njemcima, te ga je i našao. Tako su etnici postali suradnici Njemaca i pomagali rad njema ke vojske na podru ju NDH, te se borili protiv NOV. Neprijateljski stav NDH prema etnicima i obratno je notorna stvar. No kako etnici imaju potporu Njemaca, to oni postaju mjerodavna vlast nad itavim podru jima, naro ito u Bosni, te ine iluzornom vlast NDH. Još u septembru 1944 godine Paveli daje u razgovoru s Hitlerom izraza negodovanja protiv etnika i traži da se oni ili koncentriraju na jedan prostor ili da se prebace u Srbiju, što Njemci nisu htjeli usvojiti, a Keitel je uzeo etnike živo u zaštitu kao za Njemce pouzdane ljude. Kada su Njemci po eli na Balkanu da napuštaju položaj za položajem i da se povla e prema sjeverozapadu, opaža se znatno pribiranje etnika u po'dru ju Slovenije, naro ito okolice Ljubljane i... ekonomiji snaga, što je o iti znak da etnici žele do ekati konac rata što ja i. Ve pod konac rata, kada njema ka snaga brzo smalaksava etnici uspostavljaju dodir sa Paveli em, jer njihov položaj na terenu uslijed djelovanja NOV postaje sve teži, pa je o ito da su uspostavili kontakt sa Paveli em radi toga da otupe oštricu koja je postojala za cijelo vrijeme NDH izme u ustaša i etnika, da bi izbjegli ukljaštrenju izme u NOV i hrvatskih jedinica na terenu, te se tako održali u što ja oj snazi.«

Vladimir Židovec, opunomo eni ministar, koji je sastavljao tako politi ki optimisti ke vanjskopoliti ke preglede ustaškog ministarstva vanjskih poslova bio je u svom istražnom elaboratu »O pregovorima ustaških vlasti sa etnicima Draže Mihailovi a«²⁹ ipak nešto odre eniji.

²⁸ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Alajbegovi a, Kut. I.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155.

²⁹ A-VII, NDH, Kut. I.0.9, Br. reg. 2/2 - 1-5.

»Ve se prije šaputalo u Zagrebu — navodi Židovec - da su postojali stanoviti položaji za dodir između ustaških vlasti i etnika Draže Mihailovića. Makar se znalo kako etnici gledaju na Hrvate u općenitosti (oni su itav hrvatski narod u cjelini — a nikako samo ustaše, inili odgovornim za sve postradale Srbe na hrvatskom području, pa su govorili o tzv. 'kolektivnoj odgovornosti' te o 'kolektivnoj odmazdi', koja da je još do i. Sām sam imao jednom prilikom vidjeti neku propagandnu knjigu etnika Draže Mihailovića izdanu u 'slobodnim srpskim brdima' u kojoj se je opširno dokazivalo da je i HSS jednako tako odgovorna za pokolje Srba kao i ustaše, da je baš 'Seljačka zaštita' prva izvršila takove pokolje te da su za to jednako odgovorni visoki katolici svećenici, u prvom redu biskup vrhbosanski Šarić te nadbiskup zagrebački (Stepinac), općeniti vojnici i politički položaji — je bio tako slab da se smatralo da se mora posegnuti i za tim sredstvom.

Bio sam samo nešto naučio o tome, ali nisam ništa konkretno uspio saznati. Tek kasnije, za prvih dana moje emigracije prišlo mi je onaj etnik kojega sam već spomenuo u mom izvještaju o emigraciji, kako je on sa izaslanicima Draže Mihailovića tri puta dolazio u Zagreb. On mi je naveo i vrijeme prva svoja dva dolaska, ali sam to u me uvremenu zaboravio. Treći put je bio u Zagrebu onda kada su vođeni glavni i najvažniji pregovori, tj. mislim negdje u ožujku ili početkom travnja 1945. godine.

Zna se da (je) još u prosincu 1944. godine Luburić dao zaklati na zagrebačkom kolodvoru neke Ljotićeve etnike, među njima i neke bliže Ljotićeve suradnike koji su prolazili pod njemačkom zaštitom. Bio je spontan izraz moje usobne mržnje ustaša i etnika. Nijemci su zbog toga sluzbeno ogorčeno protestirali, ali stvar je ostala bez posljedica. Luburić je navodno kod tog akta mislio na osvetu zbog klanja koji su vršili usput po hrvatskim krajevima oni etnici koji su bili u službi Nijemaca, te koji su se povlačili ili prema Sloveniji.

Međutim, nakon vehementne ruske ofanzive koja je počela na Visli, mislim nekako dana 12. I 1945. godine, te kad su Nijemci bili baš na natrag sve do Odra, općeniti se je položaj posve izmjenio.

U Zagrebu se je sve mislilo na uspostavu veza s Englezima, odnosno s onim formacijama koje već rade s Englezima. To je bilo u ono vrijeme kad je hrvatska državna vlada davala one svoje poznate izjave o pripadnosti Hrvatske evropskom zapadu, kad je službeno izjave dala i Hrvatsko-Sveučilište, te uslijedila, mislim u početku ili ožujku 1945. godine, ona poznata poslanica hrvatskog episkopata, koji se je sastao na zasjedanju u Zagrebu.

Tako su se onda, u itavom kompleksu tog 'evropskog' stava Hrvatske pojavile i kombinacije s Dražom Mihailovićem, za koga se je dođušve već znalo da više nije s Englezima u onom službenom odnosu kao prije, ali za koga se nije sumnjalo da je faktički i nadalje u najintimnijim odnosima s Englezima.

Tako se konačno saznalo, rekoše negdje početkom ožujka ili početkom travnja 1945. godine, da su u Zagreb stigli neki generali Draže Mihailovića, te da su primljeni od visokih ustaških činovnika te od dr. A. Pavelića samog.«¹⁰

¹⁰ Na pitanje istražitelja što mu je poznato o Pavelićevim razgovorima sa etničkim generalom Miroslavom Krenom je odgovorio:

»Koncem zime 1944/45. uo sam govoriti, da su Pavelić u došli etnički delegati, među kojima je bio i general Miroslav Svetomir, radi pregovora o povlačenju kroz NDH, kao i radi dogovora o zajedničkoj daljnjoj suradnji. Čuli smo da je taj razgovor ispao veoma povoljno i da su etnici kao suradnici suradivati sa ustašama. Govorilo se je još, da su se etnici prvi povukli kroz Hrvatsku i Sloveniju, i na sjeverozapadnom krajnjem području Jugoslavije obrazovati front, gdje su sa jedne

Židovec dalje navodi da jedino što je pobliže uo o tome jest ono što mu je o tome pri ao prof. Ivan Oršani , a izvor njegova znanja da je bio sâm Paveli . Oršani mu je spomenuo i imena etni kih generala koji su tih dana bili u Zagrebu na pregovorima, no Židovec im je imena zaboravio, samo što se prisje a da je tu bilo spomenuto neko ime kao uki ili sli no.

»Dr. A. Paveli i njegovi najbliži suradnici (vojni ki) pregovarao je s ovim etni kimj>redstavnicima o zajedni koj borbi protiv partizana, a pod okriljem Engleza. etnici su bili na stanovištu da se zemlja ne smije nikako napustiti jer bi to zna ilo prepuštanje partizanima. A to je ono što ne može konvenirati ne samo Srbima ni Hrvatima, nego ni Englezima. Pod pretpostavkom da e se borba doista dalje i nastaviti u samoj zemlji, vodeni su dalje razgovori o samoj vojni koj i tehni koj suradnji pa je došlo u tome do potpunog sporazuma.

Prof. Oršani je dalje pri ao, kako su se visoki ustaški asnici, koji su imali prilike vidjeti etni ke odrede, s omalovažavanjem o njima izražavali. Da se radi o posve odrpanim i umornim ljudima, a da im je i broj neznatan. Ne sje am se više da li je bio spomenut broj od nekih 5 ili 10.000 ljudi. To da su ostaci ostataka nekadašnje vojske Draže Mihailovi a, vrlo slabo opremljeni, pa se vidi da ih Englezi ve dugo nisu opskrbljivali. Uostalom da su i ti etni ki generali sami pri ali kako ih Englezi ve dugo ne snabdjevaju.

Kona no je prof. Oršani reproducirao i komentare koji su se uli u krugu dr. A. Paveli a o tim pregovorima sa etnicima. Neko je bio primjetio, zar nije opasna suradnja sa etnicifria, kad se znade što oni misle o Hrvatima i što im zapravo spremaju. Dr. A. Paveli se je na to osmjehnuo i primjetio: 'Ali mi si svoje mislimo o njima! Uostalom znade to sve Luburi i on e ve etnike udesiti kad ih više ne budemo trebali'.«

»Okolnost što je vidio da etnici više nemaju direktne podrške sa strane Engleza - zaklju uje Židovec - sigurno nije bila ohrabruju a za dr. A. Paveli a. On je doduše tada ve špekulirao s time, kako e na i neku pravu vezu s Englezima, ali mu ova suradnja sa etnicima o ito nije izgledala kao ispravan put kod toga. Po onome što sam ve izložio kod veza s Ukrajincima (slu aj UPA i Janovskog)³¹ mislim da se name e kao o igledan zaklju ak, da je dr. A. Paveli odbacio sve ovakve kombinacije iz razloga jer je vjerovao Njemcima da je bolje povu i se s njima, pošto e i onako neposredno poslije toga do i odmah do obra una izme u Angloamerikanaca i Rusa. Sigurno je da su mu njegovi njema ki savjetnici napunili uši s tim planovima, te kako e u tom sukobu njema ka vojska, još kompaktna odmah biti na strani zapadnih saveznika, pa da je tu najbolje mjesto i za hrvatsku vojsku. Ne znam da li sam ve u kojem od mojih dosadašnjih prikaza spomenuo, ali još u ono prvo vrijeme naše emigracije uo sam govoriti o tome kako je prof. Crljen u svojim govorima vojsci ve na samom povla enju govorio o tome, kako je to samo

strane prihvatiti vojsku NDH, koja e se povla iti, a sa druge strane do ekati angloamerikance i priklu iti se njima, odnosno staviti im se na raspolaganje. U logoru Grottaglie u Italiji uo sam od etni kog majora u akovi a, koji je tamo doveden iz etni kog logora Eboli, da je general Duke oduševljen sa Paveli em i da žale da ve prije nisu sa njim uhvatili vezu.

Poznato mi je iz razgovora u Zagrebu, da se kod Paveli a nalaze i žive kao specijalni gosti: Van a Mihajlov sa ženom, Sekula Drljevi sa ženom i jedan francuski advokat, koji je bio branitelj u marseljskom procesu.

Znam da su zadnjih dana išli u Ljubljani radi pregovora sa Rožmanom i Rupnikom ministar Frkovi Ivica i pukovnik Aleksi Josip.« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja VI. Krena, Kut. I.0.9, Br. reg. 9/1 - 1-127)

³¹ A-VII, NDH, Elaborat: »Slu aj Janovski«, Kut. I.0.9, Br. reg. 3a/2 - 1-9.

privremena epizoda, jer da e (se) skoro itava vojska pod vodstvom dr. A. Paveli a vra ati protiv partizana — i ovaj puta, zajedno s Englezima!»

U drugom istražnom elaboratu³² Zidovec obra uje pitanje ustaških pregovora sa Slovencima neposredno prije sloma NDH.

»U posljednje vrijeme NDH, me u ostalim pokušajima koji su injeni u to doba, pojavljuje se i plan da se nešto u ini zajedno sa Slovencima. Sigurno je inspiraciju za tu ideju dala pomisao da Slovenci moraju imati ve nekakve veze sa Englezima i Amerikancima, jer da itavu njihovu potajnu djelatnost dirigira Krek iz Rima.³³ Po izvještajima konzula iz Ljubljane prof. Balji a proizlazilo je da Slovenci takve veze doista imaju, a to se slagalo i s raznim glasinama koje su se o tome ule. Sje am se da je i meni neki Horvat³⁴ u par navrata spominjao da Krek, u sporazumu s Englezima i kraljem Petrom doista vodi u Sloveniji tajnu akciju kojoj je cilj da se dovede do angloameri ke intervencije na jugoslovenskom podru ju. Taj je Horvat bio na elu nekakve stranke ('kmetsko-delavske') koja da ima u programu usku suradnju s Hrvatima, pa da je on još za banovine radio s dr. Ma ekom. Ne poznajem doduše slovenski politi ki život, ali sam uo da taj Horvat nikad nije imao neko politi ko zna enje. No on se je dosta vrzao po Zagrebu za sve vrijeme NDH. Stvorio je ak neki plan o hrvatsko-slovenskoj 'državnoj zvezi', bio s time kod dr. Paveli a i si. No to je ve druga tema.

Kažem druga tema, jer u posljednje vrijeme NDH Horvat više nije imao nikakav ugled ni kod mjerodavnih hrvatskih politi ara, kako sam to mogao iz raznih primjedaba razabrati. Sigurno sam to opazio im sam postao pro elnik op eg odjela (u rujnu 1944 god.). Dr. Alajbegovi mi je tada rekao da mogu namjestiti kao ugovorne inovnike kod predstavništva NDH u Trstu, Ljubljani, Mariboru i Gracu one ljude koje bude predlagao taj Horvat, ali sam odmah vidio da on to smatra jednom obi nom izvanjskom koncesijom tom ovjeku, dok mu u biti ne pridaje baš nikakvo politi ko zna enje.«

Zidovec navodi da je za NDH bio mnogo interesantniji general L. Rupnik o kojem je Balji obavijestio Zagreb kako je na Vidovdan 1944. god. održao oduševljen govor za kralja Petra - u prisutnosti Nijemaca! To je, doduše, bilo neugodno za NDH, ali se odavde po elo zaključivati da i taj Rupnik mora imati veze ne samo s kraljem Petrom nego i s Englezima. Dakako, i sa etnicima za koje se, uostalom, za vrijeme rata neprekidno ulo da imaju dosta ljudi po Sloveniji. Nadalje je sve interesantniji za NDH postajao knez-biskup Rožman za gose se govorkalo da ima izravne veze s Krekom u Rimu.

» im je vrijeme dulje odmicalo i im je vojni ki i politi ki položaj za NDH postajao nepovoljniji, tim su se više obra ale o i na Sloveniju. Najprije se je kombiniralo s generalom Rupnikom te govorilo o tome kako bi se, ako se stvari tako nepovoljno razvijaju, hrvatska vojska povla ila zajedno s Rupnikovim 'domobrancima' spram Istre te trebala izazvati angloameri ku vojni ku intervenciju. Zatim se je više govorilo o onim slovenskim krugovima koji imadu direktne veze s Krekom i Englezima. O tome svemu nisam znao ništa poblize, nego ovako op enito, pošto to ovdje reproduciram. Izvori mog znanja bila su pri anja profesora Oršani a, pomenutog Horvata, nešto od pro elnika

³² A-VII, NDH, Elaborat: »Pregovori sa Slovencima neposredno prije sloma NDH«, I.0.9, Br. re[^]. 3b/2 - 1-4.

Miha Krek došao je u Rim kao predstavnik kraljevine Jugoslavije u Savezni kom savjetu za Italiju.

³⁴ To je bio ve spominjani Pavel Horvat, predvodnik minijaturne »Kme ko-delavske stranke« u Sloveniji.

politi kog odjela Riegera, a nešto i izvještaji koje je slao iz Ljubljane prof. Balji, koji su onda kružili na ministarstvu me u višim inovnicima. Me utim Balji nije imao, iz opreza, običaj da u takve izvještaje me e svoje prave i najvažnije informacije, nego bi to iznosio u usmenim izvještajima. Primjetio sam da on u onih posljednjih nekoliko mjeseci NDH eš e je dolazio u Zagreb radi tih usmenih izvještaja. Uvijek bi se dugo zadržavao kod dr. Alajbegovića, a odlazio bi čak i osobno do dr. A. Pavelića, makar ina e nije bio običaj da on prima običajne konzule. I meni je dolazio službeno kao pro elniku op eg odjela, ali sa mnom je razgovarao o tome, koje inovnike treba namjestiti ili premjestiti, o automobilu kojega on treba, o cigaretama i o sli nim stvarima. Tim prije kad mu je bilo poznato da nikako ne spadam me u miljenike dr. Alajbegovića.

Onaj posljednji tjedan NDH uo sam govoriti na ministarstvu (a i ina e od upu enih ljudi), da su iz Ljubljane stigli neki slovenski delegati koji imaju pregovarati s hrvatskom vladom. uo sam da s njima pregovara dr. Alajbegovići koji im je dao i jednu ve eru u 'Novinarskom klubu'. Sta je bio konkretan predmet tih pregovora i što je ugovoreno to ne znam, ali se je onda op enito smatralo kao i u ono pripravno razdoblje koje sam ve opisao da se radi o planovima hrvatsko-slovenske suradnje (mislilo se je i etni ke suradnje, jer se znalo da su neposredno prije toga bili u Zagrebu neki etni ki generali i izaslanici radi pregovora). Razgovore sa etnicima - jer se je radilo sasvim o vojni kim stvarima, da su vodili visoki ustaški asnici, a navodno i sãm dr. A. Pavelić. Prof. I. Oršanić, koji je volio uvijek sve znati, pri ao mi je o tome. Sje am se kako je on spomenuo da je neko od Hrvata, ne sje am se više tko, primjetio dr. A. Pavelić u zar nije opasna suradnja sa etnicima kad se znade što oni zapravo u duši misle o Hrvatima, te što im spremaju. Dr. A. Pavelić se je nasmijao i odgovorio: 'No i mi si o njima svoje mislimo! Zna to Luburić i on e ve paziti na njih i udesiti ih kad ih više ne budemo trebali!' U poglavlju o tome padali bi suradnja sa Crnogorcima i osnutak 'vojske' dr. Sekule Drljevića a iz redova bivših etnika. To se sve desilo u ono posljednje vrijeme. No mislim da je bolje o etnicima i Crnogorcima dati izvješ e u jednom posebnom pregledu. Ovdje sam to nabacio samo zato da se vidi povezanost u borbi protiv partizana te traženje zaštite odnosno intervencije Engleza i Amerikanaca.

Da nešto takvo mora biti po srijedi, pretpostavljalo se je i zbog toga jer se je znalo, da se je baš onih dana hrvatska vlada obratila na Engleze i Amerikanca onim poznatim memorandumom.«

»Onaj posljednji tjedan NDH došao je ponovno u Zagreb radi usmenog izvještaja prof. Baljić. On nije bio primljen samo kod dr. Alajbegovića, nego je svoj izvještaj podnio izravno i na sjednici same vlade. Iz toga se tako er moglo razabrati da je slovensko pitanje vrlo aktuelno, te da mu vlada posve uje veliku pažnju.

Rekao sam da ne znam kakav je bio rezultat pregovora sa Slovincima u Zagrebu, ali vjerojatno je ta stvar morala izgledati važnom za hrvatsku vladu, jer da nije bilo tako, tada ne bi vlada poslala u Ljubljanu ministra inž. Ivicu Frkovića radi daljnjih pregovora. Mislim da je on u Ljubljani bio u petak 4. V. 1945 godine (sje am se naime, da je u punoj onoj prvoj engleskoj žici u Spittalu a/D Ivica Frković pri ao, kako se je u Zagreb vratio posljednji as prije odlaska, tj. u subotu, a u nedjelju se je ve bježalo).

U žici u Spittalu a/D upoznao sam se s generalom Rupnikom. On je tada nama svima pri ao da su postojali planovi o tome da se slovenska i hrvatska

vojska zajednički brani protiv partizana, pa je šteta što nije doista i provedeno, te da je pogriješila što se je uopće bježalo iz zemlje.

Ne znam da li još u onom posljednjem slučaju u Zagrebu, ili već na bijegu iz Zagreba uoči sam da je u Ljubljani proglašena nekakva posebna slovenska država. No odmah je bilo dodano da je to prekasno pokušano pa je stvar propala.«

Zidovec je tek u svom posljednjem (engleskom) zatvoru u Rimu — pošto je bio uhapšen u Genovi u Italiji - prije nego što je bio izručen našim organima mogao o svim tim događajima reći nešto pobliže. U Genovi je bio uhapšen i bivši konzul u Ljubljani prof. S. Balji .

»Jednom zgodom on mi je pričao o ovim događajima — navodi Zidovec. — Rekao mi je, da je tajvu slovensku akciju vodio tajno Krek iz Rima i to u dogovoru s Englezima i kraljem Petrom. Dakle slovenska država, koja se je imala proglasiti, nije bila uperena protiv kraljevine Jugoslavije, nego je to bila unapred dogovorena igra, kako sa samim kraljem Petrom tako i sa Englezima. Međutim, stvar je pokvario Rupnik. Umjesto da na vrijeme odstupi od vlasti te ju prepusti Slovincima, koji su tu tajvu akciju vodili, on je stvar zavladao i još dao hapsiti ovdjeka, koji je bio predviđen kao ministar unutrašnjih poslova. Da je to Rupnik na vrijeme dozvolio, još bi se situacija dala spasiti jer Njemci ne bi spriječili ovu akciju.

Plan je Krekov bio u tome da se tim izazove angloamerička vojnička intervencija jer bi nova slovenska vlada zvala u pomoć Engleze i Amerikance, odnosno tražila da oni zavedu red i osiguraju slobodni izbor u zemlji, koji bi izbori imali odlučiti o budućem uređenju. Uz Slovence, tako je dalje nastavio prof. Balji , pružala se je prilika i Hrvatima da se spase (mislim da ova rečenica posve tumači i sadržaj pregovora, koji su onih posljednjih dana vođeni u Zagrebu i Ljubljani)!

Dalje je Balji rekao da je u slučaju kad je konačno Rupnik shvatio da mora odstupati od vlasti to kad je odista ta 'slovenska država' bila proglašena, već sve bilo prekasno te je stvar odmah i propala (iz ove okolnosti treba zaključiti da su zapravo i pregovori u Zagrebu i Ljubljani vođeni onda, kad je već bilo prekasno. Tu stvar precizira prof. Balji na ovaj način: 'Da je onaj nesretni Rupnik odstupio bar jedno osam do deset dana prije...').«

Ostaje nesumnjiva historijska istina da su kvislinški krugovi u Sloveniji vođeni generalom L. Rupnikom i ljubljanskim biskupom G. Rožmanom uputili poseban memorandum Pavelu, nadbiskupu Stepincu u V. Mariboru (od 21. travnja 1945)³⁵ u kojem se zalažu za osnivanje zajedničkog reprezentativnog tijela: Komiteta nacionalnog otpora Srba, Hrvata i Slovenaca. Značajno je da se na planu zajedničke jugoslavenske kontrarevolucionarne akcije našao u tom šarenom društvu i sam ustaški poglavnik A. Paveli !

3. *Ustaški memorandum za generala Alexandra*. U ranim jutarnjim satima 4. svibnja 1945. bio je iz Zagreba otposlano memorandum ustaške vlade namijenjeno feldmaršalu Haroldu Alexanderu, savezni komandant glavnom komandantu u Sredozemlju.³⁶

³⁵ *Su enje Lisaku, Stepincu, Šalicu i družini, ustaško-križarskim zloincima i njihovim pomagačima*, Zagreb 1946, str. 49-52.

³⁶ Jerome Jareb and Ivo Omranin, Croatian Government's Memorandum to the Allied Headquarters Mediterranean, May 4, 1945, *Journal of Croatian Studies*, New York 1980, Volume XXI, str. 120-143.

Zagreb 22. VII. 1844.

Seiner Excellenz
dem deutschen Gesandten Siegfried Kasche
Zagreb.

Aus den Vorträgen des Innenministers
H. Lorković habe ich entnommen, dass dieser
in letzten Wochen mit dem General
Glaise in time Unterhaltungen gehabt
hat, in denen General Glaise sich
äußerst negativ über die Kriegslage
ausgesprochen, und sogar den Minister
Lorković gefragt hatte, wie sich Kroatien
in dieser Lage orientieren wird. Unter
andern hat General Glaise dem Mini-
ster Lorković ausdrücklich gesagt,
dass der Krieg verloren sei, dass
in Frankreich eine ganze Armee
sich nicht mehr rekr. kann usw.

H302134

18900

VRHOVNI ZAPOVJEDNIK
 GLAVNI STAN POGLAVNIKA
 Omb. br. 11545/taj.
 U Zagrebu, dne 21. prosinca 1944.

U-228/2
 // 228/2

24

PREDMET: Opuštenje četničke
skupine Popa DJUJICA
sa područja H.D.H.

- 1.- GLAVARU STOLBRA USTASKE VOJN. E,
- 2.- ZAPOVJEDNICUVU P.T.S.,
- 3.- ZAPOVJEDNICUVU USTASKE OBRANE
- 4.- ZETVU. OKRUŽNIČVA,
- 5.- ZETVU. PRIZAVNE REDARSTVENE STRAŽE
- 6.- GLAVNOM RAVNATELJSTVU ZA JAVNI RED I SIGURNOST,
- 7.- MINISTRU ORUŽ. SNAGA, /radi znanja/,
- 8.- GLAVARU GLAVNOG STOLBIRA ORSA,
- 9.- ŽUPANSTVU PKN POGLAVNIKU /radi znanja/,
- 10.- POGLAVNIKOVOM VOJNOM URUDU /radi znanja/,
- 11.- GLAVARU STOLBIRA VRHOVNOG ZAPOVJEDNIRA ORUŽ. SNAGA U GLAVNOM STANU POGLAVNIKA /radi znanja/.
- 12.- Sastavak.

- 13.- PREDSJELNIČTVU VLADE /radi znanja/,
- 14.- MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA /radi znanja/,
- 15.- MINISTARSTVU UNUTARNJIH POSLOVA (U.M.) /radi znanja/.

Na temelju sporazuma između hrvatske i njemačke vlade odredit će se četnička skupina Popa DJUJICA, ukupne jakosti oko 600 ljudi, iz područja južno BIHAĆA i južno LIKE prema sjeveru u NJEMAČKU. Vjerojatni smjerovi pokreta: BIHAĆ-BOS.NOVI-KOSTAJNICA-NOVSKA-LUGOSLLO-ZAGREB-ZAPREŠIĆ-GRANICA, odnosno GOSPIĆ-OGULIN-KARLOVAC-ZAGREB-ZAPREŠIĆ-GRANICA.

Z a p o v i e d a n j e :

- 1.- da sve naše oružane postrojbe na označenim smjerovima bezuvjetno nesmetano propuste ovu četničku skupinu u sven prolazu. Tko se ogriješi ovoj zapoviedi staviti će se pred Ratni sud središnje okružnici Glavnog Stana Poglavnika br.124/taj.od.15.12.44.
- 2.- da četničku skupinu Popa DJUJICA u pokretu prema sjeveru do njemačke granice prati popratna postrojba hrvatskih oružanih snaga, koja se u sporazumu s njemačkim zapovjedništvima ima brinuti za uredan i nesmetan prolaz skupine.
- 3.- ukoliko pomenuta četnička skupina bude prolazila područje pojedinih hrvatskih zapovjedništava, odgovorni zapovjednici izvjestit će odmah i najžurnije Minora-Operad.

POGLAVNIK
 NEZAVISNE DRŽAVE HRVATKE
 VRHOVNI ZAPOVJEDNIK
 Dr. Ante Pavelić vl.r.

Za točnost:
 GLAVAR STOLBRA VRHOVNOG ZK.A.O.
 U GLAVNOM STANU POGLAVNIKA
 Generalporučnik
 /Gavić/

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
 MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA U ZAGREBU

Primiteno 28. XII.

Broj	Redna	Broj	Biljeg	Izvjestitelj
priloga	broj	priloga		
13700	3905			

67.41 F-7

Zapovijed vrhovnog zapovjednika A. Pavelića oružanim snagama NDH da »bezuovjetno nesmetano propuste četničku skupinu Popa DJUJICA«.

Zagabria 20 Febbraio 1945

ALTA GIUSTIZIA
MINISTERO DELLA
GIUSTIZIA
P. M. G. 44/5-1
510

Eccellenza.

Per lo passato ho parecchie volte interceduto presso l'Eccellenza Vostra a favore degli infelici ebrei e debbo riconoscere che ho ottenuto qualche successo.

Non rare volte sia a voce che per iscritto ho invocato atti di clemenza a favore di condannati alla pen. capitale, ma specialmente negli ultimi tempi con poco o nessun successo.

Da ogni parte ora mi giungono lamenti per il rigore di pene inflitte e per le frequenti condanne a morte spesso senza formali processi. Molti ricorrono a me quale Rappresentante della Santa Sede affinché cerchi in questi tristi tempi di mitigare il rigore delle pene.

Uniformandomi alle tradizioni secolari della S.Chiesa e interpretando il pensiero del S.Padre, io oso rivolgermi all'Eccellenza Vostra, affinché voglia richiamare la Sua attenzione su questo importantissimo argomento, per restituire la tranquillità al popolo croato.

V.Eccellenza conosce l'amore e l'interesse della S.Sede verso il popolo croato, che in gran maggioranza professa la Religione cattolica.

Notizie sia pure esagerate che giungessero alla S.Sede potrebbero produrre una sfavorevole impressione.

Con distinti ossequi:

+ Giuseppe Romiro Marone
Rapp. S. Sede

Pismo izaslanika Sv. Stolice opata Marconea upu eno Paveli u u kojem moli ublažavanje represivnih mjera ustaškog režima (vidi str. 361/11).

Erih Lisak govori na ustaškoj skupštini.

A.S.Ecc.
Il Capo dello Stato Ind. di Croazia
Zagabria

Zagreb, 1 marzo 1945.

41/3-3
810

In risposta alla pregiata lettera del 20 febbraio 1945, diretta al Capo dello Stato Indipendente di Croazia, il Ministero degli Affari Esteri ha l'onore di comunicare quanto segue:

Poglavnik ed il Governo croato hanno avuto sempre ed hanno anche oggi come uno dei principali fini della loro politica il mantenimento ed il ripristino dell'ordine e della pace sul territorio dello Stato croato.

Nel frattempo attacchi, delitti, sabotaggi, rapine, assassini, incendi ecc., che continuamente si susseguono istigati dal Partito comunista, ed in seguito ai quali periscono per lo più persone innocenti e civili, provocano severe misure preventive che si basano sulla legge e sono previste nel decreto-legge circa le misure preventive da prendersi in seguito ad attacchi o atti di sabotaggio contro l'ordine e la sicurezza pubblica del 30 ottobre 1943. Secondo tale decreto-legge /§3/ le misure preventive si applicano esclusivamente contro quelle persone, per le quali viene identificato che hanno aiutato attacchi o atti di sabotaggio oppure per le quali la polizia è a conoscenza di essere comunisti attivi o ribelli.

Il vero scopo di tali misure preventive è il ~~mantenimento~~ ripristino della pace e dell'ordine sul territorio dello Stato croato e la restituzione della tranquillità al popolo croato. Alla stessa fine è stata emanata la magnanimo decisione circa il clemente procedimento e l'amnistia verso tutti i ribelli, che volontariamente si presenteranno alle forze armate croate ed alle autorità civili.

Il Ministero degli Affari Esteri coglie anche quest'occasione per esprimervi ~~la sua~~ la sua più profonda stima.

A. S. Ecc.

Giuseppe Romio Marone

Raff. S. Sede

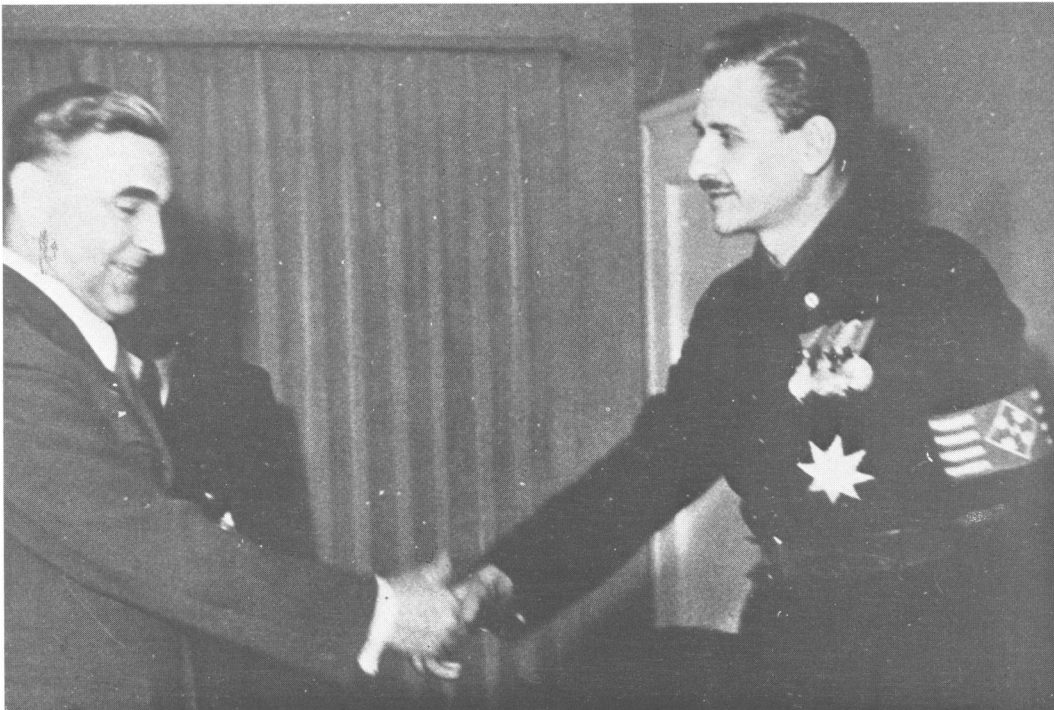
non si può prendere l'atto dell'arso,
perciò ~~il passo~~ nella sorta lettera,
con quale richiamata l'attenzione sugli
elementi per il rigore di ~~pena~~ afflitta, ~~per~~

Restituire la tranquillità

al popolo croato, non si può

perché non sono le pene che disturbano
la tranquillità, ma gli atti di sabotaggio
e delitti di quelli, che operano contro
il popolo croato e lo stato, sotto la
guida del bolscevismo.

Poglavnik pozdravlja novoga ma arskog ministra vanjskih poslova prilikom posjeta Zagrebu.

Preuzvišenosti,

Preplavivši Srbiju i druge srpske pokrajine, komunistički val od nekoga vremena zapljuskuje i one pokrajine, koje nastanjuje hrvatski narod. On se sve više širi i, naročito poslednjih dana, preti da preplavi i te krajeve, onako isto kako je to bio slučaj u minuloj godini sa srpskim krajevima. Prilikom prve audijencije, kojom ste donosiocu ovoga pisma učinili čast, imao je on prilike da obavesti Vašu Preuzvišenost o svima nevoljama i patnjama, što ih je komunizam prouzrokovao srpskome narodu u toku nekoliko minulih meseci.

Osećajući u ovim časovima potrebu da, pored ostalih, i Vašoj Preuzvišenosti, kao duhovnome vodji hrvatskoga naroda, iskrenom pažnju na sve strahote eventualnog komunističkog osvajanja hrvatskoga prostora, imam je čast da u prilogu dostavim Vašoj Preuzvišenosti je-dan memoar u kome su izložena moja gledišta na sadašnji vojni i politički položaj. Donosilac ovoga pisma biće Vašoj Ekselenciji na raspoloženju za eventualna dalja obaveštenja.

Bez obzira na sve one momente i okolnosti, koji su nas ili koji bi nas mogli deliti, ja smatram za svoju dužnost, da zamolim i Vašu Preuzvišenost, da uloži sav svoj uticaj i sve svoje napore u cilju aktiviranja svih nacionalnih snaga hrvatskoga naroda u borbi protiv boljševizma. Upućujući Vam ovu molbu, ja želim da verujem, da će Vaša Preuzvišenost, idući stopama svojih velikih prethodnika, odgovoriti svim onim istorijskim dužnostima i zadacima, koji se pred Vašu Preuzvišenost postavljaju u današnjim teškim vremenima. Jer, od pravičnoga shvatanja tih dužnosti i zadataka sa strane Vaše Preuzvišenosti zavisice i mesto, što će ga istorija hrišćanstva, a napose hrvatskoga naroda, Vašoj Preuzvišenosti dodeliti.

U tom verovanju i nadi, ja preporučujem Vašoj blagonaklonoj pažnji donosioca ovoga pisma i molim Vašu Preuzvišenost, da i ovom prilikom primi izraze mog osobitoga poštovanja.

Vrhovna Komanda, 15 aprila 1945.

armijski general

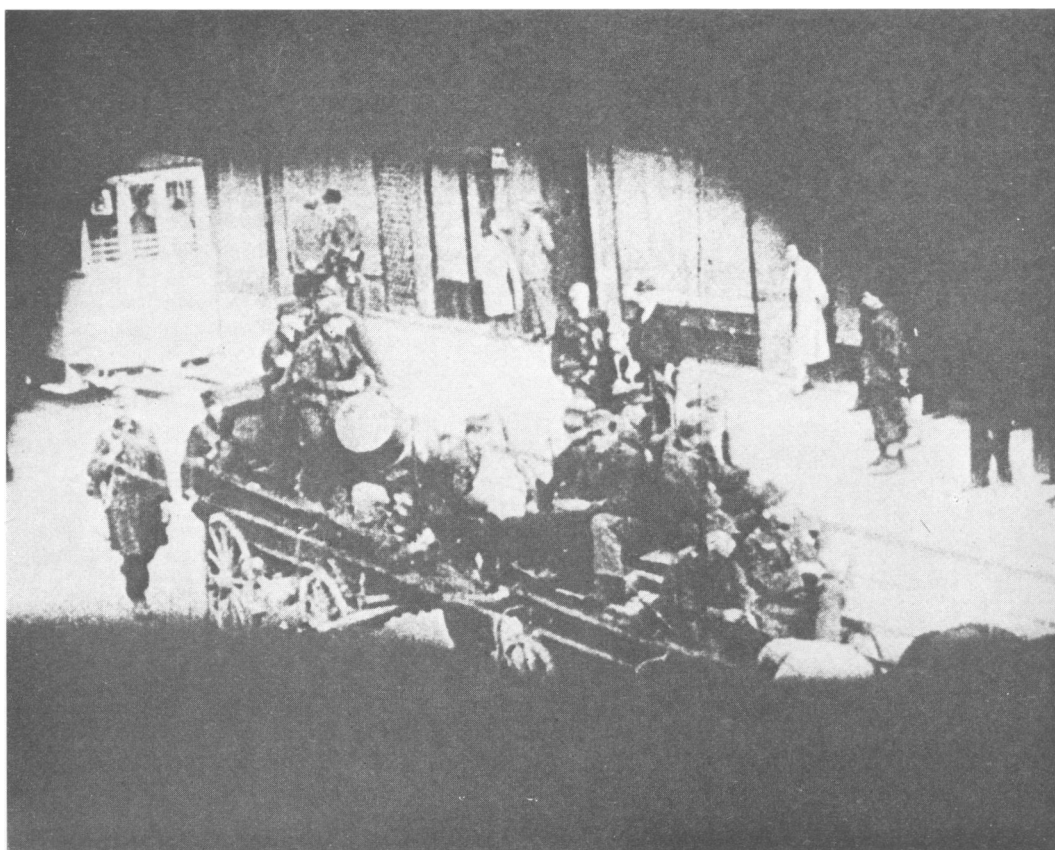
Draža Mihailović

Ejegovoj Preuzvišenosti

đ-ru ALOJZIJU ŠEŠEPIŃCU,
nadbiskupu zagrebačkom i metro-
politi hrvatskom
Z a g r e b

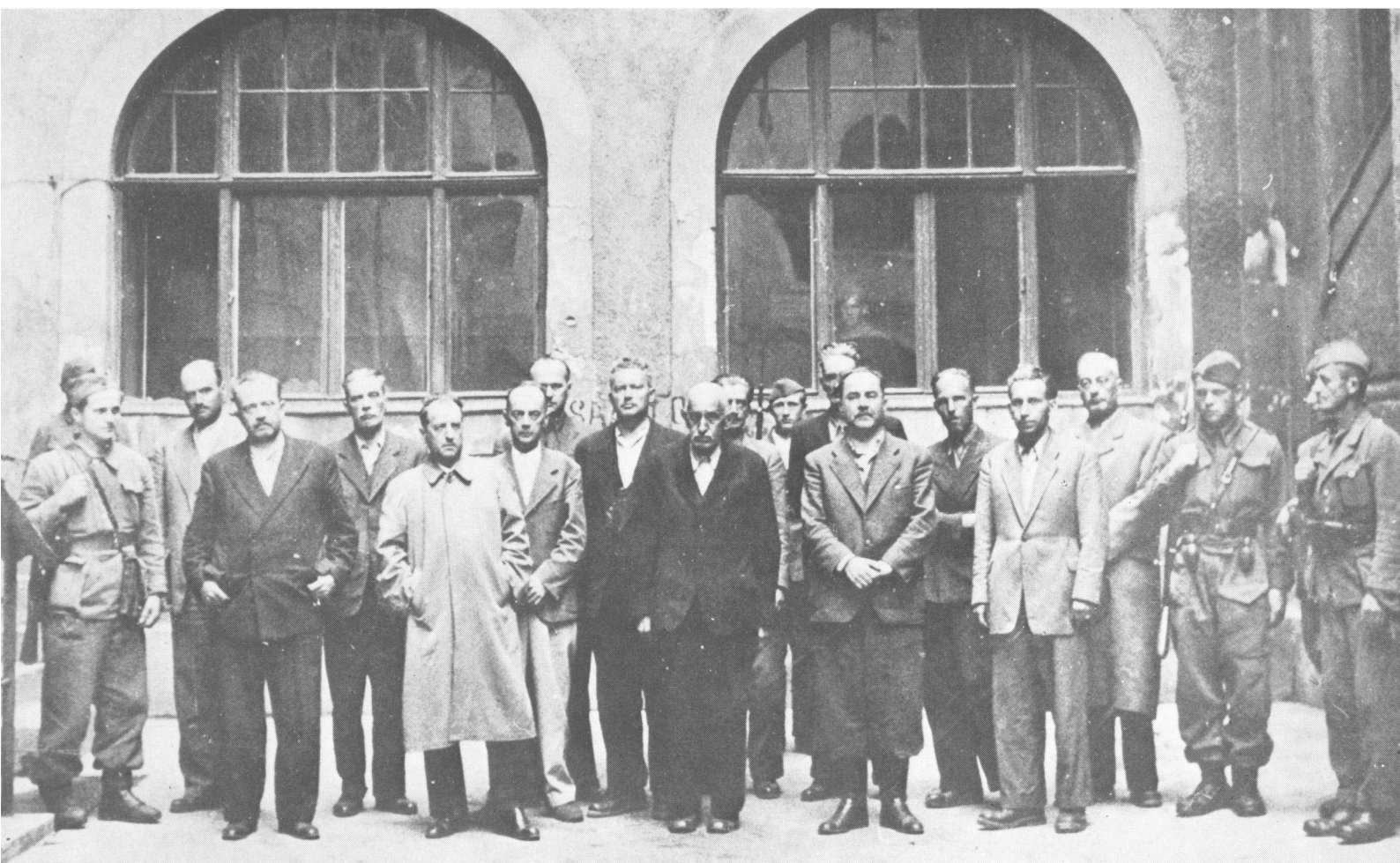
Pismo Draže Mihailovića nadbiskupu A. Šepiću kojim poziva nadbiskupa da »uloži sav svoj uticaj i sve svoje napore u cilju aktiviranja svih nacionalnih snaga hrvatskoga naroda u borbi protiv boljševizma«.

Bijeg neprijateljskih jedinica pred oslobodjenju Zagreba.

Ustaško-domobranski odredi pred kapitulaciju u Bleiburgu (Pliberk).

Dio ustaških ministara i visokih dužnosnika, izručen našim vlastima odmah nakon kapitulacije.

Taj memorandum u prijevodu s engleskog glasio je u kona noj redakciji ovako:

U ovo vrijeme kad e se sudbina svih evropskih naroda kao i onih itavog svijeta odrediti za dugo historijsko razdoblje potrebno je da se tako er uredi i položaj Nezavisne Države Hrvatske. Pravedna odluka za koju se zalažu Velika Britanija i Sjedinjene ameri ke države ne može se donijeti ako se pri tom ne uzmu u obzir i slijede i momenti:

I.

Hrvatski narod došao je na podru je koje pokriva Nezavisna Država Hrvatska u srednjem vijeku za vrijeme velikih seoba naroda i osnovao svoju državu. Prije 800 godina ušli smo s Ugarskom u personalnu a kasnije u realnu uniju. God. 1918. (protivno volji hrvatskog naroda) bio je protupravno prekinut tisu ugodišnji kontinuitet hrvatske suverenosti. Stotinama godina Hrvatska se trudila da ostvari svoju punu državnu nezavisnost a dvadeset godina (1918-1941) borila se za svoj suverenitet. Tek 1941. god. pružila se prilika da hrvatski narod pomo u revolucije - iskoristivši prednost sukoba izme u Italije i Njema ke u borbi za interesne sfere na Jadranu i u Podunavlju — uspostavi Nezavisnu Državu Hrvatsku.

Hrvatska država ponikla je iz volje i borbe hrvatskog naroda, doduše, za vrijeme rata, ali ona nije rezultat rata.

Bila je uspostavljena u jednoj povoljnoj vanjskopoliti koj konstelaciji, no nije tu inska tvorevina. Hrvatski narod iskoristio je samo danu priliku da ostvari svoj cilj za koji se aktivno borio više od dvadeset godina, a kojem cilju je težio stotinama godina. Nezavisna Država Hrvatska ve postoji etiri godine i djeluje sa svim atributima moderne države. Hrvatsku državu su u prvoj godini opstanka priznale *de facto* i *de iure* tri velesile (Italija, Njema ka i Japan) i mnoge druge (Španjolska, Finska, Ma arska, Rumunjska, Slova ka, Bugarska, Tajland, Mandžuko itd.). ak Sjedinjene države i Argentina održa- vale su odnose s hrvatskom državom po etkom 1941. god. a do danas imaju svoje predstavnike u Hrvatskoj Švicarska (konzulat), Švedska (konzulat), Francuska (konzulat) i Sveta Stolica (apostolskog delegata). Hrvatska država lanica je Me unarodne poštanske unije i Me unarodnoga Crvenog križa. U ratu se hrvatska država pridržava odredaba me unarodnog prava i drži logore ratnih zarobljenika za državljane Sjedinjenih država, Engleske, SSSR-a itd.

II.

Nezavisna Država Hrvatska dokazala je u svakom pogledu sposobnost hrvatskog naroda u pogledu postignutoga nezavisnog politi kog života. Hrvatski narod predstavlja potpuno razvijen narod u modernom evropskom smislu. Hrvatski narod je svjestan svog prava na politi ku nezavisnost i prožet je uvjerenjem da je samo ona u stanju da osigura njegov opstanak i napredak.

Hrvatski narod je to dokazao posebno tokom posljednjih etiriju godina. Hrvatskoj vladi kao i hrvatskom parlamentu (saboru) uspjelo je — usprkos raznovrsnim protestima — održati politi ku nezavisnost i izgraditi mo nu vojsku s izvršnim oficirskim kadrom. Usprkos neprekidnim, esto teškim i vrlo krvavim gubicima i usprkos vanjskim me unarodnim protivljenjima i to upravo od onih koji su kroz to vrijeme htjeli u tom pogledu imati odlu nu rije , hrvatska vojska pokazala je svoju izvanrednu sposobnost da se uspješno bori. Na taj na in je hrvatski narod izdržao najve u kušnju koja se stavlja na pojedine narode i države. Više stotina tisu a hrvatskih boraca, od toga

najve im dijelom nova enih na temelju dobrovoljnog stupanja u vojsku, koji su dali više desetaka tisu a žrtava i više desetaka tisu a ranjenika i koji su i danas spremni poginuti za hrvatsku državu - trajan su i najeklatantniji plebiscit koji svjedoči o volji i sposobnosti hrvatskog naroda da bude nezavisan u svojoj vlastitoj državi, a sve to usprkos izvanredno nepovoljnim vanjskim okolnostima.

Usprkos inženjerski što posljednje etiri godine nismo ak imali ni najpotrebnije industrije, za rat neophodne, mi smo na vojnom i privrednom planu odolijevali, tako da se može reći i da se posebno na onim područjima kojima je neprekidno upravljala hrvatska vlada u znatnoj mjeri poboljšalo blagostanje naroda. Usprkos inženjerski što je mnoštvo vojski prešlo Hrvatskom i tu boravilo, privredni život zemlje nije uopće pružao sliku siromašne države i njene prezaduženosti, kao što se to moglo primijetiti za vrijeme Jugoslavije u ponekim tzv. pasivnim krajevima ak u doba mira kad su uslijed loše uprave Beograda pojedini hrvatski krajevi skapavali od gladi.

Hrvatska ima dovoljno resursa za opstanak; raspolaže znatnim rudnim bogatstvom; posjeduje bezbroj šuma od kojih su znamenite one s hrastom; nadalje raspolaže dugom i vrlo razvijenom morskom obalom sa stanovništvom izvanredno sposobnim i poduzetnim za plovidbu. Hrvatska je tako er dobro poznata po mogu nostima koje pruža me unarodnom turizmu.

U kulturnom pogledu hrvatski je narod priznat kao najnapredniji narod balkansko-jadranskog područja. Velik niz imena umjetnika i znanstvenih stvaralaca koje svojataju druge zemlje pripada hrvatskoj naciji. Hrvatska je u potpunosti podigla vodeće slojeve sposobne da vode poslove politike, upravne, vojne, privredne i tehničke izgradnje i uprave zemlje. U tom pravcu mi smo bez sumnje najuspješniji od svih naroda balkanskog područja.

III.

Hrvatska kao zemlja, ponikla na obalama Jadrana, upućena je na Jadransko more kao uvjet svog opstanka, a hrvatski narod pored Grka jedini je pomorski narod Balkana i ima posebno stare prirodne veze s V. Britanijom. Hrvatska ne može opstojati bez oslonca na V. Britaniju, dok s druge strane opstanak Hrvatske može biti V. Britaniji od posebne koristi budući da je hrvatski narod po prirodi istovremeno uvar isto ne obale Jadranskog mora.

Da je hrvatski narod vezan za anglo-američki svijet, tome u prilog govori činjenica što jedna petina hrvatskog naroda, tj. više od milijun Hrvata živi u Sjedinjenim Državama i u raznim dijelovima Britanskog Carstva (Australija, Kanada, Novi Zeland, Južna Afrika). Ta brojna emigracija najbolja je i najjača i kopna izmeću u Hrvatske i naprijed spomenutih zemalja. Ta emigracija uvijek je aktivno podržavala privredni razvoj i političku borbu hrvatskog naroda u domovini. Možda danas i nije do u pojedinosti obaviještena o prilikama u Hrvatskoj, ali je činjenica da gotovo svaki hrvatski iseljenik u anglo-američkom svijetu ima najmanje po jednog člana svoje obitelji koji je poginuo ili bio ranjen u sadašnjoj borbi hrvatskog naroda protiv svog neprijatelja, u borbi za opstanak hrvatske države. Duhovne veze izmeću »starog kraja« i naprijed spomenutih iseljenika posebno su snažne, ak i kod onih njihovih potomaka već naturaliziranih u zemlji useljenja roditelja kojim su svi doseljeni Hrvati bez iznimke odani državljanima. Sa stajališta V. Britanije i Sjedinjenih Država potrebno je izbjeći i razvoj situacije kojim bi tako brojno hrvatsko pučanstvo tih zemalja moglo biti dovedeno do toga da osudi politiku njegovih novih zemalja prema domovini s kojom je vezano osjećajem najdub-

lje simpatije i u kojoj ima najbliže rođake. U ovom su ratu tako brojne hrvatske obitelji trpjele da se za velik broj može reći i da ih je neprijatelj u Hrvatskoj u potpunosti istrijebio i da njihovi preživjeli rođaci postoje samo u redovima hrvatskih iseljenika u Sjedinjenim Državama i Britanskom Carstvu.

Kao narod sposobnih pomoraca, Hrvati su upoznali Britansko Carstvo i Sjedinjene Države. Najveći dio nekadašnje jugoslavenske trgovačke mornarice, čak i u ovom ratu, plovio je i još plovi u interesu zapadnih sila.

Potrebno je napomenuti da su svi ti brodovi isključivo hrvatsko vlasništvo i da su njihovi kapetani i mornari isključivo Hrvati.

Trgovački odnosi vrlo su se razvijali između Hrvatske i, posebice, Velike Britanije koja predstavlja odabrano tržište, između ostalog, za proizvode naše poljoprivrede i posebno našeg šumarstva. U posljednje vrijeme bio zabilježen porast broja engleskih turista na našoj hrvatskoj obali i kopnu.

Mnogi umjetnici i naučnici hrvatskog porijekla djeluju posebno u Sjedinjenim Državama. Njihova djela krasi umjetničke zbirke i galerije Engleske i Sjedinjenih Država.

Izložbe tzv. jugoslavenske umjetnosti koje su bile priređene u Engleskoj i Sjedinjenim Državama sadrže prvenstveno izložena djela hrvatskih umjetnika (na primjer Meštrovića).

IV.

Posebnu pažnju treba posvetiti mediteranskom položaju Hrvatske i našim razgranatim vezama s narodima Sredozemlja. U tom pogledu treba na prvom mjestu spomenuti činjenicu da smo mi Hrvati jedini narod u Evropi koji ima velik dio svojih pripadnika islamske vjeroispovijedi. Veze islamskih Hrvata — njih oko milijun s Turskom stare su i vrlo duboke. U Turskoj danas živi oko 200.000 hrvatskih iseljenika od kojih velik broj govori kod kuće hrvatski i prožeti su dubokim osjećajem divljenja prema staroj domovini.

Oni u Turskoj zauzimaju razmjerno najviše položaje i velik broj njih pripada višim klasama. Na primjer, turski ambasador Rušet Ešref rodio je iz hrvatske pokrajine Bosne. Hesref Geređe, turski poslanik u Berlinu do 1941. godine, također je porijeklom iz hrvatske pokrajine Bosne, kao i veći broj uglednih članova turske diplomacije. Gradonačelnik i zapovjednik Ankare također su rodom iz Hrvatske; on je najbliži suradnik predsjednika republike.

Razumljivo je što se hrvatski doseljenici u Turskoj kao i njihovi mnogobrojni prijatelji zanimaju za položaj hrvatskih muslimana koje Hrvati smatraju najplemenitijim dijelom svog naroda, zbog čega je hrvatska politika prema muslimanima naišla na najljepši odjek u Turskoj, nasuprot lošim postupcima prema muslimanima u Jugoslaviji prije godine 1941.

Za Hrvatsku se zanimaju — zahvaljujući i živoj vjerskoj solidarnosti islamskih naroda — posebice muslimani Bliskog istoka. Primjera radi može se spomenuti da je egipatski parlament, odnosno predsjedništvo vlade u Kairu 28. VI 1944. raspravljalo o teškom položaju hrvatskih muslimana zbog nasilja različitih bandi i preko Crvenog polumjeseca odredilo znatnu novčanu pomoć za spomenute hrvatske stradalnike.

Nasuprot od Moskve stvaranom »slavenskom bloku« na Balkanu u turskim je krugovima više puta bila istaknuta potreba stvaranja jednog mediteransko-balkanskog bloka neboljševočkih država, poimence Turske, Grčke i Albanije. Taj bi blok trebao uključiti i hrvatski narod koji veći zbog svoje pripadnosti katolicizmu i Islamu nema razvijen osjećaj panslavenske solidarnosti koja se danas javlja kao sredstvo za širenje utjecaja Moskve.

V.

Hrvatski narod nije nikada promatrao svoju politiku borbu sa stajališta velikih ideoloških sukoba. Hrvatski vojnici u svojoj borbi morali su i još uvijek morati za rat za Hrvatsku, za borbu u obrani hrvatske nezavisnosti a u velikom broju slučajeva tako i za borbu da očuva vlastiti dom i život svoje obitelji pred napadom neprijatelja. U stvari, hrvatska država sudjeluje u velikom svjetskom ratu isključivo za to da brani svoj teritorij i njegovu obranu ima svojstvo isključivo narodnog obrambenog rata. Hrvatski narod zna vrlo dobro da osovinske sile u njihovom programu ratnih ciljeva nisu planirale osnivanje hrvatske države. Berlin i Rim vjerovali su čak krajem ožujka 1941. god. da će se Jugoslavija pristupaju i Trojnom paktu uključiti u njihov ratno-politički sistem. No, pomoću vlastite revolucije hrvatski je narod stvorio gotov i postojeće hrvatske države, čemu su Njemačka i Italija morale prilagoditi svoje stavove, a ime je Hrvatskoj pošlo za rukom da iskoristi sebi u prilog njihovo suparništvo na našem teritoriju i da održi hrvatsku državu usprkos dobro poznatoj činjenici da je Italija sistematski nastojala da je slomi, što je otvoreno izjavio general Roatta prilikom talijanske kapitulacije.

Da bismo upotpunili sliku naše međunarodno-političke situacije u godini 1941. potrebno je utvrditi činjenicu da se Komunistička partija Jugoslavije, za vrijeme stvaranja hrvatske države, nije aktivno borila protiv nje sve dotle dok je Sovjetski Savez održavao odnose s Trećim Reichom na temelju poznatog ugovora o uzajamnom nenapadanju. S otpočinjanjem rata na Istoku, otpočele su snažnije partizanske akcije protiv hrvatske države, u potpunoj osudi od strane članova Komunističke partije Jugoslavije. Poslije sloma Jugoslavije Moskva je na najdrastičniji način otpustila bivšega jugoslavenskog ambasadora u SSSR-u dra Milana Gavrilovića.³⁷

Borba partizana nije nikada naišla na odobravanje u širim krugovima hrvatskog naroda koji nije nikada prihvatio stajalište da je Hrvatska jednako tako okupirano područje kao srpski i slovenski krajevi. Usprkos činjenici što je hrvatski narod teško podnosio prisutnost stranih vojski na svom području, ipak se držanje hrvatskih masa prema njima razlikovalo od odnosa, primjerice, srpskih masa prema njemačkoj, talijanskoj i bugarskoj okupatoru.

Hrvatski narod vidi prvenstveno u borbi partizana za uništenjem hrvatske države radi stvaranja boljševičke Jugoslavije prijatelju hrvatskom narodu i državi, dalje pokušaj Sovjetskog Saveza da formira širu teritorijalnu zajednicu i izgradi po mogućnosti što veće područje za vlastiti utjecaj i da se omogućiti posredno širenje njegove moći i sve do Jadranskog mora na potezu od Kotora do Trsta.

Prema tome, borba hrvatskog naroda protiv partizana ili patriota — kako se oni obično nazivaju — samo je obrambena borba. Poprimila je ogorčenu i surovu obilježja uslijed ideološkog, političkog sustava kao tendencije diktirane od komunističkog vodstva partizana. Komunisti žele vidjeti u svakom pojedinom hrvatskom nacionalističkom konzervativcu, bez obzira na njegovu stranaku orijentaciju, »fašistu« i »ratnog zločinca« koji je skroz na skroz ravnopravan ne zaslužuje pažnju Saveznika.

Zbog toga su, na primjer, poubijali na surov način i velik broj predstavnika

³⁷ Dr Milan Gavrilović bio je izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar kraljevine Jugoslavije u Moskvi.

Dokumenti o tom otpuštanju: Bogdan Krizman, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943*. Dokumenti, Zagreb-Beograd 1981, str. 131 i drugo.

Hrvatske seljake stranke i znatan broj svećenika svih vjeroispovijedi, naročito katolike.

Takav oblik vodenja rata opravdavale su zapadne velesile kao potrebu da se veže i uništi što je moguće i broj njemačkih vojnika. Takav oblik ratovanja, međutim, poprimio je svojstvo rata istrebljenja, okrutnog ubijanja i besmislenog rušenja škola, crkava, javnih zgrada, nezaštićenih seljaka i domova itd. Takvo gorko iskustvo bilo je razlog što je hrvatski narod ustao kao jedan uvijek da brani svoju imovinu, život i narodni opstanak.

VI.

Treba pripisati udnovatom lancu okolnosti činjenicu što je do oživljavanja hrvatske suverenosti došlo u jednoj međunarodnoj situaciji koja se pretvorila u paradoks. Želimo reći da je — koliko god to izgledalo udnovato — hrvatska država, čiju uspostavu treba prvenstveno pripisati poticanju hrvatskih nacionalističkih krugova, najvećim dijelom sljedbenika najvećeg hrvatskog liberala i demokrata dr. Antuna Starčevića, poprimila vanjske značajke jedne autoritativne države! To se tako zbilo uslijed vanjskog pritiska koji se jasno odražava u činjenici što čak ni spise »Oca domovine« (popularno ime za A. Starčevića) nije bilo moguće objaviti u njihovom originalnom obliku za vrijeme rata, iako je to bila želja Hrvata, nego se dopuštalo da se izdava ograničeno i samo na izvode ispuštaju i najvažnije političke poglede dr. Starčevića koji je bio najveći i protivnik pruskog imperijalizma i najvatreniji pobornik zapadne demokracije.

Neprekidno stremljenje hrvatskog naroda bilo je u tome da postigne rješenje nacionalnog pitanja u suglasju sa starim hrvatskim konstitucionalizmom i parlamentarizmom. Hrvatski Sabor predstavlja jednu od najstarijih institucija te vrste. Pojavio se u ranom srednjem vijeku; ima tisućugodišnji kontinuitet i stoji uz bok u svom dugom trajanju engleskom i ugarskom parlamentu. U skladu s tom tradicijom bio je ponovno sazvan hrvatski parlament (Sabor) i njegov suvereni kontinuitet oživjeli su hrvatski zastupnici izabrani na izborima 1914. i 1938. godine jer je bilo prekinuto njegovo djelovanje u razdoblju od 1918. do 1941. godine. Spomenuti zastupnici su upravo oni koje spominje odluka Krimске konferencije.

Hrvati su stoljeće imali vodili borbu za ustavna prava i Hrvatska je u stvari jedna od onih zemalja koje su prožete osjećajem za ustavnost, iako Hrvati nemaju pisanog ustava — slućaju poput onog u Engleskoj i Ugarskoj. U novoj situaciji nastaloj nakon izlazak iz pritiska velikih totalitarističkih susjeda, Hrvatska će se najvećom radošću pozdraviti demokratsku i ustavnu vladu. Hrvatski narod u svojoj ukupnosti proćet je idejom svog velikog voćde, ućitelja i narodnog tribuna Stjepana Radićića koji je umro kao ųrtva hrvatske državne ideje. Naćelu hrvatske ųrųzave imaći biti predsjednik hrvatske republike. Njega treba izabrati narod pomoćću općeg i tajnog prava glasa. Hrvatska imaći biti parlamentarna ųrųzava u posjedu svih političkih sloboda (slobode ųtampe, sastajanja, udruųivanja i suradnje). Ona imaći iskoristiti sve mogućnosti stranaćkog opredjeljivanja, od krajnje ljevice do krajnje desnice. ųetiri temeljne slobode kako su ih objavili veliki Saveznici imaći biti zagarantirane u Hrvatskoj. Jedan od razloga ųto su Hrvati vodili borbu protiv jugoslavenske ųrųzave bila je, izmeću ostalog, odsutnost takvih sloboda i one u stvari i ne mogu postojati u ųrųzavi u kojoj većina stanovniųtva imaći centrifugalne teųnje zbog ųega srediųnja ųrųzavna vlast (u jugoslavenskom slućaju vlast Srba) mora neizbjeųivo suzbijati svaku vrstu slobodnog izraųavanja volje ljudi i mora

pristupati nedemokratskim metodama u naizmjeni no više ili manje naglašenom formi.

Zbog naprijed navedenog razloga obnovljena Jugoslavija ne bi nikako mogla biti demokratska.

VII.

Na temelju svih naprijed izloženih činjenica hrvatski narod ima puno pravo tražiti od svih međunarodnih činbenika, koji na elno priznaju pravo samoopredjeljenja svim kulturnim evropskim narodima, da se to pravo prizna i hrvatskom narodu na temelju postojećih činjenica i stanja hrvatske države.

Na slobodnom teritoriju Nezavisne Države Hrvatske, a napose u glavnom gradu Zagrebu nalazi se danas više od milijun izbjeglica iz svih krajeva Hrvatske, kao i iz Srbije, Crne Gore, Albanije i Bugarske i oni su osvjedočeni prijatelji Engleske i Sjedinjenih Država. U Hrvatskoj se nalazi više visokih crkvenih dostojanstvenika sa svojim klerom, među ostalim arhiepiskop crnogorski i velik broj njegovog klera.

Svi oni strahuju od nasilja partizana koji su kriminalni i opetovano bili protivni. Na hrvatskom području nalazi se više stotina tisuća vojnika hrvatskih oružanih snaga kao i znatan broj nacionalnih boraca iz Srbije i Crne Gore, koji u suradnji sa slovenskim nacionalnim borcima odbijaju razarajuće napade partizanskih snaga. Usprkos činjenici što se njemačke snage povlače, pretežno bez borbe, same ove hrvatske snage u stanju su da se suprotstave dugo vremena svim napadajima, čak i da unište neprijatelja. Međutim, u sadašnjim okolnostima borba hrvatske vojske ne može dugo potrajati i stoga zbog međunarodne pravde, dužnosti da se spasi srž hrvatskog naroda i drugih naprijed spomenutih naroda, kao i brige za velik broj izbjeglica - potrebno je pružiti pomoć hrvatskom narodu.

Vlada hrvatske države želi i moli da što prije upute vojnu misiju u Hrvatsku kako bi se u potpunosti upoznala sa stanjem stvari. Ujedno molimo da pošaljete Vaše oružane snage na teritorij naše države da biste olakšali ovo teško stanje. Na taj se način hrvatski narod u hrvatskoj državi stavlja pod Vašu moćnu zaštitu.

Velika Britanija i Sjedinjene Države priznaju pravo da imaju vlastitu državu čak i narodima koji su bili poraženi u sadašnjem ratu. Zašto bi samo Hrvatska koja, kako tome, nije nikoga napadala, nego se jedino branila od napadaja, imala strepiti da bi mogla izgubiti i ono najmanje na što svaki narod ima pravo, tj. svoju državu. Svako vojsci priznaje se pravo na predaju, ali samo bi hrvatska vojska imala biti jednostavno poklana *in capite et in membris*, makar ta vojska - budući branitelj svog naroda i države - nije nikada imala nikakvih zavojeva i težnji.

Zagreb, 4. svibnja 1945.

(Slijede potpisi predsjednika vlade i svih ministara)³⁸

³⁸ Taj memorandum ustaške vlade u hrvatskoj verziji odštampan u izvodima: *Su enje Lisaku, Štepcu, Šalici i družini, ustaško-krležarskim zločinima i njihovim pomagačima*, str. 46-48. U toj verziji nalazi se i ovaj pasus koji je kod Jareba i Omranina (službeno?) izostao:

»Obrana Hrvatske prema tome nije borba za bilo kakvu, a najmanje fašističku, politiku ideologiju. To je isto hrvatski nacionalni obrambeni rat. Dokaz za to jest i činjenica, da je mjeseca listopada 1944. — kada se vjerovalo, da će doći i do angloameričkih iskrcavanja na hrvatskoj obali u Dalmaciji — bila izdana hrvatskim vojnim postrojbama u tome području zapovijed, da se hrvatske oružane snage nemaju opirati ni suprotstavljati pokušaju bilo kakvog vojnog iskrcavanja i vojnih djelatnosti angloameričkih eta na našem državnom teritoriju.

4. *Misija Vjekoslava Vran i a »preko Alpa«*. Šef ustaške diplomacije do bijega iz Zagreba bio je dr Mehmed Alajbegovi . On pretpostavlja da je zamisao o pokušaju odašiljanja jednog memoranduma Saveznicima potekla od Mandi a.

»Daljnji pokušaj uspostave kontakta sa angloamerikancima - izjavio je Alajbegovi u istrazi³⁹ — bio je slanje memoranduma vlade NDH Englezima i Amerikancima u Italiju. Za ideju pisanja tog memoranduma saznao sam prvi puta od predsjednika vlade u prolje e 1945 godine. Iz toga smatram da je to ideja koja je niknula samo u Mandi evoj glavi ili možda u izmjeni misli Mandi a sa nekim drugim, no svakako mislim, da je Mandi mogao biti inicijator te stvari, jer je on volio i imao sklonosti za takove politi ke akte, koji su nekada, dok je on još bio aktivni politi ar u Bosni, a prije toga još civilni adlatus austrijskoga civilnog šefa pokrajine Bosne i Hercegovine, bili uobi ajeni.

Na jednoj sjednici vlade Mandi je izložio mišljenje, da bi trebalo uputiti memorandum Englezima i Amerikancima, jer da bi im trebalo u jednom takvom aktu obrazložiti pravo hrvatskog naroda na svoju državu. Vlada je usvojila to mišljenje predsjednika vlade, premda je izgledalo da anglo-amerikanci za volju cilja kojega je zamislio Mandi , odnosno kojega je memorandum morao imati ne e dovesti svoje odnose sa SSSR-om u pitanje, jer je bilo jasno, da je uloga SSSR-a za kona no razbijanje fašisti kog bloka poglavito Njema ke, bila prijeko potrebna angloamerikancima. Iz mojeg ranijeg stava jasno je proizlazilo, da je vojna pomo SSSR-a neophodno potrebna angloamerikancima u stvari rušenja nacional-socijalizma i da je prema tome logi no, da e se zaklju ci donešeni u Jalti doslovce ispuniti.

Dužnost sastava memoranduma - nastavlja Alajbegovi — povjerena je prvenstveno Ivi Bogdanu, koji je kao glavni ravnatelj za promi bu bio podre en predsjedniku vlade, a pri tome poslu imali su Bogdanu pomo i: Edo Bulat i ja. U svrhu sastava memoranduma izabrano je, odnosno nazna eno mjesto u uredu ministarstva vanjskih poslova, budu i da ministarstvo raspolaže sa potrebnim priru nicima za sastav tog memoranduma. Mi smo se doista sastali kod mene u uredu, gdje je Bogdan u smislu uputa predsjednika vlade, šta memorandum treba da sadrži, isti po eo pisati. U isto vrijeme ja sam rješavao teku u poštu za svojim stolom, a dr. Edo Bulat kod istog stola gdje i Bogdan, bavio se kao veliki poznavalac geografskih karata, pregledavanjem nekog velikog atlasa kojeg je tamo našao. Ja sam par puta prišao Bogdanu da vidim kako posao napreduje i pomogao mu stilizirati jedan ili dva pasusa u njegovom konceptu. Bulat je tako er pomogao Bogdanu stilizirati pasus mislim o pomorskoj prošlosti hrvatskoga naroda. Bogdan je kona no odluo da e radije nastaviti sa pisanjem kod ku e u miru, a da tamo imade i novinskog te drugog gradiva kojim raspolaže ured za promi bu. Napomenuo

Hrvatski narod je spreman urediti svoje granice, a u prvom redu na Istoku na širokogrudnoj bazi.

S nacionalnim elementima Srbije, Crne Gore i Albanije ve danas postoje odnosi suradnje u borbi protiv zajedni kog neprijatelja.

Hrvatski narod je u pogledu određenja svih granica spreman prihvatiti arbitražu Velike Britanije i Sjedinjenih Država Amerike. U pogledu razgrani enja s Italijom isti emo, da Hrvatska u Rijeci gleda ne samo svoju najvažniju luku, nego i izlaz Podunavskih zemalja na Jadran i Mediteran.« (Nav. izvor, str. 47—48)

³⁹ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Alajbegovi a, Kut. I.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155.

je još da se o tome memorandumu biti još razgovora nakon što bude sastavljen i to kod predsjednika vlade, kao i na sjednici vlade.

Nakon toga je Bogdan otišao, te od toga dana na sutra memorandum uistinu zgotovio, pri čemu je bio u dodiru sa predsjednikom vlade, a znam da je memorandum nošen i Paveli u. Držim da je tekst također diskutiran i na sjednici vlade, te kada je konačni tekst utvrđen memorandum je preveden na engleski jezik, te je u nekoliko primjeraka u predsjedništvu vlade potpisan, zapečaćen i predan generalu Moškovu u svrhu otpreme. Memorandum su potpisali svi članovi vlade i predsjednik vlade. Osim toga je predsjednik vlade, koji je poznao engleski jezik, prije potpisa engleskog teksta, pregledao stilizaciju na engleskom jeziku i prije potpisa pročitao.«

Čini se da je ustaška vlada - prema jednom izvoru iz ustaških redova⁴⁰ - ujutro 2. svibnja 1945. donijela odluku da se uputi jedan memorandum Saveznicima. Pomagali su u tom poslu I. Bogdanu ministri Alajbegović i Bulat. Memorandum je Bogdan sastavljao 2. i 3. V u hrvatski original bio je dovršen u večernjim satima 3. svibnja. Hrvatski tekst memorandumu odobrio je vladin politički komitet, a zatim i sâm Paveli. Paveli nije ništa mijenjao u tekstu, samo što je osobno diktirao kraće pismo za potpis predsjednika vlade Mandića da bude priloženo memorandumu.⁴¹ Zatim je Paveli naredio da se memorandum smjesti prevesti na engleski kako bi se vlada sastala 4. V u tri sata u zoru da bi memorandum potpisali svi ministri i da bi zatim zrakoplovom mogao biti prebačen Saveznicima. Budući da je za prevođenje memorandum ostalo malo vremena, njegov originalni hrvatski tekst bio je kraćen i pasus u kojem se govori o hrvatsko-srpskim odnosima potpuno ispušten.

U Zagrebu je večer prije bio uređen logor za zarobljene savezničke avijatičare. O njegovu nastanku izjavio je komandant ratne avijacije NDH VI. Kren u istrazi⁴² ovo:

»Postojalo je naređenje Njemaca, koje je preneto od strane ministarstva oružanih snaga na sve jedinice i vlasti, da se angloamerički avijatičari, kao i sav njihov materijal, koji se na teritoriji NDH ima odmah predavati Njemcima. Tako se i postupalo. Izvjestan broj istih doveden je i u komandu avijacije. U ljetu 1944 godine došao je jednog dana k meni njemački avijatičar ataše, pukovnik Creydt i rekao mi, da oni imaju podatke da mi zadržavamo izvjesne zarobljenike u komandi i da ih ne predajemo. Rekao sam mu da mi nije ništa poznato, ali da to uopće nije red da se zarobljenici i materijal sa naše teritorije predaju njima i da ih treba tražiti, da se ta naredba ukine, ako smo već neka država koja ima svoju vojsku. Pitao sam odmah u komandi da li je tko zadržan i rekli su mi, da su predani svi, koji su do sada dovedeni, osim jednog potporučnika Engleza koji je još u komandi jer se sprijateljio sa našim ljudima i u njemu ih engleski. Naredio sam da ga dovedu. Njemački ataše je večer otišao. Kada je Englez došao k meni, molio je da ga ne predajemo i da zna da bi svi kojima se to desi radije ostali kod nas. Ja sam odredio, da se ne predaje, nego da se što manje viđaju i zadržava u samoj zgradi komande. Odmah sam ministarstvu uputio jedno obrazloženje da to nije umjesno da ih predajemo i neka se traži, da se ovo ukine te da se materijal zadrži, a zarobljenik ustroji u zarobljenički logor. Naređenje za predavanje Njemcima uslijedilo je dok sam ja bio u penziji, jer su u to vrijeme i poela prinudna spuštanja i veliki preleti

⁴⁰ J. Jareb - I. Omranin, nav. rasprava, str. 132, bilj. 42.

⁴¹ Isti izvor, str. 131.

⁴² A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja VI.Krena, Kut. I.0.9, Br. reg. 9/1 - 1-127.

preko NDH. Glavni generalštab je uglavnom bio mog mišljenja, ali je Paveli bio protiv toga i koliko sam uo, da mi nemamo mogućnosti za zarobljenike logore i da se ne e sa Njemcima za to natezati. Me utim je generalštab inzistirao na mome traženju i sa Njemcima vodio razgovore zbog toga, te je kona no koncem ljeta 1944 godine došlo odobrenje da se zarobljenici i materijal, koji se na e od trupa NDH zadrže. Komandi avijacije je odre eno, da postavi logor.

Logor je ure en — nastavlja Kren svoj iskaz - na imanju Nikoli u barakama ispod Gornjeg Prekrižja. Za komandanta logora odre en je vazduhoplovni pukovnik Kul ar Eugen, a za tuma a jedan zastavnik (mislim da se zvao Dubac), koji je dobro govorio engleski. Komandantu logora je nare eno, da se sa zarobljenicima ima postupati ta no po odredbama me unarodnog ratnog prava. To jest imali su povoljne prostorije za smještaj, krevete sa posteljinom, hranu iz menaže komande, pla u prema inovima, cigarete, knjige za itanje i potrebno kretanje u logoru. Odobreno im je da mogu koji žele raditi u vinogradu na imanju Nikoli , što su sami tražili i da mogu primati pakete, a i javiti se ku i kratkom vješti preko radia. Pored službenog odre enog osoblja, odredio je *GUS* jednog svog funkcionera, a to je bio Saravanja Ilija, koji je dolazio i vršio neku kontrolu. Jednom od strane *GUS*a uslijedila je tužba preko ministarstva oružanih snaga, da se sa zarobljenicima predobro postupa, a drugom prilikom tužili su da zarobljenici još petog u mjesecu nisu primili pla u. To moje zauzimanje za angloameri ke pilote proizišlo je otuda, što sam smatrao da smo mi odnosno da je NDH samostalna država i da može imati ratne zarobljenike, a osim toga avioni, koji su se prisilno spuštali imali su i materijala koji se je dao koristiti, a pogotovo benzin, jer se je obi no našla ve a koli ina benzina u njima.«

Na pitanje istražitelja kakve je razgovore vodio s Moškovom u vezi s odašiljanjem nekih angloameri kih pilota u Italiju, Kren je odgovorio ovako:

»Jedan tjedan ili najviše deset dana prije sloma došao je k meni Rub i Drago i rekao neka idem s njim kod Moškova u njegov štab, da se radi nešto o angloameri kim zarobljenicima. Otišli smo tamo i Moškov je rekao da bi trebalo poslati nekoga u Italiju radi pregovora sa angloamerikancima i da bi bilo zgodno, kad bi tu vezu uspostavili preko zarobljenika ili direktno s njima. Poslano je u logor da dovedu nekoliko Amerikanaca i Engleza. Kada su došli, njih pet ili šest, upitao ih je Moškov preko tuma a da li bi htjeli odletiti u svoje komande sa našim aeroplanima i jednim našim ovjekom, koji bi trebao uspostaviti vezu sa njihovim vlastima radi politi kih pregovora. Oni su odmah pristali i odredili izme u sebe trojicu, jednog Engleza i dva Amerikanca koji bi išli. Zatim su vra eni u logor. Da li je ovo Moškov inio po nalogu Paveli e - vom ne znam, ali svakako jest, jer je istog dana objavljeno iz logora da je Paveli naredio da mu se dovedu ona trojica u odre eni sat po podne, a da do emo ja i Rub i radi aeroplana. Kada smo došli kod Paveli a sa ova tri zarobljenika, on je bio prema njima vrlo ljubezan i nudio ih cigaretama i preko tuma a ih pitao da li ho e i i u svoje komande i povesti sa sobom aeroplanom jednog našeg ovjeka, a to bi bio taj zastavnik tuma , te da li ga ho e staviti u vezu sa njihovim vlastima radi slanja jedne delegacije na politi ke pregovore. Pošto su oni odmah pristali, utvr eno je da odlete sutradan rano u jutro sa dva mala školska aeroplana Buecker i da se odre enog dana i sata jave putem radia na odre enom valu sa dogovorenim znakom i kratkim odgovorom. Ako ne toga onda u isto doba kroz slijede ih nekoliko dana. Tražili su samo osim lete e opreme karte obale Jadranskog mora. Sutradan u jutro su odletili, ali se više

nisu javili. Sa njima je otišao tuma zastavnik. Razgovor kod Paveli a trajao je četvrt do pola sata. Razgovoru je bio prisutan kod Paveli a, osim ta tri angloamerikanca, još i Moškov, Rub i , ja, tuma zastavnik Dubac i tuma Šaravanja.«⁴¹

»Odgovor na taj memorandum — navodi Alajbegovi u istrazi⁴⁴ - nije od angloamerikanaca stigao. Dok se memorandum još prevadao, a naročito dok ga je predsjednik čitao, Moškov je bio nervozan govoreći, da je mašina već upaljena i da ljudi ne smiju do ekati dana, tj. moraju još za sumraka krenuti. Tada sam saznao da je taj memorandum nositi američki avijatičari, koji su se nalazili u zarobljeništvu u Zagrebu. Američki avijatičari, koji su se nalazili kao zarobljenici u Zagrebu, kretali su se povremeno presvučeni slobodno po Tuškancu i Zagrebu, a to sam čuo od Paveli evog šofera Viktora Rebernišaka. Poznata je stvar da je Paveli u bolnici na Rebru posjetio uz hrvatske ranjenike, također i ranjene američke avijatičare. U Austriji u logoru saznao sam od osobnog Paveli evog šofera Viktora Rebernišaka, da je za nošenje memoranduma bilo organizirano lično od Paveli a pet američkih avijatičara, koji su jedne večeri bili i na večeri kod Paveli a, no ne znam da li je baš u ovoj odlasku sa memorandumom ili nešto prije toga. Nisam siguran da li je bilo samo pet avijatičara angažovano za nošenje memoranduma, jer su letjela sa memorandumom dva aviona sa kojima su upravljali američki avijatičari. U prvom avionu nalazili su se samo američki avijatičari koji su trebali memorandum predati angloamerikancima. Drugi avion trebao je krenuti nakon izvjesnog vremena, u onom slučaju ako se prvi avion ne vrati, što je značilo da je prvi sretno stigao na odredište. Dakle nakon izvjesnog vremena iza odlaska prvog aviona, krenuo je i drugi avion u kojem je, pored američkih avijatičara, bio i jedan hrvatski podoficir ili oficir iz Moškovljeve grupe PTS, jer je Moškov čitavu tehniku organizaciju otpreme memoranduma imao preko sebe. Pored memoranduma koji je poslan angloamerikancima, spomenuti podoficir ili oficir PTS nosio je memorandum u Vatikan, gdje ga je trebao predati. To mi je pričao Moškov u Zagrebu, nakon što je stvar bila već gotova. U Austriji sam čuo od Paveli evog šofera Viktora Rebernišaka, da su američki avijatičari izrazili Paveli u želju da razgledaju taj grad (Zagreb) koji oni ne smiju bombardirati, jer su imali zabranu da Zagreb ne bombardiraju.«

Na pitanje istražitelja Moškovu što zna o zbivanju neposredno pred

⁴¹ »Dovedeni su trojica i to jedan poručnik Englez i dva Amerikanca - naveo je na drugom mjestu VI. Kren. Jedan poručnik i jedan poručnik ili kapetan. Paveli ih je pitao da li bi htjeli aeroplanima odletjeti natrag u svoje komande i sa sobom povesti jednog našeg vojnika. Uloga bila ta, da oni potvrde kako se sa njima dobro postupalo, kao i da dovedu tog vojnika koji bi pitao njihove vlasti, da li se i kamo može poslati jedna delegacija za političke pregovore. Oni su pristali da idu s tim, da će se radio-telegrafskim putem dati odgovor na određeno talasu i na određeno vrijeme.

Meni je naravno da se daju dva mala školska aeroplana, sa kojima će oni sami pilotirati, a sa njima da pođe tuma zastavnik Dubac. Aeroplani su dati, oni su sa zastavnikom odletjeli, ali se uopće više nijesu javili. Za vrijeme razgovora bio je Paveli sa njima neobično ljubezan i nudio ih cigaretama. Oni nijesu rekli kamo će otići, samo su tražili geografske karte sa obalama cijelog Jadrana.« (A-VII, NDH, Vladimir Kren, 8. jula 1947, Zagreb: »Izjava o angloameričkim zarobljenim avijatičarima«, Kut. I.0.9, Br. reg. 8/1 - 1-7)

To su bili Englez Rodney Woods, Amerikanac Edward J. Benkoski i Škot John Gray. Opš.: Theodore Benkovic, O.F.M., *The tragedy of a Nation: An American's Eye-Witness Report*, Chicago 1946. Vidi također: C. Michael Mc Adams, *Allied Prisoners of War in Croatia 1941-1945*, Arcadia 1980.

⁴⁴ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Alajbegovića, Kut. I.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155.

povla enje, Moškov je 23. V 1947.⁴⁵ opširno odgovorio daju i svom izlaganju prvo uvod op enite prirode o atmosferi oko Paveli a samog.

»Da bi se bolje mogli razumjeti posljednji momenti pred konac rata kao i rad oko hvatanja veza kao i kona no samo povla enje, želim ukratko dati jedan pregled atmosfere koja je bila oko Paveli a još od po etka rata.

im su angloamerikanci stupili na talijansko tlo, ve se javljaju glasovi o mogu nosti poraza Njemaca, a nakon bitke za Staljingrad po elo se o tome i otvoreniije govoriti. Mnogi su postavljali, u tom pogledu, pitanja Paveli u a on je uvijek nalazio ve prema osobi zgodan odgovor. Svi njegovi odgovori na ova pitanja imali su zna enje da on ima pripremljeno i za taj slu aj. Još od po etka je ubacivano sa njegove strane preko raznih kanala da Njema ka ne e dobiti rat, ve e se isti završiti s jednim mirom koji e Njemce i Talijane prisiliti na povla enje u svoje stare granice, a tada tko bude imao oružje i vojske, mo i e se održati. Isto je tako ubacivano da Hrvatima apsolutna pobjeda Njemaca ne konvenira. Što je dalje išlo, to je bilo o itije da saveznici kane sa Njema kom potpuno obra unati. On je ipak još pokušavao podržavati tu tezu o miru sa Njema kom. Kasnije se tu i tamo po elo širiti iz njegove blizine o vezama sa anglo-amerikancima. Tu se spominjalo poslanstvo u Madridu, kao i sa Amerikancima preko naših izbjeglica u Americi. Ja sam mu sam jednom prilikom rekao, mislim nakon izbacivanja Njemaca i Talijana iz Afrike, da se njema ki ratni zamah iscrpio kao što se iscrpljuju i ofenzive same po sebi, a saveznici da još nisu pravo ni po eli sa op im napadom. On mi je odgovorio da to nama ne može štetovati nego samo koristiti, te da mi moramo imati samo vojsku i to dobru vojsku u asu kad se mir zaklju i. Na tome da treba ozbiljno raditi. Tada je dodao: 'Pa zar misliš da kod Engleza i Amerikanaca nema ljudi koji na nas misle i ra unaju?' Iako se sve više pogoršavala ratna situacija s Njema kom to je on uvijek u tim pitanjima bio miran i davao naslu ivati kao da se sve razvija kako je on predvidio a na korist Hrvatske. Znao je i drugima vrlo uvjerljivo govoriti i o sigurnoj pobjedi Njema ke i o novom oružju, a tada bi zna ajno namignuo onima koji su bili na isto sa njema kim padom.

Pod kraj rata bilo je i sljepcu jasno da Njema ka pada. On je tada po eo otvorenije davati do znanja o nekim vezama sa saveznicima tj. sa angloamerikancima. Upu ivanje dr. Peri a u Italiju bilo je interpretirano kao slanje službenog ovjeka za ve pripremljen po drugim ljudima direktni kontakt. Sje am se da sam nakon povratka sa terena jednom prilikom od Ede Bulata uo njegovu divljenje kako je Paveli sve pripremio i poslao Peri a da sve uredi. Tada je Bulat jedino bio u bojaznosti da li e Peri sretno sti i u Italiju. Mislim da je govorio o Milanu.

Po prilici 15 dana pred napuštanje Zagreba povratio sam se iz Varaždina gdje sam bio kod prve divizije koja je ležala na Dravi. (Zapovjednik divizije je bio zaustavio jednu koza ku kolonu i prisilio da vrate blago koje su bili odvukli sa sobom iz obližnjih sela) i otišao sam do Paveli a. Tada mi je saop io da emo se povla iti i to preko Slovenije u pravcu anglo-amerikanaca, skupa sa Njemcima. Ovdje moram napomenuti — primje uje Moškov - da sam ne samo ja nego i mnogi drugi govorili Paveli u da bi trebalo napasti i razoružati Njemce. Ve je bilo i pojedinih slu ajeva baš na cesti Varaždin-Zagreb, gdje su manje grupe Njemaca bile razoružane od posada PTS-a. Paveli mi je odgovorio na moje izlaganje o razoružanju da nama to ne treba, da i bez

⁴⁵ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja A. Moškova, Kut. I.0.9, Br. reg. 1/4 - 1-117.

toga značitav svijeta i anglo-amerikanci vrlo dobro da smo se mi borili i da se borimo za Hrvatsku a ne za Njemačku. Nadodao je da bi nam to samo moglo škoditi, a ne koristiti.

U pogledu povlačenja - nastavljao je Moškov — ja sam ga priupitao kako će to biti kod Engleza i Amerikanaca i kako će nas dočekati. On mi je odgovorio doslovno: 'Ne treba se ništa bojati. Sve će biti u redu. Imam ja već tu' (pri tome je iz lijevog džepa kaputa — bio je u građanskom odijelu — napola izvukao i jedno pismo). Ja sam ga upitao od kuda to, a on mi je odgovorio smješte i se: 'To je iz Milana.' On je ovo pismo pokazivao i nekim drugima kao Sertiću i Gručiću pa i nekim ministrima. Artuković mi je rekao da je i pitao pismo tj. da mu je poznat sadržaj, ali šta je u njemu bilo napisano nije mi htio reći, već se i on smijao i govorio: 'Dobro će biti, dobro će biti.' Pavelić mi je tom prilikom rekao da će vojska na neko vrijeme i i kao zarobljenici u anglo-američke koncentracijske logore, ali da će biti problem za civile, jer da ima obavijesti da su mnogi odlučili i i kuda ide i vojska. Ja sam ga tada umolio, navodeći da sam bio u Italiji toliko vremena po logorima i interniran, a ne idem u zarobljenički logor sa vojskom. On mi je odgovorio 'da kod Engleza i Amerikanaca neće biti kao što je bilo kod Talijana'. Insistirao sam govoreći mu da je žica uvijek žica, a on mi onda rekao 'dobro, u redu kad još nisi zaboravio talijanske logore'.«

Prelazeći na glavno pitanje o slanju memoranduma Moškov je iskazao ovo:

»U zadnje vrijeme pred kraj rata bili su određeni pojedini viši funkcioneri pa i ministri pri pojedinim vojnim jedinicama kao neka vrsta političkih rukovodilaca.⁴⁶ Kod mene u PTS-u bio je određeni Edo Bulat. Jednog dana je došao govoreći mi da treba uhvatiti radio-vezu sa angloamerikancima. Da su već pokušali, ali da još nisu uspjeli, te je tražio da li ja imam nekog dobrog radio-telegrafistu koji bi to mogao napraviti. Ja sam odmah informirao se o mogućnosti. Telegrafistu sam imao, ali u tome nije bio problem. Bulat je ponovno došao sa nekim iz ureda za promjenu te su tražili da li radio-telegrafisti u PTS-u imaju pozivni kodeks stranih radio-stanica kako bi se s njima moglo stupiti u vezu. Mi to nismo imali, a ja sam se interesirao kako uopće stvar stoji. Kada mi je Bulat kazao da se radi na jednom memorandumu

⁴⁶ Prema naredbi predsjednika ustaške vlade N. Mandića od 4. XII 1944. ovako se utvrđuje dužnost pouzdanika kod njemačkih komandi:

»Pouzdanici Hrvatske Vlade kod Njemačkih zapovjednika pozvani su, da štite proboj hrvatskog naroda kod provođenja vojnih podhvata, te imaju pored prava i dužnosti, koja im po hrvatskim zakonima i naredbama pripadaju slijedeće zadatke:

a) izvještavati Njemačke zapovjednike redovito o svim hrvatskim građanskim stvarima;
b) stajati na raspolaganju Njemačkim zapovjednicima kao organi za vezu s hrvatskim građanskim oblastima;

c) u pojedinačnim slučajevima kada je pogibao u odvlačenju izhoditi na zahtjev Njemačkih zapovjednika bezodvlačno mjere kod hrvatskih građanskih oblasti.

Pouzdanici Hrvatske vlade postavljaju se:

a) kod Njemačkih divizija,

b) kod Njemačkih vojnih zborova,

c) kod Njemačke vojske, odnosno inih vrhovnih zapovjednika tava.« (A-VII, NDH, Kut. 187, Br. reg. 39/12 - 1)

Rješenjem od 27. III 1945. Mandić je povjerio dužnost pouzdanika »Hrvatske državne vlade Rojnica Ivi, ustaškom nadporučniku kod 369. hrvatsko-njemačke pješake divizije, Česarec Stjepanu, ustaškom nadporučniku kod 373. hrvatsko-njemačke pješake divizije, Kovač Ljudevitu, ustaškom nadporučniku kod 392. hrvatsko-njemačke pješake divizije.« (A-VII, NDH, Kut. 269, Br. reg. 28/3 - 1)

koji se mora odmah uputiti anglo-amerikancima te da je pošta kriva radi nemoguće uspostavljanja radio-veze u tu svrhu. Pošta je prije radila sa inozemstvom preko radio Be a (poštansko) a nije se potrudila da organizira vlastitu izravnu službu sa inozemstvom, tako da sada u najvažnijem slučaju to ne fali. Koliko mi je poznato nastavljali su sa pokusima uspostavljanja veze, ali se nije uspjelo, jer u koliko bi se stupilo u kontakt sa nekim stanicama, ove navodno nisu htjele primati i odbijale su poziv stanice koja nije bila uvedena u mrežu njihove veze i službe.

Bulat je ponovno došao i rekao mi da treba netko odletjeti u Italiju i donijeti memorandum. Dalje mi je kazao da ide Vran i koji se sam prijavio, ali da Paveli misli da bi bilo dobro poslati još koga radi sigurnosti i to da bi najbolje bilo nekog od engleskih ili američkih zarobljenih avijataci ara skupa sa nekim od naših. Bulat mi je rekao da ga je poslao Paveli da se informira o toj mogućnosti. Upravo tada je i mene nazvao Paveli preko telefona te me pitao da li je Bulat kod mene te da se i ja informiram o onome što mi Bulat bude kazao, tj. o mogućnosti letjela u Italiju. Ja sam odmah nazvao avijataci ke generale Rub i i Krena i zamolio ih da se radi jedne važne stvari odmah sastanemo. Ugovoreni sastanak bio je kod mene u zapovjedništvu i oni su kroz kratko vrijeme došli. Ja sam im iznio stvar, a oni su mi rekli da će se odmah informirati da zrakoplova imaju, ali ne znaju da li ima pilota avijataci ara među zarobljenicima. Tada su mi naglasili da oni ne bi željeli da im se dogodi kao i Voki u, a ja sam im kazao da ih ja ne bi zvao kad ne bi stvar bila u redu. Rub i i Kren su se otišli informirati u zarobljeni logor i vratili se donjevši pozitivan odgovor da ima pilota. Ja sam telefonski izvjestio Paveli a kao i Bulata. Paveli je rekao da mi sve to priredimo i pozvao je da dođu u k njemu Rub i i Kren. Rub i je opet otišao i doveo u zapovjedništvo PTS-a dvojicu anglo-američkih avijataci ara skupa sa tumačem. Tada im je izloženo o čemu se radi. Oni su ne sje am se to no ili odmah pristali ili otišli da se sa ostalima dogovore i donesu odluku za preduzimanje toga letjela. Svakako su odlučili ili da lete. Drugi dan uoči letjela bili su po Rub i u a mislim da je bio i Kren odvedeni preobu eni kao domobranci Paveli u na Tuškanac. Ja sam došao baš kad su izlazili iz vile gdje je Paveli imao ured. Rub i i Kren su mi saopćili da će odletjeti u jutro zorom sa Borongaja i da treba biti sve skrito od Njemaca.

Memorandum je bio izrađen odnosno izrađivan u ministarstvu vanjskih poslova gdje su radili na nekim dopunama i prevodima. Prevodio je prof. Roko Mišeti i još jedan iz ministarstva kojega ja ne poznajem. Ja sam trebao donijeti taj memorandum na aerodrom, ali kako se radilo dugo, skoro istavu noć i tek u zoru bilo gotovo netko drugi je odnio memorandum na uzletišta, a ja sam stigao s automobilom upravo kad je prvi zrakoplov uzljetao. Drugi je uzletio malo kasnije. U jednom su bili mislim dva engleska avijataci ara, a u drugom jedan zastavnik avijataci ara naše vojske koji je inače bio tumač u zarobljeni logoru i jedan američki pilot. Memorandume su metnuli na prsa pod uniformu.«

»Kad je Vran i odletio — dodao je Moškov — nije mi poznato niti sam ga uopće vidio, samo sam čuo da je odletio u pravcu Celovca. Ovi avijataci ari koji su odletjeli sa Borongaja otišli su 4—5 dana prije povlačenja našeg iz Zagreba, ne sje am se to no datuma. Isti nisu htjeli reći gdje se misle spustiti, već su samo tražili karte za orijentaciju. Avioni su bili talijanskog tipa čini mi se F.L. tip športski za dvije osobe. Imali su na sebi oznake NDH. Bilo je dogovoreno s avijataci arima da će se isti javiti sa posebnom šifrom preko određene radio-putem. Oni su trebali javiti samo da su sretno stigli te u koliko bi bilo

potrebno da se i dalje na tom valu raditi. U tu svrhu su bili dati i posebni pozivni znaci. Znam da je bila sa strane Rub i a organizirana stalna služba kod radia u vezi sa ovim, ali nikakva vijest nije primljena. Rub i je po eo izražavati sumnju da avioni nisu možda pali u Jadran, oboreni od samih engleskih lovaca, a rekao je da postoji opasnost radi suprotnog vjetra na Jadranu a da su mašine vrlo lagane i slabe, te u tom slučaju da su se mogli teško do epati talijanske obale. Ja sam samo jedan dio memoranduma itao, a u njemu je bilo bitno da se pozivaju angloameri ke oružane snage, naknadno je bilo dodato tako er i ruske da umarširaju i okupiraju Hrvatsku. Zaboravio sam nadodati da je trebao letjeti u Italiju, kako mi je rekao Bulat, i tajnik papinog legata Marconi-a Giuseppe Massud, ali da nije bilo mogu nosti. Me utim da su engleski avijati ari odnjeli sa sobom i šifrirano pismo legata Marconea za Vatikan. Šta je u njemu bilo, ja neznam, a ni Bulat mi nije znao re i. Svakako izgleda u vezi sa memorandumom.«

Prema ustaškom izvoru⁴ kopiju memoranduma ustaške vlade od 4. V 1945. ponio je u Casertu ministar dr Vjekoslav Vran i u pratnji pomorskog kapetana Andre Vrkljana koji je te no govorio engleski. Napustili su Zagreb u avionu u rano poslijepodne 4. svibnja i dosegli Klagenfurt (Celovec) u Koruškoj istog dana. Sutradan su nastavili put automobilom i stigli u sjedište štaba britanske Osme armije smještenog u selu Marocco u blizini Venecije 6. svibnja oko etiri sata popodne. Vran i je zatražio da ga pošalju u Casertu u savezni ki glavni stan feldmaršala Alexandera, no njegovoj molbi, prirodno, nisu htjeli udovoljiti, nego su obojicu prebacivali u razna druga mjesta. Vran i a su 6. lipnja odvojili od Vrkljana i 26. VI 1945. internirali u Terniju u tamošnji logor za civilne internirce. Tom prilikom su logorske vlasti Vran i u oduzele kopiju memoranduma, punomo je ustaške vlade, diplomatski pasoš i bilješke. Vran i pretpostavlja da su ga ti dokumenti pratili u druge logore (Grottaglie, Afragola), odakle je Vran i u pošlo za rukom da pobjegne u travnju 1946. Dokumenti su mu ostali u tamošnjem logoru.⁴⁸

O Vran i evoj misiji M. Alajbegovi u istrazi⁴⁹ je iskazao ovo:

»Nakon što odgovor na taj memorandum od strane angloamerikanaca nije stigao, odlu io je predsjednik vlade da sa memorandumom i punomo i Paveli a pošalje jednog ministra u Italiju u svrhu uspostavljanja kontakta sa angloamerikancima. U kombinaciji su bili dr. Josip Balen, dr. Džafer Kulenovi , dr. Andrija Artukovi , koji su otklonili da idu i kona no je otišao dr. Vjekoslav Vran i , koji se je te dužnosti prihvatio nakon što su svi gore nazna eni odbili. On je otišao avionom u Austriju, navodno u Klagenfurt, a odatle mislim automobilom u Italiju. Rezultat Vran i evog puta nije mi poznat. Vran i je sam stilizirao tekst punomo i za Andriju Artukovi a, koja je kasnije ispostavljena od strane Paveli a na ime Vjekoslava Vran i a, te je istu Vran i direktno dobio od poglavnika i osobno ju je nosio na potpis. Koliko se sje am i istopis iste sa inio je Vran i .

Kod slanja memoranduma i rada oko njegovog sastavljanja moglo se je apsolutno podrazumjevati, da se time ne ra una odnosno ne misli pomo u memoranduma spašavati ustaška vlada kao takova, ve je bio cilj, kako se iz memoranduma može vidjeti, da se spasi i održi država. Razumljivo je da se je

⁴ J. Jareb - I. Omranin, nav. rasprava, str. 124, bilj. 13.

⁴⁸ Opš: Vjekoslav Vran i , *S bielom zastavom preko Alpa. U misiji hrvatske državne vlade za predaju hrvatskih oružanih snaga*, Buenos Aires 1953, isti autor, *U službi domovine*, Buenos Aires 1977.

⁴⁹ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Alajbegovi a, Kut. I.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155.

pomišljalo i na HSS kao mogućom kombinacijom u slučaju da memorandum uspije. To je bilo jasno i u skladu sa već ranijim nastojanjima da se dođe do političke saradnje HSS-a i ustaša u pogledu stvaranja jedne koalicijske vlade, a naročito u to vrijeme kada je situacija bila kritična.«

»Premda kod slanja memoranduma — nastavio je Alajbegović svoj iskaz — nije bilo izričito izrečenih mišljenja o kombinacijama sa HSS-om za slučaj da angloamerikanci povoljno reaguju na memorandum, svakom je moralo biti jasno, da za slučaj uspjeha memoranduma, ustaška vlada i ustaški pokret, ne mogu računati na to, da bi se u svakoj situaciji održali na vlasti. Podrazumijevalo se, da kombinacija sa HSS-om u slučaju uspjeha memoranduma, predstavlja soluciju koja bi angloamerikancima konvenirala.

Obzirom na napred istaknute suprotnosti sistema (u SSSR-u i u zapadnom bloku, tj. V. Britaniji i SAD) kao i sve druge momente koji su određivali mišljenje u vladajućim krugovima, ustaškom pokretu i jednom dijelu javnog mnijenja, u svemu tome se nazrijevala nada, da će angloamerikanci povoljno reagirati na memorandum iz razloga što bi ostavljanje NDH kao države, značilo ujedno stvaranje zapreke, da SSSR izbjije na Mediteran i time eventualno ugrozi engleske interese. Po mom mišljenju prvenstvena svrha memoranduma bila je da se NDH održi kao samostalna država.«

Upitan od istražitelja što zna o odlasku Vranjina i Vrkljana u Italiju »na pregovore« Kren je odgovorio ovako:

»Ne sam se da li je bilo prije ili poslije odlaska ovih angloamerikanaca, ali sam siguran da je bilo tih dana — naravno je da se aeroplanom prebace u Ljubljano tadašnji ministar Vranjina Vjekoslav i mornarski pukovnik Vrkljan Andrija, koji idu dalje na pregovore sa angloamerikancima. Oni su odletili, ali mi je bilo nepoznato kamo su dalje otišli i šta su radili. U Italiji tek saznao sam, da su bili u Forliu, gdje su od strane angloamerikanaca zatvoreni, kako to kaže sam pukovnik Vrkljan. On je nakon kraćeg vremena pušten i primljen kod angloamerikanaca u službu, a Vranjina je premješten u logor Terni, zatim Grottaglie, pa Afragola, odakle je pobjegao i nakon kraćeg boravka u Rimu, otišao u Ameriku.«⁵⁰

Svojedobni šef ustaške »promijebe« M. Kovačić u knjizi svojih političkih uspomena⁵¹ opširnije razmatra Vranjinu misiju i pri tom ne šteti svog poglavnika. Evo što piše Kovačić :

»Dva dana prije predaje Njemačkoj hrvatska vlada šalje jednog izaslanika feldmaršalu Alexandra, zapovjedniku engleskih snaga u Italiji, s ovlaštenjem, da pregovara o predaji hrvatske vojske, kako bi se izbjeglo njezinom izručenju komunističkim partizanima. Odluka o povlačenju prema Austriji bila je donesena nakon odbijanja prijedloga dra Džafera Kulenovića, da hrvatska vojska ne napusti domovinu, nego se sva skoncentrira uglavnom u Bosni, i započne gerilski rat protiv komunističke vlasti u zemlji.

Poglavnik je odbio ovaj prijedlog. Ne znam, kakva je bila Poglavnikova argumentacija protiv rješenja, predloženog po Kulenoviću.

Poglavnik je znao, da ne može u Evropi imati nigdje azila, a u Austriji je imao pripremljeno sklonište. To je bilo odlučno za povlačenje u Austriju u pravcu katastrofe! Poglavnik šalje dra Vjekoslava Vranjina u Casertu da bi opravdao odluku o povlačenju prema Austriji i održavao neku nadu, da će engleska vojska, unatoč zaključcima u Yalti, primiti predaju hrvatske vojske.

⁵⁰ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja VI. Krena, Kut. I.0.9, Br. reg. 9/1 - 1-127.

⁵¹ M. Kovačić, nav. djelo, str. 234-236.

Isključeno je, da je Poglavlak vjerovao, da je dr. Vran i pravovremeno sti i u Casertu. Radilo se, dakle, samo o spašavanju oblika njegove odluke o povlačenju prema Austriji. Nije vjerovao, da će Englezi prihvatiti ponudu hrvatske vojske, zato je već s pola puta u pravcu Engleza sam odjurio u svoje skrovište, ostavivši i prepustivši vojsku njezinoj sudbini.

'Povijesna slava Leonide i Petra Sva i a je izostala', kako ispravno reče dr. Mate Frković uredniku 'Hrvatske revije'.

Izaslanik vlade Vjekoslav Vran i opisao je svoj pokušaj probijanja do Caserte u jednom sastavku pod naslovom: 'S bielom zastavom preko Alpa', objavljenom godine 1953. U njegovoj pratnji nalazio se kao tumač za engleski kapetan bojnog broda Andrija Vrkljan. U spomenutom sastavku Vran i priobćuje, da je u Casertu pošao u ustaškoj odori.⁵² Ustaške postrojbe nisu bile redovita vojska u smislu međunarodnog prava, kao što to nisu bile ni njemačke postrojbe SA i SS i Mussolinijeve 'crne košulje'. Dr. Vran i polazi na sastanak s engleskim zapovjednikom u odori, koja je mogla stvoriti samo najlošiji dojam, da je do tog sastanka uopće došlo. Ne služi kao dokaz razboritosti ni dr. Vran i a, a još manje državnog Poglavarara i Predsjednika vlade, koji se s njime rukuje na rastanku, ali mu ne savjetuju, da na sebe stavi ili domobransku odoru ili civilno odijelo. Nažalost, ovo nije bio izuzetan slučaj bezglavlja. Heren i , Servatzy i Crljen polaze na pregovore s engleskim generalom u ustaškim odorama.

Ustaškim postrojbama mogao se dati savjet, da ponesu i granična odijela. U slučaju, da su Englezi prihvatili predaju hrvatske vojske, kao vojnici mogli su biti smatrani i tretirani samo domobranci.

Da tragedija bude što veća, odredilo se i nevojnicima ustaškim postrojbama, primjerice 'Ustaškoj mladeži' pa i 'Ženskoj lozi', da se na Zapad povlače u ustaškim odorama. Danas znamo, kakva im je sudbina tekala.

U spomenutom sastavku dr. Vran i napisao je slijedeće: 'U mjesecu svibnju 1945. povjerila mi je hrvatska vlada važnu vojni ko-diplomatsku misiju. Bilo mi je stavljeno u zadatak uručiti savezni kom zapovjedniku za Sredozemlje feldmaršalu Alexandru spomenicu, kojom ga hrvatska vlada moli, da u slobodno područje Hrvatske uputi svoju vojsku u svrhu zaštite više stotina tisuća bjegunaca, kojima je prijetila opasnost pokolja od komunističkih partizana. U slučaju da saveznički zapovjednik ne mogne udovoljiti ovakvoj molbi hrvatske vlade, bio sam opunomoćen ponuditi mu predaju hrvatskih oružanih snaga i prihvatiti uvjete predaje.'

Feldmaršal Alexandar — nastavlja M. Kovačić — nije mogao, sve kad bi bio i ovlašten od svoje vlade, poslati na slobodno hrvatsko područje englesku vojsku poslije 7. svibnja 1945., jer slobodno hrvatsko područje poslije tog nadnevka nije više postojalo. Feldmaršal Alexandar nije mogao uzeti u raspravu pitanje predaje hrvatske vojske, jer se izaslanik hrvatske vlade nije uopće pojavio u Casertu. Za prekasno slanje izaslanika hrvatske vlade u Casertu ne snosi odgovornost zapovjednik engleskih snaga na Sredozemlju. Kraj postoje ih odredaba u Yalti glede pobijede njihova vojska nije mogla pasti drugom odlukom, jer je manjkalo vrijeme za raspravu cijelog problema.

Dr. Vran i nastavlja u navedenom stilu pisanje o svojoj misiji: 'Tokom rata hrvatski je narod uložio sve svoje snage u obranu teško stečene nezavisnosti. Što se rat više primicao kraju, to je narod sve više strepio nad sudbinom

Vran i je u to vrijeme bio boжник (major) Poglavlakove tjelesne bojne (PTB).

svoje države. Radi toga ne za u uje, da se je vijest o našoj misiji proširila po Hrvatskoj strelovitom brzinom i hrvatska javnost polagala u nju velike nade.'

Za neuspjeli odlazak dra Vran i a u Casertu znalo je vrlo malo ljudi u Zagrebu, a u ostaloj Hrvatskoj gotovo nitko. Nije zbog toga jasno, tko je u tu misiju polagao velike nade? Poglavar države ili vlada? Poznato je samo to, da su Poglavnik i članovi vlade spremali svoje kovčeg.

Poglavnik šalje svog pouzdanika Vjekoslava Vran i a u Casertu dva dana prije svršetka rata, kada je slanje Vjekoslava Vran i a bilo prekasno i potpuno besmisleno.

Godinu dana prije dr. Mladen Lorković, Ante Voki, Ivanko Farolfi i dr. Ljudevit Tomašić i cijeli niz hrvatskih časnika, kao rodoljubi pokušavaju spasiti hrvatsku državu i vojsku, bivaju radi toga uhi eni i životima plaćaju svoje ispravno shvaćanje položaja Hrvatske.⁵³

ini se da je i tajnik apostolskog legata dr Masucci 5. svibnja imao odletjeti u Italiju i pozvati Saveznike da dođu, ali je papin legat iznenada izmijenio odluku i zabranio tajniku da odleti.⁵⁴

5. *Poslanik V. Košak u misiji kod Dönitza.* Pavelić nije samo raunao i baratao anglo-američkim avijaticima i Vj. Vran i em, nego je ubacio u igru svog diplomatskog predstavnika u Berlinu Vladimira Košaka.⁵¹

O tom novom zadatku poslanika NDH šef ustaške diplomacije u ono vrijeme nije znao mnogo. U istrazi⁵⁶ je rekao samo ovo:

»Meni je Pavelić kad su Njemci nudili jednostranu kapitulaciju angloamerikancima putem admirala Dönitza, rekao da je dao poslaniku Košaku telefonski nalog da ode u Dansku, gdje su se pregovori vodili i da kod tih pregovora nastoji o uvati hrvatske interese da nebi bili s tim pregovorima Njemaca sa angloamerikancima prejudicirani i da nebi bilo štogod na štetu NDH. Osim navedenog Pavelić mi o toj telefonskoj uputi, odnosno nalogu Košaku da otputuje u Dansku nije ništa pobliže rekao. Košak je doista odletio u Dansku iz Salzburga i, koliko se sjećam od tada, od Košaka nije bilo vještiti, a kad sam otišao nakon sloma u Austriju također se za Košaka nije znalo ta no gdje je, dok se nije prošlo da je izručen našim vlastima. S tom stvari mora također biti upoznat njemački poslanik Kasche za kojega držim da je organizirao avion za let Košakov u Dansku iz Salzburga, stavivši se iz Zagreba u vezu sa Berlinom.

Košakovi pregovori sa Schwerin-Krosigkom mogli bi imati svrhu da se u smislu odluka Pavelića i vlade vrijednosti NDH smjeste u banke u Njemačkoj,

Pored Vran i a krenuli su automobilom u istoj misiji Stijepo Perić i dr Ivo Hühn.

⁵⁴ Giuseppe Masucci, nav. djelo, str. 195-196; zapis pod 5. V 1945.

⁵⁵ Da bi pokušao uvjeriti istražitelja o svojoj »nemilosti« kod ustaškog vrha Košak je u istrazi naveo i ovo:

»Za vrijeme dok sam bio u Berlinu, bili su sljedeći posjeti iz Hrvatske: tadanji zapovjednik mornarice admiral Štajnfl bio je u posjeti kod njemačkog admirala Denitza, general Kren, zapovjednik avijacije, bio je u posjeti kod nekih njemačkih avijaticih funkcionera. U dva navrata ministar Vran i kod njemačkog ministra narodnog gospodarstva Funka, koliko sam razabrao prvi put zbog njemačkih liferacija žita, a drugi put zbog liferacija cipela za hrvatsku vojsku. Zatim je bio zapovjednik ustaške mladeži dr. Niedzielski, koji je bio u posjeti kod zapovjednika njemačke Hitlerove mladeži Aksmana, i konačno bio je još u poluslužbenom posjetu kod njemačkih radničkih funkcionera ministar udružbe Janko Torti. Svi su ti posjeti bili aranžirani preko njemačkog poslanstva u Zagrebu, a ja o njima nisam bio ni obavješten, te sam za njih saznao tek, kad su imenovani već boravili u Berlinu.« (A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje VI. Košaka, MF-4)

⁵⁶ Isti izvor.

kako je to bila prvotna namjera. Ja pretpostavljam da je takav nalog mogao dobiti Košak od predsjednika vlade Mandića, kada je sa njemačkim odgovorom na memorandum bio došao u Zagreb. Poznato mi je da su njemački stručnjaci već bili u Grazu u svrhu primopredaje vrijednosti, koje su se trebale deponirati u njemačke banke, ali je došlo do odluke da se te vrijednosti ne pošalju u Njemačku. Prema tome držim da Košakovi pregovori sa Schwerin-Krosigkom nemaju veze sa Košakovim putem u Dansku.«

U istrazi je Kasche kazao na to da je inicijativa za Košakovu misiju kod veleadmirała Dönitza potekla od njega (Kaschea).

»Kada je Führer pao i kada je veleadmiral Dönitz preko radija izdao uputu da se obustavi borba protiv zapadnih sila - iskazao je Kasche⁵⁷ - morao sam ja o tome obavjestiti Poglavnika, te sam mu preporučio da odgovarajuće postupi. Pošto je vlada Reicha bila u sjevernoj Njemačkoj, a diplomatski kor i sa njim i ministar Košak kod Salzburga, nije bilo nikakve veze između njega i novog ministra vanjskih poslova Reicha grofa Schwerin von Krosigk-a. Ja tada također nisam imao sa njim nikakve veze. Stoga sam dao da dođe preko njemačke vojne linije do telefonskog razgovora Poglavnika sa ministrom Košakom te sam mu preporučio da Košaku naredi da odleti do vlade Reicha da ne bi tamo pale neke odluke, koje bi iznenadile Hrvatsku. Generalpukovnik Lohr dao je na moju molbu pripremiti za taj ljet jedan njemački avion na zračnoj luci Zeltweg (Štajerska). Posljednje što sam čuo o ministru Košaku bilo je da je po planu s tom mašinom startao u sjevernu Njemačku. Prilikom razgovora dao sam Košaku tehnička saopštenja u pogledu letenja. Nije mi ništa poznato o jednom Košakovom zadatku da pregovara sa zapadnim silama, no držim da je moguće da je na osnovu moje preporuke Poglavnik takav zadatak dao. Da li je on i kako je sa ili bez njemačke pomoći to izveo nije mi poznato. Zadnji puta sam sa Košakom lično razgovarao u januaru 1945. godine u Berlinu.«

Sam Košak je u svom opisu života (*curriculum vitae*),⁵⁸ što ga je sastavljao u logoru za civilne internirane u Neumünsteru, naveo ovo:

»Noću između 3 i 4. maja pozvao me je u Sant Gilgenu telefonski Pavelić iz Zagreba i kazao mi da imam smesta zatražiti od Nemaca jedan avion i odleteti da prisustvujem pregovorima koje je novi njemački ministar spoljnih poslova Graf Šverin-Krosigk poveo na severu sa Englezima; tu bih imao da zastupam interese hrvatske vojske. On mi je dalje kazao da je već pred nekoliko sedmica primio u ime vode nacionalnih protukomunističkih Srba generala Draže Mihailovića dva njegova generala i da je on sa Mihailovićem stvorio jednu utanu jedinicu za zajedničku borbu protiv Titovih komunista. (U tom da se Pavelić obratio na mene naslućujem njegovu misao da ja, obzirom na moju tavu svoju prošlost i svoje držanje, neću biti kod britanskih vlasti povoljno primljen. On je znao i to da sam već prije bio dobro upoznat sa Grofom Šverin-Krosigkom.)

Uprkos svim sumnjama odlučio sam se da letim iz razloga što sam iz inženjerske da je došlo do sporazuma sa generalom Dražom Mihailovićem (u vrijeme je štaba, koliko ja znam, još malo vremena pre toga boravila jedna saveznička vojna misija) crpeo neke nade da ću možda još u zadnjem trenutku

⁵⁷ A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje S. Kaschea, MF-5.

⁵⁸ HAJ, Komisija za istraživanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, F-3822: prijevod, priloga.

mo i ponoviti svoj pokušaj iz avgusta 1944 god., tj. bar spasiti hrvatsku vojsku od komunisti kog zahvata.

Me utim, avion sa kojim sam 6 maja u 6 sati i 35 minuta napustio aerodrom u Celtvegu (Štajerska), bio je pogrešno upućen u Kopenhagen tako da sam istom 10 maja uveče stigao u Flensburg kad su svi pregovori već bili okončani. 11 maja prijavio sam se štabu britanskog generala i bio sam u Flensburgu i izložio sam tamošnjim generalštabskim oficirima sadržaj moje misije. Britanski oficiri uputili su me na nemačku O. K. V. koja je navodno imala direktni telefonski saobraćaj sa vrhovnim nemačkim generalštabom u Remsu; tamo imam da se prijavim i pitam da li uopšte moje usluge još dolaze u pitanje.

Nakon jednog niza mojih daljih pokušaja da dođem u kontakt sa engleskim predstavnicima podneli su Nemci (vlada Šverin-Krosikova) visokoj saveznoj komisiji u Flensburgu 19 maja jednu pismenu notu kojom su me najavili. Nakon toga bio sam 21 maja u 9 sati pre podne uhapšen. Engleski oficiri kazali su mi da nemaju vremena da se samnom razgovaraju, ali su mi obećali da ću u Najminsteru biti potanko saslušan od engleskih funkcionera.«

Košak je u istrazi 19. VII 1946.⁵⁹ dao drugu, nedužniju verziju svoje misije kod Dönitza. Na odgovorajuće pitanje istražitelja Košak je vrlo opširno odgovorio ovako:

»Ne ulaze i u stilizaciju gornjeg pitanja bilo je izloženi no stanje sljedeće: Ja sam koncem marta 1945. napustio Berlin i stigao u St. Gilgen u Austriji gdje je boravila obitelj. 3. maja prije podne bio sam nazvan telefonom po šefu njemačkog protokola baronu Dörnbergu, koji mi je saopćio da novi prije dva dana imenovani njemački ministar vanjskih poslova, grof Schwerin Krosigk želi, da strani poslanici dođu u njemu u sjevernu Njemačku, te da ću u tu svrhu dobiti avion i neka budem spreman za put. Istoga dana poslije podne navratila je u moj stan Pavleeva žena, koja se je nalazila na proputovanju u svoje novo boravište, te je iz odjeljenja stranih vojnih atašea, koje se je nalazilo takođe u St. Gilgen u hotelu Ekselzior, a raspolagalo je vojni komandant linijom, nazvala telefonski svoga muža u Zagrebu, a u mom stanu je namjeravala čekati dok dobije traženu telefonsku vezu. Kako telefonska veza nije dolazila, to je Pavleeva ka predno otišla, a veza je došla tek oposlije, pa sam ja razgovarao s Pavleevom. Uslijed tehničkih smetnji bilo je razumijevanje na telefonu vrlo otežano, te sam samo zbog toga, što sam neke stvari već od prije znao, mogao zaključiti, da mi je Pavleeva rekao, da je sklopio sporazum s Dražom Mihailovičem, kao i to, da mu je poznato, da namjeravam letjeti avionom na sjever i da se on sa svoje strane slaže s time. Na moje pitanje, da li mi ima u vezi toga što kazati, razumio sam, da nema apsolutno ništa. Dva dana kasnije, tj. 5. maja oko 2 sata poslije podne bio sam nazvan telefonski po jednoj gospođici iz neke avionske komande, koju sam takođe vrlo slabo razumijevao, a iz razgovora sam stekao utisak, da njemački poslanik u Zagrebu Kasche saopćava da je za mene na aerodromu u Feldwegu kraj Judenburga u Štajerskoj spremljen avion. Ja sam se spremio i oko 4 sata poslije podne automobilom napustio St. Gilgen i oko ponoći pronašao aerodrom, koji se je mećutim zvao Zeltweg, i na kojem je bilo pripravljen nekoliko aviona za otpremu diplomata i nekih njemačkih viših funkcionera na sjever. Kako tokom noći nije nitko više stigao, to je avion sa mnom startao prema jutru i oko pola 10 prije podne spustio se u Kopenhagenu, jer je bilo rećeno, da se njemačka vlada tamo nalazi. Da sam

⁵⁹ A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje VI. Košaka, MF-4.

krenuo na put, potaknula su me bila dva motiva. Prvi, što je posljednjih dana bila uba ena parola, da e obitelji politiki istaknutijih lica bolje pro i, ako se odnosna lica ne budu uz njih nalazila. Drugi, što sam se nadao da u preko ministra Schwerin Krosigka, s kojim sam bio relativno dobar, mo i dobiti od Engleza izvjesne dokumente i papire, koji bi mi omogu ili ostanak u emigraciji, odnosno zaštitili me od ekstradicije. U Kopenhagenu su bile ve engleske trupe, koje su me nakon kra eg vremena predale njema kom zapovjedništvu aerodroma, koji je obe ao, da e me uputiti do njema kog ministra vanjskih poslova. Ja sam se zadržao u Kopenhagenu tri dana i na ve er 8., nakon što sam u danskim novinama pro itao da je 7. ujutro potpisana cjelokupna kapitulacija, uputio se prema Flensburgu, gdje se je, kako sam saznao, nalazio ministar Schwerin Krosigk. Namjere za nekakove pregovore s Englezima ili Amerikancima nisam imao nikakove tada kao ni prije, a jedina mi je misao bila preko Schwerina Krosigka uhvatiti li no privatnu vezu s Englezima, kako bi se mogao što prije vratiti u Austriju sa željenim papirima. U Flensburg sam stigao 10. maja na ve er, gdje sam kod državnog tajnika barona Steengracha i državnog podtajnika Henke saznao, da je Paveli zajedno s Ma ekom prije dva ili tri dana napustio Zagreb, a cjelokupna armija generala Loehra zajedno s hrvatskim formacijama predala se Englezima. Isto sam ve e posjetio i ministra Schwerin Krosigka, i izrazio mu želju za pribavom dokumenata za život u emigraciji. Prema savjetu Nijemaca potražio sam idu i dan t. j. 11. maja poslije podne štab engleskog generala Churchera, i tamo sam jednom engleskom kapetanu izložio želju za povratak u Austriju, našto mi je on odgovorio da su oni samo borbena lokalna formacija, koja ne može odlu ivati u slu aju jednog stranog poslanika, ali da njema ki generalštab ima direktnu telefonsku vezu sa štabom generala Eisenhowera, pa neka se tamo izravno obratim. To me utim Nijemci nisu u inili, a ja sam ponovno pokušao preko njema kog komandanta mjesta kapetana Luta, koji je imao vrlo dobre li ne odnose s Englezima, da dobijem tražene propusnice. Nesretnim slu ajem bio je isti kapetan Liit tu no ubijen, pa sam se jednog od sljede ih dana ponovno obratio na ministra Schwerin Krosigka, kojemu sam predao i kratki promemoria o mojoj želji s molbom, da mi prigodom jednog privatnog kontakta s Englezima ishodi željene papire. Nakon nekoliko dana obratili su se Nijemci oficijelnom notom na visoku komisiju saveznika, koja je boravila u Flensburgu, sa molbom da mi se ispostave traženi dokumenti.

Me utim, mjesto da dobijem tražene dokumente bio sam dva dana kasnije t. j. 21. maja ujutro uhapšen po engleskoj vojnoj policiji i sproveden u policijski zatvor u Flensburgu. 27. maja bio sam preveden iz Flensburga u zatvor u Neumünster, a 4. juna u koncentracioni logor u istom mjestu, gdje sam po etkom septembra 1945. g. bio saslušan po komisiji jugoslavenskih oficira.⁶⁰ 1. februara (1946) premješten sam u drugi logor u Neuengamme, gdje sam 5. februara pred ve er izru en našoj komisiji, a 14. februara ujutro dopremljen u Zagreb.«

Tu je bio kraj svim diplomatskim misijama Vladimira Košaka.

6. *Trolist: Paveli -Stepinac-Ma ek.* Poslanik Kasche je u istrazi⁶¹ dao ovakav prikaz situacije neposredno prije povla enja:

»Koncem 1944 morao sam ra unati s time da e sjeverni dio Hrvatske

⁶⁰ Zapisnici tih saslušanja od 6., 17. i 18. IX 1945. nalaze se u: A-VII, SUP-Zagreb, MF-4.

⁶¹ A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje S. Kaschea, MF-5.

postati poprište ratnih operacija. Zbog toga sam sa svojom vladom pripremio sve mjere da bi se u Njemačku mogle smjestiti hrvatske ličnosti, njihove obitelji i vlasništvo. U toku razgovora sa generalom Löhr-om, zatim zbog kritičnog položaja u Maarskoj i zbog kapitulacije njemačkih trupa u Italiji, postalo mi je jasno da ćemo izgubiti ovaj prostor. Nešto prije toga upoznao me je Lohr da se njegove trupe povu i na tzv. alpsku utvrđenu liniju koja je išla od prilike po staroj jugoslavensko-austrijskoj granici. Pavelić se je kolebao da li da napusti zemlju ili da li da sa vladom ostane u zemlji i da ovdje započne gerilsku borbu. U tu svrhu je od nas tražio oružja i municiju koju mi nismo mogli dati jer nam je trebala za vlastitu vojsku. Zbog toga se je Pavelić u posljednje dane pred kapitulaciju odlučio da se i on sa vladom povuče. Koncem aprila bili smo već u kontaktu Lohr, Pavelić i ja. Prigodom razgovora koje smo tim prilikama vodili došli smo do zaključka da se oko Zagreba neće voditi borbe i da treba započeti pregovore sa J. A. o predaji Zagreba bez borbe. Za mene je kod toga bilo odlučujuće saznanje da više ne možemo dobiti rat, pa da zbog toga treba spriječiti nepotrebna i nekorisna razaranja i prolijevanje krvi. U pregovorima između njemačke vojske i štaba II. J. A. sudjelovao je i moj posrednik ing. Ott.«

Čini se da je Pavelić otvoreno i odlučno upoznao svoje ustaške zapovjednike s odlukom o povlačenju prema Austriji tek 28. travnja. O tome je u istrazi opširnije govorio prijašnji zapovjednik PTB-a a zatim veliki župan župe Prigrorje (umjesto E. Lisaka) i zapovjednik grada Zagreba.⁶²

Evo što je Servatzy izjavio o tome:

»25. IV. 1945. pošao sam sam kod poglavniku i rekao sam mu bojazan naroda u gradu, zbog miniranja i ustanka u Zagrebu t. j. da će niknuti u samom gradu partizani i poklati pučanstvo. Ja sam ga tada zamolio da meni dade zapovjedništvo grada, te bi tako ja s mojim vezama spriječio miniranje, pošto sam vrlo dobar sa Nijemcima, a svojim autoritetom da bi umirio pučanstvo. Prije nekoliko mjeseci sam se sprijateljio sa njemačkim inspektorom generalom Juppe, a u svrhu da dobijem oružja za moje lovačke postrojbe. Ovu vezu sam sada iskoristio i sa stalnim dodirima i kontrolom uspio ukloniti mine odnosno spriječiti svako miniranje javnih zgrada. Ovaj posao sam nastavio do 8. maja o. g. u 2 sata u jutro do kada sam se nalazio u stanu zapovjednika (borbenog) grada Zagreba njemačkog generala Geigera. Kanalizaciju sam također dao pregledati po našim tehničkim aspicima i na taj način uspio spasiti naše kulturne ustanove i javne zgrade. Stroga pripravnost, koju sam zapovijedio od 29. aprila popodne do 2. maja o. g. spriječila je cirkulaciju vojske po gradu, a pučanstvo se iz straha nije skoro ni usudilo pokazati na ulici. Svakako je hvala ovim mjerama u gradu Zagrebu u zadnjim danima NDH vladao najveći red i mir.«

»Još 28. aprila o. g. — nastavlja Servatzy — pozvan sam u 2 sata u jutro da dođem na Rebrow kod poglavnika gdje sam našao ostale ustaške zapovjednike. Tom prilikom nam je poglavnik rekao da ne može dozvoliti daljnju samostalnu borbu, ako bi se njemačke trupe izvukle, jer bi to značilo uzaludno prolijevanje krvi i razaranje samoga grada Zagreba. Izdao nam je zapovjed da sve pripravimo kako bi mogli na izdanu zapovijed početi sa evakuacijom grada, jer nam ne preostaje drugo, nego se povući i do one crte gdje ćemo moći i pod našim uvjetima položiti oružje i sa ekati daljnji razvitak događaja. Rekao je

⁶² A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Autobiografija, MF-23.

nadalje da svaki do zadnjeg asa ostane na svom mjestu da sa uva svoju hladnokrvnost i da ne dozvoli stvaranje anarhije. O nekom prelazu Englezima, tom prilikom nije bilo govora.«

Vidjeli smo da su episkopat i sam nadbiskup Stepinac davali punu podršku Paveli u i NDH a to bjelodano pokazuje i lanak objavljen u *Katoli kom listu* 12. travnja 1945. povodom obljetnice NDH pod naslovom: Narod, Crkva i Država.⁶¹

U njemu se uvodno istie da je svaki katoliki narod kao skup pojedinaca udružen dvostruko, tj. preko crkve i države, pa je ideal svih estitih ljudi: sklad izme u crkve i države, sloga izme u crkvene i državne vlasti. U Hrvatskoj je oduvijek postojala sloga izme u crkvene i državne vlasti. U Jugoslaviji toga nije bilo.

»Bivša država Jugoslavija podržavala je hegemoniju Srba, a prema hrvatskom narodu i njegovoj Katolici koj Crkvi vladala se kao najgora ma uha prema djetetu sirot etu. Hrvatski je narod bio zapostavljen, ponizivan, prikraivan. Htjelo se izbrisati i samo hrvatsko ime. Jednako se postupalo i prema Katolici koj Crkvi, tobože zato, jer nije narodna, a stvarno zato, jer je to Crkva Hrvata. Ove su teške prilike doniele i jedno dobro: Hrvatski se narod vrš e priljubio svojoj Crkvi i željno e kao as svoga oslobod enja u vlastitoj državi.

10. IV. 1941. — prije etiri godine — hrvatski je narod ostvario svoju državu. Ispunio se njegov vjekovni san. Srdca su tada kucala živo i veselo, kao riedko kada u ljudskom životu. Oduševljenje je obuhvatilo sve slojeve, sve krajeve. To više, što su u kratkom oslobodila kom ratu bili uglavnom pošte eni i gradovi i sela, i ljudi i njihova imovina. Hrvatska je država stvorena žrtvama tisu a najboljih Hrvata, a najviše brigom Poglavnika i ustaškog pokreta.«

»Hrvatski narod - hrvatska država — Katolici ka Crkva na veliki i slavni dan 10. IV. 1941. stupiše u vrstu i srda nu me usobnu vezu hvale i Svevišnjega Boga i mole i Njegov blagoslov. Hrvatska je državna vlast izdala odmah prikladne zakonske odredbe i provedbene naredbe za suzbijanje razli nih poroka i zlodjela i tako olakšala Crkvi rad oko duhovne obnove naroda. Brzo se osjetilo, da struji u Hrvatskoj novi duh sveob ega narodnog preporoda: u politici i gospodarstvu, u upravi i vojsci, u književnosti i umjetnosti. Nepravde, godinama nanašane inovnicima, pa i sve enicima, sada su se izpravljale.

Zapo eti rad po najboljim nacrtima spre avan je poradi zavisti vanjskih i nutarnjih neprijatelja, koji su se kao gladni vuci i podmukle hijene bacili na hrvatsku zemlju, da ju pale i robe, da kolju i ubijaju. Hrvatska je morala podneti najteže žrtve u krvi i tvarnoj imovini, da u nametnutoj borbi uztraje do pobjede.«

Zato se *Katolici list* odlučio ogra uje od komunizma:

»Stanovište je Crkve jasno odre eno prema komunizmu; prema onoj stranki, koja nie e i samo pravo na obstanak Crkve; koja je podigla spomenik sotoni i Judi Iskariotu; koja je diljem svieta pobila tolike sve enike i redovnice, porušila mnogobrojne crkve, uništila veliko mnoštvo nevinih ljudskih života i sputala milijune u najgore robstvo, a sve to zato, da samu sebe održi na vlasti, odnosno, da do e do vlasti. Ta je stranka ne samo najve i neprijatelj Crkve svih vjekova nego i najve i protivnik ljudske slobode. Kad smo to rekli prije nekoliko godina, mnogi nam nisu vjerovali, ve je trebalo, da tu istinu izkuse

⁶³ *Katolici list*, Zagreb 1945, god. 96, broj 14-15, 12. travnja 1945, str. 106-107.

na vlastitoj koži. Ispunila se ona narodna poslovice: Tko s avlom tikve sadi, 0 glavu mu se razbijaju! Stradali su upravo oni, koji su se dali zavesti misle i: Nije ni avao onako crn, kako ga slikaju.

Molimo Svevišnjega Boga, da pomogne hrvatski narod u današnjim sudbonosnim asovima; da sa uva njegovu državu, koja je najbolji jamac njegove slobode; da mu oprosti grieh e i zaslužene kazne te skрати dane nevolja i kušnja.«

Ustaški vrh pravio je tih prijelomnih dana mnoge kombinacije: o novoj koncentracionalnoj vladi kojoj bi, eventualno, stao na elo sam Stepinac, ili o regentstvu u kojem bi bio nadbiskup ili pak da preuzme »vrhovni tvo« kao poglavnikov *locum tenens* za Paveli e va izbivanja.

O tome je ponešto iznio VI. Židovec u istražnom elaboratu pod naslovom: O politi kim kombinacijama pred slom NDH.⁶⁴ U njemu Židovec piše i ovo:

⁶⁴ A-VII, NDH, I.0.9, Kut. 1/2 - 1-10.

Židovec u tom istom elaboratu piše i o sastavljanju memoranduma ovo:

»O tom memorandumu uo sam onih posljednjih dana NDH i to nešto od Vilka Riegera, koji je tada bio pro elnik politi kog odjela u ministarstvu vanjskih poslova, a nešto od prof. Ivana Oršani a.

Dr. Vilko Rieger pri ao mi je da je jedne no i bio pozvan na ministarstvo vanjskih poslova te da se je kroz itavu no radilo na tom memorandumu, na njegovom sastavu i prevoenju.

To je sve bilo onih posljednjih dana punih napetosti i dogajaja i ja se nisam mnogo interesirao za tu stvar. Znam da mi je s više strana bilo re eno, da je memorandum sastavljen u smislu onih poznatih teza, koje su se u posljednje vrijeme NDH toliko isticale, a to je u smislu pripadnosti hrvatskog naroda evropskom krš anskom Zapadu, dakle u sli nom duhu kako je bila sastavljena i ona poznata deklaracija vlade negdje iz mjeseca velja e 1945 godine, a isto tako i poslanica biskupa hrvatskih sa njihovog zasjedanja mislim tako er u mjesecu velja i te godine. Sli no, uostalom, kao i ona javna izjava zagreba kog sveu ilišta koju je sastavio i pro itao te predao javnosti i poslao raznim svjetskim sveu ilištima rektor prof. Horvat. Sli no te u istom duhu kako su bili pisani i mnogi lanci u novinstvu NDH za onih posljednjih mjeseci, pogotovo pak lanci šefa propagande Ive Bogdana koji su imali i službeni karakter te su tuma ili misli i namjere ustaške vlade. U tom memorandumu se je itava hrvatska povjest tuma ila u smislu borbe za Zapad, dakle u smislu »predzi a krš anstva« a kako je bilo vjekovima, tako je bila protuma ena i borba hrvatskog naroda u današnjici te u NDH. U tom je bila prikazana ideologija i prave nakane NDH. To je sve bilo opširno obrazloženje, da se onda može Englezima i Amerikancima staviti ponuda za suradnju i molba za zaštitu.

Znam da sam uo govoriti i o ljudima koji su kod tog posla sudjelovali, samo se sad više to no ne sje am. Rekoh ve da je to bilo u nervozi i žurbi onih posljednjih dana, kad su kolale gradom hiljade vijesti i raznih kombinacija, a bilo je i mnogo jurnjave i posla, tako da nisam dospio da se malo pobliže zainteresiram za tu stvar. Svakako sam si zamišljao da se ovakav memorandum ne može podnositi na slijepu sre u, nego da je taj korak pripremljen i tajnim putem. Da se taj korak mjesecima priprema javno onim novinskim pisanjem te deklaracijama vlade i biskupske konferencije, hrvatskih intelektualaca (u izjavi sveu ilišta), to mi je sve bilo poznato, a znao sam da je ona deklaracija vlade kao i izjava hrvatskih biskupa bila prevedena na razne jezike (njema ki, engleski, francuski, talijanski itd.) i bila posebnim kuririma poslana u Švicarsku sa svrhom da se odatle taj materijal dalje otpremi na zapad. Kako su tu bili zaposleni i kuriri ministarstva vanjskih poslova što je spadalo u moju formalnu nadležnost jer sam ja bio pro elnik op eg odjela koji je imao brigu i o kuririma, sje am se da mi je jednom telefonirao sve enik Glavaš, koji je ujedno bio inovnik ministarstva prosvjete i pitao me, da li je ve biskupska poslanica otišla u Švicarsku, dodavši da se za to mnogo interesira tajnik nadbiskupa Stepinca Lackovi .

Što se ti e osoba koje su kod tog posla sudjelovale uo sam jednoglasno govoriti o tome, da je glavni redaktor tog memoranduma bio baš sam Ivo Bogdan. Nadalje da su sudjelovali neki ministri i to sam baš uo za Alajbegovi a, Edu Bulata, Balena, Artukovi a i još razne druge ljude ijih se imena sad više ne mogu sjetiti u vezi s ovom stvari. Ve sam rekao da je u tom poslu bio angažiran i dr. Rieger. Ne mogu se pravo sjetiti, da li mi je netko spomenuo i suradnju bližeg suradnika dr. Ma eka prof. Roku Mišeti a ili nije.

No svakako u tom asu ustaška je vlada bila ve na posve istoj liniji s nadbiskupom Stepincem te stanovištem hrvatskih biskupa, s raznim vidnim pretstavnicima hrvatskog kulturnog života, kao i s dr. Ma ekom i njegovim ljudima, koji se je potpuno slagao s tadašnjim ustaškim

»Usporedo s time nisu prestajale i one razne kombinacije o jednoj novoj koncentracionalnoj vladi i si.

Ja nisam imao direktne prilike bilo što izravno saznati o svim onim pregovorima, koji su u to vrijeme vođeni s predstavnicima Kaptola i HSS-a. No onda sam dosta često družio se s prof. Ivanom Oršanićem, te i ljudima iz kruga 'Hrvatske smotre', me u njima i s prof. Zankom, koji je imao vrlo bliske osobne veze sa samim nadbiskupom Štepincom, te uopće bio uvijek dobro upućen u sve tajne crkvene politike.

Prof. Žanko bio je u ono vrijeme bar jednom tjedno kod mene ili u mom stanu ili u mom uredu u ministarstvu. Kako sam znao da je on upućen u te stvari, par puta sam ga pitao što imade istine na tome, da bi nadbiskup Štepinac imao poduprijeti jednu novu koncentracionalnu vladu, stati joj eventualno i na čelo, a već kasnije onih posljednjih tjedana NDH kad se govorilo i o nekom regentstvu (neznam u kojoj pravnoj formi, kao *locum tenens*, ili kako drugačije, no baš sam izričito uo govoriti o »regentstvu), u koje bi imao u i nadbiskup Štepinac, dr. Maček te još jedan predstavnik iz hrvatskog kulturnog života, pitao sam ga i za tu stvar.

Prof. Žanko bi odgovarao da je on o tome svemu razgovarao s nadbiskupom Štepincom, ali da je to jedna teška stvar pa ne zna hoće li se nadbiskup moći odlučiti za ovakve kombinacije. Nije u tradiciji politike katoličke crkve da se ona tako izravno upliće u tok političkih događaja. Spomenuo sam mu slučaj jednog poznatog hrvatskog biskupa iz XVI. stoljeća koji je bio ne samo hrvatski ban nego i vodio hrvatske vojske u borbu protiv Turaka. On je to potvrdio, ali ipak ostavio neke rezerve glede današnjeg stanja. Svakako iz razgovora s njime mogao sam se uvjeriti da se pregovori u tom pravcu doista vode.

Da su pregovori - nastavlja Židovec — u tom smislu doista onda bili vođeni, to mi je kasnije, već u emigraciji, izričito potvrdio i sâm dr. Artuković koji je, kako je to poznato, bio uvijek jedan od najvjernijih i najbližih

konceptijama o tome, da Hrvatska treba posve pristati uz evropski kršćanski Zapad, uz Engleze i Amerikanke, dakle slagao se s onim temeljnim mislima koje su bile izložene u tom memorandumu vlade. Prema tome uvjeren sam da je o tome konkretno sigurno bilo govora na onom sastanku između dr. Mačeka i dr. Pavelića o čemu mi je u emigraciji pričao Moškov (kako sam to već na drugom mjestu spomenuo). Nema sumnje da je to sve bio i predmet pripremnih razgovora s nadbiskupom Štepincom i ostalim crkvenim krugovima. To se sve može još jasnije razabrati kad se uoči, da su onih posljednjih mjeseci NDH i onako vođeni pregovori s nadbiskupom Štepincom te s dr. Mačekom i njegovim ljudima o jednoj novoj vladi, o nekom regentstvu te o preuređenju NDH, kako je to već poznato i kako sam to posebno već opisao. Da ovi pregovori nijesu dali nikakav vidljiv razlog (?) posljedica je okolnosti što su se događaji prenapro razvijali i što, u tom razvoju, nije bilo izgleda da će se Englezi i Amerikanci moći uplesti, kao i okolnosti što je dr. Ante Pavelić predugo oklijevao neprestano se ravnaju i po onome što mu govore Njemci te žele i pod njihovim okriljem i zajedno s njima preći na stranu angloamerikanaca.

Nema sumnje da se i ona odluka dr. Ante Pavelića o ukidanju židovskih zakona (svoga par dana prije konačnog sloma NDH) imade dovesti u vezu s tim memorandumom vlade, jer je on tom svojom odlukom htio dati već u vjerojatnost navodima memorandumu te prikazati kako su tobože Njemci i njihov pritisak na NDH skrivili židovske zakone.

U vezi s tim memorandumom u ono vrijeme su bila nanovo štampana ustaška na čela i prevađana na razne evropske jezike te umnožena u mnogo primjeraka. I tekstom tih na čela htjelo se je dokazati, kako je ustaška ideologija tobože posve demokratska.

Kod prevoda memorandumu na engleski uo sam da je sudjelovao i tajnik ministarstva vanjskih poslova Vice Barić, koji je rođen i odgojen u Americi, pa mu je engleski materinji jezik. On je uvijek zadržao američansko državljanstvo, pa mu je to u emigraciji izvršna legitimacija i zaštita. On danas u Rimu imade izvršne intimne veze s američkim agentima.

Tekst samog memorandumu nisam nikad vidio pa ni kasnije u emigraciji, nego su mi ga samo razni ljudi reproducirali koliko su sami znali i sje ali se.«

suradnika dr. A. Paveli a. Dr. Artukovi mi je rekao, bilo je to u onoj prvoj žici u Spittalu a/D. da su se događaji na frontama i u svjetskoj politici prebrzo i prekatastrofalno razvijali, tako da Hrvatska više nije imala vremena da može provesti te planove. Da je bilo samo još par mjeseci vremena, stvari bi se u Hrvatskoj mogle sasvim drugačije razviti jer bi bila obrazovana jedna jaka koncentraciona vlada.

Što je za mene osobno bilo osobito interesantno te posve novo, bilo je to što mi je dr. Artukovi izričito još dao na ovo svoje tadašnje izlaganje 'a u toj novoj vladi vi bi bili ministar vanjskih poslova.'

Kad bi si kasnije znao postaviti pitanje, zašto zapravo nije moglo do i ni do obrazovanja te nove i jake koncentracione vlade, a ni do ostvarenja onih planova o regentstvu, onda mi se je uvijek činilo jasnim, da tu nikakve posebne rezerve koje je gojio nadbiskup Stepinac ili dr. Maček te HSS nisu odigrale odlučnu ulogu, nego da su tu po srijedi bili drugi razlozi koji su onemogućili ili pravednu provedbu tih posljednjih političkih kombinacija u NDH.

Evo koji bi to razlozi bili:

1. — Sigurno i ono što kaže dr. Artukovi. Događaji su previše jurili, vojni i politički položaj naglo se pogoršavao, pa nije više preostalo ni vremena. No to nikako nije bio glavni razlog.

2. — Jer se je Cerić, koji je onda vodio angloameričku politiku na ovom sektoru nadao, da su mu kralj Petar i predsjednik tadašnje jugoslovenske vlade Šubašić dovoljna garancija da u Jugoslaviji neće zavladati komunizam, nego da će biti provedeni tzv. 'slobodni izbori', čiji će rezultat osigurati vladavinu tzv. 'demokratskih stranaka'. Na toj bazi da će Jugoslavija dobiti sličnu 'demokratsku' vladavinu, kakova je bila doista uspostavljena u Francuskoj, Italiji i kasnije i u Austriji, gdje komunistička stranka dođuše sjediti u vladi te sudjeluje u političkom životu tih zemalja, ali nipošto nema priliku da uredi te zemlje po svojim planovima.

Kad su se Cerić ili izjalovili ti planovi s Jugoslavijom, onda je on tako ogorčeno napao današnji režim u Jugoslaviji, rekavši (još po etkom siječnja 1946), da je njegova najveća ili jedna od najvećih pogriješaka za vrijeme drugog svjetskog rata što je pomagao Maršala Tita u Jugoslaviji!

3. - Što obzirom na takove svoje kombinacije i planove Cerić nije smatrao potrebnim da komplicira položaj na taj način što bi pružio izgleda za jednu angloameričku vojnu intervenciju na području Jugoslavije povodom bilo koje akcije, koja bi se na tom području mogla organizirati vjerojatno svejedno da li pomoću Slovenaca ili etnika Draže Mihailovića, ili pak pomoću jedne ovako isto hrvatske kombinacije.

Takova intervencija bila bi tim teža obzirom na ranija utanačenja među saveznicima, prema kojima je jugoslovenska vojska imala zadaću sama osloboditi svoje područje.

4. — Što ni nadbiskup Stepinac, preko Vatikana, a ni dr. Maček preko veza koje je imala HSS te pogotovo preko Krnjevića nisu nikako mogli steći sigurnost da će jedan ovakav njihov korak imati za posljedicu i to sigurnu posljedicu, intervenciju angloameričke vojske na ovom području.

Da su oni mogli steći uvjerenje u siguran takav razvoj stvari, mislim da tada nema nikakve sumnje u to, da bi onda oni prihvatili jedno ili no rješenje onome kako je to bilo zamišljeno, pa bi događaji pod kraj NDH imali jedan drugi tok, te donijeli jedan tako veliki obrat.

5. — Jer ni sâm dr. A. Paveli tada sigurno još u duši nije bio pripremljen za

jedan takav obrat (molim usporediti i ono što sam već izložio u tadašnjem njegovom držanju u jednom mojem drugom prikazu, i to u onom o UPI, te o misiji Janovskog u Zagrebu),⁶⁵ makar je vodio ove pregovore s predstavnicima Kaptola, te sa samim nadbiskupom kao i sa HSS-om te dr. Maekom.

Naime, dr. A. Pavelić je tada još sigurno vjerovao Njemcima te se je uzdao u njihova prijanja o tome, kako će doći i to neposredno, do obračuna s Rusijom i komunizmom kod njega i njemačka vojska biti na strani 'zapadnih saveznika', dakle da se tu pruža najudobnija i najbolja prilika i za Hrvatsku državu, da izvrši preokret svoga političkog kursa.

Dakle - zaključuje Zidovec - doduše preokret, ali uz bok Njemaca! To je sigurno bila misao i nada dr. A. Pavelića. U tom se može naći i tumačenje ne samo u ovoj stvari koju sada razmatram nego uopće i razjašnjenje za njegovo ondašnje držanje.«

Šef ustaške diplomacije istakao je u istrazi⁶⁶ da je vlada s Mandićem na čelu otkivala pomoć, odnosno podršku od Vatikana i HSS-a. Vjerovalo se i mislilo da će Vatikana kod Anglo-Amerikanaca moći i uiniti da se održi hrvatska država, a što se tiče HSS-a i Maeka smatralo se u vladinim krugovima da bi Englezi i Amerikanci - ako bi se HSS angažirala u NDH - možda promijenili svoj stav prema njoj. Držalo se da će i memorandum vlade otposlani sa zakasnjelim Vatikanu i Anglo-Amerikancima biti kod njih povoljno primljen, pa su tako i u memorandumu polagane jednake nade.

»U tim kombinacijama i otkivanjima — izjavio je Alajbegović — vlada je me utim pripremala svoj odlazak iz zemlje i u tu svrhu se nekoliko dana prije sloma održala jedna sjednica kod predsjednika vlade na kojoj je Janko Tortić izjavio, da dr. Maek tako treba i u inozemstvo i da se na njega ne smije zaboraviti. Pošto je Janko Tortić svoju izjavu dao u kategoriji koja formira da se mogu razumjeti, da Maek mora bezuvjetno i iz zemlje, htio ili ne htio, to je ta Tortićeva izjava izazvala na sjednici, odnosno kod istih, izuzev držim ostale disidente u vladi, reakciju u tom smislu da Maek treba slobodno odlučiti hoće li i u inozemstvo ili neće. Budući da je cijeli kompleks HSS-a pa dosljedno i dr. Vladka Maek bio ostao u rukama Pavelića, to je odlučeno da se ima Pavelića obavjestiti, što je na toj sjednici u vezi sa Maekom govoreno. U tu svrhu delegirao je predsjednik vlade dr. Edu Bulat i mene, te nas ujedno najavio Paveliću da nas primi.

Dr. Edo Bulat i ja krenuli smo Paveliću i Bulat, inače puna kombinacija, rekao je, da će on Paveliću reći i da bi se pokušalo Maeka politički angažovati, što bi možda moglo, makar je zadnji čas, povoljno djelovati na angloamerikance u cilju promjene stava prema NDH. Bulat mi je tako rekao da je on jednom prije rekao Paveliću, da on ne mora uvijek računati s tim da će uvijek biti poglavnik, nego da će možda jednom biti šef stranke. Ja sam to Bulatu vjerovao, jer je isti u svojim izjavama, bilo prema kome, bio slobodan.

Kad smo došli Paveliću, obrazložili smo šta se je govorilo na sjednici u vezi sa dr. Maekom, a zatim je Bulat ukratko rekao i svoje mišljenje o eventualnoj kombinaciji sa Maekom. Pavelić se u diskusiju nije upuštao, nego je razmislivši naredio dr. Bulatu i meni da odemo Stepincu i zamolimo ga da ode do dr. Maeka i s njim razgovara. Mi smo otišli nadbiskupu Stepincu i saopćili mu sve kako je izloženo, nakon čega je Stepinac otišao dr. Maeku, a kad se vratio rekao je slijedeće: Maek je velik očajnik; on je zaboravio sve što mu se

⁶⁵ A-VII, NDH, Kut. I.0.9, Br. reg. 3a/2 1-9.

⁶⁶ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Alajbegovića, Kut. I.0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155.

inilo; pred o ima mu je samo Hrvatska, ali da prije svega želi razgovarati sa svojim ljudima. Stepinac je nadalje rekao, da mu to treba žurno omogu iti. Stepinac je nadalje rekao da treba da odemo k Paveli u da mu to saop imo, što smo i u inili.

Paveli je telefonom nazvao neku osobu, imenom Joso, što držim da je bio Joso Rukavina, šef vojnog redarstva, i naredio mu da omogu i nesmetan dolazak Ma ekovih ljudi k Ma eku. Ujedno je nazvao drugu osobu, imenom Zdraviša, što je bio Lisak i naložio mu. da pusti iz zatvora Ma ekove ljude, koji se tamo još nalaze.⁶⁷ Dr. Bulat i ja smo se nakon toga udaljili, oprostivši se sa Paveli em. Kako je nastalo pitanje, kako e Ma ekovi ljudi znati da je mogu a posjeta Ma eku, to sam od nekoga, nisam siguran da li od Stepinca ili Paveli a dobio uputu da pozovem k sebi prof. Pezelja i da mu saop im, da se Ma eku može slobodno ulaziti, što sam i u inio. Time je prestala moja djelatnost u stvari gore opisane.

Držim da je Bulat nakon toga išao Ma eku, kao što mu je išao general Moškov, a jednom i Paveli . To sam uo od Paveli evog šofera Viktora Rebernišaka, koji je sa mnom u Austriji bio u logoru. Moškov mi je kazao da je i on odlazio Ma eku informirati ga o vojnom položaju, tj. o vojnoj situaciji u NDH. Što se ti e posjete Moškova Ma eku, on je, kako sam uo od Viktora Rebernišaka, odlazio tamo nekoliko puta. Što se ti e prof. Pezelja, ispravljam se onamo da je mene nazvao Stepinac i zamolio da prona em prof. Pezelja i da ga uputim njemu, tj. Stepincu u stvari posjete Ma ekovih ljudi k Ma eku. Ja sam prof. Pezelja pronašao i uputio ga Stepincu rekavši mu, da mu Stepinac ima nešto saop iti, a nisam mu zapravo rekao o emu se radi. Dopuštam, da sam mu štogod natukao, ali ne izri ito.«

A sad da vidimo što je o svemu tome iskazao u istrazi⁶⁸ A. Moškov:

»Posebno od slanja memoranduma, a nekako u isto vrijeme mislim nešto malo ranije, razvijao se otvoreni kontakt sa Ma ekom. Jednog me je dana pozvao Bulat k sebi ku i te mi je rekao da ima sprovesti jednu stvar, a kako ja vozim sam automobil, da trebam jednog gospodina odvesti na jedno mjesto. Pitao sam ga u emu je stvar; on mi je rekao da se radi o Stepincu i da se sa istim dogovorio da e ekati ini mi se oko 7 sati u ve er na vratima kaptolskog vrta koja vode na ulicu izme u Vlačke ul. i Ribnjaka. Tako je bilo. Došao sam u odre eno vrijeme i nakon par minuta izašao je Stepinac, ušao u kola i ja sam ga odvezao. Izgleda mi da on nije znao da u baš ja do i, što sam zaključio po njegovim rije ima: 'A to ste Vi, zar Vi znate voziti sami?' Izmjenili smo samo par obi nih rije i, jer ja sam dosta brzo vozio a on je sjedio povu en na zadnjem sjedalu. Dovezao sam ga do Ma eka, kako mi je Bulat rekao i Stepinac je ušao u ku u. Ja sam okrenuo kola i za njim ušao, ali mi je Bulat koji je bio u hodniku rekao da ja ne trebam ekati za povratak i zamolio me da ga odvezem u Tuškanac k Paveli u, jer da su njegova kola negdje otišla. Ja sam to i napravio i odmah se vratio u zapovjedništvo.«

»Nije mi poznato - nastavlja je Moškov svoj iskaz - tko je Stepinca i kada vratio natrag. Osobno nisam prisustvovao ni uzeo u eš a na nijednoj od sjednica i konferencija koje su u to vrijeme održavane. Jedino sam sa Bulatom imao stalni kontakt a on je uvijek bio u tr anju sa jedne strane na drugu. Jednog me je dana pozvao k sebi ku i, gdje sam zatekao i Božu Vu kovi a i tada mi je Bulat koji je bio pozvao odnosno o ekivao generala Rub i a rekao

⁶⁷ Voki , Lorkovi i ostali su ve tada bili likvidirani!

⁶⁸ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja A. Moškova, Kut. I.0.9, Br. reg. 1/4- 1-117.

da idemo Ma eku tj. da Rub i ide a ja s njim jer se sa Ma ekom poznam. Nakon dolaska Rub i a isti je požurio i rekao da je stvar vrlo hitna i da se Ma ek interesira za vojsku. S nama je išao i Bulat i Vu kovi . Kod Ma eka je bilo vrlo živo, vrzlo se dosta ljudi ve inom zastupnika HSS-a. Ma ek je došao i ostali smo samo nas trojica tj. Ma ek, Rub i i ja. Tada sam mu ja predstavio Rub i a. To je bio moj prvi susret sa Ma ekom nakon 1943. Ma ek se je odmah interesirao za vojsku, o broju, ja ini, municiji. Tada sam mu ja rekao da je odlučeno povla enje. On se je interesirao koliko e vojske po prilici povu i se. Tada nam je on saop io da je odlučio isto i i van i interesirao se kojim putem je najsigurnije. Interesirao se i za imena pojedinih viših asnika te je zatražio da se njihova imena ispisu i uzeo sa sobom. Tada je zamolio da mu se stave na raspolaganje potrebni automobili, što mu je i obe ano. O odluci da Ma ek ide van ve je bio govorio Vu kovi i Bulat tj. da je Ma ek odlučio. Nakon toga smo se oprostili, a Ma ek me je zamolio da do em k njemu u ve er radi dogovora glede njegovog odlaska. Ja sam nakon toga otišao k Paveli u i saop io mu što je Ma ek rekao. On je odgovorio — dobro, neka mu se pribave kola i šoferi. Priupitao me kada misli krenuti, a ja sam rekao da neznam, jer da imam sastanak s njim glede te stvari u ve er.

Kad sam došao u ve er k Ma eku našao sam opet vrlo mnogo ljudi i Ma ek mi je odmah saop io da osim njega i i e još van Pešelj i Mišeti skupa sa njim tj. u istim kolima, te Pernar, Torbar, Reberski i Bariša Smoljan. Ovi su svi bili prisutni. Bariša Smoljan me je odmah molio da pozovem u Zagreb njegovog sina koji je bio opskrbnik kod udarne divizije te je bio u Križevcima. Ja sam mu obe ao i izdao sam u tom pravcu zapovjed. Me utim kako se pozadinski dio divizije premjestio iz Križevaca, to poslani radiogram glede Smoljanovog sina nije istoga do ekao i on nije došao u Zagreb. Smoljan je izjavio da on odustaje od puta. Te iste ve eri kod Ma eka vidio sam i dva sve enika Slovenca za koje su mi rekli da su došli iz Ljubljane kao izaslanstvo neke novo formirane vlade u Ljubljani. Ma ek je bio odlučio putovati tre i dan jer ja sam mu kazao da e tog dana biti osiguran put, jer odlazi i vlada. Prije njegove odluke da ide putem preko Krapine—Maribor—Celovec rekao mi je da su mu Slovenci savjetovali da ide preko Ljubljane jer da je tamo sigurnije. Ja sam mu kazao da mi nije poznato da li je put prema Ljubljani i od Ljubljane siguran, pa neka on odlučio sam. Tako se on i odlučio za preko Krapine, a nadodao je misle i na Slovence da njima nije do sigurnosti puta nego da bi ga oni htjeli imati u Ljubljani.

Sutradan još nisam bio uspio na i dobra kola koja je i Bulat tako er tražio. Bulat mi je tada kazao da on putuje sa Ma ekom te je bio neprestano u njegovoj blizini. U ve er sam ponovo otišao Ma eku i to na poziv Bulata da odmah do em na Prilaz. Tamo sam zatekao sve zastupnike HSS-a koji su trebali putovati. Interesirali su se za kola i bili vrlo uzbu eni da još nije pripremljeno. Ja sam ih uvjerio da e sigurno sutradan biti kola spremna. Bulat me je zvao na stranu i rekao mi da e Ma eka odvesti na Tuškanac, ali da ovi ostali zastupnici ne trebaju vidjeti. Bulat je sam odmah izašao. Nakon dvadesetak minuta nazvao me telefonski i pitao zašto nisam ve krenuo. Ja sam govorio sa Ma ekom i ovaj je spremaju i se rekao da e odmah. Izašao je sam, a kod toga je bio dao zatvoriti vrata od sobe gdje su bili ostali zastupnici. Ja sam ga odveo na Tuškanac gdje me je ekao Bulat iznad vile u kojoj je stanovao Artukovi . Tu je Ma ek izašao i sa Bulatom otišao pješice naprijed prema vili gdje je radio Paveli . I ja sam okrenuo kola i ekao skoro#tri etvrt sata kad se Ma ek skupa sa Bulatom povratio, sjeo u kola i ja sam ga odvezao

na Prilaz. Bulat mi je rekao da je bio kod Paveli a, ali da on nije prisustvovao razgovoru izme u Ma eka i Paveli a. Neznam da li nakon ovog razgovora ili još prije toga, Bulat je govorio da je malo dato novaca za Ma eka i da e on govoriti o tome na nekoj sjednici. Poslije mi je rekao da je odobreno i da to treba predignuti. Koliko mi je poznato Bulat je sam taj novac preuzeo i dao ga Ma eku. S njime je išao sigurno i Branko Pešelj glede toga novca.«

Na istražiteljevo pitanje što zna o ulozi nadbiskupa Stepinca izme u Ma eka i Paveli a, Moškov je odgovorio ovako:

»Znam po pri anju Bulata da je Paveli imao namjeru predati vlast odnosno doslovce prenjeti suverenost na Stepinca i tada je Bulat rekao: 'To je prema starom hrvatskom obi aju. Kad je ban odlazio izvan zemlje onda je predavao vlast nadbiskupu.' Da li je o tome bio donesen kakav zaklju ak ili nije, nije mi poznato, ali je to bilo baš u vrijeme kad je Stepinac posjetio Ma eka. Od samog Pernara sam razumio da oni nisu bili baš raspoloženi prema Stepincu. Isti je rekao i to u Salzburgu kad sam se s njim vidio u bolnici gdje je ležao bolestan doslovce: 'Kaj je mislil Stepinac da mi bumo vodili klerikalnu politiku?' Po pri anju i Bulata i Pernara radilo se o preuzimanju vlasti, ali od koga je data inicijativa i kakvog je oblika bio taj pokušaj meni nije poznato.«

Na istražiteljev upit zašto je Ma ek tražio informacije o vojsci i oficirima i kakav je tada bio Ma ekov stav prema NDH Moškov je odgovorio:

»Kad sam ja došao sa generalom Rub i em kod Ma eka, vidio sam po njegovim rije ima nakon što sam mu ja kazao da se povla imo da je njemu to ve bilo poznato. Nije uop e izražavao sumnju ni on da Englezi ne bi možda prihvatili vojsku i metnuli je u logore pod svojim nadzorom. Iz svega sam mogao zaklju iti da je Ma ek ra unao sa vojskom kod Engleza (mislim hrvatsku vojsku) kao jednom vojni kom snagom za ostvarenje svojih politi - kih ciljeva. On se istina nije nikad izjasnio to no kakav je njegov kona ni politi ki cilj, ali je rekao da ide van i da e raditi za Hrvatsku i za hrvatski narod. Par puta je naglasio da mora odmah do i u vezu sa Krnjevi em i da uje 'kaj veli Jura'. Imena asnika je isto tražio u vezi sa gornjim, jer je pitao za asnike koji odgovaraju po sposobnosti vodstva vojni kog.

Ma ek se je tom prilikom interesirao kako stoji uop e stanje na fronti, o ja ini hrvatske vojske, o municiji kao i o tome da li e se mo i odstupiti odnosno izvu i do anglo-amerikanaca. Kada sam rekao da se interesirao o frontu mislio sam o njegovom interesiranju šta su zauzeli partizani odnosno dokle su doprli.«

A koji je bio razlog Ma ekova posjeta Paveli u i što su oni razgovarali? — upitao je istražitelj Moškova, a Moškov je odgovorio:

»Kad je meni Bulat saop io da trebam odvesti Ma eka na Tuškanac, iako mi nije kazao da je ta vožnja u vezi sa posjetom odnosno sastankom izme u Ma eka i Paveli a, ipak se to lako moglo razumjeti. Nakon zaustavljanja kola iznad vile u kojoj je stanovao Artukovi Ma ek je izašao i sa Bulatom koji je na tom mjestu ekao otišao prema vili u kojoj je radio Paveli . To je moglo biti oko 8 i pol sati u ve er. Unutra se zadržao skoro 3/4 sata. Od koga je došla ova inicijativa isto mi nije poznato, kao ni da bi se Ma ek sa Paveli em kad prije sastajao. Da li je tko prisustvovao njihovom razgovoru isto mi nije poznato, a niti mi je Bulat o tome išta govorio. Ma eka ja nisam uop e pitao osim kako je, a on mi je odgovorio da e biti dobro 'pa bu dobro'. itav aranžman ove vožnje bio je vrlo tajnovit; ve sam kazao da je Ma ek zatvorio bio i vrata koja su iz hodnika u njegovoj ku i vodila u sobu gdje su bili neki

zastupnici HSS-a. Obukao je bio jedan kaput te podigao ovratnik i natukao šešir na glavu. Isto tako prilikom dolaska odnosno njegovog izlaska iz automobila nije bilo na tom mjestu ni redovitih agenata koji su tamo obi no stajali. Pred vilom u kojoj je radio Paveli bila su samo njegova osobna kola, ali nisam vidio niti šofera. Ne sje am se to no, ali ini mi se da je meni dok sam ekao bio pristupio Paveli ev sin Velimir. Još prije nego što sam krenuo sa Ma ekom tj. kad mi je saop io Bulat da Ma eka odvezem, rekao mi je da za to ne smije nitko znati.«

Koji su ljudi u to zadnje vrijeme posje ivali Ma eka i o emu se razgovaralo s obzirom na situaciju u zemlji? - glasilo je novo pitanje.

»Kod Ma eka je bilo one dane jako mnogo posjeta koliko muškaraca toliko i žena.⁶⁹ Od Ma ekovih zastupnika bili su, kako sam ve nabrojio, Pernar, Torbar, Reberski, Bariša Smoljan, prof. Pezelj, te Pešelj, Mišeti . Od ostalih prijatelja Ma ekovih koji su tada dolazili ne poznam ni jednog osim Pešelja. Sa strane naših vlasti vidio sam samo Bulata Edu. Vidio sam i jednog od dva sve enika Slovenca koji su bili kod Ma eka. On mi je sām rekao da su to predstavnici iz Ljubljane neke nove vlade slovenske. Kako se zovu neznam. Ja sam sa Rub i em bio jedanputa a sām dva puta dok sa Bulatom isto dva puta od koga jedanputa kad je bio i Rub i . Što se ti e Bulata on je, koliko je meni poznato, bio vrlo dobar sa Božom Vu kovi em i s njim stalno u društvu. Prema njegovim izjavama i pri anjima vidio sam da je on bio naklonjen ma ekovcima. Sigurno je radi ovoga tj. ovih njegovih veza i imao dužnost kontakta sa Ma ekom, a isto tako ga je toga radi i pratio iz zemlje. U kolima Bulatovim vozio se Mišeti . Mišeti je bio vrlo dobar sa Bulatom, te kako sam ve kazao pomagao je kod prevadanja memoranduma. Nikakovih ograni enja nije bilo za posje ivanje Ma eka zadnjih dana.«

A što znate o razlozima dolaska dvojice sve enika iz Ljubljane?

»Ja neznam da li se ta delegacija sastojala samo od ove dvojice koji su bili kod Ma eka ili ih je bilo još. Cuo sam, mislim od Jose Rukavine koji je ili išao po njih u Ljubljanu ili ih je vratio, znam jer je dolazio moliti me za benzin jer da ga ne može nigdje dobiti. Iz njegovih rije i, sad se sje am to no da je to bio Joso Rukavina, razabrao sam da je ta delegacija imala sli nu misiju kao i delegacija Draže Mihailovi a. Tada mi je rekao Rukavina da isti traže da bi Hrvati poslali negdje kod Ljubljane barem jednu diviziju vojske te da bi sigurno zaustavili skupa sa Slovencima napredovanje partizansko prema Ljubljani. ini mi se da je s njima bio u Zagrebu i hrvatski konzul u Ljubljani prof. Salih Balji . Ja njega uop e nisam poznavao za vrijeme NDH.«

Koliko je novca dobio Ma ek i u koju svrhu? Da li su i ostali funkcioneri HSS-a tražili ili dobili štogod? — bila su nova pitanja.

»Prvi puta sam uo da se govori o novcu za Ma eka od Bulata kad je kazao da je malo dato. Poslije sam prisustvovao baš kad je Bulat sa Pešeljom o tome razgovarao. Mislim da su baš tada Pešelj i Bulat i otišli po novac kod Puka. Kad mi je Bulat govorio da je malo određeno, nije mi rekao kolika je svota, ali kada je kazao da se baš Puk opirao da se neda više. Kasnije mi je Bulat kazao da je dato više i to hiljadu zlatnika kao da je i prije bilo na sjednici određeno polovica. Koliko sam ja mogao razumjeti, novac je dat Ma eku jer da on nema strane valute. Sje am se da je Pešelj u razgovoru sa Bulatom govorio da bi najbolje bilo švicarski franci. Da li su dobili i švicarskih franaka

⁶⁹ Ma eku na Prilaz br. 9 dolazi pred slom i prof. Vaso Bogdanov predstavljaju i mu se kao da je izaslanik Partije!

nije mi poznato. Sje am se rije i Pešelja da je govorio — ovo što je odre eno je malo, to e se brzo potrošiti.

Za ostale neznam da li su išta dobili jer nisam ništa uo, ali koliko mi je poznato iz inozemstva prema pri anju Pernara i Vu kovi a, izgleda da nisu.«

Iz vaših izjava proizlazi da je Ma ek sâm donio odluku o napuštanju zemlje; me utim nama su poznate neke njegove izjave iz inostranstva iz kojih se razabire da je on bio prisiljen po ustaškim vlastima na odlazak iz zemlje - upozorio je istražitelj Moškova.

»Meni te njegove izjave iz inozemstva nisu poznate - odgovorio je Moškov — ali istina je kako sam ve naveo da je Ma ek još prije nego što sam ga ja posjetio, kako je sâm rekao, odluo da ide iz zemlje. Uostalom on je mogao zadnjih dana slobodno iza i iz svoje ku e i skloniti se negdje jer straže uop e nije bilo. Meni su koliko Ma ek toliko i ostali upravo bili se popeli na glavu glede automobila radi odlaska.«

I poslanik Kasche spominje u svom iskazu Ma eka i njegov odlazak u emigraciju. Na istražiteljevo pitanje kako je došlo do izdavanja ulazne njema ke vize Ma eku i zašto je poslao Ma eku svog službenika W. Reuarda S. Kasche je 15. V 1947. " odgovorio ovako:

»Posljednjeg dana saop io mi je poglavnik da Ma ek sa svojom familijom tako er ho e da napusti Zagreb. On da je to odobrio i moli me da dam potrebna odobrenja za ulazak njemu, njegovoj familiji i pratiocima. Ja sam na to pristao i naredio da konzulat poslanstva poduzme potrebne mjere. Pri tome poslao sam g. Reuarda g. Ma eku zbog naknadnih pitanja i da se uvjeri o redovitom sprovo enju svih putnih priprema. G. Ma ek trebao je da se 6. maja 1945. g. odveze sa kolonom vlade. Za njega, kad je putovao kao privatna osoba nisam dao pripremiti nastambu.

Pristup k meni preko poglavnika i vlade odgovarao je sadašnjem obiju, te sam takav postupak morao zaklju iti zbog toga, jer sam — uz stanovište koje je postojalo do dana odlaska o daljnjem vodenju rata — morao ograni iti ulazak u prenapunjeno njema ko podru je. To je bilo potrebno s obzirom na vodenje rata na uskom prostoru i na poteško e smještaja i prehrane. Stoga su dozvole ulaska bile davane samo takvim osobama koje su primile dozvolu putovanja hrvatske vlade.

Ja sam g. Ma eku dao dozvolu ulaska zbog toga što bi kod ostanka u Zagrebu njegov život bio ozbiljno ugrožen ¹ i zbog toga je bilo uzimanje toga u obzir ovje anski uslovljeno, a s druge strane na velike selja ke mase hrvatskog naroda, koja je još uvijek u njemu gledala svoga pretstavnika (?). Pri tome sam postupao prema istom principu kojim sam se rukovodio prijašnjih godina kada sam kod hrv. vlade i poglavnika postupio u korist g. Ma eka i za pošte ivanje njegove osobe kada je dva puta bio uhapšen. Nije više bio mogu naknadni upit vlade Reich-a, jer su u ono vrijeme bile prekinute sve veze. Radio sam prema vlastitoj odluci.

Neznam više to no kojim putem su pasoši došli na njema ko poslanstvo. Op enitom pravilu odgovaralo bi dostavljanje preko protokola. Me utim, u pojedinim slu ajevima je poglavnik meni s takovim putnicama poslao i državnog tajnika Lisaka. Mogu e je da su neke od putnica Ma ekove familije došle na njema ki konzulat ovim ili onim putem, a ostale da je donio g.

⁷⁰ A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje S. Kaschea, MF-5.

Luburi se opetovano grozio da e ubiti Ma eka ako namjerava u Zagrebu do ekati partizane.

Requard. Tehni ko završavanje vršilo se je uobičajenim putem kod konzulata. Neznam više da li je g. Maček poslao po putnice, ili da su mu one dostavljene preko nekog, ili preko g. Requarda.

Pošto su pripreme odlaska bile podvrgnute mnogim nedostacima i zaprekama - uslovljenih ravnodušnošću u mnoge gospode prema sitnoj nebrizljivošću u takvim stvarima, teško ama dobivanja automobila i šofera, odlaganjem odluke za odlazak do zadnjega, neodlučnošću u o uzimanju na put članova porodice itd. — pošto sam mislio da je baš zbog toga biti naročito otežano putovanje g. Mačeka, koji se je tek sasvim kasno javio, u kojeg se je sa strane vlade promatralo sa podjeljenim političkim osjećajima i pošto sam konačno - nakon već jedne izdate dozvole za putovanje - smatrao da sam i odgovoran za sigurno putovanje do Klagenfurta, poslao sam k njemu g. Requarda da se obavjesti o svim mjerama za odlazak. Neznam više da li je pri tome trebao uzeti putnice ili predati gotove putnice. On se je vratio sa saopćenjem da je sve u redu. S time je bila dana potrebna jasna a vodi te kolone mornari kom kapetanu Niebuhru, mornari kom ataše-u, da ga treba uvrstiti u kolonu. Ovo uvrštavanje odgovaralo je mojoj dužnosti, pošto sam morao vladu odvesti do Klagenfurta u njezina skloništa. Pošto se je s njom vozila već ina mog poslanstva i diplomatski kor, odredio sam zato mornari kog ataše-a, koji je rang bio od važnosti zbog mogu ih cestovnih poteškoća a sa vojskom i policijom i radi potrebnog uvrštavanja kolone u vojni plan iskorištavanja cesta.

G. Requard bio je — nastavljao je Kasche svoj iskaz — s moje strane zbog toga određen, jer je u ono vrijeme stajao meni na naročito raspoloženje, a povremeno je vodio i konzulat nakon što se povratio iz Sarajeva, gdje je bio po planu konzul. Stručno je bio prikladan i zbog toga što je s jedne strane bio konzul, a s druge strane što (je) prije bio šef protokola. Osim toga bio je uveden u rad oko mojih priprema za odlazak.

Sa pitanjima cjelokupnog sastava i opreme hrvatske kolone nije imalo poslanstvo nikakvog posla. Ono je uzelo samo na znanje tko će se voziti i koliko automobila, da ih može uvrstiti. Pripremanje automobila, šofera, benzina, živežnih namirnica i ostale opreme itd. bila je stvar vlade i samih suputnika. To je naročito vrijedilo i za g. Mačeka, jer je on putovao kao privatna osoba. Naposljetku dao sam pripremiti sklonište za hrv. vladu kod Klagenfurta i to preko ustanove AA-a (*Auswärtiges Amt* — ministarstva vanjskih poslova), koja je imala svoje sjedište u Grazu i preko jednoga gospodina sa poslanstva, kojeg sam unapred tamo poslao — jer su se mogu nositi stalno mjenjale zbog neuređene priliva iz Maarske i Slovačke. Za g. Mačeka kao privatnu osobu to nije dolazilo u obzir.

Odlazak se je sproveo 6. V. 1945. g. poslije podne sa tom odlaska u Zagrebu i prvim mjestom sakupljanja u Krapini. U Hrvatskoj je bilo osiguranje sa hrvatske strane, a u Njemačkoj sa njemačke strane. Pošto sam ja otišao tek 7. V. 1945. g. neznam da li su sve najavljene osobe i da li je g. Maček otputovao 6. V. 1945. g.«

Maček u svojoj autobiografiji² daje prikaz svog odlaska iz Zagreba vrlo škrto i nepotpuno, prešutjevši u cijelosti kontakt i razgovor s Pavelićem! Pokazao je da je u svom antikomunizmu jednak Stepincu. Spominje da je po etkom svibnja uo na njemačkom radiju o Hitlerovoj ozbiljnoj bolesti i o

⁷² *In the Struggle for Freedom*, str. 257-259.

pretpostavci da ne može i živjeti dulje od dva do tri dana. Tome je slijedilo saopćenje o njegovoj slavnoj smrti usred bitke. Bilo je jasno da je kraj vrlo blizu, ali još nije bilo promjena u režimu kojem je Maček bio podvrgnut. Samo dan ili dva prije potpunog sloma nacizma bilo je Mačkovim rođacima i znancima ponovno dopušteno da ga posjete. Jedan od prvih posjetilaca bio je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. Navečer 4. svibnja oko 21 sat došao mu je ustaša general Ante Moškov da ga obavijesti kako se neposredno očekuje ostavka ustaške vlade i povlačenje njene vojske iz Zagreba i Hrvatske. Nijemci su ih prepustili njihovoj sudbini bez ikakve municije. Moškov mu je savjetovao da napusti zemlju zajedno s obitelji, jer je sasvim sigurno da će ga komunisti likvidirati čim ga se dočepaju. Dodao je da je sada konačan spas Hrvatske i hrvatskog naroda samo u Mačkovim rukama. Stoga da je prva Mačkova dužnost da sačuva svoj život. Rekao je Mačku da treba donijeti odluku smjesta, jer mogu nastati situacije da se izvan granice ne potrajati duže vremena budući da je Crvena armija već prešla austrijsku granicu. Razgovarali su oko dva sata, a Maček je rezervirao svoju odluku za slijedeće jutro. U toku noći — pri čemu je Maček ispitao je sebe i konačno donio odluku da pođe u emigraciju idućeg prijepodneva. Pri tom priznaje da su prvi put u njegovoj politici borbi obziri prema supruzici i djeci utjecali na njegov korak. Djeca su mu upoznala život konfinacije za vrijeme osjetljivih godina mladosti zbog Mačkove političke djelatnosti. Što li će im se dogoditi — bio je prisiljen upitati se — ako padnu u ruke komunistima? Obavijestio je zapovjednika straže da telefonski nazove generala Moškova i zatraži da dođe Mačku. Moškov se pojavio za pola sata. Saznavši za Mačkovu odluku, izgledao je optimistično oraspoložen i uskliknuo je »Hvala bogu!« Maček nije siguran da li je Moškov izrazio olakšanje uvjeren da će ga komunisti ubiti, ili je možda mislio da će ustaše na uzmaku to učiniti iz straha što će Maček — ako ostane u Zagrebu — surađivati s komunistima. U svakom slučaju Maček mu je rekao neka pronađe Branka Pešelja koga je Maček poznavao odavna iz Pešeljvih studentskih dana. Pešelj je bio otpušten iz koncentracionog logora u Lepoglavi samo tri tjedna prije i proveo je ranije jednu godinu u Parizu, godinu dana u Londonu i govorio teško francuski i engleski. Pešelj je služio Mačku kao tumač u razgovorima s novinarima i političarima koji nisu govorili hrvatski ili njemački. Njegova supruga, rođena Amerikanka, zadržala je automatski državljanstvo SAD. Kad je Maček upitao Pešelja je li voljan da ga prati u emigraciju zajedno s obiteljima, odmah se složio i poduzeo neophodne pripreme za njihovo putovanje. Premda su cijele dane posjetioci mogli dolaziti Mačku, ustaška straža ostajala je na dužnosti, sve dok Maček nije ušao u auto koji ga je odveo u emigraciju. Među posljednjima koji su ga posjetili bili su narodni zastupnici Josip Reberski i Roko Mišeti, kao i oni koje su nedavno otpustili iz lepoglavskog logora: Pernar, Torbar i Smoljan. Bio je zaprepašten kad je spazio ovu trojicu. Nalikovali su na oživjele kosture, ništa osim kostiju i sive kože poput pepela. Bili su također riješeni da idu u emigraciju. Smoljan je izmijenio svoju odluku iz obiteljskih razloga. Kad su komunisti došli u Zagreb, Smoljan je bio uhapšen gotovo smjesta i osuđen na prisilni rad. Njegova sudbina bila je jednaka sudbini tisuća drugih demokrata koji su izašli iz ustaškog zatvora, samo da bi ušli u komunističke tamnice.

Toliko VI. Maček o svojim »neophodnim pripremama« za putovanje u emigraciju.

Sad na kraju da vidimo što će nam reći i Branko Pešelj o svemu tome.

»Subota, 5. svibnja 1945., bio je u Zagrebu prekrasan proljetni dan —

zapo inje Pešelj ponešto lirski svoj izvještaj/' - Drve a na Zrinjevcu, Tuškancu i Maksimiru ve su bila pokrivena svježim zelenim liš em, a proljetni vjetri strujao je sun anom atmosferom. Probu ena priroda nije vodila ra una o sudbonosnim doga ajima, koji su bili na pomolu, i o velikim promjenama u historijskom zbivanju hrvatskoga naroda. U Zagrebu smo tih dana znali da se rat svakoga sata bliži kraju, ali nismo znali, odnosno nije nam bilo jasno, što nas sve eka, kad svrši rat i kakav e biti položaj Hrvatske i hrvatskoga naroda nakon obaranja ustaškoga režima. Gradom su kružile kojekakove glasine, od velikog optimizma do najcrnijeg pesimizma, tako da je bilo nemogu e sa sigurnoš u odrediti što je istina a što je plod mašte i propagande interesiranih grupa.

Ja sam toga dana, više iz obi aja nego iz potrebe, došao oko 10 sati ujutro u svoju advokatsku kancelariju na Prilazu ure Deželi a broj 13 (danas Prilaz Jugoslavenske armije). Posla i klijenata nije bilo, ali smo moj inovnik Edo Mlinari i ja razgovarali o dnevnim doga ajima i o skoroj budu nosti. U 12.30 pošao sam iz kancelarije ku i na Srebrnjak 38, time da sam nakanio uzeti tramvaj na Kazališnom trgu. Kod zgrade Narodnih Novina, na uglu Prilaza i Frankopanske ulice, uo sam kako me netko zove: Dr. Pešelj, Dr. Pešelj! Okrenuo sam se da vidim tko je i opazio gospo u Olgu Belak, suprugu mojega staroga prijatelja i lepoglavskoga druga Drageca Belaka. Bila je sva zadihana i u žurbi mi je rekla: 'Hvala Bogu da sam Vas našla; tražimo Vas po cijelom gradu. Znaete što ima nova?' 'Znam', rekao sam, 'predsjednik Ma ek pušten je iz zatvora.' 'Ne, nije pušten', odgovorila je, 'ali je dobio dozvolu da vidi svoje politi ke prijatelje i suradnike. Traži da odmah do ete k njemu, nužno Vas treba.' Okrenuo sam se i umjesto na tramvaj pošao natrag do Prilaza broj 9, gdje je stanovao Predsjednik. Nisam imao pojma zašto me zove a još .sam manje slutio, da u za nekoliko minuta donijeti odluku koja e odlu iti u daljem toku mojega života.«

»U tih desetak dana, od dolaska iz Lepoglave (gdje je Pešelj bio u tamošnjem logoru zatvoren u vezi s » aferom Lorkovi -Voki « - opaska autora) do odlaska u emigraciju, zapamtio sam dva doga aja koji su vrijedni spomena.

Nekoliko dana nakon mojega povratka u Zagreb, mislim da je bio 1. svibnja, sreo sam u Ilici bivšeg talijanskog ambasadora (poslanika! - opaska B. K.) Petrucci-a, koji je postavljen za ambasadora (?) u Zagrebu nakon pada Mussolinija. S njime sam bio u vezi u ime HSS prije nego što sam zatvoren u kolovozu 1944. Nakon našeg hapšenja i on je bio zatvoren, ali je pušten u aprilu 1945. i ekao je u Zagrebu kraj rata. Temperamentni Talijan zagrio me je nasred Ilice i na talijanskom po eo da vi e: »Pa šta Vi radite? Zašto Ma ek odmah ne sastavi hrvatsku vladu? Saveznici e je smjesta priznati! Ustaše su svršili!« Ja sam mu rekao, prije svega, da je Ma ek još uvijek u zatvoru, a sve kad i ne bi bio, da se bojim da nikakova hrvatska vlada sastavljena po njemu ne bi bila priznata od Zapadnih Saveznika, jer oni ve sura uju s Jugoslaven-skom Vladom u Beogradu. Vidio sam da Petrucci govori dobronamjerno, ali da je posve neupu en u krutu stvarnost nastale situacije.

Drugi doga aj zbio se 4. svibnja. Toga dana žena i ja bili smo pozvani na ve eru jednom dobrom prijatelju (još je živ u Zagrebu) kojemu je žena bila Francuskinja. Na ve eru je došao i francuski konzul Andre Gaillard s gospo-

¹ B.M. Pešelj, nav. rasprava, str. 757 i d. Tu raspravu koristili su naši publicisti kao »ekskluzivni feljton« bez navoda izvora!

dom. Ja sam s Gaillardom bio vrlo dobar i esto smo se videvali, ali poslije Lepoglave to je bio prvi naš sastanak. On mi je saopio tri stvari. Prvo, da je kod njega toga dana bio ministar unutrašnjih poslova Andrija Artuković (Artuković je bio 'državni prabilježnik i uvar državnog peata', a ministar unutrašnjih poslova bio je dr. Mate Frković - opaska autora), koji mi je rekao da je Ustaška Vlada donijela odluku da se Zagreb ne brani i da se Vlada za koji dan povla i iz grada. Drugo, da ga je molio da on (Gaillard) posreduje kod predaje Zagreba narodno-oslobodilačkoj vojsci. Treće, da će dr. Maček biti pušten iz zatvora sutradan, i da je kod njega dan prije bio na dugom razgovoru nadbiskup Stepinac. Gaillard mi je rekao, da je odgovorio Artukoviću, da nema ovlaštenja svoje vlade da sudjeluje kod primo-predaje Zagreba, ali da će kao uvijek, bude li pozvan od obje strane, uiniti sve što je moguće da se spriječi i prolijevanje krvi.

Prema tome, kad me 5. svibnja u 12.30 zaustavila gospoda Belak, ja sam znao da će predsjednik Maček toga dana biti pušten iz zatvora, ali nisam imao niti pojma koje su njegove namjere za budućnost.«

»Kad sam ušao u vežu kuće u kojoj je stanovao Predsjednik — nastavlja Pešelj svoju priču — zaustavio me je ustaša na straži i pitao me tko sam i što želim. Odgovorio sam da idem dr. Mačeku na njegov poziv, i on me je propustio, o čemu obaviješten da dolazim. Nasuprot stana Predsjednika, u prvom katu, u susjednom stanu vrata su bila otvorena, još se uvijek nalazila straža Ustaške obrane i po svemu sudeći dr. Maček je bio u zatvoru kao i prije. U stanu Predsjednika našao sam njega i obitelj. Nikoga drugoga nije bilo. Ja ga nisam vidio skoro četiri godine i zadnji put smo razgovarali u ljetu 1941. kada sam ga pohodio u Kupincu. Pozdravili smo se srdačno i zagrlili, i nakon što sam sjeo, između nas se razvio slijedeći razgovor:

Predsjednik: 'Dakle, ja sam odlučio da idemo.'

Ja: 'Tko?'

P: 'Pa, ja, Pepica (njegova žena), Nenica i Braco (njegova djeca), Melitta (moja žena) i Vi.'

Ja: 'Kamo?'

P: 'Prema Zapadu, u susret Englezima i Amerikancima. Za sada do Ljubljane ili Celovca, a do potrebe dalje.'

Ja: 'Kada?'

P: 'Danas poslije podne ili danas navečer. Najkasnije sutra ujutro.'

Ja: 'Avionom?'

P: 'Ne. Ponudeni mi je avion, ali sam ga to odbio. Idemo automobilima, jer je put prema sjeverozapadu još slobodan. A idete, idete Vi? Ja Vas nisam ni pitao jel hoćete iti s menom.'

Ja: 'Naravno da idem', odgovorio sam i u toj sekundi stvorio odluku da napustim Hrvatsku, nesvjestan, da se u nju možda više nikada neću vratiti.

P.: 'Dobro, spremite sve što nam treba za put i budite najkasnije ob šest sati sa Melittom pri nama.'

U kraćem razgovoru, koji je slijedio, Predsjednik mi je rekao, da su mu Ustaše dali naslutiti da je bolje da ide iz Zagreba, jer bi inače mogao loše proći kod povlačenja zadnjih ustaških postrojbi. Osim toga, naglasio je, prema izvještajima koje ima, prve jedinice narodno-oslobodilačke vojske u mnogim mjestima Hrvatske pokupile su i kratkim putem likvidirale svoje političke protivnike, među njima i pristaše HSS, prije nego što je uspostavljena redovita vlast.

Meni se žurilo da što prije odem kući i pripremiti sve za polazak koji je

trebao uslijediti za nekoliko sati. Zato sam se odmah oprostio od Predsjednika i pošao svojoj ku i na Srebrnjak.«

»Kod ku e sam našao uku ane, ženu, oca i sestru, kod objeda - pri a dalje Pešelj. - Rekao sam ženi da odmah po ne spremati potrebne stvari za put, a na njezin upit kamo idemo, rekao sam, da nas Predsjednik zove da ga pratimo i da za sada putujemo ususret Englezima i Amerikancima, a do potrebe i dalje.

Ni Predsjednik, niti ja nismo imali nikakvih putnih isprava. Moja žena, ro ena u Chicagu, zadržala je prigodom udaje ameri ko državljanstvo i imala je svoju isteklu ameri ku putnicu u kojoj je bilo zabilježeno, da je za cijelo vrijeme rata bila registrirana kod švicarskoga konzulata u Zagrebu kao ameri ka gra anka. Ta je injenica bila od golemog zna enja na našem putu, od prvog sastanka s ameri kim trupama sve do dolaska u Reims. Moju jugoslavensku putnicu odnijeli su mi još kod prvoga hapšenja u travnju 1941., dok Predsjednik nije imao nikakove putne isprave. Bila mi je stoga prva briga nabaviti putne dokumente, jer mi je bilo jasno da bez osobnih putnih isprava ne e biti mogu e *nezavisno* putovati, i da nas mogu sti i kojekakove nepravilike i zapreke, budemo li na putu zate eni bez valjanih dokumenata. Znao sam da je vrijeme kratko i da nam samo odluka na vrhu može pribaviti na vrijeme potrebne papire. Od ku e sam se vratio Predsjedniku kasno poslije podne da ujem kada putujemo i da od njega pokupim potrebne osobne podatke za pasoše. Dr. Ma ek mi je rekao, da je put odgo en do sutra, 6. svibnja, poslije podne i da e jedan automobil do i po mene i ženu na Srebrnjak.

Nakon što sam od Predsjednika i lanova njegove obitelji dobio potrebne osobne podatke i fotografije, nazvao sam telefonski Ravnatelja za javni red i sigurnost, Erika Lisaka, i zatražio, da me primi zbog bezodvla nog dobivanja putnih isprava. Lisak je o ito znao da Predsjednik putuje i da ga ja pratim i rekao mi je da do em k njemu u 9 sati nave er pa e mi odmah izdati putnice. On i ja dobro smo se poznavali kao drugovi iz srednjoškolskih dana, ali ga ja nisam vidio nakon njegovog povratka iz emigracije, u travnju 1941. Kad sam došao k njemu, zatražio sam da mi vrati moju oduzetu jugoslavensku putnicu, a Predsjedniku da izda novu. Kako je NDH bila formalno u ratu s Velikom Britanijom i Sjedinjenim Državama, dok je Jugoslavija bila jedan od Saveznika, bilo mi je stalo da do prvih engleskih ili ameri kih vlasti stignemo s jugoslavenskim putnicama kao saveznici, a ne kao neprijatelji, dok se kod viših vlasti naš položaj ne raš isti i utvrdi. Lisak je rekao, da nema pojma gdje je moja oduzeta putnica i pozvao u sobu svog pomo nika dr. Vidalija, upitavši ga, da li ured ima neispunjenih jugoslavenskih putnica. Vi ali je odgovorio, da ima i Lisak mu je naredio, da Predsjedniku i meni ispostavi jugoslavenske putnice kako sam tražio. Jedva što je dao nalog, naglo se predomislio i ljutito rekao: 'Ne dam Ti jugoslavenske putnice. Uzmi hrvatske ili Ti ne dam ništa.' Vidio sam da je situacija kriti na i odgovorio mu: 'Daj što daš, bolje su i hrvatske nego nikakove.'

Dok su putnice izra ivane u susjednoj sobi, razgovarao sam s Lisakom. Rekao sam mu, da ne bismo mogli po i iz Zagreba dok ne saznamo što je s našim drugovima koji su ostali u Lepoglavi. Odgovorio mi je, da su i oni svi pušteni tog popodneva i da su vjerojatno ve u Zagrebu ili na putu u Zagreb. Pitao sam tako er za Voki a i Lorkovi a, i on mi re e, da su i njih dvojica pušteni i da e s Vladom krenuti prema Zapadu. ⁴ Govorio je ozbiljno i imao

⁴ Ne ini mi se prihvatljivom pretpostavka da Lisak kao osoba najvišeg povjerenja nije ništa znao o ve provedenoj likvidaciji Lorkovi a, Voki a i ostalih.

sam dojam da je uvjeren u ono što mi kaže. Nisam imao nikakovoga razloga sumnjati u istinitost njegove izjave; štaviše, i danas sam uvjeren, da je mislio da govori istinu i da nije znao što se zapravo događalo.

7. *Bijeg*: Inicijalno se da je ustaška vlada donijela formalnu odluku o povlačenju tek 5. svibnja 1945. Da bi se pred kraj pokazao u što ljepšem svjetlu, Paveli potpisuje dva dana ranije (3. V 1945) »Zakonsku odredbu o izjednačenju pripadnika Nezavisne Države Hrvatske s obzirom na rasnu pripadnost«. U njoj se određuje da »sve zakonske odredbe prema kojima se pripadnici Nezavisne Države Hrvatske razlikuju s obzirom na rasnu pripadnost, kao i svi ostali propisi, izdani na temelju tih zakonskih odredaba, gube pravnu moć«. No, poglavnik nije zaboravio ni one koji su mu kod Anglo-Amerikanaca mogli »konkurirati« jer su već prije pola godine planirali zaokret i prijelaz na stranu »zapadnih demokracija«. Dao je 24. ili 25. IV 1945.⁷⁵ poubijati svoje zatvorenike: M. Lorkovića, A. Vokića, I. Farolfija, Lj. Tomašića i grupu domobranskih oficira. O njima je puk. I. Babić u emigraciji 1974. napisao:

»...a u tom slučaju je počinjen zločin da su kao 'Anglofilci' poubijani u zatvoru u Lepoglavi prvaci HSS, Ivanko Farolfi i Ljudevit Tomašić, nezadovoljni ustaše dr. Mladen Lorković i Ante Vokić i deset najelitnijih članova Hrvatskog Domobranstva i iskrenih hrvatskih rodoljuba, i to: general Petar Blašković (umro od tifusa zadobijenog u zatvoru), glavnostožerni pukovnici Ivan Klišanin, Stjepan Jendrašić i Vladimir Kaleš; oružni čelnik pukovnik Ladislav Nedved, zrakoplovni pukovnik Ivan Mrak, pješaci pukovnici Vilim Lulić i Stjepan Mateša; inženjerski pukovnik Zbiljko Majer i kapetan bojnog broda Hijacint Mundorfer, kojima ja, kao njihov drug, ovdje odajem počast.«⁷⁶

Njima se pridružio i bivši stožernik Ustaškoga sveučilišnog stožera Milivoj Karamarko koji je, navodno, bio upleten u »Aferu Lorković-Vokić«. Karamarko je, kako navodi ustaški emigrant Jere Jareb,⁷⁷ 29. IV 1945. bio zagašen u Luburičkoj vojarni u Draškovićevoj ulici u Zagrebu: ugušio ga je na spavanju jedan Luburičev vojni čelnik a po naredbi bojnika Matkovića koji je - da stvar bude ljepša i u ustaškom stilu - bio stari Karamarkov znanac i prijatelj, još iz gimnazijskih dana u Šibeniku!

Na sam dan povlačenja ustaške vlade (6. V 1945) pohranili su diplomatski arhiv u sigurne ruke: u ruke nadbiskupa Štepinca. Ustaše su se naime nadali da će se ubrzo vratiti uz pomoć Britanaca i zato se arhivi nisu spaljivali, nego pohranjivali. O tome je šef ustaške diplomacije Alajbegović dao u istrazi⁷⁸ ovakvo objašnjenje:

⁷⁵ J. Jareb se s mnoštvom bibliografskih podataka pozabavio pozadinom »afere Lorković-Vokić« i likvidacijom njenih protagonista u svojoj knjizi: *Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Matkovićeve autobiografije*, Buenos Aires 1960, str. 111-115.

»Ustaški satnik M. G. Poli napisao je u »Hrvatskom Glasu« (Kanada) opširan osvrt na tragediju Lorkovića i drugova. Prema njegovoj tvrdnji, umoreni su Farolfi, Lorković, Vokić i Tomašić 25. travnja 1945., dok Jere Jareb navodi tragični nadnevak sa 24. travnja.« Pa dalje: »Prema ustaškom satniku Poli u, izmišljena je tvrdnja, da je umorstvo izvršio satnik Poglavnikove tjelesne bojne Mijo Grabovac. Naprotiv ustaški satnik tvrdi, da je jedan od izvršitelja umorstva bio ustaški poručnik Mato Barbarić, koji živi negdje u Argentini i koji zna, tko je iz Zagreba dao nalog za ovaj strašan zločin. Vlaho Raić objavio je u svom listu »Slobodna riječ« u broju 48, veljača 1950. kratku vijest, da su Lorković, Vokić, Tomašić, Farolfi i ostali bili ubijeni kod Krapine, prema osobnom Pavelićevom nalogu.« (M. Kovačić, nav. djelo, str. 230-231)

⁷⁶ Ivan Babić u *Hrvatskoj reviji*, München—Barcelona 1974, god. XXIV, sv. 3(95), rujan 1974 str. 380.

J. Jareb, nav. djelo, str. 115.

⁷⁸ A-VII, NDH, Saslušanje M. Alajbegovića, Kut. I. 0.9, Br. reg. 4/5 - 1-155.

»Službeni prijedlog ministarstva vanjskih poslova Paveli u bio je da se arhiva M. V. P. (ministarstva vanjskih poslova) pohrani u Zemaljski arhiv u Zagrebu. Paveli, koji je imao kona nu rije o tome, nije se htio s tim prijedlogom saglasiti iz razloga, što bi u Zemaljskom arhivu taj pismeni materijal M. V. P. bio dostupan javnosti kao i državnim organima. Dapa e je rekao da bi tu arhivu M. V. P. trebalo spaliti, emu sam se ja ali, boje i se eventualne kasnije odgovornosti, kao i iz razloga što se u arhivi nalazio materijal povjesno-dokumentarne naravi, usprotivio. Paveli je nakon toga odustao da se arhiva spali, ali nije pristao da se položi u Zemaljski arhiv, nego je predložio da se to gradivo pohrani negdje na Kaptolu, te naložio da odem nadbiskupu Stepincu i da mu saop im, odnosno zamolim ga da tu arhivu pohrani negdje kod sebe. Ja sam otišao Stepincu i prednje mu saop io. Stepinac se skanjivao da tu arhivu primi, jer da ima mnogo svojih stvari, ali ipak nije odbio, ve je pristao da se ta arhiva skloni, odnosno pohrani kod njega. Ja sam to saop io Paveli u koji mi je nakon toga rekao, da e on poslati svog pouzdanog šofera i kamion da se ta arhiva prebaci na Kaptol, što je i u injeno na sām dan odlaska u inozemstvo, tj. dne 6 maja 1945 godine. Stepinac mi je potpisao potvrdu o primitku toga materijala.

Znam da je nešto spaljivano u kabinetu, odnosno pisarnici kraj sobe šefa kabineta, ali šta je spaljivano ja se danas ne mogu sjetiti, ali znam da je moja odluka bila na elno da se sva arhiva ima pohraniti u Zemaljskom arhivu.- Prema mome današnjem sje anju spaljivane su mogle biti nevažne stvari, jer je sav važniji materijal deponiran na Kaptolu. Koliko mi je poznato, a mislim da je to sigurno tako, da u inozemstvo nije slan koji dio arhive M. V. P.«

Dakako, ustaški vrh nije zaboravio »sve državne vrijednosti« pohranjene u *Hrvatskoj državnoj banci* u Zagrebu.

»S velikim olakšanjem primljena je na Markovu trgu vijest da je napokon 'izvanredni opunomo enik državne banke' ministar Puk s 'povjerenstvom' (doglavnik Jure Pavi i, pukovnik Vilko Pe nikar, stožernik dr Ivan Musa, ustaški bojniki Ciril Kralj i ustaški dopukovnik Slavko Starz) krenuo u Hrvatsku državnu banku. Prema posebnoj Paveli evoj zakonskoj odredbi iz listopada 1944. godine bilo je nare eno da Ministarstvo državne riznice i Hrvatska državna banka stave ovom 'povjerenstvu' na raspolaganje sve državne vrijednosti - devize, zlato, dragocjenosti i dr.

Unato svim o ekivanjima preturanje po zlatu se oteglo sve do sutradan ujutro tj. 6. svibnja. Radilo se cijele no i. Istini za volju, nije to bio baš malen posao.«

»Plja ka je bila temeljita. Nakon odlaska Pukova 'povjerenstva' i kamiona s mitraljezima 'Hrvatska državna banka' u Zagrebu ostala je bez:

202.701, 28 grama zlatnih poluga,

11.993,50 komada napoleondora, dukata, turskih lira u zlatu i si.,

2378 grama zlata u plo icama,

raznih deviza u vrijednosti od nekoliko milijardi kuna, i briljanata raznih veli ina od ukupno 1715.89 karata (kupljenih za poglavnika iz državne blagajne).«

Vrlo opširan odgovor dao je u istrazi 24. V 1947.⁸⁰ A. Moškov na pitanje istražitelja kakav je zadatak dobio u vezi s povla enjem:

⁷⁹ Aleksandar Vojinovi, Zlo in je pobjegao na zapadna vrata, *Ve ernji list*, Zagreb, 17. IV 1975, nastavak 5.

⁸⁰ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja A. Moškova, Kut. I.0.9, Br. reg. 1/4- 1-117.

»Nakon mog povratka sa terena tj. iz Varaždina kad su ve jedinice bile pod njema kim zapovjedništvom, Paveli mi je saop io da emo se povla iti skupa sa Njemcima prema anglo-amerikancima, kako sam ve iznio. Izišla je i pismena zapovjed glede selenja pojedinih zapovjedništava iz Glavnog stana potpisana po generalu Gruu u. Unutra je stajalo da se uništi sva nepotrebna arhiva. Jedina jedinica koja nije bila pod zapovjedništvom Njemaca bio je tzv. Tjelesni zdrug koji se nalazio pod izravnim zapovjedništvom Paveli a, a postrojbeno je potpadao pod PTS od kuda je dobivao opskrbu, ali je imao svoje posebno zapovjedništvo. Zapovjednik je bio dopukovnik Lon arevi , a samo zapovjedništvo je bilo na Tuškancu u susjednoj vili gdje je stanovao Paveli . Ovaj zdrug je dobivao izravno naloge od Paveli a preko generala Gruu a. Formacijski sastojao se iz jedne pješa ke pukovnije i jedne baterije haubica, dvije lake baterije protuzrakoplovne, jedne dojavne satnije (za vezu), vojni ki odjel tzv. uže pratnje, podvoz i ostali pomo ni dijelovi. Ja sam prema dobivenoj zapovjedi odmah zapo eo sa pripremama za povla enje i to u prvom redu ranjenika i skladišta. Njemci su imali u rukama skoro sve vagone željezni ke te plan po kome su trebali ranjenici biti prevezeni u Njema ku nije bilo mogu e sprovesti odmah. Napominjem da sam ja imao dužnost samo za preseljenje ranjenika i skladišta koja su pripadala PTS-u. Prema zapovjedi, skladišta su trebala biti preba ena u Celje. Radilo se o skladištima hrane. Pe nikar je imao zadatak da organizira seljenje pojedinih zapovjedništava kao i itav pozadinski odjel. Pod njegovim nadzorom bili su još od ranije svi automobili.«

»Ja se sa Paveli em posljednja dva dana pred odlazak iz Zagreba nisam uop e sastao, a razgovarao sam samo telefonski kad je mene nazvao pitaju i za Pe nikara jer da ga ne može nigdje prona i. Isto tako telefonski se interesirao za odlazak Ma eka i ostalih HSS-ovaca (da li su otišli i kada polaze).«

»Njema ko zapovjedništvo ve se bilo preselilo u Sloveniju. Tjelesni zdrug je dirigitan bio u prostor Novih Dvora, a tamo je bio preselio i Glavni stan, a kasnije mislim zadnjih dana i Paveli . Ja sam pripremio stožer za odlazak i razdijelio ga u tri kolone odredivši prvu etapu do Pregrade u Hrv. Zagorju gdje se imao opet itav stožer sastaviti. Ve se tada primje ivao kaos koji po ima vladati pri povla enju. Pomanjkanje prevoznih sredstava je bilo na sve strane, te su se svi na sve obra ali za automobile. Ja sam krenuo sa zadnjim dijelom stožera i to preko Podsuseda do zapreši kog mosta i dalje ravno cestom prema raskrižju Stubi ke Toplice, zatim na Krapinske Toplice i Pregradu. U Pregradi sam ostao itav dan traže i vezu sa Glavnim stanom. Tek sam u ve er doznao da je Glavni stan skupa sa Paveli em prošao preko Krapine u pravcu Slovenije. Naredio sam odmah pokret i otišao naprijed prema Celju.

U Rogaškoj Slatini primjetio sam automobile Glavnog stana kao i pratnje Paveli eve. Tu sam se zaustavio i otišao u ku u mislim da je bio hotel, gdje se smjestio Glavni stan, a i sam Paveli . Našao sam generala Gruu a, pitao ga za novosti, a on mi je rekao da je poslat general Dragojlov kod njema kog zapovjedništva da se tamo informira, jer da oni ništa ne znaju. Pitao sam gdje je Paveli , a on me je odveo u sobu gdje je i isti bio. Morao sam malo pri ekati, jer je kod Paveli a baš bio Kasche. Nakon izlaska Kaschea ja sam ušao i upitao ga ima li šta novog. On mi je odgovorio da nema ništa i informirao se od mene kad sam napustio Zagreb i gdje se nalaze ostali tj. stožer PTS-a. Ja sam ga obavjestio i rekao mu da sam izdao zapovjed za odlazak itavog stožera u

Celje, gdje i ja idem. Opraštaju i se rekao mi je da treba držati vezu sa Glavnim stanom. Ja sam opet otišao generalu Gruji u da se dogovorim s njim glede veze, i tada sam ga upitao kako stoji odstupanje vojske. On mi je opet kazao da ne zna ništa i da otkuje povratak Dragojlova, tek da će onda nešto doznati. Pitao sam ga glede održavanja veze sa Glavnim stanom, a on mi je rekao da on nema na raspolaganju nikakvih sredstava te da uopće ne zna ni gdje je radio-postaja koja je trebala i s njim. Ja sam ga obavjestio o mom preseljenju u Celje i zamolio ako bude nešto hitno da pošalje kurira sa motociklom. Produžio sam za Celje i to je bio moj zadnji kontakt sa Glavnim stanom.

Uz kolonu PTS-a zbornu (stožera) putem su se nam priključili ili mnogi drugi koji nisu pripadali stožeru. Tako jedan dio ureda novinarskog i dva kamiona na kojima su bile sveuilištarke, zatim pojedinci koji su morali i ekati radi kamiona. Ovi su sa mnom (Pernar i družina) iz Pregrade prosljedili do Celja, a zatim su sami otišli dalje. Ja sam iza Celja na jednoj poljani zaustavio i smjestio i tavi stožer te tu rekao i tavi dan skoro pred večer. Tada mi je došao jedan asnik iz stožera i rekao da je on bio prisutan u Rogaškoj Slatini kad je Paveli sa Kascheom i sa svima koji su bili tamo otišao prema Mariboru, da je isti bio pozivan da i on ide prema Mariboru ali da nije htio i i nego je došao za stožerom. Ovo je bio asnik iz tzv. podvozne bojne PTS-a koja je išla na za elju moje kolone, te me izvjestio da je ovo za elje kojeg sam ja neprestano otkivao da pristigne isto okrenulo prema Mariboru prema nalogu koji je izdao jedan viši asnik iz Glavnog stana. Taj asnik iz Glavnog stana da se nalazio na jednom raskrižju sa stražom, te upuivao sva vozila pravcem Maribor. Dobio sam i potvrdu ovog izvješća od jednog drugog asnika ili do asnika te sam onda odlučio se da krenem dalje i izdao zapovjed odmah za pokret prema Dravogradu.

Na putu za Dravograd dobio sam vijest da je Njemačka kapitulirala. Na tu sam vijest poslao pismenu zapovjed za prvu diviziju PTS-a na ruke generala Nardelija da bez obzira na Njemce prekine kontakt sa neprijateljem i usiljenim maršem da krene prema Dravogradu. Napisao sam mu da istu zapovjed ako može prenese i na ostale jedinice PTS-a. Potvrdu primitka ove moje zapovjedi dobio sam oko podne sutrašnjeg dana u blizini Dravograda gdje sam ja već bio sa stožerom stigao i odakle sam bio poslao u pravcu Maribora kurire sa motociklima da uhvate vezu sa Glavnim stanom. Isti su se vratili pred večer izjavivši da nisu mogli uhvatiti nikoga, samo su dobili obavjest da je Paveli odnosno kolona koja je po opisu odgovarala koloni u kojoj je bio i Paveli prošla preko Maribora pravcem prema Gracu. Ja sam sam prešao granicu skupa sa i tavi stožerom automobilima preko Dravograda i kao što rekoh zaustavio se iza Dravograda smjestivši se izvan ceste na nekim njivama.«

Kako je teklo povlačenje vlade i ostalih viših funkcionara te kakve su zadatke imali pojedinci u pogledu organizacije povlačenja? — glasilo je novo pitanje.

»Vlada je otišla dva dana prije — odgovorio je Moškov — i ja nisam prisustvovao njenom odlasku niti razgovarao sa jednim od ministara. Koliko mi je poznato po prijevku svako ministarstvo odnosno ministar organizirao je za pripadnike ministarstva koji su išli van odlazak, i svi skupa trebali su zajednički krenuti mislim rano u jutro. Međutim se to otegnulo do poslije podne, te su neki otišli prije a neki poslije. Ja sam se za tu stvar interesirao u vezi osiguranja ceste glede Matjejeva puta koji je istog dana kada i vlada otišao. Već se je onda govorilo a poslije sam saznao sigurno da je vlada otišla pravcem

u Celovec, s time da se odmah metnu u vezu sa anglo-amerikancima kao i da informira iste o broju vojske i izbjeglica.

Isto tako kao i ministri pojedini zapovjednici koji su bili u Zagrebu dobili su nalog za pripremanje povlačenja svojih zapovjedništava. Jedini, koliko je meni poznato bio je Vilko Pešnikar koji je imao dužnost neke vrste nadzora nad povlačenjem iz samog Zagreba odnosno nalog za stvaranje moglosti ovog pokreta. Ta je zapovjed bila u vezi i sa njegovim položajem kao i radi toga što je još od prije imao pod kontrolom sva motorna vozila. Inim se da je Tomica Sertić imao nalog da ostane zadnji u Zagrebu sa strane Minorske (ministarstva oružanih snaga). Preko radija sam doznao da je bio određen uroš Kumić za predavanje Zagreba partizanima. Znam da je bila i jedna pokretna radio-stanica za davanje vijesti. Ista se je bila priključila u kolonu stožera PTS-a u Pregradi.«

Istražitelj je postavio Moškovicu i pitanje što zna o odvoženju zlata iz NDH, tko je bio zadužen za to i kamo je zlato iz NDH bilo odvezeno i gdje je smješteno. Moškov je spremno odgovorio:

»Još dok sam bio u Zagrebu čuo sam da postoji neka komisija za zlato koja će se izvesti skupa sa vojskom i izbjeglicama za vrijeme povlačenja. O tome mi je prvi pričao Jure Pavić. U tu komisiju (sic) bio je prema njegovim riječima imao on, Mirko Puk, Ivan Musa i još neki drugi. Ja o toj stvari više nisam ništa čuo dok nisam skoro mjesec dana nakon lutanja po Austriji stigao u Ratstadt gdje su bili smješteni oko 100 izbjeglica i oficira i civila. Tada sam od Milivoja Hotka saznao da je zlato tj. sanduci sa zlatom išlo skupa sa Glavnim stanom, te da je brigu oko toga transporta imao Vilko Pešnikar i njegov zamjenik odnosno pomoćnik Vutuc. Josip Tomljenović koji se je isto nalazio u Ratstadtu ispričao mi je kako je on sa još nekoliko asnika spasio jedan kamion u kome je bilo 12 sanduka i sa zlatom izmeću u Wolfsberga i Graza na cesti gdje je bio ostavljen i napušten od Vutuca i ostale pratnje kad je bila nastala panika da ruska vojska iz pravca Graza dolazi i da se nalazi u neposrednoj blizini. Po pričanju istoga jedan drugi kamion je prosljedio sa dijelom kolone u kojoj je bio Pavelić i to je bilo isto kolone. Taj drugi kamion da je isto ostavljen na cesti između Judenburga i ceste koja vodi iz Leobena i Seltztala tj. na cesti sjeverno od Judenburga. Tomljenović mi je pričao da je dao preneti sanduk i iz napuštenog automobila u kamion sa kojim je on išao, te da se sa ostalom kolonom skupa sa tim sandukom i ima dovezao do Wolfsberga.«

Ustaški komandant Zagreba Vjekoslav Servatzy naveo je u istrazi⁸¹ ove pojedinosti:

»Dne 7. maja o.g. poslije podne sam se uputio u Nove Dvore kod Zaprešića da u svojstvu zapovjednika grada pozdravim poglavnik koji je toga dana u 17 sati otputovao u pravcu Celja. Prije samog polaska, mi je rekao da žali patnju hrvatskog naroda koji je krenuo na taj teški put iz straha o partizanskim odmazdama, a pogotovo seljaci narod koji je svoje domove ostavio. Pozvao me da se priključim njegovoj koloni, te sam ga zamolio da mi dozvoli da se vratim, jer je moja prisutnost pri samom gradu do zadnjeg sasada neophodno potrebna.«

»Sa generalom Grušićem, glavarom stožera Glavnog stana poglavnik, sam dnevno razgovarao na tajnom telefonu i od njega doznao, da je naša evakuacija i povlačenje do engleskih linija potrebna iz razloga, jer nam nitko nemože

⁸¹ A-VII, NDH, Autobiografija Vj. Servatzyja, MF-23.

pružiti garancije za sebe i Hrvatski narod (da ga) sa uvamo od pokolja, koji se je dogodio u Bugarskoj i Rumunjskoj. Meni je osobno preporučeno, da iz Celja ne putujem preko Maribora za Celovec, jer bi u Mariboru mogao naići na Ruske trupe, koje bi nas izručile ili partizanima.

Iz Zagreba sam pošao na 8. maja 1945. u 7 sati 45 minuta, a mojemu se stožeru priključio ostatak Luburičeve kolone; moji motorbicikli i osobni auto su obišli kolonu i već sam u 17 sati bio u Celju.

U noćima 7-8 maja o.g. sam od generala Gajgera (Geiger) doznao, da su u ponedjeljak na 7. maja kod njega bili dr. Kumičić i papinski delegat Markone (nesjećam se dobro ili njegov zamjenik) a tražili su i mene sa molbom da se jednoj papinskoj delegaciji pod njihovom zastavom omogućim sastanak sa zapovjednicima J.A. a u svrhu da se dobije primirje od 24 sata u kojem roku bi se Njemačka i Hrvatske ete odlijepile od Jugoslavenskih, te povukli sa područja Zagreba, odnosno NDH i na taj način spriječili isključivo svako daljnje uzaludno prolevanje krvi i razaranje našega glavnog grada. Do 2 sata u jutro dne 8. maja o.g. njemačke komande još nisu dale odgovor generalu Gajgeru, gdje se sastanak izvršiti, a kada sam u Zidanom Mostu od Slovenaca doznao da je u Zagrebu služena misa zahvalnica, pretpostavio sam da je primirje uslijedilo na temelju intervencije papinskog delegata Markonija.

U daljem našem putu odnosno pokretu bili smo dva do tri puta napadnuti od partizana, a onda smo kod Blajburga (Bleiburg) potpuno kapitulirali.«

Matija Kovačić je u svojoj knjizi uspomena⁸² ovako opisao bijeg članova Državnog vijeća iz Zagreba:

»Po odluci vlade početkom travnja kada je već svakome bilo jasno, da se ubrzano približavaju kobni sati i konac hrvatske državne slobode, bila su svim višim dužnosnicima uskraćena putovanja u inozemstvo. U ministarstvu vanjskih poslova bile su blokirane brojne putnice, da se spriječi i panika, koju bi mogao izazvati odlazak istaknutijih političkih ljudi u inozemstvo. Naravno, da je unatoč tome cijeli niz Zagrepčana i drugih Hrvata, opskrbljeni putnicama ili bez njih, krenuli u Austriju, da tamo nađu sklonište pred komunističkim nasiljem.

Kasno navečer 5. svibnja bio sam pozvan na Trg Stjepana Radića, gdje nam je u zgradi Sabora bilo rečeno da se državna vlada sutradan povlači iz zemlje i da se tom povlačenju radi vlastite sigurnosti pridružimo svi mi, koji smo imali bilo kakvu vezu u dužnost u državnom životu. Tu nam je rečeno, da će se pukovnik Juco Rukavina pobrinuti tokom prijedopodneva za samovoze, u kojima će se povlaćivati članovi Državnog vijeća. Meni je bilo stavljeno u dužnost dogovoriti se s državnim vijećnicima, gdje ćemo se i u koji sat naći na okupu, gdje će čekati pripremljeni samovozi. Juco Rukavina, da će s nama biti u stalnom telefonskom i usmenom dodiru.

Ujutro rano stigoh u Državno vijeće. Tu mi je saopćeno, da je predsjednik Državnog vijeća dr. Andrija Artuković ostavio poruku, da je on već otputovao s članovima vlade.

Državno vijeće imalo je na raspolaganju svega dva samovoza, koji u tom slučaju nisu bili upotrebljivi. Sve je zavisilo o tome, da li će Juco Rukavina izvršiti dužnost, nu njemu ni traga ni glasa! Bila su uzaludna sva telefonska nazivanja. U brizi za sudbinu članova Državnog vijeća, koji su se bili pošli sakupljati pred Državnim vijećem, odnosno telefonski obavijestili, gdje čekaju na moj dolazak, nazvao sam ministarstvo prometa, naslušajući, da možda ono

⁸² *Od Radića do Pavelića*, str. 237-238.

ima slobodan koji teretnjak, ili nekoliko samovoza. Na moje iznenađenje javio se sam ministar dr. Dumandži, i nastali problem bio je povoljno riješen. Radilo se samo još o tome, da se nabavi potrebni benzin, što je također uspjelo. Time je moja dužnost gledom na omoguđenje odlaska lanova Državnog vijeća bila ispunjena.

Moja i Starjevićeva obitelj dobila je na raspolaganje jedan mali teretnjak od Zavoda za kolonizaciju. Na drugom teretnjaku mogli su se povlačiti brojni ugledni Hrvati, među njima i narodni zastupnik Matija Jagatić.

Odlazak iz Zagreba bio je za mene jedan od najbolnijih dana života. Uz bol duše, sve nas je pritiskala i teška neizvjesnost, što nas sve još je čekalo i što se bitilo s hrvatskim narodom. Bilo je oko 5 sati popodne, kada smo krenuli na nepovratni put.«

Evo kako je u istrazi⁸³ opisao svoj bijeg iz Zagreba doglavnik Mile Budak:

»Što se tiče našeg odlaska iz Zagreba mogu reći da se uopće nisam spremao za bjeg, jer sam tek u subotu saznao da se sutra kreće. Desetak dana prije našeg odlaska se opet govorilo o tome da ćemo se evakuirati. Ja sam se u toj neizvjesnosti svratio kod Frkovića, i on mi je saopćio gdje ćemo i vlada, doglavnici i Državno vijeće. Određeno mjesto za nas bio je Turracher Höhe 1763 metara visine u kojem postoje tri hotela, koji su bili određeni za nas. Prije našeg odlaska bilo je komentara da se ide Englezima i da će nas oni zaštititi. U Turracher Höhe smo došli 7. V. u večeri i krenuli smo prema Turrachu, zatim preko Predlitzu u Tamsweg. Radilo se na tomu da dođemo do Engleza. Glavni organizator i vođa kolone bio je Mandić. Mandić je odmah tražio zapovjednika u Tamswegu. To je bilo 14. maja. Tu se Mandić javio Englezima. Ja nisam sudjelovao u organizaciji plana za predaju i odlazak prema Englezima i prema tome mi stvari nisu detaljno poznate. Mandić je rekao predstavnicima engleskih vojnih vlasti prilikom našeg susreta sa njima: 'Molimo vas mi tražimo vašu zaštitu i želimo da nas dovedete u vezu s vašim vlastima da se kod nas srede prilike.'«

Tajnik izaslanstva Vatikana kod hrvatskog Episkopata Masucci zapisao je 6. svibnja⁸⁴ u svoj dnevnik:

»Veliko, neobično uzbuđenje u gradu! Odsvuda automobili, kamioni, motorni kotači, kola. Upravo nevjerojatno! Svi bježe! U 16 sati je otišao Poglavlник s vladom. Pobjegao je i sarajevski nadbiskup dr. Šarić...«

Tog dana je dr. Kumičić, kvestor u Saboru, dobio pismenu punomoć da preda partizanima grad Zagreb,⁸⁵ a sutradan je Masucci zapisao u dnevnik: »Mnogi dolaze tražiti savjet i... utjehu. U 18 sati sam otišao poglavaru grada Kumičiću u susret s kojim sam posjetio njemačkog generala, da mu predložim predaju Zagreba bez borbe. Bio sam spreman odnijeti ovu vijest jugoslavenskim vlastima, koje se nalaze dvadesetak kilometara od Zagreba.«⁸⁶

Kumičić — koji se nije odlikovao velikom inteligencijom - odlazi tog dana (7. V 1945) Stepincu i gen. Geigeru koji mu obećava da će se »izvući iz Zagreba bez borbe«. Odlazi na savjetovanje dru. Milovanu Zoriću u kao ekspertu da se dogovore o tome kako bi uhvatili vezu s partizanskim štabom i

⁸³ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Budaka, MF-19.

⁸⁴ G. Masucci, nav. djelo, str. 196.

⁸⁵ Ivo Braut, Kako je... Kumičić »predao« Zagreb, *Vjesnik*, 25. V 1969.

⁸⁶ G. Masucci, nav. djelo, str. 197.

⁸⁷ To je generalu bilo lako obećati kad više nije bilo Hitlera!

pod kakvom zastavom da krenu: zastavom *Crvenog križa*, papinskom žuto-bijelom ili sasvim bijelom.

Masucci pod nadnevkom: 8. svibnja⁸⁸ zapisuje da su tog dana u 12 sati otišli s nadbiskupom njema kom generalu da mu reknu neka preda grad ne pružaju i otpor. U 13 sati su poslije velikog natezanja uvjerali generala o razboritosti njihova savjeta i general je, navodno, tek tada popustio. Me utim, Masucci se izgleda morao jako boriti da odvrati Luburi a od njegove »lu a ke namjere« da pruža otpor do posljednjeg ovjeka. Pred nadbiskupskim vratima ekali su Kumi i i Masucci prve odjele partizana. »Kad se, kao daleka jeka, po elo uti sviranje sirena i automobilskih truba... primijetio sam - zapisuje Masucci - da je Kumi i postao blijed kao lješina... Upitao sam ga kako se osje a. I on je, bacivši se na koljena i pla u i gorko, promucuo šap u i i jedva ujno: 'Želim se ispovjediti i primiti posljednji put odrješenje, jer kad me budu vidjela ta gospoda, ogulit e mi kožu.' Kazavši to, ponovno je briznuo u pla . Blagoslovio sam ga i tješio, da treba imati povjerenje u Boga i... tako er u partizane, jer avo, kako veli poslovice, nije tako crn kako ga se slika. Ustao je, ne odgovorivši. To no u 13.30 sati su došla dva komesara u automobilu, pokrivenom prašinom i uvenulim ružama. Prišao sam im i kazao, da je grad, kako se sami mogu uvjeriti, sli an groblju... Ni jedan jedini puš ani hitac, ak ni psi ne laju, prozori i balkoni zatvoreni... Stoga neka budu plemeniti i velikodušni s onima, koji su se predali. Predstavio sam im Kumi i a, koji se oporavio i potpuno sabrao, kad je vidio, da su ga ona dvojica, koja su ga morala poznavati, zagrlila kao bra a. Ova dva komesara su bili zaista vrlo ljubazni sa mnom i jadnim Kumi i em...«

U svojoj vrlo »tankoj« autobiografiji⁸⁹ Ma ek je vrlo kratko opisao svoj bijeg iz Zagreba:

Dana 6. svibnja u 18 sati gospodin i gospo a Pešelj došli su mu s dva automobila. Poslije kratke molitve sišli su (Ma ek i njegova obitelj) niz stepenice na ulicu i zauzeli svoja mjesta u kolima. Neki su ih iz gomile opkolili pla u i i iz op eg žamora uo se vapaj: »Spasite nas!« Nakon dvosatne vožnje prošli su malen gradi Krapinu gdje je Ma ek zapo eo svoju karijeru pravnika etrdeset godina ranije i prešavši rijeku Sutlu napustili Hrvatsku. Idu eg dana u 1 sat po pono i stigli su u grad Celje koji se tada nalazio pod njema kom okupacijom. Otpo inuli su u ekaonici lokalne željezni ke stanice, a zatim su nastavili putovanje u pravcu Maribora. Kad su stigli u Maribor i ru ali u jednoj od tamošnjih gostionica, mnogi su mu prilazili i željeli saznati što treba da rade. Na žalost, Ma ek im nije znao ništa re i što bi moglo koristiti. Voze i se lijevom obalom rijeke Drave, približili su se austrijskoj granici i u etiri sata popodne prešli bez teško a iz Slovenije u Austriju.⁹

Branko Pešelj⁹¹ bio je mnogo opširniji u opisu Ma ekova bijega:

⁸⁸ Nav. djelo, str. 197-199.

⁸⁹ *In the Struggle for Freedom*, str. 259-260.

⁹⁰ Moškov je u istrazi izjavio:

»Ja sam kola pripremio samo za Ma eka, dok za ostale nisam mogao na i jer su zahtjevali osobne automobile. Radi toga je Ma ek otputovao sam tj. odvojen od Torbara, Pernara i Reberskog. On je otišao poslije podne skupa sa obitelji, Pešeljom i njegovom suprugom te prof. Mišeti em i sa Bulatom. Ostali su krenuli tek sutradan zorom i to na kamionu skupa sa jednim dijelom stožera (prvim dijelom) PTS-a. Zaustavili su se u Pregradi gdje sam i ja stigao te su tu ostali itav dan. U ve er su produžili u Celje gdje sam i ja skupa s njima i sa jednim dijelom stožera stigao. Nakon toga oni su u jutro zorom iz Celja krenuli dalje i - kako sam poslije saznao - preko Dravograda stigli u Celovac.« (A-VII, NDH, Zapisnik salušanja A. Moškova, Kut. 1.0.9, Br. reg. 1/4 - 1-117)

⁹¹ B. Pešelj, nav. rasprava, str. 765—771.

»Sutradan ujutro (6. V 1945) bio sam ponovno kod Predsjednika i donio mu gotove putnice. Kod njega je već bila puna kuća narodnih zastupnika koji su bili u Zagrebu i drugih stranačkih prvaka. Njih nekoliko izrazili su želju da podu s Predsjednikom. On je zauzeo stanovište da nikoga ne odgovara da pode u emigraciju, ali da nikoga niti ne zove da ga slijedi. 'Ne znam u što idem i ne mogu snositi odgovornost za prijatelje koji bi zbog mene mogli doći i u teški položaj, a ja im ne bih mogao pomoći', rekao je. Jedino je profesora Roku Mišetića, narodnog zastupnika za Dubrovnik, pozvao da ga slijedi, vjeruju i, da će mu on biti od pomoći zbog znanja engleskog jezika i njegovih navodnih veza s engleskim političkim krugovima. Nažalost, to se doskora pokazalo kao iluzija. Neki narodni zastupnici odlučili su da nezavisno od Predsjednika pođu u emigraciju, pa su tako istoga dana kasno navečer pošli na put dr. Pernar s gospođom, dr. Torbar sa sinovima Jozom i Stjepanom, i dr. Reberski s gospođom, kćerkom i sinom. Njima se pridružio moj stari prijatelj i 'lepoljavski drug', istaknuti član HSS, ing. Božidar Vučković.

Oko 4 sata poslije podne, u nedjelju 6. svibnja, došao je automobil po mene i ženu na Srebrnjak, i mi smo oprostivši se od oca i sestre, krenuli prema kući Predsjednika na Prilaz, gdje je već čekao drugi automobil, određen za njega i obitelj. Oba automobila bila su registrirana na hrvatsko domobranstvo-oružništvo i nosila su oznake ORZ-4, Chrysler, u kojem se vozio Predsjednik i obitelj, i ORŽ-3, Opel Admiral, u kojem smo se vozili žena i ja. Oba vozača bili su domobrani-oružnici i nikakvih ustaša kao pratnje nije bilo. Dok je, s jedne strane, bilo jasno, da Predsjednikov odlazak ne bi bio moguć bez pristanka ustaške vlasti, s druge strane, mi smo od prvoga časa putovali posve nezavisno i odijeljeno od svake službene grupe ili postrojbe, naglasivši time da nemamo nikakve veze s ustaškim režimom i da se ne želimo identificirati s predstavnicima NDH u bilo kojoj formi.

Ustaška straža dopratila je Predsjednika do vrata njegovog automobila. Tek kad su automobili krenuli Prilazom prema zapadu, Predsjednik je bio fizički slobodan od ustaškog nadzora. Bilo je skoro 5 sati poslije podne, kad smo napustili Zagreb i pošli Ilicom prema Podsusedu. Zapadni izlaz iz Zagreba davao je jezivu sliku. Silne kolone ljudi na svim mogućim vozilima i pješice napuštale su hrvatski glavni grad. Ljude je uhvatila panika i strah od neizvjesnosti te su napuštali svoje domove, već inače bez ikakve potrebe, ne znajući i ni kamo idu, niti zašto su pošli.«

»Naši automobili napredovali su razmjerno brzo pravcem Podsused—Zabok-Krapina-Rogaška Slatina-Celje«, nastavlja Pešelj svoju priču. »U Krapinu smo stigli oko 8 sati navečer, gdje smo se zadržali kraće vrijeme budući da je cesta pred nama bila zakrivena vojnim transportima. Kod Rogatca prešli smo ondašnju hrvatsko-njemačku granicu, gdje su nas zaustavili njemački stražari i carinici. Pokazali smo im naše putnice providene njemačkom vizom, i oni su, udarivši pete, propustili nas da prođemo. U Celje smo došli pred polnoć. U mjestu je vladao red i mir i njemačka vojska još je uvijek imala punu vlast. Naći sobu u hotelu bilo je nemoguće pa smo pošli u kolodvorsku kavana, koja je bila puna ljudi, gdje smo sjedeli na prtljagi proveli noć i do ekali zoru. Tu smo prvi puta slobodno razgovarali, ali se razgovor u glavnom kretao oko prošlih događaja, internacije i provedenih zatvora. O našem političkom položaju i držanju, Predsjednik i ja nismo govorili ništa, jer još nismo znali niti kuda idemo, niti gdje će se svršiti naš put.

Iz Celja krenuli smo oko 7 sati ujutro, 7. svibnja, prema Mariboru. Pred Mariborom smo opet stali čekajući i na prolaz njemačke vojne kolone. Tu su

pokraj nas prošli također automobili s ministrima hrvatske vlade i neke od njih sam prepoznao, među njima Budaka, Puka, Alajbegovića i Sušica. Već je bilo blizu 11 sati prije podne, kad smo stigli u Maribor koji je bio pun njemačke vojske, ali inače miran i još uvijek pod suverenitetom Reicha. Nismo odmah znali kuda ćemo dalje, i ja sam odlučio poći izravno na njemačku vojnu komandu, da od njih uđem gdje su Englezi i Amerikanci. Njemačka komanda grada radila je kao da se ništa ne događa. Rekao sam tko sam i u kojoj se pratnji nalazim i zatražio da vidim komandanta koji me odmah primio. To je bio jedan pukovnik, koji je na moje pitanje gdje se nalaze najbliži Englezi odnosno Amerikanci, odgovorio vrlo ljubezno da ne zna, jer da nema više veze sa svojom vrhovnom komandom. Dodao je da je posljednja vijest koju je dobio dan prije ujutro označavala, da su Englezi ušli u Tarvis i Amerikanci u Salzburg. Da li su krenuli dalje prema Villachu i Klagenfurtu, nije znao. Rekao mi je, da je cesta Maribor-Dravograd—Klagenfurt još relativno sigurna od partizanskih napadaja, ali kako dugo će to biti, da se ne zna. Pitao me da li nešto trebam, no ja sam se zahvalio i rekao da ne trebam ništa. Nakon toga krenuli smo odmah prema Klagenfurtu, u koji smo stigli oko 3 sata poslije podne. Pred samim Klagenfurtom doživjeli smo napadaj sovjetskih lovaca aviona koji su strojopušanom vatrom obasipavali vozila i ljude na cesti. Svi smo skočili u obližnji jarak i nitko od nas nije bio pogoden. Neposredno nakon napada prišao je k nama jedan motor-kotač s prikolicom na kojem su bila tri hrvatska oružnika, dva brata Alija, kršni momci iz Like, i Josip Brstilo iz Hercegovine. Rekoše nam da su nas tražili iz Zagreba, jer da su dobili nalog od svojega zapovjedništva da prate Predsjednika i da mu budu pri ruci ako nešto zatreba. To se pokazalo kasnije da nije bilo istina, ali ih je Predsjednik ipak prihvatio kao naše pratiocima. Putovali su s nama sve do Pariza i bili nam od velike pomoći, kad smo slijedili i ostali bez benzina na planinskim cestama Austrije. Kako je Predsjednik u šali rekao: 'Nama su dobro došli, a i oni su znali da buju dobro prošli ako se obese 'ma ku' za rep.'

Iz Klagenfurta prosljedili smo za Villach, gdje smo nakanili prenoći. Meni je uspjelo za nekoliko kutija cigareta, koje smo ponijeli iz Zagreba, dobiti dvije sobe u hotelu. Prije nego smo se smjestili, poslali smo Predsjednik i ja do kolodvora, gdje je još uvijek bila njemačka komanda, da pitamo što je s Englezima koje u gradu nismo zatekli, ali za koje se govorilo da će u tokom noći. Njemački komandant nam je rekao, da je to noć da se tokom noći otekuje ulazak 'savezničkih' trupa u Villach, ali da se još ne zna da li će to biti Englezi ili Jugoslaveni. Bilo nam je jasno da ne možemo riskirati, da nas Titove trupe zateknu u Villachu, i da moramo odmah dalje: 'Ako želite biti sigurni da vas Titovci ne nađu u Villachu', rekao je nam njemački komandant, 'krenite prema sjevero-zapadu, cestom Spittal-Malnitz, prema tauernskom tunelu.' Poslali smo odmah, napustivši teško dobivene hotelske sobe u kojima smo mislili odmoriti se nakon proždjevene noći na celjskom kolodvoru.

Odluka, da ne krenemo ususret Englezima, koji su bili u Tarvisu samo tridesetak kilometara daleko, nego prema Amerikancima, koji su bili s one strane Visokih Tura, oko 150 kilometara daleko, pokazala se kao sretan potez — nastavlja Pešelj. — Osim činjenice da nas je sjevero-zapadni pravac vodio najdalje od Titovih trupa, za tu odluku govorila je i američka putnica moje žene, koja je bila neke vrste garancija da će barem ona, u slučaju da negdje zagnemo, biti u mogućnosti da dođe u vezu s američkom vojskom, što se kasnije pokazalo kao ispravno predviđanje. Usto smo i Predsjednik i ja imali neku udnu intuiciju da ćemo bolje proći, budemo li se pojavili kod Amerika-

naca nego kod Engleza. I to naše predviđanje bilo je to no, zahvaljujući i neobičajnim okolnostima koje će kasnije opisati.

Cesta od Villacha preko Spittala do Malnitz bila je puna njemačkih vojnih kolona koje su se povlačile prema sjeveru, i bjegunaca iz Slovenije, napose Rupnikovih vojnih odreda. Negdje iza Spittala, tek kad smo se počeli uspinjati prema Malnitzu, ostala su kola u kojima smo se vozili žena i ja bez benzina. Imali smo lance, i automobil u kojemu se vozio Predsjednik vukao nas je nekoliko kilometara uz brdo, ali je doskora i on ostao bez goriva, tako da su oba automobila bila prisiljena stati uz rub ceste. Bila je veoma duboka i nije preostajalo drugo, nego prespavati u kolima i čekati zoru. Bili smo na više od 1000 metara nadmorske visine, oko 3 kilometara udaljeni od željezničke stanice Malnitz, gdje završava cesta pred željezničkim tunelom koji izbija na drugoj strani Visokih Tura kod Boecksteina u provinciji Salzburg. No, je bila hladna ali vedra. Pokraj nas prolazile su beskrajne njemačke vojne kolone. Od zgode do zgode po koji bi vojnik došao do naših automobila da vidi tko se u njima nalazi i osvijetlio nas ručnom električnom lampom. Vidjevši ženske osobe i nas ostale u civilu, nitko nas nije pitao ni tko smo ni kamo idemo. Iako u povlačenju i poražena, njemačka vojska zadržala je uzornu disciplinu, što je bila velika sreća a ne samo za našu imovinu nego i za našu osobnu sigurnost. Sigurno je da kod sovjetskih trupa ne bi bili tako dobro prošli.

Kad se razdanilo, nakon što smo se Predsjednik i ja posavjetovali, odlučili smo da je najbolje da našu prtljagu prebacimo postepeno s motor-kotača na naših pratilaca braćo Ali i Brstila do stanice Malnitz, a onda da i mi pješice krenemo prema kolodvoru i da se pokušamo prebaciti vlakom u Bad Gastein. Sva je sreća bila što je motor-kotač imao još dosta benzina, pa sam ja sjeo iza vozača, dok smo na prikolicu natovarili prvi dio naše prtljage. Htio sam vidjeti kakova je situacija u Malnitzu, napose sam želio izvidjeti, ne bi li se ipak nekako moglo doći do benzina da ne moramo napustiti automobile. Na stanici našao sam veliki broj njemačkih vojnika i sva moguća vozila, od tankova do motor-kotača. Velikog reda više nije bilo i za cigarete uspio sam kupiti nekoliko kanta benzina s kojima sam se slavonski vratio do naših kod automobila, koji su me s nestrpljenjem iščekivali. Napunili smo automobile i krenuli prema kolodvoru.

Na stanici u Malnitzu njemačke trupe sa svojim vozilima prebacivane su vlakovima kroz tunel prema Bad Gasteinu. Prometom je upravljao neki civil za kojega se ispostavilo da je Hrvat, musliman iz Bosne, po imenu Halilović. Kako je on tamo dospio i što je bio izvor njegovog autoriteta, ne znam, ali svi su ga slušali i izvršavali njegove naloge. Ja sam ga vidio predsjednika Mačka, odmah ga je prepoznao i sav sretan stavio mu se na raspolaganje. Molili smo ga da nas i sva naša vozila prebaci prvim vlakom kroz tunel, što je on i učinio, tako da smo oko podne 8. svibnja već bili s druge strane Visokih Tura, u provinciji Salzburg. Kod Halilovića ostao je i motor-kotač naših pratioca koji su mu ga predali, nešto za u inženeerske usluge, a nešto u ime sklopljenog posla u koji se ja nisam upuštao.

Stisnuti u dva automobila nastavili smo put prema Salzburgu u susret Amerikancima kojih s one strane tunela još uvijek nije bilo. U Dorf Gasteinu stali smo kod neke gostionice i pitali ima li nešto za jelo. Za 'priznatu valutu', cigarete, uspjelo mi je opet dobiti objed za sve nas, sada 11 osoba. To je bio naš prvi topli obrok od kada smo krenuli iz Zagreba pred tri dana, a sastojao se iz mesnih konzervi, riže i povrća, sve smiješano i skuhanu u jednoj posudi.

Ne sje am se da mi je ikada koje jelo, prije ili kasnije, tako prijalao kao taj 'Eintopfgericht' u Dorf Gasteinu.

Oko 4 sata poslije podne stigli smo u Bischofshofen gdje smo nakanili prenoći, ako na emu sobu, budu i smo bili potpuno iscrpljeni od puta i dvije probdjevne noći. U Bischofshofenu već je bila uspostavljena austrijska civilna vlast i na gradskoj vijećnici vijala se austrijska crveno-bijela zastava. Inače je mjesto vrvjelo od raspuštenih saveznika zarobljenika iz obližnjih logora, većinom Engleza i Australaca uz nešto Srba i Poljaka. Uspio sam dobiti dvije skromne sobe u hotelu koji je imao veliko dvorište. Uvezli smo oba automobila u dvorište i nakanili sutradan nastaviti put prema Salzburgu. Jedva što smo se smjestili u sobama, došao je vlasnik hotela i rekao da jedna grupa engleskih zarobljenika traži da joj se predaju automobili, kako bi s njima smjesta mogli otputovati. Znao sam da je situacija bitno kritična na budemo li izgubili naša prevozna sredstva i ostali nepokretni u Bischofshofenu. Bilo mi je jasno da je Predsjednikov položaj, pravno i politički, bitno posve drugi bude li on došao do američkih vlasti svojevlasno i slobodno, nego ako ga američki vojnici zateknu u malom austrijskom selu, s timu ama drugih bjegunaca svih mogu ih narodnosti i različitih političkih prošlosti. Zbog toga je trebalo poduzeti sve što je bilo moguće i da se ostvari naš plan: doći i što prije do Amerikanaca, nezavisno i slobodno.

U nastaloj situaciji mogao je pomoći i samo 'bluff'. Imao sam sobom pisnu mašinu i na njoj sam na brzinu napisao objavu na engleskom jeziku iz koje je bilo vidljivo da gospođa Melitta J. Cosme-Pešelj, građanka Sjedinjenih Država Amerike, broj putnice taj i taj, putuje sa svojom imovinom koja se sastoji iz dva automobila marke i broj taj i taj, i prtljage sastojene se iz toliko i toliko kovčega u 'važnoj misiji i po službenom poslu' do američkih trupa, i da se mole sve vlasti da joj osiguraju put i omogućavaju da bez zapreka dođe do američkih vlasti. Stavio sam neotkriveni potpis i udario nekim pečatom kojega sam slučajno imao kod sebe. S tim 'dokumentom' i američkom putnicom moje žene otišao sam odmah do novo postavljene austrijske na elnika i zatražio da osigura automobile i ostalu imovinu, jer da u slučaju inače praviti odgovornim pred američkom vojskom, dolazak koje se očekivao za dan dva, što 'važna misija' moje žene nije mogla biti ispunjena. Siromah na elnik, koji je razumio nešto engleski, umro je od straha i zamolio me da mu ne pravim neprilika. Odmah je odredio četiri civilna stražara, svaki s puškom i austrijskom vrpcom oko ruke, da čuvaju automobile kao američku imovinu od bilo kakvih zahtjeva. Tako su spašeni automobili i naša prtljaga, i mi smo sutradan, 9. svibnja, oko podneva krenuli dalje prema Salzburgu.

Toga jutra u Bischofshofenu čuli smo da je protekle noći potpisano primirje između Saveznika i Nijemaca u Reimsu u Francuskoj i da je rat u Evropi završen.

Prije našega polaska iz Bischofshofena Predsjednik i ja — napominje Pešelj — razgovarali smo prilikom prvog puta opširno politički razgovarati, nakon što smo krenuli iz Zagreba, o našem položaju i daljnjim planovima. Bili smo sami u njegovoj sobi i razgovor je trajao više od jednoga sata. Osnovno pitanje bilo je, kakav će stav zauzeti Predsjednik kad dođe do Amerikanaca? Hoće li se proglasiti odmah i bezuvjetno političkim emigrantom iz Nove Jugoslavije i koje će razloge navesti za tu odluku? Ili je uputnije u prvom redu zauzeti neodređen stav, dok se situacija ne raščlari? Ne treba zaboraviti da je u tom momentu dr. Ivan Šubašić, Predsjednikov osobni prijatelj i istaknuti član HSS, bio ministar vanjskih poslova u Jugoslavenskoj Vladi, i da je prema Spora-

zumu Tito-Šubaši, poduprtom zaključcima Velike Trojice na Jalti, bio formalni predstavnik Zapadnih Saveznika u toj kombinaciji. Osim toga, u to vrijeme Zapadni Saveznici, napose Amerikanci, suraivali su, doduše, s jugoslavenskom vladom 11 Beogradu, ali formalno me unarodno priznanje novoga režima trebalo je uslijediti tek kada se, i ako se, u zemlji provedu slobodni i demokratski izbori, kako je to bilo uvjetovano odlukama u Jalti. Dakako, mi smo već znali da Šubaši u vladi zna i malo ili ništa i da su slobodni izbori u Jugoslaviji, u najmanju ruku, veliki upitnik, ali smo smatrali neoportunim odmah otvoreno zauzeti stav bezuvjetnih političkih emigranata, čim se pojavimo pred Amerikancima. Zbog toga je Predsjednik odlučio da svoj stav, u prvom redu, prilagodi ovoj situaciji i da izjavi, da je iz Hrvatske otišao iz dva razloga: prvo, jer mu je život bio ugrožen od posljednjih ustaških postrojbi kod povlačenja, što je bila živa istina, i drugo, jer mu je odlazak omogućio da se na slobodnom terenu sastane s političkim faktorima Zapadnih Saveznika, a napose sa svojim prijateljem i stranačkim drugom, dr. Šubašićem; s kojim više od četiri godine nije imao nikakve veze. Od Šubašića želio je saznati što se sve dogodilo za vrijeme rata, kakav je sporazum u inženjerskom Titom u ime HSS, i kakovi su izgledi za budućnost. Kako je Šubaši u tom slučaju bio u San Franciscu kao predstavnik Jugoslavije na osnovu kojeg skupštini Ujedinjenih Naroda, Predsjednik je odlučio poslati mu poruku putem Amerikanaca da se nalazi izvan zemlje i da bi se na njegovom povratku iz San Francisca želio s njime sastati, po mogućnosti u Londonu.⁹² Tek kad bude došao od prijatelja na Zapadu o nastaloj situaciji i kad se bude sastao sa Šubašićem i primio od njega iscrpan izvještaj, Predsjednik će odlučiti što će dalje uraditi. Ja sam se s Predsjednikom potpuno slagao u tom stavu, i bio sam također mišljenja, da ne valja spaliti odmah sve mostove, nego ostaviti malo otškrinuta vrata za eventualne buduće kombinacije. Stanovište zauzeto toga jutra u Bischofshofenu, Predsjednik je formalno zadržao sve do kraja srpnja, kada smo bili već skoro dva mjeseca u Parizu. Tek kada je postalo jasno da se Šubašić neće ili ne može sastati s Predsjednikom, i kad smo primili prvu njegovu poruku, te kad smo primili glasove iz zemlje o strašnom teroru Komunističke Partije - kako u to kasnije prikazati - Predsjednik je otvoreno napao režim u zemlji i zauzeo stav političkog izbjeglice. Ispravnost Predsjednikovog stava potvrđena je tako kasnijim odlukama Amerikanaca. Nikada ne bismo niti tako brzo niti tako daleko putovali da je Predsjednik izjavio nešto drugo, kad su nas prve američke vojne vlasti pitale za razloge i svrhu našega puta.«

Svjedočenje poslanika Reicha u Zagrebu S. Kaschea o bijegu završno je a glasilo je ovako:

»Nakon Hitlerove smrti me je Pavelić obavijestio - izjavio je Kasche u

⁹² »Na putu u emigraciju, tragično svibnja 1945., prišao mi je dr. Maček slijedeći e:

»Velim Šubašiću: Ti kao najviši činovnik Hrvatske imaš po i u susret Niemaca, da se nade neki modus vivendi. Ali on ništa ništa o tome, već se je užurbano spremao na bijeg. Ja mu velim: ja ostajem, da dielim sudbinu svoga naroda, pa i Ti, Šuba, ostani, ali on je to odlučio odbio. Takav je on uvijek bio: svakome na usluzi, osim svome narodu. Bio je ban srbskog dvora, a ne svoje domovine. Pa i sada, eto, ne zna što u mu ja reći, već slijedi upute Churchilla. Traži putove tude i strane, a ne svoje.«

Kažem mu na to: »Pa na kakvog ste to bana pristali, gospodine predsjedniče?«

Maček mi odgovara: »Pa nije on bio naš ban; naš je imao biti Košutić.« (Edo Bulat, Deseti travanj. Odlomci XXI poglavlja iz neobjavljene knjige dra Bulata, ministra i poslanika Hrvatske: »Kroz borbe i izkušenja«, *Hrvatska misao*, Buenos Aires 1957, sv. 23, str. 18)

istrazi 4. X 1946⁹³ - da traži kontakt sa anglo-amerikancima i u vezi sa time je avionom u Italiju odletio ministar Vran i . O uspjehu njegove akcije nije mi ništa poznato.

O pregovorima Paveli a i Ma eka nije mi ništa poznato, jedino me Paveli molio da izdam Ma eku pasoš za Njema ku što sam ja i u inio. O ostalim politi kim doga ajima iz tog vremena nije mi ništa poznato.

Odluka da odavde odemo bila je donesena dva ili tri dana prije 7. maja i to nakon toga što je bilo jasno da e se Zagreb predati bez borbe. Više njema ke vojne i SS ustanove, osim mjesnih komandanata, napustile su ve nekoliko dana prije Zagreb. 6. maja je otišla vlada, moje poslanstvo i diplomatski kor. Oni su odputovali u Klagenfurt gdje smo predvidili za njih privremeno sklonište.

Ja sam 7. maja odputovao sa malim ostatkom mojeg poslanstva u Nove Dvore, gdje sam se sastao sa Paveli em. Tamo je došao i general Juppe sa malom pratnjom. Poslije podne istog dana odputovali smo preko Krapine u Rogašku Slatinu. U Rogaškoj Slatini smo preno ili, a tek slijede eg jutra smo preko Juppe-a dobili vezu sa Löhr-om, koji je još jedini imao vezu sa njema kom Vrhovnom komandom. On nam je javio da je objavljena podpuna kapitulacija Njema ke. Ujedno mi je Lohr javio da pitam Paveli a kakav je zaklju ak donio za ustaško-domobranske jedinice pod Löhr-ovom komandom. Paveli je odgovorio da nema nikakove veze sa svojim jedinicama, ali da se slaže s time da njegove jedinice kapituliraju kao i njema ke, dok e o svojoj osobi on sām odlu iti.

Pošto je kroz Rogašku Slatinu bila na povla enju jedna njegova 'tjelesna bojna', odlu io je on da sa tom jedinicom krene prema Mariboru.

Ja sam još ekao na moj jedan automobil u defektu, a nisam niti htio na bilo koji na in uticati na Paveli eve odluke. Ostao sam do poslije podne u Rogaškoj Slatini, a nakon toga sam odputovao u Celje da do em u kontakt sa Löhr-om. U Celju nisam mogao sti i Löhr-a, ali sam sastao Juppe-a. Nave er sam sa Juppe-om preko Maribora odputovao u selo Leutschach gdje smo preno ili. Drugi dan smo htjeli putovati preko Radl-Pass-a za Klagenfurt, ali je taj put bio zakr en. Tu sam se odijelio od Juppe-a. Južno od Judenburga susreo sam generala Steinfla i generala Rolf-a, koji je vodio jednu kolonu izbjeglica. Tu smo se uvrstili u jednu njema ku vojnu kolonu koja je ve pregovarala sa Englezima. Oni su nam naredili da se vratimo preko Klagenfurta u St. Veit. Na putu smo kod Wolfsberg-a Steinfl i ja izva eni po Englezima iz kolone i uhapšeni.«

Prijevod s engleskog »Prvog detaljnog izvještaja o saslušanju Obergruppenfiihrer-a Kasche Siegfrieda« sadrži ove podatke o »posljednjem kretanju« poslanika:

»7 maj 45 Izvor (tj. Kasche) je zajedno sa dole navedenim li nostima napustio Zagreb u 6.30 u jednom karavanu koji je sa injavalo deset vozila. Grupu su sa injavala slede a lica:

Osoblje nema kog poslanstva u Zagrebu:

Huelke

Vladin Inspektor

Kopsche

Gospo ica, sekretarica Izvora

⁹³ A-VII, NDH, SUP-Zagreb, Saslušanje S. Kaschea, MF-5.

⁹⁴ Isti izvor.

Loidolt	niži inovnik
Mahlberg Dr.	ataše za štampu
Mueller	gospo ica, daktilografkinja
Nonnenmacher	niži inovnik
Requard	konzul u Sarajevu
Rheinberger	funkcioner srednjeg stepena
Salewski	Šef kancelarije ('Kanzler')
Wendroth	poslužitelj
<i>Hrvatske li nasti</i>	
Kavran	Sekretar Ustaške stranke
Musa	'Stožernik' u Zagrebu
Altmann	Ustaški major

Namera Izvora je bila da pri e Paveli u i lanovima njegove Vlade na imanju Jela i u Novom Dvoru i da nastave zajedno za sklonište Hrvatske Vlade koje je bilo pripremljeno u Veldenu i Turracher Hoehe. U podne je grupa stigla u Novi Dvor. Izvor je konferisao sa Paveli em i nekima iz njegovog Štaba, o tome koji put da se uzme. S obzirom na vojnu situaciju i problem izbeglica, složili su se da preno e u Rohitsch-Sauerbrunn i da odlu e o daljem putu tek kada Izvor dobije izveštaj o situaciji od Generaloberst-a Loehr-a. Po podne grupi su prišli i

General Juppe	Nema ki general pri Hrvatskoj vojsci
pukovnik v. Langhelm	Pomo nik Juppe-a
pukovnik Creydt	nema ki vazduhoplovni ataše, Za- greb
potpukovnik Hodenberg	nema ki vojni ataše u Zagrebu.

U 17.00 karavane Izvora i Paveli a pošle su za Rohitsch-Sauerbrunn (Rogaška Slatina).

8 maj 45 Oko 10.00 General Juppe obavestio je Izvora o slede im saopšte- njima i instrukcijama koje je dobio iz Štaba Loehr-a.

- i. Nema ka bezuslovna predaja odre ena za 1.00 9 maja 45.
- ii. Juppe e o.tome obavestiti Paveli a.
- iii. Zahtev Kasche-u da dobije Paveli evu odluku u pogledu Hrvatskih trupa pod komandom Loehr-a.⁹⁵

Izvor je u pratnji Juppe-a obavestio Paveli a i pitao za odluke. Za

⁹⁵ »General Loehr, njema ki zapovjednik Jugoistoka, bio je još 7. svibnja 1945. zapovjednik hrvatske vojske na povla enju prema Austriji. Uve er 7. svibnja Loehr je položio zapovjedništvo hrvatske vojske natrag u Paveli eve ruke i na to je Paveli imenovao generala Vjekoslava Luburi a zapovjednikom hrvatske vojske i povla enja. To je bio posljednji Paveli ev in kao vladara hrvatske države i posljednja zapovijed, koju su zapovjednici hrvatskih vojnih jedinica dobili na terenu.« (J. Jareb, nav. djelo, str. 116)

»F. Dragoljov, op. cit., br. 7, srpanj 1956., s. 520, piše, da je general Lohr u no i od 7. na 8. svibnja obavijestio telefonski Paveli a, koji je tada bio u Rogaškoj Slatini, o njema koj kapitulaciji i položio natrag u njegove ruke zapovjedništvo hrvatske vojske. Nato je Paveli 8. svibnja rano ujutro donio odluku, da se povla enje hrvatske vojske nastavi u pravcu Koruske i da se vojska preda s oružjem Englezima, a nikako partizanima. - Prema obavijesti jednog višeg hrvatskog asnika, danoj piscu u logoru Waidmansdorf A, Klagenfurt, neposredno poslije hrvatske kata- strofe, tom je zgodom general Vjekoslav Luburi bio imenovan zapovjednikom hrvatske vojske i njenog povla enja.« (Isti izvor, str. 116, bilj. 156)

10.00 sazvana je konferencija na kojoj su bili prisutni:

Sa nema ke strane:

Kasche, Juppe i Langhelm

Sa hrvatske strane:

Paveli , viceadmiral Steinfl, Gruj , Dragojlov, Serti , Begi , Besdal, Helbig, Lisak, Marijan i poru nik Paveli (sin Ante Paveli a).

Konferencija, koja je s vremena na vreme bila prekidana dramati nim ispadima od strane nekih hrvatskih oficira, trajala je 20 minuta. Donesene su slede e odluke:

Hrvatska ima da pristupi bezuslovnoj predaji Zapadnim Saveznicima.

Hrvatske trupe ima da se povla e ka severozapadu u pravcu Ljubljane, kako bi se izbeglo da budu zarobljene od strane Ruskih ili Titovih snaga i ima da se predaju Britanskim ili Ameri kim trupama.

Juppe i viceadmiral Steinfl imali su da nastave za Štab Loehr-a u Heiligensteinu (Topolšica) kod Celja, da ga obaveste o donesenim odlukama. Oko podne Begi je u pratnji Creyda i nekih civila-izbeglica iz Zagreba pošao u pravcu Celje—Klagenfurt. Malo posle toga Paveli eva grupa pošla je u pravcu Maribor-Klagenfurt. Potpukovnik v. Hodenberg pratio je Paveli a koji je imao kao pratnju jedan odred svoje telesne garde. Oko 14.00^h karavana Izvora pošla je za Leutschach preko Celja i Maribora.«

Da na kraju damo rije jednom od »rasova« i tadašnjem ravnatelju za javni red i sigurnost Erihu Lisaku⁹⁶ koji se za vrijeme puta od Zapreši a pa dalje neprekidno nalazio u autu s poglavnikom uz poglavnikova sina Velimira:

»Krenuli smo iz Zapreši a, iz Novih Dvora prema Sloveniji preko Krapine. Nastavljaju i put bez zadržavanja, stigli smo istog dana nave er u Rogašku Slatinu. Tu je poglavnik s pratnjom preno io u jednom hotelu. Iste ve eri primio je generala Moškova koji ga je izvijestio o kretanju PTS postrojbi. Nitko drugi od videnijih nije toga dana bio kod njega.

Drugo jutro, tj. 8. svibnja održana je konferencija u prostorijama tog hotela kojoj su osim poglavnika prisustvovali general Gruj , glavari poglavnikova vojnog ureda general Per evi i general Tomislav Serti od pripadnika naših oružanih snaga, a sa strane Nijemaca bili su prisutni njema ki poslanik Kasche, njema ki general u Hrvatskoj Juppe, njema ki vojni ataše.

Konferencija je održana u povodu obavijesti koja je stigla njema kom generalu da e njema ke oružane snage protivno svim o ekivanjima, kapitulirati i na isto nom bojištu, što zna i da e se njema ke snage koje još borave u Sloveniji predati partizanima s naoružanjem. Š obzirom na to da su naše snage pri povla enju kroz Sloveniju ra unale s njema kom vojskom i njihovim naoružanjem, našle su se u vrlo teškom položaju. To više što je vrijeme kapitulacije bilo odre eno za drugi dan u jedan sat poslije pono i.

Nije preostalo drugo nego što prije obavijestiti neke naše generale, koji su se prema dogovoru u to vrijeme nalazili u Celju, neka poduzmu sve što mogu da ljudstvo što prije stigne do austrijske granice, odnosno do anglo-ameri ke zone. U tu je svrhu iz Rogaške Slatine poslano u Celje nekoliko kurira.

Poglavnik je istoga dana poslijepodne s pratnjom napustio Rogašku Slatinu i uputio se prema Mariboru. U neposrednoj blizini Maribora kolonu

⁹⁶ Nikola Milovanovi , Zakulisne igre ustaša i oko ustaša, *Vjesnik*, Zagreb, 23. i 24. V 1970.

su napali partizani koji su s obje strane ugrožavali cestu drže i je pod jakom vatrom. Nakon borbe koja je trajala nešto više od jednog sata kolona se probila do Maribora i odmah nastavila put prema slovensko-austrijskoj granici, kamo je stigla predve er. Tu, u mjestu Spielfeldu, odijelio se poglavnik od pratnje i krenuo s još jednim osobnim autom prema Klagenfurtu.«

Paveli je tako pošao u susret Anglo-Amerikancima kojima je 1941. godine — uvjeren u kona nu pobjedu svojih velikih saveznika Mussolinija i Hitlera, a odlučan da u krvi i zlo inu izvrši svoje povijesno »deržanstvo« — objavio rat.

Zaključak

Da se osvrnemo i da pokušamo na kraju iz druge i treće knjige o Paveli u i njegovoj »državi« izvući i nekoliko zaključaka njihova zapažanja:

1. Proglašenje takozvane Nezavisne Države Hrvatske u Zagrebu 10. travnja 1941. godine od strane Slavka Kvaternika uz asistenciju izaslanika njemačkog ministra vanjskih poslova (E. Veessenmayera), kao neke »babice« novorođene države, u trenutku kad su u grad s istoka ulazile njemačke jedinice, valja pripisati Hitlerovoj »neopozivoj« odluci da u munjevitom napadu raskomada Jugoslaviju. Samo ratni zaplet Osovine s Jugoslavijom — a njega je Hitler u ratu do tada odlučno izbjegavao! — i s njim u vezi komadanje jugoslavenskoga državnog teritorija (tzv. »debelacija«) mogli su stvoriti preduvjete za formiranje, odnosno proglašenje NDH kao satelitske tvorevine fašističke Osovine. Vlastitim snagama u domovini i jadnim »prodornim odjelom« ustaških povratnika iz Italije (njih 195 na broju!) to »ustaški pokret« pod vodstvom poglavnika Ante Pavelića a ne bi nikada mogao postojati.

Prema tome: do raspadanja Jugoslavije 1941. godine nije došlo uslijed oružanog ustanka ustaša podržanog i bodrenog od fašističke Italije, kojoj su ustaše jedno vrijeme — kad je to Italiji odgovaralo u njenim odnosima s Beogradom — služili kao diverzantsko-teroristički servis, nego jednostavno »Blitzkriegom« njemačkog *Wehrmachta* u okviru »Pothvata 25« protiv Jugoslavije. Pavelićev dolazak iz Italije u Zagreb pod zaštitom »prodornog odjela« i njegovo ustoličenje u Banskim dvorima na Trgu Stjepana Radića (»Tu smo i tu ostajemo!« — Pavelićeve su riječi) povezani su s Hitlerovom na elnom odlukom da taj jugoslavenski (»bivši«!) prostor (na sjever do Drave) i nadalje ulazi u interesnu sferu fašističke Italije.

Tome je dao svoj doprinos i Vlatko Maček kao predsjednik *Hrvatske seljačke stranke* s kojim su Nijemci u prvo vrijeme ozbiljno računali: dao je svoju političku zlosretnu i potpuno promašenu izjavu od 10. IV 1941. u kojoj poziva sav hrvatski narod da se novoj vlasti (dakle ustašama!) pokorava, a sve pristalice *Hrvatske seljačke stranke* koji su na upravnim položajima, sve kotarske odbornike, općinske načelnike, odbornike itd. da iskreno suraduju s »novom narodnom vladom«. Njom je uvelike pomogao Pavelić u ustaškom režimu da se — uz aktivnu pomoć i podršku Mačekove *Zaštite* — nametne i u prvo vrijeme konsolidira, preuzimaju i kompletan upravni aparat Banovine Hrvatske, ali je sam otišao u Kupinec u političku izolaciju da ondje — »gleda i čeka«. Na drugoj pak strani barikade, Juraj Krnjević je u Londonu kao njegov opunomoćeni predstavnik i potpredsjednik jugoslavenske kraljevske vlade predao 14. VIII 1941. britanskom državnom sekretaru za vanjske poslove

Anthony) u Edenu poruku tog istog Ma eka namijenjenu premijeru Winstonu Churchill. U njoj Ma ek isti e da je ostao sa svojim narodom, što smatra svojom prvom dužnoš u; Hrvatska je ostala demokratska kao što je uvijek bila; bila bi velika pogreška izjedna avati Paveli evu marionetsku vladu s hrvatskim narodom; dalje, želi izraziti svoje osobno divljenje svim slojevima britanskog naroda, njegovom prvom ministru Churchill, državnom sekretaru Edenu i drugim lanovima vlade, kao i svoju odanost britanskoj stvari koja je i stvar hrvatskog naroda; izražava i nadu da e on osobno i hrvatski narod biti od koristi savezni koj stvari vode i politiku nesuradnje s nametnutim poretkom i otpora prema njemu. — Tako je Ma ek mislio da je ubacio u vatru dva željeza!

Njema ka je sa svoje strane požurivala me unarodno priznanje novog stanja u Hrvatskoj, -nastoje i da svoju akciju uskladi s Rimom, ali je Duce neprekidno ponavljao da se pitanje priznanja NDH mora jasno lu iti od pitanja povla enja njenih granica, i to zato što je imao pred o ima obaveze koje je »njegov« Paveli bio prema njemu i fašisti koj Italiji preuzeo prije nego što se zaputio prema Zagrebu. Kona no su se Berlin i Rim sporazumjeli o redakciji telegrama kojim priznaju NDH, ali ostavljaju otvoreno pitanje povla enja njenih državnih granica. Tako formulirane brzajavke Hitlera i Mussolinija pro itao je Paveli na zagreba kom radiju 15. travnja 1941. pošto se u zoru istog dana krišoni vratio u Zagreb. Sastavio je i vladu u kojoj je predsjedništvo vlade i resor ministarstva vanjskih poslova, razumljivo, zadržao za sebe, a ostale resore povjerio sve samim istaknutim ustašama (M. Budaku, SI. Kvaterniku, A. Artukovi u, M. Puku, M.Zani u i drugima). Treba re i da je Paveli od dana dolaska u Zagreb vješto i politikantski uspješno vodio svoju kadrovsku politiku. Dobro je osje ao da mu je od domovinskih ustaških perjanica najopasniji konkurent Mile Budak (po razmjernoj popularnosti kao žrtva atentata jugoslavenske policije, po pismenosti i advokatskoj govorni koj vještini) i zato favorizira vojskovo u Slavka Kvaternika i laska mu na svakom koraku. Kvaternik mu je dobro dolazio kao preporuka kod Nijemaca kod kojih Paveli u po etku nije dobro stajao, opisan kao izraziti ovjek fašisti ke Italije. No, postepeno je poboljšavao svoju poziciju, osobito kod Hitlera na vrhu, pa mu je tako i pozicija postajala vrš a i otpornija. Budaku je povjerio manje istaknuti resor: prosvjetu, a sinu starog Kvaternika Eugenu-Didi zaduženje represije i izvršenja kolja kog plana (RAVSIGUR i UNS). Nešto kasnije Budaka šalje u Berlin, u »diplomaciju«, gdje je kasnije kao šef ustaške diplomacije ubrzo pokazao svu svoju nesposobnost i neuravnoteženost - na veliko zadovoljstvo Paveli eve (utjecajne) supruge Mare, stare mrziteljice Budaka još iz emigracije u Italiji. Eugen Kvaternik tek u progonstvu spoznaje Paveli evu igru, i Didina poslijeratna publicisti ka djelatnost u »Hrvatskoj reviji« najradikalnija je osuda ustaškog poglavnika.

Paveli je pristupio, postepeno i smišljeno, provo enju svoga unutrašnjo-politi kog programa: progonu i uništavanju Srba, komunista, Židova i opozicionih Hrvata i svega što je bilo iole napredno. Otpo eli su i propagandisti ki pohod u kojem su se posebno isticali Budak, Puk i Lorkovi , a zadatak im je bio da hrvatski narod duhovno pripreme za kolja ki pohod koji e ustaški režim ubrzo sistematski otpo eti uz pomo ustaške organizacije i policije na elu s Eugenom-Didom Kvaternikom kao svemo nim i u patološkoj mržnji divljim i mahnitim ravnateljem RAVSIGUR-a i *Ustaške nadzorne službe*. Temelj te »anarhi ke i izdajni ke despocije« — kako je taj isti Kvaternik naziva naknadno u emigraciji (1952) — bila je »Zakonska odredba za obranu naroda

i države« od 17. travnja 1941. da bi ustaški progoni, osude, ubijanja i pljačka imali nekakav privid pravnog postupka.

Osovina je pristupila sporazumnoj diobi jugoslavenskog plijena u dogovoru između šefova diplomatija Italije i Njemačke (Beograd, 21. i 22. IV 1941) i u toku tog bezkrog sastanka otkrivalo se ponovno — prema izjavi samog Hitlera — politička nezainteresiranost Reicha za »Nezavisnu Državu Hrvatsku«. Tako je došlo do zaključenja »Rimskih ugovora« (18. V 1941). U službenoj obavijesti o potpisivanju tih ugovora što ju je objavila ustaška štampa stoji da je »uspostavljena Kraljevina Hrvatska« i da je ustaški poglavnik prilikom audijencije kod talijanskog kralja »u ime Hrvatske, na temelju zaključenja hrvatskog državnog vijeka i hrvatske državne vlade, ponudio krunu kralja Zvonimira vladarskoj kući Savojske. Nosioćem te krune određen je vojvoda od Spoleta. Poslije toga hrvatski narod prema svom tradicionalnom pravu donijeti potrebnu odluku u vezi sa izborom kralja«. Dojam što su ga ti »Rimski ugovori« Pavelić-Mussolini izazvali u narodu bio je porazan i bjelodano je pokazao ljudima o kakvom se režimu u Zagrebu zapravo radi.

Ta »nezavisna« država bila je naime od samog početka podijeljena na dvije okupacione zone (njemačku i talijansku) odijeljene demarkacionom linijom, da bi od jeseni 1943. godine *de facto* postala jedinstvena okupaciona zona njemačkih vojnih i policijskih snaga, što se nije moglo prikriti, iako se Pavelić od samog početka postojanja ustaške države svojski trudio da sačuva privid nezavisnosti države u saveznim odnosima s Rimom i Berlinom. Neobaviješten o pravom stavu Hitlera, Pavelić se nadao da će u njega na izvijestan oslonac, iako je Führer već prilikom bezkrog sastanka Ciano-Ribbentrop odlučeno bio izjavio da je Reich u načelu politički nezainteresiran u »hrvatskim pitanjima«. Zato je Pavelić opetovano izražavao želju da bude primljen kod vođe Reicha i do tog bezkrog sastanka Hitler-Pavelić došlo 6. lipnja 1941. u Berghofu (Berchtesgaden). Tom prilikom Hitler dao »zeleno svjetlo« Paveliću za krvavi teror izgovorivši u vezi s planovima o preseljavanju stanovništva rijeke i koje ustaški poglavnik nije zaboravio do kraja: »Uostalom, ako hrvatska država želi biti sasvim solidna, mora se pedeset godina voditi nacionalno netolerantna politika, jer iz pretjerano velike tolerancije u tim pitanjima nastaju samo štete.« Hitleru naime — ali ne i njemačkim generalima i diplomatima na našem prostoru poput Glaisea, Lohra i Neubachera, na primjer — nije smetala ustaška srbožderska politička praksa; on je gotovo hrabrio Pavelića i klanje Srba i uzimao ih stalno na znanje bez ikakvog prigovora, kao manifestaciju »nacionalno netolerantne politike«, i to iz jednostavnog razloga što je dobro znao da se time unosi razdor među njima i nanosi najteži udarac »jugoslavizmu« i tako onemogućuje kristalizaciju nove baze za zajedničku državu Srba i Hrvata. To je u ratu 1941/45. bilo novo izdanje stare politike carskog Beograda sadržane u paroli *Divide et impera* u novoj, mnogo krvavijoj, nacionalsocijalističkoj verziji. Ostajao je dosljedno na toj liniji i u jesen 1942. godine priznao Paveliću kako ne smiju izazvati dojam kao da žele ponovno uspostaviti državne formacije koje su razorili. Nije ga smetalo ni ulazak Talijana u Dalmaciju i unaju i da to nije tako loše, jer se na taj način stvara jedna ploha trvenja između Italije i NDH, što može uvijek omogućiti da Njemačka među njima vrši ulogu arbitra. Nije u duhu uopće želio da se prilike u ustaškoj državi stvarno konsolidiraju — a to uz Pavelića i usmjerenost njegovih ustaša ionako nije bilo ni moguće — jer se Reichu, po Hitlerovom mišljenju, mora uvijek pružati prilika da intervenira. I iz tog razloga nije smetalo divljanje ustaša pa je tako potpuno razumljiva njegova

cini na izjava pred generalom Löhrom kad mu se Lohr iz vojnih razloga pritužio povodom ustaških zlodjela. Ne vidim - rekao je Hitler — nikakav razlog da odanog mi poglavnika spre avam. Neka se Hrvati samo izduvaju. To mi pruža garanciju da u Hrvatskoj ne e vladati nikakav red do ega mi je i jako stalo. — Tako sli no izjavio je jednom i generalu Glaiseu.

U svakom slu aju, Hitler je kasnije, kad više - zbog kapitulacije Italije 8. IX 1943. - nije trebao imati obzira prema svom prvom savezniku kao državi-zaštitnici NDH, pomišljao na neku užu povezanost Hrvatske s Reichom. Dok je trajao »kondominij« Rima i Berlina nad ustaškom Hrvatskom (sve do kapitulacije Italije 1943. godine), postojalo je i prigušeno rivalstvo izme u države-zaštitnice i njenog mo nog i sve prisutnijeg saveznika sa sjevera. Zbog sve ve eg i bujnijeg razmaha narodnooslobodila ke borbe na jugoslavenskom podru ju Hitler je bio prisiljen - iako je u jednom trenu pomišljao da se potpuno povu e - da njema ku vojsku pred kraj 1941. godine sve više i više angažira u tom prostoru, koji tako postaje potom sve zanimljiviji i važniji za njema ku Vrhovnu komandu. A to zanimanje i brigu njema ke strane samo je uve avala eventualnost savezni ke invazije iz Italije preko Jadrana. Sve ve a prisutnost Nijemaca u ustaškoj Hrvatskoj — zainteresiranih u prvo vrijeme za neometano funkcioniranje i protok na saobra ajnici Brežice-Zagreb-Zemun i dalje na jug prema Bugarskoj i Gr koj - smeta »zaštitnike« Talijane pa su pritužbe, sumnji enja, surevnjivosti i ljubomore na dnevnom redu. Pri tome, postupci i djelovanje talijanskih vojnih komandanata odudaraju na terenu od formalne politike linije države-zaštitnice. Kao da je talijanskim imbenicima na terenu pred o ima bio cilj potpune albanizacije, odnosno pripojenja NDH, bez obzira na sjevernog susjeda. Talijanski komandanti *Druge armije* (Ambrosio, Roatta, Robotti) traže oslonac kod ugroženih Srba, pa tako suradnja talijanskih vojnih vlasti sa etnicima Draže Mihailovi a postaje sve uža i bjelodanija.

Paveli eva NDH u me uvremenu pristupa »Trojnom paktu«; Paveli samoinicijativno nudi Hitleru vlastite oružane odrede da sudjeluju u obra unu i pri slamanju otpora Sovjetskog Saveza. Pri tom ustaški poslanik u Berlinu dr Branko Benzon na sām dan njema kog napada 22. lipnja 1941. predaje ministru Reicha v. Ribbentropu ovakvu izjavu: »Ekselencijo, spontano mogu Vam izjaviti iz mojeg srca i iz srca hrvatskog naroda, da je hrvatski narod, iako malen, spreman da svoju vojsku stavi u pomo h rabroj njema koj bra i i drugovima. Poglavnik i hrvatski narod stoje nepokolebivo i vjerno uz Führera velikog njema kog naroda, spremni slijediti svako zlo i dobro do kona ne pobjede.«

Ustaška država pristupila je zatim paktu protiv Kominterne i, štoviše, objavila rat Velikoj Britaniji i SAD. Tako je bjelodano posvjedo ila da pripada »Novom poretku« što ga stvaraju »veliki vo e« Italije i Njema ke: B. Mussolini i A. Hitler. Kapitulacijom »države-zaštitnice« oslobodila se, doduše, talijanske hipoteke, ali je zato došla pod potpunu njema ku vojnu dominaciju i okupaciju prepuštaju i na raspoložbu njema kim komandama i vlastite oružane snage.

2. Historija bilježi etiri sastanka Hitler-Paveli .

Na prvom sastanku u Berghofu 6. VI1941. Hitler je ustaškom poglavniku - kao što smo ve spomenuli — dao »zeleno svjetlo« za Paveli ev srbožderski concept i ustaške zlo ine nad Srbima. Hitler je u ratu bio izrazito protusrpski raspoložen i njegova naglašena srbofobija bila je u skladu s osnovnom

frankova kom orijentacijom Paveli a i njegovih ustaša. Kao Austrijanac iz habsburške monarhije Hitler nije zaboravljao sarajevski atentat Gavrila Principa, prožet i kasnije propagandisti kom tezom o odgovornosti Srbije za rat 1914. godine, o Beogradu kao osinjem gnijezdu, o urotnicima »Crne ruke«, ubojicama Franza Ferdinanda i drugom, a tome se pridružio kao kruna svega državni udar Dušana T. Simovi a 27. III 1941. koji je osjetio kao pljusku i osobno poniženje. Zato je 1944. godine otvoreno priznao predsjedniku srpske vlade Milanu Nedi u da su ga Srbi dva puta (1914. i 1941.) ujeli za srce!

Hitler je na drugom sastanku u Vinici (Ukrajina) 23. IX 1942. ukazao na želju Reicha da se situacija u NDH nekako smiri. Nije, doduše, zainteresiran tamo politički (jer prvenstvo uživa formalno još uvijek njegov talijanski saveznik!), ali to smirenje trenutno ne želi u pogledu saobraćaja. Osim tog izrazito saobraćajno-tehničkog interesa (osiguranje magistralne pruge preko Zagreba i Beograda prema Bugarskoj i Grčkoj), Njemačka je, ipak, zainteresirana i za to da se ustaški režim održi na kormilu. Ako bi taj režim ostajao nesiguran - ugrožen i ugrožavan od unutrašnjeg neprijatelja (partizana) - postojala bi, po Hitlerovoj ocjeni, opasnost da se, ipak, jednog dana ne pojave jugoslavenski programi. Sa svoje strane, Pavelić mu je ukazivao gdje se sve nalaze centri nemira; kritički se izražavao o svojim domobranima i njihovom moralu i izvježbanosti nisu dobri i priznao njemačkoj strani kao ustaški »vrhovnik« pravo da i nadalje vodi operacije na području njegove »nezavisne« države jer sam ima »improviziranu vojsku«.

U toku svog trećeg susreta s ustaškim poglavnikom 27. IV 1943. u dvorcu Klessheim kod Salzburga, Hitler je ponavljao ono što mu je govorio već 1942. godine: o važnosti da osigura liniju snabdijevanja preko teritorija ustaške države. Pavelić pak, sa svoje strane, obavijestio je Führera o unutrašnjoj situaciji u NDH koja je, po njegovoj osobnoj ocjeni, ružičasta! Dok je pri prošlom susretu (1942) bio prisiljen da ga još informira kako bilježe mnoge ustaničke pokrete na pojedinim područjima NDH, sada više nije tako. Prošli put morao je čak priznati da njegovi ustaše sami nisu u stanju svladati ustanike, no sad mu može javiti da je *gras* partizana, »Titovih bandi«, u svom otporu slomljen. Postoje još samo pojedina na žarišta nemira koja moraju suzbijati zajednički policijsko-vojni mjerama. U pogledu izobrazbe novih oružanih snaga NDH do jeseni stajat će na raspolaganju jedna lovačka i jedna gorska brigada, a ustaški odredi moraju se upotrijebiti zajedno s tim domobranskim snagama, tako da se osobno nada kako će u zimi 1943/44. moći i sam preuzeti brigu za mir i red u svojoj zemlji. Na taj način će njemačke snage — takva je tada bila prognoza ustaškog poglavnika! - biti slobodne za druge ciljeve.

Osobito je zanimljiv i poučan razgovor Hitlera s Pavelićem prilikom četvrtog sastanka (18. IX 1944), u znatno pogoršanoj situaciji kako za Reich tako i za Pavelićevu NDH, u vrijeme kada se na političkom obzorju ocrta radikalni obrat na Jugoistoku (Rumunjska, Bugarska, Turska, razmah narodnog ustanka u svim dijelovima Jugoslavije i političko-diplomatski uspjesi NOP-a). Ustaška se država za njemački vrh pretvarala iz djeteta koje zadaje brige u jedinog saveznika koji mu preostaje!

Führer je po običaju otpočeo razgovor i ukazao Paveliću na težak položaj u kojem se nalazi Njemačka: Turska je okrenula kabanicu i prekinula diplomatske odnose s Reichom, a Bugarska poklekla pred Sovjetskim Savezom. Stoga će Njemačka biti prisiljena da napusti grčke otoke i južni dio kontinentalne Grčke. U svakom slučaju od presudne je važnosti da održe svoje

pozicije u Maarskoj i tu ne e prezati ni od najradikalnijih mjera. Njema ka je riješena — napuštaju i Erdelj — da drži teritorij historijske Ugarske i zemlje zapadno od linije Željezna vrata - Vardar. Nato je Paveli — upitan o situaciji u NDH - izjavio da su prošli kroz dvije krize od kojih je jednu izazvao slom Rumunjske. Hrvatski intelektualci, među njima i članovi vlade NDH (M. Lorkovi i A. Voki), izgubili su vjeru u kona nu pobjedu i zastupali gledište da se mora — prije negoli se izgubi rat — nešto poduzeti kako bi se omogućilo da Englezi stignu u Hrvatsku prije Rusa. Pripomenuo je da su oni krugovi u NDH koji su zastupali tu teoriju kompromisa održavali veze sa starom Radi evom strankom (*HSS*). Predlagali su mu da raspusti odrede ustaša i samo zadrži domobrane, jer kad jednom Englezi do u, ne e htjeti pregovarati sa »strana - kom vojskom«. To je bila prva kriza, a druga je - po Paveli evoj ocjeni - nastala u Hrvatskoj zbog otpadanja Bugarske. Druga je bila nešto ja a nego prva, jer je neprijatelj razvio opsežnu propagandnu ofenzivu šire i prigrube tvrdnje o navodnom padu Zagreba i hapšenju poglavnika. Ta druga kriza ispoljavala se u pove anom broju diverzija, posebno na saobra ajnicama. Istovremeno je zamijeno i stanovito pogoršanje raspoloženja u redovima domobrana, osobito kod onih oficira koji su pridošli iz stare jugoslavenske vojske. To pogoršanje raspoloženja dovelo je — po Paveli evoj ocjeni - do toga da su pojedine domobranske jedinice koje su oficiri zaveli prebjegle na stranu partizana. Kod ku e — povjerio je Paveli Hitleru — imaju dva neprijatelja. To su partizani i etnici. Odmah je ustvrdio i to da su komunisti ki partizani sada broj ano mnogo slabiji nego prije, jer se oko 30.000 (!) odazvalo na njegovu amnestiju (od 26. I 1944) i vratilo ku ama. Nato ga je Hitler upitao koliki je svega broj partizana, i Paveli je spremno odgovorio da iznosi 45.000 do 50.000, a na daljnje Hitlerovo propitkivanje ustvrdio je i to da je Titov aparat - kako izgleda - opet potpuno izgra en. Sām Tito da se samo djelomi no zadržava na kontinentu, eš e na otocima. Ponovno je Hitler upozorio Paveli a na važnost saobra ajnica: odre ene pruge poput one Zagreb-Zemun i Brod-Sarajevo—Mostar-Dubrovnik moraju se osigurati pošto-poto. Paveli je odvratio Hitleru da se stabilizacija unutrašnjeg položaja u Hrvatskoj može unaprijediti na dva na ina: da se 1) upu uju ve e koli ine oružja ustašama i 2) da njema ke vlasti obustave svaku, pa i indirektnu pomo etnicima. Raspoloženje u hrvatskom narodu — usudio se ustvrditi Paveli - apsolutno je pozitivno. Vjera u kona nu pobjedu nije iš eznula, nego je samo pokolebana u redovima intelektualaca. Narod se uop e ne zanima za intelektualne špekulacije inteligencije, nego postupa u skladu sa svojim zdravim porivom za održanjem i želi da nastavi borbu na strani Reicha. Ni u redovima hrvatskih radnika nema komunista - rekao je Paveli . Partizanima pristupaju samo intelektualci i »šusterske kalfe« koji su po tradiciji komunisti. Organizirani radnici, na primjer, radnici u rudnicima i drugim industrijskim poduze ima, naprotiv, antikomunisti ki su raspoloženi. Hitler je upitao Paveli a ne bi li bilo mogu e da se do epaju Tita, a Paveli je odgovorio da bi to bilo teško, no dodao je i to kako je uvjeren da Tito nije stvarni partizanski vođa. Poznaje ga osobno iz Zagreba, u vrijeme kad je prije odlaska u Italiju vodio advokatsku kancelariju i ocjenjuje Tita kao ovjeka koji nije u stanju da vodi. Njega komunisti samo guraju naprijed jer uživa stanoviti prestiž kao Hrvat iz grani nih predjela Štajerske, što zna i iz jednog kraja iz kojega potje u hrvatski renegati! Zato: najbolje sredstvo u borbi protiv Tita jest — zaklju io je Paveli - poja ana organizacija i naoružanje njegovih vjernih ustaša.

Neposredan rezultat tog posljednjeg sastanka Hitler-Paveli bila je direk-

tiva njema ke Vrhovne komande od 20. IX 1944. u kojoj navode kao op i orijentir za njema ke oružane snage da ustaše predstavljaju politi ki temelj NDH i time njenih oružanih snaga; da se svi njema ki vojni uredi i komande u Hrvatskoj moraju nedvosmisleno i beskompromisno prilagoditi ustaškom kursu i pomagati ga; da se suradnja sa etnicima — u kojima ustaška vlada gleda opasnost za opstanak države - mora postupno i sustavno smanjivati; da se formiranje ustaških odreda ima unapre ivati pomo u naoružanja i izobrazbe; da imaju pomo i formiranje dviju ustaških divizija povezano s eventualnim raspuštanjem domobranskih odreda; da napuštanje dotad zaposjednutih, a za rat nevažnih položaja ima uslijediti u sporazumu i dogovoru s vladom u Zagrebu, dok Banju Luku imaju iz politiki razloga dostatno osigurati pomo u hrvatske posade. Me utim, ništa se više nije moglo posti i.

3. U Zagrebu je Tre i Reich imao dva predstavnika: Siegfrieda Kaschea kao izvanrednog poslanika i opunomo enog ministra i Edmunda Glaise von Horstenaua kao opunomo enog generala. Ubrzo je nastao raskorak izme u Kaschea i Glaisea u ocjenjivanju elemenata politiki ke i vojne situacije u vezi s NDH. Tako je sve do Glaiseovog isforsiranog odlaska iz Zagreba u vezi s aferom Lorkovi -Voki (jesen 1944) zapravo vladala nesloga izme u njih koja se s vremenom sve više zaoštravala. Osim toga, na nižoj razini odražavalo se i u Hrvatskoj osobno suparništvo izme u Ribbentropa i Himmlera kao i izme u Wehrmachta i predstavnika SS. Himmler je uop e kod nas otpo eo provoditi neku svoju politiku.

S. Kasche bio je tipičan izdanak Nacionalsocijalisti ke stranke, visoki dužnosnik SA (Obergruppenführer), član Reichstaga i - amater u poslovima diplomacije. Od samog početka svoje misije u Zagrebu - za razliku od svoga tadašnjeg savjetnika poslanstva H. v. Troll-Obergfella, koji je prema ustaškom režimu bio mnogo hladniji — isticao se svojim »navijanjem« u prilog ustaša i Paveli a. Kasche je sve do »gorkog svršetka« tvrdoglavo održavao vjeru u životnu sposobnost ustaške države i državotvornu snagu ustaša. Njega je prilikom odlaska u Zagreb upozorio tadašnji državni sekretar u njema kom ministarstvu vanjskih poslova E.V.Weizsäcker na važnu okolnost: da e se Hrvati i Talijani, po prirodni stvari, loše podnositi i da e se tada hrvatska strana zasigurno obra ti njemu da ga u ini arbitrom u njihovim talijansko-hrvatskim razmiricama i razlikama u mišljenju. Me utim, sve dotle dok traje rat mora se bezuvjetno štedjeti talijanska osjetljivost. Ako bi se njema ka strana, dakle, dala na to da donosi odluke o odnosima izme u Talijana i Hrvata, morala bi se svaki put izjasniti u prilog Talijana. Posljedica bi bila ozlovoljavanje Hrvata, za koje ne postoji nikakav povod da ra unaju s njema kom stranom. Kasche neka stoga ostane po strani i neka pusti da se talijanska premo (das italienische Übergewicht) u Hrvatskoj vrši u tolikoj mjeri koliko je to u skladu s njema kim interesima. No, Kasche nije izdržao dugo i stao je zatim neprekidno - sve do fakti nog ispadanja Italije iz saveza 1943. godine - a i, eš e pristrano, upozoravati Berlin na postupke Talijana [prekomjerni teritorijalni apetiti u pogledu crnogorske granice; namjera da preuzmu civilnu upravu u demilitariziranom pojasu; brojne glasine da Talijani pomažu širitelje »srpsko-komunisti kih nemira« i ustanike (zapravo etnike DM); protunjemne ke izjave talijanskih vode ih ljudi u Zagrebu i drugo].

General Glaise von Horstenau bio je — u usporedbi s Kascheom — sasvim druge gra e. Ve se u stilu i na inu izražavanja u brzoglavima i izvještajima uo ava razlika izme u te dvojice. Dok je Kascheova re enica kratka, odrešita i

lapidarna, lišena literarnog stila i ljepote, Glaiseova je literarno uspjela, esto slikovita, elegantna i sugestivna, odaju i na itanog i duhovitog pisca. Kao bivši austrougarski oficir imao je vojno školovanje; bio je intelektualno znatizeljan i na itan; poslije rata 1914/18. bio je dugo godina direktor Ratnog arhiva u Be u; uvijek se zanimao za politi ka pitanja i bio je u Austriji i ministar vojni; u historijskoj literaturi poznat je po svojoj omašnoj knjizi (zanimljivoj, ali i pristranoj) o raspadu Austro-Ugarske; kao a. u. oficir bio je dobro poznat s ekipom bivših a. u. oficira koja je na po etku preuzela klju ne pozicije u hrvatskom domobranstvu sa Slavkom Kvaternikom na elu (Begi , Stancer, Laxa, Mari , Prpi i drugi), pa je Hitler jednom za Glaisea rekao da je »na ti« s pola Hrvatske; kao Velikonijemac austrijskog porijekla (roden u istom mjestu u kojem i Hitler: Braunau am Inn!) bio je dobro upoznat s prilikama na Jugoistoku, posebno s onima kod Hrvata, a austrijsko porijeklo i politi ko držanje prije *Anschlussa* Austrije (1938) stvaralo mu je povoljniju situaciju kod Hitlera koji ga je osobno izabrao za novu dužnost u Zagrebu. Glaise je eš e u svojim izvještajima kritizirao talijansku politiku u NDH, ali je s vremenom postajao najoštriji kriti ar ustaškog režima i Paveli a osobno. Žigosao je zlodjela ustaša, njihove barbarske metode, pravnu nesigurnost i nesposobnost uprave; u svojim izvještajima ukazivao je na potrebu da se stvari mijenjaju ozna avaju i da je ustaški kurs nalik na istrošeni glasovir s kojim se više ništa ne može u initi.

Glaise je ve po etkom kolovoza 1941. postavio ovakvu ocjenu stanja u Paveli evoj NDH: svaki Hrvat koji nije ustaša otklanja ih najodlu nije; Srbi odnosno »pravoslavci« na elno su izvan zakona, ali su i Hrvati u najve oj pravnoj nesigurnosti i u svim slojevima izloženi osobnoj želji za osvetom; državni tajnik Eugen Kvaternik, sin vojskovo e, najomrznutiji je ovjek u zemlji, bez obzira na položaj i nacionalnost stanovništva. - Nešto kasnije (13. IX 1941) ovako je ocrtao stanje: postoje teške sumnje u životnu sposobnost i životni elan ustaške države i stoga je kod stanovništva samo ravnodušnost prema njoj u porastu; kod sve neumanjene naklonosti razo aranje zbog držanja Njema ke, od koje se sve o ekivalo, a sad se osje a vanjskopoliti ki i unutrašnjopoliti ki napušteno. Iznad toga, ak je rezignacija u porastu pred mogu noš u potpune vladavine neprekidno jednako omrznutih i slabo cijenjenih Talijana. I ne na posljednjem mjestu, sje anje na razmjerno mirno doba što ga je imalo u Jugoslaviji i s tim u vezi oživljavanje staroga jugoslavenskog zajedništva. Takvi osje aji prisutni su - po Glaiseu - i na frontovima gra anskog rata koji potresa zemlju. Vojnici ga osje aju kao bratoubila ki rat; oficiri sumnjaju u smisao i uspjeh njihova zadatka i u ispravnost puta njihovih naredbodavaca. Posljedica je opadanje otporne snage i akcione sposobnosti ustaško-domobranskih oružanih snaga. K tome dolaze privredne teško e koje, ne na kraju, moraju nastati i iz toga što su dvije tre ine zemlje gotovo potpuno isklju ene iz i onako oskudne proizvodne djelatnosti i stoga mogu samo oskudno davati na polju državnih financija. — Ve sredinom listopada 1942. javio je general iz Zagreba- svojim pretpostavljenima da vijesti službenih organa NDH iz Rima u velikoj mjeri kulminiraju u ocjeni kako se u Rimu ozbiljno nose mišlju da se Italija pomo u prelaska u neutralnost izvu e iz rata, jednom rješenju o kojem se govori ak i u fašisti kim krugovima. Dalje je Glaise jednom (24. IV 1943) ozna io kao karakteristiku ustaške države postojanje triju grupa u njoj: 1. grupe ustaških pukovnika koji kao povratnici iza kulisa vrše najsnažniji utjecaj na Paveli a [to su bili »rasovi«, koji su doista, pored supruge Mare, vršili najve i utjecaj kao »potajne sile« (M. Kova i)]; 2.

grupe »starih« političara kod kojih se radi o u međuvremenu otpuštenim »ministrima prvog ranga«, koji se dijelom osjećaju obavezni Italiji; 3. grupe »mladih« političara (M. Lorković, VI. Košak i drugi) koji simpatiziraju Njemačku i koju obje prve grupe (pod 1. i 2.) žestoko pobijaju. A nekoliko dana ranije ustvrdio je u svom izvještaju od 20. IV da Pavelić i njegov štab žive samo od milosti Njemačke, a da mržnja i otklon sežu sve do neposredne blizine poglavnika. - Stoga je Glaise stao sve upornije predlagati zaokret: reformu režima na političkoj bazi, što je u stvari značilo potpuno »iskrcavanje« ustaša, a to je, uostalom, i general-pukovnik Lohr već odavno sa svoje strane požurivao. Pri tom je Glaise računao s dovođenjem predstavnika *Hrvatske seljačke stranke* (»maekovaca«), no od toga iz više razloga nije moglo biti ništa sve do završetka njegove misije u Zagrebu. Dakako, Glaise je takvim ocjenama i prijedlozima bio stran u oku ustaškom poglavniku i Pavelić je jedva dočeka prilikom da ga se riješi, što mu je na kraju i pošlo za rukom.

Predstavnici fašističke Italije kao »države-zaštitnice« u Zagrebu bili su: Raffaele Casertano kao diplomatski predstavnik, general Oxilia kao vojni, a E. Coselschi kao stranački predstavnik. Na mjesto Casertana došao je pred kapitulaciju 1943. godine Luigi Petrucci; na mjesto gen. Oxilije gen. Gian Carlo Re, a Coselschi je nestao iz Zagreba. Casertano je bio fašistički orijentiran, ali nije bio bez inteligencije i gotovo je neprekidno iznosio kritike na račun neizvršavanja preuzetih ugovornih obaveza »Kraljevine Hrvatske«, upućujući i svoje strijele u prvom redu na ministra vanjskih poslova Mladena Lorkovića, koji kao »ovejani« germanofil nije uopće bio Casertanu po volji. Lorkovićev odstup i napuštanje resora vanjskih poslova Casertano je mogao zabilježiti kao svoj najveći i diplomatski uspjeh u Zagrebu. Njegov nasljednik Petrucci nije mogao doći do izražaja jer je ubrzo nakon njegova dolaska u Zagreb nastupio preokret padom Mussolinija i kapitulacijom Italije, pa su diplomatski odnosi s Italijom postali specifični i, čini se, jednostrani s diplomatskim predstavništvom NDH u Veneciji. Po vojnoj liniji, talijanski vojni predstavnici u Zagrebu (Oxilia, Re) bili su više prenositelji poruka i odluka viših komanda (*Druga armata*), nego samostalni promatrači i predlagatelji.

4. Hitler je otpočeo svoj obračun sa Sovjetskim Savezom 22. VI 1941. i mjesec dana kasnije (21. VII) primio je u svom Glavnom stanu ustaškog vojskovođu Slavka Kvaternika. Tu je ovako prognozirao rezultat pohoda na Istoku: »Sovjetske su armije zapravo uništene i on (Hitler) ne vjeruje da će u roku od šest tjedana (!) još negdje postojati ozbiljniji otpor!« Prebacivši se ovako žestoko u svojoj ocjeni položaja na ratištu, upitao je Kvaternika kakve su to teškoće na koje je ustaška država nedavno naišla na unutrašnjem planu. Kvaternik nije zaničevao vijesti o komunističkim nemirima u domovini, ali je izrazio uvjerenje da je hrvatskoj ustaškoj vladi pošlo za rukom da te pokušaje brzo i svlada jer »vlada ima dovoljno tvrdu šaku«. No, u Berlin su iz vojnih i diplomatskih izvora stale stizati sve brojnije vijesti o ustanku (kod Mostara, sjeveroistočno od Sarajeva, na Kordunu, kod Knina i Gračaca, na prostoru južno od Slavenskog Broda do sjeverno od Doboja, kod Drvara, zapadno od Jajca, na više mjesta u Srbiji i drugdje). Stoga je Hitler već 16. IX 1941. bio prisiljen da izda naredbe kojim zadužuje tadašnjega vojnog zapovjednika Jugoistoka general-feldmaršala Wilhelma Lista da razbije ustanički pokret u jugoistočnom prostoru i da pod Listovu komandu dolaze sve snage kopnene vojske koje se nalaze u ustaničkom području pod komandom komandujućeg

generala *XVIII armijskog korpusa* generala Franza Boehmea. Nešto kasnije raspravljalo se na njemačkoj strani o mogućnosti da se njemačke snage povuku iz Srbije i Hrvatske i da ih ondje zamijene bugarske i mađarske snage. Pojavio se i prijedlog s njemačke strane da cijelu NDH vojno zaposjednu talijanske snage, a List je izašao s prijedlogom da njemačka divizija i nekoliko *Landesschiützen-bataļuna* tu ostanu, a da ostanu i njemački opunomoćnici general u Zagrebu (Glaise), s tim da željezničku prugu Zagreb-Zemun (Beograd) osiguravaju Talijani! Međutim, Hitler je na svoju ruku presjekao to pitanje i odlučio u drugoj polovici prosinca 1941. da bugarska vojska smjesti zauzme jugoistočni dio Srbije; na drugoj strani ne želi pozvati talijansku vojsku da proširi svoj zaposjednuti teritorij (preko demarkacione linije u toj, na papiru »nezavisnoj« državi!), nego je u Hrvatskoj zasad upotrijebiti jačanje njemačke odrede da bi otprilike za mjesec dana potpuno uništili preostala žarišta nemira. Pri toj akciji slamanje otpora ustanika mogu njemački odredi - bude li potrebno - upotrijebiti privremeno i manje talijanske odrede iz susjedstva; Mađarska i Banat izostaju u cijelosti iz akcije. Prema tome: Hitler je i nadalje ustrajao pri formalnoj odluci da fašistička Italija uživa politički primat nad »Kraljevinom Hrvatskom« i da je Reich u njoj i nadalje politički nezainteresiran, ali je razmah NOB-a sve više i više prisiljavao Tre i Reich da bude zainteresiran i vojnooprivredno i vojnostrategijski za jugoslavenski prostor u cijelosti, a prema tome i za stanje u NDH. To je, dakako, povoljno za njemačku stranu - i protiv Hitlerove volje - sve više i više vojno i politički ko njemačku angažiranje u njoj.

Ribbentropov pouzdanik dr Veesenmayer (»otac NDH«) brzojavno je izvijestio iz Zagreba svog šefa 24. IV 1942. da je u Srbiji (poslije likvidacije »Užičke Republike«) mirno; da je Milan Nedić uvrstio svoje pozicije i da se može računati s daljnjom konsolidacijom, a da se mogu očekivati reakcije iz Crne Gore i Bosne koje će svladati bez veće teškoće. U Hrvatskoj je, međutim, zakazala talijanska suradnja - kako je Veesenmayer to i predviđao. Nakon ponovnog odgođavanja otpora prve akcije mora se računati s potpuno defenzivnim držanjem talijanskih odreda. Pogoršan je iznova položaj u području što ga drže pod okupacijom talijanske snage, posebno u Sloveniji, gdje se proširuju nemiri u pravcu Gorica-Trst. Sam je general Roatta priznao da je položaj pogoršan i u Crnoj Gori. Usprkos tome, prisutna je tendencija da se veći dijelovi talijanskih snaga premjeste u Sarajevo, iako je ta mjera potpuno suvišna zbog položaja što su ga stvorili Hrvati i Nijemci. Poglavnik mu je dan ranije (23. IV) priznao da očekuje teške mjesece i da su dosad sve njegove pokušaje da govori s Duceom uspješno sabotirali niži talijanski organi. Daljnji teritorijalni gubici su za (ustaški) režim nepodnošljivi — rekao mu je dalje Pavelić. Ima podatke da Talijani žele osim Sarajeva dovesti pod svoju vlast i Banju Luku, a to je isto Veesenmayeru rekao i M. Lorković. Sve pokušaje s ustaške strane da konsolidiraju položaj onemogućuje Italija. U pogledu daljnjeg suzbijanja ustanka Veesenmayer i nadalje zastupa mišljenje da su velike akcije — kako su se po etkom ožujka bili dogovorili u Sušaku — malo prikladne i da moraju ostati bez vrijednih rezultata zbog nedostatnog učinka Talijana i izbjegavajući taktike protivničke strane.

U ustaškom su vrhu već duže vremena razmatrali mogućnost i eventualnu političku potrebu sazivanja Sabora što je, međutim, ini se, posebno zagovarao vojskovođa Kvaternik još dok je njegova zvijezda u prvo vrijeme bila u punom sjaju. O toj Pavelić evoj namjeri da sazove Sabor general Glaise izvijestio je 26. I 1942. Vrhovnu komandu s napomenom da bi taj Sabor predstavljao politički

narod uzet u cijelosti a da mu je uloga samo savjetodavna (kao što je i red u autoritativnim režimima!). Poglavnikovi planovi pokazuju — zaključuje na kraju Glaise — da svoju mladu, preteškim hipotekama opterećenu državu prevede iz stadija, dijelom vrlo krvave i okrutne, revolucije u smirenije vode.

Paveli je doista sazvao Sabor u zasjedanje 23. II 1942. i pred njim su pojedini članovi ustaške vlade držali svoje ekspozije. Glaise je zapazio prilikom izlaganja ministra Lorkovića a da je posebno isticao Italiju i nju spominjao ispred Njemačke. Za Pavelića a je tih dana bila malo iznenađujuća pismena predstavka koju je grupa saborskih zastupnika (»ma ekovaca«) uputila vladi. U njoj su »ma ekovci« konstatirali da je »prije više mjeseci zatvoren i odveden iz svoga doma u Kupincu u nepoznatom pravcu predsjednik *Hrvatske seljačke stranke* g. dr. Vladko Maček«, pa potpisnici podneska isti u da to hapšenje »nije uslijedilo u skladu sa postojećim zakonskim propisima«, jer protiv dr. Mačka »nije zabilježen odgovoraj i zakonski postupak«. Potpisnici ukazuju dalje na Mačekove zasluge u »borbi za hrvatsku samostalnost i slobodu« pa postavljaju pitanje: gdje se Maček sada nalazi i namjerava li ga vlada NDH pustiti na slobodu. Potpisnici su zatražili da im vlada da pravodobni odgovor na plenarnoj sjednici. Odgovorio im je sâm Paveli u svojstvu predsjednika vlade na zaključnoj sjednici 28. II i tom prilikom izjavio kako je Maček upućen na »prisilni boravak« da ne bi dolazio u dodir s ljudima koji održavaju vezu s inozemstvom, tj. s predstavnicima Seljačke stranke u jugoslavenskoj emigrantskoj vladi, dodajući i da ta mjera zapravo štiti samog Mačka. Iskoristio je priliku da osudi vodstvo *HSS* koje je, po njemu, u danima sloma »zatajilo«, ali je pri tom sasvim zaboravio na Mačekovu izjavu koju je neposredno prije proglašenja NDH, 10. IV poslijepodne, bio dao Slavku Kvaterniku, a on ju je odmah na radiju iskoristio u prilog proglašenja ustaške NDH!

Međutim, Pavelieva igra demokracije nije bila dugog vijeka: saborski odbori još su neko vrijeme životarili, a Sabor je zaključio svoje zasjedanje 28. XII 1942. održavši u međuvremenu jednu sjednicu povodom obljetnice proglašenja NDH (10. IV 1942).

U okviru terorističkih mjera režim je pristupao i razgranatoj akciji katoliziranja pravoslavnog stanovništva NDH (čemu se katolici episkopat s nadbiskupom Stepincem na čelu uopće nije protivio), a Paveli je još u vrijeme zasjedanja Sabora objavio u svom govoru 28. II 1942. namjeru da osnuje *Hrvatsku pravoslavnu crkvu (HPC)* da bi početkom travnja iste godine potpisao i Zakonsku odredbu o njenom osnivanju. U tom je pitanju stav Reicha u čelu bio pozitivan, pa je Kasche i dobio direktivu u kojoj stoji kako ne predložiti nikakvi razlozi da ne ohrabruje ustašku vladu pri njejoj namjeri da odvoji pravoslavnu crkvu od srpskog patrijarha, no da njemački interes da tu Crkvu privedu Rimu ne postoji.

Kad je Paveli osjetio da mu je pozicija i kod Nijemaca dovoljno snažna, pristupio je akciji da se riješi oba Kvaternika (oca i sina) kako bi i na taj način u vlastitim redovima osigurao položaj samodršca. Pripremajući i za to teren u Berlinu, povjerio je Kascheu 11. IX 1942. da je tako nezadovoljan razvitkom oružanih snaga pod upravom vojskovođe da se mora računati s promjenom i Kvaternikovim smjenjivanjem. I protiv njegovog sina Eugena postoje kod Pavelića a najteže rezerve, zbog policijskih ispada (taj termin je Kascheov!) koji se neprestano ponavljaju. Općenito, zadržavanje oba Kvaternika bilo bi — po Paveli — teško opterećenje za državu i akcije smirivanja. I njemačke oružane snage — po poslanikovoju ocjeni — također su nezadovoljne suradnjom s

Kvaternikom; vojskovođa je u posljednje vrijeme djelovao sve nervoznije i u svojim postupcima prevrtljivo. I Glaise je komentirao kadrovske promjene vezane za silazak s vlasti »dinastije Kvaternik« ovako: poglavnik je vojskovođa i preporučio da ode - na odmor u Slovačku, a vodstvo u resoru preuzima sâm Pavelić, dok je za mladog Kvaternika izjavio da želi u Italiji — »nastaviti studije«, prebacuju i istovremeno njegovom vrlo mlom ocu i to da svoju službu ne može obavljati besprijekorno zbog sklonosti alkoholu! Tako su oba Kvaternika (koji su se međusobno slagali kao pas i mačka) bila bez ikakvih teškoća a protjerana »u pustinju«.

Poslije neuspjeha operacija pod šifrom *Weiss* i *Schwarz* koje udaraju svoj pečat zbivanju na ratištu u prvoj polovici 1943. godine, u Rimu — zbog snažnoga savezničkog pritiska — dolazi do dogovora koji su uzdrmali same temelje osovinске koalicije. Poslije sjednice Velikoga fašističkog vijeća, 24. VII, u toku koje Duce pri glasanju ostaje u manjini, Mussolini je sutradan u audijenciji kod kralja zamoljen da preda ostavku kako bi odmah zatim bio uhapšen. Tako Duce postaje (privremeno) zatočenik »kralja i cara« dok novu talijansku vladu formira maršal Pietro Badoglio. Ubrzo zatim dolazi do kapitulacije Italije 8. IX 1943. To je za ustašku NDH bio kraj njene »državne-zaštitnice« s one strane Jadrana.

5. Kapitulacija Italije unijela je nove elemente u situaciju oko NDH i u njoj samoj. Raunaju i sa skorim ispadanjem Italije iz savezničkog kola, Hitler je povjerio novo zaduženje za štab *Druge oklopne armije* i njenog zapovjednika gen. Lothara Rendulica kao budućeg glavnokomandujućeg na zapadnom Balkanu. Prilikom susreta u *Führerovom Glavnom stanu* 6. VIII 1943. Hitler je upozorio generala da je partizanski pokret u porastu pa ga moraju odati energije koje nisu suzbijati jer je on pri eventualnom savezničkom pokušaju iskrcavanja u Dalmaciji ili Albaniji velika opasnost. Predvidivo ispadanje Italije stvorilo je na Balkanu novu situaciju stoga što bi vrlo brojne talijanske snage stacionirane u obalnom području mogle preko noći postati neprijateljske i lako formirati mostobran za iskrcavanje saveznika. Zbog toga pri ispadanju Italije situacija zahtijeva brzo iskrcavanje tih snaga. Od životne je važnosti da Njemačka drži i brani Balkan, jer bi njegov gubitak značio smrtno ugrožavanje srca Reicha i opasnost za južno krilo Istočnog fronta. Na kraju svojeg izlaganja Hitler je ovako sažeo Rendulicev zadatak: »Iskoristite vojni potencijal Hrvatske; razbijte Tita; iskrcajte u slučaju potrebe Talijane u obalnom području po mogućnosti zarobljavanjem; zaposjednite zatim Dalmaciju, Crnu Goru i Albaniju i branite obalu.«

Stoga je Vrhovna komanda sutradan izdala specijalno naređenje u kojem stoji da će Führer prenijeti komandu u cjelokupnoj operacionoj zoni Jugoslavije (u koju je, dakako, ulazila i NDH!) u ruke komandanta *Grupe armija »F«* feldmaršala Freiherra v. Weichsa (Beograd). Preuzimanjem komande ograničava se djelokrug *Grupe armija »E«* na Grčku uključujući i otoke, s tim da otpada dotadašnji naziv »komandant Jugoslavije«. *Grupa armija »E«* (Lohr u Solunu) bit će potčinjena *Grupi armija »F«*. Izvršnu vlast u cjelokupnoj operacionoj zoni Jugoslavije provodi »vojnoupravni komandant Jugoslavije u Beogradu« (gen. Felber) i komandanti koji su mu potčinjeni: vojnoupravni komandant Grčke (Atena) i njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj (Zagreb), dok je sâm vojnoupravni komandant Jugoslavije u Beogradu neposredno nadležan za Srbiju.

Pavelić je pohitao — na vijest o kapitulaciji Italije — da se brže-bolje riješi

talijanske hipoteke, oslobodi svih obaveza iz »Rimskih ugovora« i izvuče iz toga što više politički kapital za sebe i ustaški pokret, a da bi se tako prikazao u što boljem svjetlu i naknadno predstavio narodu kao neki »osloboditelj« jadranske obale. U telegramu-zahvalnici upućenom Hitleru 9. IX 1943. euforici nije istakao kako su protekle dvije i pol godine otkako je hrvatski narod, u trenutku pobjedonosnog napredovanja Fiihrerovih junačkih jedinica, vidio svoju tešku borbu za slobodu okrunjenu osnivanjem Nezavisne Države Hrvatske. Hrvatski mu narod, duboko uzbuđen, izražava svoju zahvalnost za ponovno dobivanje žarko voljenih obalnih zemalja i velikodušno priznanje prava hrvatskog naroda na ponovno pripojenje izgubljenih hrvatskih zemalja na Jadranu. »Ujedinjena Hrvatska stoji u obrani svojih najviših nacionalnih dobara u zahvalnosti i legendarnoj hrvatskoj vjernosti nepokolebivo uz Vas, Führern, i Vaše nepobjedive oružane snage« - zaključio je oduševljeno Paveli svoj telegram.

Ubrzo je uslijedio hladan tuš: Vrhovna komanda potisnula je Paveli sve pretenzije na Zadar, sve otoke, Rijeku sa zalećem, isto tako i srednju Istru i drugo formirajući vlastitu operacionu zonu (*Jadransko primorje*) sa sjedištem u Trstu pod upravom koroškog Gauleitera F. Rainera u svojstvu njenoga visokog komesara. To područje sastojalo se - kako Berlin upozorava Paveli a u telegramu Kascheu od 19. IX 1943. - od talijanskih pokrajina Friul, Gorica, Trst, Istra, Rijeka, Kvarner i Ljubljana!

Paveli je nešto kasnije (26. I 1944) bezuspješno pokušao unijeti zbrku u partizanske redove Zakonskom odredbom o amnestiji u kojoj najavljuje obustavu svakog kaznenog postupka protiv »odmetnika« ako obustave svoje »odmetničko djelovanje« i ako se prijave kojoj vojnoj, upravnoj ili sudskoj vlasti radi povratka mirnom životu ili pak uvrštenja u oružane snage NDH.

Pokušao je također — uoči i neposredno poslije kapitulacije Italije — baciti most prema vodstvu »maekovaca« (»ekaša«) u Zagrebu (Košuti, Pernar, Torbar, Andres i drugi). Paveli je samoga Maeka kao svoga najopasnijeg suparnika kod Nijemaca izolirao i isključio iz igre: dao ga je sredinom listopada 1941. uhapsiti u Kupincu i držao ga u strogoj izolaciji u Jasenovcu (u »barutani«, a zatim u »ciglani« — zgradi zapovjedništva) gdje mu se pridružio ustaški povratnik Vlado Singer. Poslije poznate saborske interpellacije (u veljači 1942) bio je premješten na imanje u Kupinec a potom u Zagreb u stan Vj. Luburica (»na sigurno«), pa potom opet u Kupinec. U ustaškoj vladi glavni zagovornik »nagodbe« s »maekovcima« bio je Mladen Lorković koji je u ime ustaške strane i otpočeo pregovarati s potpredsjednikom HSS inž. A. Košutićem nudeći »maekovcima« da uđu u njihovu vladu. Pregovore na toj bazi nastavio je sam Paveli (30. VII 1943), a zatim je taj zadatak povjerio predsjedniku vlade N. Mandiću da ih dovrši. No, nisu se mogli složiti o nadstrani koju vlada - koju su predlagali »maekovci« - i stoga su Košutić i Torbar uputili Mandiću ono poznato pismo (Zagreb, 30. IX 1943), a Košutić je odmah zatim pohitao Kascheu da neutralizira kod Nijemaca nepovoljan utisak pisma.

Međutim, pregovaračica nit nije se ni tada definitivno prekidala. Košutić (s B. Smoljanom) početkom 1944. godine pregovara u Zagrebu s izaslanikom dra H. Neubachera R. Kronholzom o namjeri njemačke strane (prvenstveno vojnih krugova i *Abwehr*) da u Zagrebu dovede na vlast izvanstranačku, istoimenu vladu, pa su Košutić i Smoljan na kraju Kronholz predali popis ljudi koji bi imali ulogu u tu vladu. Od svega toga nije, iz više razloga, moglo biti ništa.

Košuti je u to vrijeme — suočen sa sve većim osipanjem u vlastitim redovima i prilaženjem starih radi evaca partizanima, razmahom NOP-a na terenu i afirmacije NOB-a u redovima savezničke koalicije (W. Churchill) i svjestan slabosti vlastite pozicije — uznastojao da nekako aktivira i »drugo željezo«, da uspostavi vezu s KPH. Pri tom je sastavio i Osnovu za pregovore (s A. Hebrangom), koju je preko svojih izaslanika (Tome Baburića i Pavla Pocrnića) dostavio na oslobođeni teritorij u Topusko. Kasnije je prešao partizanima kao Košuti ev opunomoćnik i profesor I. Krbek, bivši podban Banovine Hrvatske, ali prije i šestojanuarski gradonačelnik Zagreba, a kad je u Zagrebu zagustilo povodom »afere Lorković-Voki«, Košuti je (s mladim sinom Stjepana Radića i Brankom) prešao na oslobođeni teritorij uz posredovanje i pomoć predstavnika Partije u Zagrebu. No, tada je za istinske pregovore izmeđ u »ekaša« i NOP-a već bilo puno prekasno.

Proglašenje NDH 10. IV 1941. i događaji neposredno vezani za to proglašenje i njeno ubrzanje međunarodno priznanje naišli su na odobravanje i podršku u vrhovima Katoličke crkve u Hrvatskoj. Odnosi između u protagonista (SI. Kvaternik na jednoj i nadbiskupa Stepinca na drugoj strani) bili su kurtoazni. Ustaška se štampa požurila da Stepin ev posjet Kvaterniku kao »locum tenens« ustaškog poglavnika na putu iz Italije u Zagreb i Kvaternikovo uzvraćenje posjeta označi kao korak kojim je »uspostavljena uska suradnja između u ustaškog pokreta i najvećeg predstavnika rimokatoličke crkvene vlasti u državi Hrvatskoj«. To je ponovila kasnije i prilikom Stepinove audijencije kod pristiglog poglavnika s kojim Stepinac u samom početku nije uspio uspostaviti prisniji kontakt (valjda je Stepinac bio ponešto zazpran Pavelić u kao »solunski dobrovoljac«). Pokušaj da se približi Pavelić u jest nadbiskupova poslanica, objavljena potkraj travnja 1941, u kojoj se on obrać a svom svećenstvu u NDH kao predstavnik Crkve s pozivom »na uzvišeni rad oko oživljavanja i unapređenja« NDH i apelom da ono ispuni »svoju dužnost prema mladoj državi Hrvatskoj«. U njoj se određuje da se 4. svibnja 1941. održi svećani *Te Deum* po svim župnim crkvama povodom proglašenja NDH.

Rezerviranim odnosima Pavelić a sa Stepincem u početku pridonijelo je odbijanje Vatikana da NDH prizna *de iure*, kao i spor oko pitanja popunjavanja biskupskih stolica (Križevci, Mostar), ali se kasnije njihovi međusobni odnosi popravljaju i kreću u sve brže uzlaznom linijom. Ustaški režim pristupa osnivanju *Hrvatske pravoslavne crkve (HPC)*; naređuje i provodi široko razgranatu akciju katoličanstva koju biskupi predvođeni Stepincem zdušno podržavaju i ostvaruju na terenu; istaknuti klerikalni novinari i publicisti iz međuratnog razdoblja poput Ive Bogdana, Franje Dujmović a, Ive Oršanić a, Dušana Zanka i drugih prilaze i »od prve« se uključuju u ustaški informativni i publicistički aparat; *Ustaškom pokretu* pristupaju pripadnici »bojovnih« klerikalnih organizacija poput *Križara (Veliko križarsko bratstvo i Veliko križarsko sestrinstvo)*, pa sam predsjednik *Velikoga križarskog bratstva* dr Feliks Niedzielsky postaje zapovjednik *Ustaške mladeži*; režim nailazi na aktivnu podršku pojedinih viših činovnika, pa neki od njih postaju čak i ustaški dužnosnici i viši državni funkcionari (sarajevski župnik B. Bralo, župnik u Drnišu Berković, župnik don Ilija Tomas, dr D. Kamber, dr Radoslav Glavaš, fra Dionizije Jurić ev i mnogi drugi). Ne samo da se nadbiskup Stepinac nije od svega toga nekako ograničavao i ogradio, nego je sve više i sve otvorenije istupao u prilog ustaške države i Pavelić evog režima. Nije se obazirao na zločine počinjene od samog početka nad Srbima, Židovima i

naprednim Hrvatima, na rasističke zakonske odredbe, pljačku pravoslavne crkve i druge imovine, ustaško rušenje zagrebačke židovske sinagoge u Praškoj ulici i pustošenje one u Varaždinu, na primjer, na Glinu, Jadovno, Pag i, iznad svega, na Jasenovac. Sve ga to nije smetalo i sve mu to kao duhovnom pastiru nije bilo zazorno. Naprotiv, sve je više isticao svoju povezanost s ustaškim režimom, isti u i u prvi plan svoj zagriženi antikomunizam i zabrinutost za opstanak i budućnost ustaške države. To se bjelodano očitovalo već prije, a osobito u toku 1944. godine da bi u zaključcima biskupske konferencije 1945. godine pred kraj našlo svoj najupečatljiviji izraz.

6. Prema dokumentima korištenim u knjizi tok, rasplet i pozadina »afere Lorkovi -Voki« izgledali bi ovako:

Klupko te afere (a nikako nekog puca!) stalo se odmotavati pošto je Paveli obavijestio poslanika Kaschea o nemilodijevnoj činjenici da defetističke izjave generala Glaisea djeluju krajnje nepovoljno na njegove ministre i da je zbog toga on (Paveli) biti ponukan da protiv ministara provede odgovarajuće mjere. To je Kasche prenio Berlinu brzojavom 21. VIII 1944. i u brzojavu istakao da je poglavnikovo saopćenje u vezi s gen. Glaiseom tako ozbiljno te moli da mu omogući referat kod Führera. Kao neku pismenu potvrdu Paveli je sutradan uputio Kascheu ručno pismo u kojem javlja da je iz referata ministra unutrašnjih poslova Lorkovi razabrao kako je Lorkovi posljednjih tjedana vodio intimne razgovore s generalom Glaiseom, kako se tom prilikom Glaise izražavao krajnje negativno o ratnoj situaciji i, štaviše, upitao ministra Lorkovi a kako će se u takvoj situaciji odrediti. Izmeću ostalog gen. Glaise je izričito rekao ministru Lorkovi u da je rat izgubljen, da se u Francuskoj cijela jedna armija više ne može spasiti i da je više ne mogu zamijeniti drugom zbog nedostatka ljudi. Pošto mu je bilo rečeno da je hrvatska strana dobila optimističan izvještaj (berlinskog) poslanika, general je nadalje tvrdio da, ipak, ne vjeruje u pobjedu. Paveli je prisiljen to saopćiti Kascheu jer je zapazio da takve izjave djeluju na njegove ministre krajnje nepovoljno i stoga je biti ponukan da protiv njih provede odgovarajuće mjere.

Kasche je zatim odletio u Njemačku na referat Ribbentropu i predao mu Paveli ručno pismo. Ministra je pismo vrlo impresioniralo i Ribbentrop je rekao da će ga osobno pokazati Führeru. Kasnije je Ribbentrop naredio da Kasche sasluša generala i da zatim izvjesti. Vrativši se potom u Zagreb, Paveli mu je 29. VIII predao opsežne dokumente i predao pismo ustaše Ante Štiti a iz RAVSIGUR-a. U njemu Štiti obavještava poglavnika o sastanku u stanu M. Lorkovi a 24. VIII kojem su prisustvovali — pored ministra i njegove (druge) supruge — sām Štiti i njegov šef Milutin Jurina, šef RAVSIGUR-a. U razgovoru je Lorkovi vodio glavnu riječ, polazeći sa stajališta da će Njemačka izgubiti rat i razmatrajući što sad Hrvatska može preventivno učiniti za svoj budućni razvoj. S tim u vezi bilo je razgovora i o uspostavljanju veza s neprijateljem. Prema Štiti ručnom pismu Lorkovi je u pogledu poglavnika napomenuo da on može učiniti u Njemačkoj i ondje ekati daljnji razvoj. Štiti je dalje izvještavao i o posjetu svog prijatelja (i kuma!) ministra Voki a dan kasnije (25. VIII). Voki je — prema Štiti ručno — manje naglašeno zastupao mišljenje da će poglavniku predložiti da dopusti priključenje *Ustaške vojnice* domobranskim jedinicama kako bi se na kraju rata raspolagalo jakim oružanim snagama, jer neprijateljske sile ne će priznavati stranačku vojsku. Poglavnik je zatim primijetio da su mu oba ministra (Lorkovi i Voki) predlagala, prilikom svojih referata, da se uspostavi veza s bivšim anglofilski nastrojenim pripadnicima

Hrvatske seljačke stranke, te da se on tome nije protivio jer je htio dobiti zaokruženu sliku o toku tih ideja i o mjerama koje su već poduzete. Njemu je sada jasno da mora prije i u akciju kako bi spriječio daljnji razvoj i snage usredio i usmjerio na zajedničku borbu. Kasche je sa svoje strane pozdravio takvo poglavnikovo shvaćanje izrazivši žaljenje što su tako vrijedni ministri poput Lorkovića i Vokića toliko zabrazdili.

Historijska je činjenica da je u samom ustaškom vrhu — suočenom sa sve nepovoljnijim ratnim raspletom na Balkanu i Podunavlju — stala sazrijevati misao da nešto valja poduzeti. Glavna uloga u traženju izlaza pripala je Mladenu Lorkoviću u koji nije bio lišen, u izvjesnoj mjeri, političke inteligencije. Lorković je poveo akciju da privuče prvake »maekovaca«, a podršku je potražio i kod svoga novog prijatelja A. Vokića. Međutim, ni jedan od njih nisu skrivali pred Pavelićem svoje dodire i razgovore u okviru akcije koju pripremaju! Sam je Pavelić poslaniku Kascheu 29. VIII — pošto se Kasche vratio u Zagreb — otvoreno priznao da su Lorković i Vokić (pod Lorkovićevim utjecajem) razgovarali posljednjih dana više puta s pripadnicima bivše *Hrvatske seljačke stranke* o mjerama u hrvatskoj vladi i vojsci koje bi se odnosile na približavanje neprijateljskim interesima. Obojica su zatim, svaki za sebe, referirali poglawniku što su razgovarali. Lorković je zagovarao da neki pripadnici *Seljačke stranke* otputuju u Švicarsku kako bi uspostavili vezu s tamošnjim ljudima koji, opet, imaju vezu s neprijateljem. Sva ta zapažanja prisilila su Pavelića na hitnu akciju. On je rekao je Kascheu — do 31. VIII poduzeti odgovarajuća hapšenja bez prolijevanja krvi. Prije svega bit će pogođeni Lorković i Vokić i spomenute ličnosti bivše *Seljačke stranke*. Stoga je zamolio poslanika da se njemačka granica od 30. VIII zatvori na tri dana za Hrvate koji žele putovati kako bi se, prije svega, spriječio tranzit u Švicarsku.

»Maekovci« u Zagrebu ozbiljno su zagrizli u Lorkovićevu udicu: Košutić, Farolfi i Lj. Tomašić u prvom redu, a Tomašić je, povjerljivo, obavještavao Maekovca. Zajednički plan »urotnika« kao da je (otprilike) bio da jedinice pod Vokićevom komandom — na dani znak — pristupe razoružavanju Nijemaca i nepokornih ustaša; Vokić vrši likvidaciju ustaških pukovnika (»rasova«), a istovremeno oružani odredi koji će se tada nalaziti u Zagrebu pod komandom pukovnika A. Mateše preuzet će vlast i predati je u ruke predstavnika *HSS*; saveznicima će prije toga biti i jedan član vodstva *HSS* i pozvati ih da dođu u svojoj prisutnosti i potvrde i stabiliziraju novo stanje.

Pripremlivši sve potrebno na vlastitoj i njemačkoj strani, Pavelić je 30. VIII sazvao u Tuškancu sjednicu vlade i tom prilikom pred sakupljenim ministrima optužio Lorkovića i Vokića (zaprepaštene!) za izdaju, s tim da im je poslije sjednice odredio kućni pritvor a nakon toga i sud kao pripadnicima *Poglavničkove tjelesne bojne* (Vokić je imao najviši ustaški čin: čin krilnika). Za proćelnika suda odredio je Matu Frkovića a na sudbenju su Lorković i Vokić odmah izašli s izjavom da se ne smatraju krivima, jer je sve to znao Pavelić koji im je bio dao dozvolu za kontakt i koji je u toku svega bio obavještavan. Frković je na to prekinuo raspravu i pošao sa Servatzyjem kao zapovjednikom PTB-a Paveliću da to provjeri. Pavelić je tu izjavu optuženih potvrdio i rekao da je »htio vidjeti kako daleko će gospoda ići«. Sud je zatim nastavio raspravu i osudio Lorkovića i Vokića na gubitak (ustaškog) čina i isključenje iz sastava PTB-a. Odmah zatim odlukom RAVSIGUR-a bili su proglašeni uhapšenima i odvedeni u internaciju (Vokić u Novi Marof; Lorković u Koprivnicu) da bi se potom obojica našli u Lepoglavi gdje se već nalazio — u vezi s » aferom« — zatvoren niz istaknutijih »maekovaca« (civila i vojnika).

Kasche je 31. VIII »preslušao« generala Glaisea i pri tom iznio tri to ke optužbe: 1) da se krajnje negativno izražavao o ratnoj situaciji i pri tom upitao Lorkovi a kako e se Hrvatska odrediti u takvoj situaciji; 2) u Francuskoj se cijela jedna armija više ne može spasiti, a ne mogu je ni nadomjestiti drugom zbog nedostatka ljudi; 3) protivno optimisti kim ocjenama iz izvještaja poslanika Košaka izjavljivao je na tre em mjestu da on sām, ipak, ne može vjerovati u pobjedu. Glaise je odgovorio op enito da je s Lorkovi em vodio vrlo otvoren razgovor, ali je odlu no odbio da bi se izjašnjavao na na in koji mu se pripisuje. Dogovorili su se da Glaise razmisli o tome do sutra i sutradan (1. IX) ponovno je posjetio poslanika da mu kaže kako je izvanredno potresen injenicom što je poglavnik duže vremena znao za te prigovore a da mu nije ništa o tome govorio. Rekao je i to kako ne vidi više mogu nosti da dalje sura uje u Zagrebu, to više što mora pretpostaviti da ga poglavnik želi odstraniti, što je Kasche samo potvrdio. Pred svoj odlazak iz Zagreba uputio je Kascheu pismo u kojem ga moli da Paveli u što manje naglasi Führerovu suglasnost za nastavljanje ustaškog kursa, jer e ina e do i do ponovnog oživljavanja najgoreg ustaškog terora za koji i tako ve postoje obilni znaci: atentat na generala Prpi a; bijeg pukovnika A. uša iz straha od njegovih vlastitih ljudi jer se više nije usu ivao no iti u svom stanu; opozicija najboljih ljudi; sve ve a mržnja samih ustaša protiv kamarile »pukovnika« (»obrista«), itd. Podržavaju i poglavnika u provo enju tog kursa, dolijeva se — po Glaiseu - ulje na vatru. Glaise je iz Zagreba otišao u *Führerov Glavni stan* gdje mu je na elnik Vrhovne komande (Keitel) prilikom oproštaja rekao i ovo: »Budite veseli što ne morate doživjeti bijednu propast ove kukavne (schäbig) države.« Hitler se u audijenciji zahvalio Glaiseu za uvijek objektivno i istinito izvještavanje. Pravo je udo — priznao mu je Führer — što se tri i pol godine mogao održati na hrvatskom ledu. Glaise je dobio odlikovanje i bio preveden u »Führerovu rezervu«, tj. u penziju.

Paveli ev ra un u toj »aferi« bio je prili no jednostavan. Dopustio je da se njegovi »urotnici« raspri aju i kuju planove s drugom stranom (»ma ekovcima«) i kad je od Lorkovi a i Voki a saznao kakva bi bila njegova sudbina u tom pothvatu kasne preorijentacije i prelaženja na stranu Saveznika (V. Britanije i SAD), shvatio je da kao ustaški »vrhovnik« ne bi imao šta o ekivati. Bio bi »ispra en sa svim po astima« preko granice u Reich da tamo eka razvoj doga aja. To, dakako, nije htio dopustiti, a stao se pribojavati da bi Nijemci mogli nešto saznati o pripremanoj akciji »urotnika«. U opravdanom strahu i za vlastitu kožu od njema ke reakcije - krvav primjer imao je u nedavnoj represiji u Njema koj poslije atentata na Hitlera 20. VII 1944 — obavijestio je na vrijeme poslanika Kaschea i tom prilikom povezao defetizam Lorkovi a i Voki a s pri anjem generala Glaisea koji mu je odavna bio kost u grlu. Namjeravao je da im pridruži i poslanika VI. Košaka koji je s Lorkovim em bio intiman prijatelj i dosta je znao o njihovim pripremama, ali se tome usprotivio Kasche s upozorenjem da to trenutno ne bi bilo oportuno i da bi vladi Reicha bila neugodna tako esta izmjena poslanika NDH u Berlinu (prvo Benzon, pa Budak, pa onda Ratkovi , a sad Košak!). Tako se poglavnik pred Nijemcima opet jednom pokazao kao pouzdan saveznik; Lorkovi i Voki s vode im »ma ekovcima« — od kojih je samo nekolicina bila stvarno upletena u »afere« — zajedno s njihovim simpatizerima u oružanim snagama našli su se »onkraj brave«, a Glaise je morao kao *persona non grata* napustiti Zagreb.

Pri a o nekoj aktivnoj britanskoj podršci zagreba kim »urotnicima« nema podloge u raspoloživim dokumentima. Može se pretpostaviti da je Lorkovi

imao dodir i bio u dosluhu s pojedincima u Švicarskoj (I. Meštovi, dr J. Cabas), koji su sa svoje strane bili povezani s pojedinim tamošnjim britanskim ljudima, ali sve te veze bile su periferne i bez ikakve veće političke težine. Dakako, V. Britaniji i njenim interesima nije mogla škoditi neka sli na akcija i u Zagrebu i ne bi joj se protivila ukoliko slabi njemački otpor uopće, ali je njena službena politika već vrsto stajala u znaku sporazuma Tito-Šubašić i riješenosti da isključivo pruža pomoć onoj strani na jugoslavenskom prostoru koja tu će i suzbijati Nijemce, a to su bili partizani i nitko drugi.

7. Kao neposredan rezultat četvrtog sastanka Hitler-Pavelić bila je direktiva njemačke Vrhovne komande *Wehrmachtu* da ustaše i ustaški pokret predstavljaju politički temelj NDH i time njenih oružanih snaga. Zauzvrat je Pavelić - oponašajući i Njemačku — proglasio »totalni rat« da bi sve raspoložive snage ustaške države poslušile »borbom s odmetnicima«, a u neraskidivom savezu s Trećim Reichom. Ostavke šefova njene diplomacije M. Budaka i (kasnije) Stijepa Perića (»Levantince« - po Hitlerovoj ocjeni) očitovale su, opet jednom, vazalni odnos prema Reichu, pa stoga nije ni Ribbentrop mogao trpjeti znakove nediscipline, presezanja i nepoštivanja koji bi se mjestimično znali pojavljivati u ustaškim jedinicama u ispadima i na račun pripadnika njemačkih oružanih snaga. Izrazio je ustaškoj vladi telegramom od 16. XII 1944. odlučnost Berlina da ne namjeravaju ni pod koju cijenu tolerirati takve ispade; naprotiv, moraju očekivati da će sada, u jednoj zemlji koja svoju državnu opstojnost ima pripisati isključivo krvi njemačkih vojnika, njen poglavnik smijeta poduzeti sve potrebno da se završava onemogućiti i ponavljanje takvih ili sličnih ispada.

Izme u Berlinu i Zagrebu pregovaralo se o modalitetima selidbe ustaške vlade u Reich (»privremeno povlačenje«!), a tim planovima dala je pečat Mara Pavelića sklonivši se na Semmering »na sigurno«. Poglavnik je sa svoje strane u svojstvu vrhovnog zapovjednika izdao iz svog Glavnog stana 21. XII 1944. naređenje kojim daje slobodan prolaz etnici koj skupini pripadaju u pri njenom premještanju na sjeverozapad u zonu Trsta. Tako se očitovale sve šire okupljanje i suradnja svih kontrarevolucionarnih snaga na jugoslavenskom planu: ustaša, etnika DM, Sekule Drljevića i njegovih separatista, slovenskih bjelogardijaca i drugih!

Ustaška štampa se tih mjeseci završnice ubila dokazujući i kako je ustaška država evropska potreba, kako je njen geopolitički položaj dragocjen za Zapad, kako u utjecajnim krugovima zapadnih saveznika - zbog sve veće njih suprotnosti u protunjemačkom bloku — raste broj zagovornika nekog podunavskog bloka katoličkih država (u koji bi ušla i NDH) što zdušno zagovara Vatikan. Sve je to služilo jednom cilju: održavanju vjere u konačnu pobjedu na strani Njemačke. U ustaškom vrhu su tih mjeseci velike nade vezivali za novo njemačko oružje; rasla je vjera da Vatikan kod Saveznika radi na održanju NDH i bili su sve uvjereniji da predstoji obračun između Anglo-Amerikanaca i Sovjetskog Saveza, a tada će zapadnim saveznicima dobro doći i pripadnici *Wehrmachta*. U sve je to vjerovao ustaški poglavnik i pretpostavljao (krivo) da će sudbina njegovih oružanih snaga (»švabobrana«) biti povoljnija ako se predaju zajedno s Nijemcima. Režim je pristupio osnivanju obrambenih odbora kao temeljne i najvažnije ustanove »ustrojbe oborane narodne obrane« pošto su krajem 1944. godine područje »odbrane« razdijelili na dva obalna pojasa (»Obalni pojas Neretva« sa sjedištem u Mostaru i »Obalni pojas Lika« sa sjedištem u Bihaću) te operaciono područje »Iztok« sa sjedištem u

akovu. Spoznavši da moraju — suo eni sa sve nepovoljnijim razvitkom na ratištima i kod kuće — istupiti pred svijetom poslije Jalte i tako je došlo 8. III 1945. do izjave ustaške vlade. U njoj se vlada suprotstavila zaključcima Jaltске konferencije »Velike trojice« i objavljenoj namjeri da uspostave federativnu Jugoslaviju zaprijetivši da se hrvatski narod neće odreći ni jednog sredstva političke borbe, a napose da neće pustiti oružje iz ruku sve dotle dok bude ugrožena njegova • državna nezavisnost. Izjavi se odmah pridružilo Događajni komite koje je izjavilo da će se *Ustaša - hrvatski oslobodilački pokret* založiti najodlučnije za stvar hrvatske narodne slobode i samostalnost Nezavisne Države Hrvatske. "Na te nadovezale su se druge izjave i manifestacije (naručene i režirane!) među kojima se ističe — osim komemoracije poginule svećenike i propovijedi nadbiskupa Stepinca - poslanica biskupske konferencije od 24. III 1945. koja je zapravo u religiozno ruho zaodjenuti apel da ostane NDH.

I sam papin legat opat Marcione našao se ponukanim da u pismu 20. II 1945. upozori Pavla kao šefa države da se opet u više navrata zauzima kod njega za »nesretne Židove« i da je u tome imao i nešto uspjeha. Nerijetko se usmeno i pismeno zalagao za pomilovanje na smrt osuđenih, ali osobito u posljednje vrijeme s malo i bez ikakva uspjeha. Sa svih strana, međutim - isti je opat Marcione - pristižu mu žalbe na stroge kazne i na isto izrečene smrtnе kazne, donijete isto bez formalnog postupka. Mnogi mu dolaze kao predstavniku Sv. Stolice da bi u ovim žalosnim vremenima Marcione ishodio ublažavanje strogih kazni. Opat skreće poglavniku pažnju na taj predmet od najveće važnosti za uspostavu mira u redovima hrvatskog naroda. Vijesti, pa i pretjerane, koje se doprijeti do Sv. Stolice — upozorava Marcione — pobudit će zasigurno nepovoljan odjek.

Međutim, Pavla se nije dao pokolebati i naredio je da se odgovori opatu kako se sve u NDH vrši po zakonu i kako se kažnjavanje vrši zato da bi se konačno unio mir u narod. Vlastoručno je na takav (negativan) odgovor ministarstva dodao i ovakav svoj dodatak: Zbog toga se ne može primiti prijedlog iz opatova pisma od 20. II kojim Marcione upozorava na žalbe zbog strogosti izrečenih kazni *da bi se uspostavilo smirenje u hrvatskom narodu*, jer nisu kazne koje — po Pavlu - narušavaju smirenje, nego akti sabotaže i zločin onih elemenata koji djeluju protiv hrvatskog naroda i države pod vodstvom boljševizma.

Takvu tvrdnu liniju zastupali su zdušno i do kraja pukovnici-povratnici kojima se Pavla okružio i koji su sve do bijega iz Zagreba vršili na nj najveći i (politički ko-operativni) utjecaj. Njegov ministar unutarnjih poslova Mato Frković kasnije je u emigraciji iznio (točno) tvrdnju da su ustaše-povratnici (poput Lisaka, Moškova, Servatzyja, Luburića, Herenića i Pećnikara) predstavljali »potajne sile« u državnom aparatu NDH dok su domovinski ustaše bili samo konzultirani. S takvom ocjenom složio se Pavla ev nekadašnji šef ustaške »promiješane« M. Kovačić i navode i da je Frkovićeva tvrdnja točna, ali nepotpuna, jer su postojale dvije vrste domovinskih ustaša: jedni u suradnji s »potajnim silama« (braća Frković, Artuković, Dumandžić na primjer - po Kovačiću); drugi samo »konzultirani«, ali i u sukobu s »potajnim silama« poput — po Kovačiću - M. Lorkovića, M. Starčevića, S. Kvaternika, M. Žanića, pa i samog M. Budaka.

Memorandum ustaške vlade feldmaršalu Alexanderu od 4. svibnja komunicirana je poanta u ratnoj završnici: trebao je poslužiti da Zapad - minutu prije dvanaest — povjeruje u ono što ustaška država i Pavla eva četverogodišnja

strahovlada nisu bile, tj. da je NDH ponikla iz volje i borbe hrvatskog naroda, doduše za vrijeme rata, ali ne kao rezultat rata! Prozirna je tvrdnja iz memoranduma poput ove: »Hrvatska kao zemlja, ponikla na obalama Jadrana, upu ena je na Jadransko more kao uvjet svog opstanka, a hrvatski narod pored Grka jedini je pomorski narod Balkana i ima posebno stare prirodne veze s V. Britanijom. Hrvatska ne može opstojati bez oslonca na V. Britaniju (zato joj je i navijestila rat 1941. godine — opaska B. K.), dok s druge strane opstanak Hrvatske može biti V. Britaniji od posebne koristi budu i da je hrvatski narod po prirodi istovremeno uvar isto ne obale Jadranskog mora.« Ili opet ovakav »salto mortale«: »Trebalo pripisati udnovatom lancu okolnosti injenicu što je do oživljavanja hrvatske suverenosti došlo u jednoj me unarodnoj situaciji koja se pretvorila u paradoks. Želimo re i da je — koliko god to izgledalo udnovato — hrvatska država, iju uspostavu treba prvenstveno pripisati poticanju hrvatskih nacionalisti kih krugova, najve im dijelom sljedbenika najve ega hrvatskog liberala i demokrata dra Antuna Star evi a, poprimila vanjske zna ajke jedne autoritativne države!«

Ukazuju i na tradicionalnu privrženost starom hrvatskom konstitualizmu i parlamentarizmu, ustaška vlada spominje svoj Sabor (kratkog vijeka), pa zatim nastavlja ovako:

»Hrvati su stolje ima vodili borbu za ustavna prava i Hrvatska je u stvari jedna od onih zemalja koje su prožete osje ajem za ustavnost, iako Hrvati nemaju pisanog ustava - slu aj poput onog u Engleskoj i Ugarskoj. U novoj situaciji nastaloj nakon iš eznu a pritiska velikih totalitaristi kih susjeda, Hrvatska e s najve om radoš u pozdraviti demokratsku i ustavnu vladu. Hrvatski narod u svojoj ukupnosti prožet je idejom svog velikog vo e, u itelja i narodnog tribuna Stjepana Radi a koji je umro kao žrtva hrvatske državne ideje. Na elu hrvatske države ima biti predsjednik hrvatske republike. Njega treba izabrati narod pomo u op eg i tajnog prava glasa. Hrvatska ima biti parlamentarna država u posjedu svih politi kih sloboda (slobode štampe, sastajanja, udruživanja i suradnje). Ona ima iskoristiti sve mogu nosti strana kog opredjeljivanja, od krajnje ljevice do krajnje desnice. etiri temeljne slobode kako su ih objavili veliki Saveznici imaju biti zagwarantirane u Hrvatskoj. Jedan od razloga što su Hrvati vodili borbu protiv jugoslavenske države bila je, izme u ostalog, odsutnost takvih sloboda i one u stvari i ne mogu postojati u državi u kojoj ve ina stanovništva ima centrifugalne težnje zbog ega središnja državna vlast (u jugoslavenskom slu aju vlast Srba) mora neizbježivo suzbijati svaku vrstu slobodnog izražavanja volje ljudi i mora pristupati nedemokratskim metodama u naizmjeni no više ili manje naglašennoj formi.

Zbog naprijed navedenog razloga obnovljena Jugoslavija - zaklju uje ustaška vlada - ne bi nikako mogla biti derriokratska.«

Zato i upu uje ovakvu molbu:

»Vlada hrvatske države želi i moli da što prije upute vojnu misiju u Hrvatsku kako bi se u potpunosti upoznala sa stanjem stvari. Ujedno molimo da pošaljete Vaše oružane snage na teritorij naše države da biste olakšali ovo teško stanje. Na taj se na in hrvatski narod u hrvatskoj državi stavlja pod Vašu mo nu zaštitu.«

Taj memorandum — da stvar bude ljepša — imao je Vran i predati britanskoj komandi u ustaškoj uniformi!

Dan ranije (3. V 1945) potpisao je ustaški poglavnik »Zakonsku odredbu

0 izjedna enju pripadnika Nezavisne Države Hrvatske s obzirom na rasnu pripadnost« pokušavaju i time »predati zaboravu« rasisti ku prošlost režima. Nije zaboravio ni one koji su mu kod Anglo-Amerikanaca mogli »konkurirati« jer su ve prije pola godine planirali zaokret i prijelaz na stranu »zapadnih demokracija«. Dao je 24. ili 25. IV 1945. poubijati svoje zatvorenike: M. Lorkovi a, A. Voki a, I. Farolfija, Lj.Tomaši a i grupu oficira, a njima se pridružio i bivši stožernik Ustaškoga sveu ilišnog stožera Milivoj Karamarko koji je, navodno, bio upleten u » aferu Lorkovi -Voki «.

Paveli je odredio nešto ranije (7. IV 1945), u svojstvu vrhovnog zapovjednika a u vezi s izmjenom naziva »partizani« s nazivom »boljševici«, da se u izvještajima za javnost koriste ovi nazivi: 1) Za neprijatelja u Srijemu, na Drini 1 u isto noj Bosni naziv »srbski boljševici«; 2) za neprijatelja iz podruja Dalmacije i Like do Biha a »boljševici«; 3) za neprijatelja na Dravi »sovjetske trupe«; 4) za manje neprijateljske skupine unutar zemlje »razbojni ke bande«.

Oslobodio je ustaškog nadzora svoga starog suparnika Vlatka Ma eka i u inio sve da mu omogu i bijeg iz Zagreba što je njemu (Paveli u) i odgovaralo. Inicirao je da Ma eka među prvima posjeti nadbiskup koji mu zasigurno nije savjetovao da ostane, a i sām je Ma ek vidio svoju šansu da bježi na Zapad kako bi tamo okupio svoje, a u prvom redu uo »kaj veli Jura« (Juraj Krnjevi). A taj Jura se danas kao nekadašnji potpredsjednik jugoslavenske kraljevske vlade u Londonu hvali »da je suradnja izme u Paveli a u Zagrebu i mene u Londonu u ono doba u istinu postojala«, dok je ustaški poglavnik ostajao više dosljedan svom teroristi kom programu kad je ocu i udovi atentatora na kralja Aleksandra: Dimitru Veli ko Kerinu i Trajanki Veli kov preko poslanstva NDH u Sofiji bio dopitao stalnu mjese nu pomo (1.500 kuna), s tim da se »novac predaje na diskretan na in«.

Ustaška vlada nastupila je svoje povla enje prema Koruškoj 6. svibnja, a sām ustaški poglavnik zastao je preko Novih Dvora u Rogaškoj Slatini gdje mu je general-pukovnik Lohr telefonski - uz obavijest o njema koj kapitulaciji — predao u ruke zapovjedništvo hrvatske vojske. Paveli je zatim donio odluku da se vojska povla i dalje prema Koruškoj i s oružjem preda Englezima, a nikako partizanima. Imenovao je Vjekoslava Luburi a zapovjednikom vojske i njenog povla enja. Sām pak napušta vojsku kao njen vrhovni zapovjednik i bježi u pripremljeno sklonište u pokrajini Salzburg pod ameri ko »okrilje« (pod okrilje »otrcane demokracije, izlizane i otrcane« — Paveli 1944), a vojska se predaje kod Bleiburga (Pliberka) Britancima koji su je, razumljivo, odmah izru ili Jugoslavenskoj armiji kao ratne zarobljenike.

Iznimno se slažem s doglavnikom Matom Frkovi em kad kaže, u vezi s držanjem Ante Paveli a, da je povijesna slava Leonide i Petra Sva i a - izostala.

Njegovi ustaški dužnosnici, razbijeni i rasuti po savezni kim logorima, postali su u novim uvjetima ubrzo zatim ono što su ustaše bili i u vrijeme »prve emigracije« (1929—1941): diverzantsko-teroristi ki servis. Samo što su im sada — kad Mussolinija više nije bilo — postali poslodavci strane obavještajne službe.

PRILOZI

Programatski ustaški lanak dra Mile Budaka

NEKOLIKO MISLI

o ure enju slobodne i nezavisne hrvatske države

U našem je narodnom poslu najvažnije, da prije svega i pod svaku cijenu izvoštimo svoju narodnu i državnu slobodu, a sve drugo dolazi istom poslije toga, no kako svaki pametan ovjek ne po ne graditi ku e, dok nije napravio za nju, bar samo u glavi, bez i jedne napisane crte, osnovu i unaprijed odredio, koliko e imati prostorija i kako e biti raspore ene, tako se isto mora postupati i kada se pristupa gradnji naše najvažnije ku e, našeg najsvetijeg doma - naše narodne države.

Svaki poštenu Hrvat, koji je u redovima svojega naroda, nosi u svojoj duši neke, manje ili više odre ene, osnove i zamisli, kako e biti ure ena ta naša država, on se za njih zagrijava, on se za njih oduševljava i one mu daju snage i poleta u teškoj borbi, koja e dovesti do ostvarenja tih želja i osnova. To je prirodna pojava, jer mi svoju Domovinu ljubimo, kakva bila da bila, mi je ljubimo baš najviše i najžeš e onda, kada je najnesretnija i najbjednija, mi je ljubimo, kao što se ljubi majka, bez razmišljanja i ra una, dok je sa državom posve druk ije. Državu mi gradimo, pa onda ho emo, da odgovara našim nazorima i težnjama, našim željama i potrebama. Ona je djelo naših ruku kao što je Domovina djelo Božije providnosti. Državu sa injava skup svih zakona, uredaba i ustanova, koje mi sami stvaramo, zajedno sa ljudima, koji e provodati te naše zakone, dok Domovinu sa injava stolje a tradicije, uspomena, doga aja i pjesama, zajedno sa našom zemljom, koja je sva ispunjena sokovima i kostima naših praotaca, na kojoj je svaka grudica nakvašena krvlju naših preda, a koja e primiti i kosti naše i naših potomaka.

Na sadržaju, na su anstvu, na bi u naše Domovine mi ne možemo promijeniti upravo ništa, osim što emo njezinoj zemlji priložiti i naše svete il proklete kosti, što emo njezinoj predaji ostaviti i naša slavna il kukavna djela — baš kao što u bitnost, u oznaku i sadržaj naše države ne mora do i ništa, što nije djelo našega uma i naših ruku, pa da istom po tome ta država postane doista našom pravom hrvatskom državom.

S toga je dužnost svakoga nas, da razmišlja o svemu, što e biti nužno, a što bi bilo korisno, da se uvede u našoj državi. Naravno, to su osje aji, to su misli, to su želje. Tko je bliži narodnome životu, tko je narodniji, tko nosi u svojoj podsvijesti više uspomena, više znanja, više dobrih svojstava prošlih naraštaja - taj e imati i zdravije osnove, a narod e najzad svojom zajedni kom velikom dušom hrvatske nacije odlu iti, što e biti najbolje. Me utim, da se dode do suhoga zlata, treba mnogo kopati, mnogo prati i ispirati — a esto i posve uzalud! - pa tako i u ovom našem poslu. Od mnogoga i mnogoga, što se re e i napiše, ne e ostati ni traga, ni trunka uspomene, ali iz svega — izi i e ono najbolje, što e biti uzakonjeno i što e dalnja pokoljenja razvijati i razgra ivati i izra ivati.

Ja sam o tome mnogo razmišljao i mnogo razgovarao i sa našim vrlo dobrim i razboritim seoskim gospodarima i sa školovanim ljudima, koji su tako er mnogo vremena svoga života posvetili narodnome radu i koji e, ako ih Bog poživi, svakako

biti pitani u času ure ivanja, pa u ovdje iznijeti misli, do kojih smo došli i kako ih ja nosim u svojoj duši.

NIJESMO SAMI NA SVIJETU niti je naša domovina izlula ena iz ostaloga svijeta, ve živimo u susjedstvu sa ostalim narodima, na koje nas upu uje zajednički život, koji se ne zaustavlja na prirodnim granicama, koje lu e državu od države, pa bile utvr ene i topovima i vu jim jamama i najmodernijim podzemnim tvr avama. Život prelazi preko njih kao da ih niti nema, a kada mu smetaju, kada mu se suprostave, tada izazove - sudar, kakav i mi sami doživjesmo sa svjetskim ratom.

To nas upu uje, da je svaki narod dužan, da kod ure ivanja svoje države vazda jednim okom gleda na ostale susjedne i dalje narode, pa nastoji, da svojim ure enjem ne ošteti njihove opravdane, ljudske interese, jer ako rožnice mojega krova vire na susjedovo zemljište, pa se ovaj proti tome uzbuđi, morati u ih odrezati i tako, možda, ne samo nakaziti, nego i ozbiljno oštetiti, a možda i ugroziti svoj krov nad glavom.

Drže i to na umu, mi smo dužni da idemo svojim prirodnim putem, koji nam pokazuje prošlost i sadašnjost našega naroda i njegov na in života. Prije svega vidimo, da se naša Domovina sastoji skoro isklju ivo od selja koga svijeta te da su njezin i temelj i snaga potpuno, isklju ivo

SELJA KI DOMOVI, razasuti po našim selima i zaselcima. Što nam je narodne sre e i zadovoljstva, asti i ponosa, vjere i požrtvovnosti, sve je to u njima, pa možemo mirne savjesti ustvrditi, da naša hrvatska Domovina s obzirom na narod i narodni život i nije ništa drugo, nego skup svih tih naših selja kih domova, jer radni koga stališa mi niti nemamo u pravom zna enju te rije i. Koji su upu eni na dnevnu zaradu na tu em poslu, ve inom su sezonski radnici, koji iza tih poslova obra uju svoju zemlju, a koji je nemaju, jedva ekaju as da je steku i da se posve posvete tome svome poslu. Isto tako nemamo ni gra anskoga stališa osim nešto obrtnika, koji su svi selja ka djeca i osjeaju jednako kao i njihova bra a, koja ostadoše na njivama. Posve je isti slu aj i sa pravom narodnom inteligencijom. Sve ono ostalo, što sa injava naše gradove i trgovišta, tu insko je i po krvi i po osje ajima i po na inu mišljenja i života.

Prema tome, za ure enje naše države, moraju biti odlu ni i mjerodavni interesi i potrebe našega sela i seljaka tako, da se bude moglo i moralo re i, da naši selja ki slobodni i sretni domovi ne samo sa injavaju našu hrvatsku Domovinu, ve da oni potpuno predstavljaju i našu nezavisnu hrvatsku državu.

KOMUNIZAM I KAPITALIZAM predstavljaju dva opre na pogleda na svijet i život, dva opre na državna ustrojstva, dva opre na ropstva ovjekove duše, slobode, ponosa i dostojanstva, koja su duši hrvatskoga naroda jednako daleka i tu a. U prirodi je svakoga ovjeka, a napose svakoga Hrvata, da imade svoju ku icu, svoju slobodicu, jer samo na taj na in može ovjek biti jak, samostalan i gospodar sebe i svoje volje. I komunizam i kapitalizam idu - svaki svojim putem i na inom — da mu baš to otmu i onemogu e, te da ga tako u ine robom tu e volje. Vo e su i jednima i drugima - isti! Nijesu, doduše, isti ljudi, ali je ista krv, isto porijetlo, ista rasa, koja imade svoje težnje i ciljeve, pa ide za njima posve svijesno i prora unato, po odredbama svoje krvi, koja ih kroz stolje a vodi i ravna. Sporedno je, kojim se putem dolazi do cilja, ali je on svakako i komunizmu i krutome kapitalizmu posve isti, i ako se služe drugim sredstvima i putovima.

Skrajnosti se vazda dodiruju i sastaju, pa tako i ta dva prividno ljuta i zakleta neprijatelja. Razlika je ta, što kakvoga Rokfelera ili Šterna zamijeni kakav Trocki, koji se je prije - recimo zvao Bronstein, pa kako je prije radio, tako sada nastavlja samo - pod novom firmom. Radnik je ostao u istom položaju, a seljaka je Bronstein-Trocki potpuno upropastio, što samome Šternu nebi nikada bilo pošlo za rukom. Doga a se baš kao kod promjene beogradskih ministara: .»Sjaši, Ilija! Sad nek krade Milija!«

Ljudi ve od prirode nijesu jednaki ni po duši, ni po sposobnostima, pa ih ne može

izjedna it i nikakav komunisti ki »raj«, ni kapitalisti ko ropstvo, dok naprotiv hrvatska Domovina imade mogu nosti, da svakome svome djetetu osigura mogu nost pristojna i slobodna života.

Mi nijesmo stvoreni, mi se nijesmo razvili, mi ne emo da budemo proletarci, bez ikakova obzira, da li nas takvima želi u initi kapitalist, koji se zove Rotšild ili koji se zove - komunisti ka država.

MI SMO SELJA KI NAROD i takav moramo ostati, ako želimo napredovati i biti sretan i - prema svojim prilikama — jak narod, jer tko želi napredovati, taj mora sistematski, promišljeno izgrati ono, što ima. im po ne skakati sa jednog kraja na drugi, im napusti svoje temelje, im istrigne svoje ro ene žile iz svoga tla pod ro enim nogama, osu en je na sigurnu i neizbježivu propast. Naš narod nije sklon takovim neprirodnim skokovima, te je ve nebrojeno puta pokazao svoju odlunu volju, da stvori ne samo hrvatsku, narodnu, nacionalnu, ve i — selja ku državu. Taj se njegov zahtijev, ne da krivo razumjeti, te ga treba do kraja, potpuno i pošteno provesti.

Da je dosadašnji tip države odgovarao potrebama našega naroda, onda taj i takav zahtijev ne bi bio ni nastao, niti bi bio postavljen. Bitna i temeljna razlika je u tome, što je u dosadanjem na inu vladavine i državne organizacije bio seljak tu za to, da država može provoditi svoje osnove, koje nijesu imale nikakove ili bar skoro nikakove veze sa selja kim životom i selja kim potrebama. Seljak je bio predmet izrabljivanja, bio je u miru ovca, koja daje mlijeko i vunu i janjce, a u slu aju rata je morao biti vuk, koji na svakoga reži i kojega svatko vrebao. On je držao državu na svojim le ima tako, da su državni predstavnici u njemu gledali samo njezina - trhonošu i roba, a ne gospodara, koji je svaki as mogao sa svojim teretom tresnuti o zemlju. Da se to iznena enje ipak ne bi desilo, cijeli je državni aparat bio udešen tako, da taj nosioc same države nije imao u rukama nikakove mogu nosti, da do e i do vlasti u državi, osim samo sa kapom u ruci - do onih, koji su svu tu vlast ugrabili i koji su odnosili najve i dio državnih dohodaka (vune, mlijeka i janjaca!).

Toga je stanja hrvatski seljak potpuno svijestan, pa je više nego sigurno, da ga u svojoj državi ne e dozvoliti. Stvoriti e prilike, koje e potpuno odgovarati njegovu odgoju, njegovoj duševnosti, njegovim životnim potrebama, pradjedovskoj predaji i osnovama o sremonj i naprednoj budu nosti.

SELJA KI NAROD - SELJA KA I DRŽAVA!

To je jedina mogu a osnova, jedini ispravni ideal svih onih, koji valjano shva aju i ocjenjuju naše narodne prilike i potrebe, kao moderni duh vremena.

Bit i sadržaj pojma — selja ka država jest u shva anju, da nije narod, u našem slu aju selja ki narod, na svijetu zbog države i onih, koji je u inije svojom muzarom i pr ijom, ve da narod stvara državu zbog sebe i za svoje potrebe. On nosi u njoj sve terete, jer ih nema tko drugi snositi nego oni, koji državu sa injavaju, ali on ima i svu vlast u rukama i sva je državna organizacija udešena prema njegovim potrebama i zahtijevima. Prema tim e na elima trebati u prvom redu udesiti sve zakone, školstvo, trgova ku i prometnu politiku, kao i sve ostale grane državne uprave.

Me utim, ne bi samim tim ustanovama, pa bile i najbolje, još bio osiguran selja ki karakter same države. To je samo kostur, koji treba obilno obložiti mesom, miši jem i krvnim žilama, što se može uspješno posti i postavljanjem cijeloga društvenoga, državnoga i uop e javnoga života na temelje naše selja ke obitelji i selja koga doma. To je jedino naš temelj, koji je zdrav, snažan i u sebi do skrajnosti ovje an i napredan. Iskustvo nas u i, da su

NAŠE STARE KU NE ZADRUGE

živjele bolje, zadovoljnije i obilnije, nego li živu sadašnja mala pocijepana selja ka gospodarstva, no njih uništi nešto neshva anje, a nešto i novi duh vremena, pa ne možemo više s njima ra unati kao temeljem, ali je od njih ostalo mnogo toga, što se je pokazalo kao dobro i što bi svakako trebalo primijeniti na cijelo državno podru je bez obzira, gdje još postoje ili ne postoje ku ne zadruge.

Vlasnik zemlje je zadruga t. j. skup sve eljadi, koja pripada istome ognjištu, te je pojedinac - ni sam ku ni starješina - ne može ni opteretiti, a kamo li prodati ili nasljedstvom namijeniti bilo kome. Zemlja se ne može cijepati, dijeliti, ispod stanovite, to no određene izmjere, pa obitelj nije u opasnosti, kakva joj vazda - kod loša gospodara! - prijeti kod samovlasništva, što nije ustanova našega, hrvatskoga, ve staroga rimskoga prava. Kad se to na elo zajedni kog, obiteljskog vlasništva, primijeni na sva naša zemljišta, onda e u mnogo slu ajeva otpasti težnja za diobom postoje e zadruge, a i gdje do e do nje, ne e to više zna iti velike opasnosti, jer e svaka krvna zajednica ljudi, koji skupa žive, sa injavati takvu ku nu zadrugu, kojoj ne može naškoditi ni ija ni samovolja ni nastranost. Može do i u pitanje zajednica više loza iste krvi, ali samo su anstvo, sama bit zadruge e biti za vazda osigurana.

SLOBODNI SELJA KI DOMOVI, zašti eni tim zadružnim na elima vlasništva, sa injavaju seoske op ine, u kojima odlu uju samo seoski gospodari i njihovi odrasli lanovi porodice. Nekoliko susjednih op ina sa injava kotareve, a ve i broj kotareva županije, na koje bi se podijelila cijela država. Sigurno e narod zahtijevati manje i kotareve i županije od naših, starih, jer e tako bolje i lakše služiti svojoj svrsi i zada i kao gospodarske i politi ke jedinice. Pri tome e odlu ivati injenica, da ni op ina ni kotar ne e i ne smiju nikada više biti samo vlastodrža ke ustanove za utjerivanje poreza i gonjenje seljaka, ve pravo ognjište njegova gospodarskog, prosvjetnog i politi kog života tako, da e sva vlast, a naj eš e i poticaji dolaziti odozdol, iz op ina, a to zna i - izravno iz selja kih domova.

Današnju op inu nimalo ne zanima, da li svaki njezin pripadnik imade svoj komadi zemlje, na kojemu može pristojno živjeti od svoga znoja i truda, ve se što više ak bori na sve mogu e na ine, da za svoga siromaha, koji je slu ajno dospio u koju bolnicu, ne plati niti lije enje, a kamo li da bi se mogla i ina e za njega pobrinuti, kao da svaki lan hrvatskoga naroda nema prava i potpunu mogu nost, da na svome narodnome teritoriju dobije ne samo puki, goli život, nego s njime i sve potrebe za ljudski život, a to su, prije svega, nužna školska naobrazba, zatim mogu nost prehrane vlastitim radom, u našem sluaju - nužna izmjera zemlje, a najzad i u svakom sluaju lije enje, te mimo svega toga još ne samo sigurnu, nego i brzu i najjeftiniju pravnu pomo , kada je ureba.

Posve je naravno, da za takve zada e ne e biti dorasli bilježnici, kakve smo imali prije. Tu je sre a, da je Beograd svuda pometao svoje nesretnike na ta mjesta, koja e nam izprazniti još prije, nego narod — i dospije, da to od njih zatraži, pa e se malo po malo morati postavljati prokušani narodni radnici sa najvišom naobrazbom, koji e svojim znanjem služiti i na elniku i vije u i kao izvrsni radnici i kao vješti stru njaci tako, da u svim op inama vlada isti duh u pogledu samih pravnih op ih ustanova.

U dosadašnjim je prilikama seljak bio izložen ili op oj bijedi ili op oj nezasitnosti lihvara i pretrglja. Kad bi tako ostalo i u slobodnoj hrvatskoj državi, onda doista ne bi imalo zašto opstojati! S toga e biti ponajvažnija i ponajodgovornija zada a u prvom redu op ina i kotareva, da potpuno organiziraju i osiguraju dva važna uvjeta sretnoga državnoga života, a to su:

SEOSKA TRGOVINA I VJERESIJA.

Nijedno gospodarstvo nije tako potpuno i savršeno, da bi moglo živjeti posve zatvoreno i posve samo o sebi i o svojim proizvodima. Nekih proizvoda imade više, nego li ih treba za svoje potrebe, a drugih opet uopće nema, a bez njih ne može ili raditi ili ne može proizvoditi stanovite proizvode, koji bi mu se bolje isplativo od onoga, kojega već proizvodi. Stoga je nužna izmjena dobara, koja se zove trgovinom.

Pogledajte po našim selima, u njihovim je rukama sva naša trgovina!

Sramotno je o tome i misliti, a kamo još i pisati! Kad trgovac zna, kako na svjetskom tržištu stoji cijena pojedine robe, pa to zataji prodavaocu samo, da mu izmakne njegovu muku ispod cijene i vrijednosti, to se onda zove — ne prevarom i lopovlukom, već sposobnošću! Eto, toj »sposobnosti« treba jednom za vjeka stati na kraj i to tako temeljito, kako nam to omogućuje naš seljak na in životu i gospodarstvu. Zamisao je vrlo jednostavna, a uspjeh potpuno siguran: svako selo treba osnovati svoju seosku zadrugu, kojoj će svaki gospodar predavati, sve što mu je suvišno ili što treba i mora prodati, a od nje će uzimati sve, što mu je potrebno ili što uopće želi imati. Seoska zadruga preuzeta dobra predaje općinskoj ili kotarskoj zadrugi, od koje opet preuzimlje sve one predmete, koje redovno trebaju njezini zadrugari. Cijeli se promet obavlja obratno, a ne isplatom u gotovom, a cijena se ustanovljuje prema svim troškovima nabave odnosno po najboljoj postignutoj cijeni uz odbitak troškova otpreme.

Sve su seoske zadruge u općinskoj, općinske u županijskoj, a županijske u državnom savezu, a svaka pojedina stoji pod nadzorom svoga saveza i same države. Za nužni prometni novac jamči i država kao skup svih seoskih gospodarstava. Sva uprava, uz potrebne stručnjake, mora biti u rukama samih zadrugara.

Na taj način i na in nestati, malo po malo, sa naših sela onih, koji bez ikakve potrebe poskupljuju život, zarađuju milijune i upropašuju sve, koji su skloni zaduživanju! Seoski gospodar, naprotiv, može i bez ikakova dangubljenja po sajmovima i bez opasnosti, da će mu muka oti i u bescjenje, unovčiti svaku i najmanju malenkost, koju može i izdvojiti iz gospodarstva. Razumije se samo sobom, da će po etak biti težak, jer je beogradskoj korupciji uspjelo, da je u svakoga uvijek duboko usadila opravdano nepovjerenje u svakoga, koji miješa svoje prste u tu i dobro, pa će se stoga za taj posao, dok se uvede i dok se postigne pravo i nepokolebivo povjerenje, morati žrtvovati najpošteniji i najugledniji ljudi u svakom pojedinom selu. Uza sve i to, vjerojatno, može i tamo izmiljiti po koji pronevjeritelj ili rasipnik — mi nijesmo narod anđela i svetaca! — no kada narod vidi kojega na stupu — iskorijeniti će se ta srbijanska baština i povjerenje potpuno u vrstiti, a zadruge stati na tvrde i nepokolebive temelje.

Kao što je danas vrlo rijedak seoski gospodar, koji nije unešen kao dužnik u knjige gospodina trgovca, tako ga u hrvatskoj nezavisnoj državi ne bi smjelo biti, koji svojim radom i gospodarstvom ne bi pokrivaio svoje kućne životne potrebe, jer on na to ima pravo, a kada ima pravo na to, onda mu je to država t.j. svi Hrvati skupa, dužna i omogućiti. To se može sigurno postići i na taj način, da svatko dođe i do onoliko zemlje, koliko mu je potrebno, i da mu se omogućiti, da je valjano i uspješno obrađuje.

Hrvatski narod ima dosta zemlje i za dvostruki i trostruki broj svoga današnjega stanovništva. Tu su prije svega

OTETE ZEMLJE.

To su ona ogromna imanja, koja su tijekom stoljeća uzeta iz ruku hrvatskoga seljaka i data sa strane državnih poglavara što na dar, što u bescjenje raznim njihovim miljenicima. Srbija je te zemlje u glavnome oduzela, na svoj način, ali ih nije vratila

onima, ije su i bile, ve je i ona »velikodušno« obdarivala svoje služnike i janji are, stvaraju i u srcu hrvatske Domovine svoju srpsko-pravoslavnu granicu! Tim se kolonijama posve uje najve a pažnja, razumije se, i sa najvišega mjesta, koje to sve ho e i odre uje, pa se oko njih udružuju svi neprijatelji hrvatskoga naroda.

Samo jedan jedini primjer, od tisu a:

U naj iš em hrvatskom selu Martincima, u Slavoniji, napraviše dobrovolja ku koloniju i odmah prave pravoslavnu crkvu. »OVA SE CRKVA GRADI - javljaju beogradske novine - O TROŠKU VELEPOSJEDNIKA ADOLFA I FILIPA SCHLESINGERA IZ DOLNJEG MIHOLJCA, POZNATIH VELEPOSJEDNIKA.«

Osim te kolonije i tih Schlesingera, ima jošte na stotine i kolonija i Schlesingera, koji se sada ujedinjaju u hajdukovanju proti svega, što je Hrvat u milo i sveto, pa e se hrvatski narod samo služiti svojim najsvetijim pravom, kada sve te bande pošalje sa svoje svete grude onamo, otkuda su i došli. Na taj e se na in osloboditi i povratiti narodu velike površine plodne zemlje i šuma. Osim ovih otetih zemalja, imade širom naše Domovine velika koli ina zemlje, koja danas nije od nikakove koristi. To su

PUSTE ZEMLJE.

Pod ovaj pojam ne spadaju pašnjaci, koji su nam nužni uop e, a napose za sitnu stoku, pa e još dugo vremena, vjerojatno, morati i ostati u svojoj dosadašnjoj službi. Puste su zemlje, i danas posve beskorisne, nepregledna vrištiništa, naplave, bare i blata, koja se sva mogu privesti kulturi uz razmjerno malen trošak i trud, samo kad je razumijevanje i dobre volje.

Sama e hercegova ka blata, kad se isuše, predstavljati upravo neprocjenjivu narodnu imovinu, te nikad više ne e ni Hercegovina ni njezina okolina nositi sramotni naziv pasivnoga kraja! Naprotiv e, sigurno, predstavljati kraj, koji e sa svojim duhanom i drugim proizvodima posti i blagostanje, ako ne ve e, ali svakako isto onoliko, koliko može vladati u Srijemu.

Rekoh, da se ti svi poslovi mogu izvesti uz razmjerno malen trošak i trud, no to se razumije — malen je to trošak i trud za cijeli narod, za državu, s obzirom na velike koristi, koje e nastati iz toga isušivanja voda, utvr ivanja obala, ogra ivanja rijeka, koje poplavama nanašaju štetu, te lije enjem zemalja koje su zaražene ili gubave. Za cijeli narod to nije ni posao ni trošak, a uspijeh je ogroman i neprocjenjiv. Zamislite samo, da je kroz dvadeset godina radila na tome poslu, neprekidno i po odre enoj osnovi, samo jedna pukovnija hrvatskih vojnika, kakova bi udesa bila do sada izvela! Kad imate taj primjer pred o ima, onda vam nije teško stvoriti sliku, što i kako može uiniti cijeli naš složni, slobodni narod, kad zna, da radi samo sebi i svojim pokolenjima! Jasno je svakome, da se svi ti poslovi moraju izvesti

ZAJEDNI KIM SILAMA.

To zna i mnogo više nego li da se re e, da mora biti obavljeno na državni trošak! Ako se ho e potpun uspijeh, mora se raditi ne poreznim doprinosima, nego sa svom ljubavlju, sa žuljevima i znojem, sa srcem i dušom. Kao što su naši o evi i bra a gubili godine, tabanaju i uludu po našim dragim i strpljivim ledinama, deru i vojni ko odijelo i jedu i badava, tako emo i mi i naša djeca mo i kroz mnogo manje vremena raditi na tim op im narodnim poslovima i ujedno - svaki as biti po potrebi posve spremni i uvježbani za obranu svoje drage Domovine.

Osim ve spomenutih poslova, treba zajedni kim silama podi i nužne škole, bolnice, crkve, zadružne domove, ceste, vodovode, a možda ak i ku e sa novim naseobinama, pogotovo u pograni nim krajevima.

Kako će se ti poslovi organizirati i provesti, a da nikom ne bude uinjena nepravda, da koji kraj ne bude zanemaren, da pojedinac ne da previše, dok drugi ne da za zajednicu ništa - nije uopće pitanje ni problem, gdje je razumijevanja i osjeća za zajednički život cijeloga naroda i ljubavi prema Domovini i napretku. Najzad, što se god bude radilo, mora se raditi tako, da svaki uvijek osjeća od toga koristi, pa i to biti jak poticaj za zajednički rad. Uostalom, gdje te koristi ne bi bilo - ne bi rad imao smisla, pa se ne bi ni započeo! Najzad, kad zadruga nešto hoće da ima, kad gospodar odredi, da se nešto mora raditi - zar pojedini član zadruga može raditi drukčije, pa on li ne i drukčije mislio?

DOMOVINA JE ZAJEDNIČKI DOM

i samo se tako u njoj može i mora živjeti. Kao što u kući i svatko mora imati opanke, tako u domovini mora imati sve, što je nužno, da ima državljanin u naprednoj i sretnoj državi i to mu sve mora dati odnosno omogućiti nabavu sama zajednica baš kao što se u svakoj obitelji brine i mora se brinuti otac, da svako kućno imanje imade sve, što mu je nužno za dnevni život.

Kad naša Domovina ne bi bila tako uređena i kada se ne bi za sve nas tako brinula, a mi je svi tako ljubili i tako joj bili odani i privrženi kao što je uvijek odan i privržen svojoj porodici, onda se doista, ne bi bilo vrijedno boriti za njezino oslobođenje: robiju je posve svejedno, kako mu se gospodar zove! Međutim, ja vjerujem, da je naš narod posve zreo za takovo napredno uređenje svoje države, koje će podjednako biti i moderno, napredno i posve odgovarati našoj narodnoj predaji i narodnim običajima i nagnućima. Naša narodna zajednica mora dobiti sve i vanjske oznake, da je doista prava narodna država, da je doista seljaka država time, što će joj naš narod dati posve izgled svojega doma, svojega sela u najsvečanijem ruhu. Da se to postigne i sadržinom, može i mora biti temeljno na elu, od kojega nema odstupa:

SELJAKI NAROD, SELJAKA DRŽAVA, SELJAKI ZAKONI.

Naš dosadašnji građanski zakonik sadrži načela rimskog i germanskog prava, bez i jednog truna našeg narodnog hrvatskog pravnog shvaćanja, osjećanja i naziranja; naš dosadašnji trgovački zakon je skup doskopic i marifetluka meunarodnoga kapitala, stvoren za krštene i nekrštene Židove, koji sami sebe nazivlju privrednicima, a da nijesu nigdje i nikada privrijedili — što znači: proizveli, stvorili! — niti probijena novina, ve samo poskupljivali sve seljake proizvode i njihove prerativine i tako zgrtali sirotinjske milijune u svoje bezdane džepove, a sve - na temelju toga njihova zakona. Iz tih dvaju zakona izvire posve naravno svi ostali u istome duhu i sa istim načelima.

Jednu jedinu iznimku čini naš stari zakon o zadrugama, koji je, posve naravno, pun tih stranih tuđih upljevaka, da je ostao posve beskoristan i bez ikakova učinka, te bi ga se skoro smjelo uporediti sa beogradskim zakonom o zaštiti seljaka, koji već sam sobom, da ne bi bilo upravo ništa drugoga, dokazuje, da je zrela za propast, i rasulo država, koja ima devedeset posto seljaka naroda, pa donša, stvara takovu nakazu, kojoj još daje ime zakona. Ona »zaštiti uje« seljaka, jedinu sadržinu svoje satrapije kao, recimo, medvjede, koji izumiru, kao malu branjevinu, koju treba razviti u šumu, ili kao sjeveroameričku uniju - nesretne Crnce!

To je primjer, kako ne smije biti, a ujedno putokaz u posve obrnutom, u posve protivnom pravcu!

Rješavaju i na taj način i stvaraju i naše narodne zakone za sve grane našega javnoga i privatnoga života, riješiti će se i nemoguće ustanova u današnjem obliku odvjetništva i ukinuti javno bilježništvo kao i preustrojiti samo sudstvo. Da ne duljim

tuma enjem svojih misli, evo samo jednoga primjera: ovjek duguje ovjeku 50 kruna i ne može ili ne e da mu ih vrati u ugovorenom roku. Zar je nužno, da na toj jednostavnoj stvari glo u dva odvjetnika i nekoliko sudaca, pa najzad i nekoliko raznih sudova, kad bi to kod svake op ine sud poštenih ljudi riješio bez znatnih troškova i za najkra e vrijeme!? Naravno je, da nijesu svi sporovi tako jednostavni, pa da treba osigurati valjano rješenje i onim najzamršenijim pravnim slu ajevima, no ti su uop e rje i, a u našoj državi, sa selja kim zakonima i ure enjem, oni e postati posve rijetki! Seoska e zemlja biti uop e izvan prometa u današnjem zna enju te rije i, promet e sa gradskim gradilištima biti podvrgnut najstrožoj državnoj paski, trgovina e se u glavnome svesti na promet u zadrugama i izme u njih, izuzevši me unarodnu trgovinu, za nasljedstva ne e mo i biti upanja, jer je taj pojam u hrvatskom pravnom shva anju tako jednostavan, da e u najiznimnijim slu ajevima - i to samo u gradovima - mo i do i u tim pitanjima do spora.

Na taj e na in dobiti država hrvatsku t.j. selja ku sadržinu, selja ko lice, selja ku dušu, koja e joj osigurati blagostanje, mir i život. Potrebno e biti, da ta unutarnja sadržina dobije i vanjsko selja ko ruho. To je nužno iz više razloga.

HRVATSKO NARODNO ODIJELO

je tako divno, da mu na cijelom svijetu ima vrlo malo takmaca, a dvojim, da ga je ijedno nadvisilo svojom jednostavnom i uzvišenom ljepotom! Ono je s toga naš narodni ponos i dika, ali i naše narodno bogatstvo. Nažalost, ono je u mnogim krajevima potisnuto u zape ak, pa skoro i u zaborav, od najprostijih i najneukusnijih, a ipak skupih trgova kih, tu ih i tu inskih krpetina! Kroz taj grijeh, koji je pravi zlo in, trpi narod dvostruku štetu, i to prvu kroz to, što zanemaruje svoju narodnu dragocjenost, zanemaruju i tako svoj ku ni krasni posao: prediva, tkanja, šivanja i veziva, ime bezuvjetno zabacuje i pomalo zaboravlja veliki i prevažni dio svoje narodne prošlosti i tradicije: druga je šteta u tome, što nevaljalu i neukusnu trgova ku uveženu robu kupuje za skupe novce, kojih on nema, pa se zadužuje i komad po komad svoje djedovine predaje tu inu u ruke.

Doma a je roba svakako nešto skuplja, ali je na njoj najskuplji sam rad, koji naš seljak ne pla a, bar ne u gotovu novcu, a kad bi ga i pla ao to bi mu se isplatilo ve isto ra unski, jer ako je narodna nošnja tri puta skuplja od kupovne, ona je bar deset puta trajnija od nje, a sto puta ljepša!

To su razlozi, koji svakog pametnog rodoljuba upu uju, da se ne samo naše selo mora potpuno vratiti k svojoj prekrasnoj narodnoj nošnji, nego da ona mora postati i gradskom sve anom nošnjom. Da je ovo mogu e i opravdano, može se svatko uvjeriti po tome, što stranci dolaze k nama i kupuju naše narodne nošnje i vezove za ukrase svojih salona, a kada je god u Zagrebu kakova nasilna parada, tada razni Šlezingeri i Šlezingerice obla e našu narodnu nošnju, da u njoj igraju ulogu - naših seljaka, a ujedno, da se pokažu, kako su lijepi i kako im pristaje!

Ovo se ne da provesti zakonima i dekretima, al se daje odrediti, da na pr. sva školska mladež - izuzevši one, koji ne poti u od hrvatskih roditelja! - mora dolaziti u škole isklju ivo u narodnom odijelu kraja, iz kojega poti u roditelji! Dade se, nadalje, promicati dobrim primjerom tako, da najviši državni službenici u sve anim narodnim zgodama nastupaju u narodnim odijelima, zatim, da nešto od najizabranije stalne vojske ima šestinsko, ili ve koje drugo, narodno odijelo.

Takav e postupak opet brzo zasijati naše njive lanom i konopljom i uskrisiti stupe i tare (tkala ke stanove), a na prelima e opet veselo zvr ati vretena i zvoniti pleta e igle.

Naše narodno odijelo zaslužuje svojom ljepotom, da se njime kiti i ponosi svaki

estiti Hrvat, pa se mora dognati dotle, da ono ne bude vanjska oznaka ovjeka seljaka, nego ovjeka Hrvata: kad ga sretnoš na zagreba koj ulici ili u li koj vrleti, ne znaš, da li je seljak po zanimanju ili veliki župan, ali — znadeš, da je Hrvat! Eto, to je ono, što se mora postiti i, da država dobije i vanjsko lice hrvatske selja ke države!

To je pitanje politiki ko i narodno, jer mi nijesmo Englezi, pa kao što oni ne nose našega odijela, ne znam, zašto bismo nosili njihovo, no to je i naj iš e gospodarsko pitanje: zašto da mi uvozimo i skupo pla amo tu e prnje, kad možemo skoro sve sami kod ku e napraviti i još napraviti i preko svoje potrebe za - izvoz u strani svijet, koji i te kako dobro pla a naše narodne rukotvorine?! Mi moramo ekati, da nam stranci do u pripovijedati, kako je naše narodno odijelo iz svih naših krajeva predivno i skupocijeno, pa da istom onda otvorimo o i i na svoj užas opazimo, koliko tu inskih tvorni ara, du andžija, kramara, lihvara i prevaranata živi od naše narodne gluposti i lijenosti!

Da se postigne potpuno i op e narodno blagostanje, trebati e, da se što prije otresemo svega, što je tude, ako ga možemo zamijeniti svojim vlastitim proizvodom. Treba na svim poljima, na svakom koraku

RAZVIJATI SVOJE

i to u prvom redu seosko gospodarstvo, sto arstvo i ku ni obrt, jer su uz naše šume to naši najve i izvori dohotka, kao roba za izvoz u strane države, s kojom nam ne e mo i nitko konkurirati, a koja e ujedno biti u stanju, da pokriva sve naše troškove za uvoz onih predmeta, kojih mi ne emo mo i proizvodati, pak emo ih morati uvažati. Nikad se ne smije zaboraviti, da smo selja ki narod, te da imademo toliko svoga narodnoga bogatstva, da možemo biti svi sretni i zadovoljni, da možemo biti svi velika gospoda u pravom zna enju te rije i, ako svu svoju marljivost, sposobnost, ljubav i pažnju posvetimo samo i isklju ivo razvijanju svojih narodnih selja kih mogu nosti i Božijih darova. Naprotiv, ako pokušamo, na svoju nesre u, da klipšemo za drugim narodima, koji su sve prije nego li selja ki narod, mi ih ne emo i ne možemo nikada stiti, jer nemamo ni uvjeta ni mogu nosti da postanemo nekakovom industrijsko-gra anskom državom, to emo vje no biti sluge, tude roblje i tegle a marva, a naša e divna Domovina biti tu im du anom, tu om staretinarnicom, u kojoj emo mi jedva postiti i mjesto zadnjega podvornika.

Moramo uvijek biti svijesni naše prošlosti, svijesni svojega pravoga narodnoga zna aja, pa ne emo nikada izgubiti iz vida, da je

IDEAL SELO - NE GRAD!

Na selu je naša narodna snaga, naše narodno bogatstvo, pa tamo mora biti i naše blagostanje. Posve je naopaka pojava, da svaki seljak teži za gradom i za nekakovim gospodstvom, ali je ona i razumljiva u prilikama, u kojima je država gra ana za grad i gra ane, za pretrglije, fiškale i inovnike!

Ni ovoj se pojavi ne da stati na put zakonima i dekretima, ali e joj zavrnuti vratom sveukupno selja ko zakonodavstvo sa svojim hrvatskim narodnim ustanovama i zasadama, a najpre a je dužnost države da stvori na selu sve ono, na emu danas selo s pravom zavida gradu, a to su ure ene ceste, škole, voda, udobni stanovi i si.

Budu i da je naša narodna zada a, da razvijamo selo, a ne grad, to treba prema toj zada i u prvom redu udesiti i naše škole, koje danas mnogo više odgovaraju Engleskoj ili kojoj bilo gra ansko-industrijskoj državi, nego li našoj Domovini. Naši narodni u itelji ne mogu biti mom i i od svojih osamnajst godina, sa osam razreda suhoparne srednje škole, niti zada a naših pu kih škola može sastojati samo u tome, da se djeca

nau e pisati i sastavljati ovih jadnih tridesetak slova, pa da ostaju u svemu ostalome tamo, gdje su bila i prije nego li su pošla, da trate vrijeme u zagušljivim školskim sobama.

I ako je selo uzor i ideal, ne može se ni pomišljati, da e se gradovi zanemarivati. Posvetit e im se ona pažnja, koja je nužna, da život u gradu ne bude neudobniji od života na selu, a ujedno se mora nastojati sprije iti razvijanje velikih gradova. Oni bi kod našeg na ina života bili svakako nezdrava pojava, jer oni u gradu moraju od nekoga i ne esa živjeti. Ne vjerujem, da bi hrvatski narod bio spreman, da velikoj koli ini ljudi omogu i život bez zanimanja, koje koristi proizvodnji dobara, a za same državne namještenike ne e trebati velikih gradova, kao što ih ne e trebati ni za ono nešto industrije i obrta, te za znanstvene zavode i prosvjetne ustanove i zavode.

Gradovi posve nužno stvaraju skitnice, tatove i propalice, a osim toga stvaraju s vremenom besku nike. To treba sprije iti, te potpuno podrezati svaki nepotrebnii priliv gradovima.

HRVATSKI RADNIK

ne može biti po našem narodnom shva anju proleter, besku nik, golotrbičica, željan ne samo pravde, ve i kruha i sunca! Selja ki gospodari imadu tako er stalnu tu u radnu snagu na svojim gospodarstvima, no ti su radnici i radnice - njihova ku na eljad baš kao i njihova djeca.

I u mojoj je rodnoj ku i bio stalno najmenik i najmenica, no kako su s nama ostalima radili, tako su s nama iz jedne zdjele i jeli, od istog je komada sukna moja majka krojila breveneke i haljinu svojim sinovima i svojim najmenicima! Skupa smo se molili Bogu, skupa u sijenu spavali, skupa lijegali i skupa ustajali.

Tako gleda hrvatski seljak na svojega radnika, pa ne e mo i na njega druk ije gledati ni hrvatska selja ka država! U svakome slu aju treba vazda imati pred o ima, da svaki hrvatski radnik nije ništa drugo nego seljak, sa svim oznakama kao i svaki drugi njegov brat!

HRVATSKU E VOJSKU

sa injavati cijeli narod, svaki pojedini ovjek, koji je sposoban baratati oružjem baš kao što e svaki raditi na svojoj njivi. Mi emo, naravno, biti najmirotvornija država na svijetu tako dugo, dok nas nitko ne bude dirao, no kako se dade i zamisliti, da bi dobar gospodar mogao skrštenih ruku gledati, kako mu netko dira u krov nad glavom!? Svakako e imati svaki zgode, da se malko uvježba u najpotrebnije poznavanje sredstava i na ina, kojima se svoja ku a može najuspješnije braniti - od vuka i hajduka!

Iz ovih naba enih misli može svatko stvoriti približnu sliku, kako ja sebi zamišljam život u slobodnoj hrvatskoj državi, pa može sam dalje razvijati. Uvjeren sam, da to no osje am narodne i potrebe i težnje, te da moje misli nijesu daleko od onoga, što e složni hrvatski narod, ako Bog da, i provesti!

Dr. Mile Budak

*Referat Vladete Milevića o ustaškoj emigraciji***GOSPODINU PRETSEDNIKU MINISTARSKOG
SA VETA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE**

LONDON

Smatram za svoju dužnost obavestiti Gospodina Pretsednika u glavnim potezima o svojim zapažanjima iz Italije, a u vezi moje misije koja se sastojala u nadzoru i likvidaciji hrvatske emigracije. Naime, u vezi našeg pakta prijateljstva sa Italijom ova se obavezala da će obustaviti svaku akciju emigranata i njihove organizacije raspustiti, dok će nam predati spiskove konfiniranih emigranata i omogućiti zajedničku saradnju u nadzoru nad emigrantima, kako bi se na vreme onemogućila svaka obnova ustaške organizacije. U prvom momentu bio je upućen u ovoj misiji gospodin Savić, tadašnji pomoćnik upravnika grada Beograda (g. M. A. imovića). Međutim, kako su se poslovi razvili, a na lično traženje Musolinia da se odredi sa naše strane jedan stalni delegat Ministarstva unutrašnjih poslova, ja sam bio upućen u Italiju kao poznavalac jezika i emigrantskih stvari. Primio sam ovu novu dužnost juna 1937. godine i na istoj sam ostao do rata, tako da su mi sve stvari u vezi akcije hrvatske emigracije poznate, tim pre, što sam i ranije ove poslove vodio iz Beograda, gde sam bio više godina delegat Ministarstva unutrašnjih poslova.

Potrebno je radi boljeg pregleda da se baci jedan pogled u nazad i rezimira u glavnim linijama moj rad i moja zapažanja od početka mog dolaska, dok bi se zadržali na opširnije izlaganje obnove ustaške akcije, odnosno od momenta kada Italija krši primljene obaveze paktom prijateljstva i omogućuje Paveliću da priprema revolucionarnu akciju protivu naše zemlje.

Po mom dolasku u Rim ja sam stupio u suradnju po emigrantskim stvarima sa grofom Dr. Luidem VIDO-m, tada gen. konzulom na radu u kabinetu grofa Cianoa, sada pak opunomoćeni ministar-pomoćnik gen. direktora političkog odeljenja ambasadora Vitetia i Dr. Etorom KONTI-em, gen. inspektorom J. bezbednosti Min. unutrašnjih poslova, koji je do poslednjeg momenta bio referent za hrvatsku emigraciju sa sedištem u Pizi, gde su se nalazile i kancelarije za nadzor nad hrvatskim emigrantima. Ova dvojica su bili određeni za saradnju sa našim vlastima po svima pitanjima hrvatske emigracije. Prvi je predstavljao Ministarstvo inostranih poslova i davao kredite za izdržavanje emigranata, dok drugi je kao predstavnik policijskih vlasti imao za dužnost da osigura nadzor nad emigrantima i da onemogućiti svaki pokušaj obnove ustaške akcije ili međusobne veze između emigranata, a specijalno sa »poglavnikom« Pavelićem. Postepeno pokazalo se da je glavni grof Vido, koji je osiguravao političku stranu i od instrukcija ovoga zavisilo je i držanje italijanske policije prema emigrantima, što će se iz daljeg izlaganja jasnije videti.

Odmah po dolasku konstatovao sam da se u Italiji nalaze 504 biv. članova raspuštene bande Pavelića, nekoliko žena ovih emigranata i dece. Pavelić kao najopasniji bio je izolovan i konfiniran sa ženom i decom u Sieni u jednoj vili, dok glavni funkcioneri raspuštene organizacije nalazili su se većinom izolovani, ili u grupi od dvojice-trojice, na jugu Italije, a svi ostali emigranti bili su još tada u glavnom

ustaškom logoru na Liparima razoružani i bez uniformi u civilu. Dobio sam spisak emigranata i odmah sam insistirao na publikovanju jednog fotografskog kataloga sviju emigranata radi bolje evidencije. Uspeo sam posle dužeg insistiranja da privolim ital. vlasti i ovaj je katalog štampan u više primeraka i predat našim vlastima.

Ubrzo sam stvorio veze među emigrantima, koje sam stalno obilazio, i bio sam o svemu obaveštavan, tako da sam uvideo brzo da organizacija i ako je zvani no raspuštena i razoružana ona je potajno još živela u nemirnim duhovima emigranata i me u njima na Liparima održavana je potajna disciplina i podržavala se nada na obnovu ustaške akcije. Po neka veza izme u glavnijih ustaša i Paveli a održava se povremeno uz pomo naših sve enika, o kojima e docnije biti re i, kao i preko nekih ital. gra ana iz okoline Paveli a ili njegove posluge.

Nekolicina emigranata, oko 26 lica, koji su simpatisali Gospodinu Dr. Ma eku i sebe držali za pristalice HSS, morali su da se izdvoje, jer su bili maltretirani i zlostavljani od svojih drugova u logoru, a koji su ostali dosledni Paveli u. Uvideo sam da je trebalo ceo logor na Liparima rasturiti i rasporediti emigrante po manjim grupicama po Italiji, Siciliji i na Sardiniji, koja je bila vrlo podesna za izolovanje emigranata i za njihovo pripremanje na povra aj u zemlju. Na moja velika insistiranja uspeo sam da privolim ital. vlasti na postepeno raseljavanje logora na Liparima i prema mome planu raspore ivao sam ove ve inom na Sardiniji, gde sam ih zatim obilazio i stvarao raspoloženje za povratak u zemlju.

Naime, bilo je rešeno da se emigranti koji nisu imali u eš a u atentatu u Marselju, pa ni u drugim teroristi kim aktima »poglavnika« Paveli a, povrate u zemlju pod uslovom da se obavežu pismeno da e se na povratku držati lojalno i mirno, jer u protivnom slu aju pristaju da krivi no odgovaraju za sve ranije u injene krivice, odnosno za pripadništvo organizaciji Paveli a. Među emigrantima bilo je oko 160 lica koja su u vremenu atentata u Marselju bili na radu u Belgiji, Holandiji, Luksemburgu, kao obi ni radenici po onam. rudnicima i u sledstvu atentata proterani su od onam. vlasti, a na naša traženja. Ovi su iz straha oputovali u Italiju, gde su po dolasku kao pristalice Paveli a pohapšeni i konfinirani na Liparima sa ostalim lanovima raspuštene ustaške bande, gde su doživeli i prvo razo arenje. Ovakva lica gajila su potajnu želju za povra aj u zemlju i pokušavala su da dolaze u pismenu vezu sa svojim roditeljima raspituju i se o mogu nosti i uslovima povratka svojim domovima. Nastojao sam da ovakva lica izvla im iz logora, kako bi ih udaljio od uticaja Paveli evih terorista, pa sam zapazio da su ova po napuštanju logora tražila vezu sa nama i izražavala želju za povratak u zemlju. Ja sam imao za dužnost da sa ovakvim licima dolazim u vezu i da ispitam svaki slu aj i da dam svoju ocenu i predlog svome Ministarstvu, koje je zatim uzevši u obzir i ocene nadležnih vlasti, donosilo odluke o povratku pojedinaca. Prva repatriiranja zapo ela su krajem 1938 godine.

Svako repatriirano lice li no sam u detaljima saslušavao o životu među ustašama, ispituju i i preko drugih poverljivih lica vernost ovih primljenih izjava. Tako sam uspeo, da ta no saznam za sve tajne ustaške organizacije, njeno teroristi ko dejstvo, kao i za detalje organizovanja marseljskog atentata, o li nostima atentatora, kao i o mnogobrojnim drugim zlo inima i teroristi kim aktima, koji sa injavaju aktiv ove kriminalne bande pla enika Italije.

Potrebno je da letimi no, u glavnim linijama, bacimo pogled i na samu organizaciju dok je ova bila u svome kriminalnom dejstvu, jer i onako drugih dokumenata nažalost nemamo, s obzirom da su nam arhive propale, pa sa ovim svojim izveštajem želim donekle da uspostavim jedan zvani an dokumenat, jer ja sam živa arhiva i svedok zlo ina ove bande budu i da sam od 1929 godine pa sve do sada budno pratio rad ove teroristi ke organizacije Paveli a.

Prema svima izjavama i dokazima ova je teroristi ka organizacija imala punu

podršku italijanskih vlasti i njeno vodstvo uživalo je puno gostoprimstvo u Rimu, jer se od strane fašisti kog režima ra unalo na ovu bandu Paveli a za postizanje politiki h i teritorijalnih ciljeva Italije prema nami. Da se ne bi režim otvoreno kompromitovao na eni su konspirativni na ini rada i podrške, pa je tako po politiki koj liniji sara ivao sa Paveli em jedno kra e vreme grof ano, a kada je ovaj postao Ministar, tada je preduzeo ove veze gen. konsul Antonio KORTEZE iz kabineta Musolinia, dok je vo enje akcije na terenu prepušteno Paveli u i jednom specijalnom policijskom aparatu vo enom od Dr. Etoro KONTI-a, gen. inspektora J. bezbednosti, koji je uspostavio svoje kancelarije dalje od Rima, u Pizi, kako bi ceo ovaj rad mogao da se obavi u što ve oj konspiraciji. Paveli je obi no stanovao u okolnim mestima Pize i eš e je menjao stan i imena da bi se redovno zaturao trag, u koliko bi ga mi pratili. Jednom re ju ceo ovaj rad uzeo je karakter stroge konspiracije.

Paveli je stvorio »glavni ustaški stan« sa dvojicom sekretara: za teroristi ke stvari bio je Mijo Bzik, zvani »Marko«; dok za propagandu Josip Miljkov , zvani Jože, sada drž. p. sekretar za propagandu. Za sebe je Paveli zadržao titulu »poglavnika ustaša« sa diktatorsko-teroristi kim ovlaš enjima. Ovaj »gl. ustaški stan« imao je svoje sedište u Bolonji, dok je filtrirao svoje spoljne veze preko svoje privatne kancelarije u Milanu — Via Bambaja br. 2., a koja je vo ena od Stanka Hranilovi a, novinara iz Zagreba pod imenom Paolo Duri . Ova je kancelarija imala svoju ekspozituru u Luganu za prihva anje pošte iz inostranstva preko onam. poštanskog faha na ime Antonio Serdar, koje je obi no ime upotrebljavao Paveli i na to ime imao je duže vremena i ital. pasoš sa kojim je putovao u Berlin.

Po dozvoli ital. vlasti formirani su ustaši i prvi logor je bio u Bovenju, gde je bio zapovednik Dr. Paveli i Dr. Artukovi , a zatim pridolaskom novih ustaša logor se premešta. U momentu marseljskog atentata postojala su dva ustaška logora i to: u San Demetriu i Fontekiu, kraj Areca. Zapovednik ovog logora bio je u to vreme ustaški pukovnik »Dabiša«, koga sam identifikovao u licu biv. austro-ugarskog kapetana, našeg penzionera, Stjepana TOMI I A, dok su instruktori u rukovanju sa eksplozivima i u teroristi kim obukama bili dvojica ma arskih penzionera, biv. austro-ugarskih oficira: major Narcis JESENSKI i Emil LAHOVSKI. Ustaša bilo je oko 340, uniformisani u nekim ustaškim uniformama i naoružani modernim oružjem. Ovi su se svakog dana vežbali u rukovanju sa oružjem i bombama, pa su u dve prilike neki u rukovanju sa bombama i ranjeni.

U Arcu, kraj ustaških logora, boravili su teroristi: Mijo Babi , poznati ubica Toni Šlegla, i Vladimir-Vlado Georgiev-Kerin, zvani Vlado Makedonac. Ova dvojica su se bavila pravljenjem paklenih mašina, koje su ubacivane kod nas i po vozovima, kao i izvršenjem smrtnih presuda nad osu enim ustašama, kojih je bilo 18 lica, a po presudi »gl. ustaškog stana«. Babi je vršio mu enja u svojoj garaži i leševe odnosio u brda, gde ih je zakopavao. Bilo je i slu ajeva kada su ital. vlasti otkrile ovakva zverstva, ali na nare enje Dr. Kontia prelazilo se preko ovoga, jer su ital. vlasti držale da su to naši agenti i pod tim vidom Paveli je svakog onoga koji bi pokazao i najmanje nezadovoljstvo ubijao. Mogu sada re i, jer ja sam ovu službu vodio iz Be a, da medu poubijanim ustašama nema ni jednog našeg oveka.

Na Rijeci, u Trstu i u Zadru bili su glavni kanali ustaša za rad protiv naše zemlje. U Trstu je bio Paveli ev centar Antun GODINA sa Sušaka, koji je tražen od naših vlasti radi ubistva. Ovaj je poznat me u ustašama pod konspirativnim imenom »PELIVAN«. Ovaj je organizovao atentate na naše vozove kao i seriju atentata na razne objekte u zemlji i falsifikovao je naše dokumente i hiljadarke, koje su se rasturale iz Trsta, jer je Paveli pomišljao da e na ovaj na in da naškodi našim finansijama. Godina je duže vremena bio u Americi i onamo je radio me u gangsterima i istakao se kao odli an falsifikator novaca, pa je kao takav i doveden od Paveli a za rad protiv naše zemlje.

Njegova druga žena lepa Stana, tako je sa Sušaka, pomagala mu je u radu i imala je naš pasoš produžavan i viziran od našeg Gen. konzulata u Trstu, pa je tako nesmetano obavljala redovnu kurirsku službu preko Sušaka sa Zagrebom. Istragom u Italiji, koju sam duboko i detaljno sproveo, identifikovao sam još nepoznatog »Petra« i »plavu damu« iz Marseljskog atentata u licima Antuna i Stane Godine, o kojima ćemo docnije progovoriti koju re .

Na Rijeci je bio centar za rad u našoj zemlji Vjekoslav SERVACI, dok u Zadru radili su profesor Ante BRKAN i Dr. Andrija RELJA. Ovima su pomagali i drugi ustaši, koji su se prema potrebi i menjali.

U Be u stalno je radio biv. austro-ugarski pukovnik Ivan-Ivo PER EVI , koji je u Karolinen gase br. 7. stvorio itav štab za rad ustaša protivu naše zemlje. Pokrovitelj ove akcije u Be u bio je deneral Stevan SARKOTI , koji je umro pre nekoliko godina, zatim pukovnik Stevan DUI , koji se obesio u Karlsbadu, a sara ivali su i mnogi drugi crno-žuti oficiri hrvatskog porekla kao: Franc Apolonio, pukovnik, Alfred Nojman Furiakovi , sada nema ki pukovnik, i dr. Svi su ovi bili pripadnici »Gvozdenog obru a — OTONIJE« i radili su sa pretsednikom ove organizacije legitimistom pukovnikom Volfom u znaku povra aja starog stanja sa Otonom na elu. Potrebno je napomenuti da su Gustav Per ec i Ivo Per evi bili u dva maha u poseti Otonu kraj Brisla u Stenokerš. Oton je izdavao preko »Otonije« svoje kalendare u kojima se pretendovalo na Hrvatsku i druge naše krajeve. Svi ovi crno-žuti oficiri sanjali su o uspostavi Austro-ugarske monarhije i podržavali su veze izme u Otona i hrvatskih emigranata. Oton je ak u io i naš jezik i u jednom pismu Per ec javlja Paveli u iz Belgije da se za udio da Oton razume i naš jezik i oduševljava se za ovoga. Naravno, da je Paveli docnije napustio ideju sa Otonom po naredbi Rima i posle anšlusa, jer to više nije bilo oportuno s obzirom na nove prilike.

Ovoj grupi crno-žutih oficira bili su pridodati za saradnju protivu naše zemlje i emigranti iz grupe Paveli a, koje sam ja uspevao da hapsim i proterujem kao neželjene iz Austrije, pa su duže vremena radili u Be u: Gustav Per ec, Josip Miljkovi , Dr. Branimir Jeli , Zlatko Frajsman i dr. Ovi su bili od nas onemogu eni u Austriji i preneli su svoj propagandni centar u Berlin, gde su po eli da izdaju »nezavisnu hrvatsku državu«, dok je Ivan Per evi izdavao biltene u Be u.

U Berlinu šef kancelarije bio je Dr. Mile Budak, dok su se oko njega okupili: Dr. Ante Bubalo, Dr. Mladen Lorkovi , Dr. Branimir Jeli , koji je zatim otišao u Ameriku, Dr. Stjepan Peri , sadašnji poslanik Paveli a u Rimu. Ova kancelarija imala je i za dužnost vrbovanje ustaša za ustaške logore u Ma arskoj i Italiji, kao i stvaranje ustaških organizacija po našim radni kim kolonijama u Nema koj, Holandiji, Belgiji i Francuskoj pod vidom »hrvatskog saveza« na potpornoj bazi.

U Ma arskoj na Janki pustari (Jankapusta) Gustav Per ec po proterivanju iz Austrije preneo je svoju ustašku teroristi ku delatnost. Per ec pod imenom Emil Horvat, novinar iz Pešte, iznajmio je ovu pustaru i smestio je ustaše, koji su bili obu avani u teroristi koj svrsi od ma arskih oficira, a naro ito u rukovanju eksplozivima i u atentatima. Ova je banda izradila u prirodnoj veli ini fotografiju našeg Kralja Aleksandra i obu avala se u izvršavanju atentata. Ubrzo došlo je do velikih razmimoilaženja izme u Per evi a i Per eca i Ivan Per evi je optuživao Per eca da sav novac troši na svoj raskalašan život sa svojom prijateljicom Jelkom Pogorelec, a sa kojom je imao i er icu, dok ustaše ostavlja gladne i da se za akciju protivu naše zemlje vrlo malo brine. Kako je ova Pogorelec ubrzo k nami pobegla da zatraži zaštitu i odala je rad i napisala knjigu o Per ecu i ostalima, to je Per evi zatražio smenu Per eca i su enje ovome. Per ec je smenjen i upu en u Budimpeštu da sa eka odluku »ustaškog suda«, dok je na njegovo mesto došao iz Italije Vjekoslav Servaci, koji je preuzeo Janka pustaru i otpo eo je aktivnije sa vezbanjem ustaša za teroristi ku akciju.

Ovo bi bila u glavnim linijama organizacija ustaša u teroristi koja u njenoj formaciji, dok je ona imala za cilj spolja, u inostranstvu, da formira pod vidom potpornih društava, pod humanom maskom, svoje organizacije i to u Evropi »hrvatski savez«, a u Sev. i J. Americi »hrv. domobran« sa sedištem u Buenos Airesu, dok po drugim mestima Amerike razvijale su se pod-starešinstva i podružnice ove organizacije. U Americi su bili tada upu eni delegati vodstva — Paveli a: Dr. Jeli , Zlatko Frajsman, Ante Valenta, sin Dr. Budaka Zvonko, brat Budaka Franjo, pa se i ovi izuzev Dr. Jeli a, koji se nalazi konfiniran u Engleskoj, nalaze još svi u Americi i vode i dalje »hrv. domobran« i izdaju dva lista: »Hrvatski domobran« i u Sev. Americi »Nezavisnu hrvatsku državu«. Naravno da emo mi morati obratiti strogu pažnju na ovu organizaciju Dr. Paveli a u Sev. i J. Americi, jer je ova sada naro ito aktivna i ometa e nam naš rad na propagandi i sakupljanju dobrovoljaca. Treba napomenuti da ova organizacija pod vidom gimnasti arskih saveza obrazovala je jedan ve i broj ustaša u teroristi kom duhu, a koji su trebali da budu preba eni u Evropu za rad protivu naše zemlje. Ina e kroz ove organizacije bili su i ranije vrbovani ustaši i zaciljani u ustaške logore u Ma arskoj i Italiji. Jedan od ovih iz Buenos Airesa bio je Ivan Raji , koji je osu en u Eksu, dok drugi Adam Tišler ubijen je od Paveli a kao izdajnik.

Kriminalni aktiv ove bande je vrlo veliki i serija ve poznatih atentata na lica i objekte, kao i na vozove, kruniše zlo ina ki rad »poglavnika« Paveli a. On sam po sebi spada u prototip Lombrozovih ro enih zlo inaca sa svima patološkim oznakama.

Banda ili bolje re i Paveli je sebi stavio u zadatak i organizovanje atentata na našeg Kralja, jer se vrsto verovalo da bi uspeli atentat izazvao revolucionarno vrenje i raspad naše države. Ovaj atentat se stalno planirao u suradnji sa »V. M. R. O.«, odnosno sa Ivanom-Van om Mihailovom, jer je ovu dvojicu šefova bandi vezivao savez, koji je potpisan 1929. godine u Banki kraj Sofije, kada je Paveli u pratnji Per eca, posetio zvani no svoga prijatelja Mihailova. Ovom je prilikom Paveli sa svojim ljudima nau io i teroristi ke metode, koje su i onako bile usa ene u njegovoj krvi.

Prvi pokušaj atentata bio je sa Petrom Orebom, koji je izaslan iz Italije u Zagreb da bi tamo prilikom zvani ne posete Zagrebu pokušao atentat. Oreb je bio prihva en od Tome Grgi a i Ivana Heren i a, koji su uspeli da izbegnu u Italiju. Tada se uvidelo da naši ljudi nisu vešti i dovoljno krvolo ni za ovakav težak zadatak i zato je Van a Mihailov podario Paveli u svoga najboljeg teroristu Vladimira Georgieva-Kerina, koji je u svome kriminalnom aktivu upisao masu zlo ina. Ovaj je duže vremena boravio u Arcu, kraj ustaških logora, u o ekivanju nare enja, koje je palo 1. oktobra 1934. godine.

Sve su novine objavile, a naro ito francuski listovi u detaljima, o poseti Nj. V. Kralja Aleksandra Francuskoj. Ovaj momenat je izabran i svi su i najsitniji detalji prou eni. Sastali su se stari saveznici: Ivan Mihailov i Paveli u hotelu »Kontinental«, kraj željezni ke stanice u Rimu, i tom prilikom donešena je odluka da se izvrši ovaj težak zlo in. Mihailov je bio pra en od svojih vernih telohranitelja: majora Timeva, Ivana Brezovskog, i dr., dok je Paveli od svojih ljudi i Dr. Etora Kontia, gen. inspektora ital. j. bezbednosti, koji je bio upu en u sve ove tajne. Prou eni su svi detalji i primljerfi saveti i sugestije Mihailova, koji je ipak ovaj zanat znao bolje od svoga saveznika. Tada je Vlado Makedonac primio i formalno nare enje da uzme na sebe izvršenje atentata, dok e ga ljudi Paveli a pomagati, pa i pokušati da mu osiguraju bekstvo. Samo na slu aj da Georgiev ne uspe u izvršenju svoje krvave misije, tada bi ljudi Paveli a morali da pokušaju i sami da izvrše nare enje. Naravno, za nare enje atentata Vlado nije smeo nikoga da obavesti, jer se držalo da medu ustašima imamo i mi svojih ljudi. I zaista mi tada nismo spavali i bili smo obavešteni o ovim paklenim planovima ustaša i u rukama imao sam dva vrlo važna originalna dokumenta iz

»glavnog ustaškog stana« datirana u Bolonji na 20 dana pred atentatom sa potpisom teroristi kog sekretara »Marka« — Mije Bzika. Bzik je bio taj koji je posle ovih naređenja otišao u Maršarsku i kockom je izabrao ustaše u Nad Kanjiži i ovima predao novac i rečehoslova koje pasoše ne kazuju i im detalje misije, već im je naredio da putuju u Lozanu, gde će ih prihvatiti na željezničkoj stanici »delegat« Pavelića.

Ovi nisu znali o čemu se radi, ali su nasluđivali svoju krvavu misiju, jer su videli iz novina da pretstoji tih dana put našeg Kralja u Francusku. Iz Maršarske su se krenula trojica lica i to: Zvonimir Pospišil, zvaničnik, Mijo Kralj i Ivan Rajić. Iz Bolonje, centra ustaša, krenuli su: Evgen Kvaternik, delegat, koji je predvodio ubice, Vlado Ćernezemski-Georgiev-Kerin, Antun Godina, zvaničnik »Petar«, i žena mu Stana, zvana »plava dama«. Godina je prošvercovao oružje u spavaćim kolima. Svi su se ovi sastali na stanici u Lozani, gde su prenošili u hotelu »Palma« i već sutradan, 4. oktobra, krenuli su za Pariz, odakle su se razišli u dve grupe: jedna u okolini Pariza, u Versalju, dok druga krenula je za Marselju i zaustavila se u Eksu. Ostali momenti poznati su iz samog procesa i može se, u koliko to bude potrebno docnije, dopuniti i novim sitnijim podatcima, koji nisu otkriveni ovom istragom.

Na dvadeset dana pred polazak Nj. V. Kralja za Francusku obavestio sam o pripremanju atentata nadležne, pa sam sa ovim upoznao i našeg tad. vojnog izaslanika u Beogradu g. Todora Milićevića, koji je i sa svoje strane obavestio svoje Ministarstvo. Usmeno smo nas dvojica upoznali i I. A. Ćuranta g. Ječevića, koji je tada bio na leđenoj strani u Bad-Gastajnu, pa smo i ovoga zamolili da skrene pažnju nadležnima. Na sedam dana pred polazak u Francusku doneo sam i originalna dokumenta »glavnog ustaškog stana«, o kojima je bilo napred rečeno, i ova sam predao tad. Ministru unutrašnjih poslova Gospodinu Ž. Laziću umolvši ga da pošalje u Francusku što veći broj policijskih činovnika i agenata, kako bi se pojačala bezbednost i potpomogla francuska policija. Odgovorio mi je, da su gotovo svi upućeni za Sofiju, kao i da francuski poslanik Nađijar uverava da su preduzete sve potrebne mere bezbednosti, tako, da nije potrebno da se izašlju i drugi naši činovnici. Izgleda da je po sredi donekle bilo i materijalno pitanje. Ja sam sa tad. savetnikom Ministarstva unutrašnjih poslova g. Simonovićem, koji je obavljao poslove na elniku Javne bezbednosti, posetio tadašnjeg Nađelnika obav. odeljenja Gl. štaba g. Ćenerala Arađića i izložio sam mu celu situaciju, moleći ga da i on sa svoje strane podrži da se pošalje veći broj policajaca; ali vidim da i on nije uspeo u svome koraku.

Dobio sam naređenje, da ja i g. savetnik Nikolić otputujemo za Francusku i to ja za Pariz a g. I. Nikolić za Marselju. Vreme je bilo vrlo kratko i g. Nikolić je doputovao u Marselju i do dolaska Kralja, dok ja u Pariz došao sam tri dana ranije.

Na svome prolazu kroz Belgiju saznao sam i druge detalje o pripremanju atentata i obavestio sam tad. našeg poslanika g. Ćenerala P. Pešića sa kojim sam lično obišao i šefa policije i ovoga upoznao sa pripremanjem atentata, moleći ga da povede strogo računa o našim emigrantima u Belgiji u lanjenim u »hrvatskom savezu«, kako se ne bi kroz to vreme niko udaljivao iz Belgije, tim pre što sam saznao da je u to vreme došao tajno u Liež delegat Pavelić iz Berlina Dr. Stjepan Perić, sadašnji poslanik u Rimu. Po dolasku u Pariz, na tri dana pred dolazak N. V. Kralja u Marselju, ja sam takođe sve nadležne upoznao, moleći najveću predostrožnost i najstrožiju bezbednost, kao i da se uprošti protokol i ukinu mnoge parade i izlasci, kojih je bilo predviđeno 11, što je bilo vrlo opasno za ovakve momente, dok protokol Ministarstva inostr. poslova nije pristao da se ma šta izostavi iz već gotovog programa, tvrdeći da je bezbednost u potpunosti osigurana, jer se radi i o njihovom predsedniku republike, kako su mi to svakog časa napominjali. Policijske vlasti su olako shvatile svoju dužnost i svima ovim mojim obaveštenjima nisu poklanjali gotovo nikakvu pažnju, a naročito gen. direktor Bertoan i gen. kontrolor Sisteron, kojima je poverena bezbednost u Marselju i na putu

za Pariz, vrlo su olako shvatili mere bezbednosti, pa se nisu ni pridržavali ni usvojenih mera, što se se docnije videti.

Na dan atentata, 9. oktobra 1934. godine, obavešten sam od svojih veza da su teroristi otišli za Marselj da onamo pokušaju da izvrše atentat; ali detalji nisu se mogli saznati, ve je trebalo biti oprezan i spreman za svaku eventualnost. Naravno, da sam ja odmah telefonirao u prisustvu I. sekretara Poslanstva u Parizu g. P. ordevi a našem Gen. konsulatu u Marselju. Kako nisam mogao dobiti Gen. konsula, koji je bio u Prefekturi, to sam saopštio inovniku Gen. konsulata g. Z. Popovi u, s tim, da sa ovim odmah upozna Gen. konsula g. S. Lazarevi a, Maršala g. Dimitrijevi a i mog kolegu g. Nikoli a i da se nastane da venac ne predaje Kralj, ve naša delegacija. Moj kolega g. Nikoli obaveštio je i marseljsku policiju, ali je bilo sve uzalud, jer je g. Baržeton stao na stanovište da se protokol ne može da menja, dok vojsku nije hteo da upotrebi za poja anje bezbednosti, kad je policija bila nedovoljna, tvrde i da se ovde radi o susretu, dok e sve ani do ek biti tek u Parizu, da se prema protokolu ovde vojska nije mogla upotrebiti. Policija je bila nedovoljna za bezbednost, tim pre, što se u poslednjem momentu predvideo i aj u Prefekturi da bi se ispunilo slobodno vreme. Policija je bila vrlo rdavo upravljana od gen. direktora Bertoana i gen. kontrolora Sisterona, koji su ak ostupili i od predviđenih mera bezbednosti, kao od pra enja Kraljevih kola od biciklista, odreda konjanika, itd. Bilo bi opširno o svemu ovome u detaljima govoriti, dok je meni za cilj da u kratkim potezima izložim kriminalni aktiv ove bande, kako bi se što bolje razumeo najnoviji deo obnove ustaške akcije i razlog podrške ukazane od strane Italije ustašima.

Potrebno je nagovestiti da u sledstvu marseljskog atentata ja sam bio ovlaš en kao naš delegat za saradnju sa francuskim vlastima u istrazi i identifikovao sam atentatore prilikom njihovog pokušaja da se prebace u Švajcarsku, u Anemasu, pa sam predao i sav potreban krivi ni materijal, kao i ona važna dokumenta »gl. ustaškog stana«, koja su upu ivala istragu protivu Paveli a i Italije. Ova dokumenta bila su uklonjena iz optužnog materijala i nami je bilo savetovano da se uzdržimo od napada na Italiju, što bi moglo izazvati rat, pa smo ceo svoj napad morali da uputimo protivu Ma arske, koja je dobrim delom tako e kriva za ubistvo Kralja. Proces je bio nepotpun i nedostajao je naš optužni materijal i tu je i pravi razlog da ovaj proces nije uspeo da podigne veo sa ove mra ne bande, koja je bila u službi Italije i radila za ra un Musolinia, koji je tražio da uništi našu zemlju i da dobije ono što je tek sada uspeo za momenat.

Paveli je telegrafski na dva dana pred atentatom pozvao u Italiju Dr. Budaka iz Berlina i Ivana Per evi a iz Be a, koji su došli u Bolonju, gde su iz ekivali sa drugim ustašima revoluciju u našoj zemlji. Dr. Budak tvrdi da je tek na putu za Bolonju saznao za atentat u Marselju, pa tako i pravda da nije poneo sa sobom ili uništio arhivu organizacije u Berlinu, koja je zatim dopala u ruke Nemcima, pa su nam ovi tek dali jedan neznatan deo, u koliko ova nije kompromitovala Rozenberga i dr., koji su ukazivali gostoprimstvo Paveli evcima.

Atentat nije imao onaj o ekivani efekat u zemlji i brza istraga i uznemirena svetska javnost u inila je da su Italijani morali brzo da razoružaju ustaše i da im oduzmu uniforme, pa da ih sve konfiniraju na Liparima, žele i na ovaj na in da izbrišu svoje sau esništvo u marseljskom atentatu. Zapovednik razoružanog logora na Liparima bio je izvesno vreme Dr. Budak; a Paveli se nalazio za vreme vodenja marseljske istrage pri zatvoru u Torinu, gde je tobože bio uhapšen. Tom je prilikom Paveli naredio Dr. Budaku da pro ita ustašima izvršenje smrtne presude »ustaškog stana« nad izdajnikom Gustavom Per ecom. I zaista Per ec je posle marseljskog atentata uklonjen sa ostalim ustašima za Italiju i ubijen je od Mije Babi a i Seletkovi a.

Italija se razo arala u ustašku organizaciju i nije imala više poverenja da ova ima

kakvog korena u zemlji, jer nije uspela da stvori revolucionarno vrenje, koje bi Italija pomogla. Postepeno Musolini je pomišljao na izmirenje sa nami i gledao je da na e na ina da se uspostave normalne veze, što je bilo potrebno italijanskoj ekonomiji i trgovini, a naro ito posle rata u Abisiniji. Tako je i došlo do pakta prijateljstva, a u vezi ovoga Italija je nastojala svakako da likvidira u prvo vreme ustašku organizaciju, što je bio slu aj ranije i sa crnogorskom, albanskom, kako bi se prešlo preko svega, jer u tim momentima nije videla kakav drugi mogu i razvoj situacije. Vrlo su esto bile presije i molbe Rima da se ova emigracija likvidira, jer ova je redovno koštala Rim na 200.000 lira mese no, a esto i više. esto puta pretilo nam se da emo mi morati ovo emigrante da izdržavamo, zatim navodio se razlog da Italija ne može da bude ve iti zatvor za naše emigrante i da je i njihova konfinacija maksimirana sa 5 godina, itd, itd. Naravno, da Italija nije ni za momenat pomislila da nam izru i Paveli a, kao ni one druge istaknutije teroriste, ve se radilo o licima preko ijih se krivica moglo pre i, a koja nisu odgovarala za kakva teroristi ka dela, ve samo za pripadništvo organizaciji Paveli a.

Kada smo ve morali da pomišljamo na likvidaciju ove emigracije, koja svakako nije mogla da se ostavlja u rukama Paveli a i Italije, tim pre, jer se ra unalo da emo ranije ili docnije opet do i u sli ne situacije, tada se stvorio jedan plan sa našim vlastima, da se ovi emigranti na povratku u zemlju prihvate, zaposle, i za duže vremena sleduju u njihovom životu vode i pri tome ra una o kriminalnoj profilaksiji, jer manje više ovi su se regrutovali poput sistema kriminalne bande me u anormalnim Lombrozovim tipovima. Svi su ovi povratnici morali da dadu kod mene svojeru ne detaljne izjave o svima tajnama organizacije, u koliko su im ove bile poznate, kao i o svome životu u organizaciji, obavezuju i se pri tome da e na povratku biti lojalni i mirni gra ani. Docnijom politi kom amnestijom, po sporazumu izme u Beograda i Zagreba, svi su ovi povratnici amnestirani i ovj više nisu mogli biti pozvani na odgovornost za svoje ranije krivice. Me u povratnicima imao sam pogodnih ljudi za poverenike i za borbu protivu Paveli evaca u zemlji, koja je tada bila minimalna; ali se name ala potrebna evidencija, dok policijske vlasti u Zagrebu ove ljude nisu prihvatale. Ose ao sam, da je zagreba ka policija ili bolje re i tad. upravnik Dr. Joe Vragovi , koji je imao da prihvata povratnike, sabotirao ovu našu akciju; ali ovaj se uvek vrlo vešto snalazio i oponirao mojim predlozima iz Rima. On je ak gonio moje ljude i dovoljno je bilo da koga preporu imo kao iskrenog povratnika da bi ovaj bio hapšen i maltretiran i ubrzo proteran u svoje rodno mesto. Drugi pak još nesigurni povratnici na koje sam skre ao pažnju i zamolio da se strogo prate, uzimaju na izjašnjenje, bili su prihva ani i omogu avano im je bilo da se okupe u Zagrebu, što sam primetio prilikom svojih estih prolaza kroz Zagreb. Tako je povratnik Jerolim Kati otvorio bife kod Redarstvenog ravnateljstva i ovaj bife postao je ubrzo centar frankovaca. U ovom bifeu su navra ali pol. agenti i inovnici, koji su simpatisali Paveli a. Sva moja zapažanja i napomene nisu vredele kod Dr. Vragovi a, koji je odmah negirao i pretstavljao ove tipove kao vrlo mirne i lojalne. Nekoliko naših ispravnih funkcionera, koji su bili u Zagreb, policiji, otvoreno su mi govorili protivu Dr. Vragovi a i drugih u Zagreb, policiji i sumnji ili su sve ove kao agente Paveli a. Naravno, ovo se nije moglo poverovati ni u Beogradu, jer se Dr. Vragovi smatrao kao ispravan inovnik, ali samo mnogo miroljubiv i bojažljiv, pa se pokušavalo sa poja anjem policijskih inovnika iz Beograda, koje je Dr. Vragovi ubrzo bacao na sporedne referate i odstranjivao je ove od politi kih stvari, koje je on li no vodio sa nekolicinom svojih poverljivih ljudi. Tako se postepeno i zaboravilo na Dr. Vragovi a, koji je nastavio sa svojim subverzivnim radom i nije više ni bio kontrolisan. Svi moji predloži nisu bili sprovo eni, a za sve stvari saznavalo se iz Zagreba od strane Paveli a, pa su i moji poverenici me u povratnicima otkriveni od Paveli evaca i upropaš eni. Mislio sam najzad i ja da e ovo

biti neki inovnik Vragovi a, pa sam i u tom pravcu opominjao i tražio istrage, koje su se ograničile na obi ne evidencijama.

U me uvremenu dobio sam nare enje od tad. predsednika Kralj, vlade g. Dr. M. Stojadinovi a da stupim u vezu sa Dr. M. Budakom i da ovoga povratim u zemlju, jer da je ovaj preko nekih u zemlji molio za povra aj, dok se ulo da ovaj i sam uvida da Paveli ne može da igra više nikakvu ulogu, kao i da su odnosi izme u ove dvojice ohladneli. Uspeo sam da se stavim u vezu sa Dr. Budakom i postepeno sam privoleo ovoga da mi oda sve tajne ustaške organizacije i da osudi Paveli a, kao i da da pismenu obavezu da e se na povratku držati lojalno i mirno. Po želji dr. Budaka odveo sam ovoga pre povratka kod Dr. M. Stojadinovi a, koji je u to vreme boravio na jezeru Komo. On mi je pri ao da g. Dr. Stojadinovi traži od njega da povede akciju po povratku u zemlju protivu Paveli a i da okupi sve frankovce oko sebe na bazi saradnje sa Beogradom, kao i da uti e na Gospodina Dr. Ma eka na saradnju sa Srbima jer se dr. Budak hvalio velikim prijateljstvom Gospodina Dr. Ma eka iz ranijih vremena, kada su zajedno sara ivali pre njegovog bekstva iz zemlje. I zaista, dr. Budak po povratku u Zagreb posetio je u dva maha Gospodina Dr. Ma eka i nastojao je da se približi HSS, što mi je i sam Gospodin Dr. Ma ek rekao. Me utim, kaže mi Gospodin Dr. Ma ek, neki povratnici, među ovima Šuman Mate, povelu su akciju protivu Dr. Budaka i tražili da se ovaj izvede na sud zbog zlostavljanja emigranata u Italiji, kada je ovaj bio zapovednik logora na Liparima, pa je Gospodin Dr. Ma ek morao da naredi prividno istragu, smatraju i da na ovaj na in može stvari da odugovla i. Ovo je naljutilo dr. Budaka i on se povukao i ubrzo se po eo da okružuje frankovcima, a naro ito posle samoubistva njegove žene, koje je ovaj pokušao da pretstavi kao zlonamerno ubistvo od strane vlasti.

Na mojim estim prolazima kroz Zagreb prime ivao sam dr. Vragovi u, da je udno držanje dr. Budaka i da imam utisak da ovaj napušten od sviju ponovo se orijentiše frankovcima i grupi Paveli a, što je ovaj negirao, tvrde i da je ovaj kao književnik miroljubiv i da ne odobrava teroristi ke metode rada.

Iz Italije sam povratio i biv. sekretara za propagandu Josipa Miljkovi a, koji sada zauzima kod Paveli a položaj državnog sekretara za propagandu. Ovaj mi je u Italiji poslužio duže vremena kao poverenik i odao mi je celokupnu organizaciju i sve tajne ove, pa mi je i svojeru no u 25 strana izneo rad organizacije i napao je vrlo oštro Paveli a. Na osnovu ovakvog držanja Ministarstvo je dozvolilo povratak u zemlju Miljkovi u i ja sam ovoga preporu io zagreba koj policiji da se prihvati i zgodno upotrebi za razbijanje Paveli evaca u zemlji. Me utim, Miljkovi na povratku u zemlju nije iskoris en, a niti natpažavan, ve ubrzo vidim i ovoga da se orijentiše grupi Paveli evaca, i na moja traženja da se ovaj opomene i da mu se pripreti sa materijalom, koji je ovaj meni dao, a koji se mogao vrlo lepo da iskoristi, nisam dobijao nikakve odgovore. Dr. Vragovi je i meni tvrdio, da Miljkovi ništa ne radi na politi kom polju, ve studira, i da je bolje da se ostavi na miru. Naravno da se sada sve razjašnjava.

Posle zaklju enja sporazuma izme u Beograda i Zagreba obustavljeno je do daljeg nare enja repatriiranje emigranata i ovaj momenat Paveli evci iskoris avaju da ubace me u emigrantima, da ih Gospodin Dr. Ma ek ne želi i da se mogu u Hrvatsku povratiti kroz revoluciju i sa Paveli em na elu. Tada zapo inje ponovna propaganda Paveli a me u emigrantima u Italiji, jer i italijanske vlasti po inju da dozvoljavaju diskretnu akciju Paveli u i njegovim agentima, pošto su u zbacivanju režima Stojadinovi a gledali novu našu orijentaciju i smatrali su da je potrebno opet pripremati revolucionarni teren u našoj zemlji. Naravno, Italija nije bila zadovoljna sporazumom izme u Srba i Hrvata i pokušavala je preko Paveli a da izazove nezadovoljstvo i da stvori nov talas protivu Beograda, što joj nije polazilo za rukom.

Potrebno je da se ovde opširnije zadržimo na izlaganju injenica koje e najjasnije

ukazati na najnovije događaje i na sistematsko pripremanje rata protivu naše zemlje od strane Italije.

Kao što je poznato Italija je uvek računala u svojim političkim poduhvatima ili bolje reći u ucenjivanjima prema našoj zemlji na dr. Antu Pavelića, koji je bio i kroz marsejski atentat vrsto povezan za Musolinia i grofa Cianoa, a sa svojim znanjem i sugestijama ovaj težak zločin organizovao, jer su oni, kao što napred rekoše, otkrivali u sledstvu atentata raspad naše zemlje. U svojoj cik-cak političkoj liniji, koja je u glavnom zavisila od Berlina, Italija je povremeno dopuštala Paveliću ili bremzovala donekle akciju protivu naše zemlje, što je zavisilo da li se u odnosnom momentu trebalo računati na našu zemlju ili je trebalo uceniti Beograd. Međutim, italijanska propaganda u našoj zemlji uvek se oslanjala na frankovce sa kojima je održavana najtešnja veza preko gen. konzulata u Zagrebu (Dr. Gobi). U Zagrebu je duže vremena bio rascep među frankovcima, tako, da su se ocrtavale tri grupe: grupa Cerovskog-Dr. Budaka; grupa Galjardi-Rukavina; i treća grupa dr. Buba, koja je bila orijentisana prema Nemcima. Sa prvom i drugom grupom ital. gen. konzulat podržavao je direktne veze i finansirao je rad ovih organizacija.

Može se reći da je jedno duže vreme posle potpisa pakta prijateljstva sa našom zemljom emigracija bila dobro kontrolisana i da se pomišljalo i na likvidaciju ustaškog pitanja. Ovo je bilo u vremenu g. Dr. Stojadinovića jer svakako tada Italijani nisu mogli predvideti sve buduće događaje, već su računali da se moraju sa nama nekako nagoditi i da su im svi raniji planovi protivu naše zemlje propali. Pavelić je bio konfiniran u Sieni; ali ipak donekle se popuštalo prema ovome i dozvoljavalo se ili bolje reći zatvarale su se oči pred njegovim vezama sa inostranstvom i koje je on vešto filtrirao preko italijanskih i naših svećenika. Italija je jedno duže vreme bila ukinula i one velike kredite za »hrvatski domobran«, koji je u jednom momentu došao u krizu zbog materijalnih sretstava, pa je jedva povremeno uspevao uz kotizaciju članova da izda koji broj svoga lista, koliko da se pokaže da organizacija životari i da se prikrije njen raspad, koji se svakim danom približavao. Pavelić je preko svećenika - aha dr. Justina Medića, iz franjevačkog reda, poručivao svojim ljudima u Americi: Luki Grbiću, Franji Budaku i Zvonku Budaku, u Sev. Americi, da se strpe, kao i svojim delegatima u J. Americi: Zlatku Frajsmanu i Anti Valenti, koje je okuražavao da je ova kriza momentalna i da se ne sme pokazati pred Italijanima slabost organizacije. Pavelić je stalno radio na intrigama izmeću naše zemlje i Italije računajući na oportunan momenat za svoju akciju.

Ja sam uvek podvlačio na nadležnim mestima da je Pavelić za nas jedna stalna opasnost, o kojoj treba voditi strogu evidenciju, kao i da je potrebno im pre rasturiti njegove organizacije, kako u Evropi, tako i u Americi, kao i likvidirati ustaško pitanje, jer Italija je uvek računala na ovoga, dok mnogi nisu pridavali Paveliću u ovu važnost smatrajući da on nema nikoga za sobom, zaboravljajući da to danas u nasilnim akcijama »osovine« nije ni potrebno, već samo jedna forma i izdajnik.

U Sieni su studirali neki naši svećenici u franjevačkom zavodu »Opservanca« i među njima je bio fra dr. Justin Medić, o kome je bilo napred reći. Ovaj je bio u najboljim vezama sa Pavelićem i slao je njegove poruke u Ameriku i u zemlju. Vrlo sam se rado morao da dejstvujem kod ital. vlasti radi ovoga i radi ital. svećenika fra Emanuela Sardia, paroha kraja u kome se nalazila vila Pavelića, jer je i ovaj pomagao Paveliću u dopisivanju i u njegovim vezama. Italijanske vlasti po njihovom starom običaju oglašivale su se o ovim našim primedbama tvrdeći da će spremiti, da će sprovesti istragu, pa se gotovo uvek manje više na ovome završavalo.

U Rimu imamo veliki naš katolički zavod Sv. Jeronima sa crkvom, koji smo pomagali u izgradivanju nove palate zavoda u centru grada, pa i u ovom zavodu Pavelić je još od prve svoje akcije imao svoje veze, koje je i sada upotrebljavao, tako, da

sam vrlo često nailazio u svojim istragama na kanale Paveli a i njegove ljude u ovom zavodu. Tako sam otkrio u ovom našem zavodu dake-sve enike: Josipa Šojata, iz Senja, i Branimira Župan i a, koji su aktivno saradivali sa Paveli evcima na vezama sa zemljom, dok sam nailazio i na druge dake, koji su pokazivali znake simpatija ali nisam mogao utvrditi i njihov rad i veze sa Paveli em. Prvu dvojicu smo proterali iz Italije u zemlju ali izgleda da nisu bili uzeti na odgovornost ili su pak posle saslušanja u Zagreb, policiji pušteni na slobodu da nesmetano nastavljaju svoj rad u zemlji, što je svakako bilo opasnije.

Prema izveštajima Kralj, poslanstva iz Vašingtona pošta za Paveli a dolazila je i preko našeg sve enika fra Bonaventure ZECA, gen. prokuratora zavoda Sv. Kuzme i Damjana u Rimu - Via Miranda br. 2. Istragom utvrdio sam tačnost ove vesti ali je istraga zastala, s obzirom da su se svi zauzeli za ovoga oveka, pa i Vatikanski krugovi. Naravno, ovaj je takođe saznao za naše interesovanje i obustavio je svoj rad. Radi ilustriranja akcije Paveli a među sve enicima dovoljno bi bilo citirati jedno pismo upućeno od fra Bona Zeca pisano na latinskom jeziku ital. parohu u mestu Taurianova, gde je tada bio konfiniran poznati terorista Vladimir Singer, zvan Vlado »žap«. U ovom pismu Zec objašnjava akciju ustaša sa parolom borbe protivu srpskog pravoslavlja i preporučuje mladog borca za katolicizam ovome parohu radi venanja. Izmeću Singera i Zeca prepiska je išla preko ovoga italijanskog paroha, i njegovo ime ne se am. Na moje intervenisanje ital. policija uinila je korak kod Vatikana za prerenšaj ovog sve enika, koji je uklonjen.

Treba napomenuti ovom prilikom da je Paveli od ranije stajao dobro kod izvesnih vatikanskih krugova, specijalno kod kardinala Pelegrinetia, biv. papskog nuncija u Beogradu, jer je upotrebljavao parolu borbe protivu pravoslavlja i osnivanje jedne katoličke države. On je u prvom delu svoje akcije imao i odlične veze sa biskupom Ivanom Sari em iz Sarajeva sa kojim se višao u Rimu ranijih godina. Šari je prilikom Euharističkog kongresa u J.Americi obišao i osvetio domove »Hrv. domobrana«, o čemu smo imali izveštaje i fotografije i preko ustaške štampe. Opet neki obziri nisu nam dozvolili da se zakonski obrađujemo ni sa ovim visokim sve enikom.

U svome radu nailazio sam vrlo često na razne i jake sumnje protivu rektora zavoda Sv. Jerolima g. dr. Juraja Maareca ali od mene su se tražili pismeni dokazi, što nisam mogao da pribavim, jer se ovaj vrlo vešto uvao i izgleda da je svoje veze filtrirao preko fra Medija i drugih aka-sve enika. Sada se, nažalost, i ovo dokazalo kao tačno i to eklatantnim dokazom predajom od dr. Maareca našeg zavoda Paveli u i njegov prilazak sa veštinom sve enika ovome. O ovom aktu dr. Maareca obavešten sam pismeno od našeg poslanika Gospodina Dr. Miroševića-Sorga od pre nekoliko dana.

Posle jednog izvesnog perioda zatišja, tako da se izrazim, a koji je bio ipak karakterizovan povremenim pokušajima uspostavljanja veza Paveli a sa zemljom i inostranstvom, koliko da da od sebe znake života i nadu svojim ljudima na obnovu akcije, dok je od konfiniranih ustaša bio potpuno odvojen, on koristi ratni zaplet i još dok se Italija odlučivala Paveli je vešto počeo da manevriše i da iskorišćava naše dosta ohladnele odnose sa Rimom. Paveli je pokušavao da Italiju uputi protivu nas, jer i onako je Italija želela da izbegne sukob sa Francuskom sve do poslednjeg momenta. Paveli je primao izveštaje iz zemlje kako je kod nas situacija zrela za revoluciju i kako se naš Gl. d. štab i vlada pripremaju na napad protivu Italije i to kada ova bude napala Francusku. Naravno, da je Rim ovakve veštine ubačene, možda i poručene, razloge rado prihvatao da bi se zaplet stvorio na Balkanu, gde je Italija pretendovala na svoje životne prostore, dok me utim Berlin je uputio Italiju na Francusku.

Paveli je dobio dozvolu za obnovu ustaške akcije polovinom januara 1940. godine, kada je posetio, po pozivu, grofa ana u njegovoj privatnoj vili u Rimu, pa se tom prilikom govorilo i o planu rasparavanja naše zemlje, što sada i sam Paveli

priznaje. U ovom smislu dao je izjavu Paveli kao »šef države« italijanskom novinaru Kurciu Malaparte, koji je ovu izjavu publikovao u svome lanku u »Korijere dela sera« od 20. maja t. g. pod naslovom: »Istorijski susret u Monfalkonu«.

Do akcije protivu Jugoslavije nije tada došlo sa razloga da Berlin nije dozvolio Rimu i ja znam da je Paveli u to vreme ponovo zamoljen da se strpi i da pojača svoj konspirativni rad u zemlji u otkivanju povoljnijih momenata za akciju. Ipak ovaj period obeležava započinjavanje obnove ustaške akcije, kako u zemlji, tako i u Italiji, a posebno na uspostavljanju kanala sa zemljom.

Nekako u to vreme Paveli je dobio dozvolu da uspostavi svoju terorističku organizaciju na revolucionarnoj bazi i da pripremi obnovu akcije za oportuni moment, koji je jedino zavisio od političkog razvoja događaja. Odmah je obnovljen »glavni ustaški stan« sa sedištem u Luki, kraj Pize u Firencije. Ovaj »glavni ustaški stan« je bio sastavljen od sledećih ustaša: Evgen Kvaternik, kapetan Stjepan Tomić, zv. Dabiša, Vjekoslav Servaci, Mijo Bžik, Ivan Herenčić, Vladimir Singer, Mijo Babić, Antun Godina, Ivan Devčić, zvani Pivac, koji je poznat iz lične bune, sve stari i probani vođinci iz ranijih akcija. Ovaj »štab« bandita imao je za zadatak da uspostavi kanale sa zemljom i da najhitnije organizuje u zemlji ustaše i da pripremi akciju za pogodan moment, koji se svakog časa otkivao i najavljavao, što je zavisilo od političke situacije, koja se vrlo često menjala između Beograda i Rima.

Tako su uspostavljeni kanali u Trstu, na Rijeci, odnosno Sušaku, kao i u Zadru preko Preka-Šibenika. U Trstu je bio doveden iz Beča bivši pukovnik Franc Apolonio, zet Ivana Perčića, koji je imao za zadatak organizovanje vojne špijunaže u saradnji sa italijanskim obavestajnim centrom u Trstu, dok na Sušaku angažovan je trgovac Marijan Šimić i njegova sekretarica Milka Gržeta, koja je svakodnevno prelazila na Rijeku radi pošte i materijala, koji je primala od emigranta Antuna Godine, koji je u to vreme bio na kanalu ustaša na Rijeci. Na Sušaku radili su i neki drugi agenti Pavelića na vezi sa Zagrebom od kojih se sećam: Josipa Rukavine, Pavao Došena, dok ostalih se ne sećam imena.

U Zadru je radio Dr. Andrija Relja i preko Preka-Šibenika podržavao veze sa Pavelićevcima i prebacivao materijal i ljude, koji su dolazili na sastanak sa Pavelićem. U ovoj akciji naročito su se kompromitovali u Preku: dr. Marko Mašina, koji je važao kao čovek Gospodina Dr. Maćeka i pristalica HSS, Šime Vučković, barkar iz Preka, koji je stalno prebacivao materijal i ljude između nas i Zadra. U poslednje vreme došao je jedan mladi policijski činovnik, čiji su imena sećam, koji je odao i neke naše poverljive raspise Paveliću. Ovaj policajac je poznat Gospodinu Banu, jer sam odmah na ovoga skrenuo pažnju. U Šibeniku bilo je više lica u vezi sa Zadrom, kao advokat dr. Nikolić, onam. paroh, koji je izbegao, i dr.

Iz Zagreba održavali su vezu sa Zadrom - dr. Reljom kurir dr. Budaka: Jerolim Katić, koji je imao bife kraj policije, Stjepan Ivandić, iz Posedarja, dok sa Trstom veze su išle preko naših konduktera, pa je jedan uhvaćen u vezama i protivu ovoga povelja se istraga.

Među ljudima Pavelića, kao i u italijanskom policijskom nadzornom aparatu, imao sam dosta dobrih veza, tako, da sam preko ovih svojih poverenika bio o svemu hitno obavestavan i uvek sam sa celokupnim materijalom upoznao Ministarstvo unutrašnjih poslova, dok sam u dva maha bio upoznao i kod Predsednika Gospodina Dr. Maćeka, Gospodina Dr. I. Jukića, Pomoćnika Ministra inostranih poslova, kao i kod Gospodina Bana u Zagrebu, da bi i ove upoznao sa svojim obavestajima i dogovorio se o novim potrebama i izmenama u policiji.

Uvideo sam imperativnu potrebu izmene policijskog aparata u Zagrebu i da se ova delikatna politička obavestajna služba poveri jednom užem krugu probanih činovnika, kao i da se uspostavi direktan kontakt po ovim pitanjima između Ministarstva unutrašnjih poslova.

poslova - pomoćnika Ministra i Gospodina Bana. U prvom momentu to nije išlo i ja sam u svojoj službi u Rimu stalno doživljavao da sam vrlo često saznavao da je Paveli u toku naših delikatnih stvari, pa su i neki namerno ubačeni sa naše strane poverljivi izveštaji dolazili do ruku Paveli a, što je bio eklatantan dokaz da je ovaj imao svoje ljude u zagreb. policiji, što je uostalom i on tvrdio i hvalio se kod ital. vlasti.

Nažalost, sve moje opomene nisu bile efikasne, već je trebalo sačekati i konkretnije inženjere da bi se uvidela potreba dubokih reformi i izmena celokupnog pol. aparata u Zagrebu i po nekim drugim mestima, o čemu ćemo docnije govoriti.

U Hrvatskoj Paveli je uspeo preko svojih poverenika da sprovede organizaciju ili bolje reći da u Zagrebu postavi jedan svoj komitet u koji su ušli: Dr. Boža Cerovski, dr. Mile Budak, dr. Milovan Zani, Slavko Kvaternik, dr. Mladen Lorković, biv. pukovnik Sabljak, i dr. Cerovski je sve do begstva u Italiju bio zamenik Paveli a za Hrvatsku i vodio konspirativnu akciju sa Slavkom Kvaternikom i pukovnikom Sabljakom, dok su dr. Budak i dr. Zani imali propagandnu i organizacionu stranu. Oni su imali da postavljaju komitete organizacije i da ove zatim povezuju sa konspirativnim ljudima radi akcije. Pukovnik Sabljak imao je vojnu špijunažu i povezivanje sa hrvatskim oficirima i prikupljanje našeg vojnog materijala po naređenju iz Rima, odnosno Paveli a.

Dr. Budak i Žani štampali su novine i letke i ove su stvari obično radili u »Semeništu« u Zagrebu, kao i po nekim drugim manastirima. U ovoj njihovoj akciji otkriveni su više svećenika, koji su bili pohapšeni i pod istragom. Jedna vrlo nemila pojava ali koja se daje objasniti ranijom akcijom Paveli a i njegovom oštrom borbom protivu pravoslavljana čemu je on bazirao okupljanje ovih mladih svećenika — većinom franjevac. Svakog časa otkrivali smo svećenike Paveli a među mladima svećenikima, specijalno u Dalmaciji i u Zagrebu, pa smo sa pribavljenim materijalom više puta intervenisali preko našeg Gospodina Poslanika pri Sv. Stolici kod Pape i drugih ali slučajevi su se ponavljali i izgleda da i ove intervencije nisu pomogle.

U Zagrebu postojala je i jedna druga grupa frankovaca, da ne govorim o grupi dr. Bučevića, koja je imala netačnu orijentaciju i stvarala nekakvu radnu nacionalnu organizaciju, i ova grupa okupljala je manji broj ljudi i to: dr. Emanuel-Manko Galjiardi, grof Bombel, biv. kapetan Juca Rukavina, koji je pomilovan sa doživotne robjice, i dr. Načelnik ove grupe stajao je Galjiardi, koji se afirmirao kod Italijana kao stari njihov špijun. Za Galjiardia stvarno se može reći: »Čiji nije bio i koji biti neće«. Rukavina je stajao na čelu organizacije »političkih osuđenika« i ovu je iskoristio kao svojevremeno poduhvate. Ova je grupa bila protivu dr. Budaka i Sl. Kvaternika, dok je tobože priznavala Paveli a, premda je i ovde postojala surevnjivost. Ovu grupu finansirala je Italija prema radu i prema nalogu za izvršenje dobijenim iz Rima. Grof Bombel bio je kurir između Rima i Zagreba i on se starao o finansijskoj strani organizacije. Imao sam prilike da se upoznam sa primama ove grupe u Rimu i u vezama sa italijanskim državnim službenicima. On je od Ministra finansija, Taon de Revela, po nalogu grofa Ananina, primio u više mahova već sume novaca, dok je u Rimu redovno bio priman od Filipa Anfuzza, koji je radio emigrantske stvari od obnove ustaške akcije.

Ministar Filippo Anfuzzo u više mahova nastojao je da izmiri grupu Galjiardia i dr. Cerovskog-dr. Budaka, jer me usobne borbe u mnogome su kočile pojava i rad ustaša u zemlji, o čemu ćemo docnije biti reči.

Italijanima je stalo bilo da preko Paveli a po svaku cenu dođu do naših vojnih podataka i planova i stalno se forsirao Paveli i njegovi ljudi u zemlji da prikupljaju što hitnije sva vojna obaveštenja, kako bi se na osnovu ovih postavili italijanski ratni planovi protivu nas. Saznao sam za mnoga naša vojna obaveštenja, a koja su dolazila od pukovnika Sabljaka iz Zagreba, kao i od majora Tomislava Sertića, zvanog u konspiraciji »Seka«, koji je ova doturao preko Pavla Došena na Rijeku. Sertić je

angažovao i jednog svog prijatelja majora u Ogulinu, čiji se imena ne sećam ali znam da je uhapšen od naših vojnih vlasti, a posle begstva Serti je iz zemlje. O svemu sam bio obavestio svoje Ministarstvo mole i hitnu istragu ali u međuvremenu se stvar otkriva i nastaju prva begstva iz naše zemlje: Marijan Šimić, Došen, Serti, dr. Cerovski, Josip Rukavina, Jerolim Katić, Ivandić. Serti je prvo izbegao u Maarsku, a zatim je doputovao u Firenciju, gde je ostao u saradnji sa Pavelićem na vojnim stvarima. Ovde se najbolje pokazalo da je Pavelić imao svoje ljude u našoj policiji i da mu je sve otkrivano, pa su se tako na vreme mogli spasti od hapšenja ovi njegovi glavni agenti, koji su bili kompromitovani pruženim materijalom iz mojih izvora.

Tako novi emigranti smešteni na Rijeci i u Zadru znatno su pojačali akciju Pavelića, koja se naročito osećala od kraja prošle godine. Na Rijeci su duže vremena boravili: dr. Cerovski, Marijan Šimić, P. Došen, Josip Rukavina, dok u Zadru Jerolim Katić i Mate Boban pojačavaju rad dr. Relje. Insistirao sam svakoga časa kod ital. vlasti da se ovi novi emigranti uklone dublje od granice ali je to jedva usledilo posle dužeg vremena i to Šimić je poveren u Trst, odakle je opet nesmetano nastavio akciju i vraćao se na Rijeku radi sastanaka sa svojim ljudima, koji su onamo dolazili iz Zagreba i sa Sušaka.

Nekako krajem prošle godine bio je pozvan u Italiju na dogovor kod Pavelića Emanuel-Manko Galjiardi, koji se ilegalno prebacio preko Preka—Zadra, o čemu sam odmah obavestio naše vlasti, što se pak odmah saznalo od Pavelića, tako, da je iz straha od hapšenja Galjiardi ostao u Pizi kao emigrant. Ovom prilikom je Galjiardi dao svoj veliki izveštaj ital. vlastima o svome radu, jer se ovome zameravalo da je trošio mnogo novaca, dok je u poslednje vreme podbacio sa akcijom na terenu. Galjiardi je u ovom izveštaju tvrdio, da je njegova organizacija sprovela incidente u vojsci u garnizonima: Karlovac, Osijek, i dr. mesta, pre dve godine, pa da je njegova organizacija izvršila i seriju atentata u Zagrebu i okolini, dok je oštro osuđivao dr. Budaka i St. Kvaternika, koji su ga ometali u radu. Tada se otkrilo da dr. Galjiardi nije primao poslati novac preko grofa Bombela, koji je novac Rima na 2 miliona dinara upotrebio za isplatu svojih dugova. O svemu Galjiardi je obavestio Rukavinu, koga je ostavio za svoga zamenika, pa je u sledstvu ovog izveštaja grof Bombel osuđen na smrt od organizacije i na njega je izvršen atentat u Zagrebu, koji je organizovao Juca Rukavina, kako se i sam Galjiardi hvalio kod Pavelića. Tražio sam odmah u sledstvu atentata da se grof Bombel uhapsi i Juca Rukavina i da se povede i proširi istraga na sve poznate članove bande, jedne i druge grupe, ali i ovog puta zagreb. policija iz nepoznatih razloga nije otvorila istragu i grof Bombel se sklonio iz Zagreba, dok je Juca Rukavina ostao na slobodi.

Posle ovog događaja bio sam u Beogradu i tražio da se povede istraga, kao i da se organizuje jedan specijalni policijski aparat, jer nisam imao više poverenja u zagreb. policiju ili bolje reći u dr. Vragovića i u njegovu najbližu okolinu. Tada sam dobio obećanje da će se sve ovo urediti i da će se pomoćnik Ministra g. Ž. Simonovića sastati sa Gospodinom Banom da se sve ovo uredi i da se stvore obavешtajni sektorski centri prema Postojni, Rijeci i Zadru, što je bilo vrlo potrebno.

Ubrzo dolazi u Italiju na poziv Pavelića i Galjiardija Juca RUKAVINA, koji se ilegalno prebacuje preko Zadra, o čemu najhitnije obavешtavam Ministarstvo skreću i pažnju da odmah uhapsi Rukavinu, jer ovaj je imao za dužnost da poveri sa Pavelićem celu revolucionarnu akciju i da prebaci materijal. Zamolio sam najviše u pažnju prilikom istrage, kao i da se ovaj pusti da dođe u zemlju i da se prati, jer će imati da obično sve ljude, jedne i druge grupe, i da im isporuči instrukcije Pavelića za pretstoje u akciju. Rukavina ostaje 20 dana u Italiji, jer je obavешten da mi znamo za begstvo i da se priprema njegovo hapšenje na povratku u zemlju. U međuvremenu obavешten je iz Zagreba da je sve uredeno i da može da se povratiti u zemlju. Obavestio sam telegrafski

Ministarstvo preko Kralj, poslanstva kada je Rukavina krenuo preko Zadra da se ubaci u zemlju i nadao sam se da će ovaj biti zatvoren ali se dešavaju stvari neobjašnjive, koje sam tek docnije saznao. Dr. Vragovi je tvrdio Ministarstvu, a na osnovu izveštaja svojih inženjera, da Rukavina nije napuštao svoju postelju, već je 20 dana bio bolestan, pa tako je moj izveštaj demantovan. Pavelić je likovao i pokazivao svoje izveštaje ital. policiji tražeći i da ja budem uklonjen iz Italije. Italijanska policija mu je dala kao razlog da ja moram ostatu na svojoj dužnosti, jer bi inače pala sumnja na Italiju i njene pripreme, što nije bilo politički oportuno.

Rukavina je ovom prilikom primio instrukcije od Pavelića, Italijana, kao i od Galjardija za rad na terenu obeju grupa, koje su sada bile izmirene, kao i da odnese novac i poruke za skorašnju akciju. Rukavina je ovom prilikom podneo veliki izveštaj preko Pavelića ital. Min. inostr. poslova o političkim prilikama u zemlji, o našim vojnim pripremama, kao i o stanju organizacije. Ovaj sam izveštaj imao u prepisu i dostavio sam Ministarstvu, s molbom da se ne pokazuje zagreb. policiji, već samo Gospodinu Banu. Tada je rešeno sa Rukavinom da se ustaši ubacuju kao padobranci u našim vojnim odelima, dok će im Rukavina javiti pogodna mesta, gde će biti sa ekani. Bilo je detaljirano za rad u zemlji na slučaj akcije i ratnog zapleta sa nama, koji se predviđao.

Pisao sam u više mahova lično tadaš. pomoćniku g. Z. Simonoviću u moleći ga da uzme u svoje ruke slučaj Rukavine za koga garantujem da je bio u Italiji 20 dana, jer će se kroz ovaj slučaj sve otkriti. Najzad, ovaj slučaj, kao i mnogobrojni drugi, poslužili su da se uverimo da je potrebna smena dr. Vragovića i njegove okoline, pa je na mesto ovoga doveden dr. Rihard Vikert, upravnik policije iz Sarajeva, koji se odmah dao na posao, premda je već bilo dočkan da se stvari postave na svoja mesta. Imao sam priliku da razgovaram sa g. dr. Vikertom u Zagrebu, kada je ovaj preuzeo dužnost, pa sam mu o svemu govorio i dao spiskove opasnih lica. On je odmah uhapsio Rukavinu, pa je ubrzo otkrio organizaciju Pavelića, koje je htelo da rasturi ali vidim da nije imao više vremena. Tom prilikom bilo je govora i o konfinacijama i o potrebnim preventivnim hapšenjima sumnjivih lica prema listama, koje smo imali, na slučaj da se pokuša revolucija ili da dođe do rata sa Rimom.

Šta je bilo i gde je ovo zastalo ne znam. Nažalost, vreme je žurilo i bilo je već dočkan da se sistematski sprovedu stvari, koje su tako dugo vremena sabotirane i sprovedene u korist Pavelića. Samo išćenje policijskog aparata zahtevalo je mnogo vremena sa puno takta, kao i novog stručnog osoblja.

Marta meseca t.g. dobio je dr. Pavelić iz Zagreba veliki vojni izveštaj od biv. pukovnika Sabljaka o poslednjim našim vojnim pripremama, obaveštenja o našem ratnom planu, odnosno o glavnoj našoj liniji i prihvatnim linijama, o rasporedu vojnih snaga, pomoćnim aerodromima, o novim izmenama u avijaciji, povlačenju aerodroma sa granice, itd., itd. Sećam se da je bilo mnogih poverljivih izveštaja sa oznakom poverljivog broja Gl. d. štaba. Ja sam ovaj izveštaj dobio u izvodu od šest strana i prosto nisam mogao da verujem ali mi je g. p. pukovnik Škrivanić, kome sam o ovome govorio, potvrdio podatke o najnovijim promenama u avijaciji, a koje su bile strogo poverljive prirode. Izveštaj sam poslao preko g. Save Obradovića, pomoćnika Ministra trgovine, koji se tada povraćao sa trg. pregovora iz Rima. Znam da je izveštaj najhitnije predat Gl. d. štabu - Obav. odeljenju, pa me je jedan moj poznanik iz Ministarstva unutrašnjih poslova obavestio, da je ovaj izveštaj strašno odjeknuo u Min. vojske i mornarice. Ovaj sam izveštaj, kao i ostale strogo poverljive izveštaje, dostavio na ličnu notu g. Z. Simonoviću a, tadaš. pomoćniku Ministra.

Tada sam uvideo da u Zagrebu pukovnik Sabljak, dr. Budak i dr. imaju mnoge veze u našoj vojsci, dok se Pavelić hvalio sa svojom novom vezom u Gl. d. štabu (neki pukovnik Hrvat), čije ime nisam mogao odmah saznati. Nastojao sam i tu vezu da

otkrijem ali je nastupio rat i bio sam odmah stavljen pod pol. nadzor i morao sam obustaviti sve svoje veze.

Paveli je u više mahova navrao u Rim od januara t.g., naravno, u strogoj tajnosti u pratnji dr. Etora Kontia, gen. inspektora j.b., i otedao je u hotelu »Kontinental«. U ovim prilikama obilazio je ministra Filipa Anfuzi u njegovom privatnom stanu, kao i neke iz Gl. d. štaba, dok kod Musolinia nije bio voden, što je bilo i razumljivo pošto se ovaj nije hteo još da kompromituje ne znaju i tok njegove cik-cak političke linije, koja je još uvek u svome pomeranju zavisila isključivo od držanja Berlina. Baš u to vreme nastojalo se od Berlina da se i mi privremo na stranu »osovine«, što je Italija specijalno želela, s obzirom na strašan položaj italijanske vojske u Albaniji, koja se morala nekako spasiti. Na ovaj način pravdali su se i kod dr. Paveli a obe avaju i ovome da je momenat za akciju ubrzo doći.

Anfuzi je jednom prilikom zatražio od Paveli a listu njegovih najvažnijih političkih prijatelja u Jugoslaviji a na koje on može da računaj akcije u zemlji. Ovu sam listu dostavio Ministarstvu i ona iznosi na 100 imena, pa se većinom pominju poznati simpatizeri Paveli a, frankovci, kao i neki od Muslimana iz Bosne, pa među ovima i dr. Džafer Kulenovi . Ja sam u dva maha obavestavao Ministarstvo o ovim ljudima Paveli a skreću i pažnju da se pri evidentiranju treba povesti strogo računaj, jer nije isključivo da je bilo i hvalisanja sa strane Paveli a, kako bi svoj pokret u zemlji predstavio kod Italijana kao ozbiljan narodni val.

Nekako u to vreme nailazi jedno manje zatišje jer smo se poćeli da orijentišemo u znaku »osovine« i tada je Rim opet pokušao da računaj za momenat zalaže. Naše vlasti htele su da ovaj momenat iskoristimo i da zatražimo povračaj u zemlju naših novih emigranata, kojih je bilo devetorica, dok ital. vlasti su otezale sa ovim odgovorom i svi naši koraci, kako moji preko Min. unutra, poslova, tako i Kralj, poslanstva preko Min. inostr. poslova, nisu uspeli i jednostavno nismo dobili odgovor, dok mi je računaj da ne insistiramo u ovom traženju. Preko svojih poverenika obavesthen sam da je Paveli bio vrlo ljut i zabrinut usled našeg orijentisanja prema liniji Berlina-Rima, pa je bio pozvan u Rim i primio je utehe i obećanja da će sve to biti prolazno i za momenat, s obzirom na tešku situaciju u Albaniji. Od Paveli a se tražilo da za momenat uspori svoju akciju kako se ne bi davali preteksti za naše intervencije, a naroćito u ovim momentima kada smo bili potrebni Italiji i Nemaćkoj. Uvek stara taktika Rima kada se nešto iz ekivalo od nas. Paveli je i dalje mogao konspirativno računaj i da podržava revolucionarni duh kod svojih ljudi poručuju i ovima da je ovo samo jedan potreban trik, politički manevar potreban Italiji, dok se on sada može još sa više poverenja osloniti na Italiju, jer ima obećanja sa nadležne strane. Na ovaj način umirio je svoje ljude, a materijalna srećtva nisu bila umanjena, već se samo trebalo uzdržati od kakvih izgreda u zemlji, kako se ne bi kompromitovala miroljubiva akcija Italije prema nama, a koja se imala tih dana da manifestuje u našem privlačenju ka »osovini«.

Galjiardi je stahovao u Pizi i stalno je bio u korespondenciji sa ženom biv. ministra Ivica Kovaćevića, koja mu je služila za vezu u zemlji, kao i još jedna ličnost u Mariboru, koje se ne sećam. Preko pisama i karata, računaj jedan pogodan način, Galjiardi je pod tu imenem obavestavao da će skoro započeti akcija i računaj za Uskrš biti već svojoj kući. Sva sam pisma i karte imao u prepisu i dostavio sam ih Ministarstvu i Ministarstvo je identifikovalo sva lica, koja su se pominjala pod pseudonimom. Paveli nije mnogo verovao u Galjiardia i nije aktivno saradivao sa ovim, jer ga je sumnjičio, s obzirom na njegovu prošlost, a tim računaj, što se verovalo da i ovaj ima veze sa nama, jer nikako nisu uspeli da otkriju naše izvore.

Italija je računaj u to vreme u inila korak u Berlinu tražeći da ovaj insistira u Beogradu da se i mi orijentišemo u znaku »osovine«, kao i da olakšamo Rimu izašiljanje pomoći njihovim trupama u Albaniji. Tih dana bio sam obavesthen računaj da ćemo mi biti pozvani u

Salzburg na razgovore, što se i desilo. Baš na dan polaska za Salzburg naših državnika bio sam pozvan u posetu kod ministra fon Bizmarka i posetio sam ovoga praprednika od šefa »SS« trupa za Italiju grafa dr. Evgena Dolmana. Sa ovom dvojicom sam imao duži razgovor o hrvatskim emigrantima i dr. Dolman je sa svoje strane napao ravnateljstvo držanje Italijana, koji greše pomažu i jednu grupicu kompromitovanih ljudi u marsejskom atentatu, što onemogućava sasvim prirodno i potrebnu iskrenost u sadašnjim našim vezama sa Italijom. Bizmark je obećavao da će i on lično razgovarati sa Filipom Anfuzom o ovoj bandi i da će podržati da se bar sada reši i ovo pitanje, što će doprineti i stvarnom poboljšanju naših odnosa sa Italijom.

Narednih dana trudio sam se da iskoristim ove političke momente i da rešim u koliko se može bolje emigrantska pitanja, kao i da povratim Pavela i ostale emigrante, koji su sa injavali »gl. ustaški stan«, u svoja ranija mesta konfinacije. Naišao sam u prvim koracima na neiskrenost kod ital. vlasti, koje ništa nisu htjele da priznaju, već su pokušavale da se pravdaju, jer su htjele da dobiju u vremenu. Sva obejanja prokontrolisana preko mojih ljudi pokazala su se kao netačna. Jasno je bilo da se stvari otežu i da se taktizira sa nama. Uvideo sam da je potrebno i energično intervenirati, pa sam pripremao u ovom smislu i predloge, a naročito da se u ini korak u konkretnoj formi i iznesu i dokumenta, kojima se apsolutno moglo na jedan nepobitan na in dokazati da je Pavel i njegova banda pripremala revoluciju kod nas.

Naš veliki dan 27 marta odjeknuo je strašno u Italiji i bilo je samo pitanje dobijanja u vremenu, jer se Rim poplašio za svoju vojsku u Albaniji. Meni je bilo odmah jasno ovo taktiziranje Italije kada je 28 marta, večer sutradan, doputovao u Rim po pozivu Filipa Anfuzza dr. Pavel i u pratnji nekolicine iz svoga »gl. ustaškog stana« i to: Evgen Kvaternik, Stjepan Tomić, Miho Babić, Tomislav Sertić, Godina, Servaci. Svi su ovi otišli zajedno sa dr. Kontiem, gen. inspektorom j.b., u hotelu Kontinental. Imao sam priliku da ove sa nekoliko metara daljine vidim odmah po dolasku i pratio sam ih u stopu, tako, da sam o svemu bio najhitnije obavještan. Još istog dana uputio sam jedan veliki telegram svome Ministarstvu skrećući u pažnju da se radi o revoluciji u Hrvatskoj, koja će biti podržana od Rima i vojnički. Pavel je video pored Anfuzza i neke ličnosti iz Gl. d. štaba zajedno sa Sertićem i Tomićem, koji su bili vojni eksperti Pavelića. Anfuzzo im je rekao da se pripreme za revoluciju jer je njihov momenat došao i date su im određene ruke i sva podrška ital. vlasti. Još toga dana je naredeno da se svi ustaši puste iz konfinacije sa Lipara i Sardinije, ukupno 231, i da se upute u Pizu, gdje su primili naše vojne uniforme i upućeni su zatim na granicu prema Rijeci, gdje je i Pavel 1. aprila otišao.

Na dan 29. marta dr. Pavelić je u kabinetu gen. direktora policije dr. Seniza doveden u vezu sa šefom »SS« trupa dr. Dolmanom, koji je još istog dana stupio u vezu sa Berlinom da bi izdejstvovao potvrdu Pavela i dozvolu za akciju. Kroz ove dane Pavelić je proučavao svoju akciju u Hrvatskoj zajedno sa svojim ljudima i ital. vojnim ekspertima, kao i pripreman je propagandni materijal, revolucionarni govori, i dr. materijal.

Kako su se momenti razvijali munjevitom brzinom ja sam svakog dana, počevši od 28. marta, izveštavao Ministarstvo unutrašnjih poslova, preko šifre Kralj, poslanstva, o svima ovim detaljima moleći u šifri od 29. marta da se izvrše preventivna hapšenja: dr. Budaka, dr. Žanić, Stjepan Kvaternik, dr. Lorković, i svijetu onih drugih sa veštom postavljene evidencione liste. Ja sam otvoreno rekao u ovim mojim telegramima da Pavelić organizuje revoluciju u pozadini naše vojske i da će ustaši da se spuštaju u našim uniformama kao padobranci. Italija je pokušavala da nas u pregovorima zavarava za neko vreme kako bi nemačka vojska mogla da se organizuje za napad na nas, dok napad je rešen i puna podrška Paveliću je data već 28. marta a ostalo je bilo samo manevrisanje i taktiziranje radi našeg zavaravanja.

Ja sam o svemu ovome obavještavao i našeg vojnog izaslanika generala Ranosovića, koji je tako i sa svoje strane obavještavao telegrafskim putem svoje Ministarstvo. Postavlja se pitanje, da li su ovi telegrami primljeni ili su Italijani ove zadržali na svojoj pošti s obzirom da su pripremali rat, što mi do sada nije poznato.

Pavelić je 1. aprila oputovao za Albaniju kod svojih ljudi i otuda je sa nekog vojnog radija, kome su dali ime »Velebit« pozvao ustaše na revoluciju i hrvatski narod da pomogne ustaše. Ova je ustaška stanica radila kroz te dane sve do napada Italije na nas.

Rezimiraju i posljednje događaje, a da ne govorim o prednjim iznjetim injenicama, jasno se utvrđuje da je Italija ta koja je svesno pripremala rat protivu nas i da je ona izazvala svoga saveznika da nas napadne, dok je ona samo vešto manevrisala za momenat kako bi se njezina vojska mogla da pripremi za napad protivu naše zemlje i Grčke. Italija se plašila svoje katastrofe u Albaniji i zato je izigravala posrednika da bi samo nas zavarala i dobila u vremenu. Ona je ta koja je tražila pogodnu priliku i stvarala svojom neiskrenošću u zaplete sa našom zemljom i da smo tada izbegli rat ona bi ve sutradan, kako je to običaj i svome savezniku Paveliću, u oportunom momentu, izazvala napad na nas, jer ona je u svoju kartu interesnih svera ubeležila našu zemlju proširujući i svoje satelite na našu štetu. Dogovor o cepanju naše zemlje postignut je između Pavelića i grofa Cianoa još polovinom januara 1940. g., što smo napred izneli, dok je sve ostalo bilo samo taktiziranje i manevrisanje prema političkom vetru, koje se imalo završiti u oportunom momentu za Italiju sa ratom protivu nas.

Uostalom, drugoga nije se ni moglo zamisliti jer ugovor između Musolinia i dr. Pavelića zasnovan je na ubistvu Viteškog Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja i ova dvojica uprljana krvlju moraju da idu zajedno do kraja i da zajedno budu žigosani pred historijom kao obični zločinci, koji su pakleno još od 1934. g., da ne kažemo od početka akcije Pavelića od 1929. g., pripremali zajednički ovaj rat. Sada se najavljuje obnova marseljskog procesa jer se želi da se Pavelić, kao prijatelj i saveznik Musolinia i Hitlera, opere pred javnošću, dokazujući da je ovaj proces iskorišten od nas samo u svrhu da se bacila ljava na Pavelića. Mi se moramo potruditi da novi proces ukaže svetu da Pavelić nije samo vešerija i svoga saveznika i potstreka a u licu Musolinia za koga ćemo tražiti da bude takođe žigosan pred svetom, tako, da se uvidi na vreme na kakvim prljavim stubovima treba da poiva ta nova Evropa Hitlera.

Pokušao sam u glavnim linijama, što je dosta teško, da iznesem svoja zapažanja, a naročito poslednje momente iz obnove ustaške akcije, dok stojim na raspoloženju za svako opširnije objašnjenje, jer mi je stalo da se na ovo ne zaboravi kako bi mogli na povratku u zemlju predati krivce zasluženoj kazni i oistiniti zemlju od ovih zločinaca.

U Londonu, 15. jula 1941. godine.

U čijem
Vladeta Miliević
Savetnik Ministarstva unutrašnjih poslova —
biv. delegat Ministarstva u Rimu.

IZVOR: A-VII, 1.0.10, Br. reg. 3/3 - 1-32, Referat: O Hrvatskoj emigraciji i pripremama dr. Ante Pavelića zajedno sa Italijom za napad na našu zemlju.

HRVATSKA I HRVATI

Prate i nepristrano događaje u zemlji kao i strane glasove o nama, nastoja u kao javni radnik, premda nisam profesionalni političar, objektivno prikazati hrvatsko pitanje, koje je danas u središtu svjetskih događaja. Svatko komu dođe u ruke ovaj prikaz, ako misli da je vrijedno i potrebno, neka ga dalje širi, a tko misli drugačije, može s njim i u koš.

Jedno od najvažnijih pitanja koja danas postavlja svaki Hrvat jest: kakav će položaj imati Hrvatska i Hrvati poslije ovoga rata? - Na položaj Hrvatske i Hrvata utječe uglavnom ova 3 faktora:

1. Tko će biti pobjednik u ovome ratu?
2. U koju će interesnu sferu (utjecajno područje) doći Hrvatska iza rata.
3. Što hrvatski narod hoće i kako će u odlučnom slučaju doći nakon rata, te kako će nastupiti u tom slučaju.

Prvi faktor (tj. ko će pobijediti) posve je neovisan o hrvatskom narodu. U pitanju u koju će interesnu sferu doći Hrvatska i Hrvati, mogao bi hrvatski narod možda imati mogućnosti i da nešto kaže.

Treći faktor, tj. što Hrvati hoće i kako će doći nakon rata, kako će u tom slučaju nastupiti, to će ovisiti u velikom dijelu o Hrvatima samima. Prije nego razmotrimo sva tri gore spomenuta faktora, potrebno je istaknuti jedno na temeljno stanovište a to je:

Sve su ratujuće stranke složne u jednom, a to je: Evropa ne može ostati nakon rata onakova kakova je bila prije rata.

Svaka ratujuća stranka ima svoje nacрте o gospodarskom i političkom preuređenju Europe u smislu, da se najprije poprave pogreške počinjene u Versailles-u i s tim u vezi, da umjesto sitnog niza malih država koje su barem formalno nastojale voditi svaka svoju carinsku gospodarsku, a tobože i vanjsku politiku, a zapravo su bile sitan novac za međusobno obrađivanje i izravnavanje velikih sila, pa je uslijed toga Europa postala vrlo zamršen splet raznih interesa — nastoje da nova Europa bude organizirana, kao jedna jedinstvena zajednica, bilo kao skup od više gospodarskih zajednica. To se tiče naročito Srednje Europe i Balkana gdje postoji pravi mozaik naroda. Iza ovoga svega krije se osnovna namjera velikih, tko će pod svoj utjecaj dobiti više malih, a time biti jači od drugoga. A sada pogledajmo redom sva tri prije spomenuta faktora.

1 i 2 rat se može svršiti pobjedom ili Osovine (Njemačka, Italija ili Japan) ili Saveznika (Amerika, Engleska i Rusija). Manje je vjerojatno da bi se rat mogao svršiti skupnim ili djelomičnim sporazumom. Neulazeći u izvan Europske probleme, već samo u ono što se izravno tiče Hrvatske, stvar bi izgledala ovako:

1. Ako pobjedi Osovina, a to je Njemačka, Europa bi bila izuzeta posve ispod upliva Anglosasa (Amerikanci i Englezi) politički i gospodarski, te bi bila uređena na načelima nac. soc. pokreta kao jedna velika gospodarska i politička autarhijska cjelina sa centralom u Berlinu. Austrija, Slovenija, Češka, Litva, Estonija, Letonija, Poljska i

dio Rusije postale bi sastavnim dijelom rajha, a sve ostale zemlje bile bi u sklopu njegove gospodarske, kulturne i vojne politike sa onolikom mjerom upravne i prosvjetne samostalnosti, koliku bi ve prema prilikama Reich ostavio pojedine zemlje.

Obzirom na budu i položaj Hrvatske razilaze se mišljenja sila osovine. Italija traži, da Hrvatska padne posve pod njezinu interesnu sferu i da bude (poput Albanije) njezin protektorat, a možda kao negda Abesinija i da postane dio njezinog carstva. Njema ka želi, da cijela Hrvatska bude u njezinoj interesnoj sferi, bilo kao vazalna država, bilo kao protektorat (kao eška od prilike). Razlozi tom podvojenom naziranju jesu gospodarski i strateški, a u prvom redu Jadranska obala Hrvatske.

Ako pobjede Saveznici, oni imadu tako er svoj nacrt za ure enje budu e Europe.

A.) *Ruski nacrt* sastoji se u tom: - dobiti što ve i dio Europe pod svoj utjecaj neposredno ili posredno. Litva, Estonija i Letonija bile bi ujedinjene Rusijom. U korist Rusije bi morala biti tako er izpravljena granica prema Finskoj, Poljskoj i Rumunjskoj (Besarabija, Bukovina).

U interesnu pak sferu Rusije imale do i barem: — Finska, Poljska, Ma arska, eška, Slova ka, Rumunjska, Bugarska i zemlje bivše Jugoslavije. Tako bi Rusija doprla preko Bugarske na Egejsko, a preko Hrvata na Jadransko more. Sve bi ove zemlje bile u najužoj vezi sa Sovjetskim Savezom te ure ene na posve isti na in kako je danas ure ena Rusija. Taj je plan podjednak njema kom, s tom razlikom što bi mjesto Berlina bila centrala u Moskvi. Možda bi se pojedinim udaljenim dijelovima dopustio neki ljevj arsko-demokratski oblik vladavine. Tako za ure enje Balkana postoje 2 ruska plana. Prvi (maksimalni) predvi a Savez Sovjetskih republika Balkana, u kojem položaj, kao ni granice Hrvatske još zasad nisu odre ene. Drugi nacrt predvi a Republiku Jugoslaviju, sastavljenu od više upravnih jedinica: — Slovenije, Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i eventualno Makedonije. Ta bi Jugoslavija bila ili Sovjetska ili demokratska republika, ve prema prilikama i jakosti Rusije nakon rata. Svakako bi u vojni kom, gospodarskom, vanjsko-politi kom pogledu bila upravljana strogo jedinstveno, dok bi u prosvijetnom i upravnom pogledu pojedine pokrajine imale izvjesnu autonomiju.

B.) *Englezka* u svom planu nastoji tako er do i do što ve eg utjecaja u Europi, a osim toga naro ito Njema ku oslabiti, a Rusiju što manje pustiti u Europu, te države europske tako grupirati i povezati, da mogu biti protuteža i Rusiji i Njema koj. Tako se ima u sjevero-izto noj Europi osnovati sjeverno-slavenski blok država u obliku državne zajednice, koju bi inile Poljska (pove ana na ra un Njema ke), eška u svojim starim granicama (sa Sudetima) i Slova ka kojoj bi Ma arska morala vratiti one krajeve, koje je u posljednje vrijeme uzela. Rumunjska bi imala do i u interesnu sferu Rusije i, ako druga ije ne ide, - Bugarska, tako da Rusija može do i preko Bugarske na Sredozemno more ne diraju i u suverenitet Turske (Dardanele). Ovom dolasku Rusije na Balkan i obalu Sredozemlja (a to Engleska ne gleda oduševljeno ve radi Sueza, kao i op e gospodstva na Sredozemlju) želi engleski plan suprotstaviti svoj utjecaj, i to tako da Gr ka u e u sklop Britanskog carstva, Albanija pod engleski nadzor, a osim toga Engleska želi jednu jaku Jugoslaviju, i to monarhiju kao protutežu sovjetskoj politici na Balkanu. Ta bi Jugoslavija imala biti u engleskoj interesnoj sferi ili barem kao država izme u Engleske i ruske interesne sfere, a ure ena kao savezna država (Slovenija, Hrvatska, Srbija) tako da se poprave pogreške, u injene Versailles-om 1918. Dakako da bi Engleska rado vidjela i Bugarsku u toj jugoslavenskoj zajednici. Takova bi Jugoslavija imala biti pove ana na ra un Italije (Istra sa Zadrom i otocima te slovenskim krajevima), Austrije (korektura granice u Sloveniji) te Madžarske (korektura u tzv. Vojvodini).

U toj bi federativnoj Jugoslaviji Hrvatska imala neosporno obuhva ati cijelo podru je banovine Hrvatske (uklju ivši Me umurje), hrvatski dio Istre sa Zadrom i

otocima, dok bi pitanje preostalog dijela Srijema, Bosne i Hercegovine te ostalih krajeva te zajednice, gdje ima Hrvata imalo bit riješeno ili plebiscitom ili direktnim sporazumom Hrvata i Srba.

C.) *Ameriki* plan predviđa u jednom dijelu Europe svoje uporište, kako bi onemogućila Engleskoj, da bude jedini i potpuni gospodar Europe. Zato Amerika predlaže osnivanje *podunavske zajednice*, država na čelu sa Habsburgima. Nova monarhija, kojoj bi imao biti na čelu Otto Habsburg (sin posljednjeg Habsburgovca Karla, koji je oženio nećakinju Roosevelta te stalno boravi u Americi), imala bi biti savezna država i sastojala bi se od ovih država: Hrvatske, Austrije, Češke, Slovačke i Maarske. Za Sloveniju nije odlučeno, bi li bila posebna jedinica ili bi spadala u Hrvatsku. Te bi države bile - navodno — posve ravnopravne međusobno.

Po tom nacrtu siže - navodno - Hrvatska do Drine, a povešana se u Istri, i dobiva Zadar sa otocima.

Ta jaka srednjevropska država (brojila bi oko 40 milijuna stanovnika) bila bi ozbiljna protuteža i Rusiji i Njemačkoj, a isto tako Engleskoj i Italiji. Taj plan podupiru osim Roosevelta još i engleski konzervativni krugovi i katolički krugovi u Engleskoj, Americi, te u državama koje bi imale pristupiti tu zajednicu. Nije daleko do tog plana ni Vatikan. Izgleda, da je i Darlanova Francuska bila iza toga plana i za američku orijentaciju nasuprot De Gaulleu.

Beneš kao predstavnik Čeha u emigraciji, nastupa najodlučnije protiv američkog plana i izjavljuje se za engleski nacrt. Slovaci opet kažu da oni bez Čeha ne idu u Podunavsku zajednicu, jer imaju preteško iskustvo sa Maarskim.

Srbi su za Veliku Srbiju, pa makar se ona morala zvati i Jugoslavija. A što je sa nama Hrvatima?

Iz svega do sad spomenutoga izlazi, da je Hrvatska područje, gdje se danas ukrštavaju interesi petero velikih sila: Amerike, Englezke, Italije, Njemačke i Rusije. Odnos Njemačke i Italije vidimo već danas na našem zemljištu. U slučaju pobjede Osovine (ako Italija uztraje do kraja na strani Njemačke), odlučilo bi se sudbina Hrvatske prema diktatu Njemačke, odnosno prema njenom sporazumu s Italijom.

U slučaju pobjede *Saveznika* bit će za nas odlučeno, u čijem interesu sferu doći: - rusku ili anglosasku. Anglosasi najavljuju, da će nakon rata okupirati cijelu Europu svojim trupama, te ostati u njoj nekoliko godina, dokle se Europa posve ne sredi i uredi.

Rusi to znadu, pa, jer nije bar za sad izgleda, da bi mogli pravovremeno sa svojim trupama doći i u srednju Europu, a naročito na Balkan, to oni nastoje, da tamošnje narode pretvore u svoje trupe, te organizacijom lokalnih revolucija stvore već gotove situacije, naročito kod malih naroda, i da tako preteknu Anglosase.

Sukob ovih dvaju interesa je jasno uočljiv, naročito na Balkanu, koji bi mogao ponovo postati ratno poprište i tako kao teritorij tzv. druge fronte, a onda sukoba Anglosasa i Rusije. Radi toga je već danas Hrvatska po uputama izvan zemlje poprište krvavih borba.

U oba anglosaska projekta je Hrvatska jezičnica na vagi, jer niti može biti Jugoslavije, a niti podunavske monarhije bez Hrvatske. Izgleda, da su Englezi bar radi toga, da dobiju Hrvatsku za svoj plan, na inili jak pritisak na Srbe prisilivši ih na federativnu Jugoslaviju. Nije međutim nemoguće, da dođe do nekog kompromisnog rješenja između engleskog i američkog plana.

Ustaška vlast u Hrvatskoj nemaju i naroda za sobom, jer je došla bez pitanja narodne volje, morala je tražiti oslonac u nekom izvan hrvatskog naroda, kako bi se mogla dalje održati na položaju, koji je pukim slučajem došla. Ali to joj ne može nikako uspjeti. Međutim i u slučaju pobjede Njemačke ne bi mogla u Hrvatskoj ostati trajno na vlasti šačica ljudi, koja ima za sobom samo sebe i koju drže na vlasti samo sile

Osovine tako dugo dok im je potrebna. U fazi normalnog života i rada morala bi se i Njemačka odlučiti hoće li u Hrvatskoj surađivati sa hrvatskim narodom te vladu povjeriti pravim predstavnicima naroda ili će surađivati sa grupom nasilnika, koji osim sile nemaju nikoga za sobom. To isto vrijedi, ako Hrvatska dođe u interesnu sferu Rusije.

Nepobitna je činjenica da je hrvatski narod u najmanje 90% uz Dra Vladka Maček, te da njega smatra jedinim svojim zakonitim predstavnikom i tumačem svoje volje i svojih težnja. Odlučna i postojana borba Dra Mačka za prava i slobodu hrvatskog naroda u prošlosti kao i sadanje njegovo divljenje vrijedno herojsko držanje usuprot svih patnji i progona, što ih proživljuje i on i njegova obitelj u čini od njega, kako švicarske novine pišu: - »kralja bez krune« - narodnog idola i vođu u ovjenanog aurelom mu eništa, poštenja i rodoljublja, te oznakom najdalekovidnijeg političara jugoistočne Europe i Balkana.

Treba otvoreno pogledati istinu u oči i priznati, da je oko Dra Mačka danas ujedinjen sav hrvatski narod i to ne samo seljstvo već i znatan dio radništva, najveći dio građanstva, već i broj čvjeta hrvatske inteligencije, pa čak i ona koja je u prijašnja vremena možda drugačije mislila. *U njega jedinog* - a to je od neprocjenjive važnosti — *gleda s nepodijeljenim povjerenjem sva hrvatska vojna sila!* Dr. Maček je danas najveća moralna i politička vrijednost. To danas vide i priznavaju otvoreno ili mu kaže tako čer svi faktori, mjerodavni za svjetsku politiku. Strana štampa, pa tako i švicarski »Basier Nachrichten« od 4/5. XII. 1942. pišu i o lancima Drajurja Krnjevića i Otona Habsburga o ulozi Hrvatske piše da će u ime Hrvatske i hrvatskog naroda imati odlučnu riječ vođa HSS dr Maček.

Kad je tako, treba vidjeti i stav dr Mačka i Hrv. selj. stranke.

Predsjednik dr Vladko Maček i HSS neprijeporno danas jedini legitimni predstavnici hrvatskog naroda zastupaju stanovište, da hrvatski narod ima na svem etnografskom, historijskom i političkom teritoriju sam odlučiti o svojoj sudbini. Pozivaju i se na hrvatsko državno kao i na živo narodno pravo, a naročito na živu snagu i volju hrvatskog naroda dr Vladko Maček i HSS traže samoodređenje hrvatskog naroda u pitanju svog državnog života kao i unutarnjeg svojeg uređenja. To je stanovište zastupati dr Vladko Maček i HSS u ime hrvatskog naroda i na budućoj mirovnoj konferenciji.

Hrvatska država bila je uvijek konačni cilj hrvatskog naroda te prema tome i HSS-a, pa se toga cilja hrvatski narod nikad i nikome za volju neće odrediti i samo imaju i sve državne atribute - može on u jednu od europskih zajednica. Ovu politiku moraju voditi i hrvatski predstavnici u inozemstvu, ako hoće biti pravi predstavnici naroda i tumači njegove volje i njegovih težnja. Koliko smo obavješteni oni tako i nastupaju. Oni traže za hrvatski narod pravo samoodređenja, pa ako to ne bi bilo moguće u potpunoj mjeri, onda ali neodstupno to, da hrvatski narod sa dr Mačekom na čelu odlučiti u kojem će odnosu Hrvatska biti sa ostalim članovima zajednice a kojima bi trebala biti u vezi. To stanovište zastupa i dr Maček u domovini i hrvatska emigracija u inozemstvu. Tko bi vani drugačije radio, taj ne radi u ime hrvatskog naroda i narod će ga osuditi. *Konačno riječ o Hrvatskoj može kazati samo hrvatski narod i dr Maček!*

Istina je, da položaj hrvatske emigracije u Londonu bio isprva težak, ali hvala budi poštenom i odlučnom držanju hrvatskog naroda u domovini, a naročito herojskom i mudrom stavu predsjednika dr. Mačka, te hrvatskih narodnih zastupnika, koji u veći ostadoše poštenu (jer plaćeni ka politika raznih Tortića, Berkovića, Tothi i njima sliče njih individua te njihovih prirepina nema ništa zajedničkog ni sa dr. Mačekom ni sa hrvatskim narodom, budući da su se oni, pristupivši u ustaški pokret i položivši ustašku zakletvu za uvijek sami isključili iz HSS-a), — uspjelo je hrvatskoj emigraciji, da

u borbi protiv velikosrpske politike nekih članova londonske jugos. vlade pred mjerodavnim faktorima Engleske i Amerike izvojuje za hrvatski narod onaj položaj, koji mu po Bqgu i pravdi pripada.

Dakako da hrvatski narod ne priznaje po njega pogubne međunarodne ugovore, koje je nametnuta ustaška vlast sklopila bez znanja, ovlasti i volje hrvatskog naroda odrekavši se narodnog teritorija i turivši narod u gospodarsko i političko ropstvo. Tu ne pomaže niti furtim-zaključak nezakonitog i falsificiranog tzv. hrvatskog sabora sakupljenog s brda s dola.

Hrvatski je narod jednodušno osudio i sve one zločine ustaša, po injenih nad srpskim pučanstvom kao i drugim građanima Hrvatske, s kojima narod kao cjelina nema ništa zajedničkog, pa je HSS još prošle godine to službeno odsudila.

Zbog svega toga dr. Maček i HSS ne mogu i ne će surađivati s ustaškom vlasti, koja je - da se najblaže izrazimo - zajedno sa svojim pokretom moralno, kulturno, gospodarski, socijalno, politički i vojnički potpuno zakazala, a ponudu za saradnju, koju joj je ponovno nedavno, odgovorio je dr. Maček citatom dra Ante Starčevića: - »Mi smo radili dok smo s poštenjem mogli, a sad kad je sve prodano i izigrano, mješati se u to značilo bi sramotiti sebe. Neka sad izjedu kašu oni, koji su je skuhalo.« A mi - dodao je dr. Maček - idemo svojim narodnim putem neokaljani i pravedni ne daju i se zavesti ni desno ni lijevo već ravno kako to narod traži.

Ali tako je HSS isto najoštrije osudila i sve zločine onih srpskih etnika, bez obzira pod čijom se komandom nalaze, koji plaćeni i naoružani od talijanskih okupatora i udruženi s njima pale hrvatska sela, muče i ubijaju Hrvate i tako istrebljuju hrvatski narod svuda gdje stignu, a naročito u hrvatskoj Hercegovini i Dalmaciji. Njihov je jedini cilj uspostava Velike Srbije. Njihova zlodjela ne razlikuju se po težini i grozovitosti ništa od onih ustaških. Hrvatski je narod biti uvijek jedinstven, spreman i dosta jak, da odbije i velikosrpska presizanja jednoga Draže Mihailovića a bez obzira tko iza njega stoji. Hrvatski je narod, protiv svih nasilja i nepravda, dolazile one s bilo koje strane i ogrnute bilo kojom idejom. On ne će da bude ni koje oružje u službi tuđih interesa. Zato kod hrvatskog seljaštva nije našao odziva ni korijenja na in borbe, gdje se ljudi ubijaju međusobno, pale škole i općine, razaraju mostove, uništavaju usjeve, vrše atentate na vlakove, gdje stradava nevino pučanstvo, te zato - ono ne ide s partizanima!

Ovaj rat može potrajati još dugo, može se protegnuti čak i u 1944! Naša je najvažnija zadaća, da biološki sačuvamo hrvatski narod tj. da sačuvamo što više naših života, obitelji i gospodarstva. Na što bi nam poslije bila sloboda i država bez Hrvata i njihovih domova? Ne smijemo smetnuti s uma da budemo uvijek spremni osigurati, braniti i očuvati naš narodni teritorij pa u odlučnom slučaju, kad nas dr. Maček pozove, budemo gotovi svi kao jedan, da konačno izvojujemo pod njegovim vodstvom pravu slobodu hrvatske države i hrvatskog naroda, a pod geslom: - *Samoodređuje hrvatskog naroda i njegovo unutarnje uređuje na etničkim, socijalnim i gospodarskim na elima hrvatskog seljačkog pokreta.*

Hrvatska, po etkom 1943.

VERITAS

IZVOR: A-IHRPH, NG, Kut. 492. Taj je letak generalni konzulat kralj. Jugoslavije u Carigradu dostavio ministarstvu vanjskih poslova u Londonu dopisom pov. br. 193 od 30. VII 1943. (AJ, Emigrantska vlada kraljevine Jugoslavije - London, 103, fasc. 32). Bio je preveden na njemački: AJ, T-501, rolina 265.

Sastavio ga je Ivanko Farolfi, zamjenik generalnog tajnika HSS pod šifrom »Veritas«.

*Ustaški diplomatski izvještaj ministru Budaku o
kapitulaciji Italije*

Rim, 24. rujna 1943.

Veoma poštovani gospodine Doglavni e i Ministre

ast mi je dostaviti Vam po prvim našim ljudima koji putuju u Hrvatsku kratak izvještaj o događajima i prilikama u Italiji i na Poslanstvu od dana talijanskog primirja do danas. Izvještaj nosi gosp. Zvonko CIHLAR, koji e Vam i usmeno podnijeti podrobni izvještaj o svemu.

Dana osmog o. mj. oko 8. sati na ve er pronieli su se glasovi o sklopljenom primirju, ali su istodobno bili i demantirani. U li. sati u no i bio sam pozvan kao otpravnik poslova od poklisara Rossa, koji je u odsutnosti ministra vanjskih poslova Guariglie saop io mi, kao i ostalim predstavnicima, da je Italija bila prisiljena sklopiti primirje u nemogu nosti da dalje ratuje. Na moje ^pitanje o uvjetima primirja kao i o dalnjem držanju Italije odgovorio mi je, da mu ti nijesu poznati a do malo prije da nijesu bili poznati ni Guarigli. Na moj upit da li je primirje sklopljeno u sporazumu sa Nijemcima odgovorio je, da su Nijemci protestirali. Kazao mi je da su dali upute svom zagreba kom poslaniku, da gornju odluku Italije saop i hrvatskoj vladi. Na moja daljnja pitanja rekao mi je da službeno mi nemože ništa više saop iti, ali da mi posebi ki može kazati, da je » uo pri ati«, da e njihovi dosadašnji neprijatelji ostati na liniji ispod Napulja. Glede poslanstva je kazao, da je odredio da nam se stavi na raspolaganje sve što želimo, pa u koliko želimo putovati da je on ve dao nalog Ministru Bellardi-Ricci-u kako bi nam u svim našim željama i potrebama izašao u susret.

Moram napomenuti, da sam ve prije toga, t.j. u 10 sati u no i sa našim vojnim izaslanikom podpukovnikom Verni -em otišao kod njema kog odpravnika poslova dra Rahn-a, da ga upitam što je u stvari i što oni misle na to u initi. Dr. Rahn mi je kazao, da je on protestirao protiv tog primirja ali da nezna da li i kada e putovati. Dogovorili smo se, da e nas brzoglasno obavijestiti ako namjeravaju odputovati.

U 1. sat u no i sakupio sam itavo osoblje poslanstva u zgradi poslanstva i saop io im, da sam stvorio odluku da itavo osoblje poslanstva osim mene i dva tajnika, odmah odputuju u domovinu. Istodobno sam zamolio protokol Ministarstva vanjskih poslova, da mi stave na raspolaganje za osoblje poslanstva jedan vagon, te sam im saop io da putuje nepotrebno osoblje poslanstva, dok poslanstvo i nadalje ostaje, sa injeno od mene i dva-tri tajnika. Odgovoreno mi je da e mi staviti vagon na raspolaganje i da taj dio osoblja može odputovati odmah ujutro u 6.35 sati.

Kroz itavu no ure ivao sam sve potrebno, odredio na in kako e se osoblje odpremiti na postaju. Pošto je osoblje bilo oskudno sa nov anim sredstvima, a osim toga je svaki imao da isplati neke obaveze, a pošto sam imao 200.000.-Lira posebnog fonda za vanredne potrebe, koje mi je Dr. Nikši pri odlasku predao i suviše oko 147.000.-Lira u Blagajni poslanstva, to sam osoblju poslanstva isplatio dvomjese na beriva ra unaju i da uslied izvanrednih prilika mogu gdje god zastati na putu, pa da ne ostanu bez sredstava. Osim toga dao sam neke svote nekim hrvatskim službenicima,

kao glasniku g. Wolf dopisniku Croatie Lukani u, izaslaniku Hrvatskog Crvenog Križa g. Eliašu, itd. tako da mi je ostalo nekoliko desetina tisu a lira za potrebne izplate poslanstva i nas koji ostajemo.

Me utim, u 4.30 u jutro, saop eno mi je sa strane ministarstva vanjskih poslova da nam ne mogu omogu iti putovanje, te da sutradan do em u ministarstvo, da se o daljnjemu dogovorimo. Osoblje poslanstva je uglavnom bilo cijele no i u zgradi poslanstva, jer su se na periferiji grada vodile borbe a tako er je bilo i uli nih okršaja.

Sutradan mi je saop eno u Ministarstvu vanjskih poslova, da e nam omogu iti putovanje kad dobiju obavijesti od svog zagreba kog poslanika o odlasku talijanskih diplomata iz Zagreba. Re eno mi je da e u Zagrebu valjda ostati samo odpravnik poslova (kao što ja ostajem ovdje) i još nekoliko tajnika. Vidio sam da misle na izmjenu osoblja.

Pošto mi je bilo na taj na in onemogu eno da odpremim dio osoblja obratio sam se na njema ko poklisarstvo. Moram spomenuti da su mi u 6 i pol sati ujutro saop ili sa njema kog poklisarstva, da oni putuju u sedam sati, dakle ciglih niti pola sata prije, a za koje vrijeme ja nisam mogao ništa poduzeti. Odputovao je njema ki odpravnik poslova, ali se drugog dana jedan dio osoblja poslanstva vratilo. Naš vojni izaslanik pukovnik Verni odlu io je da odmah putuje, te se sliede eg dana pridružio sa svojim samovozima nekim japanskim samovozima, a ostavio je na dužnosti u Rimu svog zamjenika bojnika Luli a. Japansko poslanstvo je odputovalo svojim samovozima a tako er i slova ki poslanik, ostavivši jednog tajnika kao odpravnika poslova. Ostala poslanstva su ostala u Rimu.

Kroz dva dana iza primirja na periferiji grada su se vodile borbe, a bilo je i uli nih manjih okršaja, te se kroz to vrijeme nije moglo ništa raditi. Kad se situacija ras istila, t. j. kad je sklopljen sporazum izme u talijanskog zapovjednika Rima i njema kih vojni kih vlasti, da e se Nijemci zadržati oko grada a u gradu da e držati samo svoje poklisarstvo, brzoglasnu i krugovalnu postaju, ja sam odmah po eo intervenirati kod Njemaca u sliede im predmetima: da mi omogu e putovanje najve eg djela osoblja poslanstva, da mi omogu e poslati u Hrvatsku 150 naših oružnika koji su se zatekli u Rimu te sve naše vojnike koji se nalaze razbacani po sjevernoj Italiji, a osobito Legiju na Riva del Garda, zatim da omogu e putovanje naše kolonije u Domovinu te napokon da omogu e i izrade, da svi naši internirci po mnogobrojnim logorima u Italiji, budu odmah pušteni na slobodu i odpremljeni u Hrvatsku. Te zahtjeve sam im i pismeno saop io. Obe ali su da e nam iza i u susret, me utim evo tek poslije dvie sedmice svakodnevnog interveniranja, uspjelo nam je da omogu imo putovanje jednog diela osoblja poslanstva i onih lanova naše kolonije koji su htjeli putovati.

Glede osoblja poslanstva, pošto su nam Nijemci za danas omogu ili vagone, odlu io sam, da prema brzoglasnom razgovoru i dogovoru s Vama, ostanem u Rimu ja sa dvojicom tajnika, a da ostali odputuju. Me utim je samo jedan dio lanova bio voljan da odputuje, dok su drugi ostali, jer da se straše u ovim prilikama poslati na put žene i djecu. Ja ih, razumije se, nijesam mogao nato prisiliti jer ne mogu da preuzmem odgovornost da im se štogod putem ne dogodi.

Glede oružnika tu nam sa njema kim vlastima ide jako teško. Ve prvog dana su nam obe ali da e ih odmah odpremiti u domovinu a tako i naše legionare i ostale vojnike u sjev. Italiji. Ja sam im kazao da ih hrvatska Vlada moli, da odpremu svih naših vojnika im prije omogu e, jer da su u tim izvanrednim prilikama u Hrvatskoj prieko potrebni. Na moje svakodnevne intervencije odgovarali su mi obe anjima ali su se izgovarali sada sa pomanjkanjem transporta, a sada opet, da su im ti oružnici potrebni u Rimu za držanje straža, jer da su to odli ni momci. Na kraju, ti su oružnici imali odputovati danas, zajedno sa osobljem poslanstva, ali su njema ke vlasti opet u zadnji as nam to uskratile, izjavljuju i da su isti još od prijeke potrebe ovdje. Ja

svakodnevno radim na tome i energiju tražim da se ti ljudi odmah odpreme u domovinu, ali prema svemu izgleda da ne e imati uspjeha. Radi toga Vas molim, da se pokuša u Zagrebu preko njema kog poslanika zatražiti, da se ti ljudi odpreme u Domovinu dok je još ovakova situacija.

Glede legionara i ostalih vojnika obe ali su nam, da e ih sakupiti na jednom mjestu u sjever. Italiji i odpremiti ih u Domovinu te da su ve izdali takove naloge, no pošto ni u tome ne vidim siguran uspjeh, to e zamjenik vojnog izaslanika odputovati u sjevernu Italiju da sakupi te ljude te da im omogu i povratak u Hrvatsku.

Glede interniraca isto su nam obe ali, ali neznam ho e li biti u stanju to izvesti obzirom na veliki broj razasutih logora i na teške prometne prilike. Doznajem da je jedan dio interniraca napustio logore, te su pošli u pravcu Hrvatske.

Sa transportom diela osoblja šaljem tako er i važnije predmete iz poslanstva, koje smo bili u stanju zapakovati i poslati u Zagreb, a to prema Vašim naredbama.

Moram napomenuti, da sam odmah prvog dana iza primirja, jer situacija nije bila nikome jasna, niti se znalo što se doga a u Italiji, a za svaki slu aj da napustim prema Vašim naredbama Rim, zatražio od španjolskog odpravnik poslova zaštitu zgrade, poku stva i zaštitu hrvatskih interesa u Italiji. Odpravnik poslova je zatražio upute od svoje Vlade i odgovorio mi je poslije par dana, da može preuzeti u zaštitu poku stvo i inventar poslanstva ali im je žao da ne mogu preuzeti zaštitu interesa hrvatskih građana. Ja sam udesio onda tako, a to u sporazumu sa španjolskim poklisarstvom, da itavo poku stvo predam sada odmah u pohranu tt. Bolliger, koja e spremiti u svoje magazine, a u slu aju da ja u zadnji as napustim Rim, ja u sa popisom poku stva isto predati pod zaštitu španjolskog poklisarstva.

Glede zgrade, ja sam postupio prema Vašim naredbama, t. j. saop io sam posebnom verbalnom notom talijanskom ministarstvu vanjskih poslova, da hrvatska vlada ne prihva a ustup ove zgrade, a to tim više što taj nije ni izveden, jer nije niti uknjižen.

Za slu aj da u zadnji as ili po Vašoj naredbi imam napustiti Rim, predat u talijanskom Ministarstvu vanjskih poslova i klju eve zgrade.

O ostalim stvarima, kao i o političkom razvoju doga aja u Italiji, usmeno e Vas izvjestiti g. Cihlar, a molim Vas, da mi dadete daljnje upute za moje držanje u savezu sa razvojem političkih doga aja u Italiji.

Molim Vas, gospodine Dpoglavni e i Ministre, da moj gornji izvještaj izvolite primiti na znanje.

Za Dom Spretni!

Odpravnik poslova
D. Pavlovi

P. S.

Iza završetka ovog gornjeg dopisa, prisustvovao sam sjednici Diplomatskog Zbora. Te sjednice se ovo zadnje vrijeme održavaju dva do tri puta sedmi no. Na današnjoj sjednici sam uo, da bi se nova talijanska Vlada imala sastati, t. j. preneti se na sjever ili u Veronu ili u Cortina d'Ampezzo.

Osnova inž. A. Košutića, potpredsjednika HSS, za pregovore s predstavnicima NOP-a

OSNOVA

I. Hrvati su grana velikoga slavenskoga stabla, *politi ki su samosvojan narod sa pravom narodnog samoopredjeljenja i u pitanjima poretka u svojoj zemlji i u pitanjima svog odnošaja prema drugim narodima*. Hrvati su u ogromnoj ve ini selja ki narod i zato je *u Hrvatskoj seljaštvo glavni nosilac sveukupne državne politike*.

II. Hrvatski selja ki narod se je okupio po nauci bra e Radi a u hrvatskom selja kom pokretu, a politiki se organizirao u svoju Hrvatsku Selja ku Stranku, te je plebiscitarnom ve inom s ostalim dijelovima hrvatskog naroda *na svim izborima od godine 1918.* i protiv volje vlastodržaca *nesumnjivo potvrdio, da je HSS legitimni predstavnik hrvatskog naroda i da je program HSS postao nerazorivi temelj politiki kog mišljenja i težnja hrvatskoga naroda.*

III. *U Hrvatskoj zakonita je vlada ona, koja se oslanja na slobodnu volju naroda na temelju izborne demokracije.* Dosljedno tome samo takova vlada ima pravo preuzeti i davati obveze u ime hrvatskoga naroda.

IV. Prodahnuta duhom selja ke demokracije *HSS je protivna svakoj diktaturi i zastupa na elo da se politiki život u Hrvatskoj ima organizirati u punoj slobodi, daju i zaštitu svima narodnostima i svima vjerama; da se op a politika ima raimati na elima slavenske uzajamnosti, da se narodni život ima postaviti na temelje socijalne pravde.*

V. *Socijalna pravda traži, da svi staleži u Hrvatskoj usklade svoj rad sa potrebama selja koga naroda te na taj na in opravdaju svoj opstanak i osiguraju svoj napredak. Za provedbu na ela socijalne pravde radništvo u Hrvatskoj je prvi glavni saveznik seljaštva, koje radništvu osigurava radni ko pravo po uzoru najnaprednijega radni koga zakonodavstva s dodatkom, da po programu HSS socijalno osiguranje ima obuhvatiti cijeli narod.*

VI. *Vrhovnu vlast u Hrvatskoj privremeno do op ih saborskih izbora vrši Vrhovno Vije e Republike Hrvatske, sastavljeno od izabranih predstaimika naroda, ve inom seljaka.* Osobna sloboda i privatno vlasništvo se zajam uju. Nitko ne može biti su en bez zakona, a pred zakonom svi su ljudi jednaki.

VII. *Hrvatska ima svoju vojsku, koja je narodna i slobodna od strana kih veza.*

VIII. *Hrvatska ima svoje vanjsko predstavništvo prema svojim potrebama.*

IX. *Tri mjeseca nakon oslobo enja obavljaju se op i slobodni izbori za Ustavotvorni Sabor u Zagrebu.* Izborna vlada bit e nestrana ka, te e i svojim sastavom jam iti potpunu slobodu izbornoga ina, kako to i zakon zajam uje. *Izborna je pravo op e, izravno i jednako, pripada muškarcima i ženama, a zaštiti uje manjine.* Izbori se više jednoga istoga dana u cijeloj republici i glasovanje je tajno. Provedba izbora se povjerava redovnim sudovima. Trideset dana nakon izbora se sastaje Ustavotvorni Sabor.

X. *Neprolazna je težnja hrvatskoga naroda, da hrvatski narod živi u svojoj*

vlastitoj državi Hrvatskoj, u kojoj će biti okupljen kao zaokružena narodna, gospodarska i kulturna cjelina. Isto takova mu je težnja, da u svrhu obrane, slobode i mira stupi kao slobodan i ravnopravan član, a na osnovu sporazuma i ugovora u državnu zajednicu, savez svih južnoslavenskih naroda, ako je to i želja spomenutih naroda, te u evropskoj zajednici slobodoljubivih naroda daje svoj doprinos u vršenju i produbljivanju suradnje velikoga slavenskoga istoka sa velikim zapadnim demokracijama.

Za provedbu ovoga HSS je pripravna na suradnju sa svima strankama i političkim grupama, koje imaju korjena u narodu i nisu protivne temeljnim načelima HSS, kako su po formulaciji Stjepana Radića odobrena i usvojena od hrvatskog naroda. Ova suradnja se ima pokazati i u zajedničkom sudjelovanju i zastupanju u Vrhovnom Vijeću u Republike Hrvatske.

IZVOR: Odštampana u članku dr. Milana Martinovića (zapravo Augusta Košutića), Moje uspomene iz velikog doba. Život i rad podpredsjednika HSS ing. Augusta Košutića, *Kalendar Hrvatski Glas za 1956*, Winnipeg (Canada), vol. XXVI, str. 35-59.

USTAŠKI POKRET*I. Postanak i razvitak ustaškog pokreta*

Svi pokreti u povjesti naroda, politički i socijalni iskrsavali su u momentima izazvani unutarnjim poremećajima društvenog poretka, čiji uzroci mogu biti različiti, ili imperijalisti čim težnjama pojedinih naroda prema slabijim i nižim, a esto se ti pokreti javljaju kao reakcija i revolt izazvan mnogim nepravdnim donešenim me unarodnim odlukama, gdje mnogi slabiji ili pobjeeni narodi do u u stanje ekonomskog, socijalnog i političkog poniženja.

Kao injenica za ovo svjedoči nam još i svježa prošlost diktata u Versaillesu (Clemenceau »Tigar«, Lloyd George, Wilson) poslije prvog svjetskog rata, kojima su mnogi narodi nepravdnno poniženi i porobljeni, a me u koje spada i hrvatski narod.

I prije nego su Wilson i ostali potpisnici versailleskih protokola stigli u svoje zemlje, kao tobožnji nosioci palmovog granice mira i pravednosti, kuća Karaorjevića sa Pašićima, Pribićevićima i ostalim zavode apsolutizam u Hrvatskoj. Njihove parole »bratstva i jedinstva« sprovadaju se u Hrvatskoj žandarmerijskim pendrecima, zatvorima i osudama, teškim porezima i političkim globama, kolonizacijom nehrvatskog elementa na hrvatskom narodnom teritoriju, itd., itd. Hrvatski narod izazvan i povrijeđen tim uzrocima stvara kao posljedicu toga grupiranje svojih narodnih, ekonomskih i političkih snaga, da se održi, strese to ekonomsko i političko porobljavanje, ili bar ublaži to stanje.

20. lipanj 1928. godine donosi sa sobom stvaranje »Hrvatskog bloka« u kojemu se nalaze okupljene sve zdrave narodne snage. 20. lipanj 1928. godine, tj. smrt Stjepana Radića, okuplja u Zagrebu sve narodne zastupnike, kulturne radnike i pretstavnike HSS-a, Stranke prava i »Hrvatske pučke stranke«.

Pod predsjedanjem dr. Vladka Mačkovića pretresa se najnoviji položaj, u koji je stavljen hrvatski narod zločinom aktom u beogradskom parlamentu nad Stjepanom Radićem i narodnim predstavnicima hrvatskog naroda...

Hrvatske, a naročito seljake mase, bile su tada spremne na narodni ustanak, vjeruju i, da će jednom za uvijek tim putem zbaciti hegemoniju i tiraniju sa sebe, a time ujedno osvetiti i prolivenu krv svojih duhovnih predstavnika, koju je prolila kraljevska kuća Karaorjevića.

Dr. Vladko Maček, Josip Predavec, dr. Jelačić, dr. Krnjević i neki drugi narodni zastupnici HSS-a zastupali su mišljenje, stišati revolucionarno stanje narodnih masa, koje je svaki mas moglo izbiti i uvjeriti narod da će narodno predstavništvo na čelu sa dr. Vladkom Mačekom izvesti hrvatski narod mirnim parlamentarnim putem do slobode i potpune državne nezavisnosti.

Tome i takvom mišljenju suprotstavio se narodni zastupnik i poznati hrvatski političar dr. Ante Trumbić, tvorac poznate »Riječke rezolucije« (u 1905. godini), protivnik »Trijalizma«, kasniji predsjednik »Jugoslavenskog odbora« dokazuju i da se ovaj povoljni povjesni momenat treba iskoristiti i jednim općim narodnim ustankom

riješiti pitanje slobode Svoga naroda. Tražio je da »Hrvatski blok«, a naročito HSS kao najbrojnija i najjača stranka proglasi »Državu Hrvatsku« i pozove narod, da pomogne svoje političko predstavništvo za preuzimanje državne vlasti na povjesnom teritoriju Hrvatske, dok je u isto vrijeme Nikola Pašić, proglasio poznatu »Amputaciju« Hrvatske.

U tim težnjama dr. Antu Trumbića naročito je potpomogao narodni zastupnik za grad Zagreb dr. Ante Pavelić. Njima se u tome mišljenju pridružio i dr. Sekula Drljević, te mnogi drugi narodni zastupnici HSS-a, naročito seljaci.

Dr. Ante Pavelić kao i ostali, smatrao je u tom pitanju dr. Antu Trumbića duhovnim vodom i nastojao kao jedan od najmlađih narodnih zastupnika potpomoći ga svim svojim snagama za realiziranje toga plana. Tada je HSS imala većinu hrvatskih narodnih zastupnika, koja je ostala dosljedna strana koja disciplini, to je ovaj energični zahtjev dr. Antu Trumbića i njegovih istomišljenika principijelno usvojen.

Narodno zastupstvo »Hrvatskog bloka« donijelo je zaključak, da se pošalje u inostranstvo dr. Antu Trumbić (koji uslijed starosti nije išao) i dr. Ante Pavelić, koji će u svjetskoj javnosti prikazati teške prilike u Hrvatskoj i pokušati svim sredstvima uspostaviti veze sa ondašnjom međunarodnom dinamikom i odlučiti o političkim centrima, kako bi se hrvatski narod oslobodio i došao do svoje samostalnosti.

Pored ovog zaključka »Hrvatskog bloka« dr. Ante Pavelić održaje u narodu tajne sastanke, uvjeravajući narod, da će se do slobode jedino doći vlastitim snagama i tavog naroda, koji će morati svojom vlastitom snagom i mišićima zbaciti sa sebe nametnutu im hegemoniju versailleskog diktata. Zato treba organizirati sve narodne snage i narodnim ustankom izvojevati slobodu i staviti Evropu pred gotov čin.

Za ovaj njegov ilegalni rad saznaju tadašnje policijske vlasti, te izdaju nalog za njegovo uhićenje i stavljanje pred sud.

Tako je dr. Ante Pavelić uz odluku »Hrvatskog bloka« morao i zbog ovog slučaja napustiti Hrvatsku već početkom 1929. godine.

Upravo ova, 1929. godina smatra se početkom rada i organiziranja ustaškog pokreta. Pred svoj odlazak u emigraciju dr. Ante Pavelić najavio je hrvatskom narodu svoj odlazak putem letaka i na posljednjem sastanku sa svojim prijateljima iznio politički program rada za konačno oslobođenje hrvatske domovine, te ujedno dao svoje upute i iscrpne instrukcije, u kojem smjeru ima se voditi unutarnja politička borba.

Za razumjevanje političkog i organizatorskog rada ustaškog pokreta od 1929. godine pa na dalje, važno je uočiti i poznavati razne političke igre svjetskih i evropskih država, zatim zakulisnu političku borbu, interese i težnje pojedinih država, njihove ekonomske i političke kombinacije, grupisanja u blokove i tabore, osvajačke i imperijalističke namjere, burzovne diktate, međunarodne koncernne, ukratko rad i snagu internacionalnog kapitalizma itd.

Bez poznavanja ovoga pitanja događaja i svjetskog i evropskog zbivanja na političkom, ekonomskom i vojnom polju, ne može se razumjeti djelovanje i namjere, te politička kombinacija ustaškog pokreta u inozemstvu, koji je bio samo jedna mala karika u svjetskim političkim nadmudrivanjima. Ustaški pokret je u to doba bio jedan mali isječak poglavlja političke svjetske pozornice tog burnog vremena, nije je predstavništvo u tom kompleksu političke igre evropskih država bilo vezano u radu tadašnjih interesa i političkih kombinacija. Ono je udešavalo svoj rad i djelovanje prema momentalnim situacijama i prilikama, kao i budući politički perspektivama, kao što su to činili i pokreti pojedinih drugih naroda.

Borba evropskih država (Engleske, Francuske, Njemačke i Rusije) za dominantni politički i gospodstveni položaj na evropskim i svjetskim tržištima, datira naročito od vremena uspona Francuske pod Napoleonom I. Bonapartom.

Politički povijest u kojoj, da Engleska bez Evrope, u kojoj ona ne vodi glavnu politiku i odlučujućim riječima, nije više svjetska velevlast, već je u tom slučaju jedna trećerazredna i neodoljiva sila na pozornici svjetskog hrvanja.

Tipičan slučaj u povijesti predstavlja uništenje Napoleona koji je imao preuzeti vodeću ulogu u svjetskom zbivanju a time - eo ipso - Englesku izbaciti od svakog daljnjeg utjecaja u Evropi i svijetu.

Godine 1807. sastao se u Tilzitu ruski car Aleksandar I. sa Napoleonom. Rezultat sastanka je: francusko-ruski savez protiv Engleske i njene zakulisne politike. Da je ovaj savez bio postavljen na zdrave temelje, nikada Engleska ne bi preuzela vodeću ulogu u evropskom političkom životu, a time bi sigurno i povijest Evrope krenula drugim smjerom. Ali »perfidni Albion« vodio se isključivo svojim principom »sacro egoismo«.

Bitkom kod Borodina (1813. g.) gdje je Kutuzov podigao ime ruskog vojnika, Englezi nisu ni pomišljali na kakvu pomoć i iscrpljenje i jedne i druge strane.

Engleska diplomacija uspjela je svojom zakulisnom igrom protiv Napoleona izgubiti snagu pruskih junkera, lukavog i prepredenog grofa Metternicha, austrijskog državnog kancelara i diplomatu (nakon poznate ožujске revolucije 1848. g. istjeran je iz zemlje te pobjegao u Englesku).

Waterloo je započeo sudbinu Napoleona gdje je 1815. godine definitivno potučen od ujedinjenih Engleza i Prusa. U toj odlučujućoj bitci, koja je trebala izbaciti gospodara Evrope, francusku vojsku vodio je maršal Emanuel De Grouchy. On je imao zadatak od Napoleona prije spajanja Prusa i Engleza, tj. Njemca Blüchera i Engleza Wellingtona. Pošto mu to nije uspjelo, to je u bitci kod Waterloa Napoleon do nogu potučen i bačen od Engleza na otok s. Jelenu. Time Engleska definitivno dolazi na vodeće mjesto Evrope, a njezin imperij, Britansko carstvo, nije došlo u opasnost sve do najnovijih evropskih događaja, tj. do zadnjeg svjetskog rata.

Od napada Napoleona Engleska je dakle i u budućnosti ostala vodeća sila Evrope. Može se i tako daleko i politički ocijeniti da je ona Evropu smatrala glavnim svojim oslonom za svoju ulogu u svjetskoj vodećoj politici.

Po svojoj diplomaciji uspjela je kasnije potpiriti postojeći i antagonizam između Francuza i Njemaca, a time definitivno pridobiti Francusku protiv nastojanja otpornih i žilavih Njemaca.

Jasno je da u najnovijim zbivanjima Engleska i Francuska nisu mogle dozvoliti ojačanje političkog i gospodarskog prestiža nacional-socijalističke Njemačke i fašističke Italije, a napose to nije mogla dozvoliti Engleska, koja je u svojoj politici kojim borbi poznata, da je ovakva i slična politička pitanja rješavala »Udarom u glavu«. To je ona do sada uvijek uspjela izvesti, kada je bila direktno tangirana. Napose I svjetski rat dokaz je, kako je umjela okupiti sve svjetske snage, da osiguraju i u vrste njezinu svjetsku prevlast.

Bizmarkova politička dalekovidnost u Njemačkoj imala je zadatak usmjeriti svoje djelove prema svom jedinom protivniku, a to je bila Engleska. Ona je išla za ciljem preuzeti vodeću ulogu u Evropi, a time ujedno osvojiti svjetska tržišta i izbaciti Engleze sa njihovih pozicija. Taj tvrdokorni protivnik Engleske, Njemačka, pobječen je u prvom svjetskom ratu, jednom jakim i smišljenom diplomatskom i ekonomskom politikom Engleske. Usprkos toga, na oko skrahirani pravac Bizmarkove Njemačke, pokazao se je nakon toga još vidljivijim i upornijim, pa se je svom snagom bacio na ponovnu organizaciju u Evropi, da definitivno izbaciti politički i gospodarski uticaj Britanskog imperija u Evropi. Tada je bilo potpuno isto i jasno, da Njemačka, ako joj to uspije, skida englesku svjetsku snagu sa evropske, odnosno svjetske pozornice.

Njemci su uložili snage da reorganiziraju svoj narod na drugoj socijalnoj podlozi, a tako er i politički, nastoje i, da svojom smišljenom politikom zadobiju i svoje bivše protivnike za saradnju. Tu pada i diskretna preorijentacija beogradske politike, za koju je bio pridobiven i sam Aleksandar Karaorčević. Taj njegov novi i »bizantski« politički »credo« prije je bio sve, a najmanje realna podloga za daljnji zasnovani razvoj stvari. To politički nedonošenje, neuravnoteženosti grandomanskog kalibra, tipičan je »filius ante patrem«, pa je morao na toj osnovi doživjeti i svoj politički fiasco.

Tako trasirana politička linija ima kasnije u osobi ministra predsjednika drStojadinovića a svoga protagonistu, koji je uspio definitivno razbiti političku adheziju snagu engleske diplomatske tvorevine »Malu Antantu«, koja je do tada bila vođena vještom rukom ministra rumunjske vanjske politike Titulescu-a.

Uvidjevši engleska, a i francuska diplomacija opasnost te političke igre u Evropi i svijetu, pristupila je drugom načinu vođenja svoje politike, odnosno nastojala je pronaći način, kako bi izbjegla promišljenom i predspremljenom udarcu. Ona se je na sve strane diskretno angažirala u pronalasku protivnika Karaorčevića a politike, odnosno u raznim formama političkim makinacijama izvažati ono, što je bilo u njihovom političkom interesu. Nije čudo, da se je tada našla na istom terenu sa raznim revolucionarnim pokretima (u Hrvatskoj, Makedoniji, Bugarskoj itd.), koji su bili direktno u protinbima sa težnjama Karadorđevićevim. Odlazak Aleksandra Karaorčevića u Francusku, kako se je tada politički ocjenjivalo, imao je u Francuskoj opravdati svoj politički stav i sprovesti preorijentaciju svoga političkog dosadašnjeg rada, dovevši ga u sklad sa izrazitim intencijama englesko-francuskog gledanja na svijet.

Drži se, da je ovo samo bio očajnički akt stanovitog kruga francuskih političara, iako se je znalo, da je Aleksandar Karaorčević izgubio svake simpatije Engleske i Francuske. Zna se, tako er, da su diplomatski krugovi, te razne vodeće političke stranke tih zemalja bile potpuno obrađivale takvim stavom vođenja politike u Beogradu, pa je bilo lako i razumljivo shvatiti, da je i marsejski atentat bio logična posljedica toga naziranja, odnosno stava ovih zemalja. Konkretno se zna, da je Aleksandar Karaorčević došao u Marselju vrlo loše, te da su čak radnici Marselja dizali i ulice po kojima je Aleksandar imao hodati.

Meunarodna mašinerija, sigurno se ocjenjuje, izvršila je u Marselju i svoj zadatak, a pomaga je je lagano našla u redovima revolucionaraca potlačenih naroda stare Jugoslavije.

Približavanjem kućevima Karaorčevića nastojanjima njemačko-talijanskog bloka doneslo je u redovima ilegalaca bivše Jugoslavije momentalnu zabunu, ali se ujedno radi toga vidio i jasan put, kojim oni sada moraju ići, i na koju se političku stranu osloniti. Dokaz je tome zatvaranje u Italiji ustaša po talijanskim fašističkim vlastima i do potpuno jednakog gledanja Italije, Njemačke i Jugoslavije. Dolazak Stojadinovića u Rim, te grofa Ciana u lov na Belje, bili su potpuno vidljivi i jasni znaci, da je politika beogradskog režima bila usklađena sa njihovim nastojanjima, odnosno, bila je važan faktor razbijanja snage engleske politike u Evropi. Engleska je tada smatrala, da je njena politika u Evropi udarena u živac, te energije no nastojala taj zamršeni kompleks protusredstvima razmrsiti taj povratak. Bilo joj je jasno, da bi, izgubivši svoj politički prestiž u Evropi, bila maknuta od svoje vodstvene uloge u svjetskoj politici, a time bi izgubila i svoju svjetsku vlast i svjetska tržišta. Može se reći, da je logičan posljedak tome marsejski atentat kojega su se prihvatili - ad hoc - ilegalni pokreti bivše Jugoslavije sa ciljem da u svojoj političkoj borbi iskoriste ovaj povoljan momenat evropskih političkih zapletanja, oslanjaju i se na podršku međunarodne mašinerije, odnosno tadašnjeg englesko-francuskog političkog stava.

Takvim političkim sredstvima u svojoj političkoj dinamici isključivo se služila

engleska politika matematika, bez obzira ticalo se to evropskog, azijskog ili afričkog kontinenta, služe i se svojom svijesno organiziranom službom Inteligens-Servisa, odnosno međunarodne mašinerije, dakle internacionalnog kapitalizma svoje imperijalističke politike. Vodstvo ustaškog pokreta koje je već od 1930. godine nastupalo pod imenom »Ustaškog oslobodilačkog pokreta« sa svojim proglasom »Ustaških načela«, objavljenim u javnosti, udešava svoje političko držanje u igri evropske političke konstelacije. Povezuje se sa istaknutim političkim faktorima toga vremena, te preko dr Andrije Artukovića u Engleskoj i Francuskoj, dr Perića u Belgiji, dr Krnjevića u Francuskoj (sastanak dr Krnjevića u Parizu sa Leonom Blumom) i Švicarskoj u estvuju najživlje u evropskoj političkoj borbi, nastoje i iskoristiti svaki i najmanji momenat, kojim se može i iznijeti svoje gledanje i mišljenje, naročito političkih kombinacija beogradske vlade.

Vodstvo ustaškog pokreta upućuje »Ligi naroda« preko dr Jurja Krnjevića a jedan memorandum, prikazuju i štetnu igru Kara ordeviće vlade, ne samo po interese hrvatskog naroda i njegova nastojanja oko samostalne države, već i opasnost za evropsku ravnotežu i mir u Evropi.

Kako su u to vrijeme Njemačka i Italija željeli da Aleksandar Karadžević vodi već zasnovanu politiku Balkana, jer je to bilo u njihovom interesu, to se vodstvo ustaškog pokreta našlo na istom području, na istoj političkoj liniji sa gledištem Engleza i Francuza na tom sektoru evropske politike. Prije toga tzv. »Ligom ustanaka« naišao je na odjek u zemljama Evrope, pa se Jugoslaviju počelo smatrati u to vrijeme zemljom koja nije u stanju srediti svoje političke prilike, a pogotovo uskladiti svoje držanje prema Hrvatima.

Povijest se isto obnavlja. Kako je Bismarkova Njemačka svojim moćnim utjecajem na berlinskom kongresu 1878. godine uspjela ishoditi dozvolu Austriji za okupaciju Bosne, pod predpremnom parolom »Drang nach Osten«, tako i novi Reich upotrebljuje svu političku vještinu da putem beogradske vlade oslabi vitalnu snagu »Male Antante«, a ujedno vještim političkim manevrom provede svoju staru parolu »prodora na istok« i proširi svoj uticaj na »bolesnom Bosporu«. To je ujedno i jedan od puteva za osvajanje tržišta na nepreglednim prostorima Istoka.

Njemačka »Drang nach Osten« imao je izbaciti Englesku iz tržišta bliskog Istoka, Turske, Perzije i ostalih zemalja. Još u doba Abdul Hamida, sultana i kalifa, mudrog i dalekovidnog političkog žreca, u vrstiti vlast muslimanstva na daljnjem Orijentu, a već u to vrijeme dolazi do protivurječnosti izražaja engleske i njemačke diplomatske službe u tom dijelu svijeta. To se naročito očitovalo u Abdul Hamidovim nasljednicima, a Njemačka je postavila sebi za cilj prodrijeti počto-poto u taj dio Orijenta i privezati Tursku za sebe, što je imalo i za posljedak ulazak Turske u I. svjetskom ratu na strani centralnih sila. Njemački politički predstavnici u Turskoj bili su najokretniji i najsposobniji diplomatski majstori, koji su uspjeli ubaciti u Tursku svoje najsposobnije trgovce, vojničke instruktore, inženjere i ostale stručnjake. Znamo da je Reich u Tursku poslao svoju najbolju diplomatsku silu u osobi Franza von Papena. Tada je već Njemačka imala svoj uticaj i na političku i ekonomsku stranu Turske. Cilj je bio ne samo ekonomsko zarobljenje Turske, već još i dalje da Turska postane otko na daska za njezin prodor na Orijent, a konačno, preko političko-gospodarskih manevara dokopati se Mosulskih izvora, koji su bili u Engleskoj od životne važnosti. Može se reći, da se je na tom sektoru Orijenta lomila engleska i njemačka diplomacija i težila osvojiti svaku stopu na političkom i gospodarskom polju turske države. Tu se vidi, da se je njemačka politika u dva smjera nastojala afirmirati, odnosno suprotstaviti engleskom nadiranjju i to: 1. — u Evropi postići i novu političku konstelaciju, a 2. — stupiti u borbu sa Englezima na najbližim vratima Orijenta, a to je prvenstveno Turska.

Put do Turske imao je i preko Jugoslavije i ostalih balkanskih država, pa su me u

inim i one morale do i u politiku interesnu sferu njemačkog djelovanja. Da li je odlazak Aleksandra Karaorovića u Tursku i Bugarsku bio u skladu sa intencijama engleske i francuske politike sada se postavlja to pitanje, odnosno, da li je taj put imao stvoriti novu politiku platformu, koja je imala za cilj osamostaljenje balkanskih zemalja, tj. bližeg Orijenta, a ko bi mogao još reći, da li i to nije račeno jednom diplomacijom njemačke vještine udara tim putem u srce engleskih interesa Orijenta i Sredozemlja?...

Rezultati su bili kasnije sve vidljiviji, da uticaj njemačke politike dolazi sve više do izražaja, iako se u to vrijeme u zemljama balkanskih naroda nije još sigurno moglo zapaziti da je njen uticaj već dotle dosegao. Ipak je bilo kasnije jasno da je Aleksandar Karaorović htio igrati jednu od svojih grandomanskih uloga, pa je prihvaćao sve one solucije, koje su bile u skladu sa tim njegovim osobinama. U tom pogledu vješta diplomacija izrabila je tu njegovu grandomansku pasiju, pa se je sva ta njegova politika našla na kolosjeku, iji su se rezultati kasnije to no odražavali u nekom vođenju samostalne politike, a kasnije ovisnosti politike od njih, koji su ga na vješt i prikriven način uspjeli dovesti na tu politiku platformu. Konačno krajnji je rezultat viđen u razbijanju »Male Antante«, a po tome je bilo i vidljivo da »vlak« državne politike stoji na tom prebranoj kolosjeku.

Ovakvo sprovanje politike, a i kasnije, imalo je za cilj skidanje sa dnevnog reda tzv. »Hrvatskog pitanja«, onemogućavanje rada HSS-a u domovini, rada ustaša i HSS-a u evropskim državama i potpuno uvršćenje beogradske apsolutističke politike na području hrvatskog narodnog teritorija. Zbog toga dolazi do skretanja hrvatske politike, te odlazak dr. Krnjevića u Švicarsku i Francusku, dr. Andrije Artukovića u Francusku i osnivanje »Hrvatskih domobrana« u Americi. Ovakvu vanjsku politiku vodio je Aleksandar Karaorović, a kasnije dr. Stojadinović zbog unutarnje-političkog položaja u Jugoslaviji, gdje je »Hrvatsko pitanje« došlo u takvu fazu, da se je moralo riješiti ili ovim, ili onim putem. Tako se vani ustaško-političko vodstvo našlo tada nolens-volens na istoj političkoj liniji Engleza i Francuza protiv takve beogradske politike, vezane uz Rim i Berlin.

Da je ustaško-političko shvaćanje bilo u protivnosti sa težnjama njemačkog i talijanskog političkog manevriranja, dokaz je i proces, koji je izveden nad Pospišilom, Kraljem i Rajem, a da ni jedan nije bio osuđen na smrt, jer je i sam tok procesa iznesao dovoljno materijala, gdje nitko nije »politički kriv« za događaj u Marselju. Markantno je da za branitelja optuženih dolazi predsjednik francuske advokatske komore Des Bones [Georges Desbons], jedan od najboljih i najpoznatijih francuskih odvjetničkih lidera. Istovremeno u fašističkim i nacionalsocijalističkim zemljama zbog toga, po njihove političke kombinacije teškog položaja, dolazi do progona i hapšenja ustaškog vodstva i ustaša u tim zemljama. Poslije atentata u Marselju onemogućeno je u potpunosti rad ustaške organizacije, te je već dio ustaša u Italiji, Njemačkoj i Maarskoj, pohvatan i hapšen. Naravno to su teško trpjele ustaše u Italiji, koji su internirani na Lipare, te su mnogi pod najtežim uslovima života umrli. »Janka Pusta« u Maarskoj zaposjednuta je po maarskom redarstvu, izvršen je pretres i hapšenje. Iz Njemačke su tada ustaše bježale u Švicarsku, Belgiju, Francusku i Englesku.

Poznato je, da ruska službena štampa kroz cijelo to vrijeme nije uzela u razmatranje djelovanje ustaša, niti je ulazila u tadašnji problem Evrope. Naprotiv, prema Rusiji beogradska politika kroz itavo vrijeme nije bila čak niti u znaku približavanja, već je nastupala kao njen izraziti protivnik. To se naravno ito ogledalo u držanju Jugoslavije prema Rusiji, u »Ligi naroda«, kao i raspuštanju komunističkih partija u zemlji.

Politikom beogradske vlade koja je zaplovila skladom intencija Italije i Njemačke, uspjelo je onemogućiti djelovanje i ilegalcima u zemlji, ili bar ograničiti to djelovanje, jer je ustaško vodstvo u emigraciji, u Italiji, Njemačkoj i Maarskoj dopalo u zatvore.

Tada je nastao jedan period zatišja, tj. veza ustaškog vodstva sa domovinom. I ukoliko su neke veze postojale, išle su iz Francuske, Belgije i Engleske, od ustaških prvaka koji su se tamo sklonili.

Svakako da su na rješavanje »hrvatskog pitanja« rada i djelovanja ustaškog pokreta negativno djelovale političke prilike i u drugim balkanskim i graničnim zemljama Jugoslavije, gdje se ustaški pokret nije mogao u svom radu raširiti, jer su se mnoge od svih zemalja ugledale na držanje Beograda, a ujedno su imale i svoje druge političke računice.

Albanska politika u to vrijeme bila je u interesnoj sferi Italije. Grof Ciano je kumovao kralju Zogu, da bi i tim putem vrstio talijanske pozicije u Albaniji. U tom pravcu Beograd nije pokazao naročite aktivnosti i interesa, iako je poznato, da je dugogodišnja politika Beograda težila za teritorijalnim proširenjem na Albaniju (»po Albaniji i staroj Srbiji«), kao prirodni izlaz Srbije na dugačku obalu Jadranskog mora.

Došlo je i do preorijentacije mađarske politike na »osovinsku« koja je govorila jezikom Julija Gembeša, te bugarske politike koja se nalazila u stanju ekvivalencije, ali kako je kralj Boris iz njemačke porodice Koburg, osjećao su se simpatije prema Njemcima i Talijanima, a pogotovo kad se Boris oženio princezom talijanske kraljevske kuće.

Kraljevska kuća Rumunije je dinastija njemačkog porijekla, usmjeravala je i svoje političke kombinacije u tom pravcu. A poznato je, da je Aleksandar bio oženjen kćerkom rumunjskog kralja, pa se pita, koliko je i ta strana imala uticaja na političku liniju skretanja, protivnom nastojanju Engleza i Francuza.

Važno je spomenuti, da je i njemački poslanik na beogradskom dvoru von Herren odigrao i svoju posebnu diplomatsku ulogu i zaokupio beogradsku vladu svojim vlastitim političkim manevriranjem. Njemačka i talijanska diplomacija dobro su ocijenili političke i karakterne osobine Aleksandra, koji se čak u svojoj grandomaniji zanosio, kako treba da zasjedne i na ruski carski prijesto, u slučaju sloma boljševičke vladavine u Rusiji. Tadašnji hrvatski politički krugovi smatrali su ga neuravnoteženim i bolesnim zbog te njegove grandomanije.

Mađarsku politiku vodi tada dr. Beneš, kao isključivo uvijek engleske politike, te nastaju zategnuti odnosi Praga i Beograda.

U takvim političkim prilikama balkanskih i srednje-evropskih država ustaški pokret proživljuje svoje najteže momente jer nema oslonca ni u jednoj od tih država, koje su se mnoge od njih diskretno bacile u naručje fašističkih i nacionalsocijalističkih država. Mnoga beogradska mladež se fašizira, ideološki u tom pravcu izgrađuje i skuplja u formacijama fašističkih i nacionalsocijalističkih klanova i Ljotića.

Progonstva ustaške emigracije u svim tim zemljama zauzeli su puni zamah. Da je ustaško vodstvo po logici razvoja stvari bilo u političkom gledanju Berlinu i Rimu suprotno kroz ovaj taj period ilustriraju i događaji beogradske politike osovinskog smjera, držanje beogradske vlade, odnos kneza Pavla prema Njemcima i Talijanima, te beogradski pakt i prislon odgovaraju ih političkim faktorima Beograda na osovinsku Rim-Berlin-Tokio. I još dok su topovi udarali u punom ratnom zamahu 1941, nalaze se ustaše na Liparima u zatvoru i onemoguće im se djelovanje u Njemačkoj i Italiji. Svakako je bilo i prirodno da ustaška politička nastojanja nisu bila potpomognuta od tih država, jer je ustaštvo zastupalo gledište razbijanja stare Jugoslavije, oslobođenje hrvatskog naroda i proglašenje hrvatske države. Tada to Njemcima i Talijanima nije politički odgovaralo, obzirom, da se beogradska diplomacija opredjelila za njih.

Poznato je, a to su činjenice, da Njemačka i Italija nisu tada računali na ustaško vodstvo, a posebno na dr. Antu Pavelića, sve do poznatog pokušaja u Beogradu kojim je raskinut i pogažen pakt Beograd-Berlin. Njemačke, talijanske i mađarske trupe čekale su posljednju zapovjed upada u Jugoslaviju 1941. godine, odnosno na područje

Hrvatske. Kada je njemačko i talijansko diplomatsko predstavništvo doživjelo raskid pakta, dolazi do promjene osovinske politike prema hrvatskoj emigraciji, a to je bilo, kako je već poznato, pred samim upadom osovinskih vojnika u Jugoslaviju (odnosno Hrvatsku) i ustaše, poslije dugog vremena boravka po zatvorima i internacijama, izlaze na slobodu.

injenica je, da se ustaško vodstvo našlo tada pred teškim i zamršenim zadatkom. Njemački ratni kolos zavladao je već tada i Evropom i Srednjom Evropom. Francuska je do nogu potpuno pala, a Englezi se spašavaju u ludom bježanju sa evropskog kontinenta u svoju matičnu zemlju. Njemačka ratna mašina udružena sa mađarskim trupama smjerala je prema rumunjskim izvorima nafte, Borisovoj Bugarskoj i maloj Grčkoj. Ustaško vodstvo poznavaju i povjesne želje, naročito Talijana i Mađara, bilo je svjesno, da će upadom Njemaca u Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Talijana u Dalmaciju i Mađara u Srijem, Bačku i Slavoniju nastupiti biološko istrebljenje hrvatskog življa, zarobljavanje i otavanje zemlje, kolonizacija ovih zavojevačkih naroda u hrvatskom narodnom području, povratnik povjesti: Khuena, Raucha, Signorie itd., samo još u crnijem izdanju.

Ako se sve ovo analizira, a uoči njenice pada velike Francuske, bijega Engleske, neodoljivosti Amerike i pakta nenapadanja tj. trgovačkog ugovora Berlina i Moskve, politike kneza Pavla i beogradske vlade, onda se ne treba čuditi, da je tadašnje ustaško vodstvo, koje je godinama živjelo u ilegalnosti, prihvatilo ponudenu soluciju osovinskih sila, i još sa znacima političkih hapšenika pokušalo spašavati što se još spasiti dade. Svakako, da je posebno dr. Ante Pavelić tražio unajm i na podršku naroda u zemlji, koga je izmorila nepravda beogradskog režima, a koji je želio jedino svoju vlastitu državu. To najbolje ilustriraju događaji, jer je država hrvatska bila proglašena prije dolaska ustaških emigranata i dr. Ante Pavelića u Zagreb, a u većem dijelu povjesnog teritorija Hrvatske narod je preuzeo vlast u svoje ruke, još prije 10. travnja 1941. tj. službenog proglašenja države.

Političke smjernice hrvatske vlade od 10. travnja 1941. morale su biti u mnogome usklađene sa politikom tih mnogih osovinskih država među kojima se tada nalazila Hrvatska, ekonomski dosta iscrpljena i u stadiju organizacije državne uprave. Na oko je izgledalo da je time daljnja politička djelatnost hrvatske vlade u Zagrebu prekinula sa starim svojim vezama protuosovinskog bloka država, među tim razvoj događaja iznosi činjenice koje govore o daljnjem toku političke djelatnosti u NDH, a koje su, u mnogo čemu i protimbi sa intencijama osovinskih snaga.

Poznato je, da su odmah nakon proglašenja NDH došli u Hrvatsku engleski i američki obavještajci (pod maskom raznog trgovačkog svijeta), za koje je znala hrvatska vlada u Zagrebu. Obavještajci uspjeli su upoznati mišljenje, političke smjernice i položaj u kojem se tada nalazila NDH. Tako su već 1941. godine, a i kasnije (dr. Bosshard - Švicarac, engleski puk. Sinceck - tada njemački visoki SS oficir) i mnogi drugi vršili snažan uticaj, naročito na masni kor ustaških i domobranskih postrojbi te ujedno izvještavali saveznicima vlade o prilikama i političkom stanju u NDH.

Saveznički zrakoplovci koji su prilikom ljetanja nad hrvatskim teritorijem pali u ruke hrvatskim oružanim snagama, smješteni su u jednu vilu na Tuškancu u Zagrebu, gdje su bili uvjereni da ne dođu u ruke Njemaca. Neki od tih savezničkih oficira - zrakoplovaca bili su odaslani po nalogu vlade putem generala Rupića i sa hrvatskim zrakoplovima do glavnog stožera generala Aleksandra u Sredozemlju. Svakako se nastojalo i tim putem podržavati veze sa saveznici u vladama.

Već početkom 1942. godine odlaze u Švicarsku po odredbi hrvatske vlade poznati hrvatski kipar Ivan Meštrović, Josip Miljković državni ministar, dr. inž. Josip Cabas ministar trgovine, dr. Mirko Lamer državni tajnik, dr. Štef Jakšeković ataše za trgovinu,

dr Paskijevi, dr Marko Tarle i drugi, gdje su imali stupiti u kontakt sa političkim faktorima saveznika, kao i sa dr Krnjevićem, a što im je i uspjelo.

Isto tako daje se prilika insceniranog bijega generalštabnom pukovniku Babiću, da se sa zrakoplovom spusti na područje protuosovinskih država.

Godine 1943. hrvatska vlada u Zagrebu, tj. ministarstvo oružanih snaga izdaje zapovjed svim hrvatskim oružanim postrojbama, da ne smije nigdje do i do sukoba, niti najmanjeg incidenta, u koliko dođe do iskrcavanja saveznika vojnika na hrvatskoj obali. Međutim, daje se zapovjed, da se hrvatski vojnici kao i hrvatsko pučanstvo imaju odnositi prema njima sasvim prijateljski. Teško je znati pozadinu svega toga, tj. dokle su bile sve doprle te veze hrvatske vlade sa diplomatskim i vojnim predstavnicima saveznika država. Svakako je to išlo putem jedne političke konspiracije.

Pu Lorković-Voki isto tako jasno govori kuda smjera politička linija hrvatske vlade.

Ujedno je činjenica, da je hrvatska državna vlada uputila memorandum Glavnom zapovjedništvu saveznike vojske za Sredozemlje, generalu Aleksandru, koji je odnio pukovnik Vrkljan i ministar dr Vrančić. Svakako je i to bio politički memorandum, te koliko je poznato, da je iznosio stajalište NDH i njenog političkog gledanja. Da li je uz to general Aleksandar dobio i kakve druge podatke, teško je znati, kao što je teško znati i pravi sadržaj tog memoranduma.

Svakako je za to potkrepljenje prednjih tvrdjenja važno napomenuti i riječi dr Ante Pavelića, izrečene u »Radni komori« u Zagrebu 1944. godine, koji je, međutim, približno ovako kazao: »Jugoslavenska kraljevska vlada u Londonu nema što tražiti u Hrvatskoj, jer je hrvatski narod nije nikada htio niti želio. Jedino zamjeram nekim renomiranim hrvatskim političarima, koji sjede u toj vladi, a to im zamjera i hrvatski narod, jer je to vlada koja huška i potpiruje protiv opstojnosti hrvatskog naroda i hrvatske države. Niti hrvatski narod, niti ja, nema ništa protiv toga, da hrvatski političari, koji se nalaze u emigraciji osnuju svoju vladu, ali neka to bude 'Hrvatska izbjeglička vlada'. Tada ćemo vjerovati Krnjeviću i ostalima, te kao takvi uvijek mogu nasna obrazu stupiti pred svoj narod.«

Rezultat toga govora, dr Ante Pavelić bio je istup dr Krnjevića iz jugoslovenske vlade, zbog čega je nastupila politička praznina u toj kraljevskoj vladi.

Već prije toga govora dr Ante Pavelića, nastala je »Bura u našim vodama«.

Kapitulacijom Italije 1943. godine dolazi do izlaza talijanskih trupa iz NDH, a time i do uklopljenja zaposjednutih teritorija u državni teritorij NDH. Tada je i Istra formalno pripala NDH, dok to stvarno nije učinjeno, već su Njemci osnovali svoj Adria-Gau. Tada je hrvatska državna vlada protestirala protiv toga čina i nalazila se je u zategnutim odnosima sa Njemcima. Bilo je jasno, kojim putem žele Njemci do i na Jadran. Dakle, imala se ponoviti stara igra Dvojne Monarhije. Bilo je tada potpuno isto, da bi pobjedom Njemačke Hrvatska izgubila Istru. Svakako se žila [?] politička kombinacija u omjeru ravnopravnih snaga velikih sila tim da bi Rusija imala jednu od vodećih uloga u poslijeratnoj konstelaciji. Time se je i računalo, da bi Hrvatska uspjela definitivno sa uvati Istru i otoke na Jadranu. Sada je jasno, da bi danas Zapadne sile Istru i neke otoke dali Talijanima.

Kada je kod Hrvata zavladao geslo »Ex Oriente lux« tvorac hrvatske državne misli, hrvatski Katon Ante Starčević ukalupivši svoj program u politički maksimizam: »Mi niti do toga deržasmo, a niti deržati budemo« (misli na Austro-mađarstvo), pisao je svoju raspravu »Našemu smolu« i nadao se spasu od Rusije, a Erazmo Barčević pravaški zastupnik u hrvatskom saboru željkovao je, kada je rusko kopito odjeknuti na ploču nikubekom. Otac domovine, dr Ante Starčević tumači hrvatskog državnog prava,

i-ta duboka tumačenja i druge Star evi eve misli služile su hrvatskim generacijama kao zvijezda vodilja.

Ustaški pokret nije nastao slučajno, već je bio sinteza Star evi evog državnog prava i seljačke ideologije braće Radić, koji je iznikao iz onih dviju najjačih političkih ideologija u hrvatskom narodu poslije 20. lipnja 1928. godine i u »Ustaškim načelima« obuhvatio u njemu obadviije te ideologije.

Kako je meunarodna dinamika tokom rata u raznim oblicima dolazila sve više do izražaja, a iskrsele političke kombinacije i koncepcije izašle do jasnijeg vidika, to je bilo i potpuno vidljivo da dolazi do nove političke konstelacije svijeta, u kojemu je omjer snaga podati uticajnu političku ulogu onom faktoru, koji za to bude imao i stanovite preduslove. Smatra se, da će definitivnu pobjedu odnijeti onaj faktor, koji je sposobniji, te onaj, koji će umjeti narodima svijeta podati jaču u materijalnu i moralnu snagu svoje ideologije te, koji će se umjeti poslužiti riječi ima diplomate Lansinga, koji je na mirovnoj konferenciji u Versaillesu poslije I. svjetskog rata meunarodnim rekao: »Ne možemo uživati u osjećaju osvete... Ne smije da bude sebičnost mjerilo naše odluke. Kultura je altruistička, a politika je egoistička... Prava mudrost je ona, koja u životu i ljude da jednako snose pobjedu i poraz«.

II. Organizacija ustaškog pokreta od 10. IV 1941. - 5. V 1945.

Proglašenjem NDH »Ustaški pokret« osim »Ustaških načela«, dakle općeg dijela nije imao detaljno razrađen plan organizacije, već su po uputama bivšeg ilegalnog vodstva u zemlji preuzimali svu političku, upravnu i vojnu vlast na području općina, kotareva pa i nekih pokrajina, pojedini ilegalci-ustaše. U prvo vrijeme ti pojedini ustaški povjerenici smatrali su svojom prvom dužnošću u vrstiti vlast i to: upravnu i vojnu, do im politički rad bio je sekundarnog značenja, pa prema tome organizacija ustaškog pokreta nije ni u to prvo vrijeme uzela zamah, kakav je taj mogla kasnije.

Odmah u početku NDH imenovan je Blaž Lorković povjerenikom GUS-a. On je sin pok. hrvatskog političara dr Ivana Lorkovića, koji je igrao veliku političku ulogu u predratnom vremenu hrvatske politike. Dapače, za njega se može reći da je uz Svetozara Pribićevića, dr Šime Mazzuru, dr Milu i Davida Star evića, Stjepana i dr Antu Radića bio vodeći politički čovjek. Jedan je od vođa hrvatsko-srpske koalicije, koja je u životu Trojedne kraljevine zadnjih decenija preuzela vodeću ulogu, dok, naprotiv »Stranka prava« po načelu je gubiti svoj uticaj na politički život Hrvata. Blaž Lorković kao i ostali sinovi pok. Ivana Lorkovića (dr Ivan Lorković mladi, dr Mladen Lorković) odmah su u mladosti ušli u politički život, te na sveučilištu bili jedni od vodećih ljudi. Tada su pripadali sveučilišnoj organizaciji HSS-a, zatim sveučilišnoj organizaciji »mladica« dok konačno nisu ušli u ustaški pokret. Sam Blaž Lorković istakao se je kao politički pisac, te su njegovi politički članci naročito zapaženi u novinama »Hrvatskom narodu«. Radi tog svog rada bio je imenovan povjerenikom GUS-a, te je na tom položaju organizirao ustaške povjerenike po provincijama, odnosno postavio toliko povjerenika, koliko je bilo županija (u konkretnom slučaju 22). To su zapravo bili stožeri, koji su se dalje dijelili na logore, tabore i zbirove. Logor je obuhvaćao teritorij jednog političkog kotara, tabor teritorij jedne upravne općine, a zbir pojedina sela ili zaselke. To je bio konkretni rad u organiziranju ustaškog pokreta na terenu, pa su se ti nazivi u narodu polagano uvažavali.

Primjećuje se da su mnogi pretsjednici organizacija HSS-a preuzeli pojedine funkcije tako postavljene ustaške organizacije, te su smatrali da nastankom NDH moraju politički djelovati i da moraju pristupiti izgradnji u daljnjem radu NDH.

Blaž Lorković, kao povjerenik GUS-a imenovao je povjerenike za područja župa-

nija, pa se znade, da su bili imenovani pojedini istaknuti ljudi, odnosno oni, koji su se najviše istakli u svom ilegalnom radu. Tako se znade da je za područje Travnik imenovan Nikola Jurišić, stari ilegalac na tom području, za područje Mostara dr Pavle Canki, kasniji ministar pravosuđa, za područje Livna i okolice dr Dragan Urumović, kasniji veliki župan, za područje Sarajeva Božidar Bralo svećenik, za područje Banja Luke dr Vinko Guti, kasnije veliki župan, za područje Doboja i okolice dr Dragutin Kamber svećenik, za područje Istočne Hercegovine prof. Alija Šuljak, kasniji poglavnik pobožnik, za tuzlanski bazen prof. Hakija Hadži, kasniji predstavnik NDH u Budimpešti, dok je glavni povjerenik za cijelu Bosnu i Hercegovinu imenovan Jure Franceti, kojemu su bili podređeni ostali povjerenici u Bosni i Hercegovini. Za područje Bjelovara imenovan je Mijo Hans, kasniji logornik, za Srijem dr Petar Gvozdi, kasniji državni tajnik u ministarstvu seljačkog gospodarstva, za Dalmaciju dr Edo Bulat, kasniji ministar, za Varaždin i okolice dr Mate Frković, kasniji ministar, za Gospić i okolice Jurica Frković, kasniji veliki župan itd., itd.

Po nalogu GUS-a odnosno glavnog povjerenika organizirali su terenski povjerenici logore, tabore i zbrojeve, te su po njihovom prijedlogu imenovane osobe za logornike, tabornike i zbirnike. Rad tih povjerenika trajao je nekoliko mjeseci, dok nisu, nakon definitivnog organiziranja velikih župa, zamjenjeni sa stožernicima, a i nije se je područje djelovanja poklapalo sa samim područjem velike župe. U mnogo slučajeva bili su povjerenici, odnosno stožernici imenovani velikim županima, pa je tako u jednoj osobi usredotočena i politička i upravna vlast. To se kasnije nije prakticiralo, jer jedna osoba nije bila u mogućnosti absorbirati obadje funkcije odnosno nije se znala granica između u jedne odnosno druge djelatnosti. Baš radi toga pravile su se mnoge pogreške, te su se pojedinci izrodili u apsolutiste, te su morali biti sa jednog i drugog položaja uklonjeni. Nakon što su iskrili pojedini neskladi između povjerenicima i velikim županima, odnosno uslijed preuzetnosti tih povjerenika, a Blaž Lorković ne mogavši dovesti rad povjerenika u sklad sa određenim instrukcijama GUS-a, odnosno dovesti ih do jedne jačine discipline, morao se povući, te na njegovo mjesto došao je dr Šolc, odvjetnik iz Varaždina i stari politički uvijek Stranke prava. Dr Šolcu stavljeno je u zadatak:

- a) da reorganizira sam ured postrojništva
- b) da izradi zakonsku podlogu za daljnju organizaciju GUS-a
- c) da reorganizira i sprovede disciplinu u redovima ustaških funkcionera na terenu.

Dr Šolcu je uspjelo donekle izvršiti postavljene zadatke pa je pod njegovim rukovodstvom došlo do izmjene nekih ustaških funkcionera po pokrajinama, a također prihvaćeni su novi ljudi u samom uredu postrojništva sa određenim zadacima. U to vrijeme, a i prije toga bio je samo jedan doglavnik i to dr Mile Budak, dok je po asni doglavnik bio Marko Došen, kasniji predsjednik hrvatskog sabora. Oni su bili imenovani još prije dolaska u zemlju i kao takvi ostali su kroz cijelo vrijeme NDH.

Po organizaciji GUS-a bilo je 12 doglavnika i 6 poglavnih pobožnika, koji su bili vrhovni politički forum. Kasnije u zakonskoj odredbi o GUS-u definitivno je obuhvaćen njihov djelokrug, pa su nakon izlaska zakonske odredbe u 1942. godini, po ustrojbi GUS-a imenovani osim gore navedenih i drugi doglavnici, ali nikada u potpunom doglavničkom broju. Među prvima je imenovan dr Šolc, ministar postrojnik. Imenovanje ostalih doglavnika dolazilo je povremeno, a o njemu se kasnije bitno govorilo.

Za vrijeme postrojnika dr Šolca izrađen je postrojbeni plan, koji je dobio zakonsku moć. Taj postrojbeni plan po kom se kasnije izgrađivala organizacija ustaškog pokreta izišao je 1942. godine. Po tom postrojbenom planu organizacija ustaškog pokreta sastojala se od slijedećih organizatorskih oblika (vidi shemu I.)

- I. poglavnik
- II. doglavni ko vije e
- III. postrojništvo, koje se dijelilo na:
  1. upravno zapovjedništvo ustaša
  2. upravno zapovjedništvo ustaške mladeži
    - a) zapovjedništvo muške ustaške mladeži
    - b) zapovjedništvo ženske ustaške mladeži
  3. upravno zapovjedništvo ženske loze ustaškog pokreta
  4. upravno zapovjedništvo staleških postrojbi
  5. blagajna

I. *POGLAVNIK* je šef ustaškog pokreta i poglavar države.

II. *DOGLAVNI KO VIJE E* -

Doglavni ko vije e sastoji se od 12 doglavnika i 6 poglavnih pobo nika. To je najviši politički forum, zapravo glavni ustaški stan. Poglavnik pretsjeda sjednicama doglavni kog vije a, a njegov zamjenik je ministar postrojnik. Doglavni ko vije e određuje političke smjernice, rukovode i se cjelokupnom organizacijom i daje općenite odredbe za rad i djelovanje cjelokupne organizacije. Poglavnik imenuje doglavnike i poglavne pobo nika, te ujedno ih poziva svojom odredbom na sjednice. Po zakonu o ustrojstvu GUS-a poglavnika bira doglavni ko vije e.

Za vrijeme NDH doglavnici su bili: drLovro Suši (nalazi se u emigraciji), drMile Budak, general Vilko Begi, Miško Račan, Marko Došen, Ivan Čelan (nalazi se u emigraciji), Stipe Matijević (nalazi se u emigraciji), Janko Torti (nalazi se u emigraciji), drMate Frković (nalazi se u emigraciji), Milan Frajsman (nalazi se u emigraciji), Jure Pavić (umro u emigraciji), Adamaga Mesić, Luka Lesić, dok su poglavni pobo nici bili: prof. Alija Šuljak (nalazi se u emigraciji), pukovnik Mijo Bzik, Blaž Lorković, Vjekoslav Blažeković.

III. *POSTROJNIŠTVO*

Terenskim organizacijama rukovodi postrojništvo na čijem čelu stoji ministar postrojnik. Za vrijeme NDH bio je postrojnik drŠolc, a nakon njegove smrti drLovro Suši.

Postrojništvo u užem smislu dijeli se na:

a) *tajništvo postrojnika*, koje rukovodi sa cjelokupnim administrativnim radom postrojnika. Za NDH tajnik postrojnika bio je najprije inž. Stanko Mavrek (nalazi se u emigraciji), a kasnije Pero Simić (nalazi se u emigraciji).

b) *Odjel za upravu* koji rukovodi sa organizacionim poslovima. Od 1943. godine odjelni upravitelj bio je drMilivoj Stahuljak (nalazi se u emigraciji).

c) *Odjel za promidžbu*, koji rukovodi cjelokupnom ustaškom propagandom, a pročelnik je bio prof. Danijel Črljen (nalazi se u emigraciji), dok su mu u radu potpomagali: inž. Karlo Mirt (nalazi se u emigraciji) i Ante Mikulić (nalazi se u emigraciji). Ovaj odjel izdavao je razne letke, brošure i knjige propagandističkog karaktera, te rukovodio preko podređenih terenskih dužnostnika sa organizacijom propagande u narodu.

Izdavali su razne političke biltene o događajima u zemlji i svijetu.

d) *Odjel za vezu sa državnim vlastima*

Taj odjel ima zadatak da održava vezu sa svim ministarstvima u svrhu pravilnog djelovanja organizacije ustaškog pokreta. Odjelni upravitelj bio je prof. Mirko Eterović (nalazi se u emigraciji), a njegov zamjenik Ilija Šaravanja (nalazi se u emigraciji).

e) *Op i odjel*, rukovodi arhivom postrojništva, kao i njenom administracijom. Odjelni upravitelj bio je Markulin.

f) *Sudski odjel*, koji je imao riješavati prekršaje u injene po pojedinim dužnostnicima, odnosno članovima ustaškog pokreta. Odjelni upravitelj bio je pukovnik dr Dević (nalazi se u emigraciji), (vidi shemu II.)

Postrojništvo u širem smislu dijeli se na:

1. *Blagajna*, rukovodi sa cjelokupnom pokretnom i nepokretnom imovinom ustaškog pokreta, vrši isplate, te ubira članarinu preko podređenih dužnostnika, odobrava kredite pojedinim upravnim zapovjedništvima itd. Upravni zapovjednik neko vrijeme je bio Ivan Terzi (nalazi se u emigraciji), a od 1943. godine pa dalje Stjepan Ramljak (nalazi se u emigraciji).

2. *Upravno zapovjedništvo ustaša*, obuhvaća sve muške članove ustaškog pokreta od navršene 21 godine pa dalje, a koji su izvršili upis u ustaški pokret i položili ustašku zakletvu. To je politička grana ustaškog pokreta, koja je oko sebe okupila sve muške pripadnike u svrhu jačanja i širenja ustaške ideologije među narodom i provođenja direktiva GUS-a u narodu.

Upravni zapovjednik bio je Božo Kavran, a njegovim zamjenikom bio je neko vrijeme inž. Sažunić, a od 1943. godine inž. Viktor Šarić (nalazi se u emigraciji).

Upravno zapovjedništvo ustaša podjeljeno je na:

- a) stožere
- b) logore
- c) tabore
- d) zbirove

Upravni zapovjednik predlaže imenovanje postrojništvu stožernike, logornike i tabornike. Poglavlak imenuje stožernike na prijedlog ministra postrojnika, do im logornike i tabornike imenuje ministar postrojnik na prijedlog upravnog zapovjednika.

Upravni zapovjednik rukovodi cjelokupnim radom svih organizacija ustaša, daje direktive za rad na terenu itd. Prema potrebi saziva stožernike na tzv. stožerni kolegij, na kojima stožernici iznose razne probleme sa svog područja, kako bi se uskladio cjelokupni rad svih stožera.

A - STOŽERI

Područje stožera obuhvaća teritorij jedne velike župe te prema tome je bilo 22 stožera i sveuilišni stožer za grad Zagreb, a nazivi su bili:

1. Ustaški stožer velike župe Prigorje sa sjedištem u Zagrebu.
2. Ustaški stožer velike župe Zagorje sa sjedištem u Varaždinu.
3. Ustaški stožer velike župe Bilogora sa sjedištem u Bjelovaru.
4. Ustaški stožer velike župe Livac Zapolje sa sjedištem u Novoj Gradiški.
5. Ustaški stožer velike župe Posavlje sa sjedištem u Slavanskom Brodu.
6. Ustaški stožer velike župe Vuka, sa sjedištem u Vukovaru.
7. Ustaški stožer velike župe Baranja sa sjedištem u Osijeku.
8. Ustaški stožer velike župe Gora sa sjedištem u Petrinji.
9. Ustaški stožer velike župe Pokuplje sa sjedištem u Karlovcu.
10. Ustaški stožer velike župe Modruš sa sjedištem u Ogulinu.
11. Ustaški stožer velike župe Lika i Gacka sa sjedištem u Gospiću.
12. Ustaški stožer velike župe Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću.
13. Ustaški stožer velike župe Sidraga sa sjedištem u Kninu.
14. Ustaški stožer velike župe Bribir-Pogorje, sa sjedištem u Senju.
15. Ustaški stožer velike župe Pliva i Rama sa sjedištem u Jajcu.
16. Ustaški stožer velike župe Lašva i Glaž sa sjedištem u Travniku.
17. Ustaški stožer velike župe Vrhbosna sa sjedištem u Sarajevu.

18. Ustaški stožer velike župe Usora i Soli sa sjedištem u Tuzli.
19. Ustaški stožer velike župe Dubrava sa sjedištem u Dubrovniku.
20. Ustaški stožer velike župe Neretva sa sjedištem u Mostaru.
21. Ustaški stožer velike župe Cetina sa sjedištem u Splitu (Omiš).
22. Ustaški stožer velike župe Sana sa sjedištem u Banja-Luki.
23. Sveu ilišni stožer sa sjedištem u Zagrebu.

Godine 1943. ukinut je stožer Bilogora i Gora, te pripojen stožeru Prigorje. U jesen 1944. godine ponovno je uspostavljen stožer Bilogora u Bjelovaru.

Osim naprijed navedenih stožera, postojao je i stožer za grad Zagreb, sa sjedištem u Zagrebu.

U godini 1941. bili su imenovani za stožernike povratnici, koji su u toku 1942. godine bili smjenjeni sa položaja. Od povratnika bili su slijede i stožernici:

Marko Mihaljević za stožer Vrhbosna u Sarajevu, Stipe Došen za stožer Vuka u Vukovaru, Pero Paradžik za stožer Lašva i Glaž (nalazi se u emigraciji) u Travniku, Jerko Katić za stožer Pliva i Rama u Jajcu, Marko Ivić za stožer Pokuplje u Karlovcu, Ikica za stožer Gora u Petrinji, Mirko Beljan za stožer Banja Luka, Stjepan Pićeta za stožer Bilogora u Bjelovaru, Ivan Šola za stožer Krbava i Psat u Bihaću.

Iza povratnika bili su imenovani stožernici i to:

Dr. Ivan Musa, stožernik za grad Zagreb (nalazi se u emigraciji), Zvonko Kovačević, stožernik za grad Zagreb, prof. Vlaho Lovrić - stožernik za veliku župu Gora Prigorje, Ivan Stipetić - stožernik za veliku župu Zagorje u Varaždinu, dr. Milutin Jurčić, stožernik za veliku župu Vuka u Vukovaru (nalazi se u emigraciji), inž. Viktor Šarić - stožernik za veliku župu Posavlje u Slavanskom Brodu (nalazi se u emigraciji), Veljko Galinović - stožernik za veliku župu Modruš u Ogulinu (nalazi se u emigraciji), Josip Samardija - stožernik za veliku župu Lika i Gacka u Gospiću (ubijen u emigraciji po Talijanima), Drago Žubrinić - stožernik za veliku župu Bribir i Podgorje u Senju (nalazi se u emigraciji), prof. Kaštelan — stožernik za veliku župu Dubrava u Dubrovniku, Tomislav Mesić - stožernik za veliku župu Neretva u Mostaru (nalazi se u emigraciji), Stjepan Barbarić - stožernik za veliku župu Vrhbosna u Sarajevu (nalazi se u emigraciji), prof. Zvonko Fržić - stožernik za veliku župu Cetina u Omišu (nalazi se u emigraciji) i drugi.

Stožernik u svom radu imao je 5 pobožnika i to:

1. stožerni pobožnik za upravu
2. stožerni pobožnik za prosvjetu
3. stožerni pobožnik za promidžbu
4. stožerni pobožnik za gospodarstvo
5. stožerni pobožnik za nadzor.

ad. 1. - STOŽERNI POBOŽNIK ZA UPRAVU ima zadatak da rukovodi cjelokupnom administracijom stožera, kao i sa administrativnim osobljem, vrši pregled logora i tabora, po naređenju stožernika odlazi na skupštine, vodi evidenciju članova sa područja tog istog stožera.

ad. 2. - STOŽERNI POBOŽNIK ZA PROSVJETU, rukovodi sa cjelokupnim prosvjetnim i kulturnim radom u organizaciji tog stožera, a preko logornih pobožnika za prosvjetu.

ad. 3. - STOŽERNI POBOŽNIK ZA PROMIDŽBU, organizira skupštine, i sastanke među narodom, a preko logornih pobožnika za promidžbu izdaje novine, letke i uopće radi i rukovodi sa cjelokupnom propagandom na području dotičnog stožera.

ad. 4. - STOŽERNI POBOŽNIK ZA GOSPODARSTVO, vodi stožernu blagajnu, nabavlja potreban materijal za administrativne i organizatorske radove, brine se o gospodarskom stanju naroda, prikuplja podatke o gospodarskim problemima, te preko logornih pobožnika za gospodarstvo održava sa narodom konferencije.

ad. 5. - STOŽERNI'POBO NIK ZA NADZOR, vrši nadzor djelovanja i-rada blagajni kog poslovanja.

Stožerne pobo nike imenuje ministar postrojnik.

Stožeri su podjeljeni na:

- a) logor
- b) tabor
- c) zbir

a) *LOGOR* — obuhvaća područje jednog kotara, pa prema tome, koliko jedna velika župa imade kotareva, toliko i jedan stožer ima logora.

Na područje logora nalazi se logornik, koga imenuje ministar postrojnik.

Logornik ima također pet pobo nika, koje imenuje ministar postrojnik. Pobo nici imaju iste nazive i dužnosti kao i stožerni, samo umjesto da se zovu »stožerni pobo nici« zovu se »logorski pobo nik«, a djelovanje mu je ograničeno samo na područje svoga logora.

Sjedište logora nalazi se u mjestu sjedišta kotarske oblasti. Logoru su podređeni tabori i zbirovi dotičnog logora.

b) *TABOR*, obuhvaća jednu upravnu općinu, te prema tome koliko ima upravnih općina na području jednog kotara, toliko imade i tabora. Sjedište tabora nalazi se u sjedištu upravne općine.

Na područje tabora nalazi se tabornik, a njemu u radu pomaže pet tabornih pobo nika (taborni pobo nik za upravu, taborni pobo nik za prosvjetu itd.).

Tabornika i taborne pobo nike, a preko logornika, stožernika i upravnog zapovjednika ustaša, imenuje ministar postrojnik. Taboru su podređeni zbirovi.

c) *ZBIR*, obuhvaća jedno selo, zaselak ili jedan gradski blok, te prema tome koliko na području jednog tabora ima sela ili zaselaka, toliko imade i zbirnika. Sjedište zbirnika je u selu ili zaselku. Zbir, prema potrebi, može imati također pet pobo nika, te imaju nazive: zbirni pobo nik za upravu, zbirni pobo nik za prosvjetu itd.

Zbirnika i njegove pobo nike, na prijedlog tabornika, a preko logornika, imenuje stožernik.

Rad dužnostnika je besplatan i dobrovoljan.

U početku su postojali pobo nici za ustašku pripremnu bojnu, ali je to kasnije ukinuto, nakon smjenjivanja povratnika sa dužnosti stožernika, a pripremne bojne uvrštene su u vojne formacije.

Osobe koje su bili dužnostnici za vrijeme NDH:

Inž. Cvjetko Ivančan, logornik za grad i kotar Bjelovar do 1943. godine, Domagoj Ružić, logornik za grad Bjelovar od 1934. do 1944. godine, Ivan Kirin, logornik za kotar Koprivnicu, a kasnije Ignac Dolenc, Blažinčić, Fištrovi Stjepan, Gvozdanović, logornici za kotar Križevac, Ivica Asančević, logornik za kotar Pakovo (nalazi se u emigraciji), Ivan Rus, logornik za kotar Ludbreg, Topljak, logornik za kotar Zlatar, Valpotić, logornik za grad Zagreb (nalazi se u emigraciji), Franjo Dujmović, logornik za Bugojno, Roko Faget, logornik za kotar Sisak (nalazi se u emigraciji), Vlado Kaić, logornik za kotar Livno, Mijo Grgić, logornik za kotar Kupres, Ilija Jurić, logornik za Zenicu (nalazi se u emigraciji), Mirko Zec, logornik za kotar Travnik, (nalazi se u emigraciji), Marko Žutić, logornik za kotar Prozor (nalazi se u emigraciji) i drugi.

Upravno zapovjedništvo ustaške mladeži
(vidi shemu IV)

Upravno zapovjedništvo ustaške mladeži dijeli se u *užem* smislu na:

1. — odjelni upravitelj za Staro evinje mladež

2. - odjelni upravitelj za »Junak«
3. - odjelni upravitelj za »Uzdanicu«
4. - odjelni upravitelj za radni ku mladež
5. - odjelni upravitelj za radnu službu
6. - pro elnik za glazbu
7. - pro elnik za upravu
8. - pro elnik za prosvjetu
9. - pro elnik za tjelovježbu
10. - pro elnik za promi bu.

Svi ovi odjelni upravitelji i pro elnici daju sa svog podru ja razne direktive i upute za djelovanje i rad svih organizacija ustaške mladeži. U Star evi evu mladež spadala je mladež od 17 do navršene 21 godine, u »Junak« od 11 do 17 godina, a u »Uzdanicu« pu koškolska djeca. Radni ka mladež inila je zasebnu grupu. Pro elnik za upravu vodio je sav administrativni rad organizacije. Pro elnik za prosvjetu bio je svoje vrijeme dr Julije Makanec. Pro elnik za tjelovježbu bio je Sušti , a za promi bu Janko Skrbin (nalazi se u emigraciji).

Pro elništvo za promi bu izdavalo je nekoliko omladinskih asopisa kao: »Ustaška mladež«, »Plava revija« i druge, te ujedno razne brošure i knjige organizatorno-promi benog karaktera.

Upravni zapovjednik ustaške mladeži bio je najprije prof. Ivan Oršani (nalazi se u emigraciji), a zatim dr Feliks Nedjelski [Niedzielsky]. Osim njih radili su u zapovjedništvu Ante Štiti , Vinko Kos (nalazi se u emigraciji), Bjelovu i (pro elnik za glazbu) i drugi, ija se imena ne sje amo.

Upravno zapovjedništvo u *širem* smislu dijeli se na:

1. — zapovjedništvo muške ustaške mladeži
2. — zapovjedništvo ženske ustaške mladeži.

Jedno i drugo zapovjedništvo djelilo se na:»

- a) stožere
- b) logore
- c) tabore
- d) zbirove.

Svi ti organizatorni oblici poklapali su se sa podru jima organizatornih oblika, organizacija ustaša.

Zapovjednik muške ustaške mladeži bio je Zdenko Blažekovi , a zapovjednica ženske ustaške mladeži bila je Dolores Bracanovi (nalazi se u emigraciji).

Stožer muške ustaške mladeži dijelio se u *užem* smislu na: (vidi shemu V)

1. - zapovjednik Star evi eve mladeži
2. — zapovjednik »Junaka«
3. - zapovjednik »Uzdanice«
4. - zapovjednik »Radni ke mladeži«
5. - pro elnik za tjelovježbu
6. — pro elnik za prosvjetu
7. - pro elnik za glazbu

Takva podjela je *ista* i kod *stožera ženske ustaške mladeži*, jedino što je postojala *zapovjednica radne službe*.

Upravnog zapovjednika, zapovjednika muške ustaške mladeži i zapovjednicu ženske ustaške mladeži imenuje na prijedlog ministra postrojnika poglavnik.

Dužnostnike (-ce) po em od stožernika (-ice) do zbirnika (-ice) imenuje upravni zapovjednik ustaške mladeži.

Upravno zapovjedništvo ženske loze ustaškog pokreta

Zadatak je ove organizacije širiti ustašku ideju kod hrvatskih žena, a osim toga ideološkog zadatka, ta organizacija posvetila se karitativnom radu u narodu.

Upravna zapovjednica bila je prof. Irena Javor, do im na terenu osim Zagreba, bile su u mjestima postavljene tabornice. U Zagrebu pored tabora, postojao je i stožer, a stožernica je bila prof. Olga Osterman (nalazi se u emigraciji).

Upravno zapovjedništvo staleških postrojbi

Ovo zapovjedništvo sastoji se od: (vidi shemu VI)

1. - Savez seljaka (savezni ar je bio Miško Račan)
2. - Hrvatskog radničkog saveza (savezni ar je bio Vjekoslav Blaškov)
3. — Saveza privatnih namještenika
4. - Saveza državnih namještenika
5. — Saveza obrtnika
6. - Saveza slobodnih zvanja
7. — Saveza vatrogasaca.

Nalazi se u ovom zapovjedništvu stajao je državni savezni ar. Prvi državni savezni ar bio je prof. Aleksandar Seitz (nalazi se u emigraciji), a zatim prof. Ivan Oršani (nalazi se u emigraciji).

Nalazi se u svakom savezu stajao je savezni ar, u sjedištima župa župski povjerenici, u kotaru kotarski povjerenici, u općini općinski povjerenici, u mjestu mjesni povjerenici. Povjerenike imenuje državni savezni ar.-

Prilozi:

1. Shema I. »Ustaški pokret«
2. Shema II. »Postrojništvo u užem smislu«
3. Shema III. »Stožer«
4. Shema IV. »Organizacija ustaške mladeži«
5. Shema V. »Stožer muške ustaške mladeži«
6. Shema VI. »Staleške postrojbe«

Istražni elaborat Vjekoslava Servatzyja

VJEKOSLAV SERVATZY

RAZVITAK USTAŠKOG POKRETA U INOZEMSTVU

I. »Prva hrvatska emigracija«

Odmah nakon sloma A. U. Monarhije i uzpostave Jugoslavije postrojila se je u Maarskoj t. zv. »Prva hrvatska emigracija« pod vodstvom Židova Hrvata dr. Sachsa i dr. Ivica Franka, a u svrhu da se povede oružana borba protiv Jugoslavije za uzpostavu Države Hrvatske u okrilju koje mu drago, po Versaljskom ugovoru priznate Države.

U vojne postrojbe su primljeni bivši pripadnici A. U. vojske, a među njima osim Hrvata također i Poljaci i ostali Slaveni, najvećim dijelom ustašnici i vojnici koji se nisu mogli prilagoditi budućem životu koji je od svakoga zahtijevao rad, a primljeni su bez obzira na njihovo političko uvjerenje i na kraju se dokazalo da su ove postrojbe neka vrsta isto za bivše ratnike.

Vojni logor se nalazio u Zalaegerszegu (u jugozapadnoj Maarskoj) a pripadnici su bili oboružani puškama i strojnicama te vršili izobrazbu, dok su im uvijek tražili pomoć saveznike i našli kod Maara, Talijana te kod talijanskog buntovnika pjesnika Gabriela D'Annunzia.

Dr. Sachs je osobno vodio t. zv. *Hrvatski pokret* u koju svrhu je putovao po raznim prijestolnicama, od Talijana, Maara i D'Annunzia primao velike svote od kojih je jedan dio davao za izdržavanje Vojnog logora u Maarskoj (broj stanovništva se kretalo oko 5 do 600 pripadnika) a veliki, ogroman dio je trošio osobno po velikim evropskim gradovima gdje se zabavljao sa svojim odraslim kolegama.

Kada su Italija i Maarska progledale rad tog navodnog narodnog borca obustavile su svaku daljnju materijalnu i moralnu pomoć te je ova t. zv. »Prva hrvatska emigracija« jednodobno propala. Dr. Frank je među ustašnicima podijelio ostatak novaca, a sa svojim dijelom je iznajmio jedno zemljište kraj groblja u Budimpešti gdje se do svoje smrti (mislim god. 1935) bavio cvjetarstvom a u svojem vrtu je stalno uposlio po nekoliko Hrvata emigranata. Bio je pošten, ali nije dorastao dr. Sachsu koji je trebao taj pokret za nabavu sredstava za lagodan život. Sve tri kolege dr. Sachsa se poslije udale za tal. ustašnike a on sam je postao iztaknuti fašista i živio u Firenzi kao trgovac ugodnim životom.

Pripadnici ove emigracije se razsuli po raznim državama a jedan mali dio je ostao u Maarskoj te kasnije pristupio ustaškom pokretu.

II. »Ust. vojni logori i pokret«

Hrvati bivši ustašnici u A. U. monarhiji koji se poslije sloma skupili u Beču podržavali su tamo hrvatsku svijest, a među njima je bio stari gen. Sarkoti poštivan i slavljn kao osvajač »Lovena« (Crna Gora).

Dopuk. Percević, satnik Percević u Beču i puk. Duić u Gracu (umoren po srpskim

atentatorima u Karlsbadu mislim god. 1933) vodili su idealnu papirnatu borbu, bodrili emigrante ali ih ni materijalno ni moralno nisu mogli podpomagati jer osobno siroti, nisu našli podpore kod tadašnje austrijske vlade.

Istom nakon Uzpostave diktature i emigracije dr. Ante Pavelić, koji je u inozemstvu bio dobro poznat kao pošten i iskren narodni borac, nadalje da je kraj toga energičan i hrabar, što je dokazao branivši i optužene makedonske studente, započeo je sistematičan rad na prikupljanju svih pozitivnih osoba u emigraciji, uvrštavanje u ustaški pokret, vojna izobrazba, politički i teroristički rad.

Ust. org. se u početku nazivala »USTAŠA tajna hrv. rev. organizacija«, poslije je izpuštena riječ »tajna« akoprem je prisegom bila zajamčena tajnost pripadništva ust. pokretu a za slučaj izdaje smrtna kazna predviđena.

U ust. pokret su stupili u prvom redu skoro svi razni politički emigranti, kažem skoro, jer su (se) neki uzeli stav otklanjanja obzirom na strogost koja je svaki član bio podvrgnut, među ovima se nalazi i dr. Mladen Lorković koji je — koliko sam doznao — istom god. 1939. stupio u pokret, a Vladimir Radi nije nikada stupio unatoč činjenici da je sarađivao dapače javno u listu »Ustaša«, ali sve iz materijalne koristi jer je u Francuskoj živio pod teškim okolnostima.

U Beču smo našli neku vrstu »Hrvatskog vodstva« na čelu sa dr. Pavelićem i članovima Perovićem i Perićem protiv čemu smo se od prvog dana borili jer smo sasvim izpravno smatrali da u jednom pokretu može biti samo jedna vođa a ličnost, koja u svakom pogledu mora biti na visini a ostali pak svi samo kotičići i u tom velikom stroju. Nakon ustanovitih trzavica smo uspjeli uzpostaviti red; Poglavljenik je preuzeo vodstvo, imenovao svoje pomoćnike i razdijelio rad te stalno davao potrebne smjernice rada. Svi, osim Perića se ovom novom redu prilagodili, budući je on toliko živio nemoralno, patološki tip, po naravi krvolok organizirao razne akcije u domovini bez uspjeha, sa ustašama postupao više nego li uhinski, veliki dio novaca trošio u svoje svrhe i banirao po Pešti i Beču, ustaše ga ubiše nakon Marsilje.

Jedini Mussolini je Poglavljeniku davao novu pomoć za održavanje i naoružavanje ust. vojnih postrojbi u Italiji i Mađarskoj, a novac je davao (koliko mi je poznato) u »ime zajma buduće Hrvatske države.«

Poglavljenik, po naravi skroman, nije nikada dozvolio da se traže i primene svote od onih neophodno potrebnih za održavanje emigracije, što je vrlo otežavalo razvitak oružanog pokreta i onemogućilo svaki djelotvoran konspiratorni ili teroristički rad. Kroničan manjak novaca silno je škodio pokretu.

Horthy u Mađarskoj nije emigraciji dao drugo nego li isto, a kao mala i slaba Država susjeda jake Jugoslavije, trpila je ona a još više emigranti pod stalnim optužbama i zahtjevima za progonom pojedinih ustaša.

U Austriji nije niti gen. Sarkoćić uspio izhoditi više nego li zaštitu po nalogu jug. agenata čestito uhićenih emigranata i Hrvata.

U Njemačkoj socijalisti koji (!) nije uspio dr. Branko Jelčić i potrebnu pomoć, jer se bavio svojom zabavom, sa ženkinjama, te dosljedno nije mogao postići i onaj ugled koji je bio potreban za tako važnu stvar.

U Belgiji nismo imali podršku vlade, ali nam je koristio naš »Hrv. savez« iz kojega su za borbu sposobni dobrovoljci primani u Ust. pokret. Obzirom na činjenicu da je broj članova stanje Hrvatskih radnika u Belgiji bilo najjače budući da ust. emigracija odnosno emigranti se u najvećem broju sastojali iz Belgije a iz okolice Imotskog te Dalmacije. Marušić je vodio tam. Hrv. savez, a poslije nekolicina ostalih ustaša, naime oni koji još tada nisu pošli u Italiju.

Prvi ust. vojni logor se nalazio u Brescia.

Naoružavanje, prehranu, odjeću i sve ostalo potrebno za održavanje ust. vojnih logora obavljali smo sami; Italija nas je samo u toliko podupirala što je u slučaju

neuspjeha sa kojom pošiljkom istu zaplijenila a poslije nam dostavila u logor. Nadalje je tolerirala kupovanje svega što nam je trebalo. Ust. vojni ari su bili oboružani sa puškama, samokresima, strojnicama, bombama i svim savremenim laskim oružjem.

Izobrazbu ust. vojni ara vršili su bivši a. u. astnici i do astnici, a bila je temeljita ali na osnovi borbe na gueriljski na in, to je uzrok da su mnogi ust. astnici povratnici podbacili kada su u domovini morali voditi borbu sa Napoleonskom taktikom mjesto gueriljom kako je tada odgovaralo.

Vojna izobrazba je bila stalna a trajala je do Marsiljske afere, nakon koje su svi ustaše razoružani i internirani na poznati zloglasni otok »Lipari«, gdje im se tada još pridružilo oko 200 ustaša protjeranih iz Belgije koji nisu htjeli po i doma u Jugoslaviju. Na Liparima je vršena sistemati na tjelovježba i poduka tako da su svi tamošnji ustaše bili osposobljeni za 4 razreda srednje škole što im je u domovini naknadno i priznato za izdavanje svjedo be, koja im je kasnije mogla služiti za uposlenje u kakovoj službi.

Nerad, stalni progoni sa strane Talijana, bezizgledna crna budu nost dovelo je do sloma živaca mnogih uto enika i nastalo je me usobno rovarenje, nezadovoljstva, optužbe, izrazi negodovanja te i prietnje tamošnjim talijanskim tamni arima dovele su Talijane do odluke da odiele sve politi are i vojne zapovjednike od ostalih, a glavne nezadovoljnike pak interniraju na razne jedne otoke, gdje su ostali do osnutka N. D. H.

Na Liparima je tada izbila neka strašna pošast od koje je umrlo dvadesetak najja ih i najzdravijih ustaša (udnovato slabi ima nije ništa škodila); uzro nik te pošasti nije nikada prona en, no zato enici tvrde da su im to Talijani podmetli.

Vratimo se u prvi ust. vojni logor u Brescia!

Poglavnik je me u prvim emigrantima imenovao svoje pobo nike i to: Dr. Milu Budak, Vjekoslava Servatzy, Miju Babi , Andriju Artukovi , Didu Kvaternik i Antu Brkan (na Liparima odpao jer je kao ovjek sa raztrovanim živcima pao pod upliv nezadovoljnika, a nakon uspostave N. D.H. se preselio u Zadar gdje je imao ku icu, svojedobno je bio u itelj u Križevcima). Pok. Marka Došena je pak imenovao po . pro elnikom ust. pokreta odnosno G. U. S. u kojem je radio Mijo Bzik.

Mijo Seletkovi je vodio izobrazbu, vojnu, a u maloj tiskari se po eo izdavati list »Ustaša«.

Dr. Ercole Conti gen. inšpektor tal. min. un. poslova je služio kao veza sa min. Cianom i izdavao naloge pojedinim kvestorima (šefovima policije) kako nas mogu i smiju podupirati, pomagao nas je i u nabavama jer je na taj na in mogao zaslužiti i zaslužio silne novce, tako da je na koncu naše kalvarije, emigracije, bio bogat ovjek. Jedan od najtipi njih tal. inovnika izrabljiva a i ucjenjiva a. Umro je mislim god. 1943. u Pisi.

Hapšenja i progoni Hrvata u domovini bili su tada na dnevnom redu — voda na mlin ustaškog pokreta - Priliv proganjanah bio je stalan i po eo je zauzimati neugodnu jakost tako da smo obzirom na materijalnu stranu, na predvi enu mnogogodišnju borbu iz inozemstva i na bezkoristnost da se u inozemstvu drže borci prekrštenih ili vezanih ruku - zabranili svako dalnje emigriranje osim u slu aju da netko mora pobje i ispod vješala ili tamni arskih vrata. Bili smo svjestni da e višegodišnji boravak u emigraciji škoditi borbenosti, moralu i živcima naših suboraca, osobito obzirom na injenicu da se je samo jedan vrlo mali postotak emigranata sastojao iz izgra enih gra ana i študenata, ostali pak iz radni kih krugova koji e teško shvatiti potrebu da filozofski podnašaju sve muke i tegobe emigracije.

U Rijeci smo imali prvu postaju za prihvat i rešetanje koje je slijedilo na na in da je svaki emigrant - ako nije bio najavljen - po Talijanima uhapšen i kada je iz domovine stigla informacija preko njega odpremljen u ust. vojni logor ili pak vra en u Jugosla-

viju, ako je bio sumnjiv kao agent. Neki su se ipak prokriom arili no poslije su nakon otkri a u logorima stradali.

Iz Belgije su primani oni ustaše koji su tamo bili proganjani na temelju prijave jug. konzulata a i tamo je bila izdana najstrožija zapovjed da se svaki suvišni dolazak u vojne logore sprie i.

U Južnu Ameriku (u Argentinu osobito) poslani su študenti Ante Valenta i Zlatko Frajsman, a dr. Branko Jeli je bio nekoliko puta preko oceana u južnoj i sjev. Americi. Na povratku baš s jednog tog puta je na Gibraltaru uhi en i valjda i sada još zatvoren na jednom engleskom otoku.

Iz Brazilije je samovoljom Marka Fil. Vujeva (prigodom afere Lorkovi -Voki interniran u Jasenovcu) dopremljeno u Evropu (na Janka Pustu u Ma arskoj) nekoliko emigranata i to: Rai , sudjelovao u izvršenju smrtno osude kralja Aleksandra u Marsilji, umro u Zagrebu 1944. klenut srca; Zboril Janko, poginuo u borbama oko Sarajeva još god. 1941; Rašan Franjo, poginuo nesretno motorkota em, ostavio u Koprivnici 3 ili 4 male dje ice i udovu; Hermanec, poginuo u borbama u Virovitici god. mislim 1942; Roif (?) Martin, ubijen iz zasjede u Zemunu od partizana god. 1943; Tišler, umro god. 1944. umirovljen u Osieku,

a živi su još bili: Roman Blaško, ust. bojnič PTB. ravnatelj tvornice tkanina u Krapini i Kata Grgi udata za bivšeg ust. puk. PTB. i Vel. Župana u Karlovcu Grgi a, majka šestero male djece.

Ove ustaše je Vujeva dopremio odnosno zapovjedio da putuju u Evropu na dužnost jer im nije mogao tamo zapovjedati i jer nisu nasjedali njegovim smicalicama za davanje novaca s kojima je godinama živio u Južnoj Americi, bez da je ikada radio.

U Austriji je teku e ustaške poslove obavljao dopuk. Per evi sada gen. poru nik koji se sastojali u primanju vesti i prijatelja iz domovine i intervencija kod aust. vlasti, bio je tamo ali jako slab, tako da su mu u više navrata i njemu obavili ku ne premeta ine.

U Ma arskoj je Per ec iznajmio pustaru t. zv. »Janka pustu« udaljenu oko 7 km. od hrv. granice i na istu smjestio tridesetak ustaša koje je kod ma . vlasti javno prijavio kao radnike, a tajno im saop io prava imena i cilj: da ih se tamo ustaško-vojno izobrazi.

Stalne intervencije Jugoslavije i zahtjevi za izru enje pojedinih politi kih emigranata sa Janka puste prisilili su nas da iznajmimo još jednu pustaru t. zv. Baza pustu udaljenu oko 25 km. od granice, gdje su tada smještavani svi od Jugoslavije traženi emigranti a njihovim agentima je bio dolazak na ove pustare podpuno nemogu .

Na obim pustarama nije nikada bilo više od 45 ustaša, koji su uzdržavani sa mjese nim doplatcima u Pengima poslane iz Italije od G. U. S.-a i sa dohodcima iz priroda tih dobara osobito pak iz svinjogojstva koje je vrlo dobro uspjevalo jer je na Janka pusti bila iznajmljena nekom Židovu tamošnja pecara špirita a melasa je nama pripadala, te bila izvrstna hrana svinjama i govedima.

Ostale ustaše iz Ma arske su samo vo eni u o evidnosti i privla eni na kratke vježbe od 8 do 10 dana kada je bilo potrebno uvježbati ih u kojem novom oružju.

Na koncu je u Italiji i Ma arskoj bilo ukupno oko 540 ustaša, od kojih (kako rekoh na strani -2-) oko 200 nisu imali vojne izobrazbe jer su iz Belgije odpremljeni izravno na otok Lipari u zato eništvu.

Poglavnik se nalazio u tamnici u Torinu (radi Marsiljske afere) a Talijani uvjerivši se da je njihov rad progledan privolili su, a svi su bili uvjereni da su oni i zahtjevali, da u pojedine vojne logore dodu Beogradski agenti i nagovore pojedine ustaše koji su kroz to dugo i teško doba zato enišva izgubili ne samo živce nego esto dapa e i vjeru u uspjeh ustaškog pokreta — da se vrate u domovinu, gdje e svaki mo i ku i po i tko je vojsku služio a tko nije da ju mora služiti. Ovu su priliku izkoristili mnogi tako da je na

koncu ostalo samo svega 230 ustaša koji su u travnju 1941. sa Poglavnikom preko Sušaka došli u domovinu.

Ovi povratnici se doma opet povezali i postrojavali svuda ustaške elije na osnovici: u svakom selu makar po etak zbira od 3 do 5 ustaša. Nastavak bezumnog i bezkristnog daljnog progona Hrvata u domovini je vrlo pogodovalo ovom postrojanju i pokret je uhvatio korien i u širim slojevima.

Kroz to nu statistiku je poslije doma ustanovljeno da su zatvaranja i progon Hrvata bila najbolja promi ba za stupanje u ustaške redove, jer sudbina svakog uhi enika ili proganjanika obuhva a i osobno zanima vrlo veliki krug rodbine i prijatelja koji broj esto dosiže pedeset i više osoba.

Iz ove injenice je Poglavnik izvukao pou ak i stalno nam je razlagao bezumnost i bezkoristnost - dakle štetnost progona naroda, te postavio ne samo na elo nego i bezbroj puta osobno zapovjedio: *da se u domovini niti jednom Hrvat u ne smije niti jedna vlas (kosa) taknuti, sa Srbima pak i ostalim manjinama ima se postupati oportunisti ki* [sic!]. Nadalje da zatvor još nikoga nije popravio. Blag, ovje anski postupak, ljubav prema narodu osobito pak prema najsiromašnijem, najšire razumjevanje za potrebu malog ovjeka i udovoljenje u svakom mogu em pogledu, to su bile na elne smjernice. Izpalo je sve druga ije, zašto, promotriti emo dalje.

Kraj ustaško-vojne izobrazbe, vodila se ideološka, a pojedincima pak i politi ka, osobno po Poglavniku. Ustaška na ela su dobro poznata te ih ne treba raz lanjivati.

Tokom postrojanja ustaške vojnice u inozemstvu to no su odijeljeni vojnici od politi ara, koje potonje je Poglavnik upotrebljavao prema svojoj uvidavnosti i stvarnoj potrebi.

Dr. Mile Budak je bio stalno uz Poglavnika dok potonji nije dospio u tamnicu u Torinu, a naknadno se dr. Budak vratio u domovinu: stalno naime nije to no jer je bilo nekih manjih prekida kada iz pol. ili tehni kih razloga zajedni ki stan ili boravak u istom mjestu nije bio zgodan.

Vjekoslav Servatzy je živio na Rijeci, te kratko vrieme u Como (švic. granica) a poslije u Budimpešti u svojstvu zapovjednika Janka puste. Uzdržavao je me upostaju kao prvu vezu sa domovinom. Primao i odpremao poštu za Poglavnika i G. U. S., primao i odpremao ustaše iz domovine u ust. vojne logore, postrojavao ustaše u Belgiji (koju dužnost je poslije preuzeo Branko Jeli), kupovao, primao i odpremao oružje, eksploziv i paklenke u domovinu. Iz tal. zatvora spašavao Hrvate uhi enike i vodio nadzor nad pol. doga ajima u domovini. U Ma arskoj je imao in »upravnog zapovjednika« a podre eno mu je bilo podru je Hrvatske i Slavonije. Ovaj in je odgovarao generalskom. U vojne logore je dolazio samo tada kada je Poglavnik tamo pozvao i ostale politi are, naime kada se pokazala potreba, a kod Poglavnika odnosno kod G. U. S. je dolazio esto naime, uvijek kada je to smatrao potrebnim.

Mijo Babi , po zanimanju upravlja samovoza, bio je osobni šofer Poglavnika i spadao me u najpovjerljivije ustaše. Vodio je nadzor nad vojnim logorima da se ne uvuku špijuni, a ako je koji ustanovljen stavljan je pred ustaški sud i smaknut. Poginuo je u borbi sa etnicima kod Nevesinja još god. 1941.

Dr. Andrija Artukovi , odvjetnik iz Gospi a a rodod Hercegovac, bio je u mjestima G. U. S.-a, na koncu pak skoro godinu dana u Budimpešti, od kuda je odputovao u London, no prigodom Marsilje je u Le Havru uhi en i odpremljen u beogradsku Glavnja u, odkuda je — hvala prijateljima - odpušten, interniran u Lici je pak uspio pobje i i do osnutka N. D. H. skupa sa Lorkovi em i ostalima živiti u Ma arskoj. Osobite udjelbe nije nikada imao, jer mnogo tih udjelaba nije niti bilo.

Dopuk. Ivo pl. Per evi , sada gen. por., vodio je, kako ve rekoh na strani - 3 —, ustaške poslove u Be u, a dolazio je Poglavniku i GUS-u samo tada kada se pokazala potreba. Pomanjkanje novaca onemogu ilo je eš a putovanja.

Dido Kvaternik udjeljen u G. U. S. vodio je blagajnu emigracije jer je po naravi bio najškrtiji i cjepidlaka. Nije imao niti igrao osobitu ulogu jer je bio mladi student bogatih roditelja, istom nakon Marsilje odnosno tamni evanja u Torinu je došao na površinu i po eo djelovati sa svojim nesretnim uticajem, odnosno spletkarenjem i stvaranjem stranaka i strana u samoj emigraciji, osobito pak me u intelektualcima.

Kraj sebe je imao Miju Bzika, koji je u GUS-u vršio dužnost voditelja uru benog zapisnika i dopisivanje i svojatao si neka prava cenzure nad ostalim ustašama osobito pak političarima, koje sada nabrajamo.

Dr. Branko Jelić izrabljivao je svoje osobno prijateljstvo sa Poglavnikom i smatrao se te izdavao »prezumptivnim nasljednikom Poglavnika«, mudrovao i na koncu pronašao da je potomak neznam koje hrvatske vladarske kuće, omalovažao svoje sveuilišne drugove i poduzimao luksuzna putovanja bez ikakve stvarne potrebe, uspjevaju uvijek da to Poglavniku prikaže kao političku veliku potrebu. Omražen od intelektualaca, nastojao je boraviti što manje u logorima, istom nakon Marsilje je bio neko vrijeme na Liparima, poslije je preko Njemačke uspio prebaciti se u Ameriku a na povratku je, kako već rekoh, pao u ruke Engleza u Gibraltaru i zato ena na nekom engleskom otoku.

Joža Milković je neko vrijeme vodio obskrbu vojnih logora. Stalno na ratnoj nozi sa Jelićem, brinuo se za sveuilištarske poslove u inozemstvu i zastupao ih na kongresima. Živio u političkoj utjecajnoj sredini u Beču i naknadno u raznim ust. logorima, gdje je skoro uvijek u blizini bio i G. U. S., prema potrebama je putovao po Evropi.

Dr. Stjepo Perić nije imao osobite udjelbe, važio je kao glavni predstavnik Dalmacije, odvjetnik po zvanju mnogo je kritizirao pomanjkanje novih sredstava za omogućenje boljeg života emigrantima.

Stanko Hranilović, najpovjerljivija osoba, na koncu je još jedini poznavao boravak Poglavnika odnosno njegovo sjedište. U Milanu držao veći stan za odsjedanje poglavito političara s kojima je bezobrazno postupao i ponizivao ih sa raznim sitnicama. Omražen od skoro svih, odale i se poslije na Liparima i stvorio bezobraznu (!) opoziciju. Njegov stav se već kosio sa ustaškim propisima i prisegom, spasila ga internacija. U domovinu je kasnije stigao. Nije primljen u P. T. B. jer nije bio dostojan, no unatoč toga i obzirom da mu je brat svojedobno obješen, dobio je on kao i njegova sestra Marija bogate trgovačke radnje i jednu tvornicu — kao nagradu za njihov domorodni rad!

Ante Brkan u Italiju u mirovini iz Zadra gdje je bilo središte ust. org. za Dalmaciju, po naravi zagrižljiv i bolježljiv, slab, podlegao je štetnom utjecaju nekolicine intelektualaca koji u emigraciji nisu igrali nikakvu ulogu, a to su bili:

prof. Luetić iz Splita, notorna pijanica i nemoralan patološki tip, te neki svećenik iz Hrv. Primorja također pijanac i nemoralan, poslije je poludio. To društvo je pak predvodio Branko Jelić iz same mržnje proti ostalim studentima.

Tomo Grgić, bivši Veliki Župan u Karlovcu, nije igrao nikakvu ulogu neko je ali vrijeme bio obskrbnik ust. vojnih logora. Bio je u stalnoj opoziciji sa intelektualcima. Oženio se u logoru sa emigrantkinjom Katom koja sada već ima šestoro male djece.

Ante Godina, po zvanju kriomčar, bavio se u emigraciji istim poslom. Živio je u Rijeci i Trstu, u logorima nije nikada boravio, osim prolazno. Oženio se u Trstu, ima dva sina od ove žene i dva od prve: jedan je konj. vođa kod PTS-a, a za drugog neznam.

Marko Došen, iz Gospića, održavao vezu sa Makedoncima među kojima je stanovito vrijeme i boravio. Imao je političku ulogu, a nakon kratkog boravka u Italiji premjestio se u Maribor od kuda je došao u domovinu da preuzme dužnost predsjednika Sabora. Umro je lanijske godine nakon teže bolesti.

Dr. Ivica Frank nije imao stvarnog udjela ili udjelbe u toj emigraciji, poštivali smo

ga ali i na koncu podpomagali jer je do konca svog mukotrpnog života ostao pošten Hrvatski nacionalista.

Puk. Ante [Stevo] Dui , najsposobniji hrv. astnik u emigraciji i predviden za vrhovnog zapovjednika hrv. vojske, ubijen je u Karlsbadu, kako ve rekosmo, po beogradskim atentatorima. U protivnom sluaju bi Hrvatska imala sposobnog i položaju podpunoma doraslog zapovjednika, te sigurno nebi došlo do bezglavosti i me usobnog bezumnog klanja. Ovo je za ust. pokret u inozemstvu bio najteži gubitak i udarac. Njegova dva su sina, hvala majci Njemici, postali umjesto hrvatski, njema ki astnici i navodno su ve poginuli. Pok. Dui je bila najistaknutija li nost i nada nas Hrvata u emigraciji.

Izobrazbu u ustaško-vojnim logorima u Italiji vršili su: Dopuk. Narcis Jeszensky, kasnije ust. puk. PTB., mislim god. 1943. zarobljen kod Bjelovara ili Križevaca i nakon nekoliko mjeseci izmjenjen, povratio se preko Pisarovine i na vlastito traženje umirovljen ili pak službeno. U zadnje vrijeme je boravio u Ma arskoj, otkuda se oženio.

Satnik Stjepan Tomi i , kasnije ust. puk. PTB. i neko vrijeme pro elnik ratnog suda u Zagrebu, u kojoj ga je dužnosti nasliedio ust. puk. Juco Rukavina. Budu i je skrivio prvi pad Biha a (stvarno je bio nesposoban za tako visoko i važno zapovjedni tvo, jer je u svjetskom ratu dobio hitac u glavu i na tomu dugo godina teško trpio, imao skoro stalnu vrtoglavicu) bio je nakon toga umirovljen. Neznam jeli u zadnje vrijeme, kada je sve mobilizovano, imao nekakovu udjelbu ili nije.

Satnik Emil Lahovsky, kasnije ust. puk., u domovini nije primljen u PTB. jer se je za vrijeme zato eni tva u Italiji, kada je Poglavnik boravio u Torinškoj tamnici, ponašao neustaški i glupo te bezobzirno kritizirao rad Poglavnika. Protekcijom Artukovi a i Lorkovi a primljen je u ust. vojnicu, gdje je, mislim barem, do sadašnjeg sloma N. D. H. služio.

Satnik Mijo Seletkovi , kasnije usr. puk. PTB., u domovini bio prvo Zapovjednik I. PTB., kasnije ustaške astni ke škole, a najzad Izvjestitelj PTB. (kada je Servatzy preuzeo PTB. pretvorilo se to u Zapovjedni tvo ove po astne postrojbe). Prijavljen radi nekog kriom arenja, umirovljen, mislim da je kasnije opet stavljen u djelatni stališ i u zadnje vrijeme je vodio brigu za crnogorske etnike, odnosno kako se oni nazivaše: crnogorski nacionalisti koji su sa oružjem i lanovima obitelji emigrirali preko naše Države, a u Sloveniji pak razoružani.

Službovode i narednik bio je: vodnik Petar Zeli , kasnije ust. dopuk. PTB. i Zapovjednik polusdruga u Sjev. Dalmaciji.

Zapovjednici sati bili su: vodnik Ante Moškov, Jure Franceti , Ivan Dev i , Ivo Heren i i neki drugi ust. do astnici.

Bez udielbe su u logorima bili: Vilko Pe nikar, Mate Vrli i još neki intelektualci.

Ust. vojni logori bili su prvo u Brescia, tada u Borgotaro, te Olivetti (kod Arezz'a).

Ustaše se izdavali za Albance, od kojih je u Italiji bilo više logora.

Vježbe su ustaše uvijek izva ali samostalno, bez da su ikada dolazili u doticaj sa tal. vojnicima. Svi, osim političara, nosili su vojne odore sa znakom »U« na ovratniku i kapi. Ako je koji od njih putovao izvan logora, nosio je gra ansko odielo.

Malo izobrazitelja i to ne baš najboljih, dugo trajanje logorovanja odnosno izobrazivanja, iscrpilo je znanje izobrazitelja, vježbe su postale dosadne i sve više se morala uvrštavati ideološka i politička izobrazba, no Marsiljska afera je to dokraj ila i na Liparima je po eo novi još dosadniji život.

Ne uveni progoni i zapostavljanja, hapšenja i držanje u zatvoru bez ikakovog stvarnog razloga bile su na dnevnom redu. Kada je Stojadinovi došao u Italiju neke su grupe ustaša bile zatvorene preko mjesec dana. Kod Hitlerovog dolazka 14 dana, a dapa e kada je Mussolini jedno putovao iz Rima u Milano, daklem iz srednje u sjevernu Italiju, skoro 10 dana su ustaše u južnoj Italiji zatvoreni - da mu nebi život

ugrozili. Talijani su podpuno uspjeli proizvesti najve u mržnju sa strane ustaša, a ta mržnja je bila tolika da su rade prešli u beogradske tamnice negoli dalje ostali u raznim logorima.

Poglavnik je pismeno, odmah nakon svog utamni enja u Torinu, sve nas riešio prisega: sigurno na pritisak Italije.

Ust. na ela, ustav i sve odredbe je Poglavnik osobno sastavljao i napisao, bez da je ikoga topogledno pitao. Mi, njegovi pobo nici, podpisivali smo samo sporedne zapovjedi i odredbe - koje je ali uvijek on sâm napisao: vodio je autoritativno ust. pokret. Vojni ke odredbe je napisao dopuk. Jeszensky ali ih je Poglavnik s nama razpravljao, nekada izpravio i dao natiskati. Za list »Ustašu« je u po etku skoro izklju ivo Poglavnik pisao.

U ust. vojnim logorima, kao i među t. zv. politički arima vladao je najve i red i stega, ako je došlo do nekih manjih trzavica izgadio ih je najstariji, ili pak osobno Poglavnik. Zatvora nije bilo u logorima jer je Poglavnik bio izraziti protivnik zatvaranja, tvrde i da zatvor još nikoga nije popravio.

111. Poglavnikove smjernice i pouke u emigraciji

Ustaški pokret je potreban za omogu enje ideološke borbe, a ustaške vojne postrojbe pak za vodenje oružane borbe, kada to okolnosti budu dopustile i zahtjevale, da sa oružanom silom oslobodimo našu domovinu Hrvatsku od beogradskog jarma, u koju svrhu je odredio prikupljanje Hrvata u ustaški pokret, a one koji su pripralni da i svoj život dadu, ako to bude potrebno, pak u ustaške vojne redove.

Bez borbe i krvi nema slobode!

Još nijednom narodu nije sloboda poklonjena, svaki je istu morao izvojštiti.

Od svih evropskih država podupiru nas jedino Italija, podpunoma, i Ma arska, djelomi no. Podpora sa strane ovih država je tajna i takova mora ostati, svatko tko se tomu ogrieši ogriešio se o ustašku prisegu. Moramo stalno na umu držati da emo možda još mnogo godina morati probaviti u emigraciji, da e se tokom ovih godina mnogo toga u svijetu promjeniti, mi moramo ali strpljivo ekati as kada emo mo i ostvariti naš narodni cilj: osloboditi Hrvatsku od beogr. jarma. Naravno da je tomu preduvjet: najve a samozataja i stega, podpuna vojna izobrazba a ne manje ideološka.

Kod svih prijateljskih naroda imamo po nekoliko naših suboraca koji nas odnosno naš napor zagovaraju, to je isto i preko oceana.

Doma uzdržavamo sviest naroda sa živom vezom preko naših doma ih ustaša i asopisa te letaka, kao i manjih t. zv. teroristi kih podhvata, koji ali moraju biti tako organizirani da narodu ni u kojem slu aju ne naškode, jer naša borba i sve nase akcije uperene su izklju ivo proti Beogradu i tamošnjoj kamarili a nikako proti Srbiji ili pak srpskom narodu, što nikada nitko od nas ne smije pustiti s uma.

Izobrazba naših vojni ara ograni uje se na guerilju, jer doma emo se morati boriti proti komitama a ne proti redovnoj vojsci. Tokom ove borbe se mora uvijek razlikovati borbe od gra ana, osobito pak od neboraca, žene, djece i staraca, koje u svakom slu aju moraju biti pošte eni.

U domovini se ne smije niti jednom Hrvat u niti vlas taknuti. Ne smije se nitko osve ivati za neke stare ra une ili možebitne prijave, zato postoje i postojati e razni sudovi kojima treba stvar prijaviti da ju oni zakonito rieše.

im se doma stigne moramo se razmiliti, programno, po svim mogu im mjestima i postrojavati ustaške vojne postrojbe, a budu i ne e biti mogu nosti nabaviti odore, dovoljno da se za svakog ustašu dade po jedna kapa.

Više mjeseci prije sloma Jugoslavije dopremio je Poglavnik u Lucca (Toscana) gdje

je Servatzy tada već stanovao, ustaše Seletkovića, Didu Kvaternika, Tomića, Herenića, Pećnikara, Cerovskog, Ivića i Krunu Devića, Pejkovića, pok. Babića i Jerol. Katića, a na koncu oko Božića 1940. došao je tamo i Tomica Sertić, koji je ali nakon kratkog vremena odanle premješten jer je naišao na opoziciju sa strane Pećnikara i Herenića koji su uvijek tvrdili da su političari a ne vojnici.

Prije toga, a to no u svibnju 1940., smo nas nekolicina prvi puta od god. 1934. vidili Poglavnika i to u Pisi kod gen. inšpekt. policije Dr. Conti u stanu, gdje nam je rekao da je politička svjetska situacija tako povoljna da ima izgleda na naše oslobođenje, svakako nam se još valja strpiti a da budemo bliži odredio je da se gornji presele u Toscanu, budući da je on pak tada stanovao u Sienino i e nas eš e posjetiti, dati nam potrebne upute i obavijesti.

Nakon više posjeta nam je konačno u drugoj polovici ožujka 1941. saopćio da je sukob između Njemačke i Srbije na vidiku, a konačno da je pred vratima i odredio da se svi presele u Pistoia, gdje će Servatzy preuzeti dužnost zastavnika za vezu sa tal. vojnim vlastima, te svu opremu i naoružanje za sve emigrante s kojima će krenuti u domovinu im to okolnosti dozvole i zahtjevaju.

U toku od nekoliko dana je u Pistoia stiglo svega 230 emigranata koji su obično u ustaške odore i naoružani pred Poglavnikom ponovno položili ustašku prisegu i nakon programnog govora Poglavnika s njime krenuli posebnim vlakom do Trsta, odanle pak autobusima preko Sušaka u domovinu: stigli su na Markov trg u 4 sata u jutru dne 12. [15.] IV 1941. kada u Hrvatskoj nije više bilo ni vojske, ni oružnika niti upravnih vlasti, da uspostave državnu vlast.

Moškov tada nije bio pozvan u Luccu, jer su protiv njemu bili ostali studenti neznam iz kojeg razloga.

Babić je nakon nekoliko sedmica tražio i dobio dozvolu, kao i Seletković, da se iz Luce presele u južnu Italiju, jer se nisu slagali sa ostalima.

Kampanja koju su Kvaternik, Pećnikar, Bzik i Herenić još prije vodili u emigraciji protiv Servatzyu, iz puke zavisti jer oni nisu mogli doći do izražaja, odnosno jer nisu nikuda mogli putovati, došla je u Luccu do vrhunca, pogotovo kada se je potonji stavio u opoziciju kada su pokušali razlanjivati planove o »tamanjenju protivnika«. Servatzy im je u više navrata tumačio opasnost i glupost takovog rada, jer svaka akcija izaziva reakciju: da smo slabiji brojčano, da se na tim temeljima ne može izgraditi i uzdržati država, te da se samo sa oportunistima kompolitikom može očekivati uspjeh, kako nam je to Poglavnik i stavio u dužnost. Na koncu su mi dali pravo, kako tada rekoše: da od njega imaju mira.

Svakako izključujem mogućnost da je još u emigraciji stvoren vrstni plan za kasnije sistematizirati ubijanje i paljenje, akoprem su o tome mnogo govorili i razpravljali, ali što se već nije govorilo i razpravljalo u toliko mjeseci i godina zato enja, zapostavljanja i mukotrpnog života.

IV. Marsijska afera

Nije to no, što se toliko puta pisalo, da je Kralj Aleksander ubijen na temelju neke posebne osude izrečene u Belgiji gdje li, nego je to no da su svi naši protivnici bili osuđeni, kao i mi od njihove strane, a za izvršenje osude se ostavilo vrijeme koje tomu bude pogodovalo.

Sve već je ja anje Male Antante dovelo nas je do uvjerenja da je glavna osovina sam beogradski diktator i dogovorili smo jednom prilikom kod G. U. S. a, da će mi javiti kada i koliko ustaša treba da pokušaju negdje na putovanju izvršiti smrtnu osudu nad

našim najvećim i najglavnijim protivnikom. Iz jedne kratke brzopletke je Servatzy u Budimpešti razumio da treba trojicu ustaša poslati u Italiju, kamo je odmah odpremio ust. Zvonka Pospisila, Miju Kralja i Ivana Raića, koje je izabrao od desetorice koji se za ovaj put dobrovoljno javili, jer su već putovali po velikim gradovima i nije postojala opasnost da će se izdati kroz svoje malograđsko ponašanje. Do Italije su putovali sa mađ. putnicama odanle pak sa češkima (naravno krivotvorenima).

Vlado Makedonac je izvršio smrtnu osudu, i tom prilikom poginuo sabljom franc. pukovnika iz pratnje ostao mrtav. Kralj je nakon nekoliko dana uhapšen u šumi Fontainbleaua, a Pospisil i Raić pak na Ženevskom jezeru, sve pak hvala češkim putnicama koje su imali kod sebe.

Pospisil i Kralj su umrli u tamnicama Francuske, a Raić od klenuti srca u domovini. Sva trojica bili su osuđeni na doživotnu tamnicu.

Poglavnik, Per evi Ivo i Dido Kvaternik osuđeni su tom prilikom na smrt in contumacia.

Poglavnik i Kvaternik uhićeni su u Italiji i zatvoreni u tamnicu u Torinu, gdje su odsjedili oko dvije godine. Per evi je pak interniran sa strane Nijemaca u sjev. Njemačkoj.

Ova afera je teško pogodila ustaški pokret u inozemstvu, jer su svi vojni logori u Italiji i Mađarskoj razpušteni a ustaše internirani na Liparima i ostalim tal. otocima, oni pak u Mađarskoj u raznim mjestima, pod strogim nadzorom, bez međusobnih veza. Naravno da je naškodilo i tajnom pokretu u domovini, gdje je nastala bezglavost koja se istom postepeno uklonila.

V. *Poglavnikova tjelesna bojna*

Temeljem pismene odredbe Poglavnika u ovu su bojnu mogli biti primljeni samo:

- 1.) ustaše koji su stanovito vrijeme boravili u kojem ust. vojnom logoru u inozemstvu i
- 2.) ustaše koji su iz domovine došli barem dvaputa, kao tekli i ili veza, u inozemstvo.

Budući je ali s vremenom pripadnost P. T. B. smatrana kao osobita ust. vlast, a i lošim tumačenjem Lisaka i Seletkovića, koji su prije bili ne Zapovjednici nego »referenti za PTB.« primljeni su skoro svi istaknutiji ustaški prvoborci i mnogi od ustaša koji su samo boravili u inozemstvu bez da su ikada bili u kojem logoru: daklem u protivštini same Poglavnikove odredbe.

Kada smo stigli u domovinu pridošlo je onim 230 povratnika, još oko 250 koji su već doma bili, no budući je jedan dio od ovih preuzeo razne dužnosti po državi, jedan dio premješten kao vojni zapovjednici, skoro svi postali članovi: ova P. T. B. nije u brzo potrajala kao vojna nego samo kao idealna postrojba i kako je to u topoglednoj odredbi naznačeno ima svrhu da podržava vezu između u tih prvoboraca.

Odmah nakon povratka u domovinu primljeni su u I. PTB. sinovi i braća a emigranata, a poslije dobrovoljci. U Banjaluci je postrojena II. PTB. a kasnije u Zagrebu i Osijeku daljnje, kada se ove postrojbe nazvale P. T. S. (Poglavnikovi tjelesni sdrugovi) a na koncu pak, kada su pridošle i razne druge postrojbe pak Poglavnikovi tjelesni sbor koji je zapovjednik bio gen. ust. puk. Moškov.

Na povratku u domovinu je sa PTB. (emigrantskom, još kao vojnom postrojbom) zapovjedao ust. puk. Tomić, nakon njega Seletković i na koncu pak Moškov.

Emigranti, pripadnici ove postrojbe P. T. B. bili su, osim ostalih imena nije moguće pamtiti: gen. i ust. puk. Tomić Sertić (nije bio u logorima); gen. i ust. puk. Vjekoslav Servatzy (nije bio u logorima); gen. i ust. puk. Ante Moškov, Vilko Penkar, Ivo Herenić i Vjekoslav Luburić; ust. puk. Stjepan Tomić, Narcis Jeszensky, Mijo Seletković, Erich Lisak, Mijo Bzik i Juco Rukavina (nije bio u emigraciji); gen. i ust.

puk. Rafael Boban i Josip Metzger; ust. puk. Josip Mrmi (nije bio u emigr. logorima), Joso Rukavina i Božo Cerovski; ust. dopuk. Ivan Dev i , Petar Zeli , Ventura Baljak i Ante Pejkovi ; ust. bojnič Marko Mihaljevi , Marijan Paveli , iro Boti , iro Kralj, Roman Blaško i Franjo Šimunovi ; ust. satnik Eduard Premec, Luka uli , Kvesi i Ivan Kodani (nije bio u logorima); ust. bojnič Marijan Šimi , min. u miru (nije bio u logorima); ust. puk. Andrija Artukovi , min. (nije bio u logorima); ust. puk. Dr. Mile Budak, min. u miru (nije bio u logorima).

IZVOR: A-VII, SUP-Zagreb, MF-23.

Pogovor

U *Rije i izdava a* prve knjige autora B. Krizmana, objavljene pod naslovom *Ante Paveli i ustaše* (Globus, Zagreb 1978) bio je najavljen plan izdavanja knjiga o Paveli u i ustašama. U izašoj prvoj knjizi obra en je fenomen »prve ustaške emigracije« u vremenskom rasponu od 1929. do 1941., tj. od odlaska kasnijeg ustaškog poglavnika Ante Paveli a u inozemstvo sve do njegova povratka iz Italije u Zagreb na elu malobrojnog »prodornog odjela« ustaša u toku munjevitog prepada Osovine Rim-Berlin na Jugoslaviju. Plan ostalih knjiga koje su joj - prema najavi spomenute *Rije i izdava a* iz prve - imale slijediti izgledao je ovako: druga e sadržavati obradu vanjskopoliti ke problematike ustaške države od njezinog proglašenja 10. travnja 1941. do pada B. Mussolinija 1943. godine; tre om e biti obuhva eno razdoblje od pada talijanskog Ducea i kapitulacije Italije do Paveli eva bijega iz Zagreba u svibnju 1945. godine, a etvrta e knjiga sadržavati obradu i prikaz aktivnosti »druge ustaške emigracije« poslije drugoga svjetskog rata.

Izdava je 1980. godine objavio Krizmanovu drugu knjigu pod naslovom NDH *izme u Hitlera i Mussolinija* i u njoj je obra ena diplomatsko-vojna komponenta zbivanja u vezi s tzv. Nezavisnom Državom Hrvatskom u trokutu Zagreb—Rim-Berlin. I u drugoj knjizi - kao i u onoj koja joj je prethodila 1978. godine — autor se služio brojnom dokumentacijom, samo što u njoj mnogo više prevladava diplomatsko-vojna dokumentacija iz njema kih izvora (pretežno). Autor se tu koristio njema kom gradom koju su saveznici pri svom nadiranju u središte Reicha pronašli, prikupili i kao ratni plijen u SAD u cijelosti snimili na bezbroj mikrofilmova. Kasnije su tu gradu vratili vladi Savezne Republike Njema ke i autor je - osim sadržaja tih mikrofilmova - ugradio u knjigu i vlastite arhivske ispise dokumenata iz arhiva u Bonnu i Potsdamu, objavljene dokumente iz poznatih zbirki gra e, niz izvora iz doma ih arhiva i odgovaraju e podatke iz prikladne doma e i strane literature. Uz to, prvi je iskoristio snimljenu gra u talijanske provenijencije iz diplomatsko-konzularnih predstavništava Italije na teritoriju NDH; upotrijebio je i podatke iz fonda Državne komisije za istraživanje ratnih zlo ina okupatora i njihovih pomaga a.

Tre a knjiga pod zajedni kim naslovom *Ustaše i Tre i Reich*, rastavljena zbog obilja gra e u dva sveska (I — *Paveli s Hitlerom na nizbrdici*; II — *Paveli — Hitlerov posljednji saveznik*), samo je nastavak druge i s njom ini cjelinu, s tom razlikom što se položaj ustaške države u tom razdoblju (1943—1945) zbog »napukle« Osovine Rim—Berlin temeljno mijenja. U njoj se prikazuju diplomatsko-vojni sastojci odnosa na liniji Zagreb—Berlin, jer prijašnji trokut,

zapravo, praktično više ne postoji. Građana ugrađena u treću knjigu potječe pretežno iz domaćih arhivskih izvora. Uz mikrofilmove njemačke arhivske građe iz nacističkog ministarstva vanjskih poslova prikupljeno je i korišteno u njoj mnoštvo istražnih zapisnika i izjava pojedinih istaknutih ustaša, poput Stjepana Kvaternika, M. Budaka, A. Moškova, M. Alajbegovića, V. Košaka, VI. Krena i drugih, naravno i njemačkog poslanika u Zagrebu Siegfrieda Kaschea. Iskorišteni su i objavljeni njemački dokumenti vojnooperativne prirode (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Dokumenti Nemačkog Rajha u izdanju Vojnoistorijskog instituta u Beogradu), kao i mnogobrojni podaci iz prikladne domaće i strane (pa i ustaške!) literature.

četvrta - za koju autor prikuplja gradivo - sadržavat će prikaz djelovanja i zbivanja unutar »druge ustaške emigracije« i svi znaci govore da će plan iz *Rije i izdavača* u prvoj knjizi biti do kraja ispunjen.

Kazalo osoba

A

A imovi , Milan 247, 249, 253, 377
Aeldert, Ludwig 19
Agaton (papa) 260
Aimone di Savoia, vojvoda od Spoleta 345
Akšamovi , Antun 263, 264, 266
Alajbegovi , Mehmed 20, 47-49, 56, 57, 117, 121, 132-135, 141, 145, 151, 152, 154, 157, 171, 179, 200, 205, 215, 220, 223, 224, 227, 228, 230, 233, 236, 243-245, 247^250, 252, 253, 258, 263, 283, 286, 287, 295, 296, 298, 302, 303, 311, 314, 325, 334, 434
Aleksandar I 387
Aleksandar Kara or evi 363, 380, 381, 394, 408, 410, 411, 425, 430
Aleksi , Josip 285
Aleksiev, Rajko 44
Alexander, Harold 277, 288, 302-304, 361, 412, 413
Ali 334, 335
Altenburg, Günther 83
Altenhofen 20
Altgayer, Branimir 178
Alzmann 339
Ambrosio, Vittorio 54, 58, 59, 346
Andreänszky 230, 231
Andres, Ivan 24, 124, 126, 138, 355
Anfuso, Filippo 389, 392, 393
Ani , Ante 39
Antonescu, Mihael 38, 162, 185
Apolonio, Franz 380, 388
Ara i 382
Arikan, Saffet 20
Arnao, Vicente Gonzales 50
Artukovi , Andrija 48, 154, 194, 244, 258, 300, 302, 311-313, 317, 322, 323, 330, 344, 361, 379, 409, 410, 424, 426, 432
Asancai , Ivica 419
Auleb, Helge 47, 53, 55, 61, 165
Axmann, Arthur 305

B

Babi , Ivan 25, 96, 124-126, 136, 325, 413
Babi , Mijo 379, 383, 388, 393, 424, 426, 430

Baburi , Tomo 25, 104, 356
Ba evi , Petar 59, 254
Ba i , Vilim 233, 234, 240-242
Badoglio, Pietro 46, 51, 58, 59, 67, 251, 278, 354
Bagrjanov, Ivan 44, 73, 162, 163
Bakari , Vladimir 138, 217, 218
Balen, Josip 154, 244, 258, 302, 311
Balen, Sime 168
Balokovi , Zlatko 84
Bajjak, Ventura 412
Balji , Salih 141, 286-288, 318
Bani , Milan 215
Barbaric, Mato 325
Barbaric, Stjepan 418
Bar i , Erazmo 413
Bari , Vice 312
Barjeton 383
Baši , Safet 263
Baši , Salih 265
Bašovi , Savo 66
Batuši , Krunoslav 181
Bauer, Ernest 179
Baur, Hans 157
Beck, Ludwig 63
Becker 20
Be ka, Viktor 50, 258
Begi , Vilko 171, 192, 258, 340, 350, 416
Behm 55
Belak, Dragutin 99, 322
Belak, Olga 322, 323
Belani , Dane 99, 139
Beijan, Mirko 418
Benak, Aleksandar 79, 190
Benesch 11
Beneš, Edward 42, 411
Benkoski, Edward 298
Benzon, Branko 62, 346, 359
Berger, Gottlob 110, 116, 151, 152, 158, 161, 171, 192
Berislavi , Berislav 36
Berkovi , Josip 356, 398
Bernardi , Ivan 139
Berthoin 383
Besarovi , Savo 154, 258
Besdal 340
Bi ani , Rudolf 124

Bidžan, Džafer 265
Bismarck, Otto 409
Bismarck, Otto Christian 393
Bjelovu i , Zvonimir 420
Blaschke 215
Blaško, Roman 425, 432
Blaškov, Vjekoslav 151, 152, 157, 416, 421
Blaškovi , Petar 81, 87, 96, 99,100, 120, 139, 325
Blažekovi , Milan 63, 71, 136
Blažekovi , Zdenko 420
Blaževi , Jakov 168
Blažin i 419
Blum, Leon 409
Blücher, Gebhard 407
Boban, Mate 390
Boban, Rafael 99, 139, 156, 422
Bock, Fedor 64
Boehme, Franz 351
Bogat, Stjepan 56, 215, 228, 239
Bogdan, Ivo 134, 136, 137, 266, 275, 295, 296, 311, 356
Bogdanov, Vaso 318
Bojdev, Ivan 37
Bombelles, Josip 389, 390
Bonefa i , Klement Kvirin 263, 265
Boris (bugarski kralj) 75, 411
Bormann, Martin 218, 219
Bornemissza 180
Bosshard 412
Bošnjakovi , Ferdo 61, 62
Boti , iro 422
Boži kovi 235
BockI, Fritz 54
Bracanovi , Dolores 420
Brajkovi , Božidar 129
Brajovi , Krsto 66
Bralo, Božidar 356, 415
Brandtner 55
Braši , Ranko 282
Brauchirsch, Walter 64
Brezovski, Ivan 381
Brkan, Antun 380, 424, 427
Broz, Josip-Tito 7-12, 14-16, 18, 23, 24, 35-40, 42, 46, 52, 66, 70, 73-75, 78, 92, 93, 100, 104, 112, 113, 115,118, 119,121, 138, 146, 148, 149, 153, 155, 159, 165, 166, 168, 175, 177-179, 184, 191, 201, 211, 219, 232, 233, 242, 277, 278, 281, 306, 313, 334, 337, 347, 348, 354, 360
Broži evi , Sre ko 49
Brstilo, Josip 334, 335
Bubalo, Ante 380
Bu , Stjepan 386, 389
Budak, Franjo 381, 386
Budak, Mile 28, 51, 98, 157, 170, 220, 258, 331, 334, 344, 359-361, 367, 376, 380, 383, 385, 386, 388-391, 393, 400, 415, 416, 424, 426, 432
Budak, Zvonko 381, 386
Buhler, Walter 157
Bulat, Edo 95, 98, 103, 132, 154, 258, 295, 296, 299-302, 311, 314-318, 332, 415
Buli , Ivo 216

Buljan, Vice 168
Buri , Viktor 264, 265, 267
Butkovi 84, 109
Buturac, Josip 264
Buzjak, Branko 112, 116, 151, 170
Bzik, Mijo 379, 382, 388, 416, 424, 427,430, 431

C

Cabas, Josip 62, 110, 112, 115, 118, 359
Cagjevi , Marija 172
Canaris, Wilhelm 52
Canarius 213
Canki, Pavao 134, 154, 258, 263, 264, 269, 415
Cankov, Aleksandar 163, 205, 230, 231
Carevi , Anton 173
Casertano, Raffaele 351
Cen i , Pavle 125, 129
Ceri , Matija 96
Cerovski, Božidar 386, 389, 390, 430, 432
Cesarec, Stjepan 300
Churcher 307, 308
Churchill, Randolf 14-16, 18, 39, 138
Churchill, Winston 14, 15, 21, 39, 42, 52, 119, 141, 182, 231, 235, 313, 337, 344, 355
Ciano, Galeazzo 345, 377, 379, 386, 387, 389, 394, 408, 411, 424
Cihlar, Zvonko 56, 400, 402
Cincar-Markovi , Aleksandar 16, 215, 247
Clemenceau, Georges 405
Conti, Ettore 377, 379, 381, 392, 393, 424, 430
Cortese, Antonio 379
Coselchi, Eugenio 351
Cosmo-Pešelj, Melita 323, 332, 336
Creydt, Ernst 19, 296, 339, 340
Crisomali 220
Crljen, Danijel 111, 304, 416
Cven ek, Ivan 129
Cvetinovi , Mira 252
Cvitkovi , Viktor 222

ani , Matija 79, 80, 98
ani , Stjepan 99
atloš, Ferdinand 185
Celan, Ivan 416
u akovi 285
ule 265
uli , Luka 422
uš, Oton 91, 96

C
irkovi , Sava 377

D

D'Annunzio, Gabriele 241, 422
 Dabi , uro 215
 Dakovi , Marko 39
 Danilovi , Uglješa 70
 Davidson 35
 Deakin, William 35
 De Angelis, Maxilian 178
 Debeli , Sime 176
 De Gaulle, Charles 180, 211, 397
 De Grouchy, Emanuel 407
 Desbons, Georges 180, 410
 Desovi , Milan 79
 Deškovi 125
 Dev i , Ivan 388, 428, 430, 432
 Dev i , Krešimir 417
 Dev i , Kruno 430
 Dietrich, Otto 152, 157, 158
 Digovi , Petar 51
 Dimitrijevi , Aca 383
 Dittmar 34
 Dohner 55
 Dolenc, Ignac 419
 Dolmann, Eugen 393
 Donovan, William 113
 Došen, Marko 416, 424, 427
 Došen, Pavao 388-390
 Došen, Stipe 418
 Dönitz, Karl 63, 157, 273, 305, 306, 307
 Dörnberg, Alexander 152, 157, 307
 Draganov, Parvan 185
 Draganovi , Krunoslav 136, 235, 236
 Dragojlov, Fedor 80, 327, 340
 Draskovic 131
 Drezga, Tihomil 193, 228
 Drljevi , Sekula 27-30, 39, 41, 66-68, 191,
 204-206, 210, 243-245, 248, 250, 251,
 253, 254, 282, 283, 285, 360, 406
 Dubac 297, 298
 Dubokovi , Niko 212, 221, 222
 Du i , Jovan 193
 Dui , Stevo 380, 422, 428
 Dujmovi , Franjo 419
 Dumandži , Jozo 79, 80, 154, 176, 331, 361

D

ilas, Milovan 70
 or evi , P. 361
 uji , Mom ilo 220, 221, 234, 241, 360
 uki , Svetomir 282, 284, 285
 uri Pavle v. Hranilovi Stanko
 uriši , Pavle 39 ^ 1, 253, 254

E

Eden, Anthony 37, 119, 209, 211, 344
 Egekher, Franjo 172, 173
 Eisenhower, Dwight 308

Eliaš 401

Ejicker, Jakob 177
 Ešref, Rušet 291
 Eterovi , Mirko 416

F

Faget, Roko 419
 Falkenhausen, Alexander 64
 Farolfi, Ivanko 23, 62, 87, 91, 93, 95, 96,
 98-101, 103-105, 107, 108, 110, 113, 115,
 133, 136-139, 165, 305, 325, 327, 358,
 363
 Fawler, Gunter 14
 Fazini , Nevenko 99
 Felber, Hans Gustav 354
 Ferdinand (bugarski car) 211, 347
 Fertilio, Luka 112, 117
 Filov, Bogdan 162
 Firšt, Božidar 99
 Fištovi , Stjepan 419
 Fizir, Rudolf 129
 Florijan 155
 Frajsman, Milan 258, 416
 Frajsman, Zlatko 49, 380, 381, 386, 425
 Franceti , Jure 31, 415, 428
 Franco, Francisco 193
 Frangeš, Nikola 99
 Frank, Ivica 422, 427
 Fritsch, Werner 63
 Frkovi , Ivica 285, 287, 361
 Frkovi , Jurica 19, 415
 Frkovi , Mate 80, 91, 94-96, 98, 99, 103,
 111, 154, 157, 171, 176, 189, 191, 220,
 304, 322, 331, 358, 361, 363, 415, 416
 Fromm, Fritz 53, 64
 Fržip, Zvonko 418
 Funk, Walter 305
 Fux 230

G

Gadow 17
 Gadžo 139
 Gagliardi, Emanuel-Manko 386, 389-392
 Gaillard, Andre 322, 323
 Gaj, Ivo 227, 228
 Galinovi , Veljko 418
 Gan ev, Ivan 211
 Gari , Jozo 263-266
 Gavrilovi , Milan 292
 Gaži, Stjepan 62
 Gec 177
 Geiger 309, 330, 331
 Georgiev, Kimon 162, 163
 Geređe, Hesref 291
 Germogen, Maksimov 258, 265, 267, 281
 Getaldi , liko 125, 129
 Giangreso, Francesco 58
 Giesler 229
 Glaise-Horstenau, Edmund 14, 19, 28, 31-33,
 36, 45-47, 52-54, 56, 60, 61, 76, 78-93,

- 100, 103, 114, 117, 122, 123, 125, 137,
150, 151, 167, 190, 202, 203, 272, 345,
346, 349-353, 357-359
- Glavaš, Radoslav 266, 311, 356
- Gligo, Ivan 56
- Globo nik, Anton 257
- Gobbi, Giovanni 386
- Godina, Antun 379, 380, 382, 393, 427
- Godina, Stana 380, 382
- Goebbels, Joseph 65, 187
- Goerdeler, Carl 165
- Gömbös, Gyula 411
- Gördes 19
- Göring, Hermann 63, 157
- Grabi, Petar 265
- Grabovac, Mijo 325
- Graci, Nikša 99, 100
- Gray, John 298
- Grbi, Luka 386
- Gredelj, Stjepan 211, 238, 239
- Gregori 31
- Gregori, Danilo 248
- Grgi, Kata 425
- Grgi, Mijo 419
- Grgi, Tomislav 282, 381, 425
- Gromov 39
- Grothmann 212
- Grubauer 84
- Gruji, uro (orde) 151, 152, 154, 157, 160,
256, 300, 327-329, 340
- Grum, Antun 173
- Gržeta 92
- Guariglia, Raffaele 400
- Guti, Viktor 415
- Günther, Hermann 221
- Gvozdanovi, Dragutin 419
- Gvozdi, Petar 415
- Gyldenfeldt, Heinz 213, 219
- H
- Hadži, Hakija 36, 165, 230, 236, 415
- Haeffner, Arthur 52, 56, 119
- Halder, Franz 64
- Halilovi 335
- Hamid, Abdul 409
- Hans, Mijo 415
- Hebrang, Andrija 104, 107, 109, 138, 356
- Heeren, Viktor 411
- Hefer, Stjepan 90, 154, 176, 189, 258
- Heibig 340
- Helm, Hans 44, 112
- Hencke, Andor 45, 110, 308
- Hereni, Ivan 31, 80, 97, 98, 102, 103, 116,
156, 304, 361, 381, 388, 428, 430, 431
- Hermanec 425
- Hermann 79, 86-88, 202
- Herter 172, 173
- Himmler, Heinrich 9, 46, 53, 70, 72, 152, 157,
158, 171, 183, 202, 212, 349
- Hitler, Adolf 7, 8, 11, 15, 16, 20, 34, 56,
63-65, 69-72, 92, 93, 116, 117, 121, 122,
135, 141, 149-154, 157, 184, 185, 229,
271, 283, 320, 331, 337, 341, 343-348,
350-352, 354, 355, 359, 360, 394, 428
- Hodenberg, Luthard 258, 339, 340
- Hoepner, Erich 53
- Hondl, Aleksandar 110-112, 225
- Horrhy, Miklós 180, 403
- Horvat, Emil v. Per ec, Gustav
- Horvat, Pavel 47, 48, 286
- Horvat, Stjepan 257, 258, 311
- Hotko, Milivoj 329
- Höffner 55
- Höttl, Wilhelm 249, 250
- Hranilovi, Marija 427
- Hranilovi, Stanko 379, 427
- Hubl, Hinko 129
- Huelke 338
- Hühn, Ivo 305
- I
- Ilica 418
- Ili 59
- Imbrišimovi, Luka 36
- Imredi, Bela 38
- Ipša, Mijo 98, 99, 103
- Ivan VIII (papa) 260
- Ivan an, Cvjetko 419
- Ivandi, Stjepan 388, 390
- Ivankovi, Vjekoslav 229, 269
- Ivanovi, Mihajlo 41, 95
- Ivanuša 215
- Ivi, Marko 418
- J
- Jagati, Matija 331
- Jakin, uro 37, 172
- Jakšekovi, Stjepan 412
- Jakupi, Jozo 62
- Janekovi, Stjepan 52
- Jankovi, Velmar 161
- Janovski 285, 314
- Jareb, Jere 137
- Jasinski, Nikola 62
- Javor, Irena 219, 420
- Je meni, Milan 382
- Jelai 339
- Jelaši 405
- Jeli, Branimir 84, 130, 194, 380, 381, 423,
425-427
- Jendraši, Josip 81, 87, 96, 99, 139
- Jendraši, Stjepan 325
- Jeri 173
- Jesenski, Narcis 379, 428, 429, 431
- Jesih, Pavle 89
- Jevdevi, Dobroslav 59, 241
- Ježi, Nikola 125, 129
- Jodl, Alfred 9, 10, 54, 69, 72, 149, 150, 157,
231
- Josip I (austrijski car) 280
- Jovanovi, Dragi 215
- Jovanovi, Slobodan 23

Jovovi , Pavle 40
 Juki , Ilija 388
 Juppe, Hans 32, 55, 88, 89, 167, 178, 190, 191, 202, 203, 207, 309, 338-340
 Juratovi 229
 Jur i , Milutin 86, 92, 95, 99, 100, 103, 111, 115, 121, 134, 137, 159, 357, 418
 Jureti , Augustin 62, 92
 Juri ev, Dionizije 356
 Juri 256
 Juri , Ilija 419
 Juriši , Nikola 415
 Jurkovi , Ignacije 265

K

Ka i 221, 222
 Kai , Vlado 419
 Kale ak, Vladimir 81, 99, 139, 325
 Kailay, Miklős 38
 Kamber, Dragutin 356, 415
 Kamenarovi , iro 40
 Kammerhofer, Konstantin 47, 80, 122, 145, 168-170, 177, 178, 183, 190, 192, 193, 200, 202, 203, 218
 Karamarko, Milivoj 325, 363
 »Karlo« v. Rogina, Dragan
 Karlo VI (njema ki kralj) 280
 Karlo Habsburški (austrijski car) 397
 Kasche, Siegfried 14, 19-21, 32, 33, 41, 45-47, 49, 50, 52-57, 61, 65, 68-71, 78-91, 113, 114, 116, 117, 121-124, 135, 137, 145, 149-152, 157, 158, 164, 165, 168-173, 177-179, 182-184, 189-193, 200, 202, 204, 207, 212, 213, 215, 218-220, 228, 306-308, 319, 320, 327, 328, 337-340, 349, 353, 355, 357-359
 Kaštelan, Mladen 418
 Kati , Jerolim 384, 388, 390, 418, 430
 Katon, Marko Porcije 413
 Katschinka 33, 190
 Kavran, Božo 228, 339, 417
 Keitel, Wilhelm 53, 72, 88, 92, 150-152, 154, 155, 157, 158, 160, 194, 283
 Kelo, Boris 129
 Kemeny, Gabor 230, 231, 236, 237
 Kerin-Veli ko, Vladimir 379, 381, 382, 431
 Kesselring, Albert 220
 Khuen-Hederväry, Károly 412
 Kilinger, Manfred 162
 Kirasi , Artur 125, 129
 Kirin, Ivan-Ico 80, 90, 98, 419
 Kirsanov 44
 Kleiber 223
 Klišani , Ivan 93, 96, 100, 103, 104, 325
 Kluge, Günther 64
 Kljakovi , Jozo 84
 Knez, Ivan 32
 Kocakov, Deziderije 129
 Kodani , Ivan 412
 Koestli, Friedrich 39
 Kolar, Slavko 52
 Kopijar 61

Kopsche 338
 Kos, Erih 129
 Kos, Vinko 420
 Kosanovi , Sava 194
 Kostelac, Dragutin 224
 Kosti , Josif 215
 Košak, Vladimir 20, 23, 49, 56, 78, 81, 84, 87, 92, 109, 110, 112, 114, 115, 117-120, 122, 123, 151, 157-159, 164, 165, 182, 183, 190, 200, 216, 218, 248, 269, 278, 279, 305-307, 351, 359
 Košuti , August 23-25, 52, 62, 82, 93, 100, 104-111, 115, 119, 124, 137-139, 159, 167, 217, 218, 337, 338, 355, 356, 404
 Kova , Ljudevit 300
 Kova evi , Ivica 392
 Kova evi , Zvonko 418
 Kova i , Marija 78, 350, 361
 Krakov, Stanislav 161
 Kralj, Ciril 199, 326, 422
 Kralj, Mijo 382, 410, 431
 Kramarz, Hans 29, 41
 Kratofil 157
 Krbek, Ivo 25, 104, 356
 Krce, Pavao 168
 Krek, Miha 210, 286, 288
 Krempler, Karl 183
 Kren, Vladimir 19, 20, 90, 124-126, 132, 195, 284, 296-298, 301, 303, 305
 Krivokapi , Božo 39, 41
 Krivokapi , Dušan 204-206, 249-253
 Krnjevi , Juraj 23, 52, 62, 92, 106, 130, 138, 160, 313, 317, 343, 363, 398, 405, 409, 410, 493
 Krpan 125
 Kujundži , Bogoljub 215
 Kul ar, Eugen 125, 297
 Kulenovi , Džafer 36, 133, 154, 302, 303, 392
 Kulenovi , Osman 49
 Kumi i , iro 329-332
 Kungel, A. 245
 Kurelac, Eugen 125, 129
 Kutuzov, Mihail Ilarionovi 407
 Kuveždi , Živan 154, 176
 Kühn, Friedrich 178, 183
 Kvaternik, Eugen 344, 350, 353, 354, 382, 388, 393, 424, 427, 430, 431
 Kvaternik, Slavko 52, 53, 90, 120, 216, 220, 343, 344, 350-354, 356, 361, 389, 390, 393
 Kveki 212
 Kvesi 422

L

Lach, Josip 258
 Lackovi , S. 235, 236, 311
 Lahovsky, Emil 379, 428
 Lalatovi , Mirko 254
 Lammer, Mirko 62, 84, 194, 412
 Langhelm 339, 340
 Lansing, Robert 414

Laši , or e 40
 Laval, Pierre 180
 Laxa, Eugen 139, 350
 Lazarevi , Svetislav 383
 Lazi , Žika 382
 Leonida (spartanski kralj) 304, 363
 Lesi , Luka 416
 Leyser 61
 Lipovac, uro 29, 247, 248
 Lisak, Erih 79, 80, 89, 91, 92, 98-100,
 102-104, 116, 156, 220, 223, 254, 309,
 315, 319, 324, 340, 361, 421
 List, Wilhelm 64, 351, 352
 Lloyd-George, David 405
 Lobkowitz, Erwein 136
 Loidolt 338
 Lon arevi 327
 Lorkovi , Blaž 112, 224, 414-416
 Lorkovi , Ivan 414
 Lorkovi , Mladen 7, 23, 47, 49, 56, 62, 76,
 78-83, 86-96, 98-125, 129, 132-139, 141,
 154, 156-158, 165, 167, 172, 186, 192,
 305, 315, 322, 324, 325, 344, 348, 349,
 351, 352, 355-361, 380, 389, 393, 413,
 414, 423, 425, 426, 428
 Lovri , Vlaho 418
 Lohr, Alexander 112, 217, 271, 272, 306,
 308, 309, 338-340, 345, 346, 351, 354,
 363
 Luburi , Vjekoslav 22, 96, 98, 100, 102, 111,
 121, 134, 156, 215, 246, 282-285, 287,
 319, 325, 330, 332, 339, 355, 361, 431
 Lueti , Nikola 427
 Lukani 401
 Lukanovi , Kamilo 125, 129
 Lukši , Mihovil 129
 Luli , Vilim 81, 99, 139, 325, 401
 Liit 308

Lj

Ljoti , Dimitrije 220, 246, 247, 284, 411
 Ljuban, Cvijeto 172

M

Machiedo de Palilo, Jakov 229, 239
 Ma ek, Braco 323
 Ma ek, Josipa 323
 Ma ek, Nevenka 323
 Ma ek, Vladko 22-24, 52, 62, 82, 91, 93, 95,
 98, 107, 108, 113, 115, 116, 119, 120, 130,
 137, 138, 148, 159, 166, 215, 217, 218,
 286, 288, 308, 311-324, 327, 328, 332,
 335, 338, 343, 344, 353, 355, 358, 363,
 378, 385, 388, 398, 399, 405
 Madarec, Juraj 387
 Mahlberg, Toni 258, 339
 Maixner, Franjo 107
 Majer, Zbiljko 81, 96, 99, 139, 325
 Makanec, Julije 134, 151, 152, 154, 158, 190,
 258, 420

Makiedo, Ivan 129
 Malaparte, Curzio 388
 Malinar, Ivo 215, 216
 Mandi , Dominik 62
 Mandi , Nikola 23, 47, 56, 62, 154, 189, 190,
 208, 212, 227, 228, 245, 257, 263, 264,
 266-268, 295, 300, 306, 314, 331, 355
 Mandl 249, 253
 Mannerheim, Carl Gustav 194
 Marcone, Giuseppe Ramiro 234, 243, 258,
 302, 330, 361
 Mari i 215
 Mari i , Mario 84, 109
 Mari , August 87, 139, 350
 Marija Terezija (austrijska carica) 280
 Markulin 417
 Marojevi 138
 Märosy, Ferenz 61, 62
 Martin i , Modesto 265
 Martinšek, Ivan 24
 Maruši , Drago 93
 Maruši 252, 423
 Maspons de Grassot, Rafael 193, 258
 Masucci, Giuseppe 116, 305, 332
 Mašina, Marko 388
 Mateša, Ante 81, 96, 99, 104, 108, 139, 358
 Mateša, Stjepan 325
 Matijašević , Dragutin 23
 Matijevi , Stipe 416
 Matkovi 325
 »Mato« v. Veber, Norbert
 Mavrak, Stanko 416
 Mazzura, Šime 414
 Mažuran, Ivo 141
 McDowel, Robert H. 191
 Me karov, Jordan 50, 67, 145
 Medi , Justin 386
 Medved, Dragutin 81, 96, 99, 139
 Mehi i , Meho 154
 Menteš 68
 Mesi , Ademaga 416
 Mesi , Marko 36
 Mesi , Tomislav 398
 Meštovi , Ivan 51, 62, 84, 92, 110, 112, 115,
 118, 119, 291, 359, 412
 Metternich, Lothar 407
 Metzger 82, 422
 Meyer Ernst v. Majer, Zbiljko
 Mezzasoma 17
 Mifka, Spiridon 263, 265
 Mihailovi , Draža 20, 22-24, 35, 39-42, 45,
 46, 50, 56-59, 65-67, 73, 74, 76, 110, 117,
 118, 139, 146, 147, 150, 151, 161, 162,
 181, 188, 191, 210, 248, 249, 253,
 282-285, 306, 307, 313, 318, 346, 349,
 399
 Mihajlov, Van a 48, 285, 381
 Mihaljevi , Marko 418, 422
 Mikec, Nikola 129
 Mikolajczyk, Stanislaw 182, 209
 Mikši , Davorin 110, 112, 114, 118, 119
 Mikuli , Ante 416
 Mileta, Jerolim 265
 Mili evi , Todor 382

Milievi, Vjadeta 377, 394
Miloš, Ljubo 92, 100, 139
Miljkovi, Josip 84, 379, 380, 385, 412, 427
Mintas, Vladimir 48
Mirkovi, Mirko 129
Miroslavljevi, Mladen 129
Mirošević-Sorgo, Niko 387
Mirt, Karl 416
Misilo, Krunoslav 265-267
Mišeti, August 99, 100
Mišeti, Roko 99, 100, 301, 311, 316, 318, 332, 333
Miškovi, Milan 25
Mitilineu, Mihail 50
Miura, Kazuichi 50, 258
»Mladen« v. Veber, Norbert
Mlinarić, Edo 322
Model, Walter 64
Moscatello, Nikola 62
Mosner, Stipe 37, 44, 145
Moškov, Ante 31, 78, 90-96, 98, 102, 104, 116, 134, 156, 224, 269, 282, 296-301, 312, 315, 317, 319, 321, 326, 328, 329, 332, 340, 361, 428, 430, 431
Mrak, Franjo 96, 103, 124
Mrak, Ivan 325
Mrmi, Josip 432
Mueller 339
Mundorfer, Hijacint 81, 99, 139, 325
Muravjev 162, 163
Musa, Ivan 199, 258, 326, 329, 339, 418
Musi, Ivan 245
Mussolini, Benito 7, 16, 17, 57, 58, 66, 234, 304, 322, 341, 344-346, 351, 354, 363, 377, 379, 383, 384, 386, 392, 423, 428

N

Naggiar, Paul-Emile 382
Napoleon I Buonaparte 407
Nardelli, Bruno 94, 171, 328
Navratil, Miroslav-Friedrich 37, 122, 125, 237, 238
Nazor, Vladimir 14, 22, 36, 168
Nedi, Drago 161
Nedi, Milan 39-41, 59, 71, 73, 74, 76, 117, 146, 154, 162, 182, 188, 212, 215, 220, 249, 347, 352
Nedved, Ladislav 235
Neubacher, Hermann 20, 27, 45, 72, 74, 150, 164, 165, 210, 215, 245-247, 250, 252, 253, 345, 355
Neuhausen, Franz 210
Neumann (Furiakovi), Alfred 380
Nebuhr 320
Niedzielski, Felix 258, 305, 356, 420
Niki, Budimir 223
Niki, Niko 215
Nikola Petrovi (kralj) 30
Nikoli 87
Nikoli 297
Nikoli 388
Nikoli, I. 382

Nikoli, Vinko 117
Nikpalj 94
Niksi, Ante 400
Nin i, Momilo 193
Nizeteo, Šime 16, 17
Nonnenmacher 339

O

Oboljenski 39
Obradovi, Savo 391
Obuljen, Nikola 125, 129
Obvvurzer 170
Odori 256
Omranić, Ivo 117
Opolski, Rudolf 99
Oreb, Petar 381
Oršani, Ivan 218, 219, 285-287, 311, 312, 356, 420, 421
Oshima, Hiroshi 35
Osterman, Olga 420
Ostoji, Zaharije 254
Ott, Hans 19, 202, 309
Otto Habsburški 204, 380, 397, 398
Oxilia, Giovanni-Batista 351

P

Pandakovi, Miroslav 39, 62, 95, 103
Panwitz 88
Papen, Franz 20, 150, 225, 409
Paradžik, Petar 418
Paskijevi 413
Paši, Nikola 30, 405, 406
Paveli, Ante 20-26, 32, 41, 48-50, 60, 62, 70, 78-84, 89-105, 108-125, 129, 134-137, 139, 141, 149-154, 157, 159, 160, 178, 180, 191, 192, 194, 199, 210, 213, 218, 220, 224, 233, 235-237, 241, 244, 254, 256-258, 263, 264, 266, 269, 271, 274, 275, 282-288, 296-302, 305, 306, 308-320, 325-329, 337-341, 343-361, 363, 377-394, 406, 411-413, 423
Paveli, Mara 129, 220, 307, 344, 350, 360
Paveli, Marijan 340, 422
Paveli, Velimir 318, 340
Paveši, Zvonimir 24, 99, 124, 125
Pavić, Jure 199, 326, 329, 416
Pavle Karaorčević 411, 412
Pavlovi 168
Pavlovi, D. 402
Pećnikar, Vilko 98, 102, 116, 156, 199, 276, 326, 327, 329, 361, 428, 430, 431
Pećanac, Košta 215
Pejačević, Petar 72, 193, 194
Pejković, Ante 430, 432
Peligrinetti, Hermenegilde 387
Perić, Gustav 358, 359, 361, 402, 403, 405
Perčević -Odavna, Ivan 205, 258, 340, 380, 383, 388, 422, 423, 425, 426, 431
Perić, Dorde 215

Peri , Stijepo 23, 37, 49, 62, 92, 100, 109, 110, 112-114, 171-174, 299, 305, 360, 380, 382, 409, 427
 Peri , Vladimir 22
 Periši , Uroš 172
 Pernar, Ivan 24, 62, 87, 99-101, 104, 119, 138, 139, 159, 316-319, 321, 328, 332, 333, 355
 Perovi , Bonifacije 265
 Perovi , Duka 66
 Perovi , Lepa 25
 Pešelj, Branko 99, 119, 139, 159, 316, 318, 319, 321-324, 332-334, 336
 Peši , Petar 382
 Petain, Henry Philippe 180
 Petar II Kara or evi 24, 29, 45, 50, 58, 71, 94, 162, 188, 233, 286, 288, 313
 Petrovi , Ante 173
 Petrucci, Luigi 322, 351
 Pezelj, Stjepan 315, 318
 Pfulstein, Alexander 54
 Phleps, Arthur 33, 61
 Pi eta, Stjepan 418
 Pierlot 211
 Pilsudski, J zef 116
 Pio XII (papa) 43, 118
 Plamenac, Jovan 29, 30, 39
 Pocrni , Pavle 25, 104, 356
 Pogorelec, Jelka 380
 Poleck, F. 47
 Poli , G. M. 325
 Popovi , Z. 261
 Popp, Filip 258, 265, 267
 Pospišil, Zvonko 382, 410, 431
 Prebeg, Viktor 108, 134, 220
 Predavec, Josip 282, 405
 Predavec, Vladimir 282
 Premec, Eduard 432
 Pribi evi , Stojan 14, 15
 Pribi evi , Svetozar 14, 138, 405, 414
 Princip, Gavriilo 347
 Princ od Walesa 220
 Prpi , Ivan 91, 96, 350, 359
 Priitzmann, Hans 200
 Puk, Mirko 318, 326, 329, 334, 344
 Puši , Miho 265

R

Ra an, Miško 416, 421
 Radi , Ante 165, 403, 414
 Radi , Branko 138, 356
 Radi , Stjepan 22, 138, 165, 217, 255, 293, 356, 362, 403-405, 414
 Radi , Vladimir 423
 Rahn, Rudolf 400
 Rai , Vlaho 325
 Rainer, Friedrich 57, 218-220, 223
 Raji , Ivan 355, 381, 382, 410, 425, 431
 Rajkovi 124
 Ramljak, Stjepan 417
 Ranosovi , Velimir 394
 Rašan, Franjo 425

Rašovi 39
 Ratkovi , Stjepan 359
 Rauch, Alpi 245
 Rauch, Pavao 412
 Re, Gian Carlo 351
 Rebersn ak, Viktor 298, 315
 Reberski, Josip 24, 316, 318, 321, 323, 333
 Rekseisen 245
 Relja, Andrija 221, 222, 380, 388, 390
 Rendulic, Lothar 9, 15, 44, 45, 55, 150, 354
 Requard, Willy 79, 86-88, 90, 165, 319, 320, 339
 Resch 222
 Rheinberger 339
 Ribbentrop, Joachim 14, 20, 32, 33, 49, 58, 69, 70-72, 78, 79, 84-86, 88, 89, 123, 149, 151, 152, 157, 158, 160, 164, 165, 168, 171, 177, 184, 189, 194, 202, 213-215, 219, 229, 345, 346, 349, 352, 357, 360
 Ricci-Bellardi 400
 Ri anovi , Muhamed 263, 266, 267
 Rieger, Vilko 56, 122, 205, 215, 228, 231, 239, 243, 245, 287, 311
 Ringel 55, 85, 88, 89
 Ritter, Karl 69, 83, 85, 86, 89, 250
 Rittig, Svetozar 36
 Roatta, Mario 54, 58, 59, 292, 346, 352
 Robotti, Mario 346
 RoCHAT 180
 Rockefeller 368
 Rogalski 221
 Rogina, Dragutin 23
 Rogulja, Adalbert 19
 Rohneberger 245
 Rohrbach 54
 Roif, Martin 425
 Rojnica, Ivo 300
 Rolf, Tomislav 90, 338
 Rommel, Erwin 64, 184, 185
 Ronneberg 210
 Roosevelt, Franklin Delano 93, 210, 231, 397
 Rosandi , Mime 125, 405
 Rosenberg, Alfred 383
 Rosso, Augusto 400
 RotS(hild) 368
 Rožman, Gregorij 210, 285, 286, 288
 Rub i , Dragutin 19, 265, 297, 298, 301, 302, 316-318, 412
 Rukavina, Adalbert 50
 Rukavina, Branko 87, 99, 100, 125, 159
 Rukavina, Josip-Juco 95, 96, 98, 156, 265, 267-269, 282, 315, 318, 330, 386, 388-390, 428, 431, 432
 Rundstedt, Gen 64, 184, 185
 Rupnik, Leo 177, 161, 285-288
 Rus, Ivan 419
 Rušinovi , Nikola 37, 68
 Ruži i , Domagoj 419

S

Sabljak, Adolf 389, 391
 Sachs-Petrovi , Vladimir 422

»Safer« 124
 Salewski 339
 Salis-Seewis, Franjo 258
 Samardija, Josip 418
 Sardi, Emanuel 386
 Sarkoti , Stjepan 380, 422, 423
 Sažuni 417
 Schardt 55
 Schellenberg, Walter 91
 Schirach, Baidur 215
 Schlegel, Anton 379
 Schlesinger 374
 Schlesinger, Adolf 372
 Schlesinger, Filip 372
 Schmidt, Paul Karl 20, 202
 Schmidt, Paul Otto 20, 152, 154, 158
 Schörner, Ferdinand 77
 Schubert, Conrad 33, 67, 68, 76, 83
 Schwerin-Krosigk, Lutz 305-308
 Seaton Watson, Hugh 119
 Seidlytz, Walter 64, 65
 Seitz, Aleksandar 421
 Selchow, Kurt 157
 Seletkovi , Mijo 383, 424, 428, 430, 431
 Senise, Carmine 393
 Serti 257
 Serti , Tomislav 31, 53, 80, 87, 156, 275, 300, 329, 340, 358, 361, 389, 390, 393, 430, 431
 Servatzy, Vjekoslav 94, 95, 97-99, 102, 116, 258, 304, 309, 329, 380, 388, 393, 422, 424, 426, 431
 Simi , Pero 416
 Simonovi , Živojin 382, 391
 Simovi , Dušan 39, 347
 Sinceck 412
 Sin i , David 62, 78, 99, 100, 104-110, 117, 118
 Singer, Vladimir 355, 387, 388
 Sisteron 383
 Six, Alfred Franz 279
 Skorzeny, Otto 7
 Skrbín, Janko 420
 Slade, John 14
 »Slavko« 274, 275
 Smoljan, Bariša 24, 99, 139, 316, 318, 321, 355
 Smrekar, Zdenka 84
 Sonnleitner, Franz 85, 149, 150
 Spahi 138
 Spaljčkovi , Miroslav 161, 215
 Spellman, Francis 118, 235
 Srebrni , Josip 263-265, 267-269
 Srnec 125
 Stahuljak, Milivoj 416
 Stajnov 182
 Staki , Vladislav 59
 Staljin, Josip Visarionovi 74, 75, 93, 182, 231
 Stare, Slavko 326
 Star evi 138
 Star evi , Antun 255, 293, 362, 399, 413, 414
 Star evi , David 414
 Star evi , Mile 361, 414
 Star evi , Mile (ustaša) 331
 Starešini , Eugen 258
 Stauffenberg, Claus 64
 Stärker 215
 Steengracht, Gustav Adolf 53, 55, 85, 86, 182, 183, 308
 Stefanovi , Nenad 96
 Steiner, Felix 49
 Steinfei, Nikola 79, 80, 89, 91, 141, 154, 157, 176, 189, 258, 273, 305, 338, 340
 Stepinac, Alojzije 36, 42, 43, 52, 116, 258-260, 263, 264, 269, 282, 284, 288, 308, 310-315, 317, 320, 321, 323, 325, 326, 331, 353, 356, 361
 Stevenson, Ralph 72, 194
 Stipeti , Ivan 418
 Stojadinovi , Augusta 229
 Stojadinovi , Milan 229, 385, 386, 408, 410, 411, 428
 Sugja, Ante 16, 17
 Suši , Lovro 76, 154, 190, 205, 236, 244, 258, 334, 416
 Suši , Miroslav 229
 Sušti 420
 Sva i , Petar 304, 363
 Svir ev, Stjepan 125, 129
 Szälasi, Ferenc 38, 180, 231, 237
 Sztójay, Dome 38, 51
 Š
 Šahinovi , Mumir 49
 Šandor, Vladimir 125, 129
 Šaravanja, Ilija 297, 298, 416
 Šari , Ivan 263-266, 269, 284, 331, 387
 Šari , Luka 215
 Šari , Viktor 417, 418
 Šimi , Franjo 71
 Šimi , Marijan 388, 390, 432
 Šimrak, Janko 263-267, 269
 Šimunovi , Franjo 432
 Šinkovec, Miroslav 125, 129
 Šinti 125
 Škifi 256
 Škrivani , Gavro 391
 Šo , Filip 66
 Šojat, Josip 387
 Šola, Ivan 418
 Šolc, Ljudevit 31, 415, 416
 Špani , Vladimir 129
 Špoljar, Nikola 129
 Štancer, Slavko 258, 350
 Štedimlija, Savi Markovi 27, 28, 39—41, 66, 205, 240, 243-250, 252-254
 Štern 368
 Štimac 256
 Štiti , Ante 86, 94-99, 101, 103, 104, 253, 357, 420
 Štiti , Blaško 48
 Šubaši , Ivan 24, 25, 36, 38, 46, 50, 93, 100, 104, 105, 138, 191, 232, 233, 313, 336, 337, 360
 Sufflay, Milan 222

Šuljak, Alija 415, 416
Šuman, Mate 385
Svare, Mato 125, 129
Šviglin, Dragutin 125, 129

T

Talbot, John 14-16
Tamburini, Tullio 17
Tarle, Marko 413
Tarn, Williams 113
Terzi, Ivan 417
Thaon de Revel, Paolo 389
Timev 381
Tišler, Adam 381, 425
Titulescu, Nicolae 408
Tolbuhin, Fjodor Ivanovi 277
Tomas, Ilija 356
Tomaši, Ljudevit 91, 93, 98-101, 107, 138, 139, 215, 305, 325, 358, 363
Tomić, Stjepan 379, 388, 393, 428, 430, 431
Tomljenovi, Josip 329
»Tomo« v. Miškovi, Milan
Topalovi, Živko 65
Topijak 419
Torbar, Josip 23, 87, 99, 104, 107, 110, 119, 124, 126, 139, 159, 316, 318, 321, 332, 333, 355
Torbar, Stjepan 333
Torti, Janko 107, 134, 154, 305, 314, 398, 416
Toth, Dragutin 50, 52, 133, 154, 398
Treu, Rudolf 44
Trocki (Bronstein), Lav 368
Troll-Obergfell, Heribert 349
Trumbi, Ante 405, 406
Tudor 125
Turina, Oskar 56, 253

U

Uiberreither, Siegfried 218
Urumovi, Dragan 415

V

Valenta, Ante 49, 381, 386, 425
Valpoti 419
Van der Venne, Arnold 50, 51, 258
Vasi, Dragiša 254
Vasiljevi, Miloslav 231
Veber, Norbert 138, 176
Veesenmayer, Edmund 343, 352
Vel ev, Damjan 162
Velebit, Vlatko 157
Veli ko-Kerin, Dimitrije 363
Veli kov, Trajanka 363
Vernic, Janko 400, 401
Vickert, Rikard 391
Vidali, Danko 324
Vido, Luigi 377

Vitetti, Leonardo 377
Vlasov, Andrej Andrejevi 225
Vlaši, Frane 173
Voki, Ante 7, 20, 31, 32, 37, 44, 49, 53, 76, 78-83, 86, 87, 89-126, 128-139, 141, 154, 156-158, 167, 186, 301, 305, 315, 322, 324, 325, 348, 349, 356-359, 363, 413, 425
Vörös 180
Vragovi, Josip 159, 384, 385, 390, 391
Vran i, Vjekoslav 125, 133, 134, 137, 139, 154, 190, 225, 258, 282, 295, 301-305, 338, 362, 413
Vranicani 131
Vrkljan, Andrija 302-304, 413
Vrli, Mate 428
Vrlji ak, Kazimir 47, 50, 136
Vu eti, Fedor 99
Vu eti, Stipe 258
Vu kovi, Božidar 95, 98-100, 316, 318, 319, 333
Vujica, Stanko 230, 240
Vuki, Širne 388
Vuksanovi, Ljubo 27, 29, 252
Vuleti, Savo 248
Vutuc, Mirko 199, 329

W

Wagner, Karlo 45, 47, 178, 183, 193, 202, 212, 213
Warlimont, Walter 46, 54, 69, 72
Weichs, Maximilian 7, 9, 60, 65, 68-70, 72, 73, 83, 112, 178, 191, 201, 203, 218, 219, 271, 272, 354
Weizsäcker, Ernest 349
Wellington, Arthur 407
Wendroth 339
Werkmeister 20
Wilson, Thomas Woodrow 405
Wittelsbach, Ruprecht 209
Witzleben, Erwin 53
Wolf, Hinko 99
Wolff, Karl 164, 380, 401
Wollmar 41
Woods, Rodney 298
Wührer, Teodor 245-247, 250

Y

Yöntilä, Armas 50

Z

Zboril, Janko 425
»Zdraviša« v.E. Lisak
Zec, Bonaventura 387
Zec, Mirko 419
Ze evi, Nastadin 66
Zelesen 258
Zeli, Petar 428, 432

»Zina« v. Perovi , Lepa
Zogu, Ahmed 411
Zoller, Hans 258
Zori i , Milovan 331
Zrinski Šubi , Nikola 144, 275
Zwade 55

Ž

Žalec 218

Žani , Milovan 344, 361, 389, 393
Žanko, Dušan 312, 356
Žaren, F. 22
Židovec, Vladimir 17, 21, 25, 37, 48, 159,
184, 204, 205, 210, 252, 283-286, 288,
311, 312, 314
Živkovi , Pera 24
Žubrini , Drago 418
Župan i , Branimir 387
Žuti , Marko 419

Kazalo autora

- Babi , Ivan 325
Benkovic, Theodore 298
Blaževi , Jakov 269
Braut, Ivo 331
Broszat, Martin 184
Bulat, Edo 337
- Churchill, Winston 231
Conte, Arthur 231
- ovi , Marko 62
- Damjanovi , Pero 70
Dedijer, Vladimir 70, 232
Digovi , Petar 51
Dizdar 210
Domazetovi V. 40
Dragojlov, Fedor 339
- Fertilio, Luka 112
Fricke, Gert 80
- Gasztony, Peter 271
- Hagen, Walter 249
Hillgruber, Andreas 152
Hnilicka, Karl 271
Hory, Ladislaus 184
- Ivanovi , Vane 66, 124
- Jareb, Jere 93, 288, 294, 296,
302, 325, 339
Jeli , Ivan 105, 138, 218
Jeli -Buti , Fikreta 281
- Kiszling, Rudolf 7, 92
Kosanovi , Sava 138
Kova i , Matija 111, 116, 118,
136, 138, 303, 325, 330
Krakov, Stanislav 73
Kreso, Muharem 171
Krizman, Bogdan 19, 20, 37,
50, 70, 74, 107, 130, 146,
164, 187, 193, 292, 322
Kumm, Otto 7
- Lengel-Krizman, Narcisa 273,
275, 277
Lipovac, uro 247
- McAdams, Michael 298
Ma ek, Vladko 93, 107, 320,
332
Martinovi , Milan 404
Masucci, Giuseppe 116, 305,
331, 332
Milovanovi , Nikola 92, 340
Mini , Miloš 254, 282
- Odi , Slavko 7, 9, 13, 44, 53,
89, 91, 92, 157
Omr anin, Ivo 92, 288, 294,
296, 302
- Pajovi , Radoje 27
Paveli , Ante 92
Paveli -Smith, Ante 25
Pešelj, Branko 81, 99, 100, 322,
332
Peteši , iril 176
Petranovi , Branko 38, 66, 191-
Pilar, Ivo 230
Poli , M.G. 325
Pribi evi , Svetozar 138
- Rajkovi , Mato 92
Rendulic, Lothar 7, 8, 14, 15
Rittig, Svetozar 36
Rojnica, Ivo 71
Ruži J. 23, 92
- Sattler, Miran 7
Schmidt Richberg, Erich 271
Schraml, Franz 7
Staki , Vladislav 59
Stettinius, Edward 231
Strugar, Vlado 29
Sundhausen, Holm 171
- Šaši , Jefto 171
Štedimlija, Savi Markovi 28,
254
- Tomi , Nikola 114
Topalovi , Živko 66
- Vojinovi , Aleksandar 326
Vran i , Vjekoslav 139, 146,
302, 304
Vujovi , Dimitrije 29
Vuk evi , Radoje 66

Sadržaj

<i>Sedmo poglavlje: Na nizbrdici</i> («Afera Lorkovi -Voki »)	
1. Udarac u glavu: »Konji ev skok«	
2. Izvještaji ustaškog ministarstva vanjskih poslova	16
3. Propovijed nadbiskupa Stepinca	36
4. Atentat na Fiihrera	53
5. Kasche i Freih. v. Weichs kod Fiihrera	65
6. »Afera Lorkovi -Voki «	78
<i>Osno poglavlje: etvrti susret Paveli -Hitler</i>	141
1. Paveli ev govor u Radni koj komori	141
2. Ustaško ministarstvo vanjskih poslova o etnicima	145
3. Susret Paveli -Hitler u »Vu joj jami«	150
4. Planovi o evakuaciji	161
5. Memorandum ustaške vlade	184
<i>Deveto poglavlje: Uagonji</i>	207
1. Protest njema kog ministarstva vanjskih poslova	207
2. etnicima slobodan prolaz!	218
3. Njema ki odgovor na memorandum od 15. XI1944.	224
4. Odjek konferencije u Jalti u ustaškom vrhu	231
5. Crnogorska epizoda: S. M. Štedimlija u Be u	243
6. Izjava ustaške vlade od 8. III 1945.	254
7. Biskupska konferencija u Zagrebu	257
<i>Deseto poglavlje: Bijeg</i>	271
1. Povla enje non-stop.	271
2. Pokušaji okupljanja kontrarevolucije na jugoslavenskom planu	277
3. Ustaški memorandum za generala Alexandera	288
4. Misija Vjekoslava Vran i a »preko Alpa«	295
5. Poslanik V. Košak u misiji kod Dönitza	305
6. Trolist: Paveli -Stepinac-Ma ek	308
7. Bijeg	325
<i>Zaključak</i>	343
<i>Prilozi:</i>	
1. Programatski ustaški lanak dra Mile Budaka	367
2. Referat Vladete Mili evi a o ustaškoj emigraciji	377

3. Letak »ma ekovaca«	395
4. Ustaški diplomatski izvještaj ministru Budaku o kapitulaciji Italije	400
5. Osnova inž. A. Košutića, potpredsjednika HSS, za pregovore s predstavnicima NOP-a	403
6. Istražni elaborat ustaše inž. Mime Rosandića	405
7. Istražni elaborat Vjekoslava Servatzyja	422
<i>Pogovor</i>	433
<i>Kazalo osoba</i>	435
<i>Kazalo autora</i>	447

PLAVA BIBLIOTEKA

Bogdan Krizman
USTAŠE I TRE I REICH
Drugi svezak

Izdava

GP DELO, OOUR GLOBUS, Izdava ka djelatnost
ZAGREB

Za izdava a

TOMISLAV PUŠEK

Lektor

NEVENKA GRGUREVI

Oprema

BRONISLAV FAJON

Tisak

GP DELO, Ljubljana, 1983.